

ΕΙΣΑΓΟΓΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000337592

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ

ΥΠΟ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΘΕΙΣΑ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλίστερον καὶ ὀρθότερον περὶ τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ὄρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ

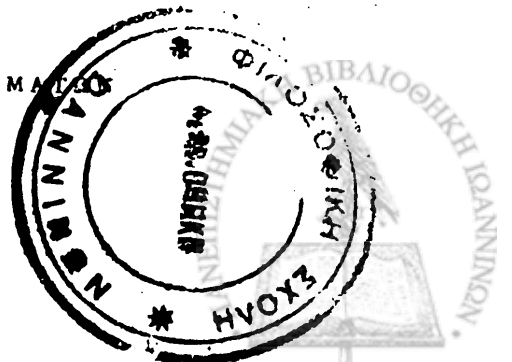

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1886

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ

ΤΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀφέντες κατὰ μέρος τὸν μακεδονικὸν καὶ τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμὸν καὶ πρῶτιστον ὑποκείμενον τοῦ λόγου αὐτῶν λαβόντες ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὰς περιπετείας τῆς μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπεχείρησαν ἔπειτὰ νὰ συναρμόσωσι διὰ μιᾶς τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τῆς μοναρχίας ἣν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἱδρυσεν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου. Ἀλλ' ἕκαστος ἀπετέλεσε τὴν συναρμογὴν ταύτην κατ' ἴδιον τρόπον. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ὀμιλήσει ἐνταῦθα εἰμὴ περὶ τῶν κυριωτάτων ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων.

Ὁ Finlay παρατείνει τὴν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν μέχρι τοῦ ἔτους 716 ἣτοι μέχρι τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μεταρρυθμίσεως Λέοντος Γ'. Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, λέγει, ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τοσοῦτον στενωῶς συμπλέκεται μετὰ τῶν χρονικῶν τῆς κραταιῶς ἤδη ὀργανωθείσης αυτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ὥστε ἡ ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀποτελεῖ ἕκτοτε ἓν ὅλον μετὰ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας. Ὁ δὲ Herzberg δὲν παρατείνει τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἰμὴ μέχρις Ἀρκαδίου ἣτοι μέχρι τοῦ 395 ἔτους· καὶ βεβαίως μὲν ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κεῖται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν, ἀλλὰ ἐνδιατρίβει ἰδίως περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τοῦ κόσμου τούτου ἐστίας. Ἀναφέρομεν τελευταῖον τὸν Hopf, καὶ τοῖς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη πρὸ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἱστορίας τοῦ Herzberg, διότι ὁ Hopf ἱστορίαν τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας δὲν ἔγραψεν ὡς οἱ δύο ἄλλοι, ἀλλὰ μόνον ἱστορίαν τῶν μέσων καὶ νέων αἰώνων. Λαμβάνει ὁμως

καὶ οὗτος ὡς ἀφστηρίαν τῆς ἐπιβολῆς τὴν τοῦ Ἀρκαδίου, βασιλείαν, περιορίζων ἐν τούτοις τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας εἰς μόνας τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ ἐκ τούτων πάλιν εἰδικώτατα μελετῶν τὰ κατὰ τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς χώρας.

Περὶ τῶν αὐθαίρετως καθοριζομένων τούτων περιόδων, ἐπόψεων καὶ διασκευῶν, ἠδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν πολλά· μὴ νοοῦντες πρὸς τοὺς ἄλλοις πῶς ἢ ἐνταῦθα Ἑλλάς, τῆς ὁποίας δὲν ἐγράφη πρότερον εἰμὴ ἡ τοπικὴ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἱστορία, ἐπερράφη αἴφνης εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἣτις οὐδεμίαν ἄμεσον ἔχει ἱστορικὴν πρὸς αὐτὴν συνάφειαν· διότι ἡ μοναρχία αὕτη ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἀκμάσαντος χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅστις προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγγων τοῦ μακεδονικοῦ, ὃν ἐγέννησεν ὁ πρῶτος ἑλληνισμός. Ὁ μεσαιωνικὸς λοιπὸν ἑλληνισμὸς ὑπῆρξε δις ἐγγονος τοῦ πρώτου, καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν φυσικὴ καὶ ἠθικὴ σχέσις δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἐὰν δὲν παρακολουθῶμεν τὰς περιπετείας τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου. Ἀλλὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς πρώτας ἐκείνας τῆς ἑσπερίας ἀσπείρας πρὸς καταρτισμὸν τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητος, ἀσπείρας αἵτινες προδήλως τείνουσιν εἰς τὸ νὰ συμπληρωθῶσι βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπιστήσωμεν δὲ μᾶλλον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν δοξασίαν ἣν ἐπρέσβευσαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος οἱ ἡμέτεροι λόγιοι, οἱ διδαχθέντες τὴν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας πατριὸν ἱστορίαν ἐν ταῖς δυσφημίαις ὅσας ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτῆς τὰ πολιτικὰ συμφέροντα καὶ τὰ θρησκευτικὰ πάθη τῆς ἑσπερίας, τῆς καθολικῆς ἰδίως ἑσπερίας. Ὁ ἔλεγχος τῆς πλάνης ταύτης εἶναι τοσοῦτῳ ἀναγκαιότερος ὅσα αὕτη, ἀντὶ νὰ διασκεδασθῆ προϊόντος τοῦ χρόνου ὅπως συμβαίνει ἤδη κατὰ μικρὸν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, φαίνεται ἐπιτεινομένη παραδόξως ἐπὶ τῆς παρούσης γενεᾶς. Τῶνόντι, ἐνῶ οἱ ξένοι ἤρχισαν νὰ ἀποδίδωσι δικαιοσύνην τινὰ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἄνδρες Ἑλληγεὶς χλευάζουσι τὴν σεβασμίαν καὶ περιφανῆ ταύτην μητέρα τοῦ νεωτέρου ἡμῶν ἔθνους· ἐνῶ ὁ ἀμαθὴς λαὸς σύνειδεν ὅτι εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν, τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν αὐτοῦ, ἄνδρες λόγιοι μονονουχί ἀποκηρύττουσιν αὐτήν· ἐνῶ οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι τοσοῦτον εὐλαβῶς περιθάλλουσι τὰ ὀνόματα τῶν μεγά-

λων αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἡγεμόνων, ἡμεῖς ἀρνούμενοι σχεδὸν τὴν γενέτειραν, ἀγωνιζόμεθα νὰ μείνωμεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ ἄνευ ἱστορικῶν παρσδόσεων.

Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἔμεινεν ἀπεναντίας πάντοτε πιστὴ εἰς τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν, ὡς πρὸ ὀλίγου ὑπεδείξαμεν. Ὅλαι αἱ κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας ἐπαναστάσεις ἐσχεδιάσθησαν ἢ διεξήχθησαν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὁ θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις διδάσκει ἡμᾶς πῶς παρεσκευάζετο τὸ πρῶτον πρὸς κατάλυσιν τῆς τουρκικῆς δυναστείας κίνημα, ἔχει ἀδιαλείπτως διὰ στόματος τὸ ὄνομα τοῦ μεγαλομάρτυρος τῆς 29 μαΐου· ἐξηγῶν δέ, διὰ τίνων δεξιῶν ἐπινοημάτων καὶ ἀδυσωπήτων ἐνεργειῶν ἐπέτυχον οἱ Ὀσμανίδαι τοῦ σκοποῦ, ἀναπέμπει ἐκ βάθους καρδίας κραυγὴν, ἣν καὶ σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ἄνευ συγκινήσεως·

ὦ Θεέ, νὰ τῶχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως,
Καὶ νὰχαν κάμνειν αἵματα καὶ κρίσεις τοῦ θανάτου,
Ποτέ νὰ μὴν ἐχάνασιν, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος ὁ Γάλλος δούξ de Nevers ἐμελέτησε νὰ καταλύσῃ τὴν, ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, οἱ Πελοποννήσιοι δὲν συνετάχθησαν μετ' αὐτοῦ εἰμὴ διότι ἐπίστευον ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν Παλαιολόγων καὶ προσηγόρευον αὐτὸν πάντοτε Κωνσταντῖνον.

Ὅτε ἀρχομένου τοῦ 1808 ἔτους, ὁ Βλαχάβας συνεκάλεσεν ἐν Ὀλύμπῳ δύο συνόδους τῶν ἀρματωλῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἵνα διοργανώσωσιν ἐν τῶν πολλῶν ἐκείνων ἐπαναστατικῶν κινήματων, ἡ δευτέρα τῶν συνόδων τούτων ὤρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος, τὴν εἰμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἐπύσει ἡ Κωνσταντινούπολις. Καὶ ἵνα μὴ πολλαπλασιάσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, αἵτινες ἄλλως τε ἱστοροῦνται ἅπασαι ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ, ἐν θέλωμεν ἀναφέρει ἐτι γεγονός, ἀλλὰ τὸ πάντων ἐπιφανέστατον καὶ διδακτικώτατον. Τῷ 1822 καὶ τῷ 1823 συνῆλθον ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Ἄστρει αἱ, δύο πρῶται καὶ μεγάλαι ἐθνικαὶ Συνελεύσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου· ἀμφότεραι δὲ ἐδοξολόγησαν τοὺς ἀειμνήστους χριστιανοὺς ἡμιῶν αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μὲν διὰ

τοῦ ἄρθρου 98, ἢ δὲ διὰ τοῦ ἄρθρου 80 τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

Ἐἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὸ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ῥηθέν, ὅτι γράφομεν ἱστορίαν καὶ ὄχι πρόγραμμα πολιτικόν; Εἶπερ τις καὶ ἄλλος δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι τὰ πρακτικὰ ἔθνη ἐφείλουσι νὰ ῥυθμίζωσι τοὺς πόθους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κατὰ τὸ ἐκάστοτε ἐφικτόν· ἀντιπαραθέτοντες δὲ τὰ αἰσθήματα τῶν χρόνων τῆς δοκιμασίας, πρὸς τὰς ψυχρὰς εἰρωνείας τοῦ παρόντος, πραγματευόμεθα ζήτημα καθαρῶς ἱστορικόν, τὸ ὁποῖον θέλει ἔχει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ οἰαδήποτε καὶ ἂν ἀποβῇ ἐπὶ τέλους ἢ τύχῃ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καυχώμεθα δικαίως ἐπὶ τῇ αἰγλῇ τῶν πάλαι προπατόρων, ἰκαί δὲν πρέπει νὰ εὐλαβώμεθα τοὺς προσεχεστέρους γεννητόρας, οἵτινες συνδέονται μεθ' ἡμῶν διὰ δεσμιῶν πολὺ οἰκειοτέρων καὶ ἔπραξαν ἐν σταδίοις διαφοροῖς ἔργα οὐδὲν ἥττον εὐκλεῆ καὶ ἀειμνημόνευτα;

Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἡ δημιουργηθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔδει νὰ ἀσφαλισθῇ ἀπὸ πολλῶν κινδύνων, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περιέβαλεν αὐτὴν διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ πορφύρας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἱστορικὴ ἐντολὴ ἣν ἐξεπλήρωσεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἐὰν αἱ αἱρέσεις δὲν κατεβάλλοντο, ἡ χριστιανικὴ πίστις ἤθελε διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη. Ἄδηλον τί ἤθελε τότε συμβῆ. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι αἱ κάλλιστα σελίδες τῆς κατὰ τὸν μέσον καὶ τὸν νέον αἰῶνα ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλονται εἰς τὸ θρησκευτικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν δόγμα τοῦ ὁποῖου κήρυξ, νομοθέτης καὶ λειτουργὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀνατολικὸς ἑλληνισμός· τὸ δὲ δόγμα τοῦτο δὲν ἐθριάμβευσεν εἰμὴ χάρις εἰς τὴν περιφρούρησιν αὐτοῦ κατὰ τῆς διαλυτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, ὡς διὰ μακρῶν ἐξηγήθη ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ. Ἄλλ' ἡ περιφρούρησις ἐκείνη δὲν κατωρθώθη εἰμὴ διὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἱ δὲ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι δὲν ἠδύναντο νὰ συγκροτηθῶσι καὶ νὰ κατισχύσωσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Δεινότατοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν οἱ κίνδυνοι οἱ ἀπειλήσαντες ἔξωθεν τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ὁ πρόμαχος τοῦ Μαζδεϊσμοῦ Χοσρόης ἐξακολουθῶν τὸν ἀγῶνα ὃν οἱ Σασσανῖδαι δὲν ἔπαυσαν διεξάγοντες ἐπὶ τρεῖς ὄλας ἑκατονταετηρίδας ἐκήρυττεν· οὐ φεί-

σομαι ὑμῶν ἕως ἂν ἀρνήσησθε τὸν ἐσταυρωμένον, ὃν λέγετε Θεὸν εἶναι, καὶ προσκυνήσητε τῷ ἡλίῳ. Ὁ πολυθρύλητος Καλέδ, ὁ εὐφήρης τοῦ Ἰσλαμιομοῦ ἄγγελος, ἀνέκραζε πρὸς τὰ θεσμανῆ αὐτοῦ πλήθη· ἐμπρὸς εἶναι ὁ παράδεισος, ὀπίσω ἡ κόλασις καὶ ὁ διάβολος. Μαζδεϊσμοὶ καὶ Ἰσλαμιομοὶ κατετροπώθησαν.

Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῶν προμάχων τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει πολλὰς σκιάς. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα τὸ μὴ ἔχον τὰ τρωτὰ αὐτοῦ μέρη; Τὴν αἴραν ταύτην διακρίνει ἀπὸ τὸν σῖτον ἡ ἐθνικὴ συνειδήσις· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, τοῦτο πράττουσι καὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες, οἵτινες δὲν ἤθελον εἶναι ἄνδρες μεγάλοι ἐὰν ὁ νοῦς αὐτῶν δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν ἐθνῶν ὧν προΐστανται. Ὁ Ναπολέων ἔλεγεν ὅτι δὲν ἐσπούδασε τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ τὴν κατέκτησε, παραλείπων τὰ μικρὰ καὶ ὀρέπων τὰ κεφαλαιώδη. Δὲν λέγω ὅτι πρέπει νὰ ἀπεκρῦπτωμεν τὰς ἀδυναμίας τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν λαῶν. Ἀλλὰ πόσα εἶναι ἄρα γε τὰ κράτη τὰ ἀναδείξαντα ἄνδρας καὶ ἄθλους εἴους καὶ ὄσους ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς, ἢ πόσοι οἱ λαοὶ οἱ εὐεργετικώτερον τούτου ἐπιδράσαντες εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις, διὰ στρατηγικῆς μεγαλοφυΐας καὶ τόλμης ἀπαραμίλλου, δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη κατατροπῶν τοὺς στρατοὺς τοῦ πεισματώδους Χοσρόου καὶ ἐπὶ τέλους ὑπέγραψεν εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας συνθήκας δι' ὧν ὁ Μαζδεϊσμοὶ περιεστάλη εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σύνορα· ὁ Ἰωάννης Κουρκούας καὶ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς οἵτινες συμπληρώσαντες τὰ κατὰ τοῦ Ἰσλαμιομοῦ κατερθώματα τοῦ Κωνσταντίνου Πωγωνάτου καὶ τοῦ Λέοντος Γ', ἔστησαν τὰς σημαίας τοῦ σταυροῦ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρεως· ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς, ὅστις, καταβαλὼν Βουλγάρους καὶ Ῥώσους, ἔλαβε πρὸς τὸν Σβιατοσλαῦον περὶ Ἰστρον συνέντευξιν, καθ' ἣν αὐτὸς μὲν παρέστη μετὰ μυρίων χρυσοφόρων ἰπέων, ὁ δὲ Ῥώσος ἡγεμὼν προσῆλθεν ἐπὶ ἀκατίσιν, ἐρέσων μετὰ τῶν ἄλλων νουτῶν· ὁ Βασίλειος Β' ὁ Μακεδών, ὅστις, διαγαγὼν εἴκοσι τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη ἐφιππος καὶ καθ' ἕκαστον ἐνισυτὸν ἐπὶ δέκα πολλάκις μῆνας μαχόμενος ἀεὶ ἀλειπτῶς ἢ ἐν ὑπαίθρῳ, ἢ κατὰ φρουρίων καὶ θυεχερειῶν, ἐλαύνων δ' ἐπὶ τούτῳ νῦν μὲν εἰς Βιδίνιον πρὸς βορρᾶν, νῦν δὲ εἰς Ἀχρίδα

πνεύματα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτός ὁ Ταράσιος, ὁ προεδρεύσας μὲν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἣτις κατὰ πρῶτον ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας, συντάξας δὲ τὸν περὶ τούτου ὄρον, τὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, ῥητῶς ἐν αὐτῷ διέλαβεν ὅτι αἱ τιμαὶ αἱ ἀπονεμόμεναι εἰς τὰς εἰκόνας δὲν συνεπάγονται « τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῖᾳ φύσει. » Αὐτός ὁ Φώτιος, ὁ προεδρεύσας τῆς ἐν ἔτει 861 συνόδου, ἀφοῦ ἐπεκύρωσε τὰ κατὰ τῶν λεγομένων εἰκονομάχων δογματισθέντα, ἠγωνίσθη διὰ διαφόρων κανόνων νὰ περιστείλῃ τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ῥοπήν. Μετὰ ἑκατὸν δὲ ὅλα ἔτη, ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος Φωκᾶς, διὰ δύο νεαρῶν, στιγματίσας τὴν εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τοὺς ἄλλους εὐαγεῖς οἴκους ἐπικρατοῦσαν περιφανῆ τῆς ἀπληστίας νόσον, ὤρισεν ὅτι οὐδενὶ τοῦ λοιποῦ ἐπιτρέπεται ν' ἀφιεροῖ ἀγρούς, τόπους ἢ οἰκίας εἰς μοναστήρια, ἢ μητροπόλεις, ἢ ἐπισκοπὰς, ἢ ξενῶνας, ἢ γηροκομεῖα, οὐδ' ἐπιτρέπεται εἰς τὸ ἐξῆς ἢ ἰδρυσις νέων μονῶν ἢ ξενῶνων, ἢ γηροκομείων. Καί μετὰ ἕτερα ἑκατὸν ἔτη ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὅστις εἰκόνισεν ἑαυτὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων κρατοῦντα σπάθην εἰς τὰς χεῖρας, ἐδήμευσε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα.

Αἱ δὲ προαιρέσεις τῶν πρωτουργῶν τῆς μεταρρυθμίσεως οὐ μόνον ἐν ταῖς ἐπισήμοις πράξεσι τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τοῦ κράτους ἀρχηγῶν δὲν ἔπαυσαν ἐκ διαλειμμάτων κυρούμεναι, ἀλλὰ καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων διδασμάτων, ἠθικῶν, φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν, ἐξηκολούθησαν ζωपुरεῦσαι τὰ πνεύματα. Τὸ ποίημα « τοῦ Μυτιλήνης, πρὸς τινα μοναχὸν τὰ τῶν ἰδιωτῶν λείψανα ὡς ἅγια ἐξωνούμενον, » ὅπερ παραθέτομεν ὀλόκληρον περὶ τὰ τέλη τοῦ παρόντος τρίτου τόμου, ἐγράφη μετὰ εὐφυΐας καὶ χάριτος τῆς ἀληθείας δυσπαραβλήτου. Ὅτε δὲ τῷ 861 ὁ ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέδωκεν εἰς τὴν κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου καταδρομὴν τοὺς φοβεροὺς σειμοὺς τοὺς δονήσαντας τὴν βασιλεύουσαν, ὁ Φώτιος δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος ὅτι οἱ σειμοὶ « οὐκ ἐκ τοῦ πλήθους ἀμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται. » Μετὰ ὀκτῶ ἔτη τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν· ἐπατριάρχευε μὲν ὁ Ἰγνάτιος, ὁ δὲ Φώτιος ἦν ἐξόριστος· καὶ ἐν τούτοις συνέβησαν πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμός καὶ καταίγεις, ἐξ ὧν πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ οἰκίαι πλειῶσαι κατηδαφίσθησαν,

καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ὁ τῆς στέγης μέλμβδος ὡς μεμβράνα συνελίχθη, καὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν ἐγένετο ἀμύθητος πανωλεθρία. Τότε ὁ φίλος τοῦ Φωτίου Γεώργιος Ἀσβεστᾶς προέ-
 τρεψεν αὐτὸν ν' ἀνταποδώσῃ εἰς τοὺς Ἰγνατιανοὺς τὰ ἴσα, κηρύτ-
 των ὅτι αἱ συμφοραὶ αὗται ἦσαν δείγματα τῆς θείας ὀργῆς ἐπὶ
 τοῖς παθήμασι τοῦ Ἱεράρχου· ὁ Φῶτιος ὅμως ἀπεκρίθη· «ἐγὼ μὲν
 οὐκ ἂν φαίην δίκας τίνουσιν τὴν πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων
 ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι, παραινῶ δὲ μηδὲ τὴν ὑμῶν
 ἐσιώπητα ταῦτα ἐννοεῖν.» Ἀλλ' ὁ μέγας ἐκεῖνος πρόμαχος τῶν δι-
 καίων τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας δὲν ἐνηρμενίζετο μόνον λογο-
 παικτῶν, ἐν τοῖς σπουδαιωτάτοις καὶ ἀντιπαραθέτων τὸ μὲν πλῆθος
 τῶν ἀμαρτιῶν πρὸς τὴν πλησιονήν τῶν ὑδάτων, τὴν δὲ πολυπαθῆ
 πόλιν πρὸς πολυάνδριον· ὁ Φῶτιος ἐφιλοσόφει πολλάκις τολμη-
 ροτάτα ἀπὸ τοῦ ἀμῶνος, ὡς λ. χ. ὅτε ἠρμήνευε τὴν πλατωνικὴν
 δόξαν τὴν διαστέλλουσαν δύο εἶδη ψυχῆς, τῆς μὲν θείας, τῆς δὲ
 θνητῆς καὶ πρεσβεύουσαν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλο-
 γον, ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἀμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον, καὶ λογιστι-
 κόν, καὶ νοητικόν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ
 αὐτοῦ πηγὴ.

Ὁ διάλογος ὁ ἐπιγραφόμενος «Φιλόπατρις ἢ Διδασκόμενος»
 ἐγράφη ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ, ἀλλ' ἐπὶ
 αἰῶνας ὅλους ἀπεδίδοτο εἰς τὸν Λουκιανόν· τοῦτο ἤδη μαρτυρεῖ
 τὴν κομψὴν τοῦ ἔργου ἀστείότητα. Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ χρι-
 στιανὸς Τριεφῶν ἀγωνίζεται νὰ κατηχήσῃ τὸν ἐθνικὸν Κριτίαν.
 Ὁ δὲ μετὰ πολλοὺς καὶ ἀξίους τῆ ἀληθείας τοῦ Σαμοσατέως νυγ-
 μοὺς κατὰ τῶν δογμάτων τῆς Τριάδος καὶ τῆς κρίσεως καὶ ἀντα-
 ποδόσεως, πείθεται τελευταῖον νὰ παραδώσῃ τὰ ὄπλα τῆς εἰδωλο-
 λατρείας, ἀλλὰ διασώζει ἀκμαίαν τὴν κατὰ τῶν μοναχῶν ἀποστρο-
 φήν, οἵτινες παρεσκεύαζον μοχθηρὰν κατὰ τοῦ πιστοῦ ἐν πολλοῖς
 ὁπαδοῦ τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέως, ἐλέγχων αὐτοὺς πικρότατα
 διότι προανήγγελλον ἦττας τῶν στρατοπέδων, διότι ἠύχοντο τὰ
 κάκιστα κατὰ τῆς πατρίδος. Καὶ μετ' οὐ πολὺ φημιζονται νῆα
 τοῦ Νικηφόρου κατὰ τῶν ἀπίστων κατορθώματα. Τότε ὁ Κριτίας
 ἐνθουσιῶν λέγει ὅτι πένης ὧν δὲν ἔχει τί τοῖς τέκνοις καταλιπεῖν,
 ἀλλὰ τοῦτο ἀρκεῖ τοῖς παισίν, αἱ ἡμέραι· τοῦ αὐτοκράτορος
 πλοῦτος γὰρ ἡμᾶς οὐκ ἐκλείψει καὶ ἔθνος ἡμᾶς οὐ καταπτοήσει·

καὶ ὁ Τριεφῶν, τὰ αὐτὰ ἐπιλέγων, ἀνακράζει, «ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσωμεν ὡς καταξιωθέντες τοιοῦτου κράτους ὑπήκοοι γενέσθαι.» Τριαῦτα ἐφρόνουσιν καὶ ἔλεγον οἱ ἄστοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι. Ἐν δὲ τῇ 11, ὅτε ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ἐδήμιεν τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὁ Ἰωάννης Σκυλίτης, ψέγων τὰς μεμψιμοιρίας τῆς κληροκρατικῆς μερίδος περὶ τῆς διατάξεως ταύτης, ἔλεγε· «πρῶγμα μὲν τοῖς ἀκρίτως σκοποῦσιν ἐκ τοῦ προχείρου, ἀσεβείας καὶ παρανομίας ἐς ἄγαν πρὸς ἱεροσουλίαν φερόμενον, ἀποτέλεσμα δὲ μηδὲν ἄτοπον φέρον τοῖς ἐμιθριθῶς σκοποῦσι καὶ πνευματικῶς, ἅτε εἰς ἀκτημισύνην ἀπάγον τοὺς ταύτην ἐπαγγειλαμένους καὶ τὴν σωματικὴν καὶ χλιδῶσαν περικόπτον τρυφήν, καὶ μηδὲ τῶν πρὸς χρεῖαν ἐπιτηδεύων καὶ ἀναγκαίων ἀποστεροῦν, καὶ τοὺς ἀγρογεῖτονας τῆς ἐκ τῶν μοναχῶν κακότητος καὶ πλεονεξίας ἐλευθεροῦν. Ὁ καὶ εἶθε εἰς τέλος αὐτῷ κατώρθωτο, οὐκ ἐπὶ τοῖς σεμνοῖσι μόνοις, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πᾶσιν ἀπλῶς.»

Βεβαίως τὸ ἔργον τῶν βασιλέων Λέοντος Γ', Κωνσταντίνου Ε', καὶ Λέοντος Ε', τὸ ἔργον τῶν Ἱεραρχῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Ἐφέσου Θεοδοσίου, τοῦ Κλαυδίουπόλεως Θωμᾶ, καὶ τοῦ Νακολίας Κωνσταντίνου, τὸ ἔργον τῶν νομομαθῶν Νικήτα, Μαρίνου καὶ Νόννου, δὲν ἔρριψε ρίζας βαθείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διότι ἦτο πρόωρον, διότι δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστῆ ὁ καιρὸς καθ' ὃν ἠδύνατο νὰ εὐοδωθῇ. Αἱ νοημονέστεραι τοῦ ἔθνους τάξεις συνηθόγοντο ἅπασαι τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ, ὡς καταφαίνεται ἀριθῆλως ἐν τῷ περὶ εἰκόνων ζητήματι, τὸ ὁποῖον προσέδωκε πλειότερον ὄλων τῶν λοιπῶν τὰς προλήψεις καὶ τὰς ἕξεις τοῦ πλήθους. Οἱ μὲν νεωτερισταὶ ἔλεγον «ἡ παροῦσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας,» οἱ δὲ ὀπαδοὶ τοῦ καθεστῶτος ἀπεκρίνοντο «ὀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν.» Ἄλλ' ὁ ἀγράμματος λαὸς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διδαχθῇ καθ' οὓς χρόνους, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς τυπογραφίας, ἢ παιδευσίς ἀπέβαινε κατ' ἀνάγκην προνόμιον εὐαρίθμων σχετικῶς ἀνθρώπων. Ἐμὴπως ἀνάλογόν τι δὲν συνέβη τότε ἐν τῇ δύσει; Ὁ Κάρολος ὁ μέγας δὲν ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν εὐρωπ. καὶ καθολικὴν ἀναμόρφωσιν ἣν ἐνομοθέτησεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἀλλὰ συγκαλέσας τῷ 794 ἐν Φραγκοφορτίῳ σύνοδον, ἀπέδοκί-

μασε δι' αὐτῆς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν· τῷ δὲ 825 οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι συνελθόντες ἐν Παρισίοις ἐπεκύρωσαν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Φραγκοφορτίῳ συνόδου. Καὶ ὅμως πάντα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελέσφορα. Τί λοιπὸν παράδοξον ὅτι οὐδὲ παρ' ἡμῖν ἴσχυσαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη, τὰ πάθη ἐξηρεθίσθησαν καὶ οἱ θριαμβεύσαντες ὁπαδοὶ τῶν εἰκόνων, ἀφοῦ ἀνεστήλωσαν αὐτὰς ὀριστικῶς, κατήργησαν ἐνταύτῳ καὶ πάντα τὰ σὺν τῇ καταλύσει τῶν εἰκόνων γενόμενα νομοθετήματα.

Ἄλλὰ τότε ἐκυρώθη διὰ μυριοστὴν φορὰν ἡ παρήγορος ἀλήθεια ὅτι τὰ βουλευματα τῆς μεγαλοφυΐας δὲν μένουσι ποτὲ ἄγωνα. Τὸ ἐλευθέριον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διαρρεῦσαν, ἀπέπτη πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐνεφύσησεν ἐκεῖ τὴν πολύκροτον μεταρρύθμισιν ἣτις ἀπετέλεσε τὸν κυριώτατον παράγοντα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἀξιομνημόνευται δὲ εἶναι αἱ περιπέτειαι δι' ὧν ἐνηργήθη ἡ ἐπίδρασις αὕτη. Οἱ πρωτοστάται τῆς καινοτομίας βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον προσλάβει σύμμαχον ἐν τῷ ἔργῳ τὸ ὁποῖον διεξήγον, τὴν τολμηροτάτην τῶν αἰρέσεων, τοὺς λεγομένους παυλιανίτας ἢ παυλικιανούς. Ὅχι διότι ἠσπάζοντο ἀπάσας αὐτῶν τὰς δοξασίας. Οἱ Παυλιανῖται οὔτε ἐξ ἐπαγγέλματος ἱερεῖς εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν γραφῶν, ἅς ἠρμήνευσον μετὰ πλείστης ἐλευθερίας, μὴ διαφέροντες κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν δίαιταν τοῦ πλήθους τὸ ὁποῖον ἐδίδασκον· οὔτε τύπους ἐξωτερικοῦς λατρείας παρεδέχοντο, εἰκόνας, σταυρόν, ἅγια λείψανα· οὔτε μυστήρια ἐπρέσβευον, βάπτισμα καὶ μετὰληψιν. Ἡ ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ ἐπανόρθωσις περιωρίσθη παρ' ἡμῖν εἰς τὸ νὰ καταπαύσῃ τὴν περὶ τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὸν μοναστικὸν βίον κατὰ χρῆσιν καὶ νὰ προαγάγῃ τὸν ἀδέσμευτον λόγον, οὗ ὑποδείγματα τινὰ παρεθέσαμεν πρὸ ὀλίγου ἐκ τῶν τοῦ Φωτίου καὶ ἄλλων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ εἶχετο ἀπρὶξ τῶν ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων δογματισθέντων. Οὐδὲν ἦττον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία ἐκάλεσεν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι τοὺς Παυλιανίτας παρ' ἑαυτῆς, συνοικίσασα αὐτοὺς ἐν Θράκῃ, διὰ τε τὴν μέχρι τινὸς συγγένειαν τῶν φρονημάτων αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τοῖς πολέμοις ἀνδρείαν καὶ τὴν ἐξαίρετον βιομηχανικὴν καὶ ἐμπορικὴν δραστηριότητα. Οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι ἐξηκολούθησαν, καὶ μετὰ τὴν

κατάργησιν τῶν ἐπισήμων νεωτεριστικῶν θεσμιῶν, ἀποτελοῦντες ἐπιμακρὸν τὰ ἄριστα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ τάγματα καὶ εὐμοιροῦντες διὰ τῆς εὐφυοῦς αὐτῶν φιλοπονίας καὶ τῶν διεθνῶν μετὰ τῆς δύσεως ἀνταλλαγῶν. Ἔνεκα δὲ πάντων τούτων, περιερχόμενοι εἰς ποικίλας σχέσεις, ἰδίως πρὸς τὴν μεσημβρινὴν Γαλιαν ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ Βοημίαν ἀφ' ἑτέρου, μετέδιδον εἰς τὰς χώρας ταύτας βαθμηδὸν καὶ λεληθότως τὰς ἀρχὰς τῆς τε ἐπισήμου καὶ ἀνεπισήμου ἀνατολικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοιουτοτρόπως παρεσκεύασαν, διὰ τῶν Ἀλβιγανῶν πρῶτον καὶ ἔπειτα διὰ τῶν Οὐσιπῶν, τὸ μέγα κίνημα τὸ ὁποῖον, ἀρξάμενον ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἐκκαιδεκάτης.

Ὁ μεσαιωνικὸς λοιπὸν ἑλληνισμὸς, ἀφοῦ ἔσωσε τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἀπὸ δεινῶν κινδύνων ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν, ἀφοῦ μετέδωκεν αὐτὸ διὰ πολλῶν ἀγώνων εἰς ἅπασαν τὴν βορειανατολικὴν Εὐρώπην, ἐπεχείρησε προσέτι βελτιώσεις σπουδαίας εἰς τε τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ τὰ κοινωνικά πράγματα· καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν ὡς πρὸς τοῦτο καθ' ὅλοκληρίαν, ἀλλὰ μετεφύτευσε τὸ βούλευμα εἰς τὴν δύσιν ὅπου τὸ περιανθὲς δένδρον ἐμελλε νὰ παραγάγῃ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς καρπούς. Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκτελέσαντες τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα, δὲν ἦσαν βεβαίως ἄνθρωποι μικροί. Τὸ πνεῦμα οὐ ἐνεφοροῦντο ἦτο ἀλλότριον τοῦ ἀρχαίου, ἦτο ὅμως ἐν πολλοῖς οὐδὲν ἦττον δαιμόνιον. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἀνωτέρω πολλῶν ἠρώων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῷ χιλιετῇ τούτῳ δράματι· ὧν τινες μάλιστα συνέδεσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν μετὰ γεγονότων τοσοῦτον ἐπιφανῶν ἢ τοσοῦτον κρισίμων ὥστε ἢ ἀποσιώπησις αὐτῶν ἤθελε καταλίπει ἀτελῆ τὴν παροῦσαν σκιαγραφίαν τῆς μακρᾶς ἐκείνης ἱστορικῆς ἡμῶν περιόδου.

Ὁ Τριβωνιανὸς προήδρευσε τῆς δεκαμελοῦς ἐπιτροπείας εἰς ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκε τὴν σύνταξιν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ἐρρῦθμισεν ἐπὶ αἰῶνας τὰς ἀστικὰς σχέσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πολλῶν τῆς Ἑσπερίας ἐθνῶν, ἀποτελεῖ ἄχρι τοῦδε τὴν ἀφετηρίαν τῆς τοῦ ἀστικοῦ δικαίου σπουδῆς πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Τὸν Τριβωνιανὸν τοῦτον, γεννηθέντα ἐν Σίδῃ, αἰολικῇ τῆς Παμφυλίας πόλει, ἐκ γονέων μακεδόνων, ὁ Γίδων δὲν ἐδίστασε

νά παραλληλίσῃ πρὸς τὸν Φραγκίσκον Βάκωνα, τὸν κράτιστον φιλόσοφον τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ καγκελάριον γενόμενον τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἰακώβου τοῦ Α'. Ἀμφότεροι τῶντι ἀπεταμίευσαν ἀπάσας τὰς γνώσεις τοῦ αἰῶνος αὐτῶν. τὴν δ' ἀχανῆ ταύτην πολυμάθειαν ἐπεκρόσμιον παρ' ἀμφοτέροις εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια, καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους προσηνεία, ἣτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ πολλαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλάκις τοὺς ἐχθρούς. Ὁ Τριθωνιανὸς ὑπέπεσε βεβαίως εἰς ἀμαρτήματα οὐκ ὀλίγα, ἀλλὰ καὶ ὁ Βάκων ἀνέδειξε κακίας ἐτι δεινοτέρας, αἵτινες οὐδέποτε ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἕλληνα ὑπουργόν. Ὁ Ἀγγλος ἐκεῖνος φιλόσοφος εἶπέ πού τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ ἔργων, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ἄγγελοι πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὄφεις ἐρπυστήρες· ὁ δὲ Μακώλαιϋ παρετήρησεν ὅτι ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ δὲν εἶχε χρεῖαν τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ὀξυδερκείας οὐδὲ τῆς ποικίλης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην· ἤρκει νὰ ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Διότι ὁ Βάκων, πλὴν τῆς δικαστικῶς ἐξελεγχθείσης δωροδοκίας, κατεδίωξε μέχρι θανάτου τὸν ἴδιον εὐεργέτην Ἔσσεξ καὶ μετεχειρίσθη εἰς τὰς ἀνακρίσεις βασανιστήρια. Οὐδὲν ἦττον Τριθωνιανὸς καὶ Βάκων εἶναι ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἡ ἱστορία ὀφείλει μὲν νὰ κατακρίνη, ἀδυνατεῖ δὲ νὰ μὴ ἀπαθανاتیῃ.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς ἕτερον ἐπιφανὲς γεγονός τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ ναὸς ὁ καθιερωθεὶς εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν καὶ ἀνοικοδομηθεὶς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὑπὸ Ἀνθεμίου τοῦ Τραλλιανοῦ καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου, εἶναι βεβαίως διὰ τὴν ιδεώδη αὐτοῦ προσωνομίαν καὶ ἐξεργασίαν, τὸ κάλλιστον τῶν εὐκτηρίων ὅσα ἤγειρέ ποτε ὁ χριστιανισμός, εἶναι ὁ ἕτεροθαλῆς τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφός· διότι τί ἄλλο ἦτο ὁ Παρθενῶν ἐκεῖνος ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς θείας Σοφίας ἱερόν; Ἡ τέχνη τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ὑπῆρξε διάφορος τῆς τοῦ Ἰκτίνου τέχνης· ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις ἦν προξενουσίαν ἀμφοτέραι εἶναι ὁμοία. Ὁ Παρθενῶν ἦτο μέχρι τινὸς ἄστεγος, προσδεχόμενος οὕτω ἀμέσως τὸ οὐράνιον φῶς· τὸ δὲ ἱερόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καλύπτεται ὑπὸ θόλου, Ἄλλὰ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐξακοντίζεται ἐπὶ ἅπαντα τὸν ναὸν ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου θόλου, εἶναι τοσοῦ-

τον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτόχροημα τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανόν. Τῶντι οἱ τολμηταί τῆς Ἰωνίας ἀριστοτέχνισι ἀνεπέτασαν τὸ στερέωμα αὐτῶν ἀπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὄγκων κολοσσισίων μὲν, δι' οὐδενός δὲ ἐν τῷ μεταξύ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων, ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπιστέγασμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἀέρα μετρωριζόμενον· τοῦλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαιοῖ ὅτι ὑπελάμβανεν τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ οἰκοδομίας ἰσταμένην, ἀλλὰ ἐξηρητημένην διὰ χρυσοῦς σιρᾶς ἐξ οὐρανοῦ. Ἐπάρχουσιν ὅμως ὄρια τολμητικῆς τῶ ὅποια οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῆ. Ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατέπεσεν ἐκ σεισμοῦ ἰσχυροῦ ὁ θόλος καὶ ἐδέησε νὰ ἐγερθῆ ἕτερος διὰ πλειοτέρων ἐρεισμάτων ἐμπεδούμενος. Ἀλλ' ὁ ὁμώνυμος τοῦ πρεσβυτέρου Ἰσιδώρου ἀνεψιὸς διέπραξε τοῦτο τοσοῦτον τεχνηέντως ὥστε, καίτοι ἤγειρεν ἐν τῷ μεταξύ τῶν πεσσῶν κίονας καὶ ἀψίδας, κατ' οὐδὲν ἠλάττωσε τὴν ἐλαφρότητα καὶ τὴν διαύγειαν τοῦ ὄλου κατασκευάσματος. Πρὸς επικυροῖ δὲ τὸν εὐλαβῆ θαυμασμόν μεθ' οὗ ἐλάλησαν αἰεποτε οἱ χριστιανοὶ παντὸς δόγματος περὶ τοῦ ναοῦ τούτου τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἢ, ὡς κοινότερον λέγεται, τῆς ἁγίας Σοφίας, τὸ γεγονὸς ὅτι, ὁ Μωάμεθ Β', γενόμενος μετὰ ἐννεακόσια περίπου ἔτη κύριος αὐτοῦ, ἐδοξολόγησε μὲν ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσλάμ, δὲν ἐπέχειρησεν ὅμως νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἀρχαίαν προσωνυμίαν καὶ ἐξακολουθήσας νὰ τὴν ὀνομάζῃ Ἁγία Σόφια Τσαμισί, ἐπέδαλε τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην εἰς τοὺς διαδόχους μέχρι τῆς σήμερον.

Τριακόσια μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἔτη ἤκμασεν ὁ Φῶτιος. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐνθυμίζει ἐν πολλοῖς τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Βάκωνα. Οὐδεὶς ποτε ἠρνήθη τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ· πάντες κατέκρινον τὴν πολιτείαν. Ὁ Heimgenröther, συγκεφαλαίων τὰς δυσαριθμήτους ταύτας κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις, λέγει· « Ἐὰν ὁ Φῶτιος ὡς χριστιανὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος, ὡς ἐπίσκοπος καὶ κυβερνήτης τῆς ἐκκλησίας, ὑπέπεσεν εἰς δεινὰ ἠθικὰ παραπτώματα, ἐὰν ἡ ἱστορία, ἢ ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου ἱστορία οὐδέποτε θέλει δυνηθῆ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ στίγμα ὅπερ ἐνεκόλαψεν αὐτῷ ὁ δημόσιος αὐτοῦ βίος· ὡς ἐπιστήμων, ὡς συγγραφεύς, ὡς φιλόλογος, ὡς φιλόσοφος, ὡς θεολόγος ἀνεδείχθη λαμπρότατος, τὸ δ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις κλέος

τοῦ ἀνδρὸς ἀνωμολογήθη μιᾶ φωνῇ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον.» Ἄλλ' ἐνταῦθα διακριτέον. Ὅτε ἐν τῷ τέλει τοῦ τρίτου τόμου ὠμίλησα περὶ τῶν κολακειῶν ἅς ὁ Φώτιος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ Γ', προσέθηκα: «Ὁμολογητέον ὅτι ὅσαίδηποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι ἅς προσήνεγκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῆς δυτικῆς ἐπεμβάσεως, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν σπουδαίαν ἱστορίαν νὰ καλύψῃ ἢ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἔσχατον τοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἐξευτελισμὸν ἐνώπιον τοῦ παραβάτου ὄλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων.» Ὁ δὲ Hergenröther, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ, παρατιθέμενος τὴν κρίσιν ταύτην, ἀπεφήνατο ὅτι εὐρέθη τελευταῖον καὶ Ἑλλην ἱστορικὸς ὁ μὴ ἐπιχειρήσας ν' ἀποθεώσῃ τὸν Φώτιον. Εὐρέθη, μάλιστα· ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς οὗτος, ἂν δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπιτιμήσῃ αὐτὸν ὡς ἀνθρώπον, τὸν ἀνεκήρυξεν ἐν πάσῃ συνειδήσει σωτήρα τοῦ ἔθνους γενόμενον, ὡς κυβερνήτην τῆς ἐκκλησίας. Τῶντί ἐν τῇ πάλῃ ἦν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληρισμὸς διεξήγαγε κατὰ τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, οὐδεὶς μετὰ τὸν Λέοντα Γ' ἠγωνίσθη ἐκθυμότερον καὶ τελεσφορώτερον τοῦ Φωτίου. Ἐὰν ὁ πρωτουργὸς τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἀφήρει ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πάπα τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἡπειρον, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Κρήτην καὶ δὲν ἀπέδιδεν αὐτὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἑλληρισμὸς ἠθελεν ἐκλίπει ἀπὸ τῶν χωρῶν τούτων ὅπως ἐξέλιπεν ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Ἐὰν ὁ Φώτιος δὲν συνεπλήρου τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' ἐγείρων τὸ ἀνυπέρβατον τεῖχος δι' οὗ ἐχωρίσθη ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς, ὁ ἑλληρισμὸς δὲν ἠθελεν εὐρῆ, κατὰ τὰς ἐπελθούσας βραδύτερον δεινὰς δοκιμασίας, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ τελευταῖον ἄσυλον εἰς ὃ κατέφυγε καὶ δι' οὗ ἔσωσε πρὸ πάντων τὴν γλῶσσαν, τὴν γλῶσσαν ἐν ἣ ἐλάτρευε τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτοῦ· οὐδ' ἠθελον οἱ Πελοποννήσιοι τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταστηρίδος δυνηθῆ νὰ δηλώσωσιν εἰς τὸν ἐσπέριον τῆς χερσονήσου κατακτητήν, ὅτι πείθονται τελευταῖον νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ἐπὶ ἐνὶ ὄρω·

Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὄρκου νὰ μᾶς πῆσῃ,
Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἡμεῖς καὶ τὰ παιδιὰ μας,
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
Ν' ἀλλόξωμεν τὴν πίστιν μας καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.

Ἡ μικρὸν πρᾶγμα ὑπῆρξε τὸ ὑγρὸν ἢ ἑλληνικὸν πῦρ, τὸ ὁποῖον κατασκεύασεν ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἡλιουπολίτης χημικὸς Καλλίνικος; Τὴν σήμερον πᾶσα τελείωσις τῶν τοῦ πολέμου ὀργάνων τιμᾶται καὶ γεραίρεται πλείοτερον πάσης ἄλλης εὐρέσεως, ὁ δὲ Καλλίνικος διὰ τοῦ κατασκευάσματος αὐτοῦ μετέβαλεν ὀλόκληρον τὸ στρατιωτικὸν σύστημα τῶν προακμασάντων μαχιμωτέρων τοῦ κόσμου ἐθνῶν καὶ παρέσχεν εἰς τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν ὄπλον ἀκαταμάχητον, δι' οὗ οὗτος ἠδυνήθη νὰ συντηρηθῇ ἐπὶ αἰῶνας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλείπτως κατ' αὐτοῦ ἀπανταχόθεν ἐπιτιθεμένων παντοειδῶν ἐθνῶν. Ἐπὶ αἰῶνας, λέγω, διότι, ἄλλο τοῦτο χαρακτηριστικώτατον τῆς χρηστότητος τῶν ὀργάνων, τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης, ἢ κατασκευῆ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς κατωρθώθη νὰ τηρηθῇ ἐπὶ μακρότατον ἀπόρρητος.

Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἀνέστησε βεβαίως τὸν ἀρχαῖον νεκραναστάσεις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ δὲν συμβαίνουσιν, ἀνάγκη τελευταῖον νὰ πεισθῶμεν περὶ τούτου· ἀλλ' ὅσω νέος, ὅσω ἀλλότριος τῶν χρόνων τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Περικλέους, τοῦ Δημοσθένους καὶ ἂν ἦτο ὁ κόσμος ἐν τῷ ἐπολιτεύστο, ὁ κόσμος ὁ ὑπ' αὐτοῦ τὸ πλεῖστον δημιουργηθείς, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς, ὅπως καὶ ὁ χριστιανικὸς καὶ ὁ μακεδονικὸς δὲν ἐλησμόνει ποτὲ καὶ ποτὲ δὲν ἔπαυσε τιμῶν τὸν ἀρχηγέτην.

Ὁ Ἀγαθίας, ἄγανακτῶν κατὰ τοῦ ἔθους τοῦ νὰ τιμῶνται διὰ στηλῶν καὶ εἰκόνων ἄνθρωποι μετριώτατοι, ἐκήρυττεν ὅτι τὴν ἀθανασίαν δὲν ἐγγυῶνται τὰ τεκμήρια ταῦτα τῆς κενοδοξίας, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἀρετὴ καὶ χάρις.

Οὕτως οὔτε Πλάτων βρενθύεται, οὔτ' ἀρ' Ὀμηρος χρώμασι ἢ στήλαις, ἀλλὰ μόνῃ σοφίᾳ.

Ὁ Γεώργιος Πισίδης καὶ ὁ Θεοδοσίος, οἱ ὑμνήσαντες τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, μνημονεύουσιν ὁ μὲν πρῶτος τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Τιμοθέου, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀπελλοῦ, ὁ δὲ δεύτερος, τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν ἡρώων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Φιλίππου, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ἱστορῶν μετὰ καρδίας ἀιμασσοῦσης τὰ τῆς τετάρτης σταυροφορίας καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ τότε γενόμενα, ἀνακράζει· ἀλλ' ὦ ἑλλην ποταμὲ Ἀλφειέ, ρεῦμα

ρέον δι' ἄλμης πότιμον, μὴ δὴ τὰ Ἑλλήνια δυσπραγήματα τοῖς ἐν Σικελία βαρβάροις διατρανώσειας, μηδ' ἔκπυστα θείης ὅσα οἱ ἐκ σφῶν ἐπιστρατεύσαντες Ἕλλησι καθ' Ἑλλήνων ἐμεγαλοῦργησαν· ἄλλοπρόσαλλος ἢ μάχη καὶ νίκη ἐπαμείβεται ἄνδρας. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαήλ, ἐξεικονίσας ἐν ποιήματι τοῦ ὁποίου μόνον τὸ προοίμιον περιεσώθη, τὸ ἰνδαλμα τῆς πόλεως ἐκείνης οἶαν ὠνειρεύθη αὐτὴν καὶ ἐλάτρευσεν ἐν τῇ νεότητι, ὁμιλεῖ περὶ τῆς μητροπόλεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ μετὰ πόνου ψυχῆς ἐνθυμίζοντος τῇ ἀληθείᾳ τὸν Βύρωνα καὶ τὸν Chateaubriand. Καὶ οὐ μόνον οἱ λόγιοι κατεκληλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς. Ὁ Βασίλειος Β' ἐτέλεσε τὸν θρίαμβον δι' οὗ ἐπανηγύρισε τοὺς εἰκοσαετείς αὐτοῦ κατὰ Βουλγάρων ἀγῶνας, πρῶτον ἐν Ἀθήναις, καὶ ἔπειτα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ἀναγκασθεὶς ἐπὶ τοῦ κατὰ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου ἀγῶνος, νὰ ἐπιβάλη χεῖρα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς θησαυρούς, καὶ ἔπειτα, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ πολεμίου ἐκείνου, νὰ ἀπολογηθῆ ἐνώπιον συνελεύσεως εἰς ἣν παρῆσαν ἢ σύγκλητος, τὸ στρατιωτικὸν καὶ οἱ ἔγκριτοι τοῦ κλήρου, ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅτι πάντα τὰ ἀφαιρεθέντα «εἰς δέον ἀνήλωτο κατὰ τὸν Περικλέα ἐκεῖνον καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται.» Τρεῖς Ἀθηναῖοι καὶ μία Πελοποννησία ἐκάθησαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἡ σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου Β' Εὐδοκία (ἢ πρότερον Ἀθηναίς), ἡ σύζυγος τοῦ Λέοντος Δ' Εἰρήνη, ἡ σύζυγος τοῦ Σταυρακίου Θεοφανώ, καὶ ἡ σύζυγος τοῦ βασιλέως Χριστοφόρου Σοφία, θυγάτηρ δὲ τοῦ Πελοποννησίου Νικήτα. Αὕτη ἡ ἐκκλησία, οὐχὶ μόνον ἡ τῶν τριῶν μεγάλων ἱεραρχῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἐκκλησία, ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαίου βίου. Οἱ χαιρετισμοὶ εἰς τὴν ὑψίστην θεὸν ἑνὸς τῶν μεταγενεστέρων Ὀρφικῶν ἔχουσι πρόδηλον τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸν ἀκάθιστον ἐκεῖνον ὕμνον ὃν μέχρι τῆς σήμερον ἅπας ὁ ἑλληνισμὸς δὲν παύει ἀναπέμπων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀθηνῶν, καὶ ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κρήτης καὶ μικρᾶς Ἀσίας, πρὸς τὴν πάναγνον μητέρα τοῦ Σωτῆρος, ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς λυτρώσεως τῶν προπατόρων ἀπὸ Ἀβάρων καὶ Ἀράβων. Χαῖρε, ἀναφωνεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ὀρφικὸς ποιητής,

Χαῖρε δὲ καὶ κλίμαξ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα·
εὐθυδρόμους κατάγεις, εὐθυδρόμους δ' ἀνάγεις.

Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμίῳ, κλπ.

Χαῖρε, ἀνακράζει ὁ Χριστιανὸς ποιητής,

Χαῖρε κλίμαξ ἐπουράνιε
δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός·

Χαῖρε γέφυρα μετάγουσα
τοὺς ἐκ γῆς πρὸς Οὐρανόν.

Χαῖρε τῶν Ἀθηναίων
τὰς πλοκάς διασπῶσα, κλπ.

Ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα καὶ ἡ λογοτεχνία, ἔχουσαι νὰ λειτουργήσωσιν ἐντὸς κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ὄρων ἐντελῶς ἀλλοτριῶν τοῦ βίου ἐν τῷ ὁποίῳ εἶχον διαπλασθῆ καὶ ἀκμάσει, ἡλλοιώθησαν φυσικῶ τῷ λόγῳ. Ὅσοι ὅμως καὶ ἂν ἡλλοιώθησαν, παρήγαγον ἔργα τὰ ὅποια μέχρι τῆς σήμερον ἀναγινώσκονται ἐπωφελῶς καὶ πολλάκις εὐχαρίστως. Αἱ ἱστορίαι τοῦ Προκοπίου, ἐὰν πόρρω ἀπέχῃσι τῶν ἀριστουργημάτων τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, δικαιοῦνται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Πολύβιου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Ἀνὴρ γνώστης τοῦ περὶ τὸν λόγον καλοῦ καὶ ἰδίως τῶν ἀρετῶν τοῦ ἱστορικοῦ λόγου, ὧν ἔδωκε λαμπρὰ ὑποδείγματα, ὁ ἱστορήσας τὴν παρακμὴν καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποφαίνεται ὅτι ὁ Προκόπιος «ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ· ἐπιζητεῖ πάντοτε καὶ πολλάκις ἐπιτυχάνει τὸν τόνον καὶ τὴν κομψότητα τοῦ ῥήματος· αἱ σκέψεις αὐτοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες εἶναι ὑπὲρ τὸ μέτρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσιν ἐξαίρετον τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐμπειρίαν· φιλοτιμούμενος δὲ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ τέρψῃ, φαίνεται περιφρονῶν τὰς τε προλήψεις τοῦ ὄχλου καὶ τὰς τῶν αὐλῶν κολακείας.» Αὐτοῦ τοῦ Θεοφάνους ἡ ἀφήγησις εἶναι ἐνίοτε ζωηρὰ καὶ εἰκονικὴ. Ὁ ἀναγινώσκων τὸν ἀδυσώπητον αὐτὸν ἀντίπαλον τῆς μεταρρυθμίσεως αἰσθάνεται ὅτι ὑπὸ τὸ ῥάσον τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου ἔπαλλεν ἔστιν ὅτε καρδία ἦτις ἐπόθει τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον, καὶ ἐπτερύγιζε φαντασία ἦτις δὲν εἶχεν ὄλως ἀλλοτριωθῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν εὐφυΐαν καὶ χάριν. Ἐν τῇ περὶ τῆς πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σικελῶν πραγματεία αὐτοῦ, ὁ Εὐστάθιος διαμαρτύρεται ὅτι δὲν ἀναγράφει ἀντίφωνα κατὰ τοὺς φαύλους τῶν

σοφιστῶν. Καὶ τῶντι ὁ λόγος αὐτοῦ ψυχαγωγεῖ καὶ θέλγει· οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ πρωτοῦργου τοῦ δράματος, καταδεικνύουσι βαθεῖαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας γνῶσιν· ἰδίως δὲ ἐπαγωγὸς εἶναι παρ' αὐτῷ ὁ ὄντως τραγικὸς συνδυασμὸς τῆς βαρυτάτης θλίψεως ἐνεκα τῶν συμφορῶν ἃς ἔχει νὰ ἱστορήσῃ, καὶ τῆς εὐτραπέλου πικρίας καὶ εἰρωνείας δι' ἧς μαστίζει τοὺς αἰτίους τῶν συμφορῶν τούτων. Βεβαίως ὅλοι τῶν χρόνων ἐκείνων οἱ συγγραφεῖς δὲν ἔχουσι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοιαῦτα προτερήματα· ἀλλ' ὁ Γίββων λέγει πού· ὅποιαν χάριν, ὅποιαν κομψότητα ἔχει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἐν αὐτῷ τῷ στόματι τοῦ Κεδρηνοῦ!

Ἡ ἐπίσημος καὶ ἡ δημῶδης γλῶσσα διεστράφησαν ἀναγκαίως πολὺ μᾶλλον τῆς φιλολογικῆς. Ἐν τῷ ἰδρυθέντι ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κράτει, ἐνῶ ἡ ἐκκλησία, ἡ φιλολογία, ἡ κοινωνία ἐξηκολούθησαν ὁμιλοῦσαι τὴν ἑλληνικὴν, ἐπίσημος κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἡ λατινικὴ. Ἀπεδείχθη μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς παρ' ἡμῖν ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν πάλη ὑπῆρξε μακρά. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος προσηγόρευσε λατινιστὶ τοὺς πατέρας τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐν Νικαίᾳ συγκροτηθείσης οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ἐναρκτήριος ὅμως οὗτος λόγος, ἵνα γίνῃ καταληπτὸς εἰς τὴν ὁμήγυριν, ἐδέησε νὰ μεθερμηνευθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ἐξήκοντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔτη, ὁ Ἀρκάδιος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ συντάττωσιν ἑλληνιστὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Θεοδόσιος Β', τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι. Κατόπιν ὁ Μαρκιανὸς ἐλάλησε πάλιν λατινιστὶ ἐνώπιον τῆς ἐν Χαλκηδόνι δ' οἰκουμενικῆς Συνόδου· καὶ πάλιν ὅμως ὁ λόγος αὐτοῦ μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Τὸ δὲ περιεργότερον, ἐπειδὴ ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, Ἕλλην τὸ γένος, ἀλλ' ἔξαρχος ὢν τοῦ Πάπα ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ, ἐλάλησε λατινιστὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ, ἐρμηνεὺς ἐδέησε νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ Ἑλλήνος ἐκείνου λόγον. Οὕτως ἐν διαστήματι διακοσίων ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐτῶν, ἡ λατινίζουσα κυβέρνησις ἀντηγωνίζετο κατὰ δύναμιν πρὸς τὴν ἑλληνίζουσαν κοινωνίαν, ὅτε αἰφνης ἡ λατινικὴ ἐφάνη κατισχύουσα. Ὁ Ἰουστινιανὸς κωδικοποιήσας τοὺς νόμους ἐν τῇ λατινικῇ, ἤξιωσε νὰ ἐπιβάλῃ αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς καὶ ἀστικὰς τοῦ κράτους σχέσεις. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κύκνειον αὐτῆς ἄσματος.

Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς λεγομένας Νεαρὰς διατάξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ νὰ ἀνομολογήσῃ ἐπισημως ὅτι πράττει τοῦτο διότι ἡ «Ἑλλήνων φωνή» εἶναι «ἡ κοινή, ἡ συνήτης, ἡ πᾶσι γνώριμος.» Καὶ μετ' ὀλίγον Ἀνατολὴ καὶ Δύσις ἀνεγνώρισαν τὸν ἑλληνικὸν τοῦ κράτους τούτου χαρακτῆρα. Ὁ μὲν ἄραψ Ἀβουλφάραγιος ὀνομάζει πρῶτον Ἑλληνα βασιλέα τὸν ἄμεσον τοῦ Ἰουστίνου Β' διάδοχον Τιβέριον, ὁ δὲ λατίνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν τοῦ Τιβερίου διάδοχόν Μαυρίκιον, τὸν Καππαδόκην ἐκεῖνον ὅστις, ὁμογενὴς ὢν τοῦ Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Πausανίου, ἦτο κατὰ Μένανδρον Μουσῶν ἐραστὴς καὶ ἐνταύτῃ δεινῶς ἐταπείνου τὴν τῶν Περσῶν μοναρχίαν. Ἀπὸ δὲ Ἡρακλείου οἱ βασιλεῖς, «ἀποβαλόντες, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν, διετέλουν ἑλληνίζοντες.»

Ἄλλ' ἡ ἐπίσημος αὕτη ἑλληνικὴ ἔφερε πολλὰ ῥωμαϊκὰ στίγματα. Ἡ πλείστη νομοθεσία, ἀστική, οἰκονομική, διοικητική, στρατιωτική, ἐκ τῆς λατινικῆς μετεφράσθη, καὶ πολυάριθμοι αὐτῆς ὅροι διετηρήθησαν ἀπαράλλακτοι δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀπλῶς ἐκφερόμενοι. Οὐκ ὀλίγοι μὲν διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀπεδόθησαν ἐν γένει ὅμως ἡ ἐπίσημος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ γλῶσσα παρέμεινε μετὰ πολλῶν λατινισμῶν μεμιγμένη, καίτοι ἠγωνίζετο ἐκ διαλειμμάτων, ἂν ὄχι νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀρχαίαν γνησιότητα, νὰ μεταπλασθῇ τούλαχισσον ἐπὶ τὸ χαριέστερον κατὰ τὸ ἰδιάζον τῷ ἔθνει τούτῳ πνεῦμα. Ὅταν λ. χ. τὰ τάγματα καὶ τὰ θέματα, δηλαδὴ ὁ βασιλικὸς καὶ ὁ ἐπαρχιακὸς στρατός, ἤρχοντο εἰς προϋπάντησιν τοῦ βασιλέως ἐπευχόμενοι αὐτῷ, ὁ βασιλεὺς, ἐκνεύων πρὸς ἓν ἕκκοτον τάγμα καὶ θέμα, ἔλεγε, κατὰ τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς βασιλείου Τάξεως· «Καλῶς ὑμᾶς εὐρομεν· πῶς ἔχετε, παιδιά μου, πῶς ἔχουσιν αἱ νύμφαι μου, αἱ γυναῖκες ὑμῶν καὶ τὰ παιδιά, πῶς ὑμῖν τὰ ἐν τῇ ὁδῷ διηνύσθη; Ἀγωνίασθε, τοῦ Χριστοῦ στρατιῶται καὶ παιδιά ἐμά, ἵνα ἐν καιρῷ δέοντι ἐπιδείξησθε τὴν γενναιότητα καὶ τὴν ἀνδρείαν ὑμῶν, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν καὶ βασιλείαν ἡμῶν πίστιν ὀρθὴν καὶ ἀγάπην.»

Παραπλήσιά τινα ἔπαθεν ἡ δημῶδης γλῶσσα, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς εἰμὴ εὐάριθμα μνημεῖα. Τὰ ἄκτα, τοῦ βίγκας, ἐξέρκιτα, δηλότῳρες καὶ τὰ τοιαῦτα ἐκλείπουσι βαθμηδόν· καί, ἀξιο-

σημείωτον τοῦτο, ἀποβάλλονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ πολὺ ταχύτερον ἢ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἐν ταῖς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου ἀνευφημίαις, ὁ μὲν δῆμος ἀνέκραξεν ἑλληνιστὶ «Σεβαστέ,» ὁ δὲ στρατός ῥωμαϊστὶ «Αὐγουστε.» Ὅστις ἀναγνώσῃ τὸν περίφημον μεταξὺ τῶν δῆμων Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάλογον καὶ τὰς προσρήσεις τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ πλήθους εἰς τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν, νομίζει ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἄλλον κόσμον ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ εἰς ἄλλον ἐν τῇ δεκάτῃ. Ἐν ταύτῃ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος διηγεῖται ὅτι, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν Ἰππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ μαίῳ ἀγῶνας, οἱ Πράσινοι ἐχαιρέτιζον πρῶτοι ψάλλοντες·

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει·

οἱ δὲ Βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν·

καὶ ἐξηκολούθουν οὕτω ἄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἓνα στίχον τοῦ δημοτικοῦ ἐκείνου ᾄσματος, τοῦ ὁποίου δὲν περιεσώθη δυστυχῶς εἰμὴ ἢ ἀρχὴ αὕτη καὶ τὸ ὅποιον, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εὐχαρίστως ἠθέλομεν ἀκούσει καὶ σήμερον ἀντηχοῦν ἐν τῷ στόματι τοῦ καθ' ἡμᾶς δήμου πῶν Ἀθηναίων. Ἐν δὲ τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὁ θετὸς τῆς βασιλίδος Ζωῆς υἱὸς Μιχαὴλ Ἐὐφών τὸ πλῆθος ἐπωνόμασε περιφρονητικῶς Καλαφάτην, καὶ ὅστις, ἄφοῦ ὤμοσεν ἐνώπιον τοῦ Ἐσταυρωμένου εὐπίθειαν πρὸς αὐτὴν καὶ στοργήν, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν εὐεργέτιν, ὁ λαὸς ἀνεβόησεν· «ἡμεῖς σταυροπάτην καὶ καλαφάτην βασιλέα δὲν θέλομεν, ἀλλὰ τὴν ἀρχέγονον καὶ κληρονόμον καὶ ἡμετέραν μητέρα Ζωὴν.» Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον ὅτε ὁ οὐζυγὸς τῆς Ζωῆς Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, ἐρασθεὶς τῆς ἀδελφῆς τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ, ἐμελέτησε νὰ ἀναδείξῃ αὐτὴν βασίλισσαν, καὶ νὰ καταστήσῃ ἐκποδὸν τὴν τε Ζωὴν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Θεοδώραν, ὁ λαὸς ἀνεβόησεν· «ἡμεῖς τὴν Σκλήραιναν βασίλισσαν οὐ θέλομεν, οὐδὲ δι' αὐτὴν αἰμάνναι ἡμῶν αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα θανοῦνται.» ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ ὅπως εὐγενῆ ἀφοσιώσεως αἰσθημάτων ἔτρεφεν ὁ λαὸς ἐκεῖνος πρὸς τὰς τελευταίας ἀπογόνους τοῦ ἐνδόξου μακεδονικοῦ οἴκου, ὅσω ἀσθενεῖς καὶ ἀνῆσαν. Περί δὲ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ νέος ἔτι Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐσώθη διὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος ἐξ ἐπιβουλῆς ἦν

παρεσκεύασαν κατ' αὐτοῦ οἱ ἀντίπαλοι, ἐψάλλετο ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης τὸ ᾠμάτιον· «Τὸ σάββατον τῆς τυρινῆς, χαρεῖς Ἀλέξιε, ἐνόησές το· καὶ τὴν δευτέραν τὸ πρῶτ' εἶπα καλῶς γεράκιν μου.» Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἕκτης, οἱ Κωνσταντινουπολίται ἐδίδον δείγματα τῆς εὐφυΐας αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν δῆμων διαλόγῳ οἱ Πράσινοι ἤθελον νὰ κατηγορήσωσιν ἐπὶ καταχρήσεσι τὸν σπαθάριον Καλοπόδιον· μὴ τολμῶντες δὲ νὰ ἐκοτομήσωσιν αὐτὸ τοῦ πλεονέκτου τούτου στρατηγοῦ τὸ ὄνομα, ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα ἀναβοήσαντες· «Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὐρίσκεται.» Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι ἐκτοτε οἱ Κωνσταντινουπολίται ὠνόμαζον τοὺς νέους στρατιώτας *παλληκάρια*, διὰ τῆς προσηγορίας ἐκείνης ἣτις τοσοῦτον ἀπέβη πολὺκροτος εἰς τοὺς νεωτέρους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγῶνας.

Ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ εἰκόνι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ τῆς περὶ αὐτὴν πολιτείας καὶ κοινωνίας, ὑπεδείξαμεν τὰ μεγάλα ἔργα δι' ὧν αὕτη ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς προηγουμένας φάσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὑπολείπεται ἤδη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου πρὸς τὸν νεώτερον ἑλληνισμόν. Καλούμεθα σήμερον Ἕλληνες, τοὺς δὲ ἐν ταῖς αὐταῖς χώραις κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πρωταγωνιστήσαντας ὀνομάζομεν Βυζαντινοὺς. Αὐτοὶ ὅμως οὗτοί ποτε δὲν παρεδέχθησαν τὴν προσηγορίαν ταύτην, ἀλλ' ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους, Γραικοὺς, καί, ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, Ἕλληνας. Τὸ ὄνομα Βυζαντινοὶ δὲν ἐπεκράτησεν εἰμὴ παρὰ τοῖς Ἑσπερίοις, συνδεθὲν ὑπ' αὐτῶν μετὰ ποικίλων περιφρονητικῶν ἐκδοχῶν. Παρακολουθήσωμεν ἤδη ἐπὶ μικρὸν τὴν τύχην τῶν τριῶν ἰθαγενῶν ὀνομάτων. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐξηκολούθησεν ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐκ παραλλήλου. Οἱ πολλοὶ ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους ἢ Ῥωμηοὺς· αἱ δὲ ἀνώτεραι τάξεις, Γραικοὺς ἢ Ἕλληνας· μέχρις οὗ ἢ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνελθοῦσα πρώτη ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἀφαιρέσασα ἐκ μέσου τὰς προσηγορίας Ῥωμοῖοι καὶ Γραικοί, καθιέρωσεν ἐπισημῶς τὰ τιμιώτατα τῆς γλώσσης ἡμῶν ὀνόματα Ἑλλάς, Ἕλληνες, Ἑλληνικὴ ἐπικράτεια, Ἑλληνικὴ πολιτεία, Πανελλήνιον. Μεταξὺ τῆς 29 μαΐου 1453, κατ' ἣν ὁ μεγαλομάρτυς βασιλεὺς ἐκάλεσε τοὺς μὲν συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἀπογόνους Ἑλλήνων, τὴν δὲ Κωνσταντινούπολιν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάν-

των τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν γράφομεν, συνέβη ἄρᾳ γέ τι τὸ δικαιοῦν ἡμᾶς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι σήμερον εἴμεθα μᾶλλον Ἑλληνες ἢ οἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα προπάτορες ἡμῶν; Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν τὸ ἠξεύρω· ἴσως μάλιστα ὑπάρχουσι γεγονότα τινὰ ἐπιτρέποντα νὰ διστάσωμεν οὐκ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Λάβετε λ. χ. τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν ἑκατέρων τῶν χρόνων. Οἱ στρατηγοὶ οὗτοι, ἐκαλοῦντο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Λαχανοδράκοντες, Λαροδατύραι, Μελισσηνοί, Ὠρορύφαι, Ἐξαμιλίται, Οὐρανοί, Ξιφίαι, Ὀρέστοι, Δαφνομήλαι, Βοτανειᾶται, Φιλόκαλοι, Κρηνῖται, Σκληροί, Μανιάκαι, Κεκουμένοι, Συναδηνοί, Διογένεις, Παλαιολόγοι, Στρατηγόπουλοι· ἀλλὰ δὲν γράφομεν ἐνταῦθα λεξικὸν κυρίων ὀνομάτων. Τὰ δὲ παρατεθέντα ἀρκοῦσι, νομίζω, νὰ πείσωσιν ἕκαστον ὅτι ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἑλληνικὰ τῶν ὀνομάτων ὅσα ἐκλείσαν τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἱστορίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἄλλ' ἐρωτῶ ἐνταῦθα· ἐὰν καλῶμεθα σήμερον Ἑλληνες, ἐὰν ὀμιλῶμεν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐὼν οἱ πατέρες τῶν πατέρων τῆς παρούσης γενεᾶς ἠξιῶθησαν νὰ προσθέσωσιν οὐκ ὀλίγας λαμπρὰς σελίδας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐὰν αὐτὴ ἢ παρούσα γενεὰ ὀργᾶ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν προπατόρων, εἰς τίνες ἄλλους ὀφείλομεν τὰ εὐεργετήματα ταῦτα ἢ εἰς τοὺς προγόνους τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων; Ἐλάδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀφορμῆν νὰ εἴπωμεν πῶς καὶ ὑπὸ τίνων ἐσώθημεν ἐκ τοῦ φραγγισμοῦ. Ἀλλὰ οἱ κίνδυνοι, οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ὅσα δὲν ἔπαυσαν ἐμβάλλοντα ἐπὶ ἔτη χίλια ἐξ ὄλων τῶν σημείων τοῦ ὀρίζοντος, ὑπῆρξαν ἔτι δεινότεροι. Βεβαίως τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἠφανίσθη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ὑπὸ τινῶν ἐπρεσβεύθη. Διῆλθεν ὅμως διὰ περιπετειῶν κρισιμωτάτων. Ἀπὸ βορρᾶ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν πολεμίων, οὐ μόνον τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν εἶχον καταλάβει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀπάσας τὰς χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχον κατασταθῆ πολυάριθμοι. Ἀπὸ μεσημβρίας, οἱ Ἀραβες οὐ μόνον τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας εἶχον κυριαρχήσει, ἀλλὰ καὶ μέρους τῆς μικρᾶς Ἀσίας· καὶ αὐτῆς δὲ τῆς Κρήτης ἐδέεποσαν ἐπὶ 138 ἔτη. Ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἐσώθη εἰμὴ διὰ λαμπρῶν κατορθωμάτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ διὰ ἐπιτηδείων πολιτικῶν, διοικητικῶν, ἐκπαιδευτικῶν αὐτῆς ἐνεργειῶν. Ἴνα δώσωμεν ἐνταῦθα μι-

κράν τινα ἔννοιαν τῶν ποικίλων τούτων ἀγώνων, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω-
 μεν ἐν συντόμῳ τί ἐγένετο ὡς πρὸς τὴν Κρήτην. Ὅτε ὁ Νικηφό-
 ρος Φωκᾶς ἀνέκτησε τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῶν Ἀράδων
 καὶ ἤγαγεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀβδοῦλ Ἀ-
 ζίζ καὶ τοὺς ἀπείρους αὐτοῦ θησαυρούς, ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κρήτης
 ἔπνεε τὰ λοιπία· ὁ δὲ Φωκᾶς ἐκάλεσεν αὐτόθι πολλοὺς νέους ἐποί-
 κους, Ἕλληνας καὶ ἐξελληνισθέντας Ἀρμενίους, καὶ ἐπέμψε τὸν
 ὄσιον Νίκωνα ὅστις ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἠνώρθωσε τὸς πε-
 πτωκυῖας ἐκκλησίας, ἀνήγειρε νέας, καὶ ἀνεζωπύρησε τὴν πίστιν τῶν
 κατοίκων. Ἐπὶ πᾶσι δὲ μετωκίσθησαν εἰς Κρήτην πολλαὶ ἐπιφανεῖς
 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως οἰκογένειαι, οἱ Μελισσηνοὶ, οἱ Χορτάτοι, οἱ
 Λύγηνοι, οἱ Βλαστοὶ, οἱ Κλάδοι, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Φωκάδες (ἐξ ὧν
 μετέπειτα παρήχθησαν οἱ Καλλέργαι), οἱ Καλέταιροι καὶ ἄλλοι,
 οἵτινες ἅπαντες ἐπρωταγωνίστησαν βραδύτερον κατὰ τῆς ἐνετικῆς
 κυριαρχίας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Κρήτη ἀπέβη σήμερον εἰς τῶν κυριω-
 τάτων προμαχῶνων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ διὰ παρομοίων ἢ διὰ πα-
 ρεμφερῶν ἔργων ἡ μὲν Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεᾶ κατέστησαν τὰ
 ἀσφαλέστατα τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἐλευθερίας ὀρμητήρια, ἐν δὲ τῇ
 Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θράκῃ ὁ ἑλληνισμὸς ἀνταγωνίζεται ἔτι εὐδο-
 κίμως κατὰ τῶν ἐπηλύδων.

Καὶ ὅμως ἵνα μὴ ὑπάρξῃ μωρία ἣν δὲν ἐπράξαμεν κατὰ τὸν τε-
 λευταῖον πεντηκονταετῆ ἡμῶν βίον, ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν μεσαιωνι-
 κῶν ἐκείνων πατέρων ἡμῶν ὡς περὶ ξένων καὶ δὲν ἀναγνωρίζομεν
 ὡς γνησίους προγόνους εἰμὴ τοὺς Λεωνίδας καὶ τοὺς Θεμιστοκλεῖς.
 Δὲν ἀρκεῖ ὅτι θέλομεν νὰ κυβερνήσωμεν τὴν Ἀνατολήν, αὐτοὶ ἡμεῖς
 μηδαμῶς θέλοντες νὰ κυβερνηθῶμεν, ἀλλὰ ἀξιοῦντες νὰ ἄρξωμεν
 χωρῶν εὐρυτάτων, περιορίζομεν τὰ ἱστορικὰ ἡμῶν δίκαια ἐντὸς τοῦ
 Ὀλύμπου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνῶ οἱ Σέρ-
 βοὶ καὶ οἱ Βούλγαροι οὐ μόνον σπουδαιότερον ὅπωςδῆποτε ἡμῶν κυ-
 βερνῶνται, ἀλλὰ καὶ τὰς ἱστορικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις ἐπιμελῶς περιθάλ-
 πουσι καὶ προάγουσι. Τοῦτό ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου λεγόμενον

Ἑλλάς κατὰ θεὸν νοσεῖ τινα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 14 αὐγούστου 1886.

Κ. Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΑΘΜΙΑΙΟΣ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Εισαγωγή.

Περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ διετῆρει ἔτι ἀκεραίαν σχεδὸν τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἐθνικὴν γνησιότητα εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τῶν Θερμοπυλῶν χώρας, δηλαδὴ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα· καὶ προζέτι εἰς τὰς πολυαρίθμους ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτῆς νήσους. Ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἐλαττωθῆ· ἡ εὐπορία εἶχεν ἐκλείψει· πολλὰ τῆς χώρας μέρη, εἶχον λεηλατηθῆ ἑπανελημμένως ὑπὸ βαρβάρων· αἱ πόλεις εἶχον ἀποβάλλει οὐκ ὀλίγα λαμπρὰ μνημεῖα· ἀλλὰ μόνιμος ἀλλοφύλων ἐγκατάστασις δὲν εἶχεν ἔτι συμβῆ ἑνταῦθα, τοῦλάχιστον τοσοῦτων ἀλλοφύλων, ὥστε νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὸν ὄλον τοῦ ἔθνους χαρακτῆρα. Διότι ἰδρύθησαν μὲν ἄλλοτε ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι εἰς Κόρινθον, εἰς Πάτρας, εἰς Δύμην, εἰς Νικόπολιν· ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν ἔκτοτε διελθόντων πεντακοσίων περίπου ἑνιαυτῶν, αἱ ἀποικίαι αὗται εἶχον ἐξελληνισθῆ. Καὶ ἐκ τῶν δύο χωρῶν ὅσαι κεῖνται ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς μὲν τὴν Θεσσαλίαν δὲν φαίνονται ὡσαύτως ἐγκατασταθέντες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βάρβαροι· μόνον δὲ εἰς τὴν βορειοτέραν Ἠπειρον, ἰδίως περὶ τὸ Δυρράχιον, ὑπῆρχον ἤδη ἀποικίαι τινὲς Γόθων οἵτινες ἔμειναν αὐτόθι μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου πρὸς δυσμὰς ἐκστρατείαν (σελ. 639—640 τοῦ Β' τόμου).

(ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Γ'.)

Ἄλλὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρέων μέχρι τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ, ποικίλοι καὶ οὐκ ὀλίγοι βάρβαροι εἶχον ἤδη καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία. Ἡ εὐρεῖα ἐκείνη χώρα κατεῖχτο τὸ πάλαι ὑπὸ δύο φυλῶν. τῆς Ἰλλυρικῆς καὶ τῆς Θρακικῆς, αἵτινες δὲν ἐταύτιζοντο μὲν μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλ' εἶχον οὐ μικρὰν πρὸς αὐτὴν οἰκειότητα. Βραδύτερον, ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, ἱκανὰ Γαλατῶν στίφη ἀποκατεστάθησαν ἐν τε Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ. Ἄλλὰ καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἰλλυριοὶ ἐκεῖνοι καὶ Θράκες καὶ Γαλάται εἶχον ἤδη κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῆ, διὰ τε τῶν πολυαριθμῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, καὶ διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐπιπέως ἐν Δερριόπῳ, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μακεδονίας, δὲν ἀνεκαλύφθη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή συνταχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. ὅπως κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐπιγραφῶν, καὶ μνημονεύουσα προέδρων, καὶ πολιταρχῶν, καὶ βουλευτηρίου, καὶ ἐπιμελητοῦ τῶν τῆς βουλῆς δηναρίων; Ναὶ μὲν βραδύτερον καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος νέα βάρβαρα φύλα ἀνemieχθησαν αὐτόθι μετὰ τῶν ἐγχωρίων πρὸς ἀνατολὰς μὲν, ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θράκῃ, αἱ Οὐννικαὶ φυλαὶ, δυτικώτερον δὲ, ἐν τῇ ἄνω Μοισίᾳ, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ Δαρδανίᾳ, φυλαὶ γερμανικαὶ καὶ σλαυικαὶ. οἱ Γεπίδαι, οἱ Σαρμάται, οἱ Αἶρουλοι· ἐτι δὲ δυτικώτερον, οἱ Ὀστρόγοιθοι, οἵτινες ὅμως μετ' ὀλίγον ἀπεδήμησαν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἄλλ' οἱ ἀποικοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, πολυάριθμοι, ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους· διότι ὅχι μόνον πᾶσαι αἱ πόλεις, παράλιοι τε καὶ μεσόγειοι, κατεῖχοντο ὑπὸ Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ τὸ ἑλληνικὸν ἢ ἐξελληνισμένον στοιχεῖον διετέλει ἐτι ἐπικρατέστατον. Τούλάχιστον ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς, ὁμιλῶν, κατὰ τὴν ἀμέσως ἐπομένην ἔκτην ἑκατονταετηρίδα, περὶ τῶν κατοίκων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, λέγει αὐτοὺς «Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας.»

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὅποσον ὁ ἑλληνισμὸς ἐπεκράτησε κατὰ πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοῦ μεγάλου τούτου γεγονότος ὠμιλήσαμεν ἐν ἑκτάσει εἰς τὸ ἕβδομον τῆς ἱστορίας ἡμῶν βιβλίον, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ ὄγδοον, ὅπου ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ὅτι ἡ

ρωμαϊκῇ κυριαρχίᾳ, ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, συνετέλεσε τὰνάπαλιν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐμπέδωσιν αὐτοῦ καὶ ἀνάπτυξιν. Ὁ ἀνατολικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀσυγκρίτως ἀκμαιότερος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ. Αἱ πολυάριθμοι, αἱ πλούσιαι, αἱ πολυάνθρωποι τῶν χωρῶν ἐκείνων πόλεις ἦσαν καθ' ὅλοκληρίαν ἑλληνικαί· εἰς αὐτὴν τὴν ὑπαιθρον χώραν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κατίσχυεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν ἐπιχωρίων διαλέκτων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀσίᾳ πού καὶ πού νέαι τινὲς βάρβαροι φυλαί· γαλατικαὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, γοθτικαὶ δὲ καὶ οὐννικαὶ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἄλλ' οἱ Γαλάται, καίτοι ἦσαν τοσοῦτον πολυάριθμοι, ὥστε ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς χώραν εὐρεῖαν μεταξὺ Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας κειμένην, ἔπαθον ὅ,τι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λοιποὶ ἐγγύριοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας κάτοικοι, ὑπέκυψαν δηλαδὴ εἰς τὴν ἀκαταμάχτην ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ· δι' ὅπερ ἡ μὲν χώρα αὐτῶν ἀπὸ Στράβωνος καὶ ἐφεξῆς ὠνομάζετο *Γαλλογραικία* καὶ *Γαλατία* ἢ *Ἑλληνικὴ*, οἱ δὲ ἄποικοι ἐκεῖνοι ἐκαλοῦντο *Γαλλογραικοὶ* καὶ *Ἑλληνογαλάται*. Παραπλήσιόν τι συνέβη εἰς τοὺς Γότθους, τοὺς ὁποίους, ἐν ἀρχῇ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ὁ Θεοφάνης ὠνομάζει *Γοτθογραικοὺς*, ἦτοι ἐξελληνισθέντας Γότθους. Οἱ δὲ Οὐννοὶ, εὐαριθμότεροι ὄντες, ἔτι εὐχερέστερον συγχωνεύθησαν ἐντὸς τῶν ἐγγυρίων κατοίκων. Ἄλλ' ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τεκμήριον μαρτυρεῖ ὁπόσον ἑλληνικαὶ ἦσαν κατὰ τὴν τετάρτην καὶ τὴν πέμπτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα αἱ χῶραι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι πᾶσα σχεδὸν ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ, παρήχθη καὶ ἠκμασεν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ ὀγδῶ βιβλίῳ· καὶ πλὴν τούτου, ὅτι οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Ἄρειοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Εὐτυχεῖς, οἱ Θεόφιλοι, οἱ Κύριλλοι, οἱ Χρυσόστομοι καὶ οἱ ἄπειροι ἄλλοι ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ ἱεροκήρυκες τῶν χρόνων τούτων, διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἠγόρευον πρὸς τοὺς αὐτόθι ὄχλους καὶ ἔπειθον αὐτοὺς, καὶ συνεχίνου, καὶ παρέσυρον, ἐξ οὗ καταφανῶς δηλοῦται ὅτι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας στρωμάτων, ἂν δὲν εἶχον πάντοτε τὴν ἑλληνικὴν ὡς συνήθη αὐτῶν γλῶσσαν, τούλάχιστον ἐνόουν αὐτὴν ἀρκούντως.

Εἰς τὰς πρὸς ἀνατολὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας χώρας

ὁ ἑλληνισμὸς, ὅστις εἶχε διασωθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐπὶ τῆς τῶν Πάρθων κυριαρχίας, ἐμαρᾶνθη ὑπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ δευτέρου περσικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου, καὶ ἀνεδείχθη πολέμιον τῆς τε ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ νέου αὐτῆς θρησκευομένου. Πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, ὄριον τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπῆρχεν ἤδη ὁ Εὐφράτης ποταμὸς, ὅπως ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ὁ ποταμὸς Ἰστρος. Δεινὰς ὡσαύτως συμφορὰς ὑπέστησαν αἱ ἐν τῇ Κυρηναικῇ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι παρὰ τῶν ἐγγυρίων βαρβάρων. Θέλομεν ὁμῶς ἴδει τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου χώρας τῆς βορείου Ἀφρικῆς, ἐν μὲν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, προθύμως ἐν ὀνόματι καὶ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀποβαλοῦσας τὴν βανδηνικὴν κυριαρχίαν· ἐν δὲ τῇ ἑβδόμῃ, γενναίως καὶ μέχρι τινὸς εὐτυχῶς, ὡσαύτως ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγωνιζομένας. Ἄλλ' ἐξαιρέτως ὁ τῆς Αἰγύπτου ἑλληνισμὸς διετηρεῖτο ἔτι ἀκέραιος καὶ ἀκμαῖος, καὶ ἐξηκολούθει ἐπενεργῶν εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ἰδίως διὰ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς 3 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος, Σιλκῶ ὁ βασιλεὺς, ἢ, καθὼς ἔλεγεν ἑαυτὸν, βασιλίσκος τῶν Νουβαδῶν καὶ ὄλων τῶν Αἰθιοπῶν. εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀνεγράφε τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα (σελ. 323 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἡ ἑλληνικὴ αὐτῆ ἦτο σφόδρα ἠλλοιωμένη, ἀλλὰ οὐχ ἤττον ἐμαρτύρει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡδὴ δὲ, καθ' οὓς εὐρισκόμεθα χρόνους, δύο Ἕλληνες δούλοι διέδωκαν αὐτόθι τὸν χριστιανισμόν, καὶ ἀναβίβασθέντες εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματίων, συνῆψαν μὲν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, προήγαγον δὲ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ἐμπορίαν μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν κάτω Γαλατίαν (τὰς περὶ Μασσαλίαν χώρας) ἐλαλεῖτο ὁμοίως ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἂν καὶ εἰς τὴν κάτω Γαλατίαν ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς γαλατικῆς. Ἀλλὰ δὲν λέγομεν ἐνταῦθα πλειότερόν τι περὶ τῶν χωρῶν τούτων, διότι ἡ μὲν κάτω Γαλατία πρὸ καιροῦ καὶ διὰ παντὸς εἶχεν ἀποσπασθῆ ἀπὸ τοῦ αὐθυπάρχοντος πολιτικοῦ ἑλληνικοῦ βίου· ἡ δὲ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν συνηνώθησαν αὐτῆς πολιτικῶς μετὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε καὶ θέλομεν εἰδικώτερον ἐπανέλθει εἰς αὐτάς.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ ἑλ-

ληνισμός ἦτο ἔτι ἐπικρατέστατος ἐντὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν, τῶν ἰσπανῶν καὶ τῶν ἀφρικανικῶν χωρῶν, ἐξ ὧν ἀπηρτίζετο τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ὅλοι αὐτῶν οἱ κάτοικοι δὲν ἦσαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῆς αὐτῆς καταγωγῆς, πλείστοι ὅμως ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πρότερον μὲν διὰ τῆς μακεδονικῆς ἐνεργείας, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ διαδόσεως ὥστε συνέβη μὲν μείωσις πολλῆ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς πολλὰς ἑτέρας φυλάς, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἠδύνατο ἔτι νὰ λογισθῆ τοῦλάχιστον ὅσον καὶ τὸ πάλαι πολυάριθμον. Διδόμενα ἀποχρῶντα ἵνα ὀρίσωμεν τὸ πλῆθος τοῦτο ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δὲν ἔχομεν κρίνοντες ὅμως ἐκ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν πόρων αὐτοῦ καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πολυαρίθμων πόλεων, αἵτινες ἦσαν ὅλοι ἑλληνικαί, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ἑλληνισμός δὲν ἦτο τότε εὐαριθμότερος ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς, διὰ τὸν δεσμόν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ θρησκευματος, ὅστις συνῆπτε πλείστους τοῦ κράτους ἐκείνου κατοίκους. Τοιοῦτος δὲ δεσμός δὲν συνῆνωσε ποτὲ τοὺς κατοίκους τοῦ πρὸ μικροῦ καταλυθέντος δυτικοῦ κράτους, δὲν συνῆψε δηλαδὴ ποτὲ τοὺς Βρεταννοὺς, τοὺς Γαλάτας, τοὺς Ἰθῆρας, τοὺς Γερμανοὺς, μετὰ τῶν Ἰταλῶν. Τὸ χριστιανικὸν θρησκειομα ἦτο τότε πολὺ ὀλιγώτερον διαδεδομένον ἐν τῇ Δύσει ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἡ δὲ λατινικὴ γλῶσσα οὐδέποτε ἀπέβη γλῶσσα ἐθνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Δύσεως, ὅσον ἡ ἑλληνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ αἱ ἑλληνίζουσαι φυλαὶ τῆς κάτω χώρας καὶ τῆς παρακειμένης Σικελίας δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὰς λατινίζουσας φυλάς τῆς μέσης καὶ τῆς ἄνω χερσονήσου. Αὕτη δὲ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσεως ἐνότητος ὑπῆρξε μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν, ὅσαι ἐπήγαγον τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἐνῶ πάλιν ἡ δεσμός τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅστις συνῆπτε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ, δύναται νὰ λογισθῆ ὡς μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν, ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν διασώσιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου κατακλισμοῦ.

Πλὴν τούτου τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, καίτοι ἔπαθον θεινάς συμφοράς καὶ πολλὴν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, διέσωζον ἔτι, δὲν λέγομεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅπου ὄντως ἤχημαζον, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ ἠθικὴν τινα καὶ ὕλικὴν ῥώμην, ἥτις

τὴν ὅλην τοῦ κράτους δύναμιν. Ἄλλ' ἢ ἀπόλυτος αὕτη ἀρχὴ ἐνεπνέετο εἰς πολλὰ ὑπὸ τῶν παραδόσεων τῆς ῥωμαϊκῆς συνέσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος. Ἰδιάζουσα προσοχὴ ἐδόθη πρὸ πάντων εἰς τὴν διαπλάσιν τοῦ στρατοῦ. Ναὶ μὲν μέρος τοῦ στρατοῦ τούτου συνέκειτο ἐκ βαρβάρων· ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶχε πολλὰ ἐλαττώματα, δὲν ἐστερεῖτο καὶ τινῶν σπουδαίων πλεονεκτημάτων. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου οἱ μαχιμώτεροι τῶν βαρβάρων ἐκείνων, συνδέοντες τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἀπέβαινον, ἀντὶ πολεμίων ἐπικινδύνων, ἐκτελεσταὶ πρόθυμοι τῶν βουλευμάτων αὐτῆς. Πλὴν τούτου, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ στρατοῦ συγκροτήσεως, αἱ στρατιωτικαὶ στάσεις κατέστησαν, δὲν λέγομεν ἀδύνατοι, ἀλλ' ὀλιγώτερον ἀνατρεπτικά· διότι αἱ στάσεις τῶν ἐπιχωρίων στρατηγῶν σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν κατάληψιν τῆς ὑπερτατῆς ἀρχῆς, ἐνῶ οἱ ἡγεμόνες τῶν βαρβάρων οὐδέποτε ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα. Ἡ δὲ μοναρχία ἠγωνίσθη αἰετοτε νὰ προλάβῃ τὰς τοιαύτας συμφοράς, νὰ τηρήσῃ τὴν πειθαρχίαν τῶν ταγμάτων καὶ νὰ προσοικειωθῇ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν διὰ τακτικῆς προμηθείας, τροφῆς καὶ μισθοδοσίας, δι' αὐστηροῦ περὶ πάντα ταῦτα ἐλέγχου καὶ δι' ἐπιτηδείων ἀμοιβῶν καὶ τιμωριῶν. Ἡ ναυτικὴ δύναμις ἦτο βέλτιον ἔτι ὠργανωμένη. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε τοὺς πολυαριθμότερους καὶ δεξιωτέρους ναύτας τῆς οἰκουμένης, τοὺς ἀπογόνους τῶν θαλασσοβίων ἀνδρῶν, οἵτινες τοσάκις ἐθριάμβευσαν ἐν Σαλαμῖνι, ὑπὸ Θεμιστοκλέα, ἐν Μυκάλη, ὑπὸ Ξάνθιππον, ἐπ' Εὐρυμέδοντι, ὑπὸ Κίμωνα, περὶ Κύπρον, ὑπὸ Δημήτριον τὸν πολιορκητὴν, εἰς Ἑλλάσποντον, ὑπὸ Κρίσπον καὶ μετεχειρίζετο ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία τοὺς ναύτας τούτους, ἵνα παρασκευάζῃ στόλους πολλάκις θαλασσοκρατήσαντας τῆς Μεσογείου. Ἡ φορολογία τεχνικώτατα διεξαγομένη εἰςῆγεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ποσὰ, τὰ ὅποια δὲν δύναμεθα ἀκριβῶς νὰ ὑπολογίσωμεν, τὰ ὅποια ὅμως ἦσαν βεβαίως ὑπεροργα· διότι ἐν μέσῳ τῶν δυσχερεστάτων περιστάσεων θέλομεν ἰδεῖ πολλάκις τὸ ταμεῖον τοῦτο ἔχον περισσεύματα ἀξιόλογα. Εἰς τὴν ἀψίλειαν ταύτην τῶν δημοσίων προσόδων συνετέλουν ἡ τε ἀκμάζουσα τοῦ κράτους ἐμπορία καὶ βιομηχανία, καὶ τὰ τότε πλούσια ἔτι χρυσωρυχεῖα καὶ ἀργυρωρυχεῖα τῆς Θράκης καὶ τοῦ Πόντου. Τὰ χρυσὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως νομίσματα ὑπῆρξαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ἄφθονα καὶ γνήσια, διὸ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὴν πτώ-

σιν τοῦ δυτικοῦ κράτους ἐκυκλοφόρουν ἀδιακόπως εἰς τὴν βορειοτέραν καὶ τὴν δυτικωτέραν Εὐρώπην. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτήρει τότε ἔτι τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν τῆς πραγματικῆς τῶν νομισμάτων, καὶ μάλιστα τῶν χρυσῶν νομισμάτων ἀξίας· ἡ δὲ σχετικὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, ἣτις ἐπὶ Ἡροδότου (σελ. 328—329 τοῦ Α' τόμου) ἦτο ὡς 1 πρὸς 13, ἀνεβιβάσθη ἐντὸς τῶν ἑκτοτε διελθουσῶν ὀκτῶ ἑκατονταετηρίδων, ἦτοι ἐπὶ Ἀργαδίου, περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἰς $14\frac{2}{3}$ πρὸς ἓν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τότε τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον τῆς οἰκουμένης ἐμπορεῖον. Τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα τῆς ἀνατολῆς ἐπρομήθευον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἄπειρα τῆς καθημερινῆς χρήσεως πράγματα, τὸ δὲ ἐμπόριον ἡμῶν διетήρει ἐν ταύτῃ ἀδιακόπους σχέσεις διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς μέσης Ἀσίας, τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς νοτίου Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσει νῆσον Ἰωτάβην οἱ δεκατηλόγοι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως εἰσέπραττον δέκα τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ ὄλων τῶν ἐκεῖθεν εἰς τὸ κράτος εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων, ὡς λέγει ὁ Μάλχος.

Καὶ αὐτὰ τὰ ἀναπόδραστα τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἀτοπήματα ἐμετριάζοντο μέχρι τινὸς ὑπὸ ποικίλων περιστάσεων. Πρὸ πάντων ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ κατῆκοντος, ὡς πᾶσα πεπολιτισμένη κυβέρνησις, ὅσοιδήποτε ἀπόλυτος καὶ ἂν εἶναι. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος, εἰς πίστωσιν τῆς ἀληθείας ταύτης, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἀναστάσιος παρήγγειλε τοὺς δικαστὰς νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰ εἰδικὰ βασιλικὰ διατάγματα, ὅσα τυχὸν ἀντέβαινον εἰς τοὺς ὑφισταμένους νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσιν ἐκάστοτε ἀκριβῶς τοὺς νόμους τούτους. Καὶ ἔπειτα ἡ μοναρχία αὕτη περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἀριστοκρατίας ἣτις ἐπενήργει πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν οὔτινες, διαπρέψαντες ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ δεξότητι εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐντέχνως ὀργανωμένης διοικήσεως, κατεῖχον τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματίων, τὰ ὑπουργεῖα, τὰς στρατηγίας, τὴν συγκλήτον. Καὶ δὲν ἀπέβη μὲν κληρονομικὴ, εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ μέχρι τινὸς μόνον, ἀλλ' αἰείποτε ἀνεπλήρου τὴν ἐκ διαλειμμάτων ἐπερχομένην ἀνικανότητα ἢ ἀβουλίαν τῶν βασιλέων, πολλῶς δὲ περιέστελλε τὰς ἀσυνέτους αὐτῶν ὁρμὰς, ἐν ἐσχάτῃ δὲ ἀνάγκῃ, καθαιροῦσα τοὺς ἀνεπιδέκτους σωφρονισμοῦ, ἀνε-

βίβαζεν εἰς τὸν θρόνον ἄναστας νέους καὶ μᾶλλον ἐπαρκοῦντας εἰς τὰς δεινὰς τῆς πολιτείας περιστάσεις.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶν ὅ,τι ἀπητεῖτο, ἵνα διαρκέσῃ καὶ μεγαλοουργήσῃ ἐθνικὴν τινα ἐνότητα, ἂν ὄχι πλήρη, τοῦλάχιστον περιέχουσαν τὰ δύο συστατικὰ τῆς ταυτότητος τῆς γλώσσης καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ θρησκευματος, τὰ ὅποια ἠδύναντο προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ἐπαγάγῃσιν ὀλοσχερῆ τῶν κατοίκων συγχώνευσιν· πρωτεύουσαν ἀσφαλῆ· εὐπορίαν μεγάλην καὶ κυβέρνησιν ἐπιτηδείαν, ἥτις, ἐὰν μάλιστα παραβληθῆ πρὸς τὴν τότε παντελῆ ἔλλειψιν κυβερνητικῆς καὶ διοικητικῆς ἐμπειρίας καθ' ἅπασαν τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ἔνεκα τοῦ κατακλυσμοῦ αὐτῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων, δύναται νὰ λογισθῆ ἀπαράμιλλος.

Πολλοὶ πολλάκις κατέκρινον τὴν κυβέρνησιν ταύτην ἐπὶ τῇ πολυτελείᾳ αὐτῆς καὶ τῇ ποικίλῃ ἐθιμοταξίᾳ καὶ ἄλλοις τισὶ θεσμοῖς, ἅτινα πάντα προσῆκον εἰς κυβέρνησιν ἀσιανὴν μᾶλλον ἢ εὐρωπαϊκὴν. Ἄλλὰ μακρὰ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ἀρχῆς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεγαλοπραγμοσύνην αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία προσέλαβεν ἐκ τῆς ἀνατολῆς καὶ ἐτέρας ἐξεις, τὴν προσκύνησιν τῶν βασιλέων, τὴν χρῆσιν τῶν εὐνούχων εἰς τὰ δημόσια πράγματα, τὴν ἄμετρον πληθὺν ἀξιωματῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχρήστων καὶ πολλάκις γελοίων. Τὰ πλεῖστα ὁμῶς τούτων, ἂν ὄχι πάντα, συνέβαινον μέχρι ἐσχάτων καὶ μέχρι τοῦδε ἐν μέρει συμβαίνουσιν εἰς τὰς κυβερνήσεις καὶ τὰς αὐλὰς τῆς Εὐρώπης, χωρὶς νὰ προκαλῶσι τὰς αὐστηρὰς μομφὰς αἵτινες δὲν ἔπαυσαν ἐκτοξευόμεναι κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὁμολογῶ ὅτι τινὰ τοῦλάχιστον τῶν ὅσα ἡ μοναρχία αὕτη παρέλαβεν ἐξ Ἀσίας εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ τις πῶς παρεξέφρησαν ἐνταῦθα. Ἀ. γ. τὸ σύστημα τῶν εὐνούχων. Ἡ εἰσαγωγὴ τῶν εὐνούχων εἰς τὰς ἀνατολικὰς αὐλὰς ἐξηγεῖται, ἂν δὲν δικαιολογῆται, διὰ τῆς αὐτόθι ἐπικρατούσης πολυγαμίας· ἀπὸ δὲ τοῦ γυναικωνίτου μεταβαίνουσι κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, ἴσως διότι οἱ δεσπόται ἐκείνοι ὑπολαμβάνουσιν αὐτούς μᾶλλον τῶν ἄλλων ἀκινδύνους, καὶ πρὸ πάντων μὴ δυναμένους ν' ἀποβλέψωσιν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν παρεξέδυσαν ἄρα γε ἀπλῶς ἵνα συμπληρωθῆ ἡ τῶν ἀσιανῶν αὐλῶν ἀπομίμησις: ἄρα γε διότι οἱ

μονάρχαι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους παρεκινήθησαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν πολιτικῶν λόγων, ὑπὸ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἄσιανοὶ μονάρχαι; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ εὐνοῦχοι προήχθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν καὶ ὅτι συνεπήγαγον τὰς συνήθειας αὐτοῖς κακίας. Ὁ Μοντέσκιος, ὁμιλῶν περὶ εὐνοῦχων, παραβάλλει αὐτοὺς πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ Ἀγγλοῦ ποιητοῦ Μίλτωνος ἐπινοηθὲν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει εἰμὴ ὀρέξεις, καὶ σύννοιδε μὲν τὴν ἐξουθένωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νὰ κορέσῃ τὰς ὀρέξεις ταύτας, ἀγωνίζεται ὁμως οὐδὲν ἥττον ἐπὶ τούτῳ ἀπαύστως εἰ καὶ ματαίως. Διὰ τὸ ἀνεκπλήρωτον τοῦτο τῶν ἰδίων πόθων, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι βασανίζονται ὑπὸ φθόνου ἀκορέστου· μὴ γινώσκοντες τί ἐστὶ συζυγικὴ καὶ πατρικὴ στοργή, εἶναι ἀλλότριον τῶν εὐγενεστέρων οικογενειακῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν μετὰ τούτων συνδεομένων γενναίων φρονημάτων· κατανοοῦντες τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινὴν περιφρόνησιν, ἀνταποδίδουσι μυριοπλάσιον τὴν τοιαύτην ἀποστροφὴν· ἠκρωτηριασμένοι οὐ μόνον σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς, ζητοῦσιν ἀποζημιώσιν τινα ἐν τῇ κτηνωδεστέρᾳ πλεονεξίᾳ· ἐνεκα δὲ ἀπάσης ταύτης τῆς νόθου καὶ παρὰ φύσιν καταστάσεως, ἐκτρέπονται συνήθως εἰς ποικίλην καὶ εὐτελεῆ καὶ μοχθηρὰν βραδουργίαν, πανουργίαν, ἰδιοτέλειαν, φθείροντες καὶ ταπεινοῦντες πολυτρόπως τὴν πολιτείαν. Τοῦτο συνέβη κατ' ἀρχὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶδομεν τὸν εὐνοῦχον Εὐτρόπιον παντοδύναμον ἐπὶ Ἀρκαδίου γενόμενον, τὸν εὐνοῦχον Χρυσάφιον εὐδὲν ἥττον ἰσχύσαντα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, θέλομεν δὲ ἔτι ἴδει καὶ ἄλλους εὐνοῦχους πρωταγωνιστοῦντας ἐκ διαλειμμάτων. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἐξάίρετοι περὶ τε τὰ πολεμικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, οἷον ὁ περιώνυμος Ναρσῆς, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὁ πολλοῦ λόγου ἄξιος πρόεδρος Βασίλειος ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, καὶ ἄλλοι. Πικρότατα ὡσαύτως κατακρίνεται ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὰς ποινὰς τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ῥινοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, αἵτινες εἰσέδυσαν ἐν τῷ κράτει αὐτῆς. Αἱ ποιναὶ αὗται ἦσαν βεβαίως ἀποτρόπαιαι, ἀλλὰ δὲν πιστεύομεν νὰ ἦναι πλειότερον ἀποτρόπαιαι τοῦ διὰ φοβερωτάτων βασανιστηρίων καὶ διὰ τοῦ πυρὸς θανάτου ὅστις ἐπὶ πλείστον ἐφηρμόζετο ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ. Ὅπως δὲ ποτε δὲ καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα πάντα, τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διὰ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς δεξιότητα καὶ τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν, διεφύλαξεν ἐπὶ πολλὰς ἐκα-

τονταετηρίδας ἀναμφισβήτητον ὑπεροχὴν ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην τοῦ τότε κόσμου κυβέρνησιν.

Ὅτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνεβίβασε τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμόν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὗρεν αὐτὸν ἔχοντα οἰκειότατα πρὸς τὸν ἀρχαῖον. Τοῦτο μαρτυροῦσι λαμπρῶς οἱ Γρηγόριοι, οἱ Βασίλειοι καὶ οἱ Συνέσιοι, ὧν ἡ προαίρεσις ἐνομοθετήθη οὕτως εἰπεῖν ἐν τῇ παραινέσει «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων,» (σελ. 596 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἄλλ' ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις δύο τοσοῦτον ἀντιθέτων κόσμων, καὶ ἰδίως δύο τοσοῦτον ἀντιθέτων θρησκευμάτων οἷα ἦσαν ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ὁ χριστιανισμός, ἦτο πρᾶγμα ἐπὶ τέλους ἀδύνατον· τόσῳ μᾶλλον ἀδύνατον, ὅσῳ, εἰς τὰ κατώτερα τῆς κοινωνίας στρώματα, πολλὰ τυφλά πάθη καὶ πολλὰ ἀγενῆ συμφέροντα κατ' ἀλλήλων ἀντιστρατευόμενα, ὑπέθαλλον ἀδιακόπως τὴν διένεξιν. Κύριος οἶδε μέχρι τίνος πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ὄχλων καὶ τῶν μοναχῶν, ἠναγκάσθησαν οἱ βασιλεῖς νὰ ἐκδώσωσιν ἐπανειλημμένους κατὰ ἐθνικῶν νόμους. Τοῦλάχιστον εἶδομεν αὐτούς καὶ θέλομεν ἐτι ἴδει πολιτευομένους ἐπιεικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνῶ εἶδομεν τοὺς ὄχλους, καὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν νόμων καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ παράβασιν αὐτῶν, ἐπιχειρήσαντας πολλακίς ληστρικῶς ἀνηλεεῖς καταστροφὰς τῶν ἱερῶν καὶ διαρπαγὰς τῶν πλουσιῶν αὐτῶν ἀναθημάτων καὶ περιουσιῶν. Τὸ δὲ δεινότερον, οἱ ὄχλοι ἐκεῖνοι διέπραξαν ἐνίοτε καὶ φόνους ἐπιφανῶν τινῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἐκ τῶν κακουργημάτων τούτων δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὸν τραγικὸν θάνατον τῆς περιωνυμοῦ Ἰπατίας, ὅστις συνέβη ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀρκεῖ νὰ καταδείξη τὸν βαθμὸν τοῦ παροξυσμοῦ εἰς ὃν εἶχον φθάσει τὰ θρησκευτικὰ πάθη.

Ἡ Ἰπατία, ἥς τοσάκις ἐμνήσθημεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ὄντομχοστοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας μαθηματικοῦ Θεωνοῦ· σοφωτέρα δὲ τοῦ πατρὸς γενομένη, ἐκτέλεσα φήμην πολλὴν δια τε συγγραφῶν καὶ δημοσίων ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει φιλοσοφικῶν παραδόσεων. Τὸ ἀκροατήριον αὐτῆς ἔβριθε μαθητῶν προσερχομένων ἀπανταχόθεν τοῦ κράτους, ἵνα ἀκούσωσι τὰ πλατωνικὰ δόγματα ὑπὸ χαριστατῶν χειλέων ἐρμηνευόμενα. Ἦτο δὲ καλλίστη ἄμα καὶ σωφρονεστάτη, καὶ εὐλαβῶς ἐλατρεύετο ὑπὸ τῆς πολυαριθμοῦ νεολχίας, ἧτις συνέρρεεν εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς. Αὐτοὶ τῆς Αἰγύπτου οἱ δημόσιοι ἄρ-

χοντες ἐσέβοντο τὴν γυναῖκα ταύτην καὶ πολλάκις ὑπήκουον εἰς τὰς συμβουλὰς αὐτῆς. Κατὰ δυστυχίαν συνέβη ἐν ἔτει 415, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, δεινὴ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου πρὸς τὸν ἐπαρχον Ὀρέστην ἔρις, ἔνεκα διενέξεων μεταξύ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν, καθ' ἃς οὐκ ὀλίγον ἔρρευσε ἐκατέρωθεν αἷμα. Ὁ ἄστατος τῆς Ἀλεξανδρείας ὄχλος, κατ' ἀρχὰς συνταχθεὶς ἐπὶ τῶν διενέξεων τούτων μετὰ τοῦ Κυρίλλου, ἔλαβεν ἔπειτα τὴν μερίδα τοῦ Ὀρέστου, καὶ τελευταῖον ὑπέκυψε πάλιν εἰς τὰ νεύματα τοῦ Κυρίλλου. Βλέπων δὲ τὴν οικειότητα ἣτις ἐπεκράτει μεταξύ τοῦ ἄρχοντος τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ὑπατίας, καὶ νομίζων ὅτι ἡ φίλη αὕτη τοῦ ἐπάρχου ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως συμπιλιώσεως, ἔπνεε μένεα κατὰ τῆς σοφῆς, τῆς χρηστῆς, τῆς ἀθώας γυναικός. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν ἡμερῶν, ἐνῶ αὕτη ἐξήρχετο τῆς οἰκίας, στασιασταὶ πολυάριθμοι ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου τῆς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας Πέτρου, περιστοιχίζουσι τὸ ἄρμα αὐτῆς, τὴν ἀποσπῶσιν ἐξ αὐτοῦ διὰ τῆς βίας, καὶ παραβαίνοντες οἱ ἀσεβεῖς πάντα νόμον θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, γυμνώνουσιν αὐτήν, καὶ κατακρουροῦσι, καὶ εἰς πῦρ παραδίδουσι τὸν κατασπαραχθέντα αὐτῆς νεκρόν. Ὁ Θεοδόσιος, μαθὼν τὸ φοβερὸν τοῦτο ἀνοσιούργημα, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἐνόχους· ἀλλ' ἔπειτα ἀπετράπη τῆς ἀγαθῆς ταύτης προαιρέσεως ὑπὸ τῶν εὐνούχων, οἵτινες δωροδοκηθέντες παρέστησαν τὰ πράγματα ἄλλως ἢ ὅπως συνέβησαν. Τὸ δὲ ἔτι θλιβερότερον, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῆς κακουργίας ἐκείνης, καθάπερ μαρτυρεῖ ὁ σύγχρονος τῆς ἐκκλησίας ἱστορικὸς Σωκρατῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀδικημάτων ὅσα ἔπασχον οἱ ἐθνικοὶ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν, δὲν λησμονοῦμεν τὰ ἀδικήματα ὅσα ἔπραζον εἰς τοὺς χριστιανούς οἱ ἐθνικοὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχύος, περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης ἐκατονταετηρίδος καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Ἀλλ' ὅσαιδήποτε καὶ οἰαιδήποτε ἦσαν αἱ ἀμοιβαῖαι τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν ὄχλων κακουργίαι, αἱ κακουργίαι αὗται δὲν ἤθελον ἰσχύσει νὰ ἐπαγάγωσιν ὀριστικὴν μετὰ τῶν δύο κόσμων διάστασιν. Καθὼς ὑπάρχουσιν ὄρη ὑψηλὰ ὑπεράνω τῶν ὑποίων ἢ οὐρανὸς διατελεῖ αἴθριος καὶ ὅταν κατωθεν αὐτῶν μίνεταί ἡ καταιγίς· οὕτω αἱ γενναῖαι ψυχαὶ ἐκατέρωθεν τῶν στρατοπέδων, καὶ καθόλου εἰπεῖν αἱ ἀνώτεραι ἀμφοτέρωθεν τῶν κοινωνιῶν τάξεις, αἱ μετεωριζόμεναι εἰς ὑψηλότεραν τινὰ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου περιωπὴν, δὲν ἔπαυσαν προτείνουσαι

πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιάν καὶ ἀγωνιζόμεναι, αἱ μὲν νὰ σώσωσιν ἅπαντα τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, αἱ δὲ νὰ ἐπιρρώσωσι καὶ συμπληρώσωσιν αὐτὰ διὰ τοῦ πνεύματος τῆς νέας θρησκείας. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἰ καὶ τοσοῦτον προστατεύσας τὸ χριστιανικὸν δόγμα, οὐ μόνον διωγμὸν τινα κατὰ τῶν ἐθνικῶν δὲν ἐψήφισεν, ἀλλὰ ῥητῶς καὶ ἐπανειλημμένως καθιέρωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, πεποιθὼς ὅτι αὐτὴ καὶ μόνη δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. «Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Ὅμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθεϊαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλείτω· ἕκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται. τοῦτο καὶ πραττέτω.» Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ υἱοὶ καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐξέδωκαν πολλοὺς καὶ ἐπανειλημμένους κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμους· ἀλλ' αὐτὴ αὕτη τῶν νόμων τούτων ἡ ἐπανάληψις μαρτυρεῖ, ὡς προείπομεν, ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς καὶ ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐξέδιδον αὐτοὺς μᾶλλον ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐκ προαιρέσεως. Μήπως αὐτὸς ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας ὁ ψηφίσας αὐστηροτάτας διατάξεις κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, δὲν κύνόει ἰδιαζόντως τὸν περιφανῆ Λιβάνιον καὶ δὲν ἐδέχετο εἰς τὰ δημόσια λειτουργήματα τοὺς εἰδωλολάτρας οὔτινες ἀπεκλείοντο αὐτῶν δυνάμει τῶν νόμων οὐς αὐτὸς ἐξέδοτο; Πόσοι ἐθνικοὶ δὲν ἐξηκολούθουν ἔτι ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν σύγκλητον, εἰς τὸν στρατὸν, εἰς τὰς δημοσίας σχολὰς, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βασίλεια, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὅστις λογίζεται ὡς ὁ φοβερώτερος τοῦ ἀρχαίου βίου διώκτης! Ὁ ἱστορικὸς Σωζόμενος λέγει ῥητῶς περὶ αὐτοῦ ὅτι «χαλεπὰς τοῖς νόμοις ἐπέγραφε τιμωρίας, ἀλλ' οὐκ ἐπέξῃει· οὐ γὰρ τιμωρεῖσθαι, ἀλλ' εἰς δέος καθιστᾶν τοὺς ὑπηκόους ἐσπούδαζε.» Μήπως μετὰ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἀρχίατρον τὸν ἐθνικὸν Ἰάκωβον, ἡ δὲ πρωτεύουσα καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐτίμων δι' εἰκόνων δημοσίων τὸν ἐπιστήμονα ἐκεῖνον ἄνδρα; Μήπως καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι πολυάριθμοι εἰδωλολάτραι δὲν κατεῖχον ἔτι ὕπατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα; Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ ἐνθυμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ νέοι χριστιανοὶ οὐ μόνον ἐξηκολούθουν διδασκόμενοι τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐπιστήμης, παραδόσεως, εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀντιο-

χείρα, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν πλείσταις ἄλλαις πόλεσι σχολάζει, παρὰ τῶν αὐτόθι ἀκμαζόντων ἔτι ἐθνικῶν διδασκάλων, ἀλλὰ οὐδὲ διεκωλύοντο ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν θρησκευτικῶν πεποιοτήσεων, νὰ τηρῶσι προσωπικὴν φιλίαν καὶ οικειότητα πρὸς τοὺς εὐκλεεῖς ἀντιπροσώπους τοῦ ἀρχαίου κόσμου; Ὁ ἀναγνώστης δὲν ἐλήσμωνησε βεβαίως τὴν στοργὴν ἣτις δὲν ἔπαυσεν ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ Συνεσίου καὶ τῆς Ἰπατίας, οὐδὲ τὰ αἰσθήματα τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ τὰ ὅποια ἔτρεφον ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸν Λιβάνιον. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Σωκράτης, περιγράφας λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὰς στάσεις τῆς Ἀλεξανδρείας, περὶ τῶν ὁποίων πρὸ μικροῦ ὠμιλήσαμεν καὶ τῶν ὁποίων θῦμα ἐγένετο ἡ Ἰπατία, ἐπιφέρει αὐταῖς λέξεσι αὐτοῦτο οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο. Ἀλλότριον γὰρ παντελῶς τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ, φόνοι καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Σωκράτης δὲν ἐδίστασε νὰ καταδικάσῃ ἓνα τῶν ὑπάτων λειτουργῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἅμα εὗρεν αὐτὸν παραβάντα τὰς ἀρχὰς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ γνήσιοι τοῦ νέου δόγματος ὀπαδοί. Ὑπὸ τὸ κράτος δὲ τοιούτων αἰσθημάτων αἱ ἀνώτεραι τῶν δύο κοινωνιῶν τάξεις ἐξηκολούθουν συνυπάρχουσαι καὶ συγχωνευόμεναι κατὰ μικρὸν ἐντὸς ἐνὸς μεγάλου ρεύματος, καίτοι οἱ μὲν κείμενοι νόμοι ἤξιουν νὰ διασπάσωσιν αὐτάς, ἡ δὲ ἀμάθεια καὶ τὰ πάθη τῶν πολλῶν συνεπήγοντο τῶν ἐκ διαλειμμάτων βιαίας τινὰς μεταξὺ αὐτῶν ῥήξεις. Ὁ πόσον ἀδιάλειπτος ὑπῆρχε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ἡ ἀμοιβαία τῶν δύο κόσμων ἐπίδρασις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀρχαίας παιδείας μετὰ τοῦ νέου δόγματος, καταφαίνεται ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραφῶν διακεκριμένων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐνεργουμένης κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως. Ὁ ἐξ Ἐμέσσης τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλιόδωρος διετέλει ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐπίσκοπος τῆς κατὰ τὴν Θεσσαλίαν Τρίκκης, καὶ ἐν ταύτῳ ἔγραφε τὸ κάλλιστον τῶν μυθιστορημάτων τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ἐπιγραφόμενον «τὰ Αἰθιοπικὰ ἢ τὰ κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν.» Περὶ τοὺς αὐτοὺς ὡσαύτως χρόνους Νόννος, ὁ ἐκ Πανοπόλεως τῆς ἐν Αἰγύπτῳ, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔγραψεν ἠρωϊκὸν ποίημα περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Διονύσου, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνέτασσε παράφρασιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου Ὁ Προκόπιος,

ὁ Γαζαῖος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὅστις δὲν ἔμεινεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων, καὶ, κἀτοχος τῶν ἀπάσης τῆς ἀρχαίας παιδείας, ἐλογίζετο ὡς τύπος τῆς ῥητορικῆς λογογραφίας καὶ τῆς καθαρᾶς λέξεως, νῦν μὲν διέπρεπεν ἐπὶ τοῖς εἰδυλλίοις αὐτοῦ καὶ ταῖς μυθολογικαῖς μελέταις, νῦν δὲ ἐσχολίαζε τὴν ὀκτάτευχον καὶ ἄλλα τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία, ἐπικρίνων πολυμαθῶς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἔθνικῶν. Ὁ τοῦ Προκοπίου σύγχρονος Αἰνεῖας ὁ Γαζαῖος μετεχειρίσθη ἅπασαν τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ δεινότητα, ὡς σοφιστοῦ, ἵνα καταπολεμήσῃ τὰ δόγματα τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντιτάξῃ εἰς τὰ δόγματα ταῦτα τὰς χριστιανικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας. Ἄλλος πάλιν τοῦ Προκοπίου σύγχρονος καὶ ὁμογενῆς, ὁ Ἰωάννης ὁ Γαζαῖος, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις κοσμογραφικὴν πραγματείαν ἐν ἣ παραδόξως συνεδύαζοντο αἱ χριστιανικαὶ περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαι μετὰ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας καὶ ἠθικῆς ἀλληγορίας. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν θέλομεν ἶδει τὸν φιλόσοφον Πρόκλον ἐπινοοῦντα, διὰ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπιστήμης, καυστικὴν τινα ὕλην ἣτις ἔσωσε μὲν τὴν τοῦ Ἀναστασίου βασιλείαν, τελειωθείσα δὲ βραδύτερον παρήγαγε τὸ τοσοῦτον ἐπενεργῆσαν εἰς τὴν τύχην τοῦ μεσαιῶνικοῦ ἡμῶν βίου ἑλληνικὸν πῦρ. Ἐκεῖ παρομοίως θέλομεν ἀπαντήσῃ περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ τοὺς δύο Μιλησίους Ἰσιδώρους, οἵτινες, τροπολογήσαντες ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἐδημιούργησαν τὴν νέαν χριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς ὁποίας πρῶτον καὶ ἀμίμητον προῖον ὑπῆρξεν ἡ μέγας τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναός. Λόγῳ ἄρα καὶ ἔργῳ ἐφαίνετο ὁσημέραι πραγματοποιεῖται τὸ ὄνειρον τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας, καὶ δημιουργούμενος νέος τις καὶ ἰσχυρὸς κόσμος διὰ τῆς συζητήσεως καὶ ἐξελέγξεως τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ τῆς ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας παραδόχῃς καὶ κράσεως ἐκείνων ἐκ τῶν στοιχείων τούτων ὅσα ἠδύνατο πρὸς αὐτὴν νὰ συναρμολογηθῶσιν.

Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ στενὴ, ἡ ἀδελφικὴ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν σχέσις, εἰς ἣν περιῆλθεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ὑψηλοτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ φιλοσοφία, πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία συνφκειώθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μετὰ τοῦ νέου θρησκευμάτος. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων σοφῶν ἰσχυρίσθησαν ὅτι αἱ νεοπλατω-

νικαὶ θεωρίαι καὶ οἱ νεωπλατωνικοὶ ὄροι ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην τετάρτου Εὐαγγελίου, τοῦ περιέχοντος τὸ φιλοσοφικὸν, τὸ μεταφυσικὸν μέρος τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ παραλείποντες τὰ περὶ τούτου, καθὸ ἀμφισβητήσιμα καὶ ἀμφισβητούμενα, ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα βεβαιότερα. Ἦδη ὁ Ἀπολλῶς, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολῇ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἤρχισε νὰ θεωρῇ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον τὸν χριστιανισμὸν, ὁ δὲ ἀπόστολος, εἰ καὶ ψέγων τὰς ἐκ τούτου προελθούσας διαιρέσεις, ἄφησεν ὅμως εἰς τὸν χρόνον νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀξίαν τῶν φιλοσοφικῶν ἐκείνων διδασκαλιῶν ὅσαι ἐπωκοδομοῦντο ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ πλεῖστοι μὲν ἤκμασαν χριστιανοὶ φιλόσοφοι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Τατιανός, ὁ Πάντανος, ὁ Μάξιμος καὶ ἄλλοι. Ἰδίως δὲ ἄξια μνησίας εἰσὶν ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς λέγει περὶ φιλοσοφίας. «Οὐκ ἀλλότρια ἔστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντῃ ὅμοια, ὡς περ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικῆς θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν καλῶς ἐφθέγγετο . . . ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἔστι.» Καὶ ἀξιομνημόνευτος εἶνε ὡσαύτως ὁ τρόπος δι' οὗ ὠρίζεν ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς. «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἑλλησιν ἀναγκαῖα φιλοσοφία, νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεία τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρποῦμένοις. . . φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν πλατωνικὴν ἢ τὴν ἐπικούρειον καὶ ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστη τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί.»

Ἄλλ' ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πολυειδεῖ οἰκειότητι μεταξὺ τῶν δύο κόσμων καὶ ἰδίως μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἔκειντο τὰ σπέρματα τῆς ὀριστικῆς μεταξὺ αὐτῶν διαστάσεως. Τὴν θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως κρηπίδα ἀπετέλει τὸ δόγμα τῆς θείας τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως· ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο ἀνεπίδεκτον φιλοσοφικῆς συζητήσεως. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις μένει ἐντὸς

τῶν ὀρίων τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως, τὸ δὲ θεῖον ἐκεῖνο δόγμα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Ὅθεν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, καθὸ ἠναγκασμένη φύσει νὰ περιστρέφηται ἐντὸς τῶν ὀρίων τούτων, ἐξετρέπετο λεληθότως τῆς τοῦ Σωτῆρος θεότητος· διότι ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ τὸ δόγμα τοῦτο προσιτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, κατεβίβαζεν αὐτὸ ἀπαραιτήτως ἀπὸ τῆς ὑπερανθρώπου περιωπῆς, εἰς κύκλον ἀντιλήψεως κατώτερον, ἐνῶ ὁ Σωτὴρ παρίστατο ὡς ἄνθρωπος μᾶλλον ἢ ὡς Θεός. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις παρήγαγε λοιπὸν τοῦτο τὸ δεινὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διηρέθη ὡς ἐξ αὐτῆς εἰς δύο μερίδας· τὴν μερίδα ἣτις ἐνέμενε πιστὴ εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, ἣτοι τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ τὴν μερίδα ἣτις ἐξωλίσθησεν εἰς ποικίλας ἐρμηνείας, συνεπαγομένας ὅλας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν δόξαν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἦτο ἄνθρωπος, ἣτοι τὰς αἱρέσεις. Ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Τερτυλλιανὸς γράφων «κατὰ Ἑρμογένους» μὲν ὀνομάζει τοὺς φιλοσόφους «πατριάρχας τῶν αἰρετικῶν,» «περὶ ψυχῆς» δὲ, ἀποκαλεῖ τὸν Πλάτωνα «ἀπάντων αἰρετικῶν ἄρτυμα.» Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἄρειος ἐκηρύσσετο ἐπισήμως μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πορφυρίου (σελ. 515 τοῦ δευτέρου τόμου.) Ἄλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπωνος ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἤντησε τὰς περὶ πολλῶν δογμάτων μονοφυστικὰς αὐτοῦ πλάνας καὶ ἰδίως τὰς περὶ Τριάδος. «Ἐλεγε δὲ ταῦτα λαβὼν τὴν ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν. Ὁ γὰρ Ἀριστοτέλης φησὶν, ὅτι εἰσὶ τῶν ἀτόμων καὶ μερικαὶ οὐσίαι, καὶ μία κοινὴ. Οὕτως οὖν καὶ ὁ Φιλόπωνος ἔλεγεν, ὅτι εἰσὶ τρεῖς μερικαὶ οὐσίαι ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, καὶ ἔστι μία κοινὴ.»

Δὲν ἐτόλμησαν μὲν αἱ αἱρέσεις, καθ' ὅσον ἠξέυρομεν, νὰ ἀποφανθῶσιν ἀπροκαλύπτως ὅτι ὁ Σωτὴρ ἦτο ἄνθρωπος· ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν συνεπήγοντο ἅπασαι (σελ. 561, 676 καὶ 678 τοῦ δευτέρου τόμου) τὸ ἀνατρεπτικὸν ἐκεῖνο συμπέρασμα, ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀπέβη ἀδύνατος. Οἱ αἰρετικοὶ κατεδιώχθησαν ἀυστηρῶς· καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἡ ὀρθοδοξία ἐπεχείρησε νὰ προσβάλλῃ τὴν αἵρεσιν ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ πηγῇ, ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἵνα κατοχυρώσῃ τὸ χριστιανικὸν δόγμα κατὰ πάσης αὐτῆς ἐπιδρομῆς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἠγωνίσθη νὰ ὑψώσῃ τεῖχος ἀνυπέρβατον μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ περιφανὴς νομοθέτης τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, ἔγραψε πολύκροτον «Λόγον κατὰ Ἑλλήνων,» δι' οὗ, μὴ ἀρκεσθεῖς νὰ ἀποκηρύξη αὐτούς ὡς εἰδωλολάτραι, ἤλεγξε προσέτι καὶ ἐχλεύασε τὴν σοφίαν αὐτῶν. Εἰς δ' ἡ μερίς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἣτις εἶχε μείνει πιστὴ εἰς τοὺς πάλαι θεοὺς, ἀπεκρίθη, διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἰουλιανοῦ· «ἡμῖν ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ αἱ τέχναι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἡ τῶν θεῶν αὐτῆς λατρεία· ὑμέτερος δὲ κληρὸς ἐστὶν ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀγροικία καὶ οὐδὲν πλέον· αὕτη ἐστὶν ἡ σοφία ὑμῶν.» Τὰ δύο στρατόπεδα λοιπὸν τὰ ἀπ' ἀλλήλων διίστάμενα ὅσον ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, εἰς ἓν καὶ μόνον συνεφώνουν, ὅτι ἔδει νὰ ἐπέλθῃ διαζύγιον μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἰς μάτην ἐπιφανεῖς ἀντιπρόσωποι τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ συμβίωσις δὲν ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ σοφία ἦτο ἀπαραίτητον προγίμνασμα καὶ ἐγκαλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς. Ἡ γνώμη τοῦ Ἀθανασίου κατίσχυσεν, ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ κατισχύσῃ, ἐν ὅσῳ οἱ χριστιανοὶ ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τὴν ἑλληνικὴν, προσηύχοντο ἑλληνιστὶ, ἤκουον ἑλληνιστὶ τελουμένην τὴν λειτουργίαν καὶ ἀνεγίνωσκον ἑλληνιστὶ τὰς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν. Ἡ γλῶσσα λοιπὸν παρέμεινε κοινή· ἀλλὰ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, γυμνωθὲν τῆς ἀρχαίας εὐκλεοῦς ἐκδοχῆς, ἔλαβε τὴν σημασίαν τοῦ εἰδωλολάτρου· καὶ ἔκτοτε τό τε ὄνομα τοῦτο καὶ πάντα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα, «Ἑλληνικός, Ἑλληνισμός, Ἑλληνίζω, Ἑλληνοφρονῶ,» ἀπεκρούσθησαν καὶ περιυβρίσθησαν ὑπὸ τῆς νέας πίστεως ἐπὶ αἰῶνας μακροῦς.

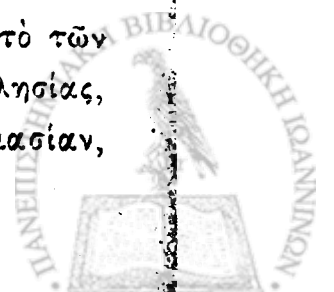
Ὁ Μακάλας, ὁμιλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, βεβαίως ὅτι «διωγμὸς γέγονεν Ἑλλήνων μέγας,» καὶ ὅτι «ἐθέσπισεν ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ὥστε μὴ πολιτεύεσθαι τοὺς ἑλληνίζοντας,» καὶ ὅτι «συσχεθέντες Ἕλληνας περιεβωμίσθησαν, καὶ βιβλία αὐτῶν κατεκαύθησαν καὶ εἰκόνες τῶν μυσερῶν θεῶν αὐτῶν καὶ ἀγάλματα.» Παρὰ Θεοφάνει ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς «εἰς ἑλληνισμὸν ἀνιδῶς ἐξετραπή.» Τὸν κατὰ τῶν ἐθνικῶν διωγμῶν ὁ αὐτὸς ὀνομάζει «ἑλληνικὸν διωγμὸν,» καὶ «ἀνιδῶς ἑλληνίζε» λέγει, καὶ «ἑλληνοφρονοῦντα» καλεῖ τὸν ἑπαρχὸν τῆς πόλεως ὅστις διὰ θορύβων παρηνώχλει τὸν Χρυσόστομον τελοῦντα τὰς θείας λειτουργίας· καὶ «ἑλληνοφροννας ληρωδίας» προσαγορεύει τὰς αἱρέσεις. Μέχρις αὐτῆς τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἤρχισεν ἡδὴ νὰ κατευνάζεται ἡ ὑπὸ τῶν χριστιαν-

νῶν κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ διεξαγομένη αὕτη πάλη, ὁ Μιχαήλ Φελλός ἐξηκολούθει ἀντιτάσσων τὸν «ἑλληνα λόγον» εἰς τὸν «χριστιανικόν.»

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὴν πνευματικὴν μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ διένεξιν, συνέβαινε καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ κόσμῳ μεγάλη τις διαίρεσις. Τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐτέμενετο εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικόν, τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ πρωτεύουσα ἐγένετο ἢ παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου κτισθεῖσα τότε Κωνσταντινούπολις. Καὶ τοὶ ἐν ταῖς χώραις ἀπτινες ὑπήχθησαν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν, ἐλάχιστα ἴσχυεν ἢ λατινικὴ γλῶσσα, ἐπικρατεστάτη δὲ ἦτο ἢ ἑλληνικὴ, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐκάλεσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Ῥωμαίων, διότι οἱ ὑπήκοοι τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐκαλοῦντο τότε ἐν γένει Ῥωμαῖοι. Ἡ προσηγορία αὕτη, ἀνέκαθεν ἀπρόσφορος οὖσα, ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου ὄλως πρὸς τὰ πράγματα ἀσύμφωνος. Ἐπι ὑφιστάμενου τοῦ δυτικοῦ κράτους, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθησαν, ὡς εἶδομεν, διὰ διαφόρων ἐπισήμων πράξεων νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ δὲ ἑλληνικὸς χαρακτήρ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κατέστη ἔτι καταφανέστερος ἀφ' ἧς, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατελύθη τὸ δυτικόν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἀνέκαθεν πόλις ἑλληνικὴ· οἱ κάτοικοι αὐτῆς, οἱ ἱεράρχαι, οἱ λόγιοι ἄνδρες, οἱ δημόσιοι λειτουργοὶ, πολιτικοὶ τε καὶ στρατιωτικοί, ἢ ἦσαν Ἑλληνας ἢ ὠμίλων τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ κάλλιστα τῶν κοσμημάτων τῆς πόλεως ἦσαν τὰ μὲν ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τὰ δὲ φιλοπονήματα μαθητῶν τῆς τέχνης ταύτης. Κατὰ μικρὸν οὕτω παντελῶς ἐξενίκησεν ἢ ἑλληνικὴ ὥστε πᾶσα μὲν ἢ νομοθεσία ἐγγράφη ἑλληνιστὶ, πᾶσα δὲ ἢ διοίκησις ἑλληνιστὶ διεξήχθη. Ἡ γλῶσσα λοιπὸν, ἢ θρησκεία, ἢ φιλολογία, ἢ τέχνη, ἢ νομοθεσία, τὰ πάντα διεμαρτύροντο κατὰ τῆς προσηγορίας τῶν Ῥωμαίων. Πολλὰ ὅμως ὑπῆρξαν τὰ αἷτια δι' ἃ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀπέβαλον αὐτήν· καὶ ἔνθα περιορισθῶμεν εἰς τὸ κυριώτατον, ἀδύνατον βεβαίως ἦτο νὰ ὀνομάσωσι τοὺς ὑπηκόους Ἑλληνας, ἑαυτοὺς δὲ Ἑλλήνων αὐτοκράτορας, ἀφοῦ τὸ ὄνομα τοῦτο διετέλει εἰς ἀδιάλλακτον ῥῆξιν πρὸς τὸ θρησκευμα τοῦ κράτους.

Ἡ προσηγορία τῶν Ῥωμαίων οὐ μόνον δὲν ὑπενέδωκεν εἰς τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ἀλλὰ ὑπέκρουσε εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας, ὄλως ἐξέβαλεν αὐτὸ ἐκ τῆς γλώσσης εἰς πᾶσαν ἄλλην σημασίαν,

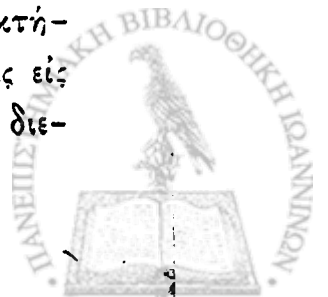
πλὴν τῆς τοῦ εἰδωλολάτρου. Ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ζώσιμος, ὅστις ἦτο ἐθνικός, καὶ ὁ Προκόπιος, ὅστις δὲν ἦτο χριστιανὸς ἐνθερμος, ὠνόμαζον ἔτι «ἐλληνικὰ ἔθνη» τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ὅμως ἑκατονταετηριδος ἐξέλιπε πᾶν ἴχνος τοῦ τε ὀνόματος Ἑλλην καὶ ὄλων αὐτοῦ τῶν παραγῶγων, ἐν τῇ προτέρῃ ἐννοίᾳ. Ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης δὲν περιεσώθη εἰμὴ ἡ σεβασμῖα μήτηρ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου Ἑλλάς· καὶ αὕτη δὲ μέχρι τινὸς μόνον. Ἐὰν παρὰ Προκοπίῳ καὶ ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους περιλαμβάνει ἔτι σύμπασαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀπὸ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἅμα διηρέθη τὸ κράτος εἰς θέματα, τὸ θέμα τῆς Ἑλλάδος περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμοῦ χώραν. Καίτοι δὲ τοσοῦτον μικρὰ ἐγένετο τότε ἡ Ἑλλάς ἐν τῇ ἐπισήμῳ ὀνοματολογίᾳ, οὐδὲ τούτου τοῦ θέματος οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο Ἑλληνας· ἀλλ' ἡ ἔμειναν ἀνόνομοι, ὅπως παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρῳ, ὅστις ἀναφέρων αὐτοὺς ἔλεγεν «οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες,» ἡ ὠνομάσθησαν, κατὰ Θεοφάνην, «Ἑλλαδικοί.» Τὸ ὄνομα ἦτο ἀρχαιότατον ἀφοῦ χρῆσιν αὐτοῦ ἐποίησατο ὁ Κολοφώνιος Ξενοφάνης ἐν τῇ ἕκτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἦτο ταυτόσημον τοῦ ἐλληνικός· προετιμήθη ὅμως ἤδη διότι εἶχε τὸ προτέρημα καὶ ἐνθυμίζη τὴν Ἑλλάδα μᾶλλον ἢ τοὺς Ἑλληνας. Τοὺς δὲ Πελοποννησίους ὠνόμαζεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, Γραικούς. Τὸ ὄνομα τοῦτο τῶν Γραικῶν, προγενέστερον ὄν τοῦ τῶν Ἑλλήνων, πρωϊμώτατα ἠφανίσθη ἐν Ἑλλάδι, ἐπεκράτησε δὲ τὸ πάλαι εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν, ὡς ἐθνικὸν τῶν Ἑλλήνων ὄνομα. Ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐγλευάσθη ὅπως οὖν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, καὶ τὴν χροιάν ταύτην τῆς περιφρονήσεως παρεδέξαντο βραδύτερον οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Γότθοι, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν παρὰ Προκοπίῳ ὁμιλοῦσι περὶ τῶν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπελθόντων στρατευμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν δὲ ταῖς Ἀνεκδότοις, ἀλλ' ἅπαξ μόνον, ὁ ἱστορικός ἐκεῖνος παρειαγεί καὶ αὐτοὺς τοὺς οικονομικοὺς τοῦ βασιλέως ὑπαλλήλους καλοῦντας, ἐπὶ ἐξευτελισμῷ πάλιν, τοὺς στρατιώτας τῆς Ἀνατολῆς Γραικούς. Οὐδὲν ἦττον, τοσαύτη ἦτο ἡ ἀμηχανία εἰς ἣν παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καταδίκης τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος οὐ μόνον τοὺς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Ἑλληνας ἀναγκάζετο καὶ

ὀνομάσῃ Γραικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Αὐτὸς ὁ λαὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ διατηρήσῃ τὸ πάτριον ὄνομα, καὶ αὐτοὶ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν αἵτινες ἀνέκαθεν ἀπετέλουν τὴν μητρόπολιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατήντησαν νὰ ὀνομάσωσιν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους. Ἐὰν Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, εἰς τὰ ὅποια εὐρίσκομεν τὰ γεωγραφικὰ καὶ ἔθνικὰ ὀνόματα οἷα μέχρις ἐσχάτων ἐφέροντο ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, καλοῦσι Ῥωμαίους καὶ Ῥωμηοὺς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους, ἰδίως δὲ τοὺς κατοίκους τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέσῃ, ἐπ' ἄπειρον. Ἐὰν τελευταῖα λείψανα τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἠφανίσθησαν κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα· αἱ αἱρέσεις, καταδικασθεῖσαι ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ δεινὰς ὑποστᾶσαι ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καταδρομᾶς, ἀπέβαλον πάντα ἐπιφοβὸν χαρακτῆρα· ἡ ὀρθοδοξία κατισχύσασα ὀριστικῶς, κατέστη ἀπροσμάχητος. Καὶ ἐνῶ οὕτω ἀφηροῦντο ἐκ μέσου αἱ ἀφορμαὶ αἱ προκαλέσασαι τὸν διωγμὸν τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος, ἡ ἑλληνικὴ ποίησις, φιλοσοφία, φιλολογία καὶ ἱστορία, ὅσον καὶ ἂν ἐπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἔπαυσαν καλλιεργούμεναι ὑπὸ τῶν λογίων τάξεων καὶ ὑποθάλπουσαι τὸ ἔθνικὸν αἶσθημα καὶ ὄνομα. Ἐὰν ἐπιγράμματα τῆς ἑκτης καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἡρακλείου ποιήματα τοῦ Γεωργίου Πισίδου, αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ μεταξὺ τῶν Ἀριστοτελικῶν καὶ τῶν Πλατωνικῶν δογμάτων πάλῃ ἡ ἀναφυσῆσα ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, αἱ περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀκροάσεις τοῦ διακόνου Θεοδοσίου, ὁ περίφημος διάλογος «Φιλόπατρις ἢ διδασκόμενος,» μαρτυροῦσιν ὅτι αἱ ἀναμνήσεις, αἱ παραδόσεις καὶ μέχρι τινὸς τὰ φρονήματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐδέποτε ἐκλιπόντα, ἀπέβαινον βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κραταιότερα καὶ γενικώτερα. Τὸ δὲ σπουδαιότατον, αὐτὸ τὸ συμφέρον τῆς μοναρχίας περιήγαγεν αὐτὴν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος καὶ ἔθνους.

Ἐκ τῶν ποικίλων φυλῶν αἵτινες ἀπήρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἡ ἑλληνικὴ συνεδέετο διὰ δεσμῶν ἠθικῶν ἰσχυροτέρων πάσης ἄλλης πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείαν. Ἡ μὲν βασιλεία δὲν ἐκτίσατο τὸ μέγα αὐτῆς ἀξίωμα ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ εἰμὴ χάρις εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εὐφυίαν· τὸ δὲ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν διε-

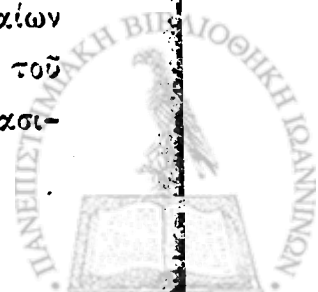

σώθη εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας τῆς βασιλείας ἐν Ἀσίᾳ μὲν κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀρχῶν, ἐν Εὐρώπῃ δὲ κατὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων. Ἀληθῶς εἶπεῖν, τὸ κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ διὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἥτις μόνη εἶχε συμφέρον εἰς ὑποστήριξιν αὐτοῦ, ἅτε δι' αὐτοῦ κυριαρχοῦσα ἀπὸ τῆς μιᾶς ἄκρας τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τῆς ἄλλης, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ ἄλλοι Σλαῦοι, ἐζήτουν ἀδιακόπως νὰ συγκροτήσωσιν ἰδίᾳς ἡγεμονίας, τινὲς δὲ καὶ νὰ ἐνθρονισθῶσιν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τῆς ἀλληλεγγύης ταύτης συνεπληρώθη ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος. Ἄμα ἐκλιπόντων τῶν λόγων δι' οὓς εἶχε καταδικασθῆ εἰς ὑπερορίαν ἅπασα αὐτοῦ ἡ οἰκογένεια, οἱ κράτιστοι τῶν βασιλέων ἐνόησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνακαλέσωσιν αὐτὴν εἰς τὴν πατρίδα καὶ νὰ προαγάγωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, ἐπιστήμην καὶ τέχνην. Ἀπὸ τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ δημοσία παιδεύσις μεταρρυθμισθεῖσα ἀπέβαλε τὸν προηγούμενον ἀπλῶς ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ σχολῇ τῆς Μαγνύρας ἐδιδάχθη πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Ἡ κυβέρνησις ἐζήτησε νὰ καταστήσῃ Ἑλληνας διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀνατροφῆς τοὺς τε Βουλγάρους καὶ τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Πελοποννήσου προελάσαντας Σλαῦους. Οἱ εὐπατρίδαι τῶν ἄλλοφύλων ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως· αἱ πόλεις αὐτῶν ἐλάμβανον παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ὀνόματα ἑλληνικά· τὸ θρήσκευμα τὸ πρότερον ἀναδειχθὲν τοσοῦτον πολέμιον τῶν Ἑλλήνων, μετεχειρίζετο ἤδη τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἵνα μεταπλάσῃ εἰς Ἑλληνας ἐτέρους πολεμίους. Οἱ βασιλεῖς ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐπιδεικνύωσι τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν πρὸς τὴν πόλιν τῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ὁ Βασίλειος Β', μετὰ τὸ πέρασ τοῦ κατὰ Βουλγάρων πολέμου, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ κατ' εὐθείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξεστράπη ἐπὶ μακρὸν τῆς ὁδοῦ, ἵνα ἀνέλθῃ πρότερον εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀκούσῃ ἐν τῷ Παρθενῶνι τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι δοξολογίαν καὶ προσφέρῃ τῇ Θεοτόκῳ τὰ τῆς νίκης εὐχαριστήρια διὰ πολυτελῶν ἀναθημάτων. Ἐὰν δὲ βραδύτερον οἱ Βούλγαροι ἀφηνίασαν αὐθις, οἱ Σλαῦοι τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν ἄλλων νοτιωτέρων χωρῶν, ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ πράγματα ἤρχισαν ἀναγκαιῶς καὶ τὰ ὀνόματα ἀποδιδόμενα βαθμηδὸν τὴν ἀλλόκοτον μεταμφίεσιν ἥτις εἶχεν ἐπι-

ἔλθῃ εἰς αὐτά. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις δὲν ἐτόλμα ἔτι νὰ ὀνομάσῃ Ἑλληνας τοὺς κατοικοῦντας τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὁμολογεῖ ἐν τούτοις ὅτι ἀπὸ Ἡρακλείου οἱ βασιλεῖς, ἀποβαλόντες τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶτταν, διετέλουν «ἐλληνίζοντες» περὶ πάντα τὰ ἐπίσημα ὀνόματα. Καὶ ἂν ὄχι αὐτός, ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ τοῦλάχιστον συνταχθεῖσα «Βασιλείος Τάξις» ὁμιλεῖ περὶ «μουσικῆς ἐλληνικῆς» καὶ «παιδείας ἐλληνικῆς» κατ' ἀντίθεσιν οὐχὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν παιδείαν καὶ μουσικὴν, ἀλλὰ πρὸς τὴν βάρβαρον καὶ σόλοικον. Βραδύτερον ἢ Ἄννα Κομνηνὴ, γαυριῶσα ἀνήγγελλεν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς ὅτι καὶ τὸ ἐλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπούδασε καὶ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πλάτωνα ἐμελέτησε. Μετ' οὐ πολὺ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ ὁ Χωνιάτης, καίτοι ἐγεννήθη ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔγραψε περὶ τῆς πόλεως ταύτης ποίημα ἐν ᾧ ἐθρήνησεν ὡς ὁ γνησιώτατος Ἑλλήνων τὴν ἐκλιπούσαν αὐτῆς δόξαν καὶ δύναμιν. Συγχρόνως δὲ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἔδωκεν ἔτι τρανότερον δεῖγμα τῆς μεταβολῆς ἥτις ἐπῆλθεν εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῆς κοινωνίας ἐκείνης. Ὁ Νικήτας, ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἐξακολουθεῖ μὲν ὀνομάζων Ῥωμαίους τοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους, ἀλλ' ὅτε περὶ τὰ τέλη εὐρέθη ἐνώπιον τῆς ἀπὸ δυσμῶν ἐπιδρομῆς, ἥτις ἐπήγαγε τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν δούλωσιν, αἴφνης ἀποκρούει τὸ ξενικὸν ὄνομα καὶ ὀδύρεται ἀνακράζων· δυστυχῆς ἐγὼ ὁ καταδικασθεὶς νὰ παραπέμψω τοῖς ἔπειτα πράξεις πολεμικὰς ἐν αἷς μὴ νικῶσιν Ἑλληνας, νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἱστορίαν, χρῆμα βέλτιστον καὶ κάλλιστον τῶν Ἑλλήνων εὖρημα, ἵνα διαιωνίσω τὴν μνήμην βαρβαρικῶν καθ' Ἑλλήνων κατορθωμάτων. Ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Δούκας ταλαντεύεται ἔτι μεταξὺ Ῥωμαίων, Γραικῶν καὶ Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος νῦν μὲν τὸ πρῶτον, νῦν δὲ τὸ δεύτερον, νῦν δὲ τὸ τρίτον τῶν ὀνομάτων τούτων. Ἰδίως ὅμως εἰς τὸν λαὸν (περὶ οὗ, ὡς δυτικὸς τὸ θρήσκευμα, ὁμιλεῖ οὐχὶ μετὰ πολλῆς συμπικθείας) ἀποδίδει τὴν τῶν Ἑλλήνων προσηγορίαν· «ὁ λαός, λέγει, ὁ ἀπηνῆς καὶ μισόκαλος, ἡ ρίζα τῆς ὑπερηφάνειας, ὁ κλάδος τῆς κενοδοξίας, τὸ ἄνθος τῆς ὑψηλοφροσύνης, ἡ τρυγία τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων.» Ἀλλ' ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὅπως παραλιπὼν τὸ τῶν Ῥωμαίων ὄνομα, συνεχῶς καὶ διαρρήδην καλεῖ «Ἑλληνας» τοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους, καὶ «βασιλεῖς Ἑλλήνων» τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασι-

λείς. Αὐτοὶ οὗτοι οἱ βασιλεῖς συνωκείωθησαν πρὸς τὸ ὄνομα καὶ δὲν ἐτόλμων μὲν ἔτι, εἰς μακραίωνα ὑπείκοντες ἕξιν, ν' ἀποταχθῶσι τῇ τῶν Ῥωμαίων προσηγορίᾳ, δὲν ἐδίσταζον ὅμως νὰ μεταχειρίζωνται τὴν τῶν Ἑλλήνων ἑπωνυμίαν εἴ τε περὶ ἑαυτῶν ὠμίλου, εἴ τε περὶ τῶν ὑπηκόων. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, παρατιθέμενος ἐν ταῖς ἱστορίαις ἐπιστολὴν τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου, βεβαιοῖ ὅτι οὗτος ἐκάλει αὐτὸν «βασιλέα τῶν Ἑλλήνων.» Τῇ δὲ εἰκοστῇ ὀγδόῃ μαΐου 1453, κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, συγκαλέσας τοὺς ἐν τέλει, προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς «ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων,» ἐπαξίως δὲ τοῦ ἄθλου ὑπὲρ οὗ ἐτελεῖτο ὁ ἀγὼν, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἐκάλεσε «βοηθὸν καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων.»

Οὕτω μεταξὺ 12 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἀνεβίωσε παρ' ἡμῖν τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ἐνῶ καθ' ἃ παρατηρεῖ ὁ Egger, ἐν τῇ σοφῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ἑλληνισμοῦ, ὁ κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας αὐτόθι Noël Beda, ἀπεκάλει ἔτι γλῶσσαν τῶν αἰρέσεων τὴν ἑλληνικὴν. Ἀπεδόθη δὲ ἤδη τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα οὐχὶ εἰς μόνους τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ὀμιλοῦντας τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἔχοντας τὴν συνείδησίν τῆς ἐν τῇ μοναρχίᾳ Κωνσταντινουπόλεως ἐνότητος αὐτῶν.

Ἀπ' ἀρχῆς ἐν τούτοις μέχρι τέλους ἡ βασιλεία αὕτη ὠνομάζετο ἐπισήμως βασιλεία Ῥωμαίων. Εἶδομεν τοὺς λόγους τοὺς ἐπὶ μακρότατον ἐπιβαλόντας ἀναγκαιῶς τὴν ἑπωνυμίαν ταύτην, καίτοι αὕτη οὐδόλως συνῆδε πρὸς τὰ πράγματα. Εἶδομεν ἀπ' ἑτέρου τὴν ἰθαγενῆ τοῦ κράτους τούτου ἱστορίαν, ἣτις δὲν ἐδεσμεύετο ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐκείνων λόγων, μεταχειρισθεῖσαν πρωϊμώτατα μὲν τὸ ὄνομα τῶν Γραικῶν, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου τὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἱστορικοὺς ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἄγνωστον τὸ ὄνομα τῶν Βυζαντινῶν. Μόνον ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Φώτιος λέγουσι τοὺς ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι Μάλχον καὶ Πρίσκον γράψαντας τοῦτον μὲν Ἱστορίαν Βυζαντικῆν, τὸν δὲ Μάλχον, Βυζαντιακά· ἀλλὰ τὸ ὄνομα δὲν κατίσχυσε ποτὲ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἡ δὲ προσηγορία τῶν Βυζαντινῶν ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων τὸν παρελάβομεν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ἄχρι τοῦδε. Ἦ πρέπει ἄρα γε νὰ ἐξακολουθήσωμεν μεταχειριζόμενοι

αυτήν; Ἐν πρώτοις συνδέεται παρὰ τοῖς Ἑσπερίοις μετὰ γλευστικῶν καὶ περιφρονητικῶν ἐκδοχῶν, αἵτινες τοσοῦτον μετ' αὐτῆς συνεπάγησαν ὥστε εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ αὐτῆς. Καὶ ἔπειτα δὲν ἤξεύρω διατί νὰ ὀνομάσωμεν τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ ἐνδοξον περίοδον τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ προσηγορίας ξενικῆς ἣν οὐδέποτε ἀπεδέχθησαν αἱ τότε γενεαὶ καὶ ἣν δὲν ἠδυνήθημεν ἀκόμη νὰ συμφωνήσωμεν πῶς πρέπει νὰ ὀρθογραφῶμεν καὶ νὰ ὀρθοτονῶμεν. Τὸ εὐλογώτερον προδήλως εἶναι νὰ λάβωμεν ἓν ἐκ τῶν ὀνομάτων δι' ὧν αὐτὴ αὕτη ἡ περίοδος ὀνόμαζεν ἑαυτήν, καὶ ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων προσηγοριῶν νὰ προτιμήσωμεν ὡς πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐκείνην ἣν δικαιοτάτα καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις προετιμήσαμεν. Τὰ τρία ὀνόματα ἴσχυον ἐκ παραλλήλου καὶ πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας. Διατί θέλομεν διστάσει νὰ ὀνομασθῶμεν Ἑλληνες ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν περιόδων τούτων, ἀφοῦ τοσοῦτον ἀδιστακτικῶς ἐκλήθημεν Ἑλληνες ἐπὶ τῆς παρεπομένης; Ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξύ οὐδὲν συνέβη τὸ δικαιοῦν ἡμᾶς νὰ ἀξιῶσωμεν ὅτι σήμερον εἴμεθα μᾶλλον Ἑλληνες ἢ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἢ ἐλαχίστη ἀμφιβολία περὶ τῆς προσηκούσης εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους προσηγορίας, δύναται νὰ παραγάγῃ ἀμφιβολίας ἐὰν καὶ σήμερον δικαιούμεθα νὰ ὀνομαζώμεθα Ἑλληνες μᾶλλον ἢ Ῥωμαῖοι, ἢ Γραικοί. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δικαιούται νὰ φέρῃ τὸ τριεῖνδοξον τοῦτο ὄνομα τοῦλάχιστον ὅσον καὶ ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς. Ἐν τῇ πεποιθήσει δὲ ταύτῃ ἀρχόμεθα ἤδη τῆς ἐξιστορήσεως τῶν περιπετειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς 5 μέχρι τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος. Πᾶσαι τῶν περιπετειῶν τούτων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι οἰκοδομητικαί· ἀλλὰ μήπως τοιοῦτό τι δὲν συμβαίνει εἰς τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων ἔθνων, ὅπως καὶ εἰς τοὺς πλείστους τῶν μεγάλων ἀνδρῶν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Τὰ μέχρις Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Λέων Α'. (σελ 692 τοῦ δευτέρου τόμου) δὲν ἐγέννησεν υἱόν. ἀλλὰ μόνον θυγατέρας, ὧν ἡ μὲν Λεοντία, τὴν ὁποίαν τινὲς λέγουσι καὶ πρεσβυτέρα, συνεζεύχθη τὸν Μαρκιανόν, υἱὸν ἐνὸς τῶν τελευταίων

βασιλέων τῆς Ῥώμης, τοῦ Ἀνθemiου, ἡ δὲ νεωτέρα Ἀριάδνη, τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Ἰσαυρον Ζήωνα. Καὶ ἡ μὲν Λεοντίξ δὲν ἔτεκεν ἄρρενα τέκνα, τῆς δὲ Ἀριάδνης ὁ πρωτότοκος υἱὸς ἦτο ὀμώνυμος τῷ πάππῳ. Ὁ παῖς οὗτος εἶχε τότε ἡλικίαν 16 ἐτῶν μᾶλλον, ὡς λέγει τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, ἢ 6, ὡς λέγει ὁ Μακλάλας. Οὐδὲν ἦττον ὁ Λέων Α' ἐνόμιζεν ἀσφαλέστερον, νὰ ἀναγορευθῆ βασιλεὺς τοῦ νέου Λέοντος ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ζήνων· καὶ ἠγωνίσθη ἐπὶ τούτῳ πολὺ, ἀλλ' ἀπέτυχε, « τῶν ὑπηκόων μὴ παραδεχομένων, » κατὰ Κάνδιδον, εἰς τοῦ ὁποῖου τὰς σωζομένης Ἐκλογὰς παραλείπεται διατὶ δὲν τὸν παρεδέχοντο· ἐκ τῶν ἐπομένων ὁμως ὑποφαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀποτυχίαν ταύτην συνετέλεσεν ἡ πενθερὰ τοῦ Ζήωνος, ἡ τοῦ Λέοντος Α' σύζυγος Βηρίνα. Ὁ Λέων Α' λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ ἀναγορεύσῃ μόνον διάδοχόν του τὸν νέον Λέοντα Β' δύο μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἀλλὰ μόλις αὐτοῦ θανόντος ἡ Ἀριάδνη κατώρθωσεν ὅ,τι ἐκεῖνος δὲν εἶχεν ἐπιτύχει· διότι προσελθόντος τοῦ Ζήωνος εἰς τὸν ἱππόδρομον ἵνα προσκυνήσῃ τὸν υἱὸν του ὡς βασιλέα, ὁ παῖς, τῇ εἰσηγήσει τῆς μητρὸς, ἣτις εἶχε παρασκευάσει ὄλην ταύτην τὴν σκηνὴν, ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρὸς τὸν βασιλικὸν στέφανον· καὶ συναινεύσας τῆς συγκλήτου, ἣτις ὡς ἀπεδείχθη μετ' οὐ πολὺ δὲν ἠνόει πολὺ τὴν Βηρίναν, καὶ συνευδοκοῦντος τοῦ δήμου, ἀνευφημήθη ὁ Ζήνων συμβασιλεὺς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λέων ὁ μικρὸς ἀπέθανε δέκα μόλις μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάππου του, ὁ Ζήνων ἔμεινε μόνος κύριος τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' εἶχε πολλοὺς ἐχθροὺς, καὶ πρὸ πάντων τὴν Βηρίναν. Ἡ Βηρίνα ἦτο γυνὴ φίλαρχος καὶ οὐχὶ σώφρων, καίτοι παρῆλιξ. Ἐχούσα δὲ τότε ἑραστήν τὸν μάγιστρον Πατρίκιον, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν Ζήωνα καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀναγορεύσιν τοῦ Πατρικίου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ τὸν συζευθῆ καὶ νὰ συμβασιλεύσῃ μετ' αὐτοῦ. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σκοποῦ τῆς διηκολύθη μέχρι τινὸς ὑπὸ τοῦ Ζήωνος αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ζήνων εἶχεν ἐκ τῆς πρώτης γυναικὸς υἱὸν ὀμώνυμον, νέον κακοηθέστατον, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ καταλίπῃ διάδοχον. Πλὴν τούτου δὲν ἦτο φειδωλὸς ὅπως ὁ Λέων· ὥστε τὰ ἀποταμιεύματα τοῦ προκατόχου του τάχιστα κατηναλώθησαν. Ὁ ἀγαθὸς ἑπαρχος Ἐρύθριος, μὴ ἀνεχόμενος τὴν τοιούτην σπατάλην, παρητήθη, ὁ δὲ διάδοχός του Σεβαστιανὸς, ἵνα πληρώσῃ τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐν μέρει τὸ ἴδιον, ἐξέθηκεν εἰς δημοπρασίαν ἅπαντα τὰ δημόσια λει-

τουργήματα. Ἐντεῦθεν πολλή προέκυψε δυσἀρέσκεια· καὶ ὁ μὲν νεώτερος Ζήνων ἀπέβιασε μετ' οὐ πολὺ ἐκ τῆς ἀσωτίας του· ἀλλὰ τὰ ἄλλα ἄτοπα ὑφίσταντο, ἐκ τούτων δὲ ὠρελουμένη ἡ Βηρίνα, ἐπέτυχεν ἅν' ἐξώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν γαμβρὸν αὐτῆς κατὰ φεβρουάριον τοῦ 476. Πῶς ἐπέτυχεν τοῦτο, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Κάνδιδος λέγει ὅτι ἐφυγάδευσε αὐτὸν ἐξ ἀπάτης, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ζήνων ἠναγκάσθη τότε νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν πατρίδα του Ἰταυρίαν μετὰ τῆς συζύγου του Ἀριάδνης. Ἄλλ' ἂν κατὰ τοῦτο ἐπέτυχεν ἡ Βηρίνα, ἐφεύσθη τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ βασιλεύσῃ μετὰ τοῦ ἔραστοῦ αὐτῆς Πατρικίου, διότι ἅμα ἀποχώρησαντος τοῦ Ζήνωνος, οἱ ἐν τέλει ἀνηγόρευσαν τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Βασιλίσκον, ὅστις μετ' οὐ πολὺ ἀνέδειξε καίσαρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μάρκον.

Καὶ οἱ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰσαυροὶ, θελήσαντες, ὡς φαίνεται, νὰ ἀντισταθῶσι, κατεβλήθησαν, μεγάλης γενομένης τούτων αὐτόθι σφαγῆς. Πλὴν δὲ τούτου, δύο τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ἡγεμόνων, ὁ Ἴλλος καὶ ὁ Τροκοῦνδος, συνταχθέντες μετὰ τοῦ νέου βασιλέως, ἀνέλαβον νὰ περιστείλωσιν ἐν Ἰσαυρίᾳ τὸν Ζήωνα. Οὐδὲν ἤττον ὁ Βασιλίσκος δὲν διετήρησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἀρχὴν. Ἐν πρώτοις, ὑφισταμένης τότε ὀλεθρίας ἐκκλησιαστικῆς ἔριδος, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον θελομεν εἶπει πολλὰ, συνετάχθη μετὰ τῆς αἰρέσεως τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ προεκάλεσεν οὕτω ἀμέσως τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀντίπραξιν τῶν ὀρθόδοξων. Συγχρόνως, ἐπειδὴ κατέστησεν ἐκποδῶν τὸν Πατρικίον, ἡ Βηρίνα, ἐκμανεῖτα, δὲν ἐδίστασε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν Ζήωνα, καὶ κατώρθωσε νὰ προσοικειωθῇ τοὺς πολιτοκροῦντας αὐτὸν Ἴλλον καὶ Τροκοῦνδον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ Βασιλίσκος δὲν ἐτήρησε τὰς πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεις. Ἐντεῦθεν κατὰ ἰούλιον τοῦ 477 ὁ Ζήνων, ἐνωθεὶς μετὰ τούτων, ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Βασιλίσκος ἐδέησε τότε νὰ ἐκπέμψῃ κατ' αὐτοῦ τὸν στρατὸν τῆς Θράκης καὶ τὴν φρουρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέτρεψε δὲ τὴν δύναμιν ταύτην εἰς τὸν Ἀρμάτον. Ὁ Ἀρμάτος ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Βασιλίσκου ἢ τῷ ἔραστῆς τῆς γυναικὸς τούτου Ζηνωνίδος· ἦτο παντοδυναμὸς ἐν τῇ κυβερνήσει τῶν πραγμάτων ὥστε εἶχε, κατὰ τὸ φαινόμενον, πολυειδῆ συμφέροντα εἰς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ὅμως ἅμα διαπεράσαντος αὐτοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὁ Ζήνων εὗρε τρόπον νὰ ἀποσπάσῃ τὸν ἄνδρα ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου του, προτείνας αὐτῷ, ἐκτὸς ἄλλων ὠφελημάτων, τὴν στρατηλασίαν ἐφ' ὄρου ζωῆς, καὶ τὸ σπουδαιότερον, τὴν

ἀναγόρευσιν τοῦ υἱοῦ του ὡς Καίσαρος, ὅπερ, ἐπειδὴ ὁ Ζήνων δὲν εἶχεν ἤδη υἷον, παρεῖχε τῷ υἱῷ τοῦ Ἀρμάτου τὴν πιθανότητα τῆς διαδοχῆς εἰς τὴν βασιλείαν. Οὕτω λοιπὸν δελεασθεὶς ὁ τοῦ Βασιλίτσκου στρατηγός, ἀντὶ ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ Ζήνωνος, ἀφῆκεν αὐτῷ ἐλευθέραν τὴν ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄγουςαν ὁδὸν, ὁ δὲ Ζήνων, ἐλθὼν ἀκωλύτως εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῆς παλιμβούλου συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου τῶν λεγομένων Πρασίνων (περὶ ὧν κατωτέρω πλείοτερα), πρὸς ὃν εἶχεν ἰδιάζουσαν εὐνοίαν. Ὁ Βασιλίτσκος, ἡ Ζηωνίς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν· ἐξεληθόντες δὲ ἐκεῖθεν ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι δὲν θέλουσιν οὔτε ἀποκεφαλίσθῃ οὔτε σφαγιασθῇ, ἐστάλησαν εἰς φρουρίον τι τῆς Καππαδοκίας· καὶ ἐκεῖ κλεισθέντες εἰς ἓν τοῦ φρουρίου τούτου πύργον, τοῦ ὁποίου ἐχρίσθη ἡ θύρα ὑπὸ τῶν φρουρῶν αὐτοῦ Ἰσαύρων, ἐλιμοκτονήθησαν πάντες. Ὁ Ζήνων ἐνόμισε πιθανῶς ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ὅτι ἐτήρησε τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ἀφοῦ οὔτε τοὺς ἀπεκεφάλισεν, οὔτε τοὺς ἐσφαγίασεν· ὁ δὲ Ἀρμάτος, ὅστις ἠγάπα περιπαθῶς τὴν Ζηωνίδα, δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ αὐτὴν οἰκτρῶς εἰς τὴν ἀκόρεστον φιλαρχίαν του. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἄλλ' ὁ Ἀρμάτος δὲν ἀπῆλαυσε ἐπὶ πολὺν χρόνον τοὺς καρπούς τῆς προδοσίας του. Κατ' ἀρχάς ὁ Ζήνων ἀνηγόρευσε τῷ ὄντι καίσαρα τὸν υἷον αὐτοῦ Βασιλίσκον· εὐθύς ὅμως κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν εἴμπορεῖ νὰ ἔχῃ πολλὴν πεποιθήσιν εἰς ἄνθρωπον τοσοῦτον ἄλλοπρόσαλλον, αὐτὸν μὲν ἐθανάτωσε, τὸν δὲ υἷον του ἀπὸ καίσαρος κατέταξεν εἰς τοὺς ἐν Βλαχερναῖς ἀναγνώστας. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραξε προλαμβάνων κακὸν πιθανόν· ὁ δὲ σύγγαμβρός του Μαρκιανὸς ἤρε πραγματικῶς ὅπλα κατ' αὐτοῦ τῷ 481· καταβληθεὶς ὅμως διὰ τοῦ Ἰλλου, ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ ἐξωρίσθη εἰς Καππαδοκίαν. Βραδύτερον πάλιν ἐκινδύνευσε ὁ Ζήνων ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἰλλου. Ἀλλὰ πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην στάσιν, δεόν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς προηγηθέντα σπουδαιότατα τινα γεγονότα, τόσῳ μᾶλλον ὅσοι ἡ στάσις ἐκείνη συνδέεται μεθ' ἑνὸς τῶν γεγονότων τούτων.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐξηκολούθουν ἀνταγωνιζόμενα πρὸς ἄλληλα ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, τρία μεγάλα θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ δόγματα· ἡ ὀρθοδοξία, ἡ αἵρεσις καὶ ἡ εἰδωλολατρεία. Καθ' ἃ πρὸ

μικροῦ εἶπομεν, ὁ Βασιλίσκος, ἐν τῷ βραχεῖ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διαστῆ-
ματι, ἐπροστάτευσε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς, τοὺς ἄλλως λεγομένους
μονοφυσίτας. Ἐπραξε δὲ τοῦτο εἴτε διότι τῇ συνδρομῇ τῆς αἵρέσεως
ταύτης προῆλθεν ἐπὶ τὴν βασιλείαν, εἴτε διότι, ἰδὼν τὸν Ζήωνα κα-
ταφυγόντα εἰς Ἰσαυρίαν, καὶ παρασκευαζόμενον νὰ κινήσῃ ἐκεῖθεν στα-
σιν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, ἤλπισε νὰ προλάβῃ τὸ
κακὸν οἰκειούμενος τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ὡς πολλοὶ ἤ-
σαν μονοφυσίται. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ ἐγκύκλιον γράμμα, ἀξιό-
μνημόνευτον διὰ τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε. Διελάβηκε δὲ τὸ
ἐγκύκλιον γράμμα τάδε. «Θεσπίζομεν τὴν κρηπίδα καὶ βεβαίωσιν
τῆς ἀνθρωπίνης εὐζωίας, τουτέστι τὸ σύμβολον τῶν τμη' ἀγίων πατέ-
ρων τῶν ἐν Νικαίᾳ πάλαι μετὰ τοῦ ἀγίου πνεύματος ἐκκλησιασθέντων,
μόνον πολιτεύεσθαι καὶ κρατεῖν ἐν πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις τοῦ Θεοῦ
ἐκκλησίαις τὸν ὀρθόδοξον λαόν, ὡς μόνον τῆς ἀπλανοῦς πίστεως ὄρον,
καὶ ἀρκοῦν εἰς ἀναίρεσιν μὲν καθόλου πάσης αἵρέσεως, ἔνωσιν δὲ ἄκραν
τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν ἔχόντων δηλαδὴ τὴν οἰκείαν ἰσχύν,
καὶ τῶν εἰς βεβαίωσιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ συμβόλου πεπραγμένων ἔντε τῇ
βασιλευούσῃ πόλει ταύτῃ παρὰ τῶν ἑν' ἀγίων πατέρων, ἔτι δὲ καὶ
πάντων τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ Ἐφρεσίῳ μητροπόλει κατὰ τοῦ δυσσε-
βοῦς Νεστορίου, καὶ τῶν μετὰ ταῦτα τὰ ἐκείνου φρονησάντων· τὰ δὲ
διελόντα τὴν ἔνωσιν καὶ εὐταξίαν τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν καὶ
εἰρήνην τοῦ κόσμου παντός, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον τόμον Λέοντος, καὶ
πάντα τὰ ἐν Χαλκηδόνι ἐν ὄρῳ πίστεως ἢ ἐκθέσει συμβόλων εἰρημένα
καὶ πεπραγμένα εἰς καινοτομίαν κατὰ τοῦ μνημονευθέντος ἀγίου συμ-
βόλου τῶν τμη' ἀγίων πατέρων, θεσπίζομεν ἐνταῦθά τε καὶ πανταχοῦ
καθ' ἐκάστην ἐκκλησίαν παρὰ τῶν ἀπανταχοῦ ἀγιωτάτων ἐπισκόπων
ἀναθεματίζεσθαι, καὶ πυρὶ παραδίδοσθαι παρ' οἷς ἂν εὐρίσκηται. Θε-
σπίζομεν τοὺς πανταχοῦ ἀγιωτάτους ἐπισκόπους ἐμφανιζομένῳ τῷ θεῷ
τούτῳ ἡμῶν ἐγκυκλίῳ γράμματι καθυπογράφειν σαφῶς καταμηνύοντας,
ὅτι δὴ μόνῳ τῷ θεῷ στοιχοῦσι συμβόλῳ τῶν τμη' ἀγίων πατέρων,
ὅπερ ἐπεσφράγισαν οἱ ἑν' πατέρες ἅγιοι, ὡς ἔδοξεν ὀριστικῶς καὶ τοῖς
μετὰ ταῦτα συνελθοῦσι κατὰ τὴν Ἐφρεσίῳ μητρόπολιν ὀρθοδόξοις καὶ
ὁσίοις πατράσι.»

Τὸ ἐγκύκλιον λοιπὸν τοῦτο γράμμα τοῦ Βασιλίσκου ἀνεθεματίζε πάντα
τὰ περὶ συμβόλου ὀρισθέντα ὑπὸ τε τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ ὑπὸ
τοῦ πάπα Λέοντος. Ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ τοῦ

πάπα Λέοντος καταδικάζετο ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς, ἔπεται ὅτι διὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος, ἡ αἵρεσις αὕτη ἀπηλλάσσετο τῆς ἐπισήμου ἐκείνης καταδίκης. Περὶ τοὺς πεντακοσίους ἐπισκόπους τῶν ἀνατολικῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν καὶ ἰδίως τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐδήλωσαν προθύμως ὅτι δὲν ἀποδέχονται εἰμὴ τὰ ὑπὸ τῶν τριῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων, τῆς ἐν Νικαίᾳ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ περὶ συμβόλου τῆς πίστεως θεσπισθέντα, καὶ ὅτι κατηναγασμένοι εἶχον ὑπογράψει τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου.

Ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν. καὶ ὁμολογουμένως ἦτο ἰσχυροτάτη ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἄλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος τοῦ Βασιλείσκου· ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ἤρχισε νὰ ὑποκινή πολλοῦ στάσεις· ὁ Ζήνων ἐνισχύθη ἐκ τούτου πολὺ· ὥστε ὁ Βασιλεὺς ὑπέλαβε φρόνιμον νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν πράξιν αὐτοῦ, ἐκδούς ἐπὶ τούτῳ ἀρτεγκύκλιον ἦν προθύμως πάλιν ὑπέγραψαν οἱ πρὸ μικροῦ ἀποδεξάμενοι τὴν ἐγκύκλιον ἐπίσκοποι. Οὐδὲν ἤττον ὁ Ζήνων, ὑπερισχύσας, ἀνέλαβε μετ' οὐ πολὺ τὴν βασιλείαν.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει νὰ πράξῃ ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐμμείνη εἰς τὰ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων θεσπισθέντα. Καὶ τῶνόντι, ἐπειδὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προεχειρίσθησαν δύο πατριάρχαι, ὁ μὲν ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν, ὁ δὲ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, ὁ Ζήνων ἐσκόπει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τὸν τελεαῖον τοῦτον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπέισθη ὅτι, οὕτω πολιτευόμενος, ἤθελε προκαλέσει δαινὴν τοῦ κράτους ἀναστάτῳσι. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, αὐτὴ ἡ εὐχέρεια δι' ἧς οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἐδέχθησαν καὶ ἀνήρεσαν τὴν καταδίκην τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἀπεδείκνυεν, ὅτι τὰ πνεύματα ἐταλαντεύοντο μεταξύ ὀρθοδοξίας καὶ αἰρέσεως. Εἰς τὴν Συρίαν ὁμοῦ καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ μονοφυσίται ἦσαν βεβαίως πολυαριθμότεροι τῶν ὀρθοδόξων· ὥστε κίνδυνος ὑπῆρχε μήπως πιεζόμενοι στασιάζωσιν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀκακίου ἐστοχάσθη συνετώτερον νὰ οἰκονομήσῃ τοὺς μονοφυσίτας διὰ τινων περὶ τὰς λέξεις καὶ τοὺς τύπους πάραχωρήσεων, τηρῶν κατ' οὐσίαν τὸ κῦρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ τῷ 482, ἐκ συμφώνου πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸ περίφημον ἐνωτικὸν, ἔχον ὡς ἐξῆς, ἐν ταῖς κυριωτέραις αὐτοῦ διατάξεσι·

«Γινώσκεις ὑμᾶς ἐσπουδάσαμεν (τὸ ἐνωτικὸν κυρίως ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας ὑπαγομένας ἐκκλησίας)

ὅτι καὶ ἡμεῖς καὶ αἱ πανταχοῦ ἐκκλησίαι ἕτερον σύμβολον, ἢ μάθημα, ἢ ὄρον πίστεως, ἢ πίστιν πλὴν τοῦ εἰρημένου ἁγίου συμβόλου τῶν τῆς ἁγίων πατέρων, ὅπερ ἐβεβαίωσαν οἱ μνημονευθέντες ῥν' ἅγιοι πατέρες, οὔτε ἐσχῆκαμεν, οὔτε ἔχομεν, οὔτε ἔξομεν· ὧ καὶ ἐξηκολούθησαν οἱ ἅγιοι πατέρες οἱ ἐν τῇ Ἐφεσίων συνελθόντες, οἱ καὶ καθελόντες τὸν ἀσεβῆ Νεστόριον, καὶ τοὺς τὰ ἐκείνου μετὰ ταῦτα φρονούντας· ὄντινα καὶ ἡμεῖς Νεστόριον ἅμα καὶ Εὐτυχῆ, τάναντία τοῖς εἰρημένοις φρονούντας ἀναθεματίζομεν, δεχόμενοι καὶ τὰ ἸΒ' κεφάλαια, τὰ εἰρημένα παρὰ τοῦ τῆς ὁσίας μνήμης γενομένου Κυρίλλου, ἀρχidiaκόνου τῆς Ἀλεξανδρέων ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὁμολογοῦμεν δὲ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ υἱὸν καὶ Θεὸν τὸν κατὰ ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσαντα, τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου, ἕνα τυγχάνειν καὶ οὐ δύο· ἐνὸς γὰρ εἶναι φαμέν τὰ τε θαύματα καὶ τὰ πάθη, ἅπερ ἐκουσίως ὑπέμεινε σαρκί. Τοὺς γὰρ διαιροῦντας, ἢ συγχέοντας, ἢ φαντασίαν εἰσάγοντας, οὐδὲ ὅλως δεχόμεθα· ἐπεὶ περὶ ἢ ἀναμάρτητος κατὰ ἀλήθειαν σάρκωσις ἐκ τῆς θεοτόκου προσθήκην υἱοῦ οὐ πεποίηκε. Πάντα δὲ τὸν ἕτερόν τι φρονήσαντα, ἢ νῦν ἢ πώποτε, ἢ ἐν Χαλκηδόνι, ἢ οἷα δῆποτε συνόδῳ, ἀναθεματίζομεν.»

Οἱ νεώτεροι καὶ σοφώτεροι ἱστορικοὶ τῆς ἐκκλησίας, Νέαυδρος καὶ Γιζελερ, διαπραγματευόμενοι περὶ τοῦ ἐνωτικοῦ τούτου, παρατηροῦσιν, ὅτι ὁ Ζήνων ἐξέθηκεν ἐν αὐτῷ τὰ περὶ τῶν δογμάτων ἐπὶ τὸ γενικώτερον, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς εἰδικούς ὄρους τοὺς ἐν χρήσει εἰς τὰ μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἀμφισβητούμενα ζητήματα, ἵνα συμβιβάζῃ ὅσον ἔνεστι καὶ συνοικειώσῃ τὰ διεστῶτα. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ καθ' ἡμᾶς οὐδεμίαν ἔχομεν ἀρμοδιότητα ἵνα ἀκριβολογήσωμεν περὶ δογμάτων· ἀλλὰ θεωροῦντες τὸ ἐνωτικὸν ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐποψιν, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐν τῇ γενικότητι αὐτοῦ, οὐδένα προσέβαλε τῶν θεμελιωδῶν τῆς ὀρθοδοξίας κανόνων. Ναι μὲν πανηγυρικῶς δὲν ἐπεκύρου εἰμὴ τὰς τρεῖς πρώτας οἰκουμενικὰς συνόδους, ἀλλὰ διαρρήδην οὐδὲν ἤττον ἀνεθεμάτιζε καὶ τὸν Εὐτυχῆ, τὸν ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου καταδικασθέντα. Καὶ δὲν ἀνέφερε μὲν ὀνομαστί τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον εἰμὴ ἐν τῷ τέλει καὶ ἐν παρόδῳ οὕτως εἰπεῖν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ ἑτέρου γερμανοῦ, τοῦ Πίχλερ, ἀξιούμενον, ὅτι τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐνωτικὸν ἀπεποιεῖτο ἐμμέ-

σως πᾶν κῦρος εἰς τὴν σύνοδον ταύτην· τὸ πολὺ πολὺ ἐφαίνετο ἐλαττοῦν κατὰ τι τὸ κῦρος αὐτῆς. Λέγομεν ἐφαίνετο, διότι πράγματι ἀναθεματίσαν τὸν Εὐτυχῆ, ἀναγκαίως ἀπεδέχετο καὶ τὴν σύνοδον τὴν καταδικάσασαν τὸν αἰρετικὸν ἐκεῖνον.

Ἄλλὰ, ἀξιουσί τινες, τὸ ἐνωτικὸν δὲν ἐπέτυχε τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν πνευμάτων, ἐξεναντίας ἠύξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν διαμαχομένων στρατοπέδων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται δὲν ἀπεδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον· ὥστε ἀντὶ τῶν πρότερον δύο ἀντιπάλων μερίδων προέκυψαν ἤδη τρεῖς, αἱ δύο ἐκεῖναι ἄκραι καὶ ἡ μετὰ τοῦ ἐνωτικοῦ συνταχθεῖσα μερίς. Ἄλλ' ἡ μέση αὕτη μερίς περιελάμβανε τοὺς πλείστους τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ τρεῖς ὕπατοι τῶν ἡμετέρων ἀρχιερέων ἀπεδέξαντο προθύμως τὸ ἐνωτικόν· ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Πέτρος ὁ μογγός, καὶ ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ γναφεύς. Ὅθεν ἡ πράξις τοῦ Ζήνωνος, ὅχι μόνον κατ' οὐδὲν οὐσιωδῶς παρεξέτραπή τῶν ὅσα εἶχον θεσπίσει αἱ προσυγκροτηθεῖσαι τέσσαρες οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἀλλὰ καὶ ἐπήγαγε κατ' ἀρχὰς τὸ μέγα ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς πρότερον διαμαχομένους τρεῖς ὑπερτάτους τῆς ἀνατολῆς θρόνους. Ἄν δὲ ἐπὶ τέλος ἡ ἀπόπειρα αὕτη τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέτυχεν, αἵτιοι ὑπῆρξαν οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης, οἵτινες, διὰ λόγους ἰδιοτελεῖς, δὲν ἔπαυσαν ὑποθάλλοντες τὴν διαίρεσιν. Τῶντι οἱ πάπαι Συμπλίκιος καὶ Φῆλιξ Β', ἐπεριεδόμενοι ἐπὶ τῆς μερίδος τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, ἀπέκρουσαν τὸ ἐνωτικόν, ἰδίως δὲ ὁ Φῆλιξ κατέκρινε τὸν τε βασιλέα, διότι ἀνέλαβε δῆθεν νὰ κανονίσῃ οἰκοθὲν δογματικὰ ζητήματα, καὶ τὸν Ἀκάκιον, διότι ἐπέτρεψε τὴν τοιαύτην τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· καὶ ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης δὲν ἐπέισθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὰ γενόμενα, ὁ Πάπας ἀνεθεμάτισε τὸν Ἀκάκιον, ὅστις, ἀνταποδίδων αὐτῷ τὰ ἴσα, ἐξήλειψεν ἐκ τῶν διπτύχων τῆς ἐκκλησίας τὸ τοῦ Πάπα ὄνομα, ἐξ οὗ συνέβη διάστασις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διαρκέσασα ἔτη τριάκοντα καὶ πέντε.

Ἡ διάστασις αὕτη ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῆς βραδύτερον ἐπεληθούσης ὀριστικῆς διαιρέσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὅθεν πρόσφορον εἶναι νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἀρχικὰς τῆς διαιρέσεως ταύτης ἀφορμὰς. Οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης προέτειναν ἀνέκαθεν τὴν ἀξίωσιν τῶν πρωτείων

ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἐπερειδόμενοι εἰς παραδόσεις τινὰς καὶ περιστάσεις, τὰς ὁποίας παραθέτομεν, ὅπως συγκεφαλαιῶσιν αὐτὰς ὁ σοφὸς γερμανὸς Πίχλερ, ὅστις γράψας ἐν ἔτεσι 1864 καὶ 1865 διτομὴν ἱστορίαν τῆς διαίρεσεως τῶν ἐκκλησιῶν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: φιλέτερα γὰρ ὑπὲρ τοὺς ὁμογενεῖς ἢ ἀλήθεια, κατέκριθη μὲν ὑπὸ τῶν σφόδρα ζηλωτῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ δύναται νὰ λογισθῇ ἀσφαλέστερος τῶν ἄλλων δυτικῶν ὁδηγός ἐν τοῖς πλείστοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀκανθώδους ζητήματος. Κατὰ τὸν Πίχλερ λοιπὸν, τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐστηρίζοντο εἰς τὰς ἐξῆς παραδόσεις καὶ περιστάσεις: ὅτι ἱδρυσαν αὐτὴν οἱ δύο ἡγεμόνες τῶν ἀποστόλων, ὧν ὁ ἕτερος, ὁ ἀπόστολος Πέτρος, προτερεύει ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, τῶν ἄλλων τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν: ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ βασιλεύουσα τοῦ ὅλου κράτους πόλις: ὅτι ὁ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἀγάπης ζῆλος τῆς μεγάλης ταύτης ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἀπαράμιλλος, ἡ δὲ καθαρότης τῆς πίστεως αὐτῆς ἀμωμος: καὶ ὅτι ἀπεδόθη αὐτῇ ὑπερτάτη τις δικαιοδοσία ἐπὶ τινῶν ἀστικῶν ἀμφισβητήσεων. Καὶ τῶντι ἐπὶ τῶν πρώτων ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδων, ὁ χριστιανικὸς κόσμος πολλάκις εὐλαβῶς ἀπένειμεν ἐξαιρετὸν τινα ὑπεροχὴν εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν. Ἄλλ' ἅμα ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὀρισθῶσιν ἀκριβῶς καὶ ἐπισήμως τὰ προνόμια τῆς ἐκκλησίας ταύτης, εἶδομεν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσα οἰκουμενικὴ σύνοδος, καὶ βραδύτερον ἡ ἐν Χαλκηδόνι συνελθοῦσα, οὐδένα ἄλλον ἀνεγνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων ἢ πρεσβειῶν τούτων εἰμὴ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο βασιλεύουσα πόλις. Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Πίχλερ δὲν ἐρμηνεύει οὕτω τὰς ἀποφάσεις ταύτας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὁ Πίχλερ νομίζει ὅτι ἡ ἐκκλησία ἐσέβετο τὰ πρωτεῖα τοῦ ἀρχιερέως Ῥώμης οὐ μόνον διότι ἡ Ῥώμη ἦτο πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον διότι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἦτο διάδοχος τοῦ ἀποστόλου Πέτρου. Κατὰ τὸν Πίχλερ λοιπὸν, οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἤθελον νὰ εἰπωσιν ἀπλῶς τοῦτο: ὅτι καθὼς ἡ Ῥώμη, ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα πόλις, εἶναι καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἡ πασῶν πρώτη, οὕτως εὐλόγον εἶναι καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ νέα βασιλεύουσα νὰ ἔχη ἐξωτερικῶς τὸν δεῦτερον μετ' ἐκείνην βαθμὸν. Ἄν, ἐπιφέρει, οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἐρρῦθμιζον τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν διὰ μόνον τὸν πολιτικὸν λόγον, ἤθελον ἀνατρέψει τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ ἤθελον κανονίσει ὅτι ἡ Ῥώμη, ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, ἐπῆρε νὰ παραχωρήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν νέαν

πρωτεύουσιν, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν, συμπεραίνει, ἐντὸς τῶν κανόνων ἐκείνων ὑπάρχει ἡ προφανὴς ἀναγνώρισις τοῦ ἀξιωματοῦ ὅτι ἡ Ῥώμη εἶναι θεόθεν ὠρισμένη πρώτη τῆς ἐκκλησίας καθέδρα, εἰς ἣν δέον νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς βασιλείας καθέδρα. Ἀλλὰ, καίτοι ἐξαιρέτως τιμῶντες τὸν νεώτατον τοῦτον ἱστορικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν διαίρεσιως, ἕνεκα τῆς εἰλικρινείας αὐτοῦ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν κρίσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ ἀνα γείρας ζητήματος.

Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων, ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνεκροτήθησαν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ αὐτὴ ἡ τῷ 451 ἐν Χαλκηδόνι συνελθοῦσα τετάρτη, τὸ κράτος ἦτο πρὸ καιροῦ μὲν διηρημένον εἰς δύο κλάσματα, ἀλλὰ τὸ δυτικὸν κλάσμα ἐξηκολούθει ὑφιστάμενον καὶ ἐπομένως ἡ Ῥώμη ἦτο βασιλεύουσα καὶ ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα. Ὅθεν οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἐκείνων, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐστήριζον τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐπὶ μόνου τοῦ πολιτικοῦ τούτου γεγονότος, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀποδώσωσι τῇ πρεσβυτέρῃ βασιλεύουσῃ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Πλὴν τούτου, ἂν οἱ κανόνες τῶν δύο ἐκείνων οἰκουμενικῶν συνόδων περιεῖχον ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἡ Ῥώμη εἶναι ἡ καθέδρα τῶν θεόθεν ὠρισμένων πρωτείων, οἱ πάπαι ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ὑπερευχαριστημένοι ἐκ τῶν εἰρημένων κανόνων. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπειαντία οἱ πάπαι οὗτοι, καὶ ἰδίως ὁ πάπας Λέων Α', τοσοῦτον πεισματωδῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου; Προόδηλον ὅτι οἱ πάπαι συνησθάνοντο ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἐστήριζον τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης ἐπὶ βίβσεως ἧτις δὲν συνέφερον εἰς αὐτοὺς, ἐπὶ τῆς βίβσεως πολιτικοῦ γεγονότος, τὸ ὅποῖον ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ, καθὼς καὶ τῶντι μετ' ὀλίγον μετεβλήθη, ἅμα τῷ 476 κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἡ δὲ Ῥώμη δὲν ἦτο πλέον πόλις βασιλεύουσα.

Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ 476 καὶ ἐφεξῆς παράγεται μέχρι τινὸς τὸ ζήτημα: διατί, ἐνῶ ἡ Ῥώμη ἔπαυσε τοῦ εἶναι βασιλεύουσα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ βασιλεία οὐδὲν ἤττον ἐξηκολούθησαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀποδίδουσαι τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς πόλεως ἐκείνης; Καὶ μόνον, ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους ἠδύνατο νὰ ἐφαρμυσθῇ τὸ ἀνωτέρω ἐπιχείρημα τοῦ Πίγλερ κατὰ τὸ ὅποῖον, ἐὰν τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης δὲν ἐστήριζοντο εἰμὴ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ γεγονότος, ἔπρεπε νὰ παύσωσιν ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἧτις κατέστη ἤδη ἡ μόνη βασι-

λεύουσα. Λέγομεν, ἡδύνατο ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πήγλερ, διότι, ἀκριβῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, πάλιν δὲν ἐφαρμόζεται. Μικρὸν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου, ὄχι μόνον τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης ἔπαυσε νὰ ἀναγνωρίζη, ἀλλὰ καὶ ὅλως ἐξήλειψεν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχιερέων τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἐπειτα μετὰ παρέλευσιν 35 ἐτῶν ἀνεγνώθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἔνωσις καὶ ἀνεγνωρίσθησαν αὐθις τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ πάλιν βραδύτερον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, διεκόπη ἐκ διαλειμμάτων ἡ ἔνωσις καὶ ἐξηλείφθησαν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ τῶν παπῶν ὀνόματα, μέχρις οὗ περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἔπαυσεν ὀριστικῶς πᾶσα μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχέσις. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων ἔπεται, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν τὴν ἀρχὴν τῶν θεόθεν ὠρισμένων πρωτείων τῆς Ῥώμης ἂν ἀνεγνώριζε τὴν ἀρχὴν ταύτην δὲν ἤθελεν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς πτώσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους, παύσει πολλάκις μνημονεύουσα τὸν Ῥώμης καὶ ἐπὶ τέλος ὅλως διακόψει τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἀλλὰ, διατὶ ἀφ' ἑτέρου ἀνεγνώριζεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ Ῥώμη οὕσα βασιλεύουσα πόλις; Σημειωτέον πρὸ πάντων ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἀναγνωρίζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῇ διὰ τοῦτο κυριαρχικὴν τινὰ ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἀλλ' ἀπλῶς ἀπένεμεν εἰς τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς τὴν ὀφειλουμένην εἰς τὸν πρῶτον ἀρχιερέα τιμὴν καὶ εὐλάβειαν. Καίτοι δὲ ἡ προεδρεία αὕτη ἡδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῆ δυνάμει τῶν ἐπεληθόντων πολιτικῶν γεγονότων, οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθουν ἀποδεχόμενοι αὐτὴν διὰ πολλοὺς λόγους, ἐντελῶς ἀνεξαρτήτους τῶν θεόθεν ὑποτιθεμένων πρωτείων. Ἡ Κωνσταντινούπολις, σεβομένη τῶν οὐκ ἀδικαιώματα ἔχοντα τὰς πηγὰς αὐτῶν εἰς θεσμοὺς ὑπερανθρώπους, ἀλλ' ἀπλῶς τὰς προαιωνίους ἐξείς τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἤθελεν, ἄνευ ἀπολύτου ἀνάγκης, νὰ ἀνατρέψῃ τὰς προκαθιερωθείσας ἀπαξ σχέσεις. Καὶ ἔπειτα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἔπαυσε διατηροῦσα τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς, μέχρι μὲν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ ὅλου τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους, μέχρι δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τούλάχιστον ἐπὶ τῆς Ἰταλίας ὥστε εἶχε καὶ πολιτικὸν συμφέρον νὰ μὴ ἀπογυμνώσῃ ὅλως διόλου τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς τὴν Ῥώμην, ἣν ὑπελάμβανε πάντοτε ὡς τὴν ἀρχαιοτέραν τοῦ κράτους αὐτῆς πρωτεύουσαν. Τούτων πάντων ἕνεκα ἐξηκολούθει ἀποδίδουσα

τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης, καὶ δὲν ἤθελε παύσει πράττουσα τοῦτο, ἐὰν οὗτος ἐδείκνυτο μετριοφρονέστερος περὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ.

Ἄλλ' οἱ πάπαι ἐτι ἀφ' ἧς οἱ αὐτοκράτορες ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐδρεύωσι διαρκῶς ἐν Ῥώμῃ, μάλιστα δὲ ἀφ' ἧς καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἀπηλλάγησαν πάσης ἐκ τοῦ πλησίον ἐπιβλέψεως, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, ἔφερον εἰς μέσον κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, ἐπιμᾶλλον προϊούσας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἡμέτεροι ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποκύψωσι. Πρὸ πάντων, ἐπὶ Ζήνωνος ἐτι καὶ ἐπὶ Ἀναστασίου, ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἀπεφάνητο, ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὴν ῥύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑποτάσσεται κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπισκόπων καὶ ἰδίως τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρόνου· βραδύτερον δὲ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐνῶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, εἰ καὶ ἀγνωρίζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν ἤθελε νὰ διατηρήσῃ ἀκεραίαν ἀπὸ πάσης τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου ἐπιδράσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ἤθελε νὰ ἔχῃ τὴν κρατοῦσαν ψῆφον, ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης τὰνάπαλιν ἐπεζήτηε οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν.

Κατὰ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας σήμερον πρεσβεύομεν περὶ τῶν μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας σχέσεων, ἑκατέρα τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων, ἢ τε δηλαδὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ ἢ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, εἶναι ὁμολογουμένως ἄλογος. Ἀλλὰ, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν πρέπει νὰ κρίνονται ἀπολύτως κατὰ τὰς παρούσας ἡμῶν δοξασίας, τὰς ὁποίας ὑπολαμβάνομεν πάντοτε ὡς τὰς ὀρθότερας· πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται σχετικῶς κατὰ τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων παρήχθησαν καὶ ἐνήργησαν· τοῦτον λοιπὸν τὸν πρακτικὸν καὶ τὸν μόνον δίκαιον τῆς κρίσεως κανόνα ἐφαρμόζοντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, θέλομεν εὔρει, ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ἀπαιτῶν οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἀπῆτει παράλογόν τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως αὕτη εἶχε τότε ἐν τῇ Δύσει· καὶ πάλιν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, οὐ μόνον ἀποκρούουσα τὴν

περὶ ἐκείνων ὅσοι κατακρίνουσι τὴν βασιλείαν διότι δὲν ἐπολιτεύθη ὡς πρὸς τὰ διάφορα θρησκευτικὰ δόγματα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀνεξιθρησκείας. Τὸ τριεὺς δὲν ἠδύναντο νὰ προτείνωσιν εἰμὴ μετεωρολεσχούντες τινες φιλόσοφοι, οἱ ὅποιοι ἀξιοῦσιν, ὅτι τὸ σήμερον λογιζόμενον ὀρθὸν καὶ δυνατὸν, ἔπρεπεν ἀφείκτως νὰ λογίζεται ὀρθὸν καὶ δυνατὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ μέσου αἰῶνος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀξιοῦσιν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν κανόνα πρέπει νὰ κρίνωμεν τὸν τε παῖδα καὶ τὸν ὄριμον ἄνδρα. Οἱ δὲ πρεσβεύοντες ὅτι αἱ συνειδήσεις ὅλου τοῦ κόσμου πρέπει νὰ ρυθμίζωνται κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, δὲν ἠδύναντο, ἐννοεῖται, νὰ ὁμιλήσωσι περὶ ἀνεξιθρησκείας. Ἄλλ' οὐδ' οἱ προμνημονευθέντες μετριοπαθέστεροι κριταὶ ἐδικαιοῦντο, ἀληθῶς εἰπεῖν, νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὄπλον τοῦτο κατὰ τῆς βασιλείας ἡμῶν. Διότι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας ἐν τῇ ἕκτῃ, ἐν τῇ ἐβδόμῃ, ἐν τῇ ὄγδῳ ἐκτονταετηρίδι, ἐνῶ ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ, ἐν τῇ ἐπτακαίδεκάτῃ, ἐν τῇ ὀκτωκαίδεκάτῃ, ἀκμαζούσης ἤδη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπῃν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, βασιλεῖς καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι ἐπέβαλλον τὰς φοβερωτέρας τῶν ποιῶν εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας ὑπηκόους· ἐνῶ, παραλείποντες ὅσα χθές καὶ πρῶην συνέβαινον ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Ῥώμῃ, ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ πρὸ 55 μόλις ἐνιαυτῶν, οἱ καθολικοὶ ἐστεροῦντο ἔτι τοῦ πολυτιμοτάτου τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· ἐνῶ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ, ἣν ὑπολαμβάνομεν ὡς ἀκρόπολιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἀδιαφορίας, ὅπως θέλετε, πρὸ τινῶν ἐτῶν ἡ κυβέρνησις ἐκώλυσε τὰς παραδόσεις καθηγητοῦ πρεσβεύσαντος ἀπὸ καθέδρας δόξασιαν ἧτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ τελικὸν συμπέρασμα ὅλων τῶν αἱρέσεων κατ' ὧν ἐπάλαμιον οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ 1300 ἐτῶν. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅποσον εἶναι γελοῖον νὰ ἀξιοῖ τις σήμερον ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ὄφειλον νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἀνεξιθρησκείας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας περὶ τὴν συζήτησιν τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων· ὥστε σπουδαίως δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰμὴ τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ μοναρχία ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν κληρὸν τὴν ρύθμισιν τῶν μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως διενέξεων, μηδεμίαν ἐπιφυλαττομένην εἰς ἑαυτὴν ὡς πρὸς τοῦτο ψῆφον.

Τούτου γενομένου, ὁ ὀρθόδοξος, ὁ ἐπίσημος κληρὸς δὲν ἤθελε περιορισθῆ βεβαίως εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ θεωρητικῶς τὴν ἀίρεσιν, εἰς τὸ νὰ ἀφορίσῃ δηλαδὴ τοὺς αἱρετικούς, ἀφίνων αὐτοὺς νὰ πολιτεύωνται κατὰ

τὰ λοιπὰ ἐλευθέρως ἐν τῷ κράτει, ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι. Ἄν ἤρκειτο εἰς μόνον τὸν ἀφορισμὸν, ἤθελεν ἰσχύσει κατ' οὐσίαν ἢ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἥτις, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶδομεν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἰσχύσῃ ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι. Ὁ ὀρθόδοξος λοιπὸν κληρὸς ἤθελεν ἐπιχειρήσει τότε νὰ πράξῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅ,τι ἔπραξε βραδύτερον ὁ πάππας, ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως, ἐν τῇ Δύσει· ἤθελε ζητήσῃ νὰ καθυποβάλλῃ διὰ τῆς βίας τὰς συνειδήσεις εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ δόγμα, ἤθελεν ἐπὶ τούτῳ ὀρίσει παντὸς εἶδους σωματικὰς ποινὰς, καὶ ἤθελεν ἀναγκάσει τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ποινὰς ταύτας. Τὰ δ' ἀποτελέσματα τοῦ τοιούτου πολιτεύματος ἐμελλον νὰ ἀποβῶσιν ὀλέθρια· οἱ αἰρετικοὶ, καταδιωκόμενοι, ἤθελον ὑψώσει τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ἐκ τούτου δὲ ἤθελον προκύψει δεινοὶ ἐμφύλιοι σπαραγμοί. Καὶ ὁμοίον τι μὲν συνέβη ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως· ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠπειλεῖτο κακὸν δεινότερον. Ἐνταῦθα ὁ χριστιανισμὸς περιστοιχίζετο ὑπὸ ἀλλοφύλων πρεσβευόντων θρησκευόμενα διακείμενα ἐχθίστα πρὸς τὸν χριστιανισμὸν· ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι αἰρετικοὶ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους τούτους καὶ νὰ ἐπαγάγωσι πρωϊμώτατα τὴν καταστροφὴν ὅχι μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευόμενατος.

Ἡ μοναρχία ἠσθάνθη ὅτι εἶχε καθῆκον ἱερὸν νὰ προλάβῃ ὅσον ἦτο δυνατόν τὰς τοιαύτας συμφοράς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀνέλαβε νὰ κανονίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ μήπως ἡ μοναρχία δὲν ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς κατὰ τῶν αἰρετικῶν; Ναι· εἶδομεν ὅμως ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι ἐξετελοῦντο ὀπωροῦν ἐπιεικῶς, ὡσάκις ἐξετελοῦντο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ διωγμοὺς ἐκ διαλειμμάτων ἐπεχείρησεν. Αὐτὸς ὁ Ζήνων, περὶ οὗ πρόκειται ἐνταῦθα, διέλυσε τῷ 482, ὡς βεβαιοῦσι, τὴν ἐν Ἐδέσῃ τῆς Μεσοποταμίας ἰατρικὴν σχολὴν, τὴν ὑπὸ ἱερωμένων Νεστοριανῶν συντηρουμένην, καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Περσίαν, ὅπου μέγα ἐκτήσαντο πολιτικὸν ἀξίωμα καὶ ἱδρυσαν εἰς Δζοντισαβούρ τοῦ Κουσιστάν, νέον ἰατρικὸν συνέδριον, τὸ ἥποῖον βραδύτερον συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν παρά τοῖς Ἀραψιν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ βασιλεία, ἐνῶ κατεδίωκε τοὺς Νεστοριανούς, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 680, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγωνάτου, συγχροτηθείσης ἕκτης οἰκουμένης συνόδου, ποικίλους συμβιβασμοὺς πρὸς ἑτέραν μεγάλην αἵρεσιν, τοὺς μονοφυσίτας, εἴτε διότι πολυαριθμότερους ὄντας, ἐνόμι-

ζὲν αὐτοὺς μᾶλλον ἐπικινδύνους, εἴτε διότι ἡ διατύπωσις τοῦ δόγμα-
τος αὐτῶν ἦτο μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐσυμβίβαστος. Ἐπὶ τῷ
σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐγένετο τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ὅπερ τοσοῦ-
τον ἐπιμόνως ἠκολούθησε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ἡ καταδίκη
τῶν τριῶν κεφαλαίων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. ἡ ἐκθεσις τοῦ Ἡρακλείου, ὁ
τύπος τοῦ Κωνσταντος, τοῦ πατρὸς τοῦ Πωγωνάτου. Εἶναι ἀληθές,
ὅτι ἡ συνδιαλλαγή ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν· ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέ-
βαιον ὅτι αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι ἀνέβηλον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας
τὴν ὀριστικὴν ῥῆξιν καὶ ἐμετρίασαν πολὺ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακό-
λουθα. Πλὴν τούτων δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας ἐκόλασε κατὰ τι
τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῶ ἐν τῇ Δύσει ὁ κλῆρος,
κυρίαρχος ὢν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικός, ἐν τῇ Ἀνατολῇ,
ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεγαίτιζεν ὅσον ἔνεστι τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ
ῥοπὰς, ἀπέβη πρῶτος, μετριώτερος, χριστιανικώτερος. Ἴσως οἱ ξένοι
ἀδιαφοροῦντες εἰς ταῦτα πάντα, ἐπιμείνωσι δοξάζοντες ὅτι κακῶς
ποιούσα ἡ μοναρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναμίχθη ἐνίοτε εἰς τὸ
δογματικὸν τῆς ἐκκλησίας μέρος καὶ παρεβίβασεν οὕτω, πρὸ 1300
ἔτων, τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος· ἀλλ' ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες,
οἵτινες ἀρχὴν ὑπερτάτην εἶχομεν, ἔχομεν καὶ ἔξομεν τὴν σωτηρίαν τοῦ
ἔθνους ἡμῶν καὶ τοῦ θρησκευματος, ἠθέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀναδειχθῆ
βλακίστατοι· ἐὰν κατεκρίνομεν ποτὲ τὴν βασιλείαν τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως, διότι οὐδενὸς ἐφείσθη τρόπου ἵνα κατὰ τὸ δυνατόν ἐπιτύχη
τὴν σωτηρίαν ταύτην.

Εἶπομεν ὅτι ὁ δυτικὸς κλῆρος ὑπῆρξεν ἀγέρωχος καὶ τυραννικός,
ἐνῶ ὁ ἡμέτερος διετέλεσε πρᾶος καὶ μετριόφρων. Ἄλλ' ἔπεται ἄρα γε
ἐκ τούτου ὅτι οἱ δυτικοὶ δικαίως μὲν καυχῶνται ἐπὶ τῇ λεγομένῃ ἀνε-
ξαρτησίᾳ τῆς παπικῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ὀρ-
θῶς δὲ χαρακτηρίζουσιν ὡς δουλικὴν τὴν σχέσιν τῆς ἡμετέρας ἐκκλη-
σίας πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἐπὶ τοῦ προ-
κειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα ἱστορικὰ ζητήματα, συνέβη παράδοξος
ιδεῶν σύγχυσις. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ἐπὶ πολλάς ἑκατονταετη-
ρίδας ἀπέναντι ἡγεμόνων βαρβάρων, οἵτινες οὔτε τὴν ἰκανότητα, οὔτε
τὴν θέλησιν εἶχον, οὔτε τὴν ἀνάγκην ἡσθάνοντο νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ
θρησκευτικὰ πράγματα. Ὅθεν πρὸς τοιοῦτους ἀντιπάλους, ἡ πολυ-
θρόνητος ἐκεῖνη ἀνεξαρτησία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας δὲν ἦτο δύσκολον

να διατηρηθῆ· ἀφοῦ μάλιστα οἱ πάπαι κατήντησαν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, να ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Πλὴν τούτου, διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ Δύσει ἀμάθειαν καὶ τὴν ὀλίγην τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐπιτηδαιότητα πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἡ αἵρεσις μέχρι τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος προσεκλήσατο ὀλίγους αὐτόθι ὁπαδοὺς, ἡ δὲ ὀρθοδοξία ἦτο ἰσχυροτάτη. Ὅθεν δογματικῆς πάλης ἐν τῇ Δύσει μὴ ὑπαρχούσης, ἡ παπικὴ ἐκκλησία οὐδὲ ἔλαβεν ἀφορμὴν να δείξῃ τὴν ἐν τοιαύτῃ πάλῃ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ναὶ μὲν ἐπὶ τέλος ὑπερεμάχησε γενναίως ὑπὲρ τῶν κοσμικῶν αὐτῆς συμφερόντων· ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπέδειξεν οὐχὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἀπέδειξε μόνον τὴν πλεονεξίαν. Εἶναι πρὸς τοῦτοις ἀληθές, ὅτι ἀνεκάθεν δὲν ἔπαυσεν ἀντιπολιτευομένη πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ τοιαύτη ἀντιπολιτευσίς ἦτο εὐκολωτάτη, τὸ μὲν διότι ἐγένετο πρὸς ἡγεμόνας πόρρω διατελοῦντας, ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι σπανίως εἶχόν τι να φοβηθῶσι· τὸ δὲ διότι αἱ συζητήσεις περιστρέφοντο περὶ αἵρέσεις καὶ δοξασίας, ἐντελῶς ἀλλοτρίας εἰς τὴν Δύσιν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ πάπαι, ἰστάμενοι ἐπὶ χώρου ἀσφαλοῦς καὶ ἐκεῖθεν θεωροῦντες ἐν ἀνέσει τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν κλυθωνίζομένους ἐν πελάγει τρικυμιώδει καὶ ἀγωνιζομένους ἐκ παντὸς τρόπου να σώσωσι τὸ καταποντιζόμενον σκάφος, ὠργίζοντο καὶ κατεκραύγαζον, καὶ κατεδίκαζον τοὺς θαλασσομαχοῦντας, ὅσάκις οὗτοι περιήρχοντο εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐκβολῆς τινος, ὡς λέγουσιν οἱ ναυτικοὶ νόμοι, ἢ ἄλλης θυσίας, ἵνα ἀποφύγῃσι τὸ ὅλοσχερὲς ναυάγιον.

Τοιαύτη τῆς ἐκκλησίας ἀνεξαρτησία εἶναι εὐκολός· ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ, εἶχον ἄλλως τὰ πράγματα. Ἐν τῇ ἀνατολῇ αἱ αἵρέσεις ἦσαν ἀδιάλειπτοι, ποικίλαι καὶ ἰσχυραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὁπαδῶν· ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι ἐζήτουν ἀπαύστως να ὠφελῆθῶσιν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐρίδων· ὥστε ἡ διαιτητικὴ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἵρέσεως κατήντησεν ἄφευκτος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἡ βασιλεία ἐπέβαλεν ἄρά γε διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος τὴν ἰδίαν θέλησιν εἰς τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη: Τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν αἵρέσεων μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὅπως παρ' ἡμῖν ἐξηκολούθησεν ἐλευθερία περὶ τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἐλευθερία ἡκιστα συμβιβασομένη πρὸς τὸ δουλικὸν φρόνημα τὸ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν

ἀποδιδόμενον. Ἄφ' ἐτέρου πολλάκις ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ἀντεπολιτεύθη πεισματωδέστατα εἰς τὴν βασιλείαν· καὶ μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει δύο πατριάρχας, τὸν Εὐφῆμιον καὶ τὸν Μακεδόنيον, προτιμήσαντας νὰ στερηθῶσι τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἀξιώματος μᾶλλον, ἢ νὰ ὑποκύψωσι εἰς τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου, ἣν ὑπελάμβανον ἀδίκως μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ὑπελάμβανον ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸ ἀληθές συμφέρον τῆς ἐκκλησίας. Πολλάκις βεβαίως οἱ ἱεράρχαι τῆς ἀνατολῆς, οἱ τε ὀρθόδοξοι καὶ οἱ αἰρετικοί, συνέπραξαν μετὰ τῆς βασιλείας· καὶ ἐνίοτε μάλιστα αὐτοὶ πρῶτοι προέτειναν λόγους συνδιαλλαγῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κοινῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μαρτυρεῖ τὴν δουλοφροσύνην αὐτῶν· μαρτυρεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτῶν ἀρετῆς. Ἰδίως ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐνωτικοῦ, οἱ μὲν ὑπατοὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς ἐπολιτεύθησαν μετὰ ἐξαιρέτου μετριοπαθείας καὶ συνέσεως, ὁ δὲ τῆς Δύτειας ἀρχιερεὺς ἐδειξεν ἀπλῶς τὴν ἰδιοτέλειαν αὐτοῦ. Εἶπομεν ἤδη ὅτι τὸ ἐνωτικὸν ἐξεδόθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ κατ' εἰσήγησιν τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐκτενέστερον ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου ὁ Νεάνδρος.

«Πέτρος ὁ Μογγός, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρέστησε τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠδύναντο νὰ προκύψωσι, ἐὰν ἡ κυβέρνησις ἐπεχειρεῖ νὰ ἐπιβάλλῃ πατριάρχην εἰς τοὺς πολυαριθμοὺς μονοφυσίτας τῆς Αἰγύπτου. Ἐν τῷ ἅμα δὲ προέτεινε συμβιβασμὸν, δι' οὗ ἤλπιζε τὴν εἰς μίαν ἐκκλησίαν ἐνωσιν ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ Ἀκάκιος ἠσπάσθη τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ συναινέσῃ ὡσαύτως εἰς αὐτό. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐξεδόθη τῷ 482 τὸ ἐνωτικόν.» Τὸ ἐνωτικὸν λοιπὸν δὲν ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν Ἀκάκιον, ἀλλὰ ὑπηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου εἰς τὸν Ζήωνα· οὐδὲ ὑπέκυψεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου τούτῳ, ἡ ἐκκλησία εἰς τὴν μοναρχίαν, ἀλλὰ ἡ μοναρχία εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ὅμως ὁ πάπας Φήλιξ Β' ἐλέγχει τὸν Ζήωνα διότι ἐπὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἀντὶ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἱερέων, ἐξεναντίας ἐπιβάλλει αὐθαδῶς εἰς τοὺς ἱερεῖς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ θέλησιν! Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ Ζήνων, οὔτε ὁ Ἀκάκιος ἐνόμισαν δίκαιον καὶ συνετὸν νὰ ἀνακαλέσωσι τὸ γινόμενον, ὁ πάπας δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ εἰς τὸν πρῶτον χωρισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἦτις δὲν βλέπει ἤδη τὴν ἀλήθειαν; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ πα-

πικὴ ἐξουσία, ἐντελῶς ἀδιαφοροῦσα περὶ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, εἶχε τὴν ἀξίωσιν. ὅπως ῥητῶς μετ' οὐ πολὺ ὁ πάπας Γελάσιος ἔγραφε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ὅτι ἡ ἡμετέρα μοναρχία καὶ ἐκκλησία ὀφείλουσι νὰ ὑποτάσσωνται πρὸ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν θρόνον· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἥτις οὔτε εἰς κανόνα τινὰ συνοδικὸν ἐστηρίζετο, οὔτε εἰς τὰς παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Δὲν ἀξιοῦμεν, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἶπομεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου καὶ τοῦ Ζήνωνος γενόμενος συμβιβασμὸς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος ἐπήγαγε τὴν κατάπαυσιν ὄλων τῶν διενέξεων· τοῦτο ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσεπίτευκτον, ὅσῳ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης δὲν ἔπαυεν ὑποθάλλων τὰς ἐριδας. Ἀξιοῦμεν ὅμως ὅτι ἡ προαίρεσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας ἦτο ἀγαθὴ, ὅτι ἡ πολιτεία αὕτη ἐμετρίασεν, ἂν δὲν ἐξήλειψε, τὰ δυστυχῶς ἀκμάζοντα θρησκευτικὰ πάθη. Τούλάχιστον ὅτε δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ἐνωτικοῦ, ἦτοι τῷ 484, ἐστασίασε κατὰ τοῦ Ζήνωνος ὁ Ἰσαυρος Ἰλλος, ὁ στασιαστῆς οὗτος οὐδὲ ὡς φαίνεται ὠφελῆθεις ἐκ τῶν μεταξὺ χριστιανῶν διενέξεων, ἀλλὰ κύριον σύμβουλον καὶ βοηθὸν εἶχε τὸν ἔθνικόν Παμπρέπιον. Τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα εἶχεν εἰσέτι πολυαρίθμους ἐν τῷ κράτει ὀπαδοὺς. Οὔτε ὁ ἰσχυρὸς τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου βραχίων, οὔτε αἱ πολυαρίθμοι τῶν διαδόχων αὐτοῦ διατάξεις, εἶχον δυναθῆ ἔτι νὰ ἀνασπάσωσι τὰς προαιωνίους καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ ρίζας. Μάλιστα δὲ ἴσχυε διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν τόλμην πολλῶν ἔθνικῶν, οἵτινες ἐβόσκοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν ὀνείρων τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ δὲν ἀπηλπίζοντο νὰ ἴδωσιν αὐθις ποτε θριαμβεύοντας τοὺς χαρίεντας αὐτῶν μύθους ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀδιακόπου ἐμφυλίου τῶν χριστιανῶν ἀγῶνος. Κυρία πηγὴ τῶν φαντασιοκοπημάτων τούτων ἦτο καὶ νῦν ἔτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ἤκμαζε περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Πρόκλος, ὁ ἐπονομασθεὶς μέγας· ἐνταῦθα ὁ Μαρίνος, ὁ μαθητὴς αὐτῶν Ἰσιδωρος, ὁ Δαμάσκιος, ὁ Ἡραΐσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Ἀγάπιος ὁ Ἀσκληπιάδης, ὁ Ἀμμώνιος, ὁ Ἐρυθραῖος.

Τὰ σχολαστικὰ τῶν χρόνων τούτων ἤθη εἶχον πάντοτε τὸν παιδαριώδη χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον περιεγράψαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι (τόμου δευτέρου σελ. 566 καὶ ἐπ.) Ὁ ἱστορικὸς Ὀλυμπιόδωρος, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 415, λέγει ὅτι δὲν ἦτο

ἐπιτετραμμένον εἰς πάντα, καὶ μάλιστα εἰς ξένον, νὰ περιβάλληται τὸν σοφιστικὸν τρίβωνα, ἀλλ' ἀπηρτεῖτο πρὸς τοῦτο ἡ γνώμη τῶν σοφιστῶν καὶ ἐβεβαίουν τὸ ἀξιωμα αἰ κατὰ τοὺς σοφιστικοὺς νόμους τελεταί· ἦσαν δὲ τὰ τελούμενα τοιαῦτα. Πρῶτον μὲν κατήγοντο εἰς τὸ δημόσιον βαλανεῖον ὅλοι οἱ νεήλυδες, μικροὶ, μεγάλοι, ἐν οἷς καὶ οἱ ἔχοντες τὴν πρὸς τὸν τρίβωνα ἐπιτηδείαν ἡλικίαν. Τούτους ἔβαλλον εἰς μέσον οἱ κατάγοντες σχολαστικοὶ καὶ τότε συνεκροτεῖτο ἐπὶ ἰσωνίᾳ ὥραν εἰδὸς τι μάχης, τῶν μὲν ὀπισθεν ὠθούντων πρὸς τὸ λουτρὸν τὸν καταγόμενον σχολαστικόν, τῶν δὲ ἔμπροσθεν κωλυόντων καὶ βρώντων· «στᾶ, στᾶ, οὐ λούει·» μέχρις οὗ κατίσχυεν ἡ ὑπὲρ τοῦ καταγομένου ἀντωθοῦσα μερίς, καὶ εἰσῆγετο οὗτος εἰς τὸν θερμὸν οἶκον καὶ ἀπελούετο· ἔπειτα δὲ ἐνδυσάμενος ἐδέχετο τὴν τοῦ τρίβωνος ἐξουσίαν καὶ ἀπῆρχετο ἐκ τοῦ βαλανεῖου μετὰ τοῦ τρίβωνος, δορυφορούμενος ἐντίμῳ καὶ περιδόξῳ πομπῇ, ἀφοῦ κατέβαλλεν ἀξιολόγους δαπάνας εἰς τοὺς τῶν διατριβῶν προστάτας, τοὺς λεγομένους Ἀκρωμίτας. Ἄλλ' ἐὰν αἰ τελεταί αὗται ἦσαν ὅπως οὖν γελοῖαι, αἰ φιλοσοφικαὶ μελέται, τὰς ὁποίας εἶδομεν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἀνταγωνισθείσας, ἀνελάμβανον καὶ μετέπειτα ἐκ διαλειμματικῶν πρακτικῶν τινα χαρακτῆρα καὶ ἠγωνίζοντο νὰ παρεισφρήσωσιν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ κράτους ἀρχήν. Τοῦτο δὲ συνέβη ἰδίως ἐπὶ Ζήνωνος.

Εἰς τῶν φιλοσόφων οἵτινες μάλιστα ἤκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ὁ ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου Παμπρέπιος, ὅστις, ἀνὴρ ὢν εὐφυέστατος, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, καὶ, προχειρισθεὶς ὑπὸ τῆς πόλεως γραμματικῶς, ἐδίδαξεν ἔτη οὐκ ὀλίγα καὶ ἐδιδάχθη ἅμα τὰ τῆς ἀνωτάτης σοφίας ὑπὸ τῷ μεγάλῳ Πρόκλῳ. Ἐπειτα ὁμῶς διενεχθεὶς πρὸς τὸν Ἀθηναῖον Θεαγένην καὶ κινδυνεύσας ἐκ τούτου, κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου, καίτοι ἔθνικὸς τὸ θρήσκευμα, μέγα ἐκτίμησεν ἐπὶ σοφίᾳ ὄνομα, καὶ εἶχε μάλιστα τὴν ὑπόληψιν ἀνθρώπου προγινώσκοντος τὰ μυστήρια τοῦ μέλλοντος. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπέτυχε νὰ προσεικωθῇ τὴν φιλίαν τοῦ Ἰλλου, παντοδυνάμου τότε ὄντος· καὶ ἀναγκοὺς δημοσίᾳ ποίημα, λαμπρῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐτιμήθη, λαβὼν διπλῆν σύνταξιν, τὴν μὲν ἰδίᾳ παρ' αὐτοῦ, τὴν δὲ ἐκ τοῦ δημοσίου ὡς διδάσκαλος. Καὶ μετ' ὀλίγον ἀνεμίχθη ὁ Παμπρέπιος εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, παρακολουθήσας τὴν πολυτάραχον τύχην τοῦ Ἰσαύρου στρατηγοῦ.

Εἶδομεν ὅτι ἡ Βηρίνα, ἐν τῇ ἀγανακτῆσει αὐτῆς διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἑραστοῦ τῆς Πατρικίου, εἶχε συντελέσει εἰς τὴν πτώσιν τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Βασιλίσκου καὶ τὴν κάθοδον τοῦ γαμβροῦ τῆς Ζήνωνος. Μόλις ὁμοῦς τούτου γενομένου ἡ πολυπράγμων ἐκείνη γυνή, ἣτις εἶχεν ἀδιάκοπον ἀνάγκην νὰ ἐρίζη πρὸς τινὰ, ἐφθόνησε τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ἰλλου καὶ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐκποδῶν. Ἐπέτρεψε δὲ τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἐπινίκιον, οἰκεῖον αὐτῇ ἄνθρωπον ὄντα, ὅστις πάλιν ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν εἰς τινὰ Ἀλανόν. Ἀλλ' οὗτος ἀποτυχῶν καὶ συλληφθεὶς ὠμολόγησεν ὅτι ἔπραξε κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐπινικίου, ὅστις, παραδοθεὶς ὡσαύτως εἰς τὸν Ἰλλον, καὶ λαβὼν ὑπόσχεσιν ἀμνηστείας καὶ εὐεργεσιῶν, ἀπεκάλυψε πόθεν προῆλθεν ἡ ἐπιβουλὴ. Ὁ Ἰλλος παρετήρησεν εἰς τὸν Ζήνωνα ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἰσυχάσωσιν, ἐὰν δὲν ἀπομακρύνωσι τὴν Βηρίναν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ζήνων δὲν ἠρνήθη ὅτι τοῦτο ἦτο ἀληθέστατον· ἀλλ' ἔπρεπε νὰ οἰκονομήσωσι τὴν Ἀριάδην ἣτις, καίτοι ἀπολέσασα ἅπαξ τὴν βασιλείαν ἐξ αἰτίας τῆς μητρὸς τῆς, ἦτο προσηλωμένη εἰς αὐτήν. Ὅθεν συμφωνήσαντες παρεσκευάσθη τὸ πρᾶγμα διὰ ποικίλης τινὸς πανουργίας. Ὁ Ζήνων ἐπροσποιήθη ὅτι ὠργισμένος ὢν κατὰ τῷ Ἰλλου πέμπει αὐτὸν ἐπὶ τινι χρόνῳ εἰς Ἰσαυρίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ οὗ νὰ φέρῃ ἐκεῖθεν τὸν ἀδελφόν· του Λογγίνου, ὅστις διέτριβεν ἔτι τῷ 480 αὐτόθι, καὶ ἠδύνατο βεβαίως κάλλιστα νὰ ἐπιστρέψῃ ἄνευ τοῦ Ἰλλου. Οὕτω λοιπὸν ἀπῆλθεν ὁ Ἰλλος εἰς Ἰσαυρίαν· ἅμα δὲ ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ, ἡ Βηρίνα ἐζήτησε νὰ ἐξορισθῇ καὶ ὁ Παμπρέπιος ὡς ἔθνικὸς ὡς μετερχόμενος μαγγανείας καὶ ὡς προφητεύων ὅτι ὁ Ἰλλος θέλει βασιλεύσει. Ὁ Ζήνων συνήνεσε καὶ εἰς τοῦτο, ὁ δὲ Παμπρέπιος ἀπῆλθεν ἤδη εἰς Πέργαμον τῆς Μυσίας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἰλλος ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Ἰσαυρίαν, ἀκαὶ σύμβουλόν τε αὐτὸν καὶ σύνοικον ποιεῖται, λέγει ὁ Μάλχος καὶ (ἦν γὰρ πόλιτικῆς συνέσεως ἑμπλεως) τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, πρὸς ἃ μὴ σχολὴν ἔχε, διοικεῖν ἐπέτρεπεν. Ἐν τούτοις ὁ Ἰλλος, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐξ Ἰσαυρίας κομίζων τὸν Λογγίνου, ἔγραψε πρὸς τὸν Ζήωνα ὅτι φοβούμενος αὐτὸν, θέλει μείνει μακρὰν τῆς βασιλευούσης ἐνόσω δὲν λάβει λόγον ἀπαθείας διὰ τῆς δεσποίνης Βηρίνης. Ὁ Ζήνων δειξάς τὰ γράμματα εἰς τὴν Βηρίναν τὴν εἶπε βεβαίως ὅτι ὅσον ἐπικίνδυνος καὶ ἂν ἦναι ὁ Ἰλλος ἐν Κωνσταντινουπόλει, πολὺ μᾶλλον ἐπικίνδυνος εἶναι ἐν Ἰσαυρίᾳ, καὶ ἔπεισεν αὐτὴν οὕτω, κατὰ τὰ δόξαντα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἰλλου, λέγει ὁ Μαλάλας, νὰ κατέλθῃ

εἰς τὴν χώραν ἐκείνην καὶ δοῦσα τὸν ζητούμενον λόγον τῆς ἀπαθείας, νὰ φέρῃ ὀπίσω τὸν τε στρατηγὸν καὶ τὸν Λογγίνον. Τῶντι ἡ Βηρίνα ἀπῆλθεν εἰς Ἰσαυρίαν, ἀλλ' ὁ Ἴλλος, ἅμα ἀφικομένην, ἐφυλάκισεν αὐτὴν εἰς ἀσφαλές τι φρούριον, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ Λογγίνου καὶ τοῦ Παμπρεπίου, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπέβη ἀχώριστος αὐτοῦ φίλος καὶ σύμβουλος. Εἴπερ ποτὲ δὲ ἀπέβη ἰσχυρὸς παρ' αὐτῷ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 481, ὅτε ἐξεργάγη ἡ προμνημονευθεῖσα στάσις τοῦ Μαρκιανοῦ. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης, τὰ στρατεύματα τοῦ Ζήνωνος κατ' ἀρχὰς ἠττήθησαν καὶ αὐτὸς ὁ Ἴλλος ἐπτοήθη· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Παμπρέπιος τὸν εἶπεν ὅτι «τὰ τῆς προνοίας μεθ' ἡμῶν ἐστὶ τεταγμένα,» ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἐπὶ τέλους κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον ὥστε ἔκτοτε ὁ Παμπρέπιος ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς ὁ αἴτιος τῆς νίκης, ὁ δὲ Ἴλλος οὐδὲν ἔπραττε παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις ἡ Βηρίνα δὲν ἄφινεν ἡσυχον τὴν κόρην τῆς Ἀριάδνης, ἀλλὰ διὰ γραμμάτων λάθρα σπελλομένων τὴν παρεκάλει νὰ ἐνεργήσῃ διὰ τοῦ Ζήνωνος τὴν ἐκ τῆς φυλακῆς ἀπόλυσιν αὐτῆς. Ὁ δὲ Ζήνων παρέπεμπε τὴν Ἀριάδνην εἰς τὸν Ἴλλον, ὁ δὲ Ἴλλος, καίτοι μετὰ δακρύων παρακληθεὶς ὑπὸ τῆς βασιλίδος, δὲν ἐπέθετο, εἰπὼν αὐτῇ· «Τί τὴν θέλεις τὴν Βηρίναν; διὰ νὰ ὑποσκελίσῃ πάλιν τὸν ἄνδρα σου καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ βασιλέα;» Τότε ἡ Ἀριάδνη, ἀγανακτήσασα, προσῆλθε πρὸς τὸν σύζυγον καὶ τὸν ἠρώτησε, τίνα θέλει εἰς τὸ παλάτιον, τὸν Ἴλλον ἢ αὐτὴν; ὁ δὲ ἀπεκρίθη· κάμε ὅ,τι εἴμφορεῖς· ἐγὼ ἐσένα θέλω. Ἡ Ἀριάδνη λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ δολοφονήσῃ τὸν Ἴλλον· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν, ἐκόπη δὲ μόνον τὸ δεξιὸν τοῦ Ἴλλου ὠτίον. Καὶ ὁ μὲν Ζήνων ἔσπευσε νὰ βεβαιώσῃ τὸν παθόντα ὅτι ἠγνῶει τὴν ἐπιβουλήν, ἀλλ' ἐκεῖνος μὴ πεισθεὶς ἐμελέτησεν ἔκτοτε ἐκδίκησιν, ἐφ' ᾧ, ἅμα ὑγιάνας ἐκ τῆς πληγῆς, ἐζητήσατο ἄδειαν νὰ ἀπέλθῃ ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν Ἀνατολὴν «διὰ τὸ τοὺς ἀέρας ἀλλάξαι,» λέγει ὁ Μαλάλας. Οὐ μόνον δὲ τὴν ἄδειαν ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ στρατηλάτης Ἀνατολῆς ἀνεδείχθη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐφάνη μεταβαλὼν γνώμην ὡς πρὸς τὴν Βηρίναν καὶ ὑπέσχετο νὰ ἀπολύσῃ αὐτὴν, ζητήσας μάλιστα νὰ τῷ δοθῇ καὶ ὁ πατρικίος Λεόντιος, ἵνα τὴν ἐπαναγάγῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τῶντι ὁ Ἴλλος, ἅμα κατελθὼν εἰς Ἀντιόχειαν μετὰ τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ ἀχωρίστου Παμπρεπίου, ὅστις ἐγένετο, φαίνεται, ἐν τῷ μεταξύ καὶ συγκλητικὸς, ἀπέλυσε

μὲν τὴν Βηρίναν· ἀλλὰ, συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῆς τὴν ἔπεισε νὰ ἀναγορεύσῃ βασιλέα τῷ 184 ἀντὶ τοῦ Ζήνωνος, τὸν Λεόντιον, Σύρον τῷ γένει, «ἄριστον δὲ κατὰ παιδείαν καὶ πολέμων ἐμπειρίαν,» λέγει ὁ Θεοφάνης. Ὁ Λεόντιος ἐπέφθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἀγίου Πέτρου ἔξω τῆς πόλεως Ταρσοῦ καὶ ἔδρευσε ἐν Ἀντιοχείᾳ, διορίσας τὸν μὲν Ἴλλον ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, μάλισταρον δὲ, ἦτοι προϊστάμενον τῆς ὅλης κυβερνήσεως, τὸν Παμπρέπιον. Ἄν, ὡς φημί· ζεται, ὁ ἀρχαῖος οὗτος φιλόσοφος τῶν Ἀθηνῶν ἐμελέτα τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἐθνικοῦ θρασυκέυματος, ἐφάνετο πλησιάζει εἰς τὸν σκοπὸν του· ἀλλὰ τὸ ὄνειρον τοῦτο δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Ἴλλος συνεκρότησε μὲν στρατὸν 70,000 ἀνδρῶν, κατετροπώθη ὁμως ὑπὸ τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀποσταλέντος παρὰ τοῦ Ζήωνος στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου, ἔχοντος βοηθὸν καὶ τὸν Γότθον Θεοδέριχον. Τότε ὁ Λεόντιος, ἡ Βηρίνα, ὁ Ἴλλος καὶ ὁ Παμπρέπιος κατέφυγον, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ φρούριον, εἰς τὸ ὁποῖον διετέλεσεν ἄλλοτε κεκλεισμένη ἡ Βηρίνα, τὸ Παπύριον, καὶ ἐπολιορκήθησαν ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου. Εἰς τὸ ὀχυρότατον τοῦτο ἄσυλον ἐνεκαρτέρησαν ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη, πειθόμενοι πάντοτε εἰς τὰς περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος προφητείας τοῦ Παμπρεπίου. Ἄλλ' ὅτε ὁ κατὰ συμβουλήν αὐτοῦ πεμφθεὶς πρὸς στρατολογίαν βαρβάρων Τροκοῦνδης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἴλλου, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου καὶ ἀπεκεφαλίσθη, ὁ Ἴλλος ἔπαυσε πιστεύων εἰς τὸν ἀρχαῖον φίλον του καὶ ὑπολαβὼν αὐτόν, ἐν τῇ ἀγανακτήσει του, ὡς ἀπατεῶνα, ἔκοψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ κατεκρήμνισε τὸ πτώμα του ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ Παπυρίου. Ἡ Βηρίνα ἐν τῷ μεταξύ ἀπέθανεν· οἱ δὲ λοιποὶ ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ τινα χρόνον σωζόμενοι ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκείνῳ· ἐπὶ τέλους ὁμως συνελήφθησαν διὰ προδοσίας καὶ ἐθανατώθησαν, τῷ 488. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ Ζήνων, ἵνα ἀποσπάσῃ τοὺς Ἰσαύρους ἀπὸ τοῦ Ἴλλου, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ἐτσίαν χορήγησιν πέντε χιλιάδων λιτρῶν χρυσοῦ.

Καὶ ἄλλη δὲ τις συνωμοσία ἀναφέρεται ἐπὶ Ζήνωνος, ἥτις, εἴαν ἦναι ἀληθής, μαρτυρεῖ ἔτι μᾶλλον ἢ ἡ προτέρα, ὅτι οἱ φιλόσοφοι τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν περιορίζοντο εἰς ἀπλᾶς θεωρίας. Ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Σεβηριανός, μαθητὴς καὶ οὗτος τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἐκτῆσατο ὡσαύτως πολλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει φήμη· ἐπὶ τῇ ποικίλῃ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ. Λέγεται μάλιστα, ὅτι ὁ Ζήνων εἶχε προτείνει αὐτῷ τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωματίων, εἴαν κατεπέθετο νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ὁ δὲ

οὐ μόνον ἀπεποιήθη, ἀλλὰ καὶ διὰ σκευωρίας τινός ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, μελετήσας ἴσως καὶ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν καθαίρεσιν, διότι τὰ καθέκαστα τοῦ παραδόξου τούτου γεγονότος δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Βέβαιον εἶναι μόνον ὅτι, καταγγελλθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Ζήνωνα, ὁ Σεβήριανός, ὁ Ἡραΐσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Γαζαῖος Ζώσιμος (ἕτερος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τοῦ ἱστορικοῦ), ὁ Ἀγάπιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν φιλοσόφων ἐκείνων κατεδιώχθησαν· ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν συνελήφθησαν καὶ ὅτι εἰς τούλάχιστον, ὁ Γέσσιος, ὅστις, πλουσιώτατος γενόμενος ἕνεκα τῆς ἰατρικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης, ἀπέβη πάντων τολμηρότατος, ἐτιμωρήθη διὰ θανάτου.

Τούτου τοῦ Γεσσίου τὴν ἄκαιρον φιλοδοξίαν ἐνέπαιξεν ὁ Ἀλεξάνδρεϋς Παλλαδᾶς δι' ὀκτῶ ἐπιγραμμάτων, σωζομένων ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ, ἐξ ὧν ἀρκοῦμεθα νὰ παραθέσωμεν τὸ τελευταῖον·

Οἱ δύο Κάλχαντες τὸν Γέσσιον ὤλεσαν ὄρκοις
 Τῶν μεγάλων ὑπάτων θῶκον ὑποσχόμενοι.
 Ὡ γένος ἀνθρώπων ἀνεμώλιον, αὐτοχθλῶτον,
 μέγρι τέλος βιότου μηδὲν ἐπιστῆμενον.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ζήνων περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς ἄλλους σπουδαιότερους πολεμίους. Μικρὸν μετὰ τὰς πρὸς Θευδέριχον τὸν Τριαρίου καὶ Θευδέμιρον συνομολογηθείσας τῷ 473 συνθήκας (σελ. 69!) τοῦ δευτέρου τόμου) ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος οὗτος, οἱ δὲ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι Γότθοι ἀνηγόρευσαν ὁμοθυμαδὸν ἡγεμόνα τὸν υἱὸν τοῦ Θευδέριχον, ἐκεῖνον ὃν εἶδομεν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ σταλέντα ὡς ὄμηρον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ δέκα ὄλα ἔτη. Ὁ Θευδέριχος οὗτος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, μεγαλεπήβολος, ἐπιτήδειος, ἀλλὰ, καίτοι ἀνετράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ πλείστης ὀσῆς ἐπιμελείας, παρέμεινεν ἀλλότριος πάσης ἐπιστήμης, καὶ δὲν ἠδυνήθη ἐξελληνιζόμενος νὰ διαζήσῃ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Εἰς μάτην ὁ Ζήνων ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τιμῶν· εἰς μάτην ἀπένειμεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου (διότι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀξίωμα διετηρεῖτο ἔτι εἰ καὶ ἀπλῶς ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι)· εἰς μάτην ἀνηγόρευσε αὐτὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἤγειρεν αὐτῷ ἀνδριάντα ἐφιππον, ἐπεδαψίλευσε πολλὰ χρήματα, προσηγόρευσε

υἶόν, καὶ ὑπεσχέθη αὐτῷ σύζυγον ἐπιφανῆ κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος. Ὁ Θεωδέρικος ὠμοίαζε τὰ ἀτίθασσα ἐκεῖνα θηρία, τὰ ὅποια οὐδεμία ἀνθρωπίνη περιποίησις δύναται νὰ ἐξημερώσῃ. Βραδύτερον ἔτε ἐκυβέρνησε τὴν Ἰταλίαν, δὲν ἐφάνη ἀναίσθητος πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ· ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ζωῆς αὐτοῦ περίοδον, ὑπῆρξεν ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ 479 συμμαχήσας μετὰ τοῦ ἐτέρου ἡγεμόνος τῶν Ὀστρογότθων, τοῦ ὁμωνύμου Θεωδέρικου, ἠνάγκασε διὰ τῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν ἐχθροπραξιῶν τοῦ τὸν Ζήνωνα νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἐκ τοῦ συστάδην κατ' αὐτοῦ. Κατ' ἀρχάς ὁ Ζήνων ἀνεδείχθη εὐτυχῆς ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ κατατροπώσας τοὺς βαρβάρους περὶ τὰ μακρὰ τεῖχη, μετ' ὃ ὁ πρεσβύτερος Θεωδέρικος συνωμολόγησεν εἰρήνην καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ἰλλυρίαν, ὅπου μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Ἄλλ' ὁ νεώτερος Θεωδέρικος ἐπέμεινε πολεμῶν· καὶ, ἐμβαλὼν ἀπὸ Θράκης εἰς Μακεδονίαν, προήλασε μέχρι Θεσσαλονίκης, ὤρμησεν ἐκεῖθεν πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἀντίθετον παραλίαν κειμένην Ἐπίδαμνον, καὶ διὰ τῶν κατὰ τὰς γῶρας ἐκείνας ἐτι ἀπὸ Ἀλαρίχου ἐγκατασταθέντων Γότθων, ἐγένετο κύριος τῆς Ἠπείρου. Καὶ ὁ μὲν ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεωδεμουῆδος ἠττάται κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Σαβιαννοῦ περὶ Ἐδέσσαν τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἠχμαλωτεύθησαν 5000 Γότθοι. Ἀλλὰ ἀποθανόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Σαβιαννοῦ, ὁ Θεωδέρικος ἐπαναλαμβάνει τὰς ἐπιδρομὰς, καὶ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὴν τὴν Θεσσαλίαν, λεηλατεῖ τὴν πρωτεύουσιν αὐτῆς Λάρισαν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατέφυγε πάλιν εἰς δῶρα καὶ ἀξιώματα καὶ οὕτως ἐπέτυχεν τῷ 483 νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Θεωδέρικον, ἐπιτρέψας αὐτῷ πρὸς τοῖς ἄλλοις μοῖραν τῶν ἐπαρχιῶν Δακίας (τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ) καὶ ἄνω Μοισίας. Τότε ὁ Θεωδέρικος συνέδραμε τὸν Ζήωνα εἰς τὸ νὰ καταβαλῇ τὸν Ἰλλον· ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὔτε πιστότερος οὔτε εἰρηνικώτερος ἀπέβη· ὥστε ὁ Ζήνων, πεισθεὶς ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα, ἀπεφάσισε νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν Θεωδέρικον λείαν ἐπαγωγότεραν, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τοῦ Ὀδοακέρου ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας, τῆς ὁποίας οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορες ἐξήκολούθουν διατηροῦντες κατ' ἐπιφάνειαν τὴν ἐπικυριαρχίαν. Τῶντι δὲ ἐν ἔτει 488 ὁ Θεωδέρικος ἀπῆλθε μεθ' ὄλων τῶν ὁμοφύλων ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς χερσονήσου ἐκείνης, ἀφήσας ἡσύχους τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς δύσεως ἡμιλοῦσι περιφρονητικῶς περὶ τοῦ Ζήνωνος, ὅπως περὶ τῶν πλείστων αὐτοκρατόρων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ὅμως, ἵνα περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς μόνον τὸν Ζήνωνα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι, διατηρήσας τὴν θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα, μετὰ τῆς ὁποίας τοσοῦτον στενωῶς συνεδέετο ἡ πολιτικὴ ἐνότης, καὶ ἀπαλλάξας τὴν ἀνατολὴν ἀπὸ τὸν Θεοδέριχον, ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἔδειξεν ἐπιτηδειότητα τινά; Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ὀλιγώτερον τοῦ πρώτου σπουδαῖον. Κύριος οἶδε τί ἤθελεν ἀποβῆ τὸ ἔθνος ἂν ὁ Θεοδέριχος, κατακτήσας ἅπασαν τὴν μεταξύ Ἰστρου καὶ Ταινάρου χερσόνησον, παρεσκεύαζεν ἐνταῦθα, διὰ τῆς συγχωνεύσεως τῶν Γότθων μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, τὴν συγκρότησιν ἔθνους νέου καὶ ἀλλοτρίου τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ παραδόσεως, ὅπως ἔπραξεν ἐν Ἰταλίᾳ; Οἱ δυτικοὶ δύνανται νὰ μυκτηρίζωσι τὸν Ζήωνα διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀπεμάκρυνεν ἐντεῦθεν τὸν Θεοδέριχον· ἀλλ' ἡ ἐλληνικὴ ἔποψις εἶναι διάφορος, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ περιφρονήσωμεν τὴν μνήμην ἀνδρός, ὅστις οὕτως ἢ ἄλλως συνετέλεσεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνότητος ἡμῶν. Πλὴν τούτου οἱ σωζόμενοι τοῦ Ζήνωνος νόμοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐξέδοτο διατάξεις τινὰς ἐπιτηδείας ν' ἀνακουφίσωσι τοὺς γαιοκτῆτας ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων εἰς αὐτοὺς ἐπαχθῶν φόρων. Δὲν ἀναφέρομεν δὲ μετὰ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρός, τὸ παρά τινων λεγόμενον, ὅτι δὲν κατέστησε διάδοχον τὸν ἀνάξιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Λογγίνον· διότι τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν βασιλίссαν Ἀριάδνην, ἧτις ἀποθανόντος τοῦ Ζήνωνος ἐν ἔτει 491, ἐσύστησε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀναστασίου.

Ὁ Ἀναστάσιος εἶχε γεννηθῆ εἰς Δυρράχιον, τὴν ἀρχαίαν Ἐπίδαμνον, ἐκ γονέων ἀφανῶν. Ἐλθὼν νεώτατος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετο δεκτὸς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν ἀνακτόρων, καὶ προήχθη τοῦ καιροῦ προϊόντος εἰς δευτερεῦόν τι τῆς αὐλῆς ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἔτι ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ζήνωνος, ὥστε οὐδὲν ἐφαίνετο προαγγέλλον τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνύψωσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἀναστάσιος ἦτο ἄνθρωπος εὐειδῆς· καὶ τὴν χάριν τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἠῤῥα φαίνεται ἀντὶ νὰ ἐλαττώνη ἰδιάζον τι περιστατικόν, τοῦτο ὅτι εἶχε τὸν μὲν ἓνα ὀφθαλμὸν μέλανα, τὸν δὲ ἕτερον γλαυκόν, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθη Δίμορος. Ἐντεῦθεν ἐφείλκυσε πρὸ καιροῦ τὴν τρυφερὰν εὐνοίαν τῆς βα-

σιλόπαιδος Ἀριάδνης· τὸ δὲ παράδοξον διεφύλαξε τὴν τοιαύτην εὐνοϊαν αὐτῆς μέχρι τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ἦτο ἤδη ἐξηκοντούτης. Διὰ τῆς ἰσχυρᾶς λοιπὸν ἐκείνης προστασίας, καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν περὶ τὴν Ἀριάδνην εὐνούχων, ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐφῆμιος ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ στέψῃ αὐτὸν ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ἐπρέσβευε τὴν ἀίρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς· ἀλλ' ἐνέδωκε μετ' οὐ πολὺ, λαβὼν παρὰ τοῦ Ἀναστασίου ἐγγραφὸν ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου θισπισθέντα δόγματα, καὶ ὑπόσχεσιν, ὅτι κατ' οὐδὲν θέλει καινοτομήσει περὶ τὰ δόγματα ταῦτα. Μετὰ τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας συζευχθεὶς τὴν βασιλόπαιδα Ἀριάδνην ἐξησφάλισεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ὁ νέος βασιλεὺς παρίσταται ὡς ἄνθρωπος μέτριος, ἂν καὶ ὀλιγώτερον μέτριος τοῦ Ζήνωνος· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι διέπραξεν ἔργα πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτα.

Καὶ πρῶτον περιέστειλε τὴν ἀκολασίαν τῶν Ἰσαύρων. Ἀφ' ἧς ἐπὶ Λέοντος τοῦ Α' οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζονται τοὺς ἰθαγενεῖς τούτους βαρβάρους, ἵνα οὐδετερώσωσι τὴν τῶν ἐξωτερικῶν βαρβάρων ἐπίδρασιν, οἱ Ἰσαυροὶ δὲν ἔπαυσαν ἄγοντες καὶ φέροντες τὰ πράγματα τοῦ κράτους. Ὁ διάδοχος τοῦ Λέοντος Ζήνων ἦτο Ἰσαυρὸς τὸ γένος· ἀποβαλὼν τὸ πρῶτον τὴν ἀρχὴν ἀνέκτησεν αὐτὴν διὰ τῶν Ἰσαύρων· ὁ κατ' αὐτοῦ στασιάσας Ἴλλος, Ἰσαυρὸς ὢν καὶ αὐτὸς, ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων κυρίως ἐπερειδόμενος διεξήγαγε τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα· καὶ κατεβλήθη μὲν ἰδίως διὰ τοῦ Γότθου Θεωδερῖχου, ἀλλ' ὁ Ζήνων ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν εἰρήνην τῶν μαχίμων αὐτοῦ ὀπαδῶν δι' ἀδράς ἐτησίας χρηματικῆς εἰς αὐτοὺς χορηγήσεως. Νῦν δὲ ὁ τοῦ Ζήνωνος ἀδελφὸς Λογγῖνος, ἀγανακτήσας διότι προετιμήθη αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος, διὰ τῶν Ἰσαύρων αὐθις ἐπεχείρησε νὰ ἀρπάξῃ τὴν βασιλείαν. Ὁ Ἀναστάσιος συλλαβὼν ἀμέσως τὸν Λογγῖνον ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον, καὶ διέταξε νὰ χειροτονηθῇ πρεσβύτερος. Ὁ Λογγῖνος ὅστις ἀπέθανεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὡς τοιοῦτος μετὰ ἑπταετίαν, δὲν ἦτο βεβαίως παρεσκευασμένος διὰ τοῦ προτέρου ἀσώτου αὐτοῦ βίου εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ λειτουργοῦ τοῦ ὑψίστου· ἀλλὰ τσαύτη ἤδη εἶχεν ἐπικρατήσῃ διαστροφή ἰδεῶν περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς ἱερωσύνης, ὥστε εἶδομεν καὶ πρότερον, καὶ πολλάκις βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ τὴν βασιλείαν ἐπιβάλλουσαν διὰ τῆς βίας τὸ ἱερατικὸν σχῆμα,

ὡς συνήθη τινὰ τιμωρίαν ἰδίως τῶν πολιτικῶν κακουργημάτων. Συγχρόνως δὲ ὁ Ἀναστάσιος γινώσκων τοὺς Ἰσαύρους ἐπιμένοντας εἰς τὴν πρὸς τὸν Λογγῖνον ἀφοσίωσιν αὐτῶν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἀποφηνάμενος ὅτι δὲν θέλει πληρῶναι τὴν ἐτήσιαν αὐτῶν χορήγησιν εἰμὴ ὅποια ἦτο πρὶν ἢ ἀυξήσῃ αὐτὴν ὁ Ζήνων. Ἐπειδὴ ὁ Ἀναστάσιος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συγκεντρώσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δυνάμεις ἰσχυρὰς ἐκ τῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικῶν ταγμάτων, οἱ Ἰσαυροὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἄλλ' ἅμα ἐξελθόντες εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀφηνίασαν, καὶ ὁρμώμενοι ἰδίως ἀπὸ Ἰσχυρίας καὶ Φρυγίας, συγκροτήσαντες δὲ στρατὸν, ὡς λέγεται, 150,000 ἀνδρῶν, ἐλεηλάτησαν ἀνηλεῶς ἀπάσας τὰς περὶξ χώρας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῶν τριᾶκοντα ἐνιαυτῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνemiχθησαν εἰς τὰ τοῦ κράτους πράγματα, δὲν διέφυγον μέχρι τινὸς οὔτε τοῦ ἑλληνισμοῦ οὔτε τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν ἐπίδρασιν· διότι δύο μὲν ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτῶν στρατηγῶν ἐκαλοῦντο ἔτι βαρβαριστὶ, ὁ μὲν Νινίλιγκος, ὁ δὲ Ἰνδος ἢ Ἰνδης, ἀλλ' ὁ τρίτος διετέλεσε μὲν συγκλητικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὠνομάζετο δὲ Ἀθηνόδωρος, ὁ δὲ τέταρτος ὀνόματι Κόνων ἦτο ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἀπαμείας. Ὅπως δὴποτε ὁ Ἀναστάσιος ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτοὺς ἅπαντα τὰ τάγματα τῆς Θράκης μετὰ τῶν Γόθων, ὅσοι εἶχόν ἔτι παραμείνει ἐν τῷ κράτει, ὑπὸ στρατηγοῦ δεδοκιμασμένους, Ἰωάννην τὸν Σκύθην, Ἰωάννην τὸν Κυρτὸν καὶ τὸν Πατρίκιον Διογένην. Οἱ Ἰσαυροὶ ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ καρτερικῶς ἐπὶ ἑξ̄ περίπου ἔτη, ἀλλὰ τελευταῖον ἠλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἄπικτες αὐτῶν οἱ ἀρχηγοὶ ἢ ἔπεσον πολεμοῦντες, ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἐθανατώθησαν. Ἄπαντα αὐτῶν τὰ φρούρια καὶ ὀχυρώματα κατηδαφίσθησαν. Μοῖρα ἀξιόλογος τῶν Ἰσαύρων μετωπίσθη εἰς Θράκην, ἢ δὲ ἐπιτραπέισα αὐτοῖς χρηματικὴ χορηγία, τὰ καλούμενα ἰσαυρικὰ (χρήματα), κατηργήθη διὰ παντός.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰσαυρικοῦ τούτου πολέμου ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ προκαλέσῃ τὴν καθάρσιν τοῦ πατριαρχοῦ Εὐφρημίου. Ὁ πατριάρχης οὗτος δὲν εἶχε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἀκκίου. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἦν ἀπήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀναστασίου, πρὶν στέψῃ αὐτὸν, ἀντενῆργει κατὰ τοῦ βασιλέως, διότι οὗτος ἐνόμιζε συ-

νετὸν νὰ ἐμμείνη ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα πιστὸς εἰς τὴν μέσσην ὁδὸν, ἣν ἐχάραξε τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος. Τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν τοῦ Ἀναστασίου, ἰδοὺ πῶς παρέστησεν ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Εὐάγριος, τοῦ ὁποίου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν εἰλικρίνειαν. «Οὗτος ὁ Ἀναστάσιος, εἰρηναῖός τις ὢν, οὐδὲν καινουργεῖσθαι παντελῶς ἠθούλετο, διαφερόντως περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν.» Τὸ ἐνωτικὸν ἐν τούτοις, καθ' ἃ προηγουμένως εἶπομεν, δὲν ἐπήγαγε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐὰν πολλοὶ ἦσαν οἱ ἀσπασάμενοι τὴν πράξιν ταύτην τῆς συνδιαλλαγῆς, τινὲς ἀπέκρουον αὐτὴν πάσῃ δυνάμει, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι, οἱ καλούμενοι Ἀκοίμητοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται, καλούμενοι Ἀκέφαλοι. Καὶ οἱ μὲν, συνεννοούμενοι μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, πρὸ πάντων ἐνήργουν ἐν Κωνσταντινουπόλει, σύνθημα ἔχοντες τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον, οἱ δὲ, λαβόντες μετ' οὐ πολὺ δύο δραστηρίους ἀρχηγούς, τὸν Φιλόξενον καὶ τὸν Σεβῆρον, ἴσχυον κυρίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, σύνθημα ἔχοντες τὸ κατὰ τῆς συνόδου ἐκείνης ἀνάθεμα: «Ἄπερ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος θεώμενος, τοὺς νεωτερίζοντας τῶν ἐπισκόπων ἐξωθεῖτο, εἴ που κατειλήφει ἢ παρὰ τὸ εἰωθὸς τοῖς τόποις τινὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον κηρύττοντα, ἢ ταύτην ἀναθέματι περιτιθέντα.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γίζελερ, μηδὲ ὅπως ἐπεμβαίνων εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, ἤθελεν ἀπλῶς νὰ προστατεύσῃ τὴν κοινὴν εἰρήνην κατὰ τῆς παραλόγου θρησκομανίας. Καὶ οἱ μὲν φίλοι τῆς εἰρήνης χριστιανοὶ ἦσαν βεβαίως καθ' ὅλον τὸ κράτος πολυαριθμότατοι· ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει δυστυχῶς εἰς τοιαύτας περιστάσεις, οἱ εὐαριθμοὶ αὐτῶν ἀντίπαλοι, οἱ ζηλωταὶ τῶν ἄκρων μερίδων, συμπυκνωθέντες εἰς τὰς δύο μεγαλητέρας πόλεις, ἐτάραττον τὰ πράγματα διὰ τῶν σκευωριῶν αὐτῶν καὶ τῶν κραυγῶν. Δειναὶ λοιπὸν συνέβησαν ἀνωμαλίαι εἰς μὲν τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς γείτονας χώρας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, διὰ τῶν σφόδρα μονοφυσιτῶν, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ τῶν σφόδρα ὀρθοδόξων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ προσοικειωθῶσιν ὅλως διόλου τὸν πατριάρχην Εὐφῆμιον, καὶ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν καὶ ἀντιπράξεων ὑπέσκαπτον τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως. Διεδίδετο λ. γ. ὅτι ἡ τοῦ Ἀναστασίου μήτηρ ἀνῆκεν εἰς τὴν τῶν καλουμένων Μανιχαίων αἵρεσιν, καὶ ὅτι οὗτος ἐδιδάχθη παρ' αὐτῆς ὅτι εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐπιτρέπεται, χάριν τῆς κοινῆς εἰρήνης, πᾶσα

ἀπάτη καὶ πᾶσα ἐπιπορκία. Πλὴν τούτου ὁ Εὐφῆμιος συνεννοεῖτο μετὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, καὶ δὲν ἐτόλμα μὲν νὰ προβῆ μέχρι τῆς κατὰδικίας τοῦ Ἀκακίου, ἀλλὰ συμφώνει πρὸς αὐτοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀνακληθῆ τὸ ἐνωτικόν. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, βαρεῖαι ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Εὐφημίου ὑπόνοιαι ὅτι ὑπέθαλπε τὴν τῶν Ἰσαύρων στάσιν. Ὅθεν συνελθόντων τῶ 496 τῶν ἀρχιερέων, καθαιρεῖται τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος ὁ Εὐφῆμιος, ἀναγορεύεται δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ Μακεδόνιος. Ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ὁ νέος πατριάρχης ἐπολιτεύθη εἰρηνικῶς πρὸς τὴν βασιλείαν· ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπανελήφθησαν αἱ κατηγορίαι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος προστατεύει τοὺς αἰρετικούς, ὅτι ἐπιβουλεύει ἀναφανδὸν τὴν ὀρθοδοξίαν· τὰ πνεύματα ἐταράχθησαν ἐν τῇ πρωτευούσῃ· ὁ ὄχλος ὑποκινούμενος ὑπὸ τῶν σφόδρα ὀρθόδοξων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου, ἤρχισε νὰ ἀθροίζηται περὶ τὰ βασίλεια, νὰ βλασφημῆ ἀπροκαλύπτως κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποκαλῶν αὐτὸν Μανιχαῖον καὶ τύραννον· ὥστε τῶ 514 ὁ Ἀναστάσιος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ προλάβῃ τὴν αὔξησιν τοῦ κακοῦ, καὶ διενεργήσας τὴν καθάρισιν τοῦ Μακεδονίου, προεκάλεσε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Τιμοθέου, ὅστις διώκησε τὰ τῆς ἐκκλησίας μετριοπαθῶς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος ἐν ἔτει 517. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι, ἐπεριδόμενοι εἰς τὰς μαρτυρίας τῆς παπικῆς ἐκκλησίας, ἐπισωρεύουσι μυρίας ὅσας κατηγορίας κατὰ τῆς τοιαύτης τοῦ Ἀναστασίου διαγωγῆς. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον δι' ἡμᾶς ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ χρονογράφοι τινὲς τῆς Ἀνατολῆς πολλὰ εἶπον κατὰ τοῦ Ἀναστασίου, ἀξιοῦντες ἰδίως ὅτι ἀναφανδὸν ἐπρέσθευε τὰ τῶν αἰρετικῶν δόγματα. Ἐκ δὲ τῶν χρονογράφων τούτων λαβὼν τὸ ἐνδύσιμον καὶ αὐτὸς ὁ Πίχλερκαταδικάζει τὸν βασιλέα διὰ τε τὴν ἐπιμονὴν αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ μὴ ἀνακαλέσῃ τὸ ἐνωτικόν τοῦ Ζήνωνος, καὶ διὰ τὴν ἀντίστασιν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης. Ὅθεν ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν, ὁποῖοί τινες ἦσαν οἱ ἐσωτερικοὶ οὗτοι πολέμιοι τοῦ Ἀναστασίου, καὶ ἂν δὲν ὑπάρχωσιν ἄλλοι ἀξιοπιστότεροι μάρτυρες, ἕτερα περὶ τοῦ ἀνδρὸς φρονούντες καὶ γράφοντες. Θεοφάνης ὁ ὁμολογητῆς ζήσας περὶ τὰ τριακόσια ἔτη μετὰ τὸν Ἀναστάσιον, ὀνομάζει αὐτὸν ἐπανειλημμένως παράνομον καὶ δυσσεβῆ, βεβαίως ὅτι ὅλοι οἱ αἰρετικοὶ ἔχαρον ἐπὶ Ἀναστασίῳ, «Μανιχαῖοι μὲν ὡς τῆς μητρὸς τοῦ βασιλέως ζηλωτρίαις οὖσης καὶ προσφίλους αὐτῶν, Ἀρειανοὶ δὲ ὡς Κλέαρχον τὸν θεῖον αὐτοῦ ἀδελφὸν τῆς κακόφρονος μητρὸς, ὁμόδοξον

ἔχοντες.» Καὶ ἐν γένει παρίστησιν αὐτὸν ὡς πολυειδῶς ἐπιβουλευσάντα τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁ δὲ Γεώργιος Κεδρηνός, ὁ ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μετὰ Ἀναστάσιον γράψας σύνολον ἱστοριῶν, ἐπαναλαμβάνει ὅλας τὰς τοῦ Θεοφάνους κατηγορίας, προσεπιτείνων τὴν ὕβριν, διότι λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ βρασιλέα μιάρον. Ἐν τούτοις ὁ Εὐάγγελος, ὅστις, καθὸ πολὺ πλησιέστερος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀναστασίου, ἦτο βεβαίως κάλλιον πεπληροφρημένος, καθὸ δὲ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ ἦναι αὐστηρότερος ὡς πρὸς τὰ περὶ τὸ δόγμα παραπτώματα τοῦ βρασιλέως, ἂν τοιαῦτα ὑπῆρχον, εἶδομεν ὅπως μετριοπαθῶς κρίνει περὶ αὐτοῦ, ἀποδίδων δίκαιον μᾶλλον εἰς τὸν ἄνδρα ἢ ἄδικον· οὐδὲ λέγει αὐτὸν αἰρετικόν, ἀλλ' ἀπλῶς ἀναφέρει ὅτι τοιοῦτό τι ἐφημίζετο περὶ αὐτοῦ παρὰ τοῖς πολλοῖς. «Ὁ Ἀναστάσιος δόξαν μανιχαϊκῆς (νομισσεως) παρὰ τοῖς πολλοῖς εἶχεν.» Ἄλλος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μαλάλας, ὅστις ἔζη περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἦτο πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα, ὡ μόνον ἀείποτε ὀνομάζει τὸν Ἀναστάσιον θεϊότατον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πατριάρχας Εὐφῆμιον καὶ Μακεδόνιον λέγει καθαιρεθέντας ὡς νεστοριανούς. Καὶ ἔπειτα τὰ πράγματα αὐτὰ κραυγάζουσιν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἐπιμείνας εἰς τὴν μέσσην ὁδὸν ἣν ἐχάραξε τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ ἀληθές συμφέρον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ὡστε δυσκατάληπτον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι τίνος ἕνεκα ὁ Πίχλερ παρεσύρθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπὸ δύο μεταγενεστέρων χρονογράφων καὶ προετίμησε τὰς μαρτυρίας αὐτῶν ἀπὸ τὰς μαρτυρίας ἀνδρῶν ὁμολογούμενης πλείονος πίστεως ἀξίων. Ὁ Πίχλερ ἀπορεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἀπέκρουε τὴν τῶν παπῶν ἀξίωσιν, δὲν ἠγανάκτησε παντάπασιν ἀκούων ἐλάχιστόν τινα ἐπίσκοπον λέγοντα αὐτῷ ἀπροκαλύπτως κατὰ πρόσωπον «ἄφες τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος ἐξηγόρασεν ἀμαθῆς εἰ καὶ ἀτυλλόγιστος, οὐδὲν τῶν τῆς ἐκκλησίας δογματῶν ἀκριβῶς ἐπίστασαι· ἀρκοῦ, βασιλεὺς ὦν, εἰς τὸ σὸν ἀξίωμα, καὶ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προστάτας μὴ κόλαζε.» Ἀλλὰ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός, ἂν τῶνόντι συνέβη, μαρτυρεῖ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ βασιλέως. Ὁ Ἀναστάσιος δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, διότι ὁ πάπας εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ θεωρῆται ὡς ξένος ἐπίσκοπος· ἠνείχετο ὅμως τὰς παρατηρήσεις τῶν ἡμετέρων, ἂν καὶ μὴ παρεκτρεπόμενος τῆς μέσης ὁδοῦ ἣν ἐνόμιζε συμφέρουσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μακεδονίου οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἦτοι οἱ ἀκρι-
μητοὶ πρόμαχοι τῆς ἕκρας ὀρθοδοξίας, ὑπεκίνησαν δεινὴν ἐν Κων-
σταντινουπόλει στάσιν κατατροπωθέντες δὲ αὐτόθι ὑψωσαν τὴν ση-
μαίαν τῆς ἀνταρσίας ἐν Θράκῃ ὑπὸ Βιταλιανόν, ἔγγονον τοῦ γνωστοῦ
εἰς ἡμᾶς Ἀσπαρ. Ὁ Βιταλιανὸς οὗτος, ὅστις ἦτο κόμης τῶν φοιδηρά-
των, ὃ ἐστὶν ἀρχηγὸς τῶν Γότθων καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν
τοῦ κράτους βαρβάρων, παρεσκευάζετο, φαίνεται, πρὸ καιροῦ νὰ ἀντι-
παραταχθῆ ὡς πρόμαχος δῆθεν τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ Ἀναστασίου,
τὸν ὁποῖον οἱ περὶ τὸν Μακεδόνιον δὲν ἔπαυσαν κατηγοροῦντες ὡς αἰ-
ρετικόν. Τὸ ὄνομα τοῦ Βιταλιανοῦ ἀνευφημήθη ἤδη ἐπὶ τῆς προανα-
φερθείσης μεγάλης στάσεως ταύτης δὲ ἀποτυχούσης, ὃ ἔγγονος τοῦ
Ἀσπαρ ἐξῆλθε τῷ 514 εἰς τὰς βορειοτέρας εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους
ἐπαρχίας, καὶ ἀθροίσας ἐκεῖ στρατὸν πολυάριθμον, τὸ πλεῖστον ἐξ
Οὐννων καὶ Βουλγάρων συγχείμενον, ἐλεηλάτησεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς
χώρας ταύτας ἐν ὀνόματι τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Δὲν θέλομεν
ἀκριβολογήσει περὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου, διότι αἱ περιπέτειαι αὐτοῦ
ἐκτίθενται ἀντιφατικῶς ὑπὸ τῶν διαφόρων χρονογράφων. Οἱ μὲν, καὶ
ἐξαιρέτως ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός, παριστῶσι τὸν Βιταλιανὸν ἐπι-
νελημμένως θριαμβεύοντα καὶ ἐπὶ τέλος ἀναγκάσαντα τὸν Ἀναστά-
σιον καὶ τὴν σύγκλητον νὰ ὁμόσωσι μὲν, ὅτι θέλουσιν ἀνακαλέσει τὸν
Μακεδόνιον καὶ ρυθμίσει τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα τῇ συμπράξει
τοῦ πάπα· νὰ διορίσωσι δὲ τὸν Βιταλιανὸν γενικὸν διοικητὴν τῆς
Θράκης. Ὁ δὲ Μαλάλας οὐδένα τῶν θριάμβων ἐκείνων ἀναφέρει καὶ
ἀπεναντίας λέγει τὸν στόλον τοῦ Βιταλιανοῦ καταστραφέντα περὶ
τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μακεδόνιος δὲν ἀνε-
κλήθη, ὅτι ὁ Ἀναστάσιος κατ' οὐδὲν μετέβαλε τὸ πολίτευμα αὐτοῦ
ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς βασι-
λείας ταύτης, ὁ Βιταλιανὸς φαίνεται ἰδιωτεύων. Ἔστω δὲ καὶ τοῦτο
δειγμα τῆς δυσχερείας ἣν ἀπαντῶμεν περὶ τὴν χρῆσιν τῶν χρονογρά-
φων. Ἀλλ' ἐὰν παραλείπωμεν τὰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς τοῦ Βιτα-
λιανοῦ στάσεως, πρέπει, νομίζομεν, νὰ μὴ ἀποσιωπήσωμεν τὰ περὶ τοῦ
τρόπου, καθ' ὃν κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος περὶ Κωνσταν-
τινούπολιν, ὅπως ἱστορεῖται ὑπὸ τοῦ Μαλάλα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστά-
σιος, λέγει, εἶχε μετακαλέσει πρὸ τινος παρ' ἑαυτῶ τὸν φιλόσοφον
Πρόκλον τὸν Ἀθηναῖον, εὐχὴ τὸν μέγαν Πλατωνικόν, τοῦ ὁποῖου ἀνε-
φέρομεν ἤδη τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἕτερόν τινα φυσικὸν καὶ χημικὸν ἔμπει-

ρότατον. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Πρόκλος κατεσκεύασε τότε ἐκ θείου ἀπύρου κόνιν λεπτοτάτην, ἣτις ῥιπτομένη κατὰ τοῦ στόλου τῶν πολεμίων, καὶ ἀπτομένη, ὡς βεβαιοῦσι, διὰ μόνης τῆς τοῦ ἡλίου θερμῆς, κατέκαυσε τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Ἐν τῷ γεγονόσῳ τούτῳ ἔχῃ ὑπόστασιν τινὰ ἀληθείας, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔκτοτε ἐγένοντο αἱ πρῶται ἀπόπειραι τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐλληνικοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον τελειωθὲν βραδύτερον τοσοῦτον μὲν ἐχρησίμειυεν εἰς τοὺς κατὰ Μωαμεθανῶν πολέμους, ἀπετέλεσε δὲ τὴν βᾶσιν τῆς πολὺ πάλιν βραδύτερον ἐπινοηθείσης πυρίτιδος. Ἐτερός τις δὲ χρονογράφος, ὁ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Ζωναρᾶς, ἀποδίδει εἰς τὸν Πρόκλον καὶ ἄλλο ἐπινόημα· ὅτι ἐχάλκευσε κάτοπτρα πυροφόρα, τὰ ὁποῖα ἀναρτηθέντα ἐπὶ τοῦ τεύχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέναντι τῶν πολεμίων νεῶν, κατεπυρπόλησαν αὐτάς διὰ τῆς ἀντανακλάσεως τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ἀλλὰ τούτο νομίζεται παντάπασι μυθῶδες· καὶ ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Ζωναρᾶ δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ ὡς ἀδόκιμον.

Ὁ Ἀναστάσιος, καίτοι ὑπὸ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων πραγμάτων περισπώμενος, δὲν ἠμέλησε τὰ σπουδαιότατα τῆς πολιτείας συμφέροντα. Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως μετὰ Προκοπίου τοῦ σοφιστοῦ Γάζης τοῦ γράψαντος πανηγυρικὸν εἰς Ἀναστάσιον, ὅτι ἐπῆλθε τότε ὁ μέχρι λόγων ἀδόκιμος ἄλλοτε χρυσοῦς αἰὼν. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τὰ τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγονότα κατεξανίστανται κατὰ τῆς ὕβρεως καὶ περιφρονήσεως τῆς ἐπιδαφιλευσμένης εἰς αὐτὸν ὑπὸ ἀρχαίων χρονογράφων καὶ νεωτέρων ιστορικῶν. Ὁ Ἀναστάσιος ἀντέστη μὲν τὸ κατὰ δύναμιν καὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, κατεσκεύασε δὲ μεγάλα καὶ χρήσιμα δημόσια ἔργα, ἐπέστησε δὲ ἰδιάζουσιν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν βελτίονα τῆς δικαιοσύνης διαχείρισιν, καὶ εἰς τὰ οικονομικὰ πράγματα. Οἱ Βούλγαροι οἱ περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους κατὰ πρῶτον ἐπιφανέντες εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ σύνορα τοῦ κράτους, ἐπεχείρησαν μὲν τρεῖς λεηλασίας τινὰς εἰς τὴν Θράκην, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν εἶπει πλείοτερα, ἐπέστρεψαν ὅμως πάλιν εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἰστροῦ ὄχθην καὶ εἴμεθα μακρὰν εἰσέτι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀποκατεστάθησαν δριστικῶς ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου. Ἀλλ' εἰς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ κράτους σύνορα ἐξηκολούθει ἀδιακόπως σχεδὸν ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος. Καὶ κατ' ἀρχὰς οἱ Πέρσαι ἐγένοντο μὲν μετὰ πεισματώδη πολιορκίαν κύριοι τῆς Ἀμίδης, πόλεως κειμένης ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ,

κατέλαβον δὲ καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν. Ἐπὶ τέλους ὁμως ἠναγκάσθησαν νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην δι' ἧς ἀπέδωκαν τὰς εἰρημένας χώρας· ὁ δ' Ἀναστάσιος ἐξησφάλισε τότε ἔτι μᾶλλον τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον, τειχίσας τὴν Δάραν, χωρίον ὄχυρόν, τὸ ἴποιον μετωνόμασεν Ἀναστασιούπολιν.

Πολὺ μᾶλλον ἀξιωματικόν εἶναι ἕτερον μέγα αὐτοῦ ἀμυντικὸν ἔργον. Εἶδομεν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιέλαβεν ἐντὸς τοῦ τείχους αὐτῆς ἰκανὸν μέρος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ ἐπάρχου Κύρου ἠϋρύνθη ἡ περιοχὴ τῆς πρωτευούσης, οἰκοδομηθέντος νέου τείχους. Ἀλλὰ διὰ τοῦ τείχους τούτου δὲν προσφυλάττετο εἰμὴ μόνῃ ἡ πόλις· αἱ δὲ εἰς τὰ περίχωρα αὐτῆς κείμεναι πολυάριθμοι κῶμαι καὶ λαμπραὶ ἐξοχικαὶ οἰκίαι ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὰς ἀδιακόπους ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, καὶ αὐτῶν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν φοιδεράτων ἐγκατεστημένων. Ὁ Ἀναστάσιος ἠθέλησε νὰ προφυλάξῃ καὶ τὰ περίχωρα ταῦτα ἐκ τῶν τοιούτων συμφορῶν· ἐπὶ δὲ τούτῳ κατεσκεύασε τεῖχος κολοσσιαῖον, τὸ ὁποῖον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς Προποντίδος πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σηλυβρίας, ἐπὶ σταδίους εἴκοσι καὶ τετρακοσίους, περιελάμβανεν ἅπαν τὸ μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν καὶ τοῦ Βοσπόρου διάστημα. Ἡ ἀπόστασις αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἦτο σταδίων ὀγδοήκοντα καὶ διακοσίων, τὸ δὲ πλάτος εἴκοσι ποδῶν. Προεπωχυροῦτο δὲ τὸ τεῖχος διὰ πύργων κοινωνούντων πρὸς ἀλλήλους δι' ἀνοιγμάτων, τὰ ὁποῖα ὁμως μετέπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς ἔφραξεν, ἵνα, ἐὰν οἱ πολέμιοι εἰσβαλῶσιν ἐντὸς τοῦ τείχους, ἕκαστος πύργος ἀποτελέσῃ ἴδιον φρούριον, δεόμενον ἰδίας ἐκπολιορκήσεως. Οἱ πλείστοι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως ἠμιλοῦσι περὶ τοῦ μακροῦ τούτου τείχους, τὸ ὁποῖον «τὴν πόλιν μικροῦ νήσον ἀντὶ χερρονήσου ἐποίησε,» μετὰ τινος περιφρονήσεως ὑπολαμβάνοντες αὐτὸ ὡς μνημεῖον τῆς τοῦ κράτους ἀδυναμίας. Τοῦτο ὁμως ἀπλῶς διὰ τὴν ἐξίν ἦν ἔλαβον νὰ ψέγωσι πάντα τὰ ἐν τῷ κράτει τούτῳ γεγόμενα, καθ' ὅτι δύο ἔθνη, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος εὐρισκόμενα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐγείρωσι περὶ τὰς πρωτευούσας αὐτῶν ἔργα ἀνάλογα, ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἐχλευάσθησαν· οἱ μὲν Ἀθηναῖοι κατασκευάσαντες ἐπὶ Περικλέους τὰ περιώνυμα μακρὰ σκέλη, δι' ὧν ἀπενήσωσαν τὴν πόλιν ταύτην (σελ. 513 καὶ ἐπόμεν. τοῦ πρώτου τόμου)· ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι οἱ Γάλλοι, περιβράζαν-

τες τὴν πρωτεύουσαν δι' ὀχυρωμάτων τὰ ὁποῖα ἐνόμισαν ἀπαραίτητα πρὸς τὴν διάσωσιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας. Διατὶ λοιπὸν οἱ μὲν Ἀθηναῖοι τοῦ Περικλέους καὶ οἱ καθ' ἑμᾶς Γάλλοι ἐπηνέθησαν διὰ τὰ τοιαῦτα αὐτῶν ἔργα, οἱ δὲ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες ἐχλευάσθησαν δι' ἔργα ἀπαράλλακτα ἢ τοῦλάχιστον ὁπωςοῦν ὅμοια; Ὅχι βεβαίως δι' ἄλλον λόγον, εἰμὴ διότι οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐλογίσθησαν ἄχρι τοῦδε ὡς ἐκτὸς τῶν νόμων τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν ἰστάμενοι, ὡς ἔθνος καὶ κράτος κατὰ τοῦ ὁποίου δύνανται ἐλευθέρως νὰ ὁρμήσωσι πάντα τὰ καταδρομικὰ τῆς ἱστορίας πλοῖα, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιβληθῇ ἀκρίτως πᾶσα ποινὴ ὕβρεως καὶ κατακρίσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς πράξεις τοῦ Ἀναστασίου. Ἐτερον μνείας ἄξιον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ διώρυξ, δι' ἧς συνέδεσε τὴν Βοάνην λίμνην, τὴν σήμερον Σαπαντζέ λεγομένην, καὶ οὐ μακρὰν τῆς Νικομηδείας κειμένην, μετὰ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου. Τὸ ἔργον τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἤδη συμβουλεύσει ὁ Πλίνιος εἰς τὸν Τραϊανόν, ἠνωρθώθη βραδύτερον ἐπὶ Ἀλεξίου Α', καὶ ἔτι βραδύτερον πολλοὶ Σουλτάνοι, διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, ἐσχεδίασαν τὴν ἀποκατάστασιν του. Τελευταῖον ὁ Ἀναστάσιος ἐδαπάνησε πολλὰ χρήματα εἰς θεραπείαν τῶν ζημιῶν, ὅσας ἔπαθον διάφορα τοῦ κράτους μέρη ἐκ σεισμῶν καὶ πολέμων· ἰδίως δὲ μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, κατὰ τινὰ ἐπιγραφὴν ἐν Μεγάροις εὑρεθεῖσαν, τὰ τείχη τῆς πόλεως ταύτης ἠνωρθώθησαν ὑπὸ τοῦ κόμητος Διογένους, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ἀναστασίου, διαπρέψαντος εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἰσαύρων πόλεμον.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ θέσπισμα δι' οὗ ὁ Ἀναστάσιος ὥρισε νὰ ἀργῇ πᾶσα οἰαδήποτε πρὸς δικαστὴν ἀντιγραφὴ (βασιλικὸν διάταγμα), γενικῶς ἐναντιουμένη νόμῳ ἢ τὸ δημόσιον (συμφέρον) παρὰ βλάβου. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐγκωμιάσθη ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπὸ συγχρόνων τε καὶ μεταγενεστέρων διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ καλουμένου χρυσάργυρου. Ὅστις τῶν ἀναγνωστῶν ἐπιθυμεῖ νὰ λάβῃ νειανὰ πόδειξιν μέχρι τίνος βαθμοῦ τινὲς τῶν χρονολογῶν λέγουσι πολλάκις ὅ,τι φθάσουν, ἄς ζητήσῃ νὰ μάθῃ τί ἦτο τὸ χρυσάργυρον τοῦτο ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Κυροῦ Μιχαήλ τοῦ Γλυκᾶ, τοῦ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντος, ἐκ τῆς συνόψεως τῶν ἱστοριῶν Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ, καὶ ἐκ τῆς διὰ στίχων ἱστορικῆς συνόψεως τοῦ Κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ. Ἐὰν πιστεύσωμεν αὐτοὺς, τὸ χρυσάργυρο

εἰς τοῦτο συνίστατο, ὅτι πᾶς ἀνὴρ καὶ γυνή, κόρη, παῖς καὶ βρέφος, πτωχός, ἐλεύθερος καὶ δούλος προσέφερον τῷ ταμείῳ νόμισμα ἀργυροῦν λόγῳ τῆς κόπρου αὐτῶν καὶ τῶν οὐρίων· καὶ προσέτι εἰς τοῦτο, ὅτι πᾶς κτήνους κύριος κατέβαλε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, φόλλεις ἕξ. Ἴδιαι δὲ ὁ Κεδρηνός προστίθησι μὲν εἰς τὸν κατάλογον τῶν φορολογουμένων τὰς πόρναις, ἀξιοὶ δὲ ὅτι ἐκ τῶν κτηνῶν οἱ ἵπποι, ἡμίονοι καὶ βόες συνεισέφερον, ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, νόμισμα ἀργυροῦν, οἱ δὲ ὄνοι καὶ κύνες φόλλεις ἕξ. Κατ' εὐτυχίαν ὁ λογικώτερος Ζώσιμος καὶ ὁ σοφιστὴς Γαζης Προκόπιος, ἐν τῷ εἰς Ἀναστάσιον πανηγυρικῷ, ἐξηγοῦσιν εὐκρινῶς ὅτι ὁ φόρος οὗτος τοῦ χρυσαργύρου οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ φόρος ἐπὶ ὄλων τῶν ἐπιτηδευμάτων, εἰσπραττόμενος κατὰ τετραετηρίδα ἢ πενταετηρίδα· μετὰ δὲ τοῦ φόρου τούτου συγκατελέγετο, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ζώων φόρος. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχουσιν· ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου φέρουσιν εἰς μέσον πλείστας ὄσας ἀπορίας, τὰς ὑποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι, τὸ καθ' ἡμᾶς, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διαλύσωμεν.

Ἐν πρώτοις ὄλοι σχεδὸν οἱ ἱστορικοὶ, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, ἐπιμνηστοῦσιν εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου, ἀξιοῦντες ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο σφόδρα καταθλιπτικός. Ἀλλ' εἴαν ἦναι ἀληθὲς τὸ παρὰ τῶν τριῶν χρονογράφων ῥητῶς ὡς ἀνωτέρω λεγόμενον, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἐπλήρωνεν ἀργυροῦν νόμισμα, ὁ φόρος οὗτος ὡς φόρος ἐπιτηδεύματος λογιζόμενος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ βαρὺς. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας ἐπλήρωνε κατ' ἔτος διὰ τὴν παρ' αὐτῆς μετερχομένην βιομηχανίαν, νόμισμα ἀργυροῦν, ἔπεται ὅτι πᾶσα οἰκογένεια, μετερχομένη βιομηχανίαν τινὰ ἐπλήρωνεν ἑτησίως κατὰ μέσον ὄρον 5 ἀργυρᾶ νομίσματα, ὅπερ, εἴαν τῶντι δὲν ἐγένετο καμμία διάκρισις μεταξύ τῶν διαφόρων βιομηχανιῶν, ἠδύνατο νὰ κατακρηθῇ ὡς φόρος ἄνισος, ἀλλὰ ὄχι καὶ ὡς ἐπαχθὴς οὐδὲ ὡς πρὸς αὐτὰς τὰς ἥττον προσοδοφόρους βιομηχανίας. Πλὴν δὲ τῶν ἐντεῦθεν προσγινομένων ἀποριῶν, ἔρχεται εἰς μέσον καὶ ἄλλη. Ὅλοι βεβαίουσιν ὄχι μόνον ὅτι ὁ φόρος ἐκεῖνος ἦτο σφόδρα ἐπαχθὴς, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἔφερον εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον πρόσοδον μεγάλην. Καὶ ὅμως ἡ κατάργησις αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἐπαγαγοῦσα ἐλάττωσιν τινὰ εἰς τὰ δημόσια ἔσοδα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος καὶ τοι ἐπεχείρησε τσαῦτα δημόσια ἔργα, καὶ ἐπήρκεσεν εἰς τσαῦτας ἐκτάκτους δαπάναις, καὶ κατήργησε τὸ χρυσάργυρον, κατέλιπεν, ἀποθανῶν, ἐντὸς τοῦ δημο-

σίῳ θησαυροῦ 320,000 λίτρας χρυσοῦ, ἧτοι 360,000,000 δραχμῶν· ὁ δὲ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε κολοσσιαῖα πολεμικὰ καὶ οἰκοδομικὰ ἔργα, ἐξ ὧν βεβασίως δὲν συνάγεται ὅτι συνέβη ἐλάττωσις τις τῶν πόρων τοῦ κράτους. Ἡ λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, παρὰ τὰ κοινῶς πρεσβευόμενα, ὅτι τὸ χρυσάργυρον δὲν ἦτο φόρος δαψιλῆς τοῦ κράτους· ἢ ὅτι οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους πόροι ἦσαν τοσοῦτοι ὥστε ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου δὲν ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δημοσίου ταμείου. Ὅπως δὴ ποτε ἡ κατάργησις τοῦ φόρου τούτου εἶναι μία ἐκ τῶν οικονομικῶν διατάξεων δι' ὧν ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχείρει ἐκ διαλειμμάτων ν' ἀνακουφίσῃ τὸν φορολογούμενον λαόν· καὶ τούτου ἕνεκα πρόσφορον εἶναι νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐννοίαν τινα τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχυροῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα φορολογικοῦ συστήματος, καθ' ὅσον ὑπάρχουσι περὶ τούτου ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ διδόμενα. Κυρίως θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀμέσων φόρων, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ· διότι περὶ τούτων ἐξέδωκε τῷ 1864 ὁ πλεῖστον συντελέσας εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου Ἐδουάρδος Ζαχαρίας πραγματείαν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῆ ἐν τῷ τρίτῳ τεύχει τῆς παρ' αὐτοῦ συγγραφείσης ἱστορίας τοῦ ἐλληνορρωμαϊκοῦ δικαίου. Περὶ δὲ τῶν ἐμμέσων φόρων, περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐγένοντο εἰς ἐτι εἰδικὰ τοιαῦτα ἔργα πᾶρόντα ἐξίσου τὰ πιστὰ, δὲν θέλομεν εἶπει εἰμὴ ὀλίγας τινὰς ἐν παρόδῳ λέξεις.

Ὁ κανονισμὸς τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεζήγητο ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ εἰσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, ἀνατρέχει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων Αὐγούστου. Τότε ἐγένετο γενικὴ καταγραφή καὶ τίμησις ὅλων τῶν ἐγγείων κτημάτων τοῦ κράτους καὶ ὅλων τῶν ἀκτημόνων αὐτοῦ κατοίκων, κατὰ φορολογικὰς μονάδας, αἵτινες ἐκαλοῦντο *capita*, ὠνομάσθησαν δὲ βραδύτερον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων *ζυγοκέφαλα*. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς ταύτης καταγραφῆς καὶ τιμήσεως, εἰσπραττέτο ἐξ ἐκάστης μονάδος προσωπικῆς τε καὶ ἐγγείου, φόρος εἰς γρήματα (*humana καὶ terrena capitatio*)· ἐκ δὲ τῶν ἐγγείων καὶ παροχὴ εἰς σιτηρὰ (*annonariæ functiones*) καὶ εἰς ζῶα (*capitatio animalium*). Ἡ καταγραφή ἐκείνη καὶ τίμησις περιελήφθη εἰς βιβλία, τὰ ὁποῖα εἶχον ποικίλα παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὀνόματα· τὸ δὲ παρὰ τοῖς γεωτέροις Εὐρωπαίοις ἐπικρατήσαν

capitastre (τὸ μεθερμηνευθὲν παρ' ἡμῖν Κτηματολόγιον) εἰκάζεται παραχθὲν ἐκ τοῦ capitastrium, τοῦ σχηματισθέντος μὲν ἐκ τοῦ capitatio, κολοβωθέντος δὲ εἰς catastrium. Ἄλλη ὁμως πιθανωτέρη ἐτυμολογία τῆς λέξεως capitastre εἶναι ἢ ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ κατάστρωσις, καταστρωθήτω, ὅπερ ἀπαντᾷται παρὰ τοῖς μεσαιωνικοῖς Ἕλλησι καὶ μέχρι τοῦδε σώζεται παρ' ἡμῖν ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἐκθέτου λ. γ. κατάστρωνω λογαριασμόν.

Κατ' ἀρχὰς ἡ τήμησις ἐπιναλαμβάνετο τακτικῶς ἐντὸς ὠρισμένων χρονικῶν περιόδων. Ἄλλ' ὀλίγον μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον ἔπαυσαν, ὡς φαίνεται, αἱ τακτικαὶ καὶ γενικαὶ ἀναθεωρήσεις ἢ ἀνανεώσεις τῶν φορολογικῶν βιβλίων. Εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω, δὲν γίνεται ἕδῃ λόγος εἰμὴ περὶ τοπικῶν καὶ ἐκτακτῶν ἀναθεωρήσεων, ἢ κατὰ μέρος διορθώσεων καὶ ἐξακολουθήσεων τῶν βιβλίων τούτων. Ὡσαύτως τὸ ποσὸν τοῦ φόρου τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ ἐκάστη φορολογικὴ μονὰς δὲν ἦτο κατ' ἀρχὰς πάντοτε τὸ αὐτὸ, ἀλλὰ ὠρίζετο ἐκ διλημματῶν δι' εἰδικῶν ἐπιταγῶν. Αἱ ἐπιταγαὶ αὗται ἦσαν τακτικαὶ καὶ ἐκτακτοὶ τακτικαὶ μὲν, αἱ κανονίζουσαι ἐφάπαξ τὸν φόρον ἐπὶ τίνα ἔτη, ἐκτακτοὶ δὲ, αἱ ἐπιβάλλουσαι κατ' ἐξίρεσιν ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος προσθήκας εἰς τὸν ἅπαξ ὀρισθέντα φόρον. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐκαλοῦντο indictiones, αἱ δὲ δεύτεραι superindictiones. Ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὡς φαίνεται, ἡ τῶν τακτικῶν ἐπιταγῶν περίοδος ὠρίσθη εἰς πεντεκαίδεκα ἔτη. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, αἱ τακτικαὶ ἐπιταγαὶ ἀντὶ νὰ ἰσχύσωσι μόνον ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη, ἀπέβησαν διαρκεῖς καὶ ὠνομάσθησαν ἔκτοτε δι' αὐτὸ τοῦτο *Κανῶν*. Ἐντεῦθεν δὲ δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐκδίδωνται ἐκτακτοὶ ἐπιταγαί· αἱ προσθήκαι αὗται εἰς τὸν τακτικὸν φόρον ἀπέβαινον μάλιστα ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὡσαύτως διαρκεῖς, καὶ τότε ἐλογίζοντο ὡς μέρος ὀλοκληρωτικὸν τοῦ κανόνος. Ὡστε ὁ ἑγγεῖος φόρος, γενόμενος πᾶσις, ἀπέβηκεν οὕτω τὸν ἰδιάζοντα τοῦ φόρου χαρακτῆρα καὶ κατέστη εἰδὸς τι δουλείας ἢ μᾶλλον προσόδου χρηματικῆς καὶ βάρους ἐμπραγμάτου, ἐπιβεβλημένων εἰς ἕκαστον κτῆμα τοῦ ὁποίου παρηκολούθουν τὴν τύχη, ἐσαεὶ. Πρὶν προχωρήσωμεν παρατηροῦμεν, ὅτι, ἐνῶ ἡ κατὰ δεκαπενταετίαν τακτικὴ ἀναθεώρησις τῶν φορολογικῶν βιβλίων καὶ ἡ ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἰσχὺς τῶν φορολογικῶν ἐπιταγῶν βαθμηδὸν ἐξέλιπε, παρέμεινεν ἐν τούτοις ἡ δεκαπενταετής

ἐκείνη περίοδος ὡς βᾶσις τῆς ἐπίσημου τοῦ κράτους χρονολογίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς τοῦ κράτους καταλύσεως. Ἡ δεκαπενταετῆς περίοδος, ὀνομασθεῖσα ἰνδικτιῶν, ἐκ τοῦ λατινικοῦ ὄρου *indictio*, ὠρίζετο εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀντιγραφὰς (τὰ Β. διατάγματα) οὕτω πως κατ' ἀρχάς· ἰνδικτιῶνος πρώτη, δευτέρα, τρίτη, μέχρι πεντεκαίδεκάτης. Βραδύτερον δὲ προσετίθετο καὶ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος, ἐνῶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐσημειοῦτο ἐνίοτε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως δεκαπενταετῶν περιόδων, οἷον ἰνδικτιῶνος ὀγδοηκοστῆς ἔτος δεῖνχ. Τὸ ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνος, τὸ ὁποῖον ἤρχιζε τῇ 1 Σεπτεμβρίου, διότι τότε ἤρχιζε καὶ τὸ φορολογικὸν ἔτος, διατηρεῖται ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης ἐκκλησίας, ἧτις χρονολογεῖ ἐτι κατὰ ἰνδικτιῶνας ἐπίσημά τινα αὐτῆς ἔγγραφα.

Ἡ ἄμεσος εἰσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἐκάστης κοινότητος καὶ ἡ παράδοσις αὐτοῦ εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχὰς ἦτο ἀνεκθην ἐπιτετραμμένη καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς κοινότητος, ὑπὸ ἰδίαν αὐτῶν εὐθύνην· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες ἀπηλλάγησαν τοῦ καθήκοντος τούτου ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους γαιοκτῆτας, οἵτινες ὤφειλον ἕκτοτε νὰ καταβάλλωσι κατ' εὐθείαν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχὰς τὸν τε ἐγγειον αὐτῶν φόρον, χρηματικὸν καὶ εἰς εἶδη, καὶ ἀκέραιον τὸν κεφαλικὸν φόρον τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐκείνοις ἀκτημόνων γεωργῶν, ἐλευθέρων ἢ δούλων, αὐτοὶ παρὰ τούτων εἰσπράττοντες τὸν τοιοῦτον φόρον. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε μεταβολή τις περὶ τὴν σύνταξιν τῶν φορολογικῶν βιβλίων· τὰ μεγάλα κτήματα ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῶν κοινοτικῶν βιβλίων, τῶν λεγομένων τότε χωριτικῶν στίχων, καὶ κατεγράφησαν εἰς ἴδια βιβλία· ἐκαλοῦντο δὲ τὰ τοιαῦτα ἴδια καταγραφέντα κτήματα *ιδιόστατα*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τοὺς χωριτικούς στίχους, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο *στάσεις*.

Ἐκ πρώτης ὄψεως οὐδὲν ἦτο δικαιότερον καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν εὐκολώτερον τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος κατὰ τὸ ὅποιον ὅλοι οἱ κάτοικοι καὶ ὅλα τὰ ἐγγεια κτήματα διηρέθησαν εἰς φορολογικὰς μονάδας, ὧν ἐκάστη κατέβαλλε φόρον, ὀριζόμενον διὰ βασιλικῶν ἐπιταγῶν, κατὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους. Ἄλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ περὶ τὴν εἰσπραξιν εὐκολία συνδυαζομένη μετὰ τῆς ἀχαλινώτου καὶ ἐνίοτε

παράφρονος χρήσεως ἦν ἐποίησαν οἱ πλεῖστοι ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν, ἐπήγαγον τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ φόρου ἐξ-όγκωσιν. Οὐ μόνον ἐπὶ τῆς βάσει τῶν φορολογικῶν μονάδων ποικίλα ἐπεβλήθησαν προσαρτήματα τοῦ φόρου διὰ τὰς ἐπαρχιακὰς καὶ τὰς κοινοτικὰς χρείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἐκάστη μονὰς ὄφειλε νὰ καταβάλλῃ, ὡς κύριον φόρον, εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἐποπλασιασθῆ, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, τὸ κράτος διηρέθη μεταξὺ πολλῶν ὑπερτάτων ἀρχόντων, ὧν ἕκαστος εἶχεν ἰδίαν αὐλὴν, ἀποβαίνουσαν ὡς ἡμέραι πολυτελεστέραν. Τὴν ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσαν κατάθλιψιν κατέστησαν ἔτι δεινότεραν ποικίλα ἄλλα αἷτια. Καὶ πρῶτον αἱ ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἀρξάμεναι ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὑπέστησαν πολλὰς ζημίας ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, καὶ ἐν γένει ἠλαττώθη ἡ εὐημερία τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Εἰς τοῦτο τὸ κακὸν προσθετέον τὴν αὔξησιν τῆς ἀξίας τῶν χρημάτων. Ὅστις παραβάλλῃ τὸ περὶ τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ πρὸς μεταγενεστέρως περὶ τιμῶν εἰδήσεις, βλέπει ἀμέσως τὴν διαρκῆ ὄλων τῶν τιμῶν ἔκπτωσιν, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν διαρκῆ ὑψωσιν τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου· ὥστε ἡ πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ καὶ τοῦ χρηματικοῦ ἐγγείου φόρου ἀπέβαινεν ὡς ἡμέραι ἐπαχθεστέρα, καὶ ἂν τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς ἐκάστην φορολογικὴν μονάδα ποσὸν ἔμενεν ἀμετάβλητον, πολλῶ δὲ μᾶλλον ὅταν τὸ ποσὸν τοῦτο ἠὔξανεν. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκορύφωσε τὴν καταπίεσιν τοῦ λαοῦ ἡ κατάχρησις τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ὧν οἱ κατώτεροι μάλιστα πολυάριθμοι φορολογικοὶ ὑπάλληλοι, μὴ ἔχοντες εἰμὴ μικρὸν μισθὸν, ἀνεπλήρουν αὐτὸν ἀπαιτοῦντες παρὰ νόμους καὶ αὐτογνωμόνως πρόσθετα πρὸς τῶν φορολογουμένων δικαιώματα.

Ἡ συνδρομὴ τοσούτων συμφορῶν δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἰς τὴν κατάστασιν τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσώπων. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὰς ὁποίας πρωϊμώτατα ἐγκατεστάθησαν βάρβαροι καὶ τῶν ὁποίων πολλὰ κτήματα ἀφῆρέθησαν μὲν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κτητόρων, ἐπχυσαν δὲ συντελοῦντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου δὲν ἐγένετο ἐγκατάστασις ἀλλοφύλων, ἀπλῶς δὲ συνέβαινον ἐπιδρομαὶ αὐτῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται, διὰ τὰς δηρώσεις καὶ αἰχμαλωσίας τὰς ὁποίας συνεπήγοντο, κατέστησαν πολλὰ κτήματα ἀνεπιτήδεια νὰ καταβάλλωσι τὸν ὠρισμένον εἰς χρήματα καὶ εἰς εἶδη φόρον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ

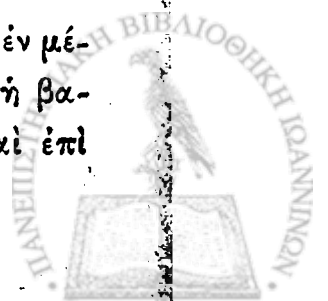
κυβέρνησις ἐπεδίωκεν οὐδὲν ἥττον τὴν εἰσπραξιν τοῦ φόρου, μισθωτὰ καὶ γεωργοὶ ἐδραπέτευον, τὰ κτήματα ἀπέβαινον πολλάκις ἔρημα, ἄγονα, ἄπορα, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐγκατελείποντο καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν κυρίων. Ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ, ἡ κυβέρνησις, ἵνα μὴ στερηθῇ τῶν προσόδων αὐτῆς, κατέφυγεν εἰς δικτάξεις τινὰς ἐπαχθεῖς, κίτινες οὐ μόνον ἄδικοι ἦσαν, ἀλλὰ καὶ ἱκανοὶ νὰ ἐπαγάγωσι τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφὴν πάσης ἐγγείου ἰδιοκτησίας. Ὅσάκις τὸ ἄπορον κτῆμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐπιβεβλημένου αὐτῷ φόρου, ὁ φόρος εἰσεπράττετο ἐκ τῆς ἄλλης ἀκινήτου ἢ κινήτου περιουσίας τοῦ κυρίου. Ἐὰν τοιαύτη περιουσία δὲν ὑπῆρχε καὶ τὸ ἄπορον κτῆμα ὀριστικῶς ἐγκατελείπετο ὑπὸ τοῦ κυρίου, τὸ κτῆμα τοῦτο προσεφέρετο ὡς ἰδιοκτησία εἰς πάντα ὅστις ἀνεδέχετο τὰ ἐπι- κείμενα εἰς αὐτὸ δημόσια βάρη. Ἐὰν δὲ οὐδεὶς ἀνεδέχετο οἰκιοθε- λῶς τὸ κτῆμα ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ, τότε τὸ ἄπορον κτῆμα ὁμοῦ μετὰ τῶν υποχρεώσεων αὐτοῦ ἐπεβάλλετο ἀναγκαστικῶς εἰς τοὺς ἰδιοκτή- τας ἄλλων ὑποφόρων ἀγρῶν. Τοῦτό ἐστὶν ἡ λεγομένη ἐπιβολή. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα αὐτῆς ἵχνη ἀναφαίνονται ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταν- τίνου ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ, ἐπὶ Ἰουστινιαν- νοῦ, τοῦ δευτέρου μετὰ Ἀναστάσιον βασιλέως, ἡ ἐπιβολὴ ἐφηρμόζετο ἔτι αὐστηρότατα.

Οὐ μόνον δὲ τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρόσωπα ἐπηρεάσθησαν, ἐκ τῆς συρροῆς ἐκείνης τῶν μνημονευθέντων δεινῶν. Εἵπομεν ὅτι οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες καὶ οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆται ὤφειλον νὰ εἰσπράττω- σιν, ἐπὶ ἰδίᾳ εὐθύνη, τὸν ἐγγειον καὶ τὸν προσωπικὸν φόρον, οἱ μὲν εἰς τὰς περιφερείας, οἱ δὲ εἰς τὰ κτήματα αὐτῶν, καὶ νὰ παραδίδω- σιν ἀκέραιον τὸ ποσὸν τοῦ φόρου εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχάς. Ἴνα λοιπὸν μὴ ἀποβῇ ἐντελῶς ἄδικος ἡ εὐθύνη αὕτη, ἐδέησε νὰ εὐκολυνθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ πραγματικὴ τοῦ φόρου εἰσπραξις παρὰ τῶν ὀφειλόντων αὐ- τὸν ἀνθρώπων. Καὶ ἐπειδὴ οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται, οἱ μισθωταὶ καὶ οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ ἐγκατέλειπον τοὺς ἀγροὺς ἵνα ἀποφύγωσι τὴν καταβολὴν τοῦ ὁσημέραι ἐπαχθεστέρου ἀποβαίνοντος τούτου φόρου, ἐπετράπη ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς κοινοτικούς ἄρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγά- λους γαιοκτῆτας τὸ δικαίωμα νὰ ἐπανάγωσι τοὺς δραπέτας οἴκοι καὶ νὰ διακωλύωσι τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν ὥστε παρήχθη τοιοῦτοτρόπως βαθμηδὸν ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ φορολογούμενοι ἦσαν ἀναποσπαστῶς προσηρ- τημένοι εἰς τὴν γῆν μεθ' ἧς ἦσαν τετιμημένοι ἐν τοῖς δημοσίοις βι-

βλίοις. Βραδύτερον, ἦτοι ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατηργήθη ἡ ὡς πρὸς τὴν ὀλοσχερῇ εἰσπραξίν τοῦ φόρου εὐθύνη τῶν τε κοινοτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν μεγάλων γαιοκτητῶν, πρὸς μὲν ὅμως οὐδὲν ἦτον, πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ τοῦ δημοσίου, ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος εἰς ὃ ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς. Ἐντεῦθεν συνέβη οὐσιωδὲς στάτη μεταβολὴ εἰς τὴν προσωπικὴν κατάστασιν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Ἐνῶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐλεύθεροι καὶ δούλοι, ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἐμορφώθη καὶ ἄλλη, ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἐκείνων ἱσταμένη, τάξις ἀνθρώπων, οἵτινες οὔτε ἐλεύθεροι ἐντελῶς, οὔτε καθ' ὀλοκληρίαν δούλοι ἦσαν, ἀλλὰ, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, προσήγγιζον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εἰς τούτους ἢ ἐκείνους καὶ τούτου ἐνεκεν ὠνομάζοντο ποικίλως· *πάροικοι, ἐναπόγραφοι, ὑπὸ δεσποτείαν τελούντες γεωργοὶ, δουλοπάροικοι, κληρικοπάροικοι, κ.τ.λ.* Ἀλλὰ μήπως μόνοι οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ ἀπέβαλλον οὕτω τὴν ἐλευθερίαν; Καὶ αὐτοὶ οἱ μικροὶ γαιοκτηταί, οἵτινες ᾤκουν συνήθως ἢ περὶ τὰς πόλεις ἢ εἰς χωρία αὐτοτελῆ, τὰ καλούμενα *μητροκωμιαί, κωμητοῦραι, χωρία ἐλευθερικὰ* καὶ βραδύτερον *κεφαλοχώρια*, ἠναγκάζοντο πολλάκις, διὰ τὰς ποικίλας τῶν χρόνων ἐκείνων συμφορὰς, νὰ ὑποβάλλωσιν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἢ ἰδρυμάτων (βουλευτῶν, μεγάλων γαιοκτητῶν, μοναστηρίων, ἐκκλησιῶν κ.τ.τ.), προστασίαν ἣτις συνεπήγετο πάντοτε σχέσιν τινὰ ὑποταγῆς πρὸς τὸν προστατήν. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ ἀφορμῶν ἠφαιρίζοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἱ μικροὶ ἐλεύθεροι γαιοκτηταί, εἴτε διότι, ὑπὸ κακῶς νενοημένου θρησκευτικοῦ ζήλου ἐλαυνόμενοι, ἠσπάζοντο σωρηδὸν τὸν ἱερατικὸν ἢ μοναχικὸν βίον καὶ παρέδιδον συγχρόνως τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια· εἴτε διότι, ὑπὸ τῆς πενίας πιεζόμενοι, ὀλοσχερῶς ἐξεποίουν τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς ἀνδρας πλουσίους ἢ ἰσχυροὺς, οἵτινες προθύμως ὠφελούντο ἐκ τῶν δυστυχῶν ἐκείνων περιστάσεων, ἵνα ἐτι μᾶλλον ἀυξήσωσι τὰ μεγάλα αὐτῶν κτήματα. Ὡστε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἠλαττοῦτο ὁσημέραι ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ζωτικωτέραν παντὸς κράτους δύναμιν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἐν μέρει δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἔκτην ἑκατονταετηρίδα. Ἄλλ' ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα, οὕτω καὶ ἐπὶ

τοῦ προκειμένου δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιχειρήσῃ σπουδαίας τινὰς μεταρρυθμίσεις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἐτι ὑφισταμένης τῆς ὅλης ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, οἱ αὐτοκράτορες ἐνόησαν τελευταῖον τὴν ἀνάγκην νὰ μετριάσωσι τὴν κατάθλιψιν ἣν ἐπάσχον οἱ ὑπήκοοι ἐκ τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ προσωπικοῦ φόρου. Ἐπὶ τούτῳ πρὸ πάντων κατεβίβασαν τὸ ὑπεραυξηθὲν ποσὸν ὅπερ κατ' ἔτος ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ ἕκαστος ζυγοκέφαλον, εἰς μετριώτερόν τινα ὄρον, εἰς τὸν ὄρον ἐκεῖνον ὅστις διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὡς κανὼν. Πρὸς τούτοις ἐπέτρεπον πολλάκις ἀφέσεις καθυστερούντων, συγχωρήσεις λοιπάδων, ὡς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι (σελ. 686, 687, 700, τοῦ δευτέρου τόμου). Προϊόντος μάλιστα τοῦ χρόνου, κατήντησεν ἔθος, πᾶς νέος βασιλεὺς νὰ ἐπιτρέπῃ ἀφῆσιν τῶν καθυστερούντων, ἔθος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας· διότι νεκραὶ καὶ ἄλλαι ῥηταὶ μαρτυρίαι μνημονεύουσι συγχωρήσεις λοιπάδων ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Ἰουστίνου Β' καὶ Μαυρικίου, περὶ οὗ λέγει ὁ Σουΐδης «ἀναφέρεται δὲ καὶ τὴν τρίτην μοῖραν τῶν φόρων συγχωρῆσαι τοῖς ὑπηκόοις» περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Τιβερίου Β', ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου. Ἐν δὲ τῇ ἐνάτῃ, Νικηφόρος, ὁ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου βασιλεύσας, ἐλέγχεται πικρῶς διότι δὲν ἐτήρησε τὸ τοιοῦτον ἔθος. Ἐπὶ πᾶσιν ἐτι ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπετράπησαν πολλὰὶ φόρων ἀτέλεια, ἐξ ὧν μάλιστα ἀξιωμακτικῶς εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀπαλλαγὴ κατ' ἀρχὰς τοῦ ὄχλου τῶν πόλεων, ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ ἐν ἀγροῖς ὄχλου. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἀναφαίνεται πάλιν βραδύτερον μέχρι τινὸς χρόνου ἐκ διαλειμμάτων εἰσπραττόμενος· καὶ αἱ ἄλλαι δὲ ἀτέλεια πολλάκις ἀνεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι τὰ περὶ τὰ τέλη τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας διαταχθέντα πρὸς ἀνακούφισιν τῶν φορολογουμένων, ἐν μέρει μόνον ἐπέτυχον τοῦ σωτηρίου τούτου σκοποῦ. Ἡ διατήρησις ἀμεταβλήτου τινὸς ὄρου ὃν ὤφειλε κατ' ἔτος νὰ πληρώνῃ ἕκαστος ζυγοκέφαλον, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἤλαττώθη ὁ ὄρος οὗτος, οὐδέτεροῦτο μέχρι τινὸς ὑπὸ τῆς προαγομένης τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου. Αἱ συγχωρήσεις τῶν λοιπάδων ὠφέλουν ἐκεῖνους μάλιστα τοὺς ὁποίους οἱ εἰσπράκτορες δὲν εἶχον τολμήσει νὰ καταδιώξωσιν, ὅ ἐστι τοὺς ἰσχυροτέρους, καὶ ἐν γένει ἐνεθάρρουν τοὺς μὴ πληρώνοντας πρὸς βλάβ-

ἔην τῶν ἀκριβῶς καταβαλλόντων τὸν νενομισμένον φόρον. Αἱ δ' ἀτέλειαι ἀνεκαλοῦντο ἐκ διαλειμμάτων. Ὅθεν οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχείρησαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ κουφισμοῦ, καὶ νὰ μετριάσωσι διὰ σπουδαιότερων τρόπων τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα ὅσα συνεπήγετο τὸ φορολογικὸν ἐκεῖνο σύστημα ἕνεκα τῆς καταθλιπτικῆς αὐτοῦ ἐκτελέσεως καὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν τοῦ κράτους περιστάσεων.

Εἶδομεν ὅτι μία τῶν ἀδίκωτέρων καὶ ὀλεθριωτέρων διατάξεων τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος ἦτο ἡ ἐπιβολή, δι' ἧς οἱ γείτονες ἠναγκάζοντο νὰ ἀναλάβωσι τὰ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἰδιοκτητῶν ἐγκαταλειφθέντα ἄπορα κτήματα, ὁμοῦ μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ πληρώσωσι τοὺς φόρους τῶν κτημάτων τούτων. Ἡδὴ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὁ ἀπαλλάξας τὸ ὑπήκοον τῆς πληρωμῆς τοῦ χρυσαργύρου, ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν ἐπιβολήν· ἀλλ' ὁ ἑπαρχος Μαρτίνος ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος τούτου. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ διαδόχου Ἰουστινιανοῦ, ἡ καταθλιπτικὴ αὕτη ὑποχρέωσις ἐξετελεῖτο ἔτι αὐστηρότατα. Μετ' οὐ πολὺ ὁμοῦ, ἐπὶ Τιβερίου ὡς φαίνεται, ἐξεδόθη θεῖος τύπος περὶ ἐπιβολῆς, ὅστις, εἰ καὶ ἄγνωστόν ἐστι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἐμετρίασε πιθανώτατα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης διατάξεως. Ἐνίοτε μάλιστα περιπίπτει αὕτη ἔκτοτε εἰς ἀχρηστίαν, ὅπως ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐν τῇ 8ῃ ἑκατονταετηρίδι· ἢ ἂν ἐφαρμόζεται ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ, μετὰ τῆς ἀρχαίας τραχύτητος, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου, καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, χαρακτηρίζεται ὁμοῦ ὑπὸ τῶν χρονογράφων Θεοφάνους, Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ, Ζωναρᾶ, Κεδρηνοῦ, ὡς κάκωσις, ὡς παράλογον ἄχθος, δηλαδὴ ὡς ἔκτακτόν τι γεγονός κατὰ τοῦ ἠποίου ἐξάνίσταται ἢ κοινὴ συνείδησις, μέχρις οὗ ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὅπως φαίνεται ἐκλείπουσα ἡ ἐπιβολή. Σημειωτέον πρὸς τούτους ὅτι ἡ ἐπιβολὴ εἶχεν ἐνίοτε ἀγαθὰ τινα ἀποτελέσματα. Πολλάκις τῶνόντι ἐγκαταλειφθέντος τοῦ κτήματος ὑπὸ τοῦ κυρίου, ἀνελάμβανον τὸ κτῆμα τοῦτο οἱ ἐν αὐτῷ ἐναπόγραφοι, μετὰ τῆς ὑποχρέωσεως, ἐννοεῖται, τοῦ νὰ καταβάλωσι τοὺς ὀφειλομένους φόρους, καὶ τότε ἐγίνοντο οὐ μόνον κύριοι τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐλεύθεροι· ἡ δὲ βασιλεία, ἔτι ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος,

ἠθέλησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν οὕτως ἀνακτηθεῖσαν ὑπὸ τῶν γεωργῶν ἐκείνων ἐλευθερίαν καὶ ἰδιοκτησίαν, ἀπαγορεύσασα ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος τὴν ἐκποίησην εἰς ἐξωτικὸν τοῦ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνήκοντος γῆς μεριδίου. Ἡ ἐκποίησις δὲν ἐπετρέπετο εἰμὴ εἰς ἕτερον τοῦ χωρίου κάτοικον καὶ τοιοῦτοτρόπως εἰκάζεται ὅτι ἐμορφώθησαν τὰ προαναφερθέντα αὐτοτελῆ χωρία, μητροκωμῖαι, χωρία ἐλευθερικὰ, κεφαλοχώρια.

Ἐν γένει δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν ἐπέστησεν ἡ βασιλεία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν τύχην τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἀγωνισθεῖσα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προστατεύσῃ τὴν πολύτιμον ταύτην τῶν ἀνθρώπων τάξιν, οἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς ποικίλας καὶ καταστρεπτικὰς ἐπηρείας. Ἀλλὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἱ διατάξεις ὅσαι ἐξεδόθησαν ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (ἔτ. 922 καὶ 934), Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (ἔτ. 947), Ῥωμανοῦ τοῦ νεωτέρου (ἔτ. 959—963) καὶ ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν μεγάλων βασιλέων Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ (τρεῖς διατάξεις, ἐν ἔτεσιν 964 καὶ 967) καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἢ Βουλγαροκτόνου (δύο διατάξεις ἐν ἔτεσιν 988 καὶ 996). Ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ εἶχε συμβῆ λιμὸς δεινότατος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὠφελούμενοι οἱ πλούσιοι, οἱ ἰσχυροὶ, οἱ δυνατοί, ὡς ἐλέγοντο τότε, ἤρχισαν νὰ ἀγοράζωσιν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ τὰ κτήματα τῶν μικρῶν γεωργῶν. Ἡ ἀγανάκτησις τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ Ῥωμανὸς ἐπισήμως διὰ τὴν τοιαύτην τῶν δυνατῶν διαγωγὴν, ἤθελε τιμῆσαι τὸν μᾶλλον φιλόσοφον καὶ τὸν μᾶλλον φιλόανθρωπον ἄρχοντα τῆς ἐννεακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. «Πολλοὶ γὰρ ἀφορμὴν ἐμπορίας τὴν τῶν πενήτων λαβόμενοι ἀπορίαν, λέγει ἐν μιᾷ τῶν Νεαρῶν αὐτοῦ, ἦν ὁ πάντα φέρων χρόνος ἤνεγκεν, ἀντὶ φιλανθρωπίας, ἀντὶ οἴκτου, ἀντὶ χρηστότητος, λιμῷ πιεζομένους ὄρωντες τοὺς πένητας, οἱ μὲν ἀργυρίῳ, οἱ δὲ χρυσίῳ, οἱ δὲ σίτῳ ἢ ἄλλαις τισὶν ἐπιδόσσειν εὐώνως τὰς τῶν ἀτυχούντων πενήτων ἐξωνήσαντο κτήσεις.» Ὡστε, καθὰ λέγει ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ἐν ἑτέρῳ τινὶ Νεαρῷ, «ἦν ὄλοσχερῆς τῶν πραγμάτων ἀνατροπὴ καὶ πᾶς τις τῶν ἐν δόξῃ κραταιῶν πασσοῦδῃ (πάσῃ τῇ σπουδῇ) χώρας ἀπεριγράπτους ἀποτεμνόμενος, ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ τοὺς ἀθλίους ἐνέταττε κτήτορας.» Ἴνα λοιπὸν περισταλῇ ἡ πλεονεξία αὕτη τῶν δυνατῶν καὶ προστατευθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ τάξις τῶν μικρῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἐξεδόθησαν αἱ προμνημονευθεῖσαι πολυάριθμοι διατάξεις.

Δι' αὐτῶν ὠρίσθη, πρῶτον, τίνες ἦσαν οἱ δυνατοί. Δυνατοὶ ἦσαν οἱ μάγιστροι ἢ πατρίκιοι, οἱ ἀρχαῖς ἢ στρατηγίαις ἢ πολιτικοῖς ἢ στρατιωτικοῖς ἀξιώμασι τετιμημένοι, ἢ καθόλου εἰς συγκλήτου βουλὴν ἀπηριθμημένοι, οἱ θεματικοὶ ἄρχοντες ἢ ἀπάρχοντες· προσέτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, οἱ τὴν προστασίαν καὶ ἐπικράτειαν τῶν εὐαγῶν ἢ βασιλικῶν οἴκων ἔχοντες. Ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ ὅλοι ὅσοι «διὰ τῆς ἐτέρων δυναστείας, πρὸς οὓς πεπαρρησιασμένως ὠκείωνται, ἱκανοὶ εἰσιν ἐκφοβῆσαι τοὺς ἐκποιοῦντας ἢ πρὸς εὐεργεσίας ὑπόσχεσιν τὴν πληροφορίαν αὐτοῖς παρασχεῖν.»

Δεύτερον ὠρίσθη ὅτι οἱ δυνατοὶ οὗτοι δὲν εἰμποροῦν νὰ ἀποκτήσωσι χωρίον ἢ ἀγρὸν, καθόλου ἢ μερικῶς, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, δι' ἑαυτοὺς, ἢ ὑπὲρ τῆς βασιλικῆς περιουσίας, ἢ τῶν ἐκκλησιῶν, ἢ τῶν μοναστηρίων. Ὁ δὲ κατὰ παράβασιν τῆς διατάξεως ταύτης προσκτησάμενός τι, δι' οἰοῦδ' ἕκαστε τρόπου, ἀγορᾶς, δωρεᾶς, κληρονομίας ἢ ἄλλως, ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ τὸ προσκτηθὲν, μεθ' ὅλων τῶν γενομένων ἐπ' αὐτοῦ τυχόν βελτιώσεων, ἀναργύρως, δηλαδὴ ἄνευ ἀποζημιώσεως, εἰς τοὺς ἐκποιήσαντας ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, ἢ ἐν ἐλλείψει τοιούτων, εἰς τοὺς οἰκήτορας τοῦ χωρίου ἢ τοῦ ἀγροῦ, καὶ προσέτι νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος ὡς ποινήν, ἢ εἰς ἄλλην τινὰ προσήκουσαν νὰ υποβληθῇ τιμωρίαν.

Τρίτον. Ἐὰν μικρὸς γαιοκτήτης θέλῃ νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφιέρωσῃ τὸ κτῆμά του εἰς τὴν μονήν.

Τέταρτον. Ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἐπεξέτεινε τὴν διάταξιν ταύτην, ὀρίσας ὅτι οὐδενὶ ἐν γένει ἐπιτρέπεται τοῦ λοιποῦ ν' ἀφιερῶι γαίας εἰς μοναστήρια ἢ ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ὁ Πορφυρογέννητος ἠναγκάσθη ν' ἀνακαλέσῃ μετ' οὐ πολὺ τὴν τελευταίαν ταύτην διάταξιν.

Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τῆς δοκίμου πραγματείας τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρία. Δὲν ἀξιούμεν βεβαίως νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐθεράπευσεν ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ φόρος γενόμενος, ὡς προείπομεν, πάγιος, παρέμεινε τοιοῦτος, ἐνῶ ἡ κατάστασις τῶν κτημάτων ἐτροπολογεῖτο, καὶ ἴσως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχειροτέρευεν, ἢ δὲ ἀξία τοῦ χρυσοῦ ἠῤῥξανεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ ὅταν ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἐνοθεύθη

τὸ νόμισμα, ἐγένοντο προσθῆκαι εἰς τὸν κανόνα, ἵνα μὴ ἐλαττωθῆ ὁ ἀρχῆθεν ὠρισμένος πραγματικὸς φόρος. Ἡ πλημμελής λοιπὸν βᾶσις τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος διετηρήθη. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ἄδικον εἶναι τὸ ρηθὲν ὅτι ἐπὶ δώδεκα αἰῶνας, οὔτε ἡ ἐξερήμωσις τῆς χώρας οὔτε ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων προεκάλεσαν οἷανδὴποτε μεταρρύθμισιν ἢ βελτίωσιν. Ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου· ἡ ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος περιστολὴ τῆς ἐπιβολῆς, ἡ ἐν τῇ ὀγδόῃ ἀχρηστία αὐτῆς, ἡ μετέπειτα ἐκ διαλειμμάτων μόνον ἐφαρμογὴ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ὀλοσχερῆς ἐξάλειψις τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης· καὶ πλὴν τούτων ἡ συνεχὴς καὶ ἔντονος προστασία ἦν ἡ βασιλεία ἀπένεμεν εἰς τοὺς μικροὺς γαιοκτῆτας καὶ τοὺς ἐλευθέρους γεωργούς· ταῦτα πάντα ἰδὲν συνετέλουν ἄρα γε εἰς τὸ νὰ μετριάσωσι τὰ βάρη τῶν ὑπηκόων καὶ νὰ καταστήσωσιν ὀλιγώτερον ἐπαχθῆ τὴν κατάστασιν τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν; Καὶ αὐταὶ αἱ τακτικαὶ ἀφέσεις τῶν λοιπῶν, εἰ καὶ συνεπαγόμεναι ἀτοπήματά τινα, δὲν κατέλειπον ἐπὶ τέλους εἰς πολλοὺς τῶν φορολογουμένων ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἄλλως ἔπρεπε νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον; Τὸ πάγιον τοῦ φόρου ἀντέβαινε βεβαίως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ φόρος δέον νὰ ὀρίζηται ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς πραγματικῆς προσόδου. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως ὅτι, παρεκτός τοῦ ἀορίστου γεγονότος, ὅτι ὁ ὅρος αὐτοῦ ἐμετριάσθη πρὶν παγιωθῆ, οὐδὲν ἔχομεν διδόμενον ἵνα κρίνωμεν μέχρι τίνος ἦτο ἡ ἀπέβη καταθλιπτικὸς, ἢ ἰότι δὲν ἤξεύρομεν οὔτε τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οὔτε τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων, οὔτε τὴν πρόσοδον αὐτῶν, οὔτε τὰς τιμὰς τῶν προϊόντων. Θεωρητικῶς μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πάγιον τοῦ φόρου δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιβλαβὲς εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ἀπεναντίας καθίσταται ὠφέλιμον ὡσάκις ἡ κατάστασις τοῦ κτήματος βελτιωθῆ, καὶ συντελεῖ οὕτω εἰς τὸ νὰ παροτρύνῃ τὴν φιλοπονίαν τοῦ γεωργοῦ, εἰδότες ὅτι ὅσον καὶ ἂν αὐξήσῃ ἡ πρόσοδος, ὁ φόρος μένει ὁ αὐτός. Ὅτι δὲ καὶ πράγματι ὁ πάγιος φόρος δὲν ἐπήνεγκεν ἀδιαλείπτως ὀλέθρια ἀποτελέσματα, δῆλον ἐκ τούτου, ὅτι, καθάπερ εἶδομεν, τὰ κεφάλαια συνέρρεον ἐπὶ τὴν ἀγορὰν τῶν γαιῶν μετὰ τῶσαύτης προθυμίας ὥστε ἡ βασιλεία ἠναγκάσθη νὰ περιστείλῃ τὴν τοιαύτην αὐτῶν δρμὴν. Εἶναι ἀληθές ὅτι, κατὰ τὸν Ἐδουάρδον Ζαχαρίαν, τὰ κεφάλαια δὲν ἔρρεπον ἐπὶ τὴν γεωκτησίαν εἰμὴ ἐξ ἀνάγκης, ἤτοι διὰ τὴν παντελῆ ἐλλειψιν ἐμπορίας, βιομηχανίας καὶ ὑποθηκικῆς πίστεως. Πολλάκις

Πρὶν ἢ ἐπιφέρωμεν εἰσέτι τινὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, παρατηροῦμεν ὅτι, ἵνα κρίνωμεν δικαίως περὶ τῆς ἀξίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ὑλικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δεόν νὰ μὴ συγχέωμεν τοὺς ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως χρόνους (ἀπὸ τῆς δεκάτης τρίτης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος) μετὰ τῶν προηγουμένων. Ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθησε μὲν ὀνόματι ὑφιστάμενον, ἀνεδείξεν εἰσέτι ἐπὶ μικρὸν ἀρετὰς τινάς, ἀνέκτησε καὶ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ· ἀλλὰ πράγματι, ἦτο ὄλως διάφορον τοῦ προτέρου. Οἱ δυτικαὶ δὲν ἔπαυσαν κατέχοντες ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς μεσημβρινὰς τῆς Εὐρώπης ἐπαρχίας· οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέσπασαν ὀριστικῶς τὰς πλείστας βορειοτέρας· οἱ Τοῦρκοι κατέσχον ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἡ Κωνσταντινούπολις, ἄρδην λεηλατηθεῖσα ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν καὶ εὐπορίαν· ἐπὶ τοῦ ὀρόνου ἐκάθησεν ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων, ἧτις παρεκτός τοῦ τελευταίου αὐτῆς ἀντιπροσώπου, δὲν ὑπῆρξεν ἀξία τῶν προηγουμένων βασιλέων διάδοχος, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις νῦξησεν εἰς ὑπερβολὴν τὰ ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν ἐπιτραπέντα εἰς ποικίλους ξένους πολυειδῆ προνόμια, τὰ ἔτι μᾶλλον ἐλαττώσαντα τοὺς δημοσίους πόρους. Ὡστε τὸ κράτος τοῦτο κατήνησεν ἀπλῆ σκιά τοῦ προτέρου, καὶ εἶναι ἄτοπον νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ὄλου μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τῆς κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἑκατονταετηρίδας κυβερνητικῆς αὐτοῦ παρεκτροπῆς. Ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς, κοινωνικὸς καὶ οἰκονομικὸς αὐτοῦ βίος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀπέληξεν εἰς τὰ τέλη τῆς δωδεκάτης. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἔδειξε τὸ τί ἠδύνατο καὶ τί δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ· καὶ κατὰ τὰ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα αὐτοῦ δεόν νὰ κρίνεται καὶ νὰ ἐκτιμᾶται. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε συγκροτῶν στρατοὺς καὶ στόλους μεγάλους· δὲν ἔπαυσε ἐγείρων πολυτελέστατα δημόσια καταστήματα· δὲν ἔπαυσε ἀγωνιζόμενος κατὰ πολεμίων ἀδιαλείπτων· πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος· καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων αὐτοῦ ἀπεταμίευσαν θησαυροὺς ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων. Πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα συμβιβάζονται πρὸς τὴν θεωρίαν ἣν πρεσβεύουσι τινὲς ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἄλλους φόρους δὲν εἶχεν εἰμὴ τοὺς ἐγγείους, καὶ ὅτι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων

τούτων κατέστη ἀδύνατος, ἡ δὲ ἐξάντλησις τῶν φορολογουμένων ἐφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον;

Δὲν ἰσχυρίζομεθα βεβαίως ὅτι τὸ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπικρατήσαν παρ' ἡμῖν φορολογικὸν σύστημα, ἦτο ἀνεπίληπτον. Ἐξεναντίας ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι συνωδεύετο ὑπὸ πολλῶν ἀδικιῶν, ὑπὸ πολλῶν καταθλίψεων, ὑπὸ πολλῶν συμφορῶν. Ἀλλὰ παρόμοιαι, ἢ καὶ δεινότεραι ἔτι ἀδικίαι, συμφοραὶ καὶ καταθλίψεις συνέβαινον εἰς χρόνους πολὺ πλησιεστέρους εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς χώρας ἐκ τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λογιζομένας, χωρὶς νὰ προκαλῶσι σήμερον ἀράς καὶ βλασφημίας κατὰ τῶν βασιλέων καὶ τῶν κυβερνήσεων τῶν χωρῶν ἐκείνων καὶ χρόνων. Οἱ ἱστορικοὶ κατακρίνουσι τὰ ἄξια κατακρίσεως· ἀλλὰ δὲν λοιδοροῦσι, δὲν ἐμπαίζουσι, δὲν περιφρονοῦσι τοὺς προπάτορας αὐτῶν διότι δὲν εἶχον τὴν σοφίαν τοῦ παρόντος αἰῶνος, καὶ ἰδίως διότι δὲν ἐγίνωσκον πρὸ ἰκανῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἑκατονταετηρίδων τὰς ὑγιεῖς οικονομικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας δὲν καθιέρωσεν ἡ ἐπιστήμη εἰμὴ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, καὶ αἱ ὁποῖαι νῦν ἔτι πολὺ ἀπέχουσι νὰ ἰσχύωσιν ἀπανταχοῦ γῆς. "Ὅστις θέλει νὰ ἀντιπαραβάλλῃ τὰ δεινὰ τοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Ἕλληνος φορολογουμένου πρὸς τὰ δεινὰ τοῦ Γάλλου φορολογουμένου ὄχι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰζ' καὶ ἰη' ἑκατονταετηρίδα, ὅτε ἤκμαζεν ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἐπὶ φιλανθρώποις προσιρέσει γαλλικὴ φιλοσοφία, δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ διεξέλθῃ τὴν ἐπίτομον μὲν ἀλλὰ ἀκριβῆ συγγραφὴν τοῦ Ἀλεξίου Τοκκευίλλ, περὶ τοῦ πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789. Δὲν πρόκειται νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅσα λέγει ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος τῶν ἀνθρωπίνων θεσμοθεσιῶν παρατηρητῆς καὶ ἐλεγκτῆς, περὶ τῆς ὀλεθρίας τοῦ γάλλου φορολογουμένου τύχης· ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῶν θλιθερῶν αὐτοῦ εἰκόνων ἀνακράζει πού· «δὲν νομίζετε ὅτι τὰ τοιαῦτα συνέβαινον ἐν ταῖς χώραις Ἰνδοῦ τινος ἡγεμόνος μᾶλλον ἢ ἐν Γαλλίᾳ,» θεωρήσας εὐλόγως τὴν κατάθλιψιν ἣν ἐπασχον τόσον οἱ ταλαίπωροι Ἰνδοὶ ὡς τὸν ἀνώτατον ὄρον τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Κατηγοροῦσι τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβερνήτην ὡς συστηματικῶς καταπίεσασαν τὸν ἀγροτικὸν λαὸν καὶ ἀπορροφήσασαν τὴν τελευταίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἰκμάδα· ἀλλὰ μήπως ὁ Richelieu δὲν ἔθετο ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ διαθέκῃ ὡς κανόνα ἀπαράβατον τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως τὸ τερατῶδες τοῦτο ἄξιωμα «ὅτι

ὁ λαὸς ὁ ζῶν ἀνέτως, δυσκόλως μένει εὐπειθής.» Ὁ δὲ Τοκκευίλλ ἐπιφέρει, ὅτι ἂν ἐν τῇ ἡ' ἑκατονταετηρίδι οἱ γάλλοι οἰκονομολόγοι δὲν ἐπρέσβευον τὸ καταχθόνιον τοῦτο δόγμα, ἐνόμιζον ὅμως πάντοτε, ὅτι ὁ χωρικός δὲν ἤθελεν ἐργασθῆ ἐὰν ἀδιαλείπτως δὲν παρωτρύνετο ὑπὸ τῆς ἀνάγκης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὑπελάμβανον τὴν ἐσχάτην τοῦ χωρικοῦ πενίαν, ὡς τὴν μόνην κατὰ τῆς ἀργίας αὐτοῦ ἐγγύησιν. Ὅποια ἀντίθεσις πρὸς τὰς φιλανθρώπους ἀρχὰς ἃς ἐπρέσβευεν ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ ἡμέτερος Ῥωμανὸς ὁ Λεκαπτηνός, καθάπερ ἀνωτέρω εἶδομεν. Κατηγοροῦσι τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅτι δὲν ἐσέβετο τὴν ἰδιοκτησίαν, καὶ ὅτι χάριν τοῦ φορολογικοῦ αὐτῆς συμφέροντος δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνακηρύττῃ δημόσια τὰ ἐγκυταλειπόμενα ὑπὸ τῶν κυρίων κτήματα, καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὴν κυριότητα τῶν τοιούτων κτημάτων εἰς ἐκείνους, ὅσοι ἀνελάμβανον νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὰ βάρη. Ἀλλ' ἰδοὺ τί λέγει ὁ Τοκκευίλλ περὶ τῶν ἐγγυήσεων τὰς ὁποίας εἶχεν ἡ ἰδιοκτησία ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν ιζ' καὶ ἡ' ἑκατονταετηρίδα. «Τὰ δημόσια κτήματα ἐπωλοῦντο καὶ ἔπειτα ἀνελαμβάνοντο ὡς μὴ ὑποκείμενα εἰς πώλησιν. Τὰ συμβόλαια παρεβιάζοντο, τὰ κεκτημένα δικαιώματα παρεγνωνίζοντο· ὁ πιστωτὴς τοῦ κράτους ἐθυσιάζετο εἰς πᾶσαν οἰκονομικὴν κρίσιν, ἡ δὲ δημοσία πίστις ἀδιακόπως ἐκιδθλεύετο. Προνόμια παραχωρηθέντα δῆθεν ἐς αἰεὶ, καθ' ἑκάστην κατηγοροῦντο. Ἄπειροι ἄνθρωποι, ἀγοράσαντες τίτλους εὐγενείας ἐπὶ ἀδρᾶ πληρωμῇ, ἠναγκάζοντο νὰ ἀγοράσωσιν αὐτοὺς καὶ δευτέρον καὶ τρίτον. Ἰδίως ὁ Λουδοβίκος ιδ' ἠκύρωσεν ὅλους τοὺς τίτλους τῆς εὐγενείας ὅσοι ἠγοράσθησαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἐννενήκοντα δύο ἔτη καὶ ὧν οἱ πλεῖστοι παρ' αὐτοῦ τούτου εἶχον πωληθῆ· ὅσοι ἤθελον νὰ διατηρήσωσιν αὐτοὺς ὥφειλον νὰ καταβάλωσι νέαν πληρωμὴν, διότι, ἔλεγε τὸ βασιλικὸν διάταγμα, ὅλοι οὗτοι οἱ τίτλοι ἐκτῆθησαν δι' ἀπάτης. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθη ἀκριβέστατα μετὰ ὀγδοήκοντα ἔτη ὁ Λουδοβίκος ιε'. Εἰς τὸν στρατεύσιμον ἀπηγορεύετο νὰ εὔρη ἀντικαταστάτην, διὰ τὸν φόβον, ὡς ἐλέγετο, μὴ αὐξήσῃ διὰ τὸ κράτος ἡ τιμὴ τῶν νεοσυλλέκτων. Αἱ πόλεις, αἱ κοινότητες, τὰ νοσοκομεῖα ἠναγκάζοντο νὰ παραβιάζωσι τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν διὰ νὰ εἰμποροῦν νὰ δανείσωσιν εἰς τὸν βασιλέα. Αἱ ἐνορίαὶ διεκωλύοντο νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὠφέλιμα ἔργα, μήπως ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνηθῶσι νὰ πληρώσωσι τοὺς φόρους αὐτῶν.» Τὰ τοιαῦτα δι' ἐπισήμων ἐγγράφων πιστοποιούμενα, συνέβαινον ἐν Γαλλίᾳ.

λίαν πρὸ δέκα μόλις δεκαετηρίδων· καὶ ἐν τούτοις φωνάζομεν κατὰ τῆς ἐν τῇ ἕκτῃ καὶ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι παρ' ἡμῖν κυβερνήσεως διὰ συμφορᾶς, τῶν ὁποίων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὔτε τὴν φύσιν οὔτε τὴν ἔκτασιν ἀκριβῶς γνωρίζομεν.

Ἐλέγχουσι πρὸς τούτοις τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβερνήσιν, διότι μετεχειρίζετο ὡς πόρον φορολογικὸν τὰ δημόσια λειτουργήματα, ἐν ἄλλαις λέξεσι διότι ἐπώλει τὰ λειτουργήματα ταῦτα. Καὶ εἶναι τῶνόντι βέβαιον, ὅτι ἂν καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων, σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Ἀναστάσιος, ἠγωνίσθησαν νὰ καταργήσωσι τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα, τὸ κακὸν ἐπὶ τέλους ἴσχυσε τοσοῦτον, ὥστε ὁ κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα ζήσας Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ «ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως,» ὁρίζει ἀκριβῶς τί ἔπρεπε νὰ δώσῃ τις ἵνα ἀγοράσῃ τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα διοικητικὴν ἢ δικαστικὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι, καθ' ἃ ἐν τῷ δεκάτῳ βιβλίῳ θέλει ἐξηγηθῆ ἀκριβέστερον, ὅλα τὰ ἀξιώματα δὲν ἐπωλοῦντο· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι μόνον διδόμενα, οὐχὶ δὲ τὰ ἔχοντα πραγματικὴν ἐξουσίαν. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς σπουδαίας ταύτης διακρίσεως, μήπως τοιοῦτό τι, καὶ χεῖρον μάλιστα, δὲν συνέβαινε πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος ἐν Γαλλίᾳ; Ἡ ἀνάγκη τῆς χρηματολογίας, λέγει ὁ Τοκκεύιλ, παρήγαγε τὸ ὄνιον τῶν δημοσίων λειτουργημάτων, τὸ ὁποῖον κατ' ὀλίγον ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, ὥστε οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπῆρξε τοιοῦτό τι. Καθ' ὅσον ἠῤῥαζον αἱ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι, ἐφύτρωναν νέα ὑπουργήματα, τὰ ὁποῖα ὅλα ἀντημείβοντο δι' ἀπαλλαγῆς φόρων ἢ διὰ προνομίων· καὶ ἐπειδὴ τὴν σύστασιν τῶν ὑπουργημάτων τούτων τὴν προεκάλει ἡ ἀνάγκη τοῦ ταμείου, καὶ οὐχὶ ἡ ἀνάγκη τῆς διοικήσεως, κατήντησαν νὰ συστηθῶσι τοιοῦτοτρόπως ἀναρίθμητοι δημόσια λειτουργία ἀχρηστοὶ ἢ καὶ ἐπιβλαβεῖς. Τῷ 1664 γενομένης περὶ τοῦτου ἐρεύνης ὑπὸ τοῦ Κολβέρτου, εὑρέθη ὅτι τὸ κεφάλαιον τὸ καταβληθὲν πρὸς ἐπιόκτησιν τῆς ἀθλίης ταύτης ἰδιοκτησίας συνεποσοῦτο εἰς 500,000,000 γαλλικῶν λιτρῶν. Ὁ Richelieu κατήργησε, λέγουσιν, 100,000 ὑπουργήματα· ἀλλ' αὐτὰ ἀνεβλάστανον αὐθις ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἐνεκα ὀλίγου χρηματίου ἡ κυβερνήσις ἐστερήθη τοῦ δικαιώματος νὰ διευθύνῃ, νὰ ἐξελέγχῃ καὶ νὰ τιμωρῇ τοὺς ἰδίους αὐτῆς ὑπαλλήλους· κατ' ὀλίγον δὲ ἐδημιουργήθη τοιοῦτοτρόπως διοικητικὴ μηχανὴ τοσοῦτον ἀχανῆς, περιπεπλεγμένη, συγκεχυμένη καὶ ἄγονος.

ὥστε ἐδέησεν, ἀφήσαντες αὐτὴν ἀργὴν, νὰ κατασκευάσωσιν ἐκτὸς αὐτῆς ἕτερον κυβερνητικὸν ὄργανον ἀπλούστερον καὶ προχειρότερον, δι' οὗ ἐνηργεῖτο πραγματικῶς ἡ κυβέρνησις, τὴν ὁποίαν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ δῆμοσιοὶ ὑπάλληλοι κατὰ τὸ φαινόμενον διεξῆγον.

Μὴ φωνάζωμεν λοιπὸν κατὰ τῶν προπατόρων ἡμῶν ἢ μᾶλλον, φέγοντες ὅσα εὐρίσκομεν παρ' αὐτοῖς ψόγου ἄξια, μὴ λησμονῶμεν περὶ τὰς κρίσεις ἡμῶν οὔτε τοὺς χρόνους κατ' οὓς ταῦτα συνέβαινον, οὔτε τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων τὸ κράτος ἐκεῖνο εὐρίσκετο. Μὴ ὀμιλῶμεν περὶ αὐτῶν μετὰ περιφρονήσεως, ἀναλογιζόμενοι, ὅτι ἀλλαχοῦ συνέβαινον πολὺ χείρονα εἰς χρόνους φωτισμένους ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ ἐλευθερίας. Πρὸ πάντων δὲ μὴ ἀξιῶμεν ὅτι τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κατελύθη ἕνεκα τοῦ ἐπαχθοῦς αὐτοῦ φορολογικοῦ συστήματος. Ἄλλα εἶναι τὰ αἷτια τὰ ἐπαγαγόντα τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τούτου, αἷτια ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, ἅτινα ἐν ἐκτάσει θέλουσιν ἱστορηθῆναι προῖόντος τοῦ λόγου. Νῦν δὲ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν σειρὰν τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν ἀφηγήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἰουστινιανός.

Ὁ Ἀναστάσιος ἀποθανὼν ἐν ἔτει 518, τέκνα δὲν κατέλειπεν, ἀλλὰ μόνον τρεῖς ἀνεψιοὺς, οἵτινες ἀναφαίνονται μὲν βραδύτερον ἐπὶ μίαν στιγμὴν εἰς τὸ θεάτρον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τῷ 518 δὲν ἐπεζήτησαν τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν. Τοῦλάχιστον ἀκωλύτως φαίνεται τότε ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς ὁ συγκλητικὸς καὶ κόμης τῶν λεγομένων ἐξκουβιτῶρων, ὃ ἐστὶν ἡγεμὼν τῶν βασιλικῶν σωματοφυλάκων Ἰουστίνος, ἀρχηγέτης γενόμενος δυναστείας, ἣτις δὲν ἤρξε μὲν εἰμὴ ἐπὶ ἐξήκοντα ἔτη, ἀλλὰ διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς διαδόχου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ βασιλεύσαντος ἀμέσως ἢ ἐμμέσως περὶ τὰ τεσσαράκοντα πέντε ἔτη, ἀπέβη πολύκροτος ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ.

Ὁ Ἰουστίνος ἐγεννήθη περὶ τὴν πόλιν τῶν Σκούπων τῆς Δαρδανίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν, ἐκ γονέων χωρικῶν, καὶ ἀνῆκεν εἰς

μίαν τῶν ποικίλων ἐκείνων βαρβάρων φυλῶν, αἵτινες κατὰ τὰς προηγουμένας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς βορειοτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Πῶς ὠνομάζετο πρότερον ὁ Ἰουστίνος, ἄγνωστον. Τὸ λατινικὸν τοῦτο ὄνομα δὲν ἔλαβε βεβαίως εἰμὴ ἀφοῦ, εἰσελθὼν ὡς στρατιώτης εἰς τὴν βασιλικὴν ὑπηρεσίαν, ἤρχισε νὰ προάγεται διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα. Συμπεραίνομεν τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι γνωστοὶ αὐτοῦ συγγενεῖς προσέλαβον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, λατινικὰ ὀνόματα ἀντὶ τῶν προτέρων βαρβάρων, ἐκτὸς τῆς τοῦ Ἰουστίνου συζύγου, τῆς ἐκ βαρβάρων ὡς αὐτῶς καὶ εὐτελῶν καταγευμένης Λουπικίας, ἧτις ὅτε ἐστέφη, Αὐγουστα ἐχαίρετίσθη ὑπὸ τῶν δῆμων ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον *Εὐφημία*, τοῦτο δικτηρήσασα τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἰουστίνος λοιπὸν μετωνομάσθη οὕτω ἐπὶ τὸ λατινικώτερον. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως παρέμεινε τοσοῦτον ἀμαθής, ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου, δὲν ἐδύνατο νὰ χαραῖξῃ οὐδὲ τὰ τέσσαρα γράμματα, ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ λέξις *legi* (ἡ σημαίνουσα λατινιστὶ ἀρέγκων), ἣν συνήθιζον ἐτι τότε οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς νὰ γράφωσιν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπὶ τῶν διαταγμάτων. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐγκολαφθῶσι τὰ τέσσαρα ταῦτα γράμματα ἐπὶ ξύλου, οὐχὶ ὅμως ἐν εἴδει σφραγιστῆρος, οἷον μεταχειρίζονται σήμερον οἱ μὴ εἰδότες γράφειν· ἀλλὰ διατρυπηθέντος τοῦ ξύλου ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἄλλης κατὰ τὸν τύπον τῶν εἰρημένων γραμμάτων. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ξύλου τούτου· Ἐνεχειρίζετο τῷ βασιλεῖ γραφίς βαφεῖσα διὰ τῆς βαφῆς ἣν μετεχειρίζοντο οἱ βασιλεῖς γράφοντες, ἐπετίθετο τὸ ξύλον εἰς τὴν οἰκείαν τοῦ διατάγματος θέσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν βασιλέα, λαβόμενοι τῆς χειρὸς αὐτοῦ, περιῆγον σὺν τῇ γραφίδι καθ' ὅλας τὰς ἐντομάς τῶν τεσσάρων γραμμάτων καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο ἡ βασιλικὴ ὑπογραφή. Οὐ μόνον δὲ ἐφημίζετο ἐπὶ τοσοῦτον ἀμαθής, ἀλλὰ ἦτο καὶ γέρων ἤδη, διότι ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 68· καὶ εἶχε μὲν στρατιωτικὰς τινὰς ἀρετὰς, καὶ ἐξησφάλισε τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων, ἀλλ' ἤθελε βεβαίως παρέλθει ἀκατονόμαστος ἐὰν δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ συνεργὸν ὅπως ἑαυτοῦ διάφορον, τὸν ἀνεψιὸν καὶ διάδοχόν του Ἰουστινιανόν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐγεννήθη, ὡς αὐτῶς ἐν *Δαρδανίᾳ*· καὶ ὁ μὲν πατὴρ αὐτοῦ ὠνομάζετο Ἰστοκ, ἡ δὲ μήτηρ, ἡ τοῦ Ἰουστίνου ἀδελφῆ, Βιγλενίτζα, αὐτὸς οὗτος δὲ Οὐπράβδα, εἶχον δηλαδὴ ἅπαντες ὀνόματα καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας σλαυικὰ, τὰ ὅποια, ἀφοῦ ὁ Ἰουστίνος μετεκα-

λέσατο τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐξεπαίδευσεν αὐτὸν καὶ προήγαγε, μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν, ἢ ἐπὶ τὸ λατινικώτερον διεμορφώθησαν, τὸ μὲν Ἰστόκ εἰς Σαββάτιον, τὸ δὲ Βιγλενίτζα εἰς Βιγιλαντίαν, τὸ δὲ Οὐπράβδα εἰς Ἰουστινιανόν. Δὲν ἤξευρομεν πῶς προέκυψαν εἰς μέσον τὰ λατινικὰ ταῦτα ὀνόματα. Συνήθως οἱ πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντες ἢ ἄλλως πρωταγωνιστήσαντες βάρβαροι ἑλληνιστὶ μετωνομάζοντο, οἱ δὲ δῆμοι τῆς πρωτεύουσας καὶ αὐτὴν, ὡς εἶδομεν, τὴν σύζυγον τοῦ Ἰουστίνου δι' ἑλληνικοῦ ὀνόματος προσηγόρευσαν. Ὅτι τὰ λατινικὰ ἐκεῖνα ὀνόματα συνδυάζονται μετὰ τοῦ βουλευμάτος ὅπερ ἐπεδίωξεν ὁ Ἰουστινιανὸς τοῦ ν' ἀνόρθωσῃ τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν κράτος, εἶναι ἐνδεχόμενον. Ἀλλὰ ὁ θεὸς του, ὁ πρῶτος μετωνομάσας ἑαυτὸν Ἰουστίνον, δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἶχε διανοηθῆ τοιοῦτό τι. Οὔτε ἡ προβεβηκυῖα ἡλικία καθ' ἣν ἤρχισεν ἀναφαινόμενος, οὔτε ἡ ἀμάθειά του ἐπιτρέπουσι τοιαύτην εἰκασίαν. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ μὲν θεὸς ὠνομάσθη Ἰουστίνος ἐκ τύχης, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἠμελετήσας τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὠφελήθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ ἐκεῖνου ὀνόματος ἵνα ἐκλατινίσῃ τὸ τε ἑαυτοῦ καὶ τὰ τῶν συγγενῶν ὀνόματα.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὑπῆρξεν αὐτουργὸς οὔτε πολεμικοῦ τινος κατορθώματος, οὔτε ἐσωτερικῆς τινος μεταρρυθμίσεως· αὐτὸς δὴλαδὴ δι' ἰδίας καὶ ἀμέσου ἐνεργείας οὐδὲν τοιοῦτο διέπραξε. Διὰ τῆς ἐπιμελετημένης ἀνατροφῆς ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεὸς αὐτοῦ, ἐκτῆτατο ποικίλην παιδείαν· φύσει δὲ ἦτο περιεσκερμένος καὶ μετριοπαθῆς, καὶ πρὸς τοῦτοις ἐργατικώτατος καὶ ῥωμαλέος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις μιᾶς ὥρας ὕπνος ἤρκει πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς νυκτὸς διῆγε περὶ ἀδιαλείπτους μελέτας. Ἀλλ' ὅ,τι ἐξῆρε τὰ καθ' ἑαυτὰ μέτρια ταῦτα προτερήματα τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ἀκάθεκτός τις πρὸς τὸ μεγαλουργεῖν προαίρεσις καὶ θαυμαστὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ δεξιότης. Ἐντεῦθεν πολλὰ τῶν γεγονότων τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ φέρουσιν ἀληθῶς δαιμόνιον χαρακτῆρα· αἱ ἐπὶ τὴν Ἀφρικήν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰβηρίαν στρατεῖαι, ἡ ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἡ κωδίκευσις τῶν νόμων καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ τῶν ἀναριθμητῶν καὶ ποικίλων ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐπεχείρησεν νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων. Ἡ φιλοδοξία μόνη δὲν μεγαλουργεῖ πάντοτε· ἀλλ' ὅταν συνδυάζεται μετὰ

τῆς περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπιτηδείων ἀνθρώπων εὐχερείας, προσεγγίζει ὁπωσοῦν πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν, διότι ἔχει τὴν τέχνην νὰ δανεῖζεται παρ' ἄλλων τὰς ἀρετὰς ὅσας στερεῖται οἰκοθεν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν ἑαυτῆς βουλευμάτων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς πολλάκις ἐξεθειάσθη καὶ πολλάκις κατεκρημνίσθη εἰς τὰ σκοτεινότερα τῆς ἱστορίας τάρταρα. Ἀλάνθαστον τοῦτο τεκμήριον ὅτι δὲν ἔτο κοινὸς ἄνθρωπος· διότι ἐγκώμια μὲν ἐγράφησαν ἐνίοτε περὶ μετρίων τῆς ἱστορίας ἀγωνιστῶν, ἀλλ' οὐδεὶς πεισματωδῶς ἐπροπηλάκισε τοὺς τοιοῦτους καὶ ἐστηλίτευσεν· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς, δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα, ὅτι, οὐχὶ οἰκοθεν, ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ἄλλων ἰκανότητος ἐπραττε τὰ πάντα, περιέπεσεν εἰς ἀτοπήματα πολλά. Ἦναγκάζετο νὰ ἀνέχεται τὰ δεινότερα τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐλαττώματα, τὰ ὅποια πολλάκις ἠμαύρωσαν τὰς λαμπροτέρας τῆς βασιλείας αὐτοῦ σελίδας. Ὑπώπτευσεν ἀδιακόπως τὴν πίστιν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξαιρέτως τοῦ πάντων ἐπιφανεστάτου, τοῦ μεγάλου Βελισαρίου. Ἦτο εἰς ὑπερβολὴν κενόδοξος καὶ ἐπεχειρεῖ ἔργα δυσανάλογα πρὸς τοὺς πόρους, τὰς ἀνάγκας, τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους, εἰς τὸ ὅποιον τὰ μᾶλλον ἐνδοξα τῆς βασιλείας ταύτης κατορθώματα ἐπήνεγκον ἐπὶ τέλους δυσεπανορθώτους πληγὰς. Τὰ δὲ ἀμαρτήματα ταῦτα τοῦ Ἰουστινιανοῦ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐὰν διὰ τῆς τέχνης τοῦ διακρίνειν καὶ τιμᾶν τὴν ἰκανότητα ἢ φιλοδοξία προσλαμβάνη ἐνίοτε τὸ πρόσχημα τῆς μεγαλοφυΐας, μόνη ἢ ἀληθῆς μεγαλοφυΐα περιποιεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν φιλοδοξίαν ἀγαθοποιὸν ὄντως χαρακτῆρα.

* Εἰς τὴν παγίωσιν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα, τῆς ὁποίας ὁ βίος παρίστησιν ἀλλοκότους ἠθικὰς ἀλλοιώσεις. Ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀκάκιος τις, Κύπριος τὸ γένος, ἀρχτοτρόφος, ἥτοι ἐπιμελητὴς τῶν θηρίων, τὰ ὅποια διετῆρει ἢ τῶν λεγομένων Πρασίνων ἵπποδρομικῆ μερίς, περὶ ὧν θέλομεν μετ' οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ὀμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέθανε καταλιπὼν τρεῖς θυγατέρας, τὴν Κομιτῶ, τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν Ἀναστασίαν, ὧν ἡ πρεσβυτάτη ἦτο μόλις ἐπταετίας. Τὰ δυστυχῆ ταῦτα παιδιά, ἅμα ὁπωσοῦν ἠλικιωθέντα, ἐπεδόθησαν εἰς τὸν θεατρικὸν βίον, ἥτοι εἰς τὴν παράστασιν ἀναισχύντων τινῶν μμημάτων, τὰ

ὅποια ἕτερον τότε τὸν ὄχλον πολλακίς δὲ καὶ τοὺς εὐπατρίδας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μικρὰ Θεοδώρα, ἐνδεδυμένη χιτωνίσκον χειριδωτὸν εἰς δούλον παῖδα πρέποντα, συνώδευε πολλακίς εἰς τὸ θέατρον τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, τὴν ὀρχηστρίδα Κομιτῶ, προκαλῦσα τὸν γενικὸν καγχασμὸν διὰ τῶν σκωμμάτων καὶ τῶν μορφασμῶν, δι' ὧν ἐδέχετο τὰ διδόμενα αὐτῇ ῥαπίσματα· ἐκτὸς δὲ τῆς σκηνῆς ἐγένετο θῦμα τῆς κτηνωδίας τῶν γελωτοποιῶν, ἢ τῶν ὑπηρετῶν, ὅσοι περιέμενον τοὺς κυρίους αὐτῶν, ἐξοκείλασα οὕτω πρῶϊμως εἰς ἀκολασίαν τῆς ὁποίας, περιγραφομένης ἀναιδέστατα ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, καὶ τεχνικώτερον, ἂν ὄχι εὐπρεπέστερον, ὑπὸ τοῦ Γιββωνος, δὲν ἠθέλομεν τολμήσει νὰ ἐπαλαβῶμεν ἐνταῦθα τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ ἂν δὲν εἶχομεν ἀφορμὰς, μετ' ὀλίγον ἐξηγηθησομένης, νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς αὐτά. Ὅθεν περιοριζόμεθα εἰς τὰς κεφαλαιώδεις τῶν περιπετειῶν τῶν περιγραφομένων ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, ὅσαι φαίνονται καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν ἀληθεῖς. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ Θεοδώρα διῆγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀπωλείᾳ, τὸ κάλλος αὐτῆς ἐξήνθησε θαυμάσιον, ὥστε ἡ νέα ἐκείνη Κυπρία ἀπέβη μία τῶν περιφημοτάτων ἑταιρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Τύριος Ἐκκηβόλος, διορισθεὶς διοικητὴς τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν Πενταπόλεως, παρέλαβεν αὐτὴν μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τάχιστα ἀπέπεμψε πάλιν· διὸ αὕτη περιπεσοῦσα αὐθις εἰς πενίαν, ἐπλανήθη ἐπὶ τινα χρόνον ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἀνατολῆς, διάγουσα τὸν πρότερον βίον, μέχρις οὗ, ὡς ὑπὸ προαισθήματός τινος ἐλαυνομένη, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, καὶ μετέβαλεν αὐτόθι τρόπον ζωῆς. Ἀποχώρησασα εἰς οἰκίαν πενιχρὰν, ἣν βραδύτερον μετεσκεύασεν εἰς πολυτελὲς καταγώγιον τῶν γυναικῶν ὅσαι ἀπετάσσοντο τῷ ἀσώτῳ βίῳ, ἐπορίζετο τὰ πρὸς διατροφὴν νήθουσα ἔρια καὶ περὶ ἄλλα γυναικεία ἔργα ἀσχολουμένη. Ἐκεῖ ἐγνώρισεν αὐτὴν ὁ Ἰουστινιανός, καὶ ἠράσθη αὐτῆς παραφόρως, τοσοῦτον παραφόρως, ὥστε ὁ νέος οὗτος, ὅστις ἐδύνατο νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον μετὰ τῶν πρώτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκῶν, ἐπέμεινε, παρὰ τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν τῶν συγγενῶν, νὰ νυμφευθῇ τὴν γυναῖκα ἐκείνην. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλίδος Εὐφημίας, ἥτις πρὸ πάντων ἀπέκρουε τὸ συνοικέσιον τοῦτο, ὁ Ἰουστινιανός κατέπεισε τὸν θεῖον νὰ ἐκδώσῃ νόμον καταργοῦντα ἐν μέρει τὴν προϋπάρχουσαν διάταξιν, δι' ἧς ἀπηγορεύετο εἰς ἄνδρα συγκλητικὸν νὰ λάβῃ σύζυγον γυναῖκα μετελθοῦσαν ἄτιμον ἐπάγγελμα, ἐπιτρέποντα δὲ τὸν τοιοῦτον γάμον εἰς τὰς γυναῖκας, ὅσαι σωφρονήσασαι ἠθελον ἀσπασθῆ χρηστότερον

βίον. Ὁ Ἰουστινιανός, ὠφελθεὶς ἀμέσως ἐκ τῆς νέας ταύτης διατάξεως, ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδώραν· καὶ ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουστίνος περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου παρέλαβε συνάρχοντα τὸν ἀνεψιόν, ἡ Θεοδώρα ἐχαιρετίσθη ὡς Αὐγουστα, καὶ ἐδέχθη ἀπὸ κοίνοῦ μετὰ τοῦ συζύγου τὸν ὄρκον τῆς πίστεως τῶν ὑπηκόων. Ἡ ἀνάβασις εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον γυναικὸς ὀρυμμένης ἀπὸ τοιαύτης καταγωγῆς καὶ διαίτης, εἶναι γεγονός καθ' ἑαυτὸ ἤδη παράδοξον· ἀλλὰ τὸ ἔτι παραδοξότερον εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ περὶ τὴν ἐσχάτην, ὡς λέγεται, ἀκρᾶσιαν καὶ ἀσωτίαν διαγαγοῦσα ἄπασαν τὴν πρώτην νεότητα, διέτελεσε σύζυγος πιστῆ, βασιλὶς γενναία, καὶ σύμβουλος πολλάκις συνετῆ τοῦ Ἰουστινιανοῦ· διετήρησε δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἐξαισίον αὐτῆς κάλλος. Ὁ Προκόπιος, οὐ μόνον εἰς τὰ βριθόντα κολακειῶν *Κτισματα* ἐξύμνησε τὸ κάλλος τῆς βασιλίδος, βεβαιῶν ὅτι «αὐτῆς τὴν εὐπρέπειαν λόγῳ τε φράσαι καὶ ἰνδάλματι ἀπομιμῆσθαι, ἀνθρώπῳ γε ὄντι παντάπασι ἀμήχανα ἦν.» ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀπορρήτοις *Ἀνεκδότοις* ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὸ προτέρημα ἐκεῖνο, εἰπὼν «ἡ δὲ Θεοδώρα εὐπρόσωπος μὲν ἦν καὶ εὐχαρις, ἄλλως κολοβὴ (μικρὰ τὸ ἀνάστημα) καὶ ὠρακιῶσα (ὠχρὰ) οὐ παντάπασι μὲν, ἀλλ' ὅσον ὑπόχλωρος εἶναι.» Ὡσαύτως καὶ εἰς τὰς σωζομένας αὐτῆς εἰκόνας ἐπιφαίνεται ὠραιότης χαρακτήρων, καὶ ὀξύτης βλέμματος, καὶ μεγαλοπρέπεια ὕφους, αἵτινες ἐξηγοῦσι μὲν τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσεπιμαρτυροῦσι δὲ ὅτι ἡ κατὰ Προκόπιον οἰκτρὰ ἐκείνη καὶ ἀποτρόπαιος ἐκφύλισις τῆς πρώτης νεότητος δὲν ἴσχυσε νὰ μαράνη τὰ θέληγητρα τῆς βασιλίδος. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς Προκόπιος, ὁ τσαυτάς ἐπισωρεύων κατὰ τῆς Θεοδώρας κακολογίας, οὐδεμίαν παρέχει νύξιν κατὰ τῆς μετὰ τὸν γάμον σωφροσύνης αὐτῆς· ὥστε καὶ ἡ πρὸς τὸν σύζυγον πίστις εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητον. Οὐδ' ἀναιρεῖ ὅπωςδ' ἦποτε ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς *Ἀνεκδότοις* ὅσα ἀλλαγῶ εἶπε περὶ τοῦ ὄντως ἀρρενωποῦ χαρακτῆρος ὃν ἀνεδείξεν ἡ βασιλὶς κατὰ τὴν φοβεράν στάσιν τοῦ Νίκα. Τελευταῖον αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός ἀνεκήρυξεν ἐν τῇ ὁγδόῃ αὐτοῦ νεαρᾷ τὴν σύνεσιν τῆς συζύγου καὶ ἐγκωμίασε τὰς σοφὰς αὐτῆς συμβουλὰς. Καὶ ἐκ τούτων μὲν μὴ νομίσῃ τις ὅτι ἡ Θεοδώρα ἀνεδείχθη τύπος ἀνθρωπίνης καὶ βασιλικῆς ἀρετῆς· ἡ γυνὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀγέρωχος, φιλάργυρος, καὶ ἐνίοτε φιλέκδικος καὶ τυραννικῆ· Ἄλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ βαράθρου τῆς ἀπωλείας εἰς ὃ εἰκονίζει τὴν Θεοδώραν κυλισμένην ὁ Προκόπιος, ἀνύψωσις αὐτῆς εἰς ἠθικὴν περιωπὴν, ἦτις.

ὄσα δὴ ποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἄλλα αὐτῆς ἐλαττώματα, ἦτο πάντοτε ἐξαιρέτος, καὶ αὐτὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς κάλλους ἢ διάσωσις, ἤθελον εἶναι γεγονός ἐνιαῖον ἐν ταῖς βιογραφικαῖς περιπετείαις, ὅσῳ ἐλαστικῇ, ὅσῳ ποικίλῃ καὶ ἂν ὑποτεθῆ ἢ ἀνθρωπίνη φύσις· ὥστε πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ ἀνεκδοτολόγος τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐπεσώρευσε εἰς τὸν βεβαίως ἀτυχῆ τῆς νεότητος τῆς Θεοδώρας βίον καὶ πολλὰς συκοφαντίας, ἐξ ἐκείνων τὰς ὑποίχας συνηθέστατα ἐπινοοῦσι καὶ ἐπαναλαμβάνουσι κατὰ τῆς εὐτυχίας καὶ τοῦ μεγαλείου ὁ φόβος καὶ ἡ ἐπιβουλὴ τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Τὴν δὲ τοιαύτην κρίσιν προσεπιβεβαίουσι πάντα ὅσα περὶ Προκοπίου γνωρίζομεν.

Ὁ Προκόπιος, ὁ ἱστορήσας τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας γεγονότα, ἐγεννήθη περὶ τὸ 490 ἔτος μ. Χρ. εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ Καισάρειαν. Διετέλεσε δὲ οὐ μόνον συγγραφεὺς πλείστου λόγου ἄξιος, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸς ἀνὴρ, ἀρχίσας μὲν τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς δικηγόρος ἐν Καισαρείᾳ, γενόμενος δ' ἔπειτα γραμματεὺς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ Βελισαρίου, καὶ τελευταῖον προαχθεὶς εἰς ὑψηλότερά τινα ἀξιώματα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὡς τινες ὑποθέτουσι, καὶ εἰς τὸ τοῦ ἐπάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας αὐτοῦ συγγραφὰς συνέταξεν ὑποχωρῶν βραδέως, ἀπὸ τοῦ 549 μέχρι τοῦ 559· ἐγράψε δὲ πρῶτον τὰς ἱστορίας, ἦτοι δύο βιβλία περὶ τῶν Περσικῶν, ἢ, καθὼς λέγει αὐτὸς, περὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων, δύο βιβλία περὶ τῶν πρὸς τοὺς Βανδήλους τῆς Ἀφρικῆς πολέμων, καὶ τέσσαρα βιβλία περιλαμβάνοντα τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων πολέμων. Τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἱστορικὰ βιβλία περὶ τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γενομένων πολέμων, εἶναι τὰ ἄριστα τῶν ὅσα κατέλιπεν ἡμῖν ἢ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ περίοδος, ἀνακαλοῦντα μέχρι τινὸς τὸν ἱστορικὸν τρόπον, ἂν ὄχι τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦλάχιστον τοῦ Πολύβιου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Ὁ Προκόπιος ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ, λέγει ὁ Ἄγγλος Γίββων. Ἐπιζητεῖ πάντοτε, καὶ ἐνίοτε ἐπιτυγχάνει, περὶ τὸ ὕφος τοῦ λόγου τόνον καὶ κομψότητα· αἱ σκέψεις αὐτοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες ὅμως εἶναι ὑπὲρ τὸ μέτρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσι πολλὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων γνῶσιν· ὁ δὲ ἱστορικός, φιλοτιμούμενος νὰ τέρψῃ καὶ νὰ διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους, φαίνεται περιφρονῶν τὰς τε προλήψεις

τοῦ ὄχλου, καὶ τὰς τῶν ἀυλῶν κολακείας. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅπερ ὁ Γίββων δὲν ἐξεδήλωσεν ἀρκετὰ σαφῶς, εἶναι ἡ πολλαχού τῶν ιστοριῶν ἐπιφαινομένη ἀτρόμητος τοῦ φρονήματος ἀνεξαρτησία καὶ τὸ θάρρος δι' οὗ ὁ Προκόπιος φέγει τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς εὐνοουμένους αὐτοῦ, καὶ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τὴν ὄλην κυβέρνησιν, καὶ αὐτὰς τὰς φιλτάτας τοῦ βασιλέως δοξασίας. Ἡ εἰλικρίνεια αὕτη τιμᾶ τὸν τε ιστορικὸν καὶ τὸν ιστορούμενον ἡγεμόνα.

Δυστυχῶς ὁ Προκόπιος δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ γράψῃ τὰς ιστορίας αὐτοῦ. Ὀλίγον ἔπειτα ἐδημοσίευσεν περὶ τῶν Ἰουστινιανοῦ Κτισμάτων λόγους ἕξ, ἐν οἷς δὲν κρίνει πλέον τὸν βασιλέα, ἀλλ' ἐγκωμιάζει αὐτὸν διαρρηδῆν. Εὐρίσκει μικρὸν τὸν Θεμιστοκλέα ὅστις ἐφημίζετο δι' οὐδὲν ἄλλο εἰμῆ ὅτι πόλιν μικρὰν ἐποίησε μεγάλην, ἐνῶ ὁ Ἰουστινιανὸς πολλὰ μὲν βασιλεία καθυπέταξεν, ἀναρίθμους δὲ ἐδημιούργησε πόλεις, καὶ οἰκοδομὰς τσαυτάς καὶ τηλικαύτας, ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ἠδύναντο νὰ ἀπιστήσωσιν ἂν εἶναι τῶντι ἔργα ἐνὸς μόνου ἀνδρός. Πλὴν τούτου, ὁ Προκόπιος βεβαιοῖ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἠσφάλισε τὴν πρότερον πλανωμένην πίστιν, διεσάφησε καὶ συνηρμολόγησε τοὺς ἄλλοτε σκοτεινοὺς καὶ ἀντιφάσκοντας νόμους, ἐπλούτισε τοὺς ὑπὸ κούους, οὐ μόνον συνεχώρησε τοὺς ἐπιβουλευόντας τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ εἰς τοσοῦτον προῆλθε φιλάνθρωπίας, ὥστε καὶ στρατηγούς καὶ ὑπάτους τοὺς τοιούτους ἀνέδειξεν. Ἐν ἐνὶ δὲ λόγῳ ἐπιφέρει, ὅτι ἐάν τις ἐξετάσῃ ἀκριβῶς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ θέλει εὐρεῖ παιδιὰν τὴν πολυθρύλητον τοῦ Κύρου ἀρχὴν, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐδιπλασίασε τὸ κράτος αὐτοῦ κατὰ τε τὴν χώραν καὶ τὴν ἄλλην δυνάμιν. Ἡ ἄμετρος αὕτη κολακεία, ἡ τοσοῦτον πρὸς τὰς κρίσεις τῶν ιστοριῶν πολλάκις ἀντιφάσκουσα, ἠθέλεν ἀρκέσει ἵνα ἐλαττώσῃ τὴν πρὸς τὸν Προκόπιον ὑπόληψιν ἡμῶν, ἀλλ' οὐδ' εἰς ταύτην ἠρκέσθη. Ἐνῶ συνέτασσε καὶ ἐδημοσίευσεν τὸ ἐγκώμιον τοῦτο, ἐγράφε συγχρόνως ἐν σκοτίᾳ καὶ παραβύστῳ τὰ διαβόητα Ἀνέκδοτα, ἐν οἷς λέξιν πρὸς λέξιν σχεδὸν ἀναίρει ὅσα ἐν τοῖς περὶ Κτισμάτων λόγοις ἐβεβαίωσε, καὶ καταδικάζει ὅσα ἀπεθαύμασεν. Ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν τὰς κίσχροτέρας καὶ κακουργοτέρας πράξεις, καὶ πολλάκις τιαυτάς οἶας ἢ μᾶλλον διεστραμμένη φαντασία δυσκόλως δύναται νὰ ἐπινοήσῃ. Ἀγωνίζεται νὰ ἀμαυρώσῃ πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν ἐγένετο παρὰ τοῦ βασιλέως, ὑποθέτων αἰείποτε πονηρὰς ἐν αὐτῷ προαιρέσεις. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη μανίας περὶ τὴν κατα-

φορὰν αὐτοῦ καὶ τὴν ὕβριν, ὥστε ἀξιοῖ που σπουδαίως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα δὲν ἦσαν ἄνθρωποι ἀλλὰ δαίμονες λαβόντες σχῆμα ἀνθρώπου ἵνα ἐξολοθρεύσωσι τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ἡ τριπλῆ αὕτη παλιμβουλία εἶναι ἴσως ἐνιαία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἱστορίας. Εὐρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν ἐγκώμια ἀντὶ τῆς ἀληθείας· εὐρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν λιθέλλους ἀντὶ τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, ἀφοῦ ἐκαλλιτέχνησε πιστὴν ὁπρωσῶν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων εἰκόνα, ἔπειτα ν' ἀσχοληθῆ εἰς τὸ νὰ ἐπιχρίσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ ψιμυθίου τῆς κολακείας, καὶ συγχρόνως ἰδίαις χερσὶ, τὴν αὐτὴν εἰκόνα ν' ἀκρωτηριάσῃ καὶ νὰ ἀσχημίσῃ ἵνα παραγάγῃ ἀλλόκοτόν τινα τερατογραφίαν, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ γεγονός ἀνήκουστον. Ὅθεν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας ἤδη, ἀπὸ τοῦ Νικολάου Ἀλεμάννου ὅστις τῷ 1623 ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ἐν Λουγδούνῳ τὰ Ἀνέκδοτα, μέχρι τοῦ Φίληκος Δᾶν (Dahn) ὅστις τῷ 1865 ἐξέδωκεν ἀξιόλογον περὶ Προκοπίου πραγματείαν, ποικίλαι ἐγένοντο ἀπόπειραι ἵνα ἐξηγηθῆ τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον. Τινὲς νομίσαντες αὐτὸ ἀδύνατον, ὑπέθεσαν ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα τὰ ὁποῖα φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐδημοσιεύθησαν πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Προκοπίου. Ἀλλ' ὁ Σουΐδας ῥητῶς λέγει· «ἔγραψε καὶ ἕτερον βιβλίον, τὰ καλούμενα Ἀνέκδοτα τῶν αὐτοῦ (Ἰουστινιανοῦ) πράξεων. . . . Τὸ βιβλίον Προκοπίου τὸ καλούμενον Ἀνέκδοτα, ψόγους καὶ κωμωδίας τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ περιέχει καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Θεοδώρας, ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτοῦ Βελισσαρίου καὶ τῆς γαμετῆς αὐτοῦ.» Καὶ πλὴν τῆς μαρτυρίας ταύτης ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις ἐπιμελῶς τὰ Ἀνέκδοτα καὶ ν' ἀντιπαραβάλλῃ πρὸς τὰς ἄλλας συγγραφὰς τοῦ Προκοπίου, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τὸ ὕψος αὐτοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι γνήσιον τοῦ Προκοπίου ἔργον, ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Δᾶν, εἶπον ἐν γένει ὅτι ἡ αἰσχροὺ αὕτη παλιμβουλία ἐξηγεῖται εὐκόλως· καὶ ἵνα ἐξηγηθῶσιν αὐτὴν εὐκόλως προτείνουσι τὸ μορμολύκειον τῆς ἐσχάτης ἐξαχρειώσεως τοῦ λεγομένου Βυζαντινοῦ κράτους, ἧς ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν ὑπῆρξεν, ὡς ἀξιοῦσι, πιστὸν ἀπεικόνισμα. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι λησμονοῦσιν, ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν παρήγαγε δεῦτερον Προκόπιον καὶ ὅτι ἐξεναντίας οἱ συγγραφεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων, δὲν διαπρέπουσι μὲν ἐπὶ ἱστορικῇ τέχνῃ καὶ γλαφυρότητι λόγου, ἔχουσιν ὅμως ἅπαντες σχεδὸν ἀκραδάντους τινὰς πεποιθήσεις περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων κα

τῶν προσώπων, πεποιθήσεις πολλάκις ἡμαρτημένας, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον σεβαστάς. Ὡστε ἡ ὑποτιθεμένη ἐσχάτη ἐκείνη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξαχρείωσις, ἣτις, ῥητέον ἐν παρόδῳ, δὲν ἦτο, χείρων τῆς ἐξαχρείωσεως πολλῶν ἄλλων ἱστορικῶν περιόδων καὶ αὐτῆς τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, δὲν ἐξηγεῖ παντάπασι τὴν κακοήθειαν τοῦ Προκοπίου, οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἔνεκεν αὐτῆς προσωπικὴν αὐτοῦ εὐθύνην· ἢ δ' εὐθύνη αὕτη εἶναι τόσῳ μείζων ὅσῳ ἡ τυραννία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἐκώλυσε τὸν Προκόπιον νὰ ἐκφέρῃ ἐν ταῖς ἱστορίαις γνώμην ἐλευθέραν περὶ τε τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Τοῦτο συνχισθανόμενοι ἄλλοι τε καὶ ὁ Δᾶν, ἠγωνίσθησαν νὰ ἀνακαλύψωσιν ἐκ τίνων ἄρα γὰρ μερικῶν ἀφορμῶν ὁ ἱστορικός ἡμῶν ἐξετράπη τῆς ἀρχικῆς εὐθείας ὁδοῦ, δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ, ἐπὶ τὴν αἰσχρὰν κολακείαν καὶ τὸν ἔτι αἰσχροτέρου λίβελλον. Καὶ ὑπέθεσαν λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν ἐγκώμιον ἐγράφη ἢ ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ἢ ἵνα ἐξευμενισθῇ, οὗτος διότι ἐν ταῖς ἱστορίαις δὲν ἐπηνέθη ἀρκούντως· τὸ δὲ λοιδορικὸν βιβλίον ἢ ἔνεκα προσωπικῆς τινος δυσαρρεσκείας ἢ πρὸς ἐκδίκησιν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστη δῆθεν ὁ συγγραφεὺς νὰ συντάξῃ τοὺς περὶ Κτισμάτων λόγους. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι εἰκασίαι αἵτινες οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἱστορικὴν ἀξίαν.

Τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, τίνα πίστιν δύναμεθα σήμερον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὰ τερατώδη τοῦ Προκοπίου Ἀνέκδοτα. Ὁ Δᾶν μετὰ πολλὰς καὶ λεπτολόγους ἀντιπαραθέσεις τῆς συγγραφῆς ταύτης πρὸς τὰς Ἱστορίας καὶ τὰ Κτίσματα, ἔφθασεν εἰς τὸ ὁπῶσῶν ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Γίββωνος συμπέρασμα, ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἄξια πίστεως, ἅμα ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ αὐτῶν αἱ ὑπερβολαὶ καὶ τὰ πλάσματα ὧν ὑμολογουμένως βρῖθουσιν. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη, καίτοι ἔχουσα πρόσχημά τι ὀρθότητος, πράγματι εἶναι σφόδρα ἐπισφαλῆς. Τίνες εἶναι αἱ ὑπερβολαί, τίνα τὰ πλάσματα, καὶ τίς ἡ ἀλήθεια; Τίς δὲ θέλει θέσει τὰ ἀκριβῆ μεταξὺ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους ὅρια; Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι καθ' ἑαυτὰ τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἀνάξια πίστεως. Ὁ Προκόπιος ὅστις ἐξεσχίζετο ἐν αὐτοῖς ἵνα ἀποδείξῃ τὴν κακοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ παράσχῃ αὐτὸς οὗτος ἀπόδειξιν ἀναμφισβήτητον τῆς ἰδίας κακοήθειας, ἣτις ἐνώπιον τῆς ἱστορικῆς, ὡς καὶ πάσης ἄλλης δικαιοσύνης ὀνομάζεται ψευδομαρτυρία. Ὅθεν συντασσόμεθα μᾶλλον μετὰ τῆς γνώμης ἐκείνων ὅσοι δὲν παραδέχονται τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀναφερόμενα εἰμὴ

καθ' ὅσον ταῦτα ἐπιμαρτυροῦνται ὑπὸ ἄλλων ἱστορικῶν ὅτινες δὲν ἀντέγραψαν τὸν Προκόπιον. Καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπιχειροῦμεν ἤδη τὴν ἐξιστόρησιν τῆς μακρᾶς καὶ πολυκρότου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Διότι εἰμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἤρχισεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Ἰουστίνου, ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἤδη τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Ναὶ μὲν ἐπισήμως συνάρχων δὲν ἀνηγορεύθη εἰμὴ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ θεοῦ αὐτοῦ· πράγματι ὅμως ἐπενήργησεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Πρὸ πάντων δὲ ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ παρασκευάζῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν παρ' αὐτοῦ μελετωμένην ἀνάκτησιν τοῦ δυτικοῦ κράτους. Συνῆψε σχέσιν καὶ φιλίαν στενὴν πρὸς Ἰλδέρικον, τὸν βασιλέα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδῆλων, φιλίαν ἣτις προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὴν αὐτόθι ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ἐν ταύτῳ δὲ ἐστοχάσθη ἀπαραίτητον τὴν παῦσιν τοῦ σχίσματος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει μετὰ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐπὶ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη, ἀπὸ Ζήνωνος, καὶ τὴν ἐκ παντὸς τρόπου ἐξευμένισιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, εὐελπὶς ὅτι οὕτω θέλει καταστήσει αὐτὸν προθυμότερον νὰ συμπράξῃ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος.

"Ὅθεν κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ ὁ Ἰουστίνος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πάπαν Ὀρμίσδαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὑπεχρεώθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου, καὶ νὰ ἐξελειφῇ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀκακίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐτι δὲ καὶ τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀνιστασίου. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἐαυτοῦ βασιλείας, ἐν ἔτει 525, ὁ Ἰουστίνος ἔδωκεν ἕτερον δεῖγμα περιποιήσεως καὶ εὐπειθείας πρὸς τὴν παπικὴν ἀρχήν. Ἐβασίλευεν ἐτι τότε τῆς Ἰταλίας ὁ Γότθος Θεοδέρικος, ὅστις, ἀρειανὸς ὢν, εἶχε ζητήσῃ παρὰ Ἰουστίνου νὰ μὴ παρενοχλῶνται οἱ κατὰ τὴν Ἀνατολήν ἀρειανοὶ περὶ τὸ δόγμα αὐτῶν. Μὴ ἐπιτρέψαντος δὲ τούτου τοῦ Ἰουστίνου, ὁ Θεοδέρικος ὑπεχρέωσε τὸν διάδοχον τοῦ Ὀρμίσδου Ἰωάννην Α' νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα μεσολαβήσῃ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῷ βασιλεῖ· καὶ ὁ πάπας τοῦ ὁποῖου οἱ προκάτοχοι ἔφερον ἕνω κάτω τὴν ἐκκλησίαν, διότι οἱ

τοῦ Ἰουστίνου προκάτοχοι ἀναίχοντο τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, ἠναγκάσθη ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐντολὴν νὰ συστήσῃ αὐτὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνοχὴν, παρέχων τῇ ἀληθείᾳ ἀλλόκοτον δεῖγμα τῆς θρυλουμένης ἀνεξαρτησίας τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως. Ὅπως δὴποτε, προσελθόντος τοῦ πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξῆλθον πανηγυρικῶς εἰς προὔπαντησιν αὐτοῦ ἡ σύγκλητος, ὁ κληρὸς, ὁ λαὸς καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς· κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐτέλεσεν ὁ πάπας τὴν θείαν μυσταγωγίαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἄλλ' ἐνῶ κατεπροδίδοντο τοιοῦτοτρόπως τὰ ἀληθῆ τῶν ἀνατολικῶν συμφέροντα, χάριν πολιτικῶν βουλευμάτων ἀλλοτρίων εἰς τὰ συμφέροντα ἐκεῖνα, ἐδέησεν ὁ Ἰουστίνος νὰ ἐπιστήσῃ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ὅπου οἱ Πέρσαι ἐπανελάβον τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐν ἔτει 527, ἀποθνήσκοντος τοῦ Ἰουστίνου, ἀνέλαβεν ὁ Ἰουστινιανὸς μόνος τὴν ὅλην ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπανηγύρισε πολυτελῶς τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ· λαμπρὰ δὲ κατὰ Περσῶν νίκαι ἐκλείψαν τῆς νέας βασιλείας τὰς ἀρχάς, καὶ ἠνάγκασαν τὸν μέγαν Χοσρόην νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος ὅστις ἐμελλε νὰ περιποιήσῃ τὸσαύτην δόξαν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Βελισάριος ἐγεννήθη ἐν Θράκῃ ἐκ γονέων ἀφανῶν, καὶ εἶχε διατελέσει εἰς τῶν δορυφόρων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις, ἅμα βασιλεύσας, προεχειρίσατο αὐτὸν στρατηγὸν τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Βελισάριος, ἐπιτραπείς ἐπὶ Ἰουστίνου στρατιωτικὴν τινα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡγεμονίαν, δὲν εἶχεν εὐδόκησῃ. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκεν αὐτῷ τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἀγῶνα, μαντεύσας τὴν μεγαλοφυίαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον τῆς δεξιᾶς τοῦ νέου βασιλέως χεῖρὸς ἔρμαιον. Ἐκτοτε δὲ ὁ Βελισάριος προσέλαβεν, ἐν Μεσοποταμίᾳ ὦν, ὡς γραμματεὴ τὸν Προκόπιον, τὸν πιστὸν σύντροφον καὶ τὸν ἀκριβῆ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἱστορικόν. Οἱ Πέρσαι, εἰς 40,000 ἀνδρῶν συμποσούμενοι, ἐπῆλθον αὐτόθι τῷ 530 ἐπαιρόμενοι ὅτι θέλουσι καταλύσει τὰ ἀσφαλῆ τῆς Δάρας ὀχυρώματα· καὶ ὁ στρατηγὸς αὐτῶν εἶχε μάλιστα προπετῶς παραγγεῖλει εἰς τὸν Βελισάριον νὰ παρασκευάσῃ τὸ βαλανεῖον τῆς πόλεως, διότι ἐσκόπει, ἔλεγε, τὴν ὑστεραίαν νὰ λουσθῇ ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ συγκεντρωθεὶς περὶ τὸ φρούριον ἐκεῖνο στρατὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ μόλις ἠρίθμει 25,000 ἀν-

δρῶν, καὶ τὸ χεῖριστον ἐστερεῖτο μὲν ἀποχρώσεως πειθαρχίας, ἥτο δὲ τεταπεινωμένος ἐκ προηγουμένων ἀτυχημάτων· ἀλλ' ἤγετο ἤδη ὑπὸ ἀνδρός, τοῦ ὁποίου τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ἐμελλε νὰ κατισχύσῃ ἀπάντων τῶν ἐλαττωμάτων τούτων. Προπαρασκευάσας τὸ πεδῖον τῆς μάχης διὰ τάφρου, ἣτις ποικίλας ἔχουσα διευθύνσεις, ἅμα μὲν ἐχρησίμευεν εἰς ἐξασφάλισιν τοῦ στρατοπέδου, ἅμα δὲ εἰς ἐπιτηδείας ἐνέδρας, ὁ Βελισάριος ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ εἰς κρίσιμόν τινα στιγμὴν τοῦ ἀγῶνος ἐπάγεται ἐπ' αὐτοὺς ἀδοκῆτως τὸ ἐνεδρεῦον ἰππικόν, δι' οὗ κυρίως καὶ κατωρθώθη ἡ νίκη. Πίπτει τότε ἡ ἱερά τῶν Περσῶν σημαία, αὐτὸς τῶν ἀθανάτων ὁ λόχος τρέπεται εἰς φυγὴν, τὸ πεζικὸν ρίπτει τοὺς θυρεοὺς καὶ οἱ ἠττημένοι καταλείπουσιν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ὀκτακιςχιλίους νεκρούς. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 531, οἱ πολέμιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Συρίαν ἀπὸ τῆς ἐρήμου. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀνεχαίτισαν τὴν ὁρμὴν αὐτῶν αἰ συνεταὶ τοῦ Βελισαρίου διατάξεις. Οἱ Πέρσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι. Καθ' ἐκάστην νύκτα ὁ Βελισάριος κατέλαμβάνε τὸ κατὰ τὴν προτεραίαν στρατόπεδον αὐτῶν, ὥστε ἤθελεν ἐξῶσει αὐτοὺς ἄνευ αἱματοχυσίας, ἐὰν ἡ παράλογος ἔπαρσις τοῦ ἰδίου στρατοῦ δὲν ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως περὶ Καλλίνικον. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ἡ δεξιὰ αὐτοῦ πτέρυξ ὑπέστη τὸν ἐσχατον κίνδυνον διὰ τὴν προδοσίαν ἢ τὴν ἀνανδρείαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ Ἀράβων· ἀλλὰ τὸ πεζικὸν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἐμεινεν ἀκλόνητον, καὶ ὁ Βελισάριος ἀφιππεύσας, διὰ μακρᾶς καὶ πεισματώδους ἀμύνης ἠνάγκασε τελευταῖον τοὺς πολεμίους νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια. Οὕτω δὲ συντελέσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν μετ' ὀλίγον συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐμελλε νὰ λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ νέας ἀφορμὰς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ τροπαιοῦχον αὐτοῦ στάδιον.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνησχολήθη εἰς τὴν ἀνεγερσιν τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ χρησιμωτάτου τῶν μνημείων, ὅσα ἐμελλον νὰ καταστήσωσιν ἀείμνηστον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διατάξας τὴν σύνταξιν τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων. Τὰ νομοθετικὰ ταῦτα ἔργα, εἰ καὶ ἐγράφησαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, καὶ τὸ πλεῖστον ἀπηρτίσθησαν ἐκ τῶν συστατικῶν τῆς προηγουμένης ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας καὶ νομολογίας, δὲν εἶναι ὅμως ἄσχετα πρὸς τὸν ὅλον

τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους βίον. Οὐ μόνον ἐξ αὐτῶν ἐπήγασαν αἱ βραδύτερον ἑλληνιστὶ γραφεῖσαι συλλογαὶ τῶν νόμων, αἵτινες ἐρρῦθμισαν τὰς ἀστικάς ἡμῶν σχέσεις κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα, καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι κατὰ μέγα μέρος εἰσέτι τὸ ἀστικὸν δίκαιον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς, καὶ ὁ μετέπειτα διαμορφωθείς χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ὑπῆρξαν ἐντελῶς ἀμέτοχοι τοῦ καταρτισμοῦ τῆς νομοθεσίας ταύτης. Εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἀποχρώντως τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ὥστε νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς καὶ ἀκριβῶς μέχρι τίνος ὠφελήθησαν ἐξ αὐτῆς οἱ τοσοῦτον κλέος κτησάμενοι ἐπὶ νομοθετικῇ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ Ῥωμαῖοι. Ἄλλ' ὅμως αἱ εἰδήσεις, ὅσαι εἶναι δυνατὸν νὰ συλλεγῶσι περὶ τούτου, ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων, ὑποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος δικαιοῦται νὰ κοινωνήσῃ ἐν μέρει τοῦλάχιστον τῆς τιμῆς, τῆς εὐλόγως εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἀποδιδδομένης. Παραλείποντες ἐνταῦθα τὴν δωδεκάδελτον, ἣτις ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ δικαίου τούτου, καὶ τὴν ὁποίαν, καθ' ἃ ὁμολογοῦσιν αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἱστορικοὶ, οἱ δεκαδάρχει παρέλαβον τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἑρμοδώρου ἐν μέρει ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν πόλεων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ τῆς Σικελίας, πρὸς τὰς ὁποίας οἱ Ῥωμαῖοι ἦλθον πρωϊμώτατα εἰς σχέσεις, ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν νομοθεσίαν αὐτῶν, οὐδὲν ἤττον ἢ εἰς τὸν ὑπόλοιπον πολιτισμόν.

Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἔθνος ἐξόχως πρακτικόν, καὶ τοιοῦτοι ὄντες, οὐ μόνον δὲν μετεκίνουν ἐκ τοῦ προχείρου τὰ καθεστῶτα εἰς τὰ ἔθνη πρὸς τὰ ὅποια ἤρχοντο εἰς κυριαρχικὰς σχέσεις, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζον καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ πᾶν ὅ,τι χρήσιμον εὔρισκον εἰς τὰ ἔθνη ταῦτα. Ὅθεν διετήρησαν μὲν τοὺς νόμους πλείστων ὄσων κατακτηθεισῶν ὑπ' αὐτῶν πόλεων καὶ χωρῶν, παρέλαβον δὲ ἐντὸς τοῦ ἰδίου δικαίου τοὺς ναυτικούς νόμους τῶν Ῥοδίων καὶ περὶ τὴν σύνταξιν τῶν αἰθίων διαταγμάτων τοῦ πραίτωρος, δι' ὧν κατ' ἔτος ἀνεπτύσσοντο, συνεπληροῦντο καὶ ἐνίοτε ἐτίθεντο ἐκ μέσου, κατὰ τὰς προϊούσας τῆς κοινωνίας χρείας, οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοὶ νόμοι, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν προπατόρων ἡμῶν, παρ' οἷς, ὡς εἶδομεν, πάντες οἱ φίλοι τῆς προόδου Ῥωμαῖοι, ἀπὸ τῆς δευτέρας ἔτι πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀπαρτίζωσι τὴν ἀνατροφὴν αὐτῶν καὶ παιδείαν. Ἐκ-

τότε ἢ ἐν Ῥώμῃ μεταφυτευθεῖσα ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰς ἰδίαις αὐτῆς ἀρχαῖς ἀντὶ τῶν στενῶν τύπων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐδεσμεύετο τὸ ἀρχαῖον δίκαιον. Λί ἀρχαὶ αὐταί, προαγόμεναι εἰς μέσον διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ πραίτωρος, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐπιεικείας καὶ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, μετερρύθμισαν τοιοῦτοτρόπως κατ' ὀλίγον οὐ μικρὸν τῆς νομοθεσίας μέρος. Ὁ Κικέρων, ὅστις ἐξυμνεῖ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς αὐτοῦ πραγματείαις τὴν σοφίαν τῶν ἑαυτοῦ προπατόρων, καὶ συνιστᾷ τὴν σπουδὴν τοῦ πατρῷου δικαίου καὶ τῆς δωδεκαδέλτου, τῆς ὅλως, λέγει, λησμονηθείσης, πράγματι εἶναι οὐδὲν ἥττον μαθητῆς, καὶ ἐνίοτε ἀπλοῦς ἐρμηνευτῆς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἐὰν αἱ ὑψηλὰ, ἀλλὰ πολλὰκις ἀνεπίδεκτοι ἐφαρμογῆς θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκλύσωσιν ἀνθρώπους θετικούς καὶ εἰθισμένους εἰς τὴν πρακτικὴν διεξαγωγὴν τῆς κυβερνήσεως, οἱ ἀνθρώποι ὅμως οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποκρούσωσιν ἐξίσου τοὺς περιπατητικούς, τῶν ὁποίων αἱ ἀρχαὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς τῶν γεγονότων μελέτης καὶ ἀντιπαραθέσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος εἶχον συντάξαι τὰς περὶ πολιτειῶν καὶ νόμων μελέτας αὐτῶν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀπείρων πολιτευμάτων ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν. Εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, τὸν ὁποῖον ὁ Κικέρων ἐν τῇ περὶ νόμων πραγματείᾳ αὐτοῦ φαίνεται προαιρούμενος νὰ λάβῃ ὡς τύπον, προσέθηκε τὴν ὑπερτάτην ἐκείνην πείραν, ἣτις δὲν προσκτᾶται εἰμὴ διὰ τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων. Τελευταῖον ἑτέρα τις σχολή, ἢ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων, διὰ τῆς ἀκριθείας τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν ὀρισμῶν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὕψους καὶ τῆς ἀστηρότητος τῶν ἠθικῶν αὐτῆς παραγγελμάτων, καὶ διὰ τοῦ ἐνεργοῦ-αἰσθήματος τὸ ὁποῖον ἀνέπτυσσεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἤρθεσε τὰ μάλιστα εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν χαρακτῆρα, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἤσκησεν ἰσχυρὰν καὶ ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν εἰς τὴν νομοθεσίαν. Ἄπαντες σχεδὸν οἱ νομοδιδάσκαλοι, τῶν ὁποίων αἱ ἀποφάνσεις εἶχον κῦρος, καὶ πάντες σχεδὸν ὅσοι ἢ συνέταξαν δογματικὰς περὶ δικαίου πραγματείας, ἢ δημοσίᾳ ἐδίδασκον τὸ δίκαιον ἐν Ῥώμῃ, ἀνῆκον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ζήνωνος. Οἱ ὀρισμοὶ αὐτῶν, τὰ ἀξιώματα αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πολλὰκις εἰμὴ ἀπλῆ ἀντιγραφὴ χωρίων τοῦ Παναϊτίου ἢ τοῦ Χρυσίππου· καὶ ὅτε μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας, ἢ νομοθετικὴ ἐξουσία συνεκεντρώθη καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατόρων, αἱ ἀντιγραφαὶ δι' ὧν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Πτο-

λεμαίων, οἱ Καίσαρες ἔλυον τὰ ὑποβάλλόμενα εἰς αὐτοὺς ζητήματα, συνετάσσοντο ὑπὸ νομικῶν παιδευθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν στωϊκὴν σχολήν.

Ἄλλ' ἔλθωμεν ἀπὸ τῶν γενικῶν τούτων θεωριῶν εἰς τινὰ παραδείγματα τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἔσχεν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ Μαρκκιανὸς παρέλαβεν ἐκ τοῦ Χρυσίππου τὸν περίφημον ὄρισμόν· «Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς, θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχροῦν, καὶ ἄρχοντα, καὶ ἡγεμόνα· καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστακτικὸν μὲν τῶν ποιητέων, ἀπαγορευτικὸν δὲ τῶν οὐ ποιητέων.» Κατὰ μίμησιν τῶν στωϊκῶν οἱ ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐνησχολήθησαν μὲν περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῶν ὄρων, ἐπεμελήθησαν δ' ἐξαιρέτως τὴν περὶ τὸν λόγον βραχύτητα καὶ ἀκριβείαν, ἐπέστησαν δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τὴν διαλεκτικὴν τέχνην. Ἀλλὰ καὶ τῶν δογμάτων τῆς ἐσωτερικῆς φιλοσοφίας τῶν στωϊκῶν εὐρίσκονται οὐκ ὀλίγα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ δικαίῳ ἔχνη. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων διαίρεσιν εἰς ἐνσώματα καὶ ἀσώματα· τὸν προσδιορισμὸν τῶν δημοσίων πραγμάτων, τῶν κοινῶν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἢ εἰς μόνους τοὺς ἰθαγενεῖς· τὰς θεωρίας περὶ τῶν ὑποχρεώσεων ὅσαι συνομολογοῦνται ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ τῆς βίας· τὸν ὄρισμόν τοῦ φυσικοῦ δικαίου· τινὰς περὶ αὐτοχειρίας διατάξεις· τὰ ψυχολογικὰ δόγματα ὧν βρῖθουσιν αἰ σωζόμενα περικοπαὶ τῶν μεγάλων τῆς Ῥώμης νομοδιδασκάλων, Λαβέωνος, Οὐλπιανοῦ, Ἰαπινιανοῦ, Σαλουίου Ἰουλιανοῦ καὶ ἄλλων· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸν γενικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα τῆς συντηρήσεως καὶ ἀντιστάσεως, ὃν ἡ ῥωμαϊκὴ νομοδιδασκαλία κοινὸν ὡσαύτως εἶχε πρὸς τοὺς στωϊκοὺς. Εἰδικώτερον δὲ ἡ θεωρία τῶν τριῶν τοῦ δικαίου θέσεων, φυσικοῦ, ἐθνικοῦ, ἀστικοῦ, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στωϊκὸν δόγμα, τὸ θεωροῦν τὸν ἄνθρωπον ὡς ζῶον, ὡς ἄνθρωπον, ὡς πολίτην. Καὶ πλὴν τούτου τινὲς τῶν περὶ ἐπικαρπίας διατάξεων, ἡ περὶ τόκου θεωρία, τὸ περὶ ἐπταετῶν μεταβολῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δόγμα, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ὠρίσθησαν ἰκανότητές τινες ὑπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, αἰ τοῦ δικαίου τούτου θεωρίαί περὶ τῆς προσαυξήσεως καὶ τῶν διαφορῶν αὐτῆς εἰδῶν, ἡ περὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἐγκλημάτων δοξασία καὶ ἄλλα πλεῖστα ὅσα μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐπὶ τοσοῦτον ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν στωϊκῶν, ὥστε πολλάκις

παρεδέχθησαν καὶ αὐτὰς αὐτῶν τὰς πλάνας. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης οἰκειότητος τῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐξηγεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἥτις τόσον ὀλίγον ἐπενήργησεν εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατώρθωσεν ὁμως νὰ καταστήσῃ ἀσπαστὴν παρ' αὐτῷ τὴν ἀστικὴν αὐτῆς νομοθεσίαν· κατώρθωσε δὲ τοῦτο, διότι οἱ ἑλληνικοὶ λαοὶ τῆς ἀνατολῆς εὗρισκον ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ἐκείνῃ ἀρχὰς αἰτινες δὲν ἦσαν εἰς αὐτοὺς ἀλλότριαι.

Ἦλθεν ἔπειτα ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς, ὅστις διαμορφωθείς καὶ ἰκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ μάλιστα καὶ τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, παλαιδῶς ἐπενήργησεν εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους ἀπὸ Κωνσταντίνου μέχρις Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Κώνστας, ὁ Ἰοβιανὸς, ὁ Οὐάλης, ὁ Μέγας Θεοδόσιος, ὁ Ἀρχάδιος, ὁ Θεοδόσιος ὁ νεώτερος, ὁ Ἀναστάσιος, ὁ Ἰουστῖνος, περιεστοιχισμένοι ὄντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λειτουργῶν τοῦ νέου θρησκευματος, ἀναγκαιῶς συνεβουλευθήσαν αὐτοὺς περὶ τὴν σύνταξιν τῶν νόμων αὐτῶν καὶ τῶν διαταγμάτων. Αἱ δ' ἀρχαὶ τοῦ θρησκευματος τούτου ἦσαν περὶ οὐκ ὀλίγα διάφοροι τῶν ἀρχῶν τοῦ θρησκευματος τὸ ὁποῖον εἶχε προεδρεύσει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προτέρας νομοθεσίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τῆς οἰκογενείας, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ τὴν κατάστασιν τῶν γυναικῶν. Τὰ δόγματα ταῦτα, πολὺ πρὶν ἐνθρονισθῶσιν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τοῦ κράτους, εἶχον ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις διαμορφωθείσα δι' ἑλληνικῶν θεσμῶν, ἀπετέλεσε κατὰ τὰς πρώτας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας κράτος ἐν κράτει, ἥτοι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος, τὸ ὁποῖον λεληθότως ὀργανωθὲν διέζησε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, ἦλθεν ἔπειτα εἰς ῥῆξιν πρὸς αὐτὸ, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξηφάνισε καὶ ἐκληρονόμησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τὰ νέα κοινωνικὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα, πολὺ πρὶν ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐπισήμου νομοθεσίας, ἴσχυον λοιπὸν ἐν τῇ νέα ταύτῃ ἑλληνικῇ καὶ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις εἶχε τοὺς νόμους αὐτῆς, τοὺς πόρους, τὰ δημόσια καταστήματα καὶ πρὸ πάντων τοὺς δικαστὰς αὐτῆς, διότι οἱ ἐπίσκοποι τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας προσέλαβον ἀνέκαθεν διαιτητικὴν τινα μεταξὺ τῶν πιστῶν δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης κοινωνίας, τὰ δόγματα ἐκεῖνα μετεπιβάσθησαν κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους, ὡς προεῖρηται,

ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων

Ἐν τούτοις ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι κατὰ τὴν ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδα μεγάλη τις σύγχυσις ἐπεκράτει ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ. Ἄλλοι μὲν τῶν νόμων ἀνέτρεχον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀβασίλευτον, ἢ, ὡς λέγεται συνήθως, δημοκρατικὴν ἐποχὴν, σχέσιν ἔχοντες πρὸς θεσμούς μὴ ὑπάρχοντας πλέον· ἄλλους συνέταξαν αὐτοκράτορες ἐθνικοὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς μὲν, ἀλλὰ ἐθνικῆς ἑλληνικῆς τῶν στωϊκῶν αἰρέσεως· ἄλλοι ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπισκόπων εἰς αὐτοκράτορας χριστιανούς· οἱ μὲν εἶχον καταργηθῆ ἐν μέρει, οἱ δὲ εἶχον πέσει εἰς ἀχρηστίαν, οἱ δὲ κατεκλύπτοντο ὑπὸ σωροῦς ὀγκώδεις ἐρμηνειῶν. Παρεκτὸς τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, ὑπῆρχον καὶ συγγραφὰ νομομαθῶν, εἰς ἃς ἐπὶ Θεοδοσίου Β' εἶχε δοθῆ ἰσχύς νόμου ἐν τοῖς δικαστηρίοις, καὶ αἵτινες περιεῖχον ἀντιφάσεις ἀδιορθώτους. Ἐντεῦθεν μεγάλη ἦτο ἡ ἀβεβαιότης τῶν ἐννόμων σχέσεων, ρυθμιζομένων μᾶλλον κατὰ τὴν ἀσθενῆ κρίσιν τῶν δικαστῶν ἢ κατὰ τοὺς σαφεῖς ὁρισμούς τοῦ νόμου. Τοῦτο δὲ τὸ δεινὸν περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐλάττωμα ἐπεχείρησεν ἅμα βασιλεύσας ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ θεραπεύσῃ, ἀθροίζων μὲν εἰς τρεῖς συλλογὰς ὅλας τὰς διατάξεις ὧν ἤθελε κρίνει ἀναγκασίαν τὴν διατήρησιν, καταργῶν δὲ ὅλας τὰς διατάξεις ὧν δὲν ἤθελον περιληφθῆ ἐν αὐταῖς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἀπὸ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς ἐγένοντο νόμων τινῶν συλλογαί· ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι αἱ ἀρχαιότεραι ἐξ αὐτῶν δὲν περιελάμβανον εἰμὴ μέρη τινὰ τῆς νομοθεσίας, καὶ ταύτης ἕκτοτε οὐσιωδῶς ἀλλοιωθείσης, αὐτὴ ἡ τελευταία καὶ πασῶν τελειότερα, ἢ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου ἀπαρτισθεῖσα, καὶ ἀπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ὀνομαζομένη, εἶχεν ἀποβῆ αὐθις ἀτελής ἔνεκα τῶν ποικίλων νεαρῶν διατάξεων τῶν ἐν τῷ μεταξύ αὐτοκρατόρων. Ἐξηκολούθουν δὲ ἔχουσαι νόμου ἰσχὺν νομικαί τινες συγγραφὰι, καίτοι βριθούσαι ἀντιφάσεων. Ὡστε ὑφίστατο πάντοτε ἡ ἀνάγκη εὐρυθμοτέρου, πληρεστέρου καὶ σαφεστέρου καταρτισμοῦ τῆς ὅλης νομοθεσίας· ἡ δὲ περὶ τούτου προαίρεσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λογισθῆ ὡς σωτήριος, εἰ καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀτοπήματα καὶ παραπτώματα.

Τὸ ἔργον ἀνετέθη εἰς δέκα νομοδιδασκάλους, ὧν προῖστατο ὁ περίπυστος Τριβωνιανός. Ὁ Τριβωνιανὸς ἐγεννήθη εἰς Σίδην, αἰολικὴν πόλιν

τῆς Παμφυλίας, ἐκ προγόνων μακεδόνων. Κατ' ἀρχάς μὲν μετῆλθε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου· διακριθεὶς δ' ἔπειτα ὑπὸ τοῦ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἀναμαρτήτου ὀφθαλμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προεχειρίσθη ἔπαρχος τῆς πόλεως, καὶ τελευταῖον ἀνεβιβάσθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ κοιαιστωρος, ἦτοι τοῦ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργοῦ, ἀξίωμα τὸ ὑποῖον τότε ἦτο πολὺ σπουδαιότερον ἢ σήμερον, διότι ὁ βασιλεὺς ἐνήσκει τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, πολλάκις δὲ καὶ τὴν ὑπερτάτην δικαστικὴν, ταῦτα δὲ πάντα διὰ τοῦ κοιαιστωρος, ὅστις τούτου ἕνεκα καὶ πάρεδρος τοῦ βασιλέως καὶ στόμα τοῦ βασιλέως ἐλέγετο.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Τριβωνιανοῦ πνεῦμα δὲν ἐδίστασεν ἰ Γίββων νὰ παραβάλη πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος. Καὶ εἶχε τῶντι ὁ Ἕλλην νομοδιδάσκαλος τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ κοιαιστωρ τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν μέγαν ἄγγλον φιλόσοφον τῆς ἑπτακαιδέκατης ἑκατονταετηρίδος, τὸν Καγκελάριον τοῦ βασιλέως Ἰακώβου Α'. Ὁ Τριβωνιανός, ὅπως καὶ ὁ Βάκων, ὑπῆρξε τὸ ταμεῖον οὕτως εἰπεῖν ὄλων τῶν γνώσεων καὶ ὄλων τῶν γεγονότων τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ· ἔγραψεν εἰς λόγον πεζὸν καὶ ἔμμετρον περὶ ποικίλων θετικῶν καὶ ἀφηρημένων ἀντικειμένων· φιλολογικὰ, ποιητικὰ, φιλοσοφικὰ, φυσικὰ· ἠσχολεῖτο περὶ ποικίλας τέχνας, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, τῆς ὁποίας ὁ ἐγκέφαλος αὐτοῦ ἦτο ἡ πληρεστέρα ἴσως βιβλιοθήκη τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὴν δ' ἀχανῆ ταύτην πολυμάθειαν ἐπεκόσμου εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἄνδρας εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἐκείνη προσήνεια, ἣτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ λαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλάκις τοὺς ἐχθρούς. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Τριβωνιανός δὲν εἶχε μόνον πολλὰς τῶν ἀρετῶν τοῦ Βάκωνος, ἀλλὰ καὶ μίαν τοῦλάχιστον τῶν κακιῶν. Ὁ Προκόπιος εἰς ἓν τῶν καλλίστων καὶ μᾶλλον ἀξιοπίστων ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων, ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. «Τριβωνιανός δὲ φύσεως μὲν δυνάμει ἐχρῆτο καὶ παιδείας ἐς ἄκρον ἀφίκετο τῶν κατ' αὐτὸν οὐδενὸς ἦσσαν, ἐς δὲ φιλοχρηματίαν δαιμονίως ἐσπουδακῶς οἶός τε τὴν κέρδους ἀεὶ τὸ δίκαιον ἀποδίδοσθαι, τῶν τε νόμων ἡμέρα ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἐκάστη τοὺς μὲν ἀνήρει, τοὺς δὲ ἔγραψεν, ἀπεμπολῶν τοῖς δεομένοις κατὰ τὴν χρείαν ἐκάτερον.» Πρέπει ἄρα γε νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν δεινὴν ταύτην κατηγορίαν, συμπεραίνοντες ὅτι ὁ Τριβωνιανός οὐ μόνον περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐδωροδοκεῖτο, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ

νομοθετικὰ ἔργα διετέλει ὡσαύτως ἀναίρων καὶ γράφων νόμους ἐπὶ ἀργυρίοις ; Ὁ Προκόπιος δὲν ἀναφέρει ῥητῶς εἰμὴ ἓν καὶ μόνον παράδειγμα τοιοῦτου σκανδαλώδους νομοθετήματος· τοῦτο δὲ καὶ μόνον τὸ παράδειγμα ἀνευρίσκωμεν εἰς τοὺς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ νόμους, καθ' ὅσον σώζονται καὶ εἶναι γνωστοί. Χάριν τῆς Ἑμεσηνῶν ἐκκλησίας ἐξεδόθη ἔρισμός ἐπιτείνων εἰς 100 ἔτη τὴν παραγραφὴν, ἀντὶ τῆς κοινῶς ἐπιχειρήτουσθαι 30 καὶ 40 ἐνιαυτῶν ἔρισμός ὅστις ἔπειτα ἀνεκλήθη διὰ τῆς νεαρᾶς 101 καὶ τοῦ Δόγματος 5. Δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἄπειροι μὲν ἦσαν οἱ νομοθετικοὶ οὗτοι σολοικισμοί, κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν, ὃ εἰς καὶ μόνος ὑπὸ τοῦ Προκοπίου ἀναφερόμενος εἶναι καὶ ὁ μόνος ἄχρι τοῦδε ἐν τοῖς νόμοις περισωθείς. Ὅθεν πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐνέπεσε καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ὑπερβολὴν ἐκείνην, ἧς εἶχεν, ὡς εἶδομεν, τὴν ὀλεθρίαν ἔξιν. Ὀλιγώτερον ὅμως δικαιοῦμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων αἰσχροκέρδειαν τοῦ Τριβωνιανοῦ· ὄχι μόνον διότι ὁ Προκόπιος πολλάκις ἐπανέρχεται εἰς αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ διότι ὅλοι σχεδὸν οἱ μεταγενέστεροι ἐπικυροῦσιν αὐτὴν, ὥστε σήμερον νομίζεται βέβαιον ὅτι ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος τῶν ὑπερτάτων τοῦ δικαίου ἀρχῶν διδάσκαλος, ὁ ὑπατος τῆς θέμιδος λειτουργός, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνθεξῆ εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς δωροδοκίας καὶ ὅτι πολλάκις μετεχειρίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ ἄξιωμα καὶ τὴν λαμπρὰν ἐπιστήμην ἵνα κορέσῃ τὸ ἀγενές τῆς φιλοχρηματίας πάθος.

Ὁ Βάκων εἶπέ ποῦ τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ συγγραφεῶν, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι «ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ἄγγελοι πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὄφεις ἐρπυστήρες.» Ὁ δὲ Μακώλαιϋ παρατηρεῖ ὅτι ὁ δαιμόνιος οὗτος ἀνὴρ δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ῥξυθερκείας, οὐδὲ τῆς εὐρείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην· ἤραει νὰ ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Καὶ τῶντι ὁ Βάκων ἐπιπορεύθη ὡσαύτως τὸ δικαστικὸν αὐτοῦ ἄξιωμα, καὶ συνέλεξεν ἀπὸ τῆς βορβορώδους ταύτης πηγῆς χρυσίων πολὺ. Ἡ μόνη κατὰ τοῦτο διαφορὰ μεταξὺ Βάκωνος καὶ Τριβωνιανοῦ εἶναι ὅτι ἡ δωροδοκία τοῦ πρώτου ἐξηλέγχθη δικαστικῶς, καθότι ἡ βουλὴ τῶν λόρδων κατεδίκασε τὸν ἄνδρα ἔνεκεν αὐτῆς εἰς φυλάκισιν καὶ χρηματικὴν ποινὴν 40,000 λιρῶν ἀγγλικῶν, ἐνῶ κατὰ τοῦ Τριβωνιανοῦ ὑπάρχουσιν ἀόριστοι μόνον κατηγορίαι, αἵτινες δὲν ἠξέυρομεν μέχρι τίνος εἶναι βάσιμοι, ἂν καὶ ἐν γένει εἰμποροῦν νὰ μὴ ἦναι ὄλως ἀνυπόστατοι. Πλὴν τούτου ὁ μέγι-

στους τῶν νεωτέρων χρόνων φιλόσοφος ὑπέπεσε καὶ εἰς ἄλλα, εἰ δυνατόν
 δεινότερα ἀμαρτήματα· καταδιώξας μέχρι θανάτου τὸν εὐεργέτην
 αὐτοῦ Ἔρσεξ, μεταχειρισθεὶς εἰς τὰς ἀνακρίσεις βασανιστήρια, καὶ ἑ-
 τέρα πολλά τούτοις ὅμοια πράξας, ἐνῶ εἰς τὸν Ἕλληνα νομοθέτῃσκαλον
 δὲν ἀποδίδεται εἰμὴ ἓν καὶ μόνον ἔγκλημα, ἡ φιλοχρηματία. Ἄλλ'
 ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἔχῃσι τὰ περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τῶν δύο τούτων
 ἀνδρῶν, βέβαιον εἶναι ὅτι ἀμφότεροι εἶχον προτερήματα τινα, τὰ ὅποια
 δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν ἀρετάς· διότι ἂν ἐνίοτε ἐπικουροῦσι τὴν
 χρηστότητα, πολλάκις καλύπτουσι τὴν κακίαν. Καθὼς ὁ Βάκων, οὕτω
 καὶ ὁ Τριβωνιανός ἦτο χαρίεις, ἀνεκτικός, πρᾶος καὶ ἠδύνατο λοιπὸν
 ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος μὲν αὐτοῦ νὰ ἀποβῆ φίλος χρήσιμος, ὡς ἐκ τοῦ
 ἀξιώματος δὲ, ἐχθρὸς ἐπικίνδυνος. Πῶς θέλετε τοιαύτη φύσις νὰ μὴ
 ἐξευμενίσῃ πᾶσαν ἀπέχθειαν; Οἱ παρ' αὐτοῦ ἀδικούμενοι, εἰ μὲν ἀνῆ-
 κων εἰς τὸν κοινὸν ὄμιλον, ἦσαν ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλούς, καὶ οὐδὲ
 εἶχον τότε φωνήν· ἠθέλησαν ἅπαξ νὰ εἰσακουσθῶσι διὰ τῆς στάσεως
 τοῦ Νίκα, ἀλλὰ τάχιστα κατεδικάσθησαν εἰς ἔτι βαθυτέραν σιωπὴν·
 εἰ δὲ ἀνῆκων εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἦσαν ἔτι ὀλιγώτεροι,
 καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸ τριπλοῦν δέλεαρ τῆς ἐπιστήμης,
 τῶν τρόπων καὶ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, αἰσθανόμενοι ὅτι ἐπὶ τέλους ἦτο
 συμφερότερον δι' αὐτούς νὰ ἀποζημιωθῶσιν ἐπιζητοῦντες τὴν πρόχει-
 ρον τοῦ κοιμιστοῦ εὐνοίαν ἢ νὰ χειροτερεύσωσι τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐκ-
 τιθέμενοι εἰς τὴν παντοδύναμον αὐτοῦ δυσμένειαν. Ὁ Προκόπιος δι'
 ὀλίγων λέξεων παρέστησεν ἄριστα κατὰ τοῦτο τὸν χαρακτῆρα τοῦ Τρι-
 βωνιανοῦ καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ χαρακτῆρος τούτου εἰς τὸ πολιτικὸν
 αὐτοῦ στάδιον. «Τριβωνιανός μὲν ἔτη πολλὰ ἐπιβιούς τῆ τιμῆ ἔτε-
 λεύτησε νόσω, ἄλλο οὐδὲν ἄχαρι πρὸς οὐδενὸς παθών. Ἦν γὰρ αἰμύ-
 λος τε καὶ τᾶλλα ἠδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιάσαι
 ἱκανώτατος τῆ τῆς παιδείας περιουσία.» Καὶ οὕτω μὲν ἐξευμενίζων
 ἐκ παντὸς τρόπου τὴν Νέμεσιν, ὁ Τριβωνιανός ἀπέφευγε πάντας τοὺς
 πρὸ τῶν ποδῶν σκοπέλους· οὐδὲν ἦττον δ' ἀσφαλῆς διετέλεσε καὶ ἀπὸ
 τῶν ἀνωθεν καταγιγίδων, διότι ὁ Ἰουστινιανός συνεχώρει πάντα τὰ ἀ-
 μαρτήματα τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἦσαν ἀναγκαῖοι τῆ βασιλείᾳ αὐτοῦ,
 παρεκτός μόνον ὅταν ὑπώπτευεν ἐπιβουλήν τινα κατὰ τῆς ἰδίας ἀρχῆς.
 Τίνα δὲ ἐπιβουλήν ἠδύνατο νὰ φοβηθῆ παρ' ἀνδρὸς, ὅστις διετέλει ἀεί-
 ποτε ἔρπων ἐνώπιον τῆς βασιλικῆς θελήσεως, καὶ περὶ ἓν μόνον ἐτόλμα,
 περὶ τὸ κολακεύειν τὸν αὐτοκράτορα τοσοῦτον ἀνηλεῶς, ὥστε, αὐτὸς

ὅστις δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε, ἔλεγε σπουδάζων ὅτι τρέμει μήπως ὁ Ἰουστινιανὸς, ἔνεκα τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ, γίνῃ ποτὲ αἴφνης ἀνάρπαστος εἰς τὸν οὐρανόν. «Καί ποτε αὐτῷ παρεδρεύων Τριβωνιανὸς ἔφη περιθεὴς ἀτεχνῶς εἶναι μή ποτε αὐτὸς ὑπὸ εὐσεβείας ἐς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθεὶς λάθοι.» Ταῦτα ὁ Προκόπιος. Ὁ δὲ Μιλήσιος Ἡσύχιος «Τριβωνιανὸς κολακεύων Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα ἔπειθεν αὐτὸν ὡς οὐκ ἀποθανεῖται, ἀλλ' εἰς οὐρανοὺς ἀρπαγήσεται. Ἦν δὲ ὁ Τριβωνιανὸς Ἕλληνας τε καὶ ἄθεος.»

Τοιοῦτος ἦτο ὁ Τριβωνιανὸς, εἰς ὃν ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὴν διαρρυθμισιν τῆς νομοθεσίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ παραλάβῃ συνεργοὺς τοὺς ἀρίστους τῶν τότε Ἑλλήνων νομοδιδασκάλων. Αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἔδωκεν, εἰς αὐτοὺς διελάμβανον ἐν περιλήψει ὅτι ὀφείλουσιν, ἀφαιρέσαντες τὰ περιττὰ προοίμια τῶν προηγουμένων αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, τὰς ἐπαναλήψεις, τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰ ἀπηρχαιωμένα μέρη, νὰ ἀθροίσωσι καὶ νὰ κατατάξωσιν αὐτὰς ὑπὸ τίτλους προσήκοντας, ἐνώνοντες, ἐν ἀνάγκῃ, πλείους εἰς μίαν ἢ καὶ τὸ κείμενον μεταβάλλοντες, ἀλλὰ διατηροῦντες τὰς χρονολογίας αὐτῶν καὶ κατατάσσοντες αὐτὰς χρονολογικῶς. Αὕτη ἡ τῶν νόμων συλλογὴ, ὀνομασθεῖσα κώδηξ, διηρέθη εἰς δώδεκα βιβλία, ἴσως κατὰ μίμησιν τῆς δωδεκαδέλτου, καὶ ἐδημοσιεύθη τῷ 529· ἀλλὰ μετὰ τινα ἔτη, ἦτοι τῷ 534, ἐγένετο ἀναθεώρησις τοῦ κώδηκος καὶ δευτέρα ἐκδόσις, ἧς μόνῃς σώζεται ἄχρι τοῦδε τὸ κείμενον καὶ ἣτις μόνῃ ἔλαβε κῦρος νόμου. Κατέστη δὲ ἀπαραίτητος ἡ ἀναθεώρησις αὕτη, διότι ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἐκδώσει οὐκ ὀλίγας διατάξεις περὶ διαφορῶν ἀμφισβητουμένων ζητημάτων τοῦ δικαίου, αἵτινες πολυειδῶς ἐτροπολόγουν τὰς διατάξεις ὅσαι εἶχον γίνεαι δεκταὶ ἐν τῷ κώδηκι· ὥστε πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ περιληφθῶσι καὶ αὐταὶ εἰς τὸν κώδηκα, ἀφαιρουμένων τῶν ἀρχαιότερων ὅσαι δι' αὐτῶν κατηργήθησαν· καὶ πλὴν τούτου κατέστη ἀναγκαῖον νὰ εἰσαχθῇ ἐν γένει πλείοτερα τις ἐνότης μεταξὺ τῆς πρώτης ταύτης νομοθετικῆς συλλογῆς καὶ δύο ἐτέρων, γενομένων μετὰ τὸ 529 ἔτος. Γρόντι, ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τοῦ κώδηκος ἐκδόσιν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ Τριβωνιανὸν ἔργον ἕτερον μεῖζον τοῦ προηγουμένου καὶ οὐδὲν ἦπτον δυσχερές, τὸ ἔργον τοῦ νὰ συντάξωσι συλλογὴν τῶν δοκίμων νομικῶν συγγραφῶν, ὧν τινὲς μὲν, ὡς προείπομεν, εἶχον κῦρος νόμου, πᾶσαι δὲ ἀπετέλουν θαυσιλεστάτην πηγὴν τοῦ

δικαίου, ἀλλ' ἐν ταύτῳ πᾶσαι ἦσαν καὶ δυσεύρετοι καὶ πρὸς ἀλλή-
 λας δυσσυμβίβαστοι. Ὄθεν ὁ Ἰουστινιανὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς ἐπι-
 τρόπους αὐτοῦ νὰ σταθμίσωσιν ἐπιμελῶς τὰς ἐν ταῖς νομικαῖς ἐκείναις
 συγγραφαῖς περιεχομένας γνώμας, νὰ παραλείψωσι τὰ περιττὰ καὶ ἀ-
 πρηχαιωμένα, νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀντιφάσεις, νὰ ἀποφύγωσι τὰς ἐ-
 πικναλήψεις καὶ νὰ συγχωνεύσωσιν ὅλην ταύτην τὴν ὕλην εἰς ἓν εὐμέ-
 θεον νομοθετικὸν ἔργον, ὡς ἂν εἰ τοὺς ἐν αὐτῷ ὕρισμοὺς ἀπήγγελλεν
 ἀμέσως ὁ αὐτοκράτωρ.

Ἡ ἀχανὴς αὕτη συλλογὴ συνεπληρώθη ἐντὸς τριῶν ἐτῶν, διηρέθη
 εἰς 50 βιβλία, ὠνομάσθη Πανδέκτης ἢ Δίγευστα (Κανονισμὸς) καὶ πε-
 ριέλαβεν ἀποσπάσματα τριᾶκοντα καὶ ἐννέα νομοδιδασκάλων, τῶν
 ὁποίων αἱ συγγραφαὶ ἀπετέλουν διςχιλία βιβλία. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ
 ἔτος, 533, ἐν ᾧ συνεπληροῦτο ἡ τοῦ Πανδέκτου σύνταξις, ὁ Ἰουστινια-
 νὸς ἀνέθηκεν εἰς τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νομοδιδασκά-
 λους νὰ συντάξωσιν Ἐπιτομὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου εἰς τέσσαρα
 βιβλία, ἐπιγεγραμμένην μὲν Εἰσηγήσεις, κυρίως δὲ προωρισμένην νὰ
 διδασκεται εἰς τὰς σχολὰς, καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς νέους εἰς τὴν
 μελέτην τοῦ Κώδικος καὶ τοῦ Πανδέκτου. Αἱ Εἰσηγήσεις συνετάχθη-
 σαν ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιότερων ἐγχειριδίων τοῦ δικαίου, καὶ ἐξαιρέτως
 ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰσηγήσεων τοῦ Γαίου, τῶν ὁποίων τὸ πρωτότυπον
 κείμενον ἀνευρέθη ἐν μέρει κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν χειρογράφοις
 παλιμψήστοις. Περιελήφθησαν ὁμως εἰς τὸ νέον τοῦτο ἐγχειρίδιον πολ-
 λά ἐκ τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος, καὶ προσετέθησαν οὐ μόνον
 ἱστορικαὶ ἀναπτύξεις, ἀλλὰ καὶ αἱ κυριώτεραι τῶν μεταβολῶν ἕως ὁ
 Ἰουστινιανὸς ἐπήγαγεν εἰς τὸ δίκαιον.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι πάντα ταῦτα τὰ νέα νομοθετικὰ ἔργα συνε-
 τάχθησαν ἔτι εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ οὐ μόνον
 ἦτο ἀνέκαθεν οἰκειότερα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ πρὸ και-
 ροῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Εἶ-
 δομεν ὅτι ὁ Ἀρκάδιος εἶχεν ἤδη ἀναγκασθῆ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς δι-
 καστάς τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σύνταξιν τῶν ἀποφάσεων αὐ-
 τῶν· ὁ δὲ Θεοδοσίος εἰς πᾶντας τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι (σελ. 633
 καὶ 676 τοῦ δευτέρου τόμου). Πλὴν τούτου ἐπειδὴ αἱ πράξεις καὶ οἱ
 κανόνες τῶν συνόδων συνετάσσοντο ἑλληνιστὶ καὶ εἶχον κύριον νόμον, αὐ-
 τοὶ οἱ αὐτοκράτορες μεταχειρίζοντο κατὰ προτίμησιν τὴν ἑλληνικὴν
 γλῶσσαν εἰς τὰ περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διατάγματα ὥστε

ἤδη ὁ Κώδης περιελάμβανεν ἰκανὰς ἑλληνικὰς διατάξεις. Ἐπειδὴ δὲ καὶ νομοδιδάσκαλοι εἶχον γράψει εἰς τὴν ἑλληνικὴν, οἷον ὁ Μοδεστίνος, τὰ ἀποσπάσματα αὐτῶν κατεχωρίσθησαν ὡσαύτως αὐτολεξεί εἰς τὸν Πανδέκτην. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄμως αὐτοκράτορες ἐξηκολούθησαν ἐτι μεταχειριζόμενοι ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τὴν λατινικὴν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς εἶχε τόσῳ μᾶλλον τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ὅσῳ ἐμελέτα καὶ ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, διὸ καὶ ἐπετηδεύετο ὀνομάζων πάτριον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς μὲν αὐτοῦ πάτριον εἶχε τὴν σλαυϊκὴν, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος δὲ εἰς ὃ προῆλθε, πάτριον ἔπρεπε νὰ ὑπολαμβάνῃ τὴν γλῶσσαν τῶν ὑπηκόων τῶν ὁποίων ἦρχεν. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐμελλε νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν τοιούτων ἀξιώσεων. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς νεαράς αὐτοῦ διατάξεις, τοῦλάχιστον τὰς πλείστας τῶν διατάξεων τούτων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι πράττει οὕτω, διότι ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι ἡ ἐπικρατεστάτη τοῦ βασιλείου αὐτοῦ. Ὅθεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 7 νεαρᾶς λέγει: «διόπερ . . . . οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ τὸν νόμον συνεγράψαμεν, ἀλλὰ ταύτη δ' ἡ τῇ κοινῇ τε καὶ Ἑλλάδι, ὥστε ἅπασιν αὐτὸν εἶναι γνώριμον, διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἐρμηνείας.» Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 13 νεαρᾶς ὡσαύτως ὀνομάζει «Ἑλλάδα καὶ κοινήν» φωνὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ Β' τῆς 28 νεαρᾶς λέγει αὐτὴν «συνήθη γλῶσσαν» καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 66 νεαρᾶς λέγει διάταξιν τινα «τῇ Ἑλλήνων φωνῇ» γεγραμμένην «διὰ τὸ τῷ πλήθει κατάλληλον.» Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν. Ἐπι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ ἐκδίδωνται ἑλληνικαὶ μεταφράσεις τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων, διότι ἡ λατινικὴ εἰς ἣν ἦσαν αἱ συλλογαὶ αὗται συντεταγμέναι, ἦτο ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλοὺς. Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ τὸ δίκαιον ἐδιδάσκετο ἑλληνιστὶ, ἀναγκαίως καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ ἑλληνιστὶ ἐγράφοντο. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ δικαστήρια ἀντὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τὰ λατινικὰ τῶν νόμων κείμενα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τὰς ἑλληνικὰς αὐτῶν μεταφράσεις καὶ ἀναπτύξεις, ὥστε τοιουτοτρόπως ὁ ἐξελληνισμὸς ὅλης τῆς νομοθεσίας προέκυψεν ἀπὸ αὐτῶν τῶν σπλάγγων τοῦ ἔθνους, μέχρις οὗ μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ

ἐκδώσῃ ἐπίσημα ἑλληνικὰ τῶν νόμων κείμενα, περὶ ὧν θέλομεν διηγήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἤσχολεῖτο περὶ τὰ ἔργα ταῦτα, μικροῦ ἐδέησεν ἐν ἔτει 532 νὰ ἀποβάλλῃ τὴν βασιλείαν ἐνεκα στάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκραγείσης. Ἡ στάσις αὕτη διεξήχθη ὑπὸ τῶν λεγομένων φατριῶν τοῦ ἱπποδρόμου, ὥστε πρόσφορον εἶναι νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν περιωνύμων ἐκείνων ἀγῶνων, τῶν ὁποίων ἐλάβομεν καὶ προηγουμένως ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δὲν παρεστήσαμεν ἔτι ὅλην τὴν σπουδαιότητα. Αἱ ἀρματοδρομίαι ἀπετέλουν ἀνεκαθεν μέρος τῶν πανηγύρεων ὅσαι ἐτελοῦντο εἰς πολλὰς ἑλληνίδας πόλεις, καὶ ὧν ἐπιφανέστεραι ἦσαν τὰ Ἰσθμια, τὰ Νέμεα, τὰ Πύθια, καὶ μάλιστα τὰ Ὀλύμπια, περὶ τῶν ὁποίων ἐν ἐκτάσει ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ (σελ. 187 καὶ ἐπ.). Μετὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος χώρας, μετεφυτεύθησαν εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι πανηγύρεις, ἰδίως εἰς Αἰγᾶς, Θεσσαλονίκην, Νικόπολιν, Δίον, Κύζικον, Μαγνησίαν, Νίκαιαν, Πέργαμον, Ἀνάζαρβον τῆς Κιλικίας, Σίδην, Ἐρεσον, Σμύρνην, Θυάτειρα, Ταρσὸν, Ἀττάλειαν, Τράλλεις, Τύρον, Ἀντιόχειαν, Ἀλεξάνδρειαν ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Πολλοὶ τῶν ἀγῶνων τούτων ἔφερον αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἱερὸν, τὸ ἑλληνικὸν τῶν Ὀλυμπίων ὄνομα, εἰ καὶ τινες προσέλαβον, τοῦ καιροῦ προϊόντος, ἤθη ῥωμαϊκά. Ἰδίως δὲ τὸν ἑλληνικὸν ἅμα καὶ ῥωμαϊκὸν τοῦτον χαρακτῆρα εἶχεν ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακὸς ἀγὼν, ὅστις ἀπέβη πολύκροτος ἀπὸ τῆς τρίτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ παραδόξως ἤκμασε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκτῆς, ὅτε ἐν ἔτει 521 κατηργήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰουστίνου.

Ἄλλὰ μάλιστα ἱστορικῆς μνείας ἄξια ὑπῆρξαν αἱ ἀρματοδρομίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἵτινες φυσικῶς τῷ λόγῳ διωργανώθησαν μᾶλλον κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατησάντων ἱπποδρομικῶν ἀγῶνων. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ταύτῃ τοῦ κράτους πρωτεύουσα τὰ συναγωνιζόμενα ἄρματα ὄντα κατ' ἀρχὰς δύο, ἔπειτα ἐδιπλασιάσθησαν τέσσαρα δὲ ὡσαύτως ὑπῆρξαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ βραδύτερον περιορίσθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς δύο. Τὰ χρώματα τοῦ ἱματισμοῦ τῶν δύο κατὰ πρῶτον ἐν Ῥώμῃ εἰσαχθέντων ἀρματηλατῶν

ἦσαν τοῦ ἐνὸς λευκόν, τοῦ ἄλλου ἐρυθρόν· τὰ δὲ χρώματα τῶν μετὰ ταῦτα προστεθέντων δύο ἦσαν τοῦ ἐνὸς πράσινον, τοῦ ἄλλου κυανοῦν· καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἐπὶ τέλους παραμείναντα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ φιλοτιμία τῶν ἀγωνιζομένων, καὶ τοσοῦτον σφοδρὰ τὰ πάθη τὰ ἧποῖα ἐκίνουν παρὰ τοῖς θεαταῖς, ὥστε πρωῒμώτατα εἶχον σχηματισθῆ ἐν Ῥώμῃ φατρίαὶ κατὰ τὰ διάφορα τῶν ἀρματηλατῶν χρώματα, οἱ λευκοὶ (Albati), οἱ ἐρυθροὶ (Russati), οἱ πρασινοὶ (Prasini), οἱ κυανοὶ ἢ βένετοι (Veneti), τῶν ὁποίων αἱ θορυβώδεις καὶ ἐνίοτε αἰματηραὶ ἐριδες ἐτάραζαν πολλάκις τὴν πόλιν. Καὶ ὅμοιαι φατρίαὶ ἐσυστήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀναγνωρισθεῖσαι, ὅπως ἐν Ῥώμῃ, ὑπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ προσλαβοῦσαι δημοτικόν τινα ὄργανισμὸν, διότι ὠνομάζοντο *δήμοι*, εἶχον ἐκάστη τὸν *δήμαρχον* αὐτῆς καὶ τὸν *κατάλογον* τῶν μελῶν, κατατεθειμένον ἐν τῷ ἐπαρχείῳ τῆς πόλεως. Ὁ κατάλογος ὅμως οὗτος δὲν περιεῖχεν, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν δημοτῶν. Τούλάχιστον, περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἐκκτονταετηρίδος, ἐπὶ Μαυριζίου τοῦ βασιλέως, οἱ ἐν τῇ βασιλευδίᾳ ἐγγεγραμμένοι Βένετοι ἦσαν 1500, οἱ δὲ Πράσινοι, 900, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατετάσσοντο εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν μερίδων τούτων.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἵπποδρομικοὶ τῆς νέας πρωτεύουσας ἀγῶνες διωργανώθησαν, ὡς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους, καθ' ὁμοίωσιν τῶν ἀγῶνων τῆς Ῥώμης, ὁ ἐλληνικὸς χαρακτήρ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ ἀναμνήσεις ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζοντο, ἐτροπολόγησαν οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τοῦ ἵπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδεμίαν ἐννοίαν δύναται νὰ δώσῃ τὸ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀπλούμενον σήμερον Ἄτ-Μεῖδάν. Τὸ πλάτος τοῦ ἵπποδρόμου ἦτο βήματα 158 ἐνῶ τὸ σημερινὸν πλάτος δὲν ὑπερβαίνει τὰ 88 βήματα· τὸ δὲ μῆκος ἦτο βήματα 639, ἐνῶ νῦν δὲν ὑπερβαίνει τὰ 433. Πλὴν τούτου, τὸ Ἄτ-Μεῖδάν εἶναι ἐπίπεδον ἔχον μὲν ἀφ' ἐνὸς τὸ περικαλλές τζαμίον τοῦ Σουλτάν Ἀχμέτη, ἀφ' ἐτέρου ὅμως ἔλεεινά τινα κτίρια, ἐνῶ ὁ ἵπποδρόμος ἦτο ἀμφιθεατροειδὲς σύμπλεγμα λαμπρῶν οἰκοδομῶν, βάθρων, κιόνων, ἀγαλμάτων, περιτετελιχισμένον καὶ ἔχον διαφόρους πύλας. Ἐκ τῶν ποικίλων τούτων οἰκοδομημάτων καὶ κοσμημάτων, δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ὀλίγα τινὰ, τὰ κυριώτερα. Πρὸ πάντων ἄξιον μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον *Κάθισμα*, τὸ μέρος δηλαδή ὅπου καθήμενοι ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ

βασιλική οἰκογένεια καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἐν τέλει, ἐθεώρουν τοὺς ἀγῶνας. Τὸ Καθίσμα τοῦτο, τὸ ὑποῖον ὑπεστήριζον καὶ ἐκόσμουσαν εἰκοσιτέσσαρες ὑπερύψηλοι κίονες, ἔκειτο ἐπὶ τῆς βορείου κορυφῆς τοῦ Ἱπποδρόμου, ἐπὶ δὲ τῆς ἀντιθέτου νοτίου ὑπῆρχεν ἡ καλουμένη, ὡς ἀπὸ τοῦ σχήματος, Σφενδόνη. Ἐνθεν δὲ καὶ ἔνθεν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ Ἱπποδρόμου, ἦσαν βαθμηδὸν διατεθειμένα τὰ Καθίσματα ἢ Βάθρα τῶν Δήμων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο προσέτι καὶ Στοαί, καὶ Περίπατοι, καὶ Ἀναβάθραι, καὶ κατὰ μετωνυμίαν Δῆμοι. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐπιμήκους τούτου τετραγώνου ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες καὶ ἴσταντο πλεῖστα ἔργα τέχνης παντὸς χρόνου καὶ παντὸς εἶδους. Ἐκεῖ ὑπῆρχον οἱ περίφημοι τέσσαρες ἐπίχρῦσοι ἵπποι, εἰς ἓνα τῶν ὑποίων, ἔργον ὄντα ὡς εἰκάζεται τοῦ Λυσίππου, ἀπρωρημένον δ' ἔχοντα τὸν πόδα, ἀναφέροντι οἱ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ σωζόμενοι οὗτοι στίχοι Μιχαήλ τοῦ Ψελλοῦ·

Ἐμπνοὺς ὁ χαλκοῦς ἵππος οὗτος ὃν βλέπεις·

Ἐμπνοὺς ἀληθῶς καὶ φριμάσσειται τάχα.

Τὸν πρόσθιον δὲ τοῦτον ἐξαίρων πόδα,

Βαλεῖ σε καὶ λάξ, εἴπερ ἔλθῃς πλησίον.

Δραμεῖν καθορμᾶ, στήθι, μὴ προεγγίσης·

Μᾶλλον δὲ φεῦγε, μὴ λάθῃς τὸ τοῦ λόγου.

Οἱ ἵπποι οὗτοι ἀρπαγέντες ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν πρώτης ἀλώσεως, μετεκομίσθησαν εἰς Ἐνετίαν, ὅπου ἄχρι τοῦδε ἴστανται ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς τοῦ Ἀγίου Μάρκου ἐκκλησίας. Ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὔρεν ὡσαύτως ἄστυλον ἢ χαλκῆ ὀφιοειδῆς τρικέφαλος στήλη, ἐφ' ἧς ἦτο ἐπιτεθειμένος πάλαι ποτὲ χρυσοῦς τρίπους ἐν Δελφοῖς, ἀμφοτέρω ἀναθήματα τοῦ κοινῶ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ Μηδικοῦ πολέμου· ἡ δὲ στήλη αὕτη, ἢ μετακομισθεῖσα αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (σελ 529 τοῦ δευτέρου τόμου), σώζεται ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου, εἰ καὶ δεινῶς ἠκρωτηριασμένη (σελ. 465 τοῦ πρώτου τόμου). Ἐκεῖ ἴσταντο πρὸς τοῦτοις ἀγάλματα ὁμηρικῶν θεῶν καὶ ἡρώων, πολυάριθμοι ἀνδριάντες βασιλέων ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν, μαρτύρων τοῦ Εὐαγγελίου, ὑπουργῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἡνιόχων, φιλοσόφων, ἰατρῶν, καὶ πλεῖστα ἔργα ἐλληνικῆς, ῥωμαϊκῆς, αἰγυπτιακῆς τέχνης, ἐν οἷς μάλιστα ἐθαυμάζοντο ὁ χαλκοῦς Ἡρακλῆς, «ἔργον πρῶτον καὶ ὕστατον», τοῦ Λυσίππου, ὁ Καλυδώνιος Κάπρος, χαλκοῦς ὡσαύτως, καὶ ὁ χαλκοῦς ἀετὸς ὃν ἔστησεν ἐπὶ στήλης Ἀπολλώνιος ὁ Τυκνεύς, διηρηκότα

μὲν τὰς πτέρυγας, διονυχίζοντα δὲ ὄφιν καὶ νεᾶνις ἀνέχουσα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἔφιππον ἄνδρα στρατιώτην, μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐρείσματος καὶ Ἄρτεμις, πρὸς ἣν οἱ παλαισταὶ ἐγυμνάζοντο. Ἄλλὰ μακρὸν ἤθελεν εἶναι ἡ ἀπαριθμηθῶσι πάντα· τοῦτο δὲ μόνον ἐπιφέρομεν ὅτι ὁ ἰππόδρομος ἀπεικόνιζεν ἀκριβέστατα ἅπαντα τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς διότι ἔβλεπες ἐνταῦθα καὶ ῥωμαϊκᾶς καὶ ἀνατολικᾶς, καὶ ἐθνικᾶς καὶ πρὸ πάντων ἑλληνικᾶς περὶ δόσεις, ὥστε ὁρθῶς παρατήρησεν ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀδύνατον νὰ μένωσιν ἀδιάφοροι πρὸς τὴν προγονικὴν εὐκλειαν καὶ χάριν ἐνώπιον τοσούτων ζωντανῶν οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς μαρτύρων. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ αὐτόθι τελουμένη πανήγυρις προσέλαβε πρὸ πάντων ἑλληνικὴν τινα κομψότητα. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματός, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἰππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ μαίῳ ἀγῶνας, οἱ πράσινοι ἐχαιρέτιζον αὐτὸν πρῶτοι ψάλλοντες

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει,
οἱ δὲ βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγείαν καὶ χάριν καὶ τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἐξηκολούθουν τοιοῦτοτρόπως ἄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἓνα στίχον τοῦ παναρχαίου ἐκείνου δημοτικοῦ ἄσματος, τοῦ ὁποίου ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος δὲν διέσωσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀρχὴν. Τὰ δὲ χαριέντα τὰ ταῦτα τῆς πανηγύρεως κοσμήματα περιεποιούν εἰς τὴν πανήγυριν φαιδρότητα τινα ὁλίως ἄλλοτρίαν τῶν ἰπποδρομικῶν ἀγῶνων τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου αἱ ἰπποδρομικαὶ φατρίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξώκελλον μὲν καὶ αὐταὶ εἰς ἐρίδας καὶ διαπληκτισμούς πολλάκις φονικούς, ἀλλὰ προσέλαβον, μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἐκατονταετηρίδος, καὶ τινα πολιτικὸν χαρακτήρα. Γυφόντι ἐπὶ Ζήνωνος, ἐπὶ Ἀναστασίου, ἐπὶ Ἰουστίνου αἱ φατρίαι ἐκείναι ἠγωνίσθησαν πολλάκις ὑπὲρ τοῦ δεινὸς ἢ δεινὸς μνηστῆρος τῆς ἀρχῆς, ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ πολιτικοῦ ζητήματος διὰ διαδηλώσεων καὶ στάσεων, ὧν τινες κατήντησαν φοβεραί. Δὲν θέλομεν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην ἐνεργεῖαν τῶν ἰπποδρομικῶν φατριῶν σπουδαιότητα πλείονα τῆς προσηκούσης, οὐδὲ νὰ ὑπολάβωμεν τὰς φατρίας ταύτας ὡς ἐκπροσωπούσας ὅπως δὴ ποτε τὴν ἐθνικὴν θέλησιν ἀπέναντι τῆς ἀπολύτου μοναρχίας· οὔτε ὁ τρόπος καθ' ὃν αὐταὶ συνεκροτοῦντο, οὔτε αἱ ἀφορμαὶ καὶ περιπέτειαί τῆς ἐνεργείας αὐτῶν ἐπιτρέπουσι νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτάς

τοσαύτη ἀξία. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι, ἀντὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς παιδαριώδεις καὶ ἐνίοτε κτηνώδεις περὶ τῆς νίκης τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος χρώματος διενέξεις, ὅπερ συνέβαιεν ἐν Ῥώμῃ, ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἔμφυτον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους γαρχκτῆρα, καὶ μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς φατρίας πολιτικάς, αἵτινες πολλάκις ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους.

Οὐδεμία δὲ τῶν στάσεων ἐκείνων ἀπέβη τοσοῦτον ἐναγώνιος, μακρὰ καὶ αἱματηρὰ, ὅσον ἡ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείως ἐκραγεῖσα, ἣν πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν ἐνταῦθα. Τὴν στάσιν ταύτην ὑπεκίνησε πιθανώτατα πολιτικὴ τις φατρία, ἣτις ἤθελε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον ἓνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι συνήθως ἀποδίδεται εἰς τοὺς μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων διαπληκτισμοὺς ἄλλ' οἱ διαπληκτισμοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν ἀπλῆ πρόφασις τοῦ κινήματος. Ὁ Ἰουστινιανός, ἅμα βασιλεύσας, ἀπεφῆνατο διὰ διατάγματος τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ νὰ τιμωρήσῃ πάντας ὅσοι ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἱπποδρομικῶν ἐρίδων ἐξώκελλον εἰς κακουργήματα, ἀδιαφόρως εἰς ποῖον χρῶμα ἀνῆκον, ἂν συνετάσσοντο δηλαδὴ μετὰ τῶν Πρασίνων ἢ τῶν Βενέτων. Κατηγορεῖται ὅμως ὅτι ἀπέκλινεν οὐδὲν ἧττον πρὸς τοὺς Βενέτους, καὶ σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευσεν αὐτοὺς, καταδιώξας τοὺς Πρασίνους, κατ' ἄλλους μὲν διότι ἡ Θεοδώρα ὡς ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς αὐτῆς ἡλικίας εἶχε συμπάθειάν τινα πρὸς τοὺς Βενέτους, κατ' ἄλλους δὲ διότι οἱ Πράσινοι ἦσαν κρύφα ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς σωζομένους ἔτι συγγενεῖς τοῦ Ἀναστασίου. Ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς πλείστας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος εἶναι ἀκριβής. Εἶδομεν ὅτι ἠπέιλησεν ἀμφοτέρας τὰς φατρίας, καὶ ἐπὶ τέλους θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐπολιτεύθη ἐξίσου αὐστηρῶς πρὸς ἀμφοτέρας. Ἐν τούτοις, ἐπὶ τοῦ ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος καθ' ὃν συνέβη ἡ προκειμένη στάσις, οἱ Βένετοι ἀναφάνονται ὁμολογουμένως συμπολιτευόμενοι, οἱ δὲ Πράσινοι, ἀντιπολιτευόμενοι. Ὡστε ὑπῆρξε διαφορὰ τις περὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυπτεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, οὐχὶ ἐξ ἰδιαζούσης τινὸς εὐνοίας τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς Βενέτους, ἀλλ' ἐκ τούτου μᾶλλον ὅτι οἱ Πράσινοι συνετάχθησαν μετὰ τῆς μερίδος, ἣτις ἐπεδίωκε τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν ἑνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἣτις κυρίως φαι-

νεται προκαλέσασα τὴν στάσιν ταύτην. Ὁφελήθη δὲ ἀπὸ ὅλας τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσαρρεσκείας ὅσαι ὑπῆρχον κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως, ἣτις ἐπεκράτει ἕνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν, ὡς θέλομεν ἴδει, ὁ Ἰουστινιανὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ ἕνεκα τῶν καταχρήσεων, τῶν κδικιῶν καὶ τῶν καταπιέσεων ἀνωτάτων τινῶν τοῦ κράτους λειτουργῶν.

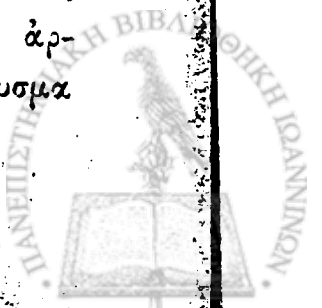
Ἐκ τούτων πρὸ πάντων ἀναφέρεται ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Τριβωνιανός. Ἄλλος δὲ ἀνώτατος ὑπουργὸς τοῦ κράτους, καθ' οὗ ἐξάνιστατο, ὡς ἀξιοὶ ὁ Προκόπιος, ἡ πρωτεύουσα, ἦτο ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης, ὁ ἑπαρχὸς τῆς αὐλῆς ἦτοι ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας. Ὁ ἑπαρχὸς τῆς αὐλῆς ἦτο ἄνθρωπος ὅλως διόλου διάφορος τοῦ κοιαίστωρος. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης δὲν ἔμαθε ποτέ του πολλὰ γράμματα· καὶ ἦτο ὀξύς, ἀπότομος, ὑβριστής, ἄσωτος, ἐν κοινὸν ἔχων πρὸς τὸν Τριβωνιανόν, τὴν φιλαργυρίαν. Ἄλλ' ἐντὸς τοῦ σκεύους τούτου τὸ ὁποῖον ἦτο μεστὸν τοσοῦτων κακιῶν, ἔλαμπέ τὸ πῦρ πνεύματος ἐπιτηδείου νὰ συμβουλεύῃ ἐκάστοτε τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐπινοῇ τὴν πρέπουσαν λύσιν ἐν ταῖς δεινότεραις τῶν ἀποριῶν· καὶ αὐτὸς κυρίως ἦτο ὅστις διὰ ποικίλων καὶ πολλάκις βεβαίως καταθλιπτικῶν τρόπων παρέσχεν εἰς τὸν Ἰουστινιανόν τοὺς πόρους τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς ἐκτέλεσιν τοσοῦτων πολεμικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἔργων. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης ἦτο μία ἐκ τῶν ἰσχυρῶν καὶ μέχρι τινὸς ἀγρίων ἐκείνων φύσεων, αἵτινες δημιουργοῦνται ἐκ διαλειμμάτων ἐναντίον ὅλων τῶν ἠθικῶν νόμων τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν συνήθως ἀναποσπάστους ἀπὸ τῆς ιδέας τοῦ μεγαλουργοῦ ἀνδρός. Ὅθεν ἄνθρωπον μεγαλοφυῆ δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ μᾶλλον ἴσως προσήκει νὰ κληθῇ μεγαλοφυῆς ἐκτρομα· τοσοῦτον παρ' αὐτῷ ἡ ἀρετὴ ἔθιγε τὴν κακίαν καὶ ἡ κακία τὴν ἀρετὴν. Συνεβούλευε μὲν τὰ ἄριστα, ἀλλ' ἐκλεπτεν ἀναισχύνητος τὰ δημόσια χρήματα. Εἰργάζετο μὲν ἀνευδότης περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀχανοῦς αὐτοῦ ὑπηρεσίας, ἀλλὰ διῆγε τὰς νύκτας ἀκολασταίνων καὶ ἄσωτεύων. Ἐτόλμα μὲν νὰ ἀνθίσταται εἰς τὴν παντοδύναμον Θεοδώραν, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζεν ἐνταύτῳ νὰ ἐπιβουλεύεται τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ Ἰουστινιανόν. Ὡστε παράδοξον δὲν εἶναι ὅτι πολλοὺς μὲν εἶχεν ἐχθροὺς, πολλὴ δὲ ἠκούετο κατ' αὐτοῦ κατακραυγὴ.

Τελευταῖον πικρὰ παράπονα προεκάλει καὶ ἡ στρατιωτικὴ θρασύτης τοῦ Καλοποδίου, ὅστις λέγεται σπαθάριος καὶ κουβικουλάριος ὧν πιθανώτατα εἰς τῶν κυριωτάτων στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῆς αὐλῆς. Ἐάν δὲ εἰς

ταῦτα πρόσθετωμεν τὸν διηγετικὸν ἐρεθισμὸν, τὸν ὁποῖον ὑπέτρεφον οἱ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τὴν συνήθειαν τὴν ὁπίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον νὰ ἐργάζονται ἐνοπλοὶ εἰς τὰ θεάματα ταῦτα, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ ὑποστηρίξωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ἀξιώσεις τῆς ἰδίας ἑκάστος μερίδος, θέλωμεν ἐννοῆσαι μέχρι τινὸς τὰς σκηνὰς ὅσαι συνέβησαν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ἐκείνην περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 532.

Τῇ 13 ἰανουαρίου ὁ βασιλεὺς παρευρίσκειτο εἰς τὸν ἵππόδρομον, θεωρῶν τοὺς τελουμένους ἀγῶνας. Οἱ Πράσινοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς συνήθειας πρὸς τὸν ἀρματηλάτην αὐτῶν προτροπὰς καὶ ἀνευφημίας, ἤρχισαν νὰ ταραττώσιν τὴν πανήγυριν διὰ κραυγῶν ἕνεκα τῶν γινόμενων δῆθεν εἰς αὐτοὺς ἀδικημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπέφερε τὴν ἀκολασίαν ταύτην μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου δρόμου· ἀλλὰ τότε, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν, ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς θερυβοῦντας τὸν παραδοξότατον βεβαίως διχόλογον ὅστις ἐγένετό ποτε μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐλάλει ἀμέσως πρὸς τὸν ὄχλον, ἀλλὰ διὰ μανθάτωρος, ἧτοι δημοσίου κήρυκος, ὅστις ἔστατο ἐπὶ τούτῳ παρ' αὐτῷ. Ὡσαύτως καὶ οἱ δημόται τῶν ἵπποδρομικῶν φατριῶν δὲν ἐλάλουν πιθανώτατα ὅλοι ὁμοῦ. "Ἄν τοιοῦτό τι συνέβαινεν, ἢ συνεννόησις ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος· ὥστε ἂν καὶ ὁ χρονογράφος οὐδὲν ὡς πρὸς τοῦτο λέγει, ἀναφέρων ἀπλῶς ὡς λαλοῦντας Πρασίνους καὶ Βενέτους, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔφερον τὸν λόγον μόνοι οἱ δήμαρχοι, συνευδοκούντων ἀπλῶς τῶν λοιπῶν δημοτῶν. Τὰ δὲ πρακτικὰ τῆς διαλέξεως ταύτης ἐσώθησαν φαίνεται ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὸ ἐπαρχεῖον τῆς πόλεως, ἀπὸ τὸ ὁποῖον παραλαβὼν αὐτὰ ὁ Θεοφάνης ἀπεμνημόνευσε εἰς ἡμᾶς τὸ γεγονός. Καὶ εἶναι μὲν ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ ἐν πολλαῖς ἀσαφῆς, ἀλλὰ αἱ περιπέτειαι τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι καθ' ἑαυτὰς τοσοῦτον δραματικαὶ ὥστε ὅπως δῆποτε παρασταθεῖσαι παρασύρουσι τὸν ἀναγνώστην. Φαντασθῶμεν τῶνόντι τὸν ἀχανῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἵππόδρομον· τοὺς λαμπρῶς τελουμένους ἀγῶνας· τὰ παριστάμενα φρενητιῶντα πλήθη· τὸν μεγαλοπρεπῆ Ἰουστινιανὸν ἔχοντα παρακαθημένην τὴν καλὴν Θεοδώραν καὶ περιεσταιχισμένον ὑπὸ πολυτελοῦς αὐλικῆς θεραπείας· τὰς διαδηλώσεις τῶν Πρασίνων καὶ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἀρξάμενον διάλογον μεταξὺ βασιλέως καὶ λαοῦ· τὸ θέαμα καὶ τὸ ἄκουσμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἐρωτήσαντος τοῦ βασιλέως τί φωνάζουσιν, οἱ Πράσινοι ἀνεδείχθησαν κατ' ἀρχάς εὐλαβεῖς καὶ μετριόφρονες. Οἱ Πράσινοι ἐφώνησαν «Ἔτη πολλὰ, Ἰουστινιανὲ Αὐγούστε· τοῦ βίγκας (εὐχή περὶ νίκης λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ ὄχλου ἐκφερομένη, ὅστις ἄλλως ὠμίλει τὴν ἑλληνικὴν, εἰ καὶ πολυειδῶς παρεφθαρμένην) ἀδικοῦμαι, μόνε ἀγαθὲ, οὐ βαστάζω. Οἶδεν ὁ Θεός. Φοβοῦμαι ὀνομάσαι, μὴ πλέον εὐτυχῆσῃ καὶ μέλλω κινδυνεύειν.» — Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἠρώτησε, «τίς ἐστίν; οὐκ οἶδα.» Οἱ δὲ Πράσινοι, οἵτινες δὲν ἤθελον ἔτι νὰ κατηγορήσωσιν εἰμὴ τὸν Καλοπόδιον, καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὸν ῥητῶς, ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα δι' ἀστείου τινὸς τρόπου.

Πράσινοι. Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὐρίσκειται.

Μανθάτωρ. Οὐδεὶς ὑμᾶς ἀδικεῖ.

Πράσινοι. Εἰς καὶ μόνος ἀδικεῖ με, Θεοτόκε, μὴ ἀνακεφαλῆσοι.

Μανθάτωρ. Τίς ἐστίν, ἐκεῖνος; οὐκ οἶδαμεν.

Πράσινοι. Σὺ καὶ μόνος οἶδας, Τρισαύγουστε, τίς πλεονεκτεῖ με σήμερον.

Μανθάτωρ. Εἴ τις ἂν ἐστίν, οὐκ οἶδαμεν. — Καὶ ἐπιμένοντος οὕτω τοῦ βασιλέως εἰς τὸ νὰ λέγῃ ὅτι δὲν γνωρίζει τίνα ἐννοοῦσιν, ἐξεστόμισαν τελευταῖον οἱ Πράσινοι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς καθ' οὗ ἐκραύγαζον.

Πράσινοι. Καλοπόδιος ὁ σπαθᾶριος ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.

Μανθάτωρ. Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος.

Πράσινοι. Εἴ τις ποτὲ ἐστίν, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα. Ὁ Θεὸς ἀνταποδώσοι αὐτῷ ἀδικοῦντί με, διὰ τάχους.

Μανθάτωρ. Ὑμεῖς οὐκ ἀνέρχεσθε εἰς τὸ θεωρῆσαι, εἰμὴ εἰς τὸ ὑβρίσαι τοὺς ἄρχοντας.

Πράσινοι. Εἴ τις δῆποτε ἀδικεῖ με, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα.

Ἐνταῦθα ὁ Ἰουστινιανὸς παροξυνθεὶς ἐπὶ μᾶλλον, ἤρχισε νὰ ὑβρίζῃ καὶ νὰ ἀπειλῇ τὸν ὄχλον.

Μανθάτωρ. Ἠσυχάσατε Ἰουδαῖοι, Μανιχαῖοι καὶ Σαμαρεῖται.

Πράσινοι. Ἰουδαῖοι καὶ Σαμαρεῖται ἀποκαλεῖς; Ἡ Θεοτόκος μετὰ ὄλων.

Μανθάτωρ. Ἔως πότε ἐαυτοὺς καταρᾶσθε;

Καὶ ἐπειδὴ οἱ Πράσινοι ἐξηκολούθουν βοῶντες καὶ κραυγάζοντες, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιτείνων τὴν ἀπειλὴν, «ὄντως εἰ μὴ ἡσυχάσητε, εἰπὲν αὐτοῖς, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς.»

Οἱ Πράσινοι ἤδη περιστρεφέντες ὡς οὖν, ἤρχισαν νὰ ἀντιλέγωσιν εὐλαβέστερον πάλιν, ἀλλ' ἐπέμενον παραπονύμενοι.

Πράσινοι. Καὶ εἴ τι ἂν εἴπωμεν θλιβόμενοι, μὴ ἀγανακτήσοι τὸ κράτος σου· τὸ γὰρ θεῖον πάντων ἀνέχεται. Λόγον ἔχοντες, αὐτοκράτορι ὀνομάζομεν ἄρτι πάντα. Ποῦ ἐστὶν οὐκ οἶδαμεν οὐδὲ τὸ παλάτιον, Τρισαύγουστε, οὐδὲ πολιτείας κατὰστασις.

Μανδάτωρ. Ἐκαστος ἐλεύθερος ὅπου θέλει, ἀκινδύνως δημόσιεύει.

Οἱ δὲ Πράσινοι παροξυνθέντες αὐτίς· ἀκὶ θαρρῶ ἐλευθερίας καὶ ἐμφανίσαι οὐ συγχωροῦμαι. Καὶ ἐάν ἐστὶν ἐλεύθερος, ἔχει δὲ Πρασίνων ὑπόληψιν, πάντως εἰς φανερόν κολάζεται.

Μανδάτωρ. Ἐτοιμοθάνατοι, οὐδὲ τῶν ψυχῶν ὑμῶν φείδεσθ'.

Ἐντεῦθεν οἱ Πράσινοι ἀπελπισθέντες ἐξέβαλον φωνὰς στασιαστικὰς.

Πράσινοι. Ἐπαρθείτω τὸ χρῶμα τοῦτο. Καὶ ἡ δίκη οὐ χρηματίζει. Ἄνεσ τὸ φονεύεσθαι· καὶ ἄφες κολαζόμεθα. Ἴδε, πηγὴ βρύουσα, καὶ ὅσους θέλεις κολάζει. Ἀληθῶς δὴ ταῦτα οὐ φέρει ἀνθρωπίνη φύσις (τὴν ἀδικίαν δηλαδή καὶ τὴν ὀμότητα)· εἴθε Σαββάτιος μὴ ἐγεννήθη, ἵνα μὴ ἔσχεν υἷον φονέα (Σαββάτιος δὲ ἦτο ὁ πατήρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ).

Ταύτην ἀκούσαντες τὴν βλασφημίαν, κατεξανέστησαν οἱ Βένετοι, καὶ ἐφώνησαν· «τοὺς φονεῖς ὄλου τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.»

Πράσινοι. Πότε οὐ σφάζεις, καὶ ἀποδημεῖς;

Βένετοι. Σὺ δὲ σφάζεις, καὶ διακενῆς. Τοὺς φονεῖς γὰρ τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.

Πράσινοι. Δέσποτα Ἰουστινιανέ, αὐτοὶ παρακαλοῦσι, καὶ οὐδεὶς αὐτοὺς φονεύει. Νοήσοι ὃ μὴ θέλων. Τὸν ξυλοπώλην τὸν εἰς τὸ ζευγματὶς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτορ;

Μανδάτωρ. Ὑμεῖς αὐτὸν ἐφονεύσατε.

Πράσινοι. Τὸν υἷον τοῦ Ἐπαγάθου τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτορ;

Μανδάτωρ. Καὶ αὐτὸν ὑμεῖς ἐφονεύσατε, καὶ τοὺς Βενέτους πλέκετε.

Πράσινοι. Ἄρτι, Κύριε, ἐλέησον· τυραννεῖται ἡ ἀλήθεια. Ἦθελον ἀντιβάλλαι τοῖς λέγουσιν, ἐκ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὰ πράγματα. Πόθεν αὕτη ἡ δυστυχία!

Μανδάτωρ. Βλάσφημοι καὶ θεοχόλοτοι, ἕως πότε οὐχ ἠσυχάζετε;

Τότε, μετὰ τινος ἔτι πρὸς τοὺς Βενέτους διαπληκτισμοὺς, οἱ Πράσινοι βλέποντες ὅτι ὁ κατεπτοημένος ὄχλος δὲν ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἄρῃ ὄπλα ὑπὲρ αὐτῶν, ἠγέρθησαν ὁμοθυμαδὸν, ἀνέκραξαν «ἀνασκαφεῖτω τὰ ὀστέα τῶν θεωρούντων» καὶ ἀφήσαντες τὸν βασιλέα καὶ

τοὺς Βενέτους ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, διεσπάρησαν αὐτοὶ εἰς τὴν πόλιν, ἵνα παροξύνωσι τὰ πνεύματα καὶ παρασκευάσωσι τὴν στάσιν τῆς ἐπιούσης.

Τὴν ἐπιούσαν ὁ ἑπαρχος τῆς πόλεως Εὐδαίμων, ἀναζητήσας τοὺς αἰτίους τῆς ταραχῆς ταύτης, συνέλαβεν ἑπτὰ, ὧν τέσσαρες μὲν ἀπεκεφαλίσθησαν ἀμέσως, τρεῖς δὲ κατεδικάσθησαν νὰ ἀπαγχονισθῶσι. Τούτων ὁ πρῶτος ἐθανατώθη, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἔπεσον ἐπανειλημμένως ἐκ τῆς ἀγχόνης. Ἐκ τούτων τῶν δύο ὁ μὲν εἰς ἦτο Πράσινος, ὁ δὲ Βένετος. Ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι πᾶσαι ἐκεῖνοι αἱ κατηγορίαι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατεδίωκεν εἰμὴ μόνον τοὺς Πρασίνους, καὶ ὅτι σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευε τοὺς Βενέτους ἦσαν ἀνυπόστατοι. Ἀμφότεραι αἱ φατρίαι ὤρμησαν ἵνα σώσωσιν αὐτούς· ὄχλος δὲ πολὺς ἔδραμεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἵνα ζητήσῃ τὴν χάριν τοῦ βασιλέως, ὅστις ὁμῶς δὲν ἠθέλησε νὰ ἀπαντήσῃ. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Κωνίνου ἤρπασαν τοὺς δύο ἐκείνους ἀνθρώπους, καὶ ἐπέρασαν αὐτοὺς δι' ἀκατίου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου, ὡς εἰς ἄσυλον ἀπαρραβίαστον. Ὁ ἑπαρχος ἔστειλεν ἀμέσως στρατιώτας ἵνα φρουρήσωσι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ παρεμποδίσωσι τὴν δραπέτευσιν τῶν δύο κακούργων. Οἱ δὲ στασιασταὶ, μὴ δυνάμενοι νὰ λάβωσιν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἔδραμον εἰς τὸ πραιτώριον, ζητοῦντες παρὰ τοῦ ἐπαρχοῦ τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐνόχων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἑπαρχος διέταξε τὴν φρουρὰν αὐτοῦ νὰ διαλύσῃ τὸν ὄχλον, τὸ πλῆθος ὤρμησε κατὰ τῆς φρουρᾶς, καὶ ἀφοῦ ἔτρεψεν αὐτήν, οἱ μὲν ἔδραμον εἰς τὰς φυλακὰς, ὧν ἐθραυσαν τὰς θύρας, οἱ δὲ ἔβαλον πῦρ εἰς τὸ πραιτώριον, καὶ αἱ φλόγες διαδοθεῖσαι ἐντεύθεν ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου, κατέκαυσαν μέγα τῆς πόλεως μέρος. Τότε τῶντι ἐπυρπολήθησαν ὅ,τε ἀρχαῖος ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, καὶ τὸ βαλανεῖον ὁ Ζεῦξιππος, καὶ τῆς βασιλέως αὐλῆς τὰ ἐκ τῶν προπυλαίων ἕως εἰς τὸν Ἄρεος λεγόμενον οἶκον, καὶ αἱ μεγάλαι στοὰὶ μέχρι τῆς ἀγορᾶς, ἧτις ἦτο ἐπώνυμος τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ πολλαὶ πλουσίων ἀνθρώπων οἰκίαι. Τὸ πῦρ παρηκολούθει ἢ λεηλασία. Οἱ εὐπορώτεροι καὶ ἐγκριτώτεροι τῶν πολιτῶν ἔσπευσαν νὰ περάσωσι τὸν Βόσπορον καὶ νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν φλογῶν καὶ τοῦ πατάγου τῶν καταπιπτόντων οἰκοδομημάτων, ἠκούοντο πανταχόθεν αἱ κραυγαὶ, *νίκα, νίκα*, διότι ταύτην τὴν λέξιν εἶχον λάβει οἱ στασιασταὶ ὡς σύνθημα, καὶ τούτου ἕνεκεν ἡ προκειμένη στάσις ἐπωνομάσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἕκτοτε ἡ στάσις τοῦ *νίκα*. Πιθανώτατα δὲ ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὐτὴ ἡ κραυγὴ δι' ἧς

αὶ ἵπποδρομικαὶ φατρίαι παρώτρυνον τοὺς ἑαυτῶν ἄρματηλάτας ἐπὶ τὴν νίκην ἢ καὶ ἀνεκέρυττον τὴν νίκην αὐτῶν.

Ἐν διαστήματι τεσσάρων ἡμερῶν ἡ πρωτεύουσα ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν στασιαστῶν καὶ τοῦ ἀγρίου ὄχλου ὅστις, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς παρομοίας περιστάσεις, παρεξέτραπεν εἰς μυρίας ὅσας κακουργίας, πυρπολῶν, λεηλατῶν καὶ φονεύων. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα μετὰ τινῶν συγκλητικῶν, τοῦ Βελισαρίου καὶ ἄλλων τινῶν στρατηγῶν, διετέλουν κεκλεισμένοι καὶ ἀπρακτοῦντες ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Δὲν ἐτόλμων νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βασιλικὴν φρουρὰν, διότι ἔβλεπον αὐτὴν οὐχὶ πρόθυμον νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἀντάρτας, καὶ μετεκάλεσαν ἕτερά τινα τάγματα ἐκ τῶν περὶ πόλεων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ, ὁ βασιλεὺς ἀκούων ὅτι οἱ στασιασταὶ ἀπαιτοῦσι τὴν παῦσιν τοῦ Τριβωνιανοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου, ἐνόμισεν ὅτι ἂν ἐνδώσῃ κατὰ τοῦτο θέλει καταπαύσει τὸ κακόν, καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι διώρισεν ἑπαρχον μὲν τῆς αὐλῆς τὸν Φωκᾶν, κοιμιστορα δὲ τὸν Βασιλείδην, ἀμφοτέρους ἐπαινουμένους, ἐπὶ συνέσει καὶ μετριοπαθείᾳ. Ἄλλ' ὁ ὄχλος, ἀντὶ νὰ πραϋνθῇ διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης, ἀπέβη ἔτι θρασύτερος, καὶ προσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πρόβου, ἐνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου, ἐχαιρέτισεν αὐτὸν Αὐγουστον. Καὶ ὁ μὲν Πρόβος δὲν εὐρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ του, οἱ δὲ στασιασταὶ ἐπυρπόλησεν αὐτὴν ἐν τῇ παραλόγῳ αὐτῶν μανίᾳ. Οὐδὲν ἦττον ἀπεκάλυψαν ἤδη σκοπούς, περιποιήσαντας εἰς τὸ κίνημα χαρακτηῖρα πολὺ σπουδαιότερον. Ναι μὲν οἱ δύο ἕτεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήσιος, εὐρίσκοντο παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ, προσελθόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς στάσεως ὡς πιστοὶ ὑπήκοοι. Ἄλλ' ἡ ἀπόπειρα τῆς τοῦ Πρόβου ἀναγορεύσεως, παρήγαγε παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ κατ' αὐτῶν ὑπονοίας. Ἡ παρουσία αὐτῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐνῶ ἐκτὸς μὲν ἀνηγορεύετο ὁ Πρόβος, ἐντὸς δὲ αἱ διαθέσεις τῆς φρουρᾶς ἐφαίνοντο σφόδρα ἀμφίβολοι, ἐνομίσθη ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἀμφοτέρους νὰ ἐξέλθωσιν ἀμέσως, οὐδὲ ἐπέισθη εἰς τὰς παρακλήσεις αὐτῶν δεομένων νὰ μείνωσιν. Ἐνταύτῳ δὲ ὁ Βελισάριος προσλαβὼν ἤδη ἱκανὰς τινὰς ἐκ τῶν περὶ πόλεων δυνάμεις, ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς στασιαστὰς, καὶ ἐπήνεγκεν ἱκανὴν αὐτῶν σφαγὴν· ἀλλ' εἴτε διότι εὗρεν αὐτοὺς ἀσφαλῶς ὠχυρωμένους, εἴτε διότι εἶδε τοὺς ἰδίους στρατιώτας βάλλοντας πῦρ εἰς πολλὰ κτίρια ἐξ οὗ ἐκινδύνευε νὰ ἀποτεφρωθῇ πᾶσα ἡ πόλις, ἐνόμισε πρέπον νὰ ὑποχωρήσῃ.

Τὴν νύκτα τοῦ σαββάτου πρὸς τὴν κυριακὴν, ἧτις ἦτο ἡ 18 ἰανουαρίου, δεινὴ ἐπεκράτει ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀμνηχανία. Ὁ Ἰουστινιανὸς βλέπων ὅτι οὔτε διὰ τῶν παραχωρήσεων οὔτε διὰ τῆς βίας κατώρθωσε νὰ παύσῃ τὴν στάσιν, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν καὶ ἐπιβιάσας εἰς πλοῖον πάντα τὰ πολύτιμα σκευὴ ἠτοιμάζετο νὰ φύγῃ εἰς Ἡράκλειαν τῆς Θράκης, ἐπ' ἐλπίδι νὰ ἀνακτήσῃ διὰ τῶν ἐπαρχιῶν τὴν πρωτεύουσιν. Ἡ ἐλπίς ἦτο ματαιαία· διότι ἂν ἐφευγεν, ὁ νέος βασιλεὺς ὃν ἤθελον προχειρίσει οἱ στασιασταὶ ἔμελλε πολὺ πιθανώτερον νὰ γίνῃ διὰ τῆς πρωτευούσης κύριος τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ περὶ φυγῆς λοιπὸν ἀπόφασις ἦτο ὀλεθρία· καὶ ὅμως πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἐπειθοκίμαζον τὴν ἀπόφασιν ταύτην, πάντες πλην δύο, τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς Θεοδώρας. Αὐτοὶ ἔσωσαν τὸν Ἰουστινιανὸν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν. Καὶ κυρίως εἶπεν ἡ Θεοδώρα μᾶλλον ἢ ὁ Βελισάριος. Ὁ Βελισάριος, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, δὲν εἶχε μὲν ἔτι διαπράξει τὰ λαμπρὰ ἐν τῇ Δύσει κατορθώματα, ἀλλὰ μέγα ἤδη ἐκτίσατο ὄνομα ἕνεκα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ θριάμβων. Ἰστάμενός παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ ἠγανάκτει διὰ τὴν γενόμενὴν ἀπόφασιν τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ πεποίθησις του ἦτο ὅτι ἡ βασιλεία ἠδύνατο νὰ σωθῇ καὶ ὅτι εἰς πᾶσαν περίστασιν αἰσχροὺς ἦτο νὰ ἐνδώσωσιν ἀμαχητί. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ἀτρόμητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἦτο συνεσταλμένος ἐν τοῖς συμβουλίαις, καὶ δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Τότε ἠγέρθη ἡ μεγαλόφρων Θεοδώρα. «Καὶ ἂν, εἶπεν, ἡ φυγὴ ἤθελεν εἶναι ὁ μόνος τῆς σωτηρίας ἡμῶν τρόπος, πάλιν ἤθελον νομίσει αὐτὴν ἀσύμφορον. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἵνα ἀποθάνῃ, ὁ δὲ βεβασιλευκῶς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἀνεχθῇ νὰ γίνῃ φυγας. Μὴ γένοιτο νὰ ἴδω ἑμαυτὴν ἀπογεγυμνωμένην τῆς ἀλουργίδος ταύτης, μηδὲ νὰ ζήσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν θέλουσι παύσει προσερχομένους με Δέσποιναν. Ἐὰν θέλῃς, ὦ βασιλεῦ, νὰ σωθῆς, οὐδὲν τούτου εὐκολώτερον γρήματα ἔχομεν πολλὰ καὶ ἰδοὺ ἡ θάλασσα, ἰδοὺ τὰ πλοῖα. Συλλογίσου ὅμως μήπως διασωθῆς, θεωρήσης ἐπὶ τέλος ὅτι ὁ θάνατος ἦτο προτιμότερος τοιαύτης σωτηρίας. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀποδέχομαι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο λόγιον, ὅτι καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία ἐστίν.» Εἰς τοὺς λόγους τούτους οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ἀντείπῃ, οὔτε αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις, ἂν ἐφοβεῖτο τὸν ὄγλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠύλαθειτο ὅμως πολὺ μᾶλλον τὸ βλέμμα τῆς Θεοδώρας· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ μείνωσιν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῶν ὄλων. Ἡ βασιλικὴ φρουρὰ ἀμφοταλαν-

τεύετο εἰσέτι. Ἄλλ' ὁ Βελισάριος εἶχε πᾶσαν πίστιν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς στρατιώτας, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἰσέτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετ' αὐτοῦ κατὰ Περσῶν εἰς τὰ πεδία τῆς Μεσοποταμίας. Πλὴν τούτου δὲ συνέπεσε νὰ ἦνχι τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ στρατηγὸς τῶν Ἰλλυριῶν Μοῦνδος μετὰ σώματός τινος Ἐβρούλων εἰς, οὓς εἶχε πλήρη πεποιθήσιν. Οἱ δὲ δύο ἐκεῖνοι ἄνδρες ὑπέσχοντο τῷ βασιλεῖ νὰ φέρωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἵππόδρομον, καὶ ἢ νὰ καταβάλωσι τὴν στάσιν, ἢ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ μαχόμενοι.

Καὶ ἦτο καιρὸς τῇ ἀληθείᾳ νὰ γίνῃ τι γενναῖον καὶ δριστηκὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς, διότι ἡ στάσις αὕτη, ἡ ἀπὸ εὐτελῶν αἰτιῶν καὶ μικρῶν ἀξιώσεων κατὰ τὸ φαινόμενον ἀρξάμενη, ἔλαβεν ἤδη ὅλως ἀνατρεπτικὸν χαρακτῆρα. Τὴν πρωΐαν τῆς 18 ὁ ὄχλος, μαθὼν ὅτι ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήτιος ἐξῆλθον τῶν ἀνακτόρων, συνέρρευσε περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πρώτου καὶ ἀνηγόρευσε αὐτὸν βασιλέα. Ἡ σύζυγος τοῦ Ὑπατίου, ἡ χρηστὴ καὶ συνετὴ Μαρία, ὡς ἂν προβλέπουσα τὸ οἰκτρὸν τοῦ δράματος τούτου τέλος, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην τιμὴν· ὁ δὲ Ὑπάτιος αὐτὸς, ἄνθρωπος ἀσθενοῦς, ὡς φαίνεται, χαρακτῆρος, κατ' ἀρχὰς ἐζήτησε μὲν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς στάσεως, μετ' οὐ πολὺ ὁμως ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτῆς, παρίσταται προθύμως δεχόμενος τὰς προσρήσεις τῶν ὀπαδῶν, καὶ ἐπὶ τέλους ἠθέλησε νὰ πείσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ διευκολύνῃ τὴν καταστροφὴν τῆς ὀχλαγωγίας. Ὅπως δὴποτε, εἴτε ἐκῶν εἴτε ἄκων, ἀπῆλθεν ὑπὸ τοῦ πλήθους δορυφορούμενος εἰς τὴν ἀγορὰν ἤτοι πλατεῖαν τοῦ Κωνσταντίνου, ὅπου ἐν ἐλλείψει διαδήματος καὶ τῶν ἄλλων κοσμημάτων, δι' ὧν περιεβάλλοντο κατὰ νόμον οἱ βασιλεῖς, ἐπέθηκται ἐπὶ τὴν ἐκφαλὴν αὐτοῦ οἱ περὶ αὐτὸν χρυσοῦν τινα στρεπτὸν, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα. Ἐν τῷ ἅμα δὲ συνέρρευσαν περὶ αὐτὸν ἅπαντες οἱ συγκλητικοὶ, ὅσοι δὲν ἦσαν σὺν τῷ Ἰουστινιανῷ ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προέτειναν νὰ τραπῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τὰ βασίλεια. Ἄν τοῦτο ἐγίνετο, κατελύετο ἴσως τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κράτος, διότι ἡ ταλαντευομένη βασιλικὴ φρουρὰ ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τὰς πύλας εἰς τοὺς στασιαστάς. Κατ' εὐτυχίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ Ὑπάτιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, οὐ μόνον τὸ τολμηρὸν τοῦτο ἔργον δὲν διέπραξαν, ἀλλὰ ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὸν ἵππόδρομον· ἡ δὲ συμπύκνωσις αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ, ὅπου εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ περιζωσθῶσι, καὶ ὡς ἐν

δικτύῳ τινὶ νὰ συλληφθῶσιν, ἐφάνη τοσοῦτον παράδοξος καὶ ἀσύνητος, ὥστε πολλοὶ τφόντι ὑπώπτευσαν βραδύτερον, ὅτι ὁ Ὑπάτιος δὲν ἐπολιτεύθη οὕτω, εἰμὴ διὰ νὰ παραδώσῃ εὐχερέστερον τοὺς στασιαστὰς εἰς χεῖρας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Τὴν στιγμὴν ταύτην ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Μοῦνδου, τῶν περὶ αὐτὸν συγκλητικῶν, καὶ τρισεχιλίων καλῶς γεγυμνασμένων καὶ πιστῶν στρατιωτῶν, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὸν ἵππόδρομον. Τὸ συνωθούμενον ἐκεῖ ἀπειράριθμον πλῆθος, εἴτε οἴκοθεν, ὅπως συμβαίνει ἐνίοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις, εἴτε ὑπὸ ἀποστόλων τῆς αὐλῆς ραδιουργούμενον, εἶχεν ἀρχίσει νὰ διχοδοῇ. Καὶ ὅτε ἠκούσθη μάλιστα ὅτι προσέρχεται ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ δυνάμεως ἰκανῆς, τινὲς ἐκ τῶν τοῦ Βενέτου μέρους ἀνέκραξαν· «Ἰουστινιανὲ, Αὐγουστε, τοῦ βίνκας. Κύριε, σῶσον, Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα, καὶ Θεοδώραν τὴν Αὐγουσταν.» Ἐντεῦθεν δὲ ἐπῆλθε ῥῆξις μεταξὺ τῶν στασιαστῶν, καὶ οὕτως εὖρον αὐτοὺς ἔχοντας ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος ὅτε ἐνέβηλον εἰς τὸν ἵππόδρομον, ὁ μὲν διὰ τῆς βενετείου λεγομένης στοᾶς, ὁ δὲ διὰ τῆς νεκρᾶς καλουμένης πύλης. Ἡ ἀντίστασις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ σπουδαία. Περὶ τὸν Ὑπάτιον ὑπῆρχον ὀλίγοι ὅπως οὖν καλῶς τεθωρακισμένοι καὶ τεταγμένοι ἄνδρες· τὸ δὲ μέγα πλῆθος ἔφερε μὲν ὄπλα τινὰ, ἀλλ' ἐν οὐδενὶ κόσμῳ συνωθούμενον, καὶ πρὸς ἀγῶνα ἐκ παρατάξεως παντάπασιν ἀνεπιτήδειον, εἶχε περιέλθει, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, καὶ εἰς ἐμφύλιον ῥῆξιν. Ὅθεν ἅμα ὤρμησαν ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος, ἡ μάχη ἐτράπη εἰς ἀπλήν σφαγὴν, ἥτις μηδεμίαν ποιοῦσα διάκρισιν μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων, διήρκεσεν ἐπὶ ὄρας πολλὰς, καὶ ἐπήνεγκεν, ὡς βεβαιούσι, τὸν θάνατον τριάκοντα χιλιάδων ἀνθρώπων. Συνελήφθησαν δὲ καὶ ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Πρόβος καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ὑπαδῶν, ἐξ ὧν τὴν ἐπιούσαν ὁ μὲν Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος ἐθανατώθησαν, πολλοὶ δὲ ἕτεροι ἢ ἐξωρίσθησαν ἢ ἄλλως ἐτιμωρήθησαν, ὁ δὲ Πρόβος τοῦ ὁποίου ἡ ἀποποίησις ἐνομίσθη εἰλικρινεστέρα, ἠζιώθη τῆς βασιλικῆς χάριτος.

Τοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ φοβερὰ ἐκείνη στάσις, ἡ ἐβδομάδ' αὖ ὄλην σχεδὸν διαρκέσασα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ εἰς ὅλον τὸ κράτος τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνταρτῶν, διέταξε τὴν διακοπὴν τῶν ἱππικῶν ἀγῶνων, οἵτινες ἐπὶ πολλὰ ἔτη δὲν ἐπανελήφθησαν πλέον, ἐπεχείρησε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐλεεινῶς καταपुरποληθείσης πρω-

τευούσης, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀνεκάλεσεν αὐτὸς εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωματῶν τὸν τε Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος ἔπαυσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, «ἦν γὰρ, ὡς προείπομεν, αἰμύλος τε καὶ τᾶλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιάσαι ἰκανώτατος τῆ τῆς παιδείας περιουσίᾳ.» Ὁ δὲ βαρὺς καὶ ἀνελεήμων Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, περιελθὼν μετὰ δέκα ἔτη εἰς ῥῆξιν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλίδαν Θεοδώραν, ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀσπασθῆ τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ κατέλυσε τὸν βίον ὡς πρεσβύτερος.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηκολούθησε τὰ νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα καὶ προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυριωτάτου τῆς ζωῆς αὐτοῦ βουλευμάτος. Εἶδομεν ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Ἰουστίνου εἶχε συνάψει σχέσιν τινὰ καὶ φιλίαν πρὸς Ἰλδέρικον, ὅστις ἐγγονοῦ ὦν τοῦ κατακτητοῦ τῆς Ἀφρικῆς Γεζερίχου, εἶχεν ἀναλάβει τὴν τῶν αὐτοῦ Βανδήλων ἀρχὴν ἐν ἔτει 523. Ὁ Ἰλδέρικος οὗτος, καίτοι ὦν ἀρειανός, ὅπως οἱ προκατόχοι αὐτοῦ, ἀνεδείχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ὑπηκόους. Ἀλλ' ἡ ἐπιεικεία αὕτη, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις, καὶ ἡ ἥττα ἦν ὑπέστη πολεμῶν πρὸς τοὺς Μαυρουσίους, προεκάλεσαν τὴν στάσιν ἐνὸς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ ὀνόματι Γελίμαρ, ὅστις ἀρπάσας τὴν ἀρχὴν ἐφυλάκισε τὸν Ἰλδέρικον, ἐν ἔτει 530 ἢ 531· ὁ δὲ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν τῷ συμβουλίῳ τὸ ἥποϊον συνεκροτήθη, ἵνα σκεφθῆ περὶ τοῦ πρακτέου, ὁ Ἰουστινιανὸς προέτεινε νὰ ἀναλάβῃσι τὸν ἀγῶνα ἐπεριδόμενος πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐπεληθούσαν παρακμὴν τοῦ βανδηλικοῦ κράτους, καὶ τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχον οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν βερβάρων ἐκείνων. Καὶ οἱ μὲν πλείστοι τῶν περὶ αὐτὸν ὑπουργῶν καὶ ἀξιωματικῶν ἐνόμιζον ἐπισφαλὲς τὸ ἐπιχείρημα, ἐνθυμούμενοι τὴν οἰκτρὰν ἐπὶ Λέοντος ἀποτυχίαν (περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου τόμου), ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τῆς ἀπαιτηθησομένης δαπάνης, ἐνῶ ἤδη οὐκ ὀλίγα χρήματα ἠναλώθησαν εἰς τὸν πρὸ μικροῦ καταλυθέντα περσικὸν πόλεμον· ἐπὶ πᾶσι δὲ θεωροῦντες ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἐπιτυχία θέλει ἀποστερήσει τὸ κράτος τῶν ταγμάτων τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τὴν ἄμυναν αὐτοῦ κατὰ τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων πολεμίων, τῶσφ μᾶλλον ὅσφ ἐμελλε νὰ συναπαγάγῃ ἑτέρους διχποντίους πολέμους, διότι ἡ διατήρησις τῆς Ἀφρικῆς ἦτο ἀδύνατος ἐνὸσφ ἡ Σικελία καὶ ἡ Ἰτα-

λία ὑπέκειντο εἰς ἄλλοτρίους ἄρχοντας. Οὐδεὶς ἐν τούτοις ἐτόλμα νὰ ἀντεῖπῃ εἰς τὴν ἐμφανῶς δηλωθεῖσαν προαίρεσιν τοῦ βασιλέως, ὅτε ἀναστὰς ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, ὅστις ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἀνέδειξεν ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τῆς ποικίλης αὐτοῦ φύσεως, ἐξέθηκε τὰς ἐνστάσεις ἐκείνας εὐλαβῶς μὲν ἀλλὰ τοσοῦτον ἐντόνως, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἐφάνη κατ' ἀρχὰς μεταπεισθεῖς. Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο τῶντι ἐντελῶς ἀλλότριον τῶν ἀληθῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συμφερόντων, τὰ ὅποια ἀπήτουν οὐχὶ νέας κατακτήσεις, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἐξασφάλισιν τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ἀπὸ τῶν βαρβάρων οἵτινες δὲν ἔπκνον ἐπιτιθέμενοι καὶ εἰςβάλλοντες. Κατὰ δυστυχίαν αἱ κραυγαὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐν τῇ Ἀφρικῇ ὀρθοδόξου κλήρου ἀνέτρεψαν μετ' οὐ πολὺ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξένησαν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου λόγοι· ἐὰν δὲ προσαναλογισθῶμεν καὶ ὅτι οἴκοθεν ἐπόθει πρὸ καιροῦ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισε τὴν ἐπὶ τοὺς Βανδήλους στρατείαν.

Ἀποφασίσας δὲ ἅπαξ τὸ ἐπιχείρημα, διεξήγαγε τὰς πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενας παρασκευὰς μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐπιμελείας καὶ δραστηριότητος. Συνέλεξεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῦς μὲν φορτηγούς πεντακοσίας, ὧν αἱ μείζονες εἶχον χωρητικότητα 50,000 μεδίμων, αἱ δὲ ἐλάσσονες 3,000, πλοῖα δὲ πολεμικὰ 97, τὰ ὅποια ἦσαν μονήρη, εἶχον δηλαδὴ μίαν ἐκτέρωθεν σειρὰν ἐρετῶν, ἀλλ' ἐνταύτῳ καὶ ὀροφᾶς, ἵνα οἱ ἐρέσσοντες ὡς προφυλαγμένοι ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ ἐκαλοῦντο «δρομῶνες» διὰ τὴν ταχύτητα τοῦ δρόμου αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν φορτηγῶν ἦσαν ναῦται διςμύριοι, Αἰγύπτιοι καὶ Ἴωνες οἱ πλεῖστοι καὶ Κίλικες, ἐπὶ δὲ τῶν δρομῶνων διςχίλιοι ἐρέται, ἅπαντες Κωνσταντινουπολίται, διότι ἐκτοτε ἡ Κωνσταντινούπολις διεκρίνετο διὰ τὴν ῥώμην καὶ τὴν δεξιότητα τῶν ἐρετῶν αὐτῆς. Ὁ δὲ στρατὸς, ὃν ἡ ναυτικὴ αὕτη δύναμις ἐμελλε νὰ διαβιβάσῃ εἰς Ἀφρικὴν, συνεκροτήθη ἐκ πεζῶν μὲν μυρίων, ἰππέων δὲ πεντακισχιλίων, στρατὸς εὐάριθμος, ἀλλ' ἄριστα ἐκλελεγμένος καὶ διασκευασμένος. Τὸ δὲ κυριώτατον, ἡ στρατηγία ἐπετράπη, οὐχὶ, ὅπως ἐπὶ Λέοντος, εἰς συγγενῆ τινα τοῦ βασιλέως ἀνίκανον, ἀλλὰ εἰς τὸν περιφανῆ Βελισάριον, ἄνδρα παρέχοντα ἐν πᾶσι τὰ πιστὰ τῆς ἐπιτυχίας. Πλὴν τούτου ἀρχηγὸς τοῦ στόλου προεχειρίσθη ὁ Ἀλεξάνδρεὺς Καλώνυμος, καὶ ὕπαρχος τοῦ στρατοπέδου, ὃ ἐστὶ γενικὸς ἐπιμελητῆς

τοῦ στρατοῦ, ὁ πατρίκιος Ἀρχέλαος. Ἀφ᾽ οὗτο καταηρτίσθησαν τὰ πάντα, κατὰ μῆνα ἰούνιον τοῦ 534 ἔτους, ἡ δὴ δυναμὶς αὕτη, ἡγιασθῆ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου, καὶ, παρελάσασα ἐν παρατάξει πρὸ τῆς βασιλείου αὐλῆς, κατέπλευσε διὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Ἑλληςπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἔπαθε δεινὸν μέγα ἡ στρατιὰ ἐξ αἰτίας τοιαύτης. Εἶπομεν ἐκ προσομίου ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐμελλεν ὁ Ἰωάννης ὁ Καρχηδόνας νὰ ἀναδείξῃ ἀμφοτέρως τὰς φάσεις τῆς διπλῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀγαθῆς ἅμα καὶ πονηρᾶς οὔσης. Ὁ Ἰωάννης, προνοήσας ἐν τῇ μεγαλοφυίᾳ αὐτοῦ ἅπαντα τῆς ἐπιχειρήσεως τὰ ἀτοπήματα, ἐξέθηκεν αὐτὰ θαρρούντως τῷ βασιλεῖ. Ἐπειδὴ δὲ ἀπερχαίσθη οὐδὲν ἤττον ἢ ἐπιχειρήσεις, ὁ Ἰωάννης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν, ὅστις ὡς κακὸς θαίμων παρηκολούθει τὸ ἐξάισιον ἐκεῖνο πνεῦμα, καὶ ἐζήτησε, καὶ ὡς λέγουσι σήμερον πολλοὶ τῶν διαχειριζομένων τὰ δημόσια χρήματα, νὰ ὠφελήθῃ ἀπὸ τὴν περίστασιν ταύτην, ἀδιαφορῶν ἂν ἐκ τούτου ἐκινδύνευεν ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ. Ὅθεν διὰ νὰ δώσῃ ὀλιγώτερα ζῦλα καὶ ὀλιγώτερον μισθὸν εἰς τοὺς ἄρτοποιούς, παρεσκεύασε τὸν ἄρτον ὅστις ἐφορτώθη εἰς τὰ πλοῖα διὰ τὸν στρατὸν, ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος ὀπτὸν ἐξ οὗ ἀπέβη οὗτος μετ' οὐ πολὺ σισηπῶς καὶ εὐρωτιῶν καὶ δύσεσμος, πολλοὶ δ' ἐκ τῶν στρατιωτῶν ἐνόσησαν ἐκ τούτου δεινῶς. Ἴνα ἐπανορθώσῃ τὸ ἀτόπημα τοῦτο ὁ Βελισάριος ἀφικόμενος εἰς Μεθώνην τῆς Πελοποννήσου, ἀνενέωσεν ἐκεῖθεν ἐν μέρει τὴν προμήθειαν· ἔπειτα κατέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, ἵνα παραλάβῃ τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὸν πλοῦν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους ὕδωρ, καὶ ἐκεῖθεν ὄρμησεν ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Σικελίας, ὅπου ἐνκυλόχησεν οὐ μακρὰν τῆς Αἴτνης. Οἱ Γόθοι, οἱ τότε ἄρχοντες τῆς νήσου ταύτης, ὅπως καὶ τῆς Ἰταλίας, ὑπεδέχθησαν φιλικῶς τὸν στόλον, ὁ δὲ Προκόπιος ἔμαθεν ἐν Συρακούσαις ἀπὸ φίλου τινὸς αὐτοῦ πρὸ δύο ἡμερῶν ἐκ Καρχηδόνας φθάσαντος, ὅτι οἱ Βανδῆλοι οὐδόλως προσεδόκων τὴν ἐπερχομένην στρατιάν. Οὐδὲν ἤττον ὁ Βελισάριος δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ πλεύσῃ κατ' εὐθείαν ἐπὶ Καρχηδόνα, ὅπως συνεβούλευον αὐτῷ οἱ ὑποστράτηγοι, μὴ θέλων γὰρ ἐκτεθῆ εἰς ναυμαχίαν μετὰ στόλου φέροντος πλείστους ὅσους ἀνθρώπους ἐντελῶς ἀλλοτρίους τῆς θαλάσσης· ἀλλ' ἐκ Σικελίας ἐπορεύθη διὰ Μελίτης πρὸς τὴν πλησιεστέραν τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας ἄκραν καὶ ἀπεβιβάσθη ἀκωλύτως εἰς χωρίον τι καλούμενον μὲν Βραχώδης ἄκρα (Caput Vada), ἀπέχον δὲ τῆς Καρχηδόνας πέντε ἡμερῶν ὁδόν.

Ὁ Βελισάριος οὐ μόνον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, ἀλλὰ καὶ πειθαρχίαν αὐστηράν ἐφρόντιζε νὰ τηρῆ ἰείποτε ἐν τῷ στρατοπέδῳ, τιμωρήσας ἤδη καθ' ὁδὸν τινὰς τῶν στρατιωτῶν ἀτακτήσαντας. Ἀποβίβασθεις δὲ εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἐξήγησεν ἀμέσως εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, ὅτι ἐπέρχονται ὡς ἐλευθερωταί, οὐχὶ ὡς ὀλετῆρες τῆς χώρας, καὶ ὅτι, ἵνα εὐδοκίμησωσιν, ὀφείλουσι νὰ μὴ ἐκτραπῶσιν εἰς διαρπυγὴν καὶ βίαν, ἀλλὰ νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ πᾶν τὸ ἀναγκαῖον. Οὕτω δὲ πολιτευόμενος εὗρε τῶντι τοὺς κατοίκους προθύμους νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ πᾶντα τὰ ἐφόδια, τὸ δὲ Σύλλεκτον, καὶ ἡ Λέπτη, καὶ ἡ Ἀδραμυττός, αἱ πρῶται πόλεις, τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς ἀπήντησε πορευόμενος ἐπὶ Καρχηδόνα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀνοίξωσιν αὐτῷ τὰς πύλας αὐτῶν. Ἀπόσπασμα φιλῶν στρατιωτῶν προηγείτο τῆς πορείας καὶ προεφύλαττε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀπὸ τῶν πολεμίων, ὅσοι ἠδύναντο ἐκ τῶν ὁρέων νὰ ἐπιπέσωσιν· ὁ δὲ στόλος παρέπλεεν ἐκ δεξιῶν. Οὕτω ταχέως πορευόμενος ὁ στρατὸς ἀφίκετο ἄνευ οὐδεμιᾶς σπουδαίας ἀντιστάσεως εἰς Γράσσην, παράδεισον χαριέστατον τῶν Βανδήλων βασιλέων, τὸν ὁποῖον καὶ κατέλαβεν. Ὁ Γελίμερ ἐξέπεμψε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀμμάταν μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως, ἵνα ἀναχαίτῃ τοὺς ἐπιδραμόντας εἰς Δέκιμον, προάστειον τῆς Καρχηδόνας, ἐν ᾧ ὁ μὲν ἀνεψιὸς αὐτοῦ Γίβαμουῆδος, ἔχων ἵππεις διςχιλίους, ἔμελλε νὰ προσβάλῃ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, αὐτὸς δὲ ὁ Γελίμερ, διὰ πορείας ἀδήλου εἰς τὰ νῶτα τῶν πολεμίων ἐπελθὼν, προέκειτο νὰ ἐπιτεθῆ ἐντεῦθεν κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀφροσύνη τοῦ Ἀμμάτα, πρὸ τοῦ θέοντος χρόνου ἐπὶ τὸν ἀγῶνα κατελθόντος, ἀνέτρεψεν ἅπαν ἐκεῖνο τὸ βούλευμα, καὶ ἐπήνεγκε τὴν τῶν Βανδήλων καταστροφήν. Ὅτε ὁ Γελίμερ ἐφθασεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ εἶχεν ἤδη πέσει ἐν τῷ μέσῳ τῶν πλείστων ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν· ὅθεν κατετροπώθησαν ὅ,τε Γίβαμουῆδος καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, ὅστις τραπεῖς εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου, διέταξε συγχρόνως νὰ θανατώσῃ τὸν ἐν τῇ φυλακῇ ὄντα Ἰλδέριχον. Ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τούτου δὲν ὠφελήθη ὁ Γελίμερ· ὠφελήθη ὁ Βελισάριος, ὅστις παρέμεινε κύριος τῆς χώρας. Ἀφικόμενος εἰς Καρχηδόνα εὗρε τὴν πόλιν κατάρωτον, διότι οἱ ὀρθόδοξοι αὐτῆς κάτοικοι ἐπανηγύριζον ἐνθουσιωδῶς τὴν ἐορτὴν τοῦ ἀγίου Κυπριανοῦ τοῦ προστάτου τῆς χώρας, ἅμα δὲ καὶ τὴν τῶν ἀρεικνῶν Βανδήλων καθάρσιν. Ὁ Βελισάριος διέταξε νὰ ἀποβίβασθῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ οἱ ναῦται τοῦ στόλου, ἵνα αὐξήσῃ τὴν πομπήν

τῆς θριαμβευτικῆς αὐτοῦ εἰσόδου, καὶ κατέλυσε ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλέων.

Ἀλλὰ τῆς Καρχηδόνας ἡ ἄλωσις δὲν συνεπήγαγεν ἀμέσως τὴν κατάκτησιν ὀλοκλήρου τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ Γελίμερ, καίτοι περιελθὼν εἰς διενέξεις πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν δὲν προσέδοκα, ὡς εἶδομεν, ὅτι θέλει καταπολεμηθῆ σπουδαίως ὑπ' αὐτοῦ. ὅθεν εἶχε πράξει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ λάθος, μικρὸν πρὸ τῆς ἐπιστρατείας τοῦ Βελισαρίου, νὰ ἐκπέμψῃ ἀρίστην τινὰ τοῦ στρατοῦ μοῖραν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου Σαρδόνος, ἣτις, ὑποτεταγμένη οὖσα εἰς τοὺς Βανδήλους τῆς Ἀφρικῆς, εἶχε πρὸ ὀλίγου ἀποστατήσει. Ἡδὴ ὁ Γελίμερ ἀνεκάλεσε κατεσπευσμένως τὴν μοῖραν ταύτην τῆς δυνάμεως· συνέρρευσαν δὲ περὶ αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Βανδήλοι, καὶ πολλοὶ τῶν Μαυρουσίων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι προχείρου λαφυραγωγίας, διότι πάντες ἐφρόνουν, ὅτι θέλουσιν ἐπὶ τέλους καταβληθῆ οἱ ἐκ Βυζαντίου ἐπιδραμόντες εὐάριθμοι ἀντίπαλοι. Ἀλλὰ καίτοι οἱ Βανδήλοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι, καίτοι οἱ ἐκ Σαρδόνος ἀνακάμψαντες παλαιστρατοὶ ἥρωικῶς ἠγωνίσθησαν, ὁ Βελισάριος ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Τρικαμάρῳ, οὐ μακρὰν τῆς Καρχηδόνας. Ὁ Γελίμερ ἐτρέπη εἰς φυγὴν, τὸ δὲ στρατόπεδον αὐτοῦ ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Οἱ ἐπιζήσαντες ἐκ τῶν Βανδήλων ἔπχθον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ἐπιβούλων αὐτῶν συμμάχων, τῶν Μαυρουσίων· καὶ τότε οἱ τοῦ Βελισαρίου ὑποστράτηγοι ἐγένοντο ἀλληλοδιαδόχως κύριοι τῆς Ἰππῶνος (τῆς σημερινῆς Βόνης), τῆς Καισαρείας (τοῦ σημερινοῦ Ἀλγερίου ἢ Τσερτσελ), καὶ αὐτοῦ τοῦ Σέπτου (τῆς σημερινῆς Σεύτας) πλησίον τῶν Ἡρακλέους στηλῶν. Ἡ Σαρδὼν, ἡ Κόρσικα, αἱ Βαλεαρίδες, ἡ Ἐρυσος ὑπετάχθησαν ὅπως ἡ ἀφρικανικὴ ἠπειρος, ὥστε ὁ Βελισάριος ἐδυνήθη νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν, ὅτι ἐντὸς τριῶν μηνῶν συνεπλήρωσε τὴν μεγάλην ταύτην κατάκτησιν. Οὐδ' ὑπελείπετο τῶντι ἄλλο εἰμὴ νὰ συλληφθῆ αὐτὸς ὁ Γελίμερ, ὅστις, μὴ δυνηθεὶς νὰ περάσῃ εἰς Ἰσπανίαν, κατέφυγεν εἰς δυσπρόσιτόν τι ὄρος· ἠνυχάσθη ὁμως μετ' οὐ πολὺ νὰ παραδοθῆ.

Τὰ λαμπρὰ ταῦτα πολεμικὰ ἔργα ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν αὐλικῶν κατὰ τοῦ Βελισαρίου, ὅστις διεβλήθη τότε ὅτι μελετᾷ νὰ σφετερισθῆ τὴν βασιλείαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθείσης χώρας. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐταλαντεύετο μεταξύ τῆς ἀνάγκης ἣν εἶχε τοῦ ἀνδρός, ἂν ὄχι τῆς εὐγνωμοσύνης ἣν πρὸς αὐτὸν ἠσθάνετο, καὶ τῆς δυσπιστίας

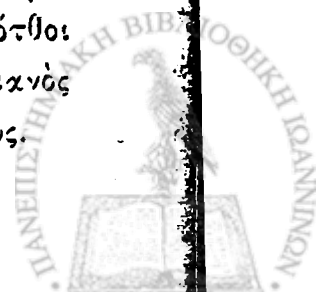

ἦν φυσικὸν μέχρι τινὸς ἦτο νὰ παραγάγῃσιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὰ ἀπαράμιλλα ἐκεῖνα κατορθώματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλοὶ ἄλλοι μὴ Βελισάριοι ἠδύναντο τῶντι, κατ' ἐκείνας μάλιστα τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις, νὰ ὠφεληθῶσιν ἵνα ὀρέξῃσι χεῖρα ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους νομίσας, ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ συνέσει, ὅτι τὸ φρονιμώτερον ἦτο νὰ ἐκκαλέσῃ τὰ περὶ τούτου εἰς αὐτὴν τὴν χρηστότητα τοῦ Βελισαρίου, ἔγραψεν ὅτι ἐπιτρέπει αὐτῷ ἢ νὰ πρξαμεῖν ὡς διοικητῆς τῆς Ἀφρικῆς, ἢ νὰ ἀνακάρψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ὁ μὲν ἥρωϊκὸς ἀνὴρ ἐματαιώσε τὰς ἐπιβουλάς τῶν ἐχθρῶν, σπεύσας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, δικαίως ἀνταμείβων τὰς ὑπηρεσίας καὶ τὴν πίστιν, διέταξε νὰ εἰσέλθῃ θριαμβικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσάν κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τρόπον. Τὸν θρίαμβον τοῦτον ἐκόσμησαν τρόπαια θαυμαστὰ, τὰ πολυτελῆ σκεύη τῶν Βανδῆλων βασιλέων, τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ πολυτίμα πράγματα, ὅσα ὁ Γίζεριχος εἶχεν ἐξ Ἰταλίας ἀρπάσει, καὶ μεταξύ τῶν ὁποίων διέπρεπον τὰ τῶν Ἰουδαίων κειμήλια, ὅσα ὁ Γίτος ὁ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ υἱὸς εἶχε κομίσει ποτὲ εἰς Ῥώμην, ἥδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμψεν εἰς τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερὰ τῶν χριστιανῶν. Ὅπισθεν τῶν τροπείων τούτων ἤρχοντο μακρὰ σειρὰ Βανδῆλων αἰχμαλώτων διαπρεπόντων ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῷ μήκει τοῦ σώματος καὶ τελευταῖον αὐτὸς ὁ Γελίμερ πορφύραν περιβεβλημένος. Ὁ Βελισάριος ἐβάδιζε πεζὸς παρεπομένων τῶν συναγωνιστῶν. Ἀμφότεροι δὲ, ὅτε αἰχμαλώτος βασιλεὺς καὶ ὁ δορυκτῆτωρ τῆς Ἀφρικῆς, προσελθόντες εἰς τὸν ἵππόδρομον καὶ πρηνεῖς πεσόντες ἐπροσκύνησαν τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, ἐπὶ θρόνου καθημένους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐτήρησεν ἀκριβῶς τὰς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ γενομένας πρὸς τὸν Γελίμερα ὁμολογίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ πλούσια ἐν Ἀσίᾳ κτήματα, ἵνα διαζήσῃ ἐν ἀνέσει τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς. Ἀναδιωργάνωσε δ' ἐπιμελῶς τὴν ἐπαρχίαν Ἀφρικῆς, καὶ διώρισε διάδοχον τοῦ Βελισαρίου τὸν ἐκ Δαρκε τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Σολόμωνα. Ὁ Σολόμων, ὅστις εἶχε διατελέσει ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ δομέστικος τοῦ Βελισαρίου, ὃ ἴστι γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐπιτελῶν, ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον αὐτοῦ, περιστέλλων μὲν τὰς τῶν Μαυρουσίων στάσεις, ἀνεγείρω δὲ τὰ ὀχυρώματα τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Βανδῆλων, δι' ἔργων τῶν ὁποίων τὴν μνήμην καὶ τὴν ἔκτασιν διέσωσεν ἐπιγραφῆ ἀνευρεθεῖσα πρό τινων δεκάδων ἐνιαυτῶν ὑπὸ τοῦ

γαλλικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῆς ἐν Θεουέστη (τῇ σημερινῇ Τεβέζη) θριαμβικῆς ἀψίδος.

Ἀπὸ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν τῆς Ἰταλίας ἀνάκτησιν ἢ μετάβασιν ὑπῆρξε πρόχειρος, διότι καὶ ἀφορμαὶ πρὸς τοῦτο ἐδόθησαν οὐκ ὀλίγαι, καὶ αἱ περιστάσεις ἦσαν ἐπιτήδεια. Ὁ ὀστρογότθος Θευδέριχος, ὅστις ἐπὶ Ζήνωνος (σελ. 52) ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλίας, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνετῶς τὴν χώραν ταύτην. Ἀποθανὼν δὲ τῷ 529, κατέλιπε διάδοχον ἀνήλικον, τὸν ὄρφανόν ἑγγονον αὐτοῦ Ἀταλάρικον, ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ ὀρικτήτορος Ἀμαλασοῦνθης. Αὕτη ἢ Ἀμαλασοῦνθα, περιώνυμος ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, ἐκυβέρνηα ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκ διαταγῆς αὐτῆς οἱ ἐν Σικελίᾳ Γότθοι εἶχον ὑποδεχθῆ φιλικῶς τὸν στόλον τοῦ Βελισαρίου, διότι δυσμενῶς διέκειτο πρὸς τοὺς Βανδήλους, καὶ ἐπεθύμει τὴν ταπείνωσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτου ἢ Ἀμαλασοῦνθα, ἥτις ἐξηκολούθει τὸ δυσχερές ἔργον τῆς εἰς ἐν ἔθνος συγχωνεύσεως Ῥωμαίων καὶ Γότθων, διὰ τῆς εἰς τοὺς τελευταίους τούτους μεταδόσεως τοῦ λατινικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεζήτηε τὴν ἐπὶ τούτῳ συνδρομὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου ἄλλως ἀνεγνώριζε τὴν φιλήν ἐπικυριαρχίαν. Ἄλλ' ἐνῶ τὰ βαγδαῖα ἐν Ἀφρικῇ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου ἤρχισαν νὰ προξενῶσιν ἀνησυχίαν τινὰ εἰς τοὺς Γότθους, ὁ νέος Ἀταλάρικος, ὅστις οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀνατροπὴν ἣν ἐδίδεν αὐτῷ ἢ μῆτηρ, ἀπέθανεν ἐκ πρωΐμου ἀκολασίας, οἱ δὲ ἀγέριχοι Γότθοι κατεξάνεστησαν κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀμαλασοῦνθης καὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτῆς συμβούλων. Εἰς μάτην αὕτη ἐζήτησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς καλοῦσα συνάρχοντα τὸν ἴδιον ἐξάδελφον Θευδάτον ἢ Ἀμαλασοῦνθα ἐδολοφονήθη οὐδὲν ἥττον κατὰ μῆνα δεκέμβριον τοῦ 534 ὑπὸ τινων Γότθων, τῶν ὁποίων εἶχε θανατώσει τοὺς συγγενεῖς, κυρίως δὲ, ὡς φαίνεται, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Θευδάτου. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβεν, ὅπως καὶ ἐν Ἀφρικῇ, εὐπρόσωπον πολέμου αἰτίαν, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ θανάτου τῆς συμμάχου αὐτοῦ βασιλίδος τῆς Ἰταλίας. Εἶχε δὲ καὶ ζώσης ἔτι τῆς Ἀμαλασοῦνθης προτείνει ἀξιῶσεις ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν Σικελίαν Λιλυθαίου, ὅπερ οἱ μὲν Γότθοι εἶχον προηγουμένως παραχωρήσει εἰς τοὺς Βανδήλους, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἀπῆλθει νῦν ὡς παράρτημα τοῦ κατακτηθέντος βανδηλικοῦ κράτους.

Ὁ Βελισάριος ἐπιτραπείς τὸν νέον τοῦτον πόλεμον, ἀπεβιβάσθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σικελίαν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 535. Οἱ κατέχοντες τὴν νῆσον ταύτην εὐάριθμοι Γότθοι δὲν ἀντέστησαν ὅπως οὖν εἴμῃ ἐν Πανόρμῳ ἀλλὰ καὶ ταύτης ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ κύριος ὁ Βελισάριος, συμπληρώσας οὕτως ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου τὴν κατάκτησιν ἀπάσης τῆς Σικελίας, εἰς ἃ συνετέλεσε βεβαίως οὐκ ὀλίγον ἢ συμπάθεια ἣν εἶχον οἱ πλείστοι αὐτῆς κάτοικοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναρχίαν. Διότι ἡ πάλαι ποτὲ καθ' ὀλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνισθεῖσα Σικελία ὑπέκυψε μὲν ἔπειτα εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, οὐδέποτε δὲ ἐδέχθη τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαῖαι διαλεκτικαὶ μεταξὺ τῶν δωρικῶν καὶ τῶν χαλκιδικῶν ἑλληνίδων ἀποικιῶν διαφοραὶ εἶχον ἐκλείψει σχεδὸν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν, ὑπενδῶσαι εἰς τὴν λεγομένην κοινὴν διάλεκτον· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἢ ἐπικρατοῦσα ἐτι αὐτόθι γλῶσσα ἦτο ἡ κοινὴ αὕτη ἑλληνικὴ διάλεκτος, ἣτις ὑπέτρεφεν ἀναμνήσεις καὶ αἰσθήματα, ὡς ἐκ τῶν ὁμοίων οἱ κάτοικοι τῆς νήσου εὐχαρίστως εἶδον ἑαυτοὺς ἀπαλλαγέντας τῆς γοθικῆς κυριαρχίας, καὶ συνταχθέντας μετὰ κράτους ὁμογλώσσου καὶ ὁμοδόξου.

Ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὁ Βελισάριος, πληροφορηθεὶς ὅτι ἐν Ἀφρικῇ συνέβη στάσις, μεταβαίνει αὐτόθι καὶ κατατροπώνει αὐτὴν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ· ἔπειτα δὲ ἀνακάμπτει εἰς Σικελίαν, ὅπου ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, εἶχεν ἀφηνιάσει ὁ ἴδιος αὐτοῦ στρατός· καὶ καθυποβαλὼν αὐτὸν αὐθις εἰς πειθαρχίαν, ἄγει τῷ 536 ἐπὶ τὴν τῆς Ἰταλίας κατάκτησιν. Ἡ κάτω Ἰταλία ἣτις διὰ τὸν ὀλοσχερῆ αὐτῆς ἐξελληνισμὸν εἶχεν ὀνομασθῆ ποτε μεγάλη Ἑλλάς, ἔσωζεν, ὅπως καὶ ἡ Σικελία, κατὰ μέγα μέρος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις. Ὅθεν τὸ Ῥήγιον, ἡ πρώτη πόλις ἣν ἀπήντησεν ὁ Βελισάριος, ἐδέχθη, αὐτὸν προθύμως. Πλὴν τούτου ὁ γαμβρὸς τοῦ Θεοδάτου, ὃν οὗτος εἶχεν ἐκπέμψει εἰς τὸν μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πορθμὸν, ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους, ἀντὶ τῆς καταπολεμήσει αὐτοὺς, ἔσπευσε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν δαφνοστεφῆ αὐτῶν ἡγεμόνα. Ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Γόθων εἶχεν ἐπιχειρήσει μυστικὰς τινὰς πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν διαπραγματεύσεις, ὑποσχόμενος νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχῆς, ἐὰν λάβῃ ἀσφαλῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνταξιν· πληροφορηθεὶς ὁμῶς ἔπειτα ὅτι οἱ Γότθοι ἠὺδοκίμησαν ὅπως οὖν ἐν Ἰλλυρίᾳ, ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον. Ἡ Νεάπολις, κατε-

χομένη ὑπὸ φρουρᾶς πολυαρίθμου Γότθων, οἵτινες εἶχον καταλίπει εἰς Ῥαύενναν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα ὡς ἐνέχυρα τῆς ἰδίας πίστεως, ἀντίστη ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας εἰς τὸν Βελισάριον. Ἄλλ' ὁ Θεωδάτος, εἰ καὶ ἐξελθὼν ἐκ Ῥώμης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ βοηθήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, οἱ δὲ ὑπήκοοί του, ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν τοσαύτην τοῦ ἀνδρός δειλίαν, ἐθανάτωσαν αὐτὸν, καὶ ἀνηγόρευσαν ἄρχοντα τὸν στρατηγὸν Οὐίτιγιν. Ὁ νέος βασιλεὺς ἦτο μὲν ἀνὴρ ὁμολογουμένως γενναῖος, δὲν ἐνόμισεν ὁμως φρόνιμον νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην ἐν χώρᾳ τῆς ὁποίας οἱ πλεῖστοι κάτοικοι δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διέκειντο. Ἐγκατέλιπε δὲ καὶ τὴν Ῥώμην αὐτήν, καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ῥαύενναν, ἣτις ἦτο τὸ ἀσφαλέστερον πολεμικὸν τῆς Ἰταλίας ὁρμητήριον. Τότε ὁ Βελισάριος, προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰσῆλθε κατὰ μῆνα δεκέμβριον τοῦ 536 εἰς τὴν ἄλλοτε κοσμοκράτορα πόλιν, τῆς ὁποίας καὶ ἐπεμψε τὰς κλεῖς εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁμως ὁ Οὐίτιγισ, ἀθροίσας ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ δυνάμεις ἀξιολόγους, ἦλθε καὶ ἐπολιορκήσῃ τὴν Ῥώμην. Ἡ φρουρὰ αὐτῆς ἦτο εὐάριθμος· ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως μεγάλη· οἱ κάτοικοι ἀπόλεμοι καὶ παλίμβουλοι· ὥστε ὁ Βελισάριος, καίτοι Βελισάριος ὢν, δὲν ἤθελεν ἴσως δυνηθῆ νὰ ἀντιέξῃ ἐὰν δὲν κατέφθηνον αἱ ἐπικουρίαι τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐστάλχσαν αὐτῷ, κυρίως χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἀντωνίνης.

Τὸ ὄνομα τῆς γυναίκος ταύτης εἶναι τοσοῦτον στενωῶς συνδεδεμένον μεθ' ὄλου τοῦ ἐνδόξου σταδίου τὸ ὁποῖον διήνυσεν ὁ μέγας στρατηγός, καὶ μεθ' ὅλης τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν χρόνων τούτων, ὥστε πρόσφορον νομίζομεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγας τινὰς λέξεις περὶ αὐτῆς. Ἡ Ἀντωνίνα κατήγετο ἐκ πατρὸς μὲν καὶ πάππου ἠνιόχων ἐν τοῖς ἵπποδρομίαις Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης, ἐκ μητρὸς δὲ διαγαγούσης βίον ἥμιστα χρηστὸν, τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη καὶ ἡ θυγάτηρ ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον, πρὶν ἢ συζευχθῆ τὸν Βελισάριον. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἠξιώθη τοιαύτης τύχης, οὐδαμῶς ὑπῆρξε πιστὴ πρὸς τὸν περιφανῆ αὐτῆς σύζυγον, ἀλλὰ διαβόητος ἀπέβη διὰ τὸν σκανδαλώδη αὐτῆς ἔρωτα πρὸς νέον τινὰ Θράκα ὀνόματι Θεοδόσιον. Καὶ ὁμως τοιαύτη οὐσα περὶ τὸν κατ' ἰδίαν βίον, ἀνέδειξε περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, ἐπιτηδειότητα θαυμαστὴν καὶ ἦθος ἀτρόμητον. Ἐπέτυχε τὴν φιλίαν τῆς Θεοδώρας, συνώδευσε τὸν Βελισάριον εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς ἐκστρατείας, ἐξέθηκεν ἑαυτὴν εἰς μυρίους κινδύνους,

ἔδωκε πολλάκις εἰς τὸν σύζυγον συνετάς συμβουλὰς, καὶ, ματαιοῦσα τὰς ἀδιακόπως κατ' αὐτοῦ πλεκομένης βραδουργίας, κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν συνδρομὴν τῆς αὐλῆς, ἧς ἄνευ δὲν ἤθελεν οὗτος δυνηθῆ νὰ διαπράξῃ τὰ μεγαλουργήματα τὰ τοσοῦτον κλείσαντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὰ Ἀνεκδότα τοῦ Προκοπίου ἐπέχυσαν εἰς τὸν βίον τῆς Ἀντωνίνης τὸν συνήθη αὐτῶν ἰόν· καὶ τινες τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ἐκλαμβάνοντες κατὰ γράμμα τὰ ἀίσχρὰ ταῦτα διηγήματα, ἐμπιζοῦσι καὶ γλευάζουσι τὸν Βελισάριον ἀνηλεῶς διὰ τὴν ἀνοχὴν ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν ἀκολασίαν ἐκείνην τῆς ὑποίας, ὡς βεβαιοῦσιν, ὑπῆρξε πολλάκις αὐτόπτης μάρτυς. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐξεθέσαμεν τὴν περὶ τῶν Ἀνεκδότων γνώμην ἡμῶν· οὐδὲ θέλομεν παραδεχθῆ ποτε τὴν περὶ αὐτῶν δοξασίαν τοῦ Γίββωνος, τοῦ ἀξιοῦντος, ὅτι τὰ Ἀνεκδότα ἐνδεχόμενον νὰ ἀληθεύωσι καθ' ὀλοκληρίαν, τὸ μὲν ὡς πιθανόν, τὸ δὲ δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα ὅτι εἶναι ἀπίθανα. Ὁ Προκόπιος, ἐπιφέρει ὁ Γίββων, ἐγίνωσκε βεβαίως τὰ μὲν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, τὰ δὲ εἶναι τοιαῦτα ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπενόησεν αὐτά. Ὅχι, ἀναμφιβόλως· ἡ ἱστορία, ἡ σπουδαία ἱστορία δὲν θέλει ποτὲ ἐξευτελίσει ἐαυτὴν μέχρι τοῦ νὰ πιστεύσῃ κατὰ γράμμα τὸν ἀλλόκοτον ἐκείνον ἄνθρωπον, ὅστις ἀφοῦ ἤγειρεν ἀναφανδὸν ἀνδριάντας εἰς τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ἡρωίδας αὐτοῦ, ἠσχολεῖτο ἔπειτα ἐν τῷ κρυπτῷ νὰ μεταμορφώῃ τὰ καλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ ἐκεῖνα ἔργα εἰς ἐπονειδίστους Σατύρους καὶ Σειληνοὺς. Ναι μὲν δὲν ἰσχυρίζομεθα ὅτι ἡ Ἀντωνίνα καὶ ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξαν γυναῖκες χρησταὶ καὶ ἄμωμοι· ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἡλικίᾳ φαίνεται ὁμολογούμενον ὅτι ὑπέκυψαν εἰς πειρασμοὺς ὀλεθρίους· ἀλλ' ἀφοῦ προήχθησαν εἰς μεγάλην τύχης περιωπὴν, ἂν ἡ Ἀντωνίνα δὲν ἐφάνη, ὅπως ἡ βασιλικὴ αὐτῆς φίλη πιστὴ πρὸς τὸν σύζυγον, ἔδειξεν ὅμως ἴσην πρὸς αὐτὴν πολιτικὴν δεξιότητα καὶ θάρρος· καὶ ριψοκίνδυνον πνεῦμα ἴσως ἐκείνης ἀνώτερον. Τοσαῦτα δὲ προτερήματα συνδυαζόμενα μετὰ χάριτος ἐξαιρέτου καὶ ἀπηλλαγμένα τῶν ἀπαισιῶν περιστατικῶν τὰ ὅποια ἐπενόησεν ἡ ἀκόλαστος τοῦ Προκοπίου φαντασία, ἠδύναντο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσωσι τὴν εὐχίσθητον οὐδὲν ἤπτον ἢ μεγάλην τοῦ Βελισαρίου ψυχὴν, χωρὶς νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς γλεύης καὶ περιφρονήσεως. Ἀλλὰ θέλουσιν ἴσως ἐρωτήσῃ τινές· Τίς σὲ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ὑπολάβῃς ὡς ἐπινενοημένα τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις περὶ Ἀντωνίνης ἀναφερόμενα σκανδαλώδη περιστατικά; Τίς; Ὁ φιλόσοφος χαρακτηρ τῆς ὅλης ταύτης

συγγραφῆς καὶ ἡ τοῦ Σουΐδα μαρτυρία ὅστις, πρῶτος μνημονεύσας τῶν Ἀνεκδότων, χαρακτηρίζει, καθὰ εἶδομεν, ὡς ἀνάξια ἱστορικῆς πίστεως πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ Βελισαρίου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ λεγόμενα. Ὅπως δὴ ποτε ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ δραστηριότης τῆς Ἀντωνίνης ἀπέβη σωτήριος εἰς τὴν Ῥώμην, ἐπαγαγοῦσα τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀπαραιτήτων ἐπικουριῶν.

Οἱ Γότθοι εἰς μάτην ἐπὶ ὅλον ἔτος ἀγωνισθέντες νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν, ἀποβαλόντες ἐν τῷ μεταξύ τὰ δύο τρίτα τῆς δυνάμεως καὶ καταπλαγέντες ὑπὸ ἀντιπερισπασμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Βελισάριος κατὰ Ῥαυέννης, ὅπου οἱ πολέμιοι εἶχον τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τοὺς θησαυροὺς, ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν, παθόντες τὰ πάνδεινα ἐν τῇ ὑποχωρήσει. Καὶ ἐπῆλθε μὲν εἰς βοήθειαν τῶν Γόθων ἐκ Γαλατίας εἰς τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ἀλλὰ στερηθεὶς μετ' οὐ πολὺ τῶν ἀναγκαίων ἐφοδίων καὶ ἰδὼν τὴν στρατιὰν αὐτοῦ ἐλεεινῶς ἐκ τούτου νοσήσασαν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Τότε ὁ Βελισάριος ἀπέκλεισε τὸν Οὐίτιγιν εἰς Ῥαυένναν τὴν ὑποίαν ἐκυρίευσε τελευταῖον μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἐν ἔτει 539. Οἱ Γότθοι ἀποθαυμάζοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς προέτειναν νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν βασιλέα· ἀλλ' αὐτὸς προετίμησε νὰ μείνη πιστὸς εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ ἤγαγεν αὐθις αἰχμάλωτον εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον ἡγεμόνα μετὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ τῶν θησαυρῶν.

Ἴνα μὴ διακόψωμεν τὴν συνοπτικὴν ταύτην ἔκθεσιν τῶν ἀγώνων οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς κατέβαλε πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπιφέρομεν εἰςέτι ὀλίγα τινὰ περὶ τούτων ἐνταῦθα. Μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ῥαυέννης, ἀνεκλήθη ὁ Βελισάριος ἵνα ἀναλάβῃ τὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπαναληφθέντα περσικὸν πόλεμον, ὃ δὲ ὑπὸ τῶν Γόθων προχειρισθεὶς νέος βασιλεὺς Τωτίλας ἐπεχείρησε δεινὴν ἀπάσης τῆς χερσονήσου λεηλασίαν ὥστε τῷ 545 ἐδέγησεν ὁ Βελισάριος νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας εἰς Ἰταλίαν ἵνα ἐπανορθώσῃ τὰ ἀμαρτήματα τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἔνεκα τῶν πολλῶν συμφορῶν ἃς ἐν τῷ μεταξύ ὑπέστη τὸ κράτος, καὶ περὶ ὧν κατωτέρω θέλομεν ὁμιλήσει, μὴ λαθὼν μήτε στρατὸν ἀποχρῶντα, μήτε πόρους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἄλωσιν καὶ τὴν δῆωσιν τῆς Ῥώμης. Καὶ ἀνέκτησε μὲν αὐτὴν πάλιν ἐγκατέλιπεν ὁμῶς αὐθις

καὶ ὀριστικῶς τῷ 548 τὴν Ἰταλίαν, ἣτις κατήντησε νὰ ἀποστραφῇ τὴν ἀνατολικὴν κυριαρχίαν διὰ τὰς καταπιέσεις εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπουργοὶ, ἐνῶ ὁ Τωτίλας προσωκειοῦτο τοὺς κατοίκους διὰ τῆς φιλάνθρωπίας αὐτοῦ ἅμα καὶ τῆς ἀνδρείας. Ἐγένετο δὲ πάλιν κύριος τῆς Ῥώμης, ἀνέκτησε τὴν Σικελίαν, τὴν Σαρδόναν, τὴν Κόρσικαν καὶ διὰ πλοίων μακρῶν τριακοσίων ἐλεηλάτησε τὴν Κέρκυραν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τὴν Νικόπολιν καὶ τὴν Ἄγχισον καὶ τὰ περὶ Δωδώνην χωρία. Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς, καίτοι τὸ κράτος εἶχε δεινῶς ἔνεκα ποικίλων συμφορῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν μεγάλην πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας ἐκστρατείαν, ἀναθεὶς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἔργου εἰς τὸν ἕτερον περιφανῆ τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγὸν, τὸν Ναρσῆν, ἐνχμιλλον τῇ ἀληθείᾳ εἰς πολλὰ τοῦ Βελισσαρίου ἀνεδειχθέντα.

Ὁ Ναρσῆς ἦτο εὐνοῦχος· ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν εὐαριθμῶν τοιοῦτων ἀνθρώπων ὅσοι οὐ μόνον δὲν ἔχουσι τὰ συνήθη αὐτοῖς ἠθικὰ ἐλαττώματα, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαπρεπεστέρων τῆς ἱστορίας ἀνδρῶν διακιοῦνται νὰ καταταχθῶσι. Τὸ μὲν ἀνάστημα αὐτοῦ ἦτο βραχὺ καὶ τὸ σῶμα ἀσθενές· ἐντὸς ὅμως τοῦ ἀθλίου τούτου σκεύους ἐσχήνου ψυχὴ μεγαλεπήβολος καὶ τολμηρά. Διαγαγὼν τὴν νεότητα περὶ τὰς θηλυπρεπεῖς ἐργασίας περὶ ἃς συνήθως ἠσχολοῦντο οἱ ἀμφοτερόβιοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἔμπορον δὲν εἶναι ὅτι ἐκτῆσατο λεπτότητα καὶ δεξιότητα πνεύματος, ἧς οὗτοι δὲν ἐστεροῦντο συνήθως· τὸ θαυμάσιον εἶναι ὅτι ἀνέπτυξε βίωμην διανοημάτων καὶ τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν τόλμην καὶ δραστηριότητα. «Ὁ δὲ Ναρσῆς οὗτος εὐνοῦχος μὲν ἦν καὶ τῶν βασιλικῶν χρημάτων ταμίαις, ἄλλως δὲ ὄξυς καὶ μᾶλλον ἢ κατ' εὐνοῦχον δραστήριος,» λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Προκόπιος. Ἀλλαγῶν δὲ ὀνομάζει αὐτὸν μεγαλοδωρότατον, καὶ πρὸς τὸ εὖ ποιεῖν παραφύρως ἔχοντα, καὶ ἐπιτήδειον νὰ προσλαμβάνῃ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ἀπονέμων οὕτως αὐτῷ τὰ εὐγενέστατα τῶν προτερημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδειξε καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τὴν παράδοξον τέχνην ἣν εἶχε τοῦ διακρίνειν καὶ ἐκτιμᾶν τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀξίαν. Οὐ μόνον ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν διεξαγωγὴν πολλῶν δυσκόλων πρεσβειῶν, ἀλλ' ἐτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείας τοῦ Βελισσαρίου ἐξαπέστειλε τὸν Ναρσῆν ὡς ἐπίκουρον εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην καὶ παρέσχεν οὕτως αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρε-

σίαν πρᾶξιν καὶ πειράν, ἥς τοσοῦτον ταχέως ἐγένετο ὁ Ναρσῆς ἐγκρατέστατος, ὥστε ἕκτοτε ἀνεδείχθη οὐχὶ κατώτερος τοῦ Βελισαρίου. Ἦδη δὲ ἀναλαβὼν τὴν ὅλην τοῦ νέου ἐπιχειρήματος ἡγεμονίαν μετὰ πόρων δαψιλῶν, ἔτι δὲ ἐπικούρους ἔχων τοὺς Λομβαρδοὺς, οἵτινες ὠφελούμενοι ἐκ τῶν προηγουμένων συμφορῶν τῶν Γόθων εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν, προήλασε κατὰ τοῦ Τωτίλα καὶ συνεχρότησε πρὸς αὐτὸν τῷ 553 μάχην μεγάλην καὶ κρίσιμον, καθ' ἣν οὗτος ὀλοσχερῶς κατατροπωθεὶς ἐφονεύθη. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ναρσῆς ἐγένετο κύριος τῆς Ῥώμης καὶ καταβαλὼν ὡσαύτως τοὺς ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐπιδραμόντας Φράγκους καὶ Ἀλαμαννοὺς, ἐπήνεγκε τὴν ὀλοσχερῆ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ Γόθων χεῖρωσιν. Ὁ Ναρσῆς παρέμεινεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη κυβερνήτης τῆς χώρας ταύτης. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περιβεβλημένοι τὸ τῶν ἐξάρχων ἀξίωμα, ἔδρευον εἰς Ῥαύενναν καὶ οὐχὶ εἰς Ῥώμην, ἥτις ἔνεκα τῶν πολλῶν ἀλώσεων ὅσας ὑπέστη, εἶχεν ἀποβάλλει τῶν τε κατοίκων τοὺς πλείστους καὶ τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν ἄνω Ἰταλία τάχιστα ἀπεσπάσθη τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἔνεκα τῆς προϊούσης τῶν Λομβαρδῶν δυνάμεως· ἡ δὲ μέση ὑπέκυψε μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἐπὶ τῶν εἰκονομαχικῶν χρόνων, εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης· ἀλλ' ἡ κάτω χώρα καὶ ἡ Σικελία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺ μακρότερον ὑποκαίμεναι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ σχέσεις.

Ἐνῶ δὲ ὁ Ναρσῆς διέπραττε τὴν χεῖρωσιν τῆς Ἰταλίας, εἰς τῶν Οὐίσιγόθων ἡγεμόνων, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἐγκατασταθέντες ἐν Ἰσπανίᾳ διετέλουν εἰς ἐμφυλίους πρὸς ἀλλήλους ἐρίδας, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησεν αὐτῷ τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας, τὴν Μουρχίαν, τὴν Γρανάταν, τὴν Σευιλλίαν. Ὁ Πατρικίος Λιθέριος προσελθὼν μετὰ στόλου ἀξιολόγου, συνέλαβε μάλιστα τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὸ κράτος ἅπασαν τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον καὶ προήλασε μέχρι Βορδιγάλων. Οἱ Οὐίσιγόθοι ὁμοφρονήσαντες μετ' οὐ πολὺ κατεξάνεστησαν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦτο ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἑβδομήκοντα ἔτη κατέχον μέρη τινὰ τῆς Ἰσπανίας.

Μετὰ εἰκοσαετεῖς λοιπὸν ἀτρύτους ἀγῶνας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτυχε μέχρι τινὸς τούλαχιστον τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὀνείρου τὸ ὁποῖον ἐκ νεότητος ἐπεδίωκεν, ἥτοι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαϊκοῦ κρά-

τους, ἀνακτῆσας πᾶσαν μὲν τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Κυρηναικῆς βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν μέχρι τοῦ Ἀντλαντικοῦ Ὀκεανοῦ, πᾶσαν δὲ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὰς λοιπὰς τῆς Μεσογείου νήσους, καὶ μέρος οὐ μικρὸν τῆς Ἰσπανίας. Τὰ κατορθώματα ὁμῶς ταῦτα δὲν ἐγένοντο εἰμὴ διὰ τῆς θυσίας πολυτιμοτάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων· ἐνεκα δὲ τῶν κατακτήσεων ἐκείνων ὧν αἱ πλεῖσται ἀπωλέσθησαν μετ' οὐ πολὺ, ἐπηνέχθησαν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἑλληνισμοῦ σῶμα πληγαὶ ἀνεπανόρθωτοι. Ἀλλὰ πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ περὶ τούτου, θέλομεν διεξηγήσει ἐνταῦθα δι' ὀλίγων, πῶς συνεκροτεῖτο τότε καὶ πῶς διωκεῖτο ἡ στρατιωτικὴ δύναμις δι' ἧς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία διέπραξε τὰ πολλὰ ἐκεῖνα καὶ ἀξιόλογα πολεμικὰ ἔργα.

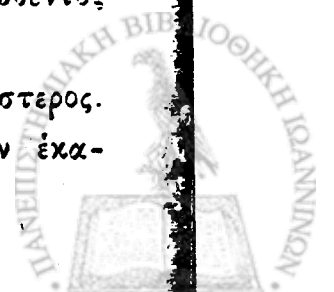
Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ στρατός τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συνέκειτο ἐκ δύο διακεκριμένων μέχρι τινὸς στοιχείων· ἐκ τῶν ἰθαγενῶν τακτικῶν ταγμάτων καὶ ἐκ τῶν ἀτάκτων φοιθεράτων ἢ τοὶ ἀλλοδαπῶν μισθοφόρων. Σημειωτέον ὁμῶς ὅτι καὶ εἰς τὸν τακτικὸν ἰθαγενῆ στρατὸν περιλαμβάνοντο πολλοὶ ἀλλοδαποὶ βάρβαροι, καὶ μεταξὺ τῶν ἀτάκτων φοιθεράτων πολλοὶ ἰθαγενεῖς. Ὁ τακτικὸς ἰθαγενῆς στρατός δὲν ἀπηρτίζετο διὰ στρατολογίας ἀμέσου, οἷα σήμερον ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Οἱ συγκλητικοί, οἱ ἀνώτεροι τοῦ κράτους λειτουργοὶ καὶ οἱ κτημητῆται ὤφειλον νὰ δίδωσιν ὡς φόρον τοὺς στρατευσίμους, ἓνα ἢ πλείονας ἕκαστος, ἀνυπόλογος τοῦ ἀξιώματος ἢ τῆς περιουσίας αὐτοῦ· ὥστε πολλοὶ τῶν μικροτέρων γαιοκτητῶν ἐδίδον ἠνωμένοι ἡμοῦ ἓνα στρατευσίμον. Καὶ ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἴδιον ἐπάγγελμα ἔχοντες τὴν εὐρεσίαν τῶν στρατευσίμων. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ ἀνώτεραι καὶ μέσαι τῆς κοινωνίας τάξεις δὲν ἦσαν προσωπικῶς ὑπόχρεοι εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Τοῦτο λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑπῆρτεον παντάπασι, διότι οἱ πλείστοι τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ ἀνῆκον βεβαίως εἰς τὰς τάξεις ἐκείνας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ πολυάριθμοι μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ καὶ οἱ περὶ τὴν εἰσπραξίν τῶν δημοσίων φόρων ὁπωςδήποτε ἐνεχόμενοι, ἢ ἀπηλλάττοντο ἢ ἀπεκλείοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· ἀφ' ἐτέρου δὲ, ἐπεκράτησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολλὴ ἀδιαφορία πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν ἐνεκα τῶν ἡμαρτημέων θρησκευτικῶν δοξασίων καὶ ἔξεων περὶ ὧν προϊόντος τοῦ λόγου θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ ἡμιλήσωμεν, σχετικῶς ὀλίγοι ὑπῆρχον, ὡς μὴ ὤφειλεν,

οἱ εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον ἐπιδιδόμενοι ἐκ τῶν ἀνωτέρων καὶ μέσων τῆς κοινωνίας τάξεων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸν στρατὸν οἱ γεωργοὶ ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ἐκ τούτου ἢ τῶν κτημάτων καλλιέργεια, μετὰ τῆς ὑποίας στενωῶς συνεδέετο ἢ τοῦ δημοσίου ταμείου πρόσθοδος. Ὅθεν εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν κατετάσσοντο ἰδίως, α.) οἱ πενέστεροι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, β.) οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινῶν ἐπαρχιῶν, τῶν ὑποίων διὰ τὸ ἄγονον αὐτῶν ἢ εἰς τὸ δημοσίον ταμεῖον εἰσφορά ἦτο ἐλαχίστη, γ.) οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ὅσων τὰ κτήματα ἀφῆρέθησαν ὑπὸ τῶν ἐμβαλόντων βαρβάρων καὶ ἰδίως τῶν περὶ τὸν Ἰστρὸν ἐπαρχιῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ ἄριστοι τῶν στρατευσίμων. Τελευταῖον δὲ δ.) πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἀλλοδαπῶν βαρβάρων. Βραδύτερον θέλομεν ἶδει ὅτι εἰσῆχθησαν περὶ τὴν στρατολογία μεταρρυθμίσεις σπουδαῖαι, καὶ ὅτι ἰδίως τὸ ὑγιέστερον τῶν κατοίκων μέρος, οἱ ἰδιοκτῆται τῆς γῆς, ὡς δικαίωμα μᾶλλον ἢ ὡς ὑποχρέωσιν ἀνέλαβον τὸ ὑπηρετεῖν ἐν τῷ στρατῷ. ἄλλ' ἐν τῇ βῆ, τῇ 7η, ἴσως καὶ τῇ 8η ἑκατονταετηρίδι, ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν ὀχλικωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων.

Τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος δὲν ἦτο ὡς ἄλλοτε, καὶ ὡς βραδύτερον πάλιν συνέβη, ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρά. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος, ἡ φρουρά αὕτη ἔπαυσε τοῦ νὰ συγκροτῆται ὡς πρότερον ἐκ δεδοκιμασμένων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἀνδρῶν· ἀλλ' ἤρχισαν νὰ κατατάσσονται εἰς αὐτὸν, πρὸς χάριν καὶ διὰ δόσεως χρημάτων, ἄνθρωποι εὐποροὶ μὲν, ἥκιστα δὲ μάχιμοι, καὶ ἐπιτήδειοι μόνον νὰ παρίστανται εἰς τὰς ἐπίσημους παρατάξεις. Ἄριστον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ἰδίως τὸ ἰππικόν. Εἰς τὸ ἰππικὸν κατετάσσοντο οἱ ῥωμαλεώτατοι καὶ οἱ χρηστότατοι τῶν στρατευσίμων, οἵτινες ἐπιμελῶς καὶ αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ γυμναζόμενοι εἰς τὸ νὰ ὑπηρετῶσιν οὐ μόνον ἐφιπποὶ ἀλλὰ καὶ πεζοὶ, πολλάκις περιφανῶς ἠγωνίσθησαν κατὰ τὴν περὶ Καλλίνικον πρὸς Πέρσας μάχην καὶ ἐν τῇ Ἀφρικῇ πρὸς Μαυρουσίους καὶ ἀλλαχοῦ. Ἦσαν δὲ κατάφρακτοι καὶ λογχοφόροι, ἐνθυμίζοντες εἰς πολλὰ τὸ ἀρχαῖον βαρὺ μακεδονικὸν καὶ θησαλικὸν ἰππικόν, καὶ χρησιμεύσαντες ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ μετέπειτα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ διαμορφωθέντος ἰπποτικῆς τάγματος.

Ὁ τακτικὸς πεζικὸς στρατὸς ἦτο πολὺ τοῦ ἰππικοῦ ὑποδεέστερος. Ἡ πειθαρχία αὐτοῦ εἶχε παραδόξως χαλαρωθῆ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκα-

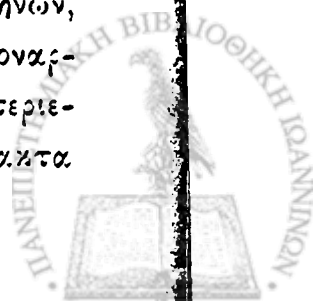
τονταετηρίδα διὰ πολλοὺς λόγους. Καὶ πρῶτον διότι οἱ ἀδιάκοποι οὗτοι πόλεμοι ἐξαντλοῦντες ἐκ διαλειμμάτων τοὺς δημοσίους πόρους, δὲν ἐπέτρεπον τὴν τακτικὴν τοῦ στρατοῦ πληρωμὴν. Ἐνίοτε μάλιστα παντελῶς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου δὲν ἐπληρώνοντο οἱ στρατοί. Ὅτε λόγου χάριν ἐν ἔτει 545 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Βελισάριος, ἡ ἡγεμονία τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἀνετέθη αὐτῷ ἰδίᾳ δαπάνῃ, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ συγκροτηθησόμενος στρατὸς θέλει συντηρηθῆ διὰ λαφυραγωγίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατελέσῃ αὐστηρῶς πειθαρχῶν. Πλὴν τούτου ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐνόμιζεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὅτι συμφέρει νὰ ἐλαττωθῆ ὅσον ἐνδέχεται ἡ ἐξουσία τῶν στρατηγῶν, ἐξ οὗ συνέβαινεν ὅτι οἱ μεγάλοι στρατοὶ αὐτῆς συνέκειντο ἐκ διαφόρων ὑπὸ ἰδίους ἡγεμόνας διατελούντων σωμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πολλάκις οὐδεμίαν εἶχεν ἰσχὺν ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι στρατηγός. Ὁ Ναρσῆς ὅτε κατὰ πρῶτον μετέβη εἰς Ἰταλίαν ἀπεστάλη πρὸς ἐπιτήρησιν μᾶλλον ἢ πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ Βελισαρίου· διὸ καὶ εἰς ῥῆξιν ἦλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἀντέπραξε κατ' αὐτοῦ. Ἡ μοναρχία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπολιτεύετο οὕτω προδήλως, διὰ τὸν φόβον μὴ στρατηγοὶ αὐτοκράτορες, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς πολλῆς δυνάμεως, στασιάσωσιν ἢ καὶ ἐπὶ τὴν πορφύραν ὀρέξωσι χεῖρα. Ἀλλ' ἡ μοναρχία ἐκείνη θέλουσα νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν τοῦτο, ἐνέπιπτε προδήλως εἰς ἄλλο μεγαλύτερον τὴν παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐν ἀτόπημα συνεπάγεται πάντοτε ἕτερον, ἡ παραλυσία ἐκείνη προέβη ἐνίοτε εἰς τοσοῦτον, ὥστε οἱ στρατηγοὶ ἠναγκάζοντο νὰ συγκροτῶσιν ἐξ ἰδίων περὶ ἑαυτοὺς πολυάριθμον οἰκείαν φρουράν, ἣτις ὤμνυε μὲν ὑποταγὴν τῷ βασιλεῖ, πρὸ πάντων ὅμως ὤμνυε πίστιν εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα. Εἰς τῶν λόγων δι' οὓς ὁ Βελισάριος συνέειχεν ὁπωσοῦν τὸν στρατὸν καὶ ἐπέβαλεν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διατασσομένων, ἦτο ὅτι ἐπὶ τοῦ γοθτικοῦ πολέμου εἶχε συγκροτημένην περὶ ἑαυτὸν ἐξ ἰδίων φρουρᾶν ἑπτακισχιλίων ἀρίστων ἰππέων.

Ἀλλ' ὅσα δῆποτε καὶ ἦσαν τὰ ἐλαττώματα εἰς ἃ ὑπέκυψεν ὁ τακτικὸς στρατὸς, καὶ ἰδίως ὁ πεζικὸς διὰ τε τὴν συρφετώδη στρατολογία καὶ τὴν πλημμελῆ πολλάκις διοίκησιν καὶ τὸν κακὸν τῆς στρατηγίας ὀργανισμόν, ὁ στρατὸς οὗτος ἐσωζεν ἔτι προτερήματά τινα ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐ μόνον ἠδυνήθη νὰ ἀνθῆξῃ εἰς τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν καὶ εἰς τὰ ἀρκτῶα ἔθνη παρὰ τὸν Ἰστρον, ἀλλὰ καὶ τὰ πε-

ρίπυστα βασιλεία τῶν Βανδήλων καὶ τῶν Γόθων νὰ καταλύσῃ. Ὁ στρατὸς οὗτος, ὠργανωμένος ὦν καὶ παρατασσόμενος κατὰ τοὺς ὑφισταμένους ἔτι κανόνας τῆς ἀρχαίας τακτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ὑπερεῖχε πάντοτε κατὰ τοῦτο τῶν ὀχλικῶς συντεταγμένων καὶ ἐπιτιθεμένων βαρβάρων. Πρὸς τούτοις, τὸ μηχανικὸν αὐτοῦ ἦτο ἄριστον, ἡ ὀπλοποιία ἐπιτηδειοτάτη, τὰ ὑπλοστάσια πλήρη, ὥστε εἶχε καὶ καθ' ὅλα ταῦτα πλεονεκτήματα τῶν ὁποίων παντάπασιν ἑστέρουντο οἱ βάρβαροι. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ στρατὸς οὗτος οἰδηγεῖτο ὑπὸ στρατηγῶν καὶ ἀξιωματικῶν τῶν ὁποίων τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀνδρείαν ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ πολλακίς καὶ αὐτὴ ἡ τοσοῦτον δυσμενῶς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν διαχειρμένη δυτικῆ ἱστοριογραφία. Ὁ Βελισάριος, ὁ Ναρσῆς, ὁ Σολόμων, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Γερμανός, περὶ οὗ θέλομεν μετ' οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ἠμιλήσωμεν, κατέλιπον ὀνόματα ἀείμνηστα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ δὲ Θραξ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Βελισαρίου ἐν τῇ Ἀφρικῇ Ἰωάννης ὁ Ἀρμένιος, καὶ ὁ Πεισιδῆς Πριγκήπιος, καὶ οἱ Ἰσαυροὶ Ἀθηνόδωρος καὶ Ταρμουῆδος, καὶ οἱ Καππαδόκαι Θεοδώρητος καὶ Γεώργιος Μαρτίνου, καὶ μυρίοι ἄλλοι ἀξιωματικοί, ὧν ὁ Προκόπιος ἱστόρησε τὰ κατορθώματα καὶ τοὺς ἀγῶνας, ἠθέλον τιμῆσαι τοὺς ἀρίστους τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων στρατῶν. Ἐν γένει δὲ ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ὁπότεον πολυάριθμοι ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ ἐπιπτον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἐκθύμως ἀγωνιζόμενοι. Καὶ ἂν τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι οἱ καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ ἄνδρες οὗτοι ἠναγκάζοντο διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος νὰ παρασύρῃσι τὰ ὀπασοῦν νωθρὰ ἐκεῖνα τάγματα, μαρτυρεῖ συγχρόνως ὅτι τὸ εὐγενὲς αἶσθημα τῆς φιλοτιμίας δὲν ἔπαυσε ποτὲ ἐπικρατοῦν ἐν τῷ στρατῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας.

Ὁ δὲ ἄτακτος στρατὸς συνέκειτο πρῶτον ἐκ τῶν στιφῶν τὰ ὁποῖα ὤφειλον νὰ παρέχωσιν εἰς τὴν βασιλείαν οἱ ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατασταθέντες βάρβαροι ἡγεμόνες, καὶ δεύτερον ἐκ τινῶν ἐκλεκτῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ἔπεμπον εἰς ἐπικουρίαν τῶν βασιλέων οἱ πανταχόθεν περιζωννύοντες τὸ κράτος βάρβαροι ἡγεμόνες τῶν Αἰρούλων, τῶν Γεπιδῶν, τῆς Κολχίδος, τῶν Λομβαρδῶν, τῶν Οὐννων, τῶν Σαρρακηνῶν, τῶν Μαυρουσίων, πρὸς οὓς ἅπαντας ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτέλει τακτικὰς συντάξεις καὶ τῶν ὁποίων τινὲς μάλιστα περιεβλάλλοντο ὑπὸ τῆς μοναρχίας ἐκείνης τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Τὰ ἄτακτα

ταῦτα στίφη δὲν διέπρεπον εἰμὴ ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἀλλ' ἐπιτηδείως συνδυαζόμενα μετὰ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ περιεποιοῦν αὐτῶ οὐκ ὀλίγην δύναμιν.

Ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συντηρούμενος τακτικὸς στρατὸς συνεποσοῦτο εἰς 150,000 ἀνδρῶν. Τοῦτο πούλάχιστον λέγει ὁ ἐκ Μυρίνης τῆς Αἰολίδος Ἀγαθίας, ὁ ἐξακολουθήσας τὴν τοῦ Προκοπίου ἱστορίαν καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὸν ἀκμάσας. Καὶ τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει ἕτερος χρονογράφος, Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς· ἀμφότεροι δὲ βεβαιοῦσιν ὅτι ἕλλοτε τὸ κράτος συνετήρει δύναμιν ἀνδρῶν μαχίμων 645,000 καὶ ψέγουσι τὸν Ἰουστινιανὸν διὰ τὴν τσαύτην τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσιν· ἐλάττωσιν, δι' ἣν προηγουμένως ὁ Προκόπιος ἀορίστως μὲν ἀλλὰ πικρότατα κατηγοροῦσε τὸν βασιλέα ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Ἀνεκδότοις. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος τὸ ποσοῦν τῶν 645,000 ἀνδρῶν ἔχει ἀκριβῶς καὶ εἰς τίνας χρόνους ἀνάγεται. Βεβαίως τσαύτην δύναμιν δὲν συνετήρουν οἱ ἕμεσοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ προκατόχοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπερέβαινε πιθανώτατα κατὰ πολὺ τὸ ποσοῦν τῶν 150,000 ἀνδρῶν· ὥστε ἡ θρυλουμένη αὕτη μεγάλη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσις εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ἀδικίας, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, αἰτιάσεις τὰς ὁποίας παρήγαγον αἱ τοῦ Προκοπίου συκοφαντίαι. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι τακτικὸς στρατὸς 150,000 ἀνδρῶν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅπως εἶχεν ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς ἐπεχειρεῖ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶχε πόρους ἱκανοὺς ὥστε νὰ αὐξήσῃ ἀναλόγως τὴν δημοσίαν δύναμιν· 150,000 δὲ ἀνδρῶν δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἔμψυκτον κράτους λαβόντος τοσοῦτον κολοσσιαίας διαστάσεις. Καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ἰουστινιανὸς φαίνεται παντελῶς παραμελήσας τὰ τοῦ στρατοῦ, αἱ δὲ καταχρήσεις τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν συντήρησιν του ὑπαλλήλων, περιήγαγον αὐτὸν εἰς πολλὴν παραλυσίαν, ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Ἀγαθίας.

Ἄλλ' ὅσοις δὴποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ στρατὸς οὗτος, ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Οἱ πλείστοι τῶν δυτικῶν ἱστοριογράφων ἐμπαίζουσιν αὐτὸν, ὅπως πράττουσιν ἐν γένει ὅταν ὁμιλοῦσι περὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν καλουμένων βυζαντινῶν πραγμάτων· τὰ δὲ πράγματα διαπρυσίως κηρύττουσιν ὅτι οἱ τοσοῦτον ἐπ' ἀνδρείᾳ θαυμαζόμενοι καὶ ἐγκωμιαζό-

μενοι ὑπὸ τῶν δυτικῶν βάρβαροι, αἰείποτε σχεδὸν ἐκ παρατάξεως κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἐκείνων στρατῶν, ἐν Ἀφρικῇ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Κολχίδι· περὶ μόνον τὸν Ἰστρον πολλάκις ἐνικήθησαν οἱ στρατοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦτο κυρίως διὰ λόγους ἀνεξαρτήτους τῆς ἀξίας αὐτῶν, λόγους τοὺς ἑποίους ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ἐξηγήσει. Εὐχάριστος δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τοιαύτην γνώμην ἐξέφερε καὶ ὁ Ἄγγλος Φίνλεϋ, ὅστις, γράψας ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, ἀνεδείχθη εἰς πολλὰ μετριοπαθέστερος τῶν ἄλλων περὶ τὰς κρίσεις αὐτοῦ. Ἄλλως τε ἡ δυσμείνεια τῶν δυτικῶν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχει ρίζας ἀρχαίας καὶ ἀνατρέχει ἕως εἰς τὸν Οὐίτιγιν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Γότθους. Μήπως εἰς τῶν ὑποστρατήγων τοῦ βαρβάρου τούτου βασιλέως ἐλέγχων τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας διότι ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Γραικοὺς, δὲν ἔλεγεν· «οἱ (οἱ κάτοικοι τῆς Ἰταλίας) τῆς Γότθων δυνάμεως Γραικοὺς τοὺς σφίσιν οὐχ οἶους τε ἀμύνειν ὄντας ἠλλάξαντο· ἐξ ὧν τὰ πρότερα οὐδένα εἰς Ἰταλίαν ἤκοντα εἶδον, ὅτι μὴ τραγωδοὺς καὶ μίμους καὶ ναύτας λωπωδύτας;» Μήπως αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Οὐίτιγισ, προτρέπων τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῶσι γενναίως πρὸς τοὺς πολεμίους, δὲν ἔλεγε περὶ τούτων περιφρονητικῶς· «ὀλίγους τε ὄντας καὶ Γραικοὺς ἢ ἴσους;» Καὶ ὅμως οἱ Γραικοὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Βελισάριον, ἐπανειλημμένως νικήσαντες τὸν τε Γότθον Οὐίτιγιν καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμαννοὺς, καὶ τὴν Ῥαύενναν κυριεύσαντες, ἀπήγαγον δέσμιον τὸν ἀγέρωχον ἐκείνον βασιλέα εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου· ἄλλοι δὲ πάλιν Γραικοὶ ὑπὸ τὸν Ναρσῆν κατετρόπωσαν ἐκ παρατάξεως τὸν διάδοχον τοῦ Οὐίτιγιδος Γωτίλαν, διὰ παντὸς καταλύσαντες τὸ ἐν Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Γότθων. Ἐν τούτοις οἱ λόγοι ἐκείνοι τῶν Γότθων, εἰ καὶ ἀνπόστατοι, εἶναι ἀξιοσημείωτοι διότι ἀναιροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐτέρων τινῶν ἱστορικῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰ κατορθώματα τῶν ταγματιῶν τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ, εἶπον ὅτι τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράχθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὄχι ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τοῦ στρατοῦ μαχητῶν. Ὅτι βάρβαροι οὐκ ὀλίγοι συνηγωνίζοντο μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, μάλιστα ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατοντετηρίδι, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀλλ' ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἀπετέλουν τὴν κυρίαν τοῦ στρατοῦ τούτου δύναμιν, συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι τὰ πλεῖστα ὀνόματα τῶν διαπρεψάντων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν ἦσαν

ἰθαγενῆ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτῶν τῶν Γότθων, οἵτινες, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν πολεμίων, ὀνομάζουσι αὐτοὺς πάντοτε Γραικοὺς. Ὅπως δὲ ἦποτε οἱ μὲν Γότθοι ἔχουσι ὡς δικαιολόγημα τῆς κατάφορᾶς αὐτῶν κατὰ τῶν Γραικῶν τὴν τε ἀγανάκτησιν τοῦ ἀμυνομένου καὶ τὴν περὶ τοῦ μέλλοντος παθήματος ἀγνοίαν· ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, οἵτινες ἔχοντες πρό ὀφθαλμῶν τὰ πράγματα τὰ μετ' οὐ πολὺ διαφεύσαντα τὸ ἀγέρωχον ἦθος τῶν Γότθων, οὐδὲν ἤττον ἐπιμένουσι ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀδολεσχίας τοῦ Οὐίτιγιδος καὶ τῶν περὶ αὐτόν;

Ἐνῶ ὅμως οἱ στρατοὶ καὶ οἱ πόροι τοῦ κράτους ἀνηλίσκοντο πρὸς ἀνάκτησιν χωρῶν αἵτινες δὲν ἔμελλον (αἱ δὲ πλεῖστα αὐτῶν, διὰ τὸ ἀλλότριον τῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων καὶ τὴν διαφορὰν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων, οὐδὲ ἠδύνατο) νὰ ἀπαρτίσωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον μέρη ἀναπόσπαστα τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας, αἱ χώραι αἵτινες συνεκρότουσαν τὸ φυσικὸν οὕτως εἰπεῖν σῶμα τῆς μοναρχίας ταύτης, ἐστερημέναι τῶν ἀναγκαίων προμάρων, προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν περσικῶν στρατῶν ἢ ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν εἰσβολῶν τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης, ὠφελούμενος ἐκ τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ περισπασμῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ συνεννοημένος ὢν μετὰ τοῦ Οὐίτιγιδος, ἐπανελάθεν ἀπὸ τοῦ 540 τὰς ἐχθροπραξίας. Ἐμβαλὼν εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κατέστρεψε τὴν Ἀντιόχειαν, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους ἀπήγαγεν ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπου, ἐν χώρῳ διέχοντι ἡμέρας ὀδὸν τῆς πόλεως Κτησιφώντος, ἐκτίσεν αὐτοῖς πόλιν, ἣν ἐπωνόμασεν Ἀντιόχειαν Χοσρόου. "Ἄλλαι πόλεις ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἰδίαν σωτηρίαν διὰ χρημάτων ἢ δὲ μονάρχης τῶν Περσῶν προελάσας μέχρι τῆς παραλίας, ἐλούσθη κατὰ τὴν Σελεύκειαν ἐν τῇ μεσογειῷ, καὶ τῷ ἡλίῳ ἔθυσεν, ὡς εἰ θέλων νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι ἐφθασέ μέχρι τοῦ ἀκροτάτου τούτου ὁρίου τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλληνικῶν κτήσεις. Τότε ὁ Βελισάριος, ὁ τοῦ Οὐίτιγιδος νικητῆς, εἰδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Χοσρόην νὰ ὑποχωρήσῃ. "Ὅτε ὅμως ὁ ἦρως ἐκεῖνος ἀνεκλήθη πάλιν εἰς ἕτερον πολέμου στάδιον, οἱ περσικοὶ στρατοὶ ἐπανελάθον τὰς ἐπιδρομὰς, ἀλλὰ κυρίως ἤδη περὶ Λαζικήν καὶ Ἀρμενίαν, ὅπου ἐξηκολούθησεν ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπὶ εἴκοσι περὶ τοῦ ἔτη ἀμφίροπος, ὅτε μὲν νικῶντων τῶν βασιλικῶν στρατῶν, ὅτε

δὲ ἡττωμένων, ἄλλοτε κυριευόντων φρούρια, καὶ ἄλλοτε ἀποβαλλόντων, μέχρις οὗ οἱ ἀπειρηκότες ἀντίπαλοι συνωμολόγησαν, τῷ 562, πεντηκονταετείς σπονδὰς· καὶ ὁ μὲν Χοσρόης παρητήθη τῶν ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεων, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἵνα ἐπιτύχη τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῆ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου δώρου τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐν Ἀσίᾳ γενόμενα. Οὐδὲν ἡττον δὲ δεινὰ δυστυχήματα συνέβησαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῶν ἐπιδρωμῶν τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἐπανελήφθησαν ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, πολὺ πρὸ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, διότι ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀπέλευσιν τοῦ Θεοδορίου καὶ τῶν Ὀστρογόθων, ἕτεραι βαρβάρων φυλαὶ προσελθοῦσαι εἰς τὸν Ἰστρον ἀπ' ἄρκτου, ἐπεχείρησαν νέας εἰσβολὰς. Προκειμένου δὲ νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐν συνόψει τὰ περὶ τῶν εἰσβολῶν τούτων, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων ὅτι θέλομεν ἀκολουθήσει τὰς τῶν συγγρόνων μαρτυρίας· τοῦ Ἰλλυριοῦ Μαρκελλίνου, λατινιστὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γράψαντος, τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ἀγαθίου, τοῦ Μαλάλα· οὐχὶ δὲ ὡς ἔπραξαν πολλοὶ νεώτεροι, καὶ τοὺς μεταγενεστέρους, Θεοφάνην, Ζωναράν, Κεδρηνὸν, Νικηφόρον Γρηγοράν, οἵτινες οὐ μόνον συγγέουσι τοὺς χρόνους καὶ τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἔχουσι πάντοτε ῥοπήν τινα εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν αὐτὰ ἐπὶ τὸ τραγικώτερον. Ὡς πρὸς δὲ τὸ χρονολογικὸν μέρος, ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθά τε καὶ καθ' ὅλον τὸν παρόντα τρίτον τῆς ἱστορίας ἡμῶν τόμον τὸ χρονογραφικὸν δοκίμιον τὸ ἐν ἔτει 1855 ἐκδόθην ἐν Πιερουπόλει, ὑπὸ Ἐδουάρδου Μυράλτου, ἃν καὶ δὲν ἀκολουθοῦμεν τὸ δοκίμιον τοῦτο κατὰ πόδας, διότι ἡ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν ὁ καλὸς ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ ἦτο τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχη καθ' ὅλα συμπεράσματα ἀναμφισβήτητα.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 499 ἐνέβαλον κατὰ πρῶτον εἰς τὸ κράτος διὰ τοῦ Ἰστροῦ οἱ Βούλγαροι, ἔθνος τουρκικῆς καταγωγῆς τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἐμελλεν ὀριστικῶς νὰ ἐγκατασταθῆ μεταξύ Ἰστροῦ καὶ Ἄβου, καὶ οὐσιωδῶς νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ εἰσβολῇ, οἱ Βούλγαροι, προελάσαντες μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ἔπειτα ἐπιστρέψαντες εἰς τὰ ἴδια διὰ τῆς Θράκης, προσεβλήθησαν ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Ἀρίστου, ἕγον-

τος 15000 ἀνδρῶν ἀλλ' ὁ στρατός οὗτος, καίτοι γενναίως ἀγωνισθεῖς, ἠττήθη, ἀποβαλὼν 4000 ἀνδρῶν καὶ τρεῖς τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων, Νικόστρατον, Ἰννοκέντιον καὶ Ἀκουιλῖνον ὥστε οἱ πολέμιοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἀβλαβεῖς. Ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ πνεύματος τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ἀναφέρομεν, ὅτι ὁ Ζωναρᾶς, ὁμιλῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου βεβαίως ὅτι οἱ περὶ τὸν Ἄριστον κατετροπώθησαν διότι οἱ Βούλγαροι ἐγρήσαντο ἐπιβλαβεῖς καὶ γοητείας· τὴν δὲ ἠτταν «κομήτης ἀστήρ προεμήνυσε καὶ κόρακες ὑπεριπτάμενοί τε καὶ οἱ σαλπικταὶ ἀντὶ ἐνυαλίου ἠχοῦς, περιπαθεῖς τε καὶ θρήνηδες ἠχῆσαντες.» Ἐνῶ δὲ ὁ σύγχρονος Μαρκελλῖνος ἀποθαυμάζει τὸν ἡρωϊσμόν τῶν ὑπὸ τὸν Ἄριστον μαχητῶν καὶ λέγει ὅτι 4000 μόνον ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς ἀξιῶν, ὅτι οὗτοι αἰσχροῦς ἠττήθησαν καὶ πλὴν ὀλίγων ἀπαρτεες διεφθάρησαν.

Ἐν ἔτει 502 οἱ Βούλγαροι πάλιν λεηλατοῦσι τὴν Θράκην, ὅπου δὲν φαίνεται στρατός τις ἀντιταχθεὶς εἰς αὐτούς. Ἐν ἔτει δὲ 517, οἱ Βούλγαροι εἰσβαλόντες τὸ τρίτον, προελαύνουσι μέχρι Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ ἀρχαίας Ἠπείρου. Καὶ πέμπει μὲν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος εἰς τὸν ἑπαρχὸν Ἰλλυρίας Ἰωάννην 1000 λίτρας χρυσοῦ, ἤτοι περὶ τὸ 1,080,000 δραχμῶν, ἵνα ἐξαγοράσῃ τοὺς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων γενομένους αἰχμαλώτους· τὸ ποσὸν ὅμως τοῦτο δὲν ἐξαρκεῖ ἵνα πάντες λυτρωθῶσιν. Ἄλλ' ἅμα ἀναθάντος εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰουστίνου, παύουσιν αἱ ἀπ' ἔρκτου ἐπιδρομαὶ, διότι ὁ πολεμικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ὠγύρωσε, δι' ἀπογρώσεως δυνάμεως, τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον τοῦ κράτους. Ἐπικνελήθησαν δὲ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ αἱ εἰσβολαὶ, οὐχὶ ὅμως πλέον ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ ὑπὸ βαρβάρων ἑτέρων.

Τῶντι μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Ἄνται, φυλὴ σλαυικὴ, διαθάντες τὸν Ἰστρον μετὰ στρατοῦ μεγάλου, ἐπέβαλον εἰς τὴν Θράκην. Τὰ τάγματα τοῦ κράτους δὲν ἦσαν ἔτι τότε ἀπησχολημένα εἰς τὰς ὑπερορίους στρατείας τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ναὶ μὲν ἐξήκολούθει εἰσέτι ὁ πρῶτος περσικὸς πόλεμος εἰς ὃν ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος· ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν Θράκῃ δυνάμεις ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπιτεθέντας πολεμίους. Τὸ δὲ εὐτυχέστατον, προΐστατο τῶν δυνάμεων τούτων στρατηγὸς ἐγκριτος, ὃν ὁ βασιλεὺς δὲν ἠναγκάσθη νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὰς

κοινὰς τοῦ στρατοῦ τάξεις, ἀλλ' εὖρε πρόχειρον ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ. Διότι ἦτο ὁ στρατηγὸς οὗτος εἰς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γερμανός. Ὁ Προκόπιος, ὅστις ὁσάκις οὔτε ὑπὸ τῆς κολακείας οἰστρηλατεῖτο, οὔτε ὑπὸ τῆς κακοβουλίας παρελογίζετο, ἤξευρε νὰ ἐκτιμᾷ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν, περιέγραψε λαμπρῶς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ νέου ἐκείνου. Ὁ Γερμανός, στρατηγὸς ὢν ἄριστος, ἦτο ἐνταύτῳ τοσοῦτον γενναῖος ὥστε δὲν ἐδίσταζε νὰ ρίπτῃ ἑαυτὸν ἀφειδῶς εἰς τοὺς φοβερωτάτους κινδύνους. Ἐὰν ἡ τύχη δὲν ἠνέφεξεν αὐτῷ τὰ μεγάλα πολεμικὰ στάδια εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Ναρσῆς ἐδρεψαν κλέος ἀπαράμιλλον, ὁσάκις ὅμως συνέπεσε νὰ ἀγωνισθῇ εἴτε κατὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρων εἴτε ἐν Ἀφρικῇ, ὑπῆρξε πάντοτε νικηφόρος. Ἐν εἰρήνῃ δὲ ἀπέδειξεν ἀρετὰς οἷας ὁμολογουμένως δὲν εἶχον, ἐκτὸς τῶν στρατοπέδων αὐτῶν, οἱ περιφανεῖς ἐκεῖνοι ἡγεμόνες. Ἀκριβῆς τῶν νόμων φύλαξ καὶ δικαστὴς ἀκέραιος καὶ ἀδιάσειστος, ὁ Γερμανός διετέλεσεν ἀείποτε ὁ τῶν ἀσθενῶν κατὰ τῶν ἰσχυρῶν προστάτης. Πλούσιος ὢν, ἐλογίζετο εὐτυχῆς ἐρχόμενος εἰς βοήθειαν τῶν δεομένων. Ἐμβριθὴς καὶ σοβαρὸς ἐν τοῖς συμβουλίαις καὶ πόρρω ἰστάμενος τῶν φατριῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ῥαδιουργιῶν τῆς αὐλῆς, διετέλει κατ' οἶκον πρὸς τοὺς πολυαρίθμους φίλους ἡδύς, ἐλευθέριος, ἐπίχαρις. Λέγεται ὅτι ἡ Θεοδώρα δὲν ἠνύοει πολὺ τὸν ἀνεψιὸν αὐτὸν τοῦ συζύγου τῆς καὶ ὅτι κατῴρθωσε νὰ μὴ λάβῃ οὗτος ὅσας ἡδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὰς ἵνα ἀναδειχθῇ λαμπρότερος ἐν πολέμοις ἴσως διότι ὁ ἄκαμπτος ἐκεῖνος νέος δὲν ἐπέδεικνε τῇ βασιλίδι τὴν ἀπεριόριστον εὐλάβειαν εἰς ἣν εἶχον συνηθίσει αὐτὴν πάντες οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους λειτουργοί. Ἄλλ' ὅπως δῆποτε ὁ Ἰουστινιανός δὲν ἔπαυσε τιμῶν καὶ ἀγαπῶν τὸν κάλλιστον ἐκεῖνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ γόνον καὶ ἂν ὁ Γερμανός δὲν ἀπέθνησκεν αἰφνιδίως ἐν ἔτει 551, καθ' ἣν στιγμὴν προχειρισθεὶς στρατηγὸς τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πολέμου, ἠτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Γωτίλα, ἤθελε πιθανῶς ἀναδειχθῇ ἐνάμιλλος τοῦ μετ' ὀλίγον προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ Ναρσῆ καὶ ἤθελε βραδύτερον διαδεχθῆ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἄτεκνον ἀποθανόντα θεῖον αὐτοῦ. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Γερμανός ἦτο ὁ στρατηγὸς τῆς Θράκης ἐν ἔτει 528 ὅτε ἐνέβαλον εἰς αὐτὴν οἱ Ἄνται. ὡς δὲ λέγει ὁ Προκόπιος, ἐς χεῖρας ἐλθὼν τῷ τῶν πολεμίων στρατῷ κατὰ κράτος τε μάχῃ νικῆσας, σχεδὸν τι ἅπαντας ἐκτείνει κλέος τε μέγα

ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Γερμανὸς ἐς πάντας ἀνθρώπους καὶ διαφερόντως ἐς τούτους δὴ τοὺς βαρβάρους περιεβάλλετο.»

Ἡ καταστροφή αὕτη ἦν ἔπαθον οἱ Ἄνται, ἀπήλλαξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ κράτος πάσης ἀρκτώας ἐπιδρομῆς. Τὸν Γερμανὸν διεδέχθη ὡς στρατηγὸς Θράκης ὁ οὐδὲν ἤττον γενναῖος καὶ χρηστὸς Χιλβούδιος, περὶ οὗ ὁ Προκόπιος λέγει, ὅτι ἦτο «ἐς ἄγαν μὲν δραστήριος τὰ πολέμια, ἐς τόσον δὲ χρημάτων κρείστων ὥστε ἀντὶ μεγίστου κτήματος ἐν τῇ οὐσίᾳ τῇ αὐτοῦ εἶχε τὸ κεκτῆσθαι μηδέν.» Ὁ Χιλβούδιος, διορισθεὶς στρατηγὸς Θράκης τῷ 531, ἐνέπνευσε τρόμον μέγαν εἰς τοὺς βαρβάρους, οἵτινες ἐν διαστήματι ἐνιαυτῶν τριῶν οὐ μόνον δὲν ἐτόλμησαν νὰ διαβῶσι τὸν Ἰστρον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπέκεινα τοῦ ποταμοῦ τούτου, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου κατετροπώθησαν. Δυστυχῶς τῷ 534, ἐν μιᾷ τῶν ἐκστρατειῶν τούτων ἐφανεύθη ὁ Χιλβούδιος. Συγχρόνως δὲ ἤρχισαν αἱ ὑπερόρια τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιχειρήσεις διὰ τοῦ κατὰ Βανδήλων πολέμου. Οὐδὲν ἤττον μέχρι τοῦ 540 οὐδεμία μεγάλη ἀναφέρεται ἐπιδρομὴ ἀρκτῶων βαρβάρων. Ἴσως διότι, ἐπικρατοῦσης ἔτι εἰρήνης πρὸς ἀνατολὰς, ὑπῆρχον τάγματα τινα διαθέσιμα, ἱκανὰ πρὸς ἄμυναν τῆς Θράκης.

Ἀλλὰ τῷ 540, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων ἐπανελάθε τὰς ἐχθροπραξίας, πολυάριθμοι Οὔνοι, πιθανῶς ὑποκίνηθέντες ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διέβησαν τὸν Ἰστρον καὶ ἐπλημμύρησαν ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ τὰ ὀλίγα τάγματα ὅσα ἐφρούρου ἐνταῦθα πρότερον, εἶχον ἤδη σταλῆ εἰς τὴν Ἀσίαν. «Ἐκ κόλπου γὰρ τοῦ Ἰονίου οἱ βάρβαροι οὗτοι, λέγει ὁ Προκόπιος, ἅπαντα ἐφεξῆς ἐλήσαντο μέχρι ἐς τὰ Βυζαντίου προάστεια. Καὶ φρούρια μὲν δύο καὶ τριακοντα ἐν Ἰλλυριοῖς εἶλον, πόλιν δὲ τὴν Κασσάνδρειαν κατεστρέψαγτο βίᾳ, οὐ τειχομαχῆσαντες πρότερον. Καὶ τὰ τε χρήματα ἔχοντες, αἰχμαλώτων τε μυριάδας δύο καὶ δέκα ἀπαγόμενοι, ἐπ' οἴκου ἅπαντες ἀνεχώρησαν, οὐδενὸς σφίσι ἐναντιώματος ἀπαντήσαντος.» Ἐξακολουθῶν δὲ τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ἄμέσως μετὰ τὴν προηγουμένην δύο ἐτέρας ἐπιδρομὰς, αἵτινες ὅμως δὲν γνωρίζομεν ἂν συνέβησαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 540 ἔτος ἢ κατὰ τὰ ἐπόμενα. «Χρόνῳ δὲ τῷ ὑστέρῳ πολλάκις ἐνταῦθα γενόμενοι, ἀνήκεστα ἐς Ῥωμαίους δεινὰ ἔδρασαν. Οἱ δὲ καὶ ἐν Χερρονήσῳ τειχομαχῆσαντες, βιασάμε-

νοὶ τε τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἀμυνομένους καὶ διὰ τοῦ τῆς θαλάσσης ῥοθίου τὸν περίβολον ὑπερβάντες, ὡς πρὸς κόλπον τῷ μέλανι καλούμενῳ ἐστίν, οὕτω τε ἐντὸς τῶν μακρῶν τειχῶν γεγενημένοι καὶ τυῖς ἐν Χερρονήσῳ Ῥωμαίοις ἀπροσδόκητοι ἐπιπεσόντες, ἔκτεινόν τε πολλοὺς καὶ ἄνδραπόδισαν σχεδὸν ἅπαντας. Ὀλίγοι δὲ τινες καὶ διαβάντες τὸν μεταξὺ Σηστοῦ τε καὶ Ἀθύδου πορθμὸν, ληϊσάμενοί τε τὰ ἐπὶ τῆς Ἀσίας χωρία καὶ αὐτίς ἐς Χερρόνησον ἀναστρέψαντες, ζῶν τῷ ἄλλῳ στρατῷ καὶ πάσῃ τῇ λείᾳ ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν. Ἐν ἐτέρῳ τε εἰσβολῇ τοὺς τε Ἰλλυριοὺς καὶ Θεσσαλοὺς ληϊσάμενοι, τειχομαχεῖν μὲν ἐπεχείρησαν ἐν Θερμοπύλαις, τῶν δὲ ἐν ταῖς τείχεσι φρουρῶν καρτερώτατα ἀμυνομένων, διερευνώμενοι τὰς περιόδους παρὰ δόξαν τὴν ἀτραπὸν εὐρον ἣ φέρει ἐς τὸ ὄρος ὃ ταύτῃ ἀνέχει. Οὕτω τε σχεδὸν ἅπαντας Ἕλληνας, πλὴν Πελοποννησίων, διεργασάμενοι, ἀπεχώρησαν.»

Ἐπειτα ἐν ἔτει 546, πολὺς ὄμιλος Σλαύων, καὶ τούτων ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Γότθων Τωτίλα ὑποκινηθέντων, διαβάντες τὸν Ἴστρον, ἐλεηλάτησαν τὴν περὶ αὐτὸν χώραν καὶ ἀπῆγον ἤδη μέγα αἰχμαλώτων πλῆθος. Ἀλλὰ τότε, μοῖρα Αἰρούλων, συμμάχων τοῦ βασιλέως, διαχειμάζουσα εἰς Θράκην ἵνα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ μεταβῆ εἰς τὸν ἐν Ἰταλίᾳ στρατὸν, ἐπέπεσε κατὰ τῶν Σλαύων ἐκείνων, ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ ἐφόνευσεν, εἰ καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρους ὄντας καὶ ἐλύτρωσε τοὺς αἰχμαλώτους, οἵτινες ἀπῆλθον οὕτω εἰς τὰ ἴδια. Μετὰ δύο δὲ πάλιν ἔτη, νέον στρατεύμα Σλαύων «διαβάντες ποταμὸν Ἴστρον Ἰλλυριοὺς ἅπαντας ἄχρι Ἐπιδαμνίων ἔδρασαν ἀνήκεστα ἔργα, κτείνοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες τοὺς ἐν ποσὶν ἠβηθὸν ἅπαντας καὶ τὰ χρήματα ληϊζόμενοι. Ἡδὴ δὲ καὶ φρούρια ἐνταχῆθα πολλὰ τε καὶ δοκοῦντα ἐχυρὰ τὸ πρότερον εἶναι, οὐδενὸς ἀμυνομένου ἐξελεῖν ἴσχυσαν, περιϊόντες ζῦμπαντα κατ' ἐξουσίαν καὶ διερευνώμενοι.» Τὸ δὲ παράδοξον, οἱ ἔρχοντες τῶν Ἰλλυριῶν παρείποντο μὲν, λέγει ὁ Προκόπιος, μετὰ 15,000 ἀνδρῶν, οὐδαμοῦ δ' ἐτόλμησαν νὰ πλησιάζωσι τοὺς πολεμίους τούτους.

Ἀλλὰ ἔτι παραδόξότερα εἶναι ὅσα συνέβησαν, κατὰ Προκόπιον, ἐν ἔτει 550. Κατὰ τὸ ἔτος λοιπὸν τοῦτο, Σλαῦοι εἰς τρισχιλίους τὸ πολὺ συμποσούμενοι, διέβησαν τὸν ποταμὸν Ἴστρον καὶ οὐδεμίαν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν ἀπαντήσαντες, διηρέθησαν εἰς μοῖρας δύο, ὧν ἡ μὲν συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 1,800, ἡ δὲ ἐκ 1,200 περίπου. Πρὸς τὰς δύο ταύτας μοῖρας ἔρχονται τότε εἰς χεῖρας οἱ ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ

στρατηγοί, ἀλλὰ κατὰ κράτος ἠττῶνται. Ἐπειτα ἡ μία τῶν μοιρῶν ἐκείνων προσβάλλει τὸ ἐν Θράκῃ σταθμεῦον πολυάριθμον καὶ ἄριστον ἰππικόν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο καταστρέφει εὐκόλως· καὶ ἤδη τρέπονται οἱ βάρβαροι ἀδεῶς ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἰλλυρίας, πολιορκοῦσι καὶ κυριεύουσι πολλὰ φρούρια, καὶ φονεύουσι τοσοῦτους κατοίκους, ὥστε γῆν ἅπασαν ἢ περ Ἰλλυριῶν τε καὶ Θρακῶν ἐστὶ νεκρῶν ἔμπλεων ἐπὶ πλεῖστον ἀτάφων γενέσθαι. Ἰδίως ἡ τὸ ἰππικόν τῆς Θράκης καταβαλοῦσα μοῖρα κυριεύει τὸ παράλιον φρούριον Τόπερον· καίτοι ἔχον τακτικὴν μὲν στρατιωτῶν φρουρὰν, τεῖχην δὲ ἀσφαλῆ, κατοίκους δὲ 15,000 ἀνδρῶν ἐπιτηδείων νὰ φέρωσιν ὄπλα καὶ καρτερικῶς ἀγωνισθέντων. Οὐδὲν ἠττον οἱ 1800 ἢ 1200 ἐκεῖνοι Σλαῦοι εἰσρομῶσιν εἰς τὸ Τόπερον, φονεύουσι τοὺς ἄνδρας, ἀνδραποδίζουσι τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· καὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα θαυματουργήσαντες ἐν Θράκῃ, ἐνῶ οἱ σύντροφοὶ αὐτῶν ὅμοια ἔπραττον ἐν Ἰλλυρίᾳ, τελευταῖον «μυριάδας αἰχμαλώτων ἐπαγόμενοι ἀριθμοῦ κρείσσους ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν ἅπαντες.» Συνωψίσασμεν ἐνταῦθα ὅσα διὰ μακρῶν ἐκτραγῶδει ὁ Προκόπιος περὶ τοῦ ἔτους 550. Ἄλλ' εἶναι ταῦτα δυνατά; εἶναι ἀπλῶς πιθανά; Καὶ ἂν οὐδεμίαν ἀπῆντων στρατιωτικὴν δύναμιν καθ' ὅλην τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, πάλιν δύσκολον ἦτο νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τρισχίλιοι Σλαῦοι ἐγένοντο κύριοι τῶν εὐρυτάτων ἐκείνων χωρῶν, ἔσφαζον ὡς πρόβατα τοὺς κατοίκους αὐτῶν καὶ ἤξιώσαν ἐπὶ τέλος νὰ ἀπαγάγωσιν αἰχμαλώτων μυριάδας ἀναριθμήτους. Ἄλλ' ἐνταῦθα οἱ εὐάριθμοι οὗτοι πολέμιοι εὗρον κατέναντι αὐτῶν φρούρια ἰσχυρά, ἀντίστασιν γενναίαν, στρατοὺς πολυάριθμους, στρατοὺς τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ τρέποντας αὐτοὺς κατὰ κράτος· καὶ ὅμως ἔπραξαν τοσοῦτον φοβερὰς συμφορὰς! Εἶναι πρόδηλον, νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Προκοπίου περιέχει ὑπερβολὰς, τὰς ὁποίας ἤθελεν εἶναι μεираκιῶδες νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα.

Τῶντι εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος, ὁμιλος Σλαύων «ὄσος οὕπω πρότερον» διέβη τὸν Ἰστρον, ἐπὶ σκοπῶ, ὡς ἐφημίζετο, νὰ ἐκπολιορκήσῃ ἤδη καὶ αὐτὴν τὴν μεγάλην τῆς Θεσσαλονίκης πόλιν. Ἀλλὰ συνέπεσε τότε νὰ διατρίβῃ ἐν Σαρδικῇ, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν πορευόμενος μετὰ στρατοῦ, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἔτει 528 κατετρόπωσε τοὺς Ἄντας. Τοσοῦτος δὲ ἦτο ὁ τρόμος ὃν οἱ Σλαῦοι ἠσθάνθησαν ἐκ μόνου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ὥστε ἐγκαταλιπόντες ἀμέσως τὴν ἐπὶ Θεσσαλονίκην

ὁδὸν, ἐτρέπησαν διὰ τῶν ἰλλυρικῶν ὁρέων εἰς Δαλματίαν. Καὶ ἐπέστρεψαν μὲν ἐκεῖθεν εἰς Θράκην, μετὰ τὸν τότε ἐπισυμβαῖντα θάνατον τοῦ Γερμανοῦ· ἐνταῦθα δὲ ἔτρεψαν περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν ἐπ' αὐτοῦς ἐκπεμφθέντα στρατόν· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ αὐτὸς στρατὸς ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν βαρβάρων, πολλοὺς μὲν χυτῶν ἔκτεινεν, ἀπείρους δὲ αἰχμαλώτους ἐλύτρωσεν· αἱ δὲ λοιποὶ βάρβαροι ζῶν τῇ ἄλλῃ λεία ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν.» "Ὅστις παρὰβάλη τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου, δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ θέλει κατανοήσει πῶς ὀλίγαι Σλαῦων ἐκαντοντάδες ἔπραξαν ὅσα λέγονται πράξασαι τῷ 550, ἐνῷ τῷ 551 ἀναρίθμητοι ὄντες ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὸ ἀκόλουθον πάλιν ἔτος οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον ἐκ νέου εἰς Ἰλλυρίαν, λεηλατοῦντες τὴν χώραν καὶ ἐξανδραποδίζοντες τοὺς κατοίκους· καὶ ὅτι ὁ ἐκπεμφθεὶς κατ' αὐτῶν στρατὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς χεῖρας πρὸς τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλὰ τοῦτο διότι, καθὰ ὁμολογεῖ ὁ Προκόπιος, ἦτο πολὺ εὐαριθμότερος· οὐδὲν ἦττον ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἔπαυσε παρακολουθῶν τοὺς βαρβάρους, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἄλλους δὲ ἐζώγρησε, μέχρις οὐ οὔτοι «ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν ζῶν πάση τῇ λείᾳ.»

Τελευταῖον ἐν ἔτει 559 Ζαβεργάν, ὁ τῶν Κοτρηγούρων Οὔννων ἡγεμῶν, διαπεράσας ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος τὸν κρυσταλλωθέντα Ἰστρον, προήλασε μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ ἰππέων μέχρι τῆς Θράκης. Ἐκεῖ δὲ διελὼν εἰς τρία τὸν στρατόν αὐτοῦ, μίαν μὲν μοῖραν ἐξέπεμψε πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἵνα λεηλατήσῃ τὰ ἀφύλακτα τῶν ἐνταῦθα χωρίων· ἄλλην ἔστειλεν εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον· αὐτὸς δὲ μετὰ 7000 ἰππέων ὤρμησεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσιν, δηγῶν καὶ πορθῶν πάντα τὰ ἐν τῷ μεταξύ κείμενα χωρία· διότι κατώρθωσε νὰ διαβῇ καὶ αὐτὰ τὰ μακρὰ τοῦ Ἀναστασίου τείχη, τὰ διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀμελείας τῶν κυβερνῶντων καταπεσόντα ἐν μέρει. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἠδύναντο νὰ βλέπωσι τὰς περὶ αὐτὴν συμβαινούσας συμφορὰς, κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου δεινοῦ. Ἡ βασιλικὴ φρουρὰ, ἦτις, ὡς εἶδομεν, συνέκειτο τότε ἐξ ἀνδρῶν ἐγκρίτων μὲν, ἀλλ' ἀπολέμων, ἦτο παντάπασιν ἀνεπιτηδεῖα νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τοιοῦτους ἀντιπάλους. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ ὁ βασιλεὺς κατέφυγεν εἰς τὸν Βελισάριον, ὅστις πρὸ δέκα ἐτῶν ἀναλληθεὶς ἀπὸ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ στρατείας, διετέλει ἰδιωτεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὀπωροῦν παρημελημένος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ἡ δόξα ἦν ἐκτῆσατο κατὰ τὰ πρῶτα

εἴκοσι τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔτη, ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀγωνιζόμενος καὶ νικηφορῶν ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ μέγας πλοῦτος ὃν συνέλεξεν ἀπὸ τῶν περσικῶν, τῶν βανδηλικῶν καὶ τῶν γοθθικῶν λαφύρων, καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἔλαβεν ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἶχον κινήσει, ἂν ὄχι τὸν φθόνον, τοῦλάχιστον τὴν ὑπόνοιαν τοῦ βασιλέως τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἀφ' ἐνὸς μὲν πολλοὶ τῶν αὐλικῶν ζηλοτυποῦντες κατὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ, δὲν ἔπαυον διαδίδοντες ὅτι ἐποφθαλμιᾷ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· ἀφ' ἐτέρου δὲ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ πρόσφατα κατορθώματα τοῦ Ναρσῆ ἐφαίνοντο ἀναδεικνύοντα περιττὴν πλέον τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Βελισαρίου. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν προέβη μὲν μέχρι καταδρομῆς τινος κατὰ τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου, ἀλλὰ ψυχρῶς πῶς πρὸς αὐτὸν διέκειτο. Ἐμελλε δὲ ἡ τύχη νὰ μαρτυρήσῃ μέχρι τέλους περὶ τε τῆς ἀρετῆς τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς ἀνάγκης ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων αὐτοῦ ὁ Ἰουστινιανός. Ὁ ἔσχατος κίνδυνος εἰς ὃν περιῆλθεν ἕνεκα τῶν Οὔννων ἡ πόλις, ὑπεχρέωσε τὸν βασιλέα νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸν παλαιμάχον ἐκεῖνον τὴν ἐπιμέλειαν τῆς τῶν ὄλων σωτηρίας· ὁ δὲ, καίτοι κεκμηκῶς ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρωσ, ὡς λέγει Ἀγαθίας, ἀνέλαβε τὸ ἔργον μετὰ θαυμαστῆς τῇ ἀληθείᾳ προθυμίας καὶ δραστηριότητος. «Καὶ τοίνυν ὁ πρεσβύτερος διὰ μακροῦ αὔθις χρόνου θώρακά τε ἐνδύς καὶ κράνος ἀναδησάμενος, καὶ ἅπαν τὸ ἐκ παίδων αὐτῷ ξυνειθισμένον περιβαλόμενος σχῆμα, ἀνενοῦτο τῇ μνήμῃ τὰ φθάσαντα, καὶ ἐνέαζε τῇ προθυμίᾳ· τοῦτον γὰρ τὸν ἀγῶνα ὕστατον ἐν τῷ οἰκίῳ βίῳ ἀπεργασάμενος, οὐχ ἦσσαν ἀπηνέγκατο κλέος, ἢ ὁπότε τὰ κατὰ Βανδῆλων τε καὶ Γότθων ἀνεστήσατο τρόπαια. Ἡ γὰρ τῶν προσυμβεβηκότων ἀνάγκη καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀμνηχανία τὴν τε ἐγχείρησιν μείζονα ἔδειξε καὶ γαυροτέραν, καὶ τὴν νίκην ἀσμενεστάτην.» Τῶνόντι συνέρρευσαν μὲν περὶ αὐτὸν πλείστοι ὄσοι τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀγρῶν κάτοικοι, αὐτὸς δὲ καλέσας ἅπαντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκομένους ἀρχαίους συναγωνιστάς καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν μικρὸν ἰππικὸν σῶμα ἀνδρῶν τριακοσίων, καὶ ἐπὶ τούτων ἰδίως ἐρειδόμενος ἐξέρχεται τοῦ ἄστεως, παρασύρει τοὺς πολεμίους εἰς χῶρον στενόν, ὅπου τὸ πλῆθος οὐδεμίαν παρείχεν αὐτοῖς ὠφέλειαν, καὶ κατατροπώσας αὐτούς ἐνταῦθα ἠνάγκασε νὰ στρέψωσι τὰ νῶτα. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα ὁ Βελισάριος ἠδύνατο, ἐνισχύων τὴν μικρὰν αὐτοῦ στρατιάν καὶ ὠφελούμενος ἐκ τῆς καταπλήξεως τῶν βαρβάρων, νὰ καταδιώξῃ αὐτούς καὶ νὰ ἐπενέγκῃ

τὴν ὀλοσχερῆ αὐτῶν φθοράν. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμός ὃν παρήγαγεν ἡ νίκη τοῦ ἀνδρὸς παρὰ τῷ δῆμῳ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἀπαλλαγὴ, ἀνεζωπύρησαν τὸν φρόνον τῶν ἐν τέλει, οἵτινες παρέστησαν εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὴν βασιλείαν νὰ δοθῶσι τῷ Βελισαρίῳ ἀφορμαὶ μειζόντων θριαμβῶν· καὶ ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις ὅσῳ μᾶλλον ἐγήρασκε, τόσῳ μᾶλλον ἐδίδεν ὧτα ἀκροάσεως εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ ὑπονοίας, ἀνεκαλεσε τῶντι τὸν Βελισάριον, ὥστε οἱ Οὐννοι ἐξῆλθον μὲν τοῦ μακροῦ τείχους, ἀλλὰ μὴ βλέποντες ἐξυτοῦς διωκομένους παρ' οὐθενός, ἐστρατοπέδευσαν περὶ Ἀρκαδιούπολιν καὶ Πέρινθον, πρὸς δυσμὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ὀρμώμενοι ἐξηκολούθησαν δῆρῶντες ἀνέτως τὴν περίξ χώραν. Ἐκεῖ προσῆλθον πρὸς τὸν Ζαβεργάν μετὰ τινα χρόνον καὶ αἱ δύο ἄλλαι μοῖραι, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τὴν θρακικὴν χερσόνησον ὀρμήσασα ἀπεκρούσθη ἐκεῖθεν διὰ πολλῆς ζήτησις ὑπὸ νέου τινὸς στρατηγοῦ, Γερμανοῦ τοῦ Δωροθέου καλουμένου, καὶ ἐπέστρεψε πρὸς τὸν Ζαβεργάν, ἡ δὲ ἀφοῦ διῆλθε Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπορεύησθαι τὰς Θερμοπύλας ὑπὸ ἀποχρώσεως δυνάμεως κατεχομένης. «Τοιγάρτοι ἀποχωρήσαντες καὶ οἶδε, τῆς ἐπὶ τὴν Θράκην εἶχοντο πορείας, ὡς ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ εἶκός τοῖς ὀμοφύλοις προστεθησόμενοι καὶ κοινῇ τὸ λοιπὸν ἐς τὰ σφέτερα ἐπανήξοντες.» Ἀλλ' ὁ Ζαβεργάν δὲν ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ ὀριστικῶς, εἰμὴ ἀφοῦ ὁ Ἰουστινιανός ἐξηγόρασε διὰ χρυσοῦ ἱκανοῦ τοὺς αἰχμηλώτους. «Οὕτω τε μόλις ἐπαύοντο λεηλατοῦντες καὶ τοῖς οἴκαδε εἶχοντο πορείας,» λέγει ὁ Ἀγαθίας, προσεπιφέρων, ὅτι εἰς μὲν τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως αἱ συνθήκαι αὐταὶ ἐφάνησαν ἀγενεῖς, καὶ αἰσχραὶ, καὶ ἀνελεύθεροι, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶδον καὶ ἐθαύμασαν τὴν πρόνοιαν τοῦ βασιλέως· διότι ὁ Ἰουστινιανός ὑποκινήσας ἕτερόν τινα τῶν Οὐννων ἡγεμόνα κατὰ τοῦ Ζαβεργάν, προσέκαλεσε φοβερὸν καὶ διαρκῆ μετὰ αὐτῶν συγκρούσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὸ κράτος ἀπηλλάγη τῶν προσβολῶν τοῦ ἔθνους ἐκείνου.

Ἐν γένει δὲ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἀξιωματικὸς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδημία· καὶ αὕτη εἶναι τὸ τελευταῖον γεγονός τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀγαθίου ἀναφερόμενον, τοῦ ὁποίου ἐνταῦθα καταπαύουσιν αἱ ἱστορίαι. Ὁ Ἀγαθίας, κατὰ τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ τὴν εὐφυΐαν, καὶ τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἐμπειρίαν εἶναι κατώτερος μὲν τοῦ Προκοπίου, ἀνώτερος δὲ τῶν πλείστων ἐκ τῶν κατόπιν ἐπελθόντων χρο-

νογράφων. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Προκοπίου ὑπερεῖχε κατὰ τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, ἧς ἄνευ ἱστορία δὲν εἴμπορεῖ νὰ γραφῆ, τὴν χρηστότητα, ἔχων πλήν ταύτης, φαντασίαν ἰλαρὰν καὶ καρδίαν εὐαίσθητον, καταφαινομένην ἐν τοῖς πολλοῖς καὶ ποικίλοις αὐτοῦ ἐπιγράμμασι, τοῖς περιεχομένοις ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ Κωνσταντίνου τοῦ Κεφαλαῖ. Μὴ παραλείψωμεν πρὸς τοῦτοις νὰ ἐπαινέσωμεν τὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ φρόνημα. Ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν προχείρως ἐτιμῶντο διὰ στηλῶν καὶ εἰκόνων ἄνθρωποι μετριώτατοι καὶ πολλάκις ἐξωλέστατοι, ὁ Ἀγαθίας εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ κηρύττῃ ὅτι τὴν ἀθνασίαν δὲν ἐγγυῶνται τὰ τεκμήρια ταῦτα τῆς κενοδοξίας, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἀρετὴ καὶ σοφία.

Στήλαι καὶ γραφίδες καὶ κύρβιες, εὐφροσύνης μὲν αἷτια τοῖς ταῦτα κτησαμένοις μεγάλης·

ἀλλ' ἐς ὅσον ζώουσι· τὰ γὰρ κενὰ κύδεα φωτῶν

ψυχαῖς οἰχομένων οὐ μάλισ' ἀσπύρεται,

ἢ δ' ἀρετὴ σοφίας τε χάρις καὶ κείθι συνέρπει,

κἀνθάδε μιμνᾶζει μνήστιν ἐφελομένην.

Οὕτως οὔτε Πλάτων βρενθύεται, οὔτ' ἀρ' Ὀμηρος

χρῶμασιν ἢ στήλαις, ἀλλὰ μόνῃ σοφίᾳ.

Ἐὐβίοι ὦν μνήμη πινυτῶν ἐνὶ τεύχεσι βιβλίων,

ἀλλ' οὐκ ἐς κενεᾶς εἰκόνας ἐνδίαει.

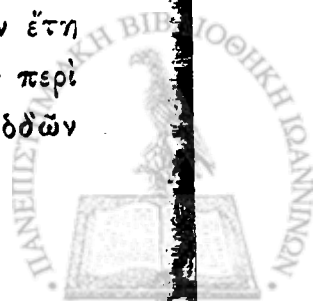
Ἱστορικὸς καὶ ἀναγνώστης εὐχαρίστως ἐνδιατρίβουσιν ἐπὶ μικρὸν εἰς τοιαύτας ἐλληνικὰς δοξασίας καὶ ἀναμνήσεις ἐκφερομένας ἐν μέσῳ τοσοῦτων δυστυχημάτων, ὧν ἕλλα μὲν ἱστορήσαμεν ἤδη, ἄλλα δὲ ἐξερχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν.

Τῶντι ὡς ἂν μὴ ἤρκεον αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἔπασχον αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἰδίως ἐπαρχίαι τοῦ κράτους, ἐνῶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριάμβευον εἰς χώρας πόρρω κειμένας, ἐνέσκηψαν συγχρόνως καθ' ὅλην τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν, καὶ πρότερον ἔτι ἐπὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἰουστίνου, φυσικὰ δυστυχήματα ἀλλεπάλληλα, ἀλλόκοτα, φοβερά. Κατ' αὐτὸ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου ἔτος, σεισμὸς ἀνέτρεψεν 24 φρούρια τῆς Δαρδανίας, ἐν οἷς καὶ τὴν μητρόπολιν τῆς χώρας ταύτης, τοὺς Σκούπους. Ἐν ἔτει 525 νέος σεισμὸς ἐπήνεγκε καταστροφὴν μεγάλην εἰς Κόρινθον, εἰς Δυρράχιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς δύο τῆς Κιλικίας πόλεις· ἡ δὲ πλήμμυρα τοῦ ρεύματος Σκιρτοῦ, κατεπόντισε τὴν Ἐδέσσαν καὶ πολλῶν αὐτῆς κατοίκων ἐ-

προξένησε τὸν θάνατον. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος, σεισμὸς ἔτι δεινότερος ἀνέτρεψε τὸ πλεῖστον τῆς Ἀντιοχείας, ἧς δὲν περιεσώθη τότε εἰμὴ τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους τμήμα· ἔπαθον δ' ἐξ αὐτοῦ καὶ ἡ Δάφνη καὶ ἡ Σελεύκεια. Ἐν ἔτει 529, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσείσθησαν πάλιν διάφοροι πόλεις τοῦ Πόντου καὶ τῆς Λυκίας. Παραλείποντες τὸν μέγαν κομήτην τὸν ἐπιφανέντα κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 531, εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ ἰδίως παρὰ Προκοπίῳ τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 535 ὁ ἥλιος ἀπέβαλε δι' ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν αὐτοῦ δύναμιν, μὴ ἔχων εἰμὴ φῶς ὡχρὸν ὁμοίον τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης· ὥστε οἱ καρποὶ δὲν ὠρίμασαν, ὁ δ' ἐπελθὼν χειμὼν ὑπῆρξε βαρύτατος. Τῷ δὲ 551 συνέβη, ἂν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Προκόπιον, ἐν ταῖς χωρίαις ταύταις, φαινόμενον ἀνήκουστον. Ἡ θερμότης τοῦ φθινοπώρου ὑπῆρξεν ὁμοία τῆς θερινῆς, ὥστε ῥόδων μὲν πλῆθος ἐφύη, καρπούς δὲ τὰ δένδρα σχεδὸν τι ἅπαντα νέους τινὰς αὐθις ἤνεγκε· καὶ ἐν ταῖς ἀμπέλοις ἐγένοντο βότρυες καίπερ τοῦ τρυγητοῦ γεγεννημένου ἡμέραις ἤδη οὐ πολλαῖς ἔμπροσθεν. Συγχρόνως δὲ συνέβησαν ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος σεισμοὶ καταστρεπτικοί. Ἡ Βοιωτία, ἡ Ἀχαΐα καὶ πᾶσα ἡ παρὰ τὸν Κρισαῖον κόλπον παραλία ἐσείσθησαν, πολλὰ δὲ χωρία κατηδαφίσθησαν ἐκ τούτου, καὶ ὀκτὼ πόλεις, ἐν αἷς ἡ Χαιρώνεια καὶ Κορώνεια καὶ Πάτραι καὶ Ναύπακτος. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ ὅπου ἡ Βοιωτία χωρίζεται ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Ἐχιναιῖον καὶ τὴν Σκάρφειαν, ἡ θάλασσα πλημμυρήσασα κατέκλυσε πᾶσαν τὴν γῆν μέχρι τῶν ὄρεων. Τῷ 554 ἐν ὥρᾳ θέρους συνέβη πάλιν σεισμὸς μέγας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διήρκεσεν ἐκ διαλειμμάτων ἡμέρας τεσσαράκοντα, ἔρριψεν εἰς ἔδαφος ἀπείρους οἰκίας, ἐκκλησίας, λουτρῶνας καὶ μέγα μέρος τῶν τειχῶν. Πολλὰ δὲ ἄλλαι πόλεις ἔπαθον ἕνεκα τοῦ σεισμοῦ τούτου μεγάλα δυστυχήματα καὶ ἰδίως ἡ Νικομήθεια, ἡ Βηρυτὸς, ἡ Κῶς. Καὶ τῷ 556 ἕτερος σεισμὸς ἐπήνεγκε δεινὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει καταστροφάς. Καὶ πάλιν τῷ 558 κατέπεσεν ἕνεκα σεισμοῦ ὁ μέγας θόλος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ἐν γένει δὲ σεισμοὶ περὶ τοὺς εἴκοσιν ἀναφέρονται ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας.

Ἄλλὰ πολὺ φοβερωτέρας συμφορὰς ἐπροξένησε λοιμὸς μέγας ἀρξάμενος μὲν ἐν ἔτει 531, διαρκέσας δὲ μετὰ τινων διαλειμμάτων ἔτη πενήκοντα καὶ δύο. Ὁ ὀλέθριος οὗτος λοιμὸς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον περὶ Πηλοῦσιον τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη διὰ δύο διαφορῶν ὁδῶν

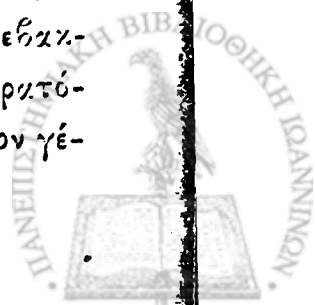

εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην διὰ μὲν τῆς Συρίας εἰς τὴν ἄλλην Ἀσίαν καὶ τὴν ἀνατολικωτέραν Εὐρώπην, διὰ δὲ τῆς βορείου Ἀφρικῆς εἰς τὰς δυτικὰς τῆς Εὐρώπης χώρας. Ὁ Προκόπιος, ἐν τῷ 22 κεφαλαίῳ τοῦ 2 βιβλίου τῶν Περσικῶν πολέμων, περιγράφει τὴν νόσον ταύτην μετ' ἀκριβείας ἀξίας τῆς περιγραφῆς ἣν ἄλλοτέποτε ὁ μέγας Θουκυδίδης κατέλιπεν ἡμῖν τοῦ δεινοῦ τῶν Ἀθηναίων λοιμοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Προκοπίου καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ λοιμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ πανώλης ἐκείνη, τὴν ὁποῖαν δυστυχῶς κάλλιστα γνωρίζουσιν οἱ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι, τοῦλάχιστον οἱ πρεσβύτεροι αὐτῶν, διότι ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος μέχρι πρό τινων δεκάδων ἐτῶν δὲν ἔπαυσεν ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μακρῶν μαστιζουσα τὰς χώρας ταύτας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ Αἰγύπτου ὕρνωμένη. Ἀλλ' ἡ θραῦσις ἦν ἐπήγαγε κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπῆρξε βεβαίως μεγαλητέρα διὰ πολλοὺς λόγους. Πρὸ πάντων φαίνεται ὅτι αἱ ἐπιδημίαι αὗται κατὰ τὰς πρώτας μάλιστα ἐπιδρομάς εἶναι ὀλεθριώταται. Καὶ ἔπειτα, ὃ δὴ καὶ σπουδαιότερον, ἐπειδὴ προϊόντος τοῦ χρόνου ἤ, τε ἐπιστήμη, καὶ οἱ ἰδιῶται διαγινώσκουσι τοὺς ἐπιτηδειότερους τρόπους ἂν οὐχὶ τῆς θεραπείας, τοῦλάχιστον τῆς προφυλάξεως, κολάζεται ὅπως οὖν ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν νοσημάτων τούτων. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐνέσκηψε πλέον πανώλης, διότι ἕκτοτε ἰδρύθησαν εἰς ὅλας τὰς παραλίαις αὐτῆς πόλεις ὅσαι εἶχον ἄμεσον συγγκωνίαν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, τὰ ἀπαραίτητα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ δεινοῦ τούτου λοιμοκαθαρτήρια. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἰδρύθησαν τοιαῦτα λοιμοκαθαρτήρια εἰμὴ πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν ἅμα δὲ τούτου γενομένου, καὶ πρὸς τούτοις ἕνεκα τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων αἵτινες εἰσῆχθησαν ἐν αὐτῇ τῇ ἐστία τοῦ κακοῦ ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον διοικήσεως τοῦ Μεγμέτ-Ἀλῆ πασᾶ, ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολῆς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτον φοβεροῦ ἐπιδημικοῦ τούτου νοσήματος. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἰδρυθῶσι τὰ λοιμοκαθαρτήρια, ἀνατρέχοντες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Προκοπίου, εὐρίσκομεν τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων γινώσκοντας τὴν φύσιν καὶ πρὸ πάντων τὴν διὰ τῆς προσψάυσεως μεταδοτικὴν δύναμιν τοῦ νοσήματος καὶ λαμβάνοντας κατ' ἰδίαν τὰ ὑγειονομικὰ ἐκεῖνα μέτρα τὰ ἅποια αἱ κυβερνήσεις δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπινοήσει ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὀλοκλήρου τοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τουρκο-

κρατίας οἱ Ὀθωμανοὶ, τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς περὶ τοῦ πεπρωμένου θρησκευτικῆς αὐτῶν δόξης, οὐδεμίαν κατὰ τῆς μεταδόσεως τοῦ νοσήματος προφύλαξιν ἐλάμβανον, ἐκ δὲ τούτου πολλάκις ἐματαιοῦντο τὰ ὑγειονομικὰ τῶν χριστιανῶν μέτρα. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον διὰ τῆς προφυλάξεως τοῦ μεγάλου τῶν ἰθαγενῶν πλήθους, τὸ κακὸν ἐμετριάζετο ὁπωςοῦν. Ἐξαιρέτως δὲ κατὰ τοὺς μετὰ τῆς ἕκτης καὶ τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους ἢ παρόλης, ἢ καθὼς ἐλέγεται ἔκτοτε τὸ θανατικόν, ἀναφαίνεται μὲν ἐκ διαλειμμάτων, ἀναφαίνεται ὁμως βαθμηδὸν ὀλιγώτερον καταστρεπτικὸν διὰ τὸν λόγον βεβαίως τῶν ἰδιωτικῶν προφυλάξεων τὰς ἧποίας ἐν γένει οἱ κάτοικοι ἐλάμβανον, ἐνῶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ κακοῦ ἐπιδρομῆς αὐτὸς ὁ Προκόπιος ὁ τοσοῦτον ἀκριβῶς παρατηρήσας τὰ συμπτώματα, τὰ ἐξανθήματα καὶ τὰς περιπετείας τῆς νόσου, δὲν ἐπίστευεν ἐν τούτοις εἰς τὴν μεταδοτικὴν αὐτῆς δύναμιν. Συνέβη δηλαδὴ τότε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ὅτι ἐν ἔτει 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ὅτε τοσοῦτον φοβερὰ ἐνέσκηψεν ἡ πανώλης ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· οἱ Γάλλοι ἰατροὶ, καίτοι ὄντες οἱ ἄριστοι τῶν τότε ἀσκληπιαδῶν, δὲν ἐπίειθοντο ὅτι τὸ νόσημα εἶναι μεταδοτικόν, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἄχρι τοῦδε πολλοὶ δὲν πείθονται ὅτι ἔχει μέχρι τινὸς μεταδοτικὴν τινὰ ιδιότητα καὶ ἡ χολέρα. Ἐκ δὲ τούτου τῷ μὲν 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ἐπὶ 80 περίπου χιλιάδων ψυχῶν, ἀπέθανον πεντήκοντα χιλιάδες, κατὰ δὲ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Ἀφρική ἔπαθον ὁμολογουμένως μεγάλην ἀνθρώπων φθοράν.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος ἐν τῇ ἕκτη ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ὑπέστη πολλὰς καὶ ποικίλας συμφοράς· ἐπιδρομὰς πολεμίων, σεισμούς, καταστρεπτικούς, λοιμὸν ὀλέθριον· εἰς ἃ προσθετέον καὶ τὴν πείναν, ἣν συνεπήγαγεν ἡ συνδρομὴ τοσοῦτων κακῶν. Ἀλλὰ μὴ ἐκλάβωμεν πάλιν κατὰ γράμμα ὅσα ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον περὶ τῆς τερατώδους φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἣν ἐπροξένησαν αἱ συμφοραὶ ἐκεῖναι, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπεληθούσης ἐρημώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πρὸ πάντων μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ κυριωτάτη ἡμῶν περὶ τούτου πηγή εἶναι ὁ Προκόπιος καὶ ἐξαιρέτως τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου· ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις ὁ ἄνθρωπος οὗτος δὲν εἶναι πλέον ἱστορικὸς, ἀλλὰ μαινὰς τις ἐκβεβηκυμένη καὶ ἀγωνιζομένη νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς τερατόμορφον θηρίον, ἐπὶ τοῦ ἧποίου καὶ ἔνεκα τοῦ ἧποίου τὸ ἀνθρώπινον γέ-

νος μικροῦ ἐδέησε· νὰ καταστραφῇ, ἐξ ὀλοκλήρου· «ὅτι δὲ οὐκ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ δαίμων τις, ὡς περ εἴρηται, ἀνθρωπόμορφος ἦν (ὁ Ἰουστινιανὸς) τεκμηριώσασατο ἂν τις, τῷ μεγέθει σταθμώμενος, ὧν εἰς τοὺς ἀνθρώπους κακῶν ἐδρασεν. Ἐν γὰρ τῷ ὑπερβάλοντι τῶν πεπραγμένων καὶ ἡ τοῦ δεδρακότος δύναμις εὐδηλοῦς γίνεται. Τὸ μὲν οὖν μέτρον εἰς τὸ ἀκριβὲς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνηρημένων εἰπεῖν οὐκ ἂν ποτέ μοι δοκεῖ τῶν πάντων τινὶ ἢ τῷ Θεῷ δυνατὰ εἶναι. Θάσσον γὰρ τις, οἶμαι, τὴν πᾶσαν ψάμμον ἐξαριθμήσειεν ἢ ὅσους βασιλεὺς οὗτος ἀνήρηκε. Τὴν δὲ χώραν ὡς ἐπὶ πλεῖστον διαιριθμούμενος, ἦν περ ἔρημον τῶν ἐνοικούντων ζυμπέπτωκεν εἶναι μυριάδας μυριάδων μυρίας φημι ἀπολωλέκεναι.» Τὸ πάθος τὸ ὑπαγορευσάν τὰς κρίσεις ταύτας καὶ εἰδήσεις εἶναι τοσοῦτον πρόδηλον διὰ τε τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀλλόκοτον ἀξίωσιν τοῦ νὰ καταστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὑπεύθυνον ὄλων τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ σεισμοὶ καὶ ὁ λοιμὸς, ὥστε πᾶς τις ἤθελε διστάσει νὰ παραδεχθῇ τὰ συμπεράσματα τοιοῦτου ἱστορικοῦ, καὶ ἂν τὰ συμπεράσματα ταῦτα καθ' ἑαυτὰ ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς ὅπως οὖν πιθανά. Ἀλλὰ τί σημαίνουν αἱ μύριαι μυριάδων μυριάδες; Ἐὰν ἐκληφθῶσιν ὡς ῥητορικὸν σχῆμα προαιρούμενον νὰ παραστήσῃ τὴν ἀπειρίαν τῶν ἀπολωλότων, οὐδεμίαν ἔχει ἀριθμητικὴν ἀξίαν· ἐὰν δὲ ἐκληφθῇ ὡς ποσὸν ἔχον ἀριθμητικὴν ἀξίωσιν, ἐμφαίνει δεινότατον παραλογισμόν· διότι ἀξιοῖ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀπώλεια τῶν ἀνθρώπων ἀνεβιβάσθη εἰς ποσὸν χιλιοπλάσιον τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς οἰκουμένης. Καὶ ὅμως ὁ Γιββων, ἀφοῦ ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ σωφρόνως εἶπεν ὅ,τι καὶ μόνον δυνάμεθα σήμερον νὰ εἴπωμεν, ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνέβη ἐπαισθητὴ ἐλάττωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔπειτα ἐν ὑποσημειώσει ὑπέπεσεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀκριβέστερόν τινα προδιορισμὸν τῆς ἐλαττώσεως ταύτης, ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν τερατολογιῶν τοῦ Προκοπίου· καὶ ἐπειδὴ αἱ μύριαι μυριάδες μυριάδων ἐφάνησαν αὐτῷ ἀσαφεῖς γραμματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ἐνόμισεν ὅτι εἴμπορεῖ αὐτογνωμόνως ν' ἀφαιρέσῃ τὴν μίαν τῶν μυριάδων καὶ νὰ ὑπολάβῃ ὡς πιθανὸν τὸν ὑπόλοιπον ἀριθμὸν τῶν μυρίων μυριάδων ἥτοι τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων. Ὁ δὲ Γερμανὸς Φαλλμεράεϋρ, περὶ οὗ βραδύτερον θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον, μεταβαλὼν τὴν ἀπλῆν εἰκασίαν τοῦ Ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ εἰς γεγονὸς οἰονεὶ θετικόν, διώρθωσεν ὀριστικῶς τὸ κείμενον τῶν Ἀνεκδότων εἰς μυρίας μυριά-

δας καὶ πολλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων ἐρρητόρευσε.

Τὸ καθ' ἡμᾶς νομιζομεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνχέρη τις δριστικόν τινα ἀριθμὸν ἢ καὶ ἀπλῶς κατὰ προσεγγισμὸν νὰ ἀριθμήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐκ τῶν πολυειδῶν ἐκείνων πολιτικῶν καὶ φυσικῶν ἐπηρειῶν, τὰς ὁποίας προανεφέραμεν· διότι οὐδὲν ἠπωσοῦν, ἔστω καὶ πόρρωθεν, ἀσφαλές ἐνδόσιμον παρέχουσιν ἡμῖν οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Προκοπίου. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι καθ' ἑαυτοὺς θεωρούμενοι, εἶναι ἐντελῶς παράλογοι· πᾶσα δὲ ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τροπολογία αὐτῶν, καθὼ αὐτογνώμων, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν. Ἴνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου δὲν ἐξάγεται, ἂν θέλῃ νὰ ἠμιλήσῃ περὶ τῆς ὅλης οἰκουμένης, ἢ περὶ τῆς φθορᾶς τῆς ἐπεληούσης ἐντὸς τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπήρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι εἰς μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ὁ Προκόπιος οὐδένα εἶχε τρόπον, ἵνα καὶ κατὰ προσεγγισμὸν ἀπλῶς φθάσῃ εἰς συμπέρασμα· εἰς δὲ τὴν δευτέραν, καὶ ἐὰν ἀπὸ τὰς μυρίας μυριάδας μυριάδων ἀφαιρέσωμεν τὰς μυρίας, καὶ ἂν δηλαδὴ περιορίσωμεν τὸν ἀριθμὸν εἰς ἑκατὸν ἑκατομμύρια ψυχῶν, ὁ ἀριθμὸς πάλιν ἤθελεν εἶναι μυθώδης· διότι ἤθελεν ὑποθέτει τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφὴν τῶν κατοίκων οὐ μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἅπαντος τοῦ ῥωμαϊκοῦ, ὁποῖον ὑπῆρχε πρὶν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ κλάσμα καταλυθῆ, ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Καὶ ἔπειτα οἱ κατ' ἰδίαν ἀριθμοὶ, τοὺς ὁποίους προϊόντος τοῦ λόγου ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, ἐξελέγχονται οὐδὲν ἥττον ἀνυπόστατοι ἢ τὸ τερατώδες αὐτῶν ἄθροισμα. Δὲν ἐννοοῦμεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ ἅπαντας τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, διότι ἐντεῦθεν ὁ λόγος ἤθελε παραταθῆ ἐπὶ πολὺ· θέλομεν περιορισθῆ εἰς τινὰς μόνον καθὼ ἀρκοῦντας νὰ δώσωσι τὸ μέτρον τῆς περὶ τοὺς ἄλλους ἐπικρατούσης ἀκριθείας.

Ὁ Προκόπιος, ἠμιλῶν ἰδίως περὶ τῆς μεγάλης Χερσονήσου, τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπλουμένης, βεβαιοῖ ὅτι «Οὐνοὶ τε καὶ Σκυθῖνοι καὶ Ἄντα σχεδὸν τι ἀνά πᾶν καταθέοντες ἔτος, ἐξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἀνήκεστα ἔργα εἰργάσαντο τοὺς ταύτη ἀνθρώπους· πλέον γὰρ ἐν ἑκάστη ἐμβολῇ οἶμαι ἢ κατὰ μυριάδας εἴκοσιν εἶναι τῶν τε ἀνηρημένων καὶ ἠνδραποδισμένων ἐνταῦθα Ῥωμαίων, ὥστε τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν ἀμέλει ταύτης πανταχόσε τῆς γῆς ξυμβαίνειν.» Ἐὰν ἤθελομεν ἐκλάβει κατὰ γράμμα

τὰς εἰδήσεις ταύτας, ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐβασίλευσε περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη, ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐν μόναις ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις τοῦ κυρίως ἀνατολικοῦ κράτους (ἐκτὸς δηλαδὴ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες προσωρινῶς προσηρτήθησαν εἰς αὐτὸ) καὶ ἐκ μόνων τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων, ἀπωλέσθησαν περὶ τὰ ὀκτὼ ἑκατομμύρια ψυχῶν· ὥστε, ἐὰν προσθέσωμεν τὴν φθορὰν τῶν ἀνθρώπων τὴν ἐπεληθούσαν ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ, ψυχὴ ζῶσα βεβαίως δὲν ἔμεινε εἰς τὰς χώρας ταύτας. Κατὰ τὸν Προκόπιον μάλιστα, ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ, ἡ Σκυθῶν αὕτη ἐρημία ἐπῆλθεν ἐκ μόνων τῶν ἐπιδρομῶν, οὐδὲ ἔμεινε πλέον τί νὰ καταστρέψωσιν ἐνταῦθα, αἱ ἄλλαι ἐκεῖναι φοβεραὶ φυσικαὶ συμφοραὶ, ἂν καὶ ὁ αὐτὸς Προκόπιος ἐπιφέρει μικρὸν κατωτέρω ὅτι ὁ λοιμὸς ἠφάνισε τὴν ἡμίσειαν τῶν παραγινομένων ἀνθρώπων μοῖραν. Ἀλλὰ τὸ δεινότερον, αἱ εἰδήσεις αὗται τοῦ συγγραφέως τῶν Ἀνεκδότων ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας αὐτὸς τε ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι χρονογράφοι διέσωσαν ἡμῖν περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ἃπερ ἄνωτέρω διὰ μακρῶν ἱστορήσαμεν, οὐ μόνον ἀφ' ἧς ἐβασίλευσεν ὁ Ἰουστινιανὸς, ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τέλους τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τρισκαίδεκα ἀναφέρονται μόνον Βουλγάρων, Οὐννων καὶ Σλαύων εἰσβολαί· καὶ πάλιν ἐκ τούτων εἰς τινὰς οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι οὐ μόνον οὐδένα αἰχμάλωτον ἀπήγαγον, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατετροπώθησαν. Τῆς μιᾶς δὲ τούλαχιστον ἦτοι τῆς τοῦ ἔτους 550 ἐπιδρομῆς αἱ περιπέτεια περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Προκοπίου τοιοῦτοτρόπως ὥστε ἀποβαίνουσι παντάπασιν ἀπίθανοι. Καὶ ἔπειτα, ἰμῆπως ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περὶ Κτισμάτων λόγοις, πραγματευόμενος περὶ τῶν ἐν Θράκῃ ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ κατασκευασθέντων ὀχυρωμάτων, δὲν ἐπιφέρει ὅτι δι' αὐτῶν «τὴν χώραν, ὑποκειμένην τὸ πρότερον ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιδρομαῖς, παντάπασιν ἀδύνατον κατεστήσατο;» Τοῦτο ὁμολογουμένως εἶναι ὑπερβολή· ἀλλὰ δὲν εἶναι μείζων τῶν ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀντιθέτων ὑπερβολῶν. Ὡστε ὅσον εἶναι ἀληθῆς ἡ μία μαρτυρία, τόσον καὶ ἡ ἄλλη.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα ὅσα ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, παραδόξως δὲ καὶ τῶν νεωτέρων τινὲς πρεσβεύουσι περὶ τῆς ἀνυπολογίστου τῶν ἀνθρώπων φθορᾶς, ἧτις συνέβη δῆθεν ἐντὸς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς Ἀ-

νεκρότοις ὁμολογεῖ ὅτι σκοπὸν εἶχε νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς κακὸν τινὰ δαίμονα ἐπαγαγόντα τὸν ὄλεθρον ἡλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· καὶ ἐπομένως ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ πάθους αὐτοῦ κατήντησε νὰ μὴ ἤξεύρῃ τί λέγει. Ἀλλὰ πλὴν τούτου, τίς δὲν γνωρίζει ὑπόσον ἰδίως ἀδύνατον σχεδὸν ὑπάρχει νὰ προσδιορίσῃ τις ὅπως οὖν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων ὅσα προσενοῦσιν αἱ ἐπιδημίαι, οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς τότε χρόνους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς, τοῦλάχιστον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ταύταις χώραις· καὶ ὅπως ὁ φόβος, ἡ κακοβουλία, ἡ φήμη ὅπως δὴποτε ἀξάνουσι τὸ μέγεθος τῶν τοιαύτων συμφορῶν. Ἰδοὺ ἐκ τοῦ προχείρου μία ἀπόδειξις ἐκ τῶν πολλῶν, τὰς ὁποίας ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, τῆς ὀλίγης πίστεως ἣν δικαιούμεθα νὰ διδῶμεν εἰς τὰς τοιαύτας εἰδήσεις τῶν τότε ἱστορικῶν χρονογράφων. Ἐἶδομεν ὅτι ἐν ἔτει 526 συνέβη ἐν Ἀντιοχείᾳ μέγας σεισμὸς. Περὶ τοῦ σεισμοῦ τούτου ὁμιλῶν ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περσικοῖς πολέμοις λέγει ὅτι κατέσεισε πᾶσαν τὴν πόλιν καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τὰ τε πλεῖστα καὶ κάλλιστα εἰς τὸ ἔδαφος εὐθὺς ἤνεγκε, καὶ λέγονται τότε τριᾶκοντα μυριάδες Ἀντιοχέων ἀπολωλέναι. Ἡ καταστροφή λοιπὸν κατὰ τὸν Προκόπιον ὑπῆρξε πλήρης· καὶ ὅμως ἡ καταστροφή αὕτη κατ' ἄλλους χρονογράφους καὶ ἰδ' ὡς κατὰ Μαλάλαν ἀπέβη πολὺ φοβερότερα· «πολύς γὰρ ἦν ὁ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ γενόμενος κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν, ὥστε τοὺς συλληφθέντας ὑπὸ τῶν οἰκημάτων ἐν τῇ γῆ καὶ πυρκαϊστοὺς γενέσθαι, καὶ ἐκ τοῦ ἀέρος δὲ σπινθήρας πυρὸς φαίνεσθαι· καὶ ἕκκειον ὡς ἀπὸ ἀστραπῆς τὸν εὐρισκόμενον, καὶ ἐκόχλαζε τὸ ἔδαφος τῆς γῆς, καὶ ἐκεραυνοῦντο οἱ θεμέλιοι, κουφιζόμενοι ὑπὸ τῶν σεισμῶν καὶ ὑπὸ τοῦ πυρὸς τεφρούμενοι, ὥστε καὶ τοῖς φεύγουσιν ὑπὸ τὸ πῦρ. Καὶ ἦν ἰδεῖν θαῦμα φοβερὸν καὶ παράδοξον, πῦρ ἐρευγόμενον ὄμβρον, ὄμβρος καμίνων φοβερῶν, φλόξ εἰς ὑετὸν λυομένη, καὶ ὑετὸς ὡς φλόξ ἐξαπτόμενος καὶ τοὺς βοῶντας ἐν τῇ γῆ κατανήλισκε. Καὶ ἐκ τούτου Ἀντιόχεια ἄχρηστος ἐγένετο· οὐκ ἔμεινε γὰρ, εἰμὴ τὰ πρὸς ὄρος μόνον παροικούμενα οἰκήματα. Οὐκ ἔμεινε δὲ οὔτε ἅγιος οἶκος εὐκτηρίου ἢ μοναστηρίου ἢ ἄλλου ἀγίου τόπου ἀδιάρρηκτος· τὰ γὰρ ἄλλα συνετελέσθησαν εἰς τὸ παντελές· ἡ δὲ μεγάλη ἐκκλησία Ἀντιοχείας ἡ κτισθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως, τῆς Θεομηνίας γενομένης καὶ πάντων πεπτωκότων εἰς τὸ ἔδαφος, ἔστη ἐπὶ ἡμέρας δύο μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φοβεράν ἀπειλήν· καὶ αὕτη ὑπὸ πυρὸς ληφθεῖσα κατηνέχθη ἕως ἑδάφους. Καὶ

ἕτεροι δὲ οἴκοι μὴ πεπτωκότες ὑπὸ τοῦ πάθους τοῦ θεϊκοῦ, ὑπὸ τοῦ πυρὸς διελύθησαν ἕως θεμελίων. Καὶ ἀπόλοντο ἐν αὐτῷ τῷ φόβῳ ἄχρι χιλιάδων διακοσίων πεντήκοντα.» Οὐδὲ ἀρκεῖ ὁ τερατώδης οὗτος ὄλεθρος, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, τῷ 528, συνέβη, κατὰ τὸν αὐτὸν Μαλάλαν, νέος σεισμός, καθ' ὃν τὰ ἀνανεωθέντα κτίσματα καὶ τὰ τείχη καὶ τινες ἐκκλησῖαι κατέπεσον, πεντακισχίλια ἐτελεύτησαν ψυχαί, οἱ δὲ περισωθέντες πολῖται κατέφυγον εἰς τὰς ἄλλας πόλεις ἢ κατώκησαν ἐπὶ τῶν ὀρέων ἐν ὑπαίθρῳ. Ἐν τούτοις ἐνῶ τὰ τοιαῦτα συνέβαινον τῇ 29 νοεμβρίου 528, μετὰ ὅκτῳ μόλις μῆνας, ἦτοι τὸν ἰούλιον τοῦ 529, ὁ αὐτὸς Μαλάλας παρίστησι τὴν Ἀντιόχειαν ὡς πόλιν ἀκμάζουσαν καὶ πολυάνθρωπον, καθ' ἣν ἐτελοῦντο λαμπραὶ θεατρικαὶ παραστάσεις καὶ ταραχαὶ συνέβαινον τῶν ὄχλων τοιαῦται, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἀγανακτήσας ἀπηγόρευσε τὰς παραστάσεις ταύτας. Ἔϊναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ σεισμοὶ ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσοῦτον καταστρεπτικοί, ἐνῶ μετ' ὀλίγου μῆνας εὐρίσκομεν τὴν αὐτὴν πόλιν ἐν ἀκμῇ, διατελοῦσαν; Οὐδὲν ἦττον τινὲς τῶν νεωτέρων ἀντιγράφοις τὰς ζοφεράς ταύτας περιγραφάς, οἱ μὲν διότι δὲν ἔλαβον τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξωσι τὴν ὀλίγην αὐτῶν ἀκρίβειαν, οἱ δὲ διότι ἐπιδιώκουσιν ἰδίους τινὰς σκοπούς. Ὁ Φκλλμεράϋερ ἰδίως προτιθέμενος νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀλοσχερῇ ἐξάλειψιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ φύλου, ἐνασμενίζεταί ἐπαναλαμβάνων κατὰ λέξιν ὅλας ἐκεῖνας τὰς φοβεράς καταστροφάς, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐπιτείνων τὰ δεινὰ ὅσα ἀνέπλασεν ἡ τῶν χρονογράφων φαντασία· διότι τοῦτο συμφέρει εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἱστορία. Ἡ ἀλήθεια, ἃν δὲν ἀπατώμεθα, εἶναι ὅτι, καθὰ προείπομεν, οὐδὲν διδόμενον ὁπωςοῦν ἀσφαλές ἔχομεν, ἵνα προσδιορίσωμεν, ἔστω καὶ κατὰ προσεγγισμὸν, τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους ὅσοι ἀπώλεσθησαν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ἐκ τοῦ τετραπλοῦ κακοῦ τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ· ὅτι βεβαίως ἡ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξεν ἐπαισθητὴ, ὡς λέγει ὁ Γίββων ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ, ὅτι ὁμως αἱ χῶραι αὐταὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν μετεβλήθησαν εἰς Σκυθῶν ἐρημίαν· διότι τὸ κράτος δὲν ἔπαυσε νὰ διατηρῆται ἰσχυρὸν καὶ ἀκμαῖον κατὰ τοὺς ἀμέσως ἐπομένους χρόνους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ὅλου κράτους ὅ,τι περὶ τῆς πόλεως Ἀντιοχείας· ἡ πόλις αὕτη ὑπέστη βεβαίως σεισμούς μεγάλους, ἀλλ' οἱ σεισμοὶ οὗτοι οὔτε καθ' ὀλοκληρίαν αὐτὴν εἰς ἔδαφος κατέ-

βαλον, οὔτε 25 ἢ 30 μυριάδας κατοίκων αὐτῆς ἐξηφάνισαν, ἀφοῦ μετ' ὀλίγους μῆνας βλέπομεν αὐτὴν χύθις ἀκμαίαν καὶ πολυάνθρωπον.

Ὅπως δὴ ποτε, παράδοξα καὶ δεινὰ ὑπῆρξαν τὰ ἀτυχήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ· τόσῳ μᾶλλον δεινὰ, ὅσῳ ἐπεσωρεύθησαν ἐξαιρέτως κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὅτε ἀπέβη μὲν διὰ τῆς ἡλικίας ἀσθενέστερος, ἐστερήθη δὲ ἀλλεπαλλήλως τινῶν τῶν ἐπιφανεστάτων λειτουργῶν καὶ τῶν φιλότατων οἰκείων. Ἄδηλον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν ὁ Τριβωνιανός· Ἐν ἔτει δὲ 541 ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὸν πολυμήχανον ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην, ὅστις ἐγένετο, ὡς εἶδομεν, θῦμα τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Θεοδώρην. Καὶ μετὰ ἕξ ἔτη ἐστερήθη αὐτὴν ταύτην τὴν βασιλίδαν, πρὸς τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς δὲν ἔπαυσε τρέφων ἀνεξάντλητον στοργήν. Ἐν ἔτει πάλιν 551 εἶδε θανόντα ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τὸν ἄριστον γόνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ, τὸν χρηστὸν καὶ μεγαλοφυῆ Γερμανόν. Ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ ἰδίου θανάτου, ἐν ἔτει 563, ἐνῶ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπανηγύριζε νέας νίκας ἐν Ἰταλίᾳ νίκας τοῦ Ναρσῆ, διὰ παρὰδόξου συνδρομῆς περιστάσεων ὁ Ἰουστινιανός παρεσύρθη εἰς τὸ νὰ ἀδικήσῃ τὸν ἕτερον μέγαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν ἄνδρα, ὅστις πρὸ τεσσάρων μόλις ἐνιαυτῶν, καίτοι γέρον ἤδη ὢν, εἶχε σώσει τὴν βασιλεύουσαν ἐπὶ τῆς τελευταίας τῶν Οὐννων ἐπιδρομῆς. Ἡδὴ δὲ ἀνακαλυφθείσης συνωμοσίας τινὸς κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς τῶν κυριωτάτων ἐνόχων κατήγγειλεν ὡς συνκίτους τρεῖς τῶν οἰκείων τοῦ Βελισαρίου κατ' εἰσήγησιν τῶν ἀμειλίχων τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἐχθρῶν, οἵτινες ὑπέσχοντο εἰς τὸν κακοῦργον ἐκεῖνον, ὅτι θέλουσιν ἀπαλλάξει αὐτὸν πάσης ποινῆς, ἐὰν πράξῃ τὴν καταγγελίαν ταύτην. Συγχρόνως κατέπεισαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοὺς τρεῖς τούτους μοχθηροὺς ἄνδρας διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων νὰ μαρτυρήσωσι κατὰ τοῦ φίλου αὐτῶν καὶ εὐεργέτου. Τῇ 5 ἡμερῶν τοῦ δεκεμβρίου τοῦ 563 περατωθείσης τῆς ἀνακρίσεως συνεκροτήθη ἐν τοῖς βασιλείοις συνέδριον μέγα, ἐν ᾧ παρῆσαν ὁ πατριάρχης Εὐτύχιος καὶ οἱ ἀνώτατοι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀξιωματικοί. Ὁ βασιλεὺς ἐκθέσας τὰ κατὰ τὴν συνωμοσίαν, διέταξε νὰ ἀναγνωσθῶσιν αἱ μαρτυραὶ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ δὲ Βελισάριος, ὅστις ἦτο ἐπίσης παρών, ὡσεὶ ἐμβρόντητος γενόμενος ἐκ τῆς ἀπροσδοκῆτου συκοφαντίας, ἔμεινεν ἀναπολόγητος, ὥστε ὁ Ἰουστινιανός,

ὑπολαβὼν τὴν σιωπὴν ταύτην ὡς ὁμολογίαν καὶ ἀγανακτήσας, διέταξε νὰ περιορισθῇ ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ καὶ νὰ στερηθῇ ὄλων τῶν ἀξιομαμάτων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποδειχθείσης τῆς ἀθωότητος τοῦ ἀνδρός, ἀνέκτησεν ὁ Βελισάριος κατὰ ἰούνιον τοῦ 564 τὴν τε εὐνοίαν τοῦ βασιλέως καὶ τὰς προηγουμένας τιμὰς.

Ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ τρόπος καθ' ὃν παρέστησαν τὸ γεγονός τοῦτο τινὲς τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων. Τὰ περὶ αὐτοῦ ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, ὅπως ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Μαλάλα καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ζήσαντος Θεοφάνους. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Μιχαήλ Γλυκάς λέγει ἤδη τραγικώτερον, ὅτι ὁ νικητὴς τῶν Γότθων, τῶν Βανδήλων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Οὐννων ἐκάθητο ἀναμένων τὸν δῆμιον ἀποκόψαι τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς δωδεκάτης ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Βελισάριος ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου φυλακισμένος. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης ὁ Ἰωάννης Τσέτσος, ἐπιθέτων τὴν κορωνίδα εἰς τὴν οἰκτρὰν ταύτην τοῦ γεγονότος ἀλλοίωσιν, ἠξίωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐτύφλωσε τὸν Βελισάριον καὶ καθυπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ἐπαιτῇ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐν μέσῃ ἀγορᾷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τίς δὲν ἠξεύρει τρώντι τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Ἰωάννου Τσέτσου;

α Ἐκπαμα ξύλινον κρατῶν ἐβόα τῷ μιλίῳ

Βελισαρίῳ ὀβολὸν δότε τῷ στρατηλάτῃ,

ὃν τύχη μὲν ἐδόξασεν, ἀποτυφλοῖ δὲ φθόνος.»

Καθ' ὅσον λοιπὸν ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος κατὰ τσοῦτον τὸ αὐτὸ γεγονός ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παραμορφοῦται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει πολλάκις εἰς τοὺς χρονογράφους καὶ εἶναι μία ἀπὸ τὰς αἰτίας δι' ἃς ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία διεστράφη ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ὧν οὐκ ὀλίγοι μεταξὺ τῶν διαφόρων μαρτυριῶν προτιμῶσι τὴν παραλογωτέραν. Κατ' εὐτυχίαν τὰ περὶ τῆς δίκης τοῦ Βελισαρίου ἐξηλέγχθησαν ἀκριβέστερον, ὥστε σήμερον οὐδεὶς σπούδαῖος ἱστορικὸς πιστεύει εἰς τὸν περὶ τυφλώσεως αὐτοῦ μῦθον. Ὁ Βελισάριος ἀπέθανε κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 565 ἐν πλήρει κατοχῇ τῶν ἀξιομαμάτων αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ περιπέτειαι τῆς συνωμοσίας ταύτης ἠξήσαν τὰς ποικίλας ἀφορμὰς τῶν θλίψεων τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ὁσημέραι λαμβάνων ὁ Ἰουστινιανός, καὶ αἵτινες ἐφαίνοντο πολλαπλασιαζόμεναι καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος τοῦ σταδίου.

Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν, ὅτι, ἐνῶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριάμβευδὸν ἐν τῇ Ἀφρικῇ, ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἰσπανίᾳ, ὁ Ἰουστινιανὸς σταυρώσας τὰς χεῖρας καὶ κλεισθεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔβλεπεν ἀναισθητῶς τὰς εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀσιανὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας πασχούσας τὰ πάνθ' ὑπὸ τοσοῦτων φυσικῶν συμφορῶν καὶ τοσοῦτων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ὅλον τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας τὸ διάστημα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπανορθώσῃ μὲν κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ζημίας, τὰς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προλάβῃ, νὰ ἀποτρέψῃ δὲ ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν πολεμίων προζενούμενα δεινὰ· καὶ ὁ Προκόπιος ἤγειρε κατὰ τοῦτο αὐτῷ μνημεῖον ἀθάνατον διὰ τῶν περὶ Κτισμάτων ἐξ αὐτοῦ λόγων. Πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου χώρα κατέστη οὕτως εἰπεῖν κατάφρακτος διὰ τῆς κατασκευῆς ἀναριθμητῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ὀχυρωμάτων. Παρ' ἑκατέραν τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ἰστροῦ ὑπῆρχον ἑκπαλαι ὠκοδομημένα ὠχυρώματα, ἀπλᾶ, ἐξ ἑνὸς πύργου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκείμενα, καὶ διὰ τοῦτο μογοπύργια καλούμενα, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ πλεῖστα εἶχον κατεδαφισθῆ ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Οὐννων εἰσβολῆς ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν. Ἦδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἤγειρεν εἰς ἀμφοτέρας τοῦ ποταμοῦ τὰς ὄχθας ἀπὸ Σιγγιδόνας, ἧτοι τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου, σειρὰν ὀχυρωμάτων διαφόρου μεγέθους, τὰ ὁποῖα, ἐπερειδόμενα εἰς τὰς καθ' ὅλοκληρίαν ἀνοικοδομηθεῖσας καὶ ἐκ νέου ὀχυρωθεῖσας πόλεις Σιγγιδόνας, Βιμινακίου (σήμερον Βρανίτσοβα) Ῥατιαρίας (σήμερον Ἀρζέρ-Παλλάγκα) καὶ λοιπὰς, ἀπετέλουν πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην ἀμυντικὴν γραμμὴν τοῦ κράτους. Ἔτερον μέγα προτειχισμα διήρχετο διὰ τῆς Δαρδανίας καὶ τῆς Μοισίας μέχρι τοῦ Αἴμου καὶ παρὰ τὸ ὄρος τοῦτο, συνάπτον τὰς ὡσαύτως νεωστὶ ὀχυρωθεῖσας πόλεις Οὐλπιάνα (σήμερον Γχιουστεντήλ), Ταυρήσιον, Γερμανὴν καὶ Σαρδικὴν. Τελευταῖον ἔτι νοτιώτερον κατεσκευάσθη τρίτη ὀχυρωμάτων σειρά, ἧτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς νέας Ἠπείρου καὶ διερχομένη διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, συνήπτετο μετὰ τῶν περὶ τὴν θρακικὴν χερσόνησον φρουρίων, ἔπειτα μετὰ τῶν ὀχυρῶν παρὰ τὴν Προποντίδα παραλίω πόλεων τῆς Ῥαιδεστοῦ, τῆς Ἡρακλείας, τῆς Σηλυβρίας, καὶ τελευταῖον μετὰ τῶν μακρῶν τοῦ Ἀναστασίου τειχῶν, τὰ ὁποῖα πρότερον ἠσφαλίσθησαν. Πλὴν τούτων ἡ ὑπαιθρος χώρα, ἡ μεταξὺ τῶν τριῶν μεγάλων ἐκείνων προτειχιωμάτων κειμένη, κατεκαλύφθη,

πᾶσα ὑπὸ πλήθους πολλοῦ μικροτέρων πύργων, ὧν ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ὀνομαστὶ ἐν Θράκῃ μὲν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ ἓνα, ἐν Δαρδανία δὲ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ Ἰλλυρία καὶ Ἡπείρῳ, παλαιᾶ τε καὶ νέα, καὶ Θεσσαλίᾳ, τριακοσίους καὶ ὀγδοήκοντα δύο. Ὁ περὶ Θράκης καταλογος τοῦ Προκοπίου ἀπολήγει διὰ τῶν λέξεων «καὶ τὰ λοιπὰ οὐχ ὑποπίπτοντα ἀριθμῶ.» Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν αὐτὸν τὰ ὀχυρώματα ταῦτα ἦσαν τοιοῦτοτρόπως διατεθειμένα ὥστε ἕκαστος ἀγρὸς ἢ διὰ φρουρίου περιεφράσσετο, ἢ ἦτο πρόσοικος τοῦ τετειχισμένου μέρους.

Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡπείρου ἤρχιζον ἕτερα πολυάριθμα φρούρια, δι' ὧν προέκειτο νὰ ἐξασφαλισθῶσιν αἱ γῶραι αἵτινες ἀπετέλουν τὴν ἐστίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Τὰ περὶ τὴν Ἡράκλειαν στενὰ (αἱ ἔκτοτε καλούμεναι Κλεισοῦραι), δι' ὧν διήρχετο ἡ κυριωτάτη ὁδὸς ἡ ἀπὸ Ἰλλυρίας εἰς τὴν ἀρκτικὴν Ἑλλάδα ἄγουσα, ἀσφαλῶς διετειχίσθησαν καὶ τὰ ὀχυρώματα τῆς Ἡρακλείας καὶ Μυροπόλου ἀνωκοδομήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ὡσαύτως καὶ πᾶσαι αἱ μεγάλαι τῆς Θεσσαλίας πόλεις· Γόμποι, Λάρισα, Φάρσαλος, Μητρόπολις, Τρίκκαλα, καὶ προσέτι τὰ περὶ τὸν Παγασητικὸν καὶ τὸν Μαλιακὸν κόλπον παράλια διὰ νέων τειχῶν καὶ ἀμυντηρίων ἔργων ὠχυρώθησαν. Διὰ πλείστης δὲ ἐπιμελείας ἠγωνίσθη ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς βαρβάρους ἀδύνατον τὴν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα διόδον. Οὐ μόνον τὸ κύριον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ παρακείμεναι ἀτραποὶ κατέστησαν ἀπόρρητοι διὰ τειχῶν ὑψηλοτάτων, εἰς τὰ ὅποια προσετέθησαν διπλοὶ προμαχῶνες καὶ διπλαὶ ἐπάλξεις. Πάλιν δὲ ἐντεῦθεν τῶν τειχῶν τούτων ἠκοδομήθησαν μικρότερα τινὰ φρούρια, ἐντὸς τῶν ἠποίων ἐν ἀνάγκῃ ἠδύνατο νὰ καταφύγῳσιν οἱ τοῦ χώρου ἐκείνου πρόμαχοι, πρὸς συντήρησιν τῶν ὁποίων καὶ σιτῶνες καὶ δεξαμεναὶ πανταχοῦ κατασκευάσθησαν. Ἀντὶ δὲ τῆς ἐθνικῆς φρουρᾶς, ἣτις πρότερον προχείρως ἐκ τῶν περιούτων συγκροτούμενη ἀνελάμβανεν ἀτέχνως πως τὴν τῶν Θερμοπυλῶν ἄμυναν, ὁ βασιλεὺς ἔταξεν ἐνταῦθα διαρκὲς ἀπόσπασμα διεχιλίων ἀνδρῶν πρὸς διατήρησιν τοῦ ἠποίου παρέλαβεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τὰ θεωρικὰ καὶ πολιτικὰ χρήματα ὅσα μέχρι τῶν χρόνων τούτων αἱ Ἑλληνίδες πόλεις ἐξήκολούθουν δι' ἴδιον λογαριασμὸν εἰσπράττουσαι καὶ διαχειριζόμεναι. Καὶ ἡ Αἰτωλία δὲ καὶ ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Βοιωτία καὶ πᾶσα ἡ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἰσθμοῦ χώρα δὲν παρημελήθησαν· ἀλλ' ἠνωρθώθησαν τὰ ἐκ σεισμῶν ἢ ὀλιγορίας καταπεσόντα

τείχη τῶν Ἰλαταιῶν, τῶν Θηβῶν, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κορίνθου, ἡσφαλίσθη δὲ ἡ Πελοπόννησος, ἧς αἱ πόλεις ἅπασαι ἦσαν ἀτείχιστοι, ἀνανεωθέντος τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ τείχους καὶ προστεθέντων εἰς αὐτὸ πολυειδῶν φρουρίων καὶ φυλακτηρίων. Ὅταν ἀναγινώσκωμεν ταῦτα πάντα εἰς τὸν Προκόπιον καὶ φανταζώμεθα τὸ πολυποίκιλον ἐκεῖνο σύμπλεγμα τῶν ὀχυρωμάτων, δι' οὗ κατεκαλύφθη πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Ἴσθμοῦ χερσονήσος, δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ πῶς οἱ βάρβαροι ἠδύναντο εἰσεῖτι νὰ διασπῶσι τὰ ἄλλη-πᾶλληλα ταῦτα προτειχίσματα, νὰ λεηλατῶσι τὴν χώραν καὶ νὰ ἐπανέρχωνται πολλάκις σῶοι εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ἐξ ἀνάγκης περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καθὼς πολλάκις προείπομεν, αἱ ἐπιδρομαὶ ὅπως δῆποτε δὲν ἦσαν ἤδη τοσοῦτον καταστρεπτικαί, ὅσον παρέστησεν αὐτὰς ἡ κακόβουλος προαίρεσις ἢ ἡ φλεγμαίνουσα φαντασία τῶν χρονογράφων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξησφάλισε δι' ὀχυρωμάτων παρομοίων σχεδὸν πρὸς τὰ προδιαγραφέντα, καὶ τὰς ἀσιανὰς ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῶν περσικῶν συνόρων. Ἀλλ' ἠθέλομεν παρατείνειν τὸν λόγον ἐπὶ πολὺ, ἐὰν ἐνδιετρίβομεν περὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἔργων τούτων. Ὅθεν ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ μόνον, ἵνα δώσωμεν ἐννοιαν, εἰ καὶ ἀσθενῆ, τῶν δαπανῶν καὶ φροντίδων, ὅσας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνήλωσεν ἀντιπαλαίων καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατὰ τῶν πολεμίων καὶ τῶν φυσικῶν συμφορῶν. Ἡ μεγάλη Ἀντιόχεια, ἡ παθοῦσα τοσαῦτα ἐξ ἄλλεπαλλήλων σεισμῶν καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Χοσρόου ἀλώσεως, ἀνεεώθη καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε ἂν πιστεύσωμεν τὸν Προκόπιον ἀπέβη ἐπιφανεστέρα ἢ πρότερον. Ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ ὠχυρώθησαν ἐκ νέου ἡ Θεοδοσιούπολις, ἡ Κωνσταντία, τὸ Κιρκήσιον, αἱ Κάρραι, τὸ Καλλίνικον, αἱ Βάτναι καὶ ἡ Ἐδεσσα. Ἐν τῇ Εὐφρατῆσίᾳ, ἦτοι τῇ ἀρχαίᾳ Κομμαγηνῇ, ἀνωκοδομήθη ἐξ ὑπαρχῆς ἡ πόλις Ζηνοβία, πάλαι μὲν κτισθεῖσα ὑπὸ τῆς περιπέυστου ἐκείνης βασιλίδος, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐρημωθεῖσα καὶ σχεδὸν ἐρειπωθεῖσα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκαίνισεν αὐτήν, κατώκισεν, ἐξησφάλισε κατὰ τῶν πλημμυρῶν τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῇ φρουρὰν ἰσχυράν. Ὁμοίως διὰ νέων φρουρίων ὠχύρωσε τὴν Χαλκίδα, τὴν Κύρρον, τὴν Σοῦραν, τὴν Εὐρωπὸν, τὴν Ἱεράπολιν, τὸ Ζεῦγμα, τὴν Νεοκαισάρειαν. Πλὴν δὲ ἄλλων πολλῶν ἀνέκτισε καὶ τὴν πολυθρύλητον Παλμύραν, ὡς προτειχίσμα κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τὰ ἀναρίθμητα ταῦτα οἰκοδομικὰ ἔργα δι' ὧν προέθετο κυρίως νὰ θεραπεύσῃ ὅσον οἶόν τε τὰς

ὑπὸ τῶν σεισμῶν γενομένας συμφορὰς καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ἤγειρε καὶ μνημεῖα πολλὰ καὶ λαμπρὰ πρὸς διχόσμησιν τῶν τε ἄλλων πόλεων καὶ μάλιστα τῆς περιφανοῦς τοῦ βασιλείου πρωτεύουσας, ἐνταῦθα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὠκοδόμησε τὸ περικαλλέστατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν ναὸν ἐκεῖνον ὅστις μόνος ἤθελεν ἀρξέσει, ἵνα μαρτυρήσῃ, ὅτι ὅσον δειναὶ καὶ ἄν ἦσαν αἱ συμφοραὶ αἱ ἐπισκῆψασαι εἰς τὸ κράτος, δὲν ἠρήμωσαν ὅμως τὰς ἐπαρχίας, οὐδὲ ἐξήντηλσαν τοὺς πόρους αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἀπαράμιλλον τοῦτο ἀριστοτέγνημα. Ὅθεν εὐλογον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς αὐτὸ ἰδιόζουσαν προσοχήν.

Εἶδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἰδρύσας τὴν νέαν πρωτεύουσαν, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν εὐκτηρίων οἴκων. Ὁ πρῶτιστος τῶν εὐκτηρίων τούτων οἴκων ἀφιερῶθη ἔκτοτε καὶ παρέμεινεν ἀφιερῶμένος εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν, οὐχὶ δὲ εἰς γυναῖκά τινα ἁγίαν, ὡς ὑπέλαβον καὶ ἄχρι τοῦδε ὑπολαμβάνουσι πολλοὶ ἐκ τῶν τοῦ ὄχλου. Τὸ ἑορτολόγιον τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρει μὲν γυναῖκας Σοφίας καλουμένας, ὧν ἡ μὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Ἀδριανοῦ μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς θυγατέρων, Πίστειας, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης, ἑτέρα δὲ ὑπέστη τὸν θάνατον τοῦ μαρτυρίου ἐπὶ τοῦ τελευταίου διωγμοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, καθ' οὓς καὶ ἡ ἁγία Εἰρήνη. Ἄλλ' ὁ ναὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἁγίας ταύτας. Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ χριστιανισμὸς ἔσωζεν εἰσέτι· μέχρι τινὸς τὸν ἀρχικὸν ἰδεῶδη χαρακτῆρα, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐνεφοροῦντο διαυγῶν περὶ θεότητος ἀντιλήψεων. Ὅθεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀφιέρωσε τὸν πρωτεύοντα τῆς νέας πίστεως ναὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν, μὴ περικαλύψας τὴν ἀκαταμέτρητον ταύτης ἔννοιαν δι' ἐξωτερικοῦ τινος τύπου, ὅπως ἔπραξαν οἱ ἀρχαιότεροι ἡμῶν προπάτορες, οἱ στήσαντες μὲν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἱερόν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἀλλὰ σωματοποιήσαντες τὴν ἔννοιαν ταύτην διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς εἰκόνης τῆς Ἀθηνᾶς. Τῶντινι δὲ Παρθενῶν τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς τοῦ Ὑψίστου σοφίας ἱερόν· καὶ πάλιν ὁ ναὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Ἀνθемίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ Παρθενῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἄλλ' ἐν τῷ διαφόρῳ τρόπῳ καθ' ὃν ἐξεδηλώθη ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐν Ἀ-

θήναις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπεικονίζετο ὁλοκλήρως ἡ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων διαφορά.

Ὁ πρῶτος τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ναὸς, ἀνοικοδομηθεὶς εὐρυχωρότερος ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, διετέλεσεν ἀκμάζων μέχρις Ἀρκαδίου ὡς πρωτεύουσα τῆς βασιλευούσης καὶ ἀπάσης τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησία. Ἐκεῖ ἐθριάμβευσεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διὰ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, τοῦ ἀνορθώσαντος μὲν τὴν ὀρθοδοξίαν, παραγκωνίσαντος δὲ τὴν τῶν ἀρειανῶν αἵρεσιν καὶ ἐκεῖ ἀπεχαιρέτισε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐκφωνήσας τὸν συντακτῆριον αὐτοῦ λόγον ἐνώπιον τῶν πατέρων τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου, ἧς ὁ ἱερός ἀνὴρ ὑπῆρξε τὸ ἀγλαῖσμα ἅμα καὶ τὸ θῦμα (σελ. 611 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐκεῖ ἀντήχησεν ἡ φωνὴ τοῦ Χρυσοστόμου ἐκεῖ κατέφυγεν ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ Εὐτρόπιος καὶ ἐσώθη διὰ τῆς εὐγλωττίας τοῦ ὑπάτου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, εὐγλωττίας, ἣτις τοσοῦτον ἐφαίνετο συνδεδεμένη μετὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ναοῦ, ὥστε ὅτε μετὰ ταῦτα ἐξωρίσθη ὁ Χρυσόστομος, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνόμισεν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἱσταται πλέον τοῦ λοιποῦ ὄρθιον τὸ θέατρον ἐκεῖνο τῶν ἀπαραμίλλων τοῦ χρυσορρήμονος πατρὸς τῆς ἐκκλησίας ἄθλων, καὶ κατεपुरπόλησεν αὐτὸ (σελ. 668 καὶ ἐπ. τοῦ δευτέρου τόμου).

Ἄλλ' ἡ τύχη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας δὲν ἐξήρητο ἀπὸ τῆς τύχης ἀνδρὸς ἑνὸς, ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦτο οὗτος. Ὁ βίος τοῦ ναοῦ τούτου ἐπέπρωτο νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ βίου ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ὄθεν ἀνεκτίσθη τῷ 415 ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν, ἐν διαστήματι ὁλοκλήρου ἑκατονταετηρίδος, συνέβησαν τὰ κρίσιμώτατα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων. Ἐν αὐτῷ ὁ Νεστόριος, διαστείλας ἀποτόμως τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ἀπεφῆνατο τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἰπεῖν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ ἔδωκεν οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὴν πολύκροτον τῶν Νεστοριανῶν αἵρεσιν (σελ. 676 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐν αὐτῷ ὁ Θεοδοσίος Β' καὶ ὁ Λέων, στεφθέντες ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐκύρωσαν πρῶτοι αὐτοὶ τῶν ἐπὶ γῆς βασιλέων διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναγόρευσιν αὐτῶν (σελ. 691 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος αὐτοῦ προεκήρυξεν ὁ βασιλεὺς Ζήνων τὸ Ἐνωτικόν, δι' οὗ προηρεῖτο νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους εἰρή-

νην. Ἐν αὐτῷ ἐτελέσθη τὸ πρῶτον μεταξύ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διαζύγιον, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου ἐξαλείψεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀπὸ τῶν ἱερῶν διπτύχων· καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν κατέπαυσε προσωρινῶς ἡ ἔρις αὕτη διὰ τῆς ἐπὶ Ἰουστίνου γενομένης συμφιλιώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὡστε ἄπορον δὲν εἶναι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς, ἅμα κατισχύσας ἐν ἔτει 532 τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, καθ' ἣν ἐπυρπολήθη τὸ δεύτερον ἡ μεγάλη ἐκκλησία, ἐνόμισε καθῆκον ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνεγερσιν τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ὑπελαμβάνετο ὡς τὸ ἱερώτατον τῶν συμβόλων τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ὑπάρξεως.

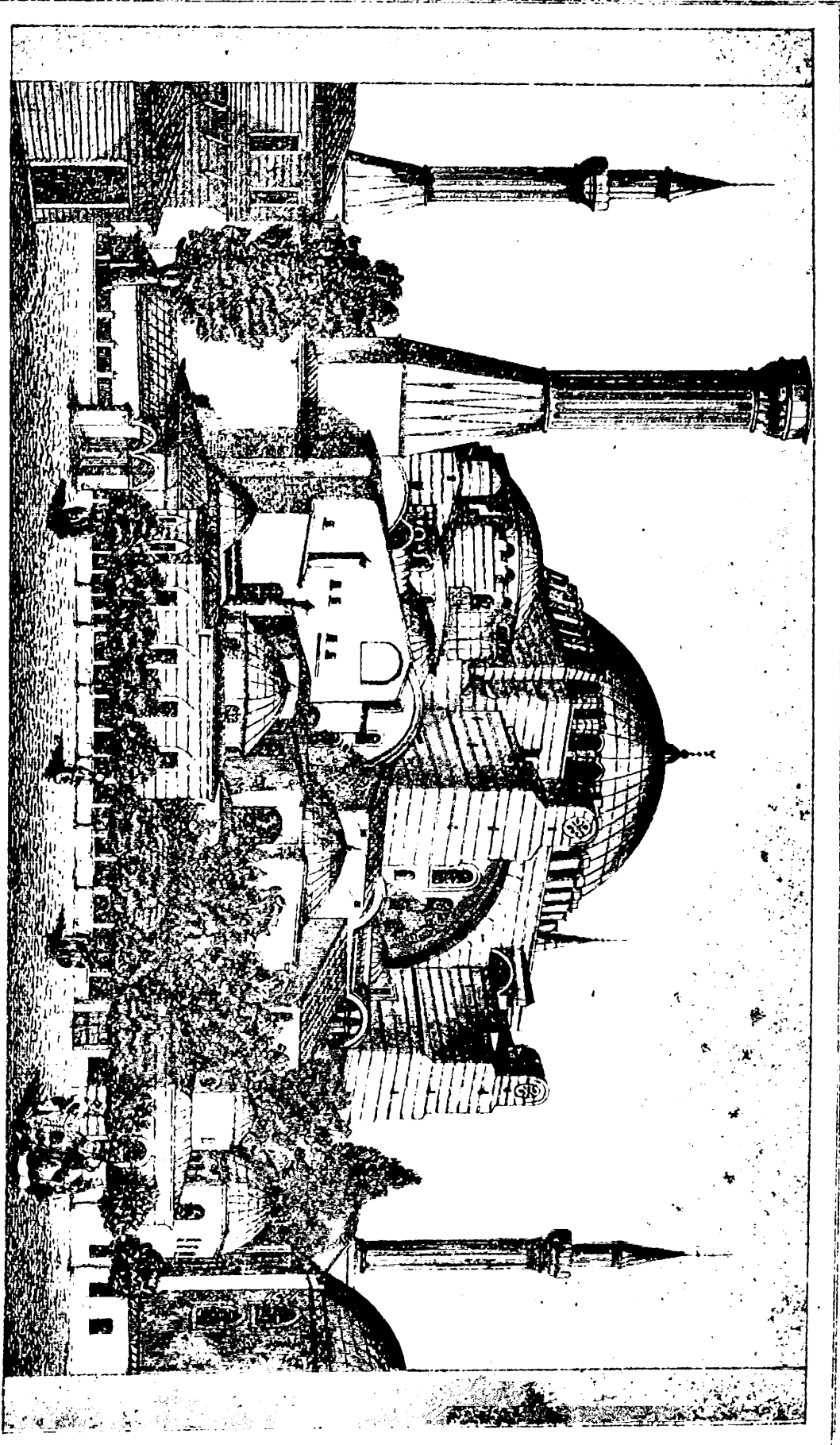
Ἀνέθηκε δὲ τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς νέας ἐκκλησίας εἰς δύο ἄνδρας, οἵτινες εἶναι βεβαίως δύο τῶν περιφανεστάτων ἀρχιτεκτόνων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ὁ οἶκος εἰς ὃν ἀνήκεν ὁ Ἀνθέμιος ὁ Τραλλιανὸς συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ὄλων ἐγκρίτων. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ὀλύμπιος ὑπῆρξεν εἰς τῶν κορυφαίων νομομαθῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· ἕτερος ἀδελφὸς, ὁ Μητρόδωρος, ἐκτίησατο φήμην πολλὴν ὡς γραμματικὸς· καὶ ἄλλοι πάλιν δύο ἀδελφοὶ, ὁ Διόσκορος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, διετέλεσαν ἰατροὶ ἄριστοι· ἀλλὰ πάντας τοὺς λοιποὺς ὑπερηκόντισεν ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐτυχήσας νὰ συνάψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἶναι καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου ἀριστοτέχνου ὄνομα, Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου· τοσοῦτω μᾶλλον ὄσῳ, καταπεσόντος τοῦ μεγάλου θόλου ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 558 σεισμοῦ, ὅτε δὲν ὑπῆρχον πλέον οὔτε Ἀνθέμιος οὔτε Ἰσιδωρος, τὸ ἔργον τῆς ἐπισκευῆς ἀνετέθη εἰς Ἰσιδώρον τὸν νεώτερον, ἀνεψιὸν τοῦ πρεσβυτέρου, τὸν ἀνακαινίσαντα τὸν θόλον στερεώτερον, οἷος μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει. Τὸ ἀρχικὸν ὅμως σχέδιον ἀνήκει εἰς τοὺς δύο πρώτους ἀρχιτέκτονας· καὶ κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο τὸ σχῆμα τῆς νέας ἐκκλησίας δὲν διεγράφετο πλέον ὀρομικόν, ἤτοι ἐπίμηκες τετράγωνον ἀποληγόν εἰς ἀψίδα, οἷαι ὑπῆρξαν ἅπασαι σχεδὸν αἱ προηγούμεναι ἐκκλησίαι, ἀλλὰ σταυροειδὲς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦλάχιστον οἰκονομίαν, ὅπως ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν διαγραφόμεναι αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι, ἰδίως αἱ ὀνομαστότεραι ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἡ ἐν Τραπεζοῦντι, ἡ ἐν Κιέβῳ τῆς Ῥωσίας. Ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυαριθμῶν μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν ἡ μᾶλλον ὄλων τῶν λοιπῶν παρέχουσα ἔννοιάν τινα τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶναι ἡ τοῦ ἀγίου Νικοδήμου, ἡ ὑπὸ τῆς Ῥωσικῆς κυβερ-

νήσεως πρό τινων ἐνικυτῶν ἀνακαινισθεῖσα. Ἀλλὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μάλιστα ἔργων ἡ ἀξία ἐξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τῶν διαστάσεων αὐτῶν· περὶ δὲ τὴν κατασκευὴν τῆς κολοσσιαίας τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος μητροπόλεως, οἱ τρεῖς ἀρχιτέκτονες ἀνέδειξαν τοσοῦτον δαιμόνιον τῆ ἀληθείᾳ πνεῦμα, ὥστε συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι συμβαίνει πολὺ λάκις εἰς τὰ ἔργα τῆς μεγαλοφυΐας, παρήχθη δηλαδὴ ἅμα μὲν νέος ναοῦ τύπος, ἅμα δὲ τὸ κάλλιστον τοῦ τύπου τούτου προϊόν.

Ἐνῶ δὲ ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος παρεσκευάζον τὸ σχέδιον καὶ ἐμελέτων τὰ ποικίλα ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνικὰ ζητήματα ὅσα συνέδροντο μετὰ τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμελεῖτο, διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος, τὴν συλλογὴν τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀπαιτουμένου χώρου. Ἀπανταχόθεν τοῦ κράτους, μᾶλλον δὲ ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, ἐζητήθησαν τὰ πολυτιμότερα καὶ λαμπρότατα τῶν μαρμάρων, ἐν οἷς πολλὰ ἔτοιμα ἔργα τέχνης ἐκ τῶν σωζομένων εἰς διάφορα ἱερά τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ πυκνῷ δάσει τῶν περὶ τὸν μέγαν θόλον κιόνων διακρίνονται τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἡλιουπόλεως, τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτέμιδος καὶ πολλῶν ἄλλων ἱερῶν τῆς κλασικῆς καὶ βαρβάρου ἀρχαιότητος, τὰ ὅποια ἐχρησίμευσαν πρὸς διακόσμησιν τοῦ πρωτεύοντος τῆς νέας θρησκείας ἱεροῦ, ὡς εἰ ἀναγνωρίζοντα τὸν ὀριστικὸν καὶ παγκόσμιον τῆς θρησκείας ταύτης θρίαμβον.

Συγχρόνως, ὡς προείπομεν, ἠτοιμάζετο ἐν τάχει ὁ χώρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐμελλε νὰ κατασκευασθῇ ὁ ναός. Διότι ὁ ἀρχαῖος χώρος δὲν ἤρκεε πρὸς τοῦτο· τὸ νέον κτίριον ἐμελλε νὰ γίνῃ πολὺ τοῦ προτέρου εὐρυχωρότερον. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐξαγορασθῶσι πολλαὶ περικείμεναι οἰκίαι καὶ πολλὰ οἰκόπεδα· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἰδιοκτῆται αὐτῶν ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν προθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπαιτοῦντες τιμὰς ὑπερόγκους, οἱ χρονογράφοι, καὶ μάλιστα οἱ μεταγενέστεροι, πολλὰ διηγοῦνται περὶ τῶν τρόπων δι' ὧν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν πλεονεξίαν ταύτην. Ἀλλὰ τινὰ τῶν διηγημάτων τούτων εἶναι προδήλως ἀνυπόστατα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ αὐλικὸς εὐνοῦχος Ἀντίοχος, ἔχων οἰκίαν ἣτις ἔκειτο ὑποκάτω τοῦ σημερινοῦ θόλου καὶ ἐτιμήθη ἀντὶ 35 λιτρῶν χρυσοῦ, ἦτοι περίπου 37,000 δραχμῶν, ἀπῆτει τιμὴν δεκαπλασίαν. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν βασιλέα, γνωρίζοντες ὅτι ὁ Ἀντίοχος ἠγάπα περιπαθῶς τοὺς ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας, ἐφυλάκισαν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῇ τυχούσῃ προφάσει, εἰς τὰς παραμονάς

τοιαύτης τινὸς πανηγύρεως. Ὁ δὲ, ἐπιστάντος τοῦ ἀγῶνος, ἐκράυγα-
σεν ὅτι προθύμως παραχωρεῖ τὴν οἰκίαν ἀντὶ τῆς προταθείσης τιμῆς,
ἀρκεῖ νὰ ἐπιτραπῇ αὐτῷ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν ἵπποδρόμον. Ἄλλος δὲ τις
πάλιν βεβαιοῦται ὅτι δὲν συνήνεσε νὰ κατεδραστηθῇ χάριν τοῦ ναοῦ τὸ
πενιχρὸν ἐργαστήριόν του εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ προσκυνήσωσιν αὐ-
τὸν παρελαύνοντες οἱ ἡνίοχοι τοῦ ἵπποδρόμου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα
εἶναι πρόδηλα μυθεύματα, διότι μετὰ τὴν στάσιν τοῦ «Νίκα» οἱ ἵπ-
ποδρομικοὶ ἀγῶνες διεκόπησαν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη. Πιθανώτερον
φαίνεται τὸ θρυλούμενον περὶ τῆς χήρας Ἄννης, ἣτις ἀπῆτει 500 λί-
τρας χρυσοῦ, ἥτοι 540,000 δραχμῶν, ἀντὶ τῶν 85 λιτρῶν εἰς ἃς ἐξε-
τιμήθη ἡ περιουσία αὐτῆς· μαθοῦσα δὲ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ εὐσεβεῖ
αὐτοῦ ζήλω ἔρχεται αὐτὸς πρὸς αὐτὴν ἵνα τελειώσῃ τὴν ἀγοράν, ἔ-
πεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησε δωρεὰν τὰ οἰ-
κήματα αὐτῆς, παρακαλέσασα μόνον νὰ ταφῇ μετὰ θάνατον παρὰ τὴν
εἰσοδὸν τοῦ ναοῦ, ἵνα ἔχῃ υἰσθὸν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῶν διηγημάτων τούτων καὶ τὰ
περὶ τῶν θαυμάτων δι' ὧν λέγεται ὅτι παρεσκευάσθη καὶ διεξήχθη
ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξετέλεσε τὰ
πάντα μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος· διότι τεσσαράκοντα
μὲν ἡμέρας ἀφ' ἧς κατεστράφη ὁ ναὸς, ἥτοι τῇ 23 φεβρουαρίου 532,
ἔθετο τὸν θεμελίον τοῦ νέου κτιρίου λίθον, ἐντὸς δὲ ἐνιαυτῶν πέντε, καὶ
μηνῶν ἑνδεκά, καὶ ἡμερῶν δέκα ἀπὸ τῆς πυρπολήσεως συνεπλήρωσε
τὸ ἔργον, πανηγυρίσας τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου ναοῦ τῇ 24 δεκεμβρίου
537. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τοῦ μὲν ἁγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης, ἥτοι
τοῦ μεγίστου ἱεροῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τὰ ἐγκαίνια δὲν ἐπανη-
γυρίσθησαν εἰμὴ τῷ 1626, ἥτοι 120 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐγκαταθέσεως τοῦ
θεμελίου λίθου· οὐδ' ἐλογίσθη συμπεπληρωμένος ὁ ναὸς εἰμὴ μετὰ
παρέλευσιν τριῶν ἡμισυ ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς τοῦ ἔργου ἐνάρξεως.
Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐν Λονδίῳ ἅγιος Παῦλος, τὸ μέγιστον τέμενος τῆς
τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησίας, ᾠκοδομεῖτο 34 ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ
1676 μέχρι τοῦ 1710.

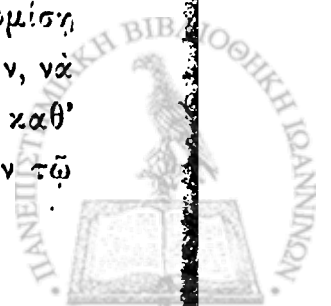
Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας εἶναι μικρότερος ἀμ-
φοτέρων τῶν δύο ἐκείνων κολοσσιαίων κατασκευασμάτων· διότι ὁ μὲν
ἅγιος Πέτρος εἶναι ὑπερδιπλάσιος, ὁ δὲ ἅγιος Παῦλος μῆκος τούλαχι-
στον ἔχει κατὰ τὸ ἡμισυ πλείότερον. Ἀλλὰ τὸ μέγεθος τῶν οἰκοδομη-
μάτων δὲν παρέχει πάντοτε ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῆς ἐν αὐτοῖς γενομένης

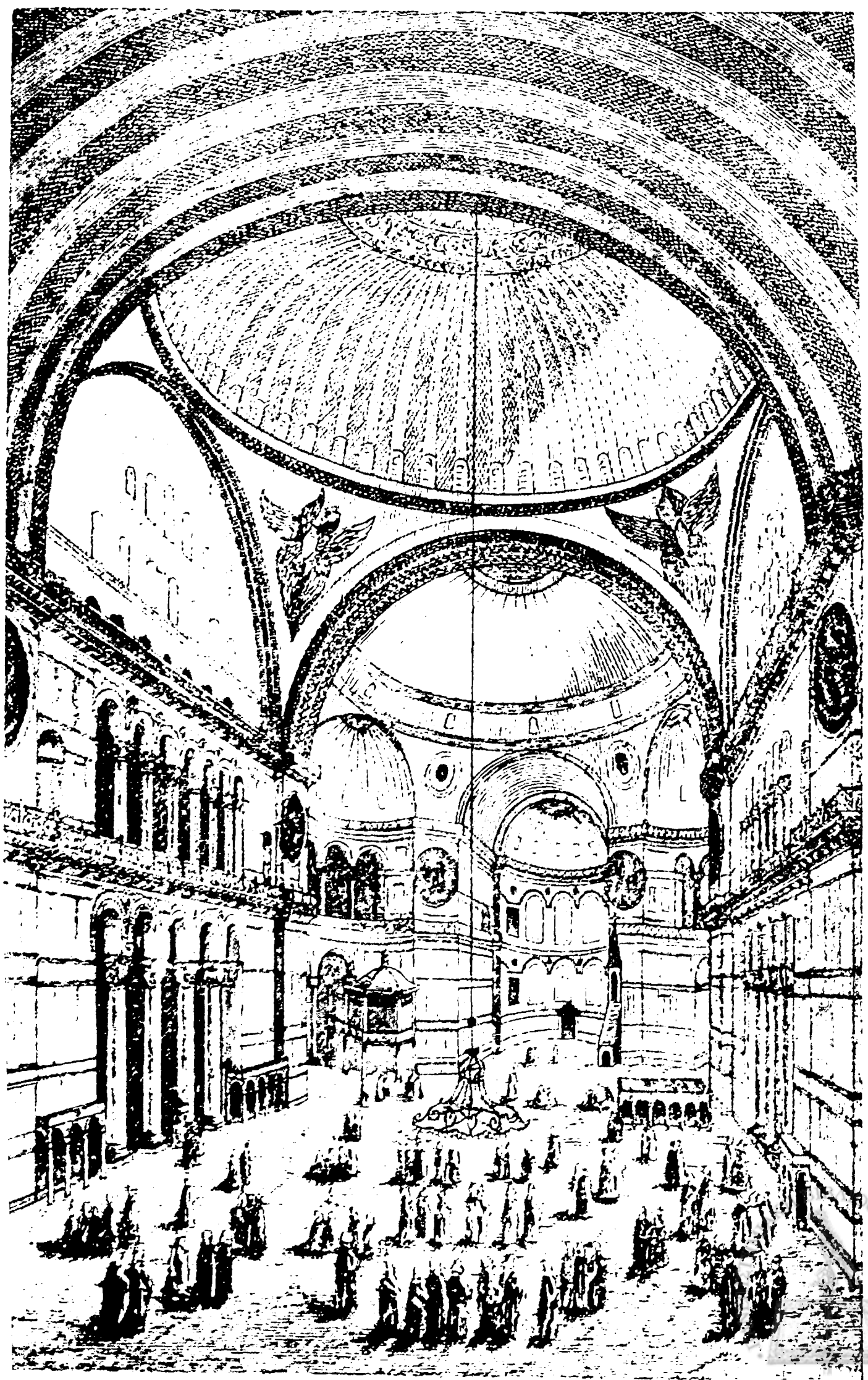

ἐργασίας. Ἀκριβέστερον, μέχρι τινός τοῦλάχιστον, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐκ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τοῦ ἔνεκεν αὐτῆς καταναλωθέντος. Ἐδαπανηθήσαν λοιπὸν διὰ μὲν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἁγίου Παύλου 1.500,000 λιρῶν στερλινῶν· διὰ δὲ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου 50,000,000 ῥωμαϊκῶν σκούδων· εἰς δὲ τὸ ἱερόν τῆς θείας σοφίας, κατὰ τοὺς ὀλιγώτερον ἀπιθάνους ὑπολογισμοὺς, 3,000 κεντηνάρια χρυσοῦ, ἧτοι 324,000,000 δραχμῶν. Ναὶ μὲν τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκπροσωπεῖ ὄχι μόνον τὴν ἀξίαν τῆς γενομένης ἐργασίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὕλης, ἥτις ὑπῆρξε πολυτιμοτάτη περὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ. Ἄλλ' ὅσονδήποτε μέρος καὶ ἂν ἀφαιρέσωμεν τοῦ ὅλικου ποσοῦ ὡς ἀντίτιμον τῆς ὕλης, καὶ ὅσονδήποτε μετριάσωμεν ἀναλόγως τὴν δαπάνην τῆς ἐργασίας, πάλιν ἐξαίσιον ἀποβαίνει χρῆμα, ὅτι τὸ ἔργον ἐξετελέσθη ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τῶν ἐξ ἐνιαυτῶν· αὕτη δὲ ἡ τῆς ἀποπερατώσεως αὐτοῦ ταχύτης εἶναι τοσοῦτω μᾶλλον ἀξιοσημείωτος ὅσῳ δύναται μέχρι τινός νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς μέτρον τῶν ἀκαταλογίστων πόρων τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τοῦ ἐπαρκέσαντος ἐντὸς τοσοῦτου βραχέος διαστήματος εἰς τοσοῦτον ὑπέρογκον ἀνάλωμα.

Καὶ ἤδη πῶς θέλομεν παραστήσει τὸ προῖον τῶν ἀγῶνων τούτων καὶ τῶν θυσιῶν, τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ: Ἴνα δώσωμεν ἐννοίαν τινα αὐτοῦ, πρέπει ἄρα γε νὰ ἀριθμήσωμεν τὰ ἱερὰ κειμήλια, ἐπιπλά καὶ σκεύη ὧν ἔβριθεν ὁ ναός τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, καὶ ὧν τὰ πλεῖστα ἐφιλοτεχνήθησαν μὲν ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ, ἐκοσμήθησαν δὲ δι' ἄδαμάντων καὶ μαργαριτῶν καὶ ποικίλων ἄλλων τιμιωτάτων λίθων; Ἄλλ' ὁμιλοῦντες πρὸς Ἕλληνας ἀναγνώστας πεποιθήσαμεν, ὅτι ἡ λεπτή αὐτῶν φιλοκαλία ἀποδίδει πολὺ πλείονα ἀξίαν εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν ἢ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ σωρευθέντας ἀμυθήτους θησαυροὺς, καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦσι μᾶλλον νὰ γνωρίσωσιν ἐν τῇ φυσικῇ οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ γυμνότητι τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦ Ἀνθемίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ ἄχρι τοῦδε θαυμαζόμενον καὶ αἰνούμενον, ἀφοῦ πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐπανειλημμέναι ἱεροσυλίαι ἐξηφάνισαν πᾶν ἶχνος τῶν κοσμημάτων ὑφ' ὧν ἐξήστραπτεν ἄλλοτε ὁ ναός. Πάλιν ὁμως, προαιρούμενοι νὰ λαλήσωμεν περὶ τῆς τεχνικῆς αὐτοῦ διασκευῆς, μὴ νομίση τις ὅτι θέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν, νὰ καταμετρήσωμεν, νὰ ἐξονυχίσωμεν διὰ τεχνικῶν ὄρων δυσήχων καὶ δυσκαταλήπτων, καθ' ἕκαστα τὰ διάφορα τοῦ ναοῦ μέρη· τὴν αὐλὴν τὴν ὑπαίθριον, ἐν τῷ

JOSEPH IDANINSON

μέσω τῆς ὁποίας ἠγειρέτο ἡ κομψὴ φιάλη, ἣτις ἔφερε τὴν περίφημον
καρχινικὴν ἐπιγραφὴν

ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ.

τὸν ἔξω νάρθηκα, τὸν κυρίως νάρθηκα, τὸν χορὸν, τὸ βῆμα, τὸ διακο-
νικόν, τὸν ἄμβωνα, τὸν γυναικωνίτην, τοὺς κίονας, τὰ μικρὰ καὶ με-
γάλα ἡμιθόλια καὶ εἴ τι ἄλλο. Τοιαῦται λεπτομέρειαι προσήκουσιν εἰς
τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος τεχνίτας, τοὺς ἐντριβεῖς περὶ τὰ μυστήρια τῆς
ἐπιστήμης τῶν Ἀνθεμίων καὶ τῶν Ἰκτινῶν. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἀφελέστεροι
τοῦ καλοῦ θιασῶται, εἰσέλθωμεν διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ σταθῶ-
μεν ἐν τῷ μέσω αὐτοῦ, καὶ ρίψωμεν τὰ βλέμματα πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς
τὰ πέριξ, ἵνα παραστήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ἣν προξενεῖ ἐν συνόλῳ ἡ ὄψις
αὐτοῦ, ὡς ἂν συνησθάνθημεν τῶντι αὐτὴν ὁσάκις ἠτύχησαμεν νὰ ἐ-
πισκεφθῶμεν τὸν ἑτεροθαλῆ ἐκεῖνον τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφόν. Τὸ ἐ-
σωτερικὸν σχέδιον εἶναι ἀπλούστατον. Μεγάλα καὶ εὐρέα ἡμιθόλια,
ἐκφυόμενα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, προσαναβαίνουσιν εὐπετῶς δι' ἄλλων μι-
κροτέρων πρὸς τὸν κορυφαῖον θόλον, τὸν συνάπτοντα περὶ ἑαυτὸν ἅπαν-
τα τὰ λοιπὰ τοῦ οἰκοδομήματος μέρη καὶ συναποτελοῦντα μετ' αὐτῶν
ἐν σύνολον, ὅπερ φαίνεται τῆς φύσεως μᾶλλον προϊὼν ἢ τῆς τέχνης ἔργον.
Τὸ φῶς τὸ ὑποῖον ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαν-
τώδους ἐκεῖνου θόλου ἐξακοντίζεται ἐπὶ ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, εἶναι
τοσοῦτον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτὸ τὸ στερέωμα ὑπὸ
τοῦ ἡλίου καταυγαζόμενον· ὁ Προκόπιος μάλιστα λέγει πλειότερον,
ὅτι ἡ αἴγλη φαίνεται ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ φυσομένη, τοσαύτη τις περιου-
σία φωτὸς ἐν αὐτῷ περιέχεται. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὸ μυστηριῶδες
σκότος ὑπὸ τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται οἱ ναοὶ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης.
Ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἱερῷ τὸ φῶς δὲν ἐλαττοῦται καὶ δὲν ἐκλείπει εἰμὴ
ὅτε καὶ ἐν τῇ φύσει αὐτῇ. Ἡ δὲ συνήθης τῷ ναῷ ἰλαρὰ φαιδρότης
μαρτυρεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος, τὰ χαριέ-
στατα ἐκεῖνα τῆς Ἰωνίας τέχνη, ἔσωζον εἰσέτι ἀκέραιον τὸ πνεῦμα τῆς
ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τροπολογήσαντες αὐτὴν κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ
μὲν διδάσκαλοι αὐτῶν ἢ οὐδόπως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐστέγαζον τοὺς ναοὺς
αὐτῶν· οἱ ναοὶ ἐκεῖνοι ἀντὶ θόλου εἶχον αὐτὸ τὸ στερέωμα ἄχανῶς ὑ-
περάνω αὐτῶν κυρτούμενον· ἐνῶ οἱ συνεργάται τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατε-
βίβασαν αὐτὸν τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανὸν οὕτως εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ οἰκοδο-
μήματος.

Τῶντι κατ' ἀρχὰς οἱ τολμηταὶ ἐκεῖνοι ἀνεπέτασαν τὸν θόλον αὐ-

τῶν ἀπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὄγκων κολοσσιαίων μὲν, ἀλλὰ δι' οὐδενὸς ἐν τῷ μεταξὺ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπικάλυμμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἄερα μετεωριζόμενον· τοῦλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαιοῖ, ὅτι ὑπελάμβανες τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ στερεᾶς οἰκοδομίας ἰσταμένην, ἀλλὰ ἐξηρτημένην διὰ χρυσῆς σειρᾶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ὑπάρχουσιν ὅμως ὀριά τινα τόλμης τὰ ἠποῖα οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ὑπερβῇ. Ἐτι ζῶντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ θόλος ἐκεῖνος κατέπεσε, καθ' ἃ προείπομεν, διὰ σεισμοῦ καὶ ἐδέησε νὰ ἀνεγερθῇ ἕτερος ἐπὶ πλειοτέρων ἐρεισμάτων στηριζόμενος. Διέπραξε δὲ τοῦτο ὁ νεώτερος Ἰσίδωρος χωρὶς νὰ ἐλαττώσῃ, αὐξήσας μάλιστα τὴν κομψότητα τοῦ πρώτου ἀριστουργήματος. Διότι ἀνύψωσε τὸν ἀρχικὸν θόλον κατὰ 25 πόδας· καὶ ἤγειρε μὲν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πεσσῶν, κίονας καὶ ἀψίδας, ἀλλὰ τὰ κατασκευάσματα ταῦτα τεχνήντως συναρμολογηθέντα κατ' οὐδὲν ἠλάττωσαν τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ἄσπιλον τοῦ οὐρανοῦ ὃν ὑποστηρίζουσι, παρίστανται δὲ μᾶλλον ὡς φυσικὸν αὐτοῦ συμπλήρωμα καὶ κόσμημα. Ὁ Γάλλος Τεξιέρος, ὁ δοκιμώτερον παντὸς ἄλλου μελετήσας καὶ χαρακτηρίσας τὴν τέχνην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ λέγει, ὅτι ἀκατανόητος εἶναι ἡ ἐλαφρότης καὶ ἡ διαύγεια τοῦ ὅλου τούτου κατασκευάσματος. Καὶ τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται περὶ τῶν πολυαρίθμων καὶ ποικίλων κίωνων ὅσοι ὑπερείδουσι τὰ ἡμιθόλια, τὰς στοᾶς καὶ τὰ προπύλαια. Οἱ κίονες οὗτοι ἐλήφθησαν μὲν ἔτοιμοι ἐκ τῶν ὠραιότερων ναῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐναρμονίως διετέθησαν ὥστε νομίζεις ὅτι ἐξεπίτηδες ἐλατομήθησαν καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ναόν.

Φῶς λοιπὸν, καὶ ἐλαφρότης, καὶ ἁρμονία, εἶναι αἱ τρεῖς κυριώταται ἐντυπώσεις αἵτινες καταπλήττουσιν ἡμᾶς ὅταν, ἰξεληθόντες ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, σταθῶμεν ὑποκάτω τοῦ μεγάλου θόλου καὶ περιβλέψωμεν περὶ ἡμᾶς· φῶς, ἐλαφρότης καὶ ἁρμονία, τὰ τρία προσόντα τῆς ὠραίας φύσεως, τὰ ἠποῖα μόνη ἡ μεγαλοφυεστέρα τέχνη ἠξέυρει νὰ ἀπομιμῆται. Ὁ Προκόπιος ὁ ἰδὼν τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐν πάσῃ τῇ λαμπρότητι καὶ πολυτελείᾳ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ στολῆς καὶ διακοσμῆσεως, παραβάλλει αὐτὸν πρὸς λειμῶνα, ἐν ᾧ ἐπανθοῦσι καὶ ἀπαστρέπτουσι τὰ ποικιλώτατα τῶν χρωμάτων. Ὁ εἰσερχόμενος ἵνα προσευχηθῇ, λέγει, αἰσθάνεται μὲν εὐθύς ὅτι οὐχὶ ἀνθρωπεῖα δυνάμει ἢ τέχνῃ, ἀλλὰ Θεοῦ βοήθῃ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτετέρονται· ὁ δὲ νοῦς αὐτοῦ πρὸς

τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος, νομίζει αὐτὸν οὐ μακρὰν ὄντα, ἀλλ' ἐμφιλοχωροῦντα μάλιστα ἐν τῷ ἐκλεκτῷ ἐκείνῳ αὐτοῦ σκηνώματι. Νεώτερος δέ τις, ὅστις εἶδε τὸν ναὸν γυμνὸν ἤδη καὶ πολλαχῶς παραμεμορφωμένον, παρατηρεῖ οὐδὲν ἥττον ὅλος ἐνθους, ὅτι παρόμοιος πρὸς τὴν φύσιν αὐτὴν, πρὸς τὸ κατάφωτον τῆς μεσημβρίας δάσος, ἢ πρὸς τὸ δάσος τὸ ἡμιφάες τῶν ἀρκτικῶν χωρῶν, ὁ ναός οὗτος ἀνταποκρίνεται εἰς πᾶσαν εὐχὴν καὶ εἰς πᾶσαν προσευχὴν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὑπὸ τοὺς θόλους αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ὁ θεοσεβής δύναται νὰ λατρεύσῃ τὸ ὑπέρτατον ὄν χωρὶς νὰ προκαλέσῃ τὸ μειδιάμα τοῦ πανθεϊστοῦ, ὅστις μὴ πιστεύων τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰμὴ εἰς μόνον τὸ κάλλος, περιφέρεται εἰς τὰ προπύλαια ἐκεῖνα ὅπως ἤθελε περιπατήσῃ εἰς τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδήμου ἢ περὶ τὴν ἄκραν τοῦ Σουνίου. Οὕτω δὲ παραστήσας τὸν εὐκτῆριον αὐτὸν οἶκον ὡς κοσμοπολίτην τινὰ ναὸν, ἀνακράζει ἐπὶ τέλους· « τοιοῦτο τὸ εὐκτῆριον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας· τίς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτό! » Ἄ! βεβαίως τίς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτό; Ἄρκει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ συνημολογήθη τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου, καὶ ὅτι διὰ τοιοῦτου συνδυασμοῦ τέχνης ἀνθρωπίνης ἀμιμῆτου πρὸς θεόπνευστον θρησκευτικὸν δόγμα, ἀπηρτίσθη ἐν τῶν τελειοτάτων ἔργων, ἀφ' ὅσα ἤγειρέ ποτε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ὅτε συνεπληρώθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτέλεσε θριαμβὸν πολυτελεῆ καὶ ἀντάξιον τοῦ κατορθώματος. Λαὸς καὶ εὐπατρίδαι ἔλαβον παρ' αὐτοῦ δῶρα δαψιλῆ. Ἡ πόλις ὅλη ἦτο ὀρθία, ἐπευφημοῦσα τὴν πομπικὴν πορείαν τοῦ βασιλέως, τοῦ πατριάρχου, τῶν ἐν τέλει ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων μέχρι τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ ἀφικόμενος καὶ πεζεύσας ἔδραμεν ὁ Ἰουστινιανὸς πρῶτος ἀπὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν μέχρι τοῦ ἄμβωνος, ἐξέτεινε τὰς χεῖρας, ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν τὸν καταξιώσαντα αὐτὸν νὰ τελέσῃ ἔργον τηλικούτον, καὶ ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς ἀγαλλιάσεως, ἀνέκραξεν ὡς βεβαιούσι « νενίκηκά σε, Σολομών. » Θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἱστορικὴ εἰρωνεία, καρδίαι καὶ διάνοιαι ἀλλότριαι τῶν πόθων ἡμῶν καὶ ἀξιώσεων, ἠδυνήθησαν νὰ μυκτηρίσωσι τὸ φρόνημα τὸ προκαλέσαν τὴν κραυγὴν ἐκείνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἄλλ' ἡμεῖς, ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι ὀλόκληρος ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν βίος περὶ δύο περιστρέφετο πόλους, τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν· ὅτι τῆς ἐκκλησίας κιβωτός ὑπῆρξεν

ὁ ναὸς ἐκεῖνος καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ ὡς ἐν βουλευτηρίῳ τινὶ ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐδραματουργήθησαν αἱ τύχαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ χιλιούς ὄλους ἐνιαυτούς· ἡμεῖς οὔτινες γνωρίζομεν ὅτι, καὶ βραδύτερον ἐπὶ τετρακοσίους ἔτι ἐνιαυτούς θλιβερῶν περιπετειῶν, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύωσιν ὅτι θέλει ἀντηγήσει πάλιν ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἢ ἱερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δοξολογία· ἡμεῖς, πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς περινοίας τοῦ ἀνδρός, τοῦ σωματοποιήσαντος διὰ τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ συμφέροντα, τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς ἐλπίδας τεσσαράκοντα περίπου γενεῶν!

Ἐκ τούτου ἤδη συνάγεται, ὅτι ἡ ἀνέγερσις μεγάλης ἐκκλησίας δὲν ὑπῆρξε προῖον ματαιίας κενοδοξίας. Ἄλλ' ὀλόκληρον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρόσεπιμαρτυρεῖ, ὅτι ἐπέχειρησε νὰ κατασκευάσῃ τὸν ναὸν τοῦτον ὡς σύμβολόν τι μέγα τοῦ θριάμβου τῆς νέας πίστεως κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας καὶ πάσης ἑτεροδοξίας. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἡ εἰδωλολατρεία δὲν εἶχεν εἰσέτι καταβληθῆ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἐξηκολούθει αἴρυσσιν κεφαλὴν ἀγέρωχον, καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑποσκάπτουσα τὴν τύχην τοῦ νέου δόγματος. Εἰς τὴν περιώνυμον τῆς Ἀλεξανδρείας σχολὴν ἀντήγει μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ φωνὴ τῶν σοφιστῶν καὶ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας, τῆς ὑπὸ τῶν νεοπλατωνικῶν διαμορφωθείσης ὡς δόγματός τινος ἀντιπάλου εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ναὶ μὲν πολλαὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ σχολῶν εἶχον ἐχριστιανισθῆ· ἀλλὰ καὶ αὐτόθι, ἂν εἰς τὰς πόλεις ἐθριάμβευε τὸ σύμβολον τῆς νέας πίστεως, τὸ ἀρχαῖον μόλυσμα ἔβασκεν εἰσέτι ἐν τῇ ὑπαίθρῳ γάρῃ. Ἐξετάσεως γενομένης ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, εἰς μόνην τὴν Φρυγίαν, τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Καρίαν εὐρέθησαν 70,000 εἰδωλολάτραι. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους, ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεκάλυφθησαν πολλοὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι νομικοὶ, ἰατροὶ καὶ διδάσκαλοι, εἰδωλολάτραι. Ἄλλὰ πρὸ πάντων πολυάριθμοι ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ὅπου θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι καὶ μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζοντο οὐκ ὀλίγοι ἔθνηκοί. Ἐνταῦθα δὲ παραδόξως ὑπεθάλλοντο καὶ ἐνισχύοντο αἱ παλαιαὶ αὐταὶ θρησκευτικαὶ δοξασίαι καὶ τελεταὶ καὶ ἔξεις ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολῶν τούτων μέχρι

τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι παρακμάζουσαι, ἔλαβον αὐταὶ ἐξεναντίας νέαν τινὰ ψυχὴν διὰ τῆς ἡμετέρας προαγομένης ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἐπὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, καὶ τάνάπαλιν, τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Αὕτη, τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἡ ἐπίδοσις παρατηρεῖται μὲν καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἀνατολικῶν σχολῶν, ἐξαιρέτως δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ἤκμασεν ὁ τοσοῦτον μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ὀλίγον γνωστὸς Ὀλυμπιόδωρος, τοῦ ὁποίου ὁ Γάλλος Βίκτωρ Κουζὲν πολλάκις καὶ δικαίως ἀποθαυμάζει τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων καὶ τὴν δύναμιν τῆς λέξεως. Ἀλλὰ μάλιστα ἐνεψυχώθη ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς φιλοσοφίας κοιτίδι, ἐν Ἀθήναις, διὰ τοῦ περιωνύμου Πρόκλου, τοῦ ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διδάξαντος. Ὁ Πρόκλος, λέγει ὁ Κουζὲν, ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγεγραμμένῳ καθολικῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, ὁ Πρόκλος ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος, καὶ κατέλιπε περὶ Εὐκλείδου καὶ Πτολεμαίου σχόλια, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουσι τὰ τελειότατα ἴσως συμπεράσματα τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Εἶχε δὲ γνώσεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀκριβεῖς ὅλων τῶν τότε θρησκευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐτίμα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐκάλει αὐτὸς ἐκυτὸν τοῦ ὅλου κόσμου ἱεροφάντην. Τὰ σχόλια αὐτοῦ εἰς τοὺς περιφημοτέρους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Κρατύλον, τὸν Παρμενίδην, τὸν Τίμαιον, περιέχουσιν εἰδήσεις ἀνεξαντλήτους παντὸς εἶδους περὶ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ὁ Πρόκλος γράφει εἰσέτι ὀρθῶς ὁπως οὖν καὶ ἀκριβῶς, παρέστησε δὲ βέλτιον ἴσως ὅλων τῶν προκατόχων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πλωτίνου μὴ ἐξαιρουμένου, τὰ κυριώτατα φαινόμενα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ὥστε διὰ τε τὴν ἀναλυτικὴν αὐτοῦ τέχνην καὶ τὴν εὐρεῖαν ἐπίσθημην δύναμιν τῆς ἀληθείας νὰ ἀποκαλέσωμεν τὸν ἄνδρα Ἀριστοτέλην τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλοσοφίας.» Ἡ νεοπλατωνικὴ λοιπὸν φιλοσοφία ἤξιώθη περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐρμηνευτῶν καὶ ἀντιπροσώπων ἐπιφανῶν. Οὐδὲ περιορίζετο ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἰς μόνον τὸν θεωρητικὸν κόσμον. Ἐν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἠδύνατο νὰ ἀδιαφορήσῃ

πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ μάλιστα αὐτὴν, ὡς ἔπραξε πολλάκις πρότερον, καθὼ ὑποθάλλουσαν τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχίας ἐπιστήμης καὶ προάγουσαν μάλιστα τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Εἶδομεν ὅμως ἐπὶ Ζήνωνος τοὺς ὁπαδοὺς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπιχειρήσαντας νὰ κατχλάθωσι καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν. Καὶ τοῦτο ἴσως ἠδύνατο νὰ μὴ θεωρηθῆ ὡς γεγονός σπουδαῖον διότι ἡ ἀνανέωσις τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἡ ἀνόρθωσις τῆς καθαρᾶς εἰδωλολατρείας, ἡ κατὰ μέτωπον ἀντιπαράταξις εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ κατατρόπωσις αὐτοῦ, ἦσαν πράγματα προδήλως ἤδη ἀκτόρθωτα. Ἀλλὰ πολλάκις ἐξηγήσαμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ διδασκαλία ἐπεχείρησε νὰ ἐπενεργήσῃ ἐμμέσως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ διὰ ποκίλων ἐρμηνειῶν προσεῖτά κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν τὰ ὑψηλότατα τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήρια καὶ ἐξαιρέτως τὸ περὶ τῆς φύσεως τοῦ Σωτῆρος δόγμα. Αὕτη ἡ ἔμμεσος, ἡ πλαγία κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας ἦτο ἐπικίνδυνος διότι ὑπέσκαπτεν ἀδικόπως τὸν θεμέλιον τῆς ὀρθοδοξίας λίθον, ἐπολλαπλασίαζε τὰς αἱρέσεις καὶ συνεπήγετο οὐ μόνον δεινὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὰς ἀνωμαλίας καὶ στάσεις. Τοῦτου ἔνεκεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀναμιχθῆ εἰς τὰ περὶ αἱρέσεων. Περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης ὠμιλήσαμεν ἤδη διὰ μακρῶν ἀνωτέρω, ἰστορήσαντες τὰ κατὰ Ζήνωνα καὶ Ἀναστάσιον ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὸ ζήτημα ἐκεῖνο, ἀλλὰ θέλομεν ἐξετάσει μόνον τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολίτευμα, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ὅσον τὸ τῶν ἀμέσων προκατόχων μετριοπαθές.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνενέωσεν εὐθύς σχεδὸν ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἅπαντας τοὺς ἀρχαιοτέρους κατὰ τῶν ἑτεροδόξων νόμους, προσεπιβαλὼν εἰς τοὺς παραβάτας ποινὴν θανάτου. Δυσάμει τῶν νόμων τούτων πολλῶν μὲν ναῶν τῆς ἑτεροδοξίας ἀφηρέθησαν τὰ κτήματα ὑπὲρ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, πολλῶν δὲ ἰδιωτῶν αἰ οὐσίαι ἐδημεύθησαν ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν δὲ τινὲς μὲν τῶν ἐθνικῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν αἰρετικῶν προσῆλθον εἰς τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν θρησκειον, πολλοὶ ὅμως, προσποιούμενοι ἀπλῶς ὅτι παραδέχονται τὸ ἐπικρατοῦν δόγμα, ἐκαρπαδόκουν εὐμενεστέρως τινὰς περιστάσεις ἵνα ἐπιστρέψωσι εἰς τὸ πάτριον θρησκειον, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἰδίως συνεννοοῦντο μετὰ τῶν

ἐξωτερικῶν πολεμίων τοῦ κράτους, ἐξαιρέτως μετὰ τῶν Περσῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀναφραδὸν κατέφυγον οἱ δυστροπώτεροι καὶ πεισματωδέστεροι τῶν ἑτεροδοξούντων, οὐδὲν ἦττον πολυάριθμοι ὄντες. Τὸ τοιοῦτο τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολίτευμα ἐπήνεγκε πληγὰς καιρίας εἰς τὸ κράτος, διότι ἐστέρησε μὲν αὐτὸ πολλῶν λογίων καὶ βιομηχάνων πολιτῶν, ἀναγκασθέντων νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, διηυκόλυνε δὲ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Περσῶν, διατελούντων εἰς ἀδιάκοπον σχέσιν μετὰ τῶν δυσηρεστημένων ἑτεροδόξων τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν. Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο, ἀλλὰ οἱ καταδιωκτικοὶ ἐκεῖνοι νόμοι προεκάλεσαν, ὡς λέγεται, καὶ στάσεις ὀλεθρίας. Οἱ Σαμαρεῖται τῆς Συρίας, τολμηρότεροι ὄντες τῶν ἄλλων καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν συναγαγῶν αὐτῶν, ὤρμησαν πολλοὶ ὁμοῦ ἐπὶ τὰ ὄπλα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Μετ' αὐτῶν συνεμάχησαν καὶ Ἰουδαῖοι καὶ πολλοὶ αἰρετικοὶ, ὥστε οἱ στασιασταὶ κατήντησαν νὰ ἀναγορεύσωσιν ἴδιον βασιλέα, τὸν Ἰουλιανόν. Κατετροπώθησαν μὲν ἐπὶ τέλους μετὰ αἱματηρὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἡ εὐφορος ἐκεῖνη χώρα ἐρημώθη ἐπὶ τῆς συμφορᾶς ταύτης, οἱ δὲ ἠττηθέντες ἐξηκολούθησαν συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Περσῶν, καὶ κατὰ τὸ 29 ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐστασίασαν αὐθις· καὶ αὐθις ἐδέησε νὰ δαμασθῶσι διὰ πολλῆς αἱματοχυσίας.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ἀναλάβει τὴν ἀπολογία νόμων οἵτινες ἐπήγαγον τοιαῦτα ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἰπάρχουσιν ὅμως ὑπερβολαί τινες καὶ κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀρχαίας καὶ νέας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας. Ἐπὶ παραδείγματος, αἱ στάσεις τῶν Σαμαρειτῶν συνέβησαν ἄρα γε ἕνεκα μόνου τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν διωγμοῦ; Τοιαῦται στάσεις ἐγένοντο ἔτι ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἀναστασίου, οἵτινες δὲν κατεδίωξαν ἀπηνῶς τοὺς Σαμαρείτας. Οἱ Σαμαρεῖται καὶ ἐν γένει οἱ τὴν ὑπαίθρον τῆς Συρίας κατοικοῦντες γεωργοὶ κατεξανίσταντο ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν πόλεων, πρὸ πάντων διότι οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, κύριοι ὄντες τῶν κτημάτων, κατεπιέζον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς γεωργοῦντας τὰ κτήματα ταῦτα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπεκράτει πολλὴ θρησκευτικὴ ἀντιπάθεια μετὰ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγρῶν, διότι εἰς μὲν τὰς πόλεις ἐθριάμβευεν ἤδη ὁ χριστιανισμὸς, εἰς δὲ τὴν ὑπαίθρον χώραν ὑπερίσχυον εἰσέτι Ἰουδαῖοι, Σαμαρεῖται καὶ ἔθνηκοι· ἀλλὰ κύριον αἴτιον τῆς ῥήξεως ὑπῆρξε πιθανώτατα ἢ τῶν γεωργῶν κατάθλιψις· τούτῳλάχιστον ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν

διατὶ τὰ αὐτὰ γεγονότα συνέβησαν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλείων.

Πλὴν τούτου μεταξύ τῶν διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὄσαι σκοπὸν εἶχον νὰ ἐξαλείψωσι τὰ τελευταῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου ἔχνη, κατατάσσεται καὶ ἡ περίφημος κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, τὴν ὁποῖαν ἀναφέρουσιν ὅλοι σχεδὸν οἱ νεώτεροι ὡς γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' εἶναι ἄρα γε τὸ γεγονὸς τοῦτο τοσοῦτον βέβαιον, ὅσον κοινῶς ὑπολαμβάνεται; Ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονογράφων ὁ Μαλάλας εἶπεν ὅτι ἐν ἔτει 529 ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς «θεσπίσας πρόσταξιν ἔπεμψεν ἐν Ἀθήναις, κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι.» Καὶ ἕτερος ἀνώνυμος χρονογράφος τὸ αὐτὸ περίπου ἰσχυρίσθη, ἀξιῶσας «ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πέμψας εἰς Ἀθήνας ἐκέλευσε μηδένα τολμᾶν διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν.» Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον, ἀφήρесе τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων. Ταῦτα πάντα συμφωνοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον πρὸς τε τὸ προοίμιον εἰς τὸν Πανδέκτην δι' οὗ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ τῶν νόμων διδασκαλία εἰμὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Ῥώμην, εἰς Βηρυτὸν, καὶ πρὸς τὰς εἰδικὰς τοῦ Κώδηνος διατάξεις, δι' ὧν κωλύεται πᾶν μάθημα διδασκόμενον ὑπὸ ἐθνικῶν. Ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ῥητὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κατάργησις. Οἱ δὲ νεώτεροι ἀξιοῦντες ὅτι ἐψηφίσθη τοιαύτη, συνδυάζουσιν αὐτὴν μὲ τὴν πολυθρύλητον πρὸς τὸν βασιλέα Χοσρόην ἀποδημίαν τῶν ἑπτὰ φιλοσόφων, Δαμασκίου τοῦ Σύρου καὶ Σιμπλικίου τοῦ Κίλικος, Εὐλαμίου τε τοῦ Φρυγὸς καὶ Πρισκιανοῦ τοῦ Λυδοῦ, Ἐρμεία τε καὶ Διογένους τῶν ἐκ Φοινίκης καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Γαζαίου. «Ἐκδιωχθέντες, λέγει ὁ Βίκτωρ Κουζέν ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ καθολικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ἣν οἱ μὲν Ἀντωνῖνοι εἶχον ἰδρῦσαι πάλαι ἵνα διδάσκηται ἐν αὐτῇ ἐσαεὶ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ θεσπίσματος ἔκλεισεν ἐν ἔτει 529, οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι Ἀλεξανδρένοι, ἀφοῦ ἐζήτησαν ἐπὶ τινα χρόνον ἄσυλον ἐν τῇ φιλότῳ αὐτοῖς Ἀνατολῇ, παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν Χοσρόη, ἐπανῆλθον αὐθις εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ διασκορπισθέντες τῆδε κάκεισε, ἠφανίσθησαν οἱ πλεῖστοι εἰς τὴν ἔρημον τῆς Λιβύης, ἣν μετέβαλον εἰς φιλοσοφικὴν τινα Θηβαΐδα.» Καὶ ὁμοίως ὁ Ἀγαθίας, ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὴν εἰς τὴν αὐλήν τοῦ Χοσρόου ἀποδημίαν τῶν ἑπτὰ τούτων φιλοσόφων, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ὅπως ἦτο φυσικιώτατον νὰ εἴπῃ, εἰάν τινι ἐγένετο ἡ κατάργησις αὕτη· ἀλλὰ βεβαιοῖ ὅτι ἀπεδήμησαν

«ἐπειδὴ αὐτοὺς ἢ παρὰ Ῥωμαίοις κρατοῦσα ἐπὶ τῷ κρείττονι δόξα οὐκ ἤρεσκεν,» ὃ ἐστὶ διότι δὲν ἠσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐνταῦθα θρησκείαν.

Ὅτι ἀπηγορεύθη ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἀπανταχοῦ ἄλλοῦ τοῦ κράτους, ἐξαιρέσει τῶν δύο βασιλευσῶν πόλεων καὶ τῆς Βηρυτοῦ, εἶναι βέβαιον· καὶ οὐδὲν ἦτον βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπηγορεύθη πᾶσα ἄλλη διδασκαλία ὑπὸ ἐθνικῶν γινομένη. Ἐκ τούτου ὁμοῦ δὲν εἶπετο ἀπαραιτήτως ὅτι ἐμελλον νὰ παύσωσιν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Ἡ ἀπαγόρευσις ἦτο γενικὴ καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ σχολαί, τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ἄλλαι ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως καὶ ἀναδεικνύουσαι πολλοὺς καὶ περιφανεῖς σοφιστὰς καὶ ἄλλους λογίους ἀνδράς, ὧν τινὰς ἀνεφέραμεν ἐν τῷ προσιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου (σελ. 15), ἀλλ' ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι ὡς χριστιανικαί, ἐνῶ αἱ ἐν Ἀθήναις ἐμαράνθησαν τῶντι διότι ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον εἰμῆ ἐθνικοὶ διδάσκαλοι. Τὸ μόνον λοιπὸν ζήτημα εἶναι ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπραξε καλῶς ἢ κακῶς κωλύσας τὴν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν διδασκαλίαν. Καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ κατακρίνωμεν τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ πολίτευμα, διότι οὐδεὶς ποτε ἡγεμῶν δύναται νὰ λογισθῇ ὑπόχρεως εἰς τὸ νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ προστατεύῃ ἀνθρώπους, διδάσκοντας δόγματα ἀνατρεπτικὰ τῆς καθεστῶσης θρησκείας καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἀναρχίαν. Οἱ νεώτεροι ἀγανακτοῦσι κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἕνεκα τῶν συμπαθειῶν αὐτῶν πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον ὁμοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ζήσῃ πλέον καὶ πρόκειται μόνον νὰ παρεμβάλη προσκόμματα εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἐξ ἧς ἐξηρτάτο τὸ μέλλον τοῦ ἐλληνικοῦ, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου.

Ἡ θρυλουμένη κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ἔχει ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ἐπίσης ἀποδιδομένην κατάργησιν τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος. Ὑπατοὶ ἐκαλοῦντο οἱ δύο ἐνιαυσιαῖοι ἀνώτατοι ἐκτελεστικοὶ ἄρχοντες τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ τῆς δημοκρατίας αὐτοῦ ἢ μᾶλλον τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας. Μετὰ ταῦτα ὁ πρῶτος αὐτοκράτωρ, ὁ Αὐγουστος, σφετερισάμενος ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, προσωκειώθη, πλὴν τῶν ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, καὶ τὴν τοῦ ὑπάτου ἀρχὴν ἐφ' ὅρου ζωῆς· τὸ παράδειγμα

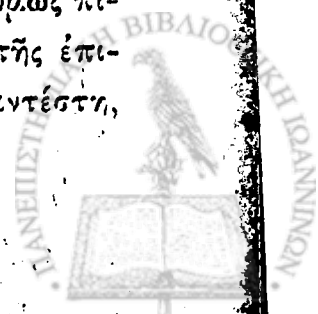
δὲ αὐτοῦ ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἐπόμενοι αὐτοκράτορες. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα ἤρχισε κατ' ἔτος νὰ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς διακεκριμένους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολίτας, ὡς ἐξαίρετον δεῖγμα βασιλικῆς εὐνοίας, καὶ τοῦτο συνέβαινεν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ ὕπατοι οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ προεχειρίζοντο ἀπλῶς ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς σύμβολον τῆς τοῦ νέου ἔτους ἐνάρξεως καὶ ὡς ἀφορμὴ πολυτελοῦς δημοτικῆς πανηγύρεως. Ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἢ ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτουμένη δαπάνη κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐκλεγομένων ἀλλὰ βαθμηδὸν ἀπέβη τοσοῦτον ὑπέρογκος, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἀπέφευγον τὸ ἀξίωμα δι' οὐ κατεστρέφετο ἡ περιουσία αὐτῶν. Ὁ Προκόπιος λέγει ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη κατήντησε νὰ ἀναβαίνῃ εἰς πλέον ἢ εἴκοσι κεντηνάρια χρυσοῦ, ὃ ἐστὶν εἰς δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμύρια δραχμῶν. Ἐντεῦθεν οἱ προκράτοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠναγκάζοντο νὰ παρέχωσιν εἰς τοὺς προχειριζομένους ὑπάτους ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τὸ πλεῖστον τοῦ ἀπαιτουμένου ἀναλώματος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, συνετώτερον πολιτευσάμενος, περιέστειλε διὰ τῆς 105 αὐτοῦ νεαρᾶς τῆς ἐξοδα τῆς τῶν ὑπάτων ἐγκαθιδρύσεως. Καὶ μετὰ τὸν περιορισμὸν ὅμως τοῦτον, πάλιν φαίνεται ὅτι δὲν εὕρισκοντο ὑποψήφιοι πρόθυμοι νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπιζήμιον ἐκείνην τιμὴν, ὥστε ἀπὸ τοῦ 540 δὲν ἀναφέρονται πλέον κατ' ἔτος προχειριζόμενοι ὕπατοι. Ἀλλὰ ῥητὴ κατάργησις τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος δὲν ἐγένετο εἰμὴ μετὰ 300 ἔτη καὶ ἐπέκεινα, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ φιλοσόφου, διὰ τῆς 94 διατάξεως «περὶ τοῦ ἀθετεῖσθαι τὸν περὶ τῆς ὑπατείας νόμον.» Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἐξηκολούθησαν πολλοὶ αὐτοκράτορες προσλαμβάνοντες τὸ τοῦ ὑπάτου ὄνομα κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτῶν ἔτος καὶ ἀπονέμοντες ἐκ διαλειμμάτων τὸ ψιλὸν τοῦτο ἀξίωμα εἰς τινὰς διακεκριμένους τῆς πολιτείας ἄνδρας. Αὕτη ἡ περὶ τῆς τύχης τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος ἔκθεσις μαρτυρεῖ, νομίζομεν, ὅποσον ἄδικοι εἶναι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενόμεναι πολλάκις κατηγορίαι, ὅτι κατήργησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐκ φιλαργυρίας ἅμα καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἣν εἶχε νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνεμίμησκεν ὅπως οὖν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶχε τίποτε βεβαίως νὰ φοβηθῇ ἀπὸ τοῦ ψιλοῦ τοῦτου ὀνόματος, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε, ὡς προείπομεν, διετηρήθη ἐπὶ πολὺν ἔπειτα χρόνον. Πᾶς δὲ συνετὸς ἄνθρωπος θέλει ὁμολογήσει, ὅτι εὐλογωτέρα οἰκονομία δὲν ἠδύνατο νὰ ψηφισθῇ, ἀπὸ τὴν κατάργησιν

δαπάνης ματαίως γενομένης πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἀρχόντων οἵτινες οὐδεμίαν εἶχον δικαιοδοσίαν.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θρησκευτικὸν πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἶδόμεν ὅτι ἀντὶ νὰ μιμηθῆ τὸ παράδειγμα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου, ἐπιχειρησάντων νὰ συνδιαλλάξωσι τὴν ὀρθοδοξίαν πρὸς μίαν τοῦλάχιστον τῶν αἱρέσεων, τὴν τῶν μονοφυσιτῶν, διὰ τινων πρὸς τὴν αἵρεσιν ταύτην παραχωρήσεων αἵτινες δὲν ἀνέτρεπον ἐκ βάθρων τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τοῦλάχιστον τὸ πολίτευμα τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουστίνου, ὅστις συνετάχθη μὲν μετὰ τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε διωγμὸν τινα κατὰ τῶν αἰρετικῶν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξεναντίας ἐπέζητήσῃ τὴν βιαίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνόητος ἐπανόρθωσιν, ἣτις ἀπέβη, ὡς προεξηγήσαμεν, πολυειδῶς ἐπιζήμιος εἰς τὸ κράτος. Ἐπαναλαμβάνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐσφαλε κατὰ τοῦτο· ἀλλὰ δὲν ἐσφαλε πλείοτερον πολλῶν νεωτέρων βασιλέων, καὶ ἰδίως τοῦ μεγαλωνύμου Λουδοβίκου ΙΔ', ὅστις διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ θεσπίσματος τῆς Νάντης, ἐνέπλησε τὴν Γαλλίαν αἵματος ἵνα ἐπιτύχῃ τὸν ἀποκλειστικὸν τοῦ καθολικισμοῦ θρίαμβον. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐπέμεινε δι' ἅπαντος τοῦ βίου εἰς τὸν ἀπόλυτον διωγμὸν πάσης αἱρέσεως καὶ εἰς τὴν ἀπόλυτον προστασίαν τῆς ἄκρας ὀρθοδοξίας. Ἐν πρώτοις τινὲς τῶν Ἀρειανῶν ἔμειναν ἀκαταδίωκτοι. Ὡς πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δὲ ὑπῆρχον ἐν τῇ αὐτῇ δύο μερίδες· ἡ μὲν τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, τοὺς ὑποίους· ἐγνωρίσαμεν ἤδη ἐπὶ Ζήνωνος καὶ Ἀναστασίου, καὶ οἵτινες μηδένα συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δεχόμενοι, ἐπέζητουν ἢ τὴν ὀλοσχερῇ αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστροφὴν ἢ τὸν διωγμὸν· ἡ δὲ, τῆς ὁποίας προϊστατο ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, ἐπέσβευεν, ὅτι, διὰ μικρῶν τινων παραχωρήσεων αἵτινες δὲν προσέβαλλον οὐσιωδῶς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἠδύναντο οὗτοι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ τελευταία αὕτη μερίς ἤθελε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ σύστημα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατετάχθη ὀριστικῶς μετ' αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιπερισπώμενος ἀλληλοδιαδόχως νῦν μὲν ὑπὸ τῆς μιᾶς νῦν δὲ ὑπὸ τῆς ἐτέρας τῶν δύο τούτων μερίδων, ηὔξησεν, ἀντὶ νὰ κατευνάσῃ τὰς θρησκευτικὰς ἐριδας δι' ἀντιφατικῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς ὑπερίσχυσεν ἡ συνετὴ τῆς Θεοδώρας προαίρεσις καὶ ἐν ἔτει 544 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέισθη ὅτι εἰμ-

πορεῖ διὰ παραχωρήσεώς τινος νὰ διευκολύνῃ τὴν τῶν μονοφυσιτῶν ἔνωσιν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. Ἰδοὺ δὲ εἰς τί συνίστατο ἡ παραχώρησις αὕτη. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸν Θεοδώριτον Κύρου, μὴ ἀποδοκιμάσασα ὅσα οὗτος εἶχε γράψει κατὰ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ ἀρκεσθεῖσα εἰς μόνον τὸ κατὰ Νεστορίου ἀνάθεμα αὐτοῦ. Προσέτι δὲ εἶχε καταχωρίσει εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς, ἄνευ τινὸς ἀποδοκιμασίας, ἐπιστολὴν τινα Ἰβου τοῦ Ἐδεσσηνοῦ, δι' ἧς οὗτος, ἐπαινῶν τὸν Θεόδωρον Μοφουεστίας, τὸν φημιζόμενον διδάσκαλον τοῦ Νεστορίου, ἔφεγε τὸν ἅγιον Κύριλλον, καὶ κατηγορεῖ τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον ὡς καταδικάσασαν ἐσπευσμένως τὸν Νεστόριον. Ὁ Ἰουστινιανὸς λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν ἀνοχὴν ταύτην τῆς τετάρτης οἰκουμένης συνόδου ὡς πρὸς τοὺς τρεῖς ἐκείνους ἄνδρας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων. Ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἐκδώσῃ τὴν καταδικὴν ταύτην ἐπὶ τῆς ἐλπίδι ὅτι, ἐνῶ δὲν θέλει δυσαρεστήσει τοὺς ὀρθοδόξους, οἵτινες δὲν εἶχον ἐγκρίνει τὸ ὑπὸ τῆς συνόδου δοθὲν εἰς τοὺς Νεστοριανούς σιωπηρὸν εὐνοίας δεῖγμα, θέλει ἀφ' ἑτέρου εὐχαριστήσῃ τοὺς μονοφυσίτας ἀμέσως τε καὶ ἐμμέσως· ἀμέσως μὲν ὡς ἐπιρρίπτων μομφὴν τινα κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ἣν οὗτοι ἐξαιρέτως ἀπέτροπιάζοντο· ἐμμέσως δὲ ὡς διαλύων πάντα δεσμὸν πρὸς τοὺς Νεστοριανούς, οὓς οἱ μονοφυσίται ἐμίσουν μᾶλλον ἢ τοὺς ὀρθοδόξους· καὶ ὡς ὑποδεικνύων εὐμένειάν τινα πρὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον, ἣτις οὐ μόνον τὸν Νεστόριον καταδίκασεν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς τὰ δόγματα ἐκύρωσε. Ναὶ μὲν ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἐὰν ἐξηυμένιζε μέχρι τινὸς τοὺς μονοφυσίτας, παρώξυνε τοὺς Νεστοριανούς. Ἀλλὰ καθὼς εἶδομεν, καὶ πάλιν βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, μετὰ τῶν τριῶν σπουδαιοτέρων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου αἱρέσεων, ἧτοι τῶν Ἀρειανῶν, τῶν Νεστοριανῶν, τῶν μονοφυσιτῶν, πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους ἐζήτει πάντοτε ἐξαιρέτως νὰ συμβιβασθῇ, εἴτε ὡς πολυκριθμοτέρους, εἴτε διότι ἐνόμιζεν αὐτούς, ὡς ἐκ τοῦ δόγματός των, εὐχερέστερον δυναμένους νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν ὀρθοδόξιαν. Ὅπως δὴ ποτε τὴν καταδικὴν τῶν τριῶν κεφαλαίων παρεδέχθησαν μετὰ τινὰς δισταγμούς ἅπαντες οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀγατολῆς, καὶ, ἐκτὸς ὀλιγίστων, ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι ὥστε ἂν δὲν ἐπῆλθεν ὀλοσχερῆς ἡ ποθουμένη ἔνωσις, πολλοὶ ὅμως πιθανώτατα τῶν μονοφυσιτῶν ἔπαυσαν ἀντιστρατευόμενοι κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης Οὐίγιλιος ἀντέστη,

κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύστημα τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως, οὔτινες, μηδὲν πάσχοντες ἐκ τῶν διενέξεων ἐκείνων, δὲν κατεπεΐθοντο νὰ παραδεχθῶσι κάμμίαν συμβιβαστικὴν παραχώρησιν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως, ὅστις περιποιεῖτο μὲν τὸν πάπαν, ἵνα μὴ ἔχη αὐτὸν ἀντιπράττοντα ἐν Ἰταλίᾳ, δὲν ἐνόει δὲ νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ πάντα τῆς Ἀνατολῆς τὰ συμφέροντα, ἐπέμεινε ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ καλέσας τὸν Οὐϊγίλιον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ, ἐν ἔτει 548, τὴν καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων. Ἐπειδὴ δὲ ἔπειτα ὁ Οὐϊγίλιος ἤρχισε νὰ διαστάξῃ, ὁ Ἰουστινιανὸς συνεχῶς ἐν ἔτει 553 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἐνώπιον τῆς ὁποίας προσελθὼν ὁ Οὐϊγίλιος ἀπελογήθη ὑπὲρ τῶν τριῶν κεφαλαίων. Τότε ἡ σύνοδος διέλυσε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν καὶ ἐπεκύρωσε πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θεσπισθέντα· ὥστε ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη καὶ ὁ Οὐϊγίλιος, τῷ 554, νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἶπερ ποτὲ ἐθριάμβευεν ὁ Ναρσῆς εἰς Ἰταλίαν. Καὶ ἀπέθανε μὲν ὁ πάπας οὗτος κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Πελάγιος Α' ἔσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡσαύτως τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Μικρὸν μάλιστα πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε, κατὰ τὸν Γίτζελερ, διὰ νέας τινὸς παραχωρήσεως νὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέλευσιν τῶν μονοφυσιτῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπέθανε τῷ 565, τὸ βούλευμα τοῦτο δὲν ἐξετελέσθη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πάντα ταῦτα οὔτε τὰς προξενηθείσας συμφορὰς ἐθεράπευσαν, οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῶν διενέξεων κατέπαυσαν. Μαρτυροῦσιν ὅμως τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατείχετο ἀδιακόπως καὶ ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ διωγμοῦ, ὅπως πολλάκις παρέστησαν αὐτὸν οἱ ἱστορικοὶ, ἀλλὰ ἐκ διαλειμμάτων κατενόει τὴν ἀνάγκην τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ εἰργάσθη μέχρι τινὸς πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μακρὰ καὶ πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Βεβαίως ὁ βασιλεὺς οὗτος ἔσφαλεν, ἐπιχειρήσας τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, διότι κατηνάλωσεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ τοὺς πόρους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσφαλίσῃ αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκύων βαρβάρων, δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὸν βασιλέα τῆς Περσίας καὶ ἕνεκα τούτων πάντων ἠῤῥξῃ τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε παράδοξος συνδρομὴ πολλῶν φυσικῶν δυστυχημάτων. Ὁμολο-

γούμεν ὡσαύτως, ὅτι, ἔνεκα τῶν ἀπειρῶν αὐτοῦ καὶ δαπανηρῶν οἰκοδομικῶν ἔργων, ἐξηντλήθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι. Δὲν ἀρνούμεθα τελευταῖον, ὅτι ἐπιζητήσας τὴν ἀπόλυτον θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα, ἠϋξήσε τοὺς περισπασμούς αὐτοῦ καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς βασιλείας αὐτοῦ, πολλὴ ἐπεκράτησεν εἰς ὅλην τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως εἰς τὸν στρατὸν παραλυσία. Ἀλλὰ πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ ἀποκρύψωμεν τὰ ἀμαρτήματα τοῦ ἀνδρός, πῶς νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὸ κλέος ὅπερ περιεποίησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ; Πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὸν μέγαν ναὸν ὃν ἤγειρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ κάλλιστον τῆς τέχνης ἔργον ὀλοκλήρου τοῦ μέσου αἰῶνος, καὶ ἀπέβη ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητας; Πῶς νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν χάριτας εἰς τὸν ἄνδρα, τὸν διατάξαντα τὴν σύνταξιν τῶν νομικῶν ἐκείνων συλλογῶν, αἵτινες ἐπὶ τούτους αἰῶνας ἐρρῦμισαν τὰς ἀστικὰς σχέσεις τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν πάσης σπουδαίας τοῦ ἀστικοῦ νόμου μελέτης;

Εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πολλὰ ἐξετοξεύθησαν κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βέλη. Ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀντίθετοι δοξασίαι· ἡ μὲν πρεσβεύει ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδῆκευσις εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος μάλιστα ἵνα ὀρισθῆ, διευκρινηθῆ, ἀπαλλαγῆ ἀντιφάσεων καὶ κατασταθῆ ὅσον ἐνδέχεται προσιτὸν εἰς τὸν μέγαν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον τὸ θετικὸν δίκαιον· ἡ δὲ ἀξιοῖ ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδῆκευσις εἶναι ἐπιβλαβὴς, καθὼ διακλύουσα αὐτογνωμόνως τὴν φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν τοῦ δικαίου ἀνάπτυξιν. Δὲν προσήκει νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπιχειρημάτων ὅσα ἔχει νὰ προτείνῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἕκαστέρα τῶν δύο τούτων σχολῶν, ὧν ἡ μὲν ἐκλήθη φιλοσοφικὴ, ἡ δὲ ἱστορικὴ. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη εὐγνωμονοῦσι πρὸς τοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καθάρισαν καὶ τακτοποιήσαντες τὸν ὄχλον τῶν ἀπ' αἰῶνος σωρευθέντων νόμων καὶ ἐθίμων, καὶ συναρμολογήσαντες τὸ κληρονόμημα τοῦτο τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰς ἀνάγκας, τὰς δοξασίας, τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ὅλην ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν πρόοδον τῶν νεωτέρων γενεῶν, ἀπῆρτισαν τὸν ὀριστικὸν κανόνα

τὸν ῥυθμίζοντα τὰς κοινωνικὰς τῶν ἀνθρώπων σχέσεις· ὅτι πολλοὶ τῶν νεωτέρων βασιλέων ἐκτῆσαντο διὰ τοιούτων ἔργων κλέος ἀθάνατον, ἐξαιρέτως δὲ ὁ Ναπολέων Α', ὁ δημιουργὸς τοῦ γαλλικοῦ ἀστικοῦ κώδικος· ὅτι αἱ περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκετο τὸ δίκαιον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κατέστησαν, ὡς ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν, ἀπαραίτητον τὴν σύνταξιν τῶν κωδίκων αὐτοῦ· ὅτι ἂν τινες τῶν ἀρχαιοτέρων νόμων καὶ νομολογιῶν ἀπωλέσθησαν διὰ τὴν ἀχρηστίαν εἰς ἣν περιέπεσον ἕνεκα τῆς ἐπελευθύνσης κωδικοῦσεως; πολλοὶ πλειότεροι νόμοι καὶ νομολογίαι ἤθελον ἀπολεσθῆναι, εἰ μὴ δὲν ἐσώζοντο διὰ τῆς ἐπιστήμου αὐτῶν κωδικοῦσεως καὶ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν διεκόλυσε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐξεναντίας συντέλεσεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ὅθεν πᾶσαι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μεμψιμοιρίαι καὶ ὕβρεις τῶν ὀπαδῶν τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς δὲν θέλουσιν ἰσχύσει νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ αὐτοῦ τὸ δίκαιωμα ὅπερ ἐκτῆσατο εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοσούτων γενεῶν διὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ νομοθετικῶν ἔργων

Ἡ πῶς νὰ λησμονήσωμεν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ περὶ τὴν εὐρεσιν τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐπιτηδείων εἰς ἐκάστην τῶν ποικίλων τῆς κυβερνήσεως χρεῶν; Κατὰ τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς εὐστόχως παρεβλήθη πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον ΙΔ', πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε καὶ ἄλλας τινὰς ὁμοιότητας προτερημάτων ἅμα καὶ ἐλαττωμάτων· διότι ἀμφότεροι ὑπῆρξαν ἐξίσου φιλεργοὶ, ἐξίσου καρτερικοὶ, ἐξίσου κενόδοξοι· ἀμφότεροι ἐπεδίωξαν, διὰ πάσης θυσίας τῶν πόρων τοῦ λαοῦ, τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἰδίων βουλευμάτων, καὶ ἀμφότεροι ἐξαιρέτως ηὐδοκίμησαν περὶ τὴν ἐκλογὴν ἐπιτηδειοτάτων λειτουργῶν. Καθὼς ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Turenne, τὸν Vauban, τὸν Luxembourg, τὸν Colbert, τὸν Louvois, καὶ τὸν ἄλλον θίασον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι τοσοῦτον ἐκλείσαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· οὕτως ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Βελισάριον, τὸν Ναρσήν, τὸν Τριβωνιανόν, τὸν Ἰωάννην Καππαδόκην, τὸν Ἀνθέμιον τὸν Γραλλιανόν, τοὺς δύο Ἰσιδώρους, καὶ τοσοῦτους ἄλλους διαπρεπεῖς ἀνδρας, ὧν ἐκ διαλειμμάτων ἐλάδομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰς πράξεις. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῶν ἡγεμόνων προτέρημα εἶναι διττῶς λόγου ἕξιον· δὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν εὐδῶσιν τῶν διανοημάτων αὐτῶν καὶ ἐπιχειρήσεων, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταδείξη τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας περιέχει ἡ κοινωνία καὶ αἵτινες, μάλιστα εἰς χρόνους καθ' οὓς ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐπί-

δοσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς τοῦ ἡγεμόνος προστασίας, ἤθελον παρέλθει ἀφνεῖς καὶ ἀκκτονόμαστοι ἔνευ τῆς προστασίας ταύτης. Ὑποθέσωμεν τῶντι ὅτι ἀντὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκάρθητο τότε ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τῶν μετρίων ἐκείνων ἀνθρώπων, οὓς οὐχὶ σπάνίως θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ παρουσίᾳ ἱστορίας. Ὑπὸ τοιοῦτους ἡγεμόνας οἱ ἐξοχοὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ λειτουργοὶ δὲν ἤθελον προκύψει πιθανῶς εἰς μέσον, ἢ δὲ ἱστορία πλανηθεῖσα ἐκ τούτου, δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ ἔννοιαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας ἐκείνης· ἐνῶ ἤδη ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ ἀναδειξάν τοιοῦτους στρατηγοὺς, τοιοῦτους πολιτικούς ἄρχοντας, τοιοῦτους ἀριστοτέχνους, οἳ ἦσαν οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀκμάσαντες, δὲν ἦτο βεβαίως ἄξιον τῆς ὀλιγωρίας καὶ τῆς περιφρονήσεως, μεθ' ἧς, ἔνεκα προλήψεων καὶ κακῶς νενοημένων πολιτικῶν συμφερόντων, γίνεται συνήθως λόγος περὶ αὐτοῦ.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ, ναὶ μὲν ὁ Ἰουστινιανὸς καθυπέβαλε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰς θυσίας βαρυτάτας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μετεχειρίσθη πολλοὺς τῶν φόρων τούτων εἰς θεραπείαν συμφορῶν τοῦ ἔθνους ἀναποδράστων, εἰς ἐμφύχωσιν τῆς τέχνης, εἰς ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας· ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἐπιμελείας αὐτοῦ γενομένης εἰσαγωγῆς ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τῆς καλλιεργείας τῆς μετάξης, παρήγαγε νέον πλουτισμοῦ πόρον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸ κράτος τοῦτο ἐμελλε νὰ δρέψῃ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας θαυσιλῆ ὠφελήματα. Τῶντι ἢ μέταξα ἦτο μὲν πρὸ αἰῶνων γνωστὴ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου πολλὰ καὶ ὀνομαστά ἐργαστήσια, μάλιστα ἐν Συρίᾳ, κατεσκευάζον ἐξ αὐτῆς πολυτελῆ καὶ κομψὰ ὑφάσματα, ἀλλ' ἡ τιμὴ αὐτῆς ἦτο βαρυτάτη, διότι ἡ πρώτη ὕλη δὲν παρήγετο ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐκομίζετο ἐκ Σηρικῆς, δηλαδὴ ἐκ τῆς σήμερον λεγομένης Κίνας ἢ Σινικῆς. ἡ δὲ μεταφορὰ αὐτῆς γινομένη διὰ μόχθου πολλοῦ καὶ κινδύνων οὐ μικρῶν, ἀναμέσον τῆς Ἀσίας, ἀπέβαινε σφόδρα πολυδάπανος. Οἱ Πέρσαι, διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων διήρχετο τὸ ἐμπόρευμα, ἀπήτουν δι' αὐτὸ τέλη ὑπέρογκα, καὶ πολλάκις ἔνεκα τῶν ἀδιακόπων μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ περσικοῦ κράτους πολέμων, ἐντελῶς διεκόπτετο ἡ προμήθεια τῆς μετάξης, διότι ἡ διὰ θαλάσσης μεταφορὰ, ἔνεκα τῆς τότε ἀτελείας τῆς ναυτικῆς τέχνης, παρεῖχε δυσκολίας οὐδὲν ἦττον δυσυπερβλήτους τῶν κωλυμάτων τῆς ἡπειρωτικῆς μετακομίσεως. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς

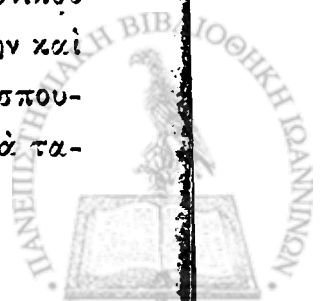
ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου καὶ ἐπέτυχε τελευταῖον νὰ εἰσαγάγῃ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κράτους τὴν τῆς μετὰξῆς καλλιέργειαν. Ὁ χριστιανισμὸς εἶχε πρὸ καιροῦ διαδοθῆ, μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἰνδικῆς καὶ εἰς τὴν Ταπροβάνην, ἐκεῖθεν δὲ οἱ μοναχοὶ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας πορευόμενοι καὶ ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐν τῇ Σινικῇ διατρίβοντες, ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τοὺς τε σκώληκας τοὺς δημιουργοὺς τῆς μετὰξῆς καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν. Μετὰ δὺο λοιπὸν ἐκ τῶν μοναχῶν τούτων συνεννοηθεὶς ὁ Ἰουστινιανὸς, κατάρθωσε νὰ μεταφέρῃ τῷ 551 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς τῶν πολυτίμων ἐκείνων σκωλήκων. Τὰ ὡς ταῦτα ἐζωοποιήθησαν κατὰ τὴν ὁδηγίαν τῶν μοναχῶν θορμανθέντα διὰ κόπρου, παρήγαγον σκώληκας οἱ σκώληκες ἐτράφησαν διὰ φύλλων συκαμίνου ἀφοῦ δὲ συνελέγη ἡ μετὰξα, διετηρήθη ἰκανὸς ἀριθμὸς χρυσαλλίδων ἵνα διαδοθῆ τὸ γένος αὐτῶν, καὶ ἐφύτεύθησαν τὰ δένδρα, τὰ ὅποια ἔμελλον νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς συντήρησιν τῶν νέων γενεῶν. Τοιοῦτοτρόπως εἰσῆχθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἡ καλλιέργεια τῆς μετὰξῆς. Ὁ πλοῦτος ὅστις ἐκ τούτου συνέρρευσε εἰς τὰς χώρας ταύτας, εἶναι ἀνυπολόγιστος. Ἔτι πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετέπειτα, τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε λόγῳ τῶν βιομηχανικῶν αὐτοῦ ἐργοστασίων ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ὅπως ἔχει σήμερον ἡ Ἀγγλία πρὸς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κόσμου πᾶσα ἡ Εὐρώπη ἦτο ὑποτελής τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διότι ἐν αὐτῷ καὶ μόνῳ ὑπῆρχον ἐργοστάσια μάλινων, λιγῶν, πορφυρῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, καὶ ἀπὸ αὐτοῦ καὶ μόνου ἐπρομηθεύοντο πρὸ καιροῦ καὶ μετέπειτα τὰ ὑφάσματα ταῦτα, πάντα τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς κείμενα ἔθνη. Ἀλλὰ μέχρι τῶν χρόνων τούτων, ἐπειδὴ ἡ προμήθεια τῆς πρώτης ὕλης τῆς μετὰξῆς ἦτο σφόδρα δυσχερὴς καὶ πολυδάπανος, ἡ ἐξεργασία τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἦτο ἀναγκαίως περιορισμένη. Ἀφ' οὗ ὅμως, ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἤρχισε νὰ παράγεται ἐνταῦθα ἡ πρώτη ὕλη, ἐπειδὴ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ τὸ μονοπώλιον τῆς ἐξεργασίας τῆς ὕλης ταύτης, πρόδηλον ὅτι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἢ τε παραγωγή καὶ ἡ κατανάλωσις τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ὑπερηύξησαν δ' ἐκ τούτου οἱ ἐθνικοὶ πόροι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Τὰ μεταξὺ Ἰουστινιανοῦ καὶ Ἡρακλείου.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄, τοῦ ὑποίου ἡ βασιλεία ἀνήκει ἐν μέρει εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους περίοδον, μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ ὑποίου ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ λαμβάνει ὀριστικῶς τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ χαρακτῆρα, κατέλαβον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τέσσαρες ἄνδρες· ὁ Ἰουστίνος Β΄, ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, 565—578, ὁ Τιβέριος, Θράξ τὸ γένος, ὅλως δ' ἄσχετος πρὸς τὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἶκον, 578—582, ὁ Μαυρικίος. Καππαδόκης τὴν καταγωγὴν, 582—602, καὶ ὁ Καππαδόκης ὡσαύτως Φωκᾶς, 602—610. Ὁ Ἰουστίνος Β΄ ἦτο εἰς ἓκ τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων οἵτινες φαίνονται προωρισμένοι νὰ καταλύσωσι τὴν δυναστείαν εἰς ἣν ἀνήκουσιν. Εἶχε τὴν ὑπεροψίαν ἀνδρὸς διαδεξαμένου προκτόχον διακριθέντα ἐπὶ τῇ μεγαλουργίᾳ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν δεξιότητα, δὲν λέγομεν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ἀλλὰ τοῦλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἀπλῶς τὰ κεκτημένα πλεονεκτήματα. Ὅθεν προεκάλεσε πολέμιους πολλοὺς, πρὸς τοὺς ὑποίους δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιπαλαίσῃ· καὶ ἀπὸ τοῦ 574, καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν κινδύνων, τοὺς ὑποίους αὐτὸς κατὰ μέρος ἐδημιούργησεν, ἐταράχθη τὰς φρένας τοσοῦτον ὥστε ἐδέησε νὰ προσλάβῃ συνάρχοντα τὸν στρατηγὸν Τιβέριον. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰουστίνος εἶχε συγγενεὶς ἐξ ὧν ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἐκλέξῃ ἕνα ὡς διάδοχον τῆς ἀρχῆς· πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Ἰουστινιανόν, ὅστις ἐπανειλημμένως διέπρεψεν εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους· ἀλλὰ ὁ Ἰουστίνος προετίμησε τὸν ξένον Τιβέριον εἴτε δυσπιστῶν πρὸς τὸν συγγενῆ ἐκείνον, εἴτε ἐνδίδων εἰς τὰς εἰρηγήσεις τῆς φιλοδόξου αὐτοῦ γυναικὸς Σοφίας, ἧτις ἤλπισε νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν Τιβέριον, μὴ γνωρίζουσα ὅτι οὗτος ἦτο πρὸ καιροῦ νενυμφωμένος. Ὁ Τιβέριος κατάρθωσε νὰ περιστείλῃ τοὺς Πέρσας, ἰδίως διὰ τοῦ στρατηγοῦ Μαυρικίου, ὅστις, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἐγκρίτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ βασιλέων. Ὁ Μένανδρος τὸν ὀνομάζει Μουσῶν ἐραστὴν καὶ λέγει αὐτὸν ἐντροφῶντα περὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἱστορίαν· τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ὁ ἀνὴρ οὗτος κατάρθωσεν ὅλως μὲν νὰ τα-

πεινώση τὴν Περσῶν βασιλείαν, ἱκανῶς δὲ νὰ περιστείλῃ καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ ἐμβάλλοντας βαρβάρους. Ἐπὶ τέλους ἐγένετο θῦμα στρατιωτικῆς στάσεως ἣτις ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον ἐν τῶν συνήθων τῆς τοιαύτης ἀναρχίας ἀποκυημάτων. Καίτοι ἀνατραφεὶς ἐν στρατοπέδοις, ὁ Φωκᾶς δὲν ἐφάνη ἄξιος οὔτε ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων οὔτε ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ κράτος. Ἐξεναντίας ἠῤῥησεν ἀμφότερα ταῦτα τὰ δεινὰ, διὰ τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγριότητος, τῶν ὁποίων ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ θῦμα.

Ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης τὸ γεγονός διὰ τοῦ ὑποίου ἰδίως χαρακτηρίζεται ἢ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλεία, ἢ τοῦ ἢ ἀπόπειρα τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποβάλλει τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ· διότι καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Β', οὐ μόνον οὐδὲν ἐγένετο πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ βουλευματος ἐκείνου τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ, καθὼς εἶπομεν ἤδη ἀνωτέρω, διὰ τῆς εἰς τὴν ἕνω Ἰταλίαν ἐγκαταστάσεως τῶν Λομβαρδῶν ἤρχισε καὶ ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ νὰ κολοβώνεται ἢ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων κυριαρχία, ἣτις βαθμηδὸν ἐμελλε νὰ περιορισθῇ πάλιν εἰς μόνας τὰς χώρας ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἀνατολικὸν κράτος, παρεκτὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἃς ἐπὶ ἱκανὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας ἐξηκολούθησαν κυβερνῶντες οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι. Κυρίως λοιπὸν εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Β' τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἤρχισε νὰ περιορίζεται εἰς τὰ φυσικὰ αὐτοῦ ὅρια· καὶ τούτου ἕνεκεν ἴσως ὁ μὲν Ἄρχψ Ἀβουλφράγιος ὀνομάζει τὸν Τιβέριον πρῶτον Ἑλληνα βασιλέα, ὁ δὲ Λατῖνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ Μαυρίκιον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς οὐδεμία σπουδαία ἀπόπειρα ἐγένετο πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσαν μὲν διατηροῦντες τὰς περὶ τούτου ἀξιώσεις, καὶ δὲν ἔπαυσαν ὀνομαζόμενοι Ῥωμαίων βασιλεῖς, ἀποποιούμενοι μὲν ἐπιμόνως νὰ ἀναγνωρίσωσι τοὺς βραδύτερον ἐν τῇ Δύτει παραχθέντας αὐτοκράτορας, ἀγωνιζόμενοι δὲ ἐκ διχλημάτων καὶ νὰ διασώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Ἰταλίας κυριαρχίαν· ἢ σπουδαία ὅμως καὶ πραγματικὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἐνέργεια περιστέλλεται ἤδη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικὰς χώρας, ὥστε ἐνταῦθα πρόκειται τοῦ λοιποῦ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας αὐτῆς καὶ περιπετείας. Ἐνταῦθα δὲ τρία εἶναι τὰ κεφαλαιώδη ζητήματα περὶ ἃ περι-

στρέφεται ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βίος ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρις Ἡρακλείου τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, αἱ πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀρκτου σχέσεις καὶ οἱ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμοι.

Ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, ἐξηκολούθησεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος ἀφορμὴν μὲν εἶχε πάντοτε τὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀνυπόστατον ἀξίωσιν τοῦ νὰ δεσπόζη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ μοναρχίας (ἀξίωσιν περὶ ἧς ὠμιλήταμεν ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ), προφάσεις δὲ ἐκάστοτε ποικίλας, ἐξ ὧν δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐμὴ τὰς σπουδαιότερας καὶ τὰς μᾶλλον ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα.

Ὁ Μαυρίκιος εἶχεν ἀπαγορεύσει διὰ νόμου νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ ἄνθρωποι οἱ περιβεβλημένοι κοινὰ λειτουργήματα καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξεληθόντες τῆς ὑπηρεσίας, πρὸ πάντων δὲ οἱ στρατιῶται πρὶν ἢ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Ἡ σπουδαιότης τοῦ νόμου τούτου καὶ ἡ συνέσις τοῦ ἐκδόντος αὐτὸν αὐτοκράτορος, εἶναι κατάδηλοι. Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς προθυμίας μετὰ τῆς ἧποίας ὅλος ὁ κόσμος ἠσπάζετο τὸν κληρικὸν καὶ τὸν μοναχικὸν βίον, δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι λάβει ὀλόκληρον τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, ἀλλ' εἶχον ἀρχίσει ἤδη νὰ ζημιῶσιν οὐσιωδῶς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς περιστολῆς τῆς καταχρήσεως ταύτης ἀπέβαινεν ὁσημέραι μᾶλλον κατεπείγουσα· καὶ ἂν ἐγένετο ποτὲ χρῆσις σωτήριος τῆς βασιλικῆς παντοδυναμίας, ἐγένετο διὰ τοῦ προκειμένου νόμου, ὅστις, εἰ καὶ μετὰ φειδοῦς, ἐσκόπει οὐδὲν ἥττον νὰ θέσῃ φραγμὸν τινὰ εἰς τὸν ἀκρωτηριασμὸν ἐκεῖνον τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας, τὸν ὁποῖον δὲν θέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀμαρτῆσαι καὶ εὐνουχισμὸν τῆς κοινωνίας ἀποκαλοῦντες. Οὐδὲν ἥττον ὁ τότε ἀρχιερατεύων τῆς Ῥώμης Γρηγόριος ὁ μέγας ἠξίωσεν ὅτι ἡ τοῦ Μαυρικίου νόμος δὲν συνεφώνει πρὸς τὸ εὐαγγέλιον καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ μὴ ἀποτρέπη τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους οὓς ὁ Θεὸς ἠυδόκησε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως διακονίαν. Ὁ Μαυρίκιος ἐνόει ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται τοῦ Γρηγορίου ἀντέβαινον εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον ποτὲ δὲν ἠθέλησε νὰ προσβάλλῃ τὰ πολυτιμότερα τῆς πολυτείας συμφέροντα. Ἀ-

ληθῆς ἀφορμὴ τῶν παραστάσεων τοῦ Γρηγορίου ἦτο ἡ ἀξίωσις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς πάσας τὰς ἀποφάσεις τῶν βασιλέων ὅσαι ὡπὼς δὴ ποτε ἔθιγον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς. Καὶ ὅμως ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκε, διότι καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας οἱ λόγοι οὐκ ἔφερον εἰς μέσον ὁ Γρηγόριος ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς τότε ἑλληνικῆς κοινωνίας ὥστε μὴ εἰσακουόμενοι ἠδύναντο ἴσως νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς ἐν τῷ κράτει. Ἐπρὸς πάθησε δὲ μόνον νὰ μὴ καταργήσῃ ἐντελῶς τὰ διαταχθέντα, θεσπίσας ὅτι δὲν δύνανται νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην οἱ μὲν ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας κοινοὶ λειτουργοὶ εἰμὴ ἀφοῦ δώσωσι τοὺς λογαριασμοὺς τῆς διαχειρίσεώς των, οἱ δὲ στρατιῶται ἢ στρατεύσιμοι εἰ μὴ μετὰ τριετῆ δοκιμασίαν. Οὐδὲν ἦττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Μαυρίκιος δὲν ἐπέμεινε εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀπόφασιν, διότι μόνον διὰ τοιούτων διατάξεων αὐστηρῶς ἐφαρμοζομένων ἠδύνατο νὰ ἀναζωπυρηθῇ ὡπὼς οὖν τὸ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκνευριζόμενον δημόσιον πνεῦμα.

Καὶ ἐνῶ ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖον ἐκεῖνο ζήτημα, ἐδείχθη ἀδυσώπητος εἰς ἕτερον ζήτημα, τὸ ὁποῖον κατ' οὐσίαν ἐξεταζόμενον δὲν θέλει ἴσως φανῆ ἄξιον τοῦ περὶ αὐτοῦ γενομένου μακροῦ καὶ πολυχρότου ἀγῶνος. Τῶντι ἐπὶ Μαυρίκιου, ὁ ἐν ἔτει 582 ἀρχιερατεύσας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Δ', ὁ ἐπιλεγόμενος Νηστευτής, προσέλαθε πρῶτος αὐτὸς τὸ ἐπώνυμον τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη πολυχρόνιος καὶ πεισματώδης ἔρις μετὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς παλαιᾶς Ῥώμης. Ἴνα ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς ἔριδος ταύτης πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν πρὸ πάντων τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ νεωστὶ τότε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως προσληφθέντος ἐπωνύμου. Ἄν τὸ ἐπώνυμον οἰκουμενικὸς ἐσήμαινεν ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἤξιον νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν ὑπατον τῶν ἀρχιερέων ἀπάσης τῆς οἰκουμένης, ἢ διαμαρτύρησις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἠθελεν εἶναι εὐλόγος, διότι κατὰ τὰ μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπὸ τῆς καθόλου χριστιανικῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένα, ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης εἶχεν ὁμολογουμένως τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς ὡς πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ναὶ μὲν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους τὰ πρεσβεῖα, λογικῶς ἐρμηνευομένων τῶν περὶ τούτου κανόνων

τῆς δευτέρας καὶ τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἠδύναντο νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς αὐτοδικαίως μεταβιβασθέντα εἰς τὸν ἀρχιερέα Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' εἶπομεν ἄλλοτε ὅτι οὔτε ἡ μοναρχία οὔτε ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠθέλησαν ἐκτότε νὰ ἀνατρέψωσι τὰς περὶ τῶν πρεσβείων τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἀρχαίας παραδόσεις καὶ ἕξεις. Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἐὰν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτῆς, προσλαβὼν τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον, ἠξίου νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς ὑπατον τῆς οἰκουμένης ἀρχιερέα, ἤθελε καινοτομήσει σπουδαίως περὶ τὰ καθεστῶτα καὶ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ εὐλογον μέχρι τινὸς διαμαρτύρησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Τὸ πρᾶγμα ὁμῶς δὲν ἔχει οὕτω, τοῦλάχιστον ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ καθολικοῦ Πίχλερ, ὅστις κατακρίνει διαρρήδη τὴν ἔριν ἣν ἐκίνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης.

Κατὰ τὸν Πίχλερ ἡ λέξις οἰκουμενικὸς, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, εἶχε κατ' ἀρχὰς τὴν σημασίαν τοῦ χριστιανικοῦ, καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς ἦτο προωρισμένος νὰ διαδοθῇ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην. Ἐντεῦθεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀνέκαθεν ὀνομάζει οἰκουμενικοὺς διδασκάλους, τοὺς μεγάλους ἱεράρχας Βασίλειον, Χρυσόστομον καὶ Γρηγόριον. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ λέξις οἰκουμενικὸς ἀπεδόθη εἰς ἐπισκόπους, ἀρχιεπισκόπους, πατριάρχας καὶ συνόδους ὡς τιμητικὸν ἐπώνυμον, μὴ ἔχον ὀρισμένην σημασίαν, ἀλλὰ δηλοῦν ἀπλῶς ἀνωτέραν τινὰ δικαιοδοσίαν, νῦν μὲν μείζονα νῦν δὲ ἐλάσσονα. Οὕτως, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων ὅσα παρατίθησιν ὁ Πίχλερ, πρὸ κειροῦ ἤδη εἰς ἀναφορὰς τινὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην καὶ πρὸς τὸν πάπαν Ῥώμης Λέοντα, οἱ ἀναφερόμενοι, κάτοικοι ὄντες Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, ἀπένειμαν εἰς ἑκάτερον τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων τὸν τίτλον ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τοπικῶς δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σύνοδοι ἐπανεληθιμένως ἀπεκάλεσαν τὸν μὲν προαναφερθέντα Ἰωάννην πατέρα πατέρων, ἀρχιεπισκοπον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, τὸν δὲ πατριάρχην Μηνᾶν, ἐν ἔτει 536, οἰκουμενικὸν ἀρχιεπισκοπον καὶ πατριάρχην. Καὶ τὴν αὐτὴν προσεπωνυμίαν ἢ αὐτὴ σύνοδος ἀπέδωκεν ὡσαύτως εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Ἀγάπητὸν, γράφουσα πρὸς αὐτὸν ἀρχιεπισκόπου πρεσβυτέρας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικῆς πατριάρχης. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Στέφανος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Βονιφάτιον Β', 531,

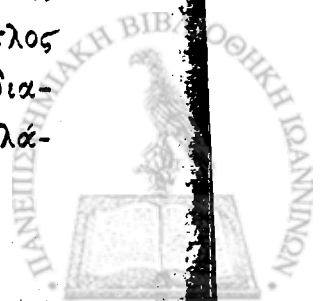
ὀνομάζει αὐτὸν ὁμοίως πατέρα πατέρων καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Ἀπόδειξις δὲ ὅτι ἡ λέξις οἰκουμενικὸς οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα καὶ ἀπλῶς ἐνομιζέτο ὡς κοσμητικὸν ἐπώνυμον, εἶναι ὅτι ὅπως περὶ αὐτὸν ἐπίστολος. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ διέκρινε διὰ τοῦ αὐτοῦ τιμητικοῦ τίτλου τοὺς πατριάρχας Ἰωάννην Καππαδόκην, Ἐπιφάνιον, Ἀνθέμιον καὶ Μηνᾶν. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἦ ἄλλα ἐντελῶς αὐτῷ ἰσοδύναμα ἀπεδίδοντο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας, ὅπως λ. χ. μέχρι τῆς σήμερον ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὀνομάζεται κριτικῆς τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ καὶ εἰς μὴ ἱερωμένους ἐξηκολούθησε προσεπτόμενον τὸ ἐπώνυμον τιμῆς χάριν ἢ τὸ πολὺ ὑπεροχῆς τινος ἀορίστου δηλωτικόν. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ πρύτανις τῶν δώδεκα καθηγητῶν τῶν ἀποτελούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν λεγομένην αὐτοκρατορικὴν ἀκαδημίαν, ὅστις ἔδρευεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐπωνομάζετο διδάσκαλος οἰκουμενικός. Σημειωτέον ἐπὶ τέλους ὅτι δύο ἐκ τῶν πατριάρχων εἰς οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπένευμε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Μηνᾶς ἦσαν ἐξ ἐκείνων μάλιστα οἵτινες πάντων τῶν λοιπῶν πλειότερον ἐσεβάσθησαν τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ῥώμης.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἔτει 587, ἐπὶ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν αὐτοῦ, συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν, πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, καὶ συγκλητικῶν, ἕνα δικάση κατηγορίαν τινὰ κατὰ τοῦ τότε πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ δι' ἧς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης πραχθέντα, ὁ πατριάρχης προσέθηκεν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον. Ὁ Πίχλερ φρονεῖ, καὶ ὀρθῶς νομίζομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἐπραξε τοῦτο διὰ νὰ προσβάλη ὅπως δὴποτε τὰ πρεσβεῖα τῆς Ῥώμης. Μήπως ὁ τίτλος οὗτος δὲν ἀπενεμήθη πολλαῖς καὶ εἰς τοὺς πάπας αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας, χωρὶς νὰ προκλήσῃ κἀμμίαν ἀμφισβήτησιν; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἑαυτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀπεκάλεσεν· ἀλλ' εἴτε δέχεται τις τίτλον τινὰ παρ' ἄλλου εἴτε αὐτὸς προσλαμβάνει τὸν τίτλον, εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ αὐτό. Τὸ ζήτημα ἦτο ἂν ἡ προσωνομία τοῦ οἰκουμενικοῦ, ἣν εἶδομεν καὶ πρότερον πολλαῖς ἐν χρήσει οὖσαν ἐπὶ τε πατριαρχῶν καὶ ἐπὶ παπῶν καὶ ἐπὶ

διδασκάλων, εἶχε τι σκανδαλώδες, καὶ συνεπήγετο τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὁ προσλαβὼν αὐτὴν ἀρχιερεὺς ἐσφετερίζετο ὑπερτάτην τινὰ ἐπὶ ὅλων τῶν ἀρχιερέων δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῶν πρὸειρημένων συνάγεται ὅτι ὄχι, καὶ ὅτι ὁ τίτλος οὗτος ἦτο ἀπλῶς τιμητικός. Καὶ ὁμοίως ὁ τότε πάπας Πελάγιος Β' ἀπεδοκίμασεν ἀθαιρέτως ἕνεκα τοῦ λεξειδίου τοῦτου πᾶσαν ἐκείνην τὴν σύνοδον καὶ διέταξε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπίτροπον αὐτοῦ νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην σχέσιν, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ, ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα.

Ἡ μεταξὺ Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ ἔρις, λέγει ὁ Πίχλερ, εἶναι παράδειγμα ἀξιοσημείωτον τοῦ πῶς δύο ἀληθῶς ἱεραὶ καὶ ἐνδομύχως συγγενεῖς ψυχαί, δύνανται οὐδὲν ἥττον νὰ παρεξηγηθῶσιν ἀμοιβαίως καὶ νὰ διχονοήσωσι δεινῶς πρὸς ἀλλήλας. Ὅτε ἐν ἔτει 582 ἠθέλησαν νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως τὸν Ἰωάννην, ὅστις καὶ πρὸ τούτου εἶχεν ἐπωνομασθῆ Ἐπιστολῆς διὰ τὸν ὄντως ἀσκητικὸν αὐτοῦ βίον, ὁ χρηστός καὶ μετρίφρων ἀνὴρ ἐζήτησε διὰ φυγῆς νὰ ἀποτρέψῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν τιμὴν ταύτην. Αὐτὸς ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἐπήνεσε τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ταπεινότητα καὶ ἐπεκαλέσατο τὰς εὐχὰς αὐτοῦ. Οὐδ' ἔπαυσε μετὰ τὴν μεσολαβήσασαν διχαστάσιαν νὰ τιμᾷ τὸν πατριάρχην, διότι ἐν ἐπιστολῇ τινι γραφείσκει μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου, ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἱερώτατον ἀδελφὸν καὶ συνεπίσκοπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην σκῆνωμα πάσης ἀρετῆς, καὶ ὁ σύγχρονος ἐπίσκοπος Σευίλλιας Ἰσιδώρος παρίστησιν αὐτὸν ὡς ἅγιον. Ἴνα δυνηθῆ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πρὸς τοὺς πένητας ἐλεημοσύνας αὐτοῦ, ἐδανείσθη παρὰ τοῦ βασιλέως Μαυρικίου χρήματα, δοὺς αὐτῷ προσωπικὴν ὁμολογίαν δι' ἧς ἐνεχυρίαζε πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ περιουσίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἀποθανῶν δὲν κατέλιπεν εἰμὴ σκίμποδα ξύλινον, καὶ σισύραν ἐξ ἐρίου ἐς τὰ μάλιστα εὐτελεῆ, καὶ φαιλώνην ἀκαλλῆ, ὁ Μαυρίκιος σχίσας τὴν ὁμολογίαν, μετέφερεν εἰς τὰ βασίλεια πάντα ταῦτα ὡς πολῦτιμα λείψανα, καὶ, ἐν καιρῷ τῆς μεγάλης νηστείας, κατεκλίνετο ἐπὶ τῆς ξυλίνης ἐκείνης στιβάδος. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ πάπας Γρηγόριος ἦτο ὡσαύτως ἀνὴρ χρηστός, εὐλαβής, φιλόανθρωπος, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης ἐπόθει νὰ διάγῃ φιλίως πρὸς αὐτὸν, οὐδ' ἐφαντάζετό ποτε ὅτι ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ θέλει παροργίσει τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις διατρίψας ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ, εἶχε λά-

βει ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ὅτι τὸ ἐπώνυμον ἐκεῖνο οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα. Δυστυχῶς ὁ Ἰωάννης ἠπατήθη, διότι ὁ Γρηγόριος παρωξύνθη εἰς ὑπερβολὴν καὶ δὲν ἔπαυσε γράφων πρὸς τε τὸν Ἰωάννην καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, καὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς διὰ λόγων καὶ ἐπιχειρημάτων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βιαιοτέρων καὶ πικροτέρων, ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὀφείλει νὰ παραιτήσῃ τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, καθὼ ἐμφαίνοντα ἀξίωσιν ὑπεροχῆς ἐπὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἐπίσκοπους. Ὁ Γρηγόριος μάλιστα ἐνόμισεν ὅτι θέλει καταισγύνει τὴν νομιζομένην τοῦ Ἰωάννου ὑπερηφανίαν, ὀνομάζων ἑαυτὸν καθ' ὑπερβολὴν ταπεινοφροσύνης *δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ*. Ὅπερ ὅμως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δὲν συνεβιβάζετο οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν περὶ πρωτείων ἔριν εἰς ἣν περιεπλάκη καὶ καθ' ἣν κατήντησε νὰ ὀνομάσῃ τὸν ἱερόν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποιμενάρχην ἀντίχριστον. Ἐξηκολούθησε δὲ διαμαρτυρόμενος καὶ παρὰ τῷ διαδόχῳ τοῦ Μαυρικίου, τῷ βασιλεῖ Φωκᾷ· ἀλλ' εἰς μάτην, διότι ἂν ὑπάρχουσι δυτικοί, καὶ τῶν ἡμετέρων τινές, οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ὁ Φωκᾶς ἀπηγόρευσε μὲν τὴν χρῆσιν τοῦ οἰκουμενικοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεγνώρισε δὲ ῥητῶς τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ῥώμης καὶ προεπιτούτοις ἀπένειμεν εἰς μόνον αὐτὸν τὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ τίτλον· ὁ Πίχλερ λέγει ταῦτα πάντα ἐκ παρεξηγήσεως προελθόντα καὶ ἀξιοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς Φωκᾶς οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν εἰμὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως οἰκουμενικός, διαβεβαιῶν, ὅτι δι' αὐτῆς οὐδαμῶς ἀμφισβητοῦνται τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, οὐδ' ὅπως δῆποτε ἐνομίσθησαν προσβαλλόμενοι οἱ λοιποὶ τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι. Ὡστε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπωνυμούμενος οἰκουμενικός.

Ἐνταῦθα ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης πιθανὸν νὰ ἐρωτήσῃ· εἶναι ἄρα γε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο τοσοῦτον ἀθῶον ὅσον παρέστησεν αὐτὸ ὁ Πίχλερ; Ἴσως ὄχι ὡς πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, καθ' οὓς, ἐπειδὴ ἔπαυσε πᾶσα κοινωνία μετὰξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως παρέμεινεν ὁ ὑπάτος τῶν ἀρχιερέων τοῦ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας ἀναγνωριζομένου χριστιανικοῦ πληρώματος, καὶ ἐπομένως ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας ταύτης ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ συνεδέθη μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπίσκοπους ὑπεροχῆς. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη,

τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, εἴμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὀριστικῆς διαστάσεως· ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ μοναρχία ὄχι μόνον ἐξηκολούθουν εἰσέτι τότε τὰς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης σχέσεις αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν εἶχον ἔτι ἀμφισβητήσαι διαρρήδην οὐδὲ τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ. Ὡστε ἡ ἐρμηνεία τοῦ Πίχλερ εἶναι νομιζομεν ὀρθή οὐδὲ ἠξίωσέ ποτε τῶντι ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτῆς νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἐπωνύμου ἐκείνου ὡς τὸν ὑπατον τῶν ἀρχιερέων τῆς οἰκουμένης. Καὶ ἂν αὐτὸς τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δὲν ἐνέδωκαν εἰς τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἔπραξαν τοῦτο οὐχὶ δι' ἄλλο εἰμὴ διότι δὲν ἐνόμιζον φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἐκείνους τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνωσιν ὅπωςδῆποτε εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν πράγματα. Ἀπεδέχοντο μὲν εἰσέτι τὰ πρωτεῖα τοῦ Ῥώμης, ἀλλὰ μόνον ὡς πρωτεῖα τῆς τιμῆς, οὐχὶ δὲ ὡς παρέχοντα αὐτῷ δικαίωμα τιπραγματικῆς ἐποπτείας καὶ δοκιμασίας.

Ἰπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἢ προκειμένη ἔρις ὑπῆρξε βεβαίως σπουδαία, καὶ τούτου ἔνεκεν ἐξεθέσαμεν αὐτὴν ἐν ἐκτάσει. Ὡς πρὸς τὰ θετικώτερα ὅμως τῆς πολιτείας συμφέροντα, σπουδαιότερα εἶναι νομιζομεν ἑτέρα τις πρᾶξις τοῦ Φωκᾶ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐν ἔτει 608, μελετῶν νὰ στρατεύσῃ κατὰ Περσῶν, ἐξέδοτο θέσπισμα, δι' οὗ ἀπεφάνητο, ὅτι οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες στρατιῶται τῆς πολιτείας συνεξομοιοῦνται πρὸς τοὺς ἁγίους τῆς πίστεως μάρτυρας. Ἡ ἐννοια τοῦ θεσπίσματος τούτου εἶναι καταφανής. Τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα ἀπέτελει τότε τὴν κυριωτάτην τοῦ κράτους ἠθικὴν δύναμιν. Τὸ κράτος τοῦτο διὰ τοῦ θρησκευματος συνείχετο καὶ περὶ τοῦ θρησκευματος διεξῆγε τοὺς δεινοτάτους τῶν πολέμων. Φυσικώτατον λοιπὸν ἦτο ἡ βασιλεία νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἵνα κρατύνη τὸ ἀρειμάνιον τοῦ στρατοῦ πνεῦμα· καὶ ἐπὶ τούτῳ προέτεινεν αὐτῷ ὡς ἀμοιβὴν καὶ γέρας τὸν μαρτυρικὸν τῆς πίστεως στέφανον. Κατὰ δυστυχίαν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι ὑπέλαβον ὡς προσβολὴν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ βασιλέως, ὥστε ὁ Φωκᾶς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ἀνκαλέσῃ τὸ θέσπισμα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅπως συνετὸν καὶ ἀναγκαῖον ἦτο τὸ θέσπισμα τοῦτο, καταφάνεται ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων, πολεμικῶν ἀτυχημάτων τῆς περιόδου ταύτης, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐκθεσιν μεταβαίνομεν.

Καὶ πρῶτον περὶ τῶν ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τοῦ κράτους μέρει βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ πολέμων. Οἱ πόλεμοι οὗτοι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτοὺς ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης μᾶλλον λόγου ἄξιοι τῶν προηγηθέντων, ἀλλ' ἀπέβησαν σπουδαιότατοι δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἕνεκα νεωτέρου τινὸς ἐπιστημονικοῦ γεγονότος. Τῶντι ἐν ἔτει 1830 ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Φαλλμεράϋερ ἠμφισβήτησε πρῶτος αὐτὸς τὴν συγγένειαν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸ ἀρχαῖον, ἀξιῶσας ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξωλοθρεύθη ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων, καὶ ὅτι οἱ σημερινοὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κάτοικοι οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ συρφετὸς καὶ ὄχλος παντοδαπῶν βαρβαρικῶν φυλῶν, καὶ ἰδίως σλαυϊκῶν, αἵτινες δεξιόμενοι τὸν χριστιανισμόν διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως, συναπεδέξαντο καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν σήμερον λαλοῦσιν. Ὄρισε δὲ ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καταστροφή συνέβη κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος χρόνους. Τὸ καθ' ἡμᾶς, δὲν ἀποδίδομεν τῇ ἀληθείᾳ πολλὴν ἀξίαν οὔτε ἐπιστημονικὴν οὔτε ἐθνικὴν εἰς τὴν παραδοξολογίαν ταύτην. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα καὶ πρὸ πάντων πολὺ αἷμα φυλῶν ἀπὸ βορρᾶ κατελθουσῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἀνεμίχθη εἰς τὰς φλέβας τῶν κατοικῶν τῶν χωρῶν τούτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται ὑπὸ τε τῶν γεγονότων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν καὶ ὑπὸ τῶν γεγονότων ὅσα βραδύτερον πρόκειται νὰ ἱστορηθῶσιν. Ἄλλ' ὅτι οἱ ποικίλοι ἐκεῖνοι βάρβαροι ἐντελῶς κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυλὴν, ὅτι ὑπῆρξάν ποτε χρόνοι καθ' οὓς ἔπαυσεν ἐντελῶς λαλουμένη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅτι ἡ σήμερον λαλουμένη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως, ὅτι ἐνὶ λόγῳ μεταξὺ τῶν λαῶν ὅσοι σήμερον ὁμιλοῦσι τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ τῶν λαῶν ὅσοι ἐλάλουν αὐτὴν πρὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετιρίδος οὐδεὶς ὑπάρχει ἠθικὸς καὶ ὕλικὸς σύνδεσμος, εἶναι, ὡς προείπομεν, παραδοξολογία, τὴν ὁποίαν ἀποκρούουσιν οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ μέσου αἰῶνος, οὐ μόνον πᾶσα ἡ συνείδησις τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας ὁ Φαλλμεράϋερ ἀνέφερεν εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀξιῶσεως αὐτοῦ, ὡς πολλοὶ νεώτεροι ἀπέδειξαν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν εἰδικαῖς πραγματείαις. Ἐπειδὴ ὅμως οὐκ ὀλίγοι ἄλλοι ἐπανελάβον τὴν δοξασίαν ἐκείνην καὶ ἐφάνησαν ἀποδεχόμενοι αὐτήν, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἱστορικῆς ταύτης αἰρέσεως τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπενόησεν, ἐν ταύτῃ

μάλιστα τῇ περιόδῳ συνέβη, δὲν εἴμποροῦμεν βεβαίως εἰμὴ νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιάζουσαν ἐντὰῦθα προσοχὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος.

Τὰς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομὰς τῶν σλαυϊκῶν καὶ οὐννικῶν φυλῶν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ὀπωροῦν. Καὶ οἱ μὲν Οὐννοι μικρὸν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 559 ἐπιδρομὴν τοῦ Ζαβεργάν, περιελθόντες εἰς ἐμφυλίους διενέξεις, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον ἀμοιβαίως κατεστράφησαν ὥστε καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἠφανίσθη ἔκτοτε ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' αἱ σλαυϊκαὶ φυλαὶ ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπενεργοῦσαι εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ πλὴν τούτων ἐπεφάνη τότε εἰς τὰ βόρεια τοῦ κράτους σύνορα κατὰ πρῶτον ἑτέρα τις φυλὴ, ἡ τῶν λεγομένων Ἀβάρων, ἣτις, ἔλκουσα τὸ γένος ἀπὸ τοῦ μεγάλου σκυθικοῦ ὀμίλου τοῦ ἐκ τῶν ὄροπέδιων τῆς Ἀσίας πρὸς δυσμὰς προελάσαντος, ἐπεφάνη περὶ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάθειας, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν οὐννικῶν φύλων, ἐξέτεινεν ἐντὸς μικροῦ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς ποικίλας περιῆλθε σχέσεις πρὸς τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τῶντι περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τελευταίας τῶν Οὐννων ἐπιδρομῆς προσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν αἴφνης ἄνδρες παραδόξως ἱματισμένοι, καὶ, παρασταθέντες ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, εἶπον αὐτῷ· «Ὅτι πάρεστι τὸ μέγιστον καὶ ἀλκιμώτατον τῶν ἐθνῶν, τὸ ἀκαταμάχητον φύλον τῶν Ἀβάρων, οἵτινες εὐχερῶς δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι καὶ νὰ καταστρέψωσιν ἅπαντας τοῦ κράτους τοὺς πολεμίους· ὅτι συμφέρει λοιπὸν τῷ βασιλεῖ νὰ συνομολογήσῃ ὁμαιχμίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς ὡς ἀγαθοὺς ἀλεξιτῆρας· ὅτι ὁμως δὲν θέλουσι προθύμως ὑπηρετήσῃ τῇ ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ εἰμὴ ἐὰν λάβωσι δῶρα τιμιώτατα καὶ χρήματα ἐτήσια καὶ γῆν εὐφορωτάτην εἰς οἰκισιν.» Ὁ βασιλεὺς συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς συγκλήτου ἐπέμψεν εἰς τοὺς πρέσβεις χρυσᾶς σειρᾶς καὶ κλίνας πολυτελεῖς καὶ ἐσθῆτας σηρικᾶς, ἵνα κατευνάσῃ τὴν ἀλαζονείαν αὐτῶν· ἐνταύτῳ δὲ ἐξάπεστειλε πρὸς τὸ φύλον τῶν Ἀβάρων καὶ πρέσβυν ἵνα συνομολογήσῃ συνθήκην φιλίας πρὸς αὐτοὺς καὶ ὑποκινήσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν πολεμίων τοῦ κράτους.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πρῶται μεταξὺ τῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀβάρων σχέσεις, οἵτινες τῇ προτροπῇ τοῦ βασιλέως καὶ ἐξ οἰκείας πρὸς τὴν λεηλασίαν ὁρμῆς, προσέβαλον κατ' ἀρχὰς τοὺς Σλαύους. Ἀλλὰ μετὰ τετραετίαν ἐπανελάβον οἱ Ἀβαρες τὴν

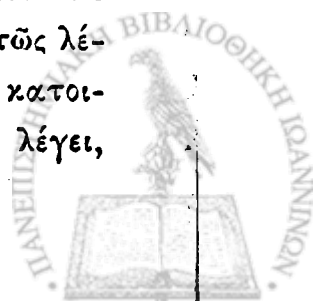

ἀπαίτησιν αὐτῶν νὰ ἐγκατασταθῶσι μονίμως ἐντὸς τοῦ κράτους. Ὁ βασιλεὺς πρότεινε τότε νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς Παννονίας· ἀλλ' οἱ πρέσβεις τῶν Ἀβάρων ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην· καὶ ἐπειδὴ, πλὴν τούτου, ἐνῶ ἐπανήρχοντο εἰς τὰ ἴδια μετὰ ὀπλων πολλῶν τὰ ὅποια εἶχον ἀγοράσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφῆ-
 ρέθησαν ἀπὸ αὐτῶν καθ' ὁδὸν δι' ἐνεργείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ ὄπλα ἐκεῖνα, διελύθη ἤδη ἡ μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀβάρων καὶ τοῦ βασιλέως φιλία. Πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ ἐχθροπραξία τις, ἀπέθανεν ὁ Ἰουστινιανὸς τῷ 565. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β' βασιλείας ἤρχισαν πάλιν διαπραγματεύσεις, διότι πρέσβεις τῶν Ἀβάρων, ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐζήτησαν τὴν αὔξησιν τοῦ προηγου-
 μένως συνομολογηθέντος πρὸς αὐτοὺς φόρου. Ὁ νέος βασιλεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἀπάντησιν ἀγέρωχον, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν σύγχρονον Μένανδρον, ἀἴπιτε, εἶπε πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Ἀβάρων, πλείστον πριάμενοι παρ' ἡμῶν κἂν γοῦν ἐν ζωῇ τελεῖν, καὶ ἀντὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρημάτων τὸν καθ' ἡμᾶς φόβον εἰς σωτηρίαν εἰληφότες· οὔτε γὰρ δεηθεῖν ποτὲ τῆς καθ' ὑμᾶς συμμαχίας, οὔτε τι λήψεσθε παρ' ἡμῶν ἢ καθ' ὅσον ἡμῖν δοκεῖ, ὡς περ δουλείας ἔρανον, καὶ οὐχ ὡς οἴεσθε, φορολογίαν τινά.» Δυστυχῶς τὰ ἔργα δὲν ἐμελλον ν' ἀνταποκριθῶσιν εἰς τοὺς γενναίους τούτους λόγους. Κατ' ἀρχὰς οἱ βάρβαροι, ἀδελφὸν διὰ τί καταλιπόντες ἐπὶ ἕξ ἔτη ἤσυχον τὸ κράτος, ἐτράπησαν ἐπὶ ἐτέρας πρὸς δυσμὰς ἐπιστρατείας, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καθυπέταξαν τὸ κράτος τῶν Γεπιδῶν μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ ἄνω Δουνάβεως. Τότε ὅμως περιῆλθον πάλιν εἰς διενέξεις πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Τὸ ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς τῶν Γεπιδῶν χώρας φρούριον τοῦ Σιρμίου κατεῖχετο, τῇ συναίνεσει τῶν Γεπιδῶν, ὑπὸ βασιλικῆς φρουρᾶς. Εἰς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ὁ ἡγεμὼν ἦ, καθὼς ἐλέγετο παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐκεῖνοις, ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων Βαϊανὸς, ἀπέτεινεν αὐθις ἀπαίτη-
 σιν περὶ χρημάτων· ἀποκρουσθείσης δὲ περιφρονητικῶς τῆς ἀπαιτήσεως, ἀφ' ἐνός μὲν ὁ χαγάνος ἐξαπέστειλε μυρίους τῶν ὑπ' αὐτὸν ἤδη ὑποτεταγμένων Οὐννων εἰς Δαλματίαν ἐπὶ λεηλασία, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα Ἰουστίνον, ἀπαιτῶν τὴν τε παράδοσιν τοῦ Σιρμίου καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν εἰς αὐτὸν μεταβίβασιν τῆς ἐτησίας χρηματικῆς εἰσφορᾶς ἣτις πρότερον ἐτελεῖτο εἰς τοὺς Οὐν-
 νους, νῦν ὑπηκόους αὐτῷ ὄντας. Ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη καὶ τὴν νέαν ταύτην ἀπαίτησιν· οὐδὲν ὅμως ἐπραξεν ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολε-

μίους. Ὁ περὶ τὸν Ἰστρον στρατηγῶν Τιβέριος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἀλλὰ διὰ τὸ εὐάριθμον τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούντων ταγματῶν καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν κατοίκων ἔκλυσιν, οἱ Ἀβαρες εὐχερῶς διέβησαν τὸν ποταμὸν, ὁ δὲ βασιλεὺς, φοβούμενος μείζονος συμφορᾶς, συνωμολόγησεν εἰρήνην δι' ἧς συνεφωνήθη ἡ εἰς τοὺς Ἀβαρες, ὡς εἰς συμμάχους τοῦ κράτους, πληρωμὴ ἐτησίας εἰσφορᾶς ὀγδοήκοντα χιλιάδων περίπου χρυσῶν, ἦτοι 1:200,000 δραχμῶν.

Καὶ ἤδη ἔπραξεν ὁ Ἰουστίνος ἕτερον λάθος. Εἶτε πεποιθῶς ὅτι οἱ Ἀβαρες θέλουσι συνέχει τοὺς λοιποὺς βαρβάρους, εἶτε ἠναγκασμένος ἕνεκα τοῦ ἐπαναληφθέντος ὡσαύτως πρὸς Πέρσας πολέμου νὰ πέμψῃ πρὸς ἀνατολὰς ἐπικουρίας, ἠλάττωσεν ἔτι μᾶλλον τὰς περὶ τὸν Ἰστρον φρουράς. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ Σλαῦοι, ἐνέβαλον ἔτι περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β' βασιλείας διὰ τοῦ κάτω Ἰστροῦ ἐντὸς τοῦ κράτους, καὶ, εἰς 100,000 ὡς λέγει Μένανδρος συμποσούμενοι, ἐλεηλάτησαν τὴν Θράκην καὶ ἄλλα πολλὰ, ὁ δὲ Τιβέριος, ὁ πρὸ τετραετίας συνάρχων τοῦ Ἰουστίνου ἀναδειχθεὶς, ἰδίας προχείρους δυνάμεις μὴ ἔχων ἵνα ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τοσοῦτους πολεμίους, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ τῶν Ἀβάρων ἡγεμόνος, ὅστις τφόντι εἰσελθὼν εἰς τὴν χώραν τῶν Σλαύων ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὴν φθορὰν θεινοτάτην. Ἀλλὰ τί ἀπέγιναν ἐν τούτοις οἱ δεκακιςμῦριοι ἐκεῖνοι Σλαῦοι, οἱ προηγουμένως ἐμβαλόντες εἰς τὸ κράτος, κατὰ δυστυχίαν δὲν ἀναφέρεται ἐν τοῖς κεκολοβωμένοις χωρίοις τοῦ Μενάνδρου, ὅστις πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ σώζεται ὀλόκληρος. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράϋερ ἰσχυρίσθη, ὅτι αἱ σλαυῖκαί φυλαὶ, αἵτινες κατ' αὐτὸν εἶχον πολὺ πρότερον, ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, καταλάβει τὰς περὶ Θεσσαλονίκην καὶ περὶ Λάρισαν χώρας, νῦν, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατεστάθησαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ. Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἔτι ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ οἱ Σλαῦοι εἶχον καταλάβει καὶ Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, ὁ Φαλλμεράϋερ ἀναφέρει χωρία τινὰ τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας τοῦ Προκοπίου, ὧν τὸ μὲν διαλαμβάνει ὅτι ἡ περὶ Θεσσαλονίκην χώρα ἦτο βαρβάρους *Μιαν* εὐέροδος, τὸ δὲ ὅτι οἱ περὶ τὴν Λάρισαν κάτοικοι ἐφοβοῦντο ἀδιαλείπτως τὴν τῶν βαρβάρων ἐπίθεσιν· βεβαιοῖ δὲ ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς ὅτι διὰ τῶν χωρίων τούτων ὁ Προκόπιος ῥητῶς λέγει τοὺς Σλαῦους ἔκτοτε περὶ τὰς δύο ἐκεῖνας πόλεις μονίμως κατοικοῦντας. Ὁ Προκόπιος ὁμῶς οὐ μόνον τοιοῦτό τι ῥητῶς δὲν λέγει,

ἀλλὰ ἐξ ὅλης τῆς περὶ Κτισμάτων πραγμᾶτειας καὶ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐξιςτορήσεως τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ σλαυικῶν ἐπιδρομῶν, ἦν ἀνωτέρω προεξεθέσαμεν, ῥητῶς ἐξεναντίας συνάγεται, ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης οἱ Σλαῦοι, συχνάκις μὲν διαβαίγοντες τὸν Ἰστρον, ἐλεηλάτησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους, οὐδαμοῦ ὅμως ἐντὸς αὐτοῦ μονίμως ἐγκατεστάθησαν.

Ἐπὶ δὲ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατ' ἀρχὰς ὁ Φαλλμεράϋερ νομίζει πιθανὸν ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον, μετὰ μίαν δὲ σελίδα, τρέπων τὴν πιθανότητα τῆς εἰσβολῆς εἰς βεβαίαν ἐγκατάστασιν, ἀποφαίνεται ἔκτοτε καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν βρῦάρων ἐκείνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ταινάρου χώραν. Ἰσχυρίζεται δὲ τοῦτο διότι ὁ Μένανδρος λέγει τότε *κεραϊζομένην*, δηλαδὴ λεηλατουμένην, τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ Σκλαβητῶν καὶ ἐπειδὴ εἰς τὰ σωζόμενα τοῦ χρονογράφου χωρία δὲν φαίνεται, ὡς προείπομεν, τί ἀπέγιναν οἱ Σλαῦοι οὗτοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἰδίας χώρας ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς ὑπολαμβάνει ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι, ἀδιαφορήσαντες περὶ τῶν ἰδίων οἰκημάτων, γυναικῶν καὶ παιδῶν, ἀπεφάσισαν νὰ παραμείνωσιν ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐκ τῶν πηγῶν τοιούτο τι δὲν ἐξάγεται. Ὁ Μένανδρος λέγει ἀπλῶς ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐλεηλατεῖτο ὑπὸ τῶν Σλαύων. Καὶ πρῶτον ὁμιλῶν περὶ Ἑλλάδος, δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐννοεῖ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἀπεναντίας εἶναι γνωστὸν ὅτι καθ' ὅσον ἐξετάθη τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, ἐγίνε καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος ἡ χρῆσις πολὺ ἐκτενεστέρα καὶ τῆς ἀρχαίας κλασικῆς σημασίας διάφορος. Μήπως δὲν εἶδομεν τὸν Ἰωάννην τὸν Λυδὸν ὀνομάζοντα Ἑλληνας ὅλους τοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ κράτους; Ἀπίθανον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἔκτοτε ὀνομάζετο Ἑλλάς ὁλόκληρον τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ βασιλείου μέρος, ἀπαλλάκτως καθὼς οἱ χρονογράφοι τῆς Δύσεως μετεχειρίσθησαν μετ' οὐ πολὺ τὴν λέξιν Græcia. Πλὴν τούτου, ὁ Μένανδρος, ὁμιλῶν κατὰ πρῶτον περὶ τῆς εἰρημένης τῶν Σλαύων ἐπιδρομῆς, λέγει ὅτι ἐλεηλάτησαν *Θράκην καὶ ἄλλα πολλά*. Ἐὰν ἡ λεηλασία παρεξετάθη μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὁ Μένανδρος δὲν ἤθελε περιορισθῆ βεβαίως εἰς τὸ νὰ ἀναφέρῃ ὀνομαστικῶς μόνον τὴν Θράκην, περιλαμβάνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θράκης καὶ Πελοποννήσου χώραν ἐντὸς τῶν ἀορίστων λέξεων καὶ ἄλλα πολλά. Ἄλλ' ἔστω ὁ Μένανδρος ὅμως, καθόσον σώζεται, δὲν

ὀμιλεῖ εἰμὴ περὶ λεηλασίας. Ἐάν λοιπὸν, διὰ τὴν ἄγνοιαν εἰς ἣν διατελοῦμεν περὶ τῆς τύχης τῶν Σλαύων ἐκείνων ἕνεκα τῆς κολοβώσεως τοῦ χρονογράφου, ἐπιτρέπεται νὰ ἐκτραπῶμεν εἰς εἰκασίας, πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἵνα ἀνασώσωσιν ἀπὸ τῶν Ἀβάρων τὰ οἰκήματα αὐτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· ἢ ὅτι, ἀποβαλόντες πᾶσαν πρὸς τοὺς οἰκείους στοργὴν, παρέμειναν ἐντὸς τοῦ κράτους. Ἡ δὲ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰκασία, ἐνισχύεται ὑπὸ ἐτέρου τινὸς χωρίου τοῦ Μενάνδρου ἐν ᾧ ὁ χαγάνος καυχᾶται μετ' οὐ πολὺ ὡς ἀποδοῦς εἰς τοὺς Ῥωμαίους πολλὰς μυριάδας αἰχμαλώτων, ἀπαγομένων ὑπὸ τῶν Σκλαβηνῶν ἐκ τῆς Ῥωμαίων γῆς. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐπιμένομεν εἰς ταῦτα πάντα εἰ μὴ χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας, διότι ἐπὶ τέλους καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι οἱ Σλαῦοι κατεστάθησαν ἕκτοτε ὀριστικῶς ἐντὸς τοῦ κράτους, 100,000 ἄνθρωποι διεσπαρμένοι ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπενεργήσωσιν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τύχην.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπεχείρησαν καὶ οἱ Ἀβαρες αὐτοὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς ἀσθενείας τῶν φρουρῶν τὰς ὁποίας ἡ βασιλεία κατέλιπε παρὰ τὸν Ἰστρον ποταμὸν, διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὐρέθη νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας διαγωνιζόμενον στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς. Ὅθεν ἐπὶ Τιβερίου ἤδη βασιλεύοντος, ἀπήτησαν αὐθις, καὶ ἐπέτυχον τῷ 581, τὴν τοῦ Σιρμίου παράδοσιν. Ἐν ἔτει δὲ 583, βασιλεύοντος τοῦ Μαυρικίου, ὁ χαγάνος ἐζήτησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν αὐξήσιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς ἀπὸ 80 εἰς 100,000 χρυσῶν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Μαυρικός δὲν ἐνέδωκεν, ἐξερράγη πόλεμος μακρὸς τοῦ ὁποίου ἀνάγκη νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας, διότι ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου συνέβη, κατὰ τὸν Φαλλμεράϋερ, ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ ἡ ὀλοσχερὴς ἐξόντωσις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Κατ' εὐτυχίαν περὶ τῶν ἀβαρικών ἐκείνων πολέμων ἔχομεν μάρτυρα σύγχρονον, τὸν Αἰγύπτιον Θεοφύλακτον τὸν ἐπικαλούμενον Σιμοκάτταν, ὅστις ἔφηθος ὢν ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, ἔγραψεν ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ μετὰ Φωκᾶν διαδόχου αὐτοῦ, ἥτοι περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἱστοριῶν βιβλία ὀκτώ, ἐν οἷς περιγράφει λεπτομερῶς τοὺς εἰρημένους πολέμους· καὶ οὐδὲν τοιοῦτο λέγει οὔτε περὶ κατακτῆσεως τῆς Πελοποννήσου οὔτε περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἐν ἔτει 583 λοιπὸν ὁ χαγάνος, διαπεράσας τὸν Ἰστρον, κυριεύει

τὴν Σιγγιδόνα, τὴν πόλιν παρὰ τῆ ὁποία ἐκτίσθη ἔπειτα τὸ Βελιγράδιον, λεηλατεῖ διαφόρους ἄλλας γείτονας τοῦ φρουρίου τούτου πόλεις, καταλαμβάνει τὴν Αὐγούσταν (Ῥάχοβαν) καὶ τὸ Βιμινάκιον (Κωστολάτς) καὶ στρατοπεδεύει περὶ τὴν Ἀγχιάλον, ἀπειλήσας ἐκεῖθεν τὰ μακρὰ τεῖχη. Τότε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν κατὰ 20,000 χρυσῶν ἀΐξῃσιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς· καὶ τούτου γενομένου οἱ Ἀβαρες ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ πόλεμος ἀρχίσας εἰς τὸ μέρος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ κατεχόμενον σήμερον ἀπὸ τὴν βόρειον Σερβίαν, ἐτελείωσεν εἰς τὴν βορειοτέραν γωνίαν τῆς σημερινῆς Θράκης, τὴν μεταξὺ τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου σχηματιζομένην. Ἀλλὰ τῷ 584 ὁ χαγάνος ὑποκινεῖ κατὰ τοῦ κράτους τὰ σλαυικὰ ἔθνη. Οἱ Σλαῦοι οὗτοι, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Θράκην, προήλασαν μέχρι τῶν μακρῶν τευχῶν· ἔπειτα ὁμως ἀπελαύνονται ἐκεῖθεν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κομεντιόλου, νικῶνται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἐργινίαν ποταμὸν, καταστρέφονται πάλιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου περὶ τὸ φρούριον τοῦ Ἐνσίβου καὶ τελευταῖον ἐξωθοῦνται ἐκ τῆς Θράκης. Μετὰ δύο δὲ ἔτη, τῷ 586, οἱ Ἀβαρες κηρύττουσι πάλιν ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ κράτους πόλεμον, ἐπὶ διαφόροις μὲν προφάσεσι, πράγματι δὲ διότι ἤθελον νὰ ὠφεληθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀσθενείας τῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Ὄθεν διαβάντες τὸν Ἰστρον καὶ ἀκολουθήσαντες τὴν αὐτὴν σχεδὸν παρὰ τὸν ποταμὸν ἦν καὶ πρότερον πορείαν, πρῶτον μὲν ἐστράτευσαν ἀπὸ Ῥατιαρίας (Ἀρζᾶρ Παλάγκας) μέχρι Δοροσύλου (Σιλιστρίας), ἔπειτα δὲ κατέβησαν μέχρι Παννίσου (μεταξὺ Καδίκιοι καὶ Παραβάδι), Μαρκιανουπόλεως (Κόσλιτσα) καὶ τοῦ ἐπέκεινα τοῦ Αἴμου κειμένου Τροπαίου. Τότε οἱ πολέμιοι νικῶνται ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Μαρτίνου καὶ Κάστου· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πάλιν ἠττᾶται ὁ Κάστος, καὶ ἤδη ὁ ἐχθρὸς, ἐκπορθήσας τὸν δεῦτερον τοῦ κράτους προμαχῶνα, τὸ ὄρος τοῦ Αἴμου, περιεχύθη καθ' ὅλην τὴν Θράκην. Ὅτι εἰς μόνης τῆς Θράκης τὴν λεηλασίαν περιωρίσθησαν οἱ Ἀβαρες, ὅτι δηλαδὴ δὲν κατῆλθον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας, λέγεται ῥητῶς οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ πλησιεστέρου εἰς τὰ πράγματα ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων, τοῦ Θεοφάνους. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 587 κατατροποῦνται οἱ Ἀβαρες οὗτοι περὶ Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Μυστάκωνος καὶ ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Δρόκτωνος· καὶ ἡμὲν Θεοφύλακτος λέγει τότε ὅτι ἀπῆλθον οἱ βάρβαροι ἄλλος ἄλλῃ

διεσπαρμένοι καὶ ὡς ἂν τύχη φερόμενοι μετὰ συντόνου τινὸς ἀποδράσεως, χωρὶς νὰ ἐξηγήθῃ ῥητῶς ἂν ἐκχωρήσαντες ἐκ τοῦ κράτους, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Θεοφάνης σαφέστερον ἐπιλέγει ὅτι μετὰ πολλῆς αἰχμαλωσίας ὑπέστρεψαν. Ἐπειτα δὲ ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος ὅτι τῷ 588 σλαυικαὶ φυλαὶ ἐλεηλάτησαν αὐθις τὰ περὶ τὴν Θράκην. Ὅτι δὲ πᾶσαι αὗται αἱ πολεμικαὶ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων ἐπιχειρήσεις δὲν ἐπήγαγον οὐδεμίαν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους χωρῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τῶν ἰδίως ἑλληνικῶν χωρῶν κατάληψιν, συνάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι αἱ πρῶται νέαι πολεμικαὶ πράξεις, αἱ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἐν ἔτει 588 σλαυικὴν ἐπιδρομὴν, ὑπὸ τοῦ Θεοφύλακτου ἱστοροῦμεναι καὶ συμβᾶσαι ἐν ἔτει 592, παριστῶσιν ἡμῖν τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων προσβάλλοντα τὸ κράτος ἀπὸ Σιγγιδόνας, δηλαδὴ ἀπὸ αὐτῆς ἐκείνης τῆς θέσεως ἀφ' ἧς καὶ προηγουμένως ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ.

Τῶνόντι, ἐν ἔτει 592, ὁ χαγάνος, ἐμβάλων διὰ τῆς περὶ Σιγγιδόνα χώρας, προελαύνει μέχρι Βονωνίας καὶ ἡ μὲν ἐμπροσθοφυλακὴ αὐτοῦ κατατροποῦται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Σαλβιανοῦ, ἀλλ' ἐπελθὼν ἔπειτα ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως ἀναγκάζει τὸν τε ὑποστράτηγον Σαλβιανὸν καὶ τὸν στρατηγὸν Πρίσκον νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι Τσουρουλοῦ, πόλεως κειμένης εἰς τὸ νοτιανατολικὸν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπὶ τῆς δόδου τῆς ἀγούσης εἰς Σηλυβρίαν καὶ Κωνσταντινούπολιν. Τότε ὁμως μαθὼν ὁ χαγάνος ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος ἔπεμψε διὰ θαλάσσης πλοῖα καὶ στρατὸν, ἵνα ἐμβάλωσι διὰ τοῦ Ἰστρου εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀβάρων χώραν καὶ λεηλατήσωσιν αὐτήν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ ὡς τάχιστα ἐπανέβη, συνομολογήσας πρὸς τὸ κράτος εἰρήνην δι' ἧς ὁ Ἰστρος πάλιν ὠρίσθη ὡς σύνορον μετὰ τῆς ἀβαρικῆς καὶ τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ χώρας. Τῷ δὲ 593, ἄρκος ἀρχομένου, ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε τὸν Πρίσκον εἰς τὸν Ἰστρον ποταμὸν ἵνα διακωλύσῃ νέας εἰσβολὰς τῶν Σλαύων εἰς τὴν Θράκην. Καὶ ὁ μὲν χαγάνος, μαθὼν ὅτι ὁ Πρίσκος ἦλθεν εἰς τὴν Σιλίστριαν, ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς αὐτὸν παραπονοῦμενος διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἔμεινεν ὁμως ἡσυχος ἀκούσας ὅτι ὁ στρατηγὸς ἀπεστάλη ὄχι κατὰ τῶν Ἀβάρων, ἀλλὰ κατὰ τῶν Σλαύων, οἵτινες δὲν συμπεριλαμβάνοντο εἰς τὰς πρὸς τοὺς Ἀβαρὰς σπονδὰς. Ὁ δὲ Πρίσκος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σλαύων, διέβη τὸν Ἰστρον καὶ τρεῖς κατετρόπωσε αὐτοὺς εἰς τὰς ἰδίας ἐστίας. Κατὰ

τὰ ἔτη 594, 595, 596 καὶ 597 ἀνακληθέντος τοῦ Πρίσκου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διορισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μαυρικίου Πέτρου, ὅστις οὐδεμίαν εἶχε στρατηγικὴν δεξιότητα, Σλαῦοι καὶ Ἄβαρες ἐπανελάβον τὰς εἰς τὴν Θράκην ἐπιδρομὰς αὐτῶν, μέχρις οὗ τῷ 598, ἀναλαβόντος αὐθις τοῦ Πρίσκου τὴν περὶ τὸν Ἰστρον ἡγεμονίαν, ὁ στρατηγὸς οὗτος διέρχεται τὸν ποταμὸν, ἐμβάλλει εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀβάρων χώραν καὶ ὑποχρεοῖ τελευταῖον, ἐν ἔτει 600, τὸν χαγάνον νὰ συνομολογήσῃ αὐθις εἰρήνην δι' ἧς καὶ πάλιν ὁ Ἰστρος ὠρίσθη ὡς σύνορον τοῦ κράτους, οἱ δὲ τούτου στρατοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ μὴ διαβαίνωσι τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον εἰμὴ πρὸς καταδίωξιν τῶν Σλαύων.

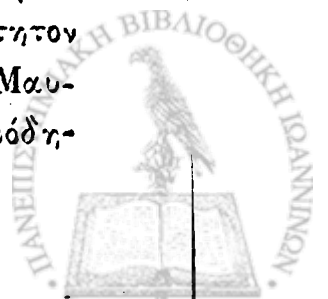
Ἐν γένει ὁ Μαυρίκιος ἀνεδείχθη εἰς τῶν δεξιωτάτων βασιλέων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, περιστείλας μὲν τοὺς ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρους, ταπεινώσας δὲ τοὺς Πέρσας. Ναὶ μὲν ἡ ἐν ἔτει 600 συνομολογηθεῖσα πρὸς τοὺς Ἄβαρας εἰρήνη δὲν διήρκεσε πολὺ. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ὁ χαγάνος ἐπανελάβε τὰς ἐχθροπραξίας· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 602 καὶ ἐφεξῆς, καίτοι πεσόντος τοῦ Μαυρικίου, καίτοι περιελθόντος τοῦ κράτους εἰς πολλὴν παραλυσίαν ἐπὶ τῆς ὀκταετοῦς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ, καίτοι τοῦ Ἡράκλειου ἔχοντος κατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτοὺς πολλὰς δυσχερείας, δὲν φρίνοντάι γενόμεναί νεαὶ Ἀβάρων ἐπιδρομαί. Εἰρήνη δὲν λέγεται συνομολογηθεῖσα, ἀλλὰ οὔτε πολεμικὰ γεγονότα ἀναφέρονται. Ὁ Φωκᾶς ἀνεχαίτισε τὰς ληστρικὰς τοῦ χαγάνου ἐπιδρομὰς αὐξήσας τὸν πρὸς αὐτὸν φόρον, καὶ ἴσως ὁ Ἡράκλειος ἐμιμήθη, κατ' ἀρχὰς τὸ παράδειγμα τοῦ μέχρις οὗ τῷ 620 συνωμολογήθησαν ἐπίσημοι συνθήκαι, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον.

Οὕτως ἱστοροῦνται οἱ πρὸς τοὺς Ἄβαρας πόλεμοι ἀπὸ τοῦ 583 μέχρι τοῦ 620 ὑπὸ τῶν ἡμετέρων χρονογράφων, ἐξ ὧν εἰς μάλιστα, ὁ Θεοφύλακτος, ἦτο σύγχρονος τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια λεπτομερῶς περιέγραψε. Καὶ ὅμως ὁ Φαλλμεράϋερ ἀξιοῖ ὅτι ἐπὶ μὲν Μαυρικίου αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀβαρσλαύων καὶ ἀπеспάσθη καθ' ὅλοκληρίαν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν διαστήματι δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδων, ἐπὶ δὲ Φωκᾶ συνεπληρώθη ἡ ἐξόντωσις τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων. Ἐκθέσωμεν ἤδη συντόμως, ἀλλ' ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς, πῶς ἐπεχείρησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀλλόκοτον ταύτην ἱστορικὴν

δοξασίαν. Ἐπὶ τῆς ἐν ἔτει 584 σλαυικῆς ἐπιδρομῆς, ὁ Φαλλμεράιερ βεβαιοῖ, ὅτι οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι διεσπάρησαν καθ' ὅλον τὸ ἰλλυρικὸν τρίγωνον καὶ διευθύνθησαν ἰδίως πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα· βεβαιοῖ δὲ τοῦτο αὐτογνωμόνως, διότι, ὡς εἶδομεν, οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὄχι μόνον δὲν διαλαμβάνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι εἰσῆλθον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀπεναντίας ῥητῶς λέγουσιν ὅτι δὲν ἐνέβαλον εἰμὴ εἰς τὴν Θράκην, ἐξωσθέντες καὶ ἐκ τῆς Θράκης αὐτῆς μετὰ τρεῖς ἐπανελημμένας ἡττας. Κατὰ δὲ τὸ 589 ἔτος ὁ Φαλλμεράιερ ὑπολαμβάνει ἀναμφισβήτητον ὅτι αὐτὴ ἡ Ἀττικὴ καὶ αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος κατελήφθησαν καὶ ἡρημώθησαν ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων, ἐπαγόμενος ὡς πρὸς τοῦτο μαρτυρίας τινὰς καὶ ἐρμηνείας ἀσθενεστάτας μὲν, τὰς ὁποίας ὁμως ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν τάξιν.

Ὁ Εὐάγριος, τοῦ ὁποίου ἐμνημονεύσαμεν καὶ ἄλλοτε, καὶ ὅστις ἔγραψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἱστορίας ἐκκλησιαστικῆς τόμους ἕξ, ὁμιλήσας ἐν τῷ ἕκτῳ τόμῳ περὶ γεγονότων ἐν Ἀσίᾳ μὲν συμβάντων, ἀναγομένων δὲ εἰς τὸ ἔτος 589, ἐπιφέρει ὅτι «τούτων ὧδε χωρῶν οἱ Ἀβαρες δις μέχρι τοῦ καλουμένου μακροῦ τείχους διελάσαντες, Σιγγιδόνα, Ἀγχιάλόν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο, ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες, τῶν πολλῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν ἐφ' ἂν ἐνδιατριβόντων.» Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ μαρτυρία αὕτη φαίνεται ἐνισχύουσα κατὰ τι τὴν ἀξίωσιν τοῦ Φαλλμεράιερ· ἀλλ' ἕτερος Γερμανός, ὁ Ζιγκάϊζεν, ἐξετάσας αὐτὴν ἐπιμελῶς, ἀνέδειξεν ὅλως ἀνυπόστατον. Ἡθέλομεν, λέγει, ἀπατηθῆ μεγάλως, ἐὰν ὡς ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης παρεδεχόμεθα ὅτι τῶντι κατὰ τὸ ἔτος 589 οἱ Ἀβαρες εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα πυρπολοῦντες ἅπαντα καὶ ἀπολλύντες. Καὶ πρῶτον εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν διαλαμβάνει τὸ χωρίον τοῦτο περὶ ἰδίας καὶ εἰς ὠρισμένον ἔτος ἀναγομένης εἰσβολῆς τῶν Ἀβάρων, ἀλλ' ὅτι ὁ ἱστοριογράφος ἠθέλησε νὰ ἀναφέρῃ ἐν αὐτῷ γενικῶς καὶ ἐν παρόδῳ ὅσα εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ βασιλείου μέρος ἐν δις τῆματι πολλῶν ἐνιαυτῶν συνέβησαν, συγχρόνως μὲν τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν γεγονότα, εἰς ἃ εἶχεν ἐπιστήσει μᾶλλον τὴν προσοχὴν. Ἡ δὲ ῥητὴ ἀπομνημόνευσις τῆς Σιγγιδόνας καὶ τῆς Ἀγχιάλου καθίστησιν ἀναμφισβήτητον ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν τὰς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ἐπιδρομὰς τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Σλαύων. Οὐδὲν ἦττον πρόδη-

λον ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Εὐαγγρίου εἶναι ὅτι εἶχε περὶ τῶν πραγμάτων εἰδήσεις ὅπως ἐπιπολαίους καὶ ἀσαφεῖς. Πρῶτον ἀναφέρει τὰ μακρὰ τεῖχη, ἔπειτα ὀπισθοδρομῶν τὴν Σιγγιδόνα καὶ τὴν Ἀγχίαλον, τέλος τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις. Ἀλλὰ τί ἐννοεῖ λέγων Ἑλλάδα πᾶσαν; Ἐὰν μόνον τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τότε διὰ τὴν πηδᾶ εἰς αὐτὴν ἀμέσως ἀπὸ Θράκης, μήτε τὰ ὀνόματα ἀναφέρων τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου, τὰς ὁποίας διήλθον βεβαίως οἱ Ἄβαρες ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐὰν δὲ πάλιν ὁμιλῶν περὶ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐννοεῖ ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας, τότε τί σημαίνει ἡ προσθήκη ὅτι οἱ Ἄβαρες ἐκυρίευσαν καὶ ἄλλας πόλεις καὶ φρούρια. Τὸ χωρίον λοιπὸν ὡς ὀρθῶς ποτε ἐρμηνευόμενον στερεῖται πάσης ἀκριβείας καὶ δὲν δύναται σπουδαίως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι ἐν ἔτει 589 Ἄβαρες καὶ Σλαῦοι ἐνέβαλον εἰς τὸ κράτος καὶ διελθόντες Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, διέδωκαν τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐνῶ οὔτε ὁ ἀκριβέστατος καὶ σύγχρονος Θεοφύλακτος, οὔτε οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, οἵτινες ἀναμφιβόλως ἤντησαν οὐ μόνον ἐκ τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, οὐδὲ λέξιν ἀναφέρουσι περὶ ἐπιδρομῆς γενομένης κατὰ τὸ εἰρημένον 589 ἔτος. Τῶντι τῷ 587 οἱ Ἄβαρες κατατροπωθέντες περὶ Ἀδριανούπολιν ὑποχωροῦσιν εἰς τὰ ἴδια. Τῷ 588 ἐγένετο σλαυικὴ τις ἐπιδρομὴ, ἀλλὰ ῥητῶς λέγεται περιορισθεῖσα εἰς μόνην τὴν Θράκην. Ἐκτοτε δὲ μέχρι τοῦ 592 οὐδεμία ἀναφέρεται τῶν Ἀβάρων ἢ τῶν Σλαύων ἔχθροπραξία, κατὰ δὲ τὸ 592 ὁ χαγάνος ἐμβάλλει εἰς τὸ κράτος ἀπὸ Σιγγιδόνας, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ.

Ἄλλη μαρτυρία ἐξάγεται ἐκ τινος συνοδικοῦ γράμματος τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀρχιερατεύσαντος οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν τότε βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν. Τὸ γράμμα τοῦτο μνημονεῖ τῶντι χρυσοβούλλου τινὸς τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀνεβιβάσθη εἰς τὰξιν μητροπόλεως ἀδιὰ τὸ ἐν τῇ καταστροφῇ τῶν Ἀβάρων παρὰ τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ πρωτοκλήτου Ἀνδρέου ὀφθαλμοφανῶς γενόμενον θαῦμα, ἐπὶ διακοσίαις δεκαοκτῶ χρόνοις ὅλοις κατασχόντων τὴν Πελοπόννησον, καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀποτεμομένων, ὡς μηδὲ πόδα βαλεῖν ὅπως δύνασθαι ἐν αὐτῇ ῥωμαῖον ἄνδρα· ἐν μιᾷ δὲ ὥρᾳ τούτων μὲν ἀφανισθέντων ἐκ μόνης ἐπιφανείας

τοῦ πρωτοκλήτου, τῆς δὲ χώρας ἀπάσης τοῖς ῥωμαϊκοῖς σκῆπτροις ἐπανελθούσης.» Ὁ ἐστὶ τὸ χρυσόβουλλον ἔλεγεν ὅτι 218 ἔτη πρὸ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 802 μέχρι τοῦ 811, ἄρα μεταξύ τοῦ 584 καὶ τοῦ 593, οἱ Ἀβάραι κατέσχον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐντελῶς ἀπέτεμον αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν. ὅτι δὲ ἐπὶ Νικηφόρου κατατροπωθέντων τῶν εἰρημένων Ἀβάρων περὶ Πάτρας, διὰ συνεργείας τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ἀποστόλου Ἀνδρέου, ἐπανῆλθεν ἡ χερσόνησος εἰς τὰ ἑλληνικὰ σκῆπτρα. Ὅριζαι δὲ ὁ Φαλλμεράυερ διὰ τινων εἰδικωτέρων ὑπολογισμῶν ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων κατάκτησις ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου συνέβη ἀκριβῶς τῷ 589, ὅτε καὶ κατὰ τὸν Εὐάγριον οἱ Ἀβάραι τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἔχει πρόσχημά τι ἀκριβείας πλειότερας τῆς τοῦ Εὐαγρίου· διὸ ἀνάγκη νὰ ἐνδιατριψώμεν περὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς πλειότερον.

Ἐν πρώτοις ἐπειδὴ οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονογράφων ἀναφέρει τὸ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου βεβαιούμενον γεγονός, μόνη δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Εὐαγρίου ἱστορία, διὰ τῶν προπαρατεθεισῶν ἀορίστων αὐτῆς ἐκφράσεων περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐξανδραποδίσεως ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος παρέχει νύξιν τινὰ ἂν ὄχι ἄμεσον, ἔμμεσον τοῦλάχιστον τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου, πρόδηλον καθίσταται ὅτι ὁ πατριάρχης ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἐκείνης παρέλαβε τὴν εἶδησιν ταύτην· ὥστε ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα δι' ὧν ἀνωτέρω ἀπεδείχθη ὅπως ἀσθενὴς εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγρίου μαρτυρία, ἐφαρμόζονται ἀναγκαίως καὶ εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατριάρχου Νικολάου. Ἄλλ' ἡ τελευταία αὕτη περιέχει ἀκριβεστέραν τινὰ καὶ λεπτομερεστέραν τοῦ γεγονότος διασκευὴν· δὲν τὸ ἀρνούμεθα. Τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ λεπτομέρειαι ἀποδεικνύονται ὑπὸ τῶν πραγμάτων καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀνύπαρκτοι. Ὁ πατριάρχης βεβαιοῖ, ὅτι ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος κατελήφθη τῷ 589 ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ παρέμεινε δεσποζομένη ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ 218 ἔτη. Καὶ ὅμως πᾶσαι αἱ ἄλλαι περὶ τῆς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου εἰδήσεις τοσοῦτον ἀντιφάσκουσι πρὸς τὴν βεβαίωσιν ἐκείνην τοῦ πατριάρχου Νικολάου ὥστε αὐτὸς ὁ Φαλλμεράυερ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθουν καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα νὰ κατέχωσι τὸν Ἀκροκόρινθον μετὰ τῶν δύο λιμένων

Κεγχρεῶν καὶ Λεγαίου, παρὰ δὲ τὴν εἴσοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν· πλὴν τούτων, ἐν τῇ δυτικῇ παραλίᾳ τὴν Ἀρχαδίαν (Κυπαρισσίαν); τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην· ἔπειτα ἐν τῇ μεσημβρινῇ παραλίᾳ πᾶσαν τὴν ἀπὸ Καλαμῶν μέχρι Ψαμθοῦντος καὶ τῶν Τρινάσου τειχῶν καὶ τῆς Ἀσωποῦ χώραν, περιλαμβανομένης καὶ ὅλης τῆς σημερινῆς Μάνης καὶ ἰδίως τοῦ Οἰτύλου· προσέτι πᾶσαν τὴν ἀπὸ Βοιῶν μέχρι Πραστοῦ παραλίαν· ἐπὶ τούτοις πᾶσαν τὴν χερσόνησον, τὴν Ἀργολικὴν τὸ πάλαι καλουμένην, μετὰ τῶν πόλεων Ναυπλίου, Ἄργους, Ἐρμιόνης, Τροιζῆνος, Ἐπιδαύρου· τελευταῖον τὴν Μονεμβασίαν καὶ, εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα, τὴν Λακεδαίμονα. Ἀλλὰ τίνα ἀξίαν δύναται νὰ ἔχη μαρτυρία ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀναιρουμένη; Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀρκεῖ. Ὁ πατριάρχης ἀξιῶσι ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πατήσωσι τὸν πόδα αὐτῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Παρεκτός ὅμως ὅτι ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντων συνάγεται ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐκείνη κατεῖχεν ὅλα τὰ παράλια τῆς χερσονήσου καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τὴν Λακεδαίμονα, ἔχομεν μαρτυρίαν ῥητὴν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, ὅτι ἐν ἔτει 783, ἤτοι ἐντὸς τῆς περιόδου τῶν 218 ἐτῶν, ἐπὶ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης, ὁ πατριάρχης Σταυράκιος ἐπελθὼν μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ στασιασάντων Σλαύων, κατετρόπωσεν αὐτούς καὶ καθυπέταξε.

Καὶ ἔπειτα ἡ περὶ Πάτρας μάχη εἰς ἣν ἀναφέρεται ὁ πατριάρχης Νικόλαος περιεγράφη ἀκριβέστατα ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι βασιλεύσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἡ δὲ ἐκθεσις αὐτοῦ αὕτη ἀνασκευάζει πᾶσαν λέξιν σχεδὸν τῆς τοῦ πατριάρχου Νικολάου μαρτυρίας. Λέγει τοὺς Σλαύους ὄχι κυριαρχοῦντας τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ ἀποστατήσαντας· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν 218 ἐκείνων ἐνιαυτῶν ὑπῆρχον ἐν τῇ χερσονήσῳ Ἕλληνες, ἢ, ὡς τοὺς ὀνομάζει ὁ Πορφυρογέννητος, Γραικοί, καὶ τοσοῦτοι μάλιστα τὸν ἀριθμὸν ὥστε κατετρόπωσαν τοὺς ἀποστατήσαντας Σλαύους. Λέγει τὸν στρατηγὸν τῆς Πελοποννήσου ἐδρεύοντα ἐν Κορίνθῳ· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι καὶ πρὸ τῆς μάχης ἐκείνης ὑπῆρχεν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐδρεύων εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον. Εἶπομεν καὶ προηγουμένως καὶ ἐπ-

ἀναλαμβάνομεν ὅτι σλαυικαὶ ἀποικίσεις ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ πολλαί· ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἂν ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἂν οἱ Σλαῦοι ἐκυριάρχησάν ποτε τῆς Πελοποννήσου καὶ ἂν ἐξηφάνισαν τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς Ἑλληνας κατοίκους. Ὅτι δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς χερσονήσου, ὅπως λέγει ὁ πατριάρχης, καὶ ὅτι δὲν ἐξώντωσαν τοὺς ἀρχαίους κατοίκους, ὅπως ἀξιοῖ ὁ Φαλλμεράϋερ, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῶν προεκτεθέντων καὶ ἐπιμαρτυρεῖται ὑφ' ὄλων τῆς παρούσης ἱστορίας τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου θέλομεν ἀναφέρει. Ἄλλ' οὔτε ἐγένοντο αἱ ἐποικίσεις ἐκεῖναι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Περὶ τούτου ἔχομεν οὐ μόνον τὴν ἀρνητικὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Θεοφυλάκτου καὶ ὄλων τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ὅσοι περιέγραψαν λεπτομερῶς τοὺς περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἀβαροσλαυικούς πολέμους· ἔχομεν καὶ τὴν θετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις διδάσκει ῥητῶς, ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἀποικίαι κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ βεβαίως λοιπὸν τοῦ πατριάρχου Νικολάου ἀνασκευάζεται ἄρδην ὑφ' ὄλων τῶν συγχρόνων τε καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτυριῶν. Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν δὲ πῶς παρήχθη εἰς μέσον, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν ἐπιστολῇ, ἐν ἣ διαλαμβάνεται ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ὑποτιθεμένη κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου, κυρίως πρόκειται περὶ τῆς ἀναβιβάσεως ἐπισκοπῶν εἰς βαθμὸν μητροπόλεως, ὃ δὲ πατριάρχης ἠγωνίζετο ν' ἀποδείξῃ εἰς τὸν Ἀλέξιον ὅτι οἱ βασιλεῖς δὲν δύνανται νὰ καινοτομῶσιν αὐτογνωμόνως περὶ τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ἀντικείμενον καὶ ὅτι ἵνα τιμηθῇ διὰ θρόνου μητροπόλεως ἀπλῆ τις ἐπισκοπὴ ἀπητοῦντο περιστάσεις ἕκτακτοι· ὅθεν ἀριθμῶν καὶ ἐξηγῶν ὀλίγα τινὰ τοιαῦτα παραδείγματα, ἀνέφερε καὶ τὰς Πάτρας εἰς ἃς ἐπὶ Νικηφόρου ἐστήθη νέος κατὰ τὴν Πελοπόννησον θρόνος μητροπόλεως· καὶ, θέλων νὰ μεγεθύνῃ τὸ προκαλέσαν τὴν τιμὴν ταύτην συμβεβηκός, παρέστησε τὸν κατατροπωθέντα τότε ἐχθρὸν πολὺ δεινότερον ἢ ὅτι πράγματι ἦτο. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὸ γεγονός τοῦτο ἀμάθεια αὐτοῦ ὥστε ὀνομάζει τοὺς ἠττηθέντας, Ἀβαρας, ἐνῶ ἦσαν ἀναμφισβητήτως Σλαῦοι· ὀνομάζει δὲ αὐτοὺς Ἀβαρας, διότι μᾶλλον ἐξωκειωμένος ὦν πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἢ πρὸς τοὺς πολιτικούς χρονογράφους, καὶ ἀναγνούς εἰς τὸν Εὐάγριον ὅτι πρὸ

δύο ἑκατονταετηρίδων Ἄβαρες ἠνδραποδίσαντο Ἑλλάδα πᾶσαν, περίεπεν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ ἦσαν ἀναγκαίως καὶ οἱ τῆ συνδρομῆ τοῦ πρωτοκλήτου περί Πάτρας κατατροπωθέντες. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοιούτων συμφερόντων καὶ τοσοῦτον ἐσφαλμένων ἰδεῶν ἀποκύημα δὲν δύναται νὰ λογισθῆ ὡς ἔχον σπουδαίαν τινὰ ἱστορικὴν ἀξίαν, ὅταν μάλιστα ἀντιφάσκη πρὸς ὅλα τὰ γεγονότα καὶ πρὸς ὅλας τὰς μαρτυρίας. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὐδ' αὐτῆ ἡ ἐπιστολῆ τοῦ πατριάρχου Νικολάου λέγει τι περί ἐξοντώσεως τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς· ὁ δὲ Φαλλμεράυερ ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν περί τούτου ἀξίωσιν αὐτοῦ παρίστησι τοὺς Ἄβαρας σφάζοντας τοὺς κατοίκους καὶ καταστρέφοντας τὴν χώραν ἀδιαλείπτως ἐπὶ 218 ἔτη, ἐνῶ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι, περί ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ὁμιλήσει ἐν ἐκτάσει, παριστῶσιν ἐξεναντίας τὴν χερσόνησον ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, δηλαδὴ τὴν ἐπιούσαν τῶν φαντασιωδῶν ἐκείνων ἀναστατώσεων καὶ κρεουργιῶν, ὡς χώραν εἶπερ ποτὲ ἀκμάζουσαν, ἰδίως διὰ τὰ βιομηχανικὰ αὐτῆς καταστήματα.

Τρίτη μαρτυρία εἶναι χειρόγραφόν τι σωζόμενον μὲν εἰς τὴν ἐν Τουρίνῳ βασιλικὴν βιβλιοθήκην, ἐπιγραφόμενον δὲ περί τῆς κτίσεως Μονεμβασίας. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, τὸ συνταχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, περιέχει λεπτομερείας καταπληκτικωτέρας εἰ δυνατόν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Νικολάου διαλαμβανόμενων. Διότι βεβαίῳ ἐπὶ λέξεως τάδε· «Ὁ δὲ χαμνός (οὕτως ὀνομάζει τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων) λυεῖ (ἐν ἔτει 588) σπονδὰς, αἰτῶν ὑπέρογκα· καὶ ἐχειρώσατο Θετταλίαν, Ἑλλάδα, Εὐβοίαν, Ἀττικὴν καὶ Πελοπόννησον· καὶ καταφθείραντες τὰ γένη, κατώκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ· οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν διεσπάρησαν. Μόνον δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλέου, τοῦ Σθλαβηνοῦ ἔθνους, διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον, καθαρεύοντος, στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο.» Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα παράγεται ἀμέσως τὸ ζήτημα ἰσχυρῶς ἠντλησεν ἄρα γε ὁ τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος χρονογράφος τὰς πληροφορίας ταύτας, πρὸς τὰς ὁποίας ἀντιφάσκουσιν, ὡς γνωστὸν, ὅλαι αἱ εἰδήσεις τῶν ἀρχαιοτέρων χρονογράφων, καὶ ἰδίως τοῦ Θεοφυλάκτου, ὅστις ἦτο σύγχρονος τῶν ὑποτιθεμένων τούτων γεγονότων καὶ ὅμως οὐδαμοῦ λέγει τὸν χαγάνον προελάσαντα ἐντεῦθεν τῆς Θράκης; Ἐπειδὴ ὅσα ἐκτραγοῦσθαι ὁ νέος χρονογράφος δὲν ἔχουσι

ἀναλογίαν τινὰ εἰμὴ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγρίου ἀναφερόμενα, ἐπιτεταί ὅτι ἐκεῖθεν ἔλαβε τὸ ἐνδύσιμον τῶν ἀφηγήσεων αὐτοῦ, προσθεῖς λεπτομερείας τινὰς ἐξ ἐπιτοπίων πιθανῶς παραδόσεων, αἵτινες ὁμῶς, διελθοῦσαι τὸ ἀχανές διάστημα 900 ἐνιαυτῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων πολλαὶ καὶ ποικίλαι συνέβησαν ἐπιδρομαί, φυσικῶ τῶ λόγῳ παραδόξως ἠδύναντο νὰ παραμορφωθῶσι. Πάντες λοιπὸν οἱ λόγοι δι' οὓς αἱ μαρτυρίαι τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τοῦ Εὐαγγρίου οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ιστορικῆν ἀξίαν, ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὸ προκείμενον πολὺ μεταγενέστερον χειρόγραφον. Πλὴν τούτου, ἵνα καταστῆ ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ἀσυνάρτητοι καὶ ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ προσαγόμεναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρίαι, παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῶ, κατὰ τὸ ἐν Τουρίνῳ χειρόγραφον, τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πελοποννήσου οὐδαμῶς, οὐδέποτε ὑπὸ Σλαύων κατελήφθη, τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ Ὁσίου Βιλιβάλδου, τοῦ ἐν ἔτεσιν 723—728 ἀπελθόντος εἰς προσκύνησιν τοῦ Ἁγίου Γάφρου καὶ διελθόντος διὰ τῆς Μονεμβασιάς, βεβαιοῖ ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἐν τῇ Σκλαβηνίᾳ. Τίνα ἤδη νὰ πιστεύσωμεν; μαλιστα ὅταν ἠξυρῶμεν ὅτι τὸ Ὀδοιπορικὸν συνετάχθη ὑπὸ καλογραίας τινὸς τῆς ὁποίας τοιαῦται ἦσαν αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις, ὥστε λέγει τὴν Τύρον καὶ τὴν Σιδῶνα κειμένας παρὰ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὰς τελευταίας μαρτυρίας τοῦ Γερμανοῦ ιστορικοῦ, αἵτινες διὰ τὰς περιπετείας αὐτῶν ἀπέβησαν ὄντως κωμικτραγικαί. Ἐντὸς πύργου τινὸς τῶν Ἀθηνῶν εὐρέθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγγράφοις, τέσσαρα φύλλα χάρτου Ἐνετικοῦ, ἀσυνάρτητα μὲν πρὸς ἄλληλα καὶ καθ' ἑαυτὰ σφόδρα συγκεχυμένα, περιέχοντα δὲ διαφόρους παραδόσεις περὶ τῆς πόλεως ταύτης, συντεταγμένας ὑπὸ μοναχῶν τῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων μονῆς. Ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων τὸ μὲν ἀναφέρει ἁλβανικὰς τινὰς καὶ τουρκικὰς ἐπιδρομάς. Ἔτερον δὲ, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων «Κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἑκατονταετηρίδα, ἢ Ἑλλὰς κατήντησε τόπος τῶν καταδρομῶν, ἢ δ' Ἀττικὴ ἔρημος διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους,» ἱστορεῖ συμφορὰς ἃς ἐπήγαγον τῇ πόλει «κλέπται τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι ἐκάλουν φούστας.» Τρίτον δὲ ἄλλο περιγράφει τὰ ἐνδύματα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀναγγέλλει τὴν τε ἐμφάνισιν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς ἐχθρικῶν τινῶν πλοίων καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἱερομονάχου Ἀρσενίου τελευταῖον

τὸ τέταρτον μνημονεύει τῆς ἐπὶ τοῦ βασιλέως Γαλλινοῦ γνωστῆς Γοτθικῆς ἐφόδου καὶ λεηλασίας.

Ταῦτα λοιπὸν τὰ φύλλα, ὡς ἔρμαιον ὑπολαβὼν ὁ ἱστορικός, πολὺ-ριμον δὲ μάλιστα θεωρήσας τὸ διαλαμβάνον ὅτι « κατ' αὐτὴν τὴν »ιδίαν ἑκατονταετηρίδα ἢ Ἑλλάς κατήντησε τόπος τῶν καταθρο-»μῶν, ἢ δ' Ἀττικὴ ἔρημος διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους,» καὶ ἀναμφισ-βήτητον μὲν νομίσας ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἑκτῆς μ. Χρ. ἑκατονταε-τηρίδος, μεταβαλὼν δὲ τοὺς τρεῖς χρόνους τοῦ χειρογράφου προχείρως εἰς τετρακοσίους, μεταμφιεσάμενος δὲ εἰς Σλαύους τοὺς κλέπτας οὓς οἱ κάτοικοι ἐκάλουν φούστας, ὅ ἐστι τοὺς φουστανελοφόρους Ἀλβανούς, περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὕτη ἢ περὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει εἰδήσις παρέχει ἡμῖν τὴν πιστὴν τῆς τύχης αὐτῶν εἰκόνα ἐν τῷ μεταξύ τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς δεκάτης μετὰ Χριστὸν ἑκα-τονταετηρίδος. Ἡ χώρα, ἀνακράζει, ἐγένετο ἀνάστατος ὑπὸ τῆς ἀπὸ βορρᾶ ἐνσκηψάσης καταϊγίδος· ἅπαντες οἱ κάτοικοι, ὅσοι δὲν κατέ-φυγον εἰς τὰς νήσους, κατεκρεουργήθησαν, αἱ πόλεις ἠρημώθησαν καὶ κατήντησαν δάση ἐλεεινά· ἢ δὲ Ἑλλάς σύμπασα κατελήφθη ὑπὸ νέας γεωργῶν γενεᾶς σλαυικῆς καταγωγῆς· ἐφ' ᾧ μακρὸς καὶ τραγικώτα-τος ψάλλεται ἐπικήδειος τοῦ ἐκλιπόντος Ἑλληνικοῦ φύλου.

Τὸ χειρόγραφον ὅμως διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἀλλοκότου ταύτης ἐρμηνείας οὐ μόνον διὰ τῶν φουστανελοφόρων ἐκείνων Ἀλβανῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐτέρας τινὸς περιστάσεως. Διότι, διαλαβόν τινα περὶ τῶν πα-θημάτων τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν κλεπτῶν, καὶ περὶ τῆς ἀποδημίας τῶν Ἀθηναίων εἰς Σαλαμίνα, καὶ περὶ τῆς καθόδου αὐτῶν, ἐπιφέρει· «Τότε πρῶτον καὶ ὁ ἱερεὺς Δημήτριος Κολοκύνθης, Ἀθηναῖος, πορευθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ἔλαβε πατριαρ-χικὴν ἄδειαν νὰ κατασκευάσῃ εἰς Ἀθήνας μοναστήριον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, τὸ ὑποῖον καὶ ἐπροίκισε μὲ πολλὰ κτήματα, ὡς ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος φαίνεται.» Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Γερ-μανοῦ ἱστορικοῦ, ἐπειδὴ αἱ ἐπιδρομαὶ ἤρξαντο ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταε-τηρίδος, ἢ δ' ἐρήμωσις διήρκεσεν ἔτη 400, ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερεὺς ἐ-πορεύθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι. Ἄλλ' ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι πατριάρχης Ἰωαννίκιος δὲν ὑπῆρξε, τὸ δὲ δεινότερον, κάλλιστα εἶναι γνωστὸν πότε ἰδρῦθη ἢ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων μονή, διότι τὸ περὶ τούτου σιγγίλιον τοῦ Πατριάρχου Ἰωαννικίου σώζεται ὁλόκληρον καὶ χρονο-

λογεῖται ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1651, ὥστε πρόκειται περί τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδ' α' τρις πατριαρχεύσαντος Ἰωαννικίου Β' καὶ περί πραγμάτων κατὰ 800 ἢ 1000 ἔτη μεταγενεστέρων τῶν σλαυϊκῶν ἐπιδρομῶν.

Παρατίθεται δὲ καὶ ἑτέρα οὐδὲν ἥττον ἀκαταγώνιστος, μαρτυρία, περί τῆς ὑπὸ τῶν Σλαύων, ἐν τῷ μεταξύ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος, ἐξολοθρεύσεως τοῦ τῶν Ἑλλήνων γένους καὶ ἰδίως τοῦ τῶν Ἀθηναίων. Ὑπάρχει χειρόγραφός τις ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, περιέχουσα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπιστολὴν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐκτραγωδοῦσαν συμφορὰς τῆς πόλεως, λοιμὸν, καὶ πειρατικὰς ἐπιδρομὰς, καὶ πυρκαϊᾶν μεγάλην, ὧν ἕνεκεν οἱ κάτοικοι ἀπεδήμησαν εἰς Σαλαμίνα καὶ εἰς Αἴγινα, καὶ εἰς τὴν τῆς Πελοποννήσου παραλίαν ἀποδίδοντες δὲ τὰς θεηλάτους ἐκεῖνας πληγὰς εἰς τὴν κατάραν τοῦ ὑπ' αὐτῶν παροργισθέντος πατριαρχικοῦ Θρόνου, αἰτοῦνται διὰ τῆς εἰρημένης ἐπιστολῆς συγγώμην παρ' αὐτοῦ. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἶπεν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν γραφεῖσαν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι· ἀλλ' ἢ τε ἀφορμὴ τῆς τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου συντάξεως, καὶ, ἂν ὄχι τὸ ἔτος, ἢ ἑκατονταετηρίς τοῦλάχιστον καθ' ἣν συνετάχθη, εἶναι ἀκρίβως γνωστὰ ἀπὸ τε τῆς χειρογράφου ἱστορίας καὶ ἀπὸ τῆς πρὸ 70 ἐτῶν ἐκδοθείσης ὑπὸ Περραιβοῦ ἐπιτομῆς τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας. Ἔχουσι δὲ τὰ περί τούτου ὡς ἐξῆς.

Μητροπολίτης Ἀθηναίων καθηρέθη ποτὲ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου. Ἀδῆλον τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτου καὶ τὸ τῆς καθαιρέσεως αἴτιον· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀγαπῶντες τὸν ἀρχιερέα αὐτῶν, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ καταφρονήσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν καθαίρεσιν καὶ ὑπεχρέωσαν αὐτὸν, ἐκόντα ἄκοντα, νὰ ἐξακολουθῇ ἐκτελῶν τὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καθήκοντα. Μετ' ὀλίγον δὲ, πέμψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιτροπὴν, πρὸς τὴν προστάτιδα τῆς πόλεως τουρκικὴν ἀρχὴν, ἀνέφερον αὐτῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περί τοῦ μητροπολίτου. Ἡ δὲ ἀπήτησεν ἀμέσως παρὰ τοῦ πατριάρχου τὴν ἀθώωσιν τοῦ καθαιρεθέντος, καὶ ὁ πατριάρχης ἠναγκάσθη τότε νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἀθώωσιν, προσθεὶς ὁμῶς ὅτι πράττει τοῦτο «ἐκ προστάγματος τῆς Ἀρχῆς.» Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲ εἰς τὴν τοιαύτην ἀθώωσιν ἠρέσθησαν, ὑποχρεώσαντες τὸν πατριάρχην νὰ ἐκδώσῃ αὐτὴν ἄνευ τοῦ ὄρου ἐκείνου ὅστις ἐδήλου ὅτι ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν. Τελευταῖον ὁμῶς ἡ ἐκκλησία ἰσχύσασα, ἔρρι-

ψε τὰ βέλη τῆς ὀργῆς αὐτῆς κατὰ τῶν Ἀθηναίων, διὰ ἐπιτιμίου φρικτοῦ, καὶ τότε συνέβησαν αἱ προαναφερθεῖσαι δειναὶ συμφοραὶ ἐξ ὧν πτοηθέντες οἱ τῆς πόλεως ταύτης κάτοικοι προσέπεσον εἰς τὸ ἔλεος τοῦ οἰκουμενικοῦ Θρόνου, διὰ τῆς δεητικῆς ἐκείνης ἐπιστολῆς, ἣν συνέταξεν ὁ ἐν τῇ ἑπτακαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας συμπολίτης αὐτῶν Βεναλδῆς, μετὰ εὐφραδείας καὶ γλαφυρότητος ἰκανῆς νὰ μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ἀκραιφνοῦς τῶν Ἀθηναίων ἐλληνισμοῦ. Καὶ αὕτη, λοιπὸν εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἣν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν ὑπέθεσε γραφεῖσαν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι καὶ συνημολόγησε μετὰ τῶν σλαυτικῶν ἐπιδρομῶν οὐ μόνον. ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, παραδόξως συγχύσας χρόνους καὶ πράγματα, καὶ ἐν τῷ ταραχῶ τούτῳ φαντασιωθεῖς Σλαύους καὶ σφαγὰς, καὶ δηώσεις, καὶ ἐρημώσεις, καὶ ὅσα ἄλλα. Ἰπῶς ἔπειτα νὰ μὴ ἀντιστρέψωμεν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἐπιφώνημα αὐτοῦ περὶ ἐκείνων οἵτινες ἐπρέσβευσαν ὅτι οὐδέποτε ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνότης ὑπῆρξεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἰσχυροτέρα καὶ ἀκμαιοτέρα ἢ κατὰ τὴν 9 καὶ τὴν 10 ἑκατονταετηρίδα, ὅτε δηλαδὴ κατ' αὐτὸν εἶχε συμπληρωθῆ ἡ καταστροφὴ αὐτῆς; Διότι περὶ τούτων ἀνέκραξέ ποτε Dieses sind Fabeln in declamatorischer Form! Μῦθοι ὅμως ῥητορικώτερον πως διεσκευασμένοι! δὲν εἶναι μᾶλλον αἱ πεπαρωνημένοι ἐκεῖνοι ἐρημνεῖαι κειμένων μηδεμίαν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὰ γεγονότα ἅπερ ἠξίωσεν οὗτος ν' ἀποδείξῃ;

Βραδύτερον, ἐλεγχθείσης ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Γερμανίᾳ τῆς πολλῆς καὶ ποικίλης αὐτοῦ πλάνης, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ μὲν τὸ ἄκριτον καὶ τὸ ἀσαφές τῶν κειμένων, νὰ ὁμολογήσῃ δὲ ὅτι ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς νεωτέραν τινὰ ἐποχὴν. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει μετὰ τοῦ συνήθους αὐτῷ ἀτρομήτου θάρρους ἰτί πρὸς τοῦτο; Μήπως οὐδὲν ἥττον ἢ ἀρχαία Ἀττικὴ δὲν ἐξέλιπεν ἐκβαρβαρωθεῖσα; Μήπως δὲν ἠρημώθη ποτὲ τοῦ ἀρχαίου τῶν κατοίκων γένους ἐπὶ 400 ἐνιαυτοῦς; — Διότι ἐπιμένει ἀξίῳ ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ εἶδεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1833, διελάμβανε περὶ ἐρημώσεως 400 ἐνιαυτῶν, καὶ οὐχὶ τριῶν μόνον ἐνῶ τὸ χειρόγραφον λέγει καθαρώτατα «ἡ Ἀττικὴ δ' ἔρημος, διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους.» Τὸ δὲ ὅτι ἡ ἐρήμωσις αὕτη ἀποδίδεται εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, λέγει, εἰμὴ ὅτι ἡ ἀσαφὴς ἀναμνησις τῶν συμφορῶν τῆς σλαυτικῆς περιόδου, συμπεριπλακεῖσα ἐν ταῖς ἀναργυρικοῖς χειρογράφοις μετὰ τῶν παθημάτων ἃ ἡ πόλις καὶ ἡ γῶρα ὑπέστησαν ἕνεκα τῶν κατὰ τὴν 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρί-

δα ἀλθωνικῶν ἐπιδρομῶν, παρήγαγε δεινὴν τινα περὶ τὰς παραδόσεις σύγχυσιν. Ὡστε, κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν ἰσχυρισμὸν, συνέβη μὲν πάντως ἐρήμωσις τῆς χώρας ταύτης ἐπὶ 400 ἐνιαυτούς, συνέβη δὲ πιθανῶς μᾶλλον ἐπὶ τῆς σλαυικῆς περιόδου, εἰ καὶ ἀποθίδεται ὑπὸ τοῦ ἀναργυρικοῦ χειρογράφου εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἐντούτοις μεταξύ τοῦ τέλους τῆς ἑκατονταετηρίδος καὶ τῆς 10 ὅτε συνέβη ἡ μυθολογουμένη αὕτη ἐρήμωσις, ὑπάρχουσι πλεῖστα ὅσα γεγονότα τὰ ὁποῖα θέλουσιν ἱστορηθῆ προΐόντος τοῦ λόγου, μαρτυροῦντα ὅτι οὐ μόνον ἡ Ἀττικὴ, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ κυρίως Ἑλλάς διετελεῖ πολυειδῶς ἀκμάζουσα. Ἐπὶ πᾶσι παρατηρεῖται ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ τῶν χειρογράφων τούτων ἐρμηνείᾳ, ἀγωνιζόμενος νὰ παραστήσῃ τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀναφερομένους γούστας ὡς Σλαῦους, ἠξίου ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς οὗτοι ἦσαν Βρούσται, κάτοικοι σλαυικοῦ τινος χωρίου τῆς Πελοποννήσου.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι, κατὰ τὰς μᾶλλον ἀξιοπίστους μαρτυρίας, ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι οὐδεμίᾳ μεγάλῃ Σλαῦων ἐγκατάστασις ἐγένετο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ Ἰστρου. Καὶ ἰσχυρίζομεθα τοῦτο ὄχι διότι ἔχομεν συμφέρον τι νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἐποικήσεις συνέβησαν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀλλὰ διότι αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῶν πηγῶν, κατὰ τοὺς στοιχειωδέστερους κανόνας τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῶν. Τὸ καθ' ἡμᾶς ποτὲ δὲν ἠρνήθημεν ὅτι σλαυικαὶ ἐποικήσεις ἐγένοντο πολλαὶ εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας· ἀξιούμεν μόνον ὅτι ἅπαντα τὰ πασίγνωστα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας μονονουχί φωνῆν ἀφίνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι δὲν κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυλὴν, ἀλλὰ ἐξεναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς συνεχωνεύθησαν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλιπον τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἔχνος ἢ ὀνόματά τινα ὄρεων, ποταμῶν καὶ χωρίων. Καιρὸς δὲ ἤδη εἶναι νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς πολέμους οἵτινες διεξήγοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸς τοὺς Πέρσας ἀπὸ Ἰουστίνου Β' μέχρις Ἡρακλείου, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ ἀβαροσλαυικοὺς.

Εἶπομεν (σελ. 138) ὅτι ἐν ἔτει 562 ὃ ἔστι τριετίαν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε συνομολογήσει πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν εἰρήνην πεντηκονταετῆ, δι' ἧς ὁ Χοσρόης παρήτησε τὰς ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεις ἀντὶ ἐτησίας δωρεᾶς 30,000 χρυσῶν. Ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ δέκα ἔτη. Ἐπειδὴ ὁ Χοσ-

ρόης ἐπανελάβε τὸν διωγμὸν τῶν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ αὐτοῦ χριστιανῶν, ὁ Ἰουστίνος προσέκαλεσε καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν πόλεμον, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ οὐδὲν ὡσαύτως ἐπραξεν ἵνα διεξαγάγῃ αὐτὸν ἐπιτυχῶς. Ὁ Ἰουστίνος ἐξέπεμψε τῷ 572 εἰς Περσίαν στρατὸν ὅστις κατ' ἀρχὰς ηὐδοκίμησεν ὅπως οὖν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πέρσαι ἀναδείκνυνται νικηφόροι, κυριεύουσι τὴν Δάραν καὶ πυρπολοῦσι τὰ προάστεια τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀπαμείας, 574. Τότε ἀναγκάζεται ὁ Ἰουστίνος νὰ συνομολογήσῃ ἀλλεπαλλήλως ἀνακωχὰς, αὐξήσας τὴν ἐτησίαν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν εἰσφορὰν μέχρι 50,000 χρυσῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἐξηκολούθουν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν Ἀρμενίᾳ· ὥστε τῷ 577 ὁ Τιβέριος, ὅστις εἶχεν ἤδη προσληφθῆ ὡς συνάρχων ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, ἐκίνησε πάντα λίθον ἵνα καταβάλλῃ τὸν ἀδυσώπητον ἐκείνον πολέμιον. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀσίας Ἰουστινιανὸν, περὶ τὰς ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν καὶ σημειωτέον ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 577, ὅτε δι' ἔλλειψιν στρατοῦ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ἐνέβαλον ἐν αὐταῖς οἱ δεκακιςμύριοι ἐκεῖνοι Σλαῦοι, περὶ ὧν τοσοῦτος ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ἀλλ' ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπελάμβανον πολὺ μᾶλλον ἐπικινδύνους ἐχθροὺς τοὺς Πέρσας ἢ τοὺς διὰ τοῦ Ἰστροῦ ἐμβάλλοντας βαρβάρους· διότι οὗτοι καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐγκαθίσταντο ἐντὸς τοῦ κράτους, ἐγκαθίσταντο ὡς φοιδερᾶτοι, καθ' ἃ ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἦτοι ὡς ὑποτελεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον σύμμαχοι, οὐχὶ ποτὲ ὡς κυρίαρχοι, ἐνῶ οἱ Πέρσαι ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τὴν κυριαρχίαν ὁλοκλήρου τῆς Ἀσίας.

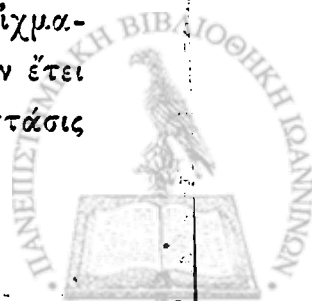
Ὅπως δὴ ποτε ὁ γέρων Χοσρόης ἐπήρχετο ἤδη ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς, ἀντεπεξεληθὼν κατ' αὐτοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον κατετρόπωσε αὐτὸν ὥστε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, φυγῶν μόνος διέβη τὸν Εὐφράτην ἐπὶ ἐλέφαντος καὶ ἐν τῇ ἀγανακτῆσει αὐτοῦ καὶ αἰσχύνῃ διὰ τὸ ὄνειδος ὅπερ ἔπαθε περὶ δυσμᾶς βίου ἐνδόξου καὶ μακροῦ, ἀπηγόρευσε δι' ἄρῶν φοβερῶν εἰς τοὺς διαδόχους νὰ στρατεύωσιν αὐτοπροσώπως καὶ μετ' ὀλίγον ἀποθνήσκων τῷ 579 κατέλιπε τὴν βασιλείαν εἰς τὸν υἱὸν Ὀρμίζδαν. Πρὸ τοῦ θανάτου δὲ ὑπέστη νέας συμφορὰς, διότι οὐ μόνον ὁ χριστιανικὸς στρατὸς διεχείμασεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Περσίας, 577—578, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἕτερος τοῦ Τιβερίου στρατηγός, ὁ Μαυρίκιος, ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις προηγουμέ-

νωσ ἀφαιρεθείσας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἐπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πολυαρίθμους αἰχμαλώτους καὶ πλούσια λάφυρα. ε

Ἀπέθανε δὲ ὁ Χοσρόης μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου Β', ὅτε ὁ Τιθέριος ἀνέλαβε μόνος τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐπὶ Τιθερίου βασιλεύοντος καὶ, ἀπὸ τοῦ 582, ἐπὶ Μαυρικίου, ἐξηκολούθησεν ὁ κατὰ Περσῶν οὗτος ἀγὼν, οἱ δὲ χριστιανοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀναδεικνύμενοι νικηφόροι κατ' ἀρχὰς ὑπὸ Μαυρίκιον καὶ Ἰουστινιανόν, ἔπειτα δὲ ὑπὸ Φιλιππικόν καὶ Ἡράκλειον καὶ ἄλλους στρατηγούς, ὅτε τῷ 591 συνέβη ἐν Περσίᾳ μεγάλη πολιτικὴ μεταβολή. Ὁ Ὀρμίζδας ἀγανακτήσας διὰ τὰς τσαυτάς τοῦ πολέμου τούτου συμφοράς, καθαιρεῖ τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ Οὐαράνην· ἀλλ' ὁ στρατηγὸς στασιάζει. Ὁ Ὀρμίζδας ἐκθρονίζεται τότε ὑπὸ τῶν ἰδίων συγγενῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν υἱὸς αὐτοῦ Χοσρόης κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ στασιαστοῦ, ὥστε ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ ὁ ἀπόγονος ἐκεῖνος τῶν Σασσανιδῶν πρὸς τὸν Μαυρίκιον καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ, ὑποσχόμενος, ἐὰν ἐπιτύχῃ, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰς ἀμφισβητούμενας χώρας. Καίτοι δὲ ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου Οὐαράνης ὑπέβαλε προτάσεις οὐδὲν ἥττον ἐπωφελεῖς, ὁ Μαυρίκιος ἀναλαβὼν τὴν προστασίαν τοῦ νομίμου ἡγεμόνος, καὶ υἰοθετήσας αὐτὸν, καὶ δούς αὐτῷ δυνάμεις ἰκανὰς, καὶ κατατροπώσας τὸν Οὐαράνην, ἀποκατέστησε τὸν νέον Χοσρόην εἰς τὴν πάτριον βασιλείαν. Ἡ Μαρτύροπολις, ἡ Δάρα καὶ ἡ Περσαρμενία παρεχωρήθησαν τότε εἰς τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ τοῦ μονάρχου τῶν Περσῶν, ὅστις λαβὼν σύζυγον Ἑλληνίδα, ἔπαυσε πάντα χριστιανῶν διωγμόν.

Τὸ λαμπρὸν τοῦτο τέλος τοῦ μακροῦ περσικοῦ πολέμου παρηκολούθησαν ἂν ὄχι ὅμοιοι θρίαμβοι ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, τούλαχιστον ὅμως, ὡς ἐξεθέσαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 193), πολεμικὰ κατορθώματα ἰκανὰ νὰ περιστείλωσι τοὺς τε Ἀβάρους καὶ τοὺς Σλαύους. Δυστυχῶς οἱ ἀδιάκοποι ἀγῶνες εἰς οὓς ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ στρατεύματα ἔνεκα τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολέμων καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς ἔνεκα τῶν ὑπερόγκων δαπανῶν τὰς ὁποίας οἱ πόλεμοι οὗτοι ἀπῆτουν, νὰ περιστείλῃ μὲν ἐν μέρει τὴν μισθοδοσίαν τοῦ στρατοῦ, νὰ ἀποποιηθῇ δὲ τὴν λύτρωσιν ἰκανῶν αἰχμαλώτων, παρήγαγον κατὰ μικρὸν γενικὴν δυσἀρέσκειαν. Ἦδη ἐν ἔτει 588 ὁ στρατὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶχε στασιάζει· καὶ αὕτη μὲν ἡ στάσις

κατ'εὐνάσθη. Ἀλλὰ τῷ 602 ἀφηνίασεν ὁ περὶ τὸν Ἰστρὸν στρατὸς, ὅστις, ἀναγορεύσας ἡγεμόνα τὸν Φωκᾶν, ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πρωτεύουσα διέκειτο ὡσαύτως δυσμενῶς πρὸς τὸν Μαυρίκιον, διότι ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τηλικούτων πολέμων πολλὴ ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ δυσθυμία καὶ ἀπορία. Ὅθεν ἐκραγείσης στάσεως, καθρέθη ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Μαυρίκιος καὶ προεχειρίσθη ὁ Φωκᾶς, ὅστις μετ' οὐ πολὺ ἐθανάτωσε τὸν τε προκάτοχον καὶ ἅπασαν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

Πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπεῖραν ὄντως τραγικαί. Ὁ Μαυρίκιος ἅμα μαθὼν ὅτι ἐφθασεν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς βασιλευούσης ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς, ἐπὶ ὁρμίονος, μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων. Ἀλλὰ νοσήσας ἐκ ποδάγρας, δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ πολὺ καὶ ἠναγκάσθη νὰ διαμείνῃ εἰς τὸν λεγόμενον Αὐτόνομον. Ἐκεῖ διέτριβε πέντε ἤδη ἡμέρας, ὅτε, τελεσθέντος ἰπποδρομικοῦ ἀγῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ δῆμοι ἐστασίασαν πρὸς ἀλλήλους, ζητοῦντες ἕκαστος νὰ προτιμηθῇ εἰς θέσιν τινά· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐριδος ἀνέκραξαν· «Ὁ Μαυρίκιος οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ ζῆ· ἐρωτηθήτω.» Ἐκ τούτου ταραχθεὶς ὁ Φωκᾶς ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ προκατόχου, καὶ ἐξαποστείλας προσήγαγεν αὐτὸν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Πρῶτοι ἐθανατώθησαν οἱ πέντε ἄρρενες παῖδες, ἐνώπιον τοῦ Μαυρικίου, ὅστις φιλοσοφῶν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ, συνεχῶς ἐπέλεγε· «δίκαιος εἶ, κύριε, καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.» Θαυμαστόν δὲ ἔδωκε δεῖγμα μεγαλοφροσύνης ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ· διότι ἡ τροφὸς κλέψασα ἓνα τῶν βασιλικῶν παιδῶν, ἐπέδωκε τὸ ἑαυτῆς τέκνον εἰς σφαγὴν· ἀλλ' ὁ Μαυρίκιος δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοιαύτην ἐθελουσίαν· καὶ ἐπεζήτησε τὸ ἴδιον τέκνον. Μεθ' οὗ ἐθανατώθη καὶ αὐτός. Ἡ δὲ χήρα καὶ αἱ θυγατέρες αὐτοῦ ἐκλείσθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς μονὴν τινά· ἀλλὰ μετὰ 4 περίπου ἔτη ἐφονεύθησαν ὡσαύτως ἐπὶ προφάσει συνωμοσίας. Πᾶσα αὕτη ἡ οἰκογένεια ἐτάφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Μάμαντος, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος αὐτῆς χαραχθὲν τὸ ἐπόμενον μελαγχολικὸν ἔμα καὶ ἑλληνικώτατον ἐλεγεῖον·

Ὁ δ' ἐγὼ ἡ τριτάλαινα καὶ ἀμφοτέρων βασιλῆων
Τιβερίου θυγάτηρ, Μαυρικίου τε δάμαρ
ἡ πολύπαις βασιλείᾳ, καὶ ἡ δειξασ' ἀλοχείην,
ὡς ἀγαθὸν τελέθει, καὶ πολυκοιρανίην,

κεῖμαι σὺν τεκέεσσι καὶ ἡμετέρῳ παρακοίτῃ
 δῆμου ἀτασθαλίῃ καὶ μανίῃ στρατιῆς.

Τῆς Ἐκάβης ἔτλην πολὺ χείρονα, τῆς Ἰοκάστης,
 ναὶ καὶ τῆς Νιόβης· ἔμπνοός εἰμι νέκυς.

Εἰ καὶ τὸν γενέταν, τί μάτην τὰ νεογνά δ' ἔκτειναν
 ἀνθρώπων κακίης μηδὲν ἐπιστάμενα ;

ἡμετέροις πετάλοισι κατὰσκίος οὐκέτι Ῥώμη·
 ῥίζα γὰρ ἐκλάσθη Θρηϊκίοις ἀνέμοις.

Ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Φωκά κατ' οὐδὲν ἠλάττωσε τὰς ἀφορμὰς τῆς
 δυσαρесκείας αἵτινες προεκάλεσαν τὴν πτώσιν τοῦ Μαυρικίου· ἐξ ἐναν-
 τίας ἠῤῥξησαν αὐτάς. Αἱ μὲν ἀβαροσλαυικαὶ ἐπιδρομαὶ ἔπαυσαν ἐν ταῖς
 εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἀλλ' ἐπανελήφθησαν ἐν Ἀσίᾳ αἱ τῶν Περσῶν
 ἐχθροπραξίαι, καὶ ἀπέβησαν τοσοῦτω μᾶλλον ὀλέθρικαι ὅσῳ ὁ Φωκάς,
 ὑποπτεύων τοὺς ἐπισημοτέρους στρατηγούς τοῦ Μαυρικίου, ἐθανάτω-
 σεν ἢ ἄλλως ἀπεμάκρυνεν αὐτούς ἐκ τοῦ στρατοῦ. Τῶνόντι ὁ Χοσρόης,
 ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ
 Μαυρικίου, ἐνέβαλεν εἰς τὸ κράτος, ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν Μεσοποταμίαν,
 τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρησε τὴν Ἀντιόχειαν καὶ
 ἐλεηλάτησεν αὐτὰ τῆς Χαλκηδόνος τὰ περίχωρα, συνεπαγόμενος μεθ'
 ἑαυτοῦ καὶ ἀπατεῶνά τινα, ὃν ἔλεγεν ὄντα υἱὸν τοῦ Μαυρικίου. Τού-
 των δὲ γενομένων, ὁ Φωκάς ἐξηκολούθει διαπράττων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ
 πολλοὺς φόνους καὶ κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἐπὶ τῇ
 κυγατρὶ γαμβρὸν Πρίσκον ἢ κατ' ἄλλους Κρίσπον, ὅστις βλέπων ἑαυ-
 τὸν κινδυνεύοντα, ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 608 πρὸς Ἡράκλειον τὸν ἑξαρχον
 τῆς Ἀφρικῆς (ἥτις ὡς καὶ ἡ Αἴγυπτος δὲν εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς τὸν Φω-
 κά), νὰ πέμψῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσῃς τὸν δμῶνυμον υἱὸν μετὰ
 δυνάμεως ἀποχρώσεως. Ἐπαναληφθείσης δὲ τῆς προσκλήσεως κατὰ τὸ
 ἐπιὸν ἔτος ὑπὸ τῆς συγκλήτου, ἔρχεται τῷ 610 ὁ νεώτερος Ἡράκλειος
 εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἀναγο-
 ρεῖται βασιλεὺς, ἀφοῦ κατήρσεσε καὶ παρέδωκε τὸν Φωκάν εἰς τὸν
 ὄχλον, ὅστις ἐθανάτωσεν αὐτὸν οἰκτρῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Ἡράκλειος.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγεννήθη ἐν Καππαδοκίᾳ τῷ 575, ἐκ γονέων ἐπιφανῶν. Ὁ ὁμώνυμος πατήρ αὐτοῦ εἶχε διαπρέψει εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους, πρὶν προχειρισθῆ ἑξάρχος Ἀφρικῆς· συζευχθεὶς δὲ τὴν Ἐπιφάνειαν, ἣν ἐξαιρέτως ηὐλαβοῦντο οἱ τῆς βασιλευούσης κάτοικοι, ἐγέννησε τέκνα τρία· τὸν ἀπαθανάτισαντα τὸ ὄνομα τοῦτο Ἡράκλειον, τὸν Θεόδωρον, ὃν πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν προϊόντος τοῦ λόγου καὶ τὴν Μαρίαν ἧς τὴν θυγατέρα Μαρτίαν ἠγάπησε καὶ ἐνυμφεύθη ὁ μέγας βασιλεὺς, καὶ τοὶ ἴδιαν αὐτοῦ ἀνεψιᾶν οὔσαν. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ πρεσβυτέρου Ἡρακλείου Γρηγορᾶς διέδξατο αὐτὸν ἐν τῇ ἐξαρχίᾳ τῆς Ἀφρικῆς· καὶ τοῦ Γρηγορᾶ δὲ τούτου ὁ υἱὸς Νικήτας ἐφημίζετο ἐπὶ ἀνδρείᾳ.

Ὁ νεώτερος Ἡράκλειος ἦτο ἐξαέτης ὅτε ὁ Χοσρόης ἠττήθη περὶ Καισάρειαν τοσοῦτον ὀλοσχερῶς ὥστε, ὡς εἶδομεν, δι' ἁρῶν φοβερῶν ἀπηγόρευσε τοῖς διαδόχοις νὰ στρατεύωσιν αὐτὸπρὸς ὡπως. Ὁ κατὰ Περσῶν πόλεμος εἶχεν ἐντούτοις ἐξακολουθήσει δι' ἐξαγόμενος εὐδοκίμως ὑπὸ δύο Καππαδοκῶν· τοῦ μικρὸν ἔπειτα βασιλεύσαντος Μαυρικίου καὶ τοῦ κατόπιν ἐξάρχου προχειρισθέντος Ἡρακλείου, ὅστις ἤρατο περὶ Δάραν καὶ βραδύτερον περὶ Νίσιβιν νίκας περιφανεῖς. Τοιαῦτα ἔχων ὑποδείγματα, ἠκολούθησεν ὁ Ἡράκλειος τὸν πατέρα αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐξαρχίαν. Οἱ ἡμέτεροι χρονόγραφοι ἀποθαυμάζουσι τὸ κάλλος καὶ τὴν βῶμην αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Βουργούνδιος Φρεδεγάριος βεβαίῳ ὅτι ἀνταγωνιζόμενος πρὸς λέοντας ἐφόνευεν αὐτούς.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δυναστείας ἣτις ἐβασίλευσεν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας σπουδαιότητι ἐγένετο τροπὴ περὶ τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἡράκλειος ἐπήνεγκεν εἰς τὸν μασθεῖσμόν πληγὴν καιρίαν, ἐξ ἧς τὸ τε θρήσκευμα τοῦτο καὶ τὸ βασίλειον ἐφ' οὗ ἐπερείδετο ἐντελῶς κατεβλήθησαν. Ἀλλ' ὁ θρίαμβος οὗτος, ὅστις μέχρι τινὸς ἐνθυμίζει τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν τοῦ πρώτου περσικοῦ βασιλείου, δὲν ἐπήγαγεν, ὡς ἐκεῖνος, νέαν τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐξάπλωσιν. Καθ' ἣν στιγμὴν κατέ-

πιπτεν ὁ μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἰσχυρότατος πολέμιος τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, προέκυπτεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου ἀπροσδόκητος καὶ φοβερώτερος ἀντίπαλος, ὁ μουαμεθανισμός. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ νέου τούτου πολέμου· ἀλλ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ σώσωσι μὲν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, νὰ διατηρήσωσι δὲ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ἰσορροπίαν τινὰ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων.

Ὁ Ἡράκλειος ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 36 καὶ διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ θανάτου, ἐν διαστήματι ἐτῶν 30. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἡρακλείου, λέγει ὁ Ἀγγλος Γίββων, ὑπῆρξεν εἰς τῶν παραδοξοτάτων καὶ ἀνωμαλωτάτων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας διετέλεσεν, ὡς φαίνεται, δοῦλος τῆς ἀργίας, τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς δεισιδαιμονίας, καὶ θεατῆς ἀδιάφορος τῶν δημοσίων συμφορῶν. Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς πρωϊνῆς καὶ τῆς ἑσπερινῆς ἐκείνης ὁμίχλης, ὁ ἥλιος ἐξήστραψε λαμπρότατος περὶ μεσημβρίαν καὶ ἐπὶ ἐξ ἔτη ὁ πρότερον νωθρός οὗτος βασιλεὺς ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, καταπεσὼν ἔπειτα αὐθις εἰς τὴν προηγουμένην ἀδράνειαν. Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἐξακολουθεῖ ὁ Γίββων, δὲν ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς οὔτε τὰς αἰτίας τῆς ληθαργίας τοῦ ἀνδρός, οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐξεγέρσεως αὐτοῦ· ὥστε ἠναγκασμένοι ὄντες νὰ καταφύγωμεν εἰς εἰκασίας ἀπλᾶς, ὑποθέτομεν ὅτι εἶχε πλείονα προσωπικὴν ἀνδρείαν ἢ εὐσταθῆ περὶ τῶν πραγμάτων πρόνοιαν, καὶ ὅτι ἀφ' ἐνός αἱ χάριτες τῆς δευτέρας αὐτοῦ συζύγου Μαρτίνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβουλῆ ἀγενεῖς ὑπέθρεψαν τὴν φυσικὴν ἐκείνην νωθρότητα, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἀνέκυψεν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰμὴ ὅτε ἡ αὐθάδεια τοῦ νεωτέρου Χοσρόου ὑπερέβαλε πᾶν μέτρον. Τοιαῦτα λέγει περὶ Ἡρακλείου ὁ Γίββων καὶ μία τῶν τραγικωτέρων τοῦ βασιλέως ἐκείνου συμφορῶν ὑπῆρξε βεβαίως αὕτη ἡ τεχνικὴ ἄμα καὶ ἄδικος περὶ αὐτοῦ ἀπόφανσις. Ἡ εἰκὼν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοθαύμαστος, ἀλλὰ ἡ κρίσις τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλῆς. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκ τῶν τριῶν δεκαετηρίδων τῆς βασιλείας ταύτης, ὁ Ἡράκλειος μόνον κατὰ τὴν ἐν τῷ μέσῳ ἀνεφάνη στρατηγὸς μέγας. Εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι παρὰ τοῖς χρονογράφοις δὲν καταφαίνεται ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρός ἐνέργεια οὔτε κατὰ τὰ πρῶτα οὔτε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἀλλὰ τὰ πράγματα αὐτὰ ὅσον ἀτελῶς καὶ ἀνπαρίστανται εἰς ἡμᾶς, ἐξηγοῦσι μέχρι τινὸς διὰ τί ἠναγκάσθη νὰ ἀνα-

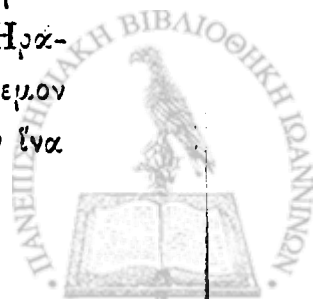
βάλη ἐπὶ τοσοῦτον τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, καὶ διὰ τί, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Περσῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνταγωνισθῇ ἐπίσης ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς Ἄβαρας.

Ἡ ὀλεθρία ὀκταετής τοῦ Φωκᾶ βασιλεία κατέλιπε τὸ κράτος εἰς ἐντελῆ ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν παραλυσίαν. Αἱ μεταξὺ Ἰστρου καὶ Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι αἱ πολλὰ παθοῦσαι ἐκ τῶν προηγουμένων ἀβαροσλαυτικῶν εἰσβολῶν, ἐκιδύνευσον νὰ πάθωσι νέας ἐπιδρομὰς· αἱ δὲ ἄσιαναι ἐληλατοῦντο ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν Περσῶν. Δύο μεγάλαι ἐπαρχίαι, ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Ἀφρική, εἶχον ἀποσπασθῆ τοῦ κράτους. Ὁ στρατὸς ὁ τοσαῦτα διαπράξας ἐπὶ Μαυρικίου κατορθώματα, εἶχεν ὑπερστῆ φθορὰν ἀνθρώπων δεινοτάτην ἢ μᾶλλον καθ' ὀλοκληρίαν εἶχεν ἐξοντωθῆ· διότι ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ἐξέτασιν ἀκριβῆ τῶν ὑπαρχόντων ταγμάτων, δὲν εὗρεν, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰμὴ δύο καὶ μόνους στρατιώτας ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐστασίασαν ὑπὸ τὸν Φωκᾶν. Τοῦτο εἶναι ἴσως ὑπερβολή, ἀλλ' ὅπως δῆποτε ὑποδεικνύει ὅτι ὁ στρατὸς συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ νεοσυλλέκτων, οἵτινες, βιώσαντες ἐν ἀναρχίᾳ καὶ οὐδέποτε ἐκτελέσαντες ἐπὶ τῆς ὀκταετίας ἐκείνης τὸ καθῆκόν των ἐνώπιον τῶν πολεμίων, οὐδεμίαν παρεῖχον ἐγγύησιν ὅτι θέλουσι πράξει τοῦτο τοῦ λοιποῦ καὶ ἐδέοντο γενικῆς τινος ἀναδιοργανώσεως. Τὸ ἄλλοτε πλουσιώτατον ταμεῖον ἦτο κενόν, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξητλημέναι ὥστε ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα εἰς τὰ πολύτιμα τῶν ἐκκλησιῶν κειμήλια ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς χρείας τοῦ πολέμου. Πλὴν τούτου ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ Κρίσπος ἢ Πρίσκος, ὅστις εἶχε προκαλέσει τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν τοῦ Ἡρακλείου, εἶδε δυσαρέστως ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ τὴν βασιλείαν ἣν εἶχεν ἐλπίζει ἐκεῖνος νὰ λάβῃ. Ὁ Ἡράκλειος τιμήσας αὐτὸν πολυειδῶς, ἐξαπέστειλε γενικὸν διοικητὴν εἰς τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλ' ἔβλεπεν αὐτὸν οὐ μόνον οὐδὲν πράττοντα πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους κατὰ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ καὶ περιφρονοῦντα καὶ ἀπειλοῦντα καὶ ὑβρίζοντα τὸν βασιλέα. Εἶναι πρόδηλόν ὅτι, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδύνατο νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν πολεμίων τὴν ἐπιούσαν τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως αὐτοῦ. Ἐπρεπε πρὸ πάντων νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους, νὰ ρυθμίσῃ ὀπωροῦν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οικονομικὴν, ν' ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Κρίσπου, νὰ διοργανώσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ ὑποβάλλῃ εἰς πειθαρχίαν τὸν στρατόν· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ

ἀντιπαραταχθῆ συγχρόνως ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ κατὰ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ κατὰ τῶν Περσῶν, ἔπρεπεν οὕτως ἢ ἄλλως νὰ ἀπαλλαγῆ τοῦ ἐνός τῶν δύο ἐκείνων ἀντιπάλων, ἵνα δυνηθῆ νὰ ἐπιπέσῃ δι' ὅλης τῆς δυνάμεως κατὰ τοῦ ἐτέρου. Εἰς ταῦτα ἐνησχολήθη κατὰ τὰ ἔνδεκα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη, ἐπιχειρήσας κατὰ τὸ δωδέκατον, ἦτοι κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 622 τὰς ἀειμνήστους κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείας. Ἴσως ἐβράδυνε πολὺ νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον, ἀλλ' εἶναι ἐσχάτη ἀδίκια νὰ εἴπωμεν ὅτι διετέλεσεν ὅλως ἀπρακτῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔνδεκα ἔτη. Καὶ ἔπειτα μήπως γνωρίζωμεν ἀκριβῶς τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσκολίας πρὸς τὰς ὑποίας εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὶν ὀρμῆσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας; Οἱ χρονογράφοι δὲν ἀναφέρουσιν ἄλλο εἰμὴ ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 612 καθήρσε τὸν Πρίσκον καὶ περιέστειλε τὸν στρατὸν αὐτοῦ· ὅτι ἀφοῦ ἐν ἔτει 617 ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Χοσρόην, κατώρθωσεν ἐν ἔτει 620 νὰ οὐδετερώσῃ τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων, καὶ ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 τελευταῖον ἠγάγεν ἐπὶ τοὺς Πέρσας στρατιάν δι' ἧς ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτὰ διέπραξε τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Ἀλλὰ δι' ὁπόσων καὶ ὁποίων ἄρχ γε ἀγώνων ἐπέτυχε νὰ ἀπαλλαγῆ ἀρκούντως παντὸς ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ περισπασμοῦ ἵνα ἀναλάβῃ τὸν μέγαν τοῦτον πολεμικὸν ἀγῶνα! Ὅπόσαι ὑπῆρξαν αἱ δυσχέρειαι, ὑποφαίνεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ ἀνθρώπος αὐτός, ὅστις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀναδειχθῆ τοσοῦτον ἀπτόητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἀπηλπίσθη τῷ 618 καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀφρικὴν κατ' εὐτυχίαν ὁ δῆμος καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετέπεισαν αὐτὸν διὰ πολλῶν ἱκεσιῶν καὶ ἀπήλλαξαν οὕτω τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐκ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, διότι ὅπως εἶχον τὰ πράγματα, ἐνῶ αἱ βόρειαι ἐπαρχίαι ἐκινδύνεον ἀπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων, οἱ δὲ Πέρσαι ἐστρατοπέδευον περὶ Χαλκηδὸνα ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Μωάμεθ εἶγεν ἀρχίσει τὰς ἐν Συρίᾳ ἐχθροπραξίας, ἀμφιβάλλομεν ἂν, ὑποχωρήσαντος τοῦ Ἡρακλείου, ἤθελε σωθῆ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις.

Εἶδομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 602 δὲν ἀναφέρονται Ἀβάρων ἐπιδρομὴ ἀλλὰ οὐδὲ συνθήκη ἐπίσημος εἰρήνης μνημονεύεται. Εἰς δὲ τὸν Ἡρακλείου δὲν συνέφερε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον ἀφίνων οὕτω μετέωρα τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην πράγματα. Ὅθεν ἵνα

ἀσφαλισθῆ ὅπως οὖν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἐνησχολήθη περὶ δύο τινά-
 τήν συνομολόγησιν ῥητῆς πρὸς τὸν χαγάνον εἰρήνης· τὴν διαίρεσιν
 τῶν Σλαύων ἀπὸ τῶν Ἀβάρων. Αἱ περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Ἀβαρας
 προτάσεις δὲν φαίνονται γινόμεναι εἰμὴ περὶ τὸ 619 ἔτος. Ὁ χαγά-
 νος ἀπήντησεν εἰς τοὺς ἐπὶ τούτῳ σταλέντας πρὸς αὐτὸν μετὰ δώρων
 πρέσβεις, ὅτι ἡ μακρὰ αὐτοῦ ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας ἀποχὴ μαρτυ-
 ρεῖ ὅπόσον φιλικῶς διάκειται πρὸς τὸ κράτος, καὶ ὅτι ἵνα ἀποδείξῃ
 ἔτι μᾶλλον τὴν προαίρεσιν ταύτην, προβάλλει ἵνα ἔλθῃ εἰς προσωπι-
 κὴν πρὸς τὸν βασιλέα συνέντευξιν. Ὡς τόπος τῆς συνεντεύξεως ταύτης
 ὠρίσθη ἡ Ἡράκλεια, δηλαδὴ ἡ ἀρχαία Πέρινθος περὶ τὴν Προποντίδα.
 Ἄλλ' ὁ χαγάνος προσελθὼν αὐτόθι μετὰ πολυαριθμοῦ συνοδείας ἐπε-
 βουλευθῆ τὸν Ἡράκλειον καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ συλλάβῃ αὐτόν. Πολ-
 λὴν δὲ διαπράξας λεηλασίαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπό-
 λεως, ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἴδια ἀπάγων μέγαν αἰχμαλώτων ἀριθμόν. Ὁ
 ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων ἠθέλησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ταύτην
 ἐπιβουλήν ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν ἀκατάσχετον τῶν περὶ αὐτὸν πλεο-
 νεξίαν, προτείνων νὰ ἀποδώσῃ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ὅσῃν ἤθελε δυ-
 νηθῆ νὰ ἀνεύρῃ λείαν, καὶ λέγων πάντοτε ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρη-
 νεύσῃ πρὸς τὸ κράτος· ὁ δὲ Ἡράκλειος ὅστις ἐπείγετο νὰ στρατεύσῃ
 ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἐπροσποιήθη ὅτι δέχεται τὴν δικαιολογίαν ταύτην,
 καὶ συνωμολόγησε τελευταῖον τῷ 620 ὀριστικὴν πρὸς τοὺς Ἀβαρας
 εἰρήνην.

Ἄλλ' ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν ἤθελε παράσχει αὐτῷ πολλὴν ἀσφάλειαν
 κατὰ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἔθνους τούτου, ἐὰν συγχρόνως, διαιρῶν τοὺς
 Σλαύους ἀπὸ τῶν Ἀβάρων, δὲν παρεδέχετο πολλοὺς τῶν πρώτων ὡς
 ἐποίκουσ καὶ συμμάχους εἰς τινὰς τῶν βορειότερων τοῦ κράτους ἐπαρ-
 χιῶν, ὅσαι εἶχον ὅπως οὖν ἐρημωθῆ ἐκ τῶν ποικίλων συμφορῶν τῆς ἔκτης
 ἑκατονταετηρίδος. Ὄθεν, πρὶν εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν χαγάνον, ἐπεχείρησεν
 ἰδίως πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσεις, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς μὲν τοὺς
 Χρωβάτους τὸ βορειότερον τῆς σημερινῆς Δαλματίας μέρος, δηλαδὴ
 τὴν τουρκικὴν καὶ αὐστριακὴν Κροατίαν καὶ τὴν Μορλακίαν· εἰς δὲ τοὺς
 Σέρβλους χώραν εὐρείαν πρὸς ἀνατολὰς τῶν Χρωβάτων, τὴν τότε μὲν
 ὀνομαζομένην ἄνω Μοισίαν καὶ Δακίαν καὶ Δαρδανίαν, ἔκτοτε δὲ
 μετονομασθεῖσαν Σερβίαν καὶ Βοσνίαν. Ἐπειτα δὲ προσεπέτρεψεν εἰς
 αὐτοὺς πᾶσαν τὴν χώραν τὴν ἐξαπλουμένην πρὸς μεσημβρίαν τῆς
 Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς εἰς τοὺς Χρωβάτους παραχωρηθείσης

Δαλματίας. Ἡ χώρα αὕτη ἐξετείνεται ἀπὸ τῶν ὀρέων τὰ ὑποῖα ὀρίζουσι πρὸς βορρᾶν τὴν Μακεδονίαν, μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, πρὸς μεσημβρίαν δὲ προέβαινε μέχρι τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἡ τοιαύτη τῶν Σλαύων παραδοχὴ ἐντὸς τοῦ Ἰστροῦ εἶναι ἐν τῶν σπουδαιωτάτων γεγονότων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, διότι αἱ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου κατασταθεῖσαι ἔκτοτε πολυάριθμοι σλαυικὰ φυλὰ ἑπενήργησαν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπενεργούσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνισμοῦ· ὥστε δεῖον νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τὸ γεγονός τοῦτο.

Ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου εἶχομεν εἶπει ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ποικίλα βαρβαρικά φύλα, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ σλαυικὰ, εἶχον ἤδη καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους χωρῶν, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ, ἀλλ' ὅτι οἱ ἔποικοι οὗτοι ἦσαν εὐαριθμότεροι τῶν ἐγχωρίων κατοίκων, δι' ὃ καὶ κατὰ τὴν ἕκτην ἔτι ἑκατονταετηρίδα ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς ἔλεγε τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν ἐκείνων Ἕλληνας τοὺς πλείστους ὄντας. Ὅ,τι δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ ὁπόσον αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἶχον ἐξελλητισθῆ καθάπερ τότε ἐξηγήσαμεν, εἶναι ὅτι καὶ τῶν πόλεων πολλὰ ὀνόματα ἦσαν ἑλληνικά. Οἷον ἐν μὲν τῇ Ἰλλυρίᾳ, Τραγύριον, Σαλῶνα, Ἐπέτειον, Ὀναῖον, Ἐπίδαυρος, Ρίζων, Νυμφαῖον, Λίσσος, Ἀνδῆριον, Σινόδιον, Ἄλγητα, Δωράκιον, Ἐπίδαμνος, Ἀπολλωνία, Αὐλῶν, Βουλῆς, Ἀμαντία, Ὠρικὸς, Λυχνίς, Οἰναῖον, Λιστρῶν, Γεροῦς, Ἄργος, Ἀντάγνεια, Ὀμφάλιον, Ἐκατόμπεδον, Ἀδριανούπολις καὶ ἄλλαι τούτοις ὅμοιαι ἐν δὲ τῇ ἄνω Μοισίᾳ, Ἀκοῖνες, Ἀλμός, Ὀρθέμαρχος, Ταυρήσιον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐπὶ Ἡρακλείου γενομένης ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐγκαταστάσεως τῶν Σέρβλων καὶ τῶν Χρωθᾶτων, ὁ ἑλληνισμὸς ἐξέλιπεν ἐκ τῶν ὑπαίθρων τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας, περιορισθεὶς εἰς πόλεις τινὰς μόνον, καὶ ἰδίως εἰς τὰς παραλίαις πόλεις, οἷον, Ραούσιον, Ἀσπάλαθον, Τραγύριον, Διόδωρον, Ὀψαραν, Ἀρβην, Βέκλαν κ. τ. τ. αἵτινες ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἔσῳζον ἔτι τὸν ἑλληνισμὸν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ χρόνῳ, κατέλαβον καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν κάτω Μοισίαν τὴν ἀπὸ αὐτῶν μετονομασθεῖσαν Βουλγαρίαν, ὁ ἑλληνισμὸς τῶν βορείων χωρῶν περιεστάλη ἔτι μᾶλλον, ἐξακολουθήσας νὰ ἐπι-

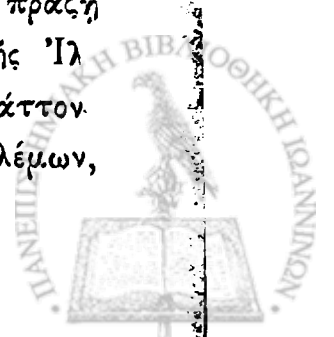

κρατῆ εἰς μόνην τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἃν καὶ ἐσώζετο πάντοτε εἰς τὰ παράλια τῆς Βουλγαρίας, διὰ δὲ τοῦ θρησκευματος ἀντήχει εἰς ἄπασαν ἐκείνην τὴν χώραν, διότι οἱ Βούλγαροι ἀνεκάθεν τὸ πλεῖστον ἑλληνιστὶ ἐτέλουν τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ περὶ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄλλοτε καὶ πολλάκις θέλομεν εἶπει πλειότερα. Οἱ δὲ Σλαῦοι οἱ ἐπὶ Ἡρακλείου καταλαβόντες τὰς δυτικοβορειοτέρας χώρας, ἀνεγνώρισαν μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλουν φόρους εἰς αὐτόν, ἐδέχθησαν δὲ καὶ τὸ θεῖον βάπτισμα, διωκοῦντο ὅμως ὑπὸ ἰδίων πολυαρίθμων ἡγεμόνων καλουμένων ζουπάνων, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέβαλλον τὸ χριστιανικὸν θρησκεῦμα μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὀριστικῶς ἀπεδέχθησαν αὐτὸ, συνήθως δὲ οὐδὲ τοὺς τεταγμένους φόρους κατέβαλλον. Πλὴν τούτου αἱ σλαυϊκαὶ ἐκεῖναι φυλαὶ ἐξαπέστειλαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἀποικίας πολυαρίθμους εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας μέχρις αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἡπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον οὐδέποτε ἐπεκράτησαν ὅπως εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας πρὸς νότον μάλιστα τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων ἐντελῶς συνεχωνεύθησαν διὰ τοῦ χρόνου ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἀλλὰ εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἰδίως εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν ἐκσλαυισθειῖσαν Βουλγαρίαν, συνεκρότησαν αὐτοτελεῖς ἰσχυρὰς ἡγεμονίας, αἵτινες πολλάκις μὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ὀπλων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἐπὶ τέλους ὅμως διέσωσαν τὴν αὐτόνομον αὐτῶν ὑπαρξίν, ὥστε ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐξαιρέτως κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὤρεξαν χεῖρα ἐπὶ τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ὑπέκυψαν μὲν μετ' οὐ πολὺ τότε, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸν κοινὸν ζυγὸν τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον αἱ σλαυϊκαὶ φυλαὶ τῶν βορειοτέρων ἐκείνων χωρῶν ἀποτελοῦσι κλάσμα μέγα καὶ αὐτοτελεῖς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων, οἵτινες φαίνονται προωρισμένοι νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτῆς κυριαρχίαν ὥστε αἱ φυλαὶ αὗται ἐπὶ χίλια διακόσια ἡδὴ ἔτη δὲν ἔπαυσαν ἐπενεργοῦσαι οὕτως ἢ ἄλλως ἐπὶ τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ τούτου ἕνεκεν εἶπομεν ὅτι ἡ ἐπὶ Ἡρακλείου ἐγκατάστασις αὐτῶν εἰς τὴν ἄνω Μοισίαν καὶ εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, εἶναι γεγονόςς σπουδαιότατον τῆς πατρῆου ἡμῶν ἱστορίας.

Πρέπει ἄρα γε νὰ καταδικάσωμεν ἀπολύτως τὸν Ἡράκλειον, διότι ἐνίδρυσεν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν τὰ ἀλλότρια ἐκεῖνα ρῦλα, δι' ὧν ἀπεκόπησαν ἀπὸ τοῦ δένδρου τοῦ ἑλληνισμοῦ πολλοὶ καὶ μεγάλοι κλάδοι; Παρατηρητέον πρὸ πάντων ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοτε ὑπεδείξαμεν, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου τοῦ δεξαμένου τοὺς Γότθους μέχρι τοῦ Ἡρακλείου τοῦ δεξαμένου τοὺς Σλαύους καὶ μέχρι τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων τῶν δεξαμένων τοὺς Βουλγάρους καὶ ἄλλους ἥττονος λόγου ἀξίους ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντας λαοὺς, δὲν ἐφοβοῦντο τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν τῶν βαρβάρων τούτων, οὐδ' ὑπελάμβανον αὐτὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν αὐτοτελή τοῦ κράτους ὑπαρξίν. Ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἠγωνίσθη μὲν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς μονάρχαι τῆς Περσίας, τοὺς καλίφας τῶν Μωαμεθανῶν, τοὺς ἀπὸ δυσμῶν ἐπελθόντας ἡγεμόνας τῶν Φράγκων, διότι ἅπαντες οἱ πολέμιοι οὗτοι, ὠργανωμένοι εἰς κράτη μεγάλα καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐρυθμα, ἀπέβλεπον εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατάλυσιν αὐτὴν ὀλιγώτερον δ' ἐδυσχέραινεν ἐπὶ τῇ ἐπιδρομῇ τῶν βαρβάρων τῆς Ἄρκτου, διότι οἱ βάρβαροι οὗτοι, συγκείμενοι ἐξ ὄχλων ἀνοργανίστων, συνήθως δὲν ἐνέβαλλον εἰμῆ ἐπὶ λεηλασία ἢ τὸ πολὺ ἐπὶ καταλήψει τινῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν ὑπὸ ὄρους οἷτινες προϋπέθετον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὅθεν ὡσάκις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ αὐτοὺς ἐντελῶς, συνήγει εἰς τὸν ἐποικισμόν αὐτῶν, εὐελπὶς ὅτι διὰ τοῦ ἑλληνιστί διαδιδόμενου εἰς αὐτοὺς χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως, νομοθεσίας καὶ ἐκπαιδεύσεως, θέλει ἐπιτύχει τὴν πρὸς τοὺς προηγουμένους κατοίκους ἀφομοίωσιν καὶ θέλει ἀνορθώσῃ τὴν ἑλληνικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα. Ἐπέτυχε δὲ τοῦτο τῶνόντι ὡς πρὸς τὰς μεσημβρινὰς χώρας καὶ ἠθέλεν ὡσαύτως ἐπιτύχει ὡς πρὸς τὰς βορειοτέρας. εἰάν ποικίλοι ἄλλοι πολέμιοι, καὶ ἰδίως ἀπ' ἀνατολῶν μὲν οἱ Μωαμεθανοὶ, ἀπὸ δυσμῶν δὲ οἱ Φράγκοι, δὲν ἀνέτρεπον τὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκείνῳ ἐνέργειαν αὐτῆς.

Τοῦτο ἐξηγεῖ εἰς ἡμᾶς κατὰ πρῶτον λόγον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλὰ εἶχεν, ὡς προείπομεν, καὶ ἄλλους λόγους νὰ πράξῃ ὅ,τι ἔπραξεν. Ἄν δὲν ἐδέχετο τοὺς Σλαύους εἰρηνικῶς ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας, οὗτοι ἠθέλον πιθανώτατα, συμπράττοντες μετὰ τῶν Ἀβάρων καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῶν περσικῶν πολέμων,

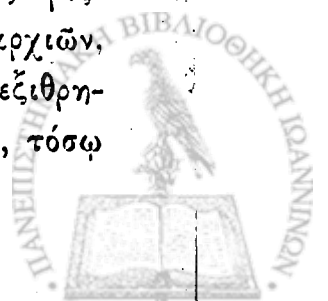

κατλάβει διὰ τῆς βίας τὰς χώρας ἐκεῖνας καὶ ἄλλας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αὐταὶ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα εἶχον πάθει οὐ μικρὰν κα- τοίκων ἐρήμωσιν. Πλὴν τούτου, ὁ Ἡράκλειος, ἵνα στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας, εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκη νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἀβάρους, ἕδει νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Σλαύους. Εἶναι ἀληθές ὅτι δὲν ἐπέτυχε καθ' ὀλοκληρίαν τὸν σκοπὸν τῆς προσοικειώσεως ταύτης, διότι μετ' ὀλίγους ἐνιαυτούς, ἐπαναληφθέντος τοῦ μεταξὺ Ἀβάρων καὶ τοῦ Ἡρακλείου πολέμου, βλέπομεν πάλιν Σλαύους τινὰς συμπράττοντας μετὰ τοῦ χαγάνου· ἀλλὰ παρεκτός τοῦ ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι ἦσαν πιθανῶς ἐξ ἐκείνων οἵτινες παρέμειναν ἔτι ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ· παρεκτός τοῦ ὅτι καὶ ἂν ἦσαν ἐκ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἐγκαταστάντων, ἀπετέλουν ἐλαχίστην αὐτῶν μοῖραν, ὥστε ὁ σκοπὸς τῆς οὐδετερώσεως τοῦ μείζονος αὐτῶν μέρους φαίνεται ἐπιτυχῶν μέχρι τινός· ἐπὶ τέλος ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἔπραξεν ὅ,τι ἐφικτὸν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς οὐδετερώσεως ταύτης ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα, ἐνῷ δηλαδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταπολεμήσῃ συγχρόνως καὶ τοὺς μέχρι τοῦ Βοσπόρου ἐπελθόντας Πέρσας καὶ τοὺς Ἀβαροσλαύους, τοὺς ἐτοίμους πάντοτε νὰ προελάτῳσι μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ πᾶσιν εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις περὶ τῆς τῶν Σλαύων ἐντός τοῦ κράτους παραδοχῆς καὶ αἱ πολλαὶ διοι- κητικαὶ ἐργασίαι ὅσας ἀπῆτησεν ἡ ἐγκατάστασις αὐτῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσωσι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀναβο- λὴν τῆς περσικῆς ἐκστρατείας.

Μετὰ τὴν διεκπεραίωσιν τοῦ μεγάλου ζητήματος τῶν σλαυικῶν ἐ- ποικήσεων, συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 620 ἢ πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων εἰρήνη, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ἐστράτευσεν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοὺς Πέρσας. Εἶδόμεν ὅτι ὁ νεώτερος Χοσρόης ἤρχισε τὸν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμον αὐτοῦ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαυρικίου καὶ ὅτι ἤδη ἐπὶ Φωκᾶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐκυρίευσαν πᾶσαν τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρησαν τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐξέτειναν τὰς λεηλασίας αὐτῶν μέχρι τῶν περι- χώρων τῆς Χαλκηδόνος. Ἀλλὰ καὶ πεσόντος τοῦ Φωκᾶ ἐξηκολούθη- σεν ὁ ὀλέθριος οὗτος πόλεμος καθ' ὃν οἱ Πέρσαι ἐγένοντο, ἐπὶ τῶν πρώτων δέκα ἐτῶν τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας, κύριοι ἀπάτης σχε- δὸν τῆς Ἀσίας καὶ ἱκανοῦ μέρους τῆς Ἀφρικῆς. Ὅχι ὅτι ὁ Ἡράκλειος

δὲν ἐφρόντισεν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων αὐτοῦ ἄλλων περισπασμῶν, νὰ ἀντιτάξῃ δυνάμεις τινὰς εἰς τὸ ἀκατάσχετον ἐλείνο βρεῦμα· ἀλλὰ διότι στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται ἀνεδείχθησαν παντάπασιν ἀνεπιτήδευτοι νὰ ἀναχαιτίσωσιν αὐτό. Ὅθεν τῷ 611 ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν ἡ Ἀπάμεια καὶ ἡ Ἐδέσσα, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Καππαδοκίας Καισάρεια. Τῷ 614 ἐξεπόρθησαν οἱ Πέρσαι τὰ Ἱεροσόλυμα. Τῷ 616 κατέκτησαν τὴν Αἴγυπτον καὶ προελθόντες μέχρι τῶν ἐρήμων τῆς Λιβύης κατέστρεψαν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Κυρηναικῇ. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἕτερος περσικὸς στρατὸς, διελθὼν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐπολιόρκησε τὴν Χαλκηδόνα κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δὲν εἶχεν εἰς ἐτι συμπληρώσει τὰς πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσεις, οὐδὲ συνομολογήσει τὴν πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνθήκην, ὑπέβαλε προτάσεις εἰρήνης πρὸς τὸν Χοσρόην, ἀλλ' ὁ ἀγέρωχος μονάρχης τῆς Ἀσίας ἀπέκρουσε μεθ' ὕβρεων τὰς προτάσεις ταύτας, οἱ δὲ στρατηγοὶ αὐτοῦ κυριεύσαντες τῷ 617 τὴν Χαλκηδόνα ἐξηκολούθησαν συμπληροῦντες τὴν κατάκτησιν τῶν Ἀσιανῶν χωρῶν διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν διαφόρων αὐτῶν πόλεων. Ὅ,τι δὲ διηυκόλυνε τοὺς ἀλλεπαλλήλους τούτους θριάμβους τῶν περσικῶν στρατευμάτων δὲν ἦτο μόνον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιπαρατάξῃ εἰς αὐτὰ εἰμὴ τάγματα εὐάριθμα καὶ κακῶς ἔχοντα ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς. Καὶ ἕτεραι περιστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν πρόχειρον ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑποχώρησιν κατὰ τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Ὁ θρησκευτικὸς διωγμὸς, ὃν εἶχον ἐπιχειρήσει τινὲς τῶν προηγουμένων βασιλέων καὶ ἐξαιρέτως ὁ Ἰουστινιανὸς, ἠνάγκασε πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἑτεροδόξων νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Περσίαν καὶ νὰ κομίσωσιν αὐτόθι τὰς τέχνας, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπιστήμην. Καὶ συνέβη τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅτι κατὰ τὴν ἑπτακαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ὅτε οἱ διαμαρτυρόμενοι τῆς Γαλλίας, ἀνηλεῶς ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καταδιωκόμενοι, ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ εἰς τὴν βόρειον Γερμανίαν, καὶ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν τῶν χωρῶν τούτων ἐπίδοσιν. Οἱ ἐν τῷ περσικῷ κράτει λοιπὸν ἐγκαταστάντες πρόσφυγες τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ἀπολαβόντες ἐπὶ τινα χρόνον ἐν τῷ κράτει ἐκείνῳ πλήρη ἀνεξίθρησκείαν, συνέδραμον ἐκθύμως εἰς τὰς τοῦ Χοσρόου κατακτήσεις, τὸσφ

μᾶλλον ὅσῳ διετέλουν κρυφίως συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἔτι πολυαριθμοτέρων ὁμοδόξων αὐτῶν ὅσοι εἶχον μείνει ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Πλὴν τούτου οἱ πρὸ καιροῦ ὡς αὐτῶς καταδιωκόμενοι Ἰουδαῖοι ἐστασίασαν ἐν ἔτει 613 εἰς Συρίαν· καὶ κατεβλήθησαν μὲν, ἀλλ' ἐκδικούμενοι συνέπραξαν μετὰ πολλοῦ ζήλου κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν χώραν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ὤρμησεν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὸν μέγαν περσικὸν ἀγῶνα. Πρὶν ἀναχωρήσει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀνηγόρευσεν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ τὸν ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικὸς υἱὸν Ἡράκλειον Κωνσταντῖνον, ἀλλὰ τοῦτο ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι, διότι ὁ νέος Ἡράκλειος ἦτο μόλις δεκαετῆς τὴν ἡλικίαν, πράγματι δὲ ἀνέθηκεν ὁ βασιλεὺς τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν εἰς τὸν μάγιστρον ἦτοι πρόεδρον τοῦ ὑποργείου Βῶνον καὶ εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον, τῶν ὁποίων ἀμφοτέρων ἐγίνωσκε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Τελέσας δὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα, ἣτις κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συνέπεσε τῇ 4 ἀπριλίου, προσῆλθε τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, φορῶν οὐχὶ τὰ πορφυρᾶ τοῦ βασιλέως πέδιλα, ἀλλὰ τὰ μέλανα τοῦ μαχητοῦ ὑποδήματα καὶ πρηνῆς πεσῶν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ, «Δέσποτα Θεέ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἠύξατο, μὴ παραδῶς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχῆσονται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαίρόμενοι.» Ἐπειτα στραφεὶς πρὸς τὸν πατριάρχην «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος καὶ σοῦ, εἶπεν, ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱὸν μου.» μεθ' ὃ λαβὼν τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἣτις ἐλέγετο ἀχειροποίητος, ἐπορεύθη πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐπεβιδάσθη ἐπὶ τοῦ συναχθέντος αὐτόθι στόλου ἐπευφημούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ λαοῦ ἀναριθμήτου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἠκούετο ἡ εὐχὴ ἵνα ὁ βασιλεὺς βάψῃ ἐρυθρὸν ἐκ περσικῶν αἱμάτων τὸ μελαμβάφες αὐτοῦ πέδιλον. Ἐν γένει δὲ ὁ Ἡράκλειος περιέβαλεν ἕπασαν τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην διὰ χαρακτῆρος ἐξόχως Ὀρησκειτικοῦ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ὅστις ἐμελλε νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τῶν μεγίστων πολεμικῶν ἡγεμόνων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία διὰ τε τὸ στρατηγικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ τὸν ὄργανισμὸν ὃν ἔδωκεν εἰς τὸν στρατὸν, ἤσθάνετο ὅτι ὁ κάλλιστος πᾶν ἐξωτερικῶν, τῶν μηχανικῶν οὕτως

εἶπεῖν ὀργανισμῶν ἀποβαίνει ἀτελής ἄνευ ἐσωτερικοῦ τινος καὶ πνευματικοῦ ἐρείσματός. Τῶντι τὰ ἔθνη, ὅπως καὶ οἱ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, ἔχουσιν ἀνάγκην ἠθικῶν τιῶν ἐλατηρίων, ἵνα εὐδοκίμησωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Μόνη ἡ ὕλική δύναμις δὲν ἀρκεῖ, ὅσῳ ἐντέχνως καὶ ἂν ἦναι ὀργανωμένη. Ἡ ὕλική δύναμις εἶναι βεβαίως ἀναγκαῖα, ἀλλὰ παραδόξως κρατύνεται ὡσὰκις ἐλαύνεται ὑπὸ ἰσχυρῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων, διότι τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα περιποιούσιν εἰς τοὺς βραχίονας, εἰς τοὺς πόδας, εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ ἔθνους ὕμνην καὶ ῥώμην ἀπροσμάχητον. Τὰ ἠθικὰ ταῦτα ἐλατήρια εἶναι ποικίλα· φιλοπατρία, ἐθνικὴ φιλοτιμία, ἀφοσίωσις πρὸς τὸ πάτριον θρησκεύμα. Ἐν δὲ τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἦτο ἡ κυρία πηγή ἀφ' ἧς τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἦντλει τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Τοῦτο τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα διενότηθησαν καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Ἰσρακλείου βασιλεῖς, νὰ ἀπαλλάξωσι μὲν τῶν ἀτοπημάτων εἰς ἃ εἶχεν ἐξοκεῖλει, νὰ καταστήσωσι δὲ χρησιμώτερον εἰς τὴν κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ χριστιανισμοῦ ἄμυναν. Ὁ Μαυρίκιος ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν εὐκολίαν τοῦ ἀσπάζεσθαι τὸν ἱερατικὸν καὶ μοναχικὸν βίον. Ὁ Φωκᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐξομοιώσῃ τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς ἄθλους τοὺς μαρτυρικοὺς. Ὁ δὲ Ἡράκλειος προέβη ἔτι πλέον· ὁ Ἡράκλειος κατέπληξε τὴν κοινωνίαν ἐκείνην παραστήσας αὐτῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μὴ παύσας παριστῶν, ὅτι ἡ πίστις εἰς ἣν ἔλεγεν ἑαυτὴν ἀφωσιωμένην τρέχει τὸν ἐσχατὸν ἀπὸ τῶν πολεμίων κίνδυνον, καὶ ὅτι δέον νὰ ἐξεγερθῶσι πάντες πρὸς ἄμυναν αὐτῆς, πεποιθότες εἰς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτῶν, εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα αὐτοῦ υἱὸν καὶ τὴν ἀσπύρως τεκοῦσαν αὐτὸν μητέρα. Καὶ τοῦτο ἦτο ἀληθές, διότι ὁ Χοσρόης, κυριεύσας τὰ Ἱεροσόλυμα πολυειδῶς ἐχλεύασε καὶ ἠτίμασε τὴν ἐστίαν ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως, λαβὼν δὲ ἐν ἔτει 612 προτάσεις τοῦ Ἡρακλείου περὶ εἰρήνης ἀπήντησεν, ὅτι δὲν θέλει ἔλθει εἰς λόγους πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐνόσῳ οὗτοι δὲν ἀρνηθῶσι τὸν ἐστραυρωμένον αὐτῶν, ἵνα λατρεύσωσι τὸν ἥλιον. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν ἦτο προφανής· ὁ δὲ Ἡράκλειος, ἀνακηρύξας αὐτὸν ἐπισήμως, κατάρθωσε τῶντι νὰ πείσῃ τὸ ἔθνος, ὅτι δέον νὰ μεταχειρισθῇ τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ ζῆλον, οὐχὶ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης· καὶ περιποιήσας οὕτω εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα πρακτικὸν καὶ ἐνεργὸν χαρακτῆρα, ἔδωκε νέαν εἰς τὸ κράτος ζωὴν.

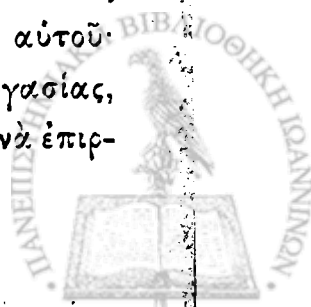

Ὁ Ἡράκλειος, ἐπιβίβασθεις εἰς τὸν στόλον αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν εἶχε νὰ διανύσῃ ὁδὸν μακρὰν ἵνα ἀπαντήσῃ τοὺς πολεμίους· ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης, ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς ἄσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας λόφοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ περσικῶν σκηνῶν καὶ ταγμάτων. Στρατηγὸς κοινὸς ἤθελε περιπέσει τῶντι εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπέλθῃ εὐθὺ ἐπὶ τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐνόησε τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος. Ὁ Ἡράκλειος συνεπήγετο ὀλίγας μεθ' ἑαυτοῦ δυνάμεις· καὶ ταύτας καλῶς μὲν ἡσκημένας, ἀλλὰ κατεπτοημένας ὑπὸ ἀδιαλείπτων ἀτυχημάτων. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ ἀπόβασις, παρόντων τῶν πολεμίων, εὐωδοῦτο, ἤθελε συγκροτηθῆ ἀμέσως ἄγων ἐκ παρατάξεως πρὸς ἀντιπάλους πολυαριθμοτέρους καὶ θαρροῦντας ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν, ἄγων κατὰ τὸν ὅποιον ἡ νίκη ἦτο σφόδρα ἀμφίβολος. Ἐὰν δὲ ἠττᾶτο ὁ χριστιανικὸς στρατὸς, ἐματαιοῦτο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ ὅλον ἐπιχείρημα. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησε καὶ ἐξετέλεσεν ἕτερον ἀξιολομημένον σχέδιον. Ἐπειδὴ ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης, ἐκπλεύσας ἐκ τῆς πρωτεύουσας ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν. Ὅτε ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς, καθ' ἣν ὅμως τὸ παράδειγμα τοῦ ἀτρομήτου ἡγεμόνος παρώτρυνε πάντας νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθήκον· καὶ οὕτως ἐσώθη ὁ στόλος ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου. Τότε ἐξακολουθήσας τὸν πλοῦν ἐπορεύθη πρὸς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει ἡ μεταξὺ Κιλικίας καὶ Συρίας παραλία, τρεπομένη αἴφνης πρὸς μεσημβρίαν, ἐνῶ προηγουμένως διευθύνεται πρὸς ἀνατολάς. Ἀπεβιβάσθη δὲ ὁ στρατὸς εἰς τὸ ἐσώτατον τῆς γωνίας ταύτης μέρος, τὸν Ἰσικὸν κόλπον, οὕτω κληθέντα ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ σκέλος κειμένης πόλεως Ἰσοῦ, ὅπου πρὸ χιλίων περίπου ἐνιαυτῶν, εἶχε νικήσει ὁ μέγας Ἀλέξανδρος τὸν τελευταῖον βασιλέα τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους. Περὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Ἰσικοῦ κόλπου, ὑπάρχει στενὴ καὶ ὀμαλὴ παραλία ζώνη, ὑπεράνω τῆς ὁποίας ὑψοῦνται, παράλληλα σχεδὸν πρὸς τὴν παραλίαν, δύο ὄρεινὰ σκέλη, σχηματιζόμενα ὑπὸ τοῦ Ἄμανοῦ ὄρους, τὸ ὅποιον ἔχει δύο πύλας, δι' ὧν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν στενὴν παραλίαν ζώνην· τὰς Ἀμανίδας, ἀπὸ βορρᾶ, ἧτοι ἀπὸ Κιλικίας, καὶ τὰς Συρίας, ἀπὸ μεσημβρίας, ἧτοι ἀπὸ Συρίας. Πρὸς βορρᾶν δὲ τοῦ ἀρκτικοῦ σκέλους τοῦ Ἄμανοῦ, ἠπλοῦτο τὸ πεδινώτερον τῆς Κιλικίας μέρος, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ταρσός, Ἀδανα, Μόψου ἐστία, Ἀνάζαρβος, καὶ τὸ ὅποιον πρὸς μεσημβρίαν μὲν ὠρίζετο ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἀπὸ δυσμῶν

δὲ καὶ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν ἐφράσσετο ὑπὸ τοῦ φοβερωτέρου τείχους τοῦ ὄρους Ταύρου. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ γῶρος οὗτος εἰς ὃν ἀπεβίβασθη ὁ Ἡράκλειος, ἦτο τὸ ἀσφαλέστατον τῶν ὑψηλῶν ἀπὸ μεσημβρίας ἦτο ἀπόρθητον, διότι οἱ ἡμέτεροι ἐθαλασσοκράτου, ἄλλοθεν δὲ πανταχόθεν οἱ πολέμιοι εἶχον πρῶτον νὰ ἐκπορθήσωσι τὰς πύλας τοῦ Ταύρου, καὶ ἔπειτα τὰς Ἀμανίδας πύλας, πρᾶγμα δυσχερέστατον. Ἐνὶ λόγῳ, ἡ θέσις τοῦ Ἡρακλείου ἐν Κιλικίᾳ, ὅπισθεν τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ, ὡμοίαζεν ὀπωροῦν τὴν θέσιν τοῦ λόρδου Οὐελλιγκτῶνος, ἐν ἔτει 1810, ὅπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Τόρρες—Βέδρας περὶ Λισσαβῶνα. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἀποβιβάσθεις εἰς τὴν νοτιανατολικωτάτην ἐκείνην ἄκραν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, δὲν ἦτο μόνον ἀσφαλῆς· ἠπεῖλει ἐνταύτῳ τὰ νῶτα τοῦ κατὰ τὴν χερσονήσον ταύτην περσικοῦ στρατοῦ, ὥστε ἦτο πιθανώτατον ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος, ἐγκαταλείπων τὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου, θέλει ἔλθει ν' ἀγωνισθῆ πρὸς τὸν Ἡράκλειον. Ἡ ἐκδασίς τοῦ ἀγῶνος τούτου ἦτο ἄδηλος· ἀλλ' ἐπειδὴ προέκειτο νὰ συγκροτηθῆ ἐν ταῖς δυσχωρίαις τοῦ Ταύρου, ἦτο ἐλπίς νὰ ἠττηθῶσιν οἱ πολέμιοι καὶ τούτου γενομένου, ἀπηλλάσσετο αὐτῶν διὰ μιᾶς ἡ μικρὰ Ἀσία. Ἡδύνατο βεβαίως καὶ νὰ ἠττηθῆ ὁ Ἡράκλειος· ἀλλ' οἱ Πέρσαι δυσκολώτατα ἠθελον ἐκπορθήσαι τὰς πύλας τοῦ Ταύρου· ὥστε ὁ βασιλεὺς, καὶ ἂν ἐνικᾶτο, ἠθελεν ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχη τὴν Κιλικίαν, ἀναγκάζων πάντοτε τοὺς πολεμίους νὰ παραμένωσιν εἰς τὴν ἄκραν ταύτην τῆς χερσονήσου, ἀνακουφίζων τὰς λοιπὰς αὐτῆς ἐπαρχίας, πρὸ πάντων δὲ ἀπομακρύνων ἐκ τῆς πρωτευούσης τὰ περσικὰ στίφη.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενος καὶ ἐλπίζων ἐστρατοπέδευσεν ὁ Ἡράκλειος ἐν Κιλικίᾳ· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐνίσχυσε τὰ εὐάριθμα αὐτοῦ τάγματα, καλέσας πρὸς ἑαυτὸν ἀπάσας τὰς φρουρὰς τῶν παραλίων πόλεων καὶ τῶν ὄρεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν, τὴν ἄσκησιν, τὴν ἐμψύχωσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ. Τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἵππικὸν τό τε βαρὺ καὶ τὸ ἐλαφρὸν, διηρέθησαν εἰς δύο σώματα· οἱ σαλπικταὶ ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενοι ἐδίδον τὸ σημεῖον τῆς πορείας, τῆς ἐφόδου, τῆς ὑποχωρήσεως ἢ τοῦ διωγμοῦ, τῆς εὐθείας ἢ τῆς λοξῆς παρατάξεως, τῆς πυκνῆς ἢ τῆς ἡραιωμένης φάλαγγος. Ὁ βασιλεὺς ἐκοινώνει ὅλων τῶν ἀγῶνων οὐς ἐπέβαλλεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ· ὁ ἀδυσώπητος τῆς πειθαρχίας κανὼν ὤριζε τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας, τοῦ γεύματος, τοῦ ὕπνου. Ἀλλὰ ἰδίως ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἐπιρ-

ρώση τὰς ἐκλελυμένας ἐκεῖνας ψυχάς. Κρατῶν ἀνά χειρας τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ὑπεμίμησεν εἰς τοὺς συστρατιώτας τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς τοῦ ἔθνους ἡμῶν συμφορὰς, ἐξώρχιζεν αὐτοὺς νὰ ἐκδικήσωσι τὰ ἱερά τὰ ὁποῖα ἐβεβήλωσαν οἱ πυρολάτραι· ἀπεκάλει ἀδελφοὺς καὶ τέκνα, καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς αὐτῶν θάρρους δεικνύων τὸ ἱερὸν τοῦ Χριστοῦ ἀπεικόνισμα καὶ λέγων ὅτι ὁ Χριστὸς οὗτος εἶναι ὁ κοινὸς πάντων βασιλεὺς καὶ δεσπότης καὶ τῶν στρατευμάτων ὁ ἡγεμὼν, μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἐστὶν ἀσφαλέστερον, δι' οὗ τὸ νικᾶν ἐστὶν εὐσεβέστερον, καὶ ἐφ' ᾧ πεποιθὼς ὁ βασιλεὺς, ὡς εἰς ἐξ αὐτῶν, πρὸς πόνους ὑπλίζεται. Τοιοῦτοτρόπως ἠγωνίζετο ὁ Ἡράκλειος νὰ ἐνασκήσῃ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν περὶ αὐτὸν στρατιάν, ἐμπνέων αὐτῇ ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν πολεμίων, ἀγάπην πρὸς ἑαυτὴν καὶ πεποίθησιν εἰς τὸ θεῖον.

Τούτων δὲ γινομένων, ὅσα προέβλεπε συνέβησαν. Οἱ Πέρσαι οἷτινες ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλέποντες ὅτι ἀπειλοῦνται τὰ νῶτα αὐτῶν καὶ ὅτι κινδυνεύει νὰ διακοπῇ ἢ μετὰ τῆς ἰδίας χώρας κοινωνία, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσι καὶ νὰ ὀράμωσιν εἰς Κιλικίαν. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἀπέφυγε τὸν ἀγῶνα, διότι ἔβλεπε τὸν στρατὸν πρόθυμον καὶ ἀρκούντως γεγυμνασμένον. Κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν συγκεχυμένων ἀφηγήσεων τῶν τότε χρόνων, δὲν εἴμπορεῖ νὰ ἐξαχθῇ ἀκριβῶς ποῦ ἐγένοντο αἱ πρῶται συμπλοκαὶ καὶ ποῦ συνεκροτήθη ἡ ὀριστικὴ μάχη. Βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ Πέρσαι, ἀφοῦ ἐπὶ εἰκοσαετίαν δὲν ἔπαυσαν τρέποντες τοὺς χριστιανούς, ἤδη τὸ πρῶτον κατετροπώθησαν, καὶ ὅτι ἐπὶ τριετίαν ὅλην δὲν ἀνεφάνησαν πλέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Καὶ ἤδη ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δι' ἐνὸς στρατηγικοῦ κινήματος, ἐπέτυχε τὸ μέγα τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὑπερέβη τὸ ὄρος τοῦτο τοῦ Ταύρου, διῆλθε τὰ πεδία τῆς Καππαδοκίας, καὶ, ἀφήσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ διαχειμάσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ περὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν, προσῆλθεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅχι διὰ νὰ κομπάσῃ ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι· θρίαμβον δίκαιον καὶ λαμπρὸν ἔμελλε νὰ τελέσῃ βραδύτερον μετὰ τὴν ὀλοσχερῇ τῶν ἀντιπάλων καταστροφῇ· ἤδη δὲ ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν ἵνα ρυθμίσῃ τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Μεθ' οὗ ἐπεχείρησεν ἀμέσως νέας στρατείας.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀπαλλαγὴν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὸ φυσικόν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἦτο νὰ τραπῇ ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὴν Συρίαν,

τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μεσοποταμίαν, ἵνα καταβάλλῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐν ταύταις ταῖς χώραις, τῶν ὑποίων πολλαὶ πόλεις κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ἐὰν ἐπεχείρῃ τοιοῦτό τι καὶ κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς πολιορκίας, ἤθελε προφθάσει ὁ Χοσρόης μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καὶ, ἀνταγωνιζόμενος ἐπιτυχῶς καθὼς ἐρείδόμενος ἐπὶ πολλῶν ὀχυρῶν σημείων, ἤθελε συμπληρώσει τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησεν ἕτερον μέγα βούλευμα· ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ κράτει καὶ νὰ καταναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, δῆλόν καὶ πορθῶν τὰς ἰδίας αὐτοῦ χώρας. Ἐπὶ τούτῳ ἐν ἔαρι τοῦ 623, ἐξέπλευσεν αὐθις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ πεντακισχιλίων λογάδων ἀνδρῶν, τραπεῖς οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν. Παραπλεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου, ἀπεβιβάσθη εἰς Τραπεζοῦντα, συνήθροισε τὸν λοιπὸν στρατὸν τὸν περὶ Πόντον διαχειμάσαντα, παρώτρυνε πάντας τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ χριστιανούς, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης οἰκοῦντας, νὰ βαδίσωσι μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὑπὸ τὴν ἱερὰν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ εὖρεν ἰδίως προθύμους νὰ συναγωνισθῶσι τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρμενίας, οἵτινες, πολὺν παθόντες θρησκευτικὸν διωγμὸν ἀπὸ τῶν Σασσανιδῶν, ἐνόησαν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς ἀδυσωπῆτους ἐκείνους ὑβριστὰς καὶ πολεμίους τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Ἀρμενία, οἷα εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἡράκλειον ἐπιτήδαιοι μηχανικοὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τοῦ ῥαγδαίου τούτου ποταμοῦ γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας διελθὼν ὁ χριστιανικὸς στρατὸς προήλασεν ἐπὶ τὴν Γάζαν ἢ Γάζακα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας, τὴν ὁποίαν, κειμένην οὐ μακρὰν τῆς σημερινῆς αὐτῆς πρωτεύουσας, τῆς Ταυρίδος, εἶχε δρᾶμει νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ Χοσρόης μετὰ τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὅτε ὁ Ἡράκλειος εἶδεν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα ἀγῶνος κρισίμου, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀπευθύνῃ καὶ αὐθις τὸν λόγον πρὸς τοὺς συστρατιώτας ἵνα ἐνθαρρύνῃ καὶ παροξύνῃ αὐτούς. Ὅθεν παρατάξας τὰ τάγματα, καὶ στὰς ἐν τῷ μέσῳ, καὶ περιστοιχισμένος ὢν ὑπὸ τοῦ ἐπιτελείου καὶ τῶν σταυροφόρων σημαιῶν, « Ἄνδρες ἀδελφοί μου, ἀνέκραξε, λάβωμεν εἰς νοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, καὶ ἀγωνισόμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐκδικῆσαι. Στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ

δεινὰ χριστιανοῖς ἐργασαμένων. Λάβωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύ-
 τριαν. Ἀναλογισώμεθα ὅτι ἔνδον ἐσμέν τῆς τῶν Περσῶν γῆς, καὶ με-
 γάλον κίνδυνον ἢ φυγὴ φέρει. Ἐκδικήσωμεν τὰς φθοράς τῶν παρθένων
 τὰ τετμημένα μέλη τῶν στρατιωτῶν ὄρωντες, πονήσωμεν τὰς καρδίας.
 Οὐκ ἔστιν ὁ κίνδυνος ἄμισθος, ἀλλὰ τῆς αἰωνίου δόξης πρόξενος.
 Στῶμεν ἀνδρείως καὶ Κύριος ὁ Θεὸς συνεργήσει ἡμᾶς, καὶ ὀλέσει τοὺς
 ἐχθροὺς ἡμῶν.» Ταῦτα τοῦ βασιλέως εἰπόντος, βαθεῖα ἐπεκράτησεν
 ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἢ σιωπὴ πάντες εἶχον ἐπ' αὐτὸν ἐστραμμένα τὰ
 βλέμματα καὶ ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτοῦ ἤρτημένας τὰς καρδίας, ὅτε
 προελθὼν εὐλαβῶς ἐκ τῶν τάξεων ἀνὴρ παλαιμάχος ἀπεκρίθη αὐτῷ
 εἰς ὑπὲρ πάντων· «Ἡπλωσας ἡμῶν τὰς καρδίας, δέσποτα. Ὡξυναν
 οἱ λόγοι σου τὰ ξίφη ἡμῶν καὶ ἔμψυχα ταῦτα εἰργάσαντο. Ἀνεπτέρω-
 σας ἡμᾶς διὰ τῶν λόγων. Ἐρυθριῶμεν ἐν ταῖς μάχαις προάγοντα
 ἡμῶν σε ὄρωντες, καὶ ἐπόμεθα ἐν πᾶσι τοῖς σοῖς κελεύσμασι.» Τὴν
 φωνὴν ταύτην ἐκάλυψε γενικὴ τοῦ στρατοῦ ἐπευφημία, ὡς προάγγελος
 τῶν τῆς νίκης ἀνευφημιῶν. Ἄλλ' ὁ Χοσρόης δὲν ἐπερίμενε τὸν ἀντίπα-
 λον· καὶ ἀπελθόντος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν ἀμαχτι, ὁ Ἡράκλειος
 εἰςῆλθεν εἰς τὴν Γάζαν, ἣτις, κατοικουμένη ἄλλοτε ὑπὸ 300,000 ψυ-
 χῶν, δὲν συνέκειτο τότε εἰμὴ ἐκ τρισεχιλίων οἰκιῶν. Εἶχεν ὁμῶς
 ἔτι, ὡς λέγουσιν, ἀξιολόγους θησαυροὺς, οἵτινες ἔπεσον ἤδη εἰς χει-
 ρας τῶν χριστιανικῶν ταγματῶν. Ὁ χειμῶν μόνος διέκοψε τὰς κα-
 τακτῆσεις τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς
 τὴν περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλβανίαν καὶ νὰ σταθμεύσῃ ἐκεῖ
 ἀσφαλῶς, ἐν χώρᾳ φιλικῇ, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους
 623 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 624. Καθ' ὅλην τὴν δευτέραν αὐτοῦ ταύ-
 την στρατείαν ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔπαυσεν ἐκδικούμενος τὰς ὕβρεις καὶ
 τὰς καταστροφὰς ὅσας οἱ Πέρσαι εἶχον διαπράξει κατὰ τοῦ χριστια-
 νικοῦ θρησκευματος ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐκ διαταγῆς αὐ-
 τοῦ ἀπανταχοῦ ἐσβέσθη τὸ πῦρ τῶν Μάγων καὶ ἀνετράπησαν τὰ ἱερὰ
 αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἢ
 δὲ καταστροφή τῆς γενεθλίου τοῦ Ζωροάστρου πόλεως διετάχθη εἰς
 ἐξιλέωσιν τῶν βεβηλώσεων ὅσας οἱ Πέρσαι ἐκακούργησαν εἰς τὸν ἁ-
 γιον τάφον. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἐνῶ ἐνόμιζεν ἀπαραίτητον νὰ ὑπο-
 θάλπῃ τοιουτοτρόπως τὸ θρησκευτικὸν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ αἶσθημα,
 δὲν ἐλησμόνει τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς
 ἡγεμόνα γενναῖον. Πεντήκοντα χιλιάδες αἰχμαλώτων πεσόντων εἰς

χεῖρας αὐτοῦ ἤξιώθησαν τῆς ἐνδεχομένης παρ' αὐτῷ περιθάλψεως καὶ ἠλευθερώθησαν, εὐλογοῦντες μὲν τὸ ὄνομα ἀνδρὸς εὐεργέτου, καταρῶμενοι δὲ τὸν κοσμύλεθρον Χοσρόην τὸν ἐπισπάσαντα εἰς τὰς χώρας αὐτῶν τοιαύτας συμφοράς.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 ἐκτίθεται ἀσαφέστερον ἔτι τῶν προηγουμένων ἐν ταῖς πηγαῖς, αἵτινες παραδόξως πρὸ πάντων διαστρέφουσι τὰ ὀνόματα τῶν τόπων καὶ τῶν προσώπων. Οὐδεμία δὲ δυστυχῶς ἐγένετο ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰδική περὶ τῶν μεγάλων τούτων τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεων τοπογραφικὴ ἐργασία, ἀνάλογος τῶν γενομένων περὶ τῆς ἀναβάσεως καὶ καταβάσεως τῶν μυρίων καὶ περὶ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐντεῦθεν ἐκ τῶν ἱστορικῶν, ὁ μὲν Γίββων ἐμπίπτει εἰς ὑπερβολικὰς εἰκασίας, λέγων ὅτι, ὁ Ἡράκλειος τῷ 624, ἐνέβαλε διὰ τῶν ὀρέων τῆς ἀνατολικώτατα κειμένης Ὑρκανίας, εἰς τὴν μεγάλην Μηδίαν, καὶ ἐχώρησεν ἐπὶ τὰς βασιλίδας πόλεις Ἰσπαχὰν καὶ Κασβὴν, ἐνῶ οἱ χρονογράφοι οὐδὲν λέγουσι περὶ Ὑρκανίας καὶ Μηδίας, καὶ ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἡ πόλις Κασβὴν ὑπῆρχε τότε· ὁ δὲ Φινλαϊῦ τοσοῦτον ἀορίστως ὁμιλεῖ, εἰς στίχους 4 ἢ 5, περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὥστε ὁ ἀναγνώστης δὲν δύναται νὰ σχηματίσῃ ἐννοίαν τινα περὶ αὐτῆς, ἔστω καὶ τὴν γενικωτέραν. Τὸ καθ' ἡμᾶς τηροῦντες τὸν μέσον ὄρον καὶ μῆτε εἰς εἰκασίας ἀνυποστάτους παρασυρόμενοι, μῆτε πάλιν ἀποσιωπῶντες ὅσα σαφῶς ἐκ τῶν πηγῶν δύναται νὰ ἐξαχθῶσι, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 διεξήχθη τὸ πλεῖστον μὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλβανίᾳ, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν τῇ Περσαρμενίᾳ, ἥτοι τῇ ἀνατολικῇ Ἀρμενίᾳ. Ὁ Χοσρόης, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς τοῦ Ἡρακλείου ἐπιδρομῆς ἐν τῇ Ἀτροπατηνῇ Μηδίᾳ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀνεκάλεσε πάντα τὰ μέχρι πρὸ ὀλίγου θριαμβικῶς ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις σταθμεύοντα τάγματα αὐτοῦ καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν τε καὶ τῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους δυνάμεων στρατοὺς τρεῖς, ἐξέπεμψεν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν Ἀλβανίαν ὥστε ὁ Ἡράκλειος, διὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀπὸ βορρᾶ στρατηγικοῦ κινήματος, ἐπέτυχε μὲν ν' ἀνακουφίσῃ τὸ λοιπὸν βασιλείον, ἐδέησεν ὅμως ἤδη ν' ἀντιπαλαίσῃ κατὰ πολυαριθμῶν καὶ κρατίστων ἐχθρῶν, εἰς χώρας πορρωτάτω κειμένας ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἰδίας δυνάμεως. Οὐδὲν ἤττον ἀπέκρουσεν ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἐπιθέσεις, ὑπέθαλψε τὴν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν διχόνοιαν καὶ, διὰ μακρᾶς καὶ ποικίλης σειρᾶς πορειῶν, ὀπισθοχωρήσεων καὶ ἐπιτηδείων συμπλοκῶν, δὲν ἔ-

παυσεν ἐπιτυχῶς ἀμυνόμενος. Οἱ δεινοὶ οὗτοι ἀγῶνες ἔφερον εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν τοὺς συμμάχους αὐτοῦ κατοίκους τῆς Κολχίδος, ὥστε οὗτοι ἐγκατέλιπον αὐτόν. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτου. Ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς τηρήσαντας τὴν τάξιν παλαιμάχους, «Τὸ πλῆθος ὑμᾶς, ἀδελφοί, μὴ ταραττέτω, εἶπεν εἰς αὐτούς. Θεοῦ γὰρ θέλοντος εἰς διώξει χιλίους. Θύσωμεν οὖν τῷ Θεῷ ἑαυτοὺς ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν σωτηρίας. Λάβωμεν στέφη μαρτύρων ἵνα ὁ μέλλων ἡμᾶς ἐπαινέσῃ χρόνος.» Καὶ ἐξηκολούθησεν ἀντιπαλαίων κατὰ ἐχθρῶν πολυαριθμοτέρων, καὶ εἰς τὴν Περσαρμενίαν διεπέρασεν. Ἄλλ' ἔπειτα ἐπανῆλθε πάλιν φαίνεται εἰς Ἀλβανίαν, διότι τὸ τελευταῖον πολεμικὸν γεγονός τοῦ ἔτους τούτου ἀναφέρεται γινόμενον ἐν πόλει τινὶ τῶν Ἀλβανῶν. Τῶντι οἱ στρατηγοὶ τοῦ Χοσρόου μετὰ τῶν ἀρίστων αὐτῶν ταγμάτων, πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ τῶν γυναικῶν, εἶχον καταλάβει, τοῦ χειμῶνος ἐπελθόντος, τὴν εἰρημένην τῶν Ἀλβανῶν πόλιν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς· ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ὀδύσας διὰ νυκτὸς, ἐπέπεσεν αἴφνης κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης, τῆς ὁποίας ἡ φρουρὰ ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ ἀποκρούσῃ ἀπὸ τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν ἐπὶ τῶν ὑποίων ἀνῆλθε, τὰ ἀκόντια καὶ τὰς δᾶδας τῶν ἐπιτιθεμένων. Οἱ σατράπαι καὶ οἱ εὐπατρίδαι τῆς Περσίας, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οἱ κράτιστοι τῶν στρατιωτῶν, πᾶν τὸ περσικὸν ἄνθος, ὡς λέγει μετὰ τινος χάριτος ὁ συνήθως ξηρὸς χρονολόγος, ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἠχμαλωτεύθησαν ὑπὸ τοῦ νικητοῦ. Καὶ ὁ μὲν ὑπάτος στρατηγὸς ἐσώθη διὰ φυγῆς συντόνου, ἀλλὰ τὰ πολυτελεῖα αὐτοῦ ὄπλα, ἡ χρυσῆ ἀσπίς τε καὶ μάχαιρα, καὶ τὸ δόρυ, καὶ ἡ διάλιθος καὶ χρυσῆ ζώνη, καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ, ἔπεσον εἰς χεῖρας τοῦ δορικτήτορος, ὅστις ἀφοῦ κατεδίωξε τοὺς φεύγοντας, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἐκτεине, πολλοὺς δὲ ἠχμαλώτευσεν, διεχείμασεν ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ ἀσφαλείᾳ κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην. Τὰ γεγονότα τοῦ ἐπομένου ἔτους μαρτυροῦσιν ὅτι ἂν ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη κατὰ τὴν ἐκστρατεῖαν ταύτην, ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἐβούλετο, νὰ καταθλίψῃ ἱκανῶς τὸ περσικὸν κράτος ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, ἐπήνεγκεν ὅμως οὐδὲν ἧττον τῷ 623 καὶ 624 τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸν περσικὸν στρατὸν, ὥστε κατὰ τὸ 625 ἀναφαίνεται οὗτος ἀσθενέστατος. Τῶντι ὁ Ἡράκλειος εἶτε μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης παρεσκευάζεν ἔκτοτε μέγαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἀντιπερισπασμὸν διὰ τῶν Ἀβάρων, εἶτε ἄλλως αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν βασιλεύου-

Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ὅστις δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν νεστοριανῶν, ἠθέλησε τότε νὰ περιποιηθῆ ἔτι μᾶλλον αὐτούς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὑπεχρέωσεν ἅπαντας τοὺς ἐν Περσίᾳ χριστιανούς νὰ δεχθῶσι τὴν τοῦ Νεστορίου αἵρεσιν. Ἐνταύτῳ δὲ συνωμολόγησε συνθήκην συμμαχίας καὶ διανομῆς τοῦ κράτους μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων, ἀναλαβόντος νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ, εἰ καὶ ἐξηνητημένης οὔσης τῆς χώρας αὐτοῦ ἔνεκα τῶν προηγουμένων εἰκοσαετῶν καὶ ἐπέκεινα ἀγῶνων, ὁ Χοσρόης συνεκρότησεν οὐδὲν ἥττον τρεῖς πολυαρίθμους στρατιάς ἀπὸ τῆς ξένων καὶ πολιτῶν καὶ οἰκετῶν καὶ παντὸς γένους. Ἡ πρώτη συνέκειτο ἐκ 50,000 ἀνδρῶν, οἵτινες ὠνομάζοντο χρυσολόγχοι, ὅχι διότι, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἔφερον λόγχοι χρυσᾶς, ἀλλὰ πιθανώτερον διότι, ὅπως συνέβαινε ἐπὶ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ξέρξου, αἱ λόγχοι ἐκεῖνοι ἔφερον χρυσοῦν κόσμημα. Ἐμελλε δὲ ἡ στρατιὰ αὕτη νὰ μείνῃ ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους ἵνα ἀντιταχθῆ εἰς πᾶσαν νέαν ἐνδεχομένην ἐπιδρομὴν τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ δευτέρα ἐπετράπη νὰ διακωλύσῃ τὴν ἔνωσιν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐπικουριῶν τὰς ὁποίας ἔφερε τῷ βασιλεῖ, ἄδελφον πόθεν, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος· ἡ δὲ τρίτη διετάχθη νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων. Ταύτης τῆς τελευταίας στρατιάς ὁ ἡγεμὼν, διελθὼν τὰς ἐπαρχίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀφίκετο, περὶ μῆνα μᾶιον τοῦ 626, εἰς τὸ τοσάκις ὑπὸ τῶν Περσῶν καταληφθὲν περὶ Χαλκηδόνα στρατόπεδον καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἅμα τὴν καταστροφὴν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν προαστείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιμένων τοὺς Ἀβάρους νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ τεῖχη τῆς πρωτεύουσας ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου.

Ἐν τῇ κρίσιμῳ ταύτῃ περιστάσει ὁ Ἡράκλειος ἀνέδειξεν αὐτῆς ἐξαιρετικὴν πολεμικὴν δεξιότητα. Ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ στρατηγὸς ἤθελε πιθανῶς δράμει εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας, καὶ, ἀφήσας οὕτω τὸν Χοσρόην κύριον τῆς Ἀνατολῆς, ἤθελεν ἐπισπάσει κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἠνωμένας ἀπάσας τὰς δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων. Ὁ δὲ Ἡράκλειος δὲν ἐπτόθη ἐκ τοῦ κινδύνου ὃν ἔτρεξεν ἡ βασιλεύουσα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ κλεισθῆ ἐν αὐτῇ ὡς ἐν παγίδι τινί. Ἐξέυρεν ὅτι ὁ μάγιστρος Βῶνος εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην πραγμάτων ἦτο ἀνὴρ ἐπιτηδειότατος διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς βασιλευούσης. Ἐξέυρεν ὅτι ὁ πατριάρχ-

χης Σέργιος ἤθελεν ἐνισχύσει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀκαταμαχίτου εἰς τὸ θεῖον πεποιθήσεως. Καὶ ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ παραμείνη αὐτὸς εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον, πέμψας μόνον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπικουρίαν 12,000 θωρακοφόρων. Καὶ τῶντι ὁ μὲν Βῶνος διέταξε τὰ πάντα δραστηρίως, ἵνα ἀποκρούσῃ τὴν ἔφοδον, ὁ δὲ Σέργιος δὲν ἔπαυσε προτρέπων τὸ πλῆθος ν' ἀγωνισθῆ γενναίως, πειθόμενον εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς πολιούχου Παναγίας.

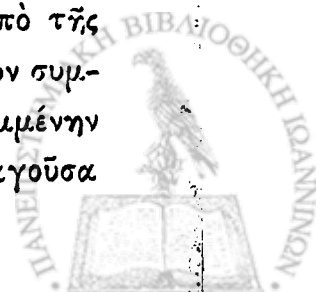
Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε περὶ τὰ τέλη ἰουνίου 30,000 μηχανηταί, ἀποτελοῦντες τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ χαγάνου, διήλθον τὰ μακρὰ τεῖχη, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τινὲς τῶν στρατιωτῶν τῆς βασιλευούσης ἐξεληθόντες μετὰ τῶν *παλληκαρίων* αὐτῶν, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ καίτοι γενναίως ἀγωνισθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνηγγέλλετο ἡ ἄφιξις τοῦ χαγάνου μετὰ τῆς κυρίας δυνάμεως, συγκειμένης ἐξ 80,000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς ἦσαν καὶ πολλοὶ Γεπίδαι, Ῥῶσοι, Βούλγαροι καὶ Σλαῦοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀβάρων. Ἀνεφέραμεν δὲ τὴν μικρὰν ταύτην ἐξοδὸν διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι, ἱστορουμένης αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Πασχαλίου λεγομένου χρονικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν χρονογραφίας, κατὰ πρῶτην φορὰν μνημονεύεται ἡ λέξις *παλληκάριον*, ἢ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοσοῦτον περίδοξος παρ' ἡμῖν γενομένη, ὡς δηλοῦσα τὸν γενναῖον μαχητὴν τότε δὲ ἐσήμαινε, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, τοὺς νεωτέρους ἀκολούθους τῶν κυρίως λεγομένων στρατιωτῶν.

Μετὰ ἓνα περίπου μῆνα, ἦτοι τῇ 29 ἰουλίου, ὁ χαγάνος, προσελθὼν αὐτὸς μετὰ 80,000 ἀνδρῶν, ἀφοῦ ματαίως προέτεινεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως νὰ παραδοθῶσι, περιέζωσεν αὐτὴν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ συνεννοήθη διὰ σημείων μετὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ στρατοπεδεύοντος στρατηγοῦ τῶν Περσῶν τῇ δὲ 31 ἰουλίου ἐπεχείρησε τὴν ἔφοδον. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίθεσιν, κατέστρεψαν δώδεκα πύργους οὓς εἶχε κατασκευάσει ὁ χαγάνος, καὶ διεκώλυσαν πᾶσαν αὐτοῦ κωνίαν μετὰ τῶν Περσῶν, συλλαβόντες ἢ τρέψαντες εἰς φυγὴν τὰ μονόξυλα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ ἠθέλησαν νὰ μεταχειρισθῶσιν οἱ Σλαῦοι. Οὐδὲν ἦττον τὴν 2 Αὐγούστου οἱ πολιορκούμενοι ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἔλθωσι πρὸς τὸν χαγάνον εἰς διαπραγματεύσεις τινὰς, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τὸν πατρίκιον Γεώργιον καὶ ἄλλους τῶν ἐν τέλει. Ὁ χαγάνος ἐδέχθη αὐτοὺς μετὰ πολλῆς ὑπεροφίας καὶ ἀ-

φῆκεν ἰσταμένους ὀρθούς, ἐνῶ τρεῖς πρέσβεις Πέρσαι ἐκάθηντο παρ' αὐτῷ λαμπρῶς ἱματισμένοι. «Ἴδού, εἶπεν ὁ ἀγέρωχος βάρβαρος, ἰδού οἱ Πέρσαι ἐπρέσβευσαν πρὸς ἐμὲ ἐτοιμούς ἔχοντες νὰ μοὶ δώσωσι τρισχιλίους μαχητάς. Ἐὰν λοιπὸν θέλετε νὰ λάβῃ ἕκαστος τῶν ἐν τῇ πόλει ἐν ἱμάτιον καὶ ἐν ὑποκάμισον, εἴμπορεῖτε νὰ περάσετε εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀφίνοντες εἰς ἐμὲ τὴν πόλιν καὶ τὴν περιουσίαν ὑμῶν. Οἱ σύμμαχοι καὶ φίλοι μου Πέρσαι δὲν θέλουσιν ἀδικήσει ὑμᾶς καὶ θέλουσιν ἐπιτρέψει νὰ ὑπάγετε ὅπου βούλεσθε. Ἄλλως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σωθῆτε, παρεκτός ἐὰν γίνετε ἰχθύες ἵνα ἀπέλθῃτε διὰ θάλασσης, ἢ πτερωτοὶ ἵνα ἀπέλθῃτε εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ βασιλεὺς ὑμῶν, ὡς λέγουσιν αὐτοὶ οἱ Πέρσαι, ἢ φυγᾶς εἶναι ἢ αἰχμάλωτος, οὐδὲ δύναται νὰ πέμψῃ εἰς ὑμᾶς ἐπικουρίαν τινά.» Εἰς ταῦτα ὁ πατρίκιος Γεώργιος ἀντιπαρετήρησεν ὅτι οἱ Πέρσαι οὗτοι δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν, διότι ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπικουρίαν ἡμῖν ἐξαπέστειλε, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἐστὶν ἐξολοθρεύων αὐτήν. Τότε εἰς τῶν Περσῶν παροξυνθεὶς ἔβρισε τὸν πατρίκιον Γεώργιον, ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὅτι «σύ με οὐχ ὑβρίζεις, ἀλλ' ὁ χαγάνος.» Παρετήρησαν δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸν χαγάνον οἱ πρέσβεις μετὰ τινος εἰρωνείας, ὅτι ἐνῶ τσαῦτα περὶ αὐτὸν στρατοπεδεύουσι πλήθη, τίνα χρεῖαν ἔχει τῆς τῶν τρισχιλίων Περσῶν βοηθείας, καὶ ἐπὶ τέλους συμπεραίνοντες ἐπρόσθεσαν· «Ἡμεῖς τὴν πόλιν οὐδέποτε ἐώμεν· ἡμεῖς γὰρ προσδοκῶντες ὅτι καίριόν τι λαλοῦμεν, ἐξήλθομεν πρὸς σέ. Ἐὰν οὖν μὴ θέλῃς τὰ πρὸς εἰρήνην μεθ' ἡμῶν λαλῆσαι, ἀπόλυσον ἡμᾶς.»

Οὕτω διαλυθείσης ἀπράκτου καὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἀποπείρας περὶ συμβιβασμοῦ, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι. Ἄλλ' εἰς μάτην οἱ Ἀβάρες μετεχειρίσθησαν ἀπάσας τὰς ἐν χρήσει τότε πολιορκητικὰς μηχανάς· αἱ ἔφροδοι αὐτῶν ἀπεκρούσθησαν αὐθις. Εἰς μάτην ὡσαύτως οἱ Σλαῦοι ἐπεχείρησαν καὶ πάλιν διὰ μονοξύλων νὰ κοινωνήσωσι μετὰ τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ἐστρατοπεδευμένων Περσῶν, ἵνα μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν πολιορκίαν· τὰ πλοιάρια ἐκεῖνα κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ περὶ Κωνσταντινούπολιν στόλου, ὅσοι δὲ τῶν Σλαύων περιεσώθησαν, καταπτοηθέντες ὑπὸ τῆς δεινῆς συμφορᾶς ἦν ὑπέστησαν, ἐγκατέλιπον τὸ στρατόπεδον τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ὁ χαγάνος ἦτο ἐξω φρενῶν διὰ τὴν ἐπανελημμένην ταύτην ἀποτυχίαν ἣν συνεπλήρωσεν ἐξοδὸς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπαγαγοῦσα

δεινὴν τῶν Ἀβάρων τροπὴν. Ἄλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ παραφορὰ αὐτοῦ, ὁ χαγάνος ἐνόησεν ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἀναζεύξῃ· ὅθεν τὴν νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 αὐγούστου, διέλυσε τὰς μηχανὰς, ἔκαυσε τοὺς κινητοὺς πύργους καὶ ἀνέτρεψε τὰ ὀχυρώματα τοῦ στρατοπέδου του. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν πρὶν ἀναχωρήσῃ, ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ αὐθις εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ μαγίστρου Βώνου. Ἄλλ' ὁ μάγιστρος ἀπεκρίθη ὅτι ἦτο ἐξώρως· ὅτι δὲν ἔχει πλέον ἐξουσίαν νὰ συνθηκολογήσῃ μετ' αὐτοῦ· ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ εὐσεβεστάτου δεσπότη κατατροπώσας τὴν δευτέραν περσικὴν μοῖραν, ἐπέρχεται μετὰ τοῦ θεοφυλάκτου στρατοῦ καὶ ἀντιπεράσας θέλει παρακολουθήσει τὸν χαγάνον μέχρι τῆς χώρας αὐτοῦ, ὅπου δύνανται νὰ λαλήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ταύτην δὲ λαβὼν τὴν ἀπάντησιν, ἐπέσπευσεν ἔτι μᾶλλον ὁ χαγάνος τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς πρώτης πολιορκίας ἣν ὑπέστη ἡ μεγάλη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ πρωτεύουσα· ἔκβασις ἀείμνηστος, διότι ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπέκυπτεν εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ οἱ Πέρσαι ἐφάνησαν ἀνίκανοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοὺς μωαμεθανούς, μετὰ τῶν Περσῶν ἤθελε καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ὑποκύψει ἔκτοτε εἰς τοὺς νέους τούτους πολεμίους, καὶ πιθανώτατα ἐξαφανισθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ἐξηλείφθη τῶντι ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ἔκτοτε ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἦτοι ἀπὸ τῆς Συρίας, ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας. Ἐνῶ λυτρωθείσης ἤδη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ μὲν Πέρσαι ἐδουλώθησαν μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς ἀντέσχεν ἔτι εἰς αὐτοὺς ἐπὶ 800 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτούς. Καὶ ἀπέβαλε μὲν ἐπὶ τέλος τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, διὰ τοῦ τουρκικοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἀλλὰ διέσωσε τὴν ἐθνικὴν ὑπαρξιν, διότι ὁ τουρκικὸς μωαμεθανισμὸς ἀπέβη πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ἀραβικοῦ καταστρεπτικὸς τῶν ἐθνοτήτων. Ὅθεν ἂν σήμερον ὑπάρχη ἑλληνισμὸς, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ματαίωσιν τῆς πρώτης ταύτης ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δὲ γεγονός τοῦτο συνδέεται καὶ ἄλλως μετὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν βίου. Εἴπομεν ἤδη ὅτι τότε ἀντήχησε κατὰ πρῶτον ἡ λέξις παλληκάρια, ἣτις ἔμελλε ν' ἀποβῆ τοσοῦτον ἐνδοξος ἐπὶ τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Πλὴν τούτου, τότε ὡσαύτως ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πατριάρχου Σέργιου, ἀνα-

λογιζόμενος μὲν τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπηλλάγη τὸ ἔθνος, ἀνταποκρινόμενος δὲ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ, οἵτινες δὲν ἠγωνίσθησαν τοσοῦτον γενναίως εἰμὴ πεποιθότες εἰς τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου Παναγίας Θεοτόκου, ἐνέκρινεν εἰς δῆλωσιν αἰδίου πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνης, τὴν καθιέρωσιν τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθιστου Ὑμνου, ἣτις μέχρι τῆς σήμερον τελεῖται παρ' ἡμῶν τὴν παρασκευὴν τῆς Ε' ἐβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, καὶ εἰς τὴν ὁποία προσετέθη βραδύτερον ἢ μὴμη τῶν δύο πολιορκιῶν, καθ' ἃς οἱ Ἀραβες τοσοῦτον γενναίως ἀπεκρούσθησαν ἐκ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης. Τίς Ἕλληνα δὲν γνωρίζει τὸν ὕμνον τὸν κατὰ τὴν Ἀκολουθίαν ταύτην ψαλλόμενον ἐκ διαλειμμάτων εἰς τιμὴν τῆς ἰδιαζούσης προστάτιδος τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος;

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια!

Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια

Ἀναγράφω Σοι, ἡ πόλις Σου, Θεοτόκε.

Ἄλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον,

Ἐκ παντοίων με κινδύνων, ἐλευθέρωσον,

Ἵνα κράζω Σοι χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε.

Τίς Ἕλληνα δὲν ἀκούει κατ' ἔτος μετὰ κατανύξεως βαθείας τοὺς χαιρετισμοὺς ἐκείνους, ἐν οἷς ἡ ζωηροτέρα φαντασία καὶ ἡ εὐλαβεστέρα ἀγάπη ἐπεσώρευσαν ὅλας τὰς δυνάτας διαδηλώσεις τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν σῴτειραν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ τῆς βασιλείας, καὶ τῆς ἐκκλησίας;

Χαῖρε, τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·

Χαῖρε, τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος·

Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·

Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

Ἴσως τινὲς ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἀξιοῦσι νὰ καθυποβάλλωσι τὰ πάντα εἰς τὴν σιάνην τῆς λεγομένης αὐστηρᾶς λογικῆς παρατηρήσασιν, ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὰ παρ' ἄλλοις ἔθνεσι συμβαίνοντα, ὅτι αἱ δοξολογίαι ἐκεῖναι καὶ δεήσεις, ἦτο εὐλογώτερον ν' ἀπευθύνωνται πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, πρὸς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν μᾶλλον ἢ πρὸς ἓν τῶν κτισμάτων Αὐτοῦ, ἔστω τὸ κτίσμα τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ μήτηρ τοῦ Σωτῆρος Ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνθρωποι εἰμποροῦν νὰ εἰξεύρωσι πολλὰ πράγματα, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν ὅτι ὀλίγοι τινὲς λόγοι δὲν ἀποτελοῦσιν ἔθνος, ἀγνοοῦσιν ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη δὲν ἐπλάσθησαν

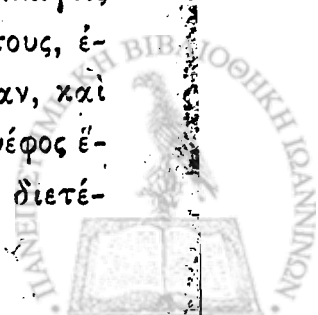

ὁμοιοειδῆ τὸ ἦθος, πρὸ πάντων δὲ ἀγνοοῦσι τὰ μυστήρια τῆς εὐπαθοῦς τῶν μεσημβρινῶν ἔθνων καρδίας, ὑφ' ὧν καθοδηγουμένη ἡ θρησκεία ἡμῶν ἔθετο τὴν γέφυραν ἐκείνην τὴν μεταγούσαν τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν. Καὶ ἐκκαλῶ λοιπὸν τὴν κρίσιν τῆς ξηρᾶς αὐτῶν λογικῆς εἰς τὰς καρδίας ὄλων ὅσοι ἀναγινώσκουσι τὴν παροῦσαν ἱστορίαν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων. Τίς ἐξ ὑμῶν, ἐν ἡμέραις θλίψεων, ἐν στιγμαῖς ῥόδυνης, δὲν ἐστέναξεν ἐπικαλούμενος τὸ ἅγιον τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὄνομα; Τῆς μητρὸς, καὶ οὐχὶ ἐτέρου τινὸς τῶν φιλιτάτων· διότι ἠγαπήθητε βεβαίως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπὸ τοῦ πατρὸς· ἠγαπήθητε ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν, τῶν συζύγων, τῶν τέκνων, τῶν φίλων· καὶ ἴσως ὑπῆρξατε τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας ἐκείνης ἣτις εἶναι τὸ τρικυμιωδέστερον ἅμα καὶ τὸ μᾶλλον ἐφήμερον τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων. Ποτὲ ὅμως δὲν ἠγαπήθητε οὐδὲ θέλετε ἀγαπηθῆ ὅσον ὑπὸ τῆς μητρὸς ὑμῶν. Ὅλαι αἱ μελωδίαί τῶν διαφόρων τῆς ἀγάπης εἰδῶν συναρμολογοῦνται εἰς μίαν οὐρανίωνα ἀρμονίαν ἐντὸς τῆς καρδίας τῆς μητρικῆς· καὶ ἂν ὑπάρχη ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἡ ἀγάπη περὶ ἧς ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἶπεν ὅτι εἶναι μείζων τῆς γνώσεως, μείζων τῆς ἐλπίδος, μείζων τῆς πίστεως, εἶναι ἡ ἀγάπη ἡ μητρική. Ἐκ τούτου ἡ κραυγὴ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἡ ἐπικαλουμένη τὴν ἀρωγὴν ἐκείνην καὶ τὴν εὐλογίαν ἐπὶ πάσης ὑπερβαλλούσης τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ σώματος ἀλγηδόνας. Ἀλλ' ἡ δέσποινα ἡ τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος τέξασα, ἡ μήτηρ τῆς ζωῆς, ὅπως ὀνομάζει αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία, τί ἄλλο εἶναι ἢ ἡ πνευματικὴ ὄλου τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος μήτηρ; Τί δὲ συμφωνότερον πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἢ τὸ νὰ προσφεύγωμεν εἰς τὴν μεσιτείαν, τὴν προστασίαν, τὰς πρεσβείας τῆς μητρὸς ἐκείνης ἵνα εἴτε δηλώσωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν εἰς τὸ Ὑπερτάτον Ὄν, εἴτε ἐξαιτηθῶμεν τὴν παντοδύναμον αὐτοῦ ἀντίληψιν; Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ, οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς, καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, οὐδενὸς τῶν ὄντων δέονται τοῦ μεσάζοντος ἵνα ἔλθωσιν εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὑποίων ζωηροτέρα μὲν εἶναι ἢ φαντασία, ἡ δὲ καρδία εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν ὥστε νὰ ἔχωσι χρεῖαν οἰκείων τινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν καὶ ὡς διὰ κλίμακος, ἀναβιθασθῶσι μέχρι τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος. Μὴ ἐπιχειρῶμεν λοιπὸν ν' ἀνατρέψωμεν, διὰ τῆς μικρᾶς ἡμῶν σοφίας, τοὺς μεγάλους

τῆς φύσεως νόμους· μὴ ἐπιβάλλωμεν χεῖρα ἱερόσυλον ἐπὶ τὰς πατρίους παραδόσεις, οἱ νήπιοι ἡμεῖς, οἱ χθές καὶ πρόην ψηφίσαντες ποικίλας τελετὰς καὶ δοξολογίας, αἵτινες ἠνθῆσαν καὶ ἀπῆνθησαν ὡς ὁ χόρτος τοῦ ἀγροῦ, ὁ σήμερον ὦν καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενος, ἐνῶ τὰ ἰδρύματα τῶν ἀοιδίμων ἡμῶν βασιλέων κατίσχυσαν τοσοῦτων αἰώνων καὶ τοσοῦτων πολιτικῶν μεταβολῶν! Τῶντι, ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Ἡράκλειος καθιέρωσε τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, παρῆλθον ὑπὲρ τὰ 1200 ἔτη· τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἠκρωτηριάσθη, διεμελίσθη, κατέπεσεν, ἀνωρθώθη, πάλιν κατέπεσιν· εἰς δὲ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους πάλιν τμημὰ τι αὐτοῦ ἀνέκτησε τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν· ἀλλὰ καὶ τοὶ ἐπῆλθον ἔκτοτε τοσαῦται μεταβολαί, καὶ τοὶ παρῆλθον ἔκτοτε τοσοῦτοι αἰῶνες, μέχρι τῆς σήμερον, εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν χώραν, εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην, εἰς Κρήτην καὶ εἰς Χίον, τὸ ἑσπέρας τῆς παρασκευῆς τῆς Ε' ἑβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου δὲν παύει ἀναπέμπουσα πρὸς τὸν Ὑψιστον αἶνους εὐγνώμοσύνης ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ, δὲν παύει ἐνοῦσα πνευματικῶς ὅ,τι διέσπασεν ἡ βία, δὲν παύει πληροῦσα τὰς καρδίας ἡμῶν ἐλπίδων περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος. Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἴδωμεν πῶς ἐπολιτεύθη ὁ Ἡράκλειος κατὰ τὸ κρίσιμον τοῦτο 626 ἔτος.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐκλείσθη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῆς πολιορκίας αὐτῆς, ἀλλὰ παρέμεινεν εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον. Ἐκεῖ σταθμεύων, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπετῆρει τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν συμβαίνοντα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠπέιλει τὰ ἐνδότερα τοῦ περσικοῦ κράτους. Περὶ δὲ τὰ μέσα αὐγούστου 626, ἀφοῦ οἱ Ἀβαρες ἠναγκάσθησαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος κατετρόπωσε τὸν περσικὸν στρατὸν, ὅστις ἐντολὴν εἶχε νὰ συνέχῃ τοὺς περὶ τὸν Ἄλυν σταθμούς, ὁ δὲ ἕτερος περσικὸς στρατὸς, ὅστις ἐμελλε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Ἀθάρων εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης, περιωρίσθη ἤδη εἰς τὸ νὰ πολιορκῇ τὴν Χαλκηδόνα, ὁ Ἡράκλειος, ἀπαλλαγείας πάσης σπουδαίας μερίμνης ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κράτους, ἐξώρμησεν αὐθις ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, καὶ ἀπὸ τῶν βορειανατολικωτάτων τούτων χωρῶν ἐπεκρεμάσθη ὡς νέφος ἔτοιμον νὰ ἐκραγῇ ἐπὶ τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐπὶ τινὰς μῆνας διεδιέ-

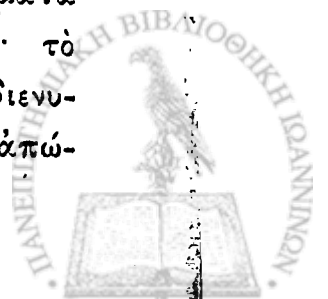
λεσεν αὐτόθι ἀμυνόμενος κατὰ τῶν χρυσολογῶν τοῦ Χοσρόου καὶ ἀσφαλίζων ἐνταύτῳ διὰ φρουρῶν ἐπιτηδείως διανεμομένων, τὴν ὑποταγὴν τῶν περὶ τὸν Φάσιν λαῶν, οἵτινες πρὸ διετίας εἶχον ἐγκαταλίπει τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ συνωμολόγησε συμμαχίαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων, φυλῆς τουρκικῆς, ἣτις ἐλεηλάτησε μὲν τὰς περὶ τὸν Ὠξὸν περσικὰς ἐπαρχίας, παρέσχε δὲ εἰς τὸν Ἡράκλειον ἐπικουρίαν 40,000 ἰππέων.

Οὕτω δὲ ἀπανταχόθεν ἐνισχυθεὶς καὶ ἀσφαλισθεὶς, ὁ Ἡράκλειος ἐνέβαλε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 627 εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν καὶ εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, καὶ προελάσας ἀπὸ τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ εἰς τὰς περὶ τὸν Τίγριν χώρας, πολλὰς μὲν ἐκυρίευσε πόλεις, πολλὴν δὲ ἐπήνεγκε λεηλασίαν. Ὁ Χοσρόης ἀντιπαρέταξε κατ' αὐτοῦ ἐνταῦθα, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ῥαζάτην, τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ κράτους αὐτοῦ, αἵτινες λέγονται συμποσωθεῖσαι εἰς 500,000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ τοῦτό εἶναι βεβαίως ὑπερβολή. Ὅπως δὴποτε ὁ Ῥαζάτης ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπέφυγε πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, περιοριζόμενος εἰς συμπλοκάς μικράς, αἵτινες ὁμως δὲν διεκώλυον τὴν πρόοδον τοῦ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπῆλθεν οὕτω ὁ μὴν Σεπτέμβριος, οἱ δὲ Χαζάροι λεκμηκότες ἀπὸ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πορειῶν καὶ τῶν ἀδιακόπων ἀγώνων καὶ βλέποντες ἐνταύτῳ προσεγγίζοντα τὸν χειμῶνα, ἤρχισαν νὰ λειποτακτῶσι καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Ἡρακλείου ἀπαντες ἄδειαν νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ βασιλεὺς παρατάξας τὸν στρατὸν καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀταράχως ἀπὸ τῶν ἀστάτων ἐκείνων συμμάχων, ἐστράφη ἔπειτα πρὸς τὰ ἴδια τάγματα· καὶ, ἵνα ἐνθαρρύνῃ αὐτὰ διὰ τὴν αἰφνιδίαν ταύτην τῆς δυνάμεως ἐλάττωσιν «γνώτε, ἀδελφοί, ἀνέκραξεν, ὅτι οὐδεὶς ἡμῖν συμμαχῆσαι θέλει, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεὸς καὶ ἡ τοῦτον τεκοῦσα ἀσπὸρος Θεοτόκος. Τοῦτο δὲ γίνεται ὅπως δεῖξῃ ἐν ἡμῖν καὶ πᾶσι τούτοις τὴν ἑαυτοῦ δυναστείαν, καταπέμψας ἡμῖν τὴν αὐτοῦ βοήθειαν.» Ταῦτα δὲ εἰπὼν καὶ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς ἐπευφημούμενος ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὰ πρόσω καταστρεπτικὴν αὐτοῦ πορείαν. Ἡ δῆσις αὕτη ἐπροξένησε πολλὴν ἀμηχανίαν εἰς τὸν Ῥαζάτην, ὅστις δὲν ἠδύνατο ὡς ἐξ αὐτῆς νὰ συντηρήσῃ τὸν πολυάριθμον αὐτοῦ ὄχλον. Τῆ 1 ἑκτεμβρίου ὁ Ἡράκλειος ἐφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ κατὰ τὴν Ἀσσυρίαν ποταμοῦ Ζαβάτου, ὅστις καλεῖται σήμερον μέγας Ζάβ, ὠνομάζετο δὲ τὸ πάλαι καὶ Λύκος, καὶ εἶναι ὁ ποταμὸς, παρὰ τὸν ὁποῖον φθάσαντες οἱ μετὰ Ξενοφῶντος Ἕλληνες ἔπαθον ὑπὸ

Τισσαφέρνους τὴν τραγικὴν ἐκείνην προδοσίαν δι' ἧς ἀπεστερήθησαν τῶν στρατηγῶν αὐτῶν καὶ λοχαγῶν, ἧτις ὅμως δὲν ἴσχυσε νὰ καταβάλλῃ τὸ θάρος καὶ τὴν πειθαρχίαν τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου στρατοῦ. Ὁ Ἡράκλειος περάσας τὸν Ζάβατον κατεσκήνωσε περὶ τὴν ἀρχαίαν Νινευτὶ, οὐ μακρὰν, καὶ ἴσως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πεδίου τῶν Γαυγαμήλων, ὅπου ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐνίκησε τὸ δεύτερον ἐκ παρατάξεως τὸν τελευταῖον τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους βασιλέα. Ὁ δὲ Ῥαζάτης διεπέρασε τὸν ποταμὸν Ζάβατον ὀλίγον τι κατωτέρω καὶ στρατοπεδεύσας περὶ τὴν συμβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Τίγρεως, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον καὶ νὰ κρίνῃ τὴν ὅλην τύχην τοῦ μακροῦ καὶ πεισματώδους τούτου ἀγῶνος διὰ μάχης μιᾶς καὶ κρισίμου.

Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη τῇ 12 δεκεμβρίου 627. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι κατὰ δυστυχίαν οὔτε τὴν παράταξιν οὔτε τὰ διαφορὰ τῶν δύο στρατῶν κινήματα, ἀλλ' ἐξυμνοῦσι μόνον ἅπαντες τὴν προσωπικὴν τοῦ Ἡρακλείου ἀνδρείαν, ἧτις κατὰ τὴν ἀείμνηστον ταύτην ἡμέραν ἀνεδείχθη φαίνεται ἐνάμιλλος τῆς ἀκατασχέτου ἡρμῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐπιβαίνων ἐπὶ τοῦ Δόρκωνος, ἵππου τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία ἀπεμνημόνευσε τὸ ὄνομα, ὁ βασιλεὺς παρέσυρε μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν, κατέπληξε δὲ τοὺς ἀντιπάλους διὰ τόλμης καὶ δεξιότητος ἦν ἐθαύμασαν οἱ κράτιστοι τῶν μαχητῶν. Ἐκ πρώτης ἀφειτηρίας ἔλαβε τραῦμα διὰ δόρατος εἰς τὸ χεῖλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπληγώθη ὁ Δόρκων δι' ἀκοντίου εἰς τὸν μηρόν· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ γενναῖος ἵππος ἔφερε τὸν ἀναβάτην αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς τριπλῆς τῶν βαρβάρων φάλαγγος. Ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς ἐφόνευσεν ἰδίᾳ χειρὶ τρεῖς τῶν ὀνομαστοτέρων ἐπὶ τῇ ἀνδρείᾳ στρατηγῶν τῶν πολεμίων, ἐν οἷς καὶ τὸν ἀρχιστρατηγὸν Ῥαζάτην. Καὶ ἔπεσε μὲν γενναίως ὁ Ῥαζάτης, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐν θριάμβῳ περιαγομένη ἐπέπλησε θλίψεως καὶ ἀπελπισίας τὰ περσικὰ τάγματα. Ἡ ὀλόχρυσος αὐτοῦ πανοπλία, ἡ ἀσπίς ἢ συγχειμένη ἐξ ἑκατῶν εἴκοσι πετάλων, ἡ σπάθη αὐτοῦ καὶ ὁ τελαμῶν, τὸ ἐφίππιον καὶ ὁ θώραξ ἐκόσμησαν τὸν θρίαμβον ὃν βραδύτερον ἐτέλεσεν ὁ Ἡράκλειος. Ἡ δὲ μάχη, ἧτις ἤρχισεν ἀπὸ πρωΐας, ἐξηκολούθησε πεισματωδέστατη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥαζάτου μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἑσπερινῆς ὥρας· τὰ περὶ τὸν Ἡρακλείον τάγματα ἐκυρίευσαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων λαφύρων εἴκοσι καὶ ὀκτὼ σημαίας· τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατεκόπη, οἱ δὲ νικηταὶ διενυκτέρευσαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, κηρύξαντες ὅτι δὲν ἀπώ-

λεσαν εἰμὴ πεντήκοντα ἄνδρας, ἐκτὸς πολλῶν χιλιάδων τραυματιῶν. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς φαίνεται ἀπίθανος καὶ δυσανάλογος πρὸς τοὺς τραυματίας. "Ὅ,τι δ' ἐπιμαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ζημίαν ἣν ὑπέστη ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι ὅτι οἱ περισωθέντες Πέρσαι ἔσχον τὸ θάρρος νὰ μείνωσιν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πτωμάτων τῶν συναγωνιστῶν αὐτῶν, εἰς διάστημα μόλις δύο σαγιτοβολῶν, μέχρι τῆς ἐβδόμης ὥρας τῆς νυκτός. Περὶ δὲ τὴν ὀγδόην ὥραν ὑπεχώρησαν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, καὶ συναθροίσαντες τὰ σκεύη, διεσπάρησαν τῆδε κάκεισε δι' ἑλλειψιν διαταγῶν.

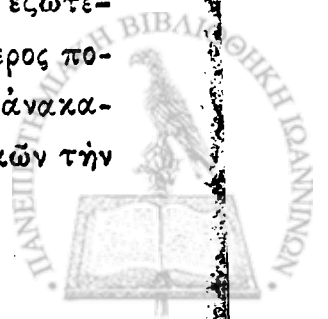
Ὁ Ἡράκλειος ἀνεδείχθη μετὰ τὴν νίκην οὐδὲν ἥττον δραστήριος ἢ πρὸ αὐτῆς. Μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης ἀθροίσας νέας δυνάμεις συνεκρότησεν ἀξιόλογον ὅπως οὖν στρατὸν, ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ εὐθὺ κατ' αὐτοῦ, ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγὸν ὅστις ἐξηκολούθει ἔτι πολιορκῶν τὴν Χαλκηδόνα. Ὅθεν καταλαβὼν τὴν Νινευτῆ, ἣτις δὲν ἦτο ἤδη εἰμὴ ἀπλοῦν πολίχinion οἰκοδομηθὲν ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας καὶ πολυθρυλήτου πρωτεύουσας τῆς Ἀσσυρίας, διεπέρασεν αὐθις τὸν Ζάβατον καὶ ἤρχισε καταβαίνων τὴν ἀριστερὰν, τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Τίγρεως ὄχθην καὶ βαδίζων ἐπὶ Κτησιφῶντα, τὴν μεγάλην τοῦ περσικοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Εἰς τῶν ὑποστρατήγων αὐτοῦ Γεώργιος ὁ Ἀρμένιος, ἐλάσας μίλια 48 ἐν μιᾷ νυκτί, ἐκράτησε τὰς τέσσαρας γεφύρας τοῦ ποταμοῦ Κάπρου, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου μικροῦ Ζάβ, καὶ, κυριεύσας πολλὰ μικρὰ περσικὰ φρούρια, ἐζώγησε τοὺς ἐν αὐτοῖς. Τῆ δὲ 23 δεκεμβρίου διέβη τὸν Κάπρον αὐτὸς ὁ βασιλεὺς καὶ καταλύσας εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἰεσδὲν ἐπανηγύρισεν αὐτόθι τὴν ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως. Καθ' ὅλην τὴν χώραν ταύτην τῆς Ἀσσυρίας ὑψοῦντο ἐκ διαλειμμάτων παρὰ τὸν ποταμὸν Τίγριν μέχρι Κτησιφῶντος ἀνάκτορα πολυτελῆ τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, ὧν ἐν ἦτο καὶ τὸ προρρηθὲν βασίλειον τοῦ Ἰεσδὲν. Ἐκεῖθεν ὁ Ἡράκλειος μετέβη εἰς ἕτερον ἀνάκτορον τὸ ἐπιλεγόμενον Ῥουσα· καταστρέψας δὲ καὶ τοῦτο ἔσπευσεν ἐπὶ τὸν ποταμὸν Φίσκον ἢ καθὼς τὸν ἔλεγον τότε Τορνᾶ (σήμερον δὲ Ὀδορνέ), ὑποπτεύων ὅτι οἱ πολέμιοι, οἵτινες ἀκαταπαύστως ὑπεχώρουν, θέλουσι περιμείνει τελευταῖον αὐτὸν ἐκεῖ· ἀλλ' ἠπατήθη, διότι οἱ Πέρσαι ἅμα εἶδον τὸν Ἡράκλειον πλησιάζοντα, ἐξηκολούθησαν τὴν ὀπισθοδρόμησιν αὐτῶν.

Τῆ 1 ἰαγουαρίου τοῦ 628 ἔτους ὁ βασιλεὺς περάσας τὸν Φίσκον κατέλυσεν εἰς τὸ βασίλειον τὸ ἐπιλεγόμενον Βεκλαλί, ὅπου ἀνεπαύθη

ὁ στρατὸς ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ ἐπανηγύρισε τὰ κατορθώματα αὐτοῦ. Οὐ μακρὰν τοῦ χώρου τούτου ἔκειτο εἰς θέσιν ὀχυρωτάτην ἢ πόλιν Δασταγέρδ, ὅπου συνήθως διέτριβε πρὸ εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν ὁ Χοσρόης καὶ ὅπου ἤλπισε πάλιν ὁ Ἡράκλειος ὅτι ἔλκει ἀντιπαραταχθῆ κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς. Ἄλλ' ὁ Χοσρόης ἔφυγε καὶ ἐκείθεν, ὥστε τῇ ἕκτῃ ἰανουαρίου, κατ' αὐτὴν τῶν Φώτων τὴν ἡμέραν, ὁ Ἡράκλειος εἰσῆλασεν ἀκωλύτως εἰς Δασταγέρδ. Ἐνταῦθα εὗρε θησαυροὺς ἀμυθήτους. Τὸ πολυτιμότεον τῶν λαφύρων ὑπῆρξαν βεβαίως 300 χρυστιανικαὶ σημαῖαι τὰς ὁποίας εἶχον κυριεύσει οἱ Πέρσαι ἐν τοῖς προηγουμένοις πολέμοις. Ἄλλ' ἐὰν ἡ καρδία τοῦ Ἡρακλείου κτύφρανθη πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀνάκτησιν ταύτην, ὁ περὶ αὐτὸν στρατὸς ἀπεζημιώθη διὰ τοὺς ἀτρύτους αὐτοῦ ἀγῶνας, εὐρῶν ἐνταῦθα σωροὺς χρυσοῦ, ἀργύρου, ἀρωμάτων, μεταξωτῶν καὶ ἄλλων ὑφασμάτων, πολλὰ ἀγάλματα εἰκονίζοντα τὸν ἀγέρωχον Χοσρόην, παραδείσους βρίθοντας φασιανῶν, στρουθοκαμήλων, δορκάδων, ὀνάγων. Ὑπῆρχον δὲ αὐτόθι καὶ τίγρεις καὶ λέοντες παμμεγέθεις διὰ τὸ κυνήγιον τοῦ βασιλέως. Εἰς δὲ τὰ βασίλεια ἐφυλάττοντο πολυάριθμοι κόραι Περσίδες καὶ Ἑλληνίδες, αἱ τελευταῖαι αὗται ἀρπαγεῖσαι ἐν ταῖς ἐπιδρομαῖς ὅσας ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη δὲν εἶχον παύσει οἱ Πέρσαι ἐπιχειροῦντες ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ταῦτα μὲν λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι· συγγραφεὺς δὲ Ἄραψ ἔτι θαυμαστότερα τερατολογεῖ περὶ τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλέως Χοσρόου· διότι βεβαίως ὅτι κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ὅτι εἶχε χίλια κιβώτια πλήρη πολυτίμων λίθων καὶ πλὴν τούτων χιλίους ἐλέφαντας ὧν πολλοὶ μὲν ἦσαν λευκότεροι χιόνος, πολλοὶ δὲ εἶχον ἀνάστημα δώδεκα ποδῶν. Ὅπως δὴποτε τὰ πάντα ἐλεηλατήθησαν καὶ ὅσα δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπαχθῶσι κατεπυρπολήθησαν εἰς ἀνταπόδοσιν τῶν συμφορῶν ὅσας ἄλλοτε ἐπήνεγκεν ὁ Χοσρόης εἰς τὰς πολυαρίθμους παρ' αὐτοῦ ἐρημωθείσας καὶ πυρποληθείσας πόλεις. Ἐνῶ δὲ ἐτιμῶρει οὕτω τὸν ἀντίπαλον, ὁ Ἡράκλειος ἀπέδιδε συγχρόνως τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀπείρους αἰχμαλώτους ὅσους οὗτος εἶχεν ἄλλοτε ἀπαγάγει· εἰς τὰ ἐνδότερα ταῦτα τῆς Ἀσίας.

Ὁ Χοσρόης ἐν τούτοις ἔφυγε πρὸς τὴν Σουσιανήν. Εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ἐκείνον φοβερὸν αὐτοῦ ἀντίπαλον, προσετέθη ἤδη καὶ ἕτερος πολέμιος ἐσωτερικός. Ὁ Χοσρόης εἶχε τελευταῖον ἀποφασίσει νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγόν, ὅστις, ὡς εἶδομεν, ἐξηκολούθει πολιορκῶν τὴν

Χαλκηδόνα. Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς οὗτος, εἴτε ἐκ κακῆς συνεννοήσεως εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν λαβὼν ἀφορμὴν δυσπιστίας κατὰ τοῦ βασιλέως, ἀπῆλθε μὲν ἐκ Χαλκηδόνας, ἀπῆλθεν ὅμως οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ, ἀλλ' ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτόν. Οὐδὲν ἦττον δὲ ὁ πεισματώδης Χοσρόης ἀπέρριψε τὰς ἐπεικεῖς, περὶ εἰρήνης προτάσεις ὅσας ὑπέβαλεν αὐτῷ πάλιν ὁ Ἡράκλειος καὶ διέταξε τὰ τελευταῖα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ λείψανα νὰ ὑπερασπίσῃσι πάσῃ δυνάμει τὴν Κτησιφῶντα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαπεράσῃσι μὲν τὸν οὐ μακρὰν αὐτῆς ῥέοντα ποταμὸν Δέλαν ἢ Σίλλαν (ὃν οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσιν Ἀρβάν), νὰ καταστρέψῃσι δὲ ἀπάσας τοῦ ποταμοῦ τούτου τὰς γεφύρας. Ὡστε ὁ Ἡράκλειος ἠναγκάσθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' εὐρὼν τὰς γεφύρας τοῦ Δέλα καταστραφείσας καὶ τὸν ποταμὸν τούτον μὴ ἔχοντα πόρον, ἐνόμισε φρόνιμον νὰ μὴ ἐπιμεῖνῃ ταλαιπωρῶν τὸν στρατὸν ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος, ἀλλὰ νὰ ἀναπαύσῃ αὐτόν μέχρι τοῦ ἔαρος, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπληροφορεῖτο ὅτι ὁ Χοσρόης εὗρεν ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ἐχθρὸν δεινότατον δι' οὐ ἐμελλε πιθανῶς νὰ ἐκπέσῃ τῆς ἀρχῆς. Ὅθεν ἀνελθὼν τὰς ὄχθας τοῦ Δέλα καὶ ὑπερβάς τὰς τοῦ Ζάγρου πύλας τῶν Γορδουαίων ἢ Κουρδικῶν ὄρεων, αἵτινες φέρουσιν ἐξ Ἀσσυρίας εἰς Μηδίαν, ἔφθασεν εἰς Γάζακα. Διέβη δὲ μετὰ πολλοῦ κόπου τὸ ὄρος ἐκεῖνο καὶ ἂν ὀλίγον ἀνέβαλλε τὴν πορείαν, ἤθελε κινδυνεύσει μεθ' ὄλου τοῦ στρατοῦ τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι ἀπὸ τῆς 24 φεβρουαρίου τοῦ ἔτους τούτου μέχρι τῆς 23 μαρτίου δὲν ἔπαυσε πίπτουσα χιὼν εἰς τὴν χώραν ἐκεῖνην. Εἰς Γάζακα ὅπου ἔμεινε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἀνεπαύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ δαψιλείᾳ, καὶ ἔλαβεν εἰδήσεις εὐφροσύνους καὶ κρισίμους.

Τῷ ὄντι ὁ γέρον Χοσρόης, ἀφοῦ διέταξε τοὺς στρατηγοὺς αὐτοῦ νὰ ὑπερασπίσῃσι τὴν Κτησιφῶντα, ἀπεφάσισε, κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἡλικίας καὶ τῶν ἀτυχημάτων, νὰ παραιτήσῃ τὴν βασιλείαν, ἀναγορεύων διάδοχον, οὐχὶ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Σιρόην ὃν εἶχε φυλακισμένον, ἀλλ' ἕτερόν τινα τῶν παιδῶν ἰδιαζόντως παρ' αὐτοῦ ἀγαπώμενον. Μία ὅμως τῶν Περσῶν μερὶς ὠφελῆθεισα ἐκ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως ἧτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦ Χοσρόου, ἀποφυλακίζει τὸν Σιρόην, ὅστις ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς φονεὺς τὸν γέροντα πατέρα καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ἄμα πέμπει εἰς Γάζακα πρὸς τὸν Ἡράκλειον προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνωμολογήθη ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας τῇ 8 ἀπρι-

λίου· καὶ ὁ Ἡράκλειος μετὰ τοσαῦτα κατορθώματα ἀνεδείχθη μετριοπαθέστατος, διότι δὲν ἀπήτησεν ἀπὸ τῶν πρέσβων τοῦ Σιρόου εἰμὴ τρία τινά· νὰ ἀνακτήσῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὴν Περσίαν σύνορα, νὰ ἀποδοθῶσιν ἐκτέρωθεν οἱ αἰχμάλωτοι καὶ νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὸν Ἡράκλειον ὁ τίμιος καὶ ζωποῖός σταυρός ἐν ἄλλοτε Πέρσης στρατηγός εἶχεν ἀπαγάγει ἐξ Ἱεροσολύμων. Ὁ Σιρόης ἐδέχθη ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὁ δὲ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐκ Γαζάκων ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἔδωκε μὲν τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων, δι' ἐπανειλημμένων δὲ ἐπιστολῶν ἀνήγγειλε τὰς χαρμοσύνους ταύτας εἰδήσεις εἰς τὴν βασιλεύσαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἡ τελευταία περιεσώθη ἡμῖν ὀλόκληρος ἐν τῷ πασχαλίῳ χρονικῷ, καὶ θέλομεν παραθέσει αὐτὴν ἐνταῦθα εἰ καὶ ὀπωροῦν μακρὰν, διότι ἐν γένει μὲν τόσον ὀλίγας ἐπισήμους ἐκθέσεις ἔχομεν ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος τόσον συγκεχυμένοι καὶ ἀτελεῖς εἶναι αἱ εἰδήσεις τῶν χρονογράφων, ὥστε ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θέλει, ὑποθέτομεν, εὐχαρίστως διεξέλθει ἐπιστολὴν ὑπαγορευθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρωταγωνιστοῦ τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος, ἐπιστολὴν ἄλλως χαρακτηριστικωτάτην τῶν προσώπων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν περιστάσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου μηνός 628. Τοῦλάχιστον τελουμένης τῇ 15 μαΐου τοῦ ἔτους τούτου τῆς ἀγίας πεντηκοστῆς, ἀνεγνώσθη ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνευφημιῶν, τῶν εὐλογιῶν καὶ τῶν προσευχῶν λαοῦ ἀναριθμήτου, ἔχουσα ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς.

Ἄλλαλάξατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ, εἰσέλθατε ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ γινῶτε ὅτι κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός. Αὐτός ἐποίησεν ἡμᾶς καὶ οὐχ ἡμεῖς. Ἡμεῖς δὲ λαὸς αὐτοῦ ἐσμεν καὶ πρόβχτα νομῆς αὐτοῦ. Εἰσέλθατε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις καὶ ἐξομολογεῖσθε αὐτῷ. Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὅτι Χριστὸς κύριος, εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἕως γενεᾶς καὶ γενεᾶς ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. Εὐφρανθήτωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ καὶ τερφθήτω ἡ θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Καὶ πάντες οἱ χριστιανοὶ αἰνοῦντες καὶ δοξολογοῦντες εὐχαριστήσωμεν τῷ μόνῳ Θεῷ, χαίροντες ἐπὶ τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ὀνόματι χαρὰν μεγάλην. Ἐπεσε γὰρ ὁ ὑπερήφανος καὶ θεομάχος Χοσρόης. Ἐπεσε καὶ ἐπτωματίσθη εἰς τὰ καταχθόνια, καὶ ἐξωλοθρεύθη ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ, ὁ ὑπεραιρόμε-

νος καὶ λαλήσας ἀδικίαν ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουθενώσει κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ ἀχράντου μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀπώλετο ὁ ἀσεβὴς μετ' ἡχοῦς. Ἐπέστρεψεν ὁ πόνος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ἐπὶ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ κατέβη ἡ ἀδικία αὐτοῦ. Τῇ γὰρ κδ' τοῦ παρελθόντος φεβρουαρίου μηνὸς τῆς ἐνισταμένης πρώτης ἐπινεμήσεως, τῆς ταραχῆς αὐτῷ γενομένης ὑπὸ Σιρόου τοῦ πρωτοτόκου αὐτοῦ υἱοῦ, καθὼς δι' ἐτέρας ἡμῶν κελεύσεως ἐσημάναμεν ὑμῖν, καὶ πάντων τῶν ἐκεῖσε Περσῶν ἀρχόντων τε καὶ στρατευμάτων μετὰ καὶ παντὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀπὸ διαφορῶν τόπων συναχθέντος ἀπὸ τοῦ καταράτου Χοσρόου συνδραμόντων τῷ μέρει Σιρόου, μετὰ καὶ Γουρδανάσπα τοῦ πρὶν ἐξάρχου τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ἐπετήδευσεν ἐκεῖνος ὁ θεομίσητος Χοσρόης φυγῇ χρήσασθαι, καὶ συσχεθεὶς δέσμιος ἐβλήθη ἐν τῷ νέῳ καστελλίῳ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ ἐπὶ προφυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ συναχθέντων χρημάτων.»

»Καὶ τῇ κέ τοῦ αὐτοῦ φεβρουαρίου μηνὸς Σιρόου στεφθέντος καὶ ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, καὶ τῇ κή τοῦ αὐτοῦ μηνὸς, μετὰ τὸ ποιῆσαι τὸν θεομίσητον Χοσρόην τὰς δ' ἡμέρας σιδηροδέσμιον ἐν πάσῃ ὁδῷ, ἀνεῖλε τὸν αὐτὸν ἀγνώμονα καὶ θεομάχον καὶ ὑπερήφανον καὶ βλάσφημον πικροτάτῳ θανάτῳ, ἵνα γινῶ ὅτι Ἰησοῦς ὁ τεχθεὶς ἐκ Μαρίας, ὁ σταυρωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καθὼς αὐτὸς ἦν γράψας, εἰς ὃν ἐβλάσφημησε, Θεὸς παντοδύναμὸς ἐστι, καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ κατὰ τὰ παρ' ἡμῶν γραφέντα αὐτῷ. Καὶ ἐν τῷ μὲν βίῳ τούτῳ οὕτως ἀπώλετο ὁ θεομάχος ἐκεῖνος. Ἀπῆλθε δὲ τὴν ὁδὸν Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου τοῦ ἀκούσαντος ἀπὸ τοῦ παντοδυνάμου ἡμῶν Θεοῦ, ὅτι καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ μὴ γεννηθῆναι, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀκατάσβεστον τὸ ἠτοιμασμένον τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀξίοις αὐτοῦ ἀπῆλθεν.»

»Διὰ τῆς ἐτέρας ἡμῶν κελεύσεως τῆς γενομένης παρ' ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ ἀπλήκτου (τοῦ στρατοπέδου) ἡμῶν τοῦ πλησίον τῶν Κανζάκων (Γαζάκων), τῆς περιεχούσης τὴν κίνησιν τὴν ἀπὸ τῆς εἰς τοῦ ὀκτωβρίου μηνὸς μέχρι τῆς ιε' τοῦ μαρτίου μηνὸς, ἐσημάναμεν τὸ πῶς ὁ Θεὸς καὶ ἡ δέσποινα ἡμῶν ἡ θεοτόκος συνέπραξεν ἡμῖν τε καὶ τοῖς φιλογρίστοις ἡμῶν ἐκστρατεύμασιν ὑπὲρ ἔννοιαν ἀνθρωπίνην, καὶ τὸ πῶς ἔφυγεν ἐνώπιον ἡμῶν ὁ θεομίσητος καὶ ἀνάσκαφος Χοσρόης ἀπὸ τοῦ Δασταγερχοσᾶρ ἐπὶ Κτησιφῶντα, καὶ πῶς ἀπώλοντο τὰ παλάτια αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἐπαρχιῶν τῆς περσικῆς πολιτείας,

καὶ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠδυνήθη Σιρόης ποιήσασθαι τὴν κίνησιν κατ' αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι ἡμᾶς τὴν κέλευσιν ἐκείνην καὶ στεῖλαι αὐτὴν τῇ 16 τοῦ παρόντος μαρτίου μηνός, ἐν τῷ φροντίζειν τοῦ γινῶναι ἡμᾶς ἕνεκεν Χοσρόου καὶ Σιρόου τὰ παρακολουθήσαντα καὶ πέμψαι ἡμᾶς ἐν διαφόροις τόποις, καὶ ἕως τοῦ Σιαρσούρων καὶ ἕως τοῦ μικροῦ Ζάβα (Ζάβ), τοῦ Καλχᾶς, τοῦ Ἰεσδὲμ, ἐν ἀμφοτέροις ταῖς ὁδοῖς ἐκ τε τῶν εὐτυχιστάτων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων καὶ τῶν Σαρακηνῶν τῶν ὄντων ὑπὸ τὴν φιλόχριστον ἡμῶν πολιτείαν, διὰ τὸ, ὡς εἴρηται, γινῶναι ἡμᾶς ἀκριβῶς τὰ ἐκεῖσε κινηθέντα, τῇ 17 τοῦ αὐτοῦ μαρτίου μηνός ἤνεγκαν πρὸς ἡμᾶς εἰς ἀπλήκτον ἡμῶν τὸ πλησίον τῶν Κανζάκων οἱ τῆς σκούλας (οἱ σωματοφύλακες) ἓνα Πέρσην καὶ ἓνα Ἀρμένιον, οἵτινες ἐπέδωκαν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν γενόμενον πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τινος ἀδσηκρῆτις Περσῶν, ἔχοντος ὄνομα Χοσδᾶη, καὶ ἀξίωμα Ῥασνᾶν, περιέχον ὅτι Σιρόου ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, ἠπέλυσεν αὐτὸν μετὰ καὶ ἄλλων ἀρχόντων πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὑπομνηστικῶς αὐτοῦ Σιρόου γενομένου πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι καταλαβὼν εἰς τὸ Ἄρμαν συνεῖδε τοῦ ἀπολύσαι πρὸς ἡμᾶς τοὺς προειρημένους δύο ἄνδρας ἐπὶ τῷ πεμφθῆναι τινὰς, τοὺς ὀφείλοντας ἀβλαβεῖς διασῶσαι αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἐγνώσθη ἡμῖν διὰ τὸ θεωρῆσαι αὐτὸν πολλὰ σκηνώματα Περσῶν κατὰ τὴν ὁδὸν ἀναιρεθέντα ὑπὸ τοῦ εὐτυχιστάτου ἡμῶν στρατοῦ ἀπὸ τοῦ Ναρθᾶν περὶ τὰ 18 σκηνώματα, καὶ ὅτι ἐκ τούτου δειλιάσας ἐφοβήθη χωρὶς τῶν διασωστῶν καταλαβεῖν πρὸς ἡμᾶς. Καὶ τῇ 19 τοῦ αὐτοῦ μαρτίου μηνός ἀπελύσαμεν πρὸς αὐτοὺς Ἡλίαν τὸν ἐνδοξότατον στρατηλάτην τὸν ἐπίκλην Βαρσοκά, καὶ Θεόδωτον τὸν μεγαλοπρεπέστατον δρουγγάριον μετὰ νεωτέρων καὶ 20 ἵππων ἀδιστράτων σελλαρίων ὀφειλόντων ἀπαντηθῆναι καὶ διασῶσαι αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς. Μετ' αὐτῶν δὲ συνείδαμεν πέμψαι καὶ Γουσδανάσπαν τὸν Ῥαζεὶ τὸν χιλιάρχον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ τὸν ἐλθόντα πρὸς ἡμᾶς, ὅτε ἡ ταραχὴ ἐγένετο μετὰ τοῦ Σιρόου καὶ Χοσρόου. Καὶ τῇ 21 τοῦ μαρτίου μηνός ἐδεξάμεθα ἀπόκρισιν ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ ἡμῶν τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων ἀπὸ Ἡλία καὶ Θεοδότου καὶ Γουσδανάσπα, ὡς ὅτι μέγαν χειμῶνα εὗρον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζᾶρα (Ζάγρου), καὶ ὅτι ἐξέλαβον ἐκ τῶν καστελλίων Πέρσας καὶ ἄλογα, καὶ οὕτω κόπτουσι τὰς χιόνας, καὶ ὅτι ἐγνώσθη αὐτοῖς πλησιάζει ἐν τοῖς μέρεσιν ἐκείνοις τοὺς πρεσβευτὰς τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ μέγαν χειμῶνα γενέσθαι οὐκ ἠδυνήθησαν ὑπερ-

εἶναι τὸ ὄρος τοῦ Ζᾶρα. Καὶ ἐκ τούτου ἐγνωμεν ἡμεῖς καὶ πάντες οἱ τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἐπὶ τὸ πλεον ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης ὠδήγησεν ἡμᾶς καὶ ὠδήγει καὶ διασώζει. Εἰ γὰρ συνέβη ἡμᾶς ὀλίγας ἡμέρας ἐμβραδῦναι ἐπὶ τὰ μέρη τοῦ Ζᾶρα, καὶ εἴθ' οὕτω γενέσθαι τὸν χειμῶνα, δαπανῶν τοσούτων μὴ εὕρισκομένων ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις, εἰς μεγάλην βλάβην εἶχεν ἐλθεῖν τὰ εὐτυχέστατα ἡμῶν ἐκστρατεύματα. Ἐξότε γὰρ ἐκινήσαμεν ἐκ τοῦ Σιαρσοῦρων, τουτέστιν ἀπὸ τῆς κδ' τοῦ φεβρουαρίου μηνός, μέχρι τῆς λ' τοῦ μαρτίου μηνός οὐκ ἐνέδωκε χιονίζειν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ Θεοῦ ἐλθόντες ἐπὶ τὰ μέρη τῶν Κανζάκων ἤψαμεν δαπάνας πολλὰς καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῶν Κανζάκων ἐμείναμεν, τελεία οὔση καὶ ἐχούση περὶ τοὺς τριεχιλίους οἴκους, καὶ ἐν τοῖς περίξ χωρίοις, ὥστε δυνθῆναι ἡμᾶς τοσαύτας ἡμέρας ἐν ἐνὶ τόπῳ ἐπιποιῆσαι καὶ ἐκελεύσαμεν τοῖς τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἵνα τὰ ἄλογα αὐτῶν εἰς τοὺς οἴκους τῆς πόλεως βάλωσι διὰ τὸν γενόμενον χειμῶνα, καὶ ἵνα πρὸς ἓνα ἵππον εἰς ἕκαστος αὐτῶν ἔχη εἰς τὸ ἅπληκτον ἡμῶν πλησίον γὰρ αὐτῆς τῆς πόλεως ἐστὶ τὸ φωσᾶτον ἡμῶν· ὁ γὰρ βαρισμάνας (διοικητὴς) τῆς πόλεως τῶν Κανζάκων καὶ πάντες οἱ κτήτορες αὐτῆς, ἠνίκα ἔμαθον ὑπερβῆναι εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζᾶρα, ἀνεχώρησαν καὶ εἰς ὄρεινους τόπους ἀπῆλθον εἰς ὀχυρότερα καστέλλια. Ἠνίκα δὲ ἐδεξάμεθα τοὺς δύο ἀνθρώπους τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου τοῦ βασιλέως Περσῶν, τὸν ἓνα ἐξ αὐτῶν, τουτέστι τὸν Πέρσην, ἀπελύσαμεν μετὰ καὶ ἐτέρων ἀνθρώπων πρὸς τὸν βαρισμάναν τῶν Κανζάκων, ἀπὸ μ' μιλίων ὄντα καὶ εἰς καστέλλιον ὀχυρὸν, καὶ ἐποιήσαμεν πρὸς αὐτὸν ὑπομνηστικὸν ἵνα κἂν ξ' ἄλογα λόγῳ τῶν πρεσβευτῶν εὐτρεπίσῃ, εἰς τὸ ἐν συντόμῳ καὶ ἀνεμποδίστως ἀπελθεῖν αὐτοὺς πρὸς Σιρόην βασιλέα Περσῶν. Καὶ δεξάμενος τοὺς πεμφθέντας παρ' ἡμῶν ὁ βαρισμάνας καὶ τὸ τοιοῦτον ἡμῶν ὑπομνηστικὸν, ἐπὶ πολλὰς ὥρας εὐφῆμησαν καὶ ἡμᾶς καὶ Σιρόην βασιλέα Περσῶν καὶ αὐτὸς καὶ πάντες οἱ εὐρεθέντες ἐκεῖσε. Ἐπληροφόρηθησαν γὰρ ἐκ τοῦ πεμφθέντος Πέρσου ἀπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ ὅτι ὁ θεομάχος Χοσρόης ἀπώλετο καὶ ὅτι βασιλεὺς Περσῶν Σιρόης ἐγένετο, καὶ ἀντέγραψεν ἡμῖν ὁ βαρισμάνας ὅτι πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν ἐγκελευσθέντα αὐτῷ τὰ ἄλογα τῶν πρεσβευτῶν ἀνευτρεπῆ ποιεῖ, καὶ ἠνίκα δέξεται δευτέραν ἡμῶν κέλευσιν περιέχουσαν καταλαβεῖν τοὺς πρεσβευτάς, πρὸς ἡμᾶς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ ὁ βαρισμάνας ἔρχεται φέρων τὰ τοιαῦτα ἄλογα, ὀφείλων πᾶσαν ὑ-

κίαν καὶ κατελθὼν εἰς τὸν Πόντον διαχειμάζει περὶ τὸν Ἄλυν ποταμόν, ἀπαλλάξας οὕτω πολεμίων διὰ μιᾶς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἑλληνικὴν χερσόνησον. Τῷ δὲ 623 ἐμβάλλει εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἀποβιθασθεὶς εἰς Τραπεζοῦντα τρέπεται πρὸς ἀνατολάς, ἔρχεται εἰς τὴν Ἀρμενίαν, περᾶ τὸν Ἀράξην ποταμόν, ἐμβάλλει εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν, κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Γάζαν, καὶ ἔπειτα ὑπισθοχωρήσας εἰς Ἀλβανίαν, διαχειμάζει παρὰ τὴν Κασπίαν. Ἐκεῖ ἐν Ἀλβανίᾳ, διεξάγει εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπιτηδειότατον πόλεμον κατὰ τριῶν περσικῶν στρατῶν καὶ κατατροπώνει ὀλοσχερῶς ἓνα ἐξ αὐτῶν μεθ' ὃ τῷ 625 ἐπιστρέφει πρὸς τὸν Ἄλυν ποταμόν, διὰ τῆς Ἀρμενίας τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὅπου αὐθις κατασυνέτριψε περὶ Σάρον τὰς περσικὰς δυνάμεις. Ἡ τριετὴς αὕτη ἐκστρατεία, ἣ πολλὰς καὶ ποικίλας πληγὰς ἐπενεγκούσα εἰς τὸ περσικὸν κράτος, δὲν κατέβαλεν εἰσέτι τὸν Χοσρόην. Τῷ 626 ὁ γέρων οὗτος βασιλεὺς συμφωνεῖ μετὰ τῶν Ἀβάρων νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τριῶν νέων στρατῶν ἀγωνίζεται νὰ συλλάβῃ, ὡς ἐν δικτύῳ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. Ὁ Ἡράκλειος, πέμψας τὴν ἀναγκαίαν ἐπικουρίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, παραμένει ἐν Καππαδοκίᾳ, ἅμα μὲν ἐπιτηρῶν τὴν μεγάλην πολιορκίαν, ἅμα δὲ ἀπειλῶν τὸ περσικὸν κράτος. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι οἱ Ἀβάραι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ εἰς τῶν τριῶν νέων στρατῶν τοῦ Χοσρόου ὅστις ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἀβάραι, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσι, διετέλει κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μάτην περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκηδόνος, καὶ ὅτι ὁ δεῦτερος τῶν στρατῶν ἐκείνων κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, ὁ Ἡράκλειος ἐξώρμησεν αὐθις ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰθηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ τινὰς μῆνας ἀμυνόμενος μὲν κατὰ τοῦ τρίτου περσικοῦ στρατοῦ, παρασκευαζόμενος δὲ νὰ ἐμβάλλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους. Τῶντι ἐν ἀρχῇ τοῦ 627 ἐπισκῆπτει αὐθις εἰς τὴν Μηδίαν καὶ τὴν Ἀσσυρίαν, κατατροπώνει ὀλοσχερῶς ἐν Νινευὶ τὰς τελευταίας τοῦ Χοσρόου δυνάμεις, κυριεύει καὶ λεηλατεῖ ἅπαντα τὰ παρὰ τὸν Τίγριν ποταμόν περσικὰ βασίλεια καὶ ἐτοιμάζεται νὰ εἰσελάσῃ εἰς Κτησιφῶντα, ὅτε μανθάνει ὅτι οἱ Πέρσαι περιελθόντες εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμχανίαν καὶ ἀπελπισίαν, καταβάλλουσι τὸν ἰσχυρογνώμονα Χοσρόην καὶ ἀναγορεύουσι τὸν υἱὸν αὐτοῦ Σιρόην, πρόθυμον ὄντα νὰ ἀποθέσῃ τὰ ὄπλα. Τότε ὁ Ἡράκλειος ἐπανέρχεται εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατη-

νῆς Μηθίας καὶ δεχθεὶς ἐκεῖ τοὺς πρέσβεις τοῦ νέου βασιλέως, ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Ἡ ἱστορία θαυμάζει καὶ δικαίως τὴν ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς Ἀσίας τῶν μυρίων Ἑλλήνων. Θαυμάζει ἔτι μᾶλλον τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους καὶ θαυμάζει οὐδὲν ἧττον τὴν διὰ τῆς Ἰσπανίας ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἔφοδον τοῦ Καρχηδονίου Ἀννίβα· ἀλλὰ ἴδεν προσήκει ἄρα γε νὰ ἀποδοθῆ ὡσαύτως δικαιοσύνη εἰς τὰς μεγαλεπήθλους ἐκείνας τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεις δι' ὧν κατεβλήθη εἰς ἔδαφος τὸ δεῦτερον περσικὸν κράτος;

Ἐδειξε δὲ καὶ μετροιοπάθειαν συνετὴν μετὰ τοσαύτας νίκας περὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ὑπέπεσε τότε εἰς τὸ ἀμάρτημα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ πρὸς ἀνάτολάν τὸ κράτος, ὅπως ἔπραξεν ἐκεῖνος πρὸς δυσμὰς, δὲν ἐζήτησε νὰ αὐξήσῃ τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο, ἐνῶ καὶ τῶν προὔπαρχόντων ἢ συγχώνευσις ἦτο ἤδη δυσχερεστάτη. Ὅθεν τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἔμειναν οἷα ἦσαν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τελευταίου τριακονταετοῦς πολέμου· ὁ ποταμὸς Ἀράξης πρὸς βορρᾶν, ὁ ποταμὸς Εὐφράτης πρὸς μεσημβρίαν. Ἐπέκεινα αὐτῶν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἦσαν Νεστοριανοὶ, πρὸς οὓς πᾶσα συνδιαλλαγὴ ἀπέβη ἀδύνατος, τὰ δὲ ἄλλα φύλα καὶ δόγματα ἦσαν ἐντελῶς ἀλλότρια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Ἀράξου ἐπεκράτει ὁ χριστιανισμὸς, καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἢ ὀρθοδοξίᾳ, ἣτις ἤλπιζεν ἔτι νὰ προσοικειωθῆ τὰς ὑφισταμένας αἱρέσεις καὶ ἰδίως τὴν ἐπισημοτάτην αἵρεσιν τῶν μονοφυσιτῶν ἤλπιζε δηλαδὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν θρησκευτικὴν ἐνότητα καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἐνότητα τὴν πολιτικὴν.

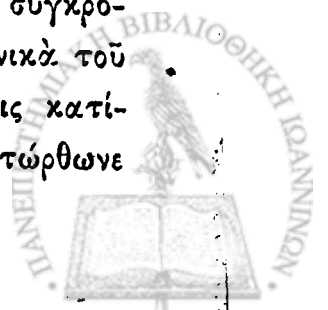
Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτοι εἶναι οἱ ἀγῶνες τοὺς ὁποίους ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν ἵνα ἐπιρρώσῃ ἠθικῶς τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, αἰσθήματος οὐχὶ ἀπλῶς θεωρητικοῦ καὶ ἀδρανοῦς, οἷον δυστυχῶς ἐπεκράτει τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ πρακτικοῦ καὶ ἐνεργοῦ οἷον μόνον ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ἀπὸ τῶν ποικίλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο. Ναὶ μὲν τὸ ἐνεργὸν καὶ πρακτικὸν ἐκεῖνο αἰσθημα δὲν ἠδυνήθη νὰ ρίψῃ παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ρίζας ἀρκετὰ βαθείας, ὥστε νὰ παραγάγῃ διαρκεῖς τοὺς καλλίστους αὐτοῦ καρπούς· μετ' ὀλίγον μάλιστα θέλομεν ἴδει αὐτὸ ναρκούμενον αὐτίς ἐκ

διαλειμμάτων ἐνώπιον τῆς ἀραβικῆς θρησκείας καὶ κατακτῆσεως, καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον καταβαλλόμενον ὑπ' αὐτῆς, ὅπως πρὸ τοῦ Ἡρακλείου εἶχε καταβληθῆ ὑπὸ τῆς περσικῆς θρησκείας καὶ κατακτῆσεως. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἄξιον ἰδιαζούσης μελέτης εἶναι τὸ πολίτευμα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν ἄλλων μοναρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι, αἰσθαινόμενοι μὲν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμφυσήσωσι πνεῦμα ζωοποιὸν εἰς τὸ ἐκλελυμένον ἐκεῖνο κοινωνικὸν σῶμα, μὴ εὐρίσκοντες δὲ ἄλλο πρὸς τοῦτο ὄργανον εἰμὴ τὴν πρὸς τὸ πάτριον θρησκειομα ἀφοσίωσιν, ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσι τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην χρήσιμον εἰς τὸν κοινωνικὸν, τὸν πολιτικὸν, τὸν ἐθνικὸν βίον· διότι ἂν οἱ περὶ τούτου ἀγωνες δὲν ἠυδοκίμησαν πάντοτε καὶ ἂν ἐπὶ τέλους τὸ ἔργον ἐντελῶς ἐματαιώθη, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πολλάκις ἡ θρησκεία, ἀποβαλοῦσα τὴν τότε συνήθη αὐτῇ νάρκην, οὐ μόνον ἔσωσε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἀλλὰ καὶ κλέος αὐτῷ περιποίησεν ἐκ διαλειμμάτων. Ἐντεῦθεν δὲ δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν διδάγματα ἀσφαλῆ περὶ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἐλληνισμοῦ.

Τῷ ὄντι οὐδέποτε ἔθνος ἠυδαιμόνησε καὶ ἐμεγαλοῦργησεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ ἰσχυρῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων· ἐν δὲ τῶν ἐλατηρίων τούτων, καὶ τὸ ἰσχυρότατον πάντων, εἶναι ἡ θρησκεία. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἠθικοὶ τῶν ἐθνῶν μοχλοὶ, φιλοπατρία, φιλοτιμία, φιλοδοξία, παιδεία, ἰσονομία, καὶ εἴ τις ἄλλος, ἠνωμένοι ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἔλλειψιν τῆς θρησκείας, ἐνῶ ἡ ἱστορία ἀναφέρει ἔθνη, διὰ μόνης τῆς θρησκείας ὑπάρξαντα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐλληνισμόν. Ἀλλὰ, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, ἡ θρησκεία, ἵνα τονώσῃ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, δεόν νὰ μὴ ἐκτραπῆ εἰς τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸν παράδοξον πολλαπλασιασμόν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων, εἰς τινὰς ὀλεθρίας παρεξηγήσεις τῶν κανόνων τῆς πίστεως. Ταῦτα τὰ ἀτοπήματα ἐπεχείρησαν πολλοὶ βασιλεῖς νὰ θεραπεύσωσι διὰ ποικίλων τρόπων.

Δυστυχῶς αὐταὶ τῆς βασιλείας αἱ προσπάθειαι δὲν ἐπετύγχανον πάντοτε, καὶ πολλάκις ὑπενέδιδον εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἀντιπολίτευσιν πολλῶν ἐκ τῶν τοῦ κλήρου, οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠξίουσαν, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν σκοπεῖ τὴν ἠθικὴν τῆς πολιτείας διαμόρφωσιν, ἀλλὰ τὴν συγκρότησιν ἰδίας πολιτείας, ἀσχέτου πρὸς τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα· καὶ ὁσάκις ἡ κληρικὴ αὕτη ἀντιπολίτευσις κατίσχυε, τὸ κράτος ἐμαραίνεται. Ὅσάκις ὅμως ἡ βασιλεία κατάρθωνε

νὰ μετοχετεύση τὸν θρησκευτικὸν χυμὸν ἐντὸς τῶν σπλάγγων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ κράτος παραδόξως ἐπερρώννυτο, ὅπως ἰδίως συνέβη ἐπὶ Ἡρακλείου. Τούτων δὲ τῶν ἀγώνων τῆς βασιλείας ἡμῶν ἡ μελέτη εἶναι χρησιμωτάτη, καθὸ δυναμένη νὰ φέρῃ εἰς διδάγματα πρακτικά. Ναὶ μὲν ἡ θρησκεία δὲν ἀποτελεῖ σήμερον τὸ μόνον ἠθικὸν τοῦ ἔθνους ἐλατήριον. Ὁ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμὸς ἀναμορφοῦται ὁσημέραι διὰ τοῦ ἐναρμονίου συνδυασμοῦ τριῶν στοιχείων, τῶν ἐξῆς: πρῶτον τῶν παραδόσεων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὸ ὄνομα ἡμῶν, τὴν γλῶσσαν, τὸ ἔθνικόν φρόνημα καὶ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας: δεύτερον, τῶν παραδόσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὰ δόγματα τῆς πατρίου θρησκείας, τὰς ἀρχὰς τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς κυβερνητικῆς ἐνότητος: τρίτον, τῶν δυνάμεων τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὰς ὁποίας δεόν νὰ συναρμολογήσωμεν πρὸς τὰ προϋπάρχοντα τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου στοιχεῖα, ἵνα ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς καθ' ἑκάστην προαγομένης ἀπαιτήσεις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἡ θρησκεία, ἂν δὲν ἦναι ἤδη ὁ μόνος τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμοῦ μοχλὸς, εἶναι πάντοτε μέρος τοῦ ἔθνικοῦ βίου ὀργανικόν, οὐ ἄνευ ἔθνικὸς βίος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι πάντοτε εἰς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἰδρυθῇ ἡ μέλλουσα τῆς ἀνατολῆς τύχη. Ποία ὁμως θρησκεία; Τοῦτο εἶναι ἐν τῶν σπουδαιότητων ἐρωτημάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ ἡ πατριος ἱστορία. Ποία λοιπὸν εἶναι ἡ θρησκεία, ἣτις ἔσωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον ἡμῶν; Ὅχι βεβαίως ἡ θρησκεία, ἡ χωριζομένη ἀπὸ τὰ ἔθνικὰ συμφέροντα καὶ κατακλειομένη εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια. Ὅχι ἡ θρησκεία ἡ πρεσβεύουσα ὅτι ἀρκεῖ νὰ τηρῶμεν τοὺς τύπους τῆς ἱεράς ἡμῶν πίστεως ἵνα ὀνομαζώμεθα χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες, καὶ τοὶ παραβαίνοντες τὰ κοινότερα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα, καὶ τοὶ καταπροδίδοντες τὰ ἱερώτερα πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν καθήκοντα. Ὅχι ἡ πίστις χωρὶς ἔργων, ἡ πίστις ἡ νεκρά: ὅχι! Ἡ τυπικὴ αὐτὴ λατρεία δὲν εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ, δὲν εἶναι τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα δι' οὗ ἀντεπαλαίσαμεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας κατὰ Περσῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι θρησκεία ἄνευ τύπων δὲν ὑπῆρξεν, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ, ὥστε ἡ ἀκριβὴς αὐτῶν τήρησις εἶναι καθῆκον ἀπαράβατον. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι οἱ τύποι μόνον, ἄνευ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως, ἄνευ ἔργων καὶ θυσίας δὲν ἀποτελοῦσι θρησκείαν; Τὰ ἔθνη λοιπὸν δὲν

ἀκμάζουσι καὶ δὲν μεγαλουργοῦσιν εἰμὴ διὰ τῆς θρησκείας ἣτις στήνει τὸν θρόνον αὐτῆς ἐν μέσῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐν μέσοις στρατοπέδοις ἵνα διδάξῃ τὸν λαὸν τὸ χρηστῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸ γενναίως θνήσκειν· διὰ τῆς θρησκείας, οἷαν ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀείμνηστοι ἱεράρχαι οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῷ 1821 θυσιασθέντες· διὰ τῆς θρησκείας, οἷαν ἐνόησαν αὐτὴν οἱ πατέρες ἡμῶν, οἱ ὑπὲρ αὐτῆς προθύμως καὶ περιουσίαν καὶ ζωὴν καταβαλόντες· διὰ τῆς θρησκείας, οἷαν χθὲς ἀκόμῃ ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀτρόμητοι ἀθληταὶ τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου, τῆς ὁποίας ἔναυλος ἔτι εἶναι ἡ ἥρωϊκὴ ἐκपुरσοκρότης. Αὐτὴ εἶναι ἡ πίστις δι' ἧς ἐθριάμβευσε κατὰ Περσῶν ὁ Ἡράκλειος· αὐτὴ δι' ἧς οἱ Κωνσταντινοὶ, οἱ Βασιλεῖοι καὶ οἱ Κομνηνοὶ, τσοάκις κατετρόπωσαν τοὺς μωαμεθανούς· αὐτὴ ὑπὲρ ἧς ἔπεσεν ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ τελευταῖος Κωνσταντῖνος· αὐτὴ δι' ἧς ἀνεκτήσαμεν ἐν μέρει τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτὴ, αὐτὴ καὶ μόνῃ, δι' ἧς, ἐάν, κατὰ τὸν ἀπόστολον, μαρτυρήσωμεν καὶ συνευδοκήσωμεν τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ἡμῶν, θέλομεν δυνηθῆ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐνότητα.

Ἐν δὲ τῷ μέσῳ αἰῶνι οὐδεὶς τῶν βασιλέων ἡμῶν εἰργάσθη ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ ἐκείνῳ σκοπῷ πρακτικώτερον τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἀναφλέξῃ μὲν τὰς καρδίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἐμπνέων αὐτοῖς τὸ καθῆκον τοῦ νὰ τιμωρήσωσι τὰς συμφορὰς ὅσας ὑπέστη τὸ πάτριον θρήσκευμα ἐκ τῶν περσικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ καθαγιάσῃ δὲ τὰς περὶ τοῦτου πεποιθήσεις αὐτῶν ἀντιτάσσωσιν τὴν οἰκτίρμονα εἰκόνα τοῦ ἐσταυρωμένου Σωτῆρος καὶ τὴν μυστηριώδη ἔννοιαν τῆς θεοτόκου αὐτοῦ μητρὸς εἰς τὴν κτηνώδη ζωροαστρικὴν πυρολατρείαν. Πᾶσαι τοῦ βασιλέως ἐκείνου αἱ ἀγορεύσεις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπέβλεπον· ὁποῖαν δὲ ἐντύπωσιν δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ προξενήσωσιν αἱ ἀγορεύσεις αὐταί, ἐξερχόμεναι ἐκ τῶν χειλέων ἀνδρὸς ἡγουμένου μὲν ἀείποτε, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ προκινδυνεύοντος τῶν ταγμάτων αὐτοῦ; Εἶδομεν αὐτὸν τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεως λαβόντα ἀνὰ χεῖρας τὴν ἀχειροποίητον τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα καὶ οὕτω κατελθόντα εἰς τὴν παραλίαν ἀφ' ἧς ἐξέπλευσεν ἐπὶ τὸν Ἰσικὸν κόλπον. Εἶδομεν αὐτὸν ἐν Κιλικίᾳ κρατοῦντα ἀνὰ χεῖρας τὴν θαυματουργὸν ἐκείνην εἰκόνα καὶ ταύτην εἰς τοὺς συστρατιώτας δεικνύοντα ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν μάχην. Εἶδομεν αὐτὸν εἰς τὰ ἐνδόματα τῆς Περσίας ἐπαγγελλλόμενον εἰς τοὺς

πίπτοντας τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς αἰωνίου δόξης. Εἶδομεν αὐτὸν ἰδρύνοντα τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἅμα τελετὴν τῆς ἀκαθίστου ἀκολουθίας. Εἶδομεν τελευτᾶν αὐτὸν κατὰ τὸν θρίαμβον ὃν ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἀγῶνος ἔχοντα προπορευόμενον πρὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἄρματος τὸν ζωοποιὸν σταυρὸν, ὃν κατηνάγκασε τοὺς Πέρσας νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ, ἀπαχθέντα ἄλλοτε ἐξ Ἱεροσολύμων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἤρκεσθη. Ἀλλὰ ἐν ἔαρι τοῦ ἀκολουθου ἔτους 629 ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Συρίαν συνεπαγόμενος τὸ τιμιώτατον ἐκεῖνο τῆς πίστεως ἡμῶν κειμήλιον, τὸ διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἀνασωθὲν ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἀφικόμενος εἰς Ἱεροσόλυμα ἀποκατέστησε πρὸ πάντων εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς πόλεως ταύτης θρόνον τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν, ὅστις εἶχεν ὡσαύτως ἀπαχθῆ αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὅτε πρὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν οὗτοι διήρπασαν τὴν ἱερὰν πόλιν καὶ ἤδη ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν μετὰ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων. Ὁ σταυρὸς παρεδόθη εἰς τὸν πατριάρχην σῶος καὶ ἀλύμαντος, διότι οἱ Πέρσαι οὐδεμίαν ἐπήνεγκον αὐτῷ, ὡς βεβαιουῦται, βλάβην. Τῇ δὲ 14 Σεπτεμβρίου ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ὑψώσῃ πανηγυρικῶς τὸ σύμβολον ἐκεῖνο τῆς πίστεως καὶ τῆς νίκης ὅπου ἄλλοτε ἴστατο, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ ἔτους 335 ἐγεγρῆν αὐτόθι τὸ πρῶτον ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου (σελ. 520 τοῦ 2ου τόμου). Καὶ ἐξῆλθε λοιπὸν βαστάζων τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον· ὁ κληρὸς ἔψαλλε τὸ «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος, καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα.» Λαὸς δὲ ἀναρίθμητος ἐπευφήμει καὶ ὑλόγει τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἐθνικὴ ἅμα καὶ θρησκευτικὴ τελετὴ ἣν ἱδρυσεν ὁ Ἡράκλειος καὶ ἦν ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε πανηγυρίζουσα μέχρι τῆς σήμερον τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους.

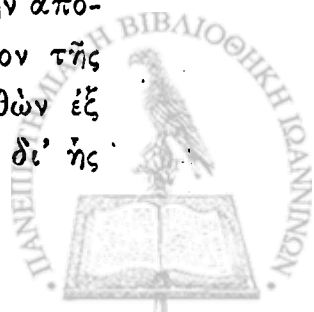
Ἄλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία εὐτυχὴς καὶ μεγάλη τοῦ Ἡρακλείου ἡμέρα. Ἐνῶ πρέσβεις τῆς ἀπωτάτης δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης ἀνατολῆς προσήρχοντο συγκαίροντες αὐτῷ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀφ' ἑνὸς οἱ πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου, καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων· ἐνῶ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι δι' ἐπιχειρῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων διέπραξεν ὅ,τι δὲν εἰμπόρεσαν

νὰ διαπράξωσιν ἐπὶ αἰῶνας οἱ ἰσχυρότατοι καὶ περιφανέστατοι τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Ἰουλιανὸς, ὁ Ἰουστινιανὸς· ἐνῶ ἠδύνατο νὰ νομίσῃ ὅτι καταβαλὼν εἰς ἔδαφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος ἐξησφάλισε διὰ παντός τὸ χριστιανικὸν αὐτοῦ βασίλειον ἀπὸ τοῦ πολεμίου ὅστις μόνος ἐφαίνετο ἀπειλῶν αὐτὸ ἐξ ἀνατολῶν· καὶ ἐνῶ ἤλπιζε νὰ ἀσχοληθῇ τοῦ λοιποῦ ἐν ἀνέσει καὶ ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν διοικητικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς, αἴφνης φάσμα φοβερὸν ἐξεγερθὲν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου παρέστη αὐτῷ καὶ ἤξιωσεν ὅτι ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἀγῶνες ἦσαν προοίμια ἀπλᾶ ἀγῶνων φοβερωτέρων, εἰς οὓς ἐκάλεσε τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν νέος προφήτης καὶ νέον δόγμα. Ὁ προφήτης οὗτος ἦτο ὁ Μωάμεθ· τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα.

Ὁ Μωάμεθ ἐγεννήθη εἰς Μέκκαν τῆς Ἀραβίας, ἐν ἔτει 569 ἢ 571 μ. Χ., ἤρχισε τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς ἡλικίαν ἐτῶν τεσσαράκοντα, ἦτοι περὶ τὸ 610, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἀπὸ τῆς Μέκκας εἰς Μεδινὰν, ἐτέραν τῆς Ἀραβίας πόλιν, τῷ 622, ἀφ' ἧς καὶ ἄρχεται τὸ μωαμεθανικὸν ἔτος τὸ καλούμενον ἔτος τῆς Ἐγίρας ἦτοι τῆς φυγῆς· ἐκεῖθεν ἐπεχείρησε τὴν διάδοσιν τοῦ νέου δόγματος καθ' ὅλην τὴν Ἀραβίαν, ἐγένετο βαθμηδὸν κύριος τῆς χερσονήσου ταύτης καὶ αὐτῆς τῆς Μέκκας τῷ 630, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὰ δύο ἐπόμενα ἔτη καὶ ἀπέθανε κατὰ ἰούνιον τοῦ 632.

Τὸ δόγματικὸν μέρος τοῦ θρησκευτικοῦ κηρύγματος τὸ ὁποῖον ἀντήχησε τότε διὰ τοῦ Μωάμεθ ἐν τῇ ἀραβικῇ χερσονήσῳ καὶ ἐμελλε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὸ λαοὺς ἀναριθμήτους καὶ χώρας ἀχανεῖς, ἦτο ἀπλούστατον. Τὸ κήρυγμα τοῦτο τὸ ὁποῖον ἐκλήθη Ἰσλάμ, ὃ ἐστὶν ἀφοσίωσις (ἐξ οὗ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν Μοσλεμὰν ἢ μουσουλμάνοι, ἦτοι τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένοι) περιωρίζετο εἰς δύο δόγματα· τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Τὸ περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ δόγμα συνεκεφαλαιοῦτο ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ῥήσει ἣτις ἀπέβη τὸ σύμβολον τοῦ ἰσλάμ ἢ ἰσλαμισμού, ἔχουσα ὡς ἐξῆς· εἰς καὶ μόνος ὑπάρχει Θεός, ἀπόστολος δὲ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Μωάμεθ. Ὁ Μωάμεθ ἀπέκρουε τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, λόγῳ μὲν διότι ἀντέβαιναν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ, ἔργῳ δὲ διότι δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἀποστολὴν ἣν ἠξίου ὅτι ἔχει ὁ νέος οὗτος προφήτης. Τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος συγκεφαλαιοῦται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτός, κατελθὼν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἐνανθρωπήσας, ἐκήρυξε τὴν σωτήριον διδασκαλίαν δι' ἧς

ἔμελλε νὰ ἀνακαινισθῇ ἠθικῶς ἢ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ πρόδηλον ὅτι τὸ δόγμα τοῦτο δὲν συνέφερον εἰς τὸν νέον προφήτην· διότι ἰπῶς οὗτος, ἀπλοῦς ἄνθρωπος ὢν, ἤθελε τολμήσει νὰ μεταβάλη τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ κηρυχθέντα ; Τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἦτο νὰ ἀφήσῃ τὸν Θεὸν μεμόνωμένον ἐν οὐρανῷ καὶ μηδὲν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀμέσως σχετισθέντα, νὰ παρασταθῇ δὲ αὐτὸς ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς νέος ἀπόστολος καὶ νέος προφήτης, ἐπιτετραμμένος νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῶν προκατόχων αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωάμεθ δὲν ἤξιου ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀπ' ἐναντίας ἐφιλοτιμεῖτο νὰ συναρμολογήσῃ ἀείποτε τὸ θρησκευμα αὐτοῦ μετὰ τῶν δύο προηγουμένων μονοθεϊκῶν θρησκευμάτων, τοῦ τε ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ, σεβόμενος τὰς γραφὰς αὐτῶν καὶ τοὺς προφήτας, τῶν ὁποίων ἔλεγεν, ὡς προείπομεν, ὅτι ἦλθε νὰ συμπληρώσῃ ἀπλῶς τὸ ἔργον. Ὄθεν ὁ νέος ἀπόστολος ὠμίλει εὐλαβῶς περὶ Πεντατεύχου, Ψαλμῶν, Εὐαγγελίου, περὶ Ἀδάμ, Νῶε, Ἀβραάμ, Μωϋσέως, Δαυὶδ καὶ Ἰησοῦ. Ἰδίως δὲ ἐπισωρεύει εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐγκώμια, ἐξ ὧν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γάλλος Βαρθελεμῦ Σαιντιλιέρ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προεικάσῃ τις τὸν ἄσπονδον πόλεμον τὸν μετ' ὀλίγον προκύψαντα μετὰ τὸν ἰσλαμισμόν καὶ χριστιανισμόν. Δὲν ἀπεδέχετο μὲν τὴν παρθένον Μαρίαν ὡς θεοτόκον, ἀλλ' ὅμως ἐπρέσβευεν ὅτι αὐτὴ καὶ ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφὴ καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ σύζυγος Ἀϊσέ καὶ ἡ θυγάτηρ Φατιμέ, ἦσαν αἱ τέσσαρες τέλειαι τοῦ κόσμου τούτου γυναῖκες. Ἐλεγε δὲ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, ἦτο τῶντι ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ· εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ ὁ σκηνώσας ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Μαρίας, εἶναι πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον· εἶναι ἄξιος πάσης τιμῆς ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ, εἶναι εἰς ἐξ ἐκείνων ὅσοι μᾶλλον πλησιάζουσιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ ἐξαπεστάλη ἵνα ἐπαναγάγῃ ἰουδαίους καὶ χριστιανούς εἰς τὴν ὁδὸν ἀφ' ἧς ἐξετράπησαν. Ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἰησοῦς, προσέθετεν, ἠγάλλοντο ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἐλεύσεως προφήτου ὅστις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ ἐπιφανέστερος αὐτῶν. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Μωάμεθ, ἦτο ὁ παράκλητος τῶν γραφῶν, ὁ μέγιστος καὶ τελευταῖος τῶν ἀποστόλων τοῦ Θεοῦ. Ὁ νέος οὗτος ἀπόστολος παρέστησε τὰ περὶ μελλούσης ζωῆς δι' εἰκόνων καὶ ἐπαγγελιῶν ἐπιτηδειοτάτων νὰ παρασύρῃσι τὸν πολὺν ὄχλον, ὡς θέλει ἐξηγηθῇ μικρὸν κατωτέρω. Τὰ δὲ τυπικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτοῦ παραγγέλματα συνίσταντο εἰς τὴν περιτομήν, τὸν καθαρισμὸν, τὴν νηστείαν, τὴν εἰς Μέκ-

καν προσκύνησιν, τὴν προσευχὴν καὶ τὴν ἐλεημοσύνην. Ἐξαιρέτως πᾶσα εἰκονικὴ παράστασις ἀπηγορεύετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς εἰδωλολατρεία, οὐδὲν ἦττον αὐστηρῶς ἢ ἐν τῷ μωσαϊκῷ θρησκευματι. Ταῦτα ἦσαν τὰ κεφάλαια τοῦ νέου κηρύγματος· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ἂν ὁ Μωάμεθ περιωρίζετο εἰς ταῦτα, τὸ κήρυγμα αὐτοῦ δυσκόλως ἤθελε κυριαρχήσει ὅσον ἐκυριάρχησεν. Ἄλλ' ὁ μεγαλοφυῆς οὗτος ἀνὴρ προσέθηκεν εἰς τὰ προεκτεθέντα μετὰ θαυμαστῆς τῶν ὀφθαλμῶν δεξιότητος ἀρχὰς τινὰς καὶ δοξασίας αἵτινες μόναι ἐξηγοῦσι πῶς τὸ νέον δόγμα ἠξιώθη τοσοῦτον μακροῦ θριάμβου.

Τὸ κοράνιον, ἥτοι ἡ ἱερά τοῦ ἰσλαμικοῦ βιβλίου, περιέχει πολλὰ περὶ ἀνεξιθρησκείας παραγγέλματα. Λέγει που λ. χ. ὅτι οἱ τε πιστοὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐνὶ λόγῳ πάντες οἱ πιστεύοντες εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ποιῶντες τὸ ἀγαθόν, θέλουσιν ἀνταμειφθῆ ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Καὶ ἀλλαγῶν μὴ βιάζετέ τινα εἰς τὰ τῆς θρησκείας· ἡ ἀληθὴς ὁδὸς διακρίνεται ἀρκούντως ἀπὸ τῆς πονηρᾶς· ὁ μὴ πιστεύων εἰς εἰδῶλα καὶ πιστεύων εἰς Θεόν, στηρίζεται ἐπὶ κίονος ἀσαλεύτου. Καὶ πάλιν τὸ κοράνιον διηλοῦν περὶ χριστιανῶν καὶ ἰουδαίων, οὓς καὶ ἀνθρώπους τῶν γραφῶν ἀποκαλεῖ, λέγει· ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ ὑμῶν εἶναι ὁ αὐτός. Κατὰ δυστυχίαν ὁμοῦς τὰ οἰκειότατα πρὸς ἄλληλα θρησκευματα ἀποβαίνουσι καὶ ἐχθρικώτατα, ὅπως ἄσπονδοι εἶναι πολλάκις αἱ μεταξύ συγγενῶν καὶ ὁμοφύλων διενέξεις. Τὸ αὐτὸ κοράνιον περιέχει παραγγέλματα τὰ ὑποῖα ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ προκαλέσωσιν ἀμέσως τὴν μεταξύ τοῦ ἰσλαμικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ῥῆξιν «Ὁ ἀποποιούμενος, λέγει, νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, εἶναι οὐτιδανώτερος τοῦ κτήνους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· θέλει λάβῃ τὴν ποινὴν τῆς ἀσεβείας, θέλει κολασθῆ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον. Καλέσατε ἰουδαίους καὶ χριστιανούς νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Πολεμήσατε τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγῶνι. Ὅταν ὁ Θεὸς καταπέμψῃ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν νίκην, θέλετε ἰδεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἀσπαζομένους προθύμως τὸν ἰσλαμισμόν.» Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ κοράνιον ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς χαιρετίζει τὸν χριστιανισμόν καὶ τὸν ἰουδαϊσμόν ὡς ἀδελφούς, ἔπειτα περιφρονεῖ αὐτούς, ὅσον καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας· μετ' ὀλίγον ἀπειλεῖ καὶ ἐπὶ τέλους προσκαλεῖ τὸν ἰσλαμισμόν νὰ καταπολεμήσῃ αὐτούς. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον προέβη περαιτέρω. Ὁ προφήτης καὶ οἱ πιστοί, εἶπεν, οἵτινες ἐβυσίασαν τὴν περιουσίαν καὶ ἔχυσαν τὸ αἷμα αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ἰσλα-

μισμοῦ, θέλουσιν ἀξιωθῆ τῶν εὐλογιῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ θέλουσι κατοικήσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων τὴν κατοικίαν ἣν παρεσκεύασεν αὐτοῖς ὁ Θεός, τοὺς καταρρύτους ὑπὸ ποταμῶν παραδείσους, ὅπου βασιλεύει ὑπερτάτη μακαριότης. Τὸ ξίφος, προσέθετεν ὁ Μωάμεθ, εἶναι ἡ κλεῖς τοῦ οὐρανοῦ· μία δὲ βάνις αἵματος χυθεῖσα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, μία νύξ ἀγρυπνίας ὑπὸ τὰ ὄπλα ὑπὲρ αὐτοῦ, θέλουσι καταλογισθῆ πρὸς ὄφελος τῶν πιστῶν πλειότερον ἢ δύο μηνῶν νηστεία καὶ προσευχή. Ὁ πίπτων ἐν τῇ μάχῃ θέλει ἐπιτύχει τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ αἱ πληγαὶ αὐτοῦ θέλουσιν εἶναι λαμπραὶ καὶ εὐώδεις· ἀγγέλων καὶ χερουβὶμ πτέρυγες θέλουσιν ἀντικαταστήσει τὰ μέλη ὅσα ἀπώλεσε· καλλοναὶ δὲ οὐράνιοι, καλούμεναι οὐρὶ, θέλουσιν ἀνταμείψει τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν πίστιν.

Ὅθεν τὸ κοράνιον οὐ μόνον προσεκάλει τοὺς πιστοὺς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς ἰουδαίους, ὅπως καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπαγωγότερας τῶν ἀμοιβῶν ὑπέσχετο ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἱερόν τοῦτον ἀγῶνα πίπτοντας. Ὁ Βαρθελεμῦ Σαιντιλέρ ἀξιοῖ ὅτι ὁ ἄσπονδος μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ ἀγῶν δὲν ὑπήγορεύθη ὑπὸ τοῦ κορανίου, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τῶν μωαμεθανῶν συμφέροντος· τὸ κοράνιον, λέγει, ἐπρέσθευσεν ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείας πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς ἰουδαίους. Ναὶ, πρεσβεύει ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείας· ἀλλὰ, ὡς πρὸ μικροῦ εἰδόμεν, περιέχει παραγγελίας καὶ προτροπὰς πολέμου, αἵτινες πρωτόμωτα ὑπερίσχυσαν, διότι, ζῶντος ἔτι τοῦ Μωάμεθ, οἱ ἰουδαῖοι ἔπαθον τὰ πάνθεινα ὑπ' αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς καὶ δι' ἄλλων ποικίλων τρόπων ὑπέβαλε τὸν πόθον τοῦ πολέμου παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς αὐτοῦ καὶ παρώρμησεν αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀναλάβωσι θαρρουντως πάντα κίνδυνον. Ἀφοῦ ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς πιστοὺς, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἐν πολέμῳ πίπτοντας πιστοὺς τοσαύτας ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἀμοιβὰς, δὲν ἀπεστέρησεν αὐτοὺς, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῶν ἀγαθῶν τοῦ παρόντος βίου καὶ ἐξαιρέτως τῶν ὑλικωτέρων ἀγαθῶν. Ἡ περιουσία καὶ ἡ ζωὴ τῶν νικωμένων παρεδόθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν νικητῶν. Αἱ κάλλιστα τῶν ἀίχμαλώτων ἐγίνοντο παλλακίδες ἢ σύζυγοι τῶν ἀθλητῶν τοῦ νέου δόγματος, εἰς τῶν ὁποίων τὰ ἀκόρεστα πάθη ἠνοιχθῆ κατὰ τοῦτο στάδιον σχεδὸν ἀπεριόριστον, ἐπιτραπίσης αὐτοῖς τῆς πολυγαμίας. Καὶ ἔτι μὲν αὐξήσῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν, καθιερώθη ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμὸν ἐγίνοντο ἀμέσως δεκτοὶ εἰς

ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα ὧσων ἤξιώθησαν ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ὀπαδοί· ἵνα δὲ οἱ πιστοὶ, τῶν ἰσλαμικῶν κύριον ἔργον ἦτο τὸ πολεμεῖν καὶ ἄρχεῖν καὶ ἀπολαμβάνειν, ἔχουσι τοὺς ἐργαζομένους καὶ ἐπαρκούντας εἰς τὰς ποικίλας δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς αὐτῶν χρείας, καθιερώθη ἡ ἑτέρα ἀρχὴ τῆς ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει ἀνοχῆς τῶν ἀλλοθρήσκων, ὅσοι ὑποτασσόμενοι ἀπολύτως κατέβαλλον ἐτοιμῶς τοὺς ἐπιβληθέντας αὐτοῖς φόρους.

Προτροπὴ λοιπὸν τῆς ἱερᾶς βίβλου πρὸς καταπολέμησιν πάντων τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ δόγμα τοῦ ἰσλαμισμού, παρεκτός ἐάν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον πίπτοντας, ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς ἐπιζῶντας, ἐν τῇ παρούσῃ· τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἐμποιήσωσιν εἰς τὸν μωαμεθανικὸν ὄμιλον τὸν χαρακτῆρα στρατοῦ διαρκοῦς ἐπ' ἀπειρον αὐξάνοντος καὶ ἀδιαλείπτως προθύμου ὄντος νὰ ἔρη τὰ ὄπλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ κυριαρχίας. Ἐν μόνον ὑπελείπετο, ὁ φόβος μήποτε ὁ στρατὸς οὗτος κορεσθῆις πλοῦτου καὶ ἀπολαύσεων, ἀποβῇ ἀδρανέστερος ὡς οὖν εἰς τὸ νὰ διακινδυνεύῃ τὰ παρόντα καὶ βέβαια ἀγαθὰ ἐπ' ἐλπίδι μελλόντων καὶ ἀδήλων. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ αἶσθημα ἠγωνίσθη νὰ καταπολεμήσῃ ἢ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δόξα αὕτη δὲν ἐπρεσβεύθη ὑπὸ τοῦ κοραίνου ῥητῶς· καὶ συμφωνοῦμεν μεθ' ὄλων τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ὅτι ὁ Μωάμεθ οὐδέποτε ἐκήρυξε τοιοῦτό τι ἀπολύτως. Οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα ἐπεκράτησε πρῶτιστα παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς· καὶ εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ πῶς. Ἡ ἰδέα τῆς εἰμαρμένης ἀναφαίνεται καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου γένους. Μήπως μέχρι τῆς σήμερον δὲν κατακυριεύει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον πλείστας ψυχάς; μήπως δὲν ἀπηντήσαμεν αὐτὴν ἄλλοτε μέχρι τινὸς ἐν τοῖς δόγμασι τῶν παναρχαίων ἡμῶν προπατόρων (σελ. 83 τοῦ πρώτου τόμου); Ἄρα ἡ ἰδέα αὕτη ἐπλανᾶτο ἐν ταῖς συνειδήσεσι τοῦ ἀνχτολικοῦ κόσμου καὶ ὅτε ἐκηρύχθη τὸ κοράνιον. Τὸ κοράνιον, ἐπαναλαμβάνομεν, δὲν καθιέρωσεν αὐτὴν ὡς δόγμα. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον ἠγωνίσθη νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ πεποίθησιν ἀκράδαντον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ· καὶ πολλάκις ἀπεφῆνατο περὶ τούτου εἰς τρόπον δεκτικώτατον παρεξηγήσεων. Ἐπὶ παραδείγματός, λέγει πού· «Εἰς τὸν Θεὸν ὀφείλετε τὸν ὕπνον τῆς νυκτὸς καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς πρωΐας. Ὁ Θεὸς γινώσκει τί πράττετε

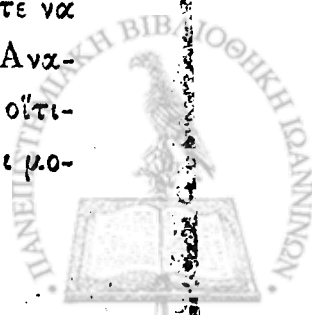
καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Θεὸς δεσπόζει τῶν δούλων αὐτοῦ· καὶ παρέχει ὑμῖν ὡς φύλακας ἀγγέλους ἐπιτετραμμένους μὲν νὰ τελειώσωσι τὰς ἡμέρας σας ἐν τῇ προωρισμένῃ στιγμῇ, ἐπιτελοῦντας δὲ ἐπιμελῶς τὰς διαταγὰς τοῦ οὐρανοῦ.» Ἐκ τοιούτων καὶ ἄλλων παρομοίων ῥήσεων, ἐννοεῖται ὅτι εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐξαιρέτως δὲ τὸ τέλος τῆς ζωῆς εἶναι ἀμετακλήτως προωρισμένα εἰς τρόπον ὥστε ἀδύνατον νὰ διαφύγη τις τὸ πεπρωμένον, ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν πράξῃ ἐπὶ τούτῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελήθησαν οἱ ἄμεσοι τοῦ Μωάμεθ διάδοχοι, ἵνα ἐμφυσήσωσιν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν τὴν δόξαν, ὅτι ἐὰν πέρωται νὰ ἀποθάνωσι, θέλουσιν ἀποθάνει, καὶ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτῶν ὄντες. Ἐὰν πέρωται νὰ ζήσωσι, θέλουσιν ἐπιζῆσει καὶ ἂν ἐκτεθῶσιν εἰς τοὺς φοβερωτάτους τῶν κινδύνων. Ἀλλὰ μὴ ὀκνοῦντες νὰ ἀναλάβωσι τὸν ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνα ἔχουσι τὸ πλεονέκτημα ὅτι συγχωροῦνται ὅλαι αἱ ἁμαρτίαι των καὶ ὅτι ἂν εἴμαρται νὰ ἀποθάνωσι, θνήσκοντες θέλουσιν ἀπολαύσει τὰ ἀγαθὰ τῆς αἰωνίου μακαριότητος.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ δόγματα, τοιαῦται αἱ ἀρχαί, αἱ δόξασίαι, αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐβδόμης ἐκχτονταετηρίδος ἀντηχῆσαντος αἴφνης ἀπὸ τῆς Ἀραβίας νέου θρησκευτικοῦ κηρύγματος. Τὸ κήρυγμα τοῦτο κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἐπιτηδαιοτάτους πρὸς τὴν κατάκτησιν· καὶ ἐπειδὴ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐν τῇ γενικῇ τῶν ἐθνῶν ἀναστατώσει, ὁ πόλεμος δὲν ἦτο ὅπως σήμερον ἐξαιρέσις, ἀλλὰ κανονικὴ καὶ σχεδὸν ἀδιάλειπτος τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασις, ἦτο φυσικὸν τὸ νέον κήρυγμα νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν προηγουμένων θρησκευμάτων τὰ ὁποῖα πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ἦναι ἐξ ἴσου ἐπιτηδείως πρὸς τὴν τοιαύτην χρεῖαν διωργανωμένα. Παραβάλωμεν ἐπὶ μικρὸν τὸ νέον θρησκευμα πρὸς τὰ δύο ἀρχαιότερα θρησκευάματα, τὰ ὁποῖα κατὰ πρῶτον ἀπήντησε καὶ πρὸς τὰ ὁποῖα ἐπρέσβευεν ὅτι ἔχει συγγένειαν, καὶ ἀληθῶς εἶχε συγγένειάν τινά λόγῳ τῆς πρεσβευομένης παρ' αὐτοῦ μονοθεΐας. Ὁ ἰσλαμισμὸς διετήρησε μὲν πολλοὺς τῶν τύπων καὶ πολλὰ τῶν ἐθίμων, ὧν ἔνεκα τὸ μωσαϊκὸν δόγμα ἀποκρουόμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ὑπερβῇ τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς· ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἦτο, ὅπως ὁ μωσαϊσμός, παθητικὸν θρησκευμα, θρησκευμα ὀγλαδὴ τὸ ὁποῖον περιέμενεν οἰκειοθελῶς νὰ τὸ παραδεχθῶσι

τὰ ἄλλα ἔθνη ἦτο ἐξ ἐναντίας θρήσκευμα ἐνεργητικώτατον, ἔχον ἀρχὴν θεμελιώδη τὴν διὰ τῆς σπάθης διάδοσιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ, ἂν καὶ προσέβαλλέ τινας τῶν ἐξέων τῶν ἄλλων ἔθνων, ἐπιβάλλον αὐτοῖς ἔθιμα ἀλλότρια, συγχρόνως ὅμως ἐθεράπευεν ὅλας τὰς ὑλικὰς ὀρέξεις καὶ ὅλους τοὺς ὑλικούς πόθους τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι πρόδηλον διὰ τὴν ἐξηπλώθη ἐπὶ μέγα τοῦ κόσμου μέρος, ἐνῶ τὸ εἰς πολλὰ συγγενές αὐτῶ ἰουδαϊκὸν ἀείποτε ἔμεινε στάσιμον καὶ ἐμειωνοψήφησεν ἐν τῷ κόσμῳ.

Τὸ δὲ χριστιανικὸν θρήσκευμα εἶχε μὲν χαρακτῆρα μεταδοτικὸν καὶ κοσμοπολιτικὸν, οὐ ὅλως ἐστερεῖτο ὁ ἰουδαϊσμός· ἀλλὰ διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ὁ χριστιανισμὸς ἀπετείνεται εἰς τὰς εὐγενεστέρας, τὰς ἠθικωτέρας, τὰς διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρείας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῶ ὁ ἰσλαμισμὸς, ὡς πρὸ μικροῦ ἐξηγήσαμεν, ἐθεράπευε τὰς ταπεινοτέρας, τὰς ὑλικωτέρας, τὰς σαρκικωτέρας οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς ὁρμᾶς καὶ διαθέσεις. Ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θρήσκευμα προσῆκον εἰς κοινωνίαν προκόψασαν ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς. Ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα θαυμασίως ἀρμόζον εἰς ἔθνη ἰστάμενα εἰς ἐπὶ τῶν κατωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ βαθμίδων. Τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἔθνων ὅσα ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπήντησεν, ἀφ' ἑνὸς τὰ περσικὰ καὶ ἰνδικὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ἀφρικανικὰ, ἦσαν πολὺ ἐπιτηδειότερα νὰ ἐννοήσωσι καὶ νὰ ἀσπασθῶσι τὰς ἰδικὰς του ἐπαγγελίας καὶ δοξασίας ἢ τὰς χριστιανικὰς. Ἐντεῦθεν τὸ μόνον ἔθνος τὸ ὁποῖον ἀντέστη τότε εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν ἦτο τὸ ἑλληνικὸν, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο ἔθνος κατ' ἐξοχὴν χριστιανικόν. Ἀλλὰ πολλὰ αἴτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀντισταθῇ ὅσον ἔδει. Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο θρήσκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένον, ὅπως ὁ ἰσλαμισμὸς· καὶ τούτου ἕνεκεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναδειχθῇ ἐν πολέμῳ ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Πλὴν τούτου ὁ χριστιανισμὸς οὐ μόνον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν ἦτο θρήσκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένον, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἕνεκα πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν, εἰς ἃς ἐξετρόπη, περιέστη εἰς νάρκωσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ προσπάθειαι τοῦ Μαυρικίου, τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Ἡρακλείου καὶ πολλῶν μεταγενεστέρων βασιλέων δὲν ἴσχυσαν πάντοτε νὰ ἐξεγείρωσιν αὐτόν. Ἐπὶ πᾶσι τὸν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμοῦ διηυκόλυνον πολὺ οἱ αἱρετικοί, οἵτινες κατήντησαν τοσοῦτον νὰ μισήσωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μο-

ναρχίαν ὥστε προετίμησαν ἐνιαχοῦ τὴν κυριαρχίαν τὴν μωαμέθανικὴν.

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον νὰ προτάξωμεν ἵνα παρασκευασθῇ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀρχομένης μακραιώνος καὶ πεισματώδους μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμού καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ πάλης. Ἄλλὰ καλὸν εἶναι νὰ προσεπιφέρωμεν ἐτι τινὰ ἵνα συμπληρώσωμεν τὸ εἰσαγωγικὸν τοῦτο διάγραμμα τῆς τοῦ ἰσλαμισμού τύχης. Εἶπομεν ὅτι τρία τινὰ κυρίως ἐξηγοῦσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καθ' οὓς χρόνους ἐπεφάνη· ὅτι ἦτο ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένος· ὅτι ἀπῆντησε πολλοὺς λαοὺς ἀπαιδεύτους· ὅτι ὁ πρῶτος χριστιανισμὸς πρὸς ὃν ἐπάλασεν εἶχεν ἐκτραπῆ εἰς νάρκωσιν τινα ἀλλοτρίαν τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἄμα οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι ἐξέλιπον, ἔπαυσαν καὶ οἱ θρίαμβοι τοῦ ἰσλαμισμού. Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ παύει ἐπὶ τέλους, εἴτε διότι προσοκέλλει εἰς ἐξωτερικὰ κωλύματα ἀνυπέρθλητα, εἴτε διότι ὡς πᾶς παροξυσμὸς ἀφ' ἑαυτῆς ἐξαντλεῖται. Ἄμα λοιπὸν ὅπωςδῆποτε ἔπαυσεν ἡ κατακτητικὴ τοῦ ἰσλαμισμού ὁρμὴ καὶ ἐδέησεν οὗτος νὰ ὀργανώσῃ κράτη ἐν εἰρήνῃ διακείμενα, τὰ περὶ τοῦτο μειονεκτήματα αὐτοῦ κατέστησαν πασιφανῆ. Οἱ ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένοι ἐκεῖνοι ὄχλοι δὲν εἶχον οὔτε τὴν φιλεργίαν, οὔτε τὴν βιομηχανίαν, οὔτε τὴν φιλονομίαν, οὔτε τὴν σωφροσύνην, αἷτινες ἀποτελοῦσι τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους πάσης ἐννόμου καὶ προοδευτικῆς καταστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν οὔτε αὐτὴν τὴν στοιχειώδη ἀρχὴν πάσης κοινωνικῆς καταστάσεως, διότι ὁ θεμέλιος τῆς καταστάσεως ταύτης λίθος εἶναι ἡ οἰκογένεια. Οἰκογένεια δὲ ἐν πολυγαμίᾳ εἶναι, ἀληθῶς εἰπεῖν, ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Εἰς τῶν νεωτάτων τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἱστορικῶν, ὁ Ἄγγλος Οὐίλλιαμ Μιούρ, ἰδοῦ πῶς χαρακτηρίζει τὰ κυριώτατα αὐτοῦ ἐλαττώματα. «Παραλείποντες, λέγει, ἄλλα δευτερεύοντα ἀτοπήματα, τρία ριζικῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα προέκυψαν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐκ τοῦ δόγματος τούτου, οὐδὲ θέλουσι παύσει ὑφιστάμενα ἐνόσω ἰσχύει τὸ κοράνιον. Πρῶτον ἡ πολυγαμία, τὸ πρόχειρον διαζύγιον καὶ ἡ δουλεία, δι' ὧν ὑποσκάπτεται τὸ θεμέλιον τῆς δημοσίας ἠθικῆς, δηλητηριάζεται ὁ οἰκογενειακὸς βίος καὶ παραλύεται ἡ κοινωνία. Δεύτερον, πᾶσα θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἀποκρούεται καὶ καταστρέφεται· τὸ ξίφος εἶναι ἡ ἄφευκτος τιμωρία παντός τοῦ ἀποβάλλοντος τὸν ἰσλαμισμὸν ἢ ἀνεξιθρησκεία εἶναι ἀρχὴ ἄγνωστος ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ. Τελευταῖον ὁ ἰσλαμισμὸς ἠγειρε

φραγμὸν ἀνυπερέβλητον εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ σπάθη τοῦ Μωάμεθ καὶ τὸ κοράνιον εἶναι οἱ ὀλεθριώτεροι τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως πολέμιοι ἐξ ὧσιν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπήντησεν ἄχρι τοῦδε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.»

Ναὶ μὲν ἡ ἱστορία ἀναφέρει μωαμεθανικὰ τινὰ κράτη καὶ ἰδίως ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν οἷς ἡ βιομηχανία, ἡ γεωργία καὶ αὐτὴ ἡ παιδεία ἔλαβον οὐ μικρὰν ἐπίδοσιν. Ἀλλὰ τὰ κράτη ταῦτα, ἅμα περιβληθέντα τὸν ὅλως ἀλλότριον τοῦ μωαμεθανισμοῦ τοιοῦτον χαρακτῆρα, ἔπαυσαν τοῦ εἶναι κράτη μωαμεθανικὰ, ἀπέβαλον τὸ μάχιμον αὐτῶν πνεῦμα καὶ τὸν πολεμικὸν βίον καὶ εὐχερῶς κατεβλήθησαν τὰ μὲν ἐν Ἰσπανίᾳ ὑπὸ τῶν Ἰσπανῶν χριστιανῶν, τὰ δὲ ἐν Συρίᾳ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν ἀναζωπυρηθέντων χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἔπειτα δὲ ὑπὸ ἄλλων ἀγρίων μωαμεθανικῶν φυλῶν αἵτινες ἔσωζον ἀκέραιον τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰσλαμισμού. Ἐνὶ λόγῳ ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς καιροὺς καθ' οὓς παρήχθη, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐπὶ μακρὸν ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ θρήσκευμα τὸ μᾶλλον ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς εὐγενεστέρας τοῦ ἀνθρώπου προαιρέσεις, καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ ἰσλαμισμὸς, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὑπενέδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ ἐπὶ τέλους θέλει ἐντελῶς ἐνώπιον αὐτοῦ ἐξαλειφθῆ.

Αἱ πρῶται σπουδαῖαι μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμού καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐχθροπραξίαι ἤρχισαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὰς μεταξὺ ἰσλαμισμού καὶ ζωροαστρικοῦ δόγματος ἐχθροπραξίας. Καὶ τὸ μὲν περσικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὀριστικῶς ἐντὸς 18 περίπου ἐνιαυτῶν τῷ 651, διὰ τῆς ἐντελοῦς κατατροπιώσεως τοῦ τελευταίου Σασσανίδου Ἰσζδεγέρδου· ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἰσλαμισμού πάλη ἐξηκολούθησεν ἀδιάλειπτος σχεδὸν ἐπὶ ὀκτακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη, ἔλαβε ποικίλας τροπὰς ὅτε μὲν ὑπὲρ τῆς μιᾶς ὅτε δὲ ὑπὲρ τῆς ἄλλης μερίδος καὶ ἐπήγαγε τελευταῖον τὴν ὀλοσχερῆ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατατρόπωσιν. Ἐὰν ὅμως ὁ ἑλληνισμὸς ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθῆ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἠκρωτηριάσθη σχεδὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δεινῶς, ἀποβαλὼν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Ἐπὶ τοῦ πρώτου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων ἡ καλίφου, δηλαδὴ διαδόχου τοῦ προφήτου,

Ἄβουβέκρ, ἐν ἔτει 633, ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ Ἀμροῦ νικήσας τὸν διοικητὴν τῆς Καισαρείας Σέργιον, εἰ καὶ γενναίως ἀγωνισθέντα, ἐγένετο κύριος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Γάζης. Συγχρόνως σχεδὸν ἑτέρα τῆς Παλαιστίνης πόλις, ἡ Βόστρα, προδίδεται εἰς τοὺς Ἀράβας ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτῆς Ῥωμανοῦ, ἀπεδεξαμένου ἐπισήμως τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα. Καὶ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 634 ὁ Ἀραψ στρατηγὸς Καλέδ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν τῆς Δαμασκού. Ὁ Ἡράκλειος ἦτο τότε εἰσέτι ἐν Συρίᾳ, ὅπου διέμεινεν, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 629 ἀφιξεως αὐτοῦ, ἐπανορθῶν τὰς συμφορὰς τοῦ προηγηθέντος μακροῦ περσικοῦ πολέμου καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ θεραπεύσῃ κατὰ τὸ δυνατόν, ὡς θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ἐξηγήσει, τὰς ὀλεθρίας θρησκευτικὰς διενέξεις αἵτινες δὲν ἔπαυον ταράττουσαι τὰ πνεύματα καὶ παραλύουσαι τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἄμα μαθὼν ὅτι ἀπειλεῖται ἡ Δαμασκὸς, ἐνίσχυσε μὲν τὴν φρουρὰν τῆς πόλεως ταύτης, διέταξε δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον νὰ συλλέξῃ ἀπάσας τὰς λοιπὰς τῆς Συρίας φρουρὰς καὶ νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν πολεμίων οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ εἶχον ἀρχίσει τὴν πολιορκίαν. Ἄλλ' ὁ Θεόδωρος, καίτοι ἄρχων 50,000 ἀνδρῶν, καίτοι κατ' ἀρχὰς εὐδοκιμήσας, κατατροποῦται ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου Καλέδ, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται ἔκτοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος, ἀθροίσας καὶ ἐνισχύσας τὰ λείψανα τοῦ ἠττηθέντος στρατοῦ, ἐξέπεμψεν αὐθις αὐτὸν ὑπὸ νέου στρατηγοῦ κατὰ τῶν πολεμίων οἵτινες ἐπολιόρκουν τὴν Δαμασκὸν ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ τρέπονται πάλιν ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οὐδὲν ἦττον ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις ἐξηκολούθησε καρτερικῶς ἀνθισταμένη καὶ πολλὰς ἐπαγομένη ζημίας εἰς τοὺς μωαμεθανούς. Ἐπὶ τέλους ὅμως μετὰ ἐξάμηνον πολιορκίαν, καθ' ἣν ἔπεσε τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων καὶ τῆς φρουρᾶς, ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Καλέδ ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ ἐξέλθωσιν οἱ ἐπιζῶντες τῆς πόλεως μετὰ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περισωθέντων διεσπάρησαν τῆδε κακεῖσε, ὀλίγοι δὲ τινες παρέμειναν ἐν Δαμασκῷ ὑποταχθέντες εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου.

Ὁ Ἡράκλειος, βλέπων τὰς ἀδιαλείπτους ταύτας ἀλώσεις καὶ ἠττας, ἐπέισθη ὅτι διὰ τῶν ἐν Συρίᾳ εὐρισκομένων δυνάμεων δὲν ἀνεχαιτίζετο ὁ ὀσημέραι ἐξογκούμενος ἐκεῖνος μωαμεθανικὸς χεῖμαρρος. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους ἵνα ἐκεῖθεν συγκροτήσῃ νέου στρατοῦς καὶ ἐκπέμψῃ, αὐτοὺς εἰς τὸ θέα-

τρον τοῦ πολέμου. Φοβούμενος δὲ μήπως ἐν τῷ μεταξύ δὲν εἰμπορέσῃ νὰ ἀνθέξῃ ἡ πόλις τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τοὺς πολεμίους, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν σταυρὸν τὸν ὁποῖον πρὸ πενταετίας τοσοῦτον πνευματικῶς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν. Οἱ ἱστορικοὶ κατακρίνουσιν αὐτὸν διὰ τὴν τοιαύτην ἐκ τῆς Συρίας ἀναχώρησιν καὶ παρρωσιῶσιν ὡς λειποτακτῆσαντα οὕτως εἰπεῖν, ὡς περιπεσόντα αὐθις εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ νάρκωσιν καὶ ὡς μηδὲν πράξαντα ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς μεθορίοις κράτους καὶ χριστιανισμοῦ. Ἄλλ' οἱ ἔλεγχοι οὗτοι εἶναι μέχρι τινὸς μόνον δίκαιοι. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔδειξε κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν δι' ἧν ἐκτέσαστο ἀθάνατον κλέος ἐν ταῖς περσικαῖς ἐκστρατεῖαις καὶ πρέπει ὡσαύτως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπαγωγή τοῦ συμβόλου ἐκείνου τῆς πίστεως κατεπτόησε τοὺς χριστιανούς τῆς Συρίας. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι ἦτο ἤδη ἐξηκοντούτης περίπου, ὅτι κατετρύχετο ὑπὸ νοσημάτων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἐπαγαγόντος τὸν θάνατον αὐτοῦ μετὰ τινα ἔτη ὕδρωπος, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν φυσικὸν ἦτο νὰ μαρνανθῶσιν ὅπως οὖν καὶ ἠθικαὶ καὶ σωματικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις. Οὐδὲν ἦττον τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι, καὶ τοι οὕτως ἔχων, δὲν ἔπαυσεν ἐκπέμπων στρατοὺς ἐπὶ στρατῶν εἰς τὴν Συρίαν, ὅτι ἀντ' ἑαυτοῦ ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν πολεμίων τὸν ἴδιον υἱὸν Κωνσταντῖνον καὶ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοῦ διατριβὴ μακρὰν τοῦ πολεμικοῦ σταδίου δικαιολογεῖται οὐ μόνον ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς ὑγείας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παρασκευάζῃ νέας ἐπικουρίας.

Καθ' ὅλον τὸ ἔτος 635 οἱ Ἀραβες ἐνησχολήθησαν εἰς λεηλασίας καὶ δῆψεις τῆς χώρας, ἐν ἔτει δὲ 636 ἐπολιόρησαν μὲν τὴν Ἐμεσαν, ἀλλὰ γενναίως ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν κατοίκων, ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ἔμαθον ἀφικόμενον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στρατὸν πολυάριθμον ὑπὸ τὸν Ἀρμένιον Μανουήλ. Ἡ τύχη τῆς Συρίας ἀπεφασίσθη ἤδη ἐν μάχῃ μιᾷ. Οἱ μωαμεθανοὶ ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Καλέδ' ἀπῆντησαν τοὺς χριστιανικούς περὶ τὸν ποταμὸν Ἱερομίακα, τὸ ὁποῖον οἱ Ἀραβες καλοῦσιν Ἱαρμούκ. Ἐνταῦθα οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν ἀπῆλθον βραχεῖαν πρὸς τὰ θεομανῆ ἐκεῖνα πλήθη προτροπῆν· «ὦ παράδεισος, ἀνέκραξαν, εἶναι ἐμπρός σου, ὁ διάβολος καὶ τὸ πῦρ τῆς κολάσεως, ὅπισθεν ἡμῶν,» καὶ οὕτω ἤρχισεν ἡ μάχη. Ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ διήρκεσεν ἐπὶ

μακρόν. Τρίς τὸ ἑλληνικὸν ἰππικὸν ἔτρεψε τοὺς πολεμίους τῶν ὑποίων οἱ πρεσβύτατοι μαχηταὶ ὠμολόγησαν ὅτι οὐδέποτε εἶδον ἀγῶνα φοβρώτερον καὶ μᾶλλον ἀμφίροπον. Μετὰ τὸ ἰππικὸν οἱ μᾶλλον διαπρέψαντες μεταξύ τῶν χριστιανῶν ἦσαν οἱ Ἀρμένιοι τοξόται. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυεν ὁ ἐπίμονος ἐνθουσιασμός τῶν μωαμεθανῶν, οἳ δὲ χριστιανοὶ, ἀποβαλόντες χιλιάδας νεκρῶν, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ διεσπάρησαν τῆδε κάκεισε. Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη κατὰ νοέμβριον τοῦ 636, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους οἱ μωαμεθανοὶ ἐπολιόρησαν τὰ Ἱεροσόλυμα τὰ ὁποῖα ἀντέστησαν μὲν ἐπὶ μῆνας τέσσαρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐσυνθηκολόγησαν διὰ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου. Αἱ συνθήκαι αὗται, αἵτινες ὑπεγράφησαν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πατριάρχου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τότε καλῖφου τῶν Ἀράβων Ὁμάρ, ἐξεπίτηδες ἐπὶ τούτῳ μεταπεμφθέντος καὶ ἐπελθόντος ἐκ Μεδινᾶς, ἐπηγγέλλοντο εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς ἱερᾶς πόλεως, λαϊκοὺς, κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς, πλήρη ἀσφάλειαν τῶν προσώπων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν προσκυνημάτων ὅσα κατεῖχον ἐν τῇ πόλει καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι θέλουσι πληρῶνει τὸν τεταγμένον φέρον καὶ ἀναγνωρίζει τὸν καλῖφην ὡς κυριάρχην αὐτῶν. Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ συνθήκαι αὗται, αἱ γινόμεναι πρὸς τὸν πατριάρχην Σωφρόνιον, ὑπέβαλλον εἰς αὐτὸν ἅπαντας τοὺς χριστιανούς τοὺς προσερχομένους ὡς προσκυνητὰς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα· καὶ τούτου ἕνεκεν εἶναι ἐγγραφον σπουδαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διενέξεων ὅσαι μετὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐμελλον νὰ παραχθῶσι μεταξύ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν κοινοτήτων περὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν καταστημάτων.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων οἱ Ἀραβες ἐκυρίευσαν τὴν Βέροϊαν (τὸ Χαλέπι) τῆς ὁποίας ὁ φρούραρχος ἀφοῦ ἀντέστη ἰκανῶς, ἔπειτα ἀναγκασθεὶς νὰ παραδοθῆ, ἠσπάσθη τὸν ἰσλαμισμόν. Καὶ τότε οἱ πολέμιοι, γινόμενοι ἤδη κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Συρίας, ἀπεφάσισαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον αὐτῶν κυριεύοντες τὴν πρωτεύουσαν Ἀντιόχειαν, τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν ἣτις ἦτο ἐνάμιλλος μὲν τῆς Ἀλεξανδρείας, μικρὸν δὲ ὑποδεεστέρα τῆς τοῦ ὅλου κράτους βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε πέμψει εἰς ἐπικουρίαν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ υἱὸν Κωνσταντῖνον μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ. Ἄλλ' ὁ νέος οὗτος δὲν εἶχε τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα ἣν ἄλλοτε εἶδειξεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλεὶς

στρατός κατετροπώθη περί Ἀντιόχειαν, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπῆλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν, οἱ Ἀραβες εἰσῆλθον εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Συρίας κατὰ αὐγούστον τοῦ 638, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ἐξαγοράσαντες τὸ ζῆν διὰ ὑπερόγκου χρηματικοῦ, διεσπάρησαν οἱ πλείστοι τῆδε κάκεισε. Τὰ λείψανα τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ εἶχον καταφύγει μετὰ τοῦ Κωνσταντῖνου εἰς τὴν Καισάρειαν, ὅπου κατέφθασαν μετ' οὐ πολὺ οἱ μωαμεθανοί. Ἐκεῖ συνεκροτήθη νέα μάχη καθ' ἣν ἠττήθησαν πάλιν οἱ χριστιανοί. Ἡ πολιορκία τῆς Καισαρείας δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Κωνσταντῖνος μαθὼν ὅτι ἐν τῷ μεταξύ οἱ Ἀραβες ἐγένοντο κύριοι τῆς τε Τριπόλεως καὶ τῆς Τύρου τῆς ὑποίας οἱ πλείστοι κάτοικοι ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπηλπίσθη καὶ ἐπιβίβασθεις διὰ νυκτὸς ἐξέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τότε παρεδόθη ἡ Καισάρεια, ἀφοῦ οἱ κάτοικοι ἐξηγόρασαν τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν διὰ καταβολῆς ἰκανοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν ἤδη καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῆς Συρίας πόλεις, τῆς ὑποίας οἱ Ἀραβες συνεπλήρωσαν τὴν κατάκτησιν ἐντὸς ἑξ καὶ μόνων ἐνιαυτῶν μεθ' ὃ ἐπεχείρησαν καὶ ἐντὸς ἐνὸς ἔτους κατώρθωσαν τὴν χείρωσιν τῆς Μεσοποταμίας, καταλαβόντες ἐν μέρει διὰ συνθηκῶν καὶ ἐν μέρει δι' ἀλώσεων ἀπάσας αὐτῆς τὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὴν Ἐδεσσαν, τὴν Δάραν, τὴν Νίσιβιν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀμίδαν.

Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον καὶ μέγαν τοῦ ἰσλαμισμού κατὰ τοῦ χριστιανισμού θρίαμβον συνετέλεσαν αἴτια πολλὰ· τὸ γῆρας τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὀλίγη στρατηγικὴ δεξιότης τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν κατοίκων. Μία τῶν πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἦτο, ὅτι τὸ θεῖον σώζει τοὺς εὐσεβεῖς καὶ καταστρέφει τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ τοῦ χριστιανισμού κατὰ τοῦ μωαμεθανισμού ἀγῶνι ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἡ δόξα ἐκείνη. Ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἀποδίδει ῥητῶς τὰς ἥττας τῶν χριστιανῶν εἰς τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν· τὴν δὲ περὶ τούτου πεποιθήσιν ἠῤῥησεν ἡ αἰφνιδία καὶ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις τοῦ νέου πολεμίου, ἀμέσως μετὰ τὰς συμφορὰς ἃς εἶχεν ὑποστῆ ἡ Συρία ἐκ τῶν προηγουμένων μακρῶν περισικῶν πολέμων. Καὶ ἡ πεποιθήσις αὕτη κατεκυρίευσεν οὐ μόνον τὸν ὄχλον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἄρχοντας, καὶ αὐτὸν τὸν παρηκμαχότα

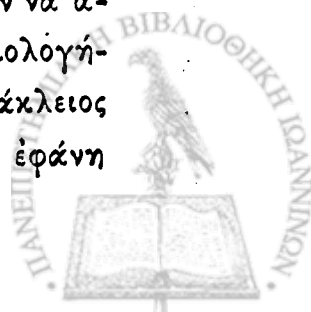

ἤδη Ἡράκλειον. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μικρὸν πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Συρίας, συνεκάλεσεν εἰς Ἀντιόχειαν συμβούλιον μέγα ἵνα ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, πόθεν ἄρα γε προέρχονται τὰ παράδοξα ἐκεῖνα τῶν Ἀράβων κατωρθώματα, ἐνῶ οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ὑποδεέστεροι τῶν χριστιανῶν κατὰ τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν ὄπλισμὸν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ πολέμου ἐφόδια. Τότε γέρων τις ἐκ τῶν παρευρεθέντων ἐν τῷ συμβουλίῳ ἀναστὰς εἶπεν, ὅτι αἱ νικαὶ τῶν Ἀράβων δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰμὴ εἰς τὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αὐτῶν ἀμαρτημάτων· ὁ δὲ βασιλεὺς ὡμολόγησεν ὅτι οὕτως ἔχει τρώντι τὸ πρᾶγμα, ὡμολόγησε δηλαδὴ ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶναι καταδεδικασμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν, καὶ ὅτι ἡ νίκη τῶν Ἀράβων ἦτο ἄφευκτος. Ὅρθως δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖ ὁ Γίββων, ὅτι οἱ Ἀραβες ἀπέβησαν ἀήττητοι, ἅμα ἐλογίσθησαν ὡς τοιοῦτοι. Ἀπέβησαν δὲ ἀήττητοι τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπρέσβευον δόξαν ὅλως διόλου ἀντίθετον τῆς δόξης τῶν χριστιανῶν. Ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ ἐφρόνουν ὅτι ἕνεκα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἱ Ἀραβες ἐξ ἐναντίας ἐπίστευον ὅτι ὁσαυτὴν καὶ ἂν ἦναι τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν θέλουσι συγχωρηθῆ αὐτοῖς ἅμα πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι, ἐπίστευον δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε θελήσει πρὸ μικροῦ νὰ καθιερώσῃ ὁ Φωκᾶς παρ' ἡμῖν, ὅτι οἱ ὑπὲρ τῆς πίστεως πίπτοντες τιμῶνται ἴσα πρὸς τοὺς μάρτυρας. Ἀντιπαρατασσομένων τῶν δύο στρατῶν οἱ μὲν Ἀραβες ἐφρόνουν ὅτι ἐμπρὸς εἶναι ὁ παράδεισος καὶ ὀπίσω ἡ κόλασις, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἐπρέσβευον ὅτι ὁ ἀγὼν εἶναι μάταιος, ἀφοῦ ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Ἐν τοιαύτῃ τῶν ἀμοιβαίων ἠθικῶν δυνάμεων καταστάσει, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς οἱ χριστιανικοὶ στρατοὶ ἐτρέποντο καὶ πῶς ἤρχισαν οὐκ ὀλίγοι ἤδη νὰ δέχωνται τὸν ἰσλαμισμόν· τὸ ἄπορον εἶναι μᾶλλον πῶς ὁ ἀγὼν παρετάθη ἐπὶ τοσοῦτον καὶ πῶς τινὲς τῶν πόλεων ἀντέταξαν τοσοῦτον καρτερικὴν ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν παρετάθη καὶ τινες τῶν πόλεων ἀντέστησαν, διότι ὁ στρατὸς ἦτο συνειθισμένος νὰ πειθαρχῇ καὶ νὰ ἀγωνίζεται ἔσσω καὶ μηχανικῶς· διότι ὁ Ἡράκλειος εἰ καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ γήρατος καὶ τῶν νοσημάτων, ἔστωεν ἔτι σπινθηρὰς τινὰς τῆς ἀρχαίας δραστηριότητος· καὶ διότι ἐπὶ τέλους αἱ ἡμαρτημένα ἐκεῖνα δόξα δὲν εἶχον κατακυριεύσει ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὑπῆρχον εἰσέτι γενναῖαι τινες καὶ ὄντως χριστιανικαὶ ψυχαὶ αἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι τὸ θεῖον δὲν ἦτο δυνατόν

νά καταστρέψῃ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ἐνόσφ οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν ἰδίων ἀγώνων ἀνεδείκνυντο ἄξιοι τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ, οὐδὲ νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς ὑπὲρ τοῦ ἔργου ἐκείνου μαχομένους, ὅσαδῆποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν.

Εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἰσλαμικοῦ συνετέλεσαν πιθανῶς καὶ αἱ ἐμφύλιοι τοῦ χριστιανισμοῦ διαιρέσεις αἵτινες, ἐπαγόμεναι τὸν διωγμὸν τῶν αἵρετικῶν, προεκάλουν τὴν ἀπελπισίαν αὐτῶν καὶ τὴν συνεννόησιν μετὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ πολεμίου. "Θθεν εἶχον συντελέσει καὶ πρότερον ἤδη εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν περσικῶν ὅπλων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὅπως οἱ Πέρσαι εἶχον ὠφεληθῆ πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς αἵρέσεως τῶν Νεστοριανῶν, ὅτινες διωκόμενοι κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Περσίαν καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν παθῶν αὐτῶν ἐπήνεγκον οὐκ ὀλίγας πλήγας εἰς τὸν χριστιανισμὸν, ὑπηρετοῦντες ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Χοσρόου. Ἐκτοτε οἱ Νεστοριανοὶ δὲν ἦσαν πλέον πολυάριθμοι ἐντὸς τοῦ κράτους· ἀλλὰ ἰσχυρότατοι ἦσαν πάντοτε οἱ μονοφυσῖται. Πρὸς τούτους εἶχον γίνεαι δύο ἀπόπειραι συμβιβασμοῦ, ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἀμφοτέρωθεν δὲν ἐπέτυχον εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον τοῦ σκοποῦ. Οἱ πλεῖστοι μονοφυσῖται παρέμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ καταδιωκόμενοι εἶχον ἀποδεχθῆ προθύμως τὴν προσωρινὴν τῶν Περσῶν κυριαρχίαν, ἣδη δὲ συνέπραξαν, ὡς φαίνεται, καὶ μετὰ τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ περσικοῦ πολέμου νὰ προλάβῃ τὸ δυστύχημα τοῦτο, συμβιβάζων τοῦλάχιστον ταύτην τὴν μεταξὺ μονοφυσιτῶν καὶ ὀρθοδόξων ἔριν. Οἱ μονοφυσῖται ἐπεκράτουν ἀφ' ἐνός εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἀφ' ἐτέρου εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἔχοντες πολλοὺς ὀπαδοὺς καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀνατολικὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ἰδίως ἐν Συρίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος ἐν ἔτει 629 ἐπέτυχεν ἐπὶ τινα τοῦλάχιστον χρόνον τὴν ἔνωσιν τῶν Ἀρμενίων διὰ τῆς ἐν Θεοδοσιουπόλει (Γαρίν) πρώτης γενικῆς τοῦ ἀρμενιακοῦ ἔθνους συνόδου. Συγχρόνως δὲ διατρίβων τότε ἐν Συρίᾳ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει προσοικειωθῆ τοὺς αὐτόθι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσίτας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν παρετήρησαν τῷ βασιλεῖ ὅτι εἴμποροῦν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος, ἐὰν οἱ ὀρθόδοξοι ὁμολογήσωσιν, ὅτι καὶ τοὶ ἔχων δύο φύσεις, εἶχε μίαν θέλησιν. Ὁ Ἡράκλειος συμβουλευθεὶς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Σέργιον, ἐφάνη

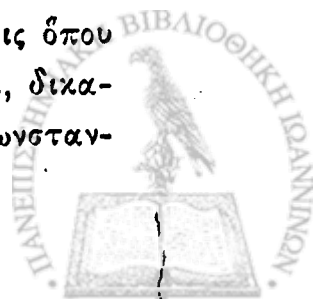

τῆ συναινέσει αὐτοῦ πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῆ τὴν νέαν ταύτην δοξασίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ αἱ δύο φύσεις ἦσαν ἠνωμένοι ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἔχη εἰμῆ μίαν ἐνεργεῖαν καὶ μίαν θέλησιν. Τῶντι, τῷ 630, ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γεωργίου, ὁ διαδεξάμενος αὐτὸν Κῦρος, πρώην ἐπίσκοπος Φάσιδος, ἐπέτυχε διὰ τῆς καινοτομίας ταύτης περὶ τὸν προσδιορισμὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος φύσεως νὰ προσαγάγῃ πολλοὺς τῶν Εὐτυχιανῶν τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως. Δυστυχῶς συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι εἶχε συμβῆ ἐπὶ τοῦ ἐνωτικῷ τοῦ Ζήνωνος. Ἐνῷ οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας ἀπεδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ἐπὶ τῆ ἐλπίδι τοῦ νὰ παύσωσι τὰς προὑπαρχούσας διενέξεις, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ ὁ πάπας Ῥώμης Ἰωάννης Δ' ἀπέκρουον τὴν νέαν δοξασίαν ὡς αἰρετικὴν, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἀφρικῆς ὥστε ἀντὶ νὰ παύσωσιν αἱ διενέξεις προῆλθεν εἰς μέσον νέα αἵρεσις, ἡ τῶν μονοθελητῶν, καὶ προέκυψαν νέα συζητήσεις, ἔριδες καὶ διχοστασίαι. Ταῦτα βλέπων ὁ Ἡράκλειος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακόν, ἐκδίδων ἐν ἔτει 639 τὴν λεγομένην *Ἐκθεσις*, ἣτις συνετάχθη μὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέβαλλε δὲ ὀλοσχερῆ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος σιωπὴν καὶ ἀποφυγὴν πάσης συζητήσεως. Ἀλλὰ τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα εἶχον ἐξαφθῆ, αἱ δὲ διενέξεις ὑπερηύξησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ *Ἐκθεσις*, ἀφοῦ διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς μονοφυσίτας ἀπηγόρευε πᾶσαν τῆς δόξης αὐτῶν ἐξέτασιν, ἄρα καὶ ἀναίρεσιν, ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ὀρθόδοξους αἴρουσα ἐκ μέσου παντελῶς τὴν καινοτομίαν καὶ λέγουσα μῆτε μίαν μῆτε δύο ἐνεργείας ὁμολογεῖν ἐν Χριστῷ. Ἀλλ' ἐκ τούτου, ἐνῷ οἱ μὲν ὀρθόδοξοι δὲν εὐχαριστήθησαν, οἱ μονοφυσῖται παρωργίσθησαν δεινῶς καὶ καθάπερ λέγει ὁ χρονογράφος Θεοφάνης «ἐπὶ καπηλείων καὶ βαλανείων διέσυραν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν λέγοντες· πρώην μετὰ Νεστορίου φρονούντες οἱ Χαλκηδονῖται, ἀνένηψαν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐνωθέντες ἡμῖν διὰ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἰς τὴν μίαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν· νῦν δὲ καταγνόντες τοῦ καλῶς ἔχοντος ἀπώλεσαν ἀμφοτέρω μῆτε μίαν μῆτε δύο ἐν Χριστῷ ὁμολογοῦντες.» Καὶ μέχρι τίνος μὲν πᾶσαι αὗται αἱ διενέξεις καὶ διαιρέσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀραβικῶν ὄπλων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ, δὲν φαίνεται σαφῶς· ἀλλ' ἀναμφισβητήτως ὑπάρχει βεβαιω-

μένον, ὅτι οἱ ἀγανακτήσαντες μονοφυσιῖται τῆς Αἰγύπτου συνεννοήθησαν μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ συνέπραξαν μετ' αὐτῶν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κυριαρχίας.

Ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κατακτῆσεως οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο ὁπωςοῦν διακεκριμένους ἀπ' ἀλλήλων μοίρας, τοὺς Ἑλληνας ἢ ἐξελληνισθέντας κατοίκους τῶν πόλεων, καὶ τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχε μὲν ἐνεργῆσαι ὡσαύτως ὁ ἑλληνισμὸς, ἀλλ' ὄχι ὅσον ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Διότι, καθὼς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας τὸ ἰσχυρότερον τοῦ ἐξελληνισμοῦ ὄργανον ἦσαν αἱ πόλεις· πόλεις δὲ ὀλίγαι εἶχον κτισθῆ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου ὁ ἑλληνισμὸς διεδόθη κυρίως διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐλῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας (σελ. 305 καὶ 306 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλὰ παρεκτός τοῦ ὅτι ἡ τοιαύτη διὰ κυβερνητικῶν ὀργάνων διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦναι τοσοῦτον τελεσφόρος καὶ ὀλοσχερῆς, ὅσον ἡ διὰ τῶν δυσαριθμῆτων πόλεων τῆς Ἀσίας ἐνεργηθεῖσα, ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας ἐντελῶς ἐξέλιπε τὸ κύριον ἐκεῖνο ὄργανον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνῶ ἐν Ἀσίᾳ, ὡς εἶδομεν, αἱ πόλεις διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας τὸ ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἐν Αἰγύπτῳ λοιπὸν οἱ ἐκτός τῶν εὐαρίθμων πόλεων πολυάριθμοι ἐγχωριοί, οἱ ἐκτοτε ὀνομαζόμενοι, ὡς φαίνεται, *Κόπται*, διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἂν ὄχι τὸν ἀρχαῖον, τὸνλάχιστον ἰδιάζοντά τινα ἔθνικὸν χαρακτῆρα, ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, οἵτινες διεφύλαξαν ὡσαύτως τὸν ἑλληνικὸν ἢ ἐξελληνισθέντα αὐτῶν χαρακτῆρα, καὶ ἐνίσχυσαν μάλιστα αὐτὸν διὰ τῆς ὁσημέραι ἐξελληνιζομένης μοναρχίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν δὲ ἔθνικὴν ταύτην διάκρισιν ἠύξησεν ἡ θρησκευτικὴ διχόνοια. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπεκράτει ἡ αἵρεσις τῶν μονοφυσιτῶν κατὰ τε τὴν ὑπαίθρου χώραν καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ αἵρεσις ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὑπαίθρου χώραν. Εἰς τὰς πόλεις ὅπου ἔδρευον οἱ ποικίλοι καὶ πολυάριθμοι διοικητικοί, οἰκονομικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοί καὶ ἐκκλησιαστικοί ἐπίτροποι τῆς ἐν Κωνσταν-

τινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας, ἡ ὀρθοδοξία ἐπεκράτει ἂν ὄχι λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, βεβαίως ὅμως ἔνεκα τῆς ὑλικῆς αὐτῶν ἰσχύος. Ὅθεν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀντίθεσιν μεταξύ τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ τῶν πόλεων προσετέθη ἡ θρησκευτικὴ ἀντίθεσις μεταξύ τῶν ἐγχωρίων ἀφ' ἐνὸς οἵτινες ἦσαν ὄλοι σχεδὸν μονοφυσιῖται, καὶ ἐκαλοῦντο ἔκτοτε *ιακωβῖται* ἀπὸ τινος τῶν ἀνορθωτῶν τῆς μονοφυσιτικῆς αἰρέσεως Ἰακώβου Βαραδαίου, καὶ ἀφ' ἐτέρου τῶν ὀρθοδόξων ὀργάνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας οἵτινες ἴσχυον εἰς τὰς πόλεις καὶ ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν *ιακωβιτῶν μελκῖται* ἦτοι βασιλικοί. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπότομος ὅσῳ οἱ ὑφισταμένοι νόμοι κατεδίωκον πολυειδῶς τοὺς αἰρετικούς, καὶ οἱ μελκῖται ὠφελούμενοι ἐκ τούτου δὲν ἔπαυον καταπιέζοντες τοὺς *ιακωβίτας*.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Ἡράκλειος ἐπεχείρησε νέαν ἀπόπειραν ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς μονοφυσίτας ἢ *ιακωβίτας*: ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν, ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι *ιακωβῖται* μαθόντες, ἐν ἔτει 639, ὅτι ὁ καλίφης Ὁμάρ, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, πέμπει ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου τὸν στρατηγὸν Ἀμροῦ, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ ἀντισταθῶσι πρὸς χάριν τῆς καταπιεζούσης αὐτοὺς ἐλληνικῆς κυριαρχίας καὶ ἔσπευσαν δι' ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων *ιακωβιτῶν*, καλουμένου Μοκαυκᾶ, νὰ συνομολογήσωσι πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς Αἴγυπτον τῷ 640 Ἀμροῦ συνθήκην, δι' ἧς ὑπεβλήθησαν μὲν εἰς μέτριόν τινα κεφαλικὸν καὶ ἐγγειον φόρον, διετήρησαν ὅμως τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Ὅπόσον ὀλίγον εἶχεν ἐπιτύχει ἡ περὶ ἐνώσεως ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου ἐξάγεται καὶ ἐκ τούτου ὅτι αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύρος, ὅστις εἶχεν ἀναλάβει διὰ τῆς δόξης περὶ μιᾶς ἐνεργείας καὶ μιᾶς θελήσεως νὰ παύσῃ τὴν μεταξύ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν διάστασιν, πειθόμενος ἤδη ὅτι διὰ τὴν ὑφισταμένην διχόνοιαν εἶναι ἀδύνατον ἢ Αἴγυπτος νὰ ἀντισταθῇ, ἐζήτησε πρὸ μικροῦ νὰ προλάβῃ τὴν εἰσβολὴν τῶν ἀραβικῶν στρατευμάτων, ὑποσχόμενος εἰς τὸν Ὁμάρ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 200,000 χρυσῶν. Ἀλλ' ἡ σύμβασις αὕτη δὲν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔσπευσε νὰ πέμψῃ κατ' ἐπανάληψιν στρατοὺς εἰς Αἴγυπτον ἀπὸ τε τῆς παρακειμένης Βάρκης καὶ ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ στρατοὶ ὅμως οὗτοι ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀμροῦ, ὅστις μετὰ πολλῆς πονηρίας περιποιούμενος τοὺς Κόπτας καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν, ἔλαβε πᾶσαν παρ'

αὐτῶν ἐπικουρίαν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας. Οὕτω δὲ γενόμενος τάχιστα κύριος ἀπάσης τῆς ἄλλης Αἰγύπτου, ἦλθε περὶ τὰς ἀρχὰς ὀκτωβρίου 640 καὶ ἐπολιόρκησε τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσαν. Ἡ πολιορκία τῆς Ἀλεξανδρείας εἶναι τὸ δυσχερέστατον τῶν πολεμικῶν ἔργων ὅσα εἶχον ἐπιχειρήσει οἱ Ἄραβες κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τοῦ σταδίου αὐτῶν περίοδον καὶ ἴσως τὸ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον τῶν ὅσα ποτέ διέπραξαν. Τὸ μέγιστον τοῦτο ἔμπορεῖον τῆς οἰκουμένης εἶχεν ἄπειρον προμήθειαν τροφῶν, ποικίλα καὶ ἰσχυρὰ προτειχίσματα καὶ τὰς τελειοτάτας τῶν ἀμυντηρίων μηχανῶν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠγωνίσθησαν ἐκθύμως καὶ ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἀπὸ θαλάσσης πᾶσαν ἐπικουρίαν. Δυστυχῶς ὁ Ἡράκλειος ἔπνεεν ἤδη τὰ λοιπὰ καὶ μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσε· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ πολλαὶ ἐπηκολούθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωμαλίας, ὥστε ἡ Ἀλεξανδρεία ἐγκατελείφθη εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Οὐδὲν ἦττον ἀντέστη ἐπὶ δεκατέσσαρας μῆνας, οἱ δὲ πολιορκηταὶ ἀπώλεσαν ἐνώπιον τῶν τειχῶν αὐτῆς ὑπὲρ τὰς 20,000 ἀνδρῶν. Ἄλλ' ἐπὶ τέλος κατίσχυσαν τῶν πολιορκουμένων· οἱ ὀλίγοι περιλιπόμενοι Ἕλληνες ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ σημαία τοῦ Μωάμεθ ἀνεπετάσθη εἰς τὰ τείχη τῆς πρωτεύουσας τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ δεκεμβρίου τοῦ 641.

Μετὰ τῆς ἀλώσεως ταύτης τῆς Ἀλεξανδρείας συνεδέετο ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἄμρου, ἐκ διαταγῆς τοῦ καλίφου Ὀμάρ, ἐπυρπόλησε τὴν περίφημον τῆς πόλεως ἐκείνης βιβλιοθήκην, περὶ ἧς ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 319 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἄλλ' ὁ Γίββων ὀρθότατα παρετήρησεν ὅτι τὸ ἱστορῆμα τοῦτο διηγήθη κατὰ πρῶτον Ἄραψ χρονογράφος, ζήσας ἕξ ἑκατονταετηρίδας βραδύτερον εἰς τὰ μεθόρια τῆς Μηδίας, ἐνῶ ἄλλοι ἀρχαιότεροι χρονογράφοι, χριστιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι μάλιστα τὴν καταγωγὴν, περιγράφαντες λεπτομερῶς τὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, οὐδὲν περὶ τῆς πυρπολήσεως τῆς βιβλιοθήκης ἀναφέρουσιν. Ὅθεν εὐλόγως ἐσυμπέραναν ὁ μέγας Ἄγγλος ἱστοριογράφος ὅτι τὸ διήγημα τοῦ Ἄραβος οὐδεμίαν ἔχει ἱστορικὴν ἀξίαν. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι πολὺ μέρος τῆς περιφήμου ἐκείνης βιβλιοθήκης εἶχε πρὸ καιροῦ πυρποληθῆ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐπιστρατείας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἠλαττώθη βεβαίως αὐθις οὐ μικρὸν ἐπὶ τῶν ἐπανειλημμένων συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν αἱ μεταξὺ χριστιανῶν

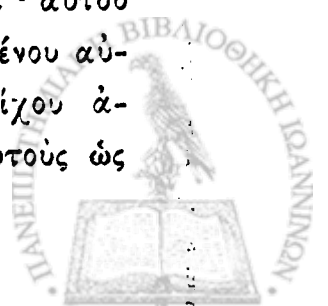

καὶ ἐθνικῶν διενέξεις· ὥστε ὅπωςδὴποτε δὲν ἠδύνατο νὰ γίνη πλέον λόγος περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ μεγάλης βιβλιοθήκης. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου μὴ καταντήσωμεν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσεν ὁ Γερμανὸς Σλόσσερ, ὅστις ἠξίωσεν ὅτι ὡς ἐκ τῆς τότε καταστάσεως τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἢ Ἀλεξανδρεία ἢ οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα βεβχίως ἔσωζε λείψανα ἐθνικῶν συγγραφῶν. Ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα ἢ ἀρχαία ἐλληνικὴ παιδεία, καὶ ἐξαιρέτως αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται ἐξηκολούθουν ἂν ὄχι ἀκμάζουσαι, τούλάχιστον μετὰ ζήλου ἔτι καλλιεργούμεναι εἰς τὰς σχολὰς τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐντεῦθεν δικαιοῦμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῶν δύο τούτων χωρῶν καὶ ἰδίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἔσώζοντο ἔτι οὐ μικραὶ συλλογαὶ ἀρχαίων συγγραφῶν. Αἱ συλλογαὶ αὗται κατεστράφησαν ἄρα γε ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἢ διεσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τοῦτο εἶναι ἀδύνατον καὶ τὸ δεύτερον εἰμπορεῖ νὰ λογισθῆ πιθανώτερον, διότι καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτῇ ὑπῆρχον εἰσέτι πολλοὶ ζηλωταὶ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων, ἢ δὲ διὰ θαλάσσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν μετακόμισις τῶν ἀρχαίων ἐκείνων κειμηλίων ἦτο πρόχειρος καὶ ἀσφαλής. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτήσεως τῆς τε Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐπῆλθεν ἡ κατάργησις τῶν πολυαριθμῶν ἐλληνικῶν σχολῶν ὅσαι μᾶλλον ἢ ἄλλοῦ που τοῦ κράτους ἠκμαζον εἰς πολλὰς τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν πόλεις, ὡς ἐκ τῆς καταργήσεως δὲ αὐτῶν εὐρύνηθη τὸ πρὸ καιροῦ ἀρξάμενον μεταξύ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἐλληνισμοῦ χάσμα καὶ ἠὔξησεν ἡ τῶν πολλῶν ἀπαιδευσία, ἥτις δὲν ἤρχισε πάλιν ὅπωςοῦν σπουδαίως πολεμουμένη καὶ διαλυομένη εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν ἀγῶνων οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἰδίως ἐγένοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποθάνει, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, ἱκανοὺς μῆνας πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, κατὰ φεβρουάριον ἢ μάρτιον τοῦ ἔτους 641. Ἀπεβίωσεν ἐξ ὕδρωπος· ἀλλ' ἐπετάχυναν τὸν θάνατον αὐτοῦ ποικίλαι πολιτικαὶ καὶ ἠθικαὶ περιπέτειαί. Παρεκτὸς τῶν συμφορῶν τοῦ μωαμεθανικοῦ πολέμου αἵτινες κατεπίκραναν τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἐβασανίσθη καὶ ὑπὸ οἰκογενειακῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἑαυτῷ πρὸ καιροῦ ἐδημιούργησεν. Ὀλί-

γον μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν του, ἀποθανούσης τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εὐδοκίας, τῆς μητρὸς τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ Κωνσταντίνου, ὃ Ἡράκλειος εἶχε νυμφευθῆ τὴν ἰδίαν ἀνεψιὴν Μαρτίαν, θυγατέρα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Μαρίας. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος εἶχεν ἀγωνισθῆ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψῃ τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ γάμου τούτου, ὅστις ἀντέβαινεν εἰς τε τοὺς νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ὃ Ἡράκλειος ὅστις ἠγάπα περιπαθῶς τὴν κόρην ἐκείνην «Εὐ μὲν ἔχει τὰ παρὰ σοὶ λεγόμενα, ἀπεκρίθη εἰς τὸν Σέργιον· ὃ γὰρ σοὶ χρέος ὡς ἀρχιερεὶ καὶ φίλῳ, ἤδη ἀποδέδωκας· ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ λοιπὸν κείσεται τὰ τῆς πράξεως.» Καὶ ἐξετέλεσε τὸν γάμον, ὑποχρεώσας μάλιστα τὸν Σέργιον νὰ εὐλογήσῃ αὐτόν. Ὁ γάμος οὗτος ἐπροξένησε μέγα σκάνδαλον εἰς ὅλον τὸ κράτος· καὶ ζῶντος μὲν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κοινὴ ἀγανάκτησις περιστέλλετο, ἀλλὰ τὰ πάντα προεμήνυον ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἡ Μαρτίνα καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τὸν κίνδυνον τοῦτον ἠΐξησεν ἀντὶ νὰ προλάβῃ ὃ Ἡράκλειος, ὅτε περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἀντὶ νὰ καταλίπῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Κωνσταντίνον, ἐνδίδων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ εἰς τὰς παραλόγους δεήσεις καὶ ἀξιώσεις τῆς Μαρτίνης, διέταξε διὰ τῆς διαθήκης, ὅτι τὴν ἀρχὴν θέλουσι διεξαγάγει ἐξ ἴσου καὶ ἀπὸ κοινοῦ ὅ,τε Κωνσταντῖνος καὶ ὃ τῆς Μαρτίνης υἱὸς Ἡρακλεωνᾶς, ὀφείλοντες νὰ τιμῶσι τὴν βασιλίδαν ἐκείνην ἀμφοτέροι ὡς μητέρα αὐτῶν. Τὰ ὀλέθρια τῆς διατάξεως ταύτης ἀποτελέσματα ἦσαν τόσον καταφανῆ ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὃ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποβάλλει πᾶσαν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὴν δύνχμιν, ὅτε ὑπέγραφε τὴν διαθήκην ἐκείνην. Μήπως πρὸ καιροῦ δὲν ἐγίνωσκε τὴν τε κοινὴν κατὰ τῆς Μαρτίνης δυσἀρέσκειαν καὶ αὐτῶν τῶν οικειοτάτων αὐτῷ ἀνθρώπων τὴν δυσμένειαν; Ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ ἄλλοτε εἶχε καταχλευασθῆ πανηγυρικῶς οὕτως εἰπεῖν ὃ μετὰ τῆς Μαρτίνης γάμος· ὃ λαὸς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν θείαν ὀργὴν τὴν δυσμορφίαν καὶ τὸν θάνατον τῶν πρώτων τῆς Μαρτίνης τέκνων· ὃ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος εἶχεν ἐλέγξει αὐτόν διὰ τὴν παράλογον πρὸς τὴν βασιλίδαν ἀδυνχμίαν· καὶ μετὰ τὴν ἐκ Συρίας ἐπιστροφὴν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀνεψιοῦ του Θεοδώρου (υἱοῦ τοῦ προειρημένου ἀταδέλφου του Θεοδώρου) καὶ τοῦ νόθου αὐτοῦ υἱοῦ Ἀθαλαρίχου ἀπέβη τοιαύτη ὥστε ὃ βασιλεὺς κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτούς ὡς

συνωμότας καὶ ἐξώρισεν ἀμφοτέρους, ἀφοῦ ἔκοψε τὴν ρίνα αὐτῶν καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὸν δεξιὸν πόδα. Κατὰ πρῶτον δὲ ὁ Ἡράκλειος φαίνεται ἐφαρμόσας, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τὴν ἀποτρόπαιον ταύτην τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ποιήνῃ, τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις ἐμελλεν, ὡς μὴ ὤφειλε, νὰ ἐπαναληφθῇ πλέον ἢ ἀπαξ ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς δυναστείας ταύτης.

Ἄλλ' ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ παρακμὴ εἰς ἣν ἐκ ποικίλων αἰτιῶν περιέπεσε περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Ἡράκλειος, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας διέπραξεν ἔργα μεγάλα καὶ ἐπιτήδεια νὰ περιποιήσωσιν εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ κλέος ἀθάνατον. Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ μεταγενέστεραι συμφοραὶ ἐμείωσαν τὴν ἱστορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀξίαν· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ηὐτύχησε νὰ ἔχη κήρυκα ἀντάξιον τῶν μεγαλουργημάτων αὐτοῦ, δι' ὅπερ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐμακάριζέ ποτε τὸν Ἀχιλλέα, ἀλλ' ἐξεναντίας τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον ἱστορήθησαν ὑπὸ χρονογράφων καὶ ποιητῶν ψυχρῶν τοὺς ὁποίους ὀλίγοι σήμερον ἀνιχνιώσκουσι καὶ οἵτινες ἴσως ἐξημίωσαν μᾶλλον ἢ ὠφέλησαν τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν. Καὶ οἱ μύριοι Ἕλληνες οἱ μετὰ Κύρου ἀναβάντες ἐπὶ Βαβυλώνα, ἠναγκάσθησαν ἔπειτα νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι· ἀλλ' ἡ στρατεία αὐτῶν ἀπέβη ἀθάνατος, διότι ἠξιώθη Ξενοφῶντος ἱστορικοῦ. Καὶ ὁ Ἀννίβας ἐπὶ τέλους ἐλεεινῶς ἀπέτυχεν, ἀλλὰ τὰ πρῶτα αὐτοῦ κατορθώματα κινουσι τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου, διότι ἱστορήθησαν ὑπὸ τῆς μεγαλοφυοῦς γραφίδος τοῦ Πολυβίου. Ὅποῖον ἠρωϊκὸν σχῆμα δὲν ἤθελεν εἶναι περιβεβλημένος σήμερον ὁ Ἡράκλειος, ἐὰν ἠξιοῦτο τοιοῦτου τῶν ἄθλων αὐτοῦ μάρτυρος καὶ ἐπαιέτου. Ὅσοι φρονοῦσιν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ λόγος εἶναι μὴδὲν, τὰ δὲ ἔργα εἶναι τὸ πᾶν, ἅς μελετήσωσι τὴν τύχην τοῦ Ἡρακλείου, ἵνα πεισθῶσιν ὁποῖαν ἀξίαν περιποιεῖ εἰς τὰ ἔργα ὁ λόγος. Ἄλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ συνδρομὴ τηλικούτων συμφορῶν, αὐτὴ αὕτη ἡ ματαίωσις τηλικούτων ἀνδραγαθημάτων, αὐτὴ αὕτη ἡ ἱστορικὴ ἀδικία ἧς ἐγένετο θῦμα ὁ Ἡράκλειος, καθὸ περιποιῶσαι εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ ἀληθῶς τραγικὸν χαρακτῆρα, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ συγκινήσωσι πάσας τὰς γενναίας ψυχὰς ὅσαι φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἀδιάλειπτος ἐπιτυχία δὲν εἶναι ἡ μόνη τῆς ἀρετῆς ἐνδειξις καὶ ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα ἔστω καὶ μὴ εὐδοκίμησασα πάντοτε δικαιούται οὐδὲν ἦττον νὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων.

Τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου ἐξυμνήθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις

ὑπὸ συγχρόνου τινὸς ποιητοῦ, Γεωργίου τοῦ Πισίδου, διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ὅστις ἐποίησε τρεῖς μὲν ἀκροάσεις εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, ἕτερον δὲ ποίημα ἐπιγεγραμμένον εἰς τὴν γερομένην ἔφοδον τῶν βαρβάρων καὶ τὴν αὐτῶν ἀστοχίαν, ἤτοι ἔκθεσις τοῦ γερομένου πολέμου εἰς τὸ τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταξὺ Ἀβάρων καὶ τῶν πολιτῶν· καὶ τρίτον ποίημα εἰς δύο ἀκροάσεις ἐπιγεγραμμένον Ἡρακλείας, ἤτοι εἰς τὴν τελείαν πτώσιν Χοσρόου βασιλέως Περσῶν. Ἡ ποίησις αὕτη διὰ τὴν ἀπειροκαλίαν τοῦ λόγου, τὸ ἀλλόκοτον τῶν εἰκόνων καὶ τὸ ἀσαφές τῶν πραγμάτων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅλως ἀναξία τοῦ ἀντικειμένου ὅπερ προηρέθη νὰ ἐγκωμιάσῃ· ἀλλὰ συγχρόνως μαρτυρεῖ ἐνίοτε ὅπόσον ἔναυλοι ἦσαν ἔτι τότε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν λογίων ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας, αἱ ἀναμνήσεις καὶ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, διότι ὁ ποιητὴς ἀνακράζει πού·

Ποῦ νῦν Ἀπελλῆς, ποῦ λαλῶν Δημοσθένης,
ὅπως ὁ μὲν σου σωματώσας τοὺς πόνους,
ὁ δ' αὖ τὰ νεῦρα τῶν λογισμῶν ἀρμόσας,
ἔμπνουν ἀναστήσωσι τὴν σὴν εἰκόνα ;

Καὶ ἀλλαχοῦ·

Πλούταρχε, σίγα τοὺς παραλλήλους γράφων.
Τί πολλά κάμνεις καὶ στρατηγούς συλλέγεις ;
Τὸν δεσπότην ἐκφραζε, καὶ γράφεις ὄλους.
Ἦδῃ γὰρ ὁ Πλούταρχος ἐξᾶραι θέλων
τὸν τοῦ Φιλίππου καὶ πρὸς ὕψος ἀρπάσαι,
ἔσπευδε δεῖξαι πᾶσιν ὡς ἐναντία
κατεῖχον αὐτὸν ἀντιπράττουσαι τύχαι·
οὐκ ἠγνόει γὰρ, δεινὸς ὢν λογογράφος,
ὡς εἶπερ αὐτὸν εὐτυχοῦντα συγγράφει,
δώσει τὸ νικᾶν ἀντ' ἐκείνου τῇ τύχῃ.
Ἄλλ' εἶχεν, ὦ Πλούταρχε, τῆς τύχης πλεόν
ὁ σὸς στρατηγὸς δραστικὸς τοὺς συμμάχους.
Τίς δὲ στρατὸν γέμοντα περσικοῦ φόβου,
παρ' οἷς τὸ φεύγειν ἦν ἀκίνδυνος μάχη
φύσις τε λοιπὸν ἐξ ἔθους ἐγένετο,
ἔπεισεν ὄπλοις καὶ καθώπλισε λόγοις,

καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς δειλίαν μεθαρμόσας
 εὐτολμίαν ἔδειξε τὴν ἀτολμίαν,
 εἰ μὴ τὸ σὸν φρόνημα καὶ τὸ σὸν κράτος
 ἤγειρεν αὐτούς, ὡς ἀκινήτους λίθους
 τὴν γῆν βαροῦντας τοῖς ἀκάρποις φορτίοις ;

Ποῦ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρὸ τούτου ζωγράφοι,
 οἱ τὸν στρατηγὸν Τιμόθεον ἐνταῖς μάχαις
 κοιμώμενον γράφοντες, εἶτα τὴν τύχην
 ἐκειθεν ἐνθεν ἐνδιδούσαν τὰς πόλεις ;
 δεόν γὰρ αὐτοῖς νῦν ἐναντίως γράφειν,
 τὴν μὲν τύχην σοι πανταχοῦ κοιμωμένην,
 μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς ἀντερίζουσιν πόνοις,
 σέ δὲ στρατηγὸν διπλοκινδύνου μάχης,
 καὶ πρὸς τύχας καμόντα καὶ πρὸς βαρβάρους.

Ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν τὰς ὀλίγας ταύτας περικοπὰς, διότι παρέχουσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐννοιάν τινα τῶν ποιητικῶν ἔργων τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσεν ἐνταῦθα λόγος περὶ τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων καὶ παραδόσεων, παρατηροῦμεν ὅτι ὑπόσθη ἐπεκράτει ἔτι ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ ἐθνικοῦ θρησκευματος ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ, δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν ὕμνων οὓς συνέταξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πιθανώτατα χριστιανός τις ποιητὴς κατὰ μίμησιν τῶν μεταγενεστέρων Ὀρφικῶν καὶ οἷτινες ἔχουσιν ἐμφανῆ τὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀναφερθέντας χαιρετισμοὺς τῆς Παναγίας. Οἱ ὕμνοι οὗτοι σώζονται χειρόγραφοι ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων καὶ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐπιγεγραμμένου εἰς τὴν ὑψίστην θεὸν, τὴν ἀρχὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Μουλλάχιος ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ γραμματικῇ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔχουσαν ὡς ἐξῆς·

Χαῖρε κόρη χαρίεσσα, χαριτόκε, χάρμα τοκῆων,
 παρθέν' ἑφημερίοις οὐρανόις τε φίλη.

Χαῖρε κόρη πάντων μέγα χάρματι χάρμα λαβοῦσα·
 χάρμα μεγασθενέων χάρμα τ' ἀφαυροτέρων.

Χαῖρε πόνων τε λύτεира, δόμων ρύτεира τ' ἀνάκτων,
 μήτερ ἀπυμοσύνης, μήτερ ἐλευθερίας.

Χαῖρε δόσις χθονὸς αἰὲν εὐῶσα καὶ ὀλβοδότειρα,
 κοίρανε δ' ἀτρεκίης, κοίρανε χαρμοσύνης.
 Χαῖρε βάσις μερόπων, βροτέης γενεῆς ἀρετῶν
 ἔγγονέ τ' ἀφθορίας, ἔγγονέ τ' εὐγαμίας.
 Χαῖρε δόσις σοφίης, χαρίτων, μερόπων μέγα χάσμα,
 παρθένε καλλιτόκε, μήτηρ ἀνανδροτάτη.
 Χαῖρε δόσις χθονίων, λυγρῶν μέγα λῆθος ἀπάντων
 μήτηρ ἀπημοσύνης, μήτηρ ἀειζοίης.
 Χαῖρε δὲ καὶ κλιμαξὶ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα·
 εὐθυδρόμους κατάγεις, εὐθυδρόμους δ' ἀνάγεις.
 Χαῖρε φάος μερόπων, πῦρ ἀγνόν, δαίμοσι χαῖρε·
 ἐν πυρὶ πῦρ ἐγένου, νῦν δὲ φλεγεῖσα φλέγεις.
 Χαῖρε δ' ἀμικτοτάτη μίξει θεοῦ αἰὲν ἐόντος,
 ἀνδρομέης γενεῆς θεῖον ἔρεισμα φανέν.
 Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμῖνι,
 μᾶλλον ὅτ' εἰς συνόδους ἑδραμες ἡελίου.
 Χαῖρε δ' ὄχημα φαινὸν ἐκηθόλου ἡελίοιο,
 τηλαυγὲς μερόπων οὐρανίων τε φάος. κτλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου.

Ἄμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου, ἀνεφάνη ἡ κοινὴ κατὰ τῆς βασιλίδος Μαρτίνης δυσαρέσκεια, ἣτις ὑπῆρχε μὲν ἀνεκαθεν διὰ τὸν ἄθεσμον αὐτῆς γάμον, ἀλλὰ περιεστέλλετο ἐνόσω ἕζη ὁ ἰσχυρὸς αὐτῆς σύζυγος. Ἦδη δὲ ἐξερράγη τόσῳ σφοδρότερα ὄσω ἡ Μαρτίνα, ἐκκλησιάσασα ἀμέσως τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπραξε τὸ λᾶθος τοῦ νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς μόνη διεζάγουσα τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν δυνάμει τῶν διαθηκῶν τοῦ Ἡρακλείου. Ἄλλ' ὁ δῆμος ἀπήτησε νὰ προσέλθωσιν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἡρακλεωνᾶς καὶ ἀπεφῆνατο ὅτι αὐτὴ μὲν θέλει ἔχει τὴν τιμὴν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν μητέρα τῶν βασιλέων, βασιλεῖς δὲ καὶ δεσπόται θέλουσιν εἶναι ἐκεῖνοι· καὶ ἐξαιρέτως ὁ πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος, διότι δὲν προσήκει γυναικί

νὰ ἄρχῃ τῆς πολιτείας. Κατέλαβε λοιπὸν τὴν βασιλείαν ὁ Κωνσταντίνος· ἀλλ' ὁ Κωνσταντίνος ἀπέβιωσε μετὰ τρεῖς μῆνας, καταλιπὼν δύο ἀνηλικούς υἱούς· καὶ ἦτο μὲν ἀνέκαθεν φιλάσθενος ὥστε πιθανώτατα ἐκ φυσικοῦ ἀπέθανε θανάτου, ἢ ἀμείλιχος ὁμῶς κατὰ τῆς Μαρτίνης κοινῆ γνώμη δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ὁ Κωνσταντίνος ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῆς μητριᾶς. Ἐπολιτεύθη δὲ καὶ αὖθις ἀσυνέτως ἡ Μαρτίνα, καταδιώξασα τὸν τε φίλτατον τοῦ Κωνσταντίνου ὑπουργὸν Φιλάγγριον καὶ πλείστους τῶν φίλων αὐτοῦ καὶ ὑπηρετῶν. Ὅθεν οἱ περισωθέντες ὀπαδοὶ τοῦ πρὸ μικροῦ θανόντος βασιλέως στασιάζουσιν ἐν Χαλκηδόνι ὑπὸ Οὐαλεντίνον, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ σώσωσι τοὺς υἱούς τοῦ Κωνσταντίνου. Εἰς μάτην ἡ Μαρτίνα, ἵνα δείξῃ τὴν εἰλικρίνειαν αὐτῆς, σπεύδει νὰ στέψῃ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν ἐκείνων, τὸν Κώνσταντα. Ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεξανίσταται οὐδὲν ἦττον, καὶ πρῶτον καθαιρεῖ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Πύρρον, φίλον ὄντα καὶ πιστὸν τῆς Μαρτίνης σύμβουλον, ὥστε ἡ Μαρτίνα βλέπουσα ἑαυτὴν πανταχόθεν κινδυνεύουσαν, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ, πρὸς τὸν Οὐαλεντίνον καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν καίσαρα. Οὐδ' αὐτὴ ὁμῶς ἡ παραχώρησις ἤρκεσε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τὸν πρόμαχον αὐτῆς Οὐαλεντίνον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ σύγκλητος καθαιρεῖ τὴν τε Μαρτίναν καὶ τὸν Ἡρακλεωνᾶν, καὶ καταδικάζει ὡς ἐνόχους τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου τὴν μὲν εἰς τὴν ποινὴν τῆς γλωσσοκοπίας, τὸν δὲ εἰς τὴν ποινὴν τῆς ῥινοκοπίας. Τοιοῦτοτρόπως ἀνταπεδόθη εἰς τὰ φίλτατα τοῦ Ἡρακλείου ὄντα ἡ τιμωρία ἦν πρό τινων ἐτῶν πρῶτος αὐτὸς εἶχε χαριζόμενος ἴσως ἐκείνοις ἐπιβάλλει εἰς ἄλλους οἰκειοτάτους αὐτῷ συγγενεῖς. Καὶ ἡ μὲν χήρα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐτελεύτησαν ἄθλιοι καὶ ἀκατονόμαστοι ἕκαστε ἐν ἐξορίᾳ τινὶ ἢ ἐν μοναστηρίῳ, ἀνηγορεύθη δὲ βασιλεὺς κατὰ αὐγούστον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 641 ὁ ἐνδεκαετῆς Κώνστας.

Τὴν πραγματικὴν τῆς ἀρχῆς διεξαγωγὴν ἀνέλαβεν ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος αὐτοῦ ἡ σύγκλητος. Ἐκ τούτου προῆλθε μὲν χαλάρωσις τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατεκτήθη, ὡς προείπομεν, τελευταῖον ἡ Ἀλεξάνδρεια ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατὰ δεκέμβριον τοῦ 641, ὁ δὲ πατρίκιος Γρηγόριος ὁ διοικητῆς τῆς Ἀφρικῆς ἀνεκῆρυξεν ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον· ἀλλ' εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι καὶ τοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου ἐπῆλθον τόσαι ἀφορμαὶ ἐξασθενήσεως

τοῦ κράτους, ὁ μωαμεθανισμὸς ὅστις ἤδη συνεπλήρου εὐχερῶς τὴν κατάκτησιν τῆς Περσίας καὶ ἐξέτεινε τὸν προσηλυτισμὸν αὐτοῦ μέχρι τῆς Σινικῆς, δὲν ἐπήνεγκεν ἐπὶ Κώνσταντος βαρείας πληγὰς εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον, δηλαδὴ εἰς τὸ προπύργιον τοῦ κόσμου τούτου, τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικὸν κράτος· ἐν μέρει μὲν διότι τὸ κράτος τοῦτο ἔσωζεν εἰςέτι ἠθικὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας δὲν εἶχον τὰ θρησκευματα τῆς ἀπωτέρω Ἀνατολῆς, ἐν μέρει δὲ διότι μετ' οὐ πολὺ ἤρχισαν αἱ ἐμφύλιοι τῶν μωαμεθανῶν ἐριδές. Τῶντι ἐν ἔτει 646 στόλος καὶ στρατὸς ἐκπεμφθέντες εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀνέκτησαν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν πρωτεύουσαν ταύτην τῆς Αἰγύπτου, οὐδὲ ἀπέβαλον αὐτὴν αὐθις εἰμὴ μετὰ ἰκανὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐβοήθησαν καὶ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην ἄλωσιν διὰ παντὸς τρόπου οἱ Κόπται. Μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἄλωσιν ὁ Ἀμροῦ, ἐκδικούμενος τὴν Ἀλεξάνδρειαν, κατέλυσε τὰ τείχη αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τῶν δύο πολιορκιῶν εἶχον πέσει πλεῖστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἀμροῦ, ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς Αἴγυπτον ἀφίξεως, εἶχε βάλει, περὶ τὴν ἀρχαίαν Μέμφιν, τὸ θεμέλιον νέας ἀραβικῆς πόλεως, ἧτις ὠνομάσθη βραδύτερον Κάϊρον, ἧτοι Νικόπολις, ἡ μεγάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλις ἀπέβαλεν ἔκτοτε ἐπὶ πλεῖστον χρόνον τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀκμὴν.

Κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, 647, ἐπεχείρησαν οἱ μωαμεθανοὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς, ἀλλὰ τοσοῦτον γενναίαν ἄμυναν ἀντέταξεν εἰς αὐτοὺς ὁ πατρίκιος Γρηγόριος ὥστε εἰ καὶ κατετροπώθη ἐπὶ τέλους εἰς μάχην ἐναγώνιον καθ' ἣν ἔπεσεν ἡρωικῶς μαχόμενος, οἱ Ἀραβες ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ παραιτηθῶσι τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ καταλάβωσιν ὀριστικῶς τὴν χώραν ταύτην, καὶ μετὰ πεντεκαίδεκα μηνῶν ἀγῶνας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεθόρια τῆς Αἰγύπτου μετὰ τῆς λείας καὶ τῶν αἰχμαλώτων, οὐδὲ ἐπανάλαβον ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη τὰς πρὸς δυσμὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Μωαυῖᾶ, ὁ μετέπειτα καλίφης γενόμενος, ἐλεηλάτησε μὲν τῷ 648 τὴν νῆσον Κύπρον διαπεράσας ἐπὶ 1700 πλοιαρίων καὶ ἐκυρίευσε τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου Κωνσταντίαν, τὴν πάλαι ποτὲ Σαλαμῖνα καλουμένην· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη στόλος καὶ στρατὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Καχορίζου, ἐξέβαλε τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ τῆς Κύπρου καὶ ἀνέκτησεν αὐτήν. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ὁ Μωαυῖᾶ ἐπολιόρκησε τὴν περίφημον νῆσον Ἀραδὸν· ἠναγ-

κάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ διὰ τὴν καρτερικὴν τῶν κατοίκων ἀμυναν, ἔπειτα δὲ ἐπανελθὼν, κατὰ τὸ ἐπιόν ἔτος, ὑπεχρέωσε μὲν τοὺς Ἀραδίους νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλουσιν, ὥστε ἡ νῆσος ἔμεινεν ἔρημος. Ἐγένοντο συγχρόνως ἐπιδρομαὶ τινες τῶν Ἀράβων ἐν Κιλικίᾳ, Ἰσαυρίᾳ, Ἀρμενίᾳ· κατελήφθη ὡσαύτως ὑπ' αὐτῶν τῷ 653 ἡ νῆσος Ῥόδος, ὅτε καὶ συνέτριψαν τὸν περίφημον κολοσσὸν ὅστις ἄλλοτε ἐκόσμει τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος, εἶχεν ὁμως πρὸ καιροῦ καταπέσει ἐκ σεισμοῦ· ἀλλ' οὐδαμοῦ τῶν χωρῶν τούτων φαίνονται ὀριστικῶς κατασταθέντες οἱ πολέμοι.

Ὁ Μωαυῖᾶ, ὅστις ἦτο εἰς τῶν μεγαλοφουεστέρων ἀνδρῶν ὅς ἀνέδειξεν ὁ μωαμεθανικὸς κόσμος, ἐνόει ὅτι τὸ χριστιανικὸν κράτος ἠδύνατο νὰ παρατείνῃ πολὺ τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε καιρίαν τινὰ πληγὴν ἀλισκομένης τῆς μεγάλης αὐτοῦ βασιλευούσης. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἐπὶ τούτῳ παρασκευᾶς ἀξιολόγους, καὶ εἶχεν ἤδη τῷ 654 ἀθροίσει τὸν στόλον αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα τῆς κατὰ τὴν Συρίαν Τριπόλεως, ὅτε δύο χριστιανοὶ ἀδελφοὶ κάτοικοι τῆς πόλεως ἔκείνης, ὑπὸ ζήλου ἐνθέου κινούμενοι, ὀρμῶσιν εἰς τὰς φυλακὰς ὅπου ἦσαν οἱ αἰχμάλωτοι χριστιανοί, ἀπελευθεροῦσιν αὐτοὺς, προσβάλλουσι καὶ φονεύουσι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, καταπυρπολοῦσι πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ σώζονται εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Οὐδὲν ἦττον ὁ Μωαυῖᾶ ἀθροίζει νέον στόλον, διορίζει ἡγεμόνα αὐτοῦ τὸν γενναῖον Ἀβουλαβάρ, καὶ ἵνα διαιρέσῃ τὰς χριστιανικὰς δυνάμεις, ἐπέρχεται αὐτὸς διὰ ξηρᾶς ἐπὶ Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίης. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κώνστας, ὅστις εἶχεν ἤδη ἠλικιωθῆ, παρεσκευάσεν ὡσαύτως ναυτικὴν δύναμιν καὶ ἀναλαβὼν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐξέπλευσε τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπήντησε τὸν ἀραβικὸν στόλον εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, 654. Ἡ σύγκρουσις ὑπῆρξε φοβερὰ, ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς δὲν ἔδειξε τὴν προσωπικὴν ἀνδρείαν τοῦ ἀειμνήστου αὐτοῦ πάππου. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης βλέπων τοὺς πολεμίους ἐναγωνίως ἐπικειμένους κατὰ τῆς βασιλίδος νηὸς ἐνέδυσεν ἄλλον τινὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐσθῆτα· καὶ ἐπειδὴ πάλιν ἐκινδύνευεν, εἰς τῶν δύο ἀτρομήτων ἀδελφῶν οἵτινες εἶχον πυρπολήσει τὸν ἀραβικὸν στόλον ἐν Τριπόλει, εἰσπηδήσας εἰς τὸ βασιλικὸν σκάφος καὶ ἀρπάσας τὸν βασιλέα καὶ εἰς ἕτερον ἀπαγαγὼν σκάφος, ἐπέστρεψεν αὐθις εἰς τὴν βασιλικὴν νῆα καὶ ἔπεσε γενναίως ὑπὲρ τοῦ βασιλέως μαχόμενος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπέπλευσεν ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καταλιπὼν

εἰς τὴν τύχην τὸν ἠττηθέντα αὐτοῦ στόλον. Κατ' εὐτυχίαν οἱ Ἀραβες οὔτε κατὰ ξηρὰν οὔτε κατὰ θάλασσαν ἠδυνήθησαν νὰ ὠφελήθωσιν ἐκ τοῦ κατορθώματος τούτου, διότι ὁ τότε καλίφης αὐτῶν Ὀθμάνης κατηγορηθεὶς ὅτι βουλευέται νὰ καταστρέψῃ τὸ κοράνιον, προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ στάσιν καλὴν ἣν ἐδολοφονήθη τῷ 656· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ προέκυψαν μεταξύ τῶν Ἀράβων μακροὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν εἰμὴ μετὰ πενταετίαν· καὶ ἐπήγαγον μὲν ἐπὶ τέλος τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον τοῦ Μωαυῖᾶ ὡς καλίφου, οὐ μόνον ὅμως ἀνέστειλαν τὴν κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐπίθεσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐταπείνωσαν ὅπως οὖν τὸν ἰσλαμισμόν.

Ὁ βασιλεὺς Κώνστας, ὅστις δὲν διέπρεπεν ἐπὶ ἀνδρείᾳ, εἶχεν ὅμως συνείδησιν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν προαίρεσιν τοῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθήκον τοῦτο, ὠφελήθη ἀπὸ τὸν περισπασμὸν τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἀντιπάλου Ἰνχ ἐπιχειρήσῃ τῷ 657 στρατείαν «κατὰ Σκλαβηνίας» ὡς λέγει Θεοφάνης, «κατὰ Σκλαβήνων» ὡς λέγει Κεδρηνός, καὶ πολλοὺς ἠχμαλώτευσεν καὶ ὑπέταξε. Καὶ τινες μὲν ἦσαν οἱ Σκλαβῆνοι οὗτοι, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ἀπαντες ὅμως οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ παραδέχονται ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Κώνστας ἐστράτευσε κατὰ τῶν περὶ Θεσσαλονίκην πρό τινας τότε χρόνου ἐγκατασταθέντων Σλαύων, ὅπου ἀπαντῶμεν μετ' οὐ πολὺ καὶ πόλιν ὀχυρὰν, τὰ καλούμενά Σέρβια.

Ἀφ' ἐτέρου ὁ Κώνστας ἤρχισε παρασκευάζων νέον στόλον κατὰ τῶν Ἀράβων· ὁ δὲ Μωαυῖᾶ, ὅστις ἦτο ἔτι ἀπησχολημένος ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων, ἠθέλησε, φαίνεται, νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἐξωτερικὸν τοῦτον κίνδυνον συνωμολογῶν τῷ 658 εἰρήνην. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς εἰρήνης ταύτης ἱστορούμενα εἶναι ὅπως οὖν ἀσφῆ. Κατὰ τὸν Θεοφάνην, ἡ εἰρήνη συνωμολογήθη ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ τελῶσιν οἱ Ἀραβες εἰς τὸ κράτος «καθ' ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δοῦλον» τάνάπαλιν δὲ ὁ Ζωναρᾶς, ἱστορεῖ ὅτι οἱ Ἀραβες δὲν ἐπέτρεψαν διετεῖς ἀνακωχὰς εἰμὴ ἐπὶ χρήμασιν· ὁ δὲ Λέων ὁ γραμματικὸς, ἐπαναλαμβάνει μὲν αὐτολεξεί τὰ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλὰ προστίθησιν ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπέισθη. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰρήνη ἢ ἀνακωχὴ συνωμολογήθη, διότι ἐπὶ 4 ἔτη ἐχθροπραξίαι δὲν ἀναφέρονται.

Αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν ἐν ἔτει 662. Τούλάχιστον τότε παγιώσαντος τοῦ Μωαυῖᾶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀναφέρονται πάλιν ἀόριστοί τινες τῶν Ἀράβων ἐπιδρομαὶ καὶ λεηλασίαι εἰς τὰς χώρας τοῦ

κράτους. Ὡς βέβαιον δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐν ἔτει 665 οἱ Ἀραβες ἐπεχείρησαν νέαν κατὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς ἐκστρατείαν, καθ' ἣν κατίσχυσαν τῶν χριστιανικῶν στρατευμάτων καὶ ἐκυρίευσαν μίαν πόλιν, ἀλλ' ἐπέστρεψαν αὐθις εἰς Αἴγυπτον. Τῷ δὲ 667 δύο τῶν Ἀράβων στρατηγοὶ ἐπιστρατεύσαντες κατὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκυρίευσαν τὸ Ἀμώριον τῆς Φρυγίας, καὶ καταλιπόντες ἐν αὐτῷ φρουρὰν πεντακισχιλίων ἀνδρῶν, ἐπέστρεψαν εἰς Συρίαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 668, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντος ἔτος, ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἐπελθὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀνέκτησε τὸ Ἀμώριον καὶ ἐσφαξε πᾶσαν τὴν ἀραβικὴν φρουρὰν ὥστε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τοῦ Κωνσταντος βασιλείας ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἠδυνήθη ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ προχωρήσῃ ὀριστικῶς οὔτε πρὸς βορρᾶν τῆς Συρίας ἐν Ἀσίᾳ, οὔτε πρὸς δυσμᾶς τῆς Αἰγύπτου ἐν Ἀφρικῇ.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ὁ Κωνσταντὸς εἶχε πρὸ καιροῦ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 662, μεταβῆ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν. Τὴν ἀναχώρησιν ταύτην ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ χρονογράφοι λέγοντες ὅτι, ὑποπτεύσας ἄλλοτε τὸν ἀδελφὸν Θεοδόσιον κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς τὸν ἱερατικὸν βίον· ὅτι ἔπειτα τῷ 660 ἐφόνευσεν αὐτὸν καὶ ὅτι περιπεσὼν τούτου ἔνεκεν εἰς δεινὴν τύψιν συνειδότης, ἀπεστράφη τὴν πόλιν εἰς ἣν καθ' ἐκάστην ἐλάμβανεν ἀφορμὴν νὰ ἐνθυμῆται τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα. Ἀλλὰ ὑποτιθεμένου ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθῆ, τὴν ἀναχώρησιν του ὑπεγόρευσε καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι πολιτικοὶ λόγοι. Εἶδομεν ὅτι οἱ μὲν Σλαῦοι εἶχον κατατροπωθῆ ἐν Εὐρώπῃ, οἱ δὲ Ἀραβες ἐφαίνοντο ὀπωροῦν συνεσταλμένοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ. Οἱ ἐξωτερικοὶ ὅμως οὗτοι πολέμιοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι πρὸς οὓς εἶχε νὰ ἀνταγωνισθῆ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία. Ἡ περὶ προσοικειώσεως τῶν μονοφυσιτῶν ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου, ἀντὶ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ποθουμένην ἑνωσιν, προεκάλεσεν ἐξεναντίας νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν λεγομένων μονοθελητῶν. Ἡ ἔκθεσις δι' ἧς ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος διέταξε τὴν παῦσιν πάσης περὶ τούτων συζητήσεως, δὲν ἔσχυσε νὰ εἰρηνεύσῃ τὰ πνεύματα. Αἱ ἐριδες ἐξηκολούθησαν, οἱ δὲ Ἀραβες δὲν ἔπαυον ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τῶν διενέξεων τούτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καθ' ὅλας αὐτῶν τὰς ἐπιδρομὰς. Ὅθεν ὁ Κωνσταντὸς Β' ἅμα ἡλικιωθεὶς τῷ 648 ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλλῃ αὐθις σιωπὴν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων διὰ τοῦ λεγομένου Τύπου, τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ τότε οἰκου-

μενικοῦ πατριάρχου Παύλου. Κατὰ δυστυχίαν οἱ πάπαι ἀντεπολιτεύθησαν, καθὼς πάντοτε, εἰς τὰς συμβιβαστικὰς προαιρέσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας. Ὁ πάπας Θεόδωρος συγκαλέσας σύνοδον κατεδίκασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην διὰ τῆς στυγερωτέρας βλασφημίας, καθότι λαβὼν τὸ θεῖον ποτήριον καὶ ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τῷ μέλανι ἐπιστάξας, οὕτως ἰδίᾳ χειρὶ ἔγραψε τὴν ἀνόσιον ἐκείνην καταδίκην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Θεοδώρου, ὁ νέος πάπας Μαρτίνος οὐ μόνον ἀνηγορεύθη ἄνευ τῆς νενομισμένης βασιλικῆς κυρώσεως, ἀλλ' ἀντὶ, κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Κωνσταντος, νὰ παραδεχθῆ, τελευταῖον τὸν Τύπον, ἐξεναντίας διὰ νέας συνόδου ἀνεθεμάτισεν αὐτόν. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη διαγωγὴ τῆς παπικῆς ἐξουσίας προεκάλεσε δεινὴν τοῦ πάπα Μαρτίνου τιμωρίαν τὸσῷ μᾶλλον ὅσῳ βαρεῖαι προέκυψαν ὑπόνοιαι ὅτι οὗτος εἶχε συνεννοηθῆ πρὸς τοὺς Ἀραβας, οἵτινες ἐπιδραμόντες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς Σικελίαν εἶχον καταλάβει παραλίαν τινὰ αὐτῆς. Ὁ πάπας οὗτος, συλληφθεὶς ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ὑπὸ τοῦ ἐξάρχου τῆς Ἰταλίας, ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δικασθεὶς ἐνταῦθα καὶ καταδικασθεὶς διὰ τρόπων σφόδρα ἐπονειδίστων, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς λατίνους χρονογράφους καὶ τοὺς δυτικούς ἱστορικούς, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, ὅπου καὶ ἀπέθανε μετὰ τινὰς μῆνας.

Δὲν θέλομεν βεβαίως δικαιολογήσει καθ' ὀλοκληρίαν τὴν διαγωγὴν ταύτην τοῦ Κωνσταντος πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς αἰ ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἱστορούμεναι ἐνταῦθα ἀτιμώσεις καὶ ἐξυβρίσεις, δὲν εἶναι παντάπασι βέβαιον ἂν ἔχωνται ἀληθείας, ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ κακοβουλία τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ὑπομονὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ νὰ καταναγκάσῃ αὐτὴν νὰ ἐπιβάλλῃ ἔκτακτόν τινα τιμωρίαν εἰς τοὺς ἐνόχους. Ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἕνεκα τῶν διαιρέσεων αὐτοῦ, καὶ ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἥτις μόνη προεκινδύνευεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἠγωνίζετο συγχρόνως νὰ καταπαύσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ὀλεθρίας ἐκείνας ἐριδας, ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἀδίκως κατηγορήθη ἐπὶ συνεννοήσῃ μετὰ τῶν Ἀράβων, ἀναμφισβητήτως ὁμως δὲν ἔπαυεν ὑποθάλλων τὰς ἐριδας ἐκείνας. Πῶς ἦτο δυνατόν ἡ βασιλεία ἡμῶν νὰ μείνῃ ἀδιάφορος πρὸς τοιαύτην ἀφροσύνην ἂν ὄχι κακοβουλίαν; Οὐδὲ εἰς τὴν τιμωρίαν ἐκείνην

ἤρκεσθη ὁ Κώνστας, ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἐνιαυτοὺς βλέπων τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ πολεμίους ἦττον ἢ πρότερον ἐπικινδύνους ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ αὐτὸς εἰς Ἰταλίαν ἵνα διὰ τῆς αὐτόθι παρουσίας αὐτοῦ περιστείλῃ τὰς παρεκτροπὰς τῆς παπικῆς ἀρχῆς.

Αὕτη ἐν τούτοις ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ δυσηρέστησε τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐξαιρέτως τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες εἶχον τὴν συνείδησιν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἀποτελεῖ μέρος φυσικὸν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔβλεπον ποτὲ εὐχαρίστως τὰς δυνάμεις, τοὺς πόρους καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοῦ, ἀπασχολουμένους εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀδρίου χώρας. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου, ἡ δυσἀρέσκεια ἠῤῥξησε τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διεδόθη ὅτι ὁ Κώνστας μελετᾷ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους εἰς Ῥώμην. Ὅτι τὸ βούλευμα τοῦτο, ὅπερ ὅλοι οἱ νεώτεροι ἐπαναλαμβάνουσιν ὡς βέβαιον, οὐδεμίαν εἶχε σπουδαίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἦτο ἀπλῆ φήμη, ἐπινοηθεῖσα ἵνα παροξύνῃ τὰ πνεύματα, συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κώνστας, ἀπελθὼν εἰς Ἰταλίαν, οὐδὲ διέτριψε κἄν ἐν Ῥώμῃ. Οὐδὲν ἦττον ἡ φήμη ἐπέτυχεν ἐν μέρει τούλάχιστον τοῦ σκοποῦ, διότι ἐπιβιβασθέντος τοῦ βασιλέως περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 662, ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐστασίασε καὶ προΐσταμένου τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέου διεκώλυσε τὴν ἀναχώρησιν τῆς βασιλίδος καὶ τῶν τριῶν αὐτῆς υἱῶν. Ὁ δὲ Κώνστας ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς πρωτευούσης, καὶ, προσελθὼν εἰς Ἀθήνας, διεχείμασεν ἐνταῦθα. Ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διατριβὴ του εἶναι ἀξιοσημείωτος. Κατὰ τὰς ἱστορικὰς τοῦ Φαλλμεράϋερ δοξασίας, αἱ Ἀθηναὶ ἦσαν τότε κατεστραμμένα καὶ ἔρημοι ἕνεκα τοῦ ὑποτιθεμένου ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακλυσμοῦ ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἕκτης μέχρι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ὁμως ἐπειδὴ ὁ Κώνστας ἔχων νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς πόλεων προετίμησε νὰ διαχειμάσῃ ἐνταῦθα, εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθηναὶ οὐ μόνον δὲν εἶχον ἐξαλειφθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἀλλὰ παρεῖχον καὶ μίαν τῶν τερπνοτέρων καὶ ὠραιότερων τοῦ κράτους διατριβῶν. Ἐξ Ἀθηνῶν ἀνεχώρησε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔαρ καὶ καταπλεύσας εἰς Τάραντα ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰουλίου, διέτριψεν αὐτόθι ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ ἔπειτα μετέβη διὰ Νεαπόλεως εἰς Σικελίαν, ἐδρεύσας ἐν Συρακούσαις, ὅπου ἐδόλοφονήθη τῷ 668 ὑπὸ τινος τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ. Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι ἐσύλησε τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, ὅτι οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ

τοὺς Λομβαρδοὺς, οἵτινες κύριοι ἤδη ὄντες ἀπάσης τῆς ἄνω Ἰταλίας καὶ τοῦ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ Βενευέντου ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον καὶ ὅτι παρεδόθη εἰς πᾶσαν ἀσωτίαν καὶ ἀκολασίαν ἐν Συρακούσαις. Τὰ περὶ τούτου λεγόμενα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξελέγξωμεν, διότι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι δὲν ἀκριβολογοῦσι περὶ ταῦτα, καὶ διότι εἶναι οὐδὲν ἥττον τῶν δυτικῶν δυσμενεῖς πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῶν συμβιβαστικῶν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα προαιρέσεων, δι' ἃς ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας, καλοῦσιν αὐτὸν αἰρετικόν. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Κώνστας δὲν φαίνεται ἀνὴρ διακεκριμένος, ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων ὁμῶς ἐξάγεται, ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, χάρις εἰς τὴν σύνεσιν τῆς συγκλήτου καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀρχόντων, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἀνεχαιτίσθησαν μὲν κατὰ τὸ δυνατόν οἱ Ἀραβες, κατετροπώθησαν δὲ οἱ Σλαῦοι, ἐπράχθη δὲ ὅ,τι ἔδει νὰπραχθῆ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα.

Ἡ ἐν Συρακούσαις δολοφονία τοῦ Κώνσταντος δὲν ἐγένετο ἕνεκα προσωπικοῦ πάθους, ἀλλὰ διενηργήθη ὑπὸ ἐπιτοπίου πολιτικῆς συνωμοσίας ἣτις ἀνηγόρευσε βασιλέα ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ αὐτόθι στρατοῦ, Ἀρμένιον μὲν τὸ γένος, ὀνόματι δὲ Μιζίζιον. Ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου οἱ Ἀρμένιοι ἀπετέλουν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μέρος καὶ πολλοὶ αὐτῶν ἀξιωματικοὶ ἱδρυσαν ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει οἴκους ἀναδειχθέντας βραδύτερον ἐπιφανεστάτους ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Μιζίζιος διέπρεπε μᾶλλον ἐπὶ τῷ κάλλει τοῦ εἶδους ἢ ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀξίᾳ· ὅθεν εὐχερῶς κατεβλήθη. Ἀμα ἀνηγγέλθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ γενόμενα, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ πρεσβύτερος τοῦ Κώνσταντος υἱός, ὁ πρὸ καιροῦ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ πατρὸς διέπων τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα καὶ ἤδη καταλαβὼν τὴν ὅλην ἀρχὴν, ἔσπευσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν διττὴν ἐκείνην κακουργίαν. Ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πρωτευούσης μετὰ στόλου, προσεκάλεσεν εἰς Σικελίαν καὶ ἄλλας δυναμεις ἐκ Ῥουέννης, ἐκ Καμπανίας, ἐκ Σαρδόνος καὶ ἐξ Ἀφρικῆς, κατετρόπωσε τάχιστα τὴν στάσιν, ἀπεκεφάλισε τὸν Μιζίζιον καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ δῆμος ἐχαιρέτισεν αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ Πωγωνάτου ἐπωνυμίας, ἣν φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ· διότι ὅτε πρὸ μικροῦ ἀνεχώρησε, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦτο ἐτι παντελῶς ἀγένειον, ἐνῶ ἤδη ἤρχισε νὰ ὑποφάνηται ὁ πώγων αὐτοῦ.

Ἄμα ἐπιστρέψας, ἐδέησε νὰ καταβάλη ἄλλην στάσιν. Οἱ δὺο αὐτοῦ ἀδελφοί, Τιβέριος καὶ Ἡράκλειος, εἶχον μὲν λάβει τὴν τιμητικὴν ἄξιαν τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' ἄνευ πραγματικῆς τιμῆς μετοχῆς εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ στρατὸς τοῦ θέματος τῆς Ἀνατολῆς, συνδραμῶν εἰς Χρυσόπολιν, ἀπήτησε νὰ παραχωρηθῇ καὶ εἰς αὐτοὺς ἡ προσήκουσα μερὶς τῆς ἐξουσίας· καὶ, τὸ περίεργον, οἱ συνωμόται ἐδικαιολόγησαν τὴν ἀξίωσιν διὰ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος, λέγοντες ὅτι εἰς Τριάδα πιστεύομεν, τοὺς τρεῖς στέψομεν. Ἀναφέρομεν τὸ περιστατικὸν τοῦτο ὡς νέαν ἀπόδειξιν τῆς διαστροφῆς τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ τῆς ὀλεθρίας ἐπιρροῆς ἣν ἡ διαστροφή αὕτη εἶχεν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπέισθη ὑπὸ τοῦ παραδόξου ἐκείνου ἐπιχειρήματος καὶ ἀνασκολοπίσας τοὺς πρωτουργοὺς τοῦ κινήματος, κατέστειλεν οὕτω τὴν στρατιωτικὴν ταύτην στάσιν. Πρὸς δὲ τοὺς ἀδελφοὺς ἐπολιτεύθη παραδόξως· ἀφοῦ ἐρρινοκόπησεν αὐτοὺς, ἐξηκολούθησεν ἀναφέρων τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς ὅλας τὰς δημοσίας πράξεις μέχρι τοῦ 681, ὅτε λαβὼν νέας ὑπονοίας, ἀφῆρεσεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν τοῦ Αὐγούστου ἐπωνυμίαν, ὥστε ἕκτοτε διήγαγον τὸ λοιπὸν τοῦ βίου ὡς ἰδιῶται. Τινὲς τῶν νεωτέρων ἐδίστασαν νὰ παραδεχθῶσι τὸ γεγονός τῆς ῥινοκοπίας, διὰ τὴν φυσικὴν πρόκλησιν τοῦ βασιλέως. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν δυσπιστήσαι ἀναλογιζόμενοι μᾶλλον ὅτι, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν αὐτοὺς ὑποκινήσαντας τὴν στάσιν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἦναι ἄξιοι τῆς οἰκτρᾶς ἐκείνης ποινῆς, ἵπῳς ἔπειτα διετήρησεν αὐτοῖς τὸ τοῦ Αὐγούστου ἀξίωμα; Ἀλλὰ τὸ γεγονός μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου χρονογράφου Θεοφάνους· καὶ δυστυχῶς συνάδει πρὸς ἄλλας ἁμοίας ἢ ἀναλόγους πράξεις τῶν βασιλέων τῆς αὐτῆς δυναστείας.

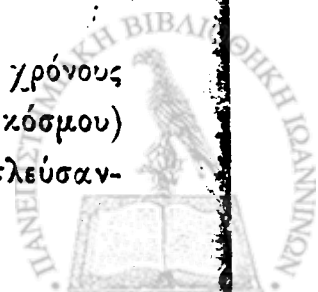
Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ κράτος διέτρεξε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀράβων κίνδυνον. Ὁ καλῖφης Μωαυῖᾶ ἐπεχείρει μὲν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰς νήσους τῆς Μεσογείου· μικροῦ δ' ἐδέησεν ἐν ἔτει 670 νὰ κυριαρχήσῃ καὶ ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως ἰθαγενῶν, ὥστε ὁ Μωαυῖᾶ περιῆλθεν αὐθις εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλη τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο προπύργιον, εἰάν δὲν γίνῃ κύριος τῆς πρωτεύουσας αὐτοῦ. Ὄθεν ἐν ἔτει 671 παρασκευάσας στόλον ἰσχυρότερον πάντων τῶν προηγουμένων, ἐξαπέστειλεν

αὐτὸν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μηδ' ἀπορήσει τις βλέπων τοὺς Ἀράβας κατορθοῦντας τοσαύτας ναυτικὰς παρασκευὰς κατὰ τῶν πρότερον θαλασσοκρατούντων χριστιανῶν. Ἄφ' ἧς ἐγένοντο κύριοι τῶν παραλίων τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, οἱ μωαμεθανοὶ προσεκλήσαντο πάντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς συγκρότησιν ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν συναπέβαλον μετὰ τοῦ πατρίου θρησκευματος, τὴν θαλασσοργίαν· ἰδίως δὲ οἱ δύο ναύαρχοι τοῦ ἐπὶ Κωνσταντινουπόλιν τότε ἐκπλεύσαντος στόλου, οὓς οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὀνομάζουσι Μουαμεδ καὶ Κάισον, ἦσαν χριστιανοὶ ἀρνησίθρησκοι. Καὶ κατὰ μὲν τὸ 671, ἐπειδὴ ὁ στόλος ἐξέπλευσε βραδέως ὀπωροῦν, δὲν ἤρξατο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ διεχίμασεν ἐν μέρει εἰς Σμύρνην, ἐν μέρει εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας καὶ τῆς Κιλικίας. Ἐν ἔαρι δὲ τοῦ 672 οἱ μωαμεθανοὶ διαπλεύσαντες τὸν Ἑλλησποντον καὶ τὴν Προποντίδα, ἦλθον καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν.

Κατὰ δυστυχίαν αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης εἶναι σφόδρα ἀτελεῖς καὶ ἀσαφεῖς. Ὅτι μόνον δυνάμεθα ἀσφαλῶς ἐξ αὐτῶν νὰ συμπεράνωμεν εἶναι, ὅτι ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἔτη ἑπτὰ· ἀλλὰ δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιάκοπος καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα. Ἦρχιζε κατὰ πᾶν ἔτος τὸν μῆνα ἀπρίλιον, διεξήγετο μέχρι τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, καὶ τότε οἱ πολιορκηταὶ ἀναχωροῦντες ἀπήρχοντο εἰς Κύζικον, τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσαν καὶ ὅπου παρεχίμαζον, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον ἀπρίλιον ἐπανήρχοντο πάλιν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπανελάμβανον τὴν πολιορκίαν, μέχρι οὗ ἑπτάκις τοῦτο πράξαντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ὀριστικῶς εἰς τὰ ἴδια. Δὲν λέγεται δὲ εὐκρινῶς οὔτε ἂν ἡ πολιορκία διεξήγετο διὰ ξηρᾶς ἄμα καὶ διὰ θαλάσσης, οὔτε τίνα ἦσαν τὰ περὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν ὀρμητήρια τοῦ ἀραβικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ στόλου· καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠξεύρομεν καθ' ἕκαστα τὰ τῆς ἐπιθέσεως καὶ τῆς ἀμύνης. Ἐν τούτοις οἱ νεώτεροι ἐπεχείρησαν νὰ περιγράψωσι τὴν πολιορκίαν ταύτην. Ἄλλ' ἵνα ἐννοήσῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης ὅποσον ἠμαρτημέναι εἶναι πᾶσαι αὐταὶ αἱ περιγραφαὶ, θέτομεν πρὸ πάντων ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὰς ἐκθέσεις τῶν χρονογράφων.

Ἴδου τί λέγει ἐν ὄλοις ὁ ἀρχαιότατος αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους, ὁ Θεοφάνης. «Τούτῳ τῷ χρόνῳ (6164 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) στόλον μέγαν ἐξαρτύσαντες οἱ ἀρνηταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ παραπλεύσαν-

τες Κιλικίαν, παρεχίμασαν, εἰς Σμύρνην Μουαμέδ ὁ τοῦ Ἀβδελᾶ, Κάϊσος δὲ εἰς Κιλικίαν καὶ Λυκίαν. Ἀπέστειλε δὲ (ὁ Μωαυῖᾶ) καὶ Χάλε τὸν ἀμνηστὸν μετὰ καὶ ἑτέρου στόλου πρὸς βοήθειαν αὐτῶν, ὡς ἰκανώτατον καὶ τολμηρὸν εἰς μάχην. Ὁ δὲ προλεχθεὶς Κωνσταντῖνος (ὁ Πωγωνάτος) τὴν τοιαύτην τῶν θεομάχων κατὰ Κωνσταντινουπόλει κίνησιν ἐγνωκῶς κατεσκεύασε καὶ αὐτὸς διήρεις εὐμεγέθεις κακκαβοπυρφόρους καὶ δρόμωνας σιφωνοφόρους· καὶ τούτους προσορμίσει ἐκέλευσεν ἐν τῷ Προκλιανισίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι.»

«Τούτῳ τῷ ἔτει (6165) ὁ προλεχθεὶς τῶν θεομάχων στόλος ἀναβάλλας προσώρμισεν ἐν τοῖς Θρακώοις μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς δύσιν ἀκρότητος τοῦ Ἐβδόμου, ἧται τῆς λεγομένης Μαγναύρας, μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου. Κατὰ πᾶσαν οὖν ἡμέραν συμβολὴ πολέμου ἐκροτεῖτο ἀπὸ πρωτὴ ἕως ἑσπέρας, ἀπὸ τοῦ βραχιολίου τῆς Χρυσῆς πόρτας μέχρι τοῦ Κυκλοβίου ἑαυτοὺς ὠθούντες καὶ ἀντωθούμενοι. Ἐν τούτοις οὖν διετέλεσαν ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Καὶ ὑποστρέψαντες ἀπέρχονται ἐν Κυζίκῳ, καὶ ταύτην παραλαβόντες ἐκεῖσε παρεχίμαζον. Καὶ κατὰ τὸ ἔαρ ἀναβάλλων ὁμοίως, πόλεμον διὰ θαλάσσης ἀνῆπτε μετὰ τῶν χριστιανῶν. Ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη δὲ τοῦτο τετέλεσαν, καὶ αἰσχυνθέντες τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ τῆς Θεομήτορος, πλῆθός τε ἀποβαλόντες ἀνδρῶν μαχίμων, καὶ τραυματίας μεγίστης εἰς αὐτοὺς γεγεννημένης, ἀνθυπέστρεψαν μετὰ μεγάλης λύπης.»

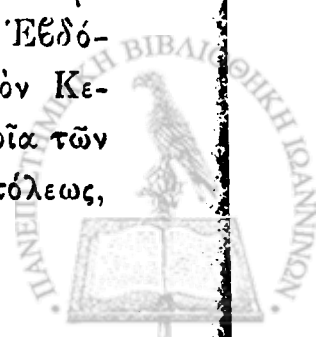
Ἔτι δὲ ἀτελέστερον πραγματεύεται τὰ κατὰ τὸ γεγονός τοῦτο ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικήφορος, τοῦ ὁποῦ ἡ ἱστορία σύντομος ἀπὸ τοῦ 602 μέχρι τοῦ 769 μ. Χ. εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτέρων ὡσαύτως περὶ τοῦ προκειμένου γεγονότος μνηστρυῶν. «Ὁς (ὁ τῶν Ἀράβων ναύαρχος) ἀναχθεὶς προσωρμίζετο ἐν προαστείοις τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον Ἐβδόμον. Τοῦτον αἰσθόμενος Κωνσταντῖνος ἀντιπαρατάττεται καὶ αὐτὸς στόλῳ μεγάλῳ. Ὑφ' ὧν πλείστα ναυμαχίαι ἐκάστης ἡμέρας ἐγίνοντο, τοῦ πολέμου συγκροτουμένου ἀπὸ ἑαρινοῦ μέχρι φθινοπωρινοῦ καιροῦ. Χειμῶνος δ' ἐπιγινόμενου ὁ τῶν Σαρακηνῶν στόλος διαπεραιωθείς ἐν Κυζίκῳ διεχίμαζε, καὶ πάλιν ἔαρος ἀρχομένου ἐκεῖθεν ἀναχθεὶς ὡσαύτως τοῦ διὰ θαλάττης πολέμου εἶχετο. Ἐπτὰ οὖν ἔτεσι τοῦ πολέμου διαρκέσαντος, τέλος οὐδὲν πλέον ὁ τῶν Σαρακηνῶν ἦνυσε στόλος, ἀλλὰ πολλοὺς τε ἀνδρας μαχίμους ἀποβαλόντες καὶ δεινῶς τραυματισθέντες

καὶ χαλεπῶς ἠττημένοι ὑπενόστουν πρὸς τὰ οἰκεῖα καταίροντες.»

Δὲν παραθέτομεν τοὺς μεταγενεστέρους χρονογράφους, Λέοντα Γραμματικόν, Γεώργιον Κεδρηνόν καὶ ἄλλους, διότι οὗτοι ἀντιγράφουσι ἀπλῶς τοὺς ἀρχαιοτέρους, ὄντες μάλιστα καὶ τούτων ἐπιτομώτεροι. Αὐταὶ λοιπὸν εἶναι αἱ μόναι εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς ἐν ἔτεσιν 672—678 πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ δὲ εἰδήσεις αὐταὶ εἶναι οὐ μόνον περὶ τὰ πράγματα ἀτελεῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς τόπους ἀσαφέσταται ὡς δῆλον ἅμα ἔχη τις ὑπ' ὄψιν τὸν τοπογραφικὸν χάρτην τὸν προσηρητημένον εἰς τὴν πολυμαθῆ καὶ πολυειδῶς ἄλλως ἀξιόλογον περιγραφὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἣν ἐφιλοπόνησεν ὁ ἡμέτερος Σκαρλάτος Βυζάντιος. Ἐν τῷ χάρτι τούτῳ βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις σχηματίζει εἶδος τριγώνου, τοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴν ἀποτελεῖ τὸ Σαράϊ-μπουρνου ἥτοι τὸ ΒΑνατολικώτατον ἀκρωτήριον τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως· τὴν μίαν πλευρὰν, ἡ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου παραλία, ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῶν βορειοδυτικῶς κειμένων Ἐβδόμου καὶ Βλαχερνῶν ἥτοι τῶν σήμερον καλουμένων Παλατᾶ καὶ Ἐϊούμπ-Ἐνσαρί· τὴν ἄλλην πλευρὰν, ἡ ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλία ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Σαράϊ-μπουρνου, μέχρι τοῦ νοτιανατολικῶς κειμένου Ἐπταπυργίου ἢ Κυκλοβίου, ἥτοι τῶν ἑπτὰ Κουλάδων· τὴν δὲ βᾶσιν, ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς γραμμῆ, τὰ χερσαῖα τείχη ἀπὸ τῶν ἑπτὰ κουλάδων μέχρι τοῦ Ἐϊούμπ-Ἐνσαρί, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς Προποντίδος Ἐπταπυργίου ἥτοι Κυκλοβίου μέχρι τοῦ Ἐβδόμου καὶ τῶν Βλαχερνῶν παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, τί θέλουσιν ἄρα γε νὰ εἴπωσιν ὅ,τε Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος, λέγοντες ὁ μὲν ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «προσώρμισεν ἐν τοῖς Θρακίσις μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν δύσιν ἀκρότητος τοῦ Ἐβδόμου μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου» ὁ δὲ ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «ἀναχθεὶς προσωρμιζετο ἐν προαστείσις τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον Ἐβδομον;» Τὸ Ἐβδομον δὲν εἶναι παραθαλάσσιος τόπος εἰμὴ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἴνα λοιπὸν ἐξηγηθῆ τὸ παρὰ Θεοφάνους λεγόμενον ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη ἀπὸ Ἐβδόμου μέχρι Κυκλοβίου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο λέγει τφόντι ὁ Λεβῶ, ἀξιῶν ὅτι τὰ πλοῖα τῶν πολεμίων κατεῖχον ἅπασαν τὴν παραλίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως,

τὴν τε ἐπὶ τῆς Προποντίδος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀπαρὰδεκτον. Δὲν εἰσῆλθον βεβαίως εἰς τὸν κόλπον ἀμαχητί, διότι τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐφράσσετο ἔκτοτε δι' ἀλύσεως, ὃ δὲ ἑλληνικὸς στόλος σταθμεύων, ὡς λέγει Θεοφάνης, ἐν τῷ Προκλικισίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι, ἠδηλαδὴ εἰς τὸν ἄλλως λεγόμενον λιμένα τοῦ Βουκολέοντος, τὸ σήμερον ὀνομαζόμενον Κατεργκαλιμάν, ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Προποντίδα παραλίας τοῦ Βυζαντίου, μεταξὺ τῶν Τσατλαδὶ Καποῦ καὶ Κούμ καποῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ διέλθωσιν ἀνενόχλητοι. Περὶ μάχης δὲ ἐπὶ τοιοῦτῳ τινὶ σκοπῷ συγκροτηθείσης, οὐδὲν λέγουσιν οἱ χρονογράφοι καὶ τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἂν οἱ Ἀραβες εἰσῆρχοντο εἰς τὸν Κερατίον κόλπον, ἤθελεν εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητον πῶς κατὰ πάντα σεπτέμβριον ἐγκατέλειπον τὸν ἀσφαλέστατον καὶ εὐρύχωρον ἐκεῖνον ὄρμον καὶ ἀπῆρχοντο εἰς Κύζικον μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἀπριλίου, ματαιοῦντες οὕτω, ἐν τῷ τέλει ἐκάστης θερινῆς ἑξαμηνίας, τοὺς ἐν τῷ διαστήματι αὐτῆς διεξαχθέντας ἀγῶνας. Οἱ χρονογράφοι ἄρα λέγοντες ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη εἰς τὸ ἑβδομον ἢ δὲν ἤξευρουσι τί γράφουσιν, ἢ ἀναφέρουσιν ὀνόματα τόπων τῶν ὑποίων οἱ νεώτεροι δὲν γνωρίζουσιν ἀκριβῶς τὴν θέσιν. Τὸ βέβαιον ὅμως ἔκ τε τῶν προειρημένων καὶ ἐξ ὧσων μετ' ὀλίγον θέλομεν εἰπεῖ, εἶναι ὅτι οἱ Ἀραβες δὲν εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Καὶ ἤδη, πρὶν ἀκριβολογήσωμεν περὶ τοῦ χώρου ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, θέλομεν ἐξετάσει τὸ ζήτημα, ἂν ἡ πολιορκία διεξήχθη διὰ ξηρᾶς ἐνταύτῳ καὶ διὰ θαλάσσης. Ὅλοι οἱ νεώτεροι βεβαιοῦσι τοῦτο ὡς ἀναμφισβήτητον. Λεβῶ, Γίββων, Σλόσσερ, Φίνλαιϋ, Βλαδίμηρος Βρυνέτος καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ἐκ τῶν χρονογράφων τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται· ἐξάγεται μᾶλλον τὸ ἐναντίον, ὅτι ἠδηλαδὴ ἡ πολιορκία διεξήχθη μόνον, ἢ τοῦλάχιστον κυρίως, διὰ θαλάσσης. Ὀμιλοῦντες περὶ τῶν πρὸς πολιορκίαν παρασκευῶν τοῦ καλίφου, δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ ναυτικὰς παρασκευὰς καὶ κινήσεις. Ὀμιλοῦντες περὶ τῶν ἀμυντικῶν παρασκευῶν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ κατασκευὴν διήρων καὶ δρομώνων. Ὅσον ἀορίστως καὶ ἂν πραγματεύωνται τὰ περὶ τῆς πολιορκίας, λέγουσιν ἀρκετὰ σαφῶς, ὅτι μόνον κατὰ θάλασσαν ἐγίνοντο προσβολαὶ καὶ μάχαι, ἡ δὲ μία ὠρισμένη ἐφοδος ἦν ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης, αὐτὸ τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ· διότι ἐγένετο ἀπὸ τοῦ βραχιολίου (τῆς ἀποβάθρας) τῆς χρυσοῦς πύργου μέχρι

τοῦ Κυκλοβίου, ἤτοι παρὰ τὴν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίαν, ἀπὸ τοῦ Ναρλὺ-Καπὺ μέχρι τῶν ἐπτὰ Κουλάδων, ἐξ οὗ συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ εὕρισκεται ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Καὶ ἔπειτα ἂν οἱ Ἀραβες ἐπεχείρουν τακτικὴν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίαν, ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητον διὰ τί νὰ διακόπτωσιν αὐτὴν κατὰ πάντα σεπτέμβριον. Ὀχυρωθέντες πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἐπράξαν μετὰ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη, ἐπὶ τῆς δευτέρας πολιορκίης, ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀδιακόπως τὴν ἐπίθεσιν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τοῦ πολυαρίθμου αὐτῶν στόλου εἶχον πᾶσαν εὐκολίαν νὰ κοινωνῶσι μετὰ τῆς Συρίας καὶ νὰ προμηθεύωνται ἐκεῖθεν ὅ,τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐπίσης ἀσφαλῶς ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς Κυζίκου.

Ἐν καὶ μόνον ὑπάρχει τεκμήριον ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίας. Τοῦ προκειμένου ἱεροῦ κατὰ τῆς πρωτεύουσῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγῶνος, μετέσχον καὶ οἱ τελευταῖοι ἐπιζῶντες τότε σύντροφοι τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἐμπου-Ἐϊούμπ (Ἰώβ), εἰς τῶν Χαλιδ-Ἐνσαρῆ, ἤτοι τῶν βοηθῶν καὶ ὀπαδῶν τοῦ προφήτου. Ὁ Ἐμπου-Ἐϊούμπ, κατὰ τὰς μωαμεθανικὰς παραδόσεις, ἐπέσεν ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ· καὶ ἐπὶ ὀκτῶ μὲν αἰῶνας ἦτο ἄγνωστος ὁ χῶρος ὅπου ἐτάφη, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β' τῷ 1453 ἀνεκαλύφθη ὁ χῶρος οὗτος κατ' ὀπτασίαν ἐνὸς τῶν Σείχων τοῦ πορθητοῦ· καὶ τότε ἠγέρθη ἐκεῖ τζαμίον μεγαλοπρεπές, καλούμενον Ἐϊούμπ (ὑπὸ δὲ τῶν ἡμετέρων Ὑπι) ἐν τῷ ὀποίῳ ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ζώννουνται πανηγυρικῶς τὸ ξίφος οἱ Σουλτάνοι. Ἐϊούμπ δὲ καλεῖται οὐ μόνον ὁ ναὸς, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ αὐτὸν προάστειον, τὸ κείμενον πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἐϊούμπ-Ἐνσαρῆ, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν βορειοδυτικωτέραν ἄκρην τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ὀπτασία τοῦ Σείχου δὲν εἶναι βεβαίως ἱστορικὴ μαρτυρία· δύναται ὅμως νὰ λογισθῆ, μέχρι τινὸς ὡς τεκμήριον, ὡς ἀποκύημα τῶν μωαμεθανικῶν παραδόσεων. Ἀλλὰ καὶ τούτου τεθέντος, δὲν ἀναιρεῖται ἡ γνώμη ἣν πρεσβεύομεν, ὅτι πολιορκία ἀπὸ ξηρᾶς δὲν ἐγένετο· διότι ἀξιοῦντες ὅτι τακτικὴ πολιορκία δὲν ἐγένετο, δὲν ἀρνούμεθα, ἐννοεῖται, ὅτι ἐνηργοῦντο ἐκ διαλειμμάτων ἀποβάσεις στρατευμάτων πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν, ὅτι συνέβαινον μεταξύ τῶν ἀποβάντων τούτων καὶ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, εἴτε περὶ τὰ τείχη, εἴτε ἐν τῇ περίῃ χώρᾳ, συμπλοκαί, καὶ ὅτι εἰς μίαν τῶν συμπλοκῶν συμβᾶσαν ἴσως πρὸς δυσμὰς

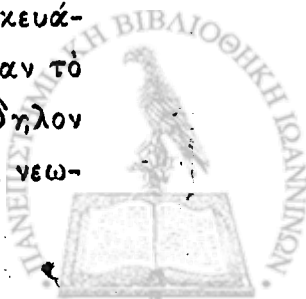
τοῦ δυτικωτέρου μέρους τῆς πόλεως, ἔπεσεν ὁ Ἐμποῦ-Ἐϊούμπ.

Ἄλλὰ ποῦ ἐστάθμυεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, ὁ ἐπιχειρήσας τὴν πολιορκίαν ταύτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Φίνλαιῦ βεβαιοῖ ὅτι ἀπέκλεισε τὸν λιμένα αὐτῆς, ἦτοι τὸν Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο ὅμως εἶναι ὄλως ἀνυπόστατον, οὐ μόνον διότι ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἦτο ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ ἦτο, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Προποντίδος Προκλιανίσιον λιμένα, ὥστε οἱ Ἀραβες δὲν εἶχον τί νὰ ἀποκλείσωσιν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ· ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ ὄλων τῶν εἰδήσεων ὅσας μᾶς δίδουσιν οἱ χρονογράφοι δὲν συνάγεται ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἦτο ἀποκεκλεισμένος, συνάγεται ἀπεναντίας ὅτι διετέλει ἀδιαλείπτως μαχόμενος. Ὁ ἀραβικὸς λοιπὸν στόλος, ἐπελθὼν ἐκ τῆς Προποντίδος, προσωρμίσθη πιθανώτατα εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως παράλια τῆς Θράκης καὶ ἐκεῖθεν ὀρμώμενος διετέλει ναυμαχῶν πρὸς τὸν ἀπ' ἄρκτου κατερχόμενον χριστιανικὸν, καὶ τοῦτο ἐνόσφ ἦτο γαλήνη ἢ ἔπνεε βορρᾶς· πνεύσαντος δὲ νότου σφοδροῦ, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῆ εἰς τὰ ἀλίμενα ἐκεῖνα παράλια, κατέφευγεν ἀντικρὺ εἰς τὰ ἀσφαλῆ τῆς ἀνατολῆς ὀρμητήρια· τὸν δὲ Σεπτέμβριον τακτικῶς ὑπεχώρει εἰς Κύζικον, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐθις τὸν ἀπρίλιον. Τοιαύτη πολιορκία ἦτο βεβαίως παράδοξος διὰ τε τὴν περιοδικὴν αὐτῆς διακοπὴν καὶ διότι ὑποτιθεμένου ὅτι ἠθέλε κατατροπωθῆ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς οἱ Ἀραβες ἠθέλον, διὰ μόνης τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἐκπολιορκῆσαι τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοσαύτη ἀδεξιότης εἶναι ἡμολογοῦμεν ἀκατανόητος, μετὰ τὰς πολλὰς πολιορκίας ὅσας οἱ Ἀραβες ἐπιτηδειότερον διεζήγαγον, καὶ πρὸ πάντων μετὰ τὴν πολύκροτον ἐκπολιορκήσιν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἄλλὰ τί νὰ γίνῃ; Ἐκ τῶν πηγῶν τὰ πράγματα συνάγονται ὅπως ἀνωτέρω ἐξετέθησαν, καὶ ἰδίως κατάδηλον ἀποβαίνει ὅτι δὲν ἐγένετο ἀπὸ ξηρᾶς τακτικῆς πολιορκίας. Τοῦτου δὲ τεθέντος, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ὅτι οἱ Ἀραβες δὲν ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἄπορον εἶναι πῶς ὁ στόλος αὐτῶν κατάρθωσε νὰ ἀντισταθῆ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη εἰς τὴν ναυτικὴν ἑλληνικὴν δύναμιν ἣτις ἐνισχύθη τοσοῦτον διὰ τοῦ καταστρεπτικωτάτου ὕγρου πυρός.

Διότι τότε τῶντι ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλιουπόλεως, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔφερεν αὐτόθι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐπινοηθὲν ὕγρον ἢ ἑλληνικὸν πῦρ. Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου ἀπεδίδετο ἤδη εἰς τὸν Ἀθηναῖον χημικὸν

Πρόκλον ἢ κατασκευὴ ἐκ θείου ἀπύρου, κόνεως λεπτοτάτης, δι' ἧς λέγεται ὅτι κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος. Ἀλλὰ ὁ Καλλίνικος ἐτελείωσεν, ὡς φαίνεται, παραδόξως τὸ τοῦ Πρόκλου ἐπινόημα, διότι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἐβδόμῃ, ἑκατονταετηρίδι κατασκευασθὲν χημικὸν μίγμα ἦτο πολὺ τοῦ πρώτου δραστηκώτερον. Βεβαιούσιν ὅτι ἔκαθεν ἐν τῷ ὕδατι καὶ ὅτι, παρὰ τὴν φύσιν τῶν ἄλλων πυρῶν τῶν ὁποίων ἡ φλόξ τείνει πρὸς τὰ ἄνω, τὸ τοῦ Καλλινίκου πῦρ ἐφέρετο πρὸς τὰ κάτω τε καὶ πρὸς πᾶσαν οἰανδήποτε διδομένην αὐτῷ διεύθυνσιν. Κατέστρεφε δὲ τὰ πάντα, καὶ οὔτε λίθοι οὔτε σιδήρος ἀντεῖχον εἰς τὴν ὀξεῖαν αὐτοῦ ἐνέργειαν· οὐδὲ ἠδύνατο νὰ σβεσθῇ εἰμὴ δι' ὄξους, ἢ ἄμμου, ἢ οὔρων. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἦτο ποικίλη. Ἐν μὲν ταῖς ναυμαχίαις ἐπλήρουν διὰ τῆς ὕλης ταύτης πυρπολικά, τὰ ὅποια, ἐμβαλόντες εἰς αὐτὰ πῦρ, ἐξώθουν κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ πλὴν τούτου ἐπέθετον ἐπὶ τῆς πύρας τῶν δρομώνων μεγάλους χαλκίνοους σίφωνας δι' ὧν ἐσφενδόνιζον τὸ πῦρ ἐκεῖνο κατὰ τῶν πολεμίων. Εἰς δὲ τοὺς κατὰ ξηρὰν ἀγῶνας, ἢ ἐξηκοντίζετο δι' ἀναλόγων τινῶν σωλήνων, ἢ περιεκλείετο, ὅτε μὲν ὡς κόνις ὅτε δὲ ὡς ἔλαιον, ἐντὸς ὑελίνων ἢ ἐπικεχρισμένων πηλίνων ἀγγείων τὰ ὅποια οἱ στρατιῶται ἔρριπτον διὰ τῆς χειρὸς, ἀνάψαντες τὸ ἐμπύρευμα. Ἐν ταῖς πολιορκίαις ἐνίοτε περιωρίζοντο εἰς τὸ νὰ βάλλωσιν ἐπὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν ἔμβολα σιδηρᾶ ἔχοντα μὲν ὀξυτάτην τὴν ἄκραν, περιβεβλημένα δὲ διὰ στυπτείου ποτισθέντος ὑπὸ τῆς ὕλης ταύτης. Ἀλλὰ φοβερώτατον ἀπέβαινε μάλιστα τὸ ἐλληνικὸν πῦρ ὅτε ἐτινάσσετο διὰ βαλλιστρίδων εἰς ὄσιν ὑπερβάλλουσαν, ἥτις, διασχίζουσα τὸν ἀέρα ὡς ἀστραπὴ καὶ κεραυνός, κατέφλεγεν, εἰάν πιστεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὀλόκληρα τάγματα καὶ πλοῖα καὶ οἰκοδομήματα. Τοιοῦτο λέγεται ὅτι ἦτο τὸ πῦρ τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθὲν καὶ διακοινωθὲν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησιν. Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἠγωνίσθη καὶ ἐπέτυχεν νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἀπόρρητον τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, ἥτις ἐνηργεῖτο διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Καλλινίκου· τοῦτο τοῦλάχιστον λέγει ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Γεώργιος Κεδρηνός, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τοῦ Καλλινίκου ἐπιφέρει «ἐκ τούτου κατὰγεται ἡ γενεὰ τοῦ λαμπροῦ τοῦ νυνὶ τὸ πῦρ ἐντέχνως κατασκευάζοντος.» Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ Ἄραβες ἐγνώρισαν τὸ μυστήριον, ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ μέσου αἰῶνος ἐξέλιπεν ἄδηλον πῶς καὶ διὰ τί ἡ χρῆσις τοῦ ὑγροῦ πυρός. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τοὺς νεω-

τέρους χρόνους πολλαὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ χημικοῦ τούτου κράματος· ἐκ διαλειμμάτων μάλιστα ἐρρέθη ὅτι ἀνεκαλύφθη τὸ μυστήριον, ἀλλὰ πρακτικῆ αὐτοῦ χρῆσις οὐδέμια ἀνεφάνη.

Ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἄπορον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι, ὡς προείπομεν, πῶς οἱ ἡμέτεροι ἔχοντες τότε μόνοι αὐτοὶ ὁμολογουμένως τὸ φοβερόν ἐκεῖνο ὄπλον δὲν κατώρθωσαν νὰ καταστρέψωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τῆς πρωτευούσης ἀραβικὴν δύναμιν ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτὴν νὰ ὑποχωρήσῃ πολὺ πρὶν παρέλθωσιν ἑπτὰ ὀλόκληρα ἔτη. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Μωαυῖᾶ δὲν ἔπαυσε στέλλων ἐπικουρίας εἰς τὸν πολιορκητικὸν στρατὸν καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γεζιδᾶ ἐπελθὼν ἐν τῷ μεταξύ ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῆς πολιορκίας. Ἀλλὰ ὁσαυτῶν καὶ ἂν ἦσαι αἱ δυνάμεις τῶν πολιορκητῶν, ἀκατανόητον πάντοτε ἀποβαίνει πῶς ἀντέσχον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἐὰν τῶνόντι τὰ περὶ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς λεγόμενα ἦναι ἀληθῆ· ὥστε ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ἢ ὅτι τὰ περὶ τούτου θρυλούμενα ἔχονται ἐν γένει ἰπερβολῆς τινος, ἢ ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ δὲν εἶχον εἰς ἐπίπινοῦσιν τὴν ἐπιτηδειοτέραν καὶ καταστρεπτικωτέραν τοῦ πυρὸς τούτου χρῆσιν, ἢ ὅτι ὁ Καλλίνικος δὲν ἐκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἐφεύρεσιν του εἰμῆ διαρκούσης ἤδη τῆς πολιορκίας, ὥστε χρῆσις τοῦ νέου πυρὸς δὲν ἐγένετο εἰμῆ περὶ τὰ τέλη αὐτῆς.

Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε ἡ χρονολόγησις τῆς ἑπταετοῦς διαρκείας τῆς προκειμένης πολιορκίας εἶναι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ τοῖς χρονογράφοις ὁμοιόμορφος· διότι οἱ μὲν λέγουσι τὴν πολιορκίαν ἀρξαμένην τῷ 673 καὶ λήξασαν τῷ 679, οἱ δὲ περιλαμβάνουσι τὴν ἑπταετίαν ἀπὸ τοῦ 672 μέχρι τοῦ 678, καὶ ἡ τελευταία αὕτη γνώμη, τὴν ὁποίαν ἀσπάζεται ὁ εἰδικῶς περὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ἀσχοληθεὶς Ἐδουάρδος Μυράλτος, φαίνεται ἡ πιθανωτέρα. Οἷα δὲ ὅμως ὁμοῦ ἀσάφεια καὶ ἀτέλεια καὶ ἂν ἐπικρατῆ εἰς τὰς εἰδήσεις ὅσαι περιεσώθησαν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου γεγονότος, βέβαιον εἶναι ὅτι μετὰ ἑπταετεῖς ἀγῶνας οἱ Ἀραβες, ἀφοῦ ὑπέστησαν φθισρὰν ἀνθρώπων καὶ πλοίων μεγάλην, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Ἐπεχείρησαν δὲ τὴν ἐπιστροφήν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, διότι ἀποβαλόντες πλεῖστα τῶν πλοίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἅπαντας τοὺς ναύτας, ὥστε 30,000 ἀνδρῶν ἐδέησε νὰ πορευθῶσι διὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν Συρίαν. Ἄλλ' ὁ μὲν στόλος, ἐνῶ ὑποχωρῶν παρέπλεε τὴν παμφυλιακὴν παρα-

λίαν, κατεστράφη καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς καταληφθεὶς περὶ τὸ Σύλαιον ἢ Σύλλιον· οἱ δὲ πεζῇ ἐπιστρέφοντες, καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Φλώρου καὶ Πετρωνᾶ καὶ Κυπριανοῦ καὶ καταπολεμηθέντες περὶ τὰ Κίδυρα, ἄρδην ἐξωλοθρεύθησαν ὥστε ὁ θρίαμβος τῶν χριστιανῶν ἀπέβη ὀλοσχερής.

Ἡ πρώτη αὕτη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονός διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιομνημόνευτον καὶ διὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν ἀποτυχίαν, καὶ διὰ τὰ παράδοξα ἀποτελέσματα τὰ ὅποια ἢ ἐπιτυχία αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ἔχη εἰς τε τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ εἰς τὴν διάπλασιν ὀλοκλήρου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. Ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκινδύνευε νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἂν οἱ μωαμεθανοὶ ἐκυρίευσαν τότε τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὴλοῦται ἐκ τῶν συμφορῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ἑλληνισμὸς παντοῦ ὅπου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπεκράτησεν ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία καὶ θρησκεία. Ὁ Ἑλληνισμὸς σχεδὸν καθ' ὀλοκληρίαν ἐξηφανίσθη ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ μετ' οὐ πολὺ καθ' ὅλην τὴν βόρειον Ἀφρικὴν. Ἦθελεν ἄρα γε περισωθῆ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν ὁποίων τὴν ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν κατάκτησιν ἐμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπαγάγη ἢ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ναὶ μὲν μετὰ 800 ἔτη ἢ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπροξένησεν ἀποτελέσματα τοσοῦτον ὀλέθρια. Ἄλλος ὅμως ἦτο ὁ χαρακτὴρ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτῆσεως ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἄλλος ἐν τῇ ἐβδόμῃ. Ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἦτο θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικός, ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ πολιτικός μᾶλλον ἢ θρησκευτικός. Ἐντεῦθεν ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίστασιν περισώζοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὰ θρησκευτά, τὰ ιδιώματα καὶ τὰ ἔθνη, κατὰ τὴν πρώτην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖον ἐξηφανίζοντο καὶ τόσῳ μᾶλλον ἐξηφανίζοντο ὅσῳ πλείοτερον ἔστασαν. Εἶδομεν δὲ καὶ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐν τῇ ἐβδόμῃ μάλιστα ἑκατονταετηρίδι ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς δὲν παραδίδετο ἀμαχίᾳ ὥστε ἂν, ὅπερ πιθανώτατον, ἤθελε καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξακολουθήσει ἀμυνόμενος ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἢ φθορὰ αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς ἀκμαζούσης τότε ἀραβικῆς θρησκομανίας, ἐμελλε νὰ ἀποβῇ ἀκαταλό-

γιστος. Ἐν τῷ κατακλυσμῷ τούτῳ ἴσως ἤθελον ἐπιπλεύσει ποῦ καὶ που ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία ὡς ὑποτελεῖς καὶ ὑπόφοροι τῆς μωαμεθανικῆς κυριαρχίας· ἀλλὰ τὰ εὐτελῆ ταῦτα καὶ ἀσυνάρτητα τοῦ ἑλληνισμοῦ λείψανα, ἀποστερηθέντα τῆς κηδεμονίας κυβερνήσεως ὁμοδόξου καὶ ὁμογλώσσου ἀδιαλείπτως ὑποτρεφούσης τὴν συντήρησιν, τῶν δύο ἐκείνων κυριωτάτων τοῦ ἐθνισμοῦ στοιχείων, τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης, ἤθελον ὡς μὴ ὄφειλε παντάπασιν ἐκβαρβαρωθῆ. Δὲν λέγομεν ὅτι βραδύτερον ἦτο ἀδύνατον νὰ καταβληθῆ ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία· τοῦτο ὅμως πιθανώτατα ἤθελε κατορθωθῆ διὰ τῆς ἐνεργείας ἑτερογενῶν χριστιανικῶν φυλῶν ὥστε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἰσλαμισμού ἠδύναντο νὰ προκύψωσι νέα ἰδιώματα καὶ νέα ἔθνη, ἀλλ' ἡ ἐνότης τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἤθελε διακοπῆ διὰ παντός. Ἡ ἀποτυχία ἄρα τῆς πρώτης πολιορκίας ἐκείνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονός κρισιμώτατον τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας.

Ἄλλὰ καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος γεγονός οὐδὲν ἦττον σπουδαῖον εἶναι ἡ ἐκθασίς τῆς πολιορκίας ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄν οἱ μωαμεθανοὶ ἐξεπόρθουν τότε τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν προπύργιον, οὐδεὶς πλέον ἠδύνατο νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ἐκχείλισιν τοῦ μωαμεθανικοῦ χειμάρρου, οὔτε αἱ ἀσθενεῖς σλαυικαὶ φυλαὶ, οὔτε αἱ διηρημέναι καὶ ἀλληλομαχοῦσαι γερμανικαὶ καὶ φραγκικαὶ. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπομένης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἄραβες, γενόμενοι ἤδη κύριοι ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς, διεπέρασαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, κατετρόπωσαν ἐν μάχῃ μιᾷ, τῷ 711, τὰς γερμανικὰς φυλὰς αἰτινες ἐδέσποζον τῆς χώρας ἐκείνης ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· καὶ, κυριαρχήσαντες ἀπάσης τῆς Χερσονήσου, ὑπερέβησαν τὰ Πυρηναιῖα, μόλις δὲ τῷ 732 ἀνεχαιτίσθη ἡ ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ὁρμὴ αὐτῶν διὰ τῆς πολυθρυλήτου μάχης καθ' ἣν κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ Μαρτέλου. Οἱ δυτικοὶ ἀποδίδουσι συνήθως τὴν σωτηρίαν τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ μέγα τοῦτο κατόρθωμα τοῦ γενναίου ἐκείνου ἀνδρός· καὶ εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν εἰκοσιπενταετίαν τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, χάρις εἰς τὴν τοῦ Καρόλου Μαρτέλου νίκην ἐπὶ Γαλλίαν καὶ ἴσως ἡ Εὐρώπη ἀπασα ἀπέφυγον τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἐξισλαμισθῶσιν. Ἄλλ' οἱ δυτικοὶ δὲν ἐνθυμοῦνται πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς εἰλικρινείας ὅτι ἐντὸς τῶν

προηγηθέντων ἐξήκοντα ἑνιαυτῶν, ὁ αὐτὸς κίνδυνος ἐπεκρεμάσθη δις ἐπὶ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ ἐτέρου σημείου τοῦ ὀρίζοντος αὐτῆς, καὶ ὅτι ὁ κίνδυνος οὗτος δὲν ἀπετράπη εἰμὴ διὰ τῆς γενναίας, τῆς καρτερικῆς, τῆς πολυμηχάνου ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τοὺς στόλους τῶν Ἀράβων. Εἶπομεν ὁ αὐτὸς κίνδυνος· ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ εἴπωμεν μᾶλλον ὅτι ὁ κίνδυνος, ἐξαιρέτως ἐν ἔτει 672, ἦτο πολὺ μείζων ἢ ἐν ἔτει 732· καθότι ὅτε τὸ πρῶτον ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Εὐρώπη οὐδένα εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν μωαμεθανισμὸν ἡγεμόνα ἀντάξιον τοῦ Καρόλου Μαρτέλου· ἐξεναντίας αἱ διχονοοῦσαι αὐτῆς φυλαὶ καὶ ἰδίως αἱ φραγκικαὶ, εἰς τοσούτην διετέλουν ἔκλυσιν, ὥστε δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου πολεμίου. Καὶ δύσκολον μὲν εἶναι νὰ μαντεύσῃ τις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βαρθελεμῦ Σαιντιλαίρ, τί ἤθελεν ἀποβῆ ἡ Εὐρώπη, εἰάν ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ ὁ ἰσλαμισμὸς, ὅπως δῆποτε ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος, ἀποκρούσας τὰς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιθέσεις τοῦ Μωαυῖᾶ, ἀπῆλλαξε τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ ἀναμίξεως τοῦ μωαμεθανικοῦ στοιχείου, καὶ τούτου ἕνεκα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὐσιωδῶς ἐπενήργησεν εἰς ἅπασαν τὴν διάπλασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.

Δὲν ἔμειναν δὲ, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλως ἄπρακτοι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ μωαμεθανισμὸς διαρκούσης τῆς πολιορκίας. Κατὰ τὸ ἔτος 675 Σλαῦοι πολυάριθμοι καὶ ποικίλοι, οἱ περὶ Θεσσαλονίκην καὶ Βέροϊαν Δραγουβῖται καὶ Σαγουθάτοι, οἱ περὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον Βελεγιζῖται (ὅπου σήμερον τὸ Βελεστῖνον) καὶ Βερζῖται οἱ ἐν Ἠπείρῳ Βαῖουσιῖται (οἱ κτίσαντες τὴν Βαγινέταν ἢ Βόνιτζαν), ἐπεχείρησαν, ἐπὶ τῶν μονοξύλων αὐτῶν, ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῶν νήσων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἔπειτα ἐπολιορκήσαν τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἀποκρουσθέντες ἐντεῦθεν, συνεμάχησαν μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων καὶ ἐπολιορκήσαν αὐθις μετ' αὐτοῦ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀπῆλθον αὐθις ἄπρακτοι. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ τῶν πρᾶξεων τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ προστάτου, ὡς γνωστὸν, τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ περιπλέκονται ἐνταῦθα μετὰ πολλῶν ὄλως ἀπιθάνων λεπτομερειῶν, διότι

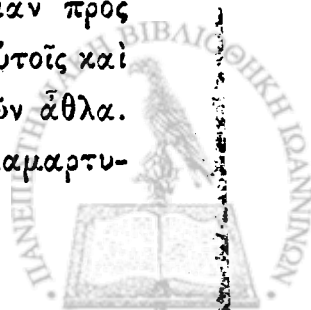
λέγεται ἐπὶ παραδείγματος ὅτι οἱ Ἄραρες καὶ οἱ Σλαῦοι μετεχειρίσθησαν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης τότε μηχανὰς πυρφόρους ὁμοίας τῶν ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθεισῶν, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι, οὐ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μετέπειτα τὸ μυστήριον τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυρὸς κατασκευῆς εἰς οὐδένα ἄλλον ἤτο γνωστὸν ἢ εἰς τοὺς ἡμετέρους. Ἄλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἀπέδωκαν ἱστορικὴν ἀξίαν εἰς τὴν εἰδῆσιν ταύτην τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράρων καὶ Σλαύων πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, παρατηροῦμεν ὅτι ἂν τὸ γεγονός ἦναι ἀληθές, ὑπεκινήθη πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Μωαυῖᾶ, καθότι βραδύτερον τοῦλάχιστον πολλάκις θέλομεν ἴδει τοὺς Ἄραρας ἐπιτιθεμένους κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Σλαύων.

Ἄφ' ἑτέρου ἐν ἔτει 677 ἤρχισαν νὰ συμβαίνωσι σπουδαιότατα ἐν Συρίᾳ γεγονότα. «Τούτῳ τῷ ἔτει, λέγει ὁ Θεοφάνης, εἰςῆλθον Μαρδαῖται εἰς τὸν Λίβανον καὶ ἐκράτησαν ἀπὸ τοῦ Μαύρου ὄρους ἕως τῆς Ἀγίας πόλεως καὶ ἐχειρώσαντο τὰς τοῦ Λιβάνου περιωπὰς καὶ πολλοὶ δοῦλοι καὶ αὐτόχθονες πρὸς αὐτοὺς κατέφυγον, ὥστε δι' ὀλίγου χρόνου εἰς πολλὰς χιλιάδας γενέσθαι. Καὶ ταῦτα μαθὼν Μαυῖᾶς (ὁ Μωαυῖᾶ) καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ ἐφοβήθησαν σφόδρα.» Τὰ αὐτὰ δ' ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, ἅπαντες ἰδίως λέγοντες ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰςῆλθον οἱ Μαρδαῖται εἰς τὸ Λίβανον. Ἦτινες ἄρα γε ἦσαν οἱ Μαρδαῖται οὗτοι; Περὶ τούτου οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν. Οἱ μὲν ἀξιούσιν ὅτι ἦσαν χριστιανοὶ τῆς Συρίας, καταφυγόντες εἰς τὸ Λίβανον, ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ Χοσρόης, ἐν ἀρχῇ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἐληλάτει τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ξενικὴν ταύτην ἐπιδρομὴν ἐπειτα δὲ ἀντιταχθέντες παρομοίως εἰς τὴν ἀραβικὴν κυριαρχίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράρων ἀλώσεως τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀπαμείας καὶ τῆς Ἐδέσσης, πολλαὶ ἕτεραι χριστιανῶν χιλιάδες κατέφυγον εἰς τὸν Λίβανον καὶ συνηνώθησαν καὶ συνέπραξαν μετὰ τῶν αὐτόθι κατασταθέντων ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ προμάχων. Ὀνομάσθησαν δὲ, κατὰ τοὺς τὴν γνώμην ταύτην πρεσβεύοντας, Μαρδαῖται, ἢ ὑπὸ τῶν ἐπὶ Χοσρόου Περσῶν, διότι ἡ λέξις Μαρδ εἰσήμαινεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱρανοπερσικὴν γλῶσσαν τοὺς ληστὰς, ἰδίως τοὺς ὕρεινους ληστὰς, ἢ ὑπὸ τῶν Ἀράρων, διότι Μαρδαίτης (μουρτάτης;) εἰς τὴν ἀραβικὴν σημαίνει τὸν ἀποστάτην, τὸν ἄπιστον.

Καθ' ἑτέραν δὲ γνώμην, οἱ Μαρδαῖται ἀνῆκον εἰς τὴν μάχιμον καὶ πολλαχοῦ τοῦ πρώην περσικοῦ κράτους οἰκοῦσαν φυλὴν τῶν Μάρδων, ἐξ ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνάτος ἐκάλεσε τῷ 677 ἱκανὰς χιλιάδας εἰς τὸ Λίβανον ὄρος ἵνα πολεμήσῃ ἐκεῖθεν τὴν ἐν Συρίᾳ ἀραβικὴν κυριαρχίαν καὶ παραγάγῃ οὕτω ἐπωφελεῖ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βεβαίως καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου, πολλοὶ χριστιανοὶ τῆς Συρίας εἶχον καταφύγει εἰς τὰς δυσπροσίτους κοιλάδας τοῦ Λιβάνου ἀπὸ τε τῶν χρόνων τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀραβικῆς καταδυναστεύσεως. Ἀλλὰ μόνον ἀφ' ἧς εἰσῆλθον εἰς τὸ ὄρος οἱ Μαρδαῖται, δηλαδὴ οἱ μάχιμοι Μάρδοι, λέγεται ὅτι ἀπέβησαν οἱ πρόσφυγες τοῦ ὄρους ἐπίφοβοι εἰς τοὺς μωαμεθανούς· ἔπαυσαν δὲ τοῦ νὰ ἦναι τοιοῦτοι ἢ τοὺλάχιστον δὲν ἀναφέρονται πλέον ὡς τοιοῦτοι, ἅμα ὡς βραδύτερον ἀνεκλήθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως ἐκ τοῦ ὄρους οἱ Μαρδαῖται. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πολὺ τῆς πρώτης πιθανωτέρα, διότι συμφωνεῖ πολὺ ἐκείνης πλειότερον πρὸς τὰ κείμενα καὶ πρὸς τὰ πράγματα. Ἐν πρώτοις ὅλοι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι οἱ Μαρδαῖται εἰσῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῷ 677 καὶ ἐπροξένησαν πολὺν φόβον εἰς τοὺς Ἀράβας· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ Μαρδαῖται ἦσαν ἄλλοι παρὰ τοὺς πρότερον εἰς τὸ Λίβανον προσφυγόντας χριστιανούς. Δεύτερον, εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἅμα ὡς οἱ Μαρδαῖται ἀνεκλήθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους, οἱ κάτοικοι τοῦ ὄρους δὲν παρίστανται πλέον ὡς δεινοὶ τῶν Ἀράβων ἀντίπαλοι. Τρίτον, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσις καὶ ἀφοῦ ἀνεκάλεσε τοὺς Μαρδαίτας καὶ ἐγκατέστησεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρχίας, δὲν ἔπαυσεν ἀποκαλοῦσα αὐτοὺς Μαρδαίτας, ὅπερ, φυσικώτατον εἴαν τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἐθνικόν, ἤθελεν εἶναι ὅλως ἀπίθανον εἴαν ἐσήμαινε τοὺς ἀποστάτας.

Ὅμως δὲ ἡμαρτημένη εἶναι ἡ δοξασία καθ' ἣν οἱ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ Λιβάνου γενόμενοι κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνες ἀποδίδονται εἰς τοὺς Μαρωνίτας, ταυτιζομένους ἐπὶ τούτῳ πρὸς τοὺς Μαρδαίτας. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἐπρέσβευσαν τὸ πρῶτον καθολικοὶ τινες ἱστορικοὶ, οἵτινες ἔχοντες συμπάθειαν πρὸς τοὺς Μαρωνίτας ὡς ὁμοδόξους, ἠθέλησαν νὰ ἀναπλάσωσιν αὐτοῖς καὶ παρελθὸν ἐνδοξον, ἀποδίδοντες εἰς αὐτοὺς τὰ τῶν Μαρδαϊτῶν ἄθλα. Τὸ δὲ περιεργον, εἰς τὴν παγίδα ταύτην ἐνέπεσον καὶ δύο διαμαρτυ-

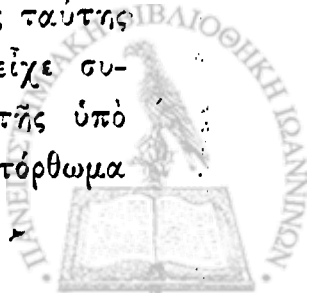

ρόμενοι ἱστορικοὶ, ὅτε Γίββων καὶ μέχρι τινὸς ὁ Φίνλαιϋ. Ἄλλ' ἔτεροι, καθολικοὶ μάλιστα ἱστορικοὶ, καὶ ἰδίως ὁ Χάμμερ καὶ ὁ Πίχλερ, ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξύ Μαρδαϊτῶν καὶ Μαρωνιτῶν. Οἱ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ μέχρι τοῦ νῦν Μαρωνῖται καλούμενοι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς κρᾶμα τι ὀρθοδόξων, μονοφυσιτῶν καὶ μονοθελητῶν, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν ἀπεδέχθησαν τὸν καθολικισμόν, ὃν ἄχρι τοῦδε πρεσβεύουσιν, ἰδίως ὑπὸ τῆς Γαλλίας προστατευόμενοι. Ἄλλ' ὁ Πίχλερ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μαρωνιτῶν, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἀντήχησεν εἰς τὰ τῆς Συρίας πράγματα κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ὀγδόῃ ἐκκτονταετηρίδι, δηλαδὴ μετὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Μαρδαῖται ἀνεκλήθησαν ἐκ τοῦ Λιβάνου. Ὁ δὲ Χάμμερ προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσας ὅτι ἀπόγονοι τῶν Μαρδαϊτῶν δὲν εἶναι οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ καλούμενοι Μαρωνῖται, ἀλλ' ἀπειραντίας οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν κάτοικοι τοῦ ὄρους ἐκείνου, οἱ λεγόμενοι Δροῦζοι, ὧν ἡ πίστις συνίσταται εἰς μυστηριῶδες τι κρᾶμα εἰδωλολατρείας καὶ ἰσλαμισμού· ἂν καὶ ἡ γνώμη αὕτη προῦποτίθησιν ὅτι ἔμειναν εἰς τὸ ὄρος Μαρδαῖται καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' διενεργηθεῖσαν ἀνάκλησιν αὐτῶν, ἐνῶ ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται.

Ὅπως δὴποτε οἱ Μαρδαῖται, εἰσελθόντες εἰς τὸν Λίβανον τῷ 677, κατὰ πρόσκλησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ἐνισχυθέντες ὑπὸ πολλῶν ἐγγχωρίων χριστιανῶν, ἐκυρίευσαν ἀξιόλογον τῆς Παλαιστίνης μέρος καὶ ἐνεποίησαν εἰς τὸν Μωαυῖᾶ καὶ τοὺς συμβούλους αὐτοῦ τὸν εὐλογον φόβον ὅτι δύνανται νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν ὅλην τὴν Συρίαν. Ὅπόσος ὑπῆρξεν ὁ τοῦ Μωαυῖᾶ φόβος δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ Ἰμβωνος καὶ τοῦ θόλου τῆς ἐν Ἐδέσση ἐκκλησίας ἐκ σεισμοῦ, ὁ καλίφης ἐπεσκεύασε τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἐξ ἰδίων ἵνα προσοικειώθῃ τοὺς χριστιανούς. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχεν ὀριστικῶς, ἡ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν ἰκείνην ἐκπεμφθεῖσα μεγάλη δύναμις ἄρδην κατεστράφη, αἰ. κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιδρομαὶ τῶν Σλαύων ἀπεκρούσθησαν, ὥστε ὁ Μωαυῖᾶ βλέπων ἤδη τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ κινδυνεύουσαν, ἠναγκάσθη νὰ ταπεινώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν κρέσθεις πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης.

Ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ καλίφου καὶ ἔπεμψεν ἕκτακτον ἀπεσταλμένον εἰς Συρίαν, τὸν πατρίκιον Ἰωάννην Πιτσικαύτην, ἄνδρα διακρινόμενον ἐπὶ τῷ γένει, τῇ πείρᾳ καὶ τῇ συνέσει, ἐπιτετραμμένον δὲ νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς συνομολογητέους ὄρους. Ὁ πρέσβυς τοῦ Κωνσταντίνου ἔτυχε λαμπρᾶς παρά τῷ Μωαυιᾷ δεξιώσεως, καὶ μετὰ πολλὰς συζητήσεις ὑπεγράφη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πληρεξουσίων τοῦ καλίφου συνθήκη, ὀρίσασα, ὅτι ἐπὶ ἔτη τριάκοντα θέλει φυλάττεται πλατεῖα εἰρήνη ἀναμέσον Ῥωμαίων καὶ Ἀράβων καὶ ὅτι οἱ Ἀραβες θέλουσι τελεῖ τῇ Ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ κατ' ἔτος τρισχιλίους χρυσοῦς, καὶ εὐγενεῖς ἵππους πεντήκοντα, καὶ πλὴν τούτων θέλουσιν ἀποδίδει κατ' ἔτος ἄνδρας αἰχμαλώτους ὀκτὼ χιλιάδας. Ταῦτα λέγει ὁ Θεοφάνης· ἄλλοι δὲ ἀναφέρουσι, τὶς μὲν χιλίους αἰχμαλώτους, τὶς δὲ ἑκατὸν, τὶς δὲ πεντήκοντα· καὶ τὴν χρηματικὴν δὲ ἔτησίαν ὀφειλὴν ἐν χειρόγραφον ἀναβιβάζει εἰς τὸ ὑπέρογκον καὶ ὄλως ἀπίθανον ποσὸν τῶν 365,000 λιτρῶν χρυσοῦ ἧτοι τῶν 394,200,000 δραχμῶν! Αἱ συνθήκαι αὗται ἐκυρώθησαν δι' ὄρκων καὶ συνετάχθησαν περὶ αὐτῶν δύο ἔγγραφα, ὧν ἀνὰ ἓν ἔλαβεν ἕκαστος τῶν συμβαλλομένων. Καὶ τούτων γενομένων, ὁ πατρίκιος Ἰωάννης, ὃν πάντες οἱ χρονογράφοι μετὰ ἐπανειλημμένων ἐγκωμίων ἀναφέρουσιν, ἐπέστρεψε πρὸς τὸν βασιλέα συνεπαγόμενος καὶ δῶρα πολλὰ τοῦ καλίφου πρὸς αὐτόν. Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν λαμπροτάτων βεβαίως στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου· ὄχι μόνον ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπηλλάγη πολιορκίας μακρᾶς, ὄχι μόνον ὁ μέγας τοῦ καλίφου στρατὸς κατεστράφη καθ' ὀλοκληρίαν, ὄχι μόνον οἱ ἀγῶνες τῶν προπατόρων ἡμῶν ἔσωσαν τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ κινδύνου προφανοῦς τοῦ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἰσλαμισμού, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ὁ ἀγέρωχος Μωαυιᾷ, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ πανηγυρικῶς τὴν ἥτταν αὐτοῦ καὶ νὰ καθυποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν ἔτησίου φόρου πρὸς τὸν μονάρχην τοῦ χριστιανικοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Διχίως λοιπὸν οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι ἔσπευσαν νὰ ἀπονεύμωσιν αὐτοῖς τὰ εὐχαριστήρια εἰς τὴν πολιοῦχον τῆς μεγάλης αὐτῶν πρωτεούσης Θεομήτορα· καὶ νέαν μὲν ἐπὶ τούτῳ ἑορτὴν δὲν ἔδρυσαν, ἀλλὰ προσέθηκάν τὴν μνήμην τῆς ἀπὸ τῆς πολιορκίας ταύτης λυτρώσεως εἰς τὴν τελετὴν τῆς Ἀκαθίστου ἀκολουθίας ἣτις εἶχε συστηθῆ, ὡς προείπομεν, ἐπὶ Ἡρακλείου μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων πολιορκίας. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐντύπωσις ἦν τὸ κατόρθωμα

τοῦτο τῆς ἡμετέρας βασιλείας ἐπροξένησε τότε εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὑπῆρξε πολὺ μεγαλητέρα ἢ ὅ,τι συνήθως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν παρίσταται. Διότι ὁ Θεοφάνης ἐπιφέρει «ταῦτα μαθόντες οἱ τὰ ἐσπέρια οἰκοῦντες μέρη, ὅ,τε χαγάνος τῶν Ἀβάρων καὶ οἱ ἐπέκεινα ῥήγες ἑξαρχοὶ τε καὶ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, διὰ πρεσβευτῶν δῶρα τῷ βασιλεῖ στείλαντες, εἰρηνικὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην κυρωθῆναι ἠτήσαντο. Εἶξας οὖν ὁ βασιλεὺς ταῖς αὐτῶν αἰτήσεις, ἐκύρωσε καὶ πρὸς αὐτοὺς δεσποτικὴν εἰρήνην.» Ἐντεῦθεν συνάγεται προδήλως τὸ μεγα ἀξίωμα τὸ ὁποῖον εἶχε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ἡ δὲ ταπείνωσις τοῦ Μωαυῖᾶ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε δὲν ἐτόλμησε νὰ ζητήσῃ ἢ τοῦλάχιστον ἀν ἐζήτησε, βεβαίως δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ Λιβάνου ἀνάκλησιν τῶν Μαρδαϊτῶν, ἧτις δὲν ἐγένετο εἰμὴ πολὺ βραδύτερον· ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ ἐξηκολούθησαν οὗτοι κατέχοντες ὡς ἐμπροσθοφυλακὴ τῆς τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ τὸ ὄρος ἐκεῖνο καὶ δι' ἐπιδρομῶν πιέζοντες τὴν περίξ ἀραβικὴν χώραν.

Ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ τις ἰδιὰ τί ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀφορῶν εἰς τὴν δεινὴν ἀμνηχανίαν εἰς ἣν περιέστη ὁ Μωαυῖᾶ, δὲν ἐπέμεινεν ἀγωνιζόμενος πρὸς αὐτὸν ἵνα ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατεπάτησεν ἡ ἀραβικὴ κυριαρχία; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῆς Συρίας δὲν ἦτο πρᾶγμα εὐκόλον ἕνεκα τῶν πολλῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα κατεῖχοντο ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων· καὶ πρὸς τούτοις ἀν ὑποτεθῆ, ὅτι οἱ Ἀραβες ἠδύνατο νὰ ἐξωσθῶσιν ἐκεῖθεν, τὸ χριστιανικὸν κράτος ἤθελε περιπέσει διὰ τοῦ ἀτοπήματος τούτου εἰς νέαν δυσχερείαν ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αἰρετικῶν οἵτινες κατοικοῦν ἐν Συρίᾳ, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐμελέτα, ὡς θέλει μετ' ὀλίγον ἐξηγηθῆ, νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ ἐντὸς τῶν στενωτέρων ὁρίων εἰς ἃ περιέστη ἤδη, καὶ δι' ἄλλων μὲν κυβερνητικῶν διατάξεων, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τῆς ἀνορθώσεως τῆς θρησκευτικῆς τῶν κατοικῶν αὐτοῦ ἐνότητος. Ἀλλὰ πλὴν τούτων πάντων, ἕτεροι σπουδαῖοι περισπασμοὶ ἐκάλεσαν ἀλλαχοῦ τὴν προσοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἤθελον μόνον ἀρκέσει ἵνα πείσωσιν αὐτὸν νὰ παραδεχθῆ τὴν ὑπὸ τοῦ Μωαυῖᾶ προταθεῖσαν ἐπωφελῆ εἰρήνην. Τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖον περιεβλήθη τὸ κράτος διὰ τὴν ἐντιμον διάλυσιν τοῦ προκειμένου πολέμου δὲν διεκώλυσε τοὺς περὶ τὸν Στρυμόνα καὶ ἀλλαχοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν Σλαύους νὰ πολιορκήσωσιν αὐτὴς τὴν Θεσσαλονικὴν κατὰ τε τὸ 678

καὶ κατὰ τὸ 681. Καὶ ἀπεκρούσθησαν μὲν οἱ Σλαῦοι κατ' ἐπανάληψιν ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης, ἀλλὰ συγχρόνως νέοι πολέμιοι ἐνέβαλον τότε ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὸ κράτος· διότι τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ὁ πόλεμος, πόλεμος σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἦτο ἡ συνήθης αὐτῆς κατάστασις, καὶ μόλις ἀπαλλχγεῖσα ἐνὸς ἀντιπάλου ἔβλεπεν ἐπιτέλλοντας εἰς ἕτερον τοῦ ἠρίζοντος σημείου πολέμους ἐτέρους· ὥστε τὸ ἔμπορον δὲν εἶναι πῶς ἐπὶ τέλους ἐπέσειν ἐν τῷ ἀδιαλείπτῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἀλλὰ μᾶλλον πῶς ἠδυνήθη ἐπὶ 1000 ἔτη νὰ ἀνθέξῃ ἀδιακόπως ἀγωνιζομένη ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀνεφέρομεν ἤδη ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (σ. 138-139) τὰς πρώτας, ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων Ἐκτοτε καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἑκατονταετηρίδα δὲν μνημονεύονται βουλγαρικαὶ εἰσβολαί· καὶ τοῦτο διότι οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐν τῷ μεταξύ ὑποταχθῆ εἰς τοὺς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους παντοδυνάμους Ἀβάρους. Περί τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κουβράτος ἀπέβαλε τὴν ἀβαρικὴν κυριαρχίαν καὶ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐτίμησεν αὐτὸν τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κουβράτου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχὴ διηρέθη μεταξὺ τῶν πέντε αὐτοῦ υἱῶν, ἐξ ὧν τέσσαρες ἔλαβον διαφόρους τύχας ἀσχέτους πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος· εἰς δὲ, Ἀσπαρούχ λεγόμενος περάσας τὸν Ἰστρον, κατώκησεν εἰς τὰς τελευτωδεις περὶ τὸν ποταμὸν τοῦτον χώρας καὶ ἐπεχείρησεν ἐκεῖθεν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς γείτονας ἐπαρχίας. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπέλθῃ τῷ 679, ἅμα μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς πρὸς τὸν Μωαυῖᾶ συνθήκης, μετὰ στρατοῦ ἀξιολόγου, ναυτικοῦ καὶ πεζικοῦ, κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Δυστυχῶς νοσήσαντος τοῦ βασιλέως ὑπὸ ποδᾶλγίας καὶ ἀναγκασθέντος νὰ καταλίπῃ τὸ στρατόπεδον ἵνα νοσηλευθῆ εἰς τὰ λουτρὰ τῆς Μεσημβρίας, ἀλλόκοτος παραλυσία ἐπεκράτησεν ἐν τῷ στρατῷ μετὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς ὠφεληθέντες οἱ Βούλγαροι ἔτρεψαν αὐτὸν, κατέλαβον τὴν Βάρναν καὶ πᾶσαν τὴν περίξ χώραν, καθυπέταξαν παρακειμένας τινὰς σλαυικὰς φυλάς, τὰς κατὰ τοὺς χρονογράφους λεγομένας ἐπτὰ γενεάς, καὶ ἐγκατεστάθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν εὐρεῖαν μεταξὺ Ἰστροῦ, Αἴμου, Εὐξείνου πόντου καὶ Σερβίας χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε ὀνομασθεῖσαν Βουλγαρίαν· διότι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν

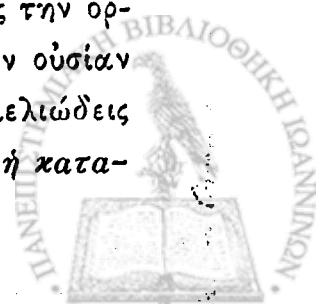
ἐπεχείρησε πλέον νὰ ἐξώσῃ αὐτούς ἐκεῖθεν, ἀλλὰ συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπὶ πληρωμῇ εἰς αὐτούς ἐτησίως εἰσφορᾶς. Πότε ἀκριβῶς ἦλθον καὶ κατώκησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ αἱ ἑπτὰ λεγόμεναι γενεαὶ τῶν Σλαύων, ἄδηλον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι, οἵτινες κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν γνώμην ἦσαν ἔθνος τουρκικῆς φυλῆς, πολὺ κατώτερον, κατὰ τὸν πολιτισμὸν, τοῦ γεωργικοῦ τῶν Σλαύων ἔθνους, ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν σλαυικῶν ἐκείνων φυλῶν, ἀφ' ἐνός καὶ ἄλλης ποικίλας πρὸς τοὺς παρακειμένους Σλαύους λαβόντες σχέσεις, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὑποκύψαντες ἐν μέρει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἤρχισαν ἔκτοτε τὸ μὲν πλεῖστον ἐκσλαυίζόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἐξελληνιζόμενοι κατὰ τι, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἀπέβαλον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν ἀρχέγονον αὐτῶν τουρκικὸν ἢ τουρανικὸν χαρακτῆρα.

Καὶ ταῦτα μὲν βραδύτερον. Ἦδ' ἔτι δὲ ὁ Θεοφάνης ἀγανακτεῖ διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος νὰ συνωμολογήσῃ τοιαύτας πρὸς τοὺς Βουλγάρους συνθήκας· καὶ, ἐν τῇ ἐκρήξει τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ φιλοτιμίας, φιλοτιμίας τόσῳ μᾶλλον ἀξιοσημειώτου ὅσῳ σπανιώτατα ἀναφίνεται παρὰ τοῖς τότε συγγραφεῦσιν, ἀνακράζει· «Θαυμαστὸν γὰρ ἦν ἀκοῦσαι τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς, ὅτι ὁ πάντας ἑαυτῷ ὑποτελεῖς καταστησάμενος, τοὺς τε κατὰ τὴν ἐῶαν καὶ δῦσιν καὶ ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν, ὑπὸ τοῦ μουσαροῦ καὶ νεοφανοῦς ἔθνους ἠττήθη.» Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι ἐνόμιζον μὲν καθῆκον αὐτῶν νὰ ἀγωνίζωνται ἐκ παντός τρόπου κατὰ τῶν μεγάλων μοναρχιῶν τῆς ἀνατολῆς ὅσαι ἠπέιλουν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ὀλιγώτερον δὲ ἐπικινδύνους ὑπελάμβανον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀσυντάκτων βαρβάρων φυλῶν καὶ αὐτὴν τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐπὶ συμφωνίαις αἵτινες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διετήρουν τὸ πρόσχημα τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀρχῆς ἐπολιτεύθησαν πλεῖστοι ὅσοι τῶν προκατόχων τοῦ Κωνσταντίνου καὶ αὐτὸς ὁ ἐνδοξὸς ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ Ἡράκλειος, ὅστις ἐδέχθη πολυαρίθμους σλαυικὰς φυλάς εἰς τὰς δυτικώτερας παρὰ τὸν Ἰστρον ἐπαρχίας. Ἀπὸ τῆς ἕκτης μάλιστα ἑκατογτατηρίδος ὅτε ἠραιώθη πολὺ ὁ πληθυσμὸς τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον χωρῶν πολλῇ ἐπῆλθεν ἐρήμωσις διὰ ποικίλας αἰτίας καὶ ἐξαιρέτως ἕνεκα τῆς τῶν βαρβάρικων φυλῶν ἐπιδρομῆς ἢ ἐν αὐταῖς πα-

ραδοχὴ νέων τοιούτων φυλῶν ἀπέβη μέχρι τινὸς ἀναγκαία καὶ ἡδύνατο νὰ μὴ ὑποληφθῆ πάντως ὡς ἀλυσιτελής· τὸ μὲν διότι δι' αὐτῆς ἀνεπληροῦτο ὁ ἐλαττωθεὶς ἐγγώριος πληθυσμὸς, τὸ δὲ διότι εὐλογος ὑπῆρχεν ἐλπίς ὅτι οἱ ἐπήλυδες ὑποκύπτοντες εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἤθελον προϊόντος τοῦ χρόνου ἐξελληνισθῆ. Καὶ τοῦτο, ὅπερ συνέβη τῶντι εἰς τινὰς χώρας, ἤθελε κατορθωθῆ ἀπανταχοῦ, ἐὰν ἀδιάκοποι πολεμικοὶ περισπασμοὶ δὲν διεκώλυον βραδύτερον τὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τοιούτου ἀποτελέσματος ἐνέργειαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην ἐν τῷ μέλλοντι τύχην αὐτῆς δὲν ἡδύναντο νὰ προϊδῶσιν οἱ μονάρχαι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος· καὶ τούτου ἔνεκεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀποτυχὼν εἰς τὴν πρώτην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσιν, δὲν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀγῶνα μακρὸν καὶ ἐπίπονον κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ συνήνεσε νὰ ἐγκατασταθῶσι μεταξὺ Ἰστρου καὶ Αἴμου, προτιμήσας νὰ ἀσχοληθῆ εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν χωρῶν ὅσαι δὲν εἶχον καταπατηθῆ ὑπὸ τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου καὶ τῆς μεσημβρίας, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ ἐλπίδι, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς βέλτιον ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων ὀργανούμενος, ἡδύνατο οὐ μόνον νὰ σώσῃ ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπολεσθέντα ἐν μέρει νὰ ἀνακτήσῃ.

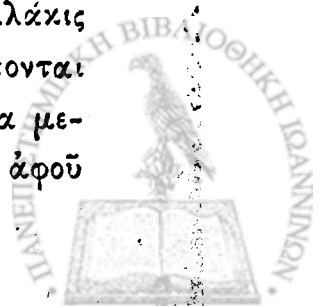
Τῶντι ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγονάτου, ἡ τοσοῦτον ἐνδοξὸς ἀναδειχθεῖσα διὰ τὴν τῶν Ἀράβων ταπείνωσιν, ἀποτελεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων ρύθμισιν μίαν τῶν σπουδαιότερων περιόδων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Ἰδιάζουσιν ἐπέστησε προσοχὴν ὁ βασιλεὺς οὗτος κατὰ τὰ ἐξ ὑπόλοιπα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς θρησκευτικῆς τοῦ κράτους ἐνότητος. Εἶδομεν τὰς ποικίλας θρησκευτικὰς αἱρέσεις αἵτινες, ἐπικρατήσασαι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μάλιστα ἐπαρχίαις, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς θριάμβους τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τοῦ Κωνσταντοῦ ὅλοι σχεδὸν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντιπόλεως ἠγωνίσθησαν, τῇ συμπράξει καὶ τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, νὰ προσοικειωθῶσιν ἂν ὅχι ἅλας τὰς αἱρέσεις τοῦλάχιστον τὴν μεγάλην τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσιν καὶ νὰ συνδιαλλάξωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν διὰ μικρῶν τινῶν περὶ τὰς λέξεις μᾶλλον ἢ περὶ τὴν οὐσίαν παραχωρήσεων, δι' ὧν ἐνόμιζον ὅτι δὲν προσβάλλονται αἱ θεμελιώδεις τῆς ὀρθοδοξίας ἀρχαί. Ἐπὶ τούτῳ ἐξεδόθησαν τὸ ἐνωτικόν, ἡ κατα-

δίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἢ ἔκθεσις, ὁ τύπος. Ἄλλ' εἶδομεν συγχρόνως ὅτι ἕνεκα τοῦ παραλόγου ζήλου τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων καὶ τῶν ἄκρων αἰρετικῶν καὶ ἐν ταύτῳ διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἀντενέργειαν τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως, πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ συμβιβαστικαὶ προσπάθειαι ἐματχιώθησαν. Ἡ Συρία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Αἴγυπτος, ὅπου ἐξαιρέτως ἐπεκράτει ὑπὸ διάφορα καὶ πολλὰ ὀνόματα ἡ τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσις, κατεκτήθησαν ἢ μὲν Αἴγυπτος ὁμολογουμένως, πιθανώτατα δὲ καὶ αἱ δύο ἄσιαναὶ χῶραι διὰ τῆς τῶν μονοφυσιτῶν συμπράξεως. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ τύπος τοῦ Κωνσταντος οὐ μόνον δὲν προέλθον οὐδὲ ἠνώρθωσαν τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλὰ καὶ παρήγαγον εἰς μέσον, ἀκόντων βεβαίως τῶν βασιλέων ἐκείνων, τὴν νέαν τῶν μονοθελητῶν αἵρεσιν, ἣτις ἐξηκολούθει ἀσκόπως ἤδη ταράττουσα τὰ πνεύματα. Λέγομεν ἀσκόπως, διότι ἵπως τῇ ἀληθείᾳ παρήχθη ἡ τῶν μονοθελητῶν αἵρεσις; Παρήχθη καὶ ἀνεπτύχθη διὰ τῶν πράξεων τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Κωνσταντος αἵτινες ἐσκόπουν νὰ προσοικειωθῶσι τοὺς μονοφυσίτας τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας, καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἄλλ' αἱ ἐπαρχίαι αὗται κατακτηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀπεχωρίσθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τοῦτο ἐφεξῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἢ οὐδὲν ἢ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον μονοφυσίται. Οὐδεμίᾳ λοιπὸν χάριν αὐτῶν ἦτο ἀναγκαῖα πλέον παραχώρησις, ἢ δὲ τῶν προγεγενημένων παραχωρήσεων κατάργησις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ ἢ ἐξ αὐτῶν φυτρώσασα αἵρεσις τῶν μονοθελητῶν ἠδύνατο, ἐὰν δὲν ἐκόπτετο ἀπὸ ρίζης, νὰ παραγάγῃ ὀλεθρίας διαιρέσεις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιλιπομένας χριστιανικὰς ἐπαρχίας ὅπου τοιαῦτα εἰσέτι δὲν ὑπῆρχον καὶ ὅπου, ἂν ὄχι ὀλόκληρος ὁ πληθυσμὸς, τὸ μέγιστον βεβαίως αὐτοῦ μέρος ἦτο προσηλωμένον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Τὸ πρακτέον λοιπὸν ἦτο πρόδηλον. Ἐπρεπε νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου πᾶσαι αἱ πρὸς τὴν αἵρεσιν παραχωρήσεις, νὰ καταδικασθῶσιν ἐπίσης καὶ μονοφυσίται καὶ μονοθεληταὶ καὶ πᾶσα ἄλλη ἕτεροδοξία, νὰ ἐπικυρωθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ νὰ κρατηθῆ οὕτω ἡ θρησκευτικὴ ἐνότης τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἔτι τὸ χριστιανικὸν κράτος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνάτος συνεννοήθη μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ συνεκάλεσε τῷ 680 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Ἡ σύνοδος αὕτη εἰς ἣν παρευρέθησαν 289 πατέρες καὶ ἰδίως αὐτοπροσώπως μὲν

οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀντιοχείας, ἐπίτροποι δὲ ὄλων τῶν ἀρχιερέων τῆς δύσεως καὶ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων, ἀπεφάνησαν πανηγυρικῶς ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δύο φύσεις ἠνωμένας μὲν ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας. Ὁ βασιλεὺς ἐπεκύρωσε τὸν ὅρον τοῦτον διὰ διατάγματος δι' οὗ ἀπηγόρευσε πᾶσαν τοῦ λοιποῦ συζήτησιν περὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐκείνου ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως μὲν διὰ τοὺς ἱερωμένους, δημεύσεως δὲ καὶ ἐξορίας διὰ τοὺς λαϊκοὺς. Ἐκτοτε ὁ ἑλληνισμὸς ἐταύτισε τὴν τύχην του μετὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπεχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῶν ποικίλων αἰρετικῶν ὀτινες ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενοι εἰς Συρίαν, εἰς Αἴγυπτον, εἰς Μεσοποταμίαν, εἰς Ἀρμενίαν, εἰς Περσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰνδικήν, ἀλλὰ τίποτε κοινὸν ἢ σχεδὸν τίποτε πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν μὴ ἔχοντες. Εἰμπορεῖ ἴσως νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι τοιοῦτο πολίτευμα ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέβλητον μετὰ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ αἰρετικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων ἀνάκτησιν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπρεσβεύθη ἔκτοτε παρά τινων, καὶ θέλομεν ἴδει αὐτὴν ἀγωνιζομένην νὰ προτείνῃ αὐθις τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς αἰρετικούς. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ. Μακρὰ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ συμβιβασμὸς ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι οἱ αἰρετικοὶ κατήντησαν οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν ὀλεθριωτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐδέησεν ἄρα ν' ἀποκοπῶσι τὰ ἄκρα ἵνα σωθῇ τὸ λοιπὸν σῶμα· ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα ὕλική ζημία ὑπῆρξε μεγάλη, δὲν τὸ ἀρνούμεθα· ἀλλ' ὄχι τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡ ἠθικῇ. Οἱ αἰρετικοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἀπέβησαν μόνον ὄργανα τυφλὰ τῶν ἀσπονδοτέρων ἡμῶν πολεμίων· οἱ αἰρετικοὶ ἐκεῖνοι ὅλως ἐνταύτῳ ἀπέβαλον τὸ πνεῦμα οὗ εἶχον ἐμφορηθῆ οἱ ἰδρυταὶ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Οἱ νεστοριανοὶ, οἱ μονοφυσῖται καὶ αἱ πολυάριθμοι αὐτῶν διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις, εἶχον πρὸ καιροῦ ἀπολέσει τὴν συνείδησιν τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως ἐξ ἧς παρήχθησαν πάλαι ποτὲ εἰς τὸ εἶναι, περιέπεσον βαθμηδὸν ἔκτοτε εἰς ἐσχάτην ἀμάθειαν καὶ δεισιδαιμονίαν, καὶ κατήντησαν εἰς νεκροὺς τινὰς ὀρισμοὺς καὶ τύπους, ἄλλο σημεῖον ζωῆς μὴ δίδοντες εἰμὴ τὸ κατὰ τῶν ὀρθόδοξων μῖσος. Διότι συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις εἰς ὁμοίας ἢ ἀναλόγους περιστάσεις· αἱ περὶ ἀρχῶν ἐριδες ἐκτρέπονται εἰς ἐριδας περὶ λέξεων, αἱ δὲ λέξεις αὗται, γινόμεναι τὸ σύνθημα μεριδῶν ἀντιζήλων, ἐξακολουθοῦσιν ὑποτρέφουσαι τὰ πάθη, καὶ ἀφοῦ

ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἔχωσι πρακτικὴν τινα σημασίαν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὡς ἐκ τῶν παθῶν τούτων περιορίσθη ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλ' ἐντὸς τοῦ περιορισθέντος τούτου κύκλου ὁ ἑλληνισμὸς ἐκτῆσατο ἐνότητα καὶ πειθαρχίαν, δι' ὧν καὶ μόνων ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμόν ἐπὶ ὀκτακόσια περίπου ἔτη. Ἡ δ' ἐνότης αὕτη καὶ πειθαρχία ὀφείλονται πρὸ πάντων εἰς τὴν γενναίαν σύνεσιν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγωνάτου.

Τὰ αὐτὰ σχεδὸν αἷτια προεκάλεσαν ὡσαύτως τὴν διοικητικὴν τοῦ κράτους μεταρρύθμισιν· ἡ μείωσις δηλαδὴ αὐτοῦ ἕνεκα τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν σλαυικῶν καὶ βουλγαρικῶν φυλῶν καταλήψεως τῶν παρὰ τὸν Ἰστρον χωρῶν, καὶ ἡ μείζων ἀνάγκη ὀραστηρίου ἐποπτείας καὶ ἀμύνης τῶν περιλιπομένων ἐπαρχιῶν. Μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, τὸ κράτος, περιλαμβάνον ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μεσογείου, τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἔχον ἐν τῇ ἀνατολικῇ μὲν Εὐρώπῃ ὄριον τὸν Ἰστρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Ἀράξην, ἦτο διηρημένον εἰς μεγάλας διοικήσεις καὶ στρατηγίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἐπειδὴ οἱ Ἀραβες κατέκτησαν τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, ἐν μέρει τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἀπὸ βορρᾶ δὲ οἱ μὲν Λομβαρδοὶ ἐξηπλοῦντο διὰ τῆς μέσης Ἰταλίας μέχρι τῆς κάτω, οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατέλαβον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μυσίαν, ἐδέησε τὸ κράτος νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς μικροτέρας διοικητικὰς περιφερείας καὶ εἰς ἐκάστην νὰ ἐγκατασταθῇ στρατιωτικὸν σῶμα ἑτοιμὸν πάντοτε νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐπίθεσιν. Αἱ μικρότεραι αὗται διοικητικαὶ περιφέρειαι ὠνομάσθησαν θέματα, ὅπως πρὸ καιροῦ ἤδη, ἀπὸ τῶν τοῦ Μαυρικίου χρόνων, ὠνομάζοντο τὰ καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν προεδρεύοντα στρατιωτικὰ σώματα· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις ἔλαβε κυρίως στρατιωτικὸν χαρακτῆρα. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον αἱ διοικητικαὶ διαίρεσεις, ἀλλὰ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ὄροι ἐντελῶς ἤδη ἐξελληνίσθησαν· ἐπὶ παραδείγματός οἱ μὲν *λογγῆνοι* μετωνομάσθησαν χιλίαρχοι, οἱ δὲ *κεντουρίονες*, ἐκατόνταρχοι, οἱ δὲ *κόμητες*, στρατηγοὶ, καὶ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, «Ἐλληνίζοντες καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες» διε-

τέλουν, ὥστε εἰς ὅλους ἤδη τοὺς κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐπεκράτησεν ἡ Ἑλληνικὴ. Εἶδομεν ὅτι ἡ νομοθεσίς, ἡ νομολογία καὶ ἡ νομοδιδασκαλία ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ. Ἀπὸ Μαυρικίου πάντες οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, πάντα τὰ διατάγματα, πάντα ἐν γένει τὰ δημόσια ἔγγραφα ἐλληνιστὶ πλέον ἐδημοσιεύοντο. Ἀπὸ Ἡρακλείου ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται τὰ νομίσματα· διότι ἐνῶ μέχρι τοῦ βασιλέως τούτου ἦσαν ἐντελῶς λατινικὰ, ἔκτοτε ἀπαντῶνται χαλκᾶ τινὰ νομίσματα φέροντα τὰς ἐλληνικὰς λέξεις ἐν τούτῳ νίκᾳ· ἐπειτα δὲ ἐξελληνίσθησαν καὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ὡς ἀν ἤσθάνετο τὸ πανταχόθεν τοῦτο προσβαλλόμενον καὶ ἀκρωτηριασθὲν κράτος, ὅτι μόνον διὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἐλληνισμοῦ ἠδύνατο εἰσέτι νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἀντιτάξῃ ἀποχρῶσαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ ἄμυναν. Ναὶ μὲν δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ τοιοῦτος ἐξελληνισμός καὶ ἀναδιοργανισμός τοῦ κράτους ἐγένετο ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Ὁ περὶ τοῦ γεγονότος τούτου γράψας ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἀποδίδει αὐτὸ ἀορίστως εἰς τοὺς ἀπὸ Ἡρακλείου κρατήσαντας· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῶν τριῶν τοῦ Ἡρακλείου διαδόχων ὁ μὲν Κώνστας, βασιλεύσας ἔτη 26, διετέλεσε κατὰ μὲν τὰ πρῶτα δέκα ἔτη ἀνήλικος, κατὰ δὲ τὰ ἔξ τελευταῖα ἀπὸν ἐκ τῆς ἀνατολῆς, κατὰ δὲ τὰ ἐν τῷ μεταξύ δέκα ἔτη ἀπησχολήθη ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων καὶ ὑπὸ τοῦ πρὸς τοὺς Ἀραβὰς καὶ τοὺς Σλαύους πολέμου, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αὐτῷ τὴν μεγάλην ἐκείνην διοικητικὴν μεταρρύθμισιν καὶ οὐδὲν ἤττον δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη διενηργήθη ἐπὶ τῆς μετ' οὐ πολὺ ἀρξαμένης πολυταράχου καὶ ἀσυνέτου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Ὅπως δὴποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι διεξήχθη κατὰ τὴν ἐβδόμην ταύτην ἑκατονταετηρίδα· ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λέγει αὐτὴν γενομένην οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπὸ Ἡρακλείου κρατησάντων, ἀλλὰ καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐστενώθη καὶ ἠκρωτηριάσθη κατὰ τε τὰς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείᾳ, ὅπερ ὁμολογουμένως συνέβη ἐν τῇ 7ῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι τότε περίπου συνεπληρώθη ὁ κυβερνητικὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἐξελληνισμός.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνάτον, παρατη-

ροῦμεν ὅτι καὶ ἂν δὲν ἀποδοθῆ αὐτῷ ἡ διοικητικὴ ἐκείνη μεταρρυθμισίς, αἱ δύο ἕτεραι μεγάλαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξεις, ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως, καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς θρησκευτικῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐνότητος, ἄρκοῦσιν ἵνα ἀναδείξωσι τὴν βασιλείαν ἐκείνην μίαν τῶν μᾶλλον ἀξιωματικωτέρων οὐ μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου. Μὴ παραλείψωμεν προσέτι ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐπενήργει πάντοτε καὶ ἄλλως εἰς τὴν Εὐρώπην. Περὶ τὸ 668 ἔτος λ. χ. προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας ὁ ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας Ἕλληνας Θεόδωρος, ὅστις ἔφερεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην τῆς Ἀγγλίας, ἐκτὸς ἄλλων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν βιβλίων, τὸν Ἰώσηπον, ἕνα Ὅμηρον ἐπὶ παπύρου γεγραμμένον, καὶ ἐπὶ περγαμηνῶν τὰς ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ὑπέθαλπεν εἰς τὰς ἀπωτάτας τῆς δύσεως χώρας τὰ ζώπυρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ παρεσκεύαζε τὴν βραδύτερον ἐπελθοῦσαν αὐτόθι λαμπρὰν ἐκλαμψιν. Οὐδὲν ἥττον οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι ὁμιλοῦσι κατὰ τὸ σὺνηθες περὶ ὅλης ταύτης τῆς περιόδου ὀλιγώρως καὶ ἐνίοτε μάλιστα μετὰ δεινῆς περιφρονήσεως. Ἄλλ' ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία ὁμοιάζει χώραν μεγαλοπρεπῆ, ποικίλην, εὐφορον πολλακίς, τὴν ὁποίαν ὁμως διερχόμεθα ἐν νυκτὶ ἢ ἐν τῷ μέσῳ πυκνοτάτης ὁμίχλης, ὥστε ἢ εὐδύως διακρίνομεν τὰς φυσικὰς αὐτῆς ιδιότητας ἢ ἀσαφεῖς τινὰς καὶ τερατώδεις βλέπομεν σκιάς. Ἐάν ποτε ἐπιλάμψῃ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης χώρας ἀνέφελος ὁ ἥλιος τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ ἐκλείψῃ πρὸ πάντων τὸ πρῖσμα τῶν προλήψεων καὶ τῶν ἀντιπαθειῶν δι' οὗ ἡ ἱστορία ἐκείνη καθορᾶται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄχρι τοῦδε, ὅπου δὲ διδασκτικωτέρα καὶ χαριστέρα δὲν θέλει αὕτη ἀναφανῆ εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν.

Ἀποθανόντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ τὰ τέλη τοῦ 685, ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰουστινιανός Β' εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 16. Ὁ Ἰουστινιανός Β' δὲν εἶχε βεβαίως, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα τοῦ ἀρχηγέτου τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκέκτητο ἀνδρείαν καὶ δραστηριότητα μείζονα τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου. Καὶ ὁμως ἡ βασιλεία αὐτοῦ εἶναι μίαν τῶν ὀλεθριωτάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Αἱ πρῶται ἐκεῖναι ἀξιολόγων τινῶν προτερημάτων ἀφορμαὶ μετεβλήθησαν, ἄδηλον πῶς καὶ διατί, εἰς κακίας δεινὰς ἡ ἀνδρεία

ἐξώκειλεν εἰς ἀγριότητα, ἢ δραστηριότητα, εἰς ἄφρονα πολυπραγμοσύνην· ἡ δὲ ἀγριότης αὕτη καὶ ἡ ἄφρων πολυπραγμοσύνη, ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως ἦν φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπήνησαν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιτεινόμενοι ἔλαβον ἐπὶ τέλος τὸν χαρακτῆρα ἀληθῶς θηριώδους παραφροσύνης.

Ὅτε ἐβασίλευσεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' τὸ ἀραβικὸν κράτος κατετρώχετο ὑπὸ δεινῶν ἐμφυλίων διενέξεων. Ὁ μέγας καλίφης Μωαυῖζ εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 680· μετ' οὐ πολὺ δὲ προέκυψαν ποικίλοι τῆς ἀρχῆς μνηστῆρες, ὧν ἰσχυρότατος μὲν ἦτο ὁ Ἀβδαλμελικ, ὅστις ὅμως ὑπὸ πολλῶν ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν περισπώμενος καὶ ὑπὸ τῶν Μαρδαϊτῶν πάντοτε πιεζόμενος, προέτεινε εἰς τὸν νέον βασιλέα τὴν ἀνανέωσιν τῆς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ συνομολογηθείσης εἰρήνης, ἐπὶ ὅροις μάλιστα συμφερωτέροις ὡς φαίνεται. Ἡ σύνεσις ἀπήτει τὴν παραδοχὴν τῶν ὅρων τούτων, διότι περὶ ἀνακτῆσεως μὲν τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων καταληφθεισῶν χωρῶν σπουδαῖος λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη, τὴν δὲ προσοχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ ἤδη ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ κράτους διοίκησις. Ἄλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς ἀπάντησιν διατάττει τὸν στρατηγὸν Λεόντιον νὰ ἐμβάλῃ μετὰ δυνάμειος ἀξιολόγου εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας χώρας· ὁ δὲ, διελθὼν τῶντι νικηφόρος τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Μηδίαν καὶ μέχρι τῆς Ὑρκανίας πρόελθὼν, ἐπάγεται ἀπανταχοῦ μέγαν μὲν τῶν μωαμεθανῶν φόνον, ἔτι δὲ μείζονα φορολογίαν καὶ τρέπεται ἤδη πρὸς νότον ἐπὶ τὴν Συρίαν. Ὁ Ἀβδαλμελικ τότε ἐπαναλαμβάνει τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς παραδέχεται αὐτὰς ἂν καὶ, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν συγκεχυμένων εἰδήσεων τῶν χρονογράφων, κατὰ μὲν τὰ ἄλλα αἱ ἤδη συνομολογηθεῖσαι συνθήκαι δὲν ἦσαν πολὺ τῶν προτέρων ἐπωφελέστεραι, καθ' ἓνα δὲ ὅρον ὁμολογουμένως ἀπέβησαν σφόδρα ἐπιζήμιοι. Τῶντι κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας αἰτινες ἐγένοντο τῷ 686, ὁ καλίφης τῶν μωαμεθανῶν ὑπέσχετο νὰ τελεῖ εἰς τὸν χριστιανὸν μονάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἑκάστην ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δοῦλον· συνεφωνήθη δὲ πρὸς τούτοις ἵνα ἔχωσι κοινῶς κατὰ τὸ ἴσον τοὺς φόρους τῆς Ἀρμενίας, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς νήσου Κύπρου· ἀλλὰ, τοῦτο δὲ ὑπῆρξε λάθος ἀκατανόητον, συνεφωνήθη ἐπὶ τέλους, ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀνακαλέσει τὸ τῶν Μαρδαϊτῶν τάγμα ἐκ τοῦ Λιβάνου καὶ ἀφαιρέσει οὕτω ἐκ μέσου τὸ δεινὸν ἐκεῖνο τοῦ ἐν Συρίᾳ μωαμεθανισμοῦ φόβητρον. Ἐπα-

να λαμβάνομεν ὅτι δὲν γνωρίζομεν μέχρι τίνος οἱ δύο πρῶτοι ὄροι ἦσαν ἐπωφελέστεροι τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ὅπως εἶχεν αὕτη πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Λεοντίου. Ἄλλ' ἡ ἀνάκλησις τῶν Μαρδαϊτῶν ἦτο προφανῆς ἀφροσύνη καὶ δικαίως προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Θεοφάνους, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εὐτῷ πολιτευσάμενος χάλκεον τεῖχος διέλυσε, «πᾶσαι γὰρ αἱ νῦν οἰκούμεναι παρὰ τῶν Ἀράβων εἰς τὰ ἄκρα πόλεις ἀπὸ Μοψουεστίας καὶ ἕως τετάρτης Ἀρμενίας ἀνίσχυροι καὶ ἀοίκητοι ἐτύχχανον διὰ τὴν ἐφοδὸν τῶν Μαρδαϊτῶν, ὧν παρασταλέντων, πάνθ' εἰνα κακὰ πέπονθεν ἡ Ῥωμανία ὑπὸ τῶν Ἀράβων μέχρι τοῦ νῦν.» Οἱ ἀνακληθέντες τότε ἐκ τοῦ Λιβάνου Μαρδαῖται λέγονται συμποσούμενοι εἰς 12,000 ἀνδρῶν καὶ ἐγκατεστάθησαν ὡς στρατιωτικαὶ ἀποικίαι οἱ μὲν εἰς Παμφυλίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν Θράκην. Ἐν παρόδῳ δὲ σημειούμεν ἐνταῦθα ὅτι Μαρδαῖται ἀναφέρονται βραδύτερον καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐξ οὗ ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράυερ ἠξίωσεν ὅτι τῶν Μαρδαϊτῶν τούτων ἀπόγονοι εἶναι οἱ Μανιαῖται καὶ τοῦτο, διότι τὸ ὄνομα τῶν Μανιατῶν εἶναι δῆθεν ἀπλῆ μετάφρασις τοῦ τῶν Μαρδαϊτῶν ὀνόματος, καθ' ἣν προαναφέραμεν ἄνωτέρω ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκ τῆς ἱρανικῆς λέξεως *mard*, ἣτις σημαίνει ὡς βεβαιουῖσι τὸν ὀρεινὸν ληστήν, τὸν τολμηρὸν, τὸν μανιώδη. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι οὐδεὶς σπογδαῖος ἄνθρωπος παρεδέχθη τὰ τοιαῦτα φλυαρήματα τῶν ὁποίων τὸ ἀνυπόστατον ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὁ Γερμανὸς Ζιγκάϊζεν.

Ἡ προαναφερθεῖσα ἐπιζήμιος πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς εἰρήνη δὲν ἐξηγεῖται μέχρι τίνος εἰμὴ διὰ τοῦ πολέμου ὃν ἀμέσως ἔπειτα ἐπεχείρησεν ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων καὶ τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ κατασταθέντων Βουλγάρων. Καὶ ὁ μὲν Θεοφάνης ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τὴν διάλυσιν τῆς πρὸς τούτους εἰρήνης· ἀλλὰ εὐλογώτερον φαίνεται, ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς τοῦ Λεοντίου ἐπιστρατείας, προεκάλεσαν αὐθις τὰς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων ἐπιδρομὰς, αἱ δὲ σχέσεις τὰς ὁποίας θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον ἐπισήμως βεβαιουμένας μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ Σλαύων καθιστῶσι τὴν εἰκασίαν ταύτην πιθανήν. Οἱ Σλαῦοι ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐπικίνδunami ὅσω συνεμάχησαν ἤδη μετὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς χερσαίας λεηλασίας, ἐπεχείρησαν προσέτι πειρατικὰς πράξεις ἐμβαλόντες ἐπὶ τούτῳ ἐντὸς αὐτῆς τῆς

Προποντίδος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀφοῦ ἐν ἔτει 687 ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Θράκην τὰ ἰππικὰ συντάγματα, ἔπειτα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἐπιστρατεύσας αὐτὸς κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σλαύων, λαμπρῶς ἀμφοτέρους κατετρόπωσε. Ναὶ μὲν λέγεται ὅτι ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς στρατείας ταύτης ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδραν τινὰ Βουλγάρων, καθ' ἣν ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ἀλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἠλάττωσε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος, διότι οὔτε οἱ Βούλγαροι φαίνονται ἐξακολουθήσαντες τὰς ἐχθροπραξίας, οὔτε διεκωλύθη ἐξ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τοῦ νὰ καταφέρῃ καιρίαν τινὰ εἰς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ Σλαῦους πληγὴν. Τῶντι ἀναλογιζόμενος, ὅτι οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, γείτονες ἤδη ὄντες τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ ἐγκατασταθέντων Βουλγάρων, ἠδύνατο διὰ τῆς ἀείποτε προθύμου τῶν δύο τούτων συμμαχίας νὰ ἀποβῶσι πολὺ μᾶλλον ἢ πρότερον ἐπικίνδυνοι εἰς τὸ κράτος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε νὰ διασπάσῃ τὴν εὐκολίαν τῆς συμμαχίας ταύτης μετακομίζων τοὺς πλείστους τῶν Σλαύων ἐκείνων εἰς τὴν μικράν Ἀσίαν. Ἐγκατέστησε δὲ αὐτοὺς εἰς τὸ θέμα τὸ λεγόμενον τοῦ Ὀψικίου, τὸ ὁποῖον κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικωτάτῃ μικρᾷ Ἀσίᾳ περιελάμβανε τὰς ἀρχαίας χώρας τῆς Μυσίας, Βιθυνίας καὶ ἐν μέρει Φρυγίας, ἐκαλεῖτο δὲ οὕτω ἀπὸ τῶν αὐτόθι σταθμευόντων ταγματῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς obsequium ὀνομαζομένων λατίνιστι, ἐξ οὗ παρήχθη ἡ προσηγορία τοῦ Ὀψικίου. Τελευταῖον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ περὶ θεμάτων πραγματείᾳ αὐτοῦ, βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατόπισσε συγχρόνως μοῖραν τινὰ Σλαύων εἰς τὰ ὄρεινότερα τῆς Μακεδονίας, πρὸς δυσμὰς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ.

Μόλις δ' ἐρρυθμίσθησαν οὕτω τὰ τῶν Σλαύων πράγματα, καὶ παρήχθησαν νέα ἐχθροπραξία πρὸς τοὺς μωαμεθανούς. Οἱ Ἄραβες δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι δυνηθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου βόρειον Ἀφρικὴν, ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν χριστιανῶν εἶχεν ἰκανῶς αὐτόθι κολοβωθῆ· ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν κατεῖχεν ἤδη εἰμὴ τὴν παραλίαν τῆς βορείου Ἀφρικῆς καὶ τὰς περὶ τὴν παραλίαν πόλεις, ἢ δὲ μεσογειότερα χώρα ἀπὸ τῆς ἠττης ἦν οἱ μωαμεθανοὶ ἔπαθον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ ἐγχωρίου ἡγεμόνος. Κατὰ τούτου λοιπὸν τοῦ ἐγχωρίου ἡγεμόνος ἐπεχείρησε νῦν ὁ καλῖφης Ἀβδάλμελίκ μεγάλην τινὰ στρατείαν. Ἄλλ' ὁ Ἰουστινιανός, βλέπων ἐντεῦθεν κινδυνεύοντα τὰ ἐν Ἀφρικῇ λείψανα τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν Καρχηδόνα ναυτικὴν καὶ πε-

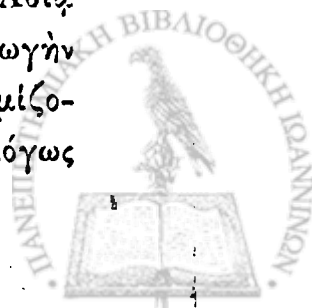
ζικὴν δύναμιν ἰσχυράν. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Καλίφου εἶχε καταβάλει μετὰ πεισματώδη μάχην τὸν ἐγγώριον τῆς Ἀφρικῆς ἡγεμόνα, καὶ ἐβάδιζεν ἐπὶ τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσαν, ὅτε κατέφθασεν εἰς αὐτὴν ἢ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπικουρία. Συγκροτηθέντος δὲ περὶ Καρχηδόνα ἀγῶνος κρισίμου, οἱ Ἄραβες κατετροπώθησαν ὀλοσχερῶς καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατακτητικὰ αὐτῶν βουλευματα.

Τὸ περιεργὸν εἶναι ὅτι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται δὲν φαίνονται διαλύσασαι τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν συνθήκας. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐπομένων γεγονότων, καθ' ἃ ὁ μὲν Ἰουστινιανὸς πολιτεύεται ὡσεὶ προκαλῶν τὸν πόλεμον, ὁ δὲ Ἀβδαμελικὸς ὡσεὶ ἀποφεύγων αὐτὸν, οὐδέτερος ὅμως ἀξιοῖ ὅτι ἡ εἰρήνη, ἀνετρέπη ἤδη ἔνεκα τῶν περὶ Καρχηδόνα πολεμικῶν γεγονότων. Μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε πρᾶξιν, ἣτις δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῆ, καὶ ἔτι δυσκολώτερον νὰ δικαιολογηθῆ. Κατὰ τὰς συνθήκας ἡ νῆσος Κύπρος ὑπήγετο ἐξ ἡμισείας εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸν καλίφην. Τῷ δὲ 690 ὁ Ἰουστινιανὸς μετόπισεν ἅπαντας τοὺς χριστιανούς τῆς νήσου ἐκείνης κατοίκους εἰς πόλιν τινα πλησίον τῆς Κυζικίου κτισθεῖσαν καὶ ὀνομασθεῖσαν Ἰουστινιανούπολιν. Διὰ τί ἔπραξε τοῦτο; Ἄρα γε διότι ὑπολαμβάνων τὸν πόλεμον ἐπιχειρῶν ἐνόμιζεν ὅτι κινδυνεύει νὰ ἀποβάλλῃ ὀλοσχερῶς τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου; Ἀλλὰ τοῦτου τεθέντος ἡ παράδοξος ἐκείνη ἀπόφασις ἦτο πολυειδῶς ἀσύνητος· καθότι ἡ δὲν ἔπρεπε νὰ προκαλῆ τὸν πόλεμον, ἡ ἂν ὁ πόλεμος ἦτο ἀναπόδραστος, ὤφειλεν, ἀντὶ νὰ ἐρημώσῃ τὴν νῆσον, νὰ ἀγωνισθῆ ἐξεναντίας εἰς τὸ νὰ ἀποβάλλῃ ἐκεῖθεν ἐντελῶς τοὺς Ἄραβας, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, διότι ἂν ἡ ἀνάκτησις τῶν ἠπειρωτικῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ ἰσλαμισμού ἦτο πρᾶγμα δυσχερὲς καὶ ἐνίστε, ὡς προεξήγησαμεν, ἀσύμφορον, ἢ τῶν νήσων σωτηρία δὲν ἦτο ἀκατόρθωτος εἰς τὸν θαλασσοκρατοῦντα ἑλληνισμόν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ μετοικεσία αὕτη τῶν Κυπρίων ἀπέβη ὀλεθρία εἰς τε τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὴν ὡραίαν αὐτῶν πατρίδα, ἣτις ἔσωζε μέχρι τῶν χρόνων τούτων οὐκ ὀλίγα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς καὶ εὐπορίας. Πολλοὶ τῶν μετοικησάντων Κυπρίων ἐναυάγησαν καθ' ἰδὸν ἄλλοι ἀπέθανον ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν ἀποικίᾳ· ἅπαντες δὲ ἐδυστύχησαν ἀποβαλόντες ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πατρίδι κτήματα λαμπρὰ τὰ ὅποια δὲν ἀνεπλήρωσαν βεβαίως αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς αὐτοὺς

περὶ Κύζικον γαῖαι. Ἐν τῷ μεταξύ αἱ πόλεις τῆς Κύπρου, καὶ μάλιστα ἡ ἀρχαία Σαλαμίς, ἡ τότε Κωνσταντία καλουμένη, κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων· καὶ ἐπέστρεψαν μὲν οἱ περιλιπόμενοι Κύπριοι εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, κατ' ἄλλους μὲν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Λέοντος ὅτε ἀνεκτῆθη ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἡ νῆσος ἐκείνη, ἀλλὰ αἱ ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπραὶ αὐτῆς πόλεις οὐδέποτε ἀνέκυψαν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης.

Καὶ οὐδ' εἰς ταύτην τὴν μετοικεσίαν τῶν Κυπρίων ἠρκέσθη ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐπετάχυνε τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἄραβας συνθηκῶν. Οὗτοι ἐτέλουν τὸν συμφωνηθέντα ἐτήσιον φόρον εἰς νομίσματα ἑλληνικὰ, διότι δὲν εἶχον εἰσέτι κόψει ἴδια νομίσματα. Ἡδὴ δὲ ὁ Ἀβδαλμελίκ, κόψας νόμισμα μωαμεθανικόν, ἠθέλησε νὰ καταβάλλῃ τὸν φόρον τῷ 690 διὰ τοῦ νομίσματος τούτου. Ἄλλ' ὁ Ἰουστινιανός ἀπεποιήθη νὰ δεχθῆ αὐτὸ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἦν ἔφερε «Θεὸς ὁ κύριος» προσβάλλει τὴν περὶ τῆς ἀγίας Τριάδος χριστιανικὴν δόξαν. Εἰς μάτην ὁ Ἀβδαλμελίκ παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ μὴ ἐπιμένῃ, παρατηρῶν ὀρθῶς ὅτι οἱ Ἄραβες ὡς καὶ πᾶν ἄλλο ἔθνος αὐτόνομον, εἶχον δικαίωμα νὰ κόψωσι νόμισμα, καὶ ὅτι οὐδεμία ὡς ἐκ τούτου προεγίνετο εἰς τοὺς χριστιανούς ζημία, διότι ἡ ὀλκὴ τοῦ διδομένου χρυσοῦ ἦτο ἡ αὐτή. Ὁ Ἰουστινιανός δὲν ἠθέλησε νὰ ἀκούσῃ τίποτε, καὶ, παρασκευάσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον παρέλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις 30,000 Σλαύων ἐκ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ μετοικισθέντων, ὤρμησε, τῷ 691, ἐπὶ τὴν Κιλικίαν. Ἀντιπαρετάχθησαν δὲ καὶ οἱ Ἄραβες περὶ Σεβαστοῦπολιν ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μωάμεθ, διαμαρτυρόμενοι πάντοτε ὅτι αὐτοὶ δὲν διέλυσαν τὰς συνθήκας οὔτε τοὺς ὄρκους παρεβίασαν, ἐπικαλούμενοι τὴν τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ παραβάτου, καὶ εἰς ἔνδειξιν κρεμάσαντες ἐπὶ δόρατος ὑψηλοῦ, ἀντὶ σημαίας, αὐτὸ τῶν συνθηκῶν τὸ πρωτότυπον. Ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ τότε μάχῃ, κατ' ἀρχὰς ὁ Ἰουστινιανός ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σλαῦοι, συνεννοηθέντες μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀράβων, ἠυτομόλησαν οἱ πλεῖστοι πρὸς τοὺς πολεμίους, ὥστε ὁ Ἰουστινιανός ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ· καὶ, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ὀργῆς, ἐξωλόθρευσε σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις τὴν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σλαυικὴν ἀποικίαν. Εἶναι περιττὸν νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ νέου βασιλέως κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι αὐτὴ νομίζομεν ἀφ' ἑαυτῆς ἀποχρώντως χαρακτηρίζεται· προεκάλεσε παραλόγως

τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἀραβας συνθηκῶν μετεχειρίσθη εἰς τὸν ἐν-
 τεῦθεν προκύψαντα πόλεμον τοὺς Σλαύους τῶν ὁποίων ἡ πίστις δὲν
 ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰμὴ σφόδρα ἀμφίβολος· ἐξετράπη ἔπειτα εἰς ἄδι-
 κον τιμωρίαν κατὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδῶν αὐτῶν, τινὲς μά-
 λιστα προσθέτουσιν ὅτι κατέστρεψε, πρᾶγμα ἀπίστευτον, καὶ αὐτοὺς
 τοὺς μείναντας πιστοὺς Σλαύους· ἐπὶ δὲ πᾶσιν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ
 τὸν ἄπαξ ἀρξάμενον ἀγῶνα, ἀπησχολήθη αἴφνης εἰς τὰ ἐσωτερικὰ
 πράγματα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀβδαλμελικὸς δὲν ὠφελήθη ὅσον ἠδύ-
 νατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου τροπῆς. Ἐννοεῖται
 ὅτι δὲν προέκειτο πλέον περὶ τοῦ φόρου ὃν ἐτέλουν μέχρι πρό ὀλίγου
 οἱ Ἀραβες· ἀλλὰ εἴτε διότι ἡ ἥττα τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ὑπῆρξε το-
 σοῦτον ὀλοσχερῆς ὅσον ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν λέγεται, εἴτε διότι ἕνεκα
 τῶν προηγουμένων ἀτυχημάτων οἱ Ἀραβες δὲν ἤλπισαν νὰ καταβάλω-
 σι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἥτοι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, τοὺς χριστιανούς αὐ-
 τῶν ἀντιπάλους, ὁ Ἀβδαλμελικὸς ἠρκέσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς πλείονα
 κατάθλιψιν τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων, καὶ εἰς ἐπιδρομὰς καὶ λεη-
 λασίας, αἵτινες δὲν ἐτροπολόγησαν οὐσιωδῶς τὰ ἀνατολικά τοῦ κρά-
 τος σύνορα.

Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' ἠδυνήθη ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἀσχοληθῇ ἀπε-
 ρισπᾶστως ὁπωςοῦν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα· καὶ συνῆψε μὲν κατ'
 ἀρχὰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἑνὸς τῶν ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς
 πατρίου ἡμῶν ἱστορίας, ἥτοι μετὰ τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου, ἀλλὰ
 μετ' οὐ πολὺ ἐξετραχηλίσθη εἰς τὴν ἐσχάτην ἀφροσύνην καὶ θηριω-
 διάν. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνόδου ταύτης ἐκ τούτου ἰδίως προέκυψεν, ὅτι
 αἱ δύο προηγούμεναι οἰκουμενικαί, ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη, ἐνδιέτριψαν
 κυρίως περὶ δογματικὰ ζητήματα, οὐδ' ὁλως δ' ἠσχολήθησαν εἰς τὸ νὰ
 κανονίσωσι τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον τῶν
 λειτουργῶν τοῦ ὑψίστου, ἕτινα πάντα ἔχρηζον ὀριστικωτέρας τινὸς ρυθ-
 μίσεως. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν συνεκροτήθη τῷ 691 ἐν Κωνσταντινουπόλει
 ἡ νέα σύνοδος, ἣτις ὠνομάσθη πενθέκτη ὡς συμπληροῦσα τὴν πέμπτην
 καὶ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὠνομάσθη δὲ καὶ ἐν τῷ Τρούλλῳ
 ἀπὸ τῆς αἰθούσης ἐν ἣ συνεθρίασε καὶ ἣτις ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ
 τρούλλου δηλαδὴ θόλου. Ἡ σύνοδος αὕτη ἐξέδoto 102 κανόνας, ἐξ
 ὧν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἀπεποιήθη ἐπὶ τέλους νὰ ἐπικυρώσῃ ἐξ. Ἐκ
 τούτων δὲ πάλιν τῶν ἐξ, δύο μάλιστα εἶναι σπουδαιότατοι καὶ οὐ-

σιωδῶς ἐπενήργησαν εἰς τὰς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως θρησκευτικὰς σχέσεις· ὁ 13 ὅστις ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερέων, καὶ ὁ 36, ὅστις καθιέρου τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ 13 κανὼν διελάμβανεν «ἐπειδὴ ἐν τῇ Ῥωμαίων ἐκκλησίᾳ ἐν τάξει κανόνος παραδεδῶσθαι διέγνωμεν, τοὺς μέλλοντας διακόνου ἢ πρεσβυτέρου ἀξιούσθαι χειροτονίας καθομολογεῖν, ὡς οὐκέτι ταῖς αὐτῶν συνάπτονται γαμεταῖς· ἡμεῖς τῷ ἀρχαίῳ ἐξακολουθοῦντες κανόνι τῆς ἀποστολικῆς ἀκριβείας καὶ τάξεως, τὰ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν κατὰ νόμους συνοικέσια καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἐρρωσθαι βουλόμεθα· μηδαμῶς αὐτῶν τὴν πρὸς γαμετὰς συνάφειαν διαλύοντες, ἢ ἀποστεροῦντες αὐτοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα ὁμιλίας.» Μόνον εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἀπηγόρευσεν ὁ 12 κανὼν νὰ διατηρῶσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν· «τοῦτο δὲ, οὐκ ἐπ' ἀθετήσει ἢ ἀνατροπῇ τῶν ἀποστολικῶς προνομοθετημένων· ἀλλὰ τῆς σωτηρίας καὶ προκοπῆς τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῶν λαῶν προμηθεύμενοι.» Ὁ δὲ 36 κανὼν ἐπανελάβε τὴν διάταξιν τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (σελ. 678 καὶ ἐπ. τοῦ δευτέρου τόμου, καὶ σελ. 33 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος), δι' οὗ ἀπενεμήθησαν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως πρεσβεία ἴσα τῶν τοῦ Ῥώμης ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεκυρώθη αὐθις συνοδικῶς τὸ ἀείποτε παρὰ τῶν ἡμετέρων ἀξιούμενον, ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν δύναται νὰ ἔχη ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς κυριαρχικὴν τινα ἀξίωσιν. Τὰ δύο ταῦτα ζητήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων ὅσα ἐπήγαγον μετὰ ταῦτα τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχίσμα, ὑπελήφθησαν ἀείποτε καίρια ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν ὑπὲρ αὐτῶν ὑπερμαχοῦντες· εὐλόγως, τῇ ἀληθείᾳ. Ἀποκρούοντες τὴν ἀλλόκοτον κυριαρχικὴν ἀξίωσιν τῆς παπικῆς ἐξουσίας, δὲν ἔπραττον ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἡμῶν αὐτονομίαν· ἀποκρούοντες δὲ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, εἰς ἣν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἐπέμενε καὶ ἐπιμένει ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, προηροῦντο νὰ ἐξασφαλίσωσι κατὰ τὸ δυνατόν τὴν σεμνότητα τοῦ ἱερατικοῦ βίου ἣν τοσοῦτον σκανδαλωδῶς παρεβίασεν ἢ παρὰ τοῖς καθολικοῖς ἐπικρατήσασα ἀντίθετος ἀρχή. Ὅπόσον δὲ εἶχομεν καὶ ἔχομεν δίκαιον περὶ ταῦτα, μαρτυρεῖ τοῦτο, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δυτικοὶ, ὅτε κατὰ τὴν ἐκκαίδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, προκόψαντες ἐν παιδείᾳ καὶ ἐν πολιτισμῷ ἐν γένει, ἤρχισαν λογικώτερον τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐξετάζοντες, τὰ δύο ἐκεῖνα ζητήματα κυρίως ἀνέγραψαν εἰς τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρήσεως ἣν ὁ

ψωσαν κατὰ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων καὶ ἧτις ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλος τὸν θρησκευτικὸν χωρισμὸν τῆς δυτικοβορείου Εὐρώπης ἀπὸ τῆς δυτικομεσημβρινῆς. Ὡστε ἡ προκειμένη ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος συνετέλεσεν εἶπερ τις καὶ ἄλλη εἰς τὸ νὰ περιποιήσῃ τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ δύναται τούτου ἔνεκα νὰ λογισθῇ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην συμπληρωθέντος ἐξελληνισμοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὡς ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιωματικωτέρων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὰ σπουδαῖα ταῦτα γενικὰ ἀποτελέσματα, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ αὐξουσα ἀφροσύνη τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκορύφωσε τὴν πρὸ καιροῦ ἐπικρατήσασαν κατ' αὐτοῦ δυσἀρέσκειαν, διότι ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον ἐπεχείρησεν ἀκαίρως, ἐν τῷ μέσῳ δεινῆς ἀμνηχανίας, λαμπρὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκοδομήματα, ἀλλὰ ἐπὶ μᾶλλον ἀσυνέτως πολιτευόμενος καὶ παραφερόμενος καὶ ἐξαγριούμενος, τὴν τε ἐκκλησίαν περιύβρισε καὶ τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης πολυειδῶς κατεπίεσε καὶ ἐτυράννησε δι' ὑπουργῶν ἀπανθρώπων. Ἴνα ἐγείρῃ περὶ τὰ βασιλεία αὐτοῦ πολυτελῆ τινα κρήνην, ἐδέησε νὰ κατεδαφίσῃ τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου νὰ καθαγιάσῃ δι' εὐχῆς τὴν κατεδαφισιν ταύτην, ὃ δὲ ἀπεκρίθη «ὅτι εὐχὴν ἐπὶ συστάσει ἐκκλησιῶν ἔχομεν, ἐπὶ καταλύσει δὲ ἐκκλησιῶν οὐ παρελάβομεν.» Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἐπέμενε, ἠναγκάσθη ὁ πατριάρχης νὰ ἐνδώσῃ εἰπὼν «δὲ ὅσα τῷ Θεῷ ἀνεχομένῳ πάντοτε νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.» μεθ' ὃ κατηδαφίσθη ἡ ἐκκλησία πρὸς μέγα τοῦ λαοῦ σκάνδαλον. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ὁ μέγας λογοθέτης ἦτοι ὁ ἐπὶ τῶν οικονομικῶν ὑπουργὸς Θεοδόσιος, ἀνὴρ ποικίλους μεταβαλὼν βίους, διότι εἶχε διατελέσει ἄλλοτε μοναχὸς, καὶ ἄλλως δὲ ὡς ἀτίθασσος καὶ δεινότατος χαρακτηριζόμενος, ἐξετράπη εἰς δημεύσεις, βικιοπραγίας καὶ βασάνους. Ὁ πρωτοευνοῦχος καὶ σακκελάριος ἦτοι ἀρχιταμίης τοῦ βασιλέως Στέφανος, Πέρσης τὴν καταγωγὴν, διετέλει ἀνηλεῶς αἰκίζων τοὺς τε ἐργάτας καὶ τοὺς ἐπιστάτας τῶν οἰκοδομῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς πολίτας πολυειδῶς κακοποιῶν ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐξεμάνη ὥστε ἐτόλμησε νὰ μαστιγώσῃ ὡς παῖδά τινα αὐτὴν τὴν μητέρα τοῦ βασιλέως Ἀναστασίαν, ἧτις ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ υἱοῦ τῆς ἠθέλησε νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐκεῖνον παρατηρήσεις

περὶ τῆς ἀπηνουῦς διαγωγῆς του. Τὸ μῖσος καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ εἶχον φθάσει τῷ 695 εἰς τὸν βαθμὸν ἐκεῖνον καθ' ὃν ἀρχηγὸς μόνον ἀπαιτεῖται ἵνα ἐκραγῇ εἰς ἐπανάστασιν. Ὁ βασιλεὺς, ὡς φαίνεται, ὑπόπτειε τὸν κίνδυνον καὶ ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτόν· ἀλλὰ, καθὼς συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἐπετάχυνεν ἐξ ἐναντίας τὴν καταστροφὴν.

Ὁ στρατηγὸς Λεόντιος, τὸν ὁποῖον εἶδομεν νικηφορῆσαντα κατὰ τῶν Ἀράβων ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, εἶχε πέσει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ καὶ ἦτο πρὸ τριετίης φυλακισμένος· ἤδη δὲ εἶτε κατὰ σύμπτωσιν ἀπλῶς εἶτε διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφοβήθη μήπως ἀπολυθεὶς ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς παρασκευαζομένης στάσεως, διώρισεν αὐτὸν στρατηγὸν Ἑλλάδος καὶ διέταξε, παρασκευάσας τοὺς ἀναγκαίους δρόμους, νὰ ἐκπλεύσῃ αὐθημέρον ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ διαταγὴ συνεπλήρου τὴν σειρὰν τῶν ἀσυνέτων τοῦ βασιλέως πράξεων, διότι παρέσχεν εἰς τὸν Λεόντιον ἀφορμὴν καλλίστην νὰ ἐκτελέσῃ τὸ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως μελετώμενον κίνημα. Τῶντι τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ Λεόντιος εἶχε μὲν ἐπιβιβασθῆ εἰς τοὺς δρόμους ὡσανεὶ ἦτο ἔτοιμος νὰ ἀναχωρήσῃ, ἀλλὰ, προελθούσης ὀλίγον τῆς νυκτός, ἐξέρχεται τῶν πλοίων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὀπλισμένων ἀνδρῶν καὶ τινων συνωμοτῶν, ἔρχεται ἐν πάσῃ σιγῇ εἰς τὸ πραιτώριον, συλλαμβάνει τὸν ἑπαρχον, ἀνοίγει τὰς φυλακὰς, ἀπολύει καὶ ὀπλίζει τοὺς ἐν αὐταῖς ἐγκαθειργμένους πολυαριθμους πολίτας καὶ στρατιώτας· καὶ πάντες οὕτως ὁμοῦ ὁρμῶσιν εἰς τὴν μεγάλην τῆς πόλεως πλατεῖαν, κράζοντες «Ὅσοι χριστιανοὶ εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν,» καὶ πέμψαντες εἰς ἕκαστον τμήμα τῆς πόλεως ἀνθρώπους ἐπιτετραμμένους νὰ κηρύξωσι τὸ αὐτὸ σύνθημα. Ἡ πόλις ἐν τῷ ἅμα συνεκινήθη ἅπασα διότι ἡ ἀπελπισία εἶχε κορυφωθῆ ἐκ τῆς φήμης τῆς διαδοθείσης ὅτι ὁ πατρικιος καὶ στρατηγὸς Στέφανος ὁ Ρούσιος, εἶχε διαταχθῆ νὰ ἀποκτείνῃ τὴν νύκτα ἐκείνην τὸν δῆμον Κωνσταντινουπόλεως, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου· εἶτε εἶχεν ὑπόστασιν τινα ἡ φήμη αὕτη, εἶτε ἐχαλκεύθη ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν ἵνα ἔτι μᾶλλον παροξύνῃ τὰ πνεύματα. Τὸ πλῆθος λοιπὸν θορυβηθὲν συνηθροίσθη ἐν σπουδῇ εἰς τὸν λουτήρα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὅπου προσῆλθε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Λεόντιος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν. Ἀνελθὼν δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην εὗρεν αὐτὸν τεταραγμένον ὡσαύτως διὰ τὴν διαταγὴν ἣτις ἐδόθη, ὡς ἐβεβαιούτο

εἰς τὸν πατρίκιον Στέφανον καὶ ἔπεισε τὸν ποιμενάρχην νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν λουτῆρα καὶ νὰ ἀνακράξῃ «αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ κύριος.» Τότε τὸ πλῆθος ἀνεβόησεν «ἀνασκαφεῖν τὰ ὄστρα Ἰουστινιανού,» μεθ' ὃ ἅπαντες ἐξέδραμον εἰς τὸν ἵππόδρομον. Τὶ ἔπραξεν ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανός, δὲν λέγεται. Ἴσως δὲν εἶχεν ἀποχρώσας δυνάμεις ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἴσως ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ὅστις δὲν εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτὸν, διότι, ὡς προείπομεν, πλεῖστοι, ἐκ τῶν ἀπολυθέντων φυλακισμένων ὑπὸ τοῦ Λεοντίου ἦσαν ἀρχαῖοι στρατιῶται. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡμέρας γενομένης προσήχθη ὁ Ἰουστινιανός, ἄνευ ἀντιστάσεως, εἰς τὸν ἵππόδρομον, καὶ ἀφοῦ ἐρρινοκοπήθη ἐκεῖ, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, τὴν ἀρχαίαν Χερρόνησον τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου, τὴν σημερινὴν Σεβαστούπολιν τῆς Κριμαίας. Ἡ ἀλλόκοτος τῆς ῥινοκοπίας ποινή ἣτις κατὰ πρῶτον εἰσηχθῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοσάκις ἐφηρμόσθη ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπέπρωτο κατὰ παράδοξον τῆς θείας δίκης ἀνταπόδοσιν νὰ στιγματίσῃ ἐπὶ τέλος καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῆς δυναστείας ἐκείνης. Οἱ δύο ἀγριώτεροι τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ, ὁ πρῶην μοναχὸς Θεοδόσιος καὶ ὁ σακκελάριος Στέφανος, ἐσύρθησαν δεδεμένοι διὰ τῆς λεωφόρου καὶ ἀπαχθέντες οὕτω εἰς τὸν λεγόμενον Βοῦν κατεκάησαν αὐτόθι. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἀνευφημήθη βασιλεὺς ὁ Λεόντιος.

Ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῦ κράτους πολέμιοι. Τῳόντι οἱ Ἀραβες, ἡρεμήσαντες κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 696, ἐπεχείρησαν ἔπειτα τῷ 697 ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἐξάπέστειλαν πολλὴν δύναμιν ἐπὶ τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, τὴν ὁποῖαν τοσάκις ἐντὸς τῶν τελευταίων 50 ἐτῶν ἐζήτησαν ματαίως νὰ κυριεύσωσι καὶ ἤδη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἔμελλον γὰ καταλάβωσιν ὀριστικῶς. Ὁ στρατηγὸς Χασάν, εἰς ὃν ὁ καλίφης Ἀβδαλμελίκ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, ἐξεπόρθησε καὶ αὐτὴν τὴν μηδέποτε πρότερον ὑπὸ τῶν Ἀράβων κυριευθεῖσαν Καρχηδόνα. Καὶ δὲν ἔμεινε μὲν ἀδιάφορος εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὁ Λεόντιος, πέμψας ἀμέσως εἰς Ἀφρικὴν στρατὸν καὶ στόλον ὑπὸ τὸν πατρίκιον Ἰωάννην, ἄνδρα δεδοκιμασμένον περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα. Ὁ δὲ στρατηγὸς οὗτος, εἰ

καὶ φθάσας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Καρχηδόνας, ἐπέβαλεν ὅμως εἰς τὸν λιμένα, ἀφοῦ ἔλυσε τὴν ἄλωσιν δι' ἧς εἶχε φράξει αὐτὴν ὁ Χασάν, καὶ ἀποβιβάσθεις, ἔτρεφε καὶ ἐξεδίωξε τὴν ἐν τῇ πόλει καταλειφθεῖσαν ἀραβικὴν φρουρὰν, ἀνέκτησε δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς χώρας φρούρια. Ἄλλ' ὁ Ἀβδαλμελικ, μαθὼν τὰ γενόμενα, πέμπει τῷ 698 νέον καὶ ἰσχυρότερον στόλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μουσᾶ, ὅστις ἀναγκάζει ἤδη τὸν πατρικίον Ἰωάννην νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τε τῆς Καρχηδόνας καὶ ἐκ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, εἴτε διότι ἡ δύναμις ἦν ἡγεγῆτο ἀσυγκρίτως ἰσχυρότερα, εἴτε διότι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐνεργῶσιν ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωάννου τὰ σπέρματα τῆς ἀνταρσίας, ἧτις, ὡς θέλομεν ἶδει, ἐξερράγη μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῷ. Οἱ δὲ Ἀραβες τότε οὐ μόνον τῆς Καρχηδόνας ἐγένοντο κύριοι, ἀλλὰ, διὰ συνεχῶν ἀγῶνων, καὶ ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σημερινοῦ Μαρόκου, ἦτοι τοῦ δυτικωτάτου τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέρους, τὸ ὑποῖον παρέμεινεν ἐτι ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν νὰ γείνωσι κύριοι τῆς Καρχηδόνας, ἀλλὰ κατέλυσαν τὰ τεῖχη αὐτῆς, κατηδάφισαν τὰ οἰκοδομήματα καὶ διὰ παντὸς ἐξηφάνισαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν. Οἱ Ἀραβες ἔπραξαν τοῦτο διότι ἠσθάνοντο ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιέξωσι κατὰ θάλασσαν εἰς τοὺς χριστιανούς καὶ ὅτι ἐνόσω ὑφίστατο ἡ Καρχηδὼν, οἱ χριστιανοὶ ἠδύναντο ἀνακτήσαντες αὐτὴν νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὡς ἀπὸ ἐρημητηρίου ἀσφαλοῦς ἀγῶνα ἐπικίνδυνον εἰς τὸν μωαμεθανισμόν. Εἶδομεν δὲ ὅτι οἱ Ἀραβες ἔπραξαν ἀνάλογόν τι καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἂν καὶ δὲν κατέβαλον ὅλως διόλου εἰς ἔδαφος τὸ κτίσμα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅπως τὴν περιφανῆ τῆς Τύρου ἀποικίαν.

Ἐν τούτοις ὁ γενναῖος πατρικίος Ἰωάννης ἐπανήρχετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα παραλάβῃ νέας παρὰ τοῦ βασιλέως δυνάμεις. Ἀλλὰ φθάσας εἰς Κρήτην ἐγένετο ἐκεῖ θῦμα συνωμοσίας στρατιωτικῆς ἧτις ἡ παρεσκευάζετο πρὸ καιροῦ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν εὐχερῆ τροπὴν τοῦ στρατοῦ περὶ Καρχηδόνα, ἡ ἐσκευωρήθη καθ' ὁδὸν, διὰ τὸν φόβον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐμελλε νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ὑποστρατήγους τοῦ Ἰωάννου τοὺς ἀναδειχθέντας ἀδρανεῖς, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν, ἐν τῷ κρίσιμῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι. Στασιάζει λοιπὸν ὁ στρατὸς ἐν Κρήτῃ καὶ φονεύει μὲν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἀναγορεύει δὲ βασιλέα τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραιωτῶν Ἀψίμαρον, μετονομάσας αὐτὸν Τιθέ-

ριον. Τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυκίαν, Παμφυλίαν καὶ μέρος τῆς Φρυγίας· εἶλκε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πόλεως Κιβύρας, ἣτις ἔκειτο ἐν τῇ γωνίᾳ ἣν σχηματίζουσιν ἡ Φρυγία, ἡ Καρία καὶ ἡ Λυκία. Οἱ δὲ κάτοικοι τοῦ θέματος τούτου συνεκρότουν μὲν μίαν τῶν ἀρίστων μοιρῶν τοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἦσαν σφόδρα ὀυσηνιοὶ καὶ πολλακίς, ὅπως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐστασίαζον. Ὁ νεοχειροτόνητος βασιλεὺς ἐπλευσεν ἐκ Κρήτης ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετο μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν κύριος αὐτῆς διὰ συνεννοήσεως μετὰ τινος μοίρας τῆς φρουρᾶς, κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ἐρρινοκόπησε μὲν τὸν Λεόντιον καὶ εἰς μονὴν τινα ἐφυλάκισε, κατεδίωξε δὲ ἅπαντας τοὺς φίλους αὐτοῦ.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀψιμάρου τούτου ἢ Τιβερίου εἶναι ἰδίως ἀξιωμαθὲν διὰ τὰ κατὰ τῶν Ἀράβων κατορθώματα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἡρακλείου, τὸν ὁποῖον, στρατηγὸν ὄντα δεξιὸν καὶ τολμηρότατον, προεχειρίσατο ὁ βασιλεὺς γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ ἐπιστῶμεν ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν πληθὺν ταύτην τῶν ἐξόχων πολεμικῶν ἡγεμόνων οἵτινες δὲν ἔπαυον προκύπτοντες ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ· ἐντεῦθεν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξηγεῖται πῶς τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο κράτος ἀντεπάλασε κατὰ τοῦ ἀραβικοῦ χειμάρρου, ἀποδεικνύεται δὲ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ κράτους ἐκεῖνου πολὺ ἀπέιχε τοῦ νὰ ἦναι ἄξιος τῆς περιφρονήσεώς μὲ τὴν ὁποῖαν ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ συνήθως οἱ δυτικοί. Καὶ ἂν εἰς μόνον τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη περιορισθῶμεν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι στρατηγοὶ οἱοὶ ὁ Λεόντιος, ὁ Ἰωάννης καὶ πρὸ πάντων ὁ τοῦ Ἀψιμάρου ἀδελφὸς Ἡράκλειος, ἤθελον τιμῆσαι τὸν στρατὸν παντὸς οἰουδήποτε ἔθνους.

Τῶντι ἐν ἔτει 700 ὁ Ἡράκλειος, ὠφελούμενος ἐκ νέων ἐμφυλίων διενέξεων αἵτινες ἐξερράγησαν μετὰ τῶν Ἀράβων ἐν Περσίδι, ἐμβάλλει εἰς τὴν Συρίαν, προελαύνει μέχρι Σαμοσάτων, ἐπιχειρεῖ δεινὴν τῆς χώρας δῆωσιν, φονεῖ πολλοὺς Ἀραβας (οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὸν ὄλως ἀπίθανον ἀριθμὸν τῶν 200,000) καὶ λαβῶν λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐμποιήσας τρόμον μέγαν εἰς τοὺς πολέμιους ἐκεῖνους τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος βλέπομεν τὸν στρατὸν τοῦ Ἡρακλείου κατέχοντα εἰς αὐτὰ τῆς Συρίας τὰ παράλια θέσιν ὀχυρωτάτην, τὴν

Ἀντάραδον. Ἡ νησιωτικὴ τῆς Ἀράδου πόλις εἶχε πρὸ καιροῦ κυριευθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων (σελ. 288), οἵτινες βεβαίως κατέλαβον τότε καὶ τὴν Ἀντάραδον, ἥτοι τὸν λιμένα τῆς Ἀράδου τὸν κείμενον ἐπὶ αὐτῆς τῆς φοινικικῆς παραλίας, ἀπέχοντα δὲ τοῦ νησιδίου τριάκοντα στάδια, κατ' ἄλλους δὲ εἴκοσι, καὶ κατ' ἄλλους μάλιστα ὀκτὼ μόνον. Διότι ἵπως εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Μωαυϊᾶ, ὅστις τοσοῦτον πεισματωδῶς εἶχε τότε ἐπιμένει εἰς τὴν τῆς Ἀράδου ἄλωσιν, δὲν ἐξεπόρθησε συγχρόνως τὸν λιμένα τῆς πόλεως ταύτης τὸν ὀλίγον ἀπὸ αὐτῆς ἀπέχοντα, καὶ ἂν ὑπολάβωμεν ὡς ὀρθὸν τὸν ἀνώτατον ὄρον τῶν τριάκοντα σταδίων, κείμενον δὲ ἐπὶ αὐτῆς τῆς συριακῆς ἡπείρου; Τὸ πιθανώτερον εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀντάραδος κατελήφθη βραδύτερον, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀμέσως προηγούμενον ἔτος θριαμβευτικῆς ἐπιδρομῆς τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν Συρίαν. Οἱ δὲ Ἀραβες εἰς τοὺς ὁποίους κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερον ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν κατοχῆ τοῦ ἐπικαίρου τούτου χωρίου, ἠγωνίσθησαν τῷ 701 νὰ ἐξωθήσωσιν αὐτοὺς ἐκεῖθεν διὰ παντὸς τρόπου, ἀλλ' ἀπέτυχον ὀλοσχερῶς καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀσφαλίσωσι τὰ τεῖχη τῆς Μοφουεστίας ἵνα ἀπειλώσιν ἐκεῖθεν τὴν Κιλικίαν. Εὐτυχέστεροι ὑπῆρξαν τῷ 702, καταλαβόντες τότε τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος οἱ Ἀρμένιοι στασιάσαντες κατέβαλον μὲν τοὺς Μωαμεθανούς, ἐζήτησαν δὲ καὶ ἔλαβον ἐπικουρίαν παρὰ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπαναλαμβάνουσι μὲν οἱ μωαμεθανοὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀγῶνα, καὶ κυριεύουσιν αὖθις τὴν Ἀρμενίαν, καὶ τοὺς μεγιστᾶνας αὐτῆς σωρεύσαντες ἐν τόπῳ ἐνὶ, παραδίδουσιν εἰς τὸν διὰ τοῦ πυρὸς θάνατον ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐξεδικήθη λαμπρῶς τὰ παθήματα ταῦτα τῶν χριστιανῶν. Συγχρόνως μὲ τὴν εἰς τὴν Ἀρμενίαν εἰσβολὴν μύριοι Ἀραβες ἐνέβαλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀζάρ εἰς Κιλικίαν ὃ δὲ Ἡράκλειος στρατεύσας κατ' αὐτῶν, τοὺς μὲν πλείστους ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς αἰχμαλώτους λαβὼν ἀπέστειλε τῷ βασιλεῖ. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 704 ἕτερος στρατηγὸς τῶν Ἀράβων Ἀζιβ ἐστράτευσεν αὖθις κατὰ τῆς Κιλικίας, ὃ Ἡράκλειος κατετρόπωσε καὶ τοῦτον εἰς μάχην καθ' ἣν ἐπέσον δωδεκακισχίλιοι Ἀραβες.

Ἐνῶ ὅμως τὰ χριστιανικὰ ὄπλα ἐθριαμβεύον οὕτω ἐν Ἀσίᾳ διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου, ὅστις, ἀπαλλαγείς τῶν ἐν Κιλικίᾳ πολεμίων, ἠτοιμάζετο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀρμενίᾳ ἐμ-

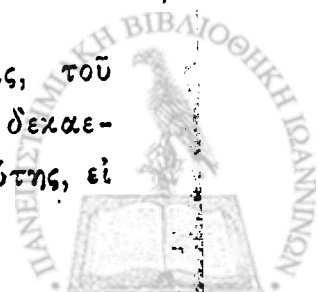

βαλόντας, πολέμιος ἀπροσδοκῆτως ἐπιφανεῖς ἀπὸ βορρᾶ οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐματαίωσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ξηροῦ ἀκμῆς ἔφερεν ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ὁ πολέμιος οὗτος δὲν ἦτο ἄλλος εἰμὴ αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας σχεδὸν ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς Ἰουστινιανὸς Β'. Εἰς Χερσῶνα ὅπου εἶχεν ἐξορισθῆ, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἀπέβαλε τὸν πολυπράγμονα αὐτοῦ ἀρχικὸν βίον, ἀλλ' ἀκαταπαύστως ἐσκέπτετο πῶς δύναται ἐκεῖθεν ὀρμώμενος νὰ ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν. Ἡ πόλις ἐν ἣ ἔζη καὶ ἦτις ἦτο, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, εἰ καὶ ἀποβαλοῦσα τοὺς πλουσίους ἀγροὺς ἐξ ὧν ἄλλοτε ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς ἐπορίζετο τὸν ἀναγκαῖον αὐτῇ σῖτον, διότι τὸ βάρβαρον τῶν Χαζάρων ἔθνος εἶχε καταλάβει τὴν πλείστην ὑπαιθρον περὶ αὐτὴν χώραν, διετέλει ὅμως εἰσέτι εὐημεροῦσα. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐκόμιζον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλας τοῦ κράτους παραλίους πόλεις δέρματα, κηρὸν, ταριχευτοὺς ἰχθῦς καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐμπορεύματα, τὰ ὁποῖα συνέλεγον ἐκ τῶν παρακειμένων χωρῶν, καὶ ἢ ἀντήλλασσον πρὸς ἕτερα ἐμπορεύματα τοῦ πεπολιτισμένου ἀνατολικοῦ κόσμου ἢ ἐπώλουν πορίζομενοι ἀξιώλογα χρηματικὰ κεφάλαια. Καί τοι δὲ διατελοῦντες ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυριαρχίαν, διέσωζον ὅμως τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἀστικά προνόμια. Ἐκ δὲ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπεθύμουν νὰ δώσωσιν αὐτοὶ ἀφορμὴν εἰς νέαν τοῦ κράτους ἀναστάτῳσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ βλαφθῶσι τὰ ποικίλα αὐτῶν ἐμπορικὰ συμφέροντα. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον τὴν ἀρχαίαν πολυπραγμοσύνην δὲν ἀπέβαλεν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἀποθῆ ὡς ἐκ τῆς ἀτυχίας προχότερος, ἐξ ἐναντίας ἐξηγηριούτο ὁσημέραι πλειότερον, οἱ τῆς Χερσῶνος κάτοικοι, μακρὰν τοῦ νὰ παράσχωσιν αὐτῷ συνδρομὴν τινὰ ἀπεφάσισαν τὰνάπαλιν ἢ νὰ παραπέμψωσιν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ὀχληρὸν ἐκεῖνον ξένον ἢ ἄλλως ὅπωςδῆποτε νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ μαθὼν τὰ μελετώμενα καταφεύγει πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Χαζάρων, τυγχάνει παρ' αὐτῷ δεξιώσεως ἐντίμου καὶ λαμβάνει σύζυγον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Θεοδώραν. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀψίμαρος ὑπόσχεται τῷ χαγάνῳ δῶρα πολλὰ ἐὰν παραδώσῃ αὐτῷ τὸν Ἰουστινιανὸν ζῶντα ἢ θανόντα, ὁ δὲ βάρβαρος ἐνδοὺς ἐπιχειρεῖ τῳόντι τὴν δολοφονίαν τοῦ ἐπ' ἀδελφῆ γαμβροῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐνέπιπτεν εὐκόλως εἰς τοιαύτας παγίδας· πληροφορηθεὶς τὴν ἐπιβουλήν ἀπαγχονίζει ἰδίᾳ χειρὶ τοὺς δολοφόνους, ἀποπέμπει τὴν Θεοδώραν εἰς

τὸν ἀδελφὸν τῆς, αὐτὸς δὲ ἀπὸ Φαναγορίης ὅπου κατέκει, δραπετεύει ἐπὶ ἀλιάδος, διέρχεται πλησίον τῆς Χερσῶνος, παραλαμβάνει ἐκεῖθεν τινὰς τῶν φίλων καὶ παραπλεύσας τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου εἰσέρχεται εἰς τὸν Ἰστρον ποταμὸν. Ἐνῶ διέπλεεν ἐπὶ τὸν Εὐξείνον, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας ἐξ ἧς πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἀπηλπίσθησαν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας. Τότε εἰς τῶν οἰκείων αὐτῷ ἀνθρώπων εἶπεν· «Ἴδού ἀποθνήσκωμεν, δέσποτα. Τάξαι τῷ Θεῷ περὶ τῆς σωτηρίας σου ἔνθα ἂν ὁ Θεὸς ἀποδώσῃ σοι τὴν βασιλείαν σου, μηδὲν ἀμύνη τῷ ἐχθρῷ σου.» Ὁ δὲ οὐδ' ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ στιγμῇ ἀποβαλὼν τὴν τοῦ ἡθους ἀγριότητα, ἀπεκρίθη ὠργισμένος «ἂν φείσομαι τινος ἐξ αὐτῶν, ὁ Θεὸς ἐνταῦθα μὲ καταποντίσει.» Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θεὸς δὲν ἐτιμώρησεν ἀμέσως τὴν βλασφημίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, διασωθεὶς τότε καὶ εἰσπλεύσας εἰς τὸν ποταμὸν Ἰστρον, συνεννοήθη πρὸς Τερβέλην τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑποσχόμενος αὐτῷ δῶρα πολλὰ καὶ τὴν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου ἑαυτοῦ θυγατέρα εἰς γυναῖκα, καὶ καταπείσας αὐτὸν οὕτω νὰ τὸν συνδράμῃ εἰς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἐπέρχεται κατὰ μάρτιον τοῦ 705 διὰ ξηρᾶς μετὰ Βουλγάρων καὶ Σλαύων ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας οἱ κάτοικοι ἀπέκρουσαν μετὰ ὕβρεων τὰς περὶ παράδοσεως προτάσεις αὐτοῦ· ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς τρίτης πρὸς τὴν τετάρτην ὁ Ἰουστινιανὸς, συνεννοηθεὶς μετὰ τινῶν ἐν τῇ πόλει φίλων κατάρθρωσε νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ ἀγωγοῦ ὑδραγωγείου τινὸς καὶ ἀνοίξας μίαν τῶν χερσαίων πυλῶν εἰσήγαγε δι' αὐτῆς ἅπαντα τὸν στρατὸν καὶ ἐγένετο κύριος τῆς πρωτευούσης. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν ἤδη ὁ Ἰουστινιανὸς, καθὼς πρὸ τινῶν ἐτῶν ὁ Ἀψίμαρος καὶ ἄλλοτε πάλιν διάφοροι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας μνηστῆρες ἐπέτυχον νὰ εἰσελάσσωσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐνῶ τσσαῦτα ξένα ἔθνη ἐν διαστήματι πολλῶν ἑκατονταετηρίδων τασάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπολιόρησαν αὐτήν, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἐγχώριοι μνηστῆρες εἶχον πάντοτε ἐντὸς τῶν τειχῶν φατρίαν τινὰ ἧτις διηκυόλυε τὴν εἴσοδον αὐτῶν, μαρτυρεῖ δ' ἐν ταύτῳ τὴν τε ὁμοφροσύνην μεθ' ἧς λαὸς καὶ στρατὸς ἀπεκρούον ἀείποτε τοὺς ξένους πολιορκητάς, καὶ τὴν ὑπαρξίν ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ ἐν τῷ λαῷ ἐκείνῳ φρονήματος.

Ἡ δευτέρα αὕτη περίοδος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τοῦ ἕκτοτε ἐπικληθέντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ *ρίνοτομήτου*, δι' ἣν εἶχε πρὸ δεκαετίας πάθει ἀκρωτηρίασιν, εἶναι βεβαίως ἐτι οἰκτροτέρα τῆς πρώτης, εἰ

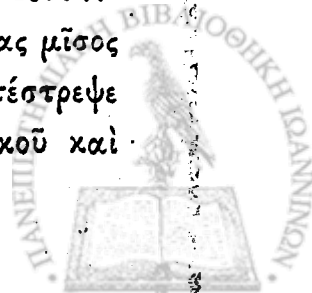
δυνατόν. Ἐξ ὧν ἤξεύρομεν ἤδη περὶ τῆς ὀλίγης συνέσεως, ἣν ἔδειξεν ὁ Ἰουστινιανὸς καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν πρώτην τῆς βασιλείας αὐτοῦ περίοδον, 686—695, καὶ περὶ τῆς ἐξαγριώσεως εἰς ἣν ἐξώκειλε καὶ ἦτις, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, ἐξετραχηλίσθη εἰς ἀληθῆ μανίαν ἐπὶ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, ὁ ἀναγνώστης ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμπεράνη ὅτι ἀπαισία ἐμελλε νὰ ἀποβῆ ἢ ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἀνάκτησις τῆς ἀρχῆς· ἀλλὰ τὰ γεγονότα ὑπῆρξαν ἀπαισιώτερα τῶν ὀλεθρίων τούτων οἰωνῶν. Ἐννοεῖται ὅτι πρὸ πάντων ἐθανάτωσε τὸν Ἀψιμαρον καὶ τὸν Λεόντιον· ἐθανάτωσε δὲ αὐτοὺς πανηγυρικῶς, διότι ἀφοῦ ἐπόμπευσεν εἰς πᾶσαν τὴν πόλιν ἀλύσει δεδεμένους, διέταξεν ἔπειτα νὰ προσαχθῶσι συρόμενοι εἰς τὸν ἵππόδρομον ὅπου διετέλει θεωρῶν τοὺς ἵππικούς ἀγῶνας. Ἐκεῖ τὰ δύο θύματα ἐρρίφθησαν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ δημίου τούτου. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπάτησεν ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν· ὁ δῆμος ἐχαίρεισε τὸν τύραννον, βοήσας «ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπέβης καὶ ἐπάτησας λέοντα καὶ δράκοντα.» μεθ' ὃ οἱ δύο πρώην βασιλεῖς ἀπεστάλησαν εἰς τὴν πλατεῖαν, τὴν λεγομένην τοῦ Κυνηγίου, καὶ αὐτόθι ἀπεκεφαλίσθησαν. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἤρκεσθη. Ὁ ἐνδοξὸς τοῦ κράτους ἐν τῇ ἀνατολῇ πρόμαχος, ὁ τοςάκις κατὰ τῶν Ἀράβων νικηφόρος Ἡράκλειος, συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ· καὶ ἅπαντες ἀπηγχονίσθησαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πατριάρχης Καλλίνικος τυφλωθεὶς ἐξωρίσθη εἰς Ῥώμην. Πολυάριθμοι δὲ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὑπάλληλοι διὰ ποικίλων τρόπων ἐθανατώθησαν. Ἡ ἀγριότης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφαίνετο ἐκτραπέῖσα μέχρι παραφροσύνης· ὁ δ' ἀναγνώστης ἀπορεῖ ἴσως πῶς ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὡς πρὸ μικροῦ ἤδη ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, δὲν ἐστερεῖτο ἐθνικοῦ φρονήματος, ἔκυπτε τὸν αὐχένα εἰς τοιοῦτον ἀποτρόπαιον ἄρχοντα· καὶ πῶς αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας καταβαλὼν τὸν Ἰουστινιανὸν χάριν τοῦ Λεοντίου, καὶ ἔπειτα τὸν Λεόντιον χάριν τοῦ Ἀψιμάρου, καὶ πρὸ ὀλίγων ἐτι ἡμερῶν ἀποκρούσας ὑβριστικῶς τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἠνείχετο ἤδη τὴν θηριωδίαν τοῦ βασιλέως τούτου. Ἀλλὰ μὴ ἀπορήσωμεν διὰ τὴν τοιαύτην ἀνώμαλον ἠθικὴν τοῦ δήμου Κωνσταντινουπόλεως κατάστασιν. Ἡ πρώτη, ἡ κοινοτάτη παντὸς ἔθνους ἀρετῆ, ἥς ἄνευ ἔθνος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι ἡ θέλησις καὶ ἡ δύναμις τῆς ἰδίας συντηρήσεως· τὴν δ' ἀρετὴν ταύτην εἶχεν ὁ δῆμος Κωνσταντινουπόλεως· καὶ χάρις εἰς αὐτὴν διεσώθη ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χρι-

στιανισμῶς. Ἄλλὰ ἡ περὶ τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα σύνεσις καὶ μετριοπάθεια καὶ καρτερία εἶναι αἱ ὑπατοὶ τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι τὰ ἔθνη, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σπανιώταται οὐ μόνον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον· διότι ἂν τὴν σήμερον, ἕνεκα τῆς μαλακότητος τῶν ἠθῶν τοῦ νεωτέρου κόσμου, δὲν βλέπομεν ἐπικρατοῦσαν ἐν ταῖς ἐμφυλίαις διενέξεσι τὴν ἀγριότητα ἧς παρίστησιν ἡμῖν τοσοῦτον ἑλεεινὰς περιπετείας ἢ κατὰ τὴν ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἧς δείγματα ἀνάλογα ἀναφέρει οὐκ ὀλίγα ἡ ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης καὶ τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς πρὸς τὴν ἀστασίαν, τὴν ἀβουλίαν, καὶ μάλιστα τὴν παλιμβουλίαν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν μερίδων τὰ νεώτερα ἔθνη δὲν εἶναι δυστυχῶς πολλακίς ἀνώτερα τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μέσης ἱστορίας.

Ἐνῶ δὲ ἀνόσιαι σφαγαὶ συνέβαινον καθ' ἐκάστην ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰ σπουδαιότατα τοῦ κράτους συμφέροντα ἢ ἀφρόνως διεξήγοντο ἢ ἐντελῶς παρημελοῦντο. Εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων, διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποίου ἀνέκτησε τὴν βασιλείαν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδωκε δῶρα πολλὰ καὶ βασιλικά σκεύη οὐ μόνον, ἀλλὰ κατὰ τινας χρονογράφους, τὸν Λέοντα γραμματικόν, τὸν Ἰωῆλον, τὸν Κεδρηνόν, καὶ μοῖραν τῆς Θράκης ἣν ἔκτοτε οἱ Βούλγαροι μετωνόμασαν σλαυιστὶ Ζαγόρια, ἧτοι τὰ ἐπέκεινα τοῦ ὄρους (Αἴμου) κείμενα. Ἄλλ' ἐνῶ διὰ τοιαύτης θυσίας μόλις ἀπηλλάγη τοῦ συμμάχου ἐκείνου τῷ 705, ὁ Ἰουστινιανὸς λύει πάλιν τὴν πρὸς αὐτὸν εἰρήνην τῷ 707 καὶ κατατροπωθεὶς περὶ Ἀγχιάλον, ἐπιστρέφει κακῶς ἔχων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀφ' ἐτέρου οὐδεμίαν πρόνοιαν ἐλαμβάνετο ἵνα ἀντιταχθῇ ἄμυνά τις κατὰ τῶν Ἀράβων· καὶ τοῦτο καθ' ἦν στιγμὴν τὸ ἀραβικὸν κράτος εἶχε φθάσει εἰς τὸν ὑπατὸν βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχθρας. Τριόντι ἀποθανόντος κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 705 τοῦ γέροντος Ἀβδαλμελίκ, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Οὐαλὶδ' σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν δευτέραν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν. Ὁ νέος καλίφης ἔδειξεν ἐκ πρώτης ἡμετηρίας μῖσος ἄσπονδον κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἀφήρησεν ἀπὸ αὐτῶν ἢ κατέστρεψε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ἰδίως τὸν περικαλλῆ ναὸν τῆς Δαμασκού καὶ

τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Πλὴν δὲ τούτου ἐνῶ πρότερον τὰ βιβλία τοῦ δημοσίου ἀραβικοῦ ταμείου ἐγράφοντο ἑλληνιστὶ, διὰ τὴν περὶ τὴν διοίκησιν, καὶ μάλιστα τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, ἀμάθειαν τῶν μωαμεθανῶν, ὁ καλίφης Οὐαλιδὶ διέταξε νὰ γράφονται εἰς τὸ ἐξῆς ἀραβιστὶ, παρεκτὸς τῶν ψήφων, διότι οἱ Ἄραβες δὲν ἤξευρον εἰσέτι νὰ ἐκφράζωσιν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν τοὺς ἀριθμούς καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὰ τῶν ἀριθμῶν κλάσματα, ὥστε ἐκόντες ἄκοντες ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρίζονται πάλιν χριστιανούς τινας περὶ τὴν σύνταξιν τῶν λογιστικῶν αὐτῶν βιβλίων. Τοῦτο θέλει ἴσως φανῆ παράδοξον εἰς τὸν ἀναγνώστην, γινώσκοντα ὅτι παρὰ τῶν Ἀράβων ἐλάβομεν τοὺς μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει ἀριθμούς, τοὺς καὶ ἀραβικοὺς λεγομένους. Ἄλλὰ οἱ Ἄραβες δὲν ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζονται τοὺς ἀριθμούς τούτους εἰμὴ πολὺ βραδύτερον διδάχθέντες παρὰ τῶν Ἰνδῶν, οἵτινες ἄδηλον πάλιν πόθεν παρέλαβον αὐτούς. Πρὸ πάντων δὲ ἐπὶ τοῦ καλίφου Οὐαλιδὶ, διέπραξεν ὁ μωαμεθανισμὸς μεγίστας κατακτήσεις καὶ ἔφθασεν εἰς τὰ ἀπώτατα αὐτοῦ ὄρια. Πρὸς δυσμὰς μὲν τότε συνεπληρώθη ἡ ἄλωσις τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ· καὶ τότε οἱ Ἄραβες διαπεράσαντες κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ κατατροπώσαντες εἰς μάχην κρίσιμον τοὺς Οὐισιγότθους τῷ 711, ἐγένοντο κόριοι ἀπάσης σχεδὸν τῆς χερσονήσου ἐκείνης καὶ ἠπέιλησαν ἀπὸ τῶν Πυρηναίων τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην· πρὸς ἀνατολὰς δὲ διαπεράσαντες τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Ὠξὸν ἀφίκοντο μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σινικοῦ κράτους. Ἐπὶ τὴν Ἰουστινιανὸς ἐνώπιον τῆς κολοσσιαίας ταύτης δυνάμεως, ἥτις, περιζώσασα πανταχόθεν τὸν χριστιανικὸν κόσμον, δὲν εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον εἰμὴ νὰ ἀπλώσῃ τοὺς βραχίονας αὐτῆς ἵνα καταλάβῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Θράκην καὶ προτείνη ἐκεῖθεν τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς ἐκ Γαλατίας ἐπερχομένους στρατοὺς αὐτῆς; Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὸν ἀκατάσχετον ἐκεῖνον χεῖμαρρον, ἀλλὰ καὶ κατησώτευσεν τὰς κυβερνητικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις εἰς ἀνόσιον ἐμφύλιον ἀγῶνα καὶ ἐπὶ τέλους δεινοτάτην προεκάλεσεν ἀναρχίαν. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ, ὥστε καίτοι κατατροχόμενος ὑπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων ἐσωτερικῶν συμφορῶν, ἠδυνήθη νὰ ἀνθῆξῃ εἰς τὰς ἐφόδους τοῦ ἰσλαμισμού, ὅστις, μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἐμφυλίου ἐκείνου ἡμῶν σάλου, εὐρέθη ἔχων ὡς πρὸς τὸ χριστιανι-

κὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος τὰ αὐτὰ οἷα καὶ πρότερον σύνορα. Ἄλλ' ἱστορήσωμεν καθ' ἕκαστα τὰ γεγονότα.

Μετὰ τὸν πολυειδῶς θλιβερόν θάνατον τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου, ἕτερος στρατηγός, ὀνόματι Μαρριανός, κατέστρεψεν ἔτι τὸν ἀραβικὸν στρατὸν ὑπὸ τοῦ Μαΐουμᾶ ἀγόμενον· ἀλλὰ τῷ 708 Μωσλεμᾶς ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλίφου Οὐαλίδ', ἐκδικούμενος τὴν ἥτταν ἐκείνην, πολιορκεῖ τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ Τύανα καὶ κυριεύει τὴν πόλιν ταύτην μετὰ πεισματῶδη ἀντίστασιν. Τινὲς μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι τῷ 709 ὁ Μωσλεμᾶς διεπέρασεν εἰς τὴν Θράκην μετὰ 80,000 Ἀράβων καὶ ὅτι ὁ Σουλεϊμᾶν, ἕτερος τοῦ καλίφου ἀδελφός, ἐπῆλθεν εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα μετὰ στόλου, ἀμφότεροι δὲ κατετροπώθησαν. Ἄλλοι ὅμως λέγουσιν ἀπλῶς ὅτι, μετὰ τὴν τῶν Τυάνων ἄλωσιν, ὀλίγοι τινὲς Ἀραβες ἐτόλμησαν νὰ προελάσωσι, μέχρι Χρυσσπόλεως· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, τὰ δὲ περὶ Μωσλεμᾶ καὶ Σουλεϊμᾶν θρυλούμενα φαίνονται μᾶλλον ἀπλῆ προχρονολόγησις τῶν μετὰ ὀκταετίαν γενομένων, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὑμιλήσει. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τῷ 710 οἱ Ἀραβες ἐξηκολούθησαν τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀντὶ νὰ ἀσχοληθῆ εἰς τὸ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους τούτους, ἐπεχείρησε μεγάλην τινὰ ἐσωτερικὴν στρατείαν ἣτις ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ.

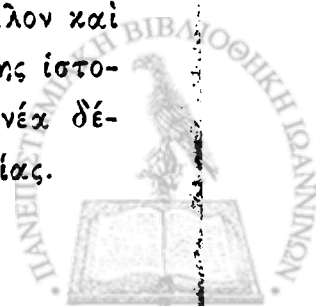
Τῶντι ὁ Ἰουστινιανός, πάντα τὰ λοιπὰ δεύτερα τιθέμενος, ἐμελέτα πρὸ καιροῦ πῶς δύναται φοβερώτερον νὰ ἐκδικηθῆ τὴν πόλιν τῆς Χερσῶνος, ἣτις, ἐπὶ τῆς ἐξορίας του, ὄχι μόνον δὲν ἐπέισθη νὰ συνδράμῃ αὐτὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἀλλ' ἠθέλησε καὶ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Ἀψίμαρον. Ὅθεν τῷ 710 συγκροτήσας στόλον, πολυἀριθμον ἐξαπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον μετὰ στρατοῦ 100,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβχιούσιν, ὑπὸ ἡγεμόνα Στέφανον τὸν Ἀσμικτον, ἐπιτετραμμένον νὰ σφάξῃ ὅλους τοὺς κατοίκους οὐ μόνον τῆς Χερσῶνος, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν αὐτόθι ἐλληνίδων πόλεων, διότι οὐδεμία ἐξ αὐτῶν, ὡς φαίνεται, εἶχε δεῖξει προθυμίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ἄλλοτε. Ἄλλ' οἱ ἀναλαβόντες τὴν θηριώδη ταύτην ἐντολὴν ἄνθρωποι, ὅσῳ ἄξια σκεύη καὶ ἂν ἦσαν τοιοῦτου κυβερνήτου, ἐδίστασαν νὰ ἐκτελέσωσιν αὐτὴν κατὰ γράμμα. Οἱ κυριώτατοι τῶν κατοίκων ἐθανατώθησαν διὰ βασάνων οἰκτρῶν εἰς τοὺς πλείστους ὅμως ἐδόθη καιρὸς νὰ φύγωσι, καὶ πλὴν τούτου οἱ δῆμιοι ἐφείσθησαν τῶν νηπίων. Τότε ὁ

Ἰουστινιανὸς, μαθὼν τὴν ἀτελεῖ ταύτην τιμωρίαν, ἐξεμάνη καὶ διέταξε τὸν στρατηγὸν Στέφανον, παραλαβὼν τὰ διασωθέντα μειράκια, νὰ προσέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Στέφανος ὑπήκουσε καὶ, καταλιπὼν διοικητὴν τῆς Χερσῶνος καὶ τῶν περὶ πόλεων τὸν σπαθάριον Ἡλίαν, ἐξέπλευσε κατὰ ὀκτώβριον πρὸς τὴν βασιλεύουσαν. Καὶ ἅπας μὲν σχεδὸν ὁ στόλος οὗτος κατεποντίσθη ὑπὸ τρικυμίας καθ' ἣν ἀπωλέσθησαν, ὡς λέγεται, 73,000 ψυχαί. Ἀλλὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οὐδὲ μετὰ τὸ φοβερὸν τοῦτο γεγονός ἐκορέσθη ἡ μανία· παρασκευάσας στόλον ἕτερον ἐπέμπει αὐτὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ 711 εἰς Χερσῶνα καὶ παραγγέλλει νὰ μὴ ἀφήσῃ ψυχὴν ζῶσαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ λίθον ἐπὶ λίθου. Οἱ Χερσωνῖται ὅμως μετὰ τῶν ὁποίων συνέπραττεν ἤδη ὁ σπαθάριος Ἡλίας, βλέπων τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπόνοιαν, καὶ οὔτινες ὠχύρωσαν μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἔλαβον δὲ ἐπικουρίαν τινὰ παρὰ τοῦ χαγάνου τῶν Χαζάρων, κατατροποῦσι τοὺς ἀπεσταλμένους, προσφέρουσι τὸ στέμμα εἰς τὸν Ἡλίαν καὶ, τούτου ἀποποιηθέντος, εἰς εὐπατριδὴν τινὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Φιλιππικόν, ὅστις διετέλει ἐξόριστος ἐν τῇ πόλει αὐτῶν καὶ ἀπεδέχθη τὴν βασιλείαν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰουστινιανὸς μαθὼν τὰ γενόμενα, πρῶτον μὲν τρέχει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἡλίου καὶ σφάζει τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς καὶ τὴν ἐσχάτην ἐπιβάλλει ὕβριν εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν, ἔπειτα δὲ νέον πάλιν ἐξαποστέλλει εἰς Χερσῶνα στόλον, ὅστις ὅμως, ἀποτυχὼν περὶ τὴν ἔφοδον, ἐνοῦται μετὰ τῶν Χερσωνιτῶν. Καὶ ἤδη ὁ Φιλιππικὸς ἐπέρχεται μεθ' ὅλης ταύτης τῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθε τόσῳ μᾶλλον εὐχερῶς ὅσῳ ὁ Ἰουστινιανὸς, ὑποπτεύων τὴν προδοσίαν τοῦ τελευταίου στόλου, εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ διαπεράσει τὸν Βόσπορον καὶ προελάσει μετὰ τινῶν στρατευμάτων μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Σινώπης, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὰ ἐν Χερσῶνι γινόμενα. Ἀλλ' ἐνῷ οὗτος διέτριβε περὶ Σινώπην, ὁ Φιλιππικὸς εἰσῆρχετο ἀκωλύτως εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐξέπεμπε κατὰ τοῦ πρώην βασιλέως τὸν σπαθάριον Ἡλίαν μετὰ δυνάμεως ἰκανῆς. Μάχη δὲν ἐγένετο, διότι οἱ περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν αὐτὸν εἰς τὸν Ἡλίαν, ὅστις, εὐλόγως μένεα πνέων, ἐθανάτωσεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸν βασιλέα· συγχρόνως δὲ ἐσφάγη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τιβέριος.

Τοιοιουτρόπως τὸ κράτος ἀπηλλάγη τελευταῖον διὰ παντός τοῦ

ὀλεθρίου ἐκείνου ἀρχοντος· καὶ κατελύθη ἐν ταύτῃ ἡ τοῦ Ἡρακλείου δυναστεία, ἑκατὸν ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς ὁ ἀρχηγέτης αὐτῆς κατέλαβε τῷ 611 τὴν βασιλείαν. Ἡ δυναστεία αὕτη, ἀρξάμενη ἀπὸ ἥρωος καὶ ἐξακολουθήσασα δι' ἀνθρώπων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μετρίων, ἀπέληξεν εἰς παράφρονα. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐδιστασαμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ὅπως οὖν περὶ αὐτῆς, πρεσβεύοντες ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι οὔτε ἐγχειρίδιον ἠθικῆς, οὔτε διήγημα σκοποῦν ἀπλῶς τὴν τῶν ἀναγινωσκόντων τέρψιν. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ πιστὴ εἰκὼν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῆς καὶ τῶν κακιῶν, τῶν εὐτυχημάτων καὶ τῶν ἀτυχημάτων. Οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς ἱστορίας δὲν ἀποτελοῦσιν αὐτοὶ καὶ μόνοι ὁλόκληρον τὴν εἰκόνα ταύτην· ὅπισθεν αὐτῶν ἴστανται οἱ λαοὶ δρῶντες καὶ πάσχοντες, καὶ ἔχοντες ἐν γένει αὐτοτελεῖ ἀείδιον βίον, ὅστις τροπολογεῖται μὲν μέχρι τινὸς ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ κακῷ ὑπὸ τῶν διαβατικῶν ἐκείνων προσώπων, δὲν ἀλλοιοῦται δὲ ὀλοσχερῶς ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀντεπιδρᾷ μάλιστα πολλάκις ἐπὶ τοὺς ἡγεμόνας, ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ μέτριοι, ὅσῳ μοχθηροὶ καὶ ἂν ὦσιν οὗτοι. Ὅσοι λοιπὸν ἀφορῶσιν εἰς μόνον τῶν ἡγεμόνων τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα, οἱ τοιοῦτοι συντάσσουσι βιογραφίας μᾶλλον ἢ ἱστορίας· καὶ ἂν, μὴ εὐρίσκοντες τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀρκετὰ χρηστὸν καὶ μεγαλοπράγμονα, διεξέρχονται ἐπιτροχάδην τὰς ἱστορικὰς περιόδους, ἐμπαιζόντες τὸ πολὺ ἢ ὑβρίζοντες ὀνόματά τινα, τοῦτο δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι δὲν ἐνόησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ νοήσωσι τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὰς περιόδους ταύτας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, αὐτοὶ μόνοι ἐξ ὅλων τῶν τότε ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, ἀντέστησαν εἰς τὸν χεῖμαρον τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ ἐταπείνωσαν τοὺς ἀγερώχους αὐτοῦ καλίφας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς ἀπήλλαξαν τὴν Εὐρώπην τοῦ κινδύνου νὰ ἐξισλαμισθῆ, καὶ ἠσφάλισαν οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου συνεπληρώθη ὁ διοικητικὸς ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ διεμορφώθη ὁ ἰδιάζων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ χαρακτήρ. Ἐὰν τὰ τρία ταῦτα κεφαλαιώδη γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε ἐπενεργούσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου, δὲν ἦναι ἄξια ἀπηκριβωμένης ἱστορικῆς ἐξεργασίας, εἰμποροῦμεν θαρροῦντες νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἀνάξια τοιαύτης ἐξεργασίας.

Ὁ Φιλιππικός ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην μερίδα ἣτις δὲν ἐνόμιζε συμφέρουσαν τὴν ὑπὸ τῆς ἑκτης οἰκουμενικῆς συνόδου γενομένην καταδίκην τῶν μονοφυσιτῶν καὶ τῶν μονοθελητῶν, ἀξιοῦσα ὅτι διὰ τῆς καταδίκης ταύτης ἀπηλπίσθησαν οἱ χριστιανοὶ τῶν χωρῶν ὅσοι εἶχαν κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ κατέστη οὕτω ἀδύνατος ἡ τῶν χωρῶν τούτων ἀνάκτησις. Τὴν δοξασίαν ταύτην συνεμερίζοντο πολλοὶ οὐ μόνον τῶν πολιτικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ τοῦ κλήρου ἀνδρῶν, ὧν οἱ ἐπιφανέστατοι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦσαν ὁ τότε κοιαιίστωρ Νικόλαος, ὁ καὶ ἐπὶ τῇ ἰατρικῇ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ διάσημος γενόμενος, ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, ὁ διάκονος Ἐλπίδιος, ὁ χαρτοφύλαξ Ἀντίοχος, ὁ ἐπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας, ὁ Κυζικίου Γερμανός, μετ' οὐ πολὺ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος, καὶ ἄλλοι. Ὅθεν ἅμα βασιλεύσαντος τοῦ Φιλιππικοῦ συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἣτις ἔκαυσε καὶ ἀνεθεμάτισε τὰς πράξεις τῆς ἑκτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ νέος ὅμως βασιλεὺς πράξας τοῦτο ἵνα προσοικειωθῆ τοὺς δεδουλωμένους χριστιανούς, οὐδὲν ἄλλο ἐνήργησεν, ὡς φαίνεται, ἢ μόνον ἵνα περιστείλῃ τοὺς κυριαρχοῦντας αὐτῶν μωαμεθανούς, ἀλλ' ἵνα τοῦλάχιστον σώσῃ τοὺς περιλιπομένους ἔτι ἐλευθέρους ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ νὰ ὑποταχῶσι καὶ οὗτοι εἰς τοὺς περιστοιγίζοντας αὐτοὺς ποικίλους πολεμίους. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ, κατὰ μίμησιν τῶν γενναιοτέρων προκατόχων, ἐπιθετικὸν τινα ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ μεταφέρῃ ἐκ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας ἱκανὰς χριστιανῶν ἀποικίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὴν Μελιτηνήν, ἐνισχύσας μὲν οὕτω τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας, ἀλλὰ σφόδρα ἔξατονίσας τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χώρᾳ ἣτις εἶπερ ποτὲ ἐκινδύνευσε νὰ καταπλημμυρισθῆ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ὁ Φιλιππικός κατηγορεῖτο ὅτι διετέλει ἀπρακτῶν καὶ ἀσωτέων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ Ἄραβες ἐμβαλόντες εἰς τὸν Πόντον ἐκυρίευσαν τὴν Ἀρᾶσειαν, ἔπειτα δὲ ἐλεηλάτησαν τὴν Λυκαονίαν καὶ τὴν Πισιδίαν, ὅπου καὶ τῆς Ἀντιοχείας ἐγένοντο κύριοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Βούλγαροι, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ φίλου αὐτῶν Ἰουστινιανοῦ, ἐδήλωσαν ἀξιόλογον τῆς Θράκης μέρος μέχρις αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς βασιλευσύσης. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Φιλιππικός ἐβασίλευσε τόσον ὀλίγον, ἐν καὶ ἡμισὺ περίπου ἔτος, ὥστε δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ὅλου αὐτοῦ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συστήματος. Ὁ Φιλιπ-

πικὸς ἦτο ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τοὺς τρόπους ἐπίχαρις· ἴσως ὅμως δὲν ἦτο ἐν ταύτῳ πολεμικὸς καὶ ῥέκτης ἀνὴρ. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸς τοῦτοις ὅτι εἶχεν ἀναμφιβόλως ἐχθροὺς τινὰς διὰ τὴν καταδίκην τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὅπως δὴ ποτε δύο πατρίκιοι, ὁ στρατηγὸς τοῦ Ὀψικίου Γεώργιος ὁ Βούρραφος καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς Θράκης Μυάκιος, συνεννοηθέντες διενήργησαν αἴφνης τὴν σύλληψιν καὶ τὴν τύρλωσιν τοῦ Φιλιππικοῦ τῆ 3 ἰουνίου 713. Πάντα ὅμως τὰ ἐπακολουθήσαντα μαρτυροῦσιν ὅτι ἂν ἡ κοινὴ γνώμη ἀπεδοκίμαζε τὴν καταδίκην τῆς ἕκτης συνόδου, κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ἦτο πολεμία τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος. Τὴν ἐπιούσαν τοῦ τολμῆματος, τελουμένης τῆς πεντηκοστῆς τοῦ ἔτους 713, ὁ λαὸς, ἀθροισθεὶς εἰς τὴν μεγάλην τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐκκλησίαν, ἔστεψε βασιλέα αὐτὸν τοῦ Φιλιππικοῦ τὸν Πρωτοασηκῆτιν, δηλαδὴ τὸν ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἀρτέμιον, μετονομασθέντα Ἀναστάσιον Β΄, ἀνδρα μὴ στερούμενον συνέσεως καὶ ἐμπειρίας.

Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἠνώρθωσε μὲν ἀμέσως τὸ κράτος τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ὁρισμῶν τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου· ἐνταύτῳ ὅμως ἐτιμώρησε τοὺς δύο στρατηγοὺς τοὺς κατὰ τοῦ Φιλιππικοῦ συνόμοσαντας, τυφλώσας ἀμφοτέρους καὶ ἐξορίσας εἰς Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ Ἀναστάσιος Β΄ δὲν ἀνεδείχθη ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ἀνέλαβε μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων, καὶ ἐπέστησεν ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς Ἀραβὰς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁ κίνδυνος ἀπέβαινεν ὁσημέραι δεινότερος. Πρὸ πάντων, κατὰ τὴν πάγκοινον ὅλων τῶν χρονολογῶν ὁμολογίαν, διώρισεν εἰς ὅλα τὰ διοικητικὰ, οικονομικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ἀνδρας ἰκανωτάτους ὢν, ὡς ἠξεύρομεν, δὲν ἐστερεῖτο τὸ κράτος, ἤρκει μόνον ὁ βασιλεὺς νὰ ἀναζητήσῃ αὐτοὺς καὶ νὰ μεταχειρισθῇ. Ὑπῆρξε δὲ περὶ τοῦτο ἐπιτήδειος ἐπιτρέψας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἄμυναν τῆς ἀνατολῆς εἰς τὸν Λέοντα, ὅστις ἦτο βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν τότε στρατηγῶν, ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἀρχηγέτης πολυκρότου δυναστείας βασιλέων καὶ ἤδη ἀνέλαβε νὰ ἀναχαιτίσῃ ἐν μέσῳ δυσχερῶν περιστάσεων τὸ μέγιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἐξ ὧν οἱ Ἀραβες παρσκευάζον κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τῶνόντι ὅλαι αἱ εἰδήσεις συνεφώνουν ὅτι ὁ καλίφης Οὐαλίδ, ἀναλογιζόμενος τὴν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀναρχίαν, ἠτοιμά-

Ζετο νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν διὰ νέας πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνέλεγε δυνάμεις ναυτικὰς καὶ πεζικὰς μεγάλας. Ὁ βασιλεὺς ἵνα πληροφορηθῇ περὶ τούτου ἀκριβέστερον, ἐξαπέστειλε πρὸς τὸν καλίφην τῷ 714 τὸν ἑπαρχὸν τῆς πόλεως Δανιήλ τὸν Σινωπίτην, λόγῳ μὲν ἵνα ὑποβάλλῃ προτάσεις περὶ εἰρήνης, πράγματι δὲ ἵνα ἐξακριβώσῃ τὰ βουλευόμενα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων. Ἐπειδὴ δὲ ἐπανελθὼν ὁ Δανιήλ ὁ Σινωπίτης ἐβεβαίωσεν ὅτι μεγάλαι τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεις συλλέγονται κατὰ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, ὁ Ἀναστάσιος διέταξεν ἀμέσως τὴν ἔκτακτον ὠχύρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς πρωτευούσης. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς διετάχθησαν νὰ προμηθευθῶσιν ἕκαστος τροφὰς ἀρκούσας εἰς τριετὴ αὐτοῦ τε καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ συντήρησιν, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τούτο παρηγγέλησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς πόλεως. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ γεννήματα πλείστα (ὡς λέγει Θεοφάνης, ἔκτοτε μεταχειριζόμενος τὴν λέξιν γεννήματα ἀντισιτηρῶν) ἤθροισε καὶ ἐξησφάλισεν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀποθήκας. Συγχρόνως ἤρχισε νὰ ναυπηγῇ δρόμωνας καὶ διήρει καὶ ἀνεκαίνισε μὲν τὰ παράλια τείχη, ὠχύρωσε δὲ τὰ χερσαῖα, στήσας ἐπὶ τῶν πύργων πετροβόλους καὶ ἄλλας μηχανάς.

Ἄλλ' ἐνῶ ἐξετέλει τὰ ἀμυντικὰ ταῦτα ἔργα δι' ὧν ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ σωθῇ ἡ τε Κωνσταντινούπολις καὶ ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος, ἐπεχείρησε συγχρόνως νὰ καταστρέψῃ τὰς πολεμίας δυνάμεις ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ἐν ᾧ συνελέγοντο. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 715 ὁ καλίφης Οὐαλίδ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας. Ὁ διαδεξάμενος ὁμοῦς αὐτὸν ἀδελφὸς αὐτοῦ Σουλεϊμάν, μαχιμώτερος ὢν αὐτοῦ καὶ οὐδὲν ἦτον φιλόδοξος, ἐπεδίωξε μετὰ πλείστου ζήλου τὸ βούλευμα τοῦ προκατόχου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ ναυτικαὶ μάλιστα τοῦ νέου καλίφου παρσκευαὶ ὑπῆρξαν κολοσσιαῖαι. Δάση ὀλόκληρα ἐκόπησαν ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Λιβάνου καὶ ἡ ξυλεία ἐφέρετο εἰς τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης, ἵνα κατασκευασθῇ ἐξ αὐτῆς στόλος πολυάριθμος. Τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, διέταξε νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Ῥόδον στόλος ἐξ εὐδρόμων σκαφῶν συγκείμενος καὶ ἐπιβιβάσας ἐπ' αὐτοῦ τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου θέματος καὶ διορίσας ἀρχηγὸν τὸν γενικὸν λογοθέτην Ἰωάννην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐφορμήσῃ αἰφνιδίως ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης καὶ καταπυρπολήσῃ τὴν τε ξυ-

λείαν καὶ τὴν ἄλλην τῶν Ἀράβων ἐξάρτησιν. Δυστυχῶς ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἐντελῶς παραλύσει ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀνωμάλων χρόνων. Ὅθεν συνελθόντος τοῦ στόλου εἰς Ῥόδον, τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προχειρισθέντα στρατηγόν, καὶ τὸν μὲν Ἰωάννην ἐφόνευσαν, τὸν δὲ Ἀναστάσιον Β΄ ἐκήρυξαν ἔκπτωτον τῆς βασιλείας, ἀντὶ δὲ νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐπὶ τὴν Φοινίκην, ἀπῆλθον ἐξεναντίας ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ δὲ πάντων οἰκτρότερον, καθ' ὁδόν, περιτυχόντες περὶ Ἀδραμύτιον τῆς Μυσίας ἄνδρα ἐντόπιον ὀνόματι Θεοδόσιον, εἰσπράκτορα δὲ τῶν δημοσίων φόρων ὑπάρχοντα καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὄλως ἀπράγμονα καὶ ἰδιώτην, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν ἄκοντα βασιλέα.

Ὁ Ἀναστάσιος μαθὼν τὰ γενόμενα, ἐπέτρεψε τὴν ἔμμυαν τῆς βασιλευούσης εἰς ἄνδρας οἰκειούς καὶ ἱκανούς, αὐτὸς δὲ ἀπῆλθεν εἰς Νίκαιαν ἵνα οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνταρτῶν εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο οὗτοι κυρίως στηριζόμενοι. Τῶντι οἱ ἀντάρται οὗτοι ἀφοῦ ἀνηγόρευσαν εἰς τὸ Ἀδραμύτιον τῆς Μυσίας τὸν βασιλέα αὐτῶν Θεοδόσιον, ἐστρατολόγησαν ἔπειτα πολλοὺς ὁπαδοὺς εἰς τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου, ἧτοι εἰς τὴν Μυσίαν, τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Φρυγίαν, ἔτι δὲ καὶ πολλοὺς Γοτθογραιίκους, δηλαδὴ ἐξελληνισθέντας ἀπογόνους τῶν ἐν Φρυγίᾳ καὶ Λυδίᾳ γοτθικῶν ἀποικιῶν (σελ. 3), συνέλαβον ὅσα ἐμπορικὰ σκάφη ἀπήντησαν καθ' ὁδόν μικρὰ τε καὶ μεγάλα καὶ προσηλθον οὕτω ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χρυσόπολιν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 715. Ἐκεῖθεν ἐπεχείρησαν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας διαφόρους πρὸς τὸν βασιλικὸν στόλον συμπλοκὰς μέχρις οὗ ὑποχωρήσαντος, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον τοῦ βασιλικοῦ στόλου διὰ τὸν χειμῶνα, ἐπέτυχον νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὰ μέρη τῆς Θράκης καὶ ἐπὶ τέλος διὰ προδοσίας νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ τμήμα τῶν Βλαχερνῶν καὶ νὰ γείνωσιν οὕτω κατὰ φεβρουάριον τοῦ 716 κύριοι τῆς βασιλευούσης, ἣτις ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ταύτης ἔπαθε τὰ πάνδεινα πρὸς τῶν ληστρικῶν ὁπαδῶν τοῦ Θεοδοσίου. Ἡ πόλις αὕτη ἣτις μετ' ὀλίγον ἀντέστη εἰς ἅπασαν τοῦ κολοσσιαίου ἀραβικοῦ κράτους τὴν δύναμιν, περιέπεσεν ἤδη εἰς χεῖρας εὐαρίθμων στασιαστῶν· νέα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀπέναντι τῶν ξένων ἐπικρατοῦσα σωτήριος ἁμοφροσύνη μετεβάλλετο εἰς ὀλεθρίαν σύγχυσιν δοξασιῶν καὶ συμφερόντων ἐπὶ τῶν ἐμφυλίων διενέξεων.

Δυσεξήγητος δὲ εἶναι ἢ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπραξία τοῦ Ἀναστασίου ἐν Νικαίᾳ. Ἴσως ὁ ἄλλως ἰκανὸς καὶ δραστήριος οὗτος ἀνὴρ ἔστερεῖτο τῆς περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα προσωπικῆς δεξιότητος ἣτις ἀπη- τεῖτο ἵνα καταβάλλῃ τοὺς ἀντιπάλους· ἴσως ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατο- λικῶν Λέων εἰς τοῦ ὁποίου ἤλπισεν εὐλόγως τὴν συνδρομὴν, ἢ ἀπη- σχολήθη ὑπὸ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν, ἢ δὲν ὑπῆρξεν εἰλικρινῆς πρὸς αὐτὸν, πεποιθὼς ὅτι ἡ ἀρχὴ θέλει περιέλθει ἐξ ἀνάγκης εἰς αὐ- τὸν, ἐκείνου πεσόντος. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἅμα πεισθεὶς ὅτι οἱ ἀντάρται ἐγένοντο κύριοι τῆς βασιλευούσης, συνεννοήθη μετ' αὐτῶν, ἔλαβεν ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλει πάθει τι δεινὸν καὶ πα- ραιτήσας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Καὶ ἀληθῶς ὁ Θεοδόσιος διατηρήσας αὐτὸν ἀβλαβῆ, ἐξώρισεν ἀπλῶς εἰς Θεσσαλονίκην. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἀναστάσιος ἐσώθη ἐπὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ, τὸ κράτος περιέστη ἤδη εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καὶ ἂν ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος δὲν παρίστανον ἐκ συμφώνου οἰκτρὰν καὶ ἐπισφαλῆ τῶν πραγμάτων τὴν κατάστασιν, οἴκοθεν ἠδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν παραλυσίαν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ πολιτεία ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολιτικῶν μεταβολῶν, καὶ ἐξαιρέτως ὡς ἐκ τῆς κα- κουργίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς ὁποίας τὰς πληγὰς δὲν ἐπρόφθασε νὰ θεραπεύσῃ ἡ σύνεσις τοῦ δυστυχῶς ὀλίγον βασιλεύσαντος Ἀναστασίου τοῦ Β'. Ἀναρχία φοβερὰ ἐπεκράτησεν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως· ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἐξέλιπε· πολλαὶ ἐπαρχίαι ἐλη- λατοῦντο ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἦτο ἄνθρωπος ἐν- τελῶς ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠ- θέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτόν· μετὰ τοῦ Λέοντος συνετάσσετο καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν ἀρμενιакῶν ταγμάτων Ἀρτάβασδος· τὸ δὲ φοβερῶ- τερον, οἱ Ἀραβες συμπληρώσαντες μετ' οὐ πολὺ τὰς παρασκευὰς αὐ- τῶν, ἐπῆλθον μετὰ δυνάμεων κολοσσιαίων ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδεμίαν ἀνθρωπίνην δύναμιν ἐφάνετο ἰκανὴ νὰ σώσῃ τὸν χριστιανισμόν· καὶ ὅμως οὗτος ἐσώθη· ἐσώθη, διότι κεκτη- μένος ἠθικὰς δυνάμεις δι' ὧν οὐδ' ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκείνῃ ἀμνηχανία δὲν ἔπαυσεν οἴκοθεν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀνταγωνιζόμενος, δὲν εἶχε χρεῖαν εἰμὴ ἡγεμόνος ἐπιτηδεῖου νὰ συμπυκνώσῃ, νὰ ὀργανώσῃ, νὰ καθοδηγήσῃ, τὰς δυνάμεις ἐκείνας· καὶ ἐπέτυχε τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, καταλαβόντος μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος.

Καθὰ πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠ-

θέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν νέον βασιλέα Θεοδόσιον Γ' καὶ ἠδύνατο εὐκολώτατα νὰ καταβάλλῃ αὐτὸν, ἐὰν δὲν ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων, οἵτινες συμπληρώσαντες κατὰ μέρος τῷ 716 τὰς πρὸς διείκτας ἀρξαμένας παρασκευάς, ἐπέβαλον ἤδη εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Σουλεϊμάν, ἐπετέθησαν δὲ καὶ ἀπὸ θαλάσσης κατὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης χερσονήσου ὑπὸ ἕτερον στρατηγὸν, τὸν Ὀμάρ· τὴν δὲ ὅλην τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου στρατηγίαν εἶχεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλίφου Μωσλεμᾶς, ὅστις ἐπήρχετο διὰ ξηρᾶς κατοπίν τοῦ Σουλεϊμάν μετὰ ἐτέρας δυνάμεως. Πρὸ πάντων λοιπὸν ἐδέησεν ὁ Λέων νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν ἐξωθεν ἐπιχεμασθέντα δεινὸν τοῦτον κίνδυνον, τὸσῶ μᾶλλον ὅσῳ ὁ στρατηγὸς Σουλεϊμάν ἐπολιόρησε τὸ Ἀμορίου τῆς Φρυγίας, τὸ ὁποῖον κείμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἠθέλεν, ἐὰν ἐκυριεύετο, ἐξασφαλίσῃ τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἐντεῦθεν ὁ Μωσλεμᾶς καὶ ὁ Λέων ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου ὁ μὲν νὰ ἐπιτύχῃ, ὁ δὲ νὰ προλάβῃ τὴν ἄλωσιν τῆς ὀχυρᾶς ἐκείνης πόλεως. Ἴνα διαπαιδαγωγήσῃ τὸν Λέοντα ὁ Μωσλεμᾶς ὑπέβαλε προτάσεις περὶ εἰρήνης, ὑποσχόμενος νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν βασιλέα. Καὶ τίνες μὲν ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλὰ δὲν ἦσαν βεβαίως εἰλικρινεῖς, διότι συναινέσαντος τοῦ Λέοντος νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ αὐτῶν πρὸς τὸν Σουλεϊμάν καὶ προσελθόντος μάλιστα ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον, ἡ μὲν πολιορκία τοῦ Ἀμορίου ἐξηκολούθει, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι οἱ Ἀράβες ἐμελέτων νὰ συλλάβωσι δι' ἐπιβουλῆς τὸν Λέοντα. Ὅθεν ὁ Λέων διαφεύγει μὲν τὴν παγίδα ταύτην, κατορθώνει δὲ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν τοῦ Ἀμορίου φρουρὰν, ἀσφαλίσας οὕτως ἀποχωρώντως τὸ μέγα ἐκεῖνο τῆς Φρυγίας φρούριον. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Μωσλεμᾶς ἐπέβαλεν εἰς τὴν Καππαδοκίαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τοσαύτην πολεμίων πληθύν, ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐπανάλαβε τὰς πρὸς τὸν Λέοντα διαπραγματεύσεις. Ἄλλ' ἠπελπισθεῖς ἐπὶ τέλους νὰ ἀπατήσῃ αὐτὸν, προήλασε μέχρι τῆς Βιθυνίας καὶ μέχρι τῆς Μυσίας, ἐκυριεύσε τὴν Πέργαμον καὶ ἀπεφάσισε, διαχειμάσας αὐτόθι, νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Λέων μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Ἀμορίου ὑπεχώρησεν εἰς Πισιδίαν· καὶ ἐπειδὴ ἔβλεπεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν ὑπέρογκον τῶν Ἀράβων στρατιάν, ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἐπελθόντος

χειμῶνος, 716—717, ἵνα καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προλάβῃ οὕτω τὴν μεγίστην τῶν συμφορῶν διότι ἂν ἡ πρωτεύουσα ἔμενεν εἰς χεῖρας τοῦ ἀνικάνου Θεοδοσίου, ὑπῆρχε κίνδυνος μὴ περιπέσῃ τελευταῖον εἰς τὰς χεῖρας τῶν μωχμεθανῶν. Καὶ τῶντι περὶ τὰ τέλη τοῦ 716 ὁ Λέων προελαύνει εἰς Νικομήθειαν, κατατροπώνει καὶ αἰχμαλωτεύει τὸν ἀντεπεξεληθόντα υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου· ἔρχεται ἔπειτα εἰς Χρυσόπολιν, συνεννοεῖται μετὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῆς συγκλήτου, ὑπόσχεται νὰ ἀφήσῃ ἀβλαβῆ τὸν Θεοδόσιον καὶ εἰσελθὼν οὕτω εἰς τὴν πρωτεύουσαν, στέφεται ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας βασιλεὺς τῇ 25 μαρτίου 717. Ὁ Θεοδόσιος ὅστις ἐξ ἀρχῆς οὐδεμίαν εἶχε διάθεσιν νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν, προθύμως παρητήθη αὐτῆς, ἅμα ἐβεβαιώθη ὅτι δὲν πρόκειται νὰ πάθῃ δεινὸν τι, καὶ γενόμενος σὺν τῷ υἱῷ αὐτοῦ κληρικὸς, διήγαγε τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς ἐν εἰρήνῃ εἰς Ἐφεσον, ὅπου ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Φιλίππου, διατάξας νὰ γραφῇ ἐπὶ τοῦ μνήματος αὐτοῦ μία μόνη λέξις ὑγεία, ἵνα δηλώσῃ ἴσως ὅτι ὁ θάνατος εἶναι παντὸς κακοῦ ἀπαλλαγὴ.

Ἄλλ' ἐὰν τοιαῦτα ἠδύνατο νὰ πρεσβεύῃ ἡ ἀσθενὴς καὶ μελαγχολικὴ ἐκείνη ψυχὴ, ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ ζήσῃ· καὶ διὰ νὰ ζήσῃ εἶχε χρεῖαν ἠγεμόνος κεκτημένου μὲν ῥωμαλεωτέρας καὶ πρακτικωτέρας προαιρέσεις, ἐπιτηδείου δὲ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὅστις πρὸ τριετίας ἀπ' ἀνατολῶν συσσωρευόμενος ἐξεύραγε ἤδη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωσλεμᾶς, ἅμα ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος 717, διέταξε τὸν στόλον αὐτοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, παρήγγειλε νὰ ἐπισπευθῇ ἡ ἄφιξις νέων ναυτικῶν δυνάμεων, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἄβυδον, διεπέρασεν ἐκεῖθεν, ἐπὶ τῆς προεισπλευσάσης ἤδη ἐν τῷ πορθμῷ πρώτης ναυτικῆς μοίρας, εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, ἐπορεύθη διὰ ξηρᾶς μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διέταξε τὸν στόλον νὰ ἐπιπλεύσῃ διὰ τῆς Προποντίδος. Ἐβάδισε δὲ ὁπωσοῦν βραδέως, διότι δὲν ἐφύασεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰμὴ τῇ 15 αὐγούστου, εἴτε διότι ἠθέλησε νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξύ τὰ παράλια τῆς Θράκης φρούρια, εἴτε διότι περιέμενε τὴν ἄφιξιν τῆς δευτέρας τοῦ στόλου μοίρας. Αἱ δύο μάλιστα ναυτικαὶ μοῖραι δὲν ἄφικοντο εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ 15 ἡμέρας μετὰ τὸν Μωσλεμᾶν, ἤτοι τῇ 1 Σεπτεμβρίου.

Καὶ ἤδη προκειμένου νὰ ἐκθέσωμεν διὰ βραχείων τὰ κατὰ τὴν δευ-

τέραν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως υπό τῶν μωαμεθανῶν, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην εἶναι εὐτυχῶς πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὰ ἢ τὰ κατὰ τὴν πρώτην. Ὁ Μωσλιμᾶς, ἀφικόμενος πρῶτος διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐστρατοπέδευσε ἐμπροσθεν τῶν χερσαίων τειχῶν καὶ ἠσφάλισε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ὀρύξας τάφρον μεγάλην καὶ κατασκευάσας εἰς τὸ χεῖλος αὐτῆς περιτείχισμα στηθαῖον ἐκ ξηρολίθου. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπέπλευσαν καὶ αἱ δύο μούραι τοῦ ἀραβικοῦ στόλου συμποσούμεναι εἰς 1800 πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλα, φορτηγὰ καὶ πολεμικά. Ὁ πολυἀριθμὸς οὗτος στόλος δι' οὐδὲν ἄλλο ἐκεῖνος Ξέρξης κατεκάλυψε τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν, προσωμίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρακικὴν παραλίαν· ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας πνεύσαντος νότου, ὁ στόλος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην ἀκτὴν. Ὄθεν ἀναπλεύσας καὶ διελθὼν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τῆς πόλεως πλευρὰν διηρέθη εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἐπέρασαν εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν τῆς Χαλκηδόνος, οἱ δὲ εἰσελθόντες εἰς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, προσωμίσθησαν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν αὐτοῦ παραλίαν. Τὰ μεγαλύτερα ὅμως καὶ βαρύτερα τῶν φορτηγῶν πλοῖα, βραδύτερον τῶν ἄλλων πορευόμενα, κατελήφθησαν ὑπὸ νηνεμίας ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ρεύματος· ἀντιπνεύσαντος δὲ συγχρόνως ἐλαφροῦ βορρᾶ, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσιν, ἀλλὰ παρεσύρθησαν πρὸς τὰ ὀπίσω. Τοῦτο ἰδὼν ὁ βασιλεὺς Λέων ὅστις ἐπεσκόπει ἅπασαν ταύτην τὴν κίνησιν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως, ἦτοι ἀπὸ τὸ Σαραΐ-μπουρνοῦ, ἐξέπεμψεν ἀμέσως κατ' αὐτῶν πυροβολικὰ κατακάυσαντα τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων πλοίων, ὧν τινὰ μὲν αὐτανδρὰ ἐν τῷ πελάγει κατεβυθίσθησαν, τινὰ δὲ ἐξώκειλαν καίόμενα εἰς τὰ παράλια τείχη, καὶ τινὰ διέφυγον μὲν τὴν τοιαύτην καταστροφὴν, ἀλλὰ κακῶς ἔχοντα παρεφέρθησαν μέχρι τῶν νήσων Ὀξείας καὶ Πλατείας.

Τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ λαμπρὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατόρθωμα, τοὺς μὲν κατοίκους τῆς πρωτευούσης ἐνέπλησε θάρρους, κατεπτόησε δὲ τοὺς πολεμίους· λαθόντας πείραν τῆς δραστηκωτάτης ἐνεργείας τοῦ ὑγροῦ πυρός· ὅθεν ἐνῶ κατ' ἀρχὰς σκοπὸν εἶχον νὰ ἐπιτεθῶσι τὴν νύκτα ἐκείνην κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίων τῆς πόλεως τειχῶν, οὐδὲν τοιοῦτον ἐτόλμησαν ἤδη νὰ ἐπιχειρήσωσιν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Λέων ἠθέλησε νὰ ἐλκύσῃ αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἐπὶ τῇ

ἐλπίδι, ὅτι συμπυκνωθέντες ἐν αὐτῷ, ἠδύναντο εὐχερῶς ἅπαντες νὰ καταπυρποληθῶσιν· ἐπὶ τούτῳ δὲ διέλυσε τὴν ἄλυσιν δι' ἧς ὁ κόλπος ἐφράσσετο ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ Γαλατᾶ. Ἄλλ' οἱ πολέμιοι δὲν ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην, καὶ παραιτήσαντες πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον κατέφυγον εἰς τὴν ἀντικρῦ ἄσιανὴν παραλίαν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Ἀστακηγόν κόλπον. Ἡ δὲ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἐξηκολούθει μὲν, ἀλλὰ οὐδὲν φρίνεται γενναῖον κατορθώσασα· καὶ ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ χειμῶνος, τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ ὑπέστη φθορὰν δεινὴν. Ὁ χειμὼν οὗτος τοῦ 717—718 ὑπῆρξε βαρύτερος· ἐπὶ ἑκατὸν ἡμέρας ἡ γῆ δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς κρυσταλλωθείσης χιόνος· πλῆθος δὲ ἀνθρώπων καὶ ἵππων καὶ καμήλων καὶ ἄλλων ζώων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ἀπέθανον ἐκ τοῦ ψύχους καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων τροφῶν. Ἄλλ' ὁ Μωσλεμᾶς ἐπέμεινε εἰς τὸ ἐπιχειρήμα αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου 717 εἶχεν ἀποθάνει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ καλίφης Σουλεϊμάν· καὶ ὁ τούτου ὅμως ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος Ὁμάρ ἐδείχθη προθυμότερος εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν μέγαν ἐκείνον τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνα. Ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, δύο νέοι κατέπλευσαν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν στόλοι· ὁ μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ναυπαγηθεὶς, ὅστις συνέκειτο ἐκ τετρακοσίων σιτοφόρων πλοίων καὶ ἐκ πολεμικῶν ὁρμώνων ἄγνωστον πόσων· ὁ δὲ ἐν Ἀφρικῇ κατασκευασθεὶς καὶ συγκείμενος ἐκ πλοίων 360, κομιζόντων ὡσαύτως τροφὰς καὶ πολεμεφόδια. Ἄλλ' οἱ ἡγεμόνες τῶν δύο τούτων στόλων Σοφιάν καὶ Γεζιδ, δὲν ἐτόλμησαν νὰ σταθμεύσωσιν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παράλια διὰ τὸν φόβον τοῦ ἐλληνικοῦ πυρός καὶ κατέφυγον ἀμφότεροι εἰς τὸν Κιανὸν κόλπον (εἰς τὰ Μουντανιᾶ) τῆς ἀντικρῦ κειμένης Βιθυνίας. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι ῥητῶς, ἂν οἱ δύο οὗτοι στόλοι ἀπεβίβασαν ἐν τῷ μεταξύ τὰ ἐφόδια αὐτῶν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ. Τοῦτο ἐν τούτοις φαίνεται πιθανόν, διότι ἂν δὲν ἠδύναντο νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι δὲν εἰμπόρεσαν παντάπασι νὰ προσορμισθῶσιν ἵνα παραδώσωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον ὅσα ἐκόμιζον χρήσιμα εἰς αὐτὸ πράγματα· καὶ πλὴν τούτου διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ὁ Μωσλεμᾶς τοσαῦτα παθὼν ἐκ τοῦ προηγουμένου χειμῶνος, ἠδυνήθη ἔτι νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πολιορκίαν ἐπὶ πέντε περίπτου μῆνας. Ὅπως δὴποτε, καὶ ἂν ἡ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἀνεζωπυρήθη μέχρι τινός, ἀπὸ θαλάσσης οὐδεμίᾳ ἐγένετο ἔφοδος· ἐξεναντίας δ' ἔπαθον οἱ πολέμιοι πρὸς τοῦτο

τὸ μέρος δεινὴν τινα συμφορὰν. Αἱ δύο νεωστὶ καταπλεύσασαι μοῖραι εἶχον πολλοὺς ναύτας Αἰγυπτίους καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας χριστιανούς. Οἱ πατέρες αὐτῶν εἶχον ἄλλοτε δεχθῆ προθύμως τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, ἕνεκα τῆς θρησκευτικῆς πρὸς τοὺς ὀρθόδοξους διαφωνίας καὶ τῆς καταδρομῆς ἣν ἐξ αὐτῆς ἔπασχον· ἀλλ' αὐτοὶ μὴ γνωρίσαντες οἴκοθεν τὴν καταδρομὴν ταύτην, καὶ ἐξεναντίας τυραννόμενοι ἤδη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, καὶ εὐρεθέντες αἴφνης ἐνώπιον τῆς μεγάλης τοῦ χριστιανισμοῦ πρωτευούσης, παρεσύρθησαν ὑπὸ ἀκαταμαχίτου ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν ἐνθουσιασμοῦ· καὶ συνεννοηθέντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπεφάσισαν ὁμοθυμαδὸν νὰ αὐτομολήσωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Λύουσι λοιπὸν διὰ νυκτὸς τὰ ἀκάτια τῶν πλοίων καὶ ἐξορμῶσι διὰ μιᾶς πρὸς τὴν πόλιν εὐφημοῦντες τὸν βασιλέα. Τὸ πλῆθος τῶν ἀκατίων ἦτο τοσοῦτον ὥστε κατὰ τὸν Θεοφάνην ἀπὸ τῆς Ἱερείας (ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας) ἕως τῆς πόλεως ὀλόξυλον φαίνεσθαι τὴν θάλασσαν.» Οὐδ' εἰς τοῦτο περιωρίσθη ἡ τῶν Ἀράβων ζημία· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τῶν αὐτομόλων ὅτι οἱ δύο ἐν τῷ Κιανῶ κόλπῳ κρυπτόμενοι στόλοι ἔμειναν ἔρημοι ναυδατῶν, ἐξέπεμψε κατ' αὐτῶν ὁρόμωνας καὶ διήρεις ἐπὶ τῶν ὁπείων κατεσκευάσθησαν πυρφόροι σίφωνες, καὶ κατέστρεψε δι' αὐτῶν τὴν ἐχθρικὴν ἐκείνην δύναμιν· «καὶ λαβόντες τὰ σκῦλα οἱ ἡμέτεροι, λέγει ὁ Θεοφάνης, καὶ τὰς δαπάνας αὐτῶν, μετὰ χαρᾶς καὶ νίκης ὑπέστρεψαν.» Καὶ ἕτερον δὲ τραῦμα ἐπηνέχθη εἰς τοὺς πολεμίους. Ἐπειδὴ ἀποθάντες ἀπὸ τῶν πλοίων, ἐλεηλάτουν πᾶσαν τὴν μέχρι Νικαίας καὶ Νικομηδείας χώραν, τὰ βασιλικὰ στρατεύματα ἐπιτεθέντα αἴφνης, ἐξεδίωξαν αὐτοὺς ἐκείθεν, ἀφοῦ πολὺν ἐπροξένησαν αὐτοῖς φόνον.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 718 ἔτους ὁ Μωσλεμᾶς μετὰ δεκάμηνον πολιορκίαν οὐ μόνον οὐδὲν εἶχεν εἰσέτι κατορθώσει, ἀλλὰ καὶ πλείστην ὄσσην ὑπέστη ζημίαν. Χάρις εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Ἀναστασίου Β' ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχεν ἄφθονον προμήθειαν σίτου· ἐπειδὴ δὲ ἔθαλασσοκράτει, τὰ ἀλιευτικὰ αὐτῆς πλοιάρια δὲν ἐκωλύοντο νὰ ἀγρεύωσιν ἰχθύας εἰς τε τὰ παράλια τείχη καὶ εἰς τὰς νήσους· καὶ πολλὰ φορτηγὰ ἐκόμιζον ἀπὸ τῆς ἀντικρῦ Ἀσίας ποικίλα ἄλλα τρόφιμα. Ἐνῶ δὲ ἡ δαψίλεια ἐπεκράτει οὕτω ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὁ παρακείμενος ἀραβικὸς στρατὸς ἔπασχε δεινὴν τῶν ἀναγκαίων στέρησιν· καὶ μετ' ὀλίγον τοσοῦτος ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς λιμὸς, ὥστε «πάντα τὰ ἀποθνήσκοντα ζῶα αὐτῶν κατήσθιον, ἵππους τε καὶ ὄνους καὶ καμή-

λους· φασὶ δὲ τινες ὅτι καὶ ἀνθρώπους τεθνεώτας καὶ τὴν ἑαυτῶν κόπρον εἰς τὰ κλίβωνα βάλλοντες καὶ ζυμοῦντες ἤσθιον,» λέγει ὁ χρονογράφος. Ὑποθέτομεν ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι μία ἐκ τῶν ἀνυποστάτων ἐκείνων φημῶν αἵτινες συνήθως παρακολουθοῦσι τὰς μεγάλας συμφοράς. Ἀλλὰ ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν τὴν ὀλεθρίαν ταύτην εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, πιθανώτατον εἶναι ὅτι, καθὼς λέγει ὁ Θεοφάνης, ἐνέσκηψεν εἰς αὐτὸ λοιμικὴ νόσος ἐξ ἧς ἀπέθανε μέγα πλῆθος ἀνθρώπων. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἤρκουν πάντα ταῦτα τὰ δυστυχήματα, οἱ Βούλγαροι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ λεηλατήσωσι τὸν ἐξητονημένον ἐκεῖνον στρατὸν, ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ καὶ ἔσφαξαν, ὡς φημίζεται, 22,000 ἀνδρῶν, Ἐννοεῖται ὅτι τὰ κατὰ τὸν Μωσλεμᾶν ἀπέβησαν ἐντεῦθεν παντελῶς ἀμήχανα· διὸ ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τέλος παρὰ τοῦ καλίφου Ὀμάρ τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

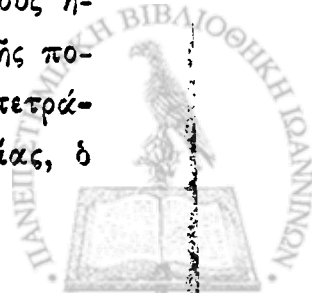
Ἡ ἀνάξευσις ἐγένετο τῇ 15 αὐγούστου 718, ἐν ὀλόκληρον ἔτος ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ πολιορκία. Ὁ περιλιπόμενος στόλος, προσελθὼν ἀπὸ τῆς ἰσπανικῆς παραλίας, ὑπεδέχθη τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ. Ὅπόσον ἀθλία ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι, ἐνῶ διὰ τὴν προσεγγίζουσαν ἰσημερίαν εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ ἀνακάμψῃ εἰς Συρίαν διὰ ξηρᾶς δὲν ἐτόλμησε νὰ πράξῃ τοῦτο ἀλλὰ προετίμησε νὰ ἐκτεθῇ εἰς μακρὸν καὶ ἐπικίνδυνον πλοῦν. Ἀφ' ἐτέρου ἄπορον εἶναι πῶς ὁ θαλασσοκρατῶν Λέων ἐπέτρεψεν εἰς τὰ ἐχθρικά πλοῖα νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παράλια τῆς Θράκης καὶ νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἀνενοχλήτως τὸν πεζικὸν στρατὸν. Ἴσως δὲν ἠθέλησε νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπιτίαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους καὶ νὰ διακινδυνεύσῃ διὰ νέας μάχης τὴν εὐτυχῆ τῆς ἀμύνης αὐτοῦ ἐκβασιν· ἀλλὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος ἠδυνήθη ἤδη νὰ προσορμισθῇ εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν καὶ νὰ παραμείνῃ παρ' αὐτῇ, ἡμέρας τινὰς ἵνα ἐπιβιβάσῃ τὸν πεζικὸν στρατὸν, ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν ἣν ἀνωτέρω ἐξεφέρομεν, ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι μοῖραι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου ἠδυνήθησαν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην καὶ νὰ ἀποβιβάσωσι τὰ ἐφόδια τὰ ὅποια τότε ἐκόμιζον, πρὶν καταφύγωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Βιθυνίας.

Ἡ μεγάλη λοιπὸν πεζικὴ καὶ ναυτικὴ στρατιὰ ἡ ἀπειλήσασα τὴν

ὑπαρξίν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὄλου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀνεχώρησεν ἄπρακτος καὶ κακῶς ἔχουσα ἀπὸ τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐγούστου μηνός. Ἀλλὰ μόλις εἰσελθοῦσα εἰς τὴν Προποντίδα κατελήφθη ὑπὸ καταιγίδος δεινῆς, ἐξ ἧς πλείστα τῶν πλοίων τούτων συνετρίβησαν εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τῆς μικρᾶς ἐκείνης θαλάσσης, μάλιστα δὲ εἰς τὴν Προκόννησον, τὴν σημερινὴν νῆσον τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἐνῶ δὲ τὰ περιλιπούμενα τῶν πλοίων διέπλεον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, νέα πάλιν ἐπέσκηψεν ἐπ' αὐτὰ τρικυμία ἐξ ἧς πάντα τὰ σκάφη αὐτανδρα κατεποντίσθησαν, πλὴν δέκα· ἄλλὰ καὶ ἐκ τούτων πέντε συνελήφθησαν, ὥστε πέντε καὶ μόνα διεσώθησαν εἰς Συρίαν ἵνα ἀναγγείλωσι τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀράβων ὑπῆρξε τῶντι φοβερά, διότι ἀπώλεσαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχείρησιν διςχιλία καὶ πεντακόσια πλοῖα καὶ 500 περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν εὐτυχεστάτων στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Οὐδέποτε ὁ μωαμεθανισμὸς ἐταπεινώθη πλείοτερον· οὐδέποτε ὁ σταυρὸς ἐθριάμβευσε λαμπρότερον. Οἱ γενναῖοι καὶ εὐσεβεῖς κάτοικοι τῆς πόλεως ἔδραμον εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν πρωτεύοντα ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον θεοτόκον, εἰς τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ἀπέδωκαν τόσῳ μᾶλλον τὴν λύτρωσιν αὐτῶν ὅσῳ ἡ πολιορκία καὶ ἤρξατο καὶ διελύθη καθ' ἣν ἡμέραν τελοῦμεν τὴν κοίμησιν τῆς ὑπεργίας ἡμῶν Δεσποίνης καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· ἵνα δὲ ἐσαεὶ πανηγυρίζεται τὸ μέγα ἐκεῖνο ἄθλον, ἡ μνήμη αὐτοῦ προσετέθη εἰς τὴν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου ἀκολουθίαν δι' ἧς μέχρι τῆς σήμερον πάντες οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ δοξολογοῦσι κατ' ἔτος καὶ χαιρετίζουσι τὴν μητέρα τῆς ζωῆς, τὴν διὰ τοῦ ἀπροσμάχητου αὐτῆς κράτους τοσαύτως ἐκ παντοίων κινδύνων ἐλευθερώσασαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ θρήσκευμα. Τὰ ἐπινίκια καὶ αἱ εὐφημίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἧτις τότε τοῦλάχιστον ἐπίστευεν ὅτι ὤφειλε τὴν σωτηρίαν αὐτῆς εἰς τοὺς ἀτρύτους τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀγῶνας. Ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ ὁ πάπας Γρηγόριος Β' ἐπέμψε τὰς εἰκόνας τοῦ βασιλέως ἡμῶν εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως. Δύο κίνδυνοι, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐπῆλθεν ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ μικρὸν μετ' αὐτὴν, ἀπετράπησαν δραστηρίως ὑπὸ τοῦ Λέοντος. Διαρκούσης τῆς πολιορκίας, ὁ

πρωτοσπαθάριος Σέργιος, ὁ στρατηγὸς ἦτοι διοικητὴς τῆς Σικελίας, νομίσας ὅτι ἐπίκειται ἡ ἄλωσις τῆς βασιλευούσης καὶ ἡ διάλυσις τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε νὰ γείνη κύριος τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἄλλὰ μὴ τολμῶν ν' ἀποκαλύψῃ διὰ μιᾶς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ σκοπὸν, ἔστειλε βασιλέα ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν, τὸν Κωνσταντινουπολίτην Βασίλειον, υἱὸν Γρηγορίου τοῦ Ὀνομαγούλου, ὃν καὶ μετωνόμασε Τιβέριον. Ἄλλ' ὁ Λέων, ἄμα ἀκούσας τὰ γενόμενα, ἐξάπέστειλεν εἰς Συρακούσας, καίτοι ἔχων ἔτι ἀπέναντι αὐτοῦ τοὺς πολεμίους, τὸν πιστὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις, ἀφικόμενος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Σικελίας, συνεκάλεσε τὸν λαὸν καὶ ἀνέγνωσεν αὐτῷ τὰ βασιλικὰ γράμματα ἐξ ὧν ἐδηλώθη ὅτι καὶ τὸ βασίλειον ὑφίστατο, καὶ οἱ πολέμιοι ἐμέλλον μετ' ὀλίγον νὰ ἀναγκασθῶσι νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν. Ὅθεν ἀνευφημήθη ἀμέσως ὁ βασιλεὺς Λέων, παρεδόθη δὲ ὁ ἀρπάσας τὴν ἀρχὴν Βασίλειος εἰς τὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις ἔπεμψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ προελήφθη τοιουτοτρόπως ὁ διαμελισμὸς τοῦ κράτους. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 719, ὁ πρότερος βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἐπεχείρησε νὰ ἀνακτήσῃ αὐθις τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνεννοήθη μετὰ τινῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τῆς πρωτεύουσας, καὶ, ἀποβαλὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τῶν ὁποίων ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν. Ἦδη δὲ ἐπλησίαζε μετὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτε οὗτοι, ἐνδίδοντες ἐν μέρει εἰς τὰς ἀπειλάς καὶ ἐν μέρει εἰς τὰς φιλοφρονήσεις τοῦ Λέοντος, παρέδωκαν εἰς τὸν βασιλέα τὸν Ἀναστάσιον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ἀναστάσιος καὶ ἄλλοι τινὲς ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς ἄλλας καθυπεβλήθησαν ποινάς.

Ὁ μεγαλεπήβολος λοιπὸν καὶ μεγαλοπράγμων βασιλεὺς Λέων ἠσφάλισεν οὕτω ἀπανταχόθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας καὶ ἰσχυρᾶς δυναστείας. Ἡ μακρὰ, ὑπὲρ τὴν εἰκοσιπενταετίαν διαρκέσασα ἀναρχία κατέπαυσεν· ἀπαντες οἱ οἰωνοὶ ἐφαίνοντο αἴσιοι· οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ προῖδῃ ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὸ κράτος θέλει ἐκτεθῆ εἰς δεινὸν θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν κλονισμόν. Καὶ ὅμως ὁ κλονισμὸς ἐπῆλθεν· ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν ὑπῆρξε μόνον ἀρχηγέτης νέας δυναστείας· ὑπῆρξεν ἐν ταύτῳ δημιουργὸς ἀναμρφώσεως ἧτις ἐμέλλεν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα νὰ ἀνασειῇ τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ἠὺδοκίμησε καθ' ὀλοκληρίαν. Ἄλλ' εἰάν ἀπέτυχε κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπέτυχεν οὐχὶ ἔνεκα τῆς ἀδεξιότητος τῶν πρωτουργῶν αὐτῆς. Αἱ περιστάσεις τοῦ τότε κόσμου δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ παραγάγῃσιν ἅπαντας τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου τοὺς καρπούς. Ἢ μήπως ἡ νεωτέρα μεταρρύθμισις, καίτοι ἐγένετο εἰς χρόνους πολὺ εὐδαιμόνους, δὲν ἐναυάγησεν ὅλως ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Εὐρώπῃ; Καθ' ἑαυτὸ ἐν τούτοις τὸ βούλευμα, καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια μεθ' ἧς διεζήχθη, ἀρκοῦσιν εἰς τὸ νὰ τιμήσωσι τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμόν. Ἄλλὰ τὰ περὶ τούτου ἀποτελοῦσιν ἰδίαν τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας περίοδον, περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολουθῶν δεκάτῳ βιβλίῳ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Πῶς εἶχε πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ κράτος ἐν ἀρχῇ τῆς μεταρρυθμίσεως.

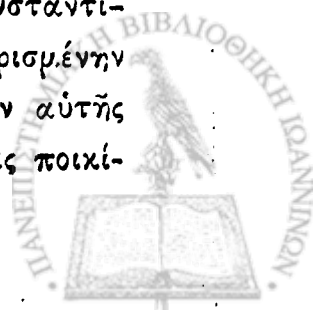
Ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης περιόδου ἡ ἔκτασις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἦτο πολὺ μικροτέρα τῆς ἐκτάσεως ἣν εἶχε κατὰ τὴν πρώτην τῆς προηγουμένης περιόδου ἑκατονταετηρίδα. Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ τὸ χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς κράτος ἀπέβαλε πρὸς βορρᾶν τὴν κάτω καὶ τὴν ἄνω Μοισίαν, τὴν ἐντὸς τοῦ Ἰστρου Δακίαν, τὴν Δαρδανίαν, καὶ τὰ μεσόγεια τῆς βορείου Ἰλλυρίας, ἧτοι τὰς σημερινὰς χώρας Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Κροατίαν, Μορλακίαν, Δαλματίαν καὶ ἄνω Ἀλβανίαν. Προσέτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἔσπευξε πρὸς δυσμὰς μὲν τὴν ἄνω Ἰταλίαν καὶ τὸ ἐπὶ μικρὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνακτηθὲν μέρος τῆς Ἰσπανίας· πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἄπασαν τὴν παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν Ἀφρικὴν ἀπὸ τῶν Ἡρακλείων στηλῶν μέχρι τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ· πρὸς ἀνατολὰς δὲ τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν. Καὶ πλὴν τούτου, ἐντὸς αὐτῶν τῶν χωρῶν, ὅσων τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετήρει τὴν κυριαρχίαν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας προηγουμένως ἤδη εἶχον ἐγκατασταθῆ διαφοροὶ ξενικαὶ φυλαὶ, παρεισέφρησαν πάλιν Σλαῦοι μὲν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, Λομβαρδοὶ δὲ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ κάτω Ἰταλίᾳ. Τὸ κράτος λοιπὸν τοῦτο ἠκρωτηριάσθη δεινῶς, ὃ δὲ Ἑλληνισμὸς ἐν τῷ περιλιπομένῳ αὐτῷ μέρει ἐνοθεύθη ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον.

Καὶ ὅμως τὸ ἀνατολικὸν κράτος οὕτως ἔχον, ἦτο ἀκόμη τὸ πλουσιώτερον καὶ τὸ βέλτιον διοικούμενον ὄλων, ὅσα ὑφίσταντο κατ' ἐκεῖνο

τοῦ χρόνου περὶ αὐτό. Συγκείμενον ἐξ ὅλης σχεδὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐξ ὅλων τῶν μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας νήσων, πλὴν τῆς Κύπρου, ἐκ τῶν μεταξὺ Αἴμου καὶ Ταινάρου χωρῶν, τῆς μέσης καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, περιελάμβανε τὰς βιομηχανικωτέρας καὶ ἐμπορικωτέρας τῆς οἰκουμένης χώρας. Ἐὰν ἀπέβαλε τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Καρχηδόνα, ἐὰν ἡ Ῥώμη ἔνεκα τῶν πολλῶν ἀλώσεων καὶ καταστροφῶν, ὅσας ὑπέστη, ἀπώλεσε τὸ ἀρχαῖον κάλλος καὶ ἀξίωμα, ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο πάντοτε ἡ λαμπροτέρα πόλις τῆς γῆς. Οὐδεμία δὲ τῆς ἀρχαιότητος, ἢ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πόλις εἴμπορεῖ νὰ δώσῃ ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦτο ἡ μεγάλη τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος βασιλεύουσα, ἢ τις, συνδυάζουσα ἐν ἑαυτῇ τὰ μνημεῖα καὶ τὰς ἐξεις τοῦ ἑλληνικοῦ, τοῦ ῥωμαϊκοῦ, τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ κόσμου, εἶχεν ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα καὶ τύπον. Δὲν προσήκει ἐνταῦθα νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἀκριβῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκείνης περιγραφὴν. Περὶ τῆς θέσεως αὐτῆς, τῆς πρώτης ἰδρύσεως, τῆς ἐκτάσεως καὶ τινων μνημείων, οἷον τοῦ Ἴπποδρόμου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, εἶπομεν ἄλλοτε ὅσα ἠδύναντο νὰ ρηθῶσιν ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ. Ἦδη παραθέτομεν τὰς ὀλίγας δυστυχῶς εἰδήσεις, ὅσαι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν ποικίλων καὶ δαψιλῶν αὐτῆς πόρων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀριθμοῦσα ὑπὲρ τὰς 500,000 κατοίκων, ἦτο ὁμολογουμένως τὸ μέγιστον ἐμπορεῖον τοῦ τότε κόσμου. Ἐκεῖ συνέρρεον οἱ παντοδαποὶ ἔμποροι τῶν διαφόρων μωαμεθανικῶν ἐπικρατειῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἱ ἔμποροι τῶν πρὸς βορρᾶν σκυθικῶν καὶ γερμανικῶν φυλῶν, οἱ ἔμποροι τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἰσπανίας τῆς Γερμανίας καὶ αὐτῆς τῆς Βρετανίας. Ἐκεῖ μετεκομίζοντο τὰ προϊόντα τῶν τριῶν μερῶν τῆς γῆς καὶ τὰ βιομηχανήματα τῶν ἐπαρχιωῶν τοῦ κράτους, δίδοντα ἀφορμὴν εἰς τὰ ποικιλώτερα συναλλάγματα τοῦ εἰσαγωγικοῦ, τοῦ ἐξαγωγικοῦ καὶ τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Ἀπαντα τὰ προηγουμένως ἀκμάσαντα μεγάλα ἐμπορεῖα ἢ εἶχον ὅλως ἐκλείψει, ὅπως ἡ Καρχηδὼν, ἢ εἶχον μαρανθῆ παραδόξως, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ῥώμη· ὥστε ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκληρονόμησεν ὀλόκληρον τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον μεμερισμένην τοῦ κόσμου περιουσίαν· τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ διὰ τὴν εὐρυθμον αὐτῆς διοίκησιν, τὰ τακτικὰ δικαστήρια, τοὺς σοφοὺς νόμους καὶ τὰς ποικί-

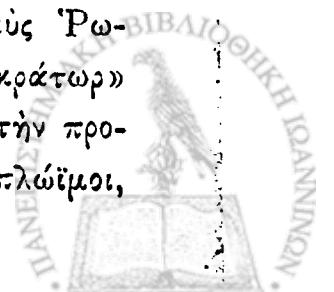

λας τοῦ βίου ἀνέσεις, παρείχεν εἰς τοὺς συναλλαττομένους ἐγγυήσεις καὶ εὐκολίας, τὰς ὁποίας οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ἠδύναντο τότε νὰ εὕρωσιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἐμπορία ἀπέβη τοσοῦτον ἐπικερδῆς, ὥστε πολλάκις καὶ αὐτοὶ τῶν βασιλέων οἱ πλησιέστατοι συγγενεῖς δὲν ἀπηξίουσαν νὰ μετέρχωνται αὐτήν. Ἐξέυρομεν λ. χ. ὅτι ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, ἡ σύζυγος τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου ἀκμάσαντος Θεοφίλου, μετεκόμιζεν ἐπὶ ἰδίων ὀγκάδων ἐκ Συρίας ποικίλα εἶδη, τὰ ὁποῖα ἐκποιούμενα εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πρωτευούσης, ἠύξανον οὐκ ὀλίγον τὴν πρόσοδον τοῦ ἰδιαίτερου τῆς βασιλίσσης ταμείου. Καὶ πολλὰ μὲν ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημόσια καταστήματα χρησιμεύοντα ὡς ἀποθήκαι τῶν ἐμπορευμάτων, ἅτινα συνεκεντροῦντο αὐτόθι, ἵνα πωληθῶσιν, εἴτε πρὸς ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν, εἴτε πρὸς ἐξωτερικὴν διαπόρθμευσιν. Τὰ δὲ πολυτελέστερα καὶ πολυτιμότερα τῶν ἐμπορευμάτων τούτων ἀπετίθεντο ἐντὸς κολοσσιαίου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ἠγείρετο εἰς τὸ βορειανατολικὸν τῆς πόλεως μέρος, μεταξὺ τῆς ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῆς ἀπλουμένης ἀγορᾶς τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ τοῦ ἐν τῇ κορυφῇ τῆς τριγωνοειδοῦς βασιλευούσης ὑψουμένου μεγάλου παλατίου· ἐκεῖ πιθανῶς, ὅπου σήμερον ὑπάρχουσι τὰ λεγόμενα Βεζεστένια τῆς ὀθωμανικῆς πρωτευούσης. Τὰ πολυάριθμα τοῦ καταστήματος τούτου ἐργαστάσια ἐξήστραπτον ἐκ σηρικῶν καὶ χρυσοπάστων ὑφασμάτων, ἐπιτηδεῖως ἐκτεθειμένων, ἵνα ἐλκύωσι τὴν προσοχὴν, καὶ δελεάζωσι τὴν φιλοκαλίαν τῶν διαβαίνοντων. Ὠνομάζετο δὲ Λαμπτήρ, ἡ λαμπτήρων οἶκος, διότι πᾶσαν ἐσπέραν ἐφωταγωγεῖτο μέχρι βαθείας νυκτὸς διὰ ρεύματος φωτὸς ἐκ πολλῶν λαμπτήρων σχηματιζομένου. Ὁ Λαμπτήρ εἶχε πυρποληθῆ ἐν μέρει ἐπὶ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ «Νίκα,» καὶ ῥητῶς δὲν λέγεται ἂν ἀνωκοδομήθη· ἀλλὰ πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἐξήκολούθησεν ἀποτελῶν ἐν τῶν καλλίστων τῆς πόλεως κοσμημάτων, καὶ τὴν πλουσιωτέραν αὐτῆς ἀποθήκην. Ἐπειδὴ δὲ συνέπεσεν ὁ λόγος περὶ φωταγωγίας, μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι πᾶσα ἡ Κωνσταντινούπολις ἐφωτίζετο τὸ ἐσπέρας διὰ λαμπτήρων ἀναπτομένων πανταχοῦ μὲν αὐτῆς, μάλιστα δ' ἐν τοῖς τριόδοις καὶ ἐν τοῖς καπηλείοις. Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ τακτικοῦ φωτισμοῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐκτελεῖται ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἐδεσσαν· ἀλλ' ἀφοῦ αὐταὶ ἔπεσον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Μωαμεθανῶν ἀπώλεσαν τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις ἔμεινε τότε ἡ μόνη ἴσως ἐπὶ

γῆς τακτικῶς φωτιζομένη πόλις. Βεβαίως ὁ φωτισμὸς οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ παραβληθῆ πρός τὸν διὰ τοῦ ἀερίου φωτισμὸν, ἀλλὰ πρό τῆς εὐρέσεως τοῦ ἀερίου ἀμφιβάλλομεν ἂν ὑπῆρχον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους πολλαὶ πόλεις ἰσοφαρίζουσαι κατὰ τοῦτο πρός τὴν βασιλεύουσαν τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Τὸ μέγα αὐτῆς ἐμπόριον διεξήγετο διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ θαλάσσης ἢ διὰ ξηρᾶς, διότι ἡ θάλασσα παρεῖχε πολὺ πλείονα εὐκολίαν τῆς ἀπεστερημένης ὁδῶν καὶ ἀσφαλείας στερεᾶς. Καὶ τὸ μὲν λεγόμενον ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτι «ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θηλασσοκρατεῖ μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ πάσης ὁμοῦ τῆς ὠδε θαλάσσης,» δὲν ἦτο ὅλως διόλου ἀληθές ὡς πρός τὴν ὀγδόην ὅτε οἱ Μωαμεθανοὶ, κύριοι γενόμενοι τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς δυτικωτέρας Ἀφρικῆς, καὶ μετ' ὀλίγον τῆς Ἰσπανίας, συνεκρότουν στόλους μεγάλους, δι' ὧν εἶχον πολιορκήσει προσφάτως τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐξηκολούθησαν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν νήσων. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἄρχον τῶν πλείστων ἀρκτικῶν παραλίων τῆς Μεσογείου καὶ τῶν πλείστων νήσων, καὶ κατασκευάζον στόλους οὐδὲν ἥττον πολυαρίθμους τῶν μωαμεθανικῶν, καθυπερτέρους δὲ αὐτῶν συνήθως ἐνεκα τοῦ ὑγροῦ πυρός, συνεμερίζετο μετὰ τῶν ἀντιπάλων ἐκείνων τὴν μέχρις Ἡρακλείων στηλῶν ἡγεμονίαν κατὰ δὲ τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν ὁμολογουμένως ἐπλεονέκτει διὰ τε τὸ ἐμπορικώτερον πνεῦμα τῶν κατοίκων αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπικαιροτέραν θέσιν τῆς βασιλευούσης, καὶ προσέτι τὴν συνετὴν ἐπιμέλειαν, δι' ἧς ἡ κυβέρνησις ἐνεψύχωνε καὶ προῆγε τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἐθνικῆς δυνάμεως. Πρὶν προχωρήσωμεν παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὁ ἐστεμμένος συγγραφεὺς δὲν μεταχειρίζεται τὸν συνήθη ὄρον «αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων» ἀλλ' ἕτερον λέγων «αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως.» Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τῆς αὐτῆς πραγματείας χωρίῳ «Βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως» ἀποκαλεῖ τὸν ἄρχοντα τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πραγματεία αὕτη δύναται νὰ λογισθῆ ὡς ἐπίσημος, ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι, πρός τῆ ἐπικρατεστάτη ἐπωνυμίᾳ «αὐτοκράτωρ» ἢ «βασιλεὺς Ῥωμαίων» ἐγένετο χρῆσις οὐδὲν ἥττον ἐπίσημος καὶ τῆς «αὐτοκράτωρ» ἢ «βασιλεὺς Κωνσταντινουπόλεως.» Ἀλλ' ἐπικνερχόμεθα εἰς τὴν προστασίαν ἣτις ἐνέμετο τοῖς ναυτιλλομένοις. Οἱ ναυτικοὶ, οἱ πλώϊμοι,

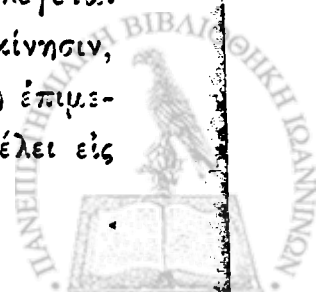
καθώς τοὺς ἔλεγον τότε, ἀπηλλάσσοντο πολλάκις φόρων τινῶν· τοῦλάχιστον ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν, περὶ τῆς προϊόντος τοῦ λόγουθέλομεν εἶπει πλειότερά τινα, ὅτι ἐν ἀρχαῖς τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος οἱ πλωῖμοι τῆς Πελοποννήσου ἐξηρέθησαν τῆς ὑποχρέωσης τοῦ νὰ συντελέσωσιν εἰς τινα ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείαν. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἰδρύσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰδὸς τι ναυτικῆς τραπέζης. Τὰ δὲ νεώρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον τοσαύτην προμήθειαν ναυπηγησίμου ξυλείας, σχοινίων, ιστίων, σιδήρου καὶ ἄλλων τοιούτων εἰδῶν, ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Γ' παρεσκεύαζεν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν στόλους 2,000 καὶ 2,600 χελανδίων. Τὰ πλοῖα ταῦτα τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἐνθυμίζει τὰς μεγάλας ἀκάτους τὰς γαλλιστί λεγομένας chalands, ἦσαν οὐχὶ κυρίως πολεμικὰ ἀλλὰ φορτηγὰ, καὶ ἐξαιρέτως, ὡς φαίνεται, ἰππαγωγὰ, διότι λέγεται, ὅτι ἕκαστον αὐτῶν μετεκόμιζεν ἀνὰ 12 ἵππους, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι εἶχον ἰκανὸν μέγεθος. Τὸ αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ ἐκ τοῦ περιστατικοῦ, ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ἀσθενήσας μετεκομίσθη ἐκ Σηλυβρίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ χελανδίου· ὅπερ προῦποτίθησιν ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο ἠδύνατο νὰ παράσχη τῷ βασιλεῖ τὴν ἀπαιτουμένην ἄνεσιν.

Τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσέπραττεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κατ' ἔτος πρόσοδον οὐ μικρὰν, ἣτις συνίστατο κυρίως εἰς τοὺς τελωνιακοὺς δασμοὺς. Τὸ θαλάσσιον τελωνεῖον τῆς βασιλευούσης δὲν ἦτο ἰδρυμένον παρ' αὐτῇ τῇ πόλει, ἀλλ' εἰς ἰκανὴν ἀπὸ αὐτῆς ἀπόστασιν, ἐντὸς τῶν δύο πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν παρακειμένων πορθμῶν, καὶ ἐν μὲν τῷ Βοσπόρῳ εἰς τὸ λεγόμενον ἱερὸν Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξὺ τοῦ «Ρούμελι-καβάκ» καὶ τοῦ «Ἀνατόλ-καβάκ» ἐν δὲ τῷ Ἑλλησπόντῳ, εἰς Ἀβυδὸν. Πλὴν δὲ τῶν τελωνιακῶν δασμῶν, πολλὰς προσόδους ἔδιδεν ὁ ἐπὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων φόρος, ὅστις κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἐμπόρων, τραπεζιτῶν, βιομηχάνων, καπήλων. Καὶ ἐπὶ τέλους ἰκανὰ ἐπορίζετο τὸ ταμεῖον ἐκ τοῦ μισθώματος τῶν ἐργαστηρίων, τὰ ὁποῖα ἐνοικιάζοντο ὑπὸ τοῦ δημοσίου ἐντὸς τῶν ἐπὶ τούτῳ οἰκοδομηθέντων καταστημάτων, οἷα ἦσαν ὁ Λαμπτήρ, τὸ Πορφυροπώλιον καὶ ἄλλα πολλὰ, κατὰ τὰ ποικίλα εἶδη τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας. Εἰς τὴν συνεποσοῦτο ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης τὸ κατ' ἔτος εἰσπραττόμενον ποσόν, δὲν γνωρίζομεν. Ὑπάρχει περὶ τῆς δωδε-

κάτης εκατονταετηρίδος πληροφορία, ἦν καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 74 τοῦ παρόντος τόμου), καὶ καθ' ἣν αἱ ἐτήσιαι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰσπράξεις τοῦ δημοσίου ταμείου συνεποσαῦντο τότε εἰς 109,500,000 δραχμῶν. Ἐν τῇ δωδεκάτῃ εκατονταετηρίδι ἴσως συνέβη, ἕνεκα τῶν σταυροφοριῶν, πλειοτέρα τις ἀνάπτυξις εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐμπόριον· ἀφ' ἐτέρου ὅμως δύο τινὰ πιθανῶς ἐπενήργησαν τότε εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ὅλης ἐμπορικῆς κινήσεως τῆς πόλεως ταύτης, τὸ μὲν ὅτι πολλὴ ἀναρχία ἐπεκράτησεν εἰς τὰς ἀσιανὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὸ δὲ ὅτι περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Νορμανθοὶ ἀπήγαγον ἐξ Ἑλλάδος πολλοὺς ἐργάτας τῶν μεταξωτῶν ἰδίως ὑφασμάτων, καὶ ἱδρυσαν ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἐργαστήσια, τὰ ὅποια ἀφῆρσαν ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν κράτος τὸ ὑπ' αὐτοῦ πρότερον κατεχόμενον μονοπώλιον τῶν ὑφασμάτων τούτων, ἐξ οὗ οὐ μικρὰ βεβαίως κέρδη συνέρρεον ἄλλοτε εἰς τε τὰ ἰδιωτικὰ ταμεία καὶ εἰς τὸ δημόσιον. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ὅλη ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ δωδεκάτῃ εκατονταετηρίδι, δὲν διέφερε πολὺ τῆς κατὰ τὴν ἐνάτην ἐμπορικῆς κινήσεως. Ὅπως δὴποτε τὸ ποσὸν ἐκεῖνο τῶν εἰσπράξεων ὅσον ἀόριστον καὶ ἂν ἦναι, παρέχει ἡμῖν ἔννοιάν τινα, εἰ καὶ ἀμυδράν, τῶν θαψιλῶν τῆς βασιλευούσης καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κράτους πόρων, περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ὁποίων δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ σχετικὴ τοῦ νομίσματος ἀξία ἦτο τότε μειζων, ἢ τὰ νῦν, (διότι ὑπολογίζεται εἰς τὸ πενταπλάσιον καὶ ἐπέκεινα τοῦ σημερινοῦ) καὶ ὅτι ἐπομένως τὰ ποσὰ, τὰ ὅποια ἀναφέρωμεν εἰς δραχμάς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν νομισμάτων ἀξίαν ἐκπροσωποῦσι σήμερον, κατὰ τὴν σχετικὴν αὐτῶν ἀξίαν, πολὺ μεγάλητερα κεφάλαια.

Μηδὲ νομίση τις ὅτι πᾶς ὁ πλοῦτος, πᾶσα ἡ ἐμπορία, πᾶσα ἡ δύναμις καὶ ἡ ζωὴ τοῦ κράτους συνεκεντρώθησαν ἐν μόνῃ τῇ πρωτεύουσῃ καὶ ὅτι ἀλλαγῶν αὐτοῦ ἐπεκράτει ἐρήμωσις καὶ καταστροφή, ὡς τινες ἠξίωσαν. Ἐχομεν περιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καμενιάτου, καὶ παριστῶσαν ἡμῖν τὴν πόλιν ταύτην ὅπως εἶχε περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου. Ἡ πόλις λέγεται πλουσιωτάτη οὐ μόνον διὰ τὴν ναυτικὴν τοῦ λιμένος αὐτῆς κίνησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν θαψίλειαν τῶν προϊόντων, ἅτινα παρῆγεν ἡ ἐπιμελῶς περὶ αὐτὴν διεξαγομένη γεωργία. Ὅτι δὲ ἰδίως συνετέλει εἰς

τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς, ἦτο ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῆς δημοσίας λεωφόρου, ἣτις ἦγεν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὅσαι δῆποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀνωμαλῖαι αἱ ἐπικρατοῦσαι ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῶν βυρβαρικῶν καὶ ἰδίως τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν, αἱ ἀνωμαλῖαι αὗται δὲν διεκώλυον τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν τῆς μεγάλης ὁδοῦ, τῆς τότε ἀπὸ τοῦ ἁδριατικῦ κόλπου μέχρι τοῦ θερμαϊκοῦ παρατεινομένης. Ἐντεῦθεν παμμιγῆς ὄχλος ἀλλοδαπῶν καὶ ἡμεδαπῶν ἐπλήρουσεν τὰς ἀγυῖας τῆς Θεσσαλονίκης, ἣ δὲ ἀγορὰ αὐτῆς ἔβριθεν ἀνθρώπων διοδελόντων καὶ συναλλαττομένων. Καὶ οὐ μόνον ἡ ἐμπορία ἤκμαζεν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ ἡ βιομηχανία. Τὰ ἐργοστάσια τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου, τοῦ κασσιτέρου, τοῦ μολύβδου καὶ τοῦ ὑέλου ἦσαν τοσαῦτα, ὥστε ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀνάγκας ὀλοκλήρου ἄλλης πόλεως. Ἡ εὐπορία τῶν κατοίκων ἀνεφαίνετο ἐν τε τῇ πολυτελεῖ αὐτῶν διαίτῃ, καὶ ἐν ταῖς κεφαλαίαις, τὰ ὅποια ἀπεταμίευσαν διότι λέγεται, ὅτι οἱ πολλοὶ ἐκτήσαντο ἐνταῦθα θησαυροὺς παμπληθεῖς χρυσοῦ, καὶ ἀργυροῦ, καὶ λίθων τιμίων, τὰ δὲ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἦσαν τοσοῦτον συνήθη, ὅσον ἀλλαχοῦ τὰ ἐξ ἐρίου. Οὐδὲ περὶ οὐδὲν οἱ Θεσσαλονικεῖς εἰς τοιαύτας μόνον δαπάνας, ἀλλὰ καὶ σχολεῖα συνετήρουν ὀνομαστὰ, εἰς ἃ συνέρρεεν ἡ νεολαία τῆς Μακεδονίας, ἀσκουμένη περὶ λόγους καὶ ἐπιστήμας καὶ τέχνας. Ἀναφέρει δὲ ὁ Καμενιάτης καὶ ἄλλας τῆς Μακεδονίας πόλεις, ἰδίως τὴν Βέροιαν καὶ τὴν Δημητριάδα, ὡς διαπρεπούσας ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν κατοίκων καὶ τῇ εὐπορίᾳ αὐτῶν.

Κατερχόμενοι δὲ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εὐρίσκομεν ἐνταῦθα πόλεις παραδόξως ἀκμαζούσας ἐν τῇ ὀγδόῃ καὶ ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐξαιρέτως ἕνεκα τῶν βιομηχανικῶν αὐτῶν καταστημάτων, τὰς Πάτρας, τὴν Κόρινθον, τὰς Θήβας. Ἐνταῦθα κατεσκευάζοντο τάπητες πολυτελεῖς, καὶ μεταξωτὰ καὶ λινὰ καὶ πορφυρᾶ ὑφάσματα θαυμάσια. Ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀναφέρεται εἰς Πάτρας οἰκογένειά τις, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν ὑμιλήσει πάλιν, τῆς ὁποίας ἡ κινητὴ περιουσία, ἦται τὰ χρηματικὰ κεφάλαια, τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, τὰ πολυτελῆ ἱμάτια καὶ ἐπιπλα, τὰ πλοῖα καὶ τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν ὑποζυγίων ἦσαν ἀντάξια βασιλέων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πυρφυρογεννήτου, τοῦ ὁποίου ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ θαμβωθῆ εὐκόλως, καθ' ὃ συνειθισμένος ὦν εἰς τὴν λαμ-

πρότητα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείων. Ἡ πληθὺς τῶν δούλων καὶ τῶν κτημάτων τῆς οἰκογενείας ἐκείνης ἦτο τοσαύτη, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς τρισχίλιοι δούλοι ἀπηλευθερώθησαν καὶ ἐστάλησαν ὡς ἀποικοὶ εἰς Ἰταλίαν, εἰς δὲ τῶν κληρονόμων ἔλαβεν ὀγδοήκοντα κτήματα εἰς τὸ μερίδιον αὐτοῦ. Καὶ δὲν περιορίζετο ὁ τοιοῦτος πλοῦτος εἰς μίαν οἰκογένειαν μόνον. Ἡ εὐπορία τῆς ὅλης τῶν Πατρῶν πόλεως καταφαίνεται ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς, ἡ δὲ δύναμις μαρτυρεῖται ἀποχρώντως ἐκ τούτου, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἐκατονταετηρίδος, ἦτοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς περιόδου ἐν ἣ εὐρισκόμεθα, αἱ Πάτραι, πολιορκηθεῖσαι ἀπὸ θαλάσσης μὲν ὑπὸ στόλου μωαμεθανικοῦ, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ὑπὸ ἀποίκων Σλαύων, δεινὴν ἐπιχειρησάντων τότε ἐπανάστασιν, κατάρθωσαν οἴκοθεν καὶ μηδεμίαν λαβοῦσαι παρὰ τῆς κυβερνήσεως ἐπικουρίαν ἢ ἀποκρούσασιν τοὺς μωαμεθανοὺς, νὰ κατατροπώσασιν δὲ κατὰ κράτος τοὺς Σλαύους. Ἐκ τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις ὅτι τὸ συνήθως λεγόμενον, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὴν πᾶσαν τὴν ζωὴν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ κράτους, μὴ καταλιποῦσα εἰς τὰς κοινότητας μηδὲν ἴχνος αὐτοτελοῦς ἐνεργείας, καὶ νεκρώσασα αὐτὰς διὰ τοῦ συστήματος τούτου, δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν μέρει ἀληθές. Ὅτι αἱ Πάτραι εἶχον ἐγχωρίους ἀρχὰς ἰσχυρῶς ὀργανωμένας καὶ δυναμένας νὰ ὀπλίωσιν πληθυσμὸν πολυάριθμον καὶ ἐνεργόν, ἐξάγεται ἀποχρώντως ἐκ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος γεγονότος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ κράτους ἡ ἐπὶ τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου πόλις τῆς Χερσῶνος, ἣς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παραστήσωμεν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐμπορικὴν ἀκμὴν (σελ. 333), ἐξηκολούθησε δι' ὅλης σχεδὸν ταύτης τῆς περιόδου κυβερνωμένη ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀρχόντων, τοῦ καλουμένου *Πρωτεύοντος* καὶ τῶν λεγομένων *Πατέρων* τῆς πόλεως ἢ *Δυνατῶν*, καὶ μόνῃ οὕτω ἐκπροσωποῦσα τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν εἰς τὰς βορείους ἐκείνας χώρας, μέχρις οὐ ἐπὶ Θεοφίλου ἀπεστάλη καὶ αὐτόθι στρατηγὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἦτοι γενικὸς Διοικητῆς τοῦ θέματος Χερσῶνος. Περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, δὲν ἔχομεν ἀκριβεστέρως πληροφορίας· γινώσκομεν ὅμως ὅτι δύο κυρίαί, ἐξ αὐτῶν καταγόμεναι, ἡ Εἰρήνη καὶ ἡ Θεοφανῶ, ἐκάθησαν ἐντὸς τῆς περιόδου ταύτης ἐπὶ τοῦ ὀρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι περιφανεῖς οἰκο-

γένειαι κατώκουν τότε ἐνταῦθα καὶ ὑποδεικνύει τὴν τε ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν αὐτῶν δύναμιν.

Ἐν γένει δὲ ἡ κυρίως Ἑλλάς παρίστησι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εὐπορίαν καὶ ἐνεργητικότητα ἧς συνήθως δὲν ἔχομεν ἔννοιαν. Ἡ Ἑλλάς μετὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἐξαρτῶει ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἕνα καταλύση τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος Γ'. Ἐπὶ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ κατὰ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ Β', ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ἀξιόλογος μοῖρα τοῦ στόλου δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς στάσεως ἐπολιόρκησε τὴν βασιλεύουσαν, συνέκειτο ἐκ πλοίων ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς αὐτὸν προσελθόντων, ἦσαν δὲ τὰ πλοῖα ταῦτα τὸν ἀριθμὸν 350. Ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος μόνη ἡ Πελοπόννησος ἔδωκεν εἰς ἐκστρατείαν τινὰ ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν σταλεῖσαν χιλίους πολεμιστῆριους ἵππους, ἑστρωμένους καὶ χαλινωμένους. Ἐκ τούτων δὲ πάντων συνάγεται ἀριδῆλως ὅτι ἡ δοξασία τοῦ Φαλλμεράϋερ καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ, καθ' ἣν ἡ Ἑλλάς κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Σλαύων ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἔπαθε τοσαύτην ἐξ αὐτῶν δῆωσιν καὶ καταστροφὴν, ὥστε μέχρι τῆς δεκάτης κατήντησεν ἀληθῆς σκυθικὴ ἐρημία, εἶναι πλάσμα τῆς φαντασίας τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων, ἀνατρεπόμενον ὑπὸ γεγονότων ἀναμφισβητήτων. Μὴ λησμονήσωμεν τελευταῖον νὰ ἐπιφέρωμεν ὅτι μία τῶν δυτικωτέρων ἑλληνικῶν νήσων, ἡ Κέρκυρα, κατέβαλλεν ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατ' ἔτος, εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 14 κεντηνᾶρα χρυσοῦ ἧτοι 1,500,000 περίπου δραχμῶν, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ χρυσοῦ ἀξίαν.

Ἄλλὰ μάλιστα ἡ μικρὰ Ἀσία μετὰ τῶν παρακειμένων αὐτῇ νήσων περιελάμβανε πόλεις ἀκμαίας καὶ μεγάλας, φρούρια ὀχυρὰ, πολλάκις ἀναχαιτίσαντα τὸν μωαμεθανικὸν χεῖμαρρον, καὶ πληθυσμὸν πυκνὸν καὶ μάχιμον. Ἐκεῖ ἐστρατολογοῦντο τὰ πλεῖστα καὶ κράτιστα τῶν ταγματῶν, δι' ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀντηγωνίζετο κατὰ τῶν ἀδιακόπως ἐπιτιθεμένων πολεμίων ἐκεῖ κατώκουν οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Καππαδόκαι, οἱ Γαλάται, οἱ Λυκάονες, οἱ Κίλικες, οἱ Ἰσαυροὶ, οἵτινες ἅπαντες ἐξελληνισθέντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ττον, καὶ ταυτίσαντες τὴν ἰδίαν τύχην μετὰ τῆς τύχης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, δὲν ἔπαυσαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν γνησίων Ἑλλήνων τῆς παραλίας καὶ τῶν νήσων, ἀφειδῶς χύνοντες τὸ αἷμα

αὐτῶν εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς μάχης τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς.

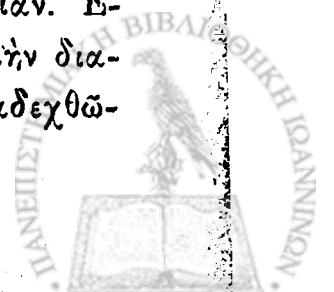
Περιγραφὰς τῶν πόλεων καὶ τῶν βιομηχανημάτων τῆς μεγάλης ἀσιανῆς χερσονήσου δὲν ἔχομεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ. Βραδύτερον θέλομεν παραστήσει ἐκ πηγῶν ἀσφαλῶν ὅποσον αἱ πόλεις ἐκεῖναι ἤκμαζον ἐν τῇ 11 καὶ τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι προσλαβοῦσαι τὴν ἀκμὴν ταύτην οὐχὶ βεβαίως τότε κατὰ πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων εἰς οὓς εὐρισκόμεθα πλούσιαι οὔσαι καὶ εὐδαίμονες. Ἐνταῦθα δὲ ἀνάγκη νὰ περιορισθῶμεν εἰς πενιχράς τινας εἰδήσεις. Περιεσώθη λ. χ. εἰς ἡμᾶς γεγονὸς, μαρτυροῦν ὅποσον ἐθεραπεύετο αὐτόθι ἡ κτηνοτροφία· διότι ἱστορεῖται ὅτι Θωμᾶς τις, ἔγκριτος πολίτης τῆς μικρᾶς κατὰ τὴν Ἀρμενίαν πόλεως Λυκανδοῦ, ἢ πρόοικος ὡς λέγει αὐτὸν ὁ Πορφυρογέννητος, προσέφερε ποτε εἰς τὸν βασιλέα δῶρον μυρίων προβάτων, ἐχόντων τοῦτο τὸ παράδοξον προτέρημα, ὅτι ἐκάστη αὐτῶν χιλιάς διεκρίνετο τῆς ἑτέρας δι' ἰδίου χρώματος· καὶ τὰ μὲν χίλια πρόβατα ἦσαν μέλανα, τὰ δὲ ἕτερα χίλια λευκότριχα, καὶ ἕτερα χίλια σποδοειδῆ, καὶ ἕτερα ῥαντὰ (κηλιδωτὰ), καὶ ἕτερα πυρρὰς ἔχοντα τὰς ὄψεις καὶ ἕτερα φαιὰ, καὶ ἄλλα πάλιν ξανθὰς ἔχοντα τὰς τρίχας, καὶ ἄλλα περκνὰ, καὶ ἄλλα φοινικότριχα, καὶ ἄλλα τελευταῖον χρυσιζόντα· ἐξ οὗ ἐπεγράφη ἐν τῷ περιστύλῳ τῆς πόλεως τὸ ἀκόλουθον ἀστεῖον λόγιον «Τὶ Κωνσταντινούπολις; τὶ Λυκανδός; τὶ Θωμᾶς ὁ πρόοικος; τὶ βασιλεύς;» Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἀναφέρομεν τὸ διηγημάτιον τοῦτο διὰ τὸν ποικίλον χρωματισμὸν τῶν προβάτων, ὅστις ἦτο πιθανώτατα κατὰ τὸ πλεῖστον τεχνητός, ἀλλὰ μόνον ὡς παρέχον ἐνδόσιμόν τι περὶ τῆς πολλῆς ἐπιδόσεως, ἣν εἶχε λάβει εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκεῖνας ἢ τῶν βοσκημάτων ἐπιμέλεια. Ἴνα δώσωμεν δὲ ἔννοιαν τινα, ἔστω καὶ ἀόριστον, τοῦ πληθυσμοῦ τινῶν ἐπαρχιῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μνημονεύομεν ἐνταῦθα ὅτι, ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς ἐκστρατείαν τινὰ τῆς Κρήτης, τῆς καταληφθείσης τότε ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυκίαν, Παμφυλίαν, καὶ μέρος τῆς Φρυγίας, ἔδωκε στρατιώτας μὲν 6,600, ναυβάτας δὲ 6,760, ἦτοι ἐν ὅλοις 13,360 ἄνδρας· καὶ τὸ θέμα τῆς Σάμου, ὅπερ, ἐκτὸς τῆς νήσου ταύτης, περιελάμβανεν ἐπὶ τῆς παρακειμένης Ἀσίας τὴν χώραν τῶν Ἐφεσίων, καὶ τὴν τῶν Ἀδραμυττηνῶν, ἔδωκεν εἰς τὴν αὐτὴν ἐκστρατείαν στρατιώτας 5,000, ναυβάτας δὲ 4,680, ἦτοι ἐν

ὄλοις 9,680 ἄνδρας. Ἐκ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀκριβῶς τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῶν δύο τούτων θεμάτων, διότι δὲν γνωρίζομεν κατὰ τίνα ἀναλογίαν ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἐγένετο συνήθως ἡ στρατολογία. Οὔτε αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἐδώκαμεν ἤδη περὶ τῶν στρατολογικῶν ἐν τῷ κράτει διατάξεων, οὔτε αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας θέλομεν ἔτι δώσει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ, εἶναι ἱκαναὶ νὰ διαφωτίσωσι τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα· ἀλλ' ὁμως ἐπειδὴ ἐν τῇ προκειμένῃ στρατείᾳ δὲν ἐγένε λόγος περὶ πανδήμου στρατολογίας, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ προσημειωθέντες ἀριθμοὶ ἐκδηλοῦσιν ἀναλογίαν τινὰ ἐπὶ τοῦ ὅλου τῶν κατοίκων ἀριθμοῦ. Τούτου δὲ τεθέντος, ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἀναβιβάσωμεν τὴν ἀναλογίαν ταύτην, ἐντὸς τῶν συνήθων αὐτῆς ὄρων, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν λ. χ. ὅτι ἐστρατολογήθησαν δέκα ἐπὶ τοῖς χιλίοις, ὁ πληθυσμὸς τῶν δύο ἐκείνων θεμάτων ὑπερέβαινε τὰ δύο ἑκατομμύρια ψυχῶν. Καὶ ὅλον μὲν τὸ κράτος ἀπὸ τῆς ἐβδόμης μάλιστα ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ὑπῆρχεν ἐπὶ τὸ στρατιωτικώτερον διωργανωμένον, ἰδίως ὁμως ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπῆρχεν ὁ τοιοῦτος διοργανισμὸς ὀλεσχερέστερος, διότι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸ κράτος εἶχεν ἄμεσον γείτονα τὸν φοβερώτερον τῶν πολεμίων αὐτοῦ, ἧτοι τοὺς μωαμεθανούς. Τούτου ἔνεκεν εἶχεν ὀργανωθῆ ἑνταῦθα καὶ εἰδὸς τι τηλεγραφικῆς ὑπηρεσίας, σκοπὸν ἐχούσης νὰ ἀναγγέλλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ἀκαρεῖ πάντα τὰ στρατιωτικὰ κινήματα τῶν περὶ τὴν Κιλικίαν ἀράβων. Ἡ τηλεγραφικὴ αὕτη ὑπηρεσία διεξήγετο διὰ πυρσῶν ἀναπτομένων ἐπὶ ὀκτῶ ὑψηλῶν ὀχυρωμάτων ἀλληλοδιαδόχως κειμένων κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἀπὸ Ταρσοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἦσαν τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἐν περιόπτῳ κείμενα ὀχυρώματα τὰ ἐξῆς· πλησιέστατα μὲν τῆς Ταρσοῦ τὸ φρούριον Λουλον, κατόπιν δὲ τούτου ὁ Ἀργαῖος, ἔπειτα ὁ Ἰσαμος, μετὰ τούτων ὁ καλούμενος Αἰγιαλὸς, ὕστερον ὁ λεγόμενος Μάμας, ὃν διεδέχετο ὁ Κίρκος, καὶ τοῦτον πάλιν ὁ Μόκιλλος, ἐκεῖνον δὲ ὁ τοῦ Ἀγίου Αὐξεντίου βουνός, ὃν παρατηρήσαντες οἱ ἐπὶ τοῦ ἐν αὐτῷ τῷ Παλατίῳ τοῦ Φάρου ἡλιακοῦ σταθμεύοντες σκοποὶ, ἤπτον καὶ αὐτοὶ τὸν φανὸν αὐτῶν, ὥστε ἅμα γενομένης ἐπιδρομῆς τινος ἐν Κιλικίᾳ, ἡ περὶ τούτου ἀγγελία ἔφθανεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ὥρα μιᾷ, ἔτι δὲ ταχύτερον εἰς τὰς καθ' ὁδὸν κειμένας ἐπαρχίας, αἵτινες ἠδύναντο οὕτω νὰ διατάξωσιν ἄμέσως τὰ δέοντα. Ἀνάλογοι δὲ τηλεφανεῖς σκοπιαὶ ὑπῆρχον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὡσαύτως ἐν Πε-

λοποννήσῳ, ἕνεκα τῶν συχνῶν ἀπὸ θαλάσσης μωαμεθανικῶν ἐπιδρομῶν. Καὶ ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὅπόσον βραδέως ἐνίοτε ἡ ἀνθρωπότης προβαίνει εἰς τελείωσιν τῶν ἀπλουστέρων κατὰ τὸ φαινόμενον εὐκολιῶν τοῦ βίου. Ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι ὑπῆρχον πρόχειρα πάντα τὰ συστατικὰ τὰ ἀπαρτίζοντα τὸν τελειότερον ἐναέριον τηλεγράφον. Πρῶτον αὐτῆ τοῦ τηλεγράφου ἡ ἰδέα, δεύτερον οἱ ἀναγκαῖοι πρὸς διαβίβασιν τῶν σημείων πύργοι, τρίτον, ἡ πρὸ καιροῦ γνωστὴ τοιαύτη ἢ τοιαύτη συμβολικὴ γραφή, οὐδ' ἀπῆρτεῖτο, εἰμὴ νὰ συνδυασθῶσι τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα, ἵνα διαβιβάζωνται πόρρωθεν καὶ τάχιστα αἱ ποικιλώτεροι εἰδήσεις. Οὐχ ἦττον ὁ συνδυασμὸς οὗτος δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ περιωρίζοντο εἰς τὴν στοιχειώδη διὰ φρυκτωρίων τηλεφάνειαν, καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθωσι χίλια ἔτη πρὶν ἢ κατορθωθῇ τὸ ἀπλούστατον ἐκεῖνο ἐπιπόνημα, τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ καὶ διὰ μιᾶς σχεδὸν ἢ ἑξαίσιᾶ διὰ τοῦ ἠλεκτρικοῦ σύρματος τελείωσις.

Περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν ἐτησίων εἰσπράξεων τοῦ κράτους, οὐδὲν ἔχομεν ἀσφαλὲς διδόμενον, ἀλλὰ τεκμήρια μόνον ὁπωςοῦν διδακτικά. Ἡ βασίλισσα Θεοδώρα ἀναγκασθεῖσα ἐν ἔτει 856 νὰ καταλίπη τὴν ἀρχὴν, παρέδωκεν εἰς τὴν σύγκλητον 140 ἑκατομμύρια δραχμῶν, αἵτινες εἶχον ἐναποταμιευθῆ ὑπ' αὐτῆς καὶ τοῦ προαποθανόντος συζύγου αὐτῆς Θεοφίλου ἐκ τῶν δημοσίων εἰσπράξεων, ἀφοῦ ἀμφότεροι ἐπήρκεσαν εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους ἐν διαστήματι ἐτῶν εἰκοσιῆξ. Ἴνα ἐκ τοῦ ἀποταμιεύματος τούτου συμπεράνωμέν τι περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν εἰσπράξεων, πρέπει νὰ ἠξεύρωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος διετέλεσε δι' ὅλης σχεδὸν τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἰς ἀδιαλείπτους πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς πολέμους, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ἀνεδείχθη εὐτυχῆς εἰς τοὺς πολέμους τούτους, ὅτι προσέτι κατεσκεύασε πολλὰ λαμπρότατα καὶ πλουσιώτατα οἰκοδομήματα, τῶν ὁποίων ἡ περιγραφή ὑπὸ τε τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτύρων καταδεικνύει ὅτι ἐδάπανησεν εἰς αὐτὰ ποσὰ ὑπέρογκα, ὅτι ἐπὶ πᾶσιν ἡ ὅλη τοῦ Θεοφίλου βασιλεία ὑπῆρξε πολυτελεστάτη περὶ τε τὴν ἀποστολὴν δαπανηρῶν πρεσβειῶν καὶ τὴν ἄλλην κυβερνητικὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἠδυνήθη νὰ καταλίπη, μετὰ τοιαύτην οικονομικὴν διαχείρισιν, περισσεύμα τσοσούτων ἑκατομμυρίων, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ εἰσπράξεις τοῦ κράτους ἦσαν θαυμάσιαι.

Τοιαῦται εἶναι αἱ ὀλίγαι καὶ ἀτελεῖς εἰδήσεις, ὅσας ἠδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν αὐτοῦ πόρων. Ἐξ αὐτῶν συνάγεται ὅτι κατὰ τοῦτο ἡ κατάστασις αὐτοῦ δὲν ἦτο τοσοῦτον ἀθλία, ὅσον ἐνίοτε παριστάνεται. Ἡ δὲ κατάστασις αὕτη θέλει προσλάβει ἐτι μείζονα εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν ἀξίαν, ὅταν παραβάλωμεν αὐτὴν πρὸς τὰ λοιπὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑφιστάμενα περὶ αὐτὸ κράτη. Ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, οὐδὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κράτος τὸ δυνάμενον, ἔστω καὶ πρόρωθεν, νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν λόγῳ βιομηχανίας, ἐμπορίας, ναυτιλίας, καὶ διοικητικῆς τάξεως καὶ ἐμπειρίας. Αἱ γερμανικαὶ καὶ φραγκικαὶ φυλαὶ διετέλουν ἐτι διηρημέναι εἰς πολλὰς μικρὰς, ἀσυντάκτους, πτωχὰς καὶ διχονοοῦσας πρὸς ἀλλήλας ἡγεμονείας. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ Ἄραβες ἠδυνήθησαν τῷ 711 νὰ διαπεράσωσιν εἰς Ἰσπανίαν, νὰ γίνωσιν ἐν μάχῃ μιᾷ κύριοι ἀπάσης τῆς μεγάλης ἐκείνης χερσονήσου, καὶ νὰ ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν τὴν Εὐρώπην, ἐνῶ περὶ τὰ τέλη τῆς 7 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τοὺς κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πολέμους αὐτῶν δὲν ἔπαυσαν ἀναχαιτιζόμενοι καὶ πολλάκις ἠττώμενοι. Κατὰ δὲ τὰς δύο πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔπαθον δεινοτάτας συμφοράς. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως τὴν καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξένησαν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην αἱ δύο μεγάλαι ἐκεῖναι νίκαι τῶν ἡμετέρων βασιλέων (σελ. 296—304 καὶ 347—352) καὶ τὴν εὐλάβειαν, δι' ἧς οἱ ῥήγες, οἱ ἔξαρχοι, οἱ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς δύοσιν ἐθνῶν προσηνέχθησαν τότε εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς δυνάστας. Ἀλλοίαν ὅλως ὄψιν παρίστα τὸ ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος προκύψαν μέγα ἐν τῇ Ἀνατολῇ μωαμεθανικὸν κράτος. Ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος τὸ κράτος τοῦτο ἐξετείνεται ἀπὸ τῆς Σινικῆς μέχρι τῶν Πυρρηναίων· οἱ πόροι αὐτοῦ ἦσαν ἀνεξάντλητοι· οἱ στρατοὶ πολυάριθμοι· οἱ στόλοι ἐνάμιλλοι τῶν στόλων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως τὸ κράτος τοῦτο οὕτως ἔχον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ ὡς πρὸς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς βασιλεῖον τὰς πρώτας αὐτοῦ ἡρμητικὰς κατακτήσεις· ὁ δὲ ἀγέρωχος αὐτοῦ καλίφης, ὁ πρῶτος πολιορκήσας τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πολιορκίας ταύτης, ἠναγκάσθη νὰ τελέσῃ φόρον εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχην. Οἱ μάχιμοι ὀπαδοὶ τοῦ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ κηρυχθέντος νέου δόγματος ὑπῆρξαν μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας

ἀκαταγώνιστοι, ἀλλὰ δὲν ἀνεφάνησαν ἐπιτηδείοι νὰ κυβερνήσωσι τοσαύτας χώρας καὶ τοσαῦτα ἔθνη, οὐδ' ἠδυνήθησαν ἐπὶ πολὺ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐνότητα τοῦ προχείρως ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντος κολοσσιαίου οἰκοδομήματος. Μακροὶ καὶ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι ἀγῶνες παρέλυσαν πρῶτον τὰς δυνάμεις αὐτῶν, καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς ὀκταετηριῆδος ἤρχισε τὸ μωαμεθανικὸν κράτος νὰ κατακερματίζεται. Τότε ἀπεσπάρθησαν ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Ἰσπανία ὑπὸ τοὺς Ὀρμιιάδας· περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ὀκταετηριῆδος οἱ Ἑδρισῖδαι ἀπέβησαν ἀνεξάρτητοι ἐν τῇ δυτικωτέρᾳ Ἀφρικῇ, καθ' ὅλην δὲ τὴν ἐνάτην ὀκταετηριῆδα οἱ Ἀγλαβῖται, οἱ Ταχρηῖται, οἱ Σοφκρίδαι, οἱ Σαμανῖδαι, οἱ Τουλωνῖδαι, οἱ Ἰξιδῖται, οἱ Ἀμθανῖται ἔδρυσαν ἰδίαις δυναστείαις εἰς τὴν μέσην Ἀφρικὴν, εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Ἀσίας. Ἡ ἰσχὺς τῶν ἐν Βαγδατίῳ διατριβάντων Ἀββασιδῶν, οἵτινες ἐλογίζοντο ὑπέρτατοι τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἡγεμόνες, πολυειδῶς ἐμειώθη καὶ ἠκρωτηριάσθη. Ὄθεν τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος καθ' ὅλην τὴν παροῦσαν περίοδον οὐδένα ὑπέστη μέγαν ἐξ αὐτοῦ κίνδυνον, ἐπὶ δὲ τῆς ἀκολουθοῦ μακεδονικῆς δυναστείας ἐμελλε νὰ ἀναλάβῃ ἐπιθετικὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα, καὶ νὰ ἀνακτήσῃ οὐκ ὀλίγας τῶν χωρῶν, ὅσας προηγουμένως ἀπώλεσε.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ κατάστασις τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς, καθ' οὓς χρόνους ὁ Λέων Γ', καταβαλὼν τοὺς μωαμεθανικοὺς στρατοὺς τοὺς ἐπιχειρήσαντας τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἀνέλαβε τὰς ἡνίας τῆς κυβερνήσεως. Ἡ μὲν ἔκτασις αὐτοῦ εἶχεν ἐλαττωθῆ πολὺ, ἔνεκα ὅμως τῶν δαψιλῶν καὶ ἐπιτηδείως χρησιμοποιοιμένων αὐτοῦ πόρων, ἦτο πάντοτε τὸ ἰσχυρότερον τῆς Εὐρώπης κράτος καὶ ἐνάμιλλον τοῦ μωαμεθανικοῦ. Ἀλλὰ, καθὼς εἶπομεν ἤδη, ἡ ὕλική δύναμις δὲν ἀρκεῖ, ἵνα τὰ ἔθνη εὐδοκιμήσωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅσον ἐντέχνως καὶ ἂν ἦναι ὀργανωμένη· ἀπαιτοῦνται προσέτι ἠθικά τινα ἐλατήρια, δι' ὧν καὶ μόνον περιποιεῖται ἀνεξάντλητος ζωὴ καὶ δραστηριότης εἰς τὰς ὕλικὰς τῶν ἔθνῶν δυνάμεις. Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἐστερεῖτο βεβαίως ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς, ναυτικῆς δεξιότητος· δὲν ἐστερεῖτο ἐπιστήμης καὶ τέχνης καὶ διοικητικῆς ἐμπειρίας· δὲν ἐστερεῖτο τελευταῖον οὐδὲ πολεμικῆς ἀνδρείας· ἂν δὲν εἶχε τὰ προτερήματα ταῦτα, δὲν ἦτο δυ-

να τὸν νὰ συντηρηθῆ, ὅσον συνετηρήθη, νὰ δημιουργήσῃ τοσοῦτους πόρους, καὶ νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς ἀδιαλείπτους πολεμίους. Ἄλλ' ὡς πολλάκις εἶπομεν, τὸ ἰσχυρότατον τῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων τοῦ ἦτο ἢ πρὸς τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ ἀφοσίωσις. Τὸ θρήσκευμα τοῦτο ἐπρέσβευεν ἀρχὰς καὶ δοξασίας ἐπιτηδείας βεβαίως νὰ μετεωρίσωσι τὸ πνεῦμα, καὶ νὰ κρατύνωσι τὴν καρδίαν· παρεκτός τῶν εὐγενεστέρων περὶ μελλούσης ζωῆς καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς προσδοκιῶν, ἐπρέσβευεν ὡς πρὸς τὸν παρόντα βίον τὴν ἰσότητά, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον, τὴν ἐθειλοθυσίαν, τὴν ἐργατικότητα, πάντα ὅσα ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν ἀνύψωσιν καὶ τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτῆρος. Ὅπόσον τοῦτο εἶναι ἀληθὲς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς πνευματικῆς καὶ πρακτικῆς δραστηριότητος, ἣν ἀνέδειξαν ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἐπιφανέστεροι κήρυκες τοῦ νέου δόγματος ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου μέχρι τῶν Ἀθανασίων καὶ τῶν Συνεσίων. Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι, ἵνα παρειαδύσωσιν ἐντὸς τῶν σπλάγχχνων τῆς κοινωνίας, καὶ διαμορφώσωσι τὸ πνεῦμα καὶ τὸ φρόνημα ὄλων αὐτῆς τῶν τάξεων, δεόν νὰ συμπεριπλακῶσι μεθ' ἅπαντος αὐτῆς τοῦ βίου διὰ καταλλήλων πρὸς τοῦτο πρακτικῶν θεσμῶν. Δυστυχῶς δὲ τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ χριστιανισμοῦ τύπων καὶ θεσμῶν οἳοι μάλιστα διεμορφώθησαν ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἀνταπεκρίθησαν πάντοτε πρὸς τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ ἐπαγγελίας. Ἰδίως ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τοῦ μοναχικοῦ βίου κατήνησε νὰ ἀφαιρῆ ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ κοινωνίας μυριάδας ἀνθρώπων, καὶ νὰ καθιστᾷ οὕτως ἐντελῶς ἄχρηστον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον μεγάλην αὐτῆς μερίδα· αἱ δὲ ποικίλαι καταχρήσεις αἱ παρειαχθεῖσαι περὶ τινὰ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας σημείων, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ μαραίνωσι τὰς ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι ἔμενον ἐν τῷ κόσμῳ. Ἴνα δώσωμεν τῆς ἀλλοιωσεως ταύτης ἀκριβῆ ἔννοιαν, καὶ ἐν ταύτῃ προλάβωμεν πᾶσαν τῶν λόγων ἡμῶν παρεξήγησιν, ἀνάγκη νὰ ἐπιφέρωμεν πλειοτέρας τινας περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐξηγήσεις.

Κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας, πολλοὶ ἄνθρωποι, κινούμενοι ὑπὸ τοῦ ἐνθέου ζήλου ὅστις ἐπικρατεῖ συνήθως ἐπὶ τῆς τῶν θρησκευμάτων ἰδρύσεως, ἐνόμιζον ἀπαρχίτητον νὰ ἐνασχῶσιν ἑαυτοὺς περὶ τὴν αὐστηροτέραν ἐκτέλεσιν τῶν παραγγελιῶν τοῦ νέου δόγματος, ἀποχωροῦντες τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν φροντίδων τοῦ κόσμου, καὶ διά-

γοντες τὸν βίον μακρὰν τῶν πόλεων, εἴτε μεμονωμένοι, εἴτε μετ' ἄλλων ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων πρὸς τὴν ἔρημον φερομένων. Ἐντεῦθεν ὁ ἐρημικὸς, ὁ μοναχικὸς βίος, ὅστις ὡς πολλὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, δὲν ἦτο ἀλλότριος τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Διότι ὁ νεοπλατωνικὸς Πλωτῖνος, ἐπεριδόμενος εἰς τὰ τοῦ Πλάτωνος παρὰ Φαίδωνι, καὶ Θεαιτήτῳ, ἐσύσταине τὸ «μόνον εἶναι, μόνον πρὸς μόνον Θεὸν γενέσθαι.» Ὅπως δὴ ποτε ὁ μοναχικὸς βίος διὰ τῶν ἐξόχων ἀρετῶν ἃς ἀνέδειξαν πολλαὶ τῶν ἀσπασαμένων αὐτὸν μακαρίων ψυχῶν, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς πίστεως κραταίωσιν, ἀλλ' ἡ θεσμοθεσία αὕτη ἐξώκειλεν ἐκ πρώτης ἀρχῆς εἰς πολλὰ ἀτοπήματα. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα ὅσα ἐκτραγωδοῦσι περὶ τούτου οἱ ἐθνικοὶ Λιβάνιος, Ζώσιμος, Εὐνάπιος, διότι φυσικῶ τῷ λόγῳ οἱ συστηματικοὶ οὗτοι τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμοι δὲν δύναται νὰ ἦναι οὐδ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου πολλῆς πίστεως ἄξιοι. Καὶ αὐτοὶ ὅμως οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἡμολογοῦσιν, ὅτι ὁ ἐρημικὸς βίος δὲν ἦτο πάντοτε ἐπιτήδειος νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν τοῦ βίου πειρασμῶν. «Κατέλιπον μὲν τὰς ἐν ἄστει διατριβὰς, ἔλεγεν ὁ μέγας Βασίλειος, ὡς μυρίων κακῶν ἀφορμὰς, ἐμαυτὸν δ' οὐπω ἀπολιπεῖν ἠδυνήθην... ὥστε οὐδὲν μέγα τῆς ἐρημίας ἀπωνάμεθα ταύτης.» Τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀναπτύσσει πλειότερον ὁ Φίλων διὰ τῶν ἐξῆς. «Ἐγὼ πολλάκις καταλιπὼν μὲν ἀνθρώπους συγγενεῖς, καὶ φίλους, καὶ πατρίδα, καὶ εἰς ἐρημίαν ἐλθὼν, ἵνα τι τῶν θεῶν ἀξίων κατανοήσω, οὐδὲν ὦνησα, ἀλλὰ σκορπισθεῖς ὁ νοῦς, ἢ πάθει δηχθεῖς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰναντία· ἔστι δ' ὅτε καὶ πλήθει μυριάνδρῳ ἐρημῶ τὴν διάνοιαν, τὸν ψυχικὸν ὄχλον σκεδάσαντος Θεοῦ, καὶ διδάξαντός με, ὅτι οὐ τόπων διαφοραὶ τό τε εὖ καὶ χεῖρον ἐργάζονται, ἀλλ' ὁ κινῶν Θεὸς καὶ ἄγων, ἢ ἂν προαιρῆται, τὸ τῆς ψυχῆς ὄχημα.» Ἄλλας δὲ δεινότερας περιπετείας τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀποκαλύπτουσιν ἡμῖν ὁ Νεῖλος, ὁ Παχώμιος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, τοῦ ὁποίου παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ περὶ τούτου ἔπη.

- »Θνήσκουσι πολλοῖς προφρονέως θανάτοις,
- »Αὐτοὶ ὑπὸ σφετέρης παλάμης, καὶ γαστρὸς ἀνάγκῃ,
- »Οἱ δὲ κατὰ σκοπέλων βένθεσί τ' ἠὲ βρόχοις,
- »Μάρτυρες ἀτρεκίης πολέμου δ' ἄπο καὶ στονόεντος
- »Χαίρουσι βιότου τοῦδ' ἀπανιστάμενοι.
- »Ἰλαθι Χριστέ Ἄναξ πισταῖς φρεσὶν ἀφραδέουσιν!

Καὶ ἄλλας πάλιν ἀτοπίας ἱστορεῖ ὁ Νεῖλος λέγων· «Ὡστε λοιπὸν τοὺς πολλοὺς πορισμὸν ἠγεῖσθαι τὴν εὐσέβειαν, καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον ἐπιτηδεύεσθαι τὸν πάλαι ἀπράγμονα καὶ μακάριον βίον ἢ ὅπως διὰ τῆς ἐπιπλάστου θεοσεβείας τὰς μὲν ἐπιπόνοους λειτουργίας φύγωμεν, ἄδειαν δὲ ἀπολαύσεως πορισάμενοι, ἀκωλύτως ἐπὶ τὰ δοκοῦντα τὰς ἰρμάς ἐκτείνωμεν, μετὰ πολλῆς ἀναισχυντίας καταλαζονεούμενοι τῶν ὑποδεδεστέρων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῶν ὑπερεχόντων ὡςπερ ὑπόθεσιν τυραννίδος, ἀλλ' οὐχὶ ταπεινώσεως καὶ ἐπίεικείας τὸν ἐνάρετον βίον εἶναι νομίσαντες. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν σέβεσθαι ἡμᾶς ὀφειλόντων, ὡς εἰκαῖος ὄχλος ὀρώμεθα καὶ γελώμεθα, οὐκ ἐκ πολιτείας ἀλλ' ἐκ σχήματος γνωρίζεσθαι βουλόμενοι.» Καὶ τῷ ὄντι ἰμήπως δὲν εἶδομεν πολλάκις ἐν τοῖς προηγουμένοις βιβλίοις τοὺς μοναχοὺς ἐγκαταλείποντας τὸν ἐρημικὸν βίον, πληροῦντας τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῶν πόλεων, ἀναμιγνυομένους εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ ἄλλως ῥαδιουργοῦντας, κερδοσκοποῦντας, ἀκολασταίνοντας; Ἐν γένει προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ θεμελιώδης ἀσκητικὸς τοῦ βίου τούτου χαρακτήρ κατήνησεν ἐξαίρεσις. Συνήθως οἱ μοναχοὶ διῆγον ἤδη βίον ἄνετον καὶ εὐπαθῆ εἰς μοναστήρια πλούσια γενόμενα διὰ τῶν πολλῶν κινήτων καὶ ἀκινήτων ἀναθημάτων, τὰ ὅποια ἀφιέρωνεν εἰς αὐτὰ ἢ τῶν ἀνθρώπων εὐλάβεια. Ταῦτα λέγοντες δὲν προαιρούμεθα νὰ καταδικάσωμεν ἀπολύτως τὴν προκειμένην θεσμοθεσίαν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν. Εἶπομεν ἤδη ὅτι ὁ μοναχικὸς βίος ἀνέδειξεν ἀρετὰς μεγάλας. Τίς ὕναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι παρέσχε καὶ παραμυθίας οὐ σμικράς; Πολλὰ τεθλιμμένοι, πολλὰ ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ κόσμου τούτου καιρίως τρωθεῖσαι ψυχαί, αἵτινες, ἂν ἔμενον ἐν αὐτῷ, ἤθελον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπόγνωσιν ἢ ἐξαχρείωσιν, εὔρον εἰς τὰ ἄσυλα ἐκεῖνα σωτηριώδη θεραπείαν τῶν θορύβων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Πολλάκις τὰ μοναστήρια παρέσχον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, εἰς τοὺς πένητας, εἰς τοὺς ὁδοιπόρους, καταφυγὴν καὶ προστασίαν, τὴν ὁποίαν οὗτοι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ἠδύναντο νὰ εὔρωσι. Πολλάκις ὑπῆρξαν ἐν πολιτικαῖς καὶ κοινωνικαῖς τρικυμῖαις, τὰ ἀσφαλῆ καταγῶγια τῶν γραμμῶν, τῶν τεχνῶν, τῶν ἐπιστημῶν. Μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ χθὲς ἀκόμη ἀνεδείχθησαν προμαχῶνες πολυκροτοὶ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας· ὥστε καὶ σήμερον ἔτι ἡ θεσμοθεσία αὕτη περισταλμένη ἐντὸς εὐλόγων ὁρίων, ὠργανωμένη ἐπιτηδεῖως καὶ

αὐστηρῶς ἐπιτηρουμένη, δύναται ἴσως νὰ ἀποβῆ λυσιτελὴς τῇ πολιτεία καὶ τῇ κοινωνίᾳ.

Ἄλλὰ μὴ ἐπιμένοντες πλείοτερον εἰς τὸ πρακτέον σήμερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διδάσκει ἡμᾶς κάλλιστα πῶς ἐνόει ὁ μέγας Βασίλειος τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἐρημικοῦ βίου μετὰ τοῦ πρακτικοῦ ἐπὶ ἀμοιβαίῳ ἀμφοτέρων ἀγαθῷ· «τοῦ τοίνυν ἐρημικοῦ βίου καὶ τοῦ μιγάδος μαχομένων πρὸς ἀλλήλους ὡς τὰ πολλὰ, καὶ διίσταμένων, καὶ οὐδετέρου πάντως ἢ τὸ καλόν, ἢ τὸ φαῦλον ἀνεπίμικτον ἔχοντος· ἀλλὰ τοῦ μὲν ἡσυχίου μὲν ὄντος μᾶλλον καὶ καθεστηκότος, καὶ Θεῷ συνάγοντος, οὐκ ἀτύφου δὲ διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἀβασάνιστον καὶ ἀσύγκριτον τοῦ δὲ πρακτικωτέρου μὲν μᾶλλον καὶ χρησιμωτέρου, τὸ δὲ θορυβῶδες οὐ φεύγοντος· καὶ τούτους ἄριστα κατήλλαξεν ἀλλήλοις καὶ συνεκέρασεν, ἀσκητήρια καὶ μοναστήρια δειμάμενος μὲν, οὐ πόρρω δὲ τῶν κοινωνικῶν καὶ μιγάδων, οὐδὲ ὡς περ τειχίῳ τινὶ μέσῳ ταῦτα διαλαβῶν, καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωρίσας, ἀλλὰ πλησίον συνάψας καὶ διαζεύξας, ἵνα μῆτε τὸ φιλόσοφον ἀκοινωνήτον ἦ, μῆτε τὸ πρακτικὸν ἀφιλόσοφον.» Τοιαύτας ὁμῶς ὑψηλὰς περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου δοξασίας, οὐδέποτε κατενόησαν καὶ ἐπρέσβευσαν οἱ πλείστοι τῶν ὀπαδῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου· ἀπὸ δὲ τῆς 4 μάλιστα ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ὁ βίος οὗτος ἐξετράπη εἰς καταχρήσεις δεινὰς, καὶ προσέτι εἰς ἀλλοκότους μεταμφιέσεις. Τὰ μοναστήρια, αἱ μοναί, τὰ μονίδρια, αἱ λαῦραι, τὰ κελλία εἰς ἃ συνήγελάζοντο οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐπ' ἄπειρον. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Οἱ ὑπατοὶ τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ οἱ μεγιστᾶνες ἐκτιζον ἑαυτοῖς ἰδίας μονὰς, ἵνα ἔχωσι τόπον ἀποχωρήσεως ἐκ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν· οἱ ἀσθενεῖς ἐκτιζον μονὰς χάριν τῆς υἰείας των· οἱ ἐρασταὶ χάριν τῶν ἐρωμένων αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἅπαν μὲν τὸ κράτος, ἰδίως δὲ ἡ βασιλεύουσα καὶ τὰ περίξ αὐτῆς ἔβριθον ποικίλων τοιούτων ἰδρυμάτων μεγάλων ἢ μικρῶν, τὰ ὅποια, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολυτελεῖ ὄντα, ἐκτίζοντο πάντοτε ἐν χώραις χαριεστάταις, ἐκοσμοῦντο διὰ παραδείσων λαμπροτάτων καὶ ἔφερον ἴδια ὀνόματα, φροντιστήρια, ἀσκητήρια, σεμνεῖα, ἱλαστήρια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο μὲν ἀκριβῶς πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι, δὲν ἐτηροῦντο ὁμῶς ἀπαραβάτως ἅπαντες οἱ αὐστηροὶ τῆς μοναστηριακῆς διαίτης τύποι. Ὁ βίος ἦτο εὐπρεπὴς ἀλλ' ὄχι καὶ ὄλως ἀπηλλαγμένος τῶν μα-

ταιοτήτων τοῦ κόσμου τούτου οὐδ' ἀπεκλείοντο ἐκεῖθεν αἱ ἀναμνήσεις, αἱ συγκινήσεις καὶ αὐταὶ αἱ τρυφερώτεραι συνεντεύξεις. Τὰ ἰδρύματα ταῦτα ὁμοιάζον πολὺ μᾶλλον πρὸς τὰς θερινὰς ἐπαύσεις τῶν νεωτέρων χρόνων ἢ πρὸς τὰ μοναστήρια ὅπως εἶχον ἄλλοτε ὀργανωθῆ. Καθάπερ τὴν σήμερον οἱ ἄνθρωποι, καθ' ὠρισμένας τινὰς ὥρας τοῦ ἔτους, ἀπομακρύνονται τῶν μεριμνῶν τοῦ ἐνεργοῦ βίου, ἀναπαύομενοι ἐντὸς ἀγροτικῶν ἐνδιαιτημάτων καὶ ψυχαγωγούμενοι δι' ἀναγνωσμάτων, δι' ἐκδρομῶν, διὰ μουσικῶν διαχύσεων, οὕτω μέχρι τινὸς συνέβαινε καὶ ἐν πολλοῖς τῶν ἐνδιαιτημάτων ἐκείνων, παρεκτὸς ὅτι ἐν τῶν κυρίων ψυχαγωγημάτων ἦσαν τότε αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι καὶ ψαλμῶδαι.

Ταῦτα πάντα οὐδὲν μὲν εἶχον κοινὸν πρὸς τὸν ἀρχικὸν τοῦ μοναχικοῦ βίου σκοπὸν, ἀλλ' ἐπὶ τέλος δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπιζημίως εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Τὸ δεινὸν, τὸ μέγα δεινὸν ἐνέκειτο εἰς τὰ κοινῶς λεγόμενα μοναστήρια, διότι μυριάδες νέων συνέρρεον κατ' ἔτος εἰς τὰ ἐνδιαιτήματα ταῦτα τῆς ἀπραγμοσύνης, καὶ ἐνίοτε τῆς ἀκολασίας, οἱ πλεῖστοι οὐχὶ ὑπὸ ζέοντος θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἢ ἄλλης ἀνάγκης φερόμενοι, ἀλλ' ἐλαυνόμενοι ὑπὸ τῆς εἰς τὴν ἀργίαν καὶ τὴν τρυφὴν ῥοπῆς. Ἐντεῦθεν ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία ἐστεροῦντο τῶν χρησιμωτέρων καὶ ῥωμαλεωτέρων βραχιόνων, καὶ τοῦτο ἐν ᾧ καιρῷ ἡ πολιτεία εἶχε χρεῖαν ὄλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων, ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς ἀπανταχόθεν ἐπικειμένους ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἔθνους. Πλὴν τούτου δὲ ἐπειδὴ τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὰ μοναστήρια κτήματα ἔμενον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀφορολόγητα ὑπὸ τοῦ δημοσίου, τὰ δὲ κτήματα ταῦτα ἦσαν πολλὰ καὶ μεγάλα, ἡ πολιτεία ἐστερεῖτο ἀξιολόγου μέρους τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτὴν χρηματικῶν πόρων.

Καὶ ἐνῷ πολλαὶ τοῦ ἔθνους δυνάμεις ἐνεκροῦντο τοιοιτοτρόπως διὰ τῶν καταχρήσεων, αἵτινες παρεξέδυσαν εἰς τὸν μοναστηριακὸν βίον, ἕτερα προέκυψαν εἰς μέσον ἀτοπήματα ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἐξωτερικῶν τύπων, δι' ὧν ἡ ἐκκλησία περιέβαλε τὰ δόγματα αὐτῆς. Ἡ κοινὴ τῶν χριστιανῶν λατρεία ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀπλουστάτη· οὔτε ναοὺς εἶχον, οὔτε εἰκόνας, ἀλλὰ ἠθροίζοντο εἰς οἰκίας ἐπὶ τούτῳ ὠρισμένας, ἵνα προσφέρωσι βραχεῖαν καὶ ἀφελῆ πρὸς τὸν Ὑψιστον δέησιν, προσάγοντες ἐνταύτῃ ἐκουσίας προσφοράς, ἐξ ὧν ἐλαμβάνοντο τὰ ἀναγ-

καὶ πρὸς τέλεσιν τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἦτοι τοῦ κοινοῦ δείπνου τῶν πιστῶν, τοῦ παριστῶντος τὴν κοινωνίαν αὐτῶν μετὰ τε τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς ἀλλήλους· τὰ δὲ περιλιπόμενα τῶν προσφερομένων ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς κληρικούς, εὐαρίθμους ὄντας καὶ ἴσους ἅπαντας, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς πένητας χάριν τῶν ὁποίων ἐγίνοντο παρεκτός τούτου μηνιαῖα χορηγήσεις. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον τὸ νέον δόγμα ἐξαπλωθὲν διεδόθη εἰς πολλὰ ἀνθρώπων πλήθη· καθ' ὅσον περιῆλθεν εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν κυβέρνησιν· καθ' ὅσον ἐδέησε νὰ προσελκύσῃ ὄχλους εἰθισμένους ἀνέκαθεν εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ὁ χριστιανισμὸς ἤσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ διατυπωθῇ καὶ ὀργανωθῇ πληρέστερον καὶ ἐπιτηδειότερον ἢ ἄλλοτε. Ὅθεν ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος μάλιστα ἰδρύθησαν πρὸς τέλεσιν τῆς κοινῆς λατρείας ἴδια οἰκοδομήματα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυτελέστερον κοσμηθέντα. Οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας διεκρίθησαν εἰς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, κηρυχθέντες εἰς ποικίλην ἱεραρχίαν, καὶ περιεβλήθησαν ἄμφω μεγαλεπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη διὰ τῆς ἰδίως λεγομένης λειτουργίας, καὶ διαφόρων ἄλλων παρασκευαστικῶν αὐτῆς προσευχῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠὔξησε, καὶ τιμαὶ ποικίλαι ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἱδρυτὰς καὶ προμάχους τῆς πίστεως «οὗς στρατιώτας τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας οὐκ ἂν ἀμάρτοις εἰπῶν,» λέγει ὁ Εὐσέβιος. "Ἐτι δὲ βραδύτερον αἱ ἐκκλησίαι ἐκοιμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Παναγίας, καὶ ὄλων τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου δόγματος, ἦτοι τῶν ἁγίων καὶ ἡρώων, οὕτως εἰπεῖν, τῆς πίστεως, «ὧν τὰ σώματα πόλεις καὶ κῶμαι διανειμάμεναι, σωτῆρας καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἰατροὺς ὀνομάζουσι καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας.» Πολλοὶ ἐψέξαν τὴν τοιαύτην τοῦ χριστιανισμοῦ διαμόρφωσιν, ὡς παρεκτροπὴν τοῦ ἰδεώδους χαρακτῆρος τῆς πίστεως, οἶαν προέθετο αὐτὴν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ· ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι δὲν ἐνόησαν, ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσωσι τὸ πρακτικὸν πνεῦμα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καθωδηγήθησαν περὶ τὰς διατάξεις αὐτῶν οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας. Ἐν γένει ἡ θρησκεία δὲν εἶναι δόγμα φιλοσοφικόν, τὸ ὁποῖον συζητοῦσιν, ἀσπάζονται, ἢ ἀποκρούουσιν ὀλίγοι τινὲς ἐλλόγιμοι ἄνδρες ἐξωκειωμένοι ὄντες πρὸς τοιαύτας μεταφυσικὰς μελέτας. Ἡ πίστις, ἣν ἡ θρησκεία ἐπαγγέλλεται νὰ ἐνιδρύσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, δεόν νὰ διαδοθῇ εἰς τοὺς πολλούς, καὶ νὰ συντηρηθῇ ἀκράδαντος ἐν ταῖς συνειδήσεσιν αὐτῶν. Οἱ δὲ πολλοὶ οὗτοι

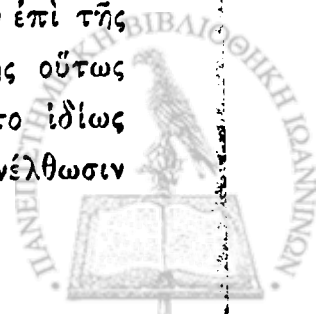

οὔτε ἀσχολοῦνται, οὔτε δύνανται νὰ ἀσχοληθῶσιν εἰς τὰ περὶ φύσεως τῆς θεότητος ζητήματα, περὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὅθεν ἀνάγκη τὰ δόγματα τῆς θρησκείας καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς, καὶ ἐπαγγελίαι νὰ συνδεθῶσιν ἀναποσπάστως, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ τῶν καθημερινῶν ἔξεων καὶ ὑποχρεώσεων τοῦ βίου τῶν πολλῶν. Τοῦτο δὲ διαπράττει ἡ ἐκκλησία διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς διατυπώσεων. Δὲν ὑπάρχει θρήσκευμα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ τοιούτων διατυπώσεων· εἴμπορουν νὰ ἦναι ἄλλοῦ περισσότεραι, ἄλλοῦ ὀλιγώτεραι, ἀλλὰ ὑφίστανται ἀπανταχοῦ, καὶ ἰδίως καθιερώθησαν οὐ μόνον παρ' ἡμῖν τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς, καὶ πολὺ μᾶλλον παρὰ τοῖς καθολικοῖς, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις οἵτινες πλειότερον τῶν ἄλλων φιλοσοφοῦσι περὶ τὸν χριστιανισμόν. Οὐδεὶς λοιπὸν ἄνθρωπος, ἂν ἔχη θρησκευίαν τινὰ θετικὴν, καὶ πρὸ πάντων ἂν ἦναι χριστιανὸς, δικαιούται νὰ κατακρίνη ἀπολύτως τὴν τοιαύτην τοῦ χριστιανισμοῦ διαμόρφωσιν· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι παρήχθησαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καταχρήσεις καὶ παρεξηγήσεις, τὰς ὁποίας ὁ εὐλαβέστερος τῶν χριστιανῶν δὲν δύναται νὰ ἐπιδομικήσῃ. Αἱ ἐορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον, ὥστε καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἐνὸς ἢ πλειόνων ἡσίων ἢ μαρτύρων· αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἀπέβησαν μακρόταται, ἐκ δὲ τούτου οἱ μὲν προσερχόμενοι εἰς αὐτάς τακτικῶς ἀπασχολοῦντο ἐπὶ ὥρας πολλὰς ἐκ τῶν βιωτικῶν αὐτῶν ἔργων, οἱ δὲ μὴ προσερχόμενοι ἐσυνήθιζον εἰς τὴν ἀδιαφορίαν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων.

Εἰς τὴν πολλαπλασίασιν ταύτην τῶν ἱεροτελεστιῶν συνετέλεσαν καὶ τινες κοινωνικαὶ ἀνάγκαι τοῦ τότε κόσμου. Αἱ μόναι κοιναὶ ψυχαγωγίαι ἦσαν τὰ δημόσια θεάματα καὶ ἰδίως τὸ ἵπποδρόμιον· διότι δὲν τολμῶμεν νὰ καταλέξωμεν μετὰξὺ αὐτῶν τὸ θέατρον. Ὅστις ἀνέγνωσε τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου ἠξεύρει ὁποῖόν τι ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ θέατρον, ἐν ᾧ δὲν ἐδιδάσκοντο οὔτε τραγωδίαι οὔτε κωμωδίαι ἀρχαῖαι ἢ νεώτεραι, ἀλλὰ μίμων ἀρρένων τε καὶ θηλέων αἰσχρολογίαὶ καὶ αἰσχροπραγίαι. Εὐτυχῶς εἰς τὰ θεάματα ταῦτα δὲν παρίσταντο γυναῖκες καὶ οὐδὲ ἄνδρες πολλοὶ ἐκ τῶν χαριεστέρων τῆς κοινωνίας τάξεων, ἀλλὰ συνήθως ὄχλος μόνον κοινὸς καὶ συρφετώδης. Τὰ ἵπποδρομικὰ θεάματα ἦσαν βεβαίως ψυχαγωγικώτερα, διὰ τε τὴν θέαν τοσοῦτων ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων καλλιτεχνημάτων, καὶ τὴν ὑπὲρ

τῶν ἀγωνιστῶν ἀμιλλαν, καὶ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, τὰ ὁποῖα αὐτόθι ἀπεκαλύπτοντο καὶ συνεκρούοντο. Ἄλλ' οἱ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐκ διαλειμμάτων μόνον, καὶ ἐνίοτε διεκόπτοντο ἐπὶ ἔτη, ἔνεκα πολιτικῶν ἢ οικονομικῶν λόγων. Πλὴν δὲ τούτου οὐδ' ἐν τοῖς ἵπποδρομίαις προσήρχετο συνήθως τὸ γυναικεῖον φύλον. Κοινὸν λοιπὸν ἀπάσης τῆς κοινωνίας ἐντευκτήριον δὲν ὑπῆρχε τότε εἰμὴ ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν συνέρρεον οἱ ἄνθρωποι οὐ μόνον ἵνα ἀπευθύνωσι τὰς δεήσεις αὐτῶν πρὸς τὸν Ὑψιστον καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ τοὺς πρωταθλητὰς τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἵνα κοινωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ἡ κοινωνία αὕτη ἦτο μεμετρημένη, διότι χωριστὰ μὲν ἴσταντο οἱ ἄνδρες, χωριστὰ δὲ αἱ γυναῖκες, εἰς τὸν ἕκτοτε καλούμενον γυναικίτην· ἀλλ' ὅπωςδ' ἦτοτε ἐκάτερον τῶν φύλων ἤρχετο κατ' ἰδίαν εἰς οἰκειότεραν τινὰ σχέσιν, ἐκ δὲ τούτου αἱ συναθροίσεις ἐκεῖναι ἔλαβον ὅπως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ἡ ἐκκλησία ἐγένετο τὸ μόνον κοινὸν ἐντευκτήριον τῶν ἀνθρώπων, παρήχθη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ αὐξήσωσιν αἱ ἀφορμαὶ τῆς συνεντεύξεως. Αἱ ἐορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον, ὥστε παρεκτός τῶν κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἱεροτελεστιῶν τῶν Χριστουγέννων, τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Ἀναλήψεως, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἐνός ἢ πλειόνων ἀγίων, ὁσίων, μαρτύρων· αἱ δὲ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἀπέβησαν μακρόταται. Ἐν πολλαῖς τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἰδίως ἐν τῷ ὄρθρῳ, ἐν τῷ ἑσπερινῷ, ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ, οἱ προσερχόμενοι συνδιελέγοντο, μικρὸν προσέχοντες εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀπαγγελόμενα ἢ ψαλλόμενα ῥήματα. Ἡμεῖς ὅμως ἐπήρχετο ἐπίσημός τις τῆς ἀκολουθίας στιγμὴ, οἷον ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ μεγάλη τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐξοδος καὶ ἄλλαι τινὲς ἐξαίρετοι εὐχαὶ καὶ προσευχαί, πᾶσα ὁμιλία κατέπαυε, πάντες δὲ μετὰ εὐλαβείας καὶ κατανύξεως ἤκροῶντο τῶν ἱερῶν λογίων καὶ ἁσμάτων, καὶ πολλοὶ συναπήγγελλον αὐτὰ καὶ συνέψαλλον. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ταῦτα πάντα συνέβαινον καθ' ἑκάστην, καὶ οὐ μόνον ἀπαξ ἀλλὰ δις τῆς ἡμέρας, πρωΐαν καὶ ἑσπέραν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῶν λεγομένων παννουχίδων, θέλομεν λάβει ἐννοϊάν τινα τῆς ἀνυπολογίστου ἐπιρροῆς ἣν εἶχε τότε ἡ ἐκκλησία οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ ψυχολογικῆς οὕτως εἰπεῖν διαπλάσεως τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιρροή αὕτη ἐνησκειτο ἰδίως ἐπὶ τῶν γυναικῶν, αἵτινες οὐδαμοῦ ἄλλοῦ δυνάμεναι νὰ συνέλθωσιν

ἄθροαι, ὠφελοῦντο πολὺ μᾶλλον τῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης τῶν συνεντεύξεων καὶ πλὴν τούτου πολλὰ τῶν προσευχῶν, οἷον αἱ ἀδιάλειπτοι πρὸς τὴν παραγλαρ δεήσεις καὶ αἱ πρὸς τὴν ψυχὴν ἀποστροφὰι τοῦ μεγάλου κανόνος, ἐπενήργουν ἰσχυρότερον εἰς τὰς εὐπαθεστέρας αὐτῶν καρδίας. Τινὲς μάλιστα τῶν προσευχῶν ἐφαίνοντο ἰδίως πρὸς αὐτὰς ἀπευθυνόμεναι· μήπως περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀκαθίστου ἢ ἐκκλησίας δὲν ἀνέκραζε· «Γυναῖκες ἀκουτίσθητε, σχιρτήσατε, χορεύσατε, μετ' εὐφροσύνης ἄσατε· ὁ Γαβριὴλ τῇ παρθένῳ, ἡγάραν κομίζων ἐπέστη, εἰς Ναζαρέτ νῦν τὴν πόλιν, χαρᾶς τὰ νεύαγγέλια.» Πᾶσα ψυχαγωγία κοινωνικὴ ἐζητεῖτο οὕτω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ θεάματος μεγαλοπρέπεια καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ παραγόμεναι πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ συγκινήσεις, τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ φέρωσιν ἀδιακόπως τὰ πλήθη πρὸς τὸν ἱερόν ἐκεῖνον χῶρον. Ἐκεῖ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ ἀθροισθῶσιν αἱ γυναῖκες μὴ συνδιαλεγόμεναι μὲν εἰμὴ πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ θεραπεύουσαι ἐν ταύτῳ ἓνα τῶν κυριωτάτων ἐμφύτων αὐτῶν πόθων τοῦ νὰ ἐπιδειχθῶσιν εἰς τὸ ἕτερον φύλον. Ἐκεῖ ἐλάμβανον ἀφορμὴν νὰ συρρέωσιν οἱ ἄνδρες συνεχέστερον ἢ πανταχοῦ ἄλλοῦ, συνδυάζοντες τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος μετὰ τῆς πληρεστέρας ἐνασχήσεως τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν διαθέσεων.

Ἡ πρὸς τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος, καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων καὶ τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας εὐλάβεια ἦτο βεβαίως αἰσθημασεβαστὸν, ἀλλὰ εἰς ταῦτα πάντα ἀπεδόθη δύναμις θαυματουργός, καὶ τοῦτο ἐνῶ πολλάκις μὲν ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, πολλάκις δὲ ἀναμφίβολον ἦτο ὅτι ἐγίνετο ἀνόσιος αὐτῶν παραποίησης καὶ ἐμπορία. Ὡσαύτως ἡ δι' εἰκόνων διακόσμησις τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο μὲν ἐπιτηδεῖα νὰ ὑποθάλη τὴν εὐσεβῆ ἀνάμνησιν τῶν ἱδρυτῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως· καὶ οὐδὲν ἦττον εὐλογοὶ ἦσαν αἱ πρὸς αὐτοὺς προσευχαί, ὡς μεσίτας τῶν δεήσεων τὰς ὁποίας οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπηύθυνον εἰς τὸ Ὑπέρτατον Ὄν. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῆς ἀπολύτου λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸν Θεόν, καὶ τῆς σχετικῆς, ἣτις ἀπευθύνεται μὲν καὶ αὕτη εἰς τὸν δημιουργὸν τοῦ Παντός, ἀλλὰ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ σκευῶν, ἐξέλιπεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἡ ἄμεσος τῶν ἁγίων λατρεία ἐπεσκίασε τὸ πρὸς τὸ Ὑπέρτατον Ὄν αἰσθημα

ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ τέλους αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς αἱ τῶν ἁγίων εἰκόνες ἐτιμῆθησαν πολλάκις ὡς θαυματουργοί· οἱ ἄνθρωποι ἠσπάζοντο αὐτάς, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, προσῆγον εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὸ στήθος, ἐποίουν ἐνώπιον αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐγονάτιζον, προσεκύνουν, καὶ ἐν γένει ἀπέδιδον εἰς αὐτάς ὅλα τὰ δειγμάτα τῆς ἀμέσου λατρείας· ἐξ οὗ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ μωαμεθανοὶ κατήντησαν νὰ ὀνομάζωσι τοὺς χριστιανούς εἰδωλολάτρας.

Αἱ πολυειδεῖς αὐταὶ καταχρήσεις καὶ παρεξηγήσεις ἐπενήργησαν ὀλεθρίως εἰς τὸν ἐθνικόν, εἰς τὸν κοινωνικόν, εἰς τὸν πολιτικόν βίον. Ἐνῶ, καθὼς πολλάκις εἶπομεν, τὸ ἰσχυρότατον ἠθικὸν τοῦ ἔθνους ἐλατήριον ἦτο τότε ἡ θρησκεία, τὸ ἐλατήριον τοῦτο ἐφθείρετο ὀσμημέραι διὰ τῶν ἀτοπημάτων, τὰ ὁποῖα παρεξέφρησαν εἰς πολλοὺς θρησκευτικούς θεσμούς, τὸ δὲ ἔθνος περιέπιπτεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ποικίλην ὑλικὴν, ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἐκλυσιν. Μέγα αὐτοῦ μέρος ἐντελῶς ἀφηρεῖτο διὰ τοῦ μοναστηριακοῦ βίου ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ καὶ πρακτικῆς κοινωνίας, τοῦ δὲ περιλιπομένου ἐν ταύτῃ μέρους ἡ δραστηριότης περιστέλλετο διὰ τῶν καθ' ὑπερβολὴν πολλαπλασιασθέντων καὶ ἀλλοιωθέντων θρησκευτικῶν τύπων. Δὲν εἴμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν εἰργάζοντο· διότι καὶ ποικίλην βιομηχανίαν εἶχον, καὶ ἐμπορίαν, καὶ ναυτιλίαν, καὶ στρατὸν καὶ διοικήσιν· ἀλλὰ βεβαίως διετέλουν ἐν ἀργίᾳ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ τις ἐν βλέμμα εἰς τὴν «Ἐκθεσιν τῆς βασιλείου Τάξεως» τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, καὶ εἰς τὴν περὶ τῶν ὀφφικίων πραγματείαν τοῦ Κουροπαλάτου, ἵνα καταπλαγῇ ἐκ τῆς πληθύος τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἐορτῶν, τῶν ἐορτῶν τῶν μεγάλων ἁγίων, καὶ τῶν πολιτικῶν πανηγύρεων, καθ' ἃς πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις, ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης μέχρι τῆς κατωτάτης, ἀπησχολοῦντο ὑπὸ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν, αὐλικῶν καὶ δημοτελῶν τελετῶν. Καὶ αὐταὶ ἦσαν αἱ μεγάλαι, αἱ ἐπίσημοι, αἱ κοινῶς ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τελούμεναι ἐορταί, αἱ δὲ εἰς μνήμην ἀναριθμῆτων μαρτύρων καθιερωμέναι δὲν ἐπανηγυρίζοντο μὲν εἰμὴ κατὰ τόπους, ἀλλὰ διὰ τὴν πληθύν αὐτῶν συνετέλουν ὡσαύτως εἰς τὴν τοῦ ὅλου ἔθνους ἀργίαν. Ὅποια διαφορὰ καταστάσεως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου πραραγγελλομένην, λέγοντος εἰς τοὺς Θεσσαλονικεῖς· αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι . . . . . οὐδὲ ὄψεσθαι

ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' ἐν τῷ κόπῳ καὶ μόθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι . . . . καὶ γὰρ ὅτε ἤμεν πρὸς ὑμᾶς τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μὴδ' ἐσθιέτω· ἀκούομεν γὰρ τινος ἐν ὑμῖν, περιπατοῦντας ἀτάκτως, μὴδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους. Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.» Οἱ δὲ πολυάριθμοι ἐκεῖνοι τῆς λατρείας τύποι δὲν συνεπήγαγον μόνον τὴν ἀργίαν καὶ τὰ ποικίλα καὶ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακολουθήματα, ἀλλὰ κατέπνιζαν προσέτι τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχικῆς τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας. Ἡ θαυματουργὸς δύναμις ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, παρήγαγε τὴν δοξασίαν ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτῷ ἐν τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων ἵνα ἀπαλλαγῇ παντὸς κινδύνου, καὶ τὸ δεινότερον, πάσης ἠθικῆς ὑποχρέωσης. Ἐπι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατεδίκασε τὴν τοιαύτην ἕξιν λέγων «αἱ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδία ἀντὶ φυλακῆς μεγάλης εὐαγγέλια ἐξαρτῶσι τοῦ τραχήλου, καὶ πανταχοῦ περιφέρουσιν, ὅπου περ ἂν ἀπίωσι.» Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν πρωτάγωνιστῶν τῆς πίστεως· «ὡς ἐν ἅπασιν τοῖς τῶν ἐργαστηρίων προφυλαίσις εἰκόνας αὐτῷ βραχείας ἀναστῆσαι, ἱστορεῖ Θεοδώρητος περὶ ἁγίου τινὸς ἀνδρὸς, φυλακὴν τινα σφίσιν αὐτοῖς καὶ ἀσφάλειαν ἐντεῦθεν πορίζοντας.» Καὶ ἡ θαυματουργὸς αὕτη δύναμις μετεβιβάσθη ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων εἰς ἕτερα ἠκιστα ἱερά, δι' ὧν οἱ πολλοὶ οἰωνίζοντο, καὶ φαρμακείαις καὶ κληδωνισμοῖς καὶ ἐπωδαῖς ἐχρῶντο ἐν μέσῃ ἐορτῇ τοῦ Πάσχα, ὡς ἐκτραγωδεῖ Χρυσόστομος. Τὸ δὲ χεῖριστον, καὶ οἱ ἱερεῖς μετεχειρίζοντο, καὶ ὑπέτρεφον τὰ τοιαῦτα ἀτοπήματα, διὸ ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος ἠναγκάσθη νὰ ὀρίσῃ «ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς μάγους ἢ ἐπασιδούς εἶναι, ἢ μαθηματικούς ἢ ἀστρολόγους, ἢ ποιεῖν τὰ λεγόμενα φυλακτῆρια.» Τελευταῖον, ἂν ὄχι πρὸ καιροῦ, τοῦλάχιστον εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς περὶ τὴν παροῦσαν ἱστορίαν εὕρισκόμεθα, αἱ προλήψεις αὗται ἐπὶ τοσοῦτον ἐξετραχηλίσθησαν, ὥστε ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἱστορεῖ, ὅτι ἐν ἔτει 716 πολιορκουμένης τῆς Περγάμου ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης κατ' εἰσῆγησιν μάγου τινὸς ἀνέτεμον γυναῖκα ἐπίτεκα, καὶ λαβόντες τὸ βρέφος, καὶ ἐπὶ κακκάβου ἐψήσαντες εἰς τὴν τοιαύτην θεο-εδέλκτον θυσίαν πάντες οἱ πολεμεῖν βουλόμενοι τὰ μανίκια τῆς δε-

ξιάς χειρὸς αὐτῶν κατέβαψαν,» ἐξ οὗ γνωστὸν ἤδη εἶναι ὅτι δὲν διεκωλύθη ἡ ὑπὸ τῶν πολεμίων ἄλωσις τῆς πόλεως (ἴδε ἄνωτέρω σελ. 346). Τὴν πίστιν λοιπὸν διεδέχθη ἡ δεισιδαιμονία, ἡ δεινότερα δεισιδαιμονία· διὰ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀργίας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας ἐξελύοντο πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο κυρίως εἰς χεῖρας τῶν μοναχῶν, οἵτινες παρεκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων ἀνέτρεφον τὴν νεολαίαν κατὰ τὰς ἡμαρτημένας ἐκεῖνας δοξασίας. Καὶ ὡς ἂν μὴ ἤρκουσαν πάντα ταῦτα τὰ δεινὰ, ἡ ἐκκλησία ἀπέκλειε τῆς κοινωνίας τῶν ὀρθοδόξων τοὺς αἰρετικούς, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀστικοὶ νόμοι κατεβίβαζον αὐτοὺς εἰς τάξιν ὑποδεεστέραν τῆς τῶν ὀρθοδόξων τάξεως, ἐξ οὗ παρήγοντο νέαι ἀφορμαὶ ἠθικῶν διαιρέσεων καὶ διενέξεων ὧν τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν διὰ μακρῶν.

Ἐν τούτοις ἡ κοινωνία ἐκείνη δὲν εἶχε περιέλθει εἰς τοσαύτην ἔκλυσιν, ὥστε οὐδεμία αὐτῆς μερὶς νὰ μὴ ἔχη τὴν συνείδησιν τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ἔτρεχε, καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς. Πρὸ καιροῦ πολλοὶ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει εἶχον ἰδίως ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, καὶ εἰς τὰ ἀτοπήματα τὰ ὁποῖα προέκυπτον ἐκ τῶν παρεισαχθισῶν εἰς τινὰς θρησκευτικούς, θεσμοὺς καταχρήσεων. Ἐτι ἐπὶ Ζήνωνος τοῦ βασιλέως, περὶ τὰ τέλη τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ Φιλόξενος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἱεραπόλεως, ἀπεπειράθη νὰ καταργήσῃ τὰς εἰκόνας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ διοικήσει. Ἐν τῇ ἐπομένῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ διὰ διαφόρων περιοριστικῶν διατάξεων τὴν ἀκατάσχετον ὁρμὴν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν μοναστηριακὸν βίον. Ὁ τοῦ Μαυρικίου διάδοχος Φωκᾶς, ἵνα ἀναζωπυρήσῃ τὸ μάχιμον τοῦ λαοῦ πνεῦμα, ἀπεφάνητο ὅτι οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες ἐξομοιοῦνται πρὸς τοὺς μάρτυρας τῆς πίστεως. Ἐπειτα ὁ τοῦ Φωκᾶ διάδοχος Ἡράκλειος ἠγωνίσθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως νὰ καταστήσῃ πρακτικὸν καὶ ἐνεργὸν ὅσον ἐνεστι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Μικρὸν πρὸ τοῦ Λέοντος ὁ βασιλεὺς Φιλιππικὸς ἐμελέτησε τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν εἰκόνων λατρείας· λέγεται μάλιστα ὅτι καὶ ρητὸν νόμον κατ' αὐτῶν ἐξέδωκε τῷ 713. Ὀλόκληροι φυλαὶ, Ὀλόκληροι κοινότητες διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ὑπερβολικῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων ἀναπτύξεως. Ὅτε ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι ἐγένετο ἡ μεγάλη γερμανικὴ

ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν σταυροφορία, οἱ Ἀρμένιοι ὑπεδέχθησαν τοὺς Γερμανοὺς ὡς φίλους διὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν περὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ὁμοφροσύνην. « Ἀρμενίους γὰρ καὶ Ἀλαμανοὺς ἐπίσης ἢ τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκύνησις ἀπηγόρευται, λέγει ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, καὶ ἄλλα ἄττα, ὀρθοδόξοις χριστωνύμοις ἀπόβλητα, οὗτοι σφαλλόμενοι τοῦ ὀρθοῦ, τηροῦσιν ὡς ἔννομα. » "Ὅτι δὲ τοῦτο συνέβαινε ἀπὸ τῶν χρόνων εἰς οὗς εὐρισκόμεθα, ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς οἱ Ἀρμένιοι ἐξ ἀρχῆς ἠσπάσθησαν τὴν μεταρρύθμισιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Ἀρμενίᾳ παρήχθησαν ἐν τῇ 7 καὶ 8 ἑκατονταετηρίδι αἵρέσεις ἐπιχειρήσασαι τολμηροτάτας περὶ τὸν χριστιανισμὸν καινοτομίας, καὶ ἰδίως ἢ τῶν λεγομένων Παυλιανιτῶν αἵρεσις, οἷτινες κατήντησαν οὐδένα ν' ἀποδέχωνται ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον, ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἄλλης καινῆς Διαθήκης. Οὐδὲ περιωρίζετο ἡ κοινωνία αὕτη εἰς τὰς τοιαύτας περὶ μόνον τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἐνεργείας. Ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς 9 ὑποφαίνεται ὁλόκληρον οὐ μόνον ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως σύστημα ἐπιδιωκόμενον μετ' ἐπιμονῆς μαρτυρούσης ὅτι δὲν ἦτο ἔργον βασιλέων ἴδιον ἢ καὶ ὀλίγων τινῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγγων αὐτῶν κοινωνίας, ἣτις ἐμελέτησε πρὸ καιροῦ τὸ ζήτημα ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις, καὶ ἐμόρφωσε περὶ αὐτοῦ δοξασίας καὶ πεποιθήσεις, τὰς ὑποίας ἠγωνίσθη νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν. Τῷ ὄντι ἡ περίοδος αὕτη ἐπωνυμεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς εἰκονομαχίας, οὐχὶ δι' ἄλλο, εἰμὴ διότι ἢ τῶν εἰκόνων καταλύσις, προσβαλοῦσα τὰς περισσοτέρας ἕξεις καὶ τὰ περισσότερα συμφέροντα, κατέπληξε ζωηρότερον τὴν φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπεσκίασε πάντα τὰ λοιπὰ γεγονότα. Καθ' ὅσον ὁμως δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀτελῶν εἰδήσεων ὅσαι εἰς ἡμᾶς περιεσώθησαν, δὲν προέκειτο ἤδη περὶ μόνης τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ πλείστων ἄλλων θρησκευτικῶν ἅμα καὶ κοινωνικῶν μεταβολῶν, καὶ κοινωνικῶν μᾶλλον ἢ θρησκευτικῶν. Ἡ μεταρρύθμισις ἐπιβαλοῦσα χεῖρα τολμηρὰν ἐπὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματα, ὅσα ὑπέσκαπτον τὴν ὑλικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν διανοητικὴν τῆς κοινωνίας ἐκείνης δυνάμιν, ἐπεχείρησεν ὡς φαίνεται, παρεκτὸς τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς χρήσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, νὰ περιστείλῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων, νὰ καθυποβάλῃ εἰς τὸν κοινὸν φόρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ

τοῦ κλήρου τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, νὰ καταργήσῃ τὴν δουλοπαροικίαν, νὰ περιορίσῃ τὴν δουλείαν, νὰ καθιερώσῃ μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν ἀνεξιθρησκείαν (ιδίως ὡς πρὸς τὸν γάμον καὶ ἐνίοτε ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων) καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἄρκουμένη, νὰ νομοθετήσῃ καὶ νὰ πολιτευθῇ εἰς τρόπον ὑποδηλοῦντα ὅτι ἐπεζήτηται τὴν διάπλασιν κοινωνίας νέας, ἐχρύσῃς εὐγενεῖς καὶ ἐθνικᾶς προαιρέσεις. Εἰς τὸν ὀργανισμόν τῆς οἰκογενείας, ὅπως εἶχε διαρρυθμισθῆ ὑπὸ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶχον μὲν ἐπενεργήσει πολὺ τὰ χριστιανικὰ τοῦ Εὐαγγελίου δόγματα, ἀλλὰ περιεσώζοντο ἔτι ἐν αὐτῇ ἔχνη τινὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐθνικῶν δοξασιῶν, τὰ ἠποῖα ἡ μεταρρυθμίσις ἠθέλησε νὰ ἐξαφανίσῃ, περιποιούσα, παρεκτός τῶν ἄλλων, εἰς τὴν γυναικῶν ἀξίωμα οἰκογενειακὸν ἐντελῶς ἴσον πρὸς τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωμα. Πλὴν τούτου ἀπεμάκρυνε συστηματικῶς ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς εὐνοῦχους, πιθανώτατα κατήργησε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξευτελιστικούς τῆς ἐδαφιαίας προσκυνήσεως τῶν βασιλέων τύπους, δὲν φαίνεται μεταχειρισθεῖσα πλέον, παρεκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, τὰς ἀποτροπαίους ποινὰς τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ῥινοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς ξενικῆς τοῦ Πάππαι δικαιοδοσίας πολλὰς ἐλληνικὰς χώρας, καὶ περὶ τὰ τέλη ἠσχολήθη δραστηρίως εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ὑψηλοτέρας λαϊκῆς ἐκπαίδευσεως. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπεχείρησε τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, καὶ εἰσήγαγεν ἀρχῆς ὑγιεσέρας εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν διοίκησιν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης δὲν ἀνεδείχθησαν πάντοτε ἀνώτεροι ὄλων τῶν προλήψεων τοῦ αἰῶνος αὐτῶν καὶ ἐνίοτε ἐξετράπησαν εἰς πράξεις τὰς ἠποδοκιμάζει ἡ σημερινὴ δημοσία καὶ ἰδιωτικὴ ἠθική. Ἀνάγκη ὅμως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν γένει ὑπῆρξαν χρηστότεροι τῶν ἀντιπάλων, ὅτι ἔρριψαν εἰς μέσον ἀρχᾶς καὶ δοξασίας τὰς ἠποίας μετ' ἀπορίας ἀπαντῶμεν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι καὶ ὅτι ἐπεχείρησαν θρησκευτικὴν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάπλασιν, τῆς ἠποίας ὀλοσχερεστέρα καὶ συστηματικώτερα σπανίως εὐρηται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τοιαύτη δὲ μεταβολὴ ἐπιδιωχθεῖσα ἐν διαστήματι μιᾶς καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἐπεβλήθη βεβαίως ὑπὸ τῆς πρωτοβουλίας ἐνὸς ἢ καὶ πολλῶν βασιλέων. Ἐμπρῶτοις οἱ βασιλεῖς οὗτοι δὲν ἀνῆκον, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Ὁ Νικηφόρος οὐδεμίαν εἶχε συγγένειαν πρὸς τοὺς δύο πρώτους βασιλεῖς, τὸν Λέοντα Γ' καὶ τὸν τούτου υἱὸν Κωνσταντῖνον Ε'. Οὐδεμίαν

ὡσαύτως εἶχε συγγένειαν ὁ Λέων Ε' πρὸς τὸν Νικηφόρον. Καὶ πάλιν ὁ Μιχαήλ Β' καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόφιλος, οἱ τελευταῖοι τῶν λεγομένων εἰκονομάχων βασιλέων, οὐδέμιν εἶχον συγγένειαν πρὸς τὸν Λέοντα Ε'. Ὡστε τοῦτο ἤδη τὸ γεγονός ὅτι ἡ μεταρρυθμισις ἐπεδιώχθη ὑπὸ ἡγεμόνων ἀλλοτρίων πρὸς ἀλλήλους, μαρτυρεῖ ἀποχρώντως ὅτι αὕτη δὲν ἦτο ἔργον οὔτε ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, οὔτε μιᾶς οἰκογενείας. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἠξέυρομεν θετικῶς ὅτι ὁ Λέων Ε' προκειμένου νὰ ἐκτελέσῃ αὐθις τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πολιτικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ εἶχε διακοπῆ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Μιχαήλ Α', ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, οὐδ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' εἰμὴ καταναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν κραυγῶν μεγάλης κοινωνικῆς μερίδος. Προσέτι οἱ νόμοι οἱ τοσοῦτον τὴν περίοδον ταύτην τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας τιμήσαντες, καὶ πρὸ πάντων οἱ ἀστικοὶ νόμοι, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦναι ἐπινόημα πρόχειρον βασιλέων τινῶν ἢ ὀλίγων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξεν μᾶλλον τὸ πόρισμα μακρῶν σκέψεων καὶ συζητήσεων, ἃς προεκάλεσαν μὲν αἱ ἀνάγκαι τοῦ κράτους, παρεσκεύασαν δὲ αἱ ἐξ αὐτῶν τῶν σπλάγγων τῆς κοινωνίας προκύψασαι πεποιθήσεις καὶ ἀπαιτήσεις. Ὁ στρατὸς ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀρχῆς, καὶ διετέλεσε δι' ὅλης τῆς περιόδου ταύτης ζηλωτῆς ἐνθερμος τῆς μεταβολῆς, καὶ τοῦτο οὐ μόνον ὑπὸ ἡγεμόνας πρεσβεύοντας τὰ δόγματα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἡγεμόνας πολεμίους τῶν δογμάτων τούτων. Ἡ μικρὰ Ἀσία, ἐν ἣ ἀνέκαθεν ἐκυφορήθησαν αἱ κυριώτεραι θρησκευτικαὶ συζητήσεις καὶ αἱρέσεις, ὑπῆρξε καὶ τῆς προκειμένης μεταρρυθμίσεως ἡ τροφὸς, καὶ ἐπέμεινεν ὑπερμαχοῦσα ὑπὲρ αὐτῆς πολὺ ἀφοῦ αὕτη κατελύθη ὀριστικῶς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ βασιλείου. Ἐπὶ πᾶσιν ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι αἱ πρῶται τῆς μεταβολῆς ἀπόπειραι ἀπῆντησαν περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ὀλιγωτέρας δυσκολίας, ἢ αἱ πρῶται τῆς καταργήσεως αὐτῆς ἀπόπειραι. Ἡ ἐν ἔτει 754 ψηφίσασα τὴν καθαίρεσιν τῶν εἰκόνων Σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ 348 ἐπισκόπων, καὶ ἐντούτοις αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς οὐδὲν λέγοντες περὶ βίας τινὸς ἐπενεχθείσης εἰς τοὺς ἱεράρχας ἐκείνους, μαρτυροῦσι διὰ τῆς σιωπῆς αὐτῶν ὅτι ὁ πολυάριθμος οὗτος ἀνώτερος κληρὸς ἐκανόνισεν ἐλευθέρως τὸ μέγα ἐκεῖνο ζήτημα, ἐνῶ ἡ μὲν πρώτη Σύνοδος ἢ βραδύτερον ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης συγκροτηθεῖσα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν εἰκόνων ἀνασθηλώσεως, διελύθη ἄπρακτος διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν πλείστων ἐπισκόπων, ἡ δὲ δευτέρα δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων, εἰμὴ

ἐν μέσῳ πολλῶν δυσκολιῶν. Ἐκ τούτων δὲ πάντων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὴν μεταρρυθμισιν ἐπεζήτουν καὶ ἠσπάζοντο πρὸ καιροῦ αἱ λογιώτεροι, αἱ νοημονέστεροι, αἱ πρακτικώτεροι τῆς κοινωνίας τάξεις, καὶ πρὸ τοῖς ἄλλοις οἱ πλεῖστοι ἀνώτεροι τοῦ κλήρου λειτουργοί.

Κατέναντι αὐτῶν πολλαὶ ἕτεροι κοινωνικαὶ τάξεις, κατώτεροι μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν διανοητικὴν δύναμιν, ἀλλὰ πολυαριθμότεροι αὐτῶν ἀπέκρουον πᾶσαν καινοτομίαν καὶ ἀναμόρφωσιν. Προϊόντος μάλιστα τοῦ χρόνου οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἔτι μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ διοικητικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταβολὴ προσέβαλλε πλείοτερα συμφέροντα. Ἀλλὰ καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ἐνῶ ἔτι δὲν προέκειτο εἰμὴ περὶ μόνης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, οἱ ὀπαδοὶ τῶν καθεστώτων ἦσαν πολυπληθέστεροι τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Οἱ ἀπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὀποιῶν οὔτε ὁ νοῦς, οὔτε ἡ καρδία διεπλάσθη ὑπὸ ἐλευθερίου ἀγωγῆς, ἀδυνατοῦσι συνήθως νὰ ἐννοήσωσι τὴν λατρείαν ἄλλως ἢ περιβεβλημένην διὰ ποικίλων τύπων ἐπιτηδεύων νὰ ὑπομιμνήσκωσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ἀντικείμενα τῆς εὐλαβείας αὐτῶν, καὶ νὰ ὑποτρέφωσι τὸ πρὸς-αὐτὰ σέβας. Ἐντεῦθεν ὁ κοινὸς ὄχλος διέσωζεν ἀκμαίως τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ καθεστῶτα, καὶ οὐ μόνον δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ διακρίνη τὰ ὄρια ἐπέκεινα τῶν ὀποιῶν ἠλλοιοῦτο ὁ γνήσιος τῆς πίστεως χαρακτήρ, ἀλλ' οὐδὲ εἶχε τὴν συνειδήσιν τῶν ἀτοπημάτων τὰ ὁποῖα συνεπήγετο ἢ ὑπέρβασις τῶν ὀρίων τούτων. Ὁ κοινὸς ὄχλος ἐπὶ τοσοῦτον συνήθως ταυτίζει τὴν πίστιν μετὰ τῶν τύπων ὥστε μέχρι τῆς σήμερον πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος μήπως ἐκλιπόντων τῶν τύπων, συνεκλείψῃ καὶ ἡ πίστις, ἣτις δι' αὐτῶν ὑποθάλλεται ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν πολλῶν. Ἐπειτα ἤρχοντο αἱ γυναῖκες οὐ μόνον τοῦ ὄχλου, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, αἱ θυγατέρες, αἱ ἀδελφαὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, αἵτινες οὐδέποτε ἐπείσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν ἀγογγύστως εἰς τὰς πρεσβευθείσας ὑπ' αὐτῶν καινοτομίας, καὶ πολλάκις ἀντέπραξαν κρυφίως εἰς αὐτάς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ἀκραδάντου τῶν γυναικῶν ἀφοσιώσεως εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους εἶναι ἐν τῶν περιεργότερων τῆς ἱστορίας φαινομένων. Αἱ νεώτεροι γενεαὶ αἱ ἀνατραφεῖσαι ὑπὸ τὸ κράτος ἄλλων δοξασιῶν, δυσκόλως ἴσως δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην. Ἀλλ' οἱ πρεσβύτεροι ἡμεῖς, οἱ

γνωρίσαντες ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς πεποιθήσεις καὶ τὰς ἔξεις τῶν μητέρων ἡμῶν, ἐννοοῦμεν κάλλιστα, καὶ συμμεριζόμεθα μέχρι τινὸς τὸ τοιοῦτο τῆς εὐλαβείας αἴσθημα. Τῷ ὄντι ὅσοι ἐξ ἡμῶν εἶδον τὰς σεβασμίας ἐκείνας γυναικας ἀσπαζόμενας ἐν πάσῃ πεποιθήσει ἱερὰς εἰκόνας καὶ ἅγια λείψανα, καὶ ἐν τῇ πεποιθήσει ταύτῃ ἀρυομένας τὴν ἀκαταμάχητον τῆς ψυχῆς καρτερίαν, δι' ἧς ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς συμφορὰς τῆς ἐπαναστάσεως· ὥστε ἐνῶ οἱ σύζυγοι αὐτῶν καὶ οἱ υἱοὶ ἐσφάζοντο ἢ ἐπιπτον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἐνῶ ἡ περιουσία αὐτῶν ἐλεηλατεῖτο, ἢ ἐδημεύετο, καὶ αὐταὶ ἠναγκάζοντο νὰ φεύγωσι μετὰ νηπίων εἰς τὴν ξένην ἢ εἰς τὰ ὄρη, δὲν ἔπαυσαν οὐδὲν ἥττον μέχρι τέλους ζωῆς ἐμμένουσαι πισταὶ εἰς τὸ πατριον θρήσκευμα καὶ εἰς τὸ ἐθνικὸν φρόνημα· ὅσοι εἶδον τὸ θέαμα τοῦτο, (καὶ τίς Ἕλλην τῆς ἡμετέρας ἡλικίας δὲν εἶδεν αὐτό;) οὐ μόνον ἐννοοῦσι τὴν ἀφοσίωσιν τῶν γυναικῶν τῆς ὀκτακονταετηρίδος, ἀλλὰ καὶ κύπτουσι βεβαίως τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοιούτων αἰσθημάτων καὶ πεποιθήσεων, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ πολλάκις αἱ περιστάσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξαν ἀνάλογοι τῶν περιστάσεων τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας. Τελευταῖον ἡ πολυάριθμος τῶν μοναχῶν τάξις ἀντέστη φυσικῶς τῷ λόγῳ εἰς πᾶσαν καινοτομίαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ προσβάλῃ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· τοῦτο δὲν ἐγένεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθεν ἀναγκαίως ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναστηρίων, ἐπὶ τέλος δὲ πιθανώτατα ἤθελεν ἐπακολουθήσει ἡ ὀλοσχερὴς αὐτῶν κατάργησις. Καὶ ἂν ὅμως τοιοῦτό τι δὲν συνέβαινεν, οἱ πόροι τοῦ μοναστηριακοῦ βίου περιεστάλησαν οὐσιωδῶς, τὸ μὲν διότι ἐφορολογήθησαν τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, τὸ δὲ διότι ἐκλιπούσης τῆς τῶν εἰκόνων χρήσεως, συνεξέλιπεν ἡ ἀνάγκη τῆς κατασκευῆς αὐτῶν· ἡ δὲ κατασκευὴ τῶν εἰκόνων ἦτο ἐν τῶν κυριωτέρων καὶ τῶν μᾶλλον εὐπροσόδων βιομηχανημάτων τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἐντεῦθεν οἱ μοναχοὶ, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἠγωνίσθησαν ἐκθύμως κατὰ τῆς μεταβολῆς, καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς ἣν εἶχον εἰς τὰς γυναῖκας καὶ εἰς τὸν κοινὸν ὄχλον, ἀπέβησαν οἱ κυριώτατοι παραίτιοι τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Λέων Γ'.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἀντιθέτων μερίδων καὶ δοξασιῶν περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ Κεφλαίῳ, εὐρέθη ὁ Λέων Γ' ὅτε μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδέησε νὰ σκεφθῆ περὶ τῆς τύχης τοῦ κράτους. Αἱ εἰδήσεις ἃς ἔχομεν σήμερον περὶ τῶν διανοημάτων αὐτοῦ καὶ ἐνεργειῶν, ἰδίως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, εἶναι τοσοῦτον ἀτελεῖς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ἱστορήσωμεν ἀκριβῶς τίνες ὑπῆρξαν ἐξ ἀρχῆς αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς δύο ἀντιθέτους μερίδας, καὶ τίνες αἱ ἄμεσοι περιστάσεις δι' ἃς ἠναγκάσθη νὰ συνταχθῆ μετὰ τῆς ἐτέρας ἐξ αὐτῶν. Οἱ περισωθέντες εἰς ἡμᾶς χρονογράφοι εἶναι ὅλοι πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὄχι μόνον δὲν ἐξηγοῦσι τὰς ἀληθεῖς αὐτῆς ἀφορμὰς, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀποδίδουσι εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ Λέοντος αἰτίας ὅλως εὐτελεῖς, Διηγοῦνται λ. χ. ὅτι νεώτατος ἔτι ὢν καὶ περιοδεύων ἐν Ἰσαυρίᾳ, ἀπήντησεν ἰουδαίους τινὰς, ὧν εἰς ἠρώτησεν αὐτὸν παίζων, ἐὰν βασιλεύσας τυχὸν ποτέ, δὲν θέλει ἐξαλείψει ἀπᾶσας τὰς ἀσεβεῖς ἐκείνας εἰκόνας· ὁ δὲ ἀπήντησεν ἐπίσης γελῶν ὅτι βεβχίως δὲν θέλει φεισθῆ οὐδεμιᾶς. Καὶ καθ' ἐτέραν διήγησιν οἱ ἰουδαῖοι εἶχον σπουδάζοντες προφητεύσει εἰς τὸν Λέοντα ὅτι θέλει βασιλεύσει, λαβόντες ἀντὶ τῆς προφητείας ταύτης τὴν ἐνόρκον αὐτοῦ ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει καταργήσει τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν, ὑπόσχεσιν ἣν ἐπεχείρησεν ἤδη νὰ ἐκτελέσῃ. Ἐνῷ δὲ παριστῶσιν αὐτὸν ἀναλαβόντα τοιαύτας πρὸς τοὺς ἰουδαίους ὑποχρεώσεις, βεβαιοῦσιν ἔπειτα ὅτι γενόμενος βασιλεὺς ἠγωνίσθη πρὸ πάντων νὰ προσαγάγῃ διὰ τῆς βίας αὐτοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἰστοροῦσι προσέτι ὅτι ὁ πατρίκιος Βίσηρ, εἰς τῶν κυριωτέρων ὀπαδῶν τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, συνεβούλευε τοῦτο εἰς τὸν βασιλέα, κυρίως ἵνα προσελκύσῃ εἰς τὴν πίστιν ἡμῶν πολλοὺς μωαμεθανούς. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόστατα. Ἴσως ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ διευκολύνη τὴν εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπιστροφὴν τῶν ἰουδαίων καὶ τῶν μωαμεθανῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Λέοντος βεβαιον τούλάχιστον εἶναι ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ καλίφαι Ὁμάρ καὶ Ἰεζίδ Β', ἵνα τἀνάπαλιν καταναγκάσωσι τοὺς χριστιανούς ὑπη-

κόους αὐτῶν εἰς τὸ νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπηγόρευσαν τὴν εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος εἰσαγωγὴν τοῦ οἴνου, ἐπέτρεψαν ἀσυδοσίαν εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους, ἀπεφήναντο ἄκυρον τὴν τῶν χριστιανῶν μαρτυρίαν καὶ διέταξαν τὴν καταστροφὴν τῶν χριστιανικῶν εἰκόνων. Οὐδὲν λοιπὸν παράδοξον ἂν ὁ Λέων ἠθέλησε νὰ ἀντενεργήσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην, προτείνων εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς καὶ τοὺς ἰουδαίους τὸ δέλεαρ τῆς τῶν εἰκόνων καταργήσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὰ προεκτεθέντα περὶ τῶν δοξασιῶν αἵτινες πρὸ καιροῦ ἐπεκράτουν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ὡς πρὸς τὸ προκειμένον ζήτημα, εἶναι πασιδηλὸν ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀναφερόμενα, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Λέοντος, δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν εἰμὴ ὡς αἷτια ὅλως δευτερεύοντα, τὰ δὲ κυριώτερα αἷτια ὑποφαίνονται καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς διηγήσεσιν αὐτῶν, ὅσω καὶ ἂν, εἴτε ἐκ προαιρέσεως, εἴτε ἐξ ἀμαθείας, διέστρεψαν τὴν ἀλήθειαν. Διότι ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου Θεοδόσιος, ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γαλατίᾳ Κλαυδίουπόλεως Θωμᾶς, καὶ ὁ τῆς ἐν Φρυγίᾳ Νακολίας Κωνσταντῖνος προέτρεψαν καὶ καθωδήγησαν τὸν Λέοντα εἰς τὴν τῶν εἰκόνων κατάλυσιν, ἐξ οὗ συνάγεται ἀποχρώντως ὅτι ἡ μεταρρύθμισις εἶχε ρίζας βαθείας ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ μάλιστα ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου κλήρου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ὅτι ἡ κυριωτάτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνέργεια προῆλθεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας. Τὰ δὲ περὶ τοῦ πατρικίου Βίσηρ λεγόμενα ὑποδεικνύουσιν ὅτι οὐδ' οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες ὑπῆρξαν ἀμέτοχοι τῆς ἐνεργείας ταύτης. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τῆς συνεντεύξεως ἣν ἔλαβεν ὁ Λέων πρὸς ἰουδαίους τινὰς, πρὶν βασιλεύσῃ, διηγημάτιον, εἶναι ἀξιοσημείωτον, καθ' ὃ ἐπιμαρτυροῦν, ὅτι τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα περιεφέρετο πολὺ πρότερον ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ προσέτι ὑπεμφαίνον τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Λέων εἶχεν ἀναλάβει περὶ αὐτοῦ ὑποχρεώσεις τινὰς, πρὶν περιέλθῃ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν.

Οἰαιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν μερίδα τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ οἰαιδήποτε αἱ παρ' αὐτῷ γερόμεναι ἐνέργειαι, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἐδίστασε περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ Λέων ἐβασίλευσε τῷ 717, ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐλύθη τῷ 718, αἱ δὲ πρῶται αὐτοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις δὲν ἐγένοντο εἰμὴ μετὰ ὀκτῶ ἔτη, ἤτοι τῷ 726. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διστάσῃ; Ἀφ' ἐνὸς λόγοι ἠθικοὶ, κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἔπειθον αὐτὸν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἦτο ἀπαραίτητος, ἀφ' ἐτέρου

συνησθάνετο ὅτι ἐπιβάλλων χεῖρα εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα καὶ ἰδίως εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, ἔμελλε νὰ προσβάλῃ τοσαύτας πεποιθήσεις καὶ ἔξεις, καὶ τοσαῦτα συμφέροντα, ὥστε ἀναπόδραστος ἦτο μέγας τις ἐν τῷ κράτει σάλος. Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς σωτηρίας ἦτο κατεπείγουσα, ἀλλ' ὁ κίνδυνος τῆς διαταράξεως τῶν πνευμάτων οὐδὲν ἦττον προφανές. Δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος ὁ Λέων ἦτο κύριος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸ δὲ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι πρὶν ἀποφασίσῃ διήλθε διὰ πολλῶν καὶ μακρῶν ἐνδοιασμῶν. Οἱ δὲ ἐνδοιασμοὶ οὗτοι δὲν ἀναφάνονται παρὰ μόνῳ τῷ Λέοντι. Αὐταὶ αἱ δύο ἀντίθετοι μερίδες περιέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ βραδύτερον εἰς ἀμφιβολίας δεινὰς. Κρίτοι ἐπιδιώκουσαι ἢ μὲν μίαν τὴν μεταβολὴν, ἢ δὲ ἄλλη τὴν τήρησιν τῶν καθεστώτων, ἐνόησαν πολλάκις ἀμφότεραι ἢ τοῦλάχιστον οἱ σωφρονέστεροι καὶ μετριοπαθέστεροι αὐτῶν ἀρχηγοὶ ἐνόησαν ὅτι καὶ ἡ ριζικὴ ἀνατροπὴ καὶ ἡ ἀναλλοίωτος συντήρησις, ἦσαν ἐξ ἴσου ἐπισηφαλεῖς. Ὅθεν ἐπανειλημμένως ἠθέλησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς τινὰ συμβιβασμὸν. Θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ὁ Λέων ἐπροοίμιασεν οὐχὶ διὰ τῆς καταργήσεως τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγαρτήσεως αὐτῶν ἐν χώρῳ τῶν ἐκκλησιῶν ὑψηλοτέρῳ ἵνα μὴ δύνανται οἱ πολλοὶ νὰ δίδωσιν εἰς αὐτὰς τὰ ὑπερβολικὰ ἐκεῖνα τῆς εὐλαθείας δείγματα, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ εὐλάβεια μετεβάλλετο εἰς ἀληθῆ λατρείαν παραπλήσιός τις τοῦ ζητήματος συμβιβασμὸς ἀναφαίνεται αὐθις βραδύτερον ἐπὶ Μιχαήλ τοῦ Β'. Πάλιν δὲ ἡ συντηρητικὴ μερὶς ἠναγκάζετο νὰ ὁμολογήσῃ, ἔστω καὶ ἐκ πλαγίου, τὰ ἀτοπήματα ὅσα συνεπήγετο ἢ περὶ τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων κατάχρησις. Καὶ δὲν προέβαινε μὲν βεβαίως μέχρι τοῦ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ἐντελῆ τῶν εἰκόνων κατάργησιν, ἀλλὰ λόγῳ καὶ ἔργῳ συνωμολόγει τὴν ἀνάγκην θεραπείας τινός. Εἰς τῶν θερμότερων ἀλλὰ καὶ λογικωτέρων ἀντιπάλων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπαντῶν εἰς τὴν πολλάκις γενομένην ἐνστασιν ὅτι «ἡ παρούσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας,» ἔλεγεν ὀρθότατα «ὀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν,» ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὡμολόγει, ὅτι ἅμα τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ διανοήματα τῶν πολλῶν ἠθελον καταρτισθῆ δεόντως διὰ τῆς διδασκαλίας, ἢ μεταρρυθμίσεως ἔμελλε νὰ προκύψῃ, οὕτως εἶπεῖν, ἀπὸ αὐτῶν τῶν σπλάγχων τοῦ λαοῦ, καὶ νὰ θριαμβεύσῃ ἀφ' ἑαυτῆς ἄνευ κλονισμῶν, καὶ ἴσως ἄνευ καινοτομιῶν περὶ τοὺς θεσμοὺς, διὰ τῆς ἀπλῆς μεταβιβάσεως, ἧτις ἔμελλε νὰ ἐπέλυθῃ εἰς τὰς ἔξεις καὶ εἰς τὰ φρονήματα

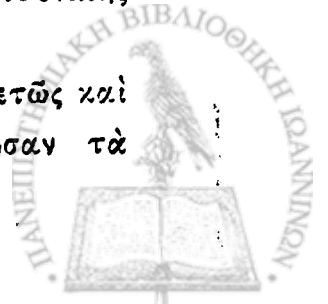
τῶν ἀνθρώπων Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ταράσιος, ὁ προεδρεύ-
 σας τῆς ἐν Νικαίᾳ Ζ' οἰκουμηνικῆς συνόδου, ἐκανόνισε δι' αὐτῆς τὸ
 ἀνά χειρας ζήτημα εἰς τρόπον καταδεικνύοντα, ὅτι οὐδόλως προαι-
 ρούμενος νὰ καθιερώσῃ τὰς προϋπαρχούσας καταχρήσεις, ἐσκόπει
 τὸναντίον νὰ καταπύσῃ τὰς καταχρήσεις ταύτας διὰ καταλλήλου
 ἐρμηνείας. Κατὰ τὸν ὄρον τῆς συνόδου τύτης τὸν μέχρι τῆς σήμερον
 παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα, αἱ εἰκόνες ἀναρτῶνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις οὐχί
 ἵνα ἀπονέμεται εἰς αὐτάς ἀληθινὴ λατρεία, ἢ πρέπει μόνη τῇ θεῖᾳ
 φύσει, ἀλλ' ἵνα οἱ τύτης θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρω-
 τοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν· ἢ δὲ προσαγωγή θυμιαμάτων καὶ
 φώτων διατηρεῖται ἀπλῶς ὡς ἔθος, καὶ μόνον διότι ἢ τῆς εἰκόνος τιμὴ
 ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. Ὡσαύτως καὶ ὁ 7 κανὼν τῆς αὐτῆς συ-
 νόδου, ὡς ἔθος ἀπλοῦν ἀνανεοῖ τὴν πρὸς τὰ ἅγια λείψανα εὐλάβειαν.
 Πᾶσαι αὐταὶ αἱ διατάξεις καὶ δοξασίαι τῶν συντηρητικῶν οὐδὲν ἄλλο
 ἦσαν, εἰμὴ συνομολόγησις τῶν γενομένων καταχρήσεων, καὶ ἀπόπειρα
 διορθώσεως αὐτῶν. Ἡ δὲ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπα-
 νειλημμένως προταθεῖσα ἀπλῆ τῶν εἰκόνων ἀνύψωσις, οὐδὲν ἄλλο
 ὡσαύτως ἦτο, εἰμὴ συνομολόγησις τῶν κινδύνων, οὐς ἠδύνατο νὰ συ-
 νεπαγάγῃ ἢ ἐντελής αὐτῶν ἐκ μέσου ἀφαίρεσις, καὶ προσπάθεια νὰ
 συμβιβασθῇ ἢ διατήρησις αὐτῶν μετὰ τῆς ἀποτροπῆς παντὸς ἀτοπή-
 ματος. Δυστυχῶς ἀμφότεραι αὐταὶ αἱ ἀπόπειραι τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέ-
 τυχον, καὶ δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἀποτύχωσιν ἐνόσω δὲν συνεδυάζοντο
 μετὰ τῆς ἀναπλάσεως, συμπληρώσεως καὶ διχδόσεως τῆς δημοσίας
 ἐκπαιδεύσεως, δι' ἧς καὶ μόνης ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὁ λαὸς τίς ὁ
 ἀληθῆς σκοπὸς τῆς τῶν εἰκόνων ἀναρτήσεως. Ἄλλ' ἦτο ἄραγε δυνατὴ
 ἢ τοιαύτη ἀνάπλασις, ἢ τοιαύτη συμπλήρωσις, καὶ πρὸ πάντων ἢ το-
 σαύτηδ' ἰαύοσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐνόσω, διὰ τὴν ἔλλειψιν
 τῆς τυπογραφίας, ἢ ἐκπαίδευσίς αὕτη, περιωρίζετο εἰς μόνας τὰς ἀνω-
 τέρας τῆς κοινωνίας τάξεις; Πρὸς τιμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ
 ἀρκεῖ ὅτι ἀμφότεραι αἱ μερίδες ἤσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ διδα-
 χθῇ ὁ ἀγράμματος λαός. Μὴ δυνηθεῖσαι δὲ νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἀνάγκην
 ταύτην, περιωρίσθησαν νὰ πρεσβεύσωσιν ἢ μὲν ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἀφαι-
 ρέσῃ τὰς εἰκόνας ἐκ μέσου, ἢ δὲ ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἐρμηνευθῇ ἐπισήμως ὁ λό-
 γος τῆς ἀναρτήσεως αὐτῶν· ἀλλ' ἢ μὲν ἀφαίρεσις δὲν ἤρκει νὰ ἐμποδίσῃ
 τοὺς πολλοὺς νὰ λατρεύωσιν αὐτάς λάθρα κατ' ἰδίαν, ἐνόσω ἐπίστευον
 ὅσα ἐπίστευον, ἢ δὲ ἐρμηνεία δὲν ἤρκει νὰ μετβάλλῃ τὰς ἐξεις καὶ

τὰς δοξασίας τοῦ πλήθους. Εἰς τὰς δυσχερείας ταύτας προσετέθησαν κατὰ τὸ σύνηθες πολλὰ πάθη, πολλὰ συμφέροντα, καὶ ἡ κοινωνία παρεσύρθη εἰς μακρὰν καὶ ἐναγώνιον ῥῆξιν.

Ὁ Λέων δὲν εἶχεν ἴσως πλήρη τὴν συνείδησιν ὅλων τῶν ποικίλων περιπλοκῶν τοῦ ζητήματος τούτου, ἀλλὰ, ὡς κεκτημένος νοῦν ὑγιᾶ καὶ σώφρονα προησθάνετο τὴν καταιγίδα ἣν ἐμελλε νὰ προκαλέσῃ ἡ λύσις αὐτοῦ καὶ τούτου ἔνεκα ἐδίσταζε. Τελευταῖον ὅμως, ἐπειδὴ ἐγίνωσκε τὰς πληγὰς τῆς κοινωνίας ἣν ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ, ἐπειδὴ ἐπίθετο ὅτι ἀναπόδραστος ἦτο ἡ ἀνάγκη μεταβολῆς τινος, καὶ ἐπειδὴ ἔβλεπε μεγάλην τοῦ ἔθνους μερίδα, τὴν λογιωτέραν, τὴν νοημονεστέραν καὶ αὐτὴν τὴν τάξιν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, ἀποδεχομένην τὴν ἀνάγκην ταύτην, καὶ ἰδίως τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπλῆς μετατοπίσεως προέβη τάχιστα εἰς τὴν ὀλοσχερῇ τῶν εἰκόνων ἀφαίρεσιν. Τινὲς καὶ αὐτῶν τῶν μετριοπαθεστέρων αὐτοῦ κριτῶν κατηγοροῦσαν τὸν ἄνδρα ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, διότι ἀνέλαβε νὰ γίνῃ νομοθέτης θρησκευτικοῦ ζητήματος, καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸ ἔθνος τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις. Νομίζομεν ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἄδικος. Ὁ Λέων οὔτε ἐνομοθέτησεν, οὔτε ἐπέβαλέ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ ἀπλῶς ἠσπάσθη τὴν δοξασίαν μεγάλης τοῦ ἔθνους μερίδος, τὴν δοξασίαν ὅλου σχεδὸν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου· καὶ συνταχθεὶς μετὰ τῆς δοξασίας ταύτης ἐπολιτεύθη πολὺ ὀλιγώτερον αὐτογνωμόνως καὶ ἰδιοτελῶς ἢ οἱ ἡγεμόνες τῆς μεγάλης μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκκαίδεκάτου αἰῶνος, ὁ Ἑρρίκος Η' τῆς Ἀγγλίας, ὁ Γουσταῦος Βάζας τῆς Σουηδίας, αἱ κυβερνήσεις τῆς Σαξωνίας, τῆς Ἑσσε-Κάσσελ, τοῦ Μεκλεμβούργου, τῆς Πρωσσίας, τῆς Γαλλίας. Διότι οὔτε ἵνα ἐπιτύχῃ ἀγενῆ προσωπικὰ συμφέροντα ἐπεχείρησε τὴν μεταβολὴν, ὅπως ὁ Ἑρρίκος Η', οὔτε τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδήμευσεν, ὅπως αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι ἐκεῖνοι ἡγεμόνες. οὔτε εἰς ἀναριθμήτους καὶ ἀνηλεεῖς ἐξετράπη σφαγὰς, ὅπως οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπῆται ἀπαραιτήτως τὴν μεταρρυθμίσιν καὶ ὅτι ἀπέτυχε μὲν αὕτη ἐν τῷ συνόλω, ἀλλὰ ἐπὶ τέλους συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Τὸ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λέων ἐπολιτεύθη ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς· λέγομεν ὅσον ἐνδέχεται, διότι ὅπως κατήντησαν τὰ

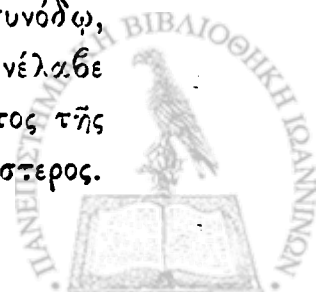

πράγματα, ἢ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις ἀπέβη ἀναπόδορα-
στος. Τὸ ἔθνος διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθ-
μίσεως ἐστιγμάτισαν τοὺς ὀπαδοὺς τῶν καθεστώτων ἀποκαλέσαντες
αὐτοὺς *εἰκονολάτρας*, *ξυλολάτρας*, *εἰδωλολάτρας*, καὶ οἱ τελευταῖοι
οὗτοι ἀνταπέδωκαν εἰς τοὺς πρώτους τὰ ἴσα ἐπονομάσαντες αὐτοὺς
εἰκονομάχους, *εἰκονοκαύστας*, *εἰκονοκλάστας*, *χριστιανοκατηγόρους*,
Σαρακηνόφρονας. Ἐκ τῶν ἐπωνυμιῶν τούτων ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης τὰ
πάθη, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀμφότεραι αἱ μερίδες ἐνεφοροῦντο. Ὁ Λέων
ὅμως εὐρεθεὶς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, καὶ μετὰ τινὰς δισταγμοὺς ἀναγκα-
σθεὶς νὰ ἀσπασθῇ τὴν μίαν, δὲν συνεμερίσθη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰ
πάθη αὐτῆς, οὐδ' ἀνεδείχθη ἀδυσώπητος πρὸς τὴν ἑτέραν, ἀλλὰ διε-
ξήγαγε τὸν μέγαν ἀγῶνα ὃν ἀνέλαβε μετὰ πνεύματος νηφαλίου, καὶ
καρδίας ἀγαθῆς, ἀναδείξας ἐν γένει ἀρετὰς ἀξίας τῇ ἀληθείᾳ τοῦ εὐ-
γενοῦς σκοποῦ ὃν προετίθετο, τοῦ σκοποῦ τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνι-
σμοῦ ἀναμορφώσεως.

Πρὶν προχωρήσωμεν, θέλομεν εἶπει ὀλίγας τινὰς λέξεις περὶ τῆς ἱστο-
ρικῆς ἀξίας τῶν χρονογράφων, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὰς κυριωτέρας πη-
γὰς τοῦ πρώτου τούτου τῆς εἰκονομαχίας μέρους. Κατὰ τὴν ὁμολο-
γίαν τοῦ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ τοῦ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι ζή-
σαντος, κατὰ τινὰ περικοπὴν προσηρητημένην εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Νι-
κηφόρου, καὶ κατ' αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ 9 κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰ-
κουμενικῆς συνόδου, πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ γράψαντες ἐν τῷ πνεύματι τῆς
μεταρρυθμίσεως καὶ ἀνακηρύξαντες τὰς ἀρετὰς τῶν βασιλέων αὐτῆς.
Δυστυχῶς ἅπαντες οὗτοι οἱ συνήγοροι τῆς ἑτέρας τῶν μερίδων ἐξηφα-
νίσθησαν μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς ἀντιθέτου μερίδος, δυνάμει τοῦ
προειρημένου 9 κανόνος, ὅστις διέταξεν, ἐπὶ ποιναιῖς πνευματικαῖς βα-
ρυτάταις, νὰ παραδοθῶσιν αἱ συγγραφαὶ αὐτῶν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κων-
σταντινουπόλεως, ἵνα ἀποτεθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν αἰρετικῶν βιβλίων.
Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοὺς προηγουμένους κανόνας τὰ βιβλία τῶν αἰρετι-
κῶν ἐκαίοντο, τὴν αὐτὴν πιθανῶς τύχην ἔλαβον καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λό-
γος συγγραφαί. Ὅπως δὴποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι αὐταὶ ἐξέλιπον,
καὶ ὅτι τὴν σήμερον ἄλλους ὁδηγοὺς δὲν ἔχομεν, εἰμὴ τοὺς πολεμίους
πάσης μεταρρυθμίσεως χρονογράφους. Ἐκ τούτων δὲ δύο εἶναι οἱ κυ-
ριώτεροι, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος, τοὺς ὁποίους ἐλάβομεν ἤδη
πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, περὶ ὧν

ὅμως ἀπαρκίτητον εἶναι νὰ ἀκριβολογήσωμεν πλείοτερον ἐνταῦθα· διότι ὡς πρὸς μὲν τοὺς προηγουμένους χρόνους οὐδένα συνήθως λόγον εἶχομεν νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς αὐτούς, ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ὁμολογουμένως διαστρέφουσι τὴν ἀλήθειαν πολλάκις, ἂν ὅχι καὶ πάντοτε ἐξ ἴσου. Ἀμφότεροι ἀνῆκον εἰς οἴκους ἐπιφανεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Θεοφάνους κατήγετο ἡ Ζωὴ ἐκείνη Καρβωνοψίνα, ἣν ἐγήμεν εἰς τέταρτον γάμον ὕστερον ὁ βασιλεὺς Λέων ΣΤ' ὁ σοφός, ὁ υἱὸς μὲν τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, πατὴρ δὲ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ καὶ δίδοντος εἰς ἡμᾶς τὴν εἰδησίην ταύτην ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν συγγραφῇ. Ἐγεννήθη δὲ ὁ Θεοφάνης ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 757 ἔτος ἐκ πατρὸς ὀνόματι Ἰσαακίου, ὅστις, στρατηγὸς ὢν τοῦ θέματος τοῦ Αἰγαίου, ἀνῆκε βεβαίως εἰς τὴν μερίδα τῆς μεταρρυθμίσεως, διότι ὁ τότε βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ὁ τοῦ Λέοντος Γ' υἱὸς, δὲν ἐσυνήθιζε νὰ διορίζῃ εἰς τοιαῦτα ἀξιώματα ἀνθρώπους ἑτεροδοξοῦντας. Πλὴν τούτου ὁ Ἰσαάκιος ἦτο ἀνὴρ πλουσιώτατος, ὥστε εὐρὺ ἠνοιίγετο τὸ στάδιον τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου ἐνώπιον τοῦ Θεοφάνους, ὅστις τῷ ὄντι ἐπροοιμίασεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο αἰσίως, γήμας νεώτατος ἔτι μίαν τῶν πλουσιωτέρων κορῶν τῆς πρωτευούσης. Καὶ ὅμως ὁ νέος αὐτός, πρὸς τὸν νοσηροῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει τότε εἰς τὸ μέγα τῆς κοινωνίας μέρος, ὑπέικων δὲ ἴσως προσέτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς μητρὸς Θεοδοσίας, οὐ μόνον διεφώνησε πρὸς τὸ φρόνημα τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ καὶ πρωιμώτατα ἀπεφάσισε ν' ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, πείσας εἰς τοῦτο καὶ τὴν σύζυγον. Τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 777 ἐπὶ Λέοντος Δ' τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ ἐνῶ ὁ Θεοφάνης ἦτο μόλις εἰκοσχετής. Εἰς μάτην ἡ Λέων Δ' ἠγωνίσθη νὰ ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου βουλευμάτος, καὶ ἀνέθηκεν αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ πολιτικὴν τινα ἐν Κυζίκῳ ὑπηρεσίαν. Μετ' ὀλίγον ἀποθανόντος τοῦ Λέοντος Δ' καὶ περιελθούσης τῆς ἀρχῆς εἰς τὴν ἀναστηλώσασαν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς εἰκόνας Εἰρήνην, ὁ Θεόφιλος ἐξετέλεσε τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ προχίρεσιν, ἔκτισεν ἐν Βιθυνίᾳ μονὴν ἰδίαν τὴν καλουμένην τοῦ Μεγάλου Ἀγροῦ, ἐγένετο μετὰ τινα χρόνον ἡγούμενος αὐτῆς, ἠγωνίσθη ἐκθύμως κατὰ πάσης ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, παρέστη ἐν τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ἐπέμεινεν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ ὅτε μετέπειτα ὁ Λέων Ε' ἐπανελάθε τὸ ἔργον τῆς ἀναμορφώσεως, καὶ ἀπεβίωσε περὶ τὸ ἐξηχαστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας τῷ 818. Τοῦ Νικηφόρου ὁ βίος ὑπῆρξε πολὺ ἐπιφανέστερος.

Διατελέσας ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἰδιαιτέρος γραμματεὺς τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης καὶ εἰς τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς παρὰ τῆ Ζ' οἰκουμενικῆ συνόδῳ, παρητήθη ἔπειτα τῆς πολιτικῆς ὑπηρεσίας. Μετ' ὀλίγον ὁμως ἀνεμίχθη αὐτίς εἰς τὰ πράγματα προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου ἐκ λαϊκοῦ διὰ μιᾶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, περιῆλθε κατ' ἀρχὰς εἰς μακρὸν ἀγῶνα πρὸς τὸ μοναχικὸν τάγμα, ὡς θέλομεν ἱστορήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ, κατόπιν ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ τάγματος τούτου καὶ τελευταῖον ἐπὶ μὲν Λέοντος Ε' τῷ 815 ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἐπὶ δὲ τοῦ Μιχαὴλ Β' τῷ 829 ἀπεβίωσεν ἐν ἐξορίᾳ.

Τοιοῦτος ἐν συνόψει ὑπῆρξεν ὁ βίος καὶ τοιαύτη ἡ πολιτεία τῶν δύο ἀνδρῶν, ἐξ ὧν ὁ μὲν Θεοφάνης ἔγραψε χρονογραφίαν ὁπωςοῦν ἐκτενῆ ἀπὸ Διοκλητιανοῦ ἕως Μιχαὴλ (τοῦ Α') καὶ Θεοφυλάκτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· ὁ δὲ Νικηφόρος ἱστορίαν σύντομον ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας μέχρι τοῦ 769, ἤτοι μέχρι τοῦ 29 ἔτους τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Ε'. Τοῦ Θεοφάνους ἡ ἀφήγησις εἶναι ἐνίοτε ζωηρὰ καὶ εἰκονικῆ, ὁ ἀναγινώσκων αὐτὸν συναισθάνεται ὅτι ὑπὸ τὸ ῥάσον τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου ἔπαλλεν ἔστιν ὅτε καρδία ἦτις ἐπόθει τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον, καὶ ἐπτερύγιζε φαντασία ἦτις δὲν εἶχεν ὄλως διόλου ἀλλοτριωθῆ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν χάριν καὶ εὐφυΐαν. Ὁ δὲ Νικηφόρος εἶναι ξηρὸς, ἀπέριττος, θετικὸς. Ὁ Θεοφάνης ὑπῆρξε δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀντίπαλος πεισματώδης πάσης ἀναμορφώσεως, ὁ δὲ Νικηφόρος, ἀποδεχόμενος τὴν κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν, δὲν ἀπεδοκίμαζεν εἰμὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθεστώτων τὴν μεταβολήν. Ἐντεῦθεν ὡς πρὸς τὸ κυριώτατον τοῦτο ζήτημα οὐδέτερος μὲν ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ᾔναι κριτῆς ἀπαθῆς τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων· ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης ἐννοεῖ ἤδη ὅτι περὶ τὴν ἐκτίμησιν αὐτῶν ὁ Νικηφόρος ὑπῆρξε πολὺ μετριοπαθέστερος τοῦ Θεοφάνους. Τῷ ὄντι τοῦ μὲν Νικηφόρου ἡ ἀφήγησις εἶναι ἀφήγησις ψυχῆς σώφρονος, ἦτις καταδικάζουσα τὰ γενόμενα καὶ ἐνίοτε διαστρέφουσα αὐτὰ, δὲν ἐπινοεῖ τοῦλάχιστον μύθους, καὶ πρὸ πάντων δὲν ἀρνεῖται ἐκ συστήματος πᾶσαν τοῦ ἀντιπάλου ἀρετὴν, ἀπεναντίας ὁμολογεῖ αὐτὴν ἐκ διαλειμμάτων. Τοῦ δὲ Θεοφάνους ἡ παραφορὰ ἐπὶ τοσοῦτον ἐθόλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὥστε οὐ μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ διακρίνωσι τοὺς ἀληθεῖς χαρακτῆρας τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ ἔβλεπον πολλακίς ἀντικείμενα ἀνύπαρκτα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ δύο κυριώτατοι ὁδηγοί, τοὺς ὑποίους ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ἀκολουθήσω-

μεν. Οἱ μεταγενέστεροι Κεδρηνός, Ζωναράς, καὶ ἄλλοι, ἐνῶ στεροῦνται τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὸν αὐτόπτην μάρτυρα ἀξίας, δὲν ἔχουσι τούλαχιστον τὸ προτέρημα ἀνθρώπου, ὅστις ὁμιλῶν καὶ κρίνων πόρρωθεν, πρέπει νὰ ἦναι φυσικῶ τῶ λόγῳ μᾶλλον ἀμερόληπτος. Οἱ μεταγενέστεροι οὗτοι ζήσαντες εἰς χρόνους καθ' οὓς ἐξέλιπε κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ μεταρρύθμισις, καὶ ἀνατραφέντες εἰς δόγματα πολεμιώτατα πρὸς αὐτήν, ἀπέβησαν κριταὶ αὐτῆς ἐμπαθέστεροι καὶ αὐτῶν τῶν αὐτουργῶν τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος. Οἱ σύγχρονοι λοιπὸν εἶναι καθ' ὅλους τοὺς λόγους προτιμότεροι αὐτῶν. Ὅσακις οὗτοι διαφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους, θέλομεν προτιμήσει τὸν Νικηφόρον ἀλλὰ καὶ τούτου τὰς κρίσεις θέλομεν ἀντιπαραθέτει πρὸς τε τὰ παρ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Θεοφάνους ἱστορούμενα γεγονότα, καὶ πρὸς τὰ ὀλίγα ἄλλα σωζόμενα μνημεῖα τῆς περιόδου ἐκείνης, οἷον τοὺς ἀστικούς καὶ γεωργικούς νόμους, τὰς πράξεις τῶν συνόδων καὶ τὰ τοιαῦτα, ἵνα ἀνεύρωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνευρεθῇ αὕτη ἐν μέσῳ τσοσούτων ἀντιθέτων παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῇ εἰλικρινεῖ δὲ ταύτῃ προαιρέσει, ἐπιχειροῦμεν τὴν ἡμετέραν ἀφήγησιν.

Αἱ πρῶται κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις τοῦ Λέοντος Γ' ἐγένοντο, ὡς προείπομεν, τῶ 726· ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ἀρχαιότερόν τι τοῦ ἔτους τούτου γεγονός, τὸ ὁποῖον εἶ καὶ ὅλως ἀπίθανον, ἐπειδὴ ὁμῶς ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Λέγεται λοιπὸν ὅτι πρὶν προβῆ εἰς ὀριστικὴν τινα ἀπόφασιν, ἐζήτησε τὴν περὶ τούτου γνώμην τοῦ ὑπερτάτου τοῦ κράτους ἐκπαιδευτήριου. Τὸ ἐκπαιδευτήριον τοῦτο ἔκειτο μὲν πλησίον τοῦ βασιλικῆς θησαυροφυλακίου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, εἶχε δὲ ἀξιόλογον δημοσίαν βιβλιοθήκην, ἣτις ἐσυστήθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ ἔπειτα πυρποληθεῖσα ἰδρύθη αὐθις ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος. Ἀλλ' ἐνῶ πρὸ τῆς πυρπολήσεως περιεῖχεν 120 χιλιάδας τόμων, ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος καὶ ἐφεξῆς δὲν κατωρθώθη νὰ ἀθροίσωσιν ἐν αὐτῇ εἰμὴ 36 χιλιάδας τόμων. Ἡ βιβλιοθήκη αὕτη, ὀργανωθεῖσα ὅπως πάλαι ποτὲ τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μουσεῖον (σελ. 319 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου), ἦτο σύναμα καὶ ἀνώτερον ἐπιστημονικὸν ἐκπαιδευτήριον, ἐν τῶ ὁποίῳ ἐδίδασκον τριςκαίδεκα διδάσκαλοι ἐξ ὧν εἷς, ὁ τῶν λοιπῶν προϊστάμενος, ἐπεκαλεῖτο οἰκουμενικὸς διδάσκαλος· ἦσαν δὲ ἅπαντες ἱερωμένοι, καὶ ἀπετέλουν συνέδριον τοῦ ὁποίου

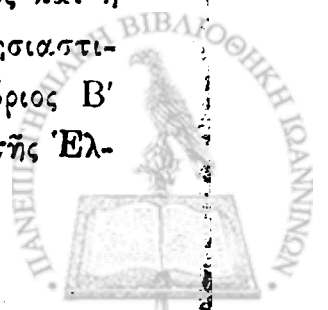
ἐζητεῖτο εἰς σπουδαίας περιστάσεις ἢ γνώμη, ἔχουσα μέγα κῦρος παρά τῆς κυβερνήσει καὶ παρά τῷ λαῷ. Τούτους λοιπὸν τοὺς σοφοὺς ἄνδρας καλέσας παρ' ἑαυτῷ ὁ Λέων τῷ 724 καθυπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ πολιτικοὺς λόγους, δι' οὓς ἐνόμιζεν ἀναγκαῖον νὰ ἀφαιρηθῇ ἐκ μέσου ἢ τῶν εἰκόνων προσκύνησις, καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν· ἀλλ' οὗτοι κατεπολέμησαν τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως ὅστις ἐφάνη ἐνθὺς τὸ κατ' ἀρχάς, καὶ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον οὐδὲν ἐπραξε πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος αὐτοῦ. Οἱ ἱστοροῦντες ταῦτα μεταγενέστεροι χρονογράφοι, Κεδρηνός, Ζωναράς, Γλυκάς, Μανασσῆς, προσθέτουσιν ὅτι ὁ Λέων, ἐκδικούμενος τοὺς ἱεροὺς καὶ σοφοὺς ἄνδρας, κατεπυρπόλησε τὸ κατάστημα αὐτῶν καὶ σὺν αὐτῷ τὴν βιβλιοθήκην. Τινὲς δὲ οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκούμενοι ἀξιοῦσι προσέτι, ὅτι διαρκούσης τῆς πυρκαϊᾶς, ὁ Λέων Γ' ἔταξε φρουροὺς εἰς ὅλους τοὺς ὁδρούς, ἵνα μὴ εἰμφορέσῃ νὰ σωθῇ οὐδὲ βίβλος κάμμια, οὐδὲ ἄνθρωπος κἀνεὶς. Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ταῦτα πάντα δὲν εἶναι ἄξια πίστεως; Ἐμπρῶτοις τὸ κατάστημα δὲν λέγεται πυρποληθὲν, εἰμὴ μετὰ ἐξ περιπόου ἔτη ἀπὸ τῆς γνωμοδοτήσεως· ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Λέων Γ' τοῦ ὁποίου ἡ γενναιοφροσύνη καὶ ἡ μετριότητα μαρτυροῦνται ὑφ' ὄλων τῶν γεγονότων τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας, διετέλεσε μνησικακῶν ἐπὶ ἔτη πολλὰ, καὶ ἐπὶ τέλος ἐπεχείρησε τὴν ἐκδίκησιν μετὰ μοχθηρίας ἀνηκούστου. Ἄν ἔλεγον τοῦλάχιστον ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ἀγανακτήσει καὶ ὀργῇ αὐτοῦ διέταξε τοιοῦτό τι, ἴσως εὐρίσκοντό τινες νὰ τὸ πιστεύσωσιν, ἀλλὰ μετὰ ἐξ ἔτη! Πῶς δὲ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐντελής σιωπὴ τῶν πλησιεστάτων εἰς τὰ πράγματα χρονογράφων; Παράδοξον ἤδη εἶναι ὅτι δὲν ἀνέφεραν τὴν ζητηθεῖσαν γνωμοδοτήσιν· ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ διακηρύξωσι στεντορεῖα τῇ φωνῇ τὴν πυρπόλησιν, ἐξαιρέτως ὁ Θεοφάνης, ὅστις, ἐπισωρεύων ὅλας τὰς δυνατὰς κατηγορίας κατὰ τοῦ Λέοντος Γ', ὀνομάζει αὐτὸν ἄθλιον, παράνομον, σαρακηνόφρονον, δυσσεβῆ, παμμίαιρον. Ὅθεν ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀπίθανα ταῦτα ἱστορήματα, ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα βεβαιότερα. Μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς, ὁ Λέων συνεκάλεσε τῷ 726 μίαν τῶν ἐκτάκτων ἐκείνων συνεδριάσεων τῆς συγκλήτου, αἵτινες ἐκαλοῦντο Σιλέντιον, καὶ εἰς τὰς ὁποίας, ἐκτὸς τῶν συγκλητικῶν, παρῆσαν καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι ἐκ τῶν τοῦ κλήρου· εἰς τῷτον δὲ τὸν ἀνώτατον σύλλογον καθυπέβαλε τύπον ἢ βασιλικὸν διάταγμα δι' οὗ ἀπέδοκιμάζετο ἐν γένει ἢ τῶν εἰκόνων προσκύνησις,

ὡς τις ψευδολατρεία, ἐξ ἧς αἱ εὐλαβεῖς ψυχαὶ ἐκινδύνευον νὰ τιμῶσιν εἰδῶλα ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζον ὅτι λατρεύουσι. Τὸ διάταγμα ἐγένετο δεκτόν. Ὁ Λέων ὁμοίως ἵνα μὴ προσβάλλῃ ἀποτόμως τὰς ἐξείς τῶν πολλῶν, ἀπεφύνατο συγχρόνως ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ ἀφαιρεθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ μέσου τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, ἵνα μὴ δι' ἀσπαρμῶν καὶ ψηλαφρήσεων βεβηλῶνται μὲν αἱ εἰκόνες, προσβάλλεται δὲ τὸ θεῖον. Ἐντεῦθεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τὰ πνεύματα δὲν ἐταράχθησαν πολὺ κατ' ἀρχάς. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης Γρηγόριος Β', κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῶν παπῶν σύστημα, ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περιστάσιν νὰ διαλύσῃ τοὺς πολιτικούς δεσμούς, οἵτινες σωῆπτον ἔτι τὴν Ῥώμην μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ὠφελούμενος ἰδίως ἐκ τῆς δυσχερείας ἧτις ἐπεκράτει ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τὴν διαταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως αὐστηρὰν τῶν φόρων εἰσπραξίν, ὑπεκίνησεν αὐτόθι στασιαστικὰς πράξεις. Ὁ Λέων, ὅστις ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ῥῆξιν, ἐπεχείρησε κατ' ἀρχάς νὰ μεταπείσῃ τὸν ἀρχιερέα δι' ἐπιστολῶν, ὧν μία ἀναφέρει τὰς ἐξῆς ἀξιωματημονεύτους περικοπὰς. «Αἱ εἰκόνες εἰδῶλων τόπον ἀναπληροῦσιν· οἱ προσκυνοῦντες αὐτάς, εἰδωλόλατραι· οὐ δεῖ προσκυνεῖν χειροποίητα, καὶ πᾶν εἶδος καθ' ὁμοίωμα, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, μήτε ἐν οὐρανῷ μήτε ἐπὶ γῆς. Πληροφόρησόν με τίς ἡμῖν παρέδωκε σέβασθαι καὶ προσκυνεῖν χειροποίητα, καὶ γὰρ ὁμολογῶ ὅτι Θεοῦ νομοθεσία ἐστίν.»

Ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα δὲν μετέβαλόν τὴν διάθεσιν τοῦ Γρηγορίου Β' καὶ πρὸ πάντων δὲν ἐπείσαν αὐτὸν νὰ παύσῃ στασιάζων. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν ἐν Ἰταλίᾳ στρατὸν αὐτοῦ νὰ σωφρονίσῃ τὸν τε πάπαν καὶ τοὺς Ῥωμαίους· οὗτοι ὁμοίως ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Λομβάρδων, καὶ νικήσαντες τὰ βασιλικά στρατεύματα, κατέλυσαν ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ ὅλας τὰς βασιλικὰς ἀρχάς.

Οὐδὲ περιορίσθη εἰς ταύτην τὴν στάσιν ὁ Γρηγόριος Β' ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὑπεκίνησε τῷ 727 μεγάλην κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπανάστασιν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ κυρίως Ἑλλάς, καθὼς καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἰλλυρία, ὑπήγοντο εἰς ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὁ Γρηγόριος Β' λοιπὸν ἠρέθισε, διὰ τοῦ ὑποτεταγμένου εἰς αὐτὸν πολυαρίθμου τῆς Ἑλ-

λαθὸς κλήρου, τὰ πνεύματα τῆς χώρας ταύτης κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσῳ εὐχερέστερον, ὅσῳ συνέβη τότε πρὸ μικροῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐν ἑκ τῶν φυσικῶν ἐκείνων φαινομένων, τὰ ὅποια εἰς τοιαύτας μάλιστα περιστάσεις εἶναι ἐπιτηδειότατα νὰ παρασταθῶσιν εἰς τοὺς πολλοὺς ὡς διοσημεΐαι τινες καὶ θεομηνΐαι. Τῷ ὄντι ἐν ἔτει 726 ἐγένετο περὶ τὴν νῆσον Θήραν ἔκρηξις τις ὁμοία ἐκείνης, ἣν εἶδον αἱ παροῦσαι γενεαὶ συμβαίνουσαν ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1866, ἣν ἐλάβομεν ἡδὴ ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 824 τοῦ πρώτου τόμου) καὶ ἧς ἀνάλογοι ἐγένοντο πολλαὶ περὶ τὴν Θήραν καὶ πρὸ τοῦ 726 καὶ μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο. «Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ ἔτει, ἰνδικτιῶνι θ'. ὥρα θέρους, λέγει ὁ Θεοφάνης, ἀτμὶς ὡς ἐκ καμίνου πυρὸς ἀνέβρασεν ἀναμέσον Θήρας καὶ Θηρασίας τῶν νήσων, ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινάς, καὶ κατὰ βραχὺ παχυνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ ἐξάψει τῆς πυρώδους ἐκκαύσεως, ὄλος ὁ καπνὸς πυροφανῆς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γαιώδους οὐσίας, πετροκισσῆρους μεγάλους ὡς λίθους τινάς ἀναπέμψαι καθ' ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης κισσῆρων ἐπιπολαζόντων γέμειν· μέσον δὲ τοῦ τηλικούτου πυρὸς νῆσος ἀπογαιωθεῖσα τῇ Ἱερᾷ λεγομένη νήσῳ συνήφθη, μήπω τὸ πρὶν οὐσα.» Περιέργον δὲ εἶναι νὰ ἀντιπαραθέσωμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ χρονογράφου, τὴν περιγραφὴν ἣν εὐρίσκομεν εἰς τὸν μέγαν ἡμῶν ἀρχαῖον γεωγράφον, τῆς πρώτης ἱστορικῆς γνωστῆς περὶ Θήραν ἔκρηξεως. «Ἀνὰ μέσον γὰρ Θήρας καὶ Θηρασίας, λέγει ὁ Στράβων, ἐκπεσοῦσαι φλόγες ἐκ τοῦ πελάγους ἐφ' ἡμέρας τέσσαρας, ὥστε πᾶσαν ζεῖν καὶ φλέγεσθαι τὴν θάλατταν, ἀνεφύσησαν κατ' ὀλίγον ἐξαιρουμένην, ὡς ἂν ὀργανικῶς, συντεθειμένην ἐκ μύδρων νῆσον, ἐπέχρυσαν δώδεκα σταδίων περίμετρον. Μετὰ δὲ τὴν παύλαν τοῦ πάθους, ἐθάρρησαν πρῶτοι Ῥόδιοι, θαλαττοκρατοῦντες ἔτι, προσπλεῦσαι τῷ τόπῳ καὶ Ποσειδῶνος Ἀσφαλίου ἱερὸν ιδρύσασθαι κατὰ τὴν νῆσον.»

Ἐννοεῖται πόσον εὐκόλον ἦτο εἰς τὸν Γρηγόριον Β' νὰ καταπέισῃ τοὺς πολλοὺς, ὅτι τὸ φυσικὸν ἐκεῖνο φαινόμενον ἦτο σημεῖον τῆς τοῦ Θεοῦ ὀργῆς κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος μελετωμένων καινοτομιῶν. Ὅθεν ἐν ἔτει 727 ἀποστατοῦρην ἀναφανδὸν ἦ τε κυρίως Ἑλλάς καὶ αἱ Κυκλάδες νῆσοι, ἀναγορεύουσι βασιλέα ἕσχατον τινα ἄνθρωπον ὀνόματι Κισμᾶν, καὶ συγκροτοῦσι πεζικὸν καὶ ναυτικὸν στρατὸν, ὅστις

ἀγόμενος ὑπὸ δύο στρατηγῶν, τοῦ Ἀγαλλιανοῦ καὶ τοῦ Στεφάνου, καὶ συνεπαγόμενος τὸν Κοσμάν προσῆλθεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ οἱ Ἀραβες οἵτινες κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐμβαλόντες εἰς Καππαδοκίαν εἶχον κυριεύσει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Καισάρειαν, ἤδη ἤλαυνον ἐπὶ τὴν Νικαίαν. Ἀλλ' ὁ Λέων δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων δυσχερειῶν. Πρὸ πάντων ἐξώρμησε μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπελθόντων στασιαστῶν, καὶ κατετρόπωσε αὐτούς διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πυρός. Ὁ γενναῖος Ἀγαλλιανὸς μὴ θέλων νὰ παραδοθῆ, ἀπέθανε ρίψας ἑαυτὸν ἔνοπλον εἰς τὴν θάλασσαν. Ἔπεσον δὲ καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, οἱ δὲ πλεῖστοι παρεδόθησαν εἰς τὸν νικητὴν, ὅστις ἐν τῇ γενναιοφροσύνῃ αὐτοῦ συνεχώρησε τοὺς πάντας, μὴ ἐπιβαλὼν τὴν νόμιμον ποινὴν τοῦ θανάτου, εἰμὴ εἰς τοὺς ἀρχηγούς Κοσμάν καὶ Στέφανον. Καὶ κατετροπώθη μὲν οὕτως εὐχερῶς ἡ ἐπανάστασις αὕτη, ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, νέα ἀπόδειξις ὅπως ἠθικούς καὶ ὑλικούς πόρους εἶχεν ἔτι ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἀφοῦ ἐτόλμησε μόνη ν' ἀντεπεξέλθῃ καθ' ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας, ἀξιοῦσα νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ ἰδικὸν τῆς βασιλείας. Ἀμα δὲ κατατροπώσας τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Λέων ἐξέπεμψε τὸν στρατὸν εἰς ἐπικουρίαν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκουμένης Νικαίας, καὶ ἠνάγκασεν ὡσαύτως τοὺς πολεμίους τούτους νὰ ἀπέλθωσιν ἄπρακτοι. Ὁ Θεοφάνης ἀποδίδει τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας ταύτης εἰς τὰς εὐπροςδέκτους πρὸς τὸν Θεὸν εὐχὰς τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, τῶν ὁποίων αἱ εἰκόνας ἦσαν ἀνεστηλωμέναι ἐν Νικαίᾳ· καὶ ἀναγκάζεται μὲν νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐπολέμησεν ὁ στρατὸς γενναίως, καὶ νὰ θαυμάσῃ μάλιστα ἓνα τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ὀνόματι Κωνσταντῖνον, ἡρωικῶς ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων πεσόντα, ἀλλ' ἐπιφέρει ὅτι οὗτος ἔπεσε τιμωρηθεὶς ὑπὸ τῆς Παναγίας, διότι τὴν προτεραίαν εἶχε συντρίψει διὰ λίθου καὶ καταπατήσῃ μίαν εἰκόνα αὐτῆς. Ἀναφέρομεν τὰς ἐρμηνείας ταύτας τοῦ χρονογράφου, ἵνα δεῖξωμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ κατὰ εἰκόνων πολέμιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐμφανῶς ἐπεκράτει ἐν τῷ στρατῷ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν τάσιν τὴν ὁποίαν εἶχον τότε οἱ μοναχοὶ νὰ ἀναιρῶσι πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν, καὶ νὰ ἐξηγῶσι τὰ πάντα διὰ τῆς τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων ἐπεμβάσεως.

Ὁ Λέων Γ' λοιπὸν κατέβαλεν ἅπαντας τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀντιπάλους. Αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης βλέπων ὅτι οἱ σύμμαχοι αὐτοῦ

Λομβαρδοὶ ἐκυρίευσαν τὴν περὶ Ἀγκῶνα Πεντάπολιν καὶ τὴν Ῥαύενναν, σαφῶς ὑποδεικνύοντες ὅτι δὲν ἐνόουν νὰ βοηθήσωσιν αὐτὸν δωρεάν, καὶ πεισθεῖς ἐκ τούτου ὅτι τρέχει πολὺ πλειότερον κίνδυνον ἀπὸ τῶν γειτόνων ἐκείνων βαρβάρων, ἢ ἀπὸ τοῦ πόρρω ἐδρεύοντος βασιλέως, ἤρχισε πάλιν νὰ προσεγγίζῃ πρὸς τὸν Λέοντα, καὶ συνέδραμεν αὐτὸν νὰ ἀνακτήσῃ μὲν τὴν Ῥαύενναν, νὰ καταβάλῃ δὲ στασιαστὴν τινα, ὅστις ἐσφετερίσθη ἐν Τυρρηνίᾳ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ὁ Λέων, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἀπλῆν ἀνύψωσιν τῶν εἰκόνων, διέταξε τὴν ἐντελῆ ἐκ μέσου ἀφαίρεσιν αὐτῶν. Δὲν ἠξέυρομεν ἀκριβῶς πόθεν ὁρμώμενος ἐτροπολόγησε τὴν πρώτην αὐτοῦ συμβιβαστικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόφασιν. Ἴσως οἱ μᾶλλον ἐνθερμοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ὁπαδοὶ παρέστησαν αὐτῷ ὅτι ἡ ἀπλῆ ἐκείνη ἀνύψωσις, ἐνῶ δὲν προέλαβε τὰς στάσεις τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἐτέρου ὑπέθαλπε τὰς προλήψεις τῶν πολλῶν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς εἰκόνας, καὶ νὰ δίδωσιν εἰς αὐτάς ἅπαντα τὰ δείγματα τῆς προτέρας λατρείας. Ἴσως ὁ βασιλεὺς ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῆς εὐκόλου κατατροπώσεως τῶν δύο στάσεων, ἐνόμισεν ὅτι εἴμπορεῖ ἀκινδύνως νὰ ἐπιχειρήσῃ ριζικωτέραν μεταβολὴν. Ἄλλ' εἴτε διὰ τὴν μίαν, εἴτε διὰ τὴν ἄλλην αἰτίαν, εἴτε ὅπερ πιθανώτερον δι' ἀμφοτέρας, ἐξέδωκε τῷ 728 νέον διάταγμα, δι' οὗ ἀπηγορεύθη ὄλεσχερῶς ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἀλλαχοῦ ἀνάρτησις πάσης εἰκόνας ἀγγέλων, ἀγίων καὶ μαρτύρων, καὶ παρηγγέλησαν αἱ ἀρχαὶ νὰ καθαιρῶσιν αὐτάς παντοῦ ὅπου ἤθελον εὑρεθῆ. Λέγεται μάλιστα, διότι τὸ κείμενον τοῦ διατάγματος δὲν σώζεται, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις διετάχθη ἐπὶ ποινῇ. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο δὲν ἐξετελέσθη ἀκριβῶς οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ, καθ' ἃ θέλει καταστῆ πρόδηλον ἐξ ὅλων τῶν ιστορηθησομένων γεγονότων. Ὁ Λέων Γ' ἠθέλησε δι' αὐτοῦ νὰ διατυπώσῃ τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως μᾶλλον, ἢ νὰ ἐκβιάσῃ τὴν ἄμεσον ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Ὅ,τι μόνον ἔπραξεν ἐκτοτε εἶναι, ὅτι διέλυσε τὰς δημοσίας σχολὰς αἵτινες καθ' ὃ διευθυνόμεναι ἅπασαι ὑπὸ μοναχῶν, ἐκτὸς τῶν σχολῶν ἐν αἷς ἐδιδάσκετο ἡ νομικὴ ἐπιστήμη, ἐπολέμουν ἀκαταπαύστως τὴν μελετωμένην μεταβολὴν. Πιθανῶς δὲ ταύτην τὴν διάλυσιν ἐδείνωσαν οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, οἱ μυθολογήσαντες τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ὑπερτάτου ἐκπαιδευτηρίου ἐκείνου, περὶ οὗ ἀνωτέρω ὠμιλή-

σαμεν. Ἡ πράξις αὕτη τοῦ Λέοντος ἦτο συνετὴ, διότι ἀπαραίτητον ἦτο τῷ ὄντι νὰ ἀφαιρηθῇ ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ κλήρου, ὅστις περιορίζων αὐτὴν εἰς σχολαστικὰς τινὰς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἀντὶ νὰ διαλύσῃ τὰς ἐπικρατούσας προλήψεις, ἀπ' ἐναντίας ἤρξανεν αὐτάς. Τούτων δὲ διαταχθέντων, ὅ,τε Λέων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐπεμελήθησαν οὐδὲν ἥττον τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πολλῶν διακεκριμένων ἐπὶ παιδείᾳ ἀνδρῶν, ὅσοι ἀναφαίνονται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ, τοῦ φιλοσόφου Λέοντος, τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου, τοῦ γεωμέτρου Θεοδώρου, τοῦ ἀστρονόμου Θεοδηγίου, τοῦ φιλόλογου Κομητᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ Φωτίου, τοῦ γεννηθέντος καὶ παιδευθέντος ἐντὸς τῶν τελευταίων τῆς μεταρρυθμίσεως χρόνων, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους. Τὸ παρὰ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ ἀξιούμενον, ὅτι ἀέκτοτε ἢ τῶν ἐπιστημόνων γνῶσις ἐν Ῥωμανίᾳ ἔπαυσε, τῇ τῶν βασιλευόντων εἰκονομάχων ἀπονοίᾳ μειουμένη ἕως τῶν ἡμερῶν Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας, ἢ εἶναι μία τῶν πολλῶν καὶ ἀνυποστάτων συκοφαντιῶν ὧν βρίθουσιν οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι. Κατὰ τοῦτο ὁ Θεοφάνης εἰλικρινέστερος ὧν δὲν λέγει καταλυθεῖσαν εἰμὴ τὴν εὐσεβῆ παιδευσιν, ὃ ἔστι τὴν ἱερὰ τικὴν καὶ μοναστηριακὴν παιδευσιν· μὴ ἀναφέρων δέ τι περὶ τῆς θύραθεν παιδείας, ὑποδεικνύει ἀρκούντως ὅτι αὕτη ἐξηκολούθει ὑφισταμένη. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι, ὡς καὶ πρὸ μικροῦ ἔτι ἐξηγήσαμεν, ἡ ἐκλαϊκευθεῖσα ἐκπαίδευσις δὲν ἦτο τότε δυνατόν νὰ διαδοθῇ ὅσον ἔδει εἰς τὸν κοινὸν λαόν, ἀπὸ τῆς διαφωτίσεως τοῦ ὁποίου ἐξηρτᾶτο ἐν τούτοις ἡ τύχη τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὁ ἀνώτερος κληρὸς οὐδόλως ἀντέστη εἰς τὸ νέον περὶ εἰκόνων βασιλικὸν διάταγμα. Μόνος ὁ πατριάρχης Γερμανός ἀπεποιήθη νὰ ὑπογράψῃ καὶ νὰ κοινοποιήσῃ αὐτό· ἀλλὰ ἐξ ὅλης τῆς προηγουμένης αὐτοῦ διαγωγῆς καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου χαριζόμενος εἰς τὴν μοναχικὴν μερίδα μᾶλλον, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, οὐχὶ δὲ καθοδηγούμενος ὑπὸ λόγων συνειδήσεως. Ὁ Γερμανός, ὧν ἔτι Κυζίκου, εἶχεν ἀσπασθῆ μετὰ πολλῆς προθυμίας τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλιππικοῦ ἐνεργηθεῖσαν ἀνατροπὴν τῶν ὅσα ἢ 6 οἰκουμένη σύνοδος ὤρισε κατὰ Μονοθελητῶν καὶ Μονοφυσιτῶν (σελ. 341). Τινὲς μάλιστα ἀξιούσιν ὅτι καὶ νόμον ῥητὸν ἐξέδωκεν ὁ Φιλιππικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων. Διὰ τὶ ἤδη ὁ Γερμανός ἐδυσχέραине νὰ

ἀποδεχθῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Λέοντος ψηφισθέντα, τὰ ὅποια ὁμολογουμένως προσέβαλλον τὰ θεμελιώδη τῆς ἐκκλησίας δόγματα πολὺ ὀλιγώτερον τῶν ἐπὶ Φιλιππικοῦ γενομένων; Τούτου ἕνεκα ὠργίσθη φυσικῶ τῷ λόγῳ ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ πατριάρχου, ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ μεταβάλλῃ γνώμην. Κατ' ἀρχὰς προέτρεψεν αὐτὸν κατ' ἰδίαν νὰ πύσῃ ἀντιπράττων· καὶ ἐπειδὴ οὗτος εἰς ἀπάντησιν ὑπέμνησε τῷ βασιλεῖ τὴν ὑπόσχεσιν ἣν ἔδωκε πρὸ τῆς στέψεως. «ἐν μηδενὶ σαλευῖσαι τὴν ἐκκλησίαν τῶν θεσμῶν αὐτῆς,» ὁ Λέων, ὅστις ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων δὲν ἦτο θεμελιώδες τῆς ἐκκλησίας δόγμα, διότι δὲν εἶχε ποτὲ ὀρισθῆ ἐπισήμως καὶ κανονικῶς, συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 730 Σιλέντιον, ἵνα ἀποφασίσῃ περὶ τῆς διενέξεως. Ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ πατριάρχου πάλιν νὰ ἐνδώσῃ, τὸ συνέδριον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ἔδρευε καὶ αὐτὸς ὁ σύγκελλος καὶ μαθητῆς αὐτοῦ Ἀναστάσιος, κατεδίκασεν ὁμοψήφως τὴν διαγωγὴν τοῦ Γερμανοῦ, ὅστις ἐννοήσας ἤδη ὅτι δὲν δύναται νὰ διατηρήσῃ τὸ ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, ἀπετάξατο τὴν ἀρχιερωσύνην ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ ἐπιδούς τὸ ὠμοφόριον ἀπεχώρησεν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν, μεθ' ὃ προεχειρίσθη πατριάρχης ὁ σύγκελλος Ἀναστάσιος.

Κατὰ τὰ εἰθισμένα ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Ἀναστάσιος ἀνήγγειλαν τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου πατριάρχου εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις ὅμως τὴν μὲν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀναστασίου ἐπέστρεψε, τὸν δὲ Λέοντα ἤλεγξε πικρῶς ὡς παραβιάσαντα τὰ δίκαια τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐθορύβησε τὸν βασιλέα καθ' ἑαυτὴν τε καὶ διότι εἶχε τότε συμβῆ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταραχὴ οὐ σμικρὰ ἐκ τοιαύτης τινὸς περιστάσεως. Εἰς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν φρονημάτων τὰ ὅποια ἐπεκράτουν ἐν γένει εἰς τὸν στρατὸν, ἠθέλησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν εἰκόνων τῆς πόλεως, ἥτοι τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ἣτις ὑπερέκειτο τῆς μεγάλης τῶν ἀνακτόρων πύλης, καὶ ἦν ὀνομάζουσι μὲν εἰκόνα ὃ τε Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός, ὁ δὲ Ζωναρᾶς καλεῖ ἐκτύπωμα, ὁ δὲ Κωδινός στήλην χαλκῆν, ῥητῶς ἐπιλέγων ὅτι ἡ βραδύτερον ἰστροηθεῖσα αὐτόθι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο πλέον στήλη, ἀλλὰ διὰ ψηφίδων κατασκευάσθη. Ἡ πύλη ἣς ὑπερέκειτο ἡ εἰκὼν αὕτη, ἦτο ἡ κυρία πύλη τῆς λεγομένης Χαλκῆς, οἰκοδομήματος ὅπερ ἀπετέλει τὰ προπύλαια οὕτως εἰπεῖν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου· ὠνομάζετο Χαλκῆ ἕνεκα τῆς χαλκίνης αὐτοῦ στέγης, καὶ

ἐφημίζετο διὰ τὸ πλῆθος τῶν κίωνων καὶ τῶν ἀγαλμάτων δι' ὧν ἐκοσμεῖτο καὶ ἡ εἰκὼν δὲ αὐτῆ ἐτιμᾶτο σφόδρα, καὶ ἐλέγετο θαυματουργήσασα ἐπὶ Μαυρικίου καὶ Ἡρακλείου. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ ἀξιωματικός ἐκεῖνος ἀναβὰς ἐπὶ κλίμακος ἠγωνίζετο νὰ κατακόψη διὰ πελέκως τὴν εἰκόνα, καὶ ἐνέπαιζε τὰς γυναῖκας αἰτινες συρρεύσασαι πολυάριθμοι προσεπαθουν νὰ ἀποτρέψωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὁ ὄχλος ἐξαγριωθείς ἐπὶ τέλους ἔρριψε τὴν κλίμακα ἐφ' ἧς ὁ ἀξιωματικός ἴστατο, καὶ ἐφόνευσεν αὐτὸν τε πεσόντα, καὶ τοὺς ὀλίγους στρατιώτας ὑφ' ὧν συνωδεύετο. Μανιώδης δὲ γενόμενος ἐκ τοῦ πρώτου τούτου χυθέντος αἵματος, ὤρμησεν ἀμέσως ἔπειτα εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἵνα φονεύσῃ καὶ τὸν Ἀναστάσιον, ὅστις ὁμως προλαβὼν ἐσώθη εἰς τὰ βασίλεια. Ὁ Λέων κατ' ἀρχὰς ἀδικηφόρησας πρὸς τὸν θόρυβον, εἶδεν ἤδη ὅτι τὸ πρᾶγμα ἀποβαίνει σπουδαιότερον, καὶ διέταξε τοὺς στρατιώτας τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς νὰ περιστείλωσι τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον συγκείμενον ἐξ ἀνθρώπων τῆς κατωτέρας τάξεως, μοναχῶν καὶ γυναικῶν, διελύθη μὲν μετ' οὐ πολὺ, ἀλλ' ἀφοῦ ἔπεσον ἱκανοί, ἐξ ὧν βραδύτερον ἡ ἐκκλησία ἀνέγραψε τὰς γυναῖκας ἰδίως μεταξὺ τῶν ἀγίων. Ἡ δὲ εἰκὼν ἡ δοῦσα ἀφορμὴν εἰς τὴν ταραχὴν ταύτην ἠφανίσθη ἐκ διαταγῆς τοῦ Λέοντος, καὶ ἀντ' αὐτῆς ἐτέθη, μὲν ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ἀνακτόρων, σταυρὸς (διότι τὸν σταυρὸν οὐδέποτε ἔπαυσαν τιμῶντες καὶ εὐλαβούμενοι οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς), προσετέθη δὲ ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

Ἄφωνον εἶδος καὶ πνοῆς ἐξηρμένον,
Χριστὸν γράφεσθαι μὴ φέρων ὁ δεσπότης
Ἰλῆ γεηρᾶ τρεῖς γραφαῖς πατουμένη,
Λέων σὺν υἱῷ τῷ νέῳ Κωνσταντίνῳ,
Σταυροῦ χαράττει τὸν τρισόλβιον τύπον,
Καύχημα πιστῶν, ἐν πύλαις ἀνακτόρων.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἀφ' ἐνὸς μαρτυρεῖ πόσον βραδέως καὶ ἀτελῶς ἐξετελείτο ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ, ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις, τὸ πρὸ διετίας ἐκδοθὲν κατὰ τῶν εἰκόνων διάτχγμα, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀποδεικνύει ὅποσον δύσκολον ἦτο ν' ἀποφύγη αἱματηρὰς μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ῥήξεις καὶ αὐτῆ ἡ μετριοπαθεσττέρα κυβέρνησις.

Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ Λέων ἐταράχθη λαβὼν ἐν μέσῳ τῶν περιπετειῶν τούτων τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην τοῦ Γρηγορίου, ἐξ ἧς ἔβλεπε σαφῶς ὅτι θέλει ἔλθει εἰς νέας διενέξεις πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης. Ὁ βασιλεὺς ἠθέλησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προλάβῃ τὰς διενέξεις

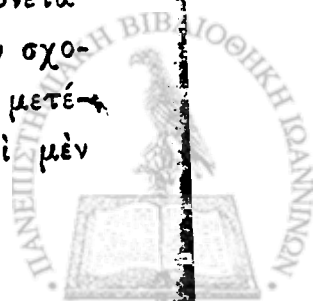
ταύτας, καὶ ἐπειδὴ ὁ Γρηγόριος, καθὼς καὶ ὁ πρῶν πατριάρχης Γερμανός, εἶχον πάντοτε ἰσχυρισθῆ, ὅτι τὰ περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, εἰ καὶ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ θεμελιῶδες τῆς πίστεως δόγμα, ἔπρεπεν οὐδὲν ἦττον νὰ κανονισθῶσιν ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Λέων ἔγραφεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συγκαλέσῃ τοιαύτην σύνοδον, καὶ ὅτι προσκαλεῖ αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τοῦτο. Ἄλλ' ὁ πάπας ἀπήντησεν εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ὑβριστικῶς. Καὶ δὲν εἶναι μὲν βέβαιον ἂν ἡ περὶ τοῦτου σωζομένη ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου ἦναι γνησία, εἰς πᾶσαν ὁμως περίστασιν φαίνεται ἀναμφίβολον, ὅτι ἡ ἀπάντησις ὑπῆρξεν οὐ μόνον ἀποποιητικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐλεγκτικὴ, διότι ὁ Λέων παροξυνθεὶς εἰς ὑπερβολὴν ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ἐξώσει τὸν πάπαν ἐκ Ῥώμης· εἰς ὃ ὁ ἀρχιερεὺς ἀνταπήντησεν, ἐμπαίζων τὴν ἀπειλὴν, καὶ προσεπιλέγων ὅτι προτιμᾷ νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς νεοφύτους βαρβάρους μᾶλλον, ἢ νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτῷ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πίστιν. Οὕτω δὲ ἐκλιπούσης πάσης ἐλπίδος εἰς συμβιβασμὸν, ὁ μὲν Γρηγόριος, συγκαλέσας σύνοδον, κατεδίκασε τὸν βασιλέα ὡς αἰρετικὸν, ὅπερ ἔπραξε καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ δὲ Λέων διέταξεν ἕκτοτε τὴν κατάσχεσιν τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ κτημάτων τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα βραδύτερον ἐντελῶς ἐδήμευσεν.

Ἄλλὰ πολὺ δεινότερος τοῦ Γρηγορίου ἀντίπαλος ἐπέτειλεν ἐξ ἀνατολῶν κατὰ τοῦ Λέοντος, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Ἡ ἀντιπολίτευσις τοῦ πάπα παρήγαγε βεβχίως πολλὰς δυσκολίας εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος, καὶ παρεσκεύασε τὸν ἀπὸ αὐτοῦ χωρισμὸν τῆς μέσης Ἰταλίας· ἀλλ' ἡ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀντιπολίτευσις συνετέλεσεν ἔπειτα καὶ ἄλλο εἰς τὴν ὀριστικὴν ἐπὶ τέλους ἀποτυχίαν τῆς μεταρρυθμίσεως· διότι αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ ἀνήγαγον εἰς σύστημα τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, ὑπεστήριξαν διὰ τῶν τεχνικῶν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ὄρων τὴν περὶ τοῦτου δοξασίαν τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀπετέλεσαν ἐν γένει ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τὴν βάσιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός δὲν εἶχε πολλὰ δικαίωμα εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ μὲν πάππος αὐτοῦ κατηγορεῖτο ἀδίκως ἢ δικαίως ὅτι εἶχε προδώσει τὴν Δαμασκὸν εἰς τοὺς Ἀραβας, ὁ δὲ πατὴρ Σέργιος, ὁ ἐπιλεγόμενος Μανσοῦρ, διετέλεσε μέγας Λογοθέτης ἢ ἐπὶ τῶν οικονομικῶν Ὑπουργός τοῦ καλῆ-

φου, διότι οἱ Ἄραβες ἠρίθμουν εἰσέτι τότε διὰ ἐλληνικῶν γραμμάτων, καὶ μετεχειρίζοντο πολλοὺς χριστιανούς εἰς τὰς οἰκονομικὰς ὑπηρεσίας. Αὐτὸς ὁ Ἰωάννης διεθέξατο ἐπὶ τινα χρόνον, ὡς λέγεται, τὴν ἀρχὴν τοῦ πατρὸς, καὶ ὁ βιογράφος αὐτοῦ δὲν διστάζει μάλιστα νὰ ἀποκαλέσῃ αὐτὸν πρωτοσύμβουλον τοῦ ἀραβικοῦ κράτους. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται ὅλως ἀπίθανον, διότι εἰς χριστιανὸν ἡδύνατο νὰ ἀνατεθῇ ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις τοῦ κράτους οὐχὶ ὅμως ποτὲ τὸ πρῶτον πολιτικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα· ἀμφίβολον δὲ εἶναι καὶ ἂν ὁ Ἰωάννης διετέλεσέ ποτε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ καλίφου.

Ὅπως δὴ ποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Σέργιος ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὸν υἱὸν διὰ μοναχοῦ τινος σοφωτάτου, καταγομένου μὲν ἐκ Καλαβρίας, ὀνομαζομένου δὲ Κοσμᾶ, εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἀπέβη ἐντὸς ὀλίγου εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, καὶ δικαίως ἐπωνομάσθη διὰ τὴν εὐγλωττίαν Χρυσορρόας. Οὐδεμιᾶς τῶν ἐπιστημῶν ὅσαι τότε ἐγινώσκοντο καὶ ἐδιδάσκοντο, ὑπῆρξεν ἄγευστος. Ὁ ἐγκωμιστὴς αὐτοῦ λέγει ὅτι περὶ μὲν τὴν Ἀριθμητικὴν ἦτο ἄλλος Πυθαγόρας καὶ Διόφαντος, περὶ δὲ τὴν Γεωμετρίαν νέος Εὐκλείδης· ὅτι ἦτο ἐγκρατέστατος περὶ τὴν Ἠθικὴν, οἷαν ἐδίδαξαν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων· ὅτι ἀπέβη δεινὸς περὶ τοὺς κανόνας τῆς Λογικῆς καὶ τὰς ῥητορικὰς ἀσκήσεις· ὅτι ἐσπούδασεν ὅλα τὰ μυστήρια τῆς μουσικῆς· ὅτι ἐγνώρισεν ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, τῆς τε ἐπιγείου καὶ οὐρανίου, καὶ ὅτι ὡς κολοφῶνα ἀπάσης τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς ταύτης ἐπιστήμης ἐπέθετο τὴν εὐρυτάτην περὶ θείου μελέτην. Αἱ εἰδήσεις αὗται περὶ τῶν μαθημάτων τὰ ὅποια ἐδίδαξεν ὁ Κοσμᾶς εἰς τὸν Ἰωάννην, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐσώζοντο τότε εἰσέτι, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, αἱ περὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς σοφίας παραδόσεις, περὶ οὗ ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 12-17 τοῦ παρόντος τόμου). Τὰ δὲ ἔργα τοῦ μαθητοῦ ἐτίμησαν τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τοῦτο τὸν διδάσκαλον, πρὸ πάντων τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα. Ἡ διαλεκτικὴ ἀνέκαθεν οὐσιωδῶς ἐπενήργησεν εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν· «ἡ γὰρ τῆς διαλεκτικῆς δύναμις τεῖχος ἐστὶ τοῖς δόγμασιν,» εἶπεν ὁ μέγας Βασίλειος. Ταύτης λοιπὸν τῆς διαλεκτικῆς κατὰ Ἀριστοτέλην καὶ Πορφύριον καὶ Ἀμμώνιον, συνέταξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός μακρὰν ἐξήγησιν, πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων, συντελέσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπικράτησιν τῆς σπουδῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ναὶ μὲν

καὶ πρότερον ὁ Ἀριστοτέλης ἐμελεᾶτο παρά τε τοῖς μονοφυσίταις, ἐν οἷς ἰδίως διέλαμψε κατὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος (σελ. 18 τοῦ παρόντος τόμου) καὶ παρά τοῖς ὀρθοδόξοις, ἀλλὰ διὰ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὸ κῦρος τοῦ Σταγειρίτου ἀπέβη παρ' ἡμῖν ἀναμφισβήτητον. Ὄριζε δὲ τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει ὁ Δαμασκηνός «γνώσιν τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστὶ, γνώσιν τῆς τῶν ὄντων φύσεως,» ἀπεκάλει αὐτὴν «τέχνην τεχνῶν καὶ ἐπιστήμην ἐπιστημῶν» καὶ διήρει εἰς δύο, τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν, καταλέγων εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τὴν θεολογίαν, τὴν φυσιολογίαν, τὴν μαθηματικὴν· εἰς δὲ τὸ πρακτικὸν τὴν ἠθικὴν, τὴν οικονομικὴν, τὴν πολιτικὴν· ὥστε τὴν διαλεκτικὴν ὑπελάμβανεν οὐχὶ ὡς μέρος τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ὡς ὄργανον αὐτῆς· «αὐτῇ γὰρ πρὸς πᾶσαν ἀπόδειξιν κέχρηται.» Ἐπιστήσωμεν δὲ μᾶλλον τὸν νοῦν εἰς τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Δαμασκηνοῦ ἢ φιλοσοφικὴ ἐκείνη μελέτη, ἐπιρροὴν ἣτις ὑπῆρξε βεβαίως ἀξιοσημείωτος. Ἐὰν ἡ περὶ δρακόντων καὶ στρυγγῶν μικρὰ πραγματεία ἢ ἀποδιδομένη συνήθως εἰς αὐτὸν, εἶναι τῶ ὄντι γνήσια, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός εἶχε περὶ τῆς συναφείας τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου δοξασίας εὐλογωτέρας, οὐ μόνον ὄλων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν χριστιανῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Περὶ δὲ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ θέματος τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ἐξεστράπη μὲν ἐνίοτε εἰς προλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τὸν μοναχικὸν βίον ὃν διῆγεν, ἢ ἐλογίζοντο ἀπαραίτητοι ἵνα καταπλήξωσι τὸ πλῆθος, πολλάκις ὁμῶς μετεχειρίσθη κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐπιχειρήματα, τῶν ὁποίων τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν δύναμιν πᾶς νουεχῆς καὶ εἰλικρινῆς ἄνθρωπος δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἠμολογήσῃ.

Εἴτε δὲ εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς τοῦ καλίου εἴτε μὴ, ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι εἶχεν ἤδη ἀσπασθῆ τὸν μοναχικὸν βίον, ὅτε ἔγραψε τοὺς τρεῖς αὐτοῦ ἀπολογητικούς πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας λόγους. Ὑπάρχουσι τινες οἱ ἀμφιβάλλοντες περὶ τῆς γνησιότητος τῶν λόγων τούτων, ὧν ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος εἶναι εἰς πολλὰ ἀπλῆ κατὰ λέξιν ἐπανάληψις ὁμῶν τοῦ πρώτου, ἡ δὲ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν οἱ λόγοι οὗτοι ἔχουσι πάντοτε σπουδαιότητα κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀποδοθέντες ἀνέκαθεν εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, συνεταύτισθησαν μετὰ τῆς ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ περιέχουσι τὰ ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα ὅσα προέ-

τειναν ἔκτοτε οἱ ὑπέρμαχοι τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Τούτου ἕνεκα ἐπιχειροῦμεν μικράν τινα αὐτῶν ἀνάλυσιν. Ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ, ὅστις ἐγράφη, ὡς φαίνεται, ἅμ.α μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ πρώτου βασιλικοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων διατάγματος, ὁ Δαμασκηνός ἀναιρεῖ ἐπιτηδείως τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ὁ Λέων καὶ ἐν γένει οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδοὶ ἤντλουν κατὰ τῶν εἰκόνων ἐκ τοῦ θείου παραγγέλματος τοῦ εἰπόντος «οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδῶλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐν τῇ γῆ κατώ, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι ὑποκάτω, τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς· ἐγὼ γὰρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός.» Εἰς ταῦτα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ἀποκρίνεται λέγων, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι, οὐδένα γνωρίσαντες μεσάζοντα μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, οὐδὲ ἀξιοθέντες νὰ ἴδωσι τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ γῆς, καὶ ἐπομένως ἕνα ἔχοντες μόνον τρόπον προσευχῆς, τὴν ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν, φυσικῶς τῷ λόγῳ οὐδὲν οὐθενὸς ὁμοίωμα ἐν τοῖς εὐκτηρίοις αὐτῶν οἴκοις ἀπεδέχοντο. Πλὴν τούτου ὁ ἀδιάκοπος τοῦ Νομοθέτου φόβος ἦτο μήπως οἱ νήπιοι εἰσέτι περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀντίληψιν Ἰουδαῖοι λατρεύσωσι τὴν κτίσιν παρὰ τὸν Κτίσαντα καὶ ἐξολισθήσωσιν οὕτως εἰς εἰδωλολατρείαν. «Ἰουδαίοις μὲν διὰ τὸ πρὸς εἰδωλολατρείαν εὐόλισθον, ταῦτα νενομοθέτητο· ἡμεῖς δὲ, θεολογικῶς εἰπεῖν, οἷς ἐδόθη φυγοῦσι τὴν δεισιδαίμονα πλάνην μετὰ τοῦ Θεοῦ γενέσθαι, ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ Θεῷ μόνῳ λατρεύειν, καὶ τῆς θεογνωσίας πλουτῆσαι τὴν τελειότητα, καὶ εἰς ἄνδρα καταντῆσαι τέλειον, παρελθοῦσι τὴν νηπιότητα, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγὸν ἐσμέν, λαβόντες κριτικὴν ἔξιν παρὰ Θεοῦ, καὶ εἰδότες τί τὸ εἰκονιζόμενον, καὶ τί τὸ εἰκόνι μὴ περιγραφόμενον. «Οὐ γὰρ εἶδος αὐτοῦ, φησὶν, ἐωράκατε.» Βαβαὶ τῆς σοφίας τοῦ Νομοθέτου! πῶς εἰκονισθήσεται τὸ ἀόρατον; πῶς εἰκασθήσεται τὸ ἀνείκαστον; πῶς γραφήσεται τὸ ἄποσον καὶ ἀμέγεθες καὶ ἀόριστον; πῶς ποιωθήσεται τὰ ἀνείδεον; πῶς χρωματουργηθήσεται τὸ ἀσώματον; Τί οὖν τὸ μυστικῶς μηνυόμενον; Δῆλον ὡς, ὅταν ἴδῃς διὰ σέ γενόμενον ἄνθρωπον τὸν ἀσώματον, τότε δράσεις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτύπωμα· ὅταν ὁρατὸς σαρκὶ ὁ ἀόρατος γενήσεται, τότε εἰκονίσεις τὸ τοῦ ὁραθέντος ὁμοίωμα· ὅτε ὁ ἀσώματος καὶ ἀσχημάτιστος, ἄποσός τε καὶ ἀπήλικος, καὶ ἀμεγέθης τῇ ὑπεροχῇ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ὁ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, μορφήν δούλου λαβὼν, ταύτη συσταλῆ πρὸς ποσότητά τε καὶ πηλικότητα, καὶ χαρακτῆρα περιθῆται σώματος, τότε ἐν πίναξί χάραττε καὶ ἀνατίθει

πρὸς θεωρίαν τὸν ὁραθῆναι κατὰδεξιόμενον. Χάραττε τούτου τὴν ἄφατον συγκατάχασιν, τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν, τὴν ἐν Ἰορδάνῃ βάπτισιν, τὴν ἐν Θαβὼρ μεταμόρφωσιν, τὰ πάθη τὰ τῆς ἀπαθείας πρόξενα, τὸν θάνατον, τὰ θαύματα, τὰ τῆς θείας αὐτοῦ σύμβολα φύσεως, δι' ἐνεργείας σαρκὸς ἐνεργεία θεία πραττόμενα, τὸν σταυρὸν τὸν σωτήριον, τὴν ταφήν, τὴν ἀνάστασιν, τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνθρον, πάντα γράφει καὶ λόγῳ καὶ χρώμασι. Μὴ φοβοῦ, μὴ δέδιθι, οἶδα διαφορὰν προσκυνήσεως. Προσεκύνησέ ποτε Ἀβραὰμ τοῖς υἱοῖς Ἐμμὼρ, ὅτε τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν εἰς τάφον κληρὸν ὠνήσατο, ἀνδράσιν ἀσεβέσι, καὶ ἀγνωσίαν νοσοῦσι Θεοῦ. Προσεκύνησεν Ἰακώβ Ἰσαῦ τῷ ἀδελφῷ καὶ Φαραὼ ἀνδρὶ Αἰγυπτίῳ, ἀλλὰ μὴν καὶ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου προσεκύνησε μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐλάτρευσε. Προσεκύνησαν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, καὶ Δανιὴλ ἀγγέλῳ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐλάτρευσαν. Ἔτερον γὰρ ἐστὶν ἡ τῆς λατρείας προσκύνησις, καὶ ἕτερον ἡ ἐκ τιμῆς προσαγομένη τοῖς κατὰ τι ἀξίωμα ὑπερέχουσι.»

Μόνον λοιπὸν τοῦ ἀγράφου Θεοῦ ἀπαγορεύεται ἡ ἐξαικόνισις· καὶ ὁ Δαμασκηνός πολλαχοῦ διαρρήδη λέγει, ὅτι ἐὰν τούτου ἐποιούμεν εἰκόνα, ὄντως ἡμαρτάνομεν. Θεοῦ δὲ σαρκωθέντος καὶ ὁφθέντος ἐπὶ γῆς σαρκί, καὶ ἀνθρώποις συναναστραφέντος, ἦτοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιτρέπεται νὰ γράφωμεν τὴν εἰκόνα, ἔτι δὲ μᾶλλον τῆς Θεοτόκου καὶ πρὸ πάντων τῶν ἁγίων. Καὶ οὐ μόνον ἐπιτρέπεται νὰ γράφωμεν τὰς εἰκόνας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣτις ἔχει χρεῖαν ἐξωτερικῶν τοιούτων σημείων, ἵνα μὴ λησμονῇ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαθείας ἡμῶν καὶ τοῦ σεβασμοῦ. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπιχείρημα τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς ἀσθενείας τῆς φύσεως ἡμῶν, ἀδυνατούσης ἀμέσως ἐπὶ τὰς νοητὰς θεωρίας ἀνατείνεσθαι, καὶ δεομένης οἰκείων καὶ συμφυῶν ἀναγωγῶν, εἶναι τὸ ἰσχυρότερον πάντων ὅσα προτείνει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, συνηγορῶν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. «Ὑπόμνημα γὰρ ἐστὶν ἡ εἰκὼν, καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμυημένοις ἢ βίβλος, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἢ εἰκὼν· καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὁράσει ἢ εἰκὼν· νοητῶς δὲ αὐτῇ ἐνούμεθα.» Ἄτοπα ὅμως λέγει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ὅταν θέλων νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὀφείλομεν νὰ ποιῶμεν τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπάντων τῶν ἁγίων, ὀνομάζει αὐτοὺς στρατὸν τοῦ Κυρίου καὶ παραβαλῶν πρὸς τὸν στρατὸν τοῦ βασιλέως ἀνακράζει· «Ἱστοροῦμεν οὖν Χριστὸν τὸν Βασιλέα καὶ κύριον, οὐ γυμνοῦντες αὐτὸν τοῦ

στρατεύματος. Στρατὸς γὰρ τοῦ Κυρίου οἱ ἅγιοι γυμνωσάτω ἑαυτὸν τοῦ οἰκείου στρατεύματος ὁ ἐπίγειος βασιλεὺς, καὶ τότε τὸν ἑαυτοῦ Βασιλέα καὶ Κύριον.» Ἔτι δὲ ἀσθενέστερά εἰσιν ὅσα συνεπάγεται, ἵνα ἀναιρέσῃ τὸν θεῖον Ἐπιφάνιον τὸν ῥητῶς ἀπαγορεύσαντα τὰς εἰκόνας, καὶ τὸν μακάριον Ἀθανάσιον τὸν προστάξαντα ὑπὸ γῆν καλύπτειν τὰ τῶν ἁγίων λείψανα, καὶ οὐχὶ ἐν λάρναξι τιθέναι. Πρῶτον μὲν, λέγει, ἐνδέχεται νὰ ἦναι παρεγγεγραμμένος καὶ ἐπίπλαστος ὁ λόγος, ἄλλου μὲν ὦν πόνος, ἑτέρου δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἔχων, ὃ πολλοῖς εἴθισται δρᾶν. Δεύτερον, καὶ ἂν ὑποτεθῆ, γνήσιος ὁ λόγος, ἴσως ἐνομοθέτησε τὸ μὴ χρῆναι ποιεῖν εἰκόνας ἐπὶ ἄλλῳ τινὶ σκοπῷ ἀναλόγῳ τῆς προμνημονευθείσης τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ἀπαγορεύσεως, ἧτις δὲν ἐγένετο, εἰμὴ ἵνα καταργηθῆ τὸ ἄτοπον ἔθος τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οὐχ ὑπὸ γῆν ἔκρυπτον, ἀλλ' ἐπὶ κλινῶν καὶ σκιμπόδων ἐτίθουν. Διότι, ἐπιφέρει παραδόξως ὁ Δαμασκηνός, ὅτι ὁ θεῖος Ἐπιφάνιος δὲν ἀπέκρουσε τὰς εἰκόνας, μάρτυς ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ, ἡ μέχρι τῆς σήμερον δι' εἰκόνων οὕσα περικεκοσμημένη. Τρίτον δὲ αὐτὸ τὸ σπάνιον νόμος τῆ ἐκκλησίας, οὐδὲ μία χελιδὼν ἔαρ ποιεῖ, ὡς καὶ τῷ θεολόγῳ Γρηγόριῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, οὐδὲ λόγος εἰς δυνατὸς, ὅλης ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ γῆς περάτων μέχρι τῶν αὐτῆς περάτων, ἀνατρέψαι παράδοσιν.»

Ἄξια ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι ἡ μετριοπάθεια μεθ' ἧς ἀναφέρεται ἐν τοῖς προκειμένοις λόγοις ὁ βασιλεὺς, ὁσάκις γίνεται ἄμεσος μνεία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Χαρακτηρίζεται μὲν ὁ κατὰ τῶν εἰκόνων πόλεμος ὡς ἐνέργεια τοῦ φθονεροῦ διαβόλου καὶ τοῦ ἐχθροῦ τῆς ἀληθείας δαίμονος, καὶ πολεμεῖται ἡ ἐπέμβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας. «Οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ. . . . Βασιλέως ἐστὶν ἡ πολιτικὴ εὐπραξία, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις, ποιμένων καὶ διδασκάλων. . . . Ὑπέικομέν σοι, ὦ βασιλεῦ, ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασι, φόροις, τέλεσι, ὁσιληψίαις, ἐν οἷς σοὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἐγκραχεύονται, ἐν δὲ τῇ ἐκκλησιαστικῇ καταστάσει ἔχομεν τοὺς ποιμένας τοὺς λαλήσαντας ἡμῖν τὸν λόγον, καὶ τυπώσαντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν θεσμοθεσίαν.» Προχωρεῖ δὲ ἐνταῦθα καθ' ἐν εἰσέτι βῆμα καὶ ἀνακράζει· «ληστρικὴ ἔφοδός ἐστιν αὕτη, ἀδελφοί!» ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀφικόμενος δὲν προβαίνει περαιτέρω. Οὔτε εἰς τὸν δεύτερον, οὔτε εἰς τὸν τρίτον λόγον, οἵτινες φαίνονται γραφέντες μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἀναστασίου,

δὲν ἀναθεματίζει τὸν βασιλέα· ἀπ' ἐναντίας ῥητῶς λέγει ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ· ἀόκνω γὰρ τέως εἰπεῖν, ὡς ἔφη ὁ θεῖος ἀπόστολος, ἀνάθεμα ἔστω, ἐκδεχόμενος τὴν διόρθωσιν.» Καὶ τὰ αὐτὰ αὐταῖς λέξεσιν ἐπαναλαμβάνει ἐν τῷ τρίτῳ λόγῳ.

Ἄφ' ἐτέρου ὅμως διαστρέφει ἐνίοτε δεινῶς τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, ὅταν βεβαιοῖ ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ «καὶ νῦν ὁ μακάριος Γερμανός ὁ βίῳ καὶ λόγῳ ἐξαστράπτων, ἔρραπίσθη καὶ ἐξόριστος γέγονε, καὶ ἔτεροι πλείστοι ἐπίσκοποι καὶ πατέρες, ὧν οὐκ οἶδαμεν τὰ ὀνόματα.» Ὅτι ὁ πατριάρχης Γερμανός οὔτε ἔρραπίσθη, οὔτε ἐξόριστος γέγονεν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ὁ τε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης λέγουσι ῥητῶς ὅτι, μὴ πεισθεῖς νὰ συναινέσῃ ἐν τῷ Σιλέντιῳ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰκόνων, παρητήθη καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον. Οὐδέτερος δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε συμφέρον νὰ καλύψῃ τὴν ἀλήθειαν. Ἄλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀορίστως πῶς ἐκτραγωδούμενα περὶ τῶν παθημάτων πλειστοῦν ἐπισκόπων καὶ πατέρων, ἀποδείκνυνται ἀνυπόστατα, ἅμα ὑποβάλλωμεν αὐτὰ εἰς ἀκριβέστερόν τινα ἔλεγχον. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὡς πρὸς τοὺς πλείστους τούτους ἐπισκόπους καὶ πατέρας, οἱ χρονογράφοι δὲν παρέχουσιν ἡμῖν τρόπον ἐξελέγξεως τῆς ἀληθείας, διότι, ὅπως καὶ ὁ Δαμασκηνός, οὐδένα ὀνομαστὶ ἀναφέροντες μάρτυρα, ἐν γένει μόνον λέγουσιν, ὁ μὲν Θεοφάνης ὅτι «πολλοὶ τε κληρικοὶ καὶ μονασταὶ καὶ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὀρθοῦ τῆς πίστεως λόγου τὸν μαρτυρικὸν ἀναδησάμενοι στέφανον» ὁ δὲ Νικηφόρος ὅτι «πολλοὶ τῶν εὐσεβοῦντων τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον.» Μόνοι οἱ συναξαρισταὶ μνημονεύουσιν ἐξ ὀνόματος πολλῶν ἐπὶ Λέοντος μαρτύρων. Ἄλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὅσα περὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ λέγουσιν, εἶναι ἢ πρώτη καὶ κυρία ἀπόδειξις τοῦ πόσον δικαιοῦμεθα νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς τοὺς λόγους αὐτῶν. Τῶντι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ συναξαρισταὶ διηγοῦνται ὅτι ὁ Λέων διέταξεν εἰς τινα τῶν περὶ αὐτὸν νὰ ἀπομιμηθῇ τὸν χαρακτήρα τοῦ προμάχου ἐκείνου τῶν εἰκόνων καὶ νὰ γράψῃ ἐπιστολὴν τούτου ὑποσχομένην δῆθεν τῷ Λέοντι τὴν παράδοσιν τῆς Δαμασκοῦ, ὁ δὲ Καλίφης, εἰς δὴν ὁ Λέων ἔπεμψε τὴν ἐπιστολὴν, ἀπέκοψε τὴν χεῖρα τοῦ νομιζομένου προδότου, ὅστις ὅμως διὰ θαύματος τῆς Παναγίας Θεοτόκου ἀνέλαθεν αὐθὺς τὴν χρῆσιν τῆ χειρός. Πολλοὶ τῶν θερμότερων ἀντιπάλων τοῦ Λέοντος, καὶ ἰδίως ὁ Λεβὼ, δυσπιστοῦσι πρὸς τὸ θαῦμα τοῦτο. καὶ ἅμα δυσπιστήσωμεν πρὸς τὸ θαῦμα, δὲν ἠξεύρομεν διὰ τί νὰ παρα-

δεχθῶμεν τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ ἱστῶρημα ἐκεῖνο. Πλὴν τούτου ὅμως οὐ μόνον οἱ χρονογράφοι ἀπασιωπῶσι τὴν πλαστογραφίαν τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς ἐπομένοις λόγοις οὐδὲν διαλαμβάνει περὶ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ τοῦ θαύματος, ἐνῶ ἤθελεν εἶναι τὸ ἰσχυρότερον τῶν ἐπιχειρημάτων πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θέματος αὐτοῦ. Πῶς θέλετε λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τοὺς ἄλλους τῶν συναξαριστῶν λόγους, ἀφοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι περὶ ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν λέγουσιν ἀληθῆς; Ἄλλως τε ὅσα περισσότερον μελετῶμεν τὰ περιστατικὰ τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας, τόσα μᾶλλον πειθόμεθα ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ διστάσωμεν, ἂν ὑπῆρξαν ἀληθῶς ποτὲ οἱ πολλοὶ καὶ οἰκτροὶ ἐκεῖνοι μάρτυρες. Οὔτε ἡ διενεργηθεῖσα τότε καινοτομία ἦτο τοσοῦτον σπουδαία, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀφοσιώσεις ἀνυλόγους τῶν μαρτύρων τοῦ ἐθνικοῦ διωγμοῦ, οὔτε ὁ χαρακτήρ τοῦ Λέοντος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν αὐτὸν, ἦτο τοιοῦτος, ὥστε νὰ ἐπιβάλλῃ ἀγρίας καὶ ἀπανθρώπους ποινάς· οὐδὲ ἐξετελέσθη ἢ ἐκ μέσου ἀφαίρεσις τῶν εἰκόνων τοσοῦτον γενικῶς, ὥστε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀντιστάσεις. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνέβαινε μᾶλλον ὅ,τι ἐπὶ τῶν νόμων οὔτινες ἄλλοτε ἐν διαστήματι πολλῶν αἰώνων ἐξεδίδοντο κατὰ τῶν συμβόλων τοῦ ἐθνικοῦ θρησκευματος· ἀμὰ ἐκδοθέντος τοῦ νόμου, οὗτος ἐξετελεῖτό που καὶ που· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐλησμονεῖτο καὶ ἐπιπτεν εἰς ἀχρηστίαν μέχρις οὗ ἐξεδίδετο νέος νόμος, ὅστις ἐλάμβανε τὰς αὐτὰς περιπετείας. Ἐπαθόν τινες ἐπὶ Λέοντος, ἀλλὰ μᾶλλον διότι περιύβριζον τὸν βασιλέα ἀνασχύντως, ὅπως ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ αὐτὸς ὁ Λεβὼ, ἢ διότι δὲν ἐπέειθοντο νὰ παραιτηθῶσι τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, οἱ δὲ πλείστοι τῶν ἀνθισταμένων, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν ἐξαιρέτως οἱ μοναχοί, εὑρισκόν ἄσυλον ἀσφαλές ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ παρὰ τῷ ἀρχιερεὶ τῆς Ῥώμης, ὅστις ἐνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων, δὲν ἔπαυεν ἀντιπολιτευόμενος εἰς τὸν Λέοντα, καὶ ὑπερμαχῶν ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων καὶ ἀπάντων αὐτῆς τῶν ὀπαδῶν.

Γρόντι ὁ διαδεξάμενος τὸν Γρηγόριον Β' ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ τῆς Ῥώμης ἀξιωματικὸς Γρηγόριος ὁ Γ' ἀντετάχθη ὡς αὐτῶς εἰς τὸν Λέοντα, καὶ μετὰ πλείονος ἢ ὁ προκατόχος ζήλου, γράφων πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτῷ ἐπιστολάς ἐπὶ τοσοῦτον ὑβριστικὰς, ὥστε ὁ βασιλεὺς οὔτε ἐδέχετο αὐτάς. Μετ' ὀλίγον μάλιστα, τῷ 732, ὁ πάπας συνεκάλεσε το-

πικρὴν σύνοδον, ἣτις ἀπεφάνητο πάντα τὸν μὴ προσκυνοῦντα τὰς εἰκόνας προδότην τῆς πίστεως καὶ ἐχθρὸν τῆς ἐκκλησίας. Ἐπεχείρησε δὲ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον ἑαυτὸν, προκαλῶν διαμαρτύρησιν ὄλων τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἀλλ' ἀπέτυχε κατὰ τοῦτο, διότι ἡ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν ἔπαυσαν ἀναγνώριζουσαι τὸ κῦρος τῶν περὶ εἰκόνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποφασισθέντων, μόνη δὲ ἡ μέση Ἰταλία, ἣτοι ἡ Ῥώμη, ἡ Ῥαφύεννα καὶ ἡ Πεντάπολις, συνετάσσοντο μετὰ τοῦ πάπα. Ἰνα σωφρονίσῃ τὰς χώρας ταύτας ὁ βασιλεὺς ἐξέπεμψε τῷ 733 στρατὸν ἀξιόλογον· ὁ στόλος ὅμως ὅστις ἔφερε τὸν στρατὸν τοῦτον κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τρικυμίας ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσῃ. Ἄλλ' ὁ Λέων καὶ τοὶ ἀποτραπείς ὑπὸ τῶν ποικίλων ἄλλων περισπασμῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους νὰ ἐκπέμψῃ νέαν στρατιάν εἰς τὴν Ἰταλίαν, κατέφερον οὐδὲν ἥττον καιρίαν πληγὴν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης δι' ἀξιομνημονεύτου διατάξεως. Ἐῴπομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ Κρήτη, ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία, ἡ Ἡπειρος καὶ πᾶσα ἡ λεγομένη σήμερον Ἀλβανία ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸν πάπαν. Ἡδὲ δὲ ὁ Λέων ἀπέσπασεν ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας ἀπὸ αὐτὸν καὶ καθυπέβαλεν αὐτὰς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλὰ καθυπήγαγεν εἰς τὴν αὐτὴν δικαιοδοσίαν πρὸς τούτοις ὄλας τὰς ἐπίσκοπας τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Καὶ αἱ μὲν τελευταῖαι αὐταὶ δὲν διετέλεσαν ὑποτεταγμέναί εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως εἰμὴ ἐπὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ διήρκεσεν ἡ ἐπὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας κυριαρχία τῶν ἡμετέρων βασιλέων. Αἱ δὲ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου χῶραι οὐδέποτε ἔκτοτε ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Οὐδ' ἔχομεν χρείαν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν εἰς ἕλληνα ἀναγνώστην ὅσον σπουδαία διὰ τὴν ἐθνότητα ἡμῶν ἀπέβη, ὡς ἐκ τούτου ἡ πράξις αὕτη τοῦ βασιλέως Λέοντος. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν αἱ προαναφερθεῖσαι χῶραι, ὧν αἱ πλεῖστα ἀποτελοῦσι τὴν κυριωτάτην τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐστίαν, ἐξηκολούθουν ἔκτοτε διοικούμεναι ὑπὸ κλήρου ἀνατρεφομένου ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐκεῖθεν ἐξηρητημένου, ὁ ἐλληνισμὸς ἤθελε περιπέσει εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὡστε ἡ διάταξις ἐκείνη τοῦ Λέοντος ὑπῆρξε σωτήριος δι' ἡμᾶς οὐδὲν ἥττον τῇ ἀληθείᾳ ἢ ἡ ἐπανειλημμένη κατατρόπωσις τῶν Ἀράβων περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οὐδ' ἐννοοῦμεν πῶς ἀνὴρ ἕλλην, κατὰ τ' ἄλλα διαπρεπὴς ἐπὶ παιδείᾳ, εὐφυΐᾳ

καὶ φιλοπατρία, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ἀπεδοκίμασε τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος ἀξιῶσας ὅτι «δύο ἀσεβεῖς αἰρετικοὶ (ὁ εἰκονομάχος Λέων καὶ ὁ εἰκονομάχος Ἀναστάσιος) ἀφῆρπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἰλλυρίαν ἀπὸ τοῦ ἀντάρτου μὲν ἀλλ' ὀρθοδόξου καὶ εὐσεβοῦς ἀρχιεπισκόπου Ῥώμης.» Προκειμένου περὶ ἱστορικῶν γεγονότων, εἶναι ἀδιάφορον τὸ θρησκευτικὸν δόγμα τοῦ πράκτορος. Ὁ μᾶλλον ὀρθόδοξος ἄνθρωπος εἴμπορεῖ νὰ ᾔηται κυβερνήτης ἐλέθριος, καὶ τ' ἀνάπαλιν ὁ αἰρετικώτατος ἄνθρωπος νὰ ᾔηται καλὸς ἀγαθὸς κυβερνήτης. Τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν ἡ διάταξις τοῦ Λέοντος, δι' ἧς ἡ Ἑλλάς ἀπηλλάγη τῆς δικαιοδοσίας ἀρχιερέως ξένου, ἵνα υποβληθῆ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἀρχιερέως Ἕλληνας ὑπῆρξεν ἐθνοσωτήριος, περὶ δὲ τούτου οὐδεμία δύναται νὰ προκύψῃ παρ' ἡμῖν ἀμφιβολία. Μόνον εἰς ἀσπόνδους τινὰς ἐχθροὺς ἡμῶν ἐπιτρέπεται νὰ κακίζωσι τὴν πράξιν ἐκείνην τοῦ Λέοντος· καὶ τὸ θλιβερόν εἶναι ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἀποφάνσεων τοῦ ἡμετέρου θεολόγου, ἵνα ἀποδείξωσι θριαμβευτικῶς τὴν κατ' αὐτοὺς γενομένην τότε εἰς τὴν Ῥώμην ἀδικίαν.

Οἱ κυριώτατοι τῶν περισπασμῶν, ὅσοι ἀπέτρεψαν τὸν βασιλέα νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ δυσμᾶς ἦσαν αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν μωαμεθανικαὶ ἐπιδρομαὶ, αἰτινες ἀπὸ τοῦ 734 καὶ ἐφεξῆς ἀπέβησαν συνεχέστεραι καὶ τολμηρότεραι. Ἀλλ' ὁ Λέων ἐπὶ τέλους κατετρόπωσε τοὺς πολεμίους τούτους τῷ 740 ὁλοσχερῶς, ἔχων εἰς τοῦτο συναρωγὸν καὶ τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις πρὸ καιροῦ ἀναγορευθεὶς συνάρχων τοῦ πατρὸς, ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ δίδῃ δείγματα ἐξαιρέτου στρατιωτικῆς ἀξίας. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο Σουλεϊμάν, ὁ υἱὸς τοῦ καλίφου Ἰσάμ, ἐξέπεμψε 30,000 ἀνδρῶν ὑπὸ στρατηγούς τέσσαρας μέχρι τοῦ ἐν Φρυγίᾳ Ἀκροῖνοῦ, αὐτὸς δὲ παρεπόμενος μετὰ 60,000 ἀνδρῶν ἐφθασε δηῶν καὶ πορθῶν μέχρι τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ Τυάνων. Τότε ὁ Λέων καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ἐπελθόντες κατὰ τοῦ ἐν Ἀκροῖνῳ στρατοῦ, κατετρόπωσαν αὐτὸν ἐν μάχῃ μεγάλῃ, ἐξ ἧς μόλις 6,800 ἄνδρες διεσώθησαν παρὰ τῷ στρατῷ τοῦ Σουλεϊμάν, ὅστις βλέπων ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθῆξῃ, ἔσπευσε νὰ ὑποχωρήσῃ ἐν τάχει εἰς Περσίαν.

Ἡ λαμπρὰ αὕτη νίκη ἐγένετο κατὰ μάϊον· ἀλλὰ πέντε δὲν παρήλθον μῆνες καὶ σεισμὸς μέγας συνέβη τῇ 26 ὀκτωβρίου, ἐπαναληφθεὶς δὲ πολλάκις ἐκ διαλείμματων ἐν διαστήματι ἔτους σχεδὸν ὁλοκλήρου, ἐπροξένησε συμφορὰς δεινὰς εἰς τε τὴν βασιλεύουσαν καὶ

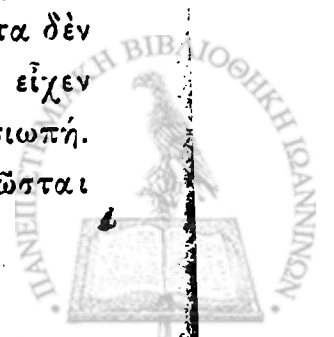

εἰς τὰς πέριξ χώρας. Τὰ χερσαῖα τῆς πόλεως τείχη ἐντελῶς κατέπεσον, πλεῖστα δὲ μνημεῖα καὶ μοναστήρια, πλεῖσται οἰκίαι καὶ ἐκκλησίαι κατηδαφίσθησαν, οὐκ ὀλίγοι ἄνθρωποι ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κατεσκήνωσαν πρὸ τῆς πόλεως, ἵνα ἀποφύγωσι τὸν θάνατον. Συγχρόνως ἀνετράπησαν καὶ πόλεις καὶ χωρία ἐν τῇ Θράκῃ, καὶ ἡ Νικομήθεια ἐν τῇ Βιθυνίᾳ, καὶ ἡ Πραίνετος καὶ ἡ Νίκαια, ἐν ἣ μία μόνη ἐσώθη ἐκκλησία. Ὁ βασιλεὺς ἵνα θεραπεύσῃ τὰς ζημίας ταύτας, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας ἐκτάκτους φόρους. Πρὸ πάντων ἠῤῥησε καθ' ἐν δωδεκατημόριον τὸν τακτικὸν κανόνα τοῦ ἐγγείου φόρου, ψηφίσας ὅτι κατὰ ὀλοκοτίνην θέλει προστίθεσθαι *μιλιαρισιοῦ*. Ὀλοκοτίνην ὠνόμαζον εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τὸ χρυσοῦν νόμισμα, μιλιαρίσια δὲ τὰ ἀργυρᾶ νομίσματα, ὧν δώδεκα ἀπετέλουν ἐν χρυσοῦν. Καὶ ἐπειδὴ εἰς μὲν τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἕνεκα τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἐκ τῶν σεισμῶν συμφορᾶς, εἰς δὲ τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου εὐρωπαϊκᾶς χώρας, ἕνεκεν αὐτῶν τούτων τῶν σεισμῶν καὶ τῆς ὑπὸ Βουλγάρων καὶ Σλαύων καταλήψεως οὐκ ὀλίγων ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐπιδρομῶν τὰς ὁποίας οὗτοι ἐπεχείρουν εἰς τὰς ἐπιλοίπους, ἢ εἰσπραξίς οὐ μόνον προσθέτου μιλιαρισίου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνεκαθῆν ὠρισμένου κανόνος, ἀπέβαινε ἢ δύσκολος ἢ ἀδύνατος, ὁ βασιλεὺς ἀνενέωσε συγχρόνως εἰς τινὰς ἐπαρχίας, αἵτινες οὔτε ὑπὸ τῶν σεισμῶν, οὔτε ὑπὸ πολεμίων ἔπαθον, καὶ ἰδίως εἰς τινὰ μέρη τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Σικελίας, τὸν κεφαλικὸν ἢ προσωπικὸν φόρον, ὅστις πάλαι ποτὲ καθ' ὅλον τὸ κράτος εἰσπραττόμενος εἶχε πρὸ καιροῦ καταργηθῆ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐδήμευσε τότε ὀριστικῶς τὰ λεγόμενα *πατριμόνια* τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, δηλαδὴ τὰ κτήματα ὅσα εἶχεν ἡ ἐκκλησία αὕτη ἐντὸς τοῦ κράτους. Οἱ πολέμιοι τοῦ Λέοντος χρονογράφοι κατακρίνουσιν αὐτὸν πικρῶς διὰ τε τὴν δήμευσιν τῶν *πατριμονίων* καὶ διὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου εἰς τινὰ μέρη τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Σικελίας. Ἐντούτοις ἐνόσω ὁ πάπας ἐστασίαζεν, ἤθελεν εἶναι γελοῖον νὰ ἐξακολουθῇ τὸ κράτος νὰ παρέχῃ αὐτῷ τοὺς ἀναγκαίους εἰς συντήρησιν αὐτοῦ πόρους· οὐδὲν δὲ δικαιότερον ἢ τὸ νὰ συντελέσωσιν ἐπαρχίαι τινὲς ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων παθοῦσαι, εἰς ἀνακούφισιν τῶν συμφορῶν ὅσας δὲν ἔπαυσαν ὑφιστάμεναι αἱ ἄλλαι ἐπαρχίαι. Περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι αὕτη ἡ προσθήκη τοῦ μιλιαρισίου δικαιολογεῖται ἀποχρώντως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθη ὁ βασιλεὺς νὰ ἀνορθώσῃ τὰ καταπεσόντα τείχη τῆς Κωνσταντι-

νουπόλεως. Φαίνεται ὅτι ἄλλοτε ἢ πρωτεύουσα ἐπήρκει ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς πόρων εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν τειχῶν ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ πρωτεύουσα κατεστράφη τοσοῦτον ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταβάλλῃ οἰκοθεν τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην. Τὶ λοιπὸν εὐλογώτερον ἢ νὰ καταβάλλῃ τὴν δαπάνην ταύτην τὸ ἐπίλοιπον κράτος, τοῦ ὁποίου ἡ τύχη ἐζηρῶτο κατὰ μέρος ἀπὸ τῆς ἀσφαλείας τῆς πρωτεύουσης; Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ μιλιαρισίου ἐξηκολούθησε νὰ εἰσπράττεται καὶ ἀφοῦ ἠνωρθώθησαν τὰ τείχη, ὃ ἐστὶν ἀπέβη, φόρος τακτικός. Ἀλλὰ ὁ Λέων δὲν εὐθύνεται διὰ τοῦτο, διότι ἔτος μόνον ἐπέζησε μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου. Καὶ ἔπειτα δυστυχῶς παντοῦ καὶ πάντοτε, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μᾶλλον εὐνομούμενα κράτη, εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, φόροι πρόσθετοι ἢ ἕκτακτοι ἐπιβλήθητεν ἕνεκα ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, ἀπέβησαν φόροι τακτικοί, διότι ἐξηκολούθησαν εἰσπραττόμενοι πολὺ ἀφοῦ παρῆλθον αἱ προκαλέσασαι αὐτοὺς κατὰ πρῶτον ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις. Ὅτι δὲ ἐν γενεῇ οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἐπίεσαν τὸ ὑπήκοον διὰ καταθλιπτικῆς εἰσπράξεως φόρων, ἀπόδειξις ἔστω πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτῶν ἀρχίσασα νὰ περιπίπτῃ εἰς ἀχρηστίαν ἄδικος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διάταξις τῆς ἐπιβολῆς, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον (σελ. 70 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου).

Ἐν ἔτει 740 οὔτε οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι, οὔτε οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ ἀναφέρουσιν ἕτερόν τι γεγονός. Καὶ ὅμως ὁ Λέων κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, καθ' ὃ ἤγειρε μὲν τὸ ἐνδοξὸν περὶ Ἀκροῖνὸν τρόπαιον, ἔπασχε δὲ τὴν δεινὴν ἐκείνην τοῦ σεισμοῦ συμφορὰν, ἐξέδιδε συγχρόνως τὸν νέον ἀστικὸν τοῦ βασιλείου κώδικα, ὅστις καὶ μόνος ἦτο ἱκανὸς νὰ καταστήσῃ ἀθάνατον τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ κώδιξ οὗτος κατηργήθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολουθοῦ ἐκατονταετηρίδος, ὅτε ἀνετράπησαν πάντα τὰ ἔργα τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως· ἐντεῦθεν δὲ λησμονηθεῖς καὶ ὅλως ἀποσιωπηθεῖς ὑπὸ τῶν χρονογράφων, κατέστη ἄγνωστος εἰς τὰς ἐπομένας γενεάς. Ὀλίγα μὲν τινὰ αὐτοῦ ἀντίγραφα περιεσώθησαν εὐτυχῶς εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ μέχρι πρὸ ἐτῶν τριάκοντα δὲν εἶχεν ἐκδοθῆ ὀλόκληρον αὐτοῦ τὸ κείμενον, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἶχεν ἐκτιμηθῆ ἡ ἀξία αὐτοῦ· ἐκ τούτου ἢ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν σιωπῇ. Μόλις δὲ τῷ 1852 ὁ Ἐδουάρδος Ζαχαρίας, τοῦ ὁποίου οἱ ἀναγνώσται

ἡμῶν γνωρίζουσιν ἤδη τὸ ὄνομα καὶ τὰς ὑπὲρ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπηρεσίας, ἐδημοσίευσεν κατὰ πρῶτον πλῆρες τὸ κείμενον τοῦ νομοθετικοῦ τούτου ἔργου. Καὶ ἔπειτα κατὰ τὰ ἔτη 1856 καὶ 1858 διαπραγματευθεὶς τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνορρωμαϊκοῦ δικοαίου, περιέλαβεν ἐν αὐτῇ ἀξιόλογον ἀνάλυσιν τοῦ προκειμένου νομοθετήματος. Ὁ νέος κώδικς ἐπεγράφετο *Ἐκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν καὶ φιλευσεβῶν ἡμῶν βασιλέων, ἀπὸ τῶν Ἰουστινιανῶν, τῶν Διγέστων, τοῦ Κώδικος καὶ τῶν Νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων, καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον ἐκτεθειῖσα ἐν μηνὶ μαρτίῳ Ἰνδ. θ' ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου 5591*. Ἀλλὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης μόνον τὸ τελευταῖον μέρος εἶναι ἀκριβές, τὸ διαλαμβάνον ὅτι διὰ τῆς *Ἐκλογῆς* ἐγένετο ἐπὶ τὸ φιλανθρωπότερον διόρθωσις τῶν προηγουμένων νόμων. Τὸ δὲ πρῶτον, καθ' ὃ ἡ *Ἐκλογὴ* συνετάχθη ἐκ τῶν νόμων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσετέθη ἴσως ἵνα καλύψῃ τὰς μεγάλας καινοτομίας αἵτινες προέκειτο νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν ἀστικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Τῷ ὄντι τὸ νέον τούτο νομοθέτημα ἔχει πλείστην σπουδαιότητα διὰ τε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ὅλης νομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης. Καθότι οὐ μόνον εἶναι ὁ πρῶτος κώδικς ὁ ἐπισήμως ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἑλληνιστὶ ἐκδοθεὶς, ἀλλὰ ἐρρῦθμισε πλεῖστα ὅσα, ἰδίως δὲ τὰ περὶ γάμου καὶ οἰκογενείας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐαγγελικωτέρων καὶ χριστιανικωτέρων ἀρχῶν, τὰς ὁποίας πολλάκις μὲν εἶχον περὶ οἱ προηγουμένοι νόμοι, κατὰ πρῶτον δὲ καθιέρωσαν οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς καὶ αἵτινες τὸ πλεῖστον καταργηθεῖσαι δυστυχῶς ὑπὸ τῶν βραδύτερον ὑπερσχυσάντων ἀντιπάλων αὐτῶν, μύλις εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπέπρωτο νὰ θριαμβεύσωσιν ὀριστικῶς ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἔθνων.

Ἡ σύνταξις τῆς *Ἐκλογῆς* ἀνετέθη εἰς τὸν κοιμιστῶρα ἦτοι ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργὸν Νικήταν καὶ εἰς τοὺς ὑπάτους Μαρῖνον καὶ Νόννον· προτάσσεται δὲ τοῦ ἔργου προοίμιον, τὸ ὁποῖον ἀπέφυγε πάλιν νὰ ὑμολογήσῃ τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τοῦ νομοθέτου, καὶ ὡς μόνον λόγον τῆς ἐκδόσεως τῆς εὐσυνόπτου καὶ εὐκρινοῦς ταύτης συλλογῆς ἀναφέρει, ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν προηγουμένων βασιλέων νομοθετηθέντα, καθὸ διεσπαρμένα εἰς πολλὰς βίβλους, κατήνησαν δυσκατάληπτα, καὶ πολλάκις ἐντελῶς ἀκατάληπτα, μάλιστα εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς πρωτεύουσας

οικοῦντας ὑπηκόους. Τὸ προοίμιον περιέχει ὡσαύτως ἀξιολόγους τινὰς παραινέσεις πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς δικαιοσύνης, καὶ μετὰ τὸ πέρας αὐτοῦ ἔρχονται αἱ διατάξεις τοῦ νέου νόμου, αἵτινες διαιροῦνται εἰς δεκαοκτὼ τίτλους, ὑποδιαιρουμένους εἰς ἄρθρα. Δὲν θέλομεν ἀναλύσει ἐνταῦθα, καὶ τοῦτο διὰ βραχέων, εἰμὴ μόνως τὰς διατάξεις δι' ὧν ἐρρυθμίσθησαν αἱ μεταξύ συζύγων σχέσεις, αἱ μεταξύ γονέων καὶ τέκνων, καὶ ἐν γένει αἱ οικογενειακαὶ σχέσεις, ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν, ἀκροθιγῆ τινα γνῶσιν τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας περὶ πάντων τούτων ἐπρέσβευον οἱ παρ' ἡμῖν ὅπαδοι τῆς μεταρρυθμίσεως, ἔτι ἀπὸ τῆς ὀγδότης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν θεωρίαν, ὁ γάμος εἶναι ὁ μόνος ἐπιτετραμμένος σύνδεσμος μεταξύ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἐπεριδόμενος ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ δημιουργίᾳ τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, καὶ ἔτι μᾶλλον κυρούμενος διὰ τῆς ἕκτης ἐντολῆς. Συνίσταται δὲ εἰς πλήρη καὶ ἀδιάρρηκτον κοινωνίαν μεταξύ τῶν συζύγων, οἵτινες οὐ μόνον ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ τὰς αὐτὰς ὑποχρεώσεις, ἀλλὰ καὶ συναποτελοῦσι σάρκα μίαν. Ἐὰν τὸ πρὸ τοῦ Λέοντος δίκαιον, ἐνεφορεῖτο τοιούτων ἀρχῶν, δὲν ἤθελεν ἐπιτρέψει τὴν παλλακείαν, οὐδ' ἀπονείμει νόμιμα δικαιώματα εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα, τοὺς λεγομένους φυσικοὺς ἢ νόθους παῖδας, δὲν ἤθελε συγχωρήσει τὴν εὐχερῆ τοῦ γάμου διάλυσιν. ἤθελε χαρακτηρίσει ὡς κοινήν ὅσον ἐνδέχεται τὴν περιουσίαν τῶν συζύγων, καὶ ἤθελεν ὑπολάβει ὡς παρὰ φύσιν πᾶσαν ἀνισότητά περὶ τὰς σχέσεις τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς πρὸς τὰ τέκνα. Ἄλλ' ἡ ἐπιρροή τῆς χριστιανικῆς θεωρίας ἐπὶ τοῦ θετικοῦ γαμικοῦ δικαίου ὑπῆρξεν ἐλαχίστη πρὸ τοῦ Λέοντος· ἐπὶ τούτου δὲ κατὰ πρῶτον εἰσῆχθη εἰς τοὺς νόμους, δηλαδὴ εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτήν, τὸ γνήσιον χριστιανικὸν περὶ γάμου δόγμα. Κατὰ τὴν Ἐκλογὴν παλλακεία μὴ μετατραπέῖσα εἰς γάμον λογίζεται πορνεία, ἡ δὲ πορνεία τιμωρεῖται διὰ διαφόρων κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις ποινῶν. Κατὰ τὸ πρὸ τοῦ Λέοντος δίκαιον καθιεροῦτο ἡ ἀρχὴ ὅτι «τῶν ἐν ἀνθρώποις παρακολουθούντων τὸ δεθὲν ἅπαν λυτόν» καὶ ἐπομένως ἐπετρέπετο εὐχερέστατα ἡ τοῦ γάμου διάλυσις, καὶ, ἀπλῶς εἰπεῖν, ἐξ ἀμοιβαίας συναιδέσεως. Ὅπόσον μᾶλλον σωτηριώδη περὶ τούτου δόγματα καθιέρωσεν ἡ Ἐκλογή τοῦ Λέοντος, οὕτω πῶς αὐτολεξεί ἀποφαινομένη ἐν τῷ ἄρθρῳ δωδεκάτῳ τοῦ δευτέρου τίτλου. «Τῆς ἀδιαλύτου τῶν γαμικῶς ἐν Κυρίῳ συμβιούντων ἐνώσεως ἡ τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ τῶν ἀπάντων σοφία ὑ-

πάρχει διδάσκαλος. Αὐτὸς γὰρ εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν ἐξ οὐκ ὄντων τὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸν αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκα πλάσαι τρόπον ἐκέλευσε, καίπερ δυνάμενος, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ταύτην ἐδημιούργησεν, ἵνα ἐκ τῆς ἠνωμένης σαφῶς μιᾶς ἐν δυάδι προσώπων σαρκὸς τὸ ἀχώριστον καὶ τῆς συζυγίας νομοθετήσῃ τὸ ἀδιάζευκτον. Ὅθεν οὐδὲ τὴν γυναῖκα τῇ ὑποθέσει τοῦ ὄφους τῆς πικρᾶς τῷ ἀνδρὶ κατάρξασαν γεύσεως, ἀπὸ τούτου ἐχώρισεν, οὐδ' αὐτὸν ἄνδρα τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς τὴν παράβασιν τῇ ὁμοζύγῳ συνεργασάμενον ταύτης διέζευξεν, ἀλλὰ τὴν μὲν ἀμαρτίαν ἐκόλασε, τὴν δὲ συζυγίαν οὐκ ἔλυσε. Ταύτη τοίνυν τῇ ἐναργεῖ νομοθεσίᾳ, αὐθις καὶ λόγῳ κυρωθείσῃ παρὰ τοῦ Κτίσαντος κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τῶν Φαρισαίων ἐρωτήσεως, εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν ἀπολύειν τὴν γυναῖκα, καὶ ἀποκριθέντος, τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ζευχθέντας μηδαμῶς παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, παρεκτὸς λόγου πορνείας, χωρίζεσθαι· ἐξακολουθοῦντές τε καὶ πειθόμενοι οὐδὲ ἡμεῖς ἕτερόν τι νομοθετεῖν ὑπὲρ τούτων βουλόμεθα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τῆς κακίας εἶδος ἐπιμελῶς τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων ἐμπολιτεύεται, κἀντεῦθεν ἀγαπητικῶς πρὸς ἀλλήλους μὴ διακείμενοι κατὰ πολλὰς αἰτίας, καίπερ μὴ οὔσας τοιαύτας, ποιοῦνται τῆς ἑαυτῶν συμβιώσεως τὴν διάζευξιν, ῥητῶς ἐνθεῖναι τῇ παρούσῃ νομοθεσίᾳ δι' ὧν τὰ συνοικέσια λύονται τῶν δεόντων ἐκρίναμεν.»

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δογμάτων τούτων ὠρίσθη διὰ τοῦ ἐπομένου ἄρθρου ὅτι ὁ γάμος δὲν λύεται εἰμὴ 1^ο διὰ τὴν πορνείαν τῆς γυναικός· 2^ο διὰ φυσικὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀνδρός· 3^ο δι' ἐπιβουλήν κατὰ τῆς ζωῆς· καὶ 4^ο ἐὰν ὁ ἕτερος ἐκ τῶν συζύγων ἦναι λωβός. Πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι αἰτίαι τῆς διαζεύξεως ὅσας ἐπέτρεπε τὸ προηγούμενον δίκαιον ἠκυρώθησαν, καὶ ἔπαυσεν οὕτω τὸ σκάνδαλον τῆς εὐχεροῦς τῶν γάμων διαλύσεως, ὑπὲρ ὅμως ἴσχυσε πάλιν μετὰ τὴν πτώσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπικρατεῖ πρὸς ἡμῖν.

Ὀυσιωδῶς ὡς αὐτῶς διαφέρει τοῦ προηγούμενου δικαίου ἡ Ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐρρύθμισε τὰ περὶ τῆς παρουσίας τῶν συζύγων. Ἡ ἐν τῇ Ἐκλογῇ ὡς πρὸς τοῦτο ἐπικρατοῦσα ἀρχὴ εἶναι· ὅτι ὁ γάμος συνεπάγεται ἐνότητα οὐ μόνον τῶν προσώπων ἀλλὰ καὶ τῆς παρουσίας, καὶ ὅτι ἡ κοινὴ αὕτη κτῆσις πρέπει νὰ ἦναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὀλοσχερῆς, καθ' ὅσον δηλαδὴ οἱ σύζυγοι ἐγέννησαν ἢ δὲν ἐγέννησαν τέκνα. Εἰς τὴν πρώτην περίστασιν ἡ κοινὴ κτῆσις ὑφίσταται καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐτέ-

ρου τῶν συζύγων, ὁ δὲ ἐπιζῶν ἀναλαμβάνει τὴν διαχείρισιν οὐ μόνον τῆς προικὸς καὶ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς, ἀλλὰ μέχρι τινὸς τῆς ὅλης περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς. Ἡ Ἐκλογὴ ἀπορρίπτει τὴν ἀξίωσιν τοῦ προηγουμένου δικαίου ὅτι ἡ προῖξ πρέπει νὰ ᾖ ἴση τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς· καθότι ὁ ἱερός τοῦ γάμου χαρακτηρὸν προϋποτίθησιν οὐχὶ τὴν ἰσότητά τῆς ἀμοιβαίας εἰσφορᾶς, ἀλλ' ἴσον δίκαιον ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας περιουσίας.

Πλὴν τούτου ἡ Ἐκλογὴ κατήργησε καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη τῆς ὑπερόγκου καὶ παρὰ φύσιν ἐξουσίας ἣν εἶχεν ὁ πατὴρ ἐπὶ τῶν τέκνων κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον, καὶ τῆς ἀνισότητος ἣν καθιέρου μεταξὺ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός. Κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λέοντος ἡ μήτηρ ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα ὅσα καὶ ὁ πατὴρ· ἐπὶ τοῦ γάμου τῶν τέκνων λόγου χάριν ἀπαιτεῖται οὐ μόνον τοῦ πατρὸς ἡ συναίνεσις, ἀλλὰ καὶ τῆς μητρός. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς, ἡ πατρικὴ ἐξουσία ἐξακολουθεῖ ἐνασκουμένη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῆς μητρός, οὐχὶ ὡς ἐπιτρόπου ἀλλὰ ὡς ἐχούσης αὐτοδικαίως τὴν ἐξουσίαν ἐκείνην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ἐκλογὴ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ θανάτου ἀμφοτέρων τῶν γονέων, καθιέρωσεν ὡς πρὸς τὴν ἐπιτροπείαν τῶν ἀνηλίκων παράδοξόν τινα διάταξιν· ἡ ἐπιτροπεία δὲν μετέβαινε εἰς τοὺς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους τῶν θανόντων, ἀλλὰ, ἐὰν οἱ γονεῖς τελευτῶντες δὲν προενόουν περὶ τούτου (ὅτε «φυλαττέσθω ἐκείνων ἡ βούλησις»), ἀνετίθετο ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει, εἰς τὸ ὄρφανοτροφεῖον, καὶ τοὺς ἄλλους εὐαγεῖς οἴκους καὶ τὰς ἐγνωσμένας ἐκκλησίας, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις, εἰς τὰ ἐπισκοπεῖα, τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας. Αὕτη ἡ τοῦ κλήρου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀνάμιξις, ἦτο ἄτοπος· ἀλλὰ ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὑπαγορεύσαντας τὴν διάταξιν ταύτην εἰδικούς λόγους, δὲν ἔχομεν ἀφ' ἐτέρου τὴν ἀξίωσιν νὰ παραστήσωμεν τοὺς ὀπαδοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως ὡς ἐν παντὶ ἀναμαρτήτους. Ὅπόσον ὅμως εἰς πολλὰ ἄλλα ὑπῆρξαν ἀνώτεροι τοῦ αἰῶνος αὐτῶν! Τῶντι ἀφοῦ διὰ τῶν διαφόρων προεκτεθεισῶν διατάξεων καθιερώθη μὲν ὅτι ὁ γάμος εἶναι ὁ μόνος νόμιμος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς σύνδεσμος, κατέστη δὲ ἡ συνάρφεια αὕτη ὅσον ἐνεστὶν ἀδιάρρηκτος καὶ ἀνυψώθη ἡ γυνὴ εἰς ἴσην πρὸς τὸν ἄνδρα θέσιν, ἔπειτα ἡ Ἐκλογὴ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ σφιγκτότερον καὶ τὸν δεσμὸν τῆς ὅλης οἰκογενείας διὰ διαφόρων ἐτέρων διατάξεων, καὶ ἰδίως διὰ τῶν περὶ κληρονομίας ὁρισμῶν. Ἐπὶ τῶν προκειμένων καινοτομιῶν ἀρκού-

μεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν νέαν νομοθεσίαν, ἐὰν ὁ ἀδιάθετος, δηλαδὴ χωρὶς νὰ ἀφήσῃ διαθήκην, τελευτήσας, δὲν ἔχη τέκνα, ἢ ἐγγονα, κληρονομῶσιν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ, οὐχὶ δὲ συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ, ὅπως ᾤριζε τὸ προηγούμενον δίκαιον. «Ἐὰν υἱὸς ἢ θυγάτηρ, λέγει τὸ ἄρθρον τρίτον τοῦ τίτλου ἔχτου, τῶν γονέων ζώντων, τελευτήσωσιν ἄτεκνοι καὶ ἀδιάθετοι, ἀδελφοὺς ἢ καὶ ἀδελφὰς ὁμοπατέριους ἔχοντες, τὴν τούτων κληρονομίαν εἰς τοὺς γονεῖς ἐπανάγασθαι, καὶ μὴ ἔχειν ἄδειαν τοὺς ἀδελφοὺς περὶ τούτων λέγειν τι.» Ἡ διάταξις αὕτη μαρτυρεῖ τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τοῦ πρέποντος, ἣν εἶχεν ὁ νομοθέτης ἐκεῖνος· διότι ἄτοπον εἶναι νὰ γίνωνται οἱ γονεῖς συγκληρονόμοι τῶν ἰδίων τέκνων, νὰ παράγωνται οὕτω πολλάκις ἀμφισβητήσεις καὶ δίκαια μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, καὶ νὰ ἐλαττωῦνται αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας καλὸν εἶναι πάντοτε τὰ τέκνα νὰ ἔχωσιν ἀπὸ τοὺς γονεῖς, καὶ ἐν γένει νὰ δηλητηριάζεται ἡ ἀμοιβαία στοργὴ καὶ εὐλάβεια, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν ἠθικὴν βᾶσιν τῆς οἰκογενείας.

Μία τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων διατάξεων τῆς Ἐκλογῆς εἶναι ἡ τοῦ ἄρθρου πρώτου τοῦ τίτλου δευτέρου, δι' οὗ ὁρίζεται ὅτι πρὸς σύστασιν γάμου ἀρκεῖ οἱ σύζυγοι νὰ ἴναι χριστιανοί, δηλαδὴ αἵρεται ἐκ μέσου πᾶν κώλυμα εἰς τὸν μεταξὺ ὀρθοδόξου καὶ αἵρετικοῦ γάμον. Πρὸ τοῦ Λέοντος ἡ ἐκκλησία εἶχε ῥητῶς ἀπαγορεύσει πάντα τοιοῦτον μικτὸν γάμον διὰ τοῦ 72 κανόνος τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου τοῦ διαλαμβάνοντος ἐπὶ λέξεως· «μὴ ἐξέστω ὀρθόδοξον ἄνδρα αἵρετικῆ συνάπτεσθαι γυναικί, μῆτε μὴν αἵρετικῷ ἀνδρὶ γυναικᾶ ὀρθόδοξον συζεύγυσθαι.» Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη δὲν εἶχεν εἰσχωρήσει μὲν εἰς τοὺς ἀστικούς νόμους, οὐχ ἦττον ὁμως καὶ οὗτοι περιώριζον οὐσιωδῶς τοὺς μετὰ αἵρετικῶν γάμους, στεροῦντες τοὺς αἵρετικούς πολλῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων, καὶ ἀπονέμοντες εἰς τε τοὺς ὀρθοδόξους συζύγους, καὶ εἰς τὰ ὀρθόδοξα τέκνα πολλὰ προνόμια καὶ πλεονεκτήματα, ὡς πρὸς τὴν προικῶν καὶ τὴν κληρονομικὴν περιουσίαν. Ὡστε ὁ Λέων διὰ τῆς προπαρατεθείσης διατάξεως τῆς Ἐκλογῆς καθιέρωσε πρῶτος ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐντελῆ ἐνώπιον τοῦ ἀστικοῦ νόμου ἰσότητά τῶν χριστιανῶν, ἀδιαφόρως ἂν ἦσαν ὀρθόδοξοι ἢ αἵρετικοί· καὶ ἔλυσε οὕτω κατὰ τὰς ὑγιεστέρας ἀρχάς, ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, τὸ ζήτημα τοῦ λεγομένου μικτοῦ γάμου, τὸ ὁποῖον ἐπέπερωτο μέχρις ἐσχάτων νὰ παραγάγῃ τοσαύτας δυσκολίας εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν κοινωνίαν

Εἰς τὴν βραχεῖαν ταύτην τῆς Ἐκλογῆς ἐξέτασιν περιοριζόμενοι, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐκφέρωμεν γενικὴν τινα περὶ αὐτῆς παρατήρησιν. Ὅποσα ἐρρέθησαν περὶ τῆς ὀλίγης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δεξιότητος ὡς πρὸς τὴν ρύθμισιν τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας καὶ περὶ τῆς κατὰ τοῦτο ὑπεροχῆς τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ τί ἄραγε εἶναι ὁ προκείμενος κώδικς τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου; Ῥωμαϊκὴ νομοθεσία; βεβαίως ὄχι· διότι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι οὔτε Ῥωμαῖοι ἦσαν οὔτε λατινιστὶ ἐγραψαν, καὶ πρὸς τούτοις ρίζηδὸν ἐτροπολόγησαν τὴν Ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν. Ἡ Ἐκλογή, τῆς ὑποίας οὐδεὶς σήμερον δύναται νὰ ἀρνηθῆ τὴν μεγάλην νομοθετικὴν ἀξίαν, ἦτο ἔργον ἑλληνικόν· ναὶ μὲν ὄχι προῖόν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅποιον ἦτο ἐπὶ Λυκούργου καὶ Σόλωνος, ἀλλὰ προῖόν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ὅποιον διεμορφώθη διὰ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνατολήν καὶ διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος. Τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο ἔθνος δὲν ἦτο, ἐπαναλαμβάνομεν, τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἦτο νέα τις τοῦ ἔθνους φάσις· καὶ τὸ περιέργον, ἐν ᾧ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ αὐτοῦ φάσει τὸ ἔθνος τοῦτο ἀπέβαλε πολλοὺς τῶν λαμπροτέρων χαρακτήρων τῆς ἀρχαιότητος. παρήγαγεν ἐν τούτοις νομοθέτημα, τοῦ ὁποίου οἱ ὅρισμοὶ λογίζονται μέχρι τῆς σήμερον ὡς οἱ ἀριστοὶ τῶν ὅσοι ποτὲ ἐκανόνισαν τὰ κατὰ τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρέσθησαν οἱ βασιλεῖς Λέων καὶ Κωνσταντῖνος, ἀλλ' ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν δεδικαιολογημένην γνώμην τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρία, συγχρόνως μετὰ τῆς Ἐκλογῆς, ἡ ὀλίγον μετ' αὐτὴν, ἐξεδόθη τότε καὶ ἕτερός τις νόμος, ἐπιγραφόμενος μὲν *Νόμος γεωργικὸς κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βιβλίων*, πράγματι δὲ πολλὰ τροπολογήσας τῶν ἐν τῇ προκειμένῃ νομοθεσίᾳ ὀρισθέντων. ἠθέλην εἶναι ἐκτὸς τοῦ προκειμένου νὰ ἀναλύσωμεν ἐνταῦθα τὸν ἀγροτικὸν τοῦτον ἀστυνομικὸν κώδικα. Τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ κώδικς οὗτος κατήργησεν ἐν μέρει σιωπηλῶς καὶ ἐν μέρει ῥητῶς, τὴν ἀρχὴν ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος, εἰς ὃ ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς (σελ. 67 καὶ ἐπομ. τοῦ παρόντος τρίτου τόμου), ἐν ἄλλαις λέξεσι κατήργησε τὴν λεγομένην δουλοπαροικίαν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἀνετράπη βραδύτερον ἢ διάταξις αὕτη ὅπως αἱ πλείους ἀγαθαὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως διατάξεις, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δύναται νὰ καυχηθῆ ὅτι ὑπῆρξαν παρ' αὐτῷ ἡγεμόνες καταργήσαντες ἐτι ἀπὸ τῆς ὀγδόης

ἑκατονταετηρίδος τὸν ἐπαχθῆ ἐκεῖνον θεσμόν, ὅστις ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον βασιλεύσας τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, δὲν ἐξέλιπεν ὁλοσχερῶς ἐξ αὐτῆς εἰμῆ διὰ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τινῶν μεγάλων νομοθετικῶν διατάξεων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 741 ἀπεβίωσεν ὁ Λέων ἐξ ὕδρωπος, ἢ κατ' ἄλλους ἐκ ὀυζεντερίης, βασιλεύσας ἔτη 25 περίπου. Καὶ ἤδη προκειμένου νὰ ἐκφέρωμεν τὴν τελευταίαν κρίσιν ἡμῶν περὶ τοῦ ἀνδρός, ὡς συμπέρασμα τοῦ ὅλου αὐτοῦ βίου καὶ πολιτεύματος, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ κρίσις αὕτη δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἦναι οὔτε πλήρης, οὔτε ἀκριβής. Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου τοσοῦτον ἀτελεῖς περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰδήσεις, ὥστε δὲν ἠξέυρομεν ἀσφαλῶς οὔτε ποῦ ἐγεννήθη. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτὸν ἐξ Ἰσαυρίας καταγόμενον, οἱ δὲ ἐκ τῆς πόλεως Γερμανικείας, κειμένης εἰς τὴν βόρειον Συρίαν. Καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ἤδη ἡ πάλῃ ἥτις ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ περὶ ὅλου αὐτοῦ τοῦ βίου· διότι οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ πρὸ πάντων ἰσχυρίζοντο ὅτι πατρίδα εἶχε τὴν Ἰσαυρίαν, νομίζοντες ὅτι θέλουσιν ἐλαττώσει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρός, ἐὰν ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη ὅτι ἐγεννήθη εἰς χώραν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐφημίζοντο ἰδίως διὰ τὸν τραχὺν καὶ ληστρικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα· τούτου δ' ἕνεκα εἴθισται παρὰ τε τοῖς σωζομένοις χρονογράφοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τῶν καταβαλόντων τὴν μεταρρυθμίσιν βασιλέων νὰ ὀνομάζωνται Ἰσαυροὶ οὐ μόνον ὁ ἀρχηγέτης, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως ἐκείνης, τὰ δὲ νομοθετήματα αὐτῶν νὰ ἀποκαλῶνται *φληγραφλαὶ παρὰ τῶν Ἰσούρων ἐκτεθεῖσαι*.

Τὸ περιεργότερον εἶναι ὅτι οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λέοντος ἀκριβῶς γνωρίζομεν· διότι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ χρονογράφοι ἀξιοῦσιν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐλέγετο Κόνων, καὶ ἔπειτα μετωνομάσθη Λέων, μὴ ἐξηγοῦντες πόθεν προῆλθεν ἡ μεταβολὴ αὕτη. Ἄλλοι προγενέστεροι Ἰσαυροὶ εἶχον τῷ ὄντι μεταβάλλει τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν ὀνόματα εἰσελθόντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους· ἀλλὰ τοῦτο διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἦσαν παντελῶς βάρβαρα, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα Κόνων ἦτο ἐπίσης ἐλληνικόν, ὅσον καὶ τὸ Λέων. Πλὴν τούτου ἡ Θεοφάνης ἰδοῦ πῶς ἱστορεῖ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγνώσθη κατὰ πρῶτον τὸ ἀρχικὸν ἐκεῖνο τοῦ Λέοντος ὄνομα. Ὅτε ὁ βασιλεὺς, καλέσας τὸν πατριάρχην Γερμανὸν, ἐπεχείρησε, λέγει, νὰ μεταπέισῃ αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ὁ ἀρχιερεὺς ἀπεκρίθη· «τὴν μὲν καθαίρεσιν τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκό-

νων ἀκούομεν ἔσεσθαι, ἀλλ' οὐχ ἐπὶ τῆς σῆς βασιλείας· τούτου δὲ ἐπαναγκάσαντος εἰπεῖν ἐπὶ τίνος βασιλείας; ἔφη ἐπὶ Κόνωνος. Ὁ δὲ ἔφη· τὸ βαπτιστικόν μου ὄνομα ἐν ἀληθείᾳ Κόνων ἐστὶ. Ὁ δὲ πατριάρχης ἔφη· μὴ γένοιτο, Δέσποτα, διὰ τῆς σῆς βασιλείας τὸ κακὸν τοῦτο τελεσθῆναι.» Ἄλλ' εἶναι ἄρα γε πιθανὸν ὅτι ἐνῶ ὁ Λέων ἦτο πρὸ εἰκοσαετίας εἰς τὰ δημόσια πράγματα, καὶ εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν, ὃ ἐστὶ γνωστότατος ἄνθρωπος, πρὸ ἑπταετίας δὲ καὶ βασιλεὺς, τότε κατὰ πρῶτον ἀπεκαλύπτετο, ὅτι τὸ βαπτιστικόν του ὄνομα ἦτο ἄλλο παρ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔφερον; Ὁ Νικηφόρος δὲν μνημονεύει παντάπασι τοῦ ὀνόματος Κόνων. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐχρονотριβήσαμεν ἐπ' ὀλίγον εἰς τὸ ἄλλως ἀσήμαντον τοῦτο ζήτημα, εἰμῆ ἵνα φέρωμεν νέαν ἀπόδειξιν τῶν ἀμφιβολιῶν, αἵτινες προκύπτουσιν ἅμα θελήσῃ τις νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ κατὰ τὸν Λέοντα.

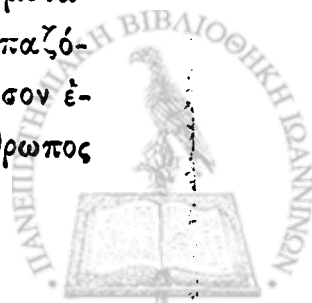
Ὅτι μόνον φαίνεται βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ Λέοντος ἦσαν πένητες ἄνθρωποι, ὅτι μετώκησαν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Θράκην, καὶ ὅτι κατασταθέντες εἰς τὴν πόλιν Μεσημβρίαν, ἐκτήσαντο περιουσίαν τινὰ διὰ τοῦ ἐμπορίου τῶν ζώων. Ἐκεῖ εὕρισκοντο, ὅτε στρατεύσαντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἔπαθεν ὁ στρατὸς ἐνδεῖαν τροφῶν, ὃ δὲ Λέων, ὅστις ὑπηρέτει ἐν αὐτῷ, προέτρεψε τὸν πατέρα του νὰ πέμψῃ τῷ βασιλεῖ δῶρον πεντακοσίων προβάτων· ἐντεῦθεν ὁ Λέων ἠξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις προήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ σπαθαρίου. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ ὑποπτος ἐκεῖνος βασιλεὺς ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἐκ τῆς αὐλῆς, καὶ ἐξέπεμψεν εἰς δυσχερεστάτην τινὰ περὶ τὰ καυκάσια ὄρη στρατείαν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὐδέποτε θέλει ἐπανέλθει ἐκεῖθεν. Ὁ Λέων ὅμως πολυμήχανος ὢν, ἐσώθη, καὶ ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν προειχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τότε βασιλεύοντος Ἀρτεμίου στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τούτου ὀρμώμενος κατέλαβε τῷ 717, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ μόνα ἀσφαλῆ ὀπισθοῦν γεγονότα, ὅσα γινώσκομεν περὶ αὐτοῦ πρὶν βασιλεύσῃ. Ἀφοῦ δὲ ἐβασίλευσεν, οὐδὲν ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου καὶ χαρακτῆρος. Ἄλλ' ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Λέων, γεννηθεὶς εἰς τὰς ἀνατολικὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ὅπου πρὸ ἐνὸς μάλιστα αἰῶνος τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἔλαβε σπουδαιότατον χαρακτῆρα διὰ τὸν συνεχῆ σχεδὸν θρίαμβον τοῦ μωαμεθανικοῦ κηρύγματος, καὶ τὴν οὐδὲν ἥττον συνεχῆ

ὑποχώρησιν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἦτο φυσικὸν νὰ κυριευθῆ ἐκ νεότητος ἀπὸ τὴν ἐκείθεν προκύψασαν ιδέαν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπέλθῃ θρησκευτικὴ τις καὶ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις ἐντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τούτου ἕνεκα προθύμως συνετάχθη μετὰ τῆς μερίδος ἣτις ἐξεπρώπει τὴν ιδέαν ταύτην ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅποια τις ἦτο ἡ παιδεία αὐτοῦ, ἄδηλον. Ἄλλ' ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολλῶν καὶ δυσχερῶν περιπετειῶν εἰς τὰς ὁποίας εὐρέθη ὡς στρατηγός, προσεκτήσατο τὸ πρακτικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον, ἂν δὲν ἀναπληροῖ πάντοτε τὴν θεωρίαν, εἶναι ὅμως πολλακίς χρησιμώτερον αὐτῆς, μάλιστα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν κεκλημένον νὰ διευθύνῃ τῆς πολιτείας τὰ πράγματα. Βεβαίως ἦτο ἀγαθὸς σύζυγος, ἀγαθὸς πατήρ, καὶ ἐν γένει ἀγαθὸς ἄνθρωπος. Οἱ χρονογράφοι οὐδεμίαν ἀποδίδουσιν αὐτῷ καθ' ὅλα ταῦτα κακίαν, ἐνῶ εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἤθελον προθύμως διασαλπίζει καὶ τὴν ἐλαχίστην κηλίδα τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἐὰν ἠδύναντο νὰ ἀνακαλύψωσι τοιαύτην ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ τοῦ ἀνδρός. Ἐπὶ πᾶσιν ἠξεύρομεν ὅτι ἦτο «καλὸς τῷ εἶδει καὶ εὐμήκης τῷ σώματι,» διότι παρ' ἐλπίδα ὁ Κεδρηνὸς ἔλαβε τὴν εἰλικρίνειαν νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τούτου. Ὅταν ἀνορύττωμεν τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος ἵνα ἀνακαλύψωμεν ὅσα τυχὸν ὑπάρχουσιν ἐτι ἐντὸς αὐτῆς λείψανα τῆς ἀρχαίας τέχνης, εὐρίσκομεν ἐνίοτε ἄγαλμα συντετριμμένον, τὸ ὁποῖον προσπαθοῦμεν νὰ ἀναπλάσωμεν συναρμολογοῦντες ὅσον ἔνεστι τὰ σωζόμενα αὐτοῦ μέρη· ἐκ τῆς διασκευῆς ταύτης δὲν προκύπτει δυστυχῶς εἰς μέσον ἀκέραιον τὸ ἀρχαῖον ἀριστουργημα, ἀλλὰ καταφαίνεται ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἡ χάρις, ἡ εὐφυΐα, ἡ βῶμῃ αὐτοῦ. Τοιαύτη τις ἀτελής, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς ἀμέτοχος τοῦ πρωτοτύπου χαρακτῆρος, εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Λέοντος ὡς ἀνθρώπου, ἣν ἱχνογραφήσαμεν ἐνταῦθα ἐκ τῶν κλασμάτων τὰ ὁποῖα ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐντὸς τῶν βιβλίων τῶν χρονογράφων ἐκείνων, οἵτινες ἀνηλεῶς κατεκερμάτισαν καὶ παρεμόρφωσαν τὴν εἰκόνα ταύτην.

Ἡξεύρει δὲ ἤδη ὁ ἀναγνώστης ὅτι καὶ ἡ πολιτεία τοῦ Λέοντος οὐδὲν ἦπτον δεινῶς ἠλλοιωθῆ καὶ ἠκρωτηριάσθη. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ δὲν ἐτόλμησαν ν' ἀρνηθῶσι τὴν πολεμικὴν τοῦ ἀνδρός δεξιότητα, οὐδὲ νὰ ἀποκρύψωσι τὴν ὑποχώρησιν εἰς ἣν κατηνάγκασε τοὺς πολιορκησάντας τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄραβας, τὴν κατατρόπωσιν τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ Κοσμᾶ, τὴν γενναίαν ἄμυναν τῆς Νικαίας, καὶ τὸ περὶ Ἀκροῖνὸν τρόπαιον. Ἄλλὰ πάντα ὅσα ἔπραξε πρὸς ἐκτέλεσιν

τῆς μεταρρυθμίσεως διεστράφησαν μὲν καθ' ὅσον ἦσαν δεκτικὰ διαστροφῆς, ἀπεσιωπήθησαν δὲ ὁσάκις ἦσαν ὁμολογουμένως εὐεργετικά. Εὐτυχῶς αἱ δεινότεραι τῶν συκοφαντιῶν ἐπενοήθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων χρονολογῶν· οἱ ἀρχαιότεροι καὶ μάλιστα ὁ Νικηφόρος ὑπῆρξαν μετριώτεροι περὶ τὰς κατακρίσεις αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τούτων δὴ τῶν ἀρχαιότερων χρονολογῶν ἐπερειδόμενοι δυνάμεθα θαρρούντως νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι οὔτε τὸ ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν ἐκπαιδευτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ διδασκάλων καὶ βιβλίων ἐπυπόλησεν, οὔτε τὸν πατριάρχην ἐρράπισε καὶ ἐξώρισεν, οὔτε εἰς φοβερὰ βασανιστήρια ἐξετραηλίσθη, ἀλλ' ἀποφασίσας ἅπαξ νὰ διαπράξῃ τὴν μεταρρυθμίσιν ἀνεδείχθη περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τολμηροῦ αὐτοῦ βουλεύματος, ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ ἀναδειχθῇ μετριοπαθῆς εἰς τοιαύτας δυσκόλους περιπετείας. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ποικίλης βίας, δι' ἧς ἠγωνίσθησαν νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὰς καλλίστας τῶν διατάξεων αὐτοῦ; Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω τὶ φρονοῦμεν περὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Λέοντα βᾶσανων· ἀλλ' ἐὰν ἀπατώμεθα, ἐὰν ἦναι τῷ ὄντι ἀληθές ὅτι ὁ καλὸς καὶ γαθὸς οὗτος ἀνὴρ, παρελαυνόμενος ὑπὸ τῆς πεπρωμένης φορᾶς πάσης σχεδὸν θρησκευτικῆς καινοτομίας, ἐξώκειλέ ποτε εἰς τὸν διὰ προσωπικῆς πίεσεως καταναγκασμὸν τῶν συνειδήσεων, δεόν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀνταπέδωκαν αὐτῷ μυριοπλάσιον τὴν ἀδικίαν ταύτην, διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν παρέστησαν τὰ τῆς βασιλείας ταύτης γεγονότα. Διότι δὲν βασανίζεται μόνον τὸ σῶμα· λαμβάνομεν, λέγει που ὁ Φώτιος, ἐπὶ ψυχὴν αὐτὴν πληγὰς χαλεπωτέρας τῶν ἐπὶ σώματος καταφερομένων πληγῶν, οὐδεὶς δὲ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας ἠκρωτηριάσθη ἠθικῶς οἰκτρότερον τοῦ Λέοντος. Καθὼς πολὺ λάκις εἴπομεν, τὰ μᾶλλον ἔνδοξα αὐτοῦ ἔργα, οἱ νόμοι δι' ὧν ἀπεπειράθη νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡμῶν τὰς χριστιανικωτέρας περὶ οἰκογενείας ἀρχὰς, οἱ νόμοι δι' ὧν κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, οἱ νόμοι δι' ὧν πιθανώτατα ἀφῆρεσεν ἀπὸ τὸν κλῆρον τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν καὶ παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τοὺς λαϊκοὺς, οἱ νόμοι ἐνὶ λόγῳ δι' ὧν ἀνεδείχθη τοσοῦτον καθυπέρτερος τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, οἱ νόμοι οὗτοι ἅπαντες ἠκυρώθησαν, περιυβρίσθησαν, ἀπεσιωπήθησαν, ἠφανίσθησαν. Ὁ μεγαλοφύεστερος τῶν νομοθετῶν παρεστάθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὡς ὁ ἀθλιώτερος τῶν κακούργων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσπαζόμενοι τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα δὲν ἤξευρον μέχρι χθὲς ὅποσον ἐδικαιοῦντο νὰ θαυμάσωσι τὸν ἄνδρα· διότι ἠγνόουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος

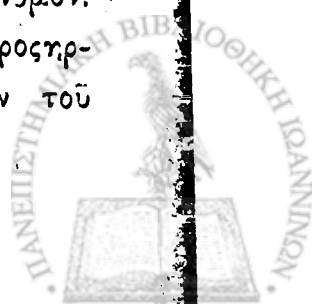
αὐτὸς ἐπὶ τέλος δὲν ἐπέχειρησε μόνον νὰ ἀφαιρέσῃ τὰς εἰκόνας ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι πολὺ σπουδαιότερον καὶ γενναϊότερον ἐπέχειρησε· νὰ δώσῃ ψυχὴν, νὰ δώσῃ ζωὴν, νὰ δώσῃ ἐλευθερίαν πνεύματος καὶ γενναϊότητα φρονήματος εἰς τὴν κοινωσίαν ἐκείνην ἧτις, ἀφοῦ κατήντησε νὰ μὴ ἔχῃ ἄλλο ἠθικὸν ἐλατήριον εἰμὴ τὸ θρήσκευμα, κατήντησεν ἔπειτα νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ θρήσκευμα συνίσταται εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Τί πρᾶγμα παράδοξον εἶναι ἡ δόξα τοῦ κόσμου τούτου! Πόσα δὲν ἐγράφησαν περὶ τῶν νομοθετικῶν ἔργων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ, ἐγκώμια καὶ ὕβρεις, πάντα ὅμως συντελεστικὰ εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι πολύκριτα τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα. Τίς δ' ἐμνημόνευσεν ἕως τώρα τοῦ Λέοντος ὡς ἐξόχου νομοθέτου· ἢ τίς ἤξευρε κἂν τὰ ὀνόματα τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου; Καὶ ὅμως τὰ νομοθετήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ εὐμέθοδος κατὰτάξις προηγουμένων ἀρχῶν καὶ διατάξεων, ἐνῶ τὰ ἔργα τοῦ Λέοντος, τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου καθιέρωσαν τὴν ριζικωτέραν τῶν μεταβολῶν, ἐξακοντίσαντα ἀκτῖνας ἀληθείας αἵτινες, σκιασθεῖσαι ἐπὶ δέκα ἑκατονταετηρίδας ὑπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαθείας, ἐμελλον νὰ φωτίσωσι καὶ νὰ θερμάνωσι τὰς εὐτυχεστέρας τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων γενεάς. Ἄλλ' ἐπέστη τελευταῖον ἡ ὥρα νὰ ἀποδοθῇ δικαιοσύνη εἰς ἓνα τῶν μεγαλητέρων ἡγεμόνων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, εἰς ἓνα τῶν εὐεργετῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Λέων παρέλαβε τὴν ἀρχὴν ἐνῶ ἡ μὲν πρωτεύουσα ἐπολιορκεῖτο ὑπὸ τῶν ἀράβων, ὁ δὲ στρατὸς εἶχεν ἐντελῶς παραλύσει, τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν, τὸ ἔθνος εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυρίαν καὶ ἡ ἀναρχία ἠπέιλει τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους· ὅτε δὲ, μετὰ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν βασιλείαν, παρέδωκε τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, οἱ μὲν ἄραβες ἦσαν τεταπεινωμένοι, ὁ δὲ στρατὸς ἄριστα ὠργανωμένος καὶ πειθαρχῶν, τὸ ταμεῖον πλήρες, ἡ δημοσία εἰρήνη ἀσφαλής· καὶ πλὴν τούτων διὰ νόμων θρησκευτικῶν, ἀστικῶν, γεωργικῶν, οἰκονομικῶν, κατετέθησαν τὰ σπέρματα ἀναμορφώσεως, ἧτις ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ συνοδευθῇ ὑπὸ ἀποχρώσεως ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ, ἠθελεν ἀναδείξει τὸν ἐλληνισμὸν πρωταγωνιστοῦντα αὐθις ἐν τῷ κόσμῳ κοινωνικῶς, διανοητικῶς καὶ πολιτικῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Κωνσταντῖνος Ε'

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος Ε' οὐ μόνον ἔμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα ἀνεδείχθη πολὺ τολμηρότερος· τούτου ἕνεκα προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ ὕβρεις καὶ συκοφαντίας τῶν ἀντιπάλων· χρονογράφων πολὺ δεινότερας, τῶν ὅσαι κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπενοήθησαν. Ἦρχισαν δὲ λοιδοροῦντες αὐτὸν ἐξ αὐτῆς τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα· διότι ἐρρέθη ὅτι ἐνῶ ἐβαπτίζετο, ἐμόλυνε τὴν ἁγίαν κολυμβήθραν διὰ τῆς κόπρου αὐτοῦ, ἐκ τούτου δὲ ἐπωνομάσθη Κοπρώνυμος· ἂν καὶ ὁ Θεοφάνης, ὅστις πρῶτος ἀνέφερε τὸ διηγημάτιον τοῦτο, ὑποδεικνύει ἐν ἄλλῳ τινὶ χωρίῳ, ὅτι ἀπεδόθη αὐτῷ ἡ εἰρημένη ἐπωνυμία, ὡς καὶ ἡ τοῦ Καβαλλίνου, ἐκ τοῦ ὅτι ἐτέρπετο ὀσφραϊνόμενος τὴν κόπρον καὶ τὰ οὔρα τῶν ἵππων. Ἄλλος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μιχαὴλ Γλυκῆς, βεβαιοῖ ὅτι πολλὰ καὶ πολλάκις ζητήσας πόθεν ἐκεῖνος ἐκλήθη Κοπρώνυμος, οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ τοῦτο μόνον εὔρεν. Ὑπάρχει, λέγει, χώρα καλουμένη Κάβαλλα· οἱ ἐκεῖθεν λοιπὸν ὀρμώμενοι φυσικῶ τῷ λόγῳ Καβαλλῖνοι ὀνομάζονται, ἐκ τούτου καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωνομάσθη Καβαλλῖνος· καὶ ἐπειδὴ κοινῶς καβαλλίνα λέγεται ἡ κοπρία, δικαίως ὁ κάκιστος ἐκεῖνος ἐπεκλήθη πρὸς τούτους Κοπρώνυμος, ὡς ὄνομα κοπρίας ἐν ἑαυτῷ ἐπιφερόμενος. Ἀναφέρομεν τὰς ἀηδεῖς καὶ ἀνυποστάτους καὶ συγκεχυμένας ταύτας εἰδήσεις, μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν καταδειξωμεν μέχρι τίνος βαθμοῦ μανίας ἔφθασαν περὶ τὰς ὕβρεις αὐτῶν οἱ πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως χρονογράφοι. Αἱ περὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ὑβριστικῶν τούτων ἐπωνυμιῶν ἀντιφάσεις ἤθελον ἀρκέσει ἵνα γεννήσωσι τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι πάντα τὰ περὶ τούτου λεγόμενα εἶναι μεταγενέστερα ἐμπαθῶν ἀνθρώπων ἐπινοήματα. Ἄλλ' ἡ ὑπόνοια αὕτη μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα διὰ τὴν παντελῆ περὶ αὐτῶν σιωπὴν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ὅστις καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν οὐδὲ ἅπαξ ἀποκαλεῖ τὸν Κωνσταντῖνον Ε' Κοπρώνυμον. Καὶ ὁμως παρέμεινεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἐλεεινὸν τοῦτο ἐπώνυμον προσηρητημένον ἀδιασπᾶστος εἰς ἓνα τῶν μεγαλοφυστέρων βασιλέων τοῦ μέσου αἰῶνος. Ἐρχόμεθα νῦν εἰς σπουδαιότερα γεγονότα.

Παρεκτός τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ὁ Λέων εἶχε θυγατέρα, τὴν ὁποίαν συνέζευξε μετὰ τοῦ ἄρμενίου στρατηγοῦ Ἀρταβάσδου, ὅστις ἄλλοτε εἶχε βοηθήσει αὐτὸν εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὁ Ἀρταβάσδος, βλέπων τὴν πολιτείαν διηρημένην μεταξὺ δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων, ἐμελέτησεν, ὡς φαίνεται, πρὸ καιροῦ νὰ ἀρπάσῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ, ἐπεριδόμενος εἰς τὴν πολυἀριθμον μερίδα τῶν πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐπολιτεύετο δὲ οὕτως οὐχὶ ἐκ πεποιθήσεως, διότι ὡς ἄρμενιος ποτὲ δὲν ἐπρέσβευσεν ὅτι πρέπει νὰ λατρεύονται αἱ εἰκόνας, ἀλλὰ παρσύρθη ὑπὸ ἰδιοτελείας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ὅστις δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀπατηθῇ καὶ νὰ καταβληθῇ εὐκόλως, ὑπόπτεισε τὰ μελετώμενα ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀρταβάσδος δὲν ἐνεφανίσθη παντάπασιν εἰς τὴν αὐλήν ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ ἐπὶ ἐν ὄλον ἔτος, ἀλλὰ διέτριβε μετὰ τῶν δύο υἱῶν, Νικήτα καὶ Νικηφόρου, εἰς Δορύλκιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς στρατιωτικῆς ἀρχηγίας ἣν εἶχε τότε, τοῦ λεγομένου ὄφικοῦ θέματος. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε' περὶ τὰ τέλη ἰουνίου 742, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι στρατεύει κατὰ τῶν ἀράβων, ἐξῆλθε τῆς πρωτεύουσας μετὰ τινος τοῦ στρατοῦ μοίρας, καὶ ἀφικόμενος εἰς Κράσον διεμήνυσε τὸν Ἀρταβάσδον νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτὸν, ἵνα συνεννοηθῶσι περὶ τοῦ παρασκευαζομένου ἐπιχειρήματος. Τότε ὁ Ἀρταβάσδος ἐστασίασεν ἀναφανδόν, καὶ ἐπελθὼν μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως εἰς τὸ βασιλικὸν στρατόπεδον, μικροῦ ἐδέησε νὰ συλλάβῃ τὸν Κωνσταντῖνον Ε', ὅστις ὁμως κατάρθωσε νὰ διαφύγῃ εἰς τὸ ὄχυρόν φρούριον τοῦ Ἀμορίου, ὅπου ἐν ἀσφαλείᾳ παρεσκεύασε τὰ πάντα ἵνα τιμωρήσῃ τὸν προδότην.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀρταβάσδος ἐγένετο κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ προδοσίας τοῦ μαγίστρου Θεοφάνους τοῦ ἐπικαλουμένου Μονωτίου, ὅστις συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ἄρπαγος τῆς ἀρχῆς ἠπάτησε τοὺς Βυζαντίους ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε, καὶ παρέπεισεν αὐτοὺς νὰ διακηρύξωσι βασιλέα τὸν Ἀρταβάσδον. Καὶ ὁ μὲν Ἀρταβάσδος ἦλθε τότε μετὰ τοῦ ἰδίου στρατοῦ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, καὶ ἐντεῦθεν ὀρμώμενος ἐπεκράτησεν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν τοῦ κράτους χωρῶν, ἀναστηλώσας ἀπανταχοῦ τὰς εἰκόνας, καὶ δεινὸν πράξας διωγμὸν κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπεριδόμενος ἐπὶ τοῦ Ἀμορίου, καὶ δύο στρατιωτικῶν σωμάτων, τῶν λεγομένων ἀνατολικῶν καὶ θρακησιῶν (τὸ τελευταῖον τοῦτο περιελάμβανε τὰς χώρας Λυδίας καὶ Φρυγίας) ὧν οἱ στρατηγοὶ Λογγῖνος, καὶ Σισίν-

νιος ἐξ ἀρχῆς μετ' αὐτοῦ συνετάχθησαν, ἤρχε τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ μὲν πάπας ἔσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν πρόμαχον τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως· οἱ δὲ ἄραβες ὠφελούμενοι ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης, ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐντὸς τοῦ κράτους λεηλασίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἐν ἔαρι τοῦ 743 ὁ Ἀρτάβασδος, ὅστις εἶχε πέμψει τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικήταν εἰς Ἀρμενίαν, ἵνα συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ὁμογενῶν στρατιάν, καὶ ἐπιτεθῆ ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἐξστράτευσε συγχρόνως καὶ αὐτὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἵνα καταπολεμήσῃ διὰ δύο ἐνταύτῳ στρατῶν τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐνόησε τὰ παρασκευαζόμενα, καὶ διὰ τῆς ταχύτητος αὐτοῦ προέλαβε τὸν κίνδυνον τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἐντολῆς ἦν ἔλαβεν ὁ Νικήτας, δὲν ἦτο εὐκολος. Οἱ ἀρμένιοι δὲν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, ὅθεν ὁ Νικήτας, καίτοι ἔχων ἐν Ἀρμενίᾳ πολλοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἀπαρτίσῃ δύναμιν τινα εἰμὴ βραδέως. Ἐν τούτοις δὲ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' προελάσας ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 743 μέχρι Σάρδεων ἐπιπίπτει περὶ τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τοῦ Ἀρταβάσδου, καὶ νικήσας λαμπρῶς καταδιώκει αὐτὸν μέχρι Κυζίκου, ἀφ' ἧς οὗτος μόλις ἐσώθη ἐπὶ δρόμωνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπειτα δὲ τρέπεται ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ Νικήτα, καὶ καταβάλλει ὡσαύτως αὐτὸν ἐν μηνὶ αὐγούστῳ εἰς μάχην φονικωτάτην συγκροτηθεῖσαν περὶ Μωδρινήν (πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀγκύρας), καθ' ἣν ἔπεσον ὁ τε ἐξάδελφος τοῦ Νικήτα Τιριδάτης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς ἀρμένιοι ἄνδρες. Οὐδὲ στιγμὴν δὲ χρονοτριβήσας ἐπέρχεται ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός. Ὁ Ἀρτάβασδος εἶχε, φαίνεται, τοιαύτην πεποίθησιν ὅτι ἡ πρωτεύουσα οὐδένα ἔτρεχε κίνδυνον, ὥστε δὲν ἐφρόντισε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς αὐτὴν ἐγκλίρως τὰς ἀναγκαίας τροφάς. Μόλις τὴν τελευταίαν ὥραν ἔστειλε νὰ φέρῃ ἐφόδια ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀλλὰ τὰ ἐφόδια ταῦτα εἰσπλέοντα διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου συνελήφθησαν περὶ Ἀβυδὸν ὑπὸ τῶν Κιβυρραϊωτῶν, ὁπαδῶν ὄντων τοῦ Κωνσταντίνου. Ὅθεν δεινὴ ἐπεκράτησε μετ' ὀλίγον ἀμνηχανία ἐντὸς τῆς πολιορκουμένης πόλεως. Εἰς μάτην δὲ κατὰ τὰ ἄλλα γενναῖος Ἀρτάβασδος ἐπεχείρησε μεγάλην κατὰ τοῦ σώματος τοῦ Σισινίου ἔξοδον· ἠττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ κατακλεισθῇ πάλιν ἐντὸς τῆς πόλεως· εἰς μάτην ἐξέπεμψε τὸν ἰσχυρὸν

αὐτοῦ στόλον κατὰ τῶν Κιβυρραιωτῶν· οἱ Κιβυρραιῶται ἀπέφυγον τὸν ἀγῶνα καὶ ἐν τούτοις ἐξήκολούθησαν διακωλύοντες πᾶσαν εἰσαγωγὴν τροφῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ λιμὸς ἀπέβη ἐν αὐτῇ τοσοῦτος, ὥστε πολλοὶ ἀπέθνησκον ἐξ αὐτοῦ, πλεῖστοι δὲ ἔφευγον ὅπως ἠδύναντο πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις ὑπέδεχeto ἅπαντας εὐμενῶς, καὶ περιεποιεῖτο ὅσον ἦτο δυνατόν. Ἐντεῦθεν ὁ Ἀρτάβασδος ἠδυνήθη νὰ περιμεῖνῃ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Νικήτα, ὅστις συλλέξας τὰ λείψανα τοῦ ἐν Μωδρινῇ κατατροπωθέντος στρατοῦ, ἔφθασε περὶ τὰ τέλη ὀκτωβρίου εἰς Χρυσόπολιν. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀντιπεράσας ἠνήγαξεν αὐτὸν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ μέχρι Νικομηδείας, ὅπου κατέβαλεν ὀλοσχερῶς τὸν στρατὸν αὐτοῦ, πολλοὺς συλλαβὼν αἰχμαλώτους, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν Νικήταν καὶ τὸν μετ' αὐτοῦ συμπράξαντα Μαρκελλῖνον, ἐπίσκοπον τῆς Γαγγρηνῶν μητροπόλεως. Καὶ τὸν μὲν ἐπίσκοπον ἀμέσως ἀπεκεφάλισε, τὸν δὲ Νικήταν δεσμεύσας παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τῆς ὁποίας ἐγένετο ἤδη κύριος ἐξ ἐφόδου τὴν δευτέραν νοεμβρίου. Ὁ Ἀρτάβασδος κατῴρθωσε νὰ διαφύγῃ ἐπὶ πλοιαρίου εἰς Νίκαιαν, καὶ ἐκεῖθεν μετὰ μικρᾶς τινος δυνάμεως εἰς φρούριόν τι καλούμενον Πούζαντιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοῦς πέμψας αὐτόθι μοῖραν τοῦ στρατοῦ συνέλαβε τὸν φυγάδα καὶ μετέφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Περὶ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντων συμφωνουῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον οἱ τε ἀρχαῖοι χρονογράφοι καὶ οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Τὸν δὲ τρόπον καθ' ὃν μετὰ τὴν νίκην ἐπολιτεύθη ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ οἱ μετριώτεροι τῶν νεωτέρων ὑπέλαβον εἰς πολλὰ ἀξιοκατάκριτον. Αὐτὸς ὁ Γερμανὸς Σλόσσερ, ὅστις ἔγραψε τῷ 1812 εἰδικὴν συγγραφὴν περὶ τῶν εἰκονομάχων βασιλέων πολλοῦ λόγου ἀξίαν, καὶ ἀναγνωρίζουσιν τὰς ἀρετὰς τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἐπανέλαβε τὰς κατηγορίας ἐκεῖνας· τούτου δὲ μάλιστα ἔνεκα νομίζομεν ἀπαραίτητον νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερον ὅπως οὖν μέχρι τίνος αὐταὶ εἶναι ἀληθεῖς.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος θριαμβεύσας ἐπὶ ἀγῶνος ἱππικοῦ συμπεριήγαγεν ἐν τῷ θριάμβῳ τούτῳ δεσμίους τὸν τε Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, ἔπειτα δὲ ἐτύφλωσεν αὐτούς. Ἡ ποινὴ αὕτη τῆς τυφλώσεως εἶχεν, ὡς μὴ ὤφειλε, παρεισδύσει ἐν τῇ ποινικῇ νομοθεσίᾳ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· ἅμ. δὲ λογισθῆ ὡς ποινὴ κοινῶς ὑπὸ τῆς νομοθεσίας ἐπιτετραμμένη, δικαιούμεθα μὲν νὰ κατα-

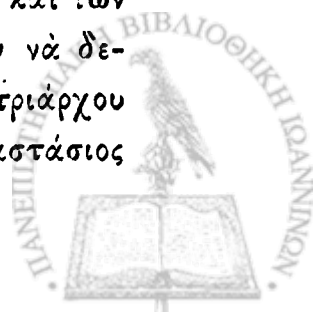
κρίνωμεν τὸν Κωνσταντῖνον διότι δὲν ἐμιμήθη τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες οὐδέποτε σχεδὸν ἐφήρμωσαν τὴν ποινὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰμποροῦμεν νὰ καταδικάσωμεν αὐτὸν ἀπολύτως, διότι ἐφήρμωσεν αὐτὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, εἰς ἄνδρας γενομένους ἐνόχους ἐσχάτης προδοσίας, καὶ ἐπὶ ἐν ἡμισυ ἔτος ἐπαγαγόντας εἰς τὸ κράτος θεινὰς συμφορὰς. Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ Σλόσσερ. Ἀγανακτεῖ ὅμως παρὰδόξως διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεκεφάλισε τὸν Βακτάγειον, πιστότατον ἀναδειχθέντα στρατηγὸν τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐνῶ δυσκόλως δύναται τις νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν εἶναι ἡ ποινὴ ἢ προσήκουσα εἰς τὸν ἐπιφανέστατον συνεργὸν τῆς ἐσχάτης προδοσίας. Ἀγανακτεῖ δὲ ἐτι μᾶλλον, διότι ἔνεκα, λέγει, πραγματικῆς ἢ ὑποτιθεμένης συνωμοσίας, ὁ Κωνσταντῖνος ἐτιμώρησε καὶ τὸν Σισίννιον, εἰς ὃν πρὸ πάντων ὤφειλε τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχῆς. Ἄλλ' εἶναι ἄραγε ἀληθὲς ὅτι ὑπῆρχεν ἀμφιβολία τις περὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Σισιννίου κατὰ τοῦ βασιλέως ἅμα μετὰ τὴν τοῦ Ἀρταβάσδου πτώσιν; Ὁ Θεοφάνης ὅστις θέλει νὰ παραστήσῃ τὸν βασιλέα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀγνώμονα ἀναδειχθέντα, οὐδὲν λέγει περὶ τῆς αἰτίας δι' ἣν ἐπεβλήθη ποινὴ κατὰ τοῦ Σισιννίου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ἀπλῶς ὅτι οὗτος ἐτιμωρήθη «τῇ τοῦ Θεοῦ δικαίᾳ κρίσει· ὁ γὰρ βοηθῶν τῷ ἀσεβεῖ ἐμπεσεῖται εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ κατὰ τὸ γεγραμμένον.» Ὁ Νικηφόρος ὅμως ῥητῶς ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Σισίννιος «τυραννίδα ἐφωράθη κατὰ Κωνσταντίνου μελετήσας.» Πῶς λοιπὸν δύναμεθα νὰ ἀμφιβαλλώμεν ὅτι ὁ Σισίννιος ἔγινεν αἷτιος ἐσχάτης προδοσίας; Τεθέντος δὲ ὅτι ἔγινεν αἷτιος ἐσχάτης προδοσίας, πῶς εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ποινὴ ὑπῆρξε δικαία; Ἄλλ' ὁ Σλόσσερ ἐπιφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἔδωκε δείγματα ἀγρίας καὶ αἰμοδόρου φύσεως καταδιώξας καὶ ἀκρωτηριάσας ἢ θανατώσας πλείστους ὀπαδοὺς τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐπιτρέψας δὲ εἰς τὸν στρατὸν νὰ λεηλατήσῃ τὴν πρωτεύουσαν. Τῷ ὄντι ὁ Θεοφάνης ἐκτραγωδεῖ ταῦτα πάντα, ἀλλ' ὁ πατριάρχης Νικηφόρος οὐδὲν περὶ τούτων λέγει. Ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος συμπεριήγαγε δεσμώτας τὸν Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵππικοῦ ἀγῶνος, ὃν ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἀναφέρει ὅτι ἐτύφλωσε τὸν Σισίννιον φωραθέντα ἐνοχον συνωμοσίας· ἀναφέρει ὅτι ἔπειτα ἐτύφλωσε τὸν τε Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ λέξιν ἐπιφέρει περὶ ἄλλων διωγμῶν καὶ περὶ λεηλασίας τῆς πόλεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τινι προηγουμένῃ σημειώσει ὁ Σλόσσερ

παρατηρεῖ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Νικηφόρου ἔχει χάσματα. Τί ἐννοεῖ ὁμῶς διὰ τούτου; Ἐὰν ὅτι τὰ χειρόγραφα τοῦ Νικηφόρου εἶναι ἐνιαχοῦ ἐφθαρμένα καὶ ἑλλιπῆ, τοῦτο εἶναι βέβαιον, ἀλλὰ τὸ προκείμενον χωρίον εἶναι ἀκέραιον καὶ ἔχει ὑγιῶς. Ἄν δὲ ὁμιλῶν περὶ χασμάτων ὁ Σλόσσερ ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Νικηφόρου εἶναι, ὅπως ἐπιγράφεται, σύντομος, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα δὲν ἀναφέρει τὰς λεπτομερείας ὅσας ἱστορεῖ ὁ Θεοφάνης, τὸ ζήτημα περιπλέκεται. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ σύντομος ἱστορία τοῦ Νικηφόρου δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ὅσα ἡ ἐκτενὴς χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν ὀφείλωμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου λεγόμενα, ὑπολαμβάνοντες ὡς ἀναμφίβολον ὅτι μόνον χάριν συντομίας παρελείφθησαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο εἶναι μὲν δύσκολον, ἀλλ' ὅχι καὶ ἀδιάλυτον. Μὴ λησμονῶμεν πρὸ πάντων ὅτι ὁ Νικηφόρος ἦτο μὲν ἐπίσης πολέμιος τῶν εἰκονομάχων, ὅπως ὁ Θεοφάνης, ἦτο ὁμῶς ἀνὴρ μετριοπαθῆς, ὅστις ἐξέθεσε τὰ ἀληθῆ τῶν βασιλέων ἐκείνων ἀμαρτήματα, χωρὶς οὔτε τὰς ἀρετὰς αὐτῶν νὰ ἀποκρύπτῃ, οὔτε τὰς κακίας νὰ δεινοῖ, ἐνῶ ὁ Θεοφάνης εἶναι ἀδιάλειπτος καὶ ἀδυσώπητος αὐτῶν κατήγορος. Ἴνα ἀποδειχθῇ τοῦτο, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πῶς ἐκθέτουσιν οὗτοι ἕτερα γεγονότα τῆς προκειμένης στάσεως. Ὁ Νικηφόρος ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Σισίνιος ἐφωράθη ἐνοχος συνωμοσίας· ὁ Θεοφάνης δὲν τὸ ὁμολογεῖ, ἵνα παραστήσῃ ἀγνώμονα τὸν Κωνσταντῖνον. Ἀμφότεροι λέγουσιν ὅτι διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν πολλοὶ κάτοικοι τῆς πολιορκουμένης πρωτεύουσας ἔφευγον ἐκ τῆς πόλεως· ἀλλ' ὁ μὲν Νικηφόρος προστίθησιν ὅτι «Κωνσταντῖνος δὲ ἀπαντας εὐμενῶς ἐδέχετο, καὶ περιεποιεῖτο μάλιστα,» ὁ δὲ Θεοφάνης οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει περὶ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς τοῦ βασιλέως, ἥτις δὲν μαρτυρεῖ βεβαίως ὅτι εἶχε ψυχὴν ἀγρίαν καὶ αἰμοβόρον. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπιτρέπων καὶ ἐνθαρρύνων τὴν ἐξοδὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων, ὅχι μόνον ἐδείκνυτο ἐπεικῆς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως, ἥτις ἔσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Ἀρτάβασδον, ἀλλὰ καὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀνεκούφιζε παρέχων οὕτως αὐτῷ τὸν τρόπον τοῦ νὰ παρατείνῃ τὴν ἄμυναν· οὐδὲν ἦττον δὲν ἐλησμόνησε τὸ καθήκον τῆς φιλανθρωπίας, ὥστε δὲν ἦτο τοσοῦτον θηριώδης, ὅσον παρέστησαν αὐτὸν ὁ Θεοφάνης καὶ οἱ ἀντιγράφωντες αὐτὸν ἱστορικοὶ. Σημειωτέον πρὸς τούτους ὅτι τὰ γεγονότα τῆς δεινῆς σφαγῆς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀρτάβασδου καὶ τῆς λεηλασίας τῆς πόλεως, ἦσαν τόσον σπουδαῖα, ὥστε δὲν

εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι χάριν συντομίας παρέλιπεν αὐτὰ ὁ Νικηφόρος, ἐνῶ πρὸ μικροῦ εἶδομεν ὅτι χάριν ἀληθείας δὲν ἐδίστασεν οὗτος νὰ παρατείνῃ ἐπ' ὀλίγον τὸν λόγον, ἀναφέρων γεγονότα ἀποσιωπώμενα ὑπὸ τοῦ συνήθως μακρογοροῦντος Θεοφάνους. Τούτων πάντων ἕνεκα, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν νομίζομεν ὅτι δικαιούμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἄξια ἱστορικῆς πίστεως τὰ περὶ τῆς εἰρημένης σφαγῆς καὶ λεηλασίας ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου χρονογράφου μετὰ πλείστου στόμφου διηγούμενα.

Ἄλλ' ὁ Σλόσσερ ἐξηκόντισε καὶ ἄλλην κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου κατηγορίαν, ἣτις ἠθικῶς θεωρουμένη δύναται νὰ λογισθῇ δεινότερα πασῶν τῶν προηγουμένων. Κατηγορεῖ αὐτὸν πρῶτον ὅτι ἐν τῷ ἵππικῷ ἀγῶνι ἐν ᾧ συμπεριήγαγε δεσμίους τὸν Ἀρταβάσδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, εἶχε συγχρόνως παρακολουθοῦντα καὶ τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον δέσμιον καὶ ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου καθήμενον· ἔπειτα δὲ ὅτι ἐπειδὴ οὐδένα ἄλλον ἐγίνωσκε πρόθυμον νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ, ἐκάθισε πάλιν τὸν Ἀναστάσιον εἰς τὸν θρόνον τῆς ἱερωσύνης. Ταῦτα λέγονται μέχρι τινὸς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλὰ παντάπασι δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ἐρωτῶμεν δὲ καὶ αὐθις· εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Νικηφόρος, ἀπομνημονεύσας τὴν πομπικὴν ἐν τῷ ἵππικῷ ἀγῶνι περιαγωγὴν τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἤθελεν ἀποσιωπήσει χάριν συντομίας τὴν φοβερὰν ἐκείνην ὕβριν τὴν συγχρόνως γενομένην εἰς τὸν ὑπατον ἀρχιερέα, ἐὰν τῷ ὄντι τοιοῦτό τι συνέβηκε; Καὶ ἔπειτα ὁ Θεοφάνης παρεσκεύασε πόρρωθεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν τραγικὴν τυχὴν σκηνήν. "Ὅτε ὠμίλησε περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Ἀρταβάσδου ὡς βασιλέως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος, καταπροδίδων πρῶτος τὸν Κωνσταντῖνον, ὤμοσε τῷ λαῷ κρατῶν τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα «ὅτι μὰ τὸν προσηλωθέντα ἐν αὐτοῖς, οὕτως μοι εἶπεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ βασιλεὺς, ὅτι μὴ λογίσῃ υἱὸν Θεοῦ εἶναι, ὃν ἔτεκεν ἡ Μαρία, τὸν λεγόμενον Χριστὸν εἰμὴ ψιλὸν ἄνθρωπον· ἡ γὰρ Μαρία αὐτὸν ἔτεκεν ὡς ἔτεκεν ἐμέ ἢ μῆτηρ μου ἢ Μαρία.» Ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ περὶ τούτου τοῦ γεγονότος οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει. Πολὺ δὲ πρότερον ὁ Θεοφάνης ὁμιλῶν περὶ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλεν ὁ βασιλεὺς Λέων ἵνα καταπείσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν μεταρρύθμισιν, ἀξιοῖ ὅτι εἰσερχομένου ποτὲ τοῦ πατριάρχου ἐκείνου πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ ἀκολουθῶν αὐτὸν σύγκελλος Ἀναστάσιος

ἐπάτησε τὰ ὀπίσθια τῆς στολῆς αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν ἐπροφήτευσεν ἀμέσως τῷ Ἀναστασίῳ τὸ δεινόν, ὅπερ μετὰ εἴκοσιν ἔτη ἔμελλε νὰ πάθῃ ἐν τῷ ἰππικῷ ἀγῶνι. Ἀλλ' οὔτε περὶ τούτου τοῦ γεγονότος λέγει τι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος. Πῶς δ' ἄλλως δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν πεισματώδη ταύτην σιωπὴν τοῦ Νικηφόρου, εἰμὴ διὰ τούτου, ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς τὰ θρυλήματα ταῦτα, ἐὰν τῷ ὄντι ἐθρυλοῦντο, καὶ δὲν ἐπενοήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους; Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κειμένῳ τοῦ Θεοφάνους ὑπάρχει ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἅπαν τὸ ἱστόρημα τοῦτο εἶναι πλάσμα τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἐπαναληφθὲν ἀπερισκέπτως, ἂν ὄχι ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ χρονογράφου ἐκείνου. Διότι ὁ Θεοφάνης, μὴ περιορισθεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Κωνσταντίνος περιήγαγεν ἐν τῷ ἰππικῷ ἀγῶνι τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον, ἐξαναστρόφα ἐπὶ ὄνου καθήμενον, προστίθησιν ὅτι καὶ ἐτύφλωσεν αὐτὸν δημοσίως. Εἶναι ὁμοίως δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος ἐξηκολούθησε πατριαρχεῦων ἐνῶ ἦτο τυφλός; Ἴνα ἀποφύγῃσι τὸν παραλογισμὸν τοῦτον οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, εἶπον ὅτι ὁ Ἀναστάσιος δὲν ἐτυφλώθη τότε, ἀλλὰ ἐτύφθη· ὁ δὲ Σλόσσερ ἐντελῶς ἐν τῇ ἀφηγήσει αὐτοῦ παρέλιπε τὸ γεγονὸς τῆς τε τυφλώσεως καὶ τῆς τύψεως. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ μὲν μεταγενέστεροι οὐδὲν ἔχουσι κῦρος ἀπέναντι τῆς μαρτυρίας τοῦ Θεοφάνους, οὐδεὶς δὲ δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ διαιρέσωμεν τοῦ τελευταίου τούτου τὴν μαρτυρίαν, ἣν ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅπως ἔχει, ἢ νὰ ἀπορρίψωμεν. Πλὴν τούτου ὁ λόγος τὸν ὁποῖον ὁ τε Θεοφάνης καὶ ὁ Σλόσσερ ἀναφέρουσιν ἵνα καταστήσωσι πιθανὸν ὅτι ἐξηκολούθησε πατριαρχεῦων ὁ Ἀναστάσιος, καίτοι τοσοῦτον περιουρισθεὶς, ὁ λόγος δηλαδὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς οὐδένα ἄλλον εὔρισκεν ἀρχιερέα πρόθυμον νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνυπόστατος, διότι μετ' οὐ πολὺ ὁ Κωνσταντίνος συγκαλέσας σύνοδον εὔρεν οὐχὶ ἓνα, ἀλλὰ 348 ἀρχιερεῖς προθύμους νὰ καταδικάσωσι τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου, ἕτερός τις πατριάρχης φωραθεὶς ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας, ὑπέσθη τῷ ὄντι τὴν ποινὴν ταύτην τῆς πομπεύσεως, ὡς θέλομεν ἱστορήσει ἐν οἰκείῳ χρόνῳ ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν ἀναμφισβητήτων. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δὲν δικαιούμεθα ἄρα γε νὰ ἐρωτήσωμεν μήπως ὁ Θεοφάνης ἐφήρμοσεν εἰς τὸν Ἀναστάσιον τὰ περιστατικὰ τῆς τοῦ μεταγενεστέρου πατριάρχου καταδίκης, ἀξιῶν ἴσως ὅτι ἐπὶ Κωνσταν-

τίνου τοῦ βασιλέως ὅλοι οἱ πατριάρχαι ἔπρεπε νὰ πομπευθῶσιν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα καθήμενοι ;

Ἐνῶ δὲ ὁ Κωνσταντῖνος διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπαγίου τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, οἱ ἄραβες κατέτριβον τὰς ἰδίας δυνάμεις εἰς ἐμφυλίους ἀγῶνας μετὰξὺ Ὀρμιαδῶν, οἵτινες μέχρι τοῦδε κατεῖχον τὸ ἀξίωμα τοῦ καλίφρου, καὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ θείου τοῦ Μωάμεθ Ἀββᾶς, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐμελλον νὰ κυριαρχήσωσι τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀββασιδῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν διενέξεων τούτων, ἐνέβαλεν ἐν ἔτει 746 εἰς τὴν βόρειον Συρίαν, καὶ ἐκυρίευσεν ἐν τῇ Κομμαγηνῇ τὴν τε Γερμανίκειαν καὶ τὴν Δουλιχίαν, διενεργήσας τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστροφὴν τῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης, οἵτινες ἄλλοτε χριστιανοὶ ὄντες εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μωαμεθανισμὸν ἐπὶ τῆς τῶν ἀράβων κατακτήσεως. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐξέπεμψε στόλον ἰσχυρὸν εἰς Κύπρον, (ἣτις ἐν μέρει, ὡς ἠξεύρομεν, εἶχεν ἤδη ἀνακτηθῆ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' ἢ ἐπὶ Λέοντος, σελ. 323) ἵνα ἐκεῖθεν ἀπειλήσῃ τὰ παράλια τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Οἱ μωαμεθανοὶ μαθόντες τὰ μελετώμενα ἀνταπέστειλαν ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τὴν αὐτὴν νῆσον ναυτικὴν δύναμιν, ἣτις λεγεται ὅτι συνέκειτο ἐκ χιλίων ὀρομώνων. Ὁ στόλος οὗτος εἰσῆλθεν ἐν τινι λιμένι τῆς Κύπρου, ὃν οἱ χρονογράφοι καλοῦσι Κεραμέαν. Ἐνταῦθα δὲ ἐπελθὼν ὁ ναύαρχος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου διέπραξε κατόρθωμα ἀντάξιον τῶν ἀναμνήσεων τῆς παραλίας ταύτης, περὶ ἣν τοσάκις ἠγωνίσθησαν καὶ ἐθρίαμβευσαν οἱ προπάτορες ἡμῶν (σελ. 239 τοῦ δευτέρου τόμου). Διότι καταλαβὼν τὸ στόμιον τοῦ λιμένος, τοσαύτην ἐπήνεγκε διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς φθορὰν εἰς τοὺς πολεμίους, ὥστε κατὰ τὸν Θεοφάνην ἐκ τῶν χιλίων ὀρομώνων δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ τρεῖς. Δυστυχῶς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰ λαμπρὰ ταῦτα κατὰ τῶν ἀράβων τρόπαια, διότι κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔτος ἐνέσκηψεν εἰς τὸ κράτος συμφορὰ δεινὴ, ἣτις ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ ἀπασαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ ἐνέργειαν.

Τῷ ὄντι λοιμός ὀλέθριος ἐθέρισε τότε πάλιν τοὺς κατοίκους πολλῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, λοιμός ὅστις ἦτο προδήλως ὁμοῖος τοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συμβάντος, ἂν καὶ δὲν παρετάθη, ὅσον ἐκεῖνος, διότι διήρκεσε τρία μόνον ἔτη. Ὁ λοιμός οὗτος ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον τῷ

747 εἰς Σικελίαν καὶ Καλαβρίαν, κομισθεὶς αὐτόθι πιθανώτατα ὑπὸ τῶν ἀράδων τῆς Ἀφρικῆς. Ἀπὸ τῶν δυτικῶν τούτων ἐπαρχιῶν μετεδόθη εἰς τὴν Μονεμβασίαν ἢ Μονοβασίαν, ὡς λέγει Θεοφάνης (κατὰ πρῶτον δ' ἀπαντᾶται παρ' αὐτῷ τὸ τοιοῦτον ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἐπιδαύρου Αἰμηρᾶς) καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὰς περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώρας, μάλιστα δὲ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅπου ἐν ἔτει 748 ἡ ὀξύτης τοῦ κακοῦ τούτου ἀπέβη τοσαύτη, ὥστε αἱ πλείσται τῶν οἰκιῶν ἠρημώθησαν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἠναγκάσθη, ἐκλιπούσης τῆς νόσου κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, νὰ μεταφέρει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας νέους ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν κατοίκους.

Ἐπειδὴ δὲ τότε καὶ τῆς Πελοποννήσου οὐκ ὀλίγοι κάτοικοι ἐξέλιπον οἱ μὲν ἐκ τοῦ λοιμοῦ, οἱ δὲ διότι μετῴκησαν εἰς Θράκην πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ αὐτόθι συμβάντος ἔτι μείζονος ὀλέθρου ἀνθρώπων, ἀνεπληρώθη πάλιν ἡ ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ προκύψασα ἔλλειψις κατοίκων διὰ πολλῶν σλαυικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσιν ἂν ὅχι τὴν πρώτην, τούλάχιστον τὴν κυριωτάτην ἐν αὐτῇ τοιούτων ἀλλοφύλων ἐγκατάστασιν. Ὅθεν πρόσφορον εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἐθνολογικὸν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ζήτημα.

Εἶδομεν ἐπὶ Ἡρακλείου τοὺς σλαύους ἐγκατασταθέντας ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγνάτου, τινὲς τῶν φυλῶν τούτων βαθμηδὸν πρὸς νότον κατερχόμεναι ἀναφαίνονται ἤδη περὶ Στρυμόνα. Καὶ τοὶ δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι σλαῦοι ὀλοσχερῶς κατατροπωθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' μετεκομίσθησαν οἱ πλείστοι εἰς μικρὰν Ἀσίαν (σελ. 312), φαίνεται ὅμως ὅτι ἤρχισαν πάλιν πολλαπλασιαζόμενοι ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πρὸς μεσημβρίαν πάντοτε καταβαίνοντες· διότι περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος μετὰ τὸν προειρημένον μέγαν λοιμὸν, βεβαιοῦται ἤδη ὅτι ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις πρῶτος ἐμνημόνευσε τοῦ γεγονότος τούτου, ἀξιοῖ ὅτι τότε «ἐσλαυώθη πᾶσα ἡ χώρα (δηλαδὴ ἡ Πελοπόννησος) καὶ γέγονε βάρβαρος.» Ἐκ δὲ τούτου ἐννοεῖται πόσον ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ὅτε Φαλλμεράϋερ καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν συστήματος, ὅπερ ὡς ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν (σελ. 193—201) ἐσκόπει νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφὴν τῆς ἀρχαίας ἑλλη-

νικῆς φυλῆς καὶ τὴν ὑπὸ τῶν σλαύων κατάληψιν ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὅθεν καὶ τοὶ παραθέντες ἄλλοτε τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν αὐτοὺς ἀκριβέστερον τὰ κατ' αὐτήν.

Τίς ἦτο ἡ ἔκτασις τῶν σλαυικῶν τούτων ἐποικήσεων, καὶ ἐξωντώθη ἄραγε τῶντι ὑπ' αὐτῶν πᾶσα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φυλή; Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐκφράζεται ὁ Πορφυρογέννητος περὶ Πελοποννήσου, συνηγορεῖ μέχρι τινὸς ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Φαλλμεράϋερ καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, διότι ἂν δὲν λέγη ὅτι ἐξωντώθησαν οἱ προηγούμενοι κάτοικοι, λέγει ὅμως ὅτι ἐσλαυώθη πᾶσα ἡ χώρα. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἕτερα μαρτυρία, ἣτις φκίνεται τὰ αὐτὰ ἀξιούσα οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ μαρτυρία αὕτη εἶναι αἱ λεγόμεναι Χρηστομάθειαι ἐκ τῶν *Στράβωνος Γεωγραφικῶν*, αἵτινες, ὡς εἰκάζεται, συνετάχθησαν περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Δι' *Χρηστομάθειαι* αὗται διαλαμβάνουσιν ἀληθῶς ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐγράφησαν «πᾶσαν Ἡπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίαν, Σκύθαι Σλαῦοι νέμονται.» Εἰς ἐπίμετρον δὲ ἔρχεται τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ὀνόματα ὀρέων, ποταμῶν, κωμῶν καὶ χωρίων τῶν προειρημένων ἑλληνικῶν χωρῶν ἔχουσι σλαυικὴν καταγωγὴν. Ἀλλὰ ἐπιμελεστέρα τῶν πραγμάτων ἐξέτασις ἐλαττώνει πολὺ τὴν ὑπερβολικὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν φαίνονται ἐκ τῶν προηγούμενων λαβοῦσαι αἱ σλαυικαὶ ἐποικήσεις. Τὸ περὶ κτίσεως τῆς *Μονεμβασίας* χειρόγραφον τῆς ἐν Τουρίνῳ βιβλιοθήκης, τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν ἤδη ἐν τῷ ἐνάτῳ βιβλίῳ, ῥητῶς βεβαιοῖ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τῆς Πελοποννήσου μέρος ἀπὸ Κορίνθου μέχρι Μαλέας οὐδέποτε ὑπὸ σλαύων κατελήφθη. Καὶ τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς ἕτερόν τι χωρίον τῶν *Χρηστομαθειῶν*, ἐν τῷ ὁποίῳ εἰδικώτερον περὶ Πελοποννήσου γενομένου λόγου, δὲν ἀναφέρονται ῥητῶς ὑπὸ Σλαύων καταληφθεῖσαι, εἰμὴ αἱ δυτικαὶ τῆς χερσονήσου ἐκείνης χῶραι, αἵτινες πάλαι ποτὲ κατφκοῦντο ὑπὸ Πισατῶν καὶ Καυκῶνων καὶ Πυλίων. Πλὴν τούτου πολλὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ ἀνεφέραμεν ἤδη, οἷον ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 662 καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 663 διατριβὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ἀθήναις, καὶ ἡ μεγάλη κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπανάστασις τῶν ἐνταῦθα ἑλλήνων, πλεῖστα δὲ ἕτερα θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τε τῷ παρόντι βιβλίῳ καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις, καθιστῶσι πρόδηλον ὅτι οἱ σλαῦοι κατέλαβον μὲν οὐκ ὀλίγα μέρη ἑλληνικῶν χω-

ρῶν καὶ ἰδίως τὰς ἐκτὸς τῶν πόλεων χώρας, ἀλλὰ εἰς τὰς πόλεις οὐδὲν ὁλόως κατώκησαν, καὶ ἐκτὸς δὲ τῶν πόλεων πολλὰ ἔτι τμήματα τῆς χώρας ἐξηκολούθουν κατεχόμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατοίκων. Τοῦτο δὲ τὸ συμπέρασμα ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε σωζομένων πολλῶν σλαυικῶν ὀνομάτων. Τῷ ὄντι, ὡς προείπομεν, πολλὰ ὑπάρχουσι τοιαῦτα ὀρέων, ποταμῶν, κωμῶν καὶ χωριῶν, ἀλλὰ πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ πόλεις, τοῦλάχιστον τῶν μεσημβρινωτέρων ἐλληνικῶν χωρῶν, διετήρησαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, ἐφθαρμένα μὲν πολλάκις, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον μαρτυροῦντα ὅτι ἔσωζον τὴν ἀρχαίαν ρίζαν. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ, καταλαβούσαι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, τὴν ἕνω Μοισίαν καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, ἤρχισαν ἐκτοτε καταβαίνουσαι πρὸς μεσημβρίαν, καὶ κατεστάθησαν ἐν μέρει διὰ τῆς βίας, ἐν μέρει διὰ συμβάσεων εἰς διάφορα τμήματα τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Ἠπειρῷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἴσως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ· περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ὁμολογουμένως εἰσῆλθον καὶ εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην διὰ τὴν τότε, ὡς προεῖρηται, συμβᾶσαν ἐκ ποικίλων αἰτιῶν πολλὴν ἐν αὐτῇ λειψανδρίαν, ὅχι ὅμως ὅτι ἐξόντωσαν τὴν ἐλληνικὴν φυλὴν. Περὶ τῶν σχέσεων εἰς ἃς αἱ σλαυικαὶ αὐταὶ φυλαὶ διετέλουν πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους τῆς χώρας, θέλομεν ἠμιλήσει ἐν ἐκτάσει ὅπως οὖν ἐν τῷ παρόντι μὲν δεκάτῳ βιβλίῳ, ἀλλὰ ἐν οἰκειοτέρῳ αὐτοῦ τέτῳ. Ἐν δὲ τῷ τριςκαίδεκάτῳ βιβλίῳ θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τοῦ ὀνόματος *Μωρέας*, ὅπερ εἶναι τὸ σημαντικώτατον τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων, τὰ ἃ ποῖα παρήχθησαν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι.

Εἶχον δὲ ἤδη παρέλθει δέκα ἔτη ἀφ' ἧς ἐβασίλευεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οὐδεμίᾳ ἀναφέρεται πρᾶξις αὐτοῦ ἀναγομένη εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελήφθη αὐτοῦ συστηματικώτερον, ἐπιμονώτερον, βιαϊότερον τοῦ πατρός. Εἶδομεν ὅτι μετώκισε τότε εἰς Θράκην πολλοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἰστανῶν χωρῶν ἵνα ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τοῦ λοιμοῦ προελθοῦσαν λειψανδρίαν. Ἐκ τῆς Ἀσίας ἰδίως μετήνεγκε Σύρους καὶ Ἄρμενίους· Σύρους μὲν ἐκ τῶν χωρῶν ὅσας ἀνέκτησε τῷ 746 ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκείνῃ τοῦ κράτους ἐπαρχίᾳ, Ἄρμενίους δὲ ἐκ

τῶν κατακτήσεων ὅσας διέπραξε τῷ 752 εἰς Ἀρμενίαν. ὅτε καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν ἀφῆρεσεν ἀπὸ τῶν ἀράβων. Καὶ προετίμησεν ὁ βασιλεὺς τὴν μετοικεσίαν τῶν νεωστὶ τούτων ἀνακτηθέντων ὑπηκόων, οὐ μόνον διότι μᾶλλον ἐκτεθειμένοι ὄντες εἰς τὰς ἀραβικὰς ἐπιδρομὰς, ἐκινδύνευον αὐθις ν' ἀποξενωθῶσι τοῦ κράτους, ἀλλὰ προσέτι διότι, καθὸ πρεσβεύοντες οἱ πλεῖστοι αἵρεσιν τινα σφόδρα ἐλευθεριάζουσαν, ἠδύναντο οἰκοῦντες περὶ τὴν βασιλεύουσαν νὰ ἀποβῶσι σύμμαχοι ἐπιτήδευοι εἰς τὰς καινοτομίας ὅσαι διεπράχθησαν, καὶ προέκειτο ἔτι νὰ διαπραχθῶσιν. Οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι, οἵτινες ὠνομάζοντο παυλικιανοὶ ἢ παυλιανῖται, ἐπενήργησαν ἔκτοτε πολὺ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ὅθεν εὐλόγον εἶναι νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτῶν πλειότερά τινα ἐνταῦθα, ὅτε κατὰ πρῶτον ἀπαντῶμεν τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Οἱ ἐν Περσίᾳ χριστιανοὶ εἶχον ἀνέκαθεν ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐγγχωρίου ζωροαστρικοῦ θρησκευματος. Τὸ θρήσκευμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐξώκειλεν εἰς πυρολατρείαν καὶ μέχρι τινὸς εἰς εἰδωλολατρείαν, περιεῖχε κατ' ἀρχὰς τὰ καθαρώτατα τῶν δογμάτων ὅσα παρήχθησαν ἐν Ἀσίᾳ, ἐκτὸς τοῦ ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ. Δὲν ἐθεοποιεῖ, οὐδ' ἐλάτρευε τὴν φύσιν, δὲν ἤγειρε ναοὺς καὶ βωμοὺς καὶ ἀγάλματα. Ἡ φύσις παρ' αὐτῶ δὲν ἦτο εἰμῆ ἢ ἀτελής εἰκὼν δύο ὑπερτέρων δυνάμεων, τοῦ Ὁρομάσδου (Aouramazdâ) καὶ τοῦ Ἀριμάν (Angrô-maînyous), οἵτινες ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου. Καὶ ἦσαν μὲν τὸ πρῶτον ἀγαθοὶ καὶ τέλειοι, ἀλλ' ὁ Ἀριμάν, ἐκπεσὼν τῆς τοιαύτης μακαριότητος διὰ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ, καὶ γενόμενος πονηρὸς, ἀντιπαλαίει ἤδη πρὸς τὸν Ὁρομάσδην· ἡ δὲ πάλη αὕτη εἶναι ἡ αἰτία παντὸς φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κακοῦ. Αἱ ποικίλαι τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου περιπέτειαι ἀποτελοῦσι τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου τούτου, μέχρις οὐ νικήσαντος ἐπὶ τέλους τοῦ Ὁρομάσδου, καὶ ἔπειτα συνδιαλλαγέντος πρὸς τὸν Ἀριμάν, ἀποκατασταθῆ αὐθις ἡ καθολικὴ εἰρήνη καὶ εὐδαιμονία. Τὰ δὲ δόγματα ταῦτα ἐξετράπησαν εἰς εἰδωλολατρείαν ἐκ τούτου, ὡς φαίνεται, ὅτι ὁ Ὁρομάσδης ἐλογίζετο παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ ὡς βασιλεὺς τοῦ φωτός, ὁ δὲ Ἀριμάν ὡς βασιλεὺς τοῦ σκότους· ὥστε κατὰ μικρὸν οἱ Πέρσαι, ἀντὶ τοῦ φωτός, ἐλάτρευσαν τὸν ἥλιον, τὸ πῦρ καὶ διαφόρους αὐτῶν προσωποποιήσεις. Ὅπως δὲ ποτε ἐκ τῆς συναφείας τῶν δύο ἐκείνων δυνάμεων τοῦ περσικοῦ δόγματος μετὰ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων προέκυψαν πρωϊμώτατα

παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Περσίας καὶ τῶν πέριξ χωρῶν, ποικίλαι αἰρέσεις, ἐξ ὧν πάλιν πολυειδῶς διὰ τοῦ χρόνου τροπολογουμένων, προῆλθεν εἰς μέσον περὶ τὸ 660 ἡ αἵρεσις τῶν λεγομένων παυλιανιτῶν.

Ἡ αἵρεσις αὕτη ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον περὶ Σαμόσατα τῆς Συρίας, ἀφ' ἧς διεδόθη ἔπειτα εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὸν Πόντον. Καὶ ἐπίστευον μὲν οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς, καὶ ἤλπιζον εἰς τὸν ἐπουράνιον πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καὶ τοῦ ἀοράτου κόσμου, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸν ὄρατὸν, τὸν ὑλικὸν κόσμον ὠμολόγουν τὰς δύο περσικὰς ἀρχάς, τοῦ πονηροῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ παυλιανῖται, ἀπεδέχοντο τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος· ἀλλ' ἀντὶ τῆς ὁμολογήσεως τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ πραγματικὰ πάθη τοῦ Ἰησοῦ, ἐφαντάσθησαν οὐράνιον τι σῶμα, διελθὸν ὡς διὰ σωλῆνος διὰ τοῦ σώματος τῆς Παρθένου, καὶ πρόσχημά τι σταυρώσεως, διαφυγούσης τὴν ματαίαν τῶν ἰουδαίων ὀργήν. Ἡ θεολογικὴ αὐτῶν διδασκαλία περιωρίζετο εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια, τὰς 14 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἀποκρούουσα τὴν τε παλαιὰν διαθήκην καὶ τὰς δύο καθολικὰς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπιστολάς. Λειτουργοὺς τῆς θρησκείας ἰδιάζοντας δὲν εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν γραφῶν, τοὺς παρ' αὐτῶν λεγομένους συνεκδήμους, οἵτινες ἠρμήνευον τὰ κείμενα μετὰ πλείστης ἐλευθερίας, καὶ δὲν διέφερον κατὰ τὸ σχῆμα, ἢ τὴν διαίταν, ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον τοῦ πλήθους τὸ ὁποῖον ἐδίδασκον. Πλὴν τούτου οἱ παυλιανῖται οὐδένα ἀπεδέχοντο ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον· οὔτε εἰκόνας, οὔτε σταυρὸν, οὔτε ἱερὰ λείψανα, οὔτε βάπτισμα, οὔτε μετάληψιν. Ὀνομάσθησαν δὲ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων παυλιανῖται διὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἐκείνην πρὸς τὸν ἀπόστολον Παῦλον εὐλάβειαν, ἐνῶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀπεκάλουν ἀπλῶς χριστιανούς, ἀποδίδοντες τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμαίων εἰς πάντας τοὺς ἀλλότρια αὐτῶν πρεσβεύοντας χριστιανούς, καὶ τὰ συνέδρια αὐτῶν ὠνόμαζον καθολικὴν ἐκκλησίαν.

Δὲν γνωρίζομεν πόσοι ἦσαν οἱ παυλιανῖται τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε' μετώκισεν εἰς Θράκην μετὰ τὸ 746 καὶ τοῦ 752 ἔτους. Ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐγένετο καὶ ἄλλη αὐτῶν ἐξ Ἀσίας μετοικεσία, ὥστε ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν οὐκ ὀλίγοι τὸν ἀριθμὸν, διότι μοῖραι ὀλόκληροι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ συνεκροτοῦντο ἐκ παυλιανιτῶν. Ἀλλ' ἴσως εἰς τὸν τοιοῦτον αὐτῶν πολλαπλάσια-

σμὸν συνετέλεσε καὶ ἡ διάδοσις τῆς αἵρέσεως εἰς τοὺς ἐγγχωρίους, ὧν οὐκ ὀλίγοι, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ἀπεδέξαντο τὰ δόγματα αὐτῆς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ παυλιανῖται οὗτοι ἐχρησίμευσαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ὡς σύμμαχοι τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέων περὶ τὴν παγίωσιν τῶν ὑπὸ τούτων διενεργηθεισῶν καινοτομιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς πρόμαχοι τῆς βασιλείας κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι κατὰ τὴν πάγκοινων ὁμολογίαν τῶν χρονογράφων οἱ συνήγοροι οὗτοι τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐνεπνέοντο, ὅπως πολλάκις συνέβη καὶ ἐν τῇ νεωτέρα Εὐρώπῃ, ὑπὸ ἐκθύμου ἀρειμανίου πνεύματος, διαπρέποντες διὰ τὸ φιλοκίνδυνον αὐτῶν, καὶ περὶ τοὺς πολέμους καὶ τὰς μάχας ἀκάθεκτον. Μετὰ παρέλευσιν δὲ μιᾶς καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατελύθη ἡ μεταρρύθμισις, οἱ καταδιωκόμενοι ταύτης ὀπαδοὶ εὖρον ἄσυλον παρὰ τοῖς παυλιανίταις ὅσοι ἔμειναν ἐν Ἀσίᾳ, καὶ συνταχθέντες μετὰ τούτων ἐπεχείρησαν ἀγῶνα μακρὸν καὶ φοβερῶτατον κατὰ τε τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ κατὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο. Ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν μὲν, ἀλλ' οἱ περισωθέντες ἐξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη, ὅπου δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ μίαν ὄλην πάλιν ἑκατονταετηρίδα, διαμαρτυρόμενοι ἐνόπλιως ὑπὲρ τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας, μέχρις οὐ ἐγένετο ἡ προαναφερθεῖσα δευτέρα αὐτῶν εἰς Θράκην μετοικεσία.

Τὸ περιεργὸν ὅμως εἶναι ὅτι ἐνῶ ἡ τῶν παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐξηλείφετο οὕτω βαθμηδὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς κοιτίδι, ἢ ἐν Θράκῃ παυλιανικὴ ἀποικία οὐ μόνον διέσωσε τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς καὶ τὸ δόγμα μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθει, ὡς εἶδομεν, παρέχουσα εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν τὰ ἄριστα τῶν ταγματῶν αὐτοῦ. Τὸ δὲ ἔτι περιεργότερον, ὁ Γίββων, ὅστις δὲν ἐξετίμησεν ἀποχρόντως τὴν ἀξίαν τῆς μεταρρυθμιστικῆς ἀποπείρας, τῆς κατὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα γενομένης ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ἐν μέρει διότι δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς κυριωτάτους αὐτῆς νόμους, ὁμολογεῖ οὐχ ἥττον, ὅτι ἡ τῶν παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὸ μέγα κίνημα τὸ ἀρξάμενον μὲν ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, θριαμβεύσαν δ' ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἑκκαίδεκάτης. Καὶ προσδιορίζει μάλιστα ὁ ἄγγλος ἱστορικὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἐπιφέρων ὅτι οἱ παυλιανῖται τῆς Θράκης, διὰ τῶν ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθον μετὰ τῆς Οὐγγαρίας, τῆς

Ἰταλίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας, διέδωκαν πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς τινὰς τῶν ἀρχῶν τῆς αἰρέσεως αὐτῶν, ἤτοι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρμηνείας, τὴν κατάργησιν τῆς ἱεραρχίας καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πίστεως συμβόλων, καὶ κατέθεσαν οὕτω τὰ πρῶτα τῆς νεωτέρας θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως σπέρματα.

Ἄλλ' ἢ εἰς Θράκην ἐγκατάστασις τῶν παυλιανιτῶν δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ τὸ προσίμιον ἄλλων σπουδαιοτέρων γεγονότων. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἔβλεπεν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ διοικητικὴν μεταρρύθμισιν ἔπραξε πολλὰ καὶ μεγάλα, κατέλιπεν ἡμιτελές τὸ ἔργον τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ὀρίσας μᾶλλον τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, ἢ ἐπιχειρήσας τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων. Αἱ εἰκόνας, ἐπανειλημμένως ἀπαγορευθεῖσαι, ἐξηκολούθουν ὑπάρχουσαι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰ δημόσια μέρη καὶ ἐτι μᾶλλον εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς οἰκίας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ὅστις ἦτο ἄνθρωπος πολὺ ἀποτομώτερος τοῦ πατρὸς, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ παρουσία αὕτη τῶν εἰκόνων ὑπέτρεφε τὰς προλήψεις τοῦ ὄχλου, τὰς ὁποίας μόνα τὰ βασιλικὰ διατάγματα δὲν ἴσχυον νὰ ἀνατρέψωσιν, ἀπεφάσισε νὰ προβῆ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν διαταγμάτων ἐκτέλεσιν. Ἐν ἔτει 752, ἐνῶ ἡσχολεῖτο εἰς τὰ τῆς μετοικεσίας τῶν παυλιανιτῶν, συνεκρότησε συγχρόνως ἐπανειλημμένα σιλέντια, ἵνα βουλευθῆ μετὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἐν τέλει περὶ τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διαταχθέντων. Ἐκ δὲ τῶν συζητήσεων, τῶν τότε γενομένων, ἐνόμισεν ὅτι ἤθελεν εὐκολυνθῆ πολὺ ἢ ὑπὸ τοῦ πλήθους παραδοχὴ τῆς καταλύσεως τῶν εἰκόνων, εἴαν ἡ κατάλυσις αὕτη ἐκυροῦτο ὑπὸ συνόδου οἰκουμενικῆς. Ὅθεν εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς συγκρότησιν τοιαύτης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει, τούσῃ μᾶλλον, ὅσῃ αἱ περιστάσεις ἐφαίνοντο κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην πρόσφοροι ὅπως οὖν εἰς τὴν ἀδιακώλυτον συγκρότησιν τοῦ συνεδρίου τούτου, καὶ τὴν εὐχερῆ ἐκτέλεσιν τῶν παρ' αὐτοῦ ἀποφασισθησομένων. Τῷ ὄντι μία τῶν μεγαλητέρων δυσχερειῶν ἃς ἠδύνατο πρὸς τοῦτο νὰ ἀπαντήσῃ ἦτο ἡ ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ἄλλὰ κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο μάλιστα τὸ ἔτος 753, ὁ τότε ἐπίσκοπος Ῥώμης Στέφανος Β', τοσοῦτον ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Ῥώμης, καὶ νὰ ἀπέλθῃ εἰς Γαλατίαν, ἵνα ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἡ-

γεμόνος τῶν Φράγκων Πιπίνου τοῦ μικροῦ. Καὶ ἐπέτυχε μὲν τὴν συνδρομὴν ταύτην, εἰς ἀμοιβὴν τοῦ ὅτι ἔχρισε τὸν ἡγεμόνα ἐκείνον βασιλέα τῶν Φράγκων καὶ πατρίκιον Ῥώμης. Ἀλλ' ὁ Πιπίνος δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὸν βασιλέα τῶν Λομβαρδῶν ὀριστικῶς εἰμὴ μετὰ δύο ἔτη, ὥστε ἐν τῷ μεταξύ ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης οὔτε καιρὸν, οὔτε διαθέσειν εἶχε νὰ ἀντιπράξῃ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον Ε'.

Ἐκ τούτων ὠφελούμενος συνεκάλεσεν οὗτος τῷ 753 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν οἰκουμένην αὐτοῦ σύνοδον, ἣτις ὅμως δὲν ἤρχισε τὰς συνεδριάσεις τῆς εἰμὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 754. Συνῆλθε δὲ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας, τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, καὶ ἡ πρώτη αὐτῆς συνεδρίασις ἐγένετο τῇ δεκάτῃ φεβρουαρίου. Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος εἶχεν ἀποθάνει κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἡ προεδρεία ἀνετέθη εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου Θεοδόσιον, υἱὸν τοῦ προδιατελέσαντος βασιλέως Ἀψιμάρου ἢ Τιβερίου, καὶ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Πέργης Παστιλλᾶν. Καὶ δὲν ἐξεπροσωπήθησαν μὲν ἐν αὐτῇ οὔτε ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, καὶ Ἱεροσολύμων, οὔδε ἀνεγνωρίσθη αὕτη ποτὲ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας πανηγυρικῶς κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ, μετὰ 33 ἔτη, συγκροτηθείσης ἐβδόμης οἰκουμένης συνόδου· οὐδὲν ἦττον ὅμως εἶναι πολυειδῶς ἀξιωμαθὲν διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ παρευρεθέντων ἀρχιερέων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς συμποσοῦται εἰς 348, καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ζητημάτων περὶ ὧν ἐπραγματεύθη, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς δυνάμεν νὰ ἐκπηγάσῃ διευκρίνησιν τοῦ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀλλοιωθέντος ἀληθινοῦ χαρακτῆρος τῶν χρόνων ἐκείνων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἀκέραια· ἀλλ' ὅσω ἀτελῆ καὶ ἂν ᾧσι, παρέχουσιν ἀκριβῆ ὁπωσοῦν ἔννοιαν περὶ τε τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Τὸ σκεπτικὸν μέρος τῶν ἐν Ἱερείᾳ γενομένων συζητήσεων δηλοῦται ἀποχρώντως ἐκ τῶν ἐπομένων ὀλίγων ἀποσπασμάτων. «Ὁ τῆς κακίας δημιουργὸς οὐκ ἠπόρησεν, εἶπον οἱ πατέρες τῆς συνόδου, κατὰ διαφόρους καιροὺς τε καὶ τρόπους· πονηρᾶς ἐπινοίας, ὥστε ὑπὸ χεῖρα δι' ἀπάτης ἐαυτῷ ποιῆσαι τὸ ἀνθρώπινον· ἀλλ' ἐν προσχήματι χριστιανισμοῦ τὴν εἰδωλολατρείαν κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπανήγαγε, πείσας τοῖς ἰδίῳ σοφίσμασι τοὺς πρὸς αὐτὸν ὄρωντας μὴ ἀποστῆναι τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ταύτην προσκυνεῖν καὶ ταύτην σέβασθαι, καὶ Θεὸν τὸ

ποίημα οἶεσθαι τῆ τοῦ Χριστοῦ κλήσει ἐπονομαζόμενον. Διὸ δὴ καθὼς πάλαι ὁ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀρχηγὸς καὶ τελειωτὴς Ἰησοῦς τοὺς ἑαυτοῦ πανσόφους μαθητὰς καὶ ἀποστόλους τῆ τοῦ παναγεστάτου πνεύματος δυνάμει ἐπὶ ἐκμειώσει τῶν τοιούτων κατὰ παντὸς ἐξάπέστειλεν, οὕτως καὶ νῦν τοὺς αὐτοῦ θεράποντας, καὶ τῶν ἀποστόλων ἐφαμίλλους πιστοὺς ἡμῶν βασιλεῖς ἐξανέστησε τῆ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος σοφισθέντας δυνάμει, πρὸς καταρτισμὸν μὲν ἡμῶν καὶ διδασκαλίαν, καθαίρεισιν δὲ δαιμονικῶν ὀχυρωμάτων ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔλεγξιν διαβολικῆς μεθοδείας καὶ πλάνης.» Ἡ δὲ ἀπόφασις τῆς συνόδου διετυπώθη ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς. «Ὁμοφώνως ὀρίζομεν ἀπόβλητον εἶναι καὶ ἀλλοτρίαν καὶ ἐβδελυγμένην ἐκ τῆς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας πᾶσαν εἰκόνα ἐκ πάσης ὕλης καὶ χρωματουργικῆς τῶν ζωγράφων κακοτεχνίας πεποιημένην. Μηκέτι τολμᾶν ἄνθρωπον τὸν οἰονδήποτε ἐπιτηδεύειν τὸ τοιοῦτον ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον ἐπιτήδευμα, ὃ δὲ τολμῶν ἀπὸ τοῦ παρόντος κατασκευάσαι εἰκόνα ἢ προσκυνῆσαι, ἢ στῆσαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν ἰδιωτικῷ οἴκῳ, ἢ κρύψαι, εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἶεν, καθαιρεῖσθω, εἰ δὲ μονάζων ἢ λαϊκός, ἀναθεματιζέσθω, καὶ τοῖς βασιλικαῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω, ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων, καὶ ἐχθρὸς τῶν πατρικῶν δογμάτων.»

Ἡ σύνοδος λοιπὸν τοῦ 754 οὐ μόνον ἀποβλήτους ἀνεκήρυξεν ἐκ τῆς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κατασκευὴν, καὶ αὐτὴν τὴν ὁπουδήποτε ἀνάρτησιν καὶ προσκύνησιν, καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόκρυψιν πάσης τοιαύτης εἰκόνας ἐπὶ διαφόροις ποιναῖς ἀπηγόρευσε. Ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦς ῥητῶς ἀνωμολόγησεν ὡς Θεοτόκον τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν, καὶ τὴν ἀγιότητα ἀπάντων τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως, προσεπιβαλοῦσα εἰς τοὺς χριστιανούς ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος, ἵνα ἐξαιτῶνται τὰς πρὸς τὸν ὕψιστον ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβείας καὶ τὰς προσευχὰς αὐτῶν. Τοῦτο ἐξάγεται ῥητῶς ἐκ τῶν δύο ἐπομένων διατάξεων τῆς συνόδου. «Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοτόκον, ὑπερτέραν τε εἶναι πάσης ὁρατῆς καὶ ἀοράτου κτίσεως, καὶ μετὰ εἰλικρινοῦς πίστεως τὰς αὐτῆς οὐκ ἐξαιτεῖται πρεσβείας, ὡς παρρησίαν ἐχούσης πρὸς τὸν ἐξ αὐτῆς τεχθέντα Θεὸν ἡμῶν, ἀνάθεμα. Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ ἅπαντας τοὺς ἀπ' αἰῶνος καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἁγίους πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ χάριτι τῷ Θεῷ εὐαρεστήσαντας, τιμίους εἶναι ἐνώπιον αὐτοῦ ψυχῇ τε καὶ σώματι

καὶ τὰς τούτων οὐκ ἐξαιτεῖται προσευχάς, ὡς παρηπίαν ἔχόντων ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβεύειν, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ἀνάθεμα.»

Αἱ τελευταῖαι αὗται διατάξεις ἦσαν βεβαίως καθ' ὅλα σύμφωνοι πρὸς τὰ καθεστῶτα· μόνον δὲ διὰ τῆς πρώτης ἐψηφίσθη καινοτομία σπουδαία, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δύο τινὰ εἶναι ἄξια σημειώσεως. Οὐδεμία ἀναμφιβόλως βία ἐγένετο εἰς τὴν σύνοδον καὶ οὐδὲ ἀντιλογία τις σπουδαία προέκυψεν ἐν αὐτῇ. Ὁ Σλόσσερ παρατηρεῖ ὁρθῶς, ὅτι, ἂν τοιοῦτό τι συνέβαινε, οἱ πατέρες τῆς ἐν Νικαίᾳ δευτέρας συνόδου, οἱ τὰς εἰκόνας ἀναστηλώσαντες, καὶ μετὰ πολλῆς περιεργείας ἐξελέγξαντες τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, δὲν ἤθελον παραμελήσει νὰ καταδείξωσι τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀρχῆς, ἢ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν ἀρχιερέων. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἀνεπιπρεάστου καὶ ὁμοθυμοῦ ἐνεργείας τῆς ἐν ἔτει 754 συγκροτηθείσης συνόδου συνάγεται προδήλως ὅτι ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἠσπάζετο τὴν καινοτομίαν. Πλὴν τούτου δὲ ἀνάγκη ὡσαύτως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι, οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως περιέστειλαν αὐτὴν ὅσον ἐνδέχεται, μὴ ὑπερβάντες ὄριά τινα ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ διασεισθῶσιν αὐτὰ τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ὥστε οἱ πλείστοι τῶν ψόγων οὕς ὡς πρὸς ταῦτα ἀναγινώσκομεν, εἰς τοὺς πολεμίους τῆς μεταρρυθμίσεως χρονογράφους, κατὰ τῶν βασιλέων Λέοντος Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ε', ἀποδεικνύονται ἀνυπόστατοι. Πῶς συμβιβάζονται τῷ ὄντι οἱ προπαρατεθέντες δύο τελευταῖοι ὅροι πρὸς τὴν περὶ Λέοντος βεβαίωσιν τοῦ Θεοφάνους, καθ' ἣν «οὐ μόνον περὶ τὴν σχετικὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ὁ δυσσεβῆς ἐσφάλλετο προσκύνησιν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πρεσβειῶν τῆς πανάγνου Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ τὰ λείψανα αὐτῶν ὁ παμμίαρος, ὡς οἱ διδάσκαλοι αὐτοῦ ἄραβες, ἐβδελύττετο.» Ἡ μήπως τὰ αὐτὰ καὶ χεῖρονα δὲν κατηγορεῖ τὸν Κωνσταντῖνον, βεβαιῶν ὅτι διετέλεσε «πανταχοῦ μὲν τὰς πρεσβείας τῆς Παρθένου καὶ Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἀποκηρύττων, καὶ τὰ ἅγια λείψανα αὐτῶν κατορύττων καὶ ἀφανῆ ποιῶν.» Καὶ ὅμως ἡ μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ τῆς συνόδου ὁμοφροσύνη μαρτυρεῖ ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἐψήφισεν ὀλιγώτερα τῶν ὅσα ἐδόξαζεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε'. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ὑπῆρξε τολμηρότερος μᾶλλον, ἢ ἀτολμότερος τοῦ πατρὸς, ἔπεται ὅτι οὐδὲ ὁ Λέων Γ' ἐδόξαζε καινοπρεπέστερον τῶν ὅσα ὤρισεν ἡ σύνοδος. Τούτων δὲ τεθέντων ἐκ μόνης τῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν λόγων τοῦ Θεοφάνους πρὸς τοὺς ὅρους τῆς συνόδου ἐξάγεται ἄ-

ναμφισβητήτως ὅτι ὁ χρονογράφος οὗτος ψεύδεται ἀσυστόλως ἐλέγχων τοὺς βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως ὡς ζητήσαντας νὰ ἀπαγορεύσωσι, πλὴν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως καὶ τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων. Ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἀπηγορεύθη ἀληθῶς, τὰ περὶ τῶν πρεσβειῶν ὁμῶς τῆς Παναγίας καὶ τῶν ἁγίων πάτρια δόγματα, δηλαδὴ τὰ περὶ τῆς σχετικῆς λατρείας δόγματα οὐ μόνον δὲν κατηργήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων, πανηγυρικῶς ἐπεκυρώθησαν. Περὶ δὲ τῶν ἁγίων λειψάνων ἡ σύνοδος, καθ' ὅσον σώζονται τὰ πρακτικὰ αὐτῆς, οὐδὲν φαίνεται ῥητῶς ὄρισσα. Ἐν τούτοις ἐνῶ ὁ Θεοφάνης περὶ μὲν Λέοντος Γ' λέγει ἀπλῶς ὅτι ἐβδελύττετο τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, περὶ δὲ Κωνσταντίνου Ε' ὅτι ἀπεκήρυττε, κατώρυσσε, καὶ ἀφανῆ ἐποίηε αὐτὰ, ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἐκτραγωδεῖ πολὺ δεινότερον τὰ περὶ τούτου. «Πρὸς δὲ τούτοις, λέγει, καὶ τὸ πάσης ἀνοσιουργίας ἀνάμεστον ὄραν οὐκ ἐνάρκησαν. Τὰ γὰρ τῶν μακαρίων καὶ ἀοιδίμων μαρτύρων λείψανα ὑπὸ τῶν τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων συγκομισθέντα, καὶ ἐν τιμίοις κιθωρίοις σωρηδὸν ἐντεθέντα, ἀπογυμνώσαντες, πυρὶ κατηνάλωσαν, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς τοὺς διὰ πίστιν ἠθληκότας καταπατήσαι καὶ ἀτιμάσαι σπουδάσαντες.» Ἄλλ' ἐὰν τὸ παρά τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ λεγόμενον, ὅτι πυρὶ κατηνάλωσαν τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων, ἦτο ἀληθές, εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεοφάνης ἤθελεν ἀρκεσθῆναι νὰ κατηγορήσῃ τὸν μὲν Λέοντα Γ' ἀπλῶς ὡς βδελυττόμενον τὰ ἅγια λείψανα, τὸν δὲ Κωνσταντίνον Ε' μόνον ὡς κατορύσσοντα καὶ ἀφανῆ ποιῶντα αὐτὰ; Τὸ μόνον ὅπερ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνέβη εἶναι, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Νικαίᾳ δευτέρας συνόδου, ὅτι «σεπτοὶ νοοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων» διὸ ἡ σύνοδος αὕτη ὥρισε «γενέσθαι ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν λειψάνων μετὰ καὶ τῆς συνήθους εὐχῆς.» Δὲν ἀξιῶμεν βεβαίως ὅτι οὐδεμίαν ἐγένετο ὑπὸ τῶν νεωτεριστῶν ἀτομικῇ καὶ αὐτογνώμων παρεκτροπῇ. Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς συνόδου τοῦ 754 κατηγγέλθη τοιαύτη τις κατάχρησις, κατηγορηθέντος ἐνός τῶν ἐπισκόπων αὐτός ὅτι ἅγιον δίσκον τῶν ἀχράντων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων κατεπάτησε διότι ἐκτετύπωτο εἰκόνας σεπτὰς τοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς καὶ τοῦ Προδρόμου.» Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ ὄρισμός τῆς συνόδου ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τοιαύτην τινὰ παρεξήγησιν, καθ' ὅτι ἔλεγεν ἀπόβλητον πᾶσαν εἰκόνα ἐκ παντοίας ὕλης ὥστε ἐπεδέχετο μέχρι τινὸς τὴν

ἐρμηνείαν ὅτι ἀπηγόρευεν οὐ μόνον τὰς ἐπὶ σανίδων καὶ τοίγων ζωγραφίας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπὶ σκευῶν καὶ ἀμφίων. Οὐχ ἦττον ἡ σύνοδος, ὅσον ἔνεστι στενωῶς ἐρμηνεύουσα τὸν ὅρον αὐτῆς, διέταξε ῥητῶς νὰ μὴ ἀφαιρῶνται τοῦ λοιποῦ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἱερὰ σκευὴ καὶ ἄμφια δι' εἰκόνων κεκοσμημένα «καθὼς τοιαῦτα ὑπό τινων ἀτάκτως φερομένων προέγεγονεν.» Καταχρήσεις λοιπὸν συνέβησαν ἀναμφιβόλως· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ κρίνωμεν καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν μεταρρυθμίσειν ἐκ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἠδύναντο νὰ ἐξοκείλωσιν ὄχλοι ἀσύνητοι καὶ νεωτερισταὶ ἀκάθεκτοι, ἀλλ' ἐκ τῶν διατάξεων καὶ ὁρισμῶν τῶν βασιλέων καὶ τῆς συνόδου. Ἐκ δὲ τῶν διατάξεων τούτων καὶ ὁρισμῶν συνάγεται, ὅτι ἡ μόνη καινοτομία ἢ τότε γενομένη συνίσταται εἰς τὴν ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἀποβολὴν τῶν εἰκόνων, τῶν τε ἐπὶ σανίδων ἐζωγραφημένων, καὶ τῶν ἐπὶ τῶν τοίγων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ τὰ δόγματα τῆς πίστεως ἔμειναν ἀναλλοίωτα· ἰδίως οἱ εἰκονομάχοι δὲν ἔπαυσαν αἰείποτε τιμῶντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Παρεκτὸς δὲ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως, ἡ μόνη εὐλογος κατηγορία ἣτις ἐγένετο ἔτι κατὰ τῶν πατέρων τῆς προκειμένης συνόδου εἶναι, ὅτι δὲν ἠρκέσθησαν νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτὰς, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν οἰανδῆποτε αὐτῶν ζωγραφίαν ἀνεκήρυξαν ὡς ἐπιτήδευμα ἀσεβῆς καὶ ἀνόσιον, ἐπαγαγόντες πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καλὴν ἐκείνην τέχνην. Τίς ὅμως ἐπαναστατικὴ σύνοδος καὶ μάλιστα θρησκευτικὴ δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς ἀναλόγους καὶ ἔτι μείζονας ὑπερβολὰς, θέτουσα τὸν θρίαμβον τῶν δοξασιῶν αὐτῆς ὑπεράνω παντὸς ἄλλου κοινωνικοῦ συμφέροντος;

Αἱ συνεδριάσεις τῆς συνόδου ταύτης ἀρξάμεναι τῇ 10 φεβρουαρίου 754 ἐν Ἱερείᾳ, ἐξηκολούθησαν αὐτόθι μέχρι τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἡ σύνοδος συνεζήτησε καὶ ἀπεφάσισε τοὺς ἐν κεφλαίῳ προεκτεθέντας ὄρους, ἀναθεματίσασα ἐπὶ πᾶσιν ὀνομαστὶ τοὺς κορυφαίους ἀντιπάλους τῶν δοξασιῶν αὐτῆς ἦτοι τὸν πατριάρχην Γερμανὸν, Γεώργιον τὸν Κύπριον καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Τῇ δὲ 8 αὐγούστου διαπεράσαντες οἱ πατέρες τὸν Βόσπορον συνῆλθον ἐν μεγάλῃ πομπῇ μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, ἀφ' ἧς εἶχον ἀφαιρεθῆ πᾶσαι αἱ εἰκόνες. Ἐκεῖ ἀνεγνώσθησαν πανηγυρικῶς οἱ ὅροι τῆς συνόδου, καὶ ἀνευφώνησαν οἱ πατέρες τὸν βασιλέα ἀνακράζοντες· «σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ, ὅτι σὺ, βασιλεῦ, ἐλυτρώσω ἡμᾶς ἐκ τῶν εἰδώλων.» Μεθ' ὃ δὲ

βασιλεὺς ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ ἁμβώνος, καὶ κρατῶν τῆς χειρὸς τὸν ἐπίσκοπον Συλαίου Κωνσταντῖνον, προχειρισθέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἐγκαθίδρυσεν αὐτὸν εἰς τὸ νέον αὐτοῦ ἀξίωμα, ἐπευξάμενος μεγάλη τῆ φωνῇ «Κωνσταντίνου, οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, πολλὰ τὰ ἔτη.» Ἰδίως ἀξιοσημείωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ἡ πανηγυρική αὕτη ἀνακήρυξις τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως δὲν ἐγένετο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ὅπως ἦτο φυσικώτατον, ἀλλ' ἐν τῇ κατὰ τὰς Βλαχέρνας ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας· καὶ τοῦτο διότι ἡ τελετὴ αὕτη ἔπρεπε νὰ πανηγυρισθῇ ἐν ἐκκλησίᾳ γυμνωθείσῃ πάσης εἰκόνας, ἡ δὲ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας εἶχε διατηρήσει τὰς εἰκόνας αὐτοῦ, καὶ τοὶ παρῆλθον τριάκοντα περίπου ἔτη ἀφ' ἧς ἐπὶ ποιναιῖς ἀπηγορεύθη ἡ χρῆσις αὐτῶν ὑπὸ Λέοντος Γ'. Νέα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τῶν συναξαριστῶν, θρυλουμένων περὶ βιαίας ἐπὶ Λέοντος Γ' ἐκτελέσεως τῶν διαταχθέντων, εἰσὶν ἀνυπόστατα· διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ταῦτα ἐφηρμύζοντο διὰ τῆς βίας παντοῦ ἄλλοῦ παρεκτός τοῦ πρωτεύοντος τῆς βασιλευούσης ναοῦ;

Καὶ ἤδη προέκειτο νὰ διαπραχθῇ ἔργον δυσχερέστερον τοῦ προηγηθέντος· προέκειτο νὰ ἐκτελεσθῶσι τελευταῖον τὰ ψηφισθέντα, δηλαδὴ νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ εἰκόνας ἀφ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, ἀφ' ὅλων τῶν μοναστηρίων, ἀφ' ὅλων τῶν οἰκιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον· διότι ἂν ὁ ἀνώτερος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κλῆρος, καὶ αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ ἐνταῦθα τάξεις ἠσπάζοντο τὴν καινοτομίαν, ὁ ὄχλος, ὅλαι αἱ γυναῖκες καὶ αὐταὶ αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, ὅλοι οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ τέσσαρες ὑπατοὶ ἀρχιερεῖς, ὁ Ῥώμης, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων ἐνέμενον ἀνενδότως εἰς τὴν πατροπαράδοτον προσκύνησιν τῶν εἰκόνων· ἐν δὲ τῇ δύσει, ἵνα ἀπὸ αὐτῆς ἀρχίσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἐνεργηθέντων, ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι ἀφορμαὶ ἀντιστάσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ πάπας, ἐπειδὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 754 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 755 ἐκινδύνευεν ἔτι ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, δὲν ἐτόλμησε νὰ περιέλθῃ ἀμέσως εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως χρίσας τὸν Πιπῖνον βασιλέα τῶν Φράγκων καὶ πατρίκιον, ὃ ἐστὶ προστάτην τῆς πόλεως Ῥώμης, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἐμβάλλῃ εἰς Ἰταλίαν, ὃ δὲ Πιπῖνος κατετρόπωσε τοὺς Λομβαρδοὺς, ἠνάγκασεν αὐτοῦ νὰ παραχωρήσῃσι πολλὰς τῶν προη-

γουμένως κατακτηθεισῶν πόλεων, ἔθεσεν αὐτὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ ὁσημέραι ἐφαίνετο προθυμότερος νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτόν. Ἐντεῦθεν ὁ πάπας μετέβαλεν αὐθις ὕψος εἰς τὰς πρὸς τὸν ἡμέτερον βασιλέα σχέσεις αὐτοῦ καὶ ἤρξατο πάλιν ἀναφανδὸν ἀντιπολιτευόμενος. Ὁρμᾶτο δὲ εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν οὐχὶ ἐκ λόγων συνειδήσεως, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τούτου ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἐπιταχύνη τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν, γινόμενος διὰ τῶν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεισῶν παραχωρήσεων κοσμικὸς ἡγεμὼν τῆς Ῥώμης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν χωρῶν, ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις πλεονεκτήμασιν ἔμελλε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος, τὸ ὁποῖον πρὸ καιροῦ εἶχε συλλάβει τοῦ νὰ ἐπεκτείνῃ ἐπὶ ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ κυριαρχίαν. Ἰνα ματαιώσῃ τὰς ἀντενεργείας ταύτας ὁ Κωνσταντῖνος, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ κυριωτάτη τοῦ πάπα δύναμις ἐξεπήγαζεν ἐκ τῆς προστασίας τοῦ βασιλέως τῶν Φράγκων, ἀπεφάσισε τῷ 757 νὰ πέμψῃ πρὸς τοῦτον πρεσβείαν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ προσοικειωθῇ αὐτόν καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ οὕτω ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα τῆς δύσεως τὸ ἰσχυρότερον αὐτοῦ ὄπλον. Ἡ πρεσβεία αὕτη ἐκόμισεν ὡς δῶρον τὸ τότε πρῶτον εἰς τοὺς Φράγκους γνωστὸν γενόμενον ὄργανον, ἧτοι τὸ μουσικὸν ἐκεῖνο ὄργανον τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς σήμερον οἱ δυτικοὶ μεταχειρίζονται εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον ὑπῆρξε κατὰ τοῦτο ὅτι μικροῦ ἐδέησε νὰ καταπέισῃ τοὺς Φράγκους εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει προσφάτως ψηφισθέντων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ αὐτὸς πρεσβευτὰς εἰς Γαλατίαν, ἐπιτετραμμένους νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Ἡ ἐπιστολὴ ἣν ἔγραψε τότε πρὸς τὸν Πιπῖνον διελάμβανεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, ὁ ἄσπονδος οὗτος ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας, μελετᾷ ἐκστρατείαν κατ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐξαρχάτου τῆς Ῥαυέννης· καθικέτευε δὲ τὸ φίλτατον ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας τέκνον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν προστασίαν, μετὰ Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον Πέτρον, ἀνέθετεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας, νὰ σώσῃ δι' ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πέτρου τὴν χώραν, ἣν διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἶχε πρὸ μικροῦ ἀπαλλάξει ἐτέρων πολεμίων, καὶ προσεδόκα τοῦτο τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Πιπῖνος ἐγίνωσκεν ὅτι οἱ κατάρατοι ἐκεῖνοι Ἕλληνας δὲν κατεδίωκον τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης, εἰμὴ ἕνεκα τοῦ μίσους αὐτῶν κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν παραδόσεων τῶν ἁγίων πατέρων. Ὁ ἰταλὸς Μουρατόρης παρατηρεῖ ὀρθῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἡ

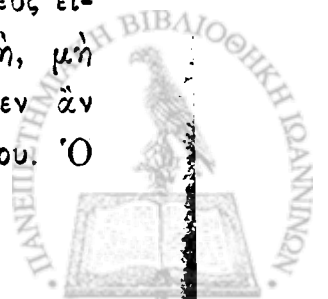

ὀρθοδοξία τῶν παπῶν δὲν ἦτο ἡ μόνη αἰτία τῆς κατ' αὐτῶν ὀργῆς τοῦ Κωνσταντίνου, ὑπῆρχε καὶ ἄλλη αἰτία θετικωτέρα, ὡς προείπομεν, τὴν ὁποίαν ὁμως οὗτοι ἀπεσιώπων. Ἦτο δὲ ἡ αἰτία αὕτη, ἡ αὐτογνώμων κοσμικὴ ἐξουσία, ἣν ἤρχισαν νὰ σφετερίζωνται εἰς Ῥώμην καὶ εἰς τὸ ἐξαρχάτον. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ καθολικώτατος Λεβὼ ἐπιφέρει ὅτι ἐκτοτε δυστυχῶς ἡ πολιτικὴ ἤρχισε νὰ μεταχειρίζεται τὴν θρησκευίαν ὡς ὄργανον τῶν συμφερόντων αὐτῆς. Ἄλλ' οὐδ' ὁ Πιπῖνος ἠπατήθη ἐκ τῶν προφάσεων ἐκείνων τοῦ πάπα· ἐδέχθη φιλικῶς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν, συνεζήτησε τὰς προτάσεις αὐτῆς μετὰ τῶν μεγιστάνων ἐν Κομπιέννη, καὶ ἀπεφάσισε τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν ἰδίας πρεσβείας, ὅπερ δυσηρέστησε τόσῳ μᾶλλον τὸν πάπαν, ὅσῳ καὶ αὐτὸς ὁ ἀπεσταλμένος αὐτοῦ Μαρίνος συνέπραττεν εἰς ταῦτα πάντα. Τῷ ὄντι οἱ Φράγχοι, ὅπως τὰ πλεῖστα γερμανικὰ φύλα, δὲν ἦσαν ἀνεκαθεν πολὺ προσηλωμένοι εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, ὥστε δὲν ἦτο ἀπίθανος ἡ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συνεννόησις μετὰ αὐτῶν καὶ τῶν ἡμετέρων. Ποικίλα ὁμως αἰτία ἐπήγαγον τὴν ματαίωσιν τῆς συνεννόησεως ταύτης. Οἱ Φράγχοι ἐπὶ τέλος ἐνόησαν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ πάπα ἠδύναντο νὰ λάβωσι τὴν ὑπερτάτην ἐπὶ τῆς Ἰταλίας κυριαρχίαν, καὶ ἐν γένει νὰ αὐξήσωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν ἐν τῇ δύσει, καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸ τούλάχιστον ἐνάμιλλον τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἀξιώματος τῶν ἡμετέρων βασιλέων. Πλὴν τούτου διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς τότε συγκοινωνίας αἰ μετὰξὺ Γαλλίας καὶ Ἑλλάδος σχέσεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι συνεχεῖς· καὶ ἦσαν τόσῳ ὀλιγώτερον συνεχεῖς, ὅσῳ οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀδιακόπως ἀντιπεριεσπῶντο ὑπὸ ποικίλων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξ οὗ ὠφελοῦμενοι οἱ πάπαι κατάρθουν νὰ κχτισχύωσιν αὐτῶν παρὰ τοῖς Φράγχοις. Ἐντεῦθεν, εἰ καὶ μετέπειτα ἐπανελήφθησαν αἱ ἀμοιβαῖαι πρεσβεῖαι, εἰς οὐδὲν ὁμως ἀπέληξαν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα.

Τοιαύτας πολιτικὰς μᾶλλον ἢ θρησκευτικὰς δυσκολίας δὲν ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντων εἰς τὰς χώρας, ὅσαι εἶχον ὑποταχθῆ εἰς τοὺς μωαμεθανούς. Ἄλλ' αἱ χῶραι αὗται διετέλουν ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, οἵτινες ἀπέκρουον τὴν περὶ τῶν εἰκόνων καινοτομίαν, καὶ συγχρόνως οὐδὲν εἶχον νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τῆς κοσμικῆς τοῦ βασιλέως ἐξουσίας. Ναὶ μὲν ὁ Θεοφάνης ἱστορεῖ, ὅτι Κοσμάς ὁ ἐπίσκοπος Ἐπιφανείας τῆς κατὰ Ἀπάμειαν

τῆς Συρίας, ἐγένετο ὁμόφρων τῆς κατὰ τῶν ἀγίων εἰκόνων αἰρέσεως τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος οὗτος κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν τριῶν πατριαρχῶν. Ὁ αὐτὸς Θεοφάνης διηγεῖται ὡσαύτως ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας διετέλει εἰς συνεχῆ ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον διαμηνύων αὐτῷ πάντα τὰ βουλευόμενα καὶ κινήματα τῶν Ἀράβων. Ἀλλὰ τὸ εὐγενὲς αἴσθημα τὸ ὁποῖον ὑπηγόρευε τὴν τοιαύτην τοῦ πατριάρχου διαγωγὴν, δὲν ἐτροπολόγει τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα, ὡς ἀπανταχοῦ, καὶ ἐνταῦθα ἴσως πλειότερον ἢ ἄλλαχοῦ, ὁ ἄλλος ἐκεῖνος τῆς ἀποτυχίας λόγος, ὃν προανεφέραμεν· ὁ λόγος ὅτι ἡ πλείστη τοῖς ἔθνευσι μερὶς ἦτο σφόδρα προσηλωμένη εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς πίστεως σύμβολα. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελούμενοι οἱ μοναχοὶ ὑπεκίνουν τὴν γενικὴν ἀντίστασιν, ἐξ ἧς ἐπὶ τέλος ἐματαιώθη τὸ ὅλον ἐπιχείρημα οὐ μόνον ἐν τῇ ἀπωτέρῳ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς χώραις ὅσαι ὑπήγοντο εἰς τε τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἀρχιερέων τῶν ψηφισάντων τὴν καινοτομίαν, καὶ εἰς τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, τοὺς συναξαριστὰς καὶ τινὰς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐξεστράπη ἐν ταῖς χώραις ταύταις εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων, εἰς φοβεράς βασάνους, μαστιγώσεις, τυφλώσεις, γλωττοκοπίας, καὶ ἄλλους ἀκρωτηριασμούς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι πρόδηλοι ὑπερβολαί. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν ἔδειξε βεβαίως τὴν μετριοπάθειαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἐξεστράπη ὅμως εἰς αὐτὰς προκαλούμενος ὑπὸ τῆς αὐθάδους ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν· καὶ τότε δὲ πάλιν δὲν κατήντησε ποτὲ εἰς τὰ τερατώδη ἐκεῖνα κακουργήματα, ὅσα ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ πολεμίων ἀσπόνδων. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ χρονογράφοι διηγοῦνται πολλὰ πράγματα, συνάγεται ὅποσον καθ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἀνεκτικός. Ὁ Θεοφάνης λ. χ. ἱστορεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς καλέσας τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον εἶπεν αὐτῷ· «ἄρτι τί ἡμᾶς βλάπτει, εἰάν λέγωμεν τὴν Θεοτόκον Χριστοτόκον; Ὁ δὲ περιπτουζάμενος αὐτὸν λέγει· «ἐλέησον, δέσποτα, μηδὲ εἰς ἐννοϊάν σου ἔλθῃ οὗτος ὁ λόγος· οὐχ ὄρας ὅσα στηλιτεύεται καὶ ἀναθεματίζεται Νεστόριος ὑπὸ πάσης τῆς ἐκκλησίας; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς εἶπεν, «ἐγὼ μαθεῖν θέλων ἠρώτησα· ἕως δὲ σοῦ ὁ λόγος.» ὁ γὰρ, μὴ ἐπαναλαμβάνῃς εἰς ἄλλον τινὰ τὸν λόγον τοῦτον. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ἐγένετό ποτε ὁ διάλογος οὗτος μεταξύ βασιλέως καὶ πατριάρχου. Ὁ

Νικηφόρος ὅστις διηγεῖται πολλὰ τῶν μεταξὺ αὐτῶν διατρεξάντων, δὲν ἀναφέρει τοιοῦτό τι. Ἄν ὅμως τὰ λεγόμενα ἐρρέθησαν, εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημεῖωτα. Ἐν πρώτοις μαρτυροῦσιν ὅποσον αἱ ἀνατρεπτικώτεραι δοξασίαι τῆς θρησκευτικῆς τῶν νεωτέρων χρόνων μεταρρυθμίσεως εἶχον ἐπικρατήσει ἔκτοτε ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἤρχετο εἰς τοιαύτας συζητήσεις πρὸς τὸν πατριάρχην. Ἀφ' ἐτέρου ὁ διάλογος ἐκεῖνος ἀποδεικνύει ὅποσον ὁ κληρὸς ἠγωνίζετο νὰ περιστείλῃ τὴν μεταρρυθμίσιν εἰς στενότατά τινα ὄρια, ἀποφεύγων πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ προσβάλλῃ τὰ θεμελιώδη τῆς πίστεως δόγματα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τοῦ διαλόγου ἐκείνου, ὅπως ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἐκτίθεται, καθίσταται ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἦτο ἄνθρωπος βίαιος, ὅσον συνήθως εἰκονίζεται.

Ἀξιοσημεῖωτος ὡσαύτως εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἱστοροῦσι τὸν φόνον τοῦ μοναχοῦ Ἀνδρέου, ὅστις ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, τὸ πρῶτον θῦμα τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἐκραγείσεως κατὰ τῶν ὄρων τῆς συνόδου. Ἐξαιρέτως κατεκραύγαζον κατὰ τῶν ὄρων τούτων, ὡς γνωρίζομεν, οἱ μοναχοὶ, καὶ ἐπειδὴ ἡ κυβέρνησις ἀπηγόρευσε τὴν τοιαύτην θορυβώδη κατὰκρισιν, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ εἰρημένος Ἀνδρέας ὁ ἐπικληθεὶς καλυβίτης, Κρής δὲ ὢν τὸ γένος, κατέφυγον εἰς ἔρημα μακρὰν τῆς πρωτευούσης οἰκητήρια. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἀνδρέας ἐγκαταλιπὼν τὴν ἐρημίαν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἀγίου Μάμαντος ὅπου παρέυρίσκετο ὁ βασιλεὺς, διασχίζει τὸ πλῆθος, πλησιάζει εἰς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα καὶ γεγωνυῖα τῆ φωνῆ, ἐρωτᾷ αὐτὸν, διατι εἰάν ἦναι χριστιανός, προξενεῖ τοσαύτας εἰς τοὺς χριστιανούς συμφοράς. Ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ συλληφθῇ καὶ νὰ φυλακισθῇ· ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν καλέσας τὸν ἄνθρωπον ἐπροσπάθησε νὰ πείσῃ αὐτὸν ὅποσον ἄδικον εἶχεν, ὑβρίζων τοιοῦτοτρόπως τὴν βασιλείαν. Ὁ Ἀνδρέας ὅμως ἀντὶ νὰ μεταβάλλῃ ὕφος καὶ τρόπον, ἀπεκάλεσεν αὐτὸν νέον Οὐάλεντα καὶ Ἰουλιανόν, ἐφ' ᾧ ὁ βασιλεὺς παροξυνθεὶς παρήγγειλε νὰ μαστιγωθῇ ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, καὶ ἔπειτα νὰ φονευθῇ. Δὲν θέλομεν δικαιολογήσει τὴν πράξιν ταύτην τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀλλ' εἰάν ἡ πρὸς τὰ πάτρια δόγματα ἀφοσίωσις ἦναι ἀξιοσέβαστος, ἔχει καὶ ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ καθήκοντα οὐδὲν ἥττον σεβαστά. Ὁ βασιλεὺς ἐδικαιούτο νὰ ἀπαγορεύσῃ τὰς κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου στασιαστικὰς διαδηλώσεις· ἐδικαιούτο νὰ διατάξῃ τὴν σύλληψιν ἀνθρώπου, ὅστις πρὸς κοινὸν σκάνδαλον ἐξύβρισεν αὐτὸν

δημοσία· ἔδειξεν ἔπειτα ἀνοχὴν καὶ συγκατάβασιν, ἀγωνισθεὶς νὰ συνεισίστη τὸν παράβατον τοῦ νόμου μοναχόν· καὶ ἐπὶ τέλους ἦτο φυσικώτατον νὰ ὑπερβῆ ἢ ὀργὴ αὐτοῦ πᾶν μέτρον, ὅταν ἤκουσε τὸν ἄνθρωπον, πρὸς ὃν ἐφέρθη μετὰ τσαύτης ἐπεικειίας, ὑβρίζοντα αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Ἴσως ἠδύνατο νὰ ἀρκεσθῆ εἰς τὴν φυλάκισιν αὐτοῦ· ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ διαγωγή τοῦ μοναχοῦ ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ φέρῃ εἰς ἀγανάκτησιν καὶ τὸν μειλιχιώτερον τῶν ἡγεμόνων ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε τιμωρία πολιτικοῦ μᾶλλον κάκουργήματος ἢ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ βασιλεὺς ἀνέδειξεν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἀρετὰς ὁμολογουμένας καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, τούλαχιστον τῶν πλειοτέρων. Εἶδομεν (σελ. 312 καὶ ἐπομ.) ὅτι πρὸ ὀγδοήκοντα περίπου ἑαυτῶν οἱ Βούλγαροι εἶχον καταλάβει ὀριστικῶς τὴν μεταξύ Ἰστρου, Αἰμου, Εὐξείνου πόντου καὶ Σερβίας χώραν, καὶ ὅτι ὁ τότε βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπὶ πληρωμῇ εἰς αὐτοὺς ἐτησίας εἰσφορᾶς. Ἐκτοτε οἱ Βούλγαροι περιῆλθον εἰς ποικίλας καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμίας σχέσεις πρὸς τοὺς ἡμετέρους· ἡ πληρωμὴ τῆς συμφωνηθείσης εἰσφορᾶς ἔπαυσεν ἐπ' ἐσχάτων δὲ, ἀφ' ἧς μετῴκηθησαν εἰς Θράκην, περὶ αὐτὰ τῆς Βουλγαρίας τὰ σύνορα, οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι σύροι καὶ ἀρμένιοι, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν μικρὸν ἀνωτέρω, οἱ Βούλγαροι ὑποπτεύσαντες ὅτι δεινὸν τι παρασκευάζεται κατ' αὐτῶν, ἠθέλησαν νὰ προλάβωσι τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπήτησαν τὴν ἐπανάληψιν τοῦ φόρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεμάχησαν μετὰ τῶν σλαυικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες ἦσαν πρὸ καιροῦ ἐγκατεστημένοι εἰς Μακεδονίαν. Ὁ βασιλεὺς, ἐννοεῖται, ἀπέκρουσε τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, καὶ τότε οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι ἐπεχείρησαν τῷ 758, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συμμάχων Σλαύων, ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας εἰς τὴν Θράκην. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐστράτευσε τὸ πρῶτον κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ σλαυικῶν ἀποικιῶν, καὶ κατατρόπωσας αὐτάς, πολλοὺς μὲν σλαύους ἀπήγαγεν εἰς αἰχμαλωσίαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἠνάγκασε νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἐτράπη ἀμέσως κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ νικήσας αὐτοὺς ἐδίωξε κατὰ κράτος καὶ πλείστους ἐφόνησε. Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐξέπεμψε ναῦς πεντακοσίας διὰ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸν Ἰστρου ποταμόν, ἐξεστράτευσε δὲ καὶ αὐτὸς διὰ ξηρᾶς ἐπὶ τοὺς πολέμιους ἐ-

κείνους. Καὶ ὁ μὲν ἐπὶ στόλου στρατὸς πολλὴν ἐπήγαγε δῆωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Βουλγαρίας. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπαντήσας τοὺς Βουλγάρους κατὰ τὰς λεγομένας Μαρκέλλας, φρούριον πλησιέστατα εἰς τὴν χώραν αὐτῶν κείμενον, κατετρόπωσεν αὐτοὺς αὐθις, καὶ καθυπεχρέωσε νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην, δίδοντας ἡμέρους περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς. Δυστυχῶς κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, 759, εἰς τῶν στρατηγῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἠττήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐν Ἀσίᾳ, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ πέμψῃ αὐτόθι μέρος ἀξιόλογον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελούμενοι οἱ πρὸ μικροῦ ζητήσαντες καὶ λαβόντες εἰρήνην Βούλγαροι, ἐπέπεσον κατὰ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ἔνεκα τῶν σπονδῶν διέτριβον ὀπωροῦν ἀμερίμνως ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἴμου, καὶ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην οἱ ἐπίβουλοι ἐκεῖνοι πολέμιοι ἐφόνευσαν δύο στρατηγούς καὶ πολλοὺς κατωτέρους ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας, ἐκυρίευσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἄλλους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἀτυχίᾳ ταύτῃ μάλιστα ἀνέδειξε τὴν καρτερίαν αὐτοῦ καὶ τὴν δεξιότητα. Ἐπιχειρήσας τὴν συγκρότησιν νέου στρατοῦ, περιωρίσθη μὲν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ ὀχυρά τινα χωρία περὶ τὰ σύνορα τῶν Βουλγάρων, ἀλλ' ἔφερον αὐτοὺς καὶ διὰ μόνου τούτου τοῦ κινήματος εἰς πλείστην ἀμηχανίαν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μετ' οὐ πολὺ κατέπεισεν ὑπὲρ τὰς 200,000 σλαύων νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Βουλγαρίαν, καὶ νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς Βιθυνίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας παρὰ τὸν Ἀρτάνην ποταμόν. Πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα σπουδαῖα γεγονότα, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Θεοφάνης ἐνόμισε περιττὸν νὰ ἀναφέρῃ τὰς ἐπανειλημμένας νίκας τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἰδίως τὸ περὶ Μαρκέλλας κατόρθωμα, περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἴμου ἐπελθοῦσαν συμφορὰν, ἐν ᾗ ὁ πολὺ ἐπιτομώτερος Νικηφόρος μνημονεῦει δπωςοῦν ἐκτενωῶς τῶν θριάμβων ἐκείνων· νέα αὕτη ἀπόδειξις τῆς ὀλιγῆς τοῦ πρώτου εἰλικρινείας. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ Λεβὼ συμμεριζόμενος μετὰ 800 ἔτη τὰ πάθη τοῦ Θεοφάνους, ἀπεσιώπησεν ὡσαύτως τὰς τοῦ Κωνσταντίνου νίκας.

Ἐν τούτοις οἱ Βούλγαροι, βλέποντες ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνανέωσιν τῆς εἰσφορᾶς ἣτις ἄλλοτε ἐπληρώνετο εἰς αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένα ἔπαθον ἀτυχήματα, καὶ ἤδη δεινῶς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἠπειλοῦντο, ἀπέδωκαν ταῦτα εἰς τοὺς πολλοὺς ἡγεμονίσκους, ὑπὸ τῶν ὁποίων κληρονομικῶς ἐκυβερ-

νῶντο, καὶ φονεύσαντες ἢ ἀποβαλόντες αὐτοὺς, ἀνέδειξαν τῷ 762 ἡγεμόνα ἓνα ὀνόματι Τελέτσην, ἄνθρωπον νέον καὶ τολμηρὸν, δι' οὗ ἤλπισαν νὰ βελτιώσωσι τὰ καθ' ἑαυτοὺς. Ὁ νέος ἡγεμὼν ἀθροίσας ὄχλον μάχιμον ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς κατὰ τινων ἑλληνικῶν χωρίων καὶ φρουρίων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτιμωρήθη δεινῶς. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος, ἀπαρτίσας τελευταῖον τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Τελέτση ἀπὸ ξηρᾶς ἅμα καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἡ ναυτικὴ δύναμις ἦν ἐξαπέστειλε διὰ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸν Ἰστρον ποταμὸν συνέκειτο κατὰ μὲν τὸν Θεοφάνην, ἐκ διςχιλίων πλοίων, κατὰ δὲ τὸν Νικηφόρον, ἐκ πεντακοσίων· καὶ ὁ μὲν ὀνομάζει τὰ πλοῖα ταῦτα χελάνδια, ὁ δὲ ἵππαγωγούς ναῦς. Ἀμφότεροι δὲ λέγουσιν ὅτι ἅπαντα ἐκόμιζον ἀνὰ δῶδεκα ἵππους. Συγχρόνως δὲ ὁ βασιλεὺς ἐξεστράτευσε τῷ 763 διὰ ξηρᾶς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ Τελέτσης, περιχαρακωθείς, παρέμεινε εἰς τὰ ὄχυράματα αὐτοῦ· ἀλλὰ τῇ 30 ἰουνίου, λαθὼν ἰσχυρὰς ἐπικουρίας ἐκ τῶν παρακειμένων σλαυικῶν ἐθνῶν, ἐπῆλθε κατὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ, σταθμεύοντος περὶ Ἀγχίαλον· καὶ ἐκεῖ συνεκροτήθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην μάχη πεισματώδης, καθ' ἣν οἱ Βούλγαροι ὀλοσχερῶς κατετροπώθησαν, πλείστων μὲν πεσόντων ἐξ αὐτῶν, οὐκ ὀλίγων δὲ ζωγρηθέντων, ἐν οἷς καὶ ἄνδρες τῶν ἐπιφανεστέρων. Ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ ἐτέλεσεν ὁ Κωνσταντῖνος θρίαμβον μεγαλοπρεπῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰσελθὼν ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς παρεσκευασμένου, κομίζοντος λάφυρα πολυτελῆ, καὶ συνεπαγομένου δεσμίους τοὺς αἰχμαλωτευθέντας ἐχθρούς. Μεταξὺ τῶν λαφύρων ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου καὶ δύο χρυσοὶ λουτήρες, οἵτινες εἶχον κατασκευασθῆ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν Σικελίᾳ, καὶ ἦγον ἕκαστος ὀλίγην χρυσοῦ ὀκτακοσίων περίπου λιτρῶν. Μετὰ δὲ τὸν θρίαμβον οἱ αἰχμάλωτοι παρεδόθησαν εἰς τοὺς δῆμους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν ἔξω τῆς χρυσοῦς πύλης. Ἡ πράξις αὕτη δεικνύει βεβαίως τὴν ἀγριότητα τῶν τότε ἠθῶν. Ἀλλ' ἡ ἀγανάκτησις ἦν ἐκφράζει ὁ Σλόσσερ ἕνεκα αὐτῆς, ὀνομάζων τοὺς μὲν κατοίκους τῆς πόλεως ὑαίνας, τὸν δὲ ἡγεμόνα αὐτῶν τίγριν, εἶναι νομίζομεν ὀλίγον ὑπερβολικὴ· διότι οἱ ἄνθρωποι πρέπει ἐν γένει νὰ κρίνωνται κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν χρόνων ἐν οἷς ζῶσιν, οἱ δὲ βάρβαροι πρὸς τοὺς ὁποίους ἠναγκάζετο νὰ ἀντιπαλαίῃ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐξώκελλον καθ' ἑκάστην εἰς φοβερωτάτας σφαγὰς καὶ βασάνους. Ἰδίως δὲ ἡ προκειμένη τιμωρία ἐγένετο εἰς ἀνταπόδοσιν πολλῶν ὁμοίων ἢ

καὶ χειρόνων κακουργιῶν ὅσας διέπραττον οἱ Βούλγαροι, οἵτινες πρὸ μικροῦ ἔτι, παραβάντες τὰς μετὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἤτταν συνομολογηθείσας συνθήκας, ἐπέπεσον ἐπιβούλως κατὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ, διατρίβοντος ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἴμου ἀμερίμνως, ἕνεκα τῆς γενομένης εἰρήνης.

Ἡ περὶ Ἀγχίαλον νίκη ἐταπείνωσε δεινῶς τοὺς Βουλγάρους. Στασιάσαντες τότε κατὰ τοῦ Τελέτση καὶ ἀποκτείναντες αὐτόν τε καὶ τοὺς συνάρχοντας αὐτοῦ, ἀνηγόρευσαν κύριον Βουλγαρίας (διότι οὕτως οἱ ἡμέτεροι ὠνόμαζον τὸν ἡγεμόνα τῆς χώρας ταύτης) Σαβῖνον, τὸν γαμβρὸν ἐνὸς τῶν προτέρων ἡγεμόνων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Σαβῖνος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποβάλη εἰς τὸν βασιλέα αἴτησιν εἰρήνης, οἱ Βούλγαροι, ἀφοῦ ἐν συνόδῳ ἀντέστησαν εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ ἐνεργούμενα, λέγοντες ὅτι τοιοῦτοτρόπως παρασκευάζει τὴν ὑποδούλωσιν τῆς χώρας αὐτῶν, ἔπειτα ἐστασίασαν κατὰ τοῦ νέου ἡγεμόνος, ὅστις κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Μεσημβρίαν καὶ ἔπειτα εἰς Κωνσταντινούπολιν παρὰ τῷ βασιλεῖ. Ἀνηγορεύθη δὲ ἕτερος κύριος, ὃν ὁ Θεοφάνης ὀνομάζει Παγανόν· ἀλλὰ καὶ οὗτος ὑπῆρξεν ἀτυχῆς εἰς τὸν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' πόλεμον, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ προσωπικὴν μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν, διατρίβοντος ἐν τινι τῶν περὶ τὰ μεθόρια φρουρίων. Καὶ παρέστη λοιπὸν ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων τεταπεινωμένος καὶ ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων ἀρχόντων παρακολουθούμενος, ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔχων παρακαθήμενον τὸν Σαβῖνον, ὠνείδισε τοὺς βαρβάρους διὰ τὴν ἀταξίαν αὐτῶν, καὶ τὴν εἰς τὸν Σαβῖνον ἀπείθειαν, καὶ ἀπήτησε νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐθις αὐτόν ἡγεμόνα· ἐκράτησε μάλιστα εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, διορίσαντα ἐπίτροπον, ἵνα κυβερνᾷ τὴν Βουλγαρίαν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔτει 765.

Ἄλλ' ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἀνεδείκνυτο νικηφόρος ἐν τοῖς πεδίαις τῆς μάχης, κατετρύχετο ὑπὸ πολλῶν δεινῶν, ἕνεκα τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου. Πρωταγωνίσταί τῆς κατὰ τούτων ἀντιστάσεως ἦσαν πάντοτε οἱ μοναχοί, οἵτινες δὲν ἤρκοῦντο νὰ ἀμφισβητῶσι τὴν ὀρθότητα τῆς ψηφισθείσης μεταρρυθμίσεως, δὲν ἤρκοῦντο νὰ ὑβρίζωσι καὶ νὰ ἀναθεματίζωσι πάντας τοὺς ἀλλοτριοφρονοῦντας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα ἀναφανδὸν ἐλοιθόρουν, καὶ δὲν ἔπαυον προτρέποντες ἀπροκαλύπτως ὅλον τὸν κόσμον νὰ καταπολεμήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου

τὰ ἀποφασισθέντα. Οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ συναζχρισταὶ, οἵτινες ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον διωγμὸν φοβερῶτατον, ἔπρεπεν, ἂν ἦσαν, δίκαιοι, νὰ παρατηρήσωσιν ὅτι οἱ ἀντιδοξοῦντες ἐπρῆξαν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα προκαλέσωσι τὸν διωγμὸν τούτου, καὶ ὅτι ἔδωκαν μάλιστα αὐτοὶ πρῶτοι τὸ παράδειγμα τοῦ διωγμοῦ, διότι, ἀναθεματίζοντες τοὺς ἑτεροδοξοῦντας καὶ διενεργοῦντες τὴν βιαίαν κατ' αὐτῶν ἀντίστασιν, ὑπεδείκνυσαν ἀρκούντως εἰς ποίαν κατὰπίεσιν ἔμελλον νὰ ἐκτραχηλισθῶσιν ὅταν ἤθελον λάβει τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας. Καὶ ἔπειτα ἀναρίθμητα μὲν λέγουσιν ἀορίστως οἱ χρονογράφοι τὰ θύματα τοῦ διωγμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὄνομαστὶ ὅμως ὀλιγίστους ἀναφέρουσι τοὺς παθόντας. Βεβαίως εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἡ μεταρρυθμίσις φέρει τὸ στίγμα τῶν θυμάτων τούτων, ὅσον εὐάριθμα καὶ ἂν ᾖσιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἱστοροῦνται τὰ περὶ αὐτῶν, καθίσταται πάλιν πρόδηλον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἄκων καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παροξυνόμενος ἐξετράπη εἰς τὰς βαιοπραγίας ἐκεῖνας.

Μετὰ τὸν μοναχὸν Ἀνδρέαν ἐθανατώθη τῷ 765 ὁ μοναχὸς Στέφανος. Ὁ Στέφανος διέτριβεν εἰς μονὴν τινα κειμένην κατὰ τὴν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄσιανὴν παραλίαν. Ἦτο ἀνὴρ χρηστός καὶ θεοφιλῆς, δὲν περιωρίζετο ὅμως εἰς τὸ νὰ ἐμμένῃ ἀφωσιωμένος εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις, καὶ νὰ ἐξακολουθῇ προσκυνῶν τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ κατεκράυγαζεν ἀδιακόπως κατὰ τῆς συνόδου, προκαλῶν τὰς ἀρὰς τῆς ἐκκλησίας κατὰ παντὸς ὅστις ἐφρόνει ἄλλα ἢ ὅσα ἐφρόνει αὐτός, καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ εἰκονολατρῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐπεμφε πρὸς αὐτὸν τὸν πατριάρχην καὶ ἄλλους ἱεράρχας ἵνα τὸν καταπέσωσι νὰ ὑπογράψῃ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Ὁ Στέφανος ἀπεποιήθη, καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποποιηθῇ νὰ ὑπογράψῃ πράγματα ἀντιβαίνοντα εἰς τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἤσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ ὑποθάλη τὴν ἀντίστασιν τῶν εἰκονολατρῶν, καὶ μάλιστα τῶν εἰκονολατρῶν τῆς γείτονος πρωτευούσης, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὸν ἐκεῖθεν, καὶ διέταξε νὰ μεταφερθῇ εἰς Προκόννησον τῆς Προποντιδίδος. Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν εἰς πολλοὺς μοναχοὺς, συγχρόνως μετὰ τοῦ Στεφάνου ἐκ τῆς μονῆς ἐκείνης ἐξωσθέντας, νὰ συνοδεύσωσιν εἰς Προκόννησον καὶ νὰ περιστοιχίσωσιν αὐτὸν ἐκεῖ, γινόμενοι ἀκροαταὶ, θεαταὶ καὶ κήρυκες τῶν λόγων καὶ

τῶν θαυμάτων αὐτοῦ. Ὁ Στέφανος ὁμως οὐδὲ ταύτην τὴν ἀνοχὴν τοῦ βασιλέως ἐξετίμησεν, ἀλλ' ἀναχωρήσας ἐκ Προκοννήσου, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ πρακτικωτέραν κατὰ τῶν καθεστώτων ἀντιπολιτευσιν. Ὁ βασιλεὺς καίπερ ἐδικαιοῦτο τότε νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς δίκην, δὲν ἔπραξεν ἀμέσως τοιοῦτό τι, καλέσας δὲ τὸν Στέφανον ἐπεχείρησε νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἴσως μεταπέισῃ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν τῷ μέσῳ ὁμως τῆς συζητήσεως, ὁ Στέφανος, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἐπίσης σεβαστὴ ὅσον καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτός, λαμβάνει νόμισμα φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, ρίπτει αὐτὸ κατὰ γῆς, τὸ καταπατεῖ καὶ λέγει ὅτι ἂν ὁ μὴ σεβόμενος τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ δὲν προσβάλλῃ τὸν Ἰησοῦν αὐτὸν, δικαιοῦται καὶ αὐτός νὰ καταπατήσῃ τὸ νόμισμα ἐκεῖνο, μὴ παραβαίνων τὴν εἰς τὸν βασιλέα ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Οἱ παρестῶτες εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην ἄρχοντες ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσιν ἀμέσως τὸν τολμηρὸν πρόμαχον τῆς εἰκονολατρείας, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε' ἐμπόδισε τὴν βιαιοπραγίαν ταύτην, ἀλλὰ διέταξε νὰ ἀπαχθῇ ὁ Στέφανος εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ νὰ δικασθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους, ὡς ὑβριστῆς τοῦ βασιλέως. Ὀπόσῃν δὲ καὶ πάλιν ἀνοχὴν ἔδειξεν ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς βουλομένους νὰ προσέρχωνται πρὸς αὐτὸν, ἐν τῇ φυλακῇ τοῦ πραιτωρίου διαμένοντα, καὶ νὰ ἀκούωσι νυχθημερὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ τὰς ψαλμωδίας. Ἐκ τῶν μετέπειτα ἱστορουμένων, φαίνεται, ὅτι δίκη δὲν ἔγινεν, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τέλος ὁ βασιλεὺς ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν διέταξε νὰ θανατωθῇ ὁ Στέφανος, καὶ ὅτι ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὄχλου.

Ἡ πεισματώδης αὕτη ἀντίστασις τῶν μοναχῶν δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον μεμονωμένη. Αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις ἐπρέσβευον πάντοτε ἐν γένει τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι εὐρέθησαν μεταξύ αὐτῶν ἄνθρωποι φίλαρχοι νομίσαντες ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφελῆθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν, καὶ τῆς ἐπιρροῆς ἣν οὗτοι εἶχον εἰς τὸν κοινὸν λαόν, ἵνα ἐπιβάλωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν κυβέρνησιν. Τῷ ὄντι τινὲς ἐκ τῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων περιεπλάκησαν εἰς συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστώτων. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ μεταξύ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ρῆξις ἀπέβαινεν ὁσημέραι δεινότερα. Εἶδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχε προτρέψει τὸν Στέφανον νὰ ὑπογράψῃ τὸν κατὰ τῶν εἰκόνων συνοδι-

κὸν τόμον· αὐτὸ τοῦτο ἀπήτησε καὶ παρ' ὄλων τῶν ἀρχιερέων, καὶ παρ' ὄλων τῶν λόγου ἀξίων κληρικῶν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπεποιήθησαν καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἔπραξαν βεβαίως ἄτοπον· ἀλλ' ἀντὶ τὰ περιορισθῆσι νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ βασιλέως τὴν συνειδήσιν αὐτῶν καὶ τὴν πεποίθησιν, ἀντιπροέτειναν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, ἑτέραν τινὰ τοπικὴν σύνοδον συγκροτηθεῖσαν τότε ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ αὐτόθι πατριάρχου. Τοῦτο φυσικῶς τῷ λόγῳ παρώργισε τὸν βασιλέα ὅστις δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποδεχθῆ ὡς κῦρος ἔχουσαν ἐν τῷ κράτει σύνοδον συνελθοῦσαν εἰς χώραν ἀλλοτρίαν, καὶ μάλιστα ἀρχομένην ὑπὸ πολεμίων ἀσπόνδων τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ πλὴν τούτου ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἐν ἔτει 766 ἐπολέμει πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τινὲς τῶν ἐν τέλει καταπροδίδοντες τὰ ἱερώτατα καθήκοντα, συνώμοσαν κατ' αὐτοῦ συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων κληρικῶν καὶ μοναχῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοὺς χρονογράφους ἐσυκοφαντήθησαν κατηγορηθέντες ἐπὶ ἐπιβουλῇ κατὰ τῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ διὰ τί λοιπὸν ἐτιμωρήθησαν; Ὁ Θεοφάνης βεβαίως, ὅτι κατεδικάσθησαν διότι ὁ βασιλεὺς ἐφθόνηι αὐτοὺς ὡς «εὐειδεῖς καὶ ῥωμαλέους καὶ παρὰ πάντων ἐπαινουμένους.» Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξήγησις τοῦ πράγματος ἐφάνη ὡς εἰκὸς καὶ εἰς αὐτὸν γελοία, διότι ἀμέσως ἐπιφέρει, ὡς πρὸς τινὰς τούλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὅτι συνεννοοῦντο καὶ συνέπραττον μετὰ τῶν μοναχῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δεκαεννέα ἀνώτεροι δημόσιοι ὑπάλληλοι κατεδικάσθησαν εἰς διαφόρους ποινὰς ἐπὶ συνωμοσίᾳ κατὰ τῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι δύο ἐξ αὐτῶν, οἱ μᾶλλον ἔνοχοι λογισθέντες, Κωνσταντῖνος ὁ Ποδοπάγουρος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Στρατήγιος, ἀπεκεφαλίσθησαν. Σημειωτέον ὅτι ὁ Θεοφάνης ἵνα δεινώσῃ τὴν τραγωδίαν ταύτην, προστίθησιν ὅτι ἐπειδὴ ὅτε ἐκαρατομήθησαν οἱ δύο ἀδελφοί, πολὺς ἐγένετο θρῆνος τοῦ λαοῦ, ὁ βασιλεὺς ἀγανακτήσας ἔτυψε καὶ ἔπαυσε τὸν ἔπαρχον Προκόπιον διότι ἠνέσχετο τὴν δήλωσιν ἐκείνην τῆς κοινῆς συμπαθείας. Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης βεβαίως ὅτι ὁ βασιλεὺς, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ἐξορίαν τῶν ἄλλων ἐνόχων, ἐφρόντιζε νὰ στέλλῃ τακτικώτατα κατ' ἔτος διαταγὴν, ἵνα δίδωνται εἰς ἕκαστον ἐκάτὸν ῥαβδισμοὶ διὰ βουγύρων. Ὁ Νικηφόρος ὅμως οὐδὲν τῶν ἀνωτέρω δύο γεγονότων ἀναφέρει.

Εἰς τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην περιεπλάκη, ὡς φαίνεται, παραδόξως καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντῖνος. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεοφάνην καὶ τινὰς μεταγενεστέρους, ὁ πατριάρχης ἔτι ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἐνιαυ-

τοῦ εἶχε καταστῆ ὑποπτος, καθὼ ἀνεχόμενος τὰς εἰκόνας καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πατριαρχείῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὑπεχρεώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, καὶ ὑψώσας τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα, νὰ ὁμώσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἐκ τῶν προσκυνούντων τὰς εἰκόνας, μεθ' ἧ, καλῶνόμενος εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, ἐκρεωφάγει, καὶ κιθαρωδιῶν ἠχροᾶτο, καὶ εἰς ἄλλα ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸ σχῆμα αὐτοῦ ἐξετρέπετο. Ἄλλ' ὁ Νικηφόρος τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἱστορημάτων τούτων δὲν ἀναφέρει, εἰμὴ ὡς ἀδόκimon· «φασὶ δὲ, λέγει, καὶ ὡς τὸν τηνικαῦτα τῆς πόλεως ἀρχιερέα θεασάμενοι ὑψώσαντα τὰ ζωοποιὰ ξύλα ὁμωμοκέναι μηδ' αὐτὸν εἶναι τῶν προσκυνούντων τὰς ἱερὰς εἰκόνας.» Περὶ δὲ κρεωφαγίας καὶ κιθαρωδιῶν καὶ τοιούτων οὐδὲν λέγει. Ὁ Νικηφόρος ἱστορεῖ μόνον ὅτι ὁ πατριάρχης περιεπλάκη εἰς τὴν συνωμοσίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ποδοπαγούρου. Ναὶ μὲν, κατ' ἀμφοτέρους τοὺς χρονογράφους, ὁ βασιλεὺς παρεσκεύασεν ἀνθρώπους ἵνα ψευδομαρτυρήσωσι κατὰ τοῦ πατριάρχου, ὡς συνεννοηθέντος μετὰ τοῦ Ποδοπαγούρου, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν ποῖον συμφέρον εἶχεν ὁ βασιλεὺς νὰ συκοφαντήσῃ τὸν πατριάρχην. Ὁ πατριάρχης ἦτο ἄνθρωπος τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· ὁ πατριάρχης ὑπῆρξεν ἀνάδοχος τῶν δύο νεωτέρων αὐτοῦ τέκνων· ὁ πατριάρχης ὡμοφώνει αὐτῷ ἐντελῶς ὡς πρὸς τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα, καὶ ἂν δὲν προέβη μέχρι τοῦ ν' ἀρνηθῆ τὸ τῆς θεοτόκου δόγμα, εἶδομεν ὅτι οὔτε ὁ βασιλεὺς ἐπέμεινεν εἰς τὴν περὶ τὸ δόγμα τοῦτο καινοτομίαν, ἂν ποτε ἡ καινοτομία αὕτη ἐπέρασεν ἀπὸ τὸν νοῦν του. Διὰ τί λοιπὸν ἤθελε δωρεὰν κατηγορήσῃ τὸν πατριάρχην; Καὶ δὲν εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν συνώμοσε μὲν κατὰ τοῦ βασιλέως, φοβούμενος ὅμως τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τῆς καινοτομίας δὲν ἤθελε νὰ παύσῃ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν ἀντίθετον μερίδα, ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ ὁ βασιλεὺς, ὅστις, διὰ τὸν ὄξυν αὐτοῦ χαρακτῆρα, οὐδένα ἀνείχετο συμβιβασμὸν, οἱ δὲ χρονογράφοι, διὰ νὰ αὐξήσωσι τὸν ὄρμαθὸν τῶν ἀμαρτημάτων τοῦ βασιλέως, εἶπον, ὅτι ἐσυκοφάντησε τὸν πατριάρχην; Ὅτι ὁ πατριάρχης εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δὲν ἐξώκειλε μέχρις ἐσχάτης προδοσίας, δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι ἐξωρίσθη ἀπλῶς εἰς Ἱέρειαν κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς Πρίγκηπον, ἐχειροτονήθη δὲ ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης ὁ πρεσβύτερος τῆς τῶν ἀγίων ἀποστόλων ἐκκλησίας Νικήτας, ὅστις λέγεται ὅτι κατήγετο ἐκ σλαύων καὶ ὅτι ἦτο εὐνοῦχος. Ἄλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ πρῶτος πατριάρχης Κωνσταντίνος, μεταπεμφθεὶς εἰς Κωνσταντινού-

πολιν, κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Ὁ πολὺ μεταγενέστερος Κεδρὶ λέγει ὅτι ἡ τοῦ βασιλέως ὀργὴ ὑπερέβη ἤδη πᾶν ὄριον, διότι ἔμοιβετο ὁ πρῶν πατριάρχης διέδωκε τὴν περὶ θεοτόκου ἐκείνην ὁμιλίαν περὶ ἧς εἶχε συστήσει αὐτῷ νὰ μείνῃ ὅλως διόλου μεταξὺ των. Ἄλλοι ἀρχαιότεροι καὶ σχεδὸν σύγχρονοι Θεοφάνης καὶ Νικηφόρος οἱ τοιοῦτο λέγουσιν, ἀναφέροντες μόνον ὅτι πολλαὶ ἤδη ἐγένοντο κατὰ αὐτοῦ κατηγορίαι καὶ αἰτιάσεις. "Ὡστε εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐν τῷ μεταξύ ὁ πατριάρχης ἀγανακτήσας διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ (νοῦ ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ, ἐξετράπη εἰς πραγματικὰς κατὰ τῶν κοστώτων ἐνεργείας. "Ὅθεν ἀναγνωσθείσης ἐπ' ἐκκλησίας τῆς κατὰ τοῦ κατηγορίας, καθηρέθη ἔπειτα καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐπομπεύθη ἐν ἵπποδρόμῳ καθημένος ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα, μεθ' ἧς ἐκαρτομή Συμβαίνει δὲ ἐνταῦθα, ὅ,τι καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Θεοφάνης ἱστορήσῃ τὰ κατὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ποδούρου καὶ τῶν συνενόχων αὐτοῦ. Ὁ χρονογράφος οὗτος μὴ ἀρκούντος εἰς τὰ προεκτεθέντα περιστατικὰ τῆς καταδίκης τοῦ πρῶν πατριάρχου, διακοσμεῖ αὐτὰ καὶ δι' ἑτέρου τινὸς διηγήματος λέγει μετὰ τὴν καθαιρεσιν καὶ τὴν πόμπεισιν, ὁ Κωνσταντῖνος ἔστειλε τριπίλους τινὰς, ἵνα τὸν ἐρωτήσωσι τί φρονεῖ περὶ τῆς πίστεως τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συνόδου ἣν συνεκρότησεν. Ἀπαντήσαντος δὲ ἐκεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς καλῶς καὶ πιστεύει καὶ ἐπραξεν, οἱ πατρίκιοι περιβρίσαν τὸν πατριάρχην καὶ διέταξαν νὰ θανατωθῇ. Τὸ ἀνυπόστατον τοῦ διηγήματος τούτου ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι σιωπᾶται ὁ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ ἱστορήσαντος ἐν τούτοις πάντα τὰ λοιπὰ τῆς καταδίκης περιστατικὰ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν βλέπει τις ποῖον σκόπον ἤθελεν ἔχει ἢ πρόσθετος αὕτη ὕβρις. Ὅπως δ' ἕποτε κατὰ τὰ ἄλλα ἡ καταδίκη τοῦ πρῶν πατριάρχου Κωνσταντίνου εἶναι γεγονόςς ναμφισβήτητον τὰ δὲ περὶ τῆς πομπεύσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ καθημένου ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου τοσοῦτον ὁμοιάζουσι πρὸς ὅσα ἄλλοτε ἱστορήσαμεν περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου (σελ. 432—433) ὥστε, καθὼς καὶ τότε παρετηρήσαμεν, οὐδεμία σχεδὸν ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι τὸ ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον βέβαιον γεγονός, ἐπανελήφθη ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους καὶ ὡς πρὸς τὸν πειδείματι ἡν Ἀναστάσιον ἀπλῶς διὰ νὰ πολλαπλασιασθῶσι τὰ παραδείγματα τῆς περιφρονήσεως τοῦ βασιλέως κατὰ τῶν λειτουργῶν τῆς βασιλείας. Παρεκτός τῶν ἄλλων λόγων, δι' οὓς, ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἔγραψα

απτυχθέντας, δὲν πιστεύομεν ὅτι τοιοῦτό τι συνέβη ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου, ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητόν, ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἵατι ὁ Νικηφόρος, ὅστις ἀναφέρει αὐτὸ ἐπὶ Κωνσταντίνου, νὰ τὸ ἀποσιωπήσῃ ἐπὶ Ἀναστασίου, ἢ τοῦλάχιστον ὁμιλῶν περὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου νὰ μὴ δώσῃ τὴν ἐλαχίστην νύξιν ὅτι τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο θέαμα δευτέραν ἤδη φοράν ἐδίδετο ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας.

Τοιουτοτρόπως παρεσύρθη ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς δεινὴν ἐσωτερικὴν πάλην διὰ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων ἅμα καὶ ἔνεκα τοῦ ρωσικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος. Ὁ συνοδικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων τόμος προεκάλεσε τὴν ἀντίπραξιν τῶν μοναχῶν· ἡ ἀντίπραξις τῶν μοναχῶν συνεπήγαγε τὴν κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβριν, ἀντίστασιν, συνωμοσίαν· ἡ κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβρις, ἀντίστασις, συνωμοσία κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους εἰς τὰ κακουργήματα καὶ κτύπα ἐπιβαλλομένων ποινῶν, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ αὐτὴ ἀμείλιχος τῶν πραγμάτων λογικὴ μετέβαλε τὴν πάλην ταύτην εἰς ἀληθῆ θρησκευτικὸν διωγμὸν. Ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ ἀντίστασις ἐξεπήγαζε κυρίως ἐκ τῶν μοναχῶν. Ὁ θεὸς ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἔβαινε ἀπαρεγκλίτως πρὸς τὸ σκοπὸν αὐτοῦ, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, ἂν ὅχι νὰ καταργήσῃ τὸ μοναχικὸν τάγμα, τοῦλάχιστον νὰ περιορίσῃ τὸ ἀναριθμητὸν αὐτοῦ πλήθος, κλείων τινὰς τῶν μονῶν, αἵτινες ἀποβαλοῦσαι τὸν ἀρχικὸν ἠθροὺς θεσμοθεσίας ταύτης χαρακτῆρα, κατήντησαν καταγώγια πολιτικῶν σκευωριῶν ἐπικινδύνων εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κράτους. Κατέλυσε λοιπὸν τότε ἐν Βυζαντίῳ τὴν λεγομένην τῶν Δαλλυμάτων μονὴν καὶ τὴν τοῦ Στουδίου, καὶ τὰ Καλλιστράτου, καὶ τὰ Μαξιμίνου, καὶ ἄλλα τινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μοναστήρια, μεταχειρισθεὶς τὰ καταστήματα ταῦτα εἰς ἄλλας χρεῖας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, καὶ ἰδίως ὡς στρατῶνας. Πολλοὶ τῶν ἐκεῖθεν ἐκβληθέντων μοναχῶν ἀπέβαλον προθύμως τὸ προηγούμενον σχῆμα, ἐπανελθόντες εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, καὶ ἢ νυμφευθέντες ἢ καταταχθέντες εἰς τὸν στρατὸν, ἢ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔργα μετελθόντες. Τοῦτο ἀποσιωπώμενον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ὁμολογεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ἐξ ἐκείνων δὲ οἵτινες ἐπέμειναν τηροῦντες τὴν ὁμολογίαν κύριων, οἱ μὲν ἔφυγον, οἱ δὲ ὑπέκυψαν, ὡς φαίνεται, εἰς ποικίλας ποινὰς καὶ ὕβρεις. Τοῦλάχιστον οὐ μόνον ὁ Θεοφάνης, ἀλλὰ καὶ ὁ Νικηφόρος λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς, ἵνα ἀτιμάσῃ καὶ περιυβρίσῃ τοὺς τοιοῦτους, ἤγα-

γεν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου, καὶ ὑπεχρέωσεν ἕνα ἕκαστον νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ θεάτρου κρατῶν μὲν γυναῖκα διὰ τῆς χειρὸς, ἐμπυόμενος δὲ καὶ ὑβρίζομενος ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ. Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου μόνος ὁ Θεοφάνης, βεβαιοῖ ὅτι, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα, ἀπηγόρευσε ἐπὶ ποιναῖς καὶ πᾶσαν ἐπίκλησιν τῆς θεοτόκου, καὶ πᾶσαν πρὸς αὐτὴν τε καὶ τοὺς ἁγίους προσευχὴν. Ἐνταῦθα ὅμως συλλαμβάναται ἐπ' αὐτοφώρῳ ψευδόμενος, οὐ μόνον δι' οὓς λόγους ἀνεφέρομεν ἐν τῷ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου, οὐ μόνον διότι, ἂν τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀληθές, ὁ Νικηφόρος δὲν ἤθελε βεβαίως ἀποσιωπήσει αὐτὸ, σπουδαιότατον ὄν, ἀλλὰ διότι αὐτὸς ὁ Θεοφάνης παρέστησε τὸν βασιλέα εἰς τὸν περίφημον πρὸς τὸν πατριάρχην περὶ θεοτόκου διάλογον, τοσοῦτον φοβούμενον μὴ διαδοθῆ ὁ περὶ τῆς ἀσπόρου συλλήψεως τοῦ Σωτῆρος δισταγμὸς αὐτοῦ, ὥστε ἐσύστησε τῷ ἀρχιερεὶ αὐστηροτάτην περὶ τούτου ἐχεμυθίαν. Ὁ δὲ ἀντιγράφων συνήθως τὸν Θεοφάνην Κεδρηνὸς λέγει, ὡς ἤξεύρομεν, ὅτι ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν ὁ βασιλεὺς κατεδίκασε τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον, ὑπῆρξεν ἡ παρά τούτου διάδοσις τῆς ἡμιλίας ἐκείνης. Πῶς λοιπὸν συμβιβάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ βασιλεὺς νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἀκουσθῆ ὅτι διστάζει περὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν βαρυτάτην τῶν ποινῶν εἰς τὸν πατριάρχην, ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οὗτος διέδωκε τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ ἐκείνους, καὶ συγχρόνως νὰ διατάσῃ ὅτι οὐδεὶς πρέπει νὰ τολμᾷ νὰ ὀνομάζῃ τὴν παναγίαν Θεοτόκον; Καὶ τίνα πίστιν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ἄνθρωπον τοσοῦτον ἀπροκαλύπτως καὶ ἀνεπιτηδείως μεταχειριζόμενον τὸ ὄπλον τῆς συκοφαντίας;

Ὅ,τι φαίνεται βεβαιότερον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διέταξε τὴν ὀλοσχερεστέραν ἐξαφάνισιν τῶν εἰκόνων ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Τούλάχιστον ὁ τε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης ἐκ συμφώνου λέγουσιν, ὅτι ὁ νέος πατριάρχης Νικήτας ἀπέξυσε πολλὰς εἰκόνας τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν ἁγίων σωζομένας ἔτι ἐν τῷ πατριαρχείῳ, κατεσκευασμένας δὲ διὰ ψηφίδων χρυσῶν καὶ κηροχύτου ὕλης. Τοῦτο πιστεύομεν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ χρονογράφοι σχετικῶς ὀλίγον ὑβρίζουσι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος πατριάρχην. Μόνος ὁ Γλυκᾶς ἵνα ἀποδείξῃ τὴν παράδοξον τοῦ ἀνδρὸς ἀμάθειαν, ἱστορεῖ ὅτι ἀναγινώσκων ποτὲ τὸ εὐαγγέλιον, ἀντὶ νὰ εἴπῃ ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον, ἐξεφώνησεν ἀεὶ τοῦ

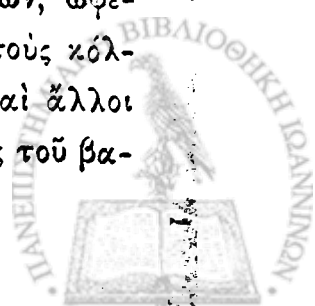
κατὰ Ματθαῖον,» ἐφ' ᾧ καὶ τις τῶν παρισταμένων παρετήρησέν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαιρῆ τὴν αἰ δίφθογγον. Ἄλλ' ὁ πατριάρχης ὀργισθεὶς, «γλυκρεῖς, ἀπεκρίθη, τὰ γὰρ δίφθογγα καὶ τρίφθογγα πολλὰ μισεῖ ἡ ψυχὴ μου.» Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ αὐτὸς Γλυκᾶς μικρὸν ἀνωτέρω βέβαιον, ὅτι τότε «τῆς κατὰ Μεσοποταμίαν γῆς σχισθείσης, ἡμίονος ἀνεδόθη πολεμίων ἔφοδον ἀνθρωπίνῃ φωνῇ, προσημαίνουσα.» Ὡστε εἰς τὸν ἀναγνώστην ἀπόκειται νὰ κρίνῃ εἰς τίνα ἔλεγχον καθυπέβαλε τὰς εἰδήσεις ὅσας διεβίβασεν εἰς ἡμᾶς ὁ λογιώτατος καὶ μακαριώτατος κύριος Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς· διότι οὗτος εἶναι ὁ πλήρης τοῦ ἀνδρὸς τίτλος.

Συγχρόνως ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀκριβεστέραν ἐκτέλεσιν τοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων συνοδικοῦ τόμου. Δυστυχῶς ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ ἱστορία σύντομος τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου Ὁθεν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐγκαταλειπόμεθα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Θεοφάνους, τὸν ὁποῖον γνωρίζει ἤδη ὁ ἀναγνώστης, καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων, οἵτινες δὲν εἶναι φιλαληθέστεροι τοῦ Θεοφάνους. Τρεῖς τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ὑπερτάτων ἀρχόντων ἀναφέρονται ὡς ὑπερβαλόντες πάντας τοὺς ἄλλους περὶ τὸν διωγμὸν τῆς εἰκονολατρίας· Μιχαὴλ ὁ Λαχανοδράκων, ἀνὴρ περιώνυμος διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ προτερήματα, τότε προχειρισθεὶς στρατηγὸς, ἦτοι γενικὸς διοικητὴς τοῦ θέματος θρακησίων, ὅπερ περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Λυδίαν καὶ Ἰωνίαν· ὁ Μάνης, στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν Βουκελλαρίων, ἦτοι τῆς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Γαλατίας· ὁ Μιχαὴλ Μελισσηνός, ἀδελφὸς τῆς τρίτης τοῦ βασιλέως συζύγου Εὐδοκίας, χειροτονηθεὶς στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν ἀνατολικῶν, ἦτοι τῆς Φρυγίας καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἐπαρχιῶν. «Καὶ τίς ἰκανὸς διηγεῖσθαι τὰ τούτων ἀνοσιουργήματα,» ἀνακράζει ὁ Θεοφάνης, ἐπιλέγων, ὅτι ἐὰν ἐπιχείρῃ τις νὰ συγγράψῃ κατὰ μέρος πάντα ὅσα ἐνήργησαν πρὸς θεραπείαν τοῦ κρατοῦντος, ὁ κόσμος ὅλος δὲν ἤθελε χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ὁθεν κατωτέρω ἐν γένει μόνον ἱστορεῖ τὰ παρὰ τοῦ Λαχανοδράκοντος πραχθέντα ὡς ἐξῆς. «Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει μιμησάμενος ὁ Λαχανοδράκων τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, πάντα μοναχὸν καὶ μονάστριαν τοὺς ὑπὸ τὸ θέμα τῶν θρακησίων ὄντας συνῆξεν εἰς Ἐφεσον, καὶ ἐξαγαγὼν αὐτοὺς εἰς πεδῖον λεγόμενον Τζουκανιστήριον, ἔφη πρὸς αὐτοὺς ὅτι «ὁ μὲν βουλόμενος τῷ βασιλεῖ πειθαρχεῖν καὶ ἡμῖν, ἐνδυσάσθω στολὴν λευκὴν, καὶ λαβέτω γυναῖκα τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, οἱ δὲ τοῦτο μὴ ποιοῦν-

τες τυφλούμενοι εἰς Κύπρον ἐξορισθήσονται. Καὶ ἅμα τῷ λόγῳ τὸ ἔργον ἐτελέσθη. Καὶ πολλοὶ μὲν μάρτυρες ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀνεδείχθησαν· πολλοὶ δὲ καὶ λειποτακτῆσαντες ἀπώλοντο, οὓς καὶ ὠκειοῦτο ὁ Δράκων» (δηλαδὴ ὁ Λαχανοδράκων). Καὶ πάλιν κατωτέρω ἡ Θεοφάνης ἱστορεῖ. «Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει ὁ τῶν θρακησίων στρατηγὸς Μιχαὴλ ὁ Λαχανοδράκων ἀποστείλας Λέοντα τὸν νόθον αὐτοῦ, τὸν ἐπιλεγόμενον Κουλούκη, καὶ Λέοντα ἀπὸ ἀββάδων τὸν Κουτσοδάκτυλον, ἔπρασεν ὅλα τὰ μοναστήρια ἀνδρῶν τε καὶ γυναικεῖα, καὶ πάντα τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ βιβλία καὶ κτήνη, καὶ ὅσα ἦν εἰς ὑπόστασιν αὐτῶν, καὶ τὰς τούτων τιμὰς ἐνεκόμισε τῷ βασιλεῖ. Ὅσα δὲ εὔρε μοναχικὰ καὶ πατερικὰ βιβλία πυρὶ κατέκαυσε. Καὶ εἴ που λείψανον ἀγίου ἐφάνη τις ἔχων εἰς φυλακτήριον, καὶ τοῦτο τῷ πυρὶ παρέδωκε, καὶ τὸν ἔχοντα αὐτὸ ὡς ἀσεβοῦντα ἐκόλαζε. Καὶ πολλοὺς μὲν τῶν μοναχῶν διὰ μαστίγων ἀνήλωσεν, ἔστι δὲ οὓς διὰ ξίφους, ἀναριθμήτους δὲ ἐτύφλωσεν. Καὶ τῶν μὲν τὰς ὑπῆνας κηρελαίῳ ἀλείφων, ὑπῆπτε πῦρ, καὶ οὕτω τὰ τε πρόσωπα αὐτῶν, καὶ τὰς κεφαλὰς κατέκαιε, τοὺς δὲ μετὰ πολλὰς βασάνους ταῖς ἐξορίαις ἐξέπεμπεν. Καὶ τέλος οὐκ εἶσεν εἰς ὄλον τὸ ὑπ' αὐτὸν θέμα ἓνα ἄνθρωπον μοναδικὸν περιβεβλημένον σχῆμα. Ὁ καὶ μαθὼν ὁ μισάγαθος βασιλεὺς, ἔγραψεν αὐτῷ εὐχαριστίας λέγων, ὅτι εὐρόν σε ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὅτι ποιεῖς πάντα τὰ θελήματά μου. Τοῦτον οὖν μιμησάμενοι καὶ οἱ λοιποὶ τὰ ὅμοια διέπραττον.» Ἀπαράλλακτα δὲ σχεδὸν γράφει καὶ ὁ Κεδρηνός.

Πῶς ἤδη θέλομεν ἀνεύρει τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐνῶ πρὸς τοῦτο δὲν ἔχομεν ἄλλους ὁδηγούς, εἰμὴ δύο χρονογράφους, ἐξελεγχθέντας ἑκατέρωθεν ἐπὶ διαστροφῇ τῶν πραγμάτων καὶ ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῶν προσώπων; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας διοικηταὶ ἔλαβον διαταγὰς νὰ ἐκτελέσωσιν ὅσα ἐξετελοῦντο ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὅτι ἐν μέρει ὑπερέβαλον τὸν ζῆλον τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἀρχῶν, ἐν μέρει ὁμῶς ὑπῆρξαν μετριώτεροι ἐκείνων, ἕκαστος κατὰ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, καὶ τὰς περιστάσεις τῆς χώρας ἧς προΐστατο· ὅτι πολλαὶ εἰκόνες ἠφάνισθησαν τότε, πολλὰ λείψανα ἀγίων κατεστράφησαν, πολλὰ μοναστήρια κατηργήθησαν. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς μοναχοὺς, πολλοὶ, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν τῶν χρονογράφων, ὠφελήθησαν προθύμως τῆς περιστάσεως, ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, ὅπως συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἄλλοι πολλοὶ πάλιν ἀπέδρασαν εἰς χώρας ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ θέλησις τοῦ βα-

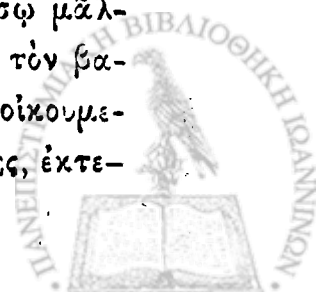

σιλέως, ἰδίως εἰς Ἰταλίαν, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Ὑπολείπεται λοιπὸν μόνον τὸ ζήτημα ἐὰν πολλοὶ ἦσαν οἱ ἐπιμεινάντες εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἐπαγγελίας αὐτῶν, καὶ ἐπιμεινάντες συγχρόνως εἰς τὸ νὰ μὴ ζητήσωσιν ἄσυλον ἀλλαγῶν, ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὴν τιμωρίαν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Οἱ χρονογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἀναριθμητοὶ ἦσαν οἱ λαβόντες τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ θέμα οὐδεὶς περιεσώθη μοναχός, καὶ ὅτι τοιοῦτό τι συνέβη καὶ εἰς τὰ θέματα τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῶν Βουκελλαρίων. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν, ὅτι διστάζομεν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὸ πλῆθος τῶν μαρτύρων ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Αὐτὸς ὁ κυριώτατος λόγος, δι' ὃν οἱ μοναχοὶ τοσοῦτον ἐκθύμως ὑπερεμάχοντο ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν μοναστηρίων, ἤμιστα συνεβιάζετο πρὸς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ὅτι πρὸ πάντων ἐδελέαζε τοὺς τότε ἀνθρώπους, καὶ ἐπειθεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείπωσι τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς μερίμνας, τοὺς ἀγῶνας τοῦ πρακτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἦτο ὁ ἀργός, ὁ ἄφροντις, ὁ εὐπορος, ἔστιν ὅτε καὶ ἀκόλαστος βίος, ὃν ἠδύνατο νὰ διάγῳσιν εἰς τὰ ἀπειράριθμα ἐκεῖνα καθιδρύματα τῆς κακῶς νοουμένης εὐσεβείας τῶν χριστιανῶν. Τοιοῦτος δὲ βίος δὲν παρεσκεύαζε συνήθως εἰς μαρτυρικὸν θάνατον. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὑπῆρχον καὶ τινες ἀσπαζόμενοι τὸν μοναχικὸν βίον, ἵνα σκληραγωγήσωσιν ἑαυτοὺς μακρὰν πάσης κοινωνίας, καὶ ἀσκήσωσιν ἑαυτοὺς περὶ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς διαίτης, ἣν ὑπελάμβανον ὡς τὸ ἔπακρον τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀλλ' οὗτοι ἦσαν βεβαίως εὐάριθμοι. Καὶ ἂν ἐκ τῶν εὐάριθμων τούτων ἀφαιρέσωμεν οὐκ ὀλίγους, ὅσοι ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ἐπίστευσαν ὅτι δύνανται νὰ ζητήσωσιν ἀλλαγῶν χωρὸν ἀσφαλῆ πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀσκητικοῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος, πειθόμεθα ἐπὶ τέλους ὅτι οἱ μάρτυρες ὑπῆρξαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν.

Μὴ παρασιωπήσωμεν δὲ ὅτι ἐνῶ μνημονεύονται οἱ γενικοὶ διοικηταὶ τῶν θεμάτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ἀναλαβόντες καὶ διενεργήσαντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων διαταγῶν τοῦ βασιλέως, εἰς οὓς προσθετέον καὶ τὸν παρά τινων εἰς τὴν τάξιν ἐκείνων συγκαταλεγόμενον στρατηγὸν Κρήτης Θεοφάνην Λαρδατύρην, οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τούτων εἰς τὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου θέματα τοῦ κράτους. Καὶ εἶναι πρόδηλον τὸ διατί. Εἰς τὰ ἀνατολικά θέματα τὰ πνεύματα ἦσαν

πολὺ μᾶλλον παρεσκευασμένα πρὸς παραδοχὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας ἢ εἰς τὰ εὐρωπαϊκά. Αἱ μακραὶ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις, ὅσαι ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τοσαύτας παρήγαγον αἰρέσεις, καὶ φυσικῶς τῷ λόγῳ πλὴν τῶν ἄλλων προσέβαλον πολλὰ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς λατρείας συμβόλων ὅσα περιεβάλλετο ὁ χριστιανισμὸς, διεξήχθησαν κυρίως ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὡς πολλάκις εἶπομεν, καὶ ἐλαχίστην ἀπήχησιν εὗρον ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις. Τοῦτο δὲ διότι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταύταις ὁ λαὸς ὑπέκυπτε πολὺ πλεον ἢ ἀλλαχοῦ εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἔξεων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις διατὶ οὐ μόνον κατὰ τὴν ὁγδόην ἐκχρονταετηρίδα, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐνάτην ἐσώζοντο ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οὐκ ὀλίγοι ἐτι εἰδωλολάτραι. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις λοιπὸν ταύταις ἡ εἰκονολατρεία ἦτο διὰ πολλοὺς λόγους πολὺ ἰσχυροτέρα ἢ ἐν τῇ ἀνατολῇ· ὁ δὲ βασιλεὺς, ὅστις τολμηρῶς μὲν καὶ ἀποτόμως, ἀλλ' ὄχι καὶ ἄνευ συνέσεώς τινος, προέβαινε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου αὐτοῦ ἀποφασισθέντων, ἤρχισεν εὐλόγως ἀπὸ τῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας αὐτὴ ἦτο δυνατὸν καὶ διεξαχθῆ εὐκολώτερον, ἐλπίζων ὅτι ἀφοῦ ἄπαξ εὐδοκίμησῃ εἰς ἀξιόλογον τοῦ κράτους μέρος, εἴμπορεῖ ἔπειτα κατὰ μικρὸν, διὰ βαθμιαίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἔξεων διαδόσεως, καὶ παρεϊσδύσῃ καὶ εἰς τὰς κατ' ἀρχὰς ἦττον προσιτὰς αὐτῇ χώρας. Τὸ πολίτευμα τοῦτο τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὴν φειδῶ ἣν ἔδειξαν ἄλλοτε οἱ αὐτοκράτορες περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμων ὡς πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, (σελ. 583 τοῦ δευτέρου τόμου). Δὲν ἀρνούμεθα, ὅτι ἡ μεταρρυθμισίς ἐφάνη μᾶλλον εὐπρόσδεκτος εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου ἐπρέσβευσαν αὐτὴν ὅ τε ἀρχιεπίσκοπος Νεαπόλεως Σέργιος καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ ἐν γένει οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς ὑπῆρξαν καὶ αὐτόθι εὐάριθμοι, οὐδὲ ἴσχυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Οἱ λόγοι δι' οὓς εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ κράτους οἱ κάτοικοι ἦσαν μᾶλλον ἢ ἄλλοῦ που προσηλωμένοι εἰς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, καὶ ἐκδοτοὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, οἱ αὐτοὶ λόγοι, τὸ αὐτὸ ἔφερον ἀποτέλεσμα καὶ εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, τὸσῶ μᾶλλον, ὅσῶ αἱ χῶραι αὗται, καίτοι ὑπαγόμεναι πολιτικῶς εἰς τὸν βασιλεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἦσαν ὅμως, ὡς ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Ρώμης, ἐκτε-

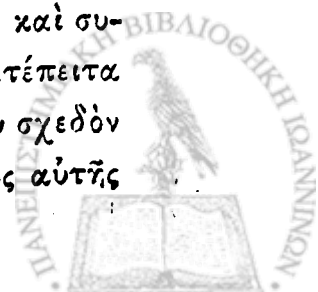
θειμέναι εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἀντενέργειαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς πόλεως ταύτης. Καὶ τφόντι, εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐζήτησαν ἄσυλον οἱ πολυάριθμοι ἐκεῖνοι μοναχοὶ τοὺς ὁποίους εἶδομεν φεύγοντας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ μικρᾶς Ἀσίας, καὶ τοὺς ὁποίους νεώτεροί τινες ὑπελόγισαν, ἂν καὶ αὐθαριέτως ὅπως οὖν, εἰς πέντε ὄλας μυριάδας. Συνέρρεον δὲ οἱ πρόσφυγες οὗτοι οὐ μόνον ἐν Ῥώμῃ ἰδίως, ἀλλὰ καὶ ἐν Νεαπόλει, ὅπου, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν συναξαριστῶν, μετεκομίσθησαν καὶ εἰκόνες πολλαὶ ὀνομασταὶ διὰ τὴν θαυματουργὸν αὐτῶν δύναμιν, καὶ ἅγια λείψανα ἱκανά. Ἐκ δὲ τῆς πολλῆς ἐκείνης συρροῆς Ἑλλήνων μοναχῶν, ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον ἢ αὐτόθι χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣτις πάλιν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας παράτασιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας.

Αἱ μόναι τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης φυλαὶ, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ἀποδεχθῶσι τὸ κατὰ τῶν εἰκόνων κήρυγμα, ὡς ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν παραδόσεων αὐτῶν, ἦσαν αἱ γερμανικαί· καὶ ἐκ τούτων ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὰς φραγκικὰς, διὰ τὸν λόγον ὅτι συνέπεσε τότε νὰ ἄρχωνται ὑπὸ ἡγεμόνος διαπρέποντος ἐπὶ πολεμικαῖς καὶ πολιτικαῖς ἀρεταῖς. Εἶδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἤδη περιέλθει εἰς σχέσεις πρὸς τὸν Πιπῖνον ὀλίγον μετὰ τὴν συγκρότησιν τῆς οἰκουμενικῆς τῶν μεταρρυθμιστῶν συνόδου. Ἐκτοτε διεκόπησαν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου αἱ διαπραγματεύσεις ἕνεκα τῶν βουλγαρικῶν πολέμων καὶ ποικίλων ἄλλων ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Ἀλλὰ νῦν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτὰς καὶ νὰ ζητήσῃ συγχρόνως τὴν θυγατέρα τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Γισέλαν ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ διαδόχου Λέοντος, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ προσελκύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν Πιπῖνον. Ὁ πάπας ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ματαιώσῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔργον τῆς πρεσβείας ταύτης τοῦ βασιλέως, ἰδίως διὰ τῆς ψευδοῦς ἀγγελίας, ὅτι ἐνώ οἱ Ἕλληνες διεπραγματεύοντο πρὸς τοὺς Φράγκους, συγχρόνως παρεσκευάζοντο νὰ προσβάλωσιν αὐτούς, ἢ τοῦλάχιστον τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' ὁ Πιπῖνος δὲν ἐταράχθη ὑπὸ τῶν ἀνυποστάτων τούτων εἰδήσεων, καὶ ἐξακολουθῆσας τὰς διαπραγματεύσεις, ἀνταπέστειλεν ἰδίους πρέσβεις εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια ἐν συνοδίᾳ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων πρέσβειων, ἵνα λύσωσιν ὀριστικῶς τὰ δύο σπουδαιότατα ζητήματα, ὧν ἡ ρύθμισις ἐμελλεν ἀναγκαίως νὰ προη-

γηθῆ τῶν γάμων τῆς Γισέλας· τὸ περὶ τῶν εἰκόνων, καὶ τὸ περὶ τῶν χωρῶν, αἵτινες, ἀνήκουσαι ἄλλοτε εἰς τὸν μονάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ, εἶχον ἐν τῷ μεταξύ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν ὑπὸ τοῦ Πιπίνου. Οἱ πρέσβεις τοῦ πάπα ἠξίουσαν ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθῆ ἀμέσως ἀποποιητικὴ ἀπάντησις ὡς πρὸς ἀμφότερα τὰ ζητήματα ταῦτα· ὁ Πιπῖνος ὅμως ἐπέμεινεν ὅτι ὤφειλε νὰ ὑποβάλη αὐτὰ εἰς κοινὴν σύνοδον τῶν Φράγκων ἀρχόντων κοσμικῶν τε καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ἣν συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 762 εἰς Γεντιλὺ πλησίον τῶν Παρισίων. Τὴν ἀπεφασίσθη ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς· τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι διελύθη αὕτη ἀπρακτος, διότι οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα κατώρθωσαν ἐπιτηδεῖως νὰ ἀναμίξωσιν εἰς τὴν συζήτησιν τὸ πολυθρύλητον δόγμα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὐ μόνον ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Ἡ προσθήκη αὕτη εἰς τὸ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθὲν σύμβολον τῆς πίστεως εἶχε γίνεαι πρωϊμώτατα, ἀπὸ τοῦ τέλους δηλαδὴ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐκεῖθεν δὲ διεδόθη κατὰ μικρὸν καὶ ἐν Γαλατίᾳ· ὥστε κατὰ τοῦτο οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι διεφώνουν ἕκτοτε πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν. Οὐδὲν ἤττον, ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα ἀπέκλινον μᾶλλον πρὸς τὰς δοξασίας αἵτινες τότε ἐπεκράτησαν παρ' ἡμῖν, καὶ πρὸς τούτοις ὁ Πιπῖνος ἐκολακεύθη ὑπὸ τῆς γενομένης αὐτῷ περὶ τῆς θυγατρὸς του προτάσεως, ὀριστικὴ ῥῆξις δὲν ἐπῆλθεν, ὡς φαίνεται, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνεβλήθησαν αἱ διαπραγματεύσεις. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀναβολὴ ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν παντελεῆ ἀποτυχίαν, διότι ἕνεκα τῶν λόγων οὓς προανεφέρομεν μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν πρώτων πρεσβειῶν, ἡ συνεχὴς τῶν σχέσεων διατήρησις ἦτο ἀδύνατος, καὶ ἐν τῷ μεταξύ ὁ πάπας ὑπερίσχυσε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Φράγκων ἡγεμόνων. Ὅθεν ἐπανελήθησαν μὲν ἐκ διαλειμμάτων καὶ μετέπειτα αἱ πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν αἴσιον ἀποτέλεσμα.

Ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐνόμισε τότε ματαιωθεῖσαν τὴν διαπραγματεύσιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Φράγκους, ἐξάγεται ἀριδῆλως ἐκ τοῦ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐζήτησεν ἑτέραν διὰ τὸν υἱὸν αὐτοῦ σύζυγον, καὶ συνέζευξεν αὐτὸν μετὰ τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης, τῆς διαβοήτου μετέπειτα βασιλίδος. Περὶ τῆς οἰκογενείας εἰς ἣν ἀνήκεν ἡ Εἰρήνη, οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Βραδύτερον ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὁ ἀνεψιὸς αὐτῆς

Θεοφύλακτος ὡς υἱὸς τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου τοῦ Σερανταπήχου, ὅστις ὁμῶς ἄδελφον ἂν ἦτο ἀδελφὸς τῆς Εἰρήνης, ἢ γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ. Πλὴν τούτου οὐδεὶς τῶν χρονογράφων ἐξηγεῖ διατὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐξελέξατο τὴν νόμφην αὐτοῦ ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, ἣτις, ὡς καὶ πᾶσα ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, ἦτο σφόδρα προσηλωμένη εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Μήπως ἤλπισεν ὅτι προσοικειούμενος μίαν τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἑλλάδος οἰκογενειῶν, ἠδύνατο νὰ παρσκευάσῃ δι' αὐτῆς τὰ πνεύματα εἰς τὴν εὐχερεστέραν ἀποδοχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἢ μήπως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ταύτην καὶ ἡ ἐνδοξὸς ἀνάμνησις τῆς μητροπόλεως ἐκείνης τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἣν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνηθάνοντο ἐκ διαλειμμάτων τὴν ἀνάγκην νὰ συνδέωσι πρὸς τὴν μητρόπολιν τοῦ μεσαιωνικοῦ: Τούλάχιστον μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει καὶ ἄλλην ἐξ Ἀθηνῶν δέσποιναν ἀναβαίνουσαν τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως δὴποτε τὸ γεγονός ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐξελέξατο τὴν νόμφην αὐτοῦ ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως μαρτυρεῖ, ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν προηγουμένων καὶ ἐπομένων εἰδήσεων, ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἐκ τῶν ἀξιολόγων τοῦ κράτους, καὶ οὐχὶ ἔρημος κατοίκων, ὅπως ἰσχυρίσθη ὁ Φαλλμεράϋερ. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τὸ ἐπώνυμον Σεραντάπηχος, εἴτε ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς Εἰρήνης, εἴτε ἀνῆκεν εἰς ἄλλην τινὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκογένειαν, εἶναι ἐν ἐκ τῶν νέων οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ ἀναφέρονται ἀπὸ τῆς ἐβδόμης καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἐκατονταετηρίδος καὶ χαρακτηρίζουσιν ἰδιαζόντως τοὺς χρόνους τούτους τῆς διαπλάσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ. Πρῶτερον δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ σπανίως ἐπώνυμα στρατηγῶν καὶ ὑπουργῶν, συνήθως δὲ ὀνόματα, καὶ ταῦτα τὸ πλεῖστον ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἢ ῥωμαϊκὰ. Τότε δὲ προκύπτουσιν εἰς μέσον ἐπώνυμα, καὶ ταῦτα σχηματιζόμενα οὐχὶ ἐξ ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἢ λατινικῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ κατὰ τὸν νεώτερον τρόπον ἐκ λέξεων τῆς τότε ὀμιλουμένης γλώσσης: ἄρα ἐκπηγάζοντα προδήλως ἀπὸ τῶν σπλάγγων κοινωνίας λαβούσης νέαν τινὰ ὑπόστασιν καὶ μὀρφωσιν. Τοιαῦτα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἐπώνυμα Ποδοπάγουρος, Λαχανοδράκων, Μελισσηνός, Λαρθατύρης, Σεραντάπηχος, εἰς ἃ θέλομεν προσθέσει προϊόντος τοῦ λόγου καὶ ἄλλα πολλὰ, ὧν τινὰ, μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενα, ὑποδεικνύουσι πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς,

ὅποσον ἡ τότε μορφουμένη κοινωνία ἤρχισε νὰ ἔχη συγγένειαν πρὸς τὴν ἡμετέραν μᾶλλον, ἢ πρὸς τὴν τῶν προηγουμένων χρόνων.

Ἡ Εἰρήνη, ἣτις τότε δὲν διεκρίνετο εἰμὴ ἐπὶ τῆ νεότητι, τῷ κάλλει καὶ τῇ εὐφυίᾳ αὐτῆς, ἦλθεν ἐξ Ἀθηνῶν τῷ 769 καὶ κατέλυσε κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου, ἐπὶ τῆς ἄσιαντῆς παραλίας, ἀνάκτορα τῆς Ἱερείας, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἰσῆλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν πανηγυρικῶς τῇ 1 Σεπτεμβρίου. Στόλος ὀλόκληρος ὁρομόνων καὶ χελανδίων, ἐστολισμένων διὰ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, συνώδευσε τὸ μετακομίζον αὐτὴν σκάφος· οἱ δὲ προύχοντες τῆς πόλεως καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν προϋπῆντησαν αὐτὴν καὶ προσήγαγον εἰς τὰ βασιλεια. Οἱ ἀρραβῶνες ἐτελέσθησαν τῇ 3 Σεπτεμβρίου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Φάρου, καὶ τῇ 17 Δεκεμβρίου ἐστέφθη βασίλισσα ἄμα καὶ σύζυγος τοῦ πρὸ καιροῦ συμβασιλεύοντος μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ κράτους Λέοντος, ὅστις διέτρεχε τότε τὸ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας του ἔτος. Ἀλλ' ἐὰν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἤλπισε τῶντι ὅτι ἡ νέα βασίλισσα θέλει ἀσπασθῆ εἰλικρινῶς τὴν μεταρρυθμισιν καὶ θέλει συντελέσει διὰ τῶν οικείων αὐτῆς εἰς τὴν κατὰ τὴν Ἑλλάδα διάδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας, ἠπατήθη οἰκτρῶς, διότι ἡ Εἰρήνη, ἣτις κατὰ τὰ ὑπόλοιπα ἐξ ἔτη τῆς τοῦ Κωνσταντίνου ζωῆς ἐφάνη προθύμως παραδεξαμένη τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἄμα ἐξέλιπεν ἡ σιδηρᾶ ἐκείνη θέλησις καὶ ἐβασίλευσεν ὁ ἀσθενὴς Λέων, ἀπέβαλε βαθμηδὸν τὸ προσωπεῖον καὶ ἀνέδειξε περὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων ζῆλον ὅστις ἐνόμισεν ὅτι δικαιοῦται νὰ καταπατήσῃ, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, πάντα ἀνθρώπινον καὶ πάντα θεῖον νόμον.

Ἐν γένει δὲ, καθὼς πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, αἱ γυναῖκες πάσης τάξεως παρέμειναν πισταὶ εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἔξεις, ὅσαι ἰδίως περιστρέφοντο εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς λατρείας σημεῖα, καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, καὶ αὐταὶ ὅσαι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν ἐν τοῖς βασιλείοις ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔλαβεν ἀλληλοδιαδόχως τρεῖς συζύγους· πρώτην τὴν Εἰρήνην, ἐξ ἧς ἐγέννησε τὸν διάδοχον αὐτοῦ Λέοντα· τῆς δευτέρας ἀγνοεῖται τὸ ὄνομα· ἡ δὲ τρίτη ἦν ἡ Εὐδοκία Μελιτσηνὴ, ἐξ ἧς ἐγέννησε πέντε υἱούς, οἵτινες ἐγένοντο βραδύτερον θύματα τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν παθῶν τῆς συζύγου τοῦ Λέοντος. Ἡ πρώτη σύζυ-

γος ὑπῆρξε θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων, καὶ, βαπτισθεῖσα καὶ μετονομασθεῖσα Εἰρήνη, φημίζεται ὡς διατελέσασα ἀφωσιωμένη τῷ πενθερῷ καὶ τῷ ἀνδρὶ, ἀλλ' ἐπιμόνως ἀντιταχθεῖσα εἰς τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν φρονήματα. Ἐτι δὲ μᾶλλον περιώνυμος ἀπέβη διὰ τὴν πίστιν αὐτῆς πρὸς τὰ καθεστῶτα τῆς ἐκκλησίας ἡ θυγάτηρ τῆς Εἰρήνης ἐκείνης Ἀνθοῦσα, ἥτις, οὐδέποτε ὑπανδρευθεῖσα, διένειμε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς εἰς τοὺς πένητας μέρος τῶν κτημάτων της, τὸ δὲ λοιπὸν μετεχειρίσθη εἰς ἀνόρθωσιν τῶν μοναστηρίων καὶ εἰς λύτρωσιν αἰχμαλώτων, ἀποχωρήσασα ἐπὶ τέλος καὶ αὐτὴ ἐκ τοῦ κόσμου καὶ ἀσπασθεῖσα τὸν μοναχικὸν βίον. Ἄλλ' ὅτι πρὸ πάντων κατέστησε τὴν μνήμην αὐτῆς ἰθάνατον εἰς πάντα γνήσιον χριστιανὸν εἶναι, ὅτι ἐσύστησε καὶ πλουσιοπαρόχως ἐπροίκισεν ἐν παιδοκομεῖον τῶν ὀρφανῶν ἢ ἐγκαταλελειμμένων ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῶν τέκνων, τῶν ὁποίων αὕτη δὲν ἔπαυσεν ἐπιμελουμένη ὡς ἀληθῆς μήτηρ· ἅμα δὲ φθάσαντα εἰς ἡλικίαν νὰ ἐκπαιδευθῶσιν, ἐφρόντιζε τὰ μὲν ἄρρενα νὰ μορφῶνται πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀρετὴν ὑπὸ ἀνδρῶν διαπρεπόντων ἐπὶ συνέσει, τὰ δὲ θήλεα ν' ἀνατρέφονται ἐν τοῖς μοναστηρίοις μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, περὶ ἧς ἐπρονοεῖ ὡς αὐτῶς ἡ γενναία ἐκείνη προστάτις.

Τρεῖς λοιπὸν γυναῖκες, ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, ἀντεπολιτεύθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν μεταρρύθμισιν. Ἄλλ' ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς διαγωγῆς τῶν δύο, τῶν ὁποίων γνωρίζομεν ἀκριβέστερον τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν, ἦτοι τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης καὶ τῆς Ἀνθοῦσης! Ἡ μὲν Εἰρήνη, ἡ ἀνατραφεῖσα ἐν τῇ μητροπόλει τῆς εἰκονολατρίας, μετεχειρίσθη τὴν θρησκείαν ὡς ὄργανον φιλαρχίας καὶ φιλοδοξίας, ἐκτραπίσθη εἰς τὰ φοβερώτερα τῶν κακουργημάτων ἡ δὲ Ἀνθοῦσα, ἥτις ἀνετράφη ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ προμάρχου τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἐπέισθη μὲν νὰ ἀποβάλῃ τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἔξεις, ἀλλὰ ὑπέικουσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χρηστότητος καὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας, τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων διδάσχομένη, μετεχειρίσθη τὰς παραδόσεις ἐκείνας καὶ ἔξεις ἵνα περιθάλψῃ καὶ καταστήσῃ χρήσιμα τῇ πολιτείᾳ πολυάριθμα δυστυχῆ ὄντα.

Ὀλίγον πρὶν τελέσῃ τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λέοντος ὁ Κωνσταντῖνος διέπραξεν ἔργον τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἤθελεν ἀρκέσει νὰ κα-

ταστήτη εὐλογητὸν τὸ ὄνομα του παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ κύριον τῆς πόλεως ταύτης ὑδραγωγεῖον εἶχε καταστραφῆ πρὸ ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἑνιαυτῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, ὅτε οὗτοι ἐπὶ Ἡρακλείου ἐπολιόρκησαν τὴν βασιλεύουσαν. Ἐκτοτε δὲ οὐδεὶς τῶν βασιλέων ἐφρόντισε νὰ ἀνακαινίσῃ αὐτὸ, ὥστε, ὁσάκις συνέπιπτεν ἀνομβρία, ἡ βασιλεύουσα ἔπασχε δεινὴν ὑδάτος στέρησιν. Καὶ ἐπειδὴ τοῦτο συνέβη ἰδίως ἐν ἔτει 767, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε τότε νὰ ἀνακαινίσῃ τὸ ὑδραγωγεῖον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, κτισθὲν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀνφοδομήθη ἔπειτα τῷ 366 ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος. Ὅθεν ἐλέγετο καὶ *Οὐάλης*, συνήθως δὲ μέγας ἀγωγὸς, σωζόμενον δὲ μέχρι τῆς σήμερον ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν Τούρκων *Μποζδογὰν-κεμερῆ*. Περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κολοσσιαίου τούτου ἔργου ἔδειξεν ὁ βασιλεὺς τὴν συνήθη αὐτοῦ δραστηριότητα, προσαγαγὼν ἐξ Ἀσίας καὶ Πόντου καὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων καὶ τῆς Θράκης, ἑπτακισχιλίους περίπου διαφόρων εἰδῶν ἐργάτας. Τίς ἐν τούτοις ἤθελε πιστεύσει ὅτι οὐδὲ τοῦτο τὸ κοινωφελὲς κατασκευάσμα ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ χάριν ἐνώπιον τινῶν ἐκ τῶν ἀμειλίχων κατηγόρων τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, οἵτινες ἠξίωσαν ὅτι ἠνάγκασε τὸν λαὸν νὰ πληρώσῃ δις τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενην δαπάνην; Ναι μὲν οἱ δύο ὁπωσοῦν σπουδαιότεροι χρονογράφοι, Θεοφάνης καὶ Νικηφόρος, ἱστοροῦντες τὰ περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ὑδραγωγείου, οὐδὲν λέγουσι περὶ τῆς διπλῆς ταύτης ἀπαιτήσεως. Καὶ αὐτοὶ ὅμως ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ὑπερβολικῆς εὐθηνίας τῶν γεννημάτων τῆς γῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου ἀποδίδουσιν αὐτὴν εἰς τὴν πλεονεξίαν τοῦ βασιλέως, ὅστις ἀδυσώπητος ὢν, ὡς λέγουσι, περὶ τῶν χρηματικῶν φόρων εἰσπραξίν, ἠνάγκαζε τοὺς χωρικοὺς νὰ ἐκποιῶσι τὰ προϊόντα αὐτῶν ἐπὶ ἐλαχίστη τιμῇ, διότι κατὰ τὸν Νικηφόρον ἐξήκοντα μόδια σίτου ἀντὶ νομίσματος ἠγοράζοντο. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶναι ἄρα γε ἀληθῆ; Πολλάκις συμβαίνει τῷ ἄμεσος ἀπαιτήσις τοῦ χρηματικοῦ φόρου νὰ ἀναγκάζῃ τὸν χωρικὸν εἰς τὴν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ ἐκποίησιν τῶν προϊόντων αὐτοῦ, ἐκ τούτου ὅμως δὲν ὠφελῆται ἀμέσως τὸ μέγα τῶν ἀναλωτῶν πλήθος· ὠφελοῦνται πρὸ πάντων οἱ ἔμποροι οἱ ἀγοράζοντες παρὰ τῶν χωρικῶν τὰ προϊόντα αὐτῶν. Καὶ δύνανται μὲν οἱ ἔμποροι οὗτοι νὰ μεταπωλήσωσιν ἔπειτα αὐτὰ ἐπὶ τιμῇ εὐθηνότερα τῆς συνήθους, ἀλλὰ ἡ ὥς ἐκ τούτου καὶ μόνου ὑπερβολικὴ ἐκείνη ὑποτίμησις φαίνεται ἀπίθανος, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐξήκοντα μόδια ἀντὶ ἑνὸς νομίσματος σημαίνει ὅτι τὸ κοιλὸν ἐπω-

λεῖτο δ'ραχμὴν μίαν καὶ πεντήκοντα λεπτά. Πλὴν τούτου, εἶναι ἤδη γνωστὸν ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἰδίως ὁ Λέων καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ἀπένειμαν, ὡς ἐξάγεται ἐκ νομοθετημάτων ἀναμφισβητήτων, ἰδιάζουσιν πρὸς τὴν γεωργίαν προστασίαν, ἰδίως καταργήσαντες τὴν ἐπαχθῆ θεσμοθεσίαν τῆς ἐπιβολῆς, καὶ τὸν οὐδὲν ἤττον ὀλέθριον θεσμὸν τῆς δουλοπαροικίας. Πῶς εἶναι δυνατὸν λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἄνθρωποι ὀρμώμενοι περὶ τὰς οἰκονομικὰς αὐτῶν διατάξεις ἀπὸ ἀρχῶν τοσοῦτον ὑγιῶν, συγχρόνως κατηνάγκαζον τοὺς χωρικούς νὰ καταστρέφονται ἐκποιοῦντες ἐπὶ τιμῇ εὐτελεστάτῃ τοὺς καρπούς τῶν κόπων αὐτῶν, καὶ τοῦτο ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ εἰσπραχθῶσιν οἱ φόροι ἐντὸς βραχυτάτου διαστήματος. Ἴσως τοιοῦτο συνέβη ἅπαξ ἢ δις ἔνεκα ἐκτάκτων καὶ κατεπειγουσῶν ἀναγκῶν τοῦ δημοσίου, ἢ δὲ κακοβουλία τῶν χρονογράφων ἔσπευσε νὰ παραστήσῃ τὸ γεγονός ὡς συνήθως καὶ τακτικῶς συμβαῖνον. Ἴσως ἂφ' ἐτέρου ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐφρόντισε νὰ προμηθεύσῃ εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς πρώτευούσης δασιφιλῆ ἀποταμιεύματα γεννημάτων, ἵνα οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως μὴ γίνωνται ἔρμαιον τῶν κερδοσκοπῶν, καὶ ἀγοράζωσι τὸν σῖτον καὶ τὴν κριθὴν εἰς τιμὴν μετριωτέραν, ἂν καὶ ὄχι εἰς τὴν μυθώδη ἐκείνην τῶν χρονογράφων τιμὴν· διότι τῷ ὄντι ὁ Θεοφάνης λέγει ἐπὶ λέξεως «ἐποίησε δὲ εὐθηνῆσαι τὰ εἶδη ἐν τῇ πόλει τῷ χρόνῳ τούτῳ.» Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ἀναλισκώμεθα εἰς εἰκασίας, ἐνῶ ἐκ τοῦ κειμένου αὐτοῦ τοῦ Νικηφόρου ὑποδεικνύεται μᾶλλον ἡ ἀλήθεια; Ὁ Νικηφόρος, ἂφ' οὗ ἀπέδωκεν εἰς τὴν καταπιεστικὴν τῶν φόρων εἰσπραξίν τὴν μεγάλην τῶν γεννημάτων εὐθηνίαν, ἀναφέρει ἔπειτα ὅτι ὑπῆρχόν τινες πρεσβεύοντες ὅτι ἡ εὐθηνία αὕτη προέκυπτεν ἐκ τῆς εὐφορίας τῆς γῆς, ἐνῶ ἄλλοι ὑπελάμβανον αὐτὴν ἔργον τυραννίδος καὶ φιλοχρηματίας, καὶ ἀπανθρωπίας νόσον. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ Νικηφόρος πληροφορεῖ ἡμᾶς ἀρκετὰ σαφῶς ὅτι οἱ εἰλικρινέστεροι τῶν πραγμάτων κριταὶ ἀπέδιδον τὴν εὐθηνίαν τῶν σιτηρῶν εἰς τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς, ἥτις ἦτο φυσικὸν παρακολούθημα τῆς ποικίλης καὶ συνετῆς προστασίας, ἣν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ πατήρ του Λέων ἀπένειμαν εἰς τὴν γεωργίαν διὰ διαφόρων αὐτῶν διατάξεων.

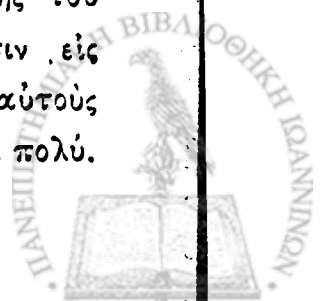
Ἴνα συμπληρώσωμεν δὲ τὰς ὀλίγας δυστυχῶς εἰδήσεις, ἃσας ἔχομεν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ Κωνσταντίνου διοικήσεως, ἐπιφέρομέν τινα περὶ τοῦ προαχθέντος ἐν τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν νομισμάτων. Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη ὅτι τὰ νομίσματα τῆς ἐν

Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας παρέμειναν ἐντελῶς λατινικὰ μέχρις Ἡρακλείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπαντῶνται κατὰ πρῶτον χαλκᾶ νομίσματα φέροντα τὴν ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν ἐν τούτῳ *νικα* (σελίς 318). Ἄλλ' ἀπρῶτον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ τοῦ Λέοντος υἱὸς ἔκοψε χρυσᾶ ἅμα καὶ χαλκᾶ νομίσματα ἐπὶ τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων φαίνονται ἑλληνιστὶ ἅμα καὶ λατινιστὶ ἐγγεγραμμένα, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἑλληνικὸς τίτλος *Δεσπότης* παρὰ τὸν λατινικὸν *Dominus*. Τὸ δὲ μικτὸν τοῦτο σύστημα χρήσεως ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν λέξεων ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐντελῶς παύουσιν ἐπὶ τῶν νομισμάτων αἱ λατινικαὶ ἐπιγραφαί. Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πολεμικὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἔργα.

Ἄξιον πρὸ πάγτων μνείας εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ὁ βασιλεὺς οὗτος, καίτοι διαγαγὼν ἐν πολέμοις τὸ πλεῖστον τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας, ἅπαξ μόνον, τῷ 746, ἐστράτευσε κατὰ τῶν μωαμεθανῶν. Ἡ πικνωλεθρία ἦν οὗτοι ἔπαθον κατὰ τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἢ περὶ Ἀκροῖνὸν ἦττα, ἢ ἐν ἔτει 747 ὀλοσχερῆς καταστροφή τοῦ στόλου αὐτῶν ἐν Κύπρῳ καὶ πολλάι ἐμφύλιαι διενέξεις τοσοῦτον, φρίνεται, ἐξητόνισαν τὰς δυνάμεις τῶν μωαμεθανῶν, ὥστε οὗτοι δὲν ἐπεχείρησαν ἕκτοτε εἰμὴ ἐπιδρομασ τινας εἰς τὰ μεθόρια κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον λόγου ἀξίας, αἵτινες ὁμως δὲν ἀπῆτησαν τὴν προσωπικὴν τοῦ βασιλέως ἐκστρατείαν. Ἰδίως δὲ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἤρχισαν νὰ ἐπιδεικνύωσι σκοπούς φιλοδοξίας, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀδιαφορήσῃ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία. Ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ μοναρχία αὕτη ἐφοβεῖτο πολὺ μᾶλλον τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν ἀπειλήσαντας αὐτὴν ὀργανωμένους πολεμίους, ἢ τοὺς ἀπὸ βορρᾶ ἐμβάλλοντας ἀσυντάκτους ὄχλους. Ἄλλ' ἤδη οἱ Βούλγαροι δὲν ἤρχοῦντο εἰς τὴν ἐπιτραπέισαν αὐτοῖς χώραν, καὶ ἀναφανδὸν προέτειναν ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς Θράκης. Ὅθεν κατέστη ἀπαραίτητον αὐτοῖ πρὸ παντός ἄλλου πολεμίου νὰ περισταλῶσιν.

Εἶδομεν ὅπως ἐταπεινώθησαν διὰ τῆς περὶ Ἀγχίαλον νίκης τοῦ βασιλέως τῷ 763, ἀναγκασθέντες μετ' οὐ πολὺ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸν Σαβῖνον, ὅστις διαμένων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκυβέρνησ αὐτοὺς δι' ἐπιτρόπου. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν διήρκεσε πολὺ.

Οἱ Βούλγαροι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν σφραδάζοντες κατὰ τοῦ ἐπιβληθέντος εἰς αὐτοὺς ζυγοῦ, φονεύουσι τῷ 765 τὸν ἐπίτροπον τοῦ Σαβίνου, καὶ ἀναγορεύουσιν ἕτερον ἡγεμόνα, τὸν Τόκον. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἐμβάλλει ἀμέσως εἰς Βουλγαρίαν, ἀναγκάζει τὸν Τόκον νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς περὶ τὸν Ἰστρον ἐλώδεις χώρας, καὶ ἐξακολουθεῖ τὴν δίωξιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅπου ἐφονεύθησαν ὁ τε Τόκος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι πολέμιοι. Ἄλλος δὲ τις ἄρχων αὐτῶν, ὃν ὠνόμαζον Καμπαγάνον, κατέφυγεν εἰς τὴν ὄχυράν Βάρναν. Ἄλλ' ὁ τρόμος ὃν διέδωκαν οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε οἱ περὶ τὸν Καμπαγάνον, δολοφονήσαντες αὐτὸν παρέδωκαν τὴν πόλιν εἰς τοὺς ἡμετέρους. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔαρ ὁ βασιλεὺς, ἐπιβιβάσας ἐπὶ 2600 χελανδίων μέρος τοῦ πεζικοῦ, ἐξάπέστειλεν αὐτὸ πρὸς Μεσημβρίαν, Ἀγχιάλον, καὶ Ἰστρον ποταμὸν, στρατεύσας αὐτὸς διὰ ξηρᾶς μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ. Αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας παρεσκεύασεν ἴσαν τοσαῦται, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν διέθεσεν αὐτὰς τοσοῦτον ἐπιτήδειος, ὥστε ἡ ὄλοσχερῆς καταστροφή τῶν Βουλγάρων ἐφαίνετο ἄφευκτος· διότι ἦτο ἀπίθανον νὰ ἀντιέξωσιν εἰς τὰ τάγματα καὶ τὰς ἴλας ὅσαι ἐξώρμησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· ἠναγκασμένοι δὲ νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸν Ἰστρον, ἐμελλον νὰ εὕρωσι τὴν φυγὴν πεφραγμένην διὰ πολυαριθμοῦ στόλου καὶ στρατοῦ. Τῷ ὄντι ἅμα ὁ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης στρατὸς ἀφίκετο περὶ Μεσημβρίαν καὶ Ἀγχιάλον, οἱ Βούλγαροι, βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας τὸν ἔσχατον κίνδυνον, αἰεὶ συμβάσεις τῷ βασιλεὶ ἐτρέποντο.» Ὁ Νικηφόρος, ὅστις ἱστορεῖ ἔτι τὰ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, δὲν λέγει τίνες ἦσαν αἱ συμβάσεις ἐκεῖναι· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι δι' αὐτῶν οἱ Βούλγαροι ὑπέκυψαν αὐθις εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως· διότι ἄλλως δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τί οὗτος ἤθελεν ἀποδεχθῆ τὰς προτάσεις αὐτῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετ' ὀλίγον τρικυμία δεινὴ καταλαβοῦσα τὸν στόλον εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην παραλίαν καθωρμισμένον, πολλὴν ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸν φθορὰν, καὶ κατεπόντισεν οὐκ ὀλίγον πλῆθος τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων στρατιωτῶν. Κατὰ τὸν Νικηφόρον ὅμως αἱ περὶ εἰρήνης προτάσεις ἐγένοντο πρὸ τῆς τρικυμίας, ὅτε ὁ βασιλεὺς, σώζων ἀκεραίαν ἔτι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, οὐδένα εἶχε λόγον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀρχικὸν βούλευμα τῆς ὄλοσχεροῦς δουλώσεως, ὃν ὄχι τῆς ὄλοσχεροῦς καταστροφῆς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Μὴ παραλείψωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν τί ἐπραξεν ὁ βασιλεὺς πρὸς τοὺς νεκροὺς τῶν ἐν πελάγει θανόντων στρατιωτῶν, διότι ἡ διαγωγή αὐτοῦ

κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον. Διέταξε νὰ περιβάλλωσι διὰ δικτύων τὴν θάλασσαν, καὶ ἀνεκύσας οὕτω τὰ σώματα τῶν πνιγέντων, ἐπεμελήθη νὰ κηδευθῶσιν ἀξιοπρεπῶς. Μόνον δὲ ἀφ' οὗ συνετελέσθησαν ταῦτα πάντα ἐπέστρεψεν εἰς τὰ βασιλεία. Ἐξεθέσκειμεν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ὅπως ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ὁ δὲ Θεοφάνης ἱστορεῖ ἄλλα καὶ ἄλλα. Δὲν λέγει τι περὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθησαν οἱ Βούλγαροι νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς τὸν βασιλέα συμβάσεις. Ἀξιοῖ ὅτι μετὰ τὴν τρικυμίαν ὁ βασιλεὺς εἰσῆλθεν ἀδόξως ἐν τῇ πόλει, καὶ βεβαιοῖ ὅτι πάντα ταῦτα ἦσαν θεία δίκη, ἕνεκα τῶν ὅσα κατὰ τῆς θρησκείας ἔπραξεν. Ἐννοεῖται ὅτι καθὼς πάντοτε ὁ Νικηφόρος εἶναι πολὺ μᾶλλον ἀξιόπιστος· ὅπως δὲ πολλάκις συμβαίνει, ὁ Θεοφάνης ἀναγκάζεται καὶ ἐνταῦθα, ἐν μέσῳ τῆς ποικίλης αὐτοῦ συκοφαντίας καὶ κηδοβολίας, νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν εὐγενῆ τοῦ βασιλέως χαρακτῆρα, διότι ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς τὴν εὐσεβῆ ἐπιμέλειαν ἣν ἔλαβε περὶ τῆς κηδείας τῶν στρατιωτῶν, παραμείνας εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος τούτου.

Ἄλλ' οἰοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὅροι εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Βούλγαροι τῷ 766, ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη μετὰ ἑπταετίαν νὰ στρατεύσῃ πάλιν κατ' αὐτῶν, διότι πιθανῶς παρεβίασαν κατὰ τὸ ἔθος αὐτῶν τὰ συντεθειμένα. Τῷ ὄντι τῷ 773 παρασκευάσας στόλον χελανδίων διςχιλίων καὶ ἐπιβίβασθεις ἐπὶ τοῦ στόλου τούτου ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τε τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ. Συγχρόνως δὲ διέταξε τὰ ἰππικὰ συντάγματα νὰ ἐμβάλλωσι διὰ τοῦ Αἴμου. Ἄλλ' ἅμα ἀφίκετο εἰς Βάρναν, ἔλαβε παρὰ τῶν κατεπτοημένων Βουλγάρων νέας πάλιν περὶ εἰρήνης προτάσεις. Διὰ τί ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, εἶναι ἄδηλον. Ὁ Θεοφάνης, ὃν καὶ μόνον ἔχομεν ἡδηγὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, λέγει ὅτι προσελθὼν μέχρι Βάρνης, ἐδειλίασε καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ, ὅτε δειλιάσαντες καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέστειλαν δύο πρέσβεις αἰτούμενοι εἰρήνην. Ἡ κηδοβολία τοῦ χρονογράφου ἀποβιβάνει ἐνταῦθα κωμική. Ὁ Θεοφάνης θέλει πρὸ πάντων νὰ καταδικάσῃ τὸν Κωνσταντῖνον· ὅθεν λέγει ὅτι ἐδειλίασε. Δὲν θέλει ὅμως ἐνταῦθα καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς Βουλγάρους· ὅθεν λέγει ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐδειλίασαν. Συγχρόνως δὲ ἀναγκάζεται νὰ ἐκθέσῃ τί πραγματικῶς συνέβη, καὶ ἐπιφέρει ὅτι οἱ Βούλγαροι καθυπέβαλον αἴτησιν περὶ εἰρήνης, ὅτι

αὕτη ἐγένετο δεκτὴ, ὅτι συνετάχθησαν περὶ αὐτῆς ἔγγραφοι ὁμολογίαι καὶ ὅτι ἐδόθησαν ἀμοιβαῖοι ὄρκοι, μῆτε οἱ Βούλγαροι νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν ἐπιτραπέντων αὐτοῖς ὁρίων, μῆτε ὁ βασιλεὺς νὰ ἐνοχλήσῃ αὐτοὺς ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν καλῶς διατὶ ὁ βασιλεὺς συνωμολόγησε τοσοῦτον ἐπεικειῖς συνθήκας, ἐνῶ διὰ τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας παρεσκεύασεν, ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Ἄλλ' ὅτι ἐδειλίασεν εἶναι γελοῖον διότι ὅλας τὰς κακίας εἰμποροῦμεν νὰ τὰς ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ἀλλ' ἅπας αὐτοῦ ὁ βίος μαρτυρεῖ ὅτι ἦτο ὁ τολμηρότερος καὶ γενναϊότερος τῶν ἀνθρώπων. Καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ἔδωκε δεῖγμα ἐξαιρετον τῆς κατὰ τοῦτο ἀρετῆς αὐτοῦ μὴ στρατεύσας διὰ ξηρᾶς, ἀλλ' ἐπιβιβασθεὶς ἐξεπίτηδες ἐπὶ τοῦ στόλου ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς τε ναύτας καὶ τοὺς ἐπιβάτας, οἵτινες ἠδύναντο ἴσως νὰ σώζωσι τὴν μνήμην τῆς πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν κατὰ τὰ αὐτὰ παράλια συμβάσης συμφορᾶς. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνέκαθεν μόνον σκοπὸν εἶχε νὰ περιστείλῃ τοὺς Βουλγάρους ἐν τῇ ἐπιτραπέισῃ αὐτοῖς χώρᾳ, καὶ ὅτι ἅμα οἱ Βούλγαροι ὑπέβαλον προτάσεις ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ, ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη αὐτὰς τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἶχε συγχρόνως κατασκευάσει εἰς ὅλας τὰς παρόδους ὄχυράματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων κατέλιπεν ἀποχρώσας δυνάμεις.

Ἄλλὰ τὸ ἄγριον καὶ ἄπιστον ἐκεῖνο ἔθνος οὐδέποτε ἐτήρει συνθήκας καὶ ὄρκους. Μετ' οὐ πολὺ, καὶ ἐνῶ οἱ πρέσβεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν ἐτι ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ βασιλεὺς μανθάνει διὰ τῶν κρυπτῶν φίλων τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅτι ὁ Κύριος τῆς χώρας ταύτης ἐτοιμάζει νέαν ἐπιδρομὴν ἀνδρῶν 12,000, κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Σλαύων τῆς Βελζητίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ αἰχμαλωτεύσῃ αὐτοὺς καὶ μεταφέρῃ εἰς Βουλγαρίαν. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἵνα μὴ νοήσωσιν οἱ πρέσβεις ὅτι ἐπιχειρεῖ τι κατὰ τῆς χώρας αὐτῶν, ἀναγγέλλει ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Ἀράβων, καὶ ἀποστέλλει μάλιστα εἰς τὴν Ἀσιανὴν παραλίαν τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἅμα δὲ ἀποχαιρετίσας τοὺς πρέσβεις, καὶ βεβαιωθεὶς ὅτι ἀπῆλθον, ἐξορμᾷ ἐν πάσῃ σπουδῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν Βουλγάρων, εἰς τὰ Λιθοσῶρια, κατατροπώνει αὐτοὺς ὅλοσχερῶς. Ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου ἐπιστρέψας μετὰ πολλῶν λαφύρων καὶ αἰχμαλώτων ἐθριαμβεύσεν εἰσελθὼν ἐν παρατάξει εἰς

τὴν πόλιν, καὶ «τὸν πόλεμον τοῦτον ἐπωνόμασεν εὐγενῆ, λέγει ὁ Θεοφάνης, ὡς μηδενὸς αὐτῷ ἀντιστάντος, μηδὲ σφαγῆς, ἢ ἐκχύσεως χριστιανικῶν αἱμάτων γενομένης.» Ὁ ἀναίμακτος οὗτος πόλεμος ἔδεν ἐνθυμίζει εἰς ἡμᾶς τὸν «ἄδακρον πόλεμον» ὃν ἐπανηγύρισε ποτὲ ἐν Σπάρτῃ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος; Ἡ δὲ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν συνεκεντρώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἐξεκίνησε κατὰ τῶν πολεμίων ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατὸς, ὃν τινες ἀναβιβάζουσιν εἰς 80,000 ἀνδρῶν, μαρτυρεῖ βεβαίως ὅπως καλῶς ὀργανωμένος καὶ ἀκριβῶς πειθαρχῶν διετέλει ἐπὶ Κωνσταντίνου ὁ στρατὸς οὗτος.

Μετὰ τὴν εἰς Λιθοσῶρια νίκην ὁ Θεοφάνης ἱστορεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς «ἐξώπλισε πάλιν στόλον πολὺν καὶ εἰσαγαγὼν εἰς αὐτὸν καβαλλαρικὸν χιλιάδας ἑβ'. ἀπέλυσε τοὺς στρατηγούς τῶν πλωϊμάτων πάντας σὺν αὐτῷ· αὐτὸς δὲ φοβηθεὶς (πάλιν φοβηθεὶς) ἔμεινεν εἰς τὸ καβαλλαρικόν(;)». Καὶ προελθόντος τοῦ στόλου μέχρι Μεσημβρίας, ἔπνευσε σφοδρὸς βορρᾶς, καταστρέψας τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων, μεθ' ὧν καὶ πολλοὶ ἀπώλοντο· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπέστρεψε μηδὲν ποιήσας. «Ὁ δὲ Τζέριγος (κατ' ἄλλους Τελέριγος ἢ Τελέριχος) ὁ Κύριος Βουλγαρίας γινούς ὅτι ἐκ τῶν οικείων αὐτοῦ τὰς βουλὰς αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς μανθάνει, γράφει αὐτῷ ὅτι βουλή μοι ἔστι φυγεῖν καὶ ἐλθεῖν πρὸς σέ. Ἄλλὰ πέμψον μοι λόγον ἀπαθείας μου, καὶ τίνας φίλους ἔχεις ἐνταῦθα, ἵνα θαρρήσω αὐτοῖς καὶ συνδράμωσί μοι. Ὁ δὲ κουφότητι ἔγραψεν αὐτῷ, κάκεινος μαθὼν ἐκούρασε πάντας (ἐφόνευσεν), ὅπερ ἀκούσας Κωνσταντῖνος πολλὰ τὰς πολιὰς αὐτοῦ ἔτιλεν.» Παραθέτομεν κατὰ λέξιν τὰς εἰδήσεις ταύτας τοῦ Θεοφάνους, διότι, σιωπήσαντος τοῦ Νικηφόρου ἀπὸ τοῦ ἔτους 769, οὐδένα ἤδη ἔχομεν τρόπον νὰ ἐξελέγξωμεν μέχρι τίνος ἔχονται ἀληθείας ἢ οὐ. Ἄλλ' ὁ ἀναγνώστης παρατηρῶν τὴν ἀποδιδόμενην αὐθις εἰς τὸν Κωνσταντῖνον δειλίαν καὶ προσέτι εὐπιστίαν τῇ ἀληθείᾳ μωρὰν, ἴσως διστάσῃ νὰ ἀποδεχθῇ κατὰ γράμμα τὰ ιστορούμενα, καὶ ἴσως μάλιστα ἐνθυμούμενος τὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν συμβῆσαν ἐκ τρικυμίας εἰς τὰ αὐτὰ παράλια καταστροφὴν τοῦ στόλου, ὑποπεύσῃ ὅτι ὁ Θεοφάνης, ἵνα κατὰστήσῃ σκοτεινοτέραν τὴν εἰκόνα τῆς βασιλείας ταύτης, ἐπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ πομπέσεως τῶν πατριαρχῶν, ἤτοι ἐπανελάβε δις τὸ ἀπαξ γεγόμενον σκάνδαλον. Πλὴν τούτου μετ' οὐ πολὺ ὁ Τζέριγος κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἔτυχεν αὐτόθι μεγάλων περιποιήσεων, ὅπερ δυσκόλως συμβιβάζεται μὲ τὴν δει-

νήν προδοσίαν ἦν πρὸ ὀλίγου λέγεται διαπράξας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε', στρατεύσας κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐν μηνὶ αὐγούστῳ τοῦ 775, ἔπαθε καθ' ὁδὸν ἀνθρακα εἰς τὸ σκέλος καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀδριανούπολιν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Σηλυβρίαν, ὅπου ἐπεβιάσθη εἰς χελάνδιον ἵνα μετακομισθῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἀπέθανε τῇ 16 Ἰουλίου πρὶν φθάσῃ εἰς τὰ ἴδια, ἐκ τοῦ ὄξυτάτου πυρετοῦ ὃν ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν τὸ ἐξάνθημα ἐκεῖνο.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ἀνεδείχθη πολὺ αὐστηρότερος καὶ ἐπιμονώτερος τοῦ πατρὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Λέων Γ' ἐσχέδιασε μᾶλλον ἢ ἐξετέλεσε τὰ περὶ τοῦτο τὸ μέρος βουλευματα αὐτοῦ, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' οὐ μόνον πρῶτος ἐξετέλεσεν, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσε τὰ βουλευματα ταῦτα. Ἐντεῦθεν δὲ ὑβρίσθη μὲν πλειότερον ἢ ὁ πατήρ, ἀλλὰ πολλαὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτὸν βιαιοπραγιῶν ἔχονται πλειότερον ἀληθείας, ἢ αἱ ἀποδοθεῖσαι εἰς τὸν Λέοντα Γ'. Οἱ πολέμιοι αὐτοῦ ἠδίκησαν τὸν ἄνδρα κατὰ τοῦτο, ὅτι ἠθέλησαν νὰ δεινώσωσι τὰς βιαιοπραγίας τὰς ὁποίας ὁμολογουμένως ἔπραξε, καὶ ἐπενόησαν πλείστας ἄλλας τὰς ὁποίας οὐδέποτε ἔπραξεν. Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη μετὰ πόσης ἐπιμελείας ἀνεζητήσαμεν τὴν περὶ τῆς δημοσίας αὐτοῦ πολιτείας ἀλήθειαν, ἀγωνισθέντες νὰ ἀνακαλύψωμεν, ἀνὰ μέσον τῆς τερατολογίας τῶν χρονογράφων καὶ τῶν συναξαριστῶν, τὴν γνησίαν τῆς ἱστορίας εἰκόνα. Περὶ τὴν ἀνακάθαρσιν ταύτην, ἣτις ἐνθυμίζει ὅπως οὖν τὴν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐπὶ τῶν παλιμψήστων χειρογράφων γινομένην ἐργασίαν, ὁδηγὸν κύριον ἐλάβομεν τὸν πατριάρχην Νικηφόρον. Ἀλλὰ προκειμένου νὰ συμπληρώσωμεν τὴν κρίσιν ἡμῶν ἐπιφέροντες ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς ἰδιωτικῆς πολιτείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀπαντῶμεν ὡς πρὸς αὐτὸν δὴ ἐκείνον τὸν κύριον ἡμῶν ὁδηγὸν δυσκολίαν τινὰ περὶ ἧς δεόν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον.

Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεοφάνη καὶ τοὺς συναξαριστάς, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ὑπῆρξε δειλὸς καὶ ἀπάνθρωπος. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο τινὲς εὐχαριστούμενοι προσθέτουσιν ὅτι ἐλάτρευε τὴν Ἀφροδίτην, θύων αὐτῇ ἐν νυκτὶ ἀνθρώπινα θύματα· ὅτι ἦτο θηριώδης πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν, τοὺς ὁποίους πολλαχίς μὲν διέτασσε νὰ μαστιγώσωσι, πολλαχίς δὲ αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ πυγμῶν καὶ λακτισμῶν ἀγενῶς καὶ ἀναξιοπρεπῶς ἐτιμῶρει· ἐπὶ πᾶσι δὲ ὅτι ὑπῆρξεν ἐκδοτος εἰς δει-

νήν περί τήν δίαίταν ἀκολασίαν. Ὁ Νικηφόρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ οὐδέν τοιοῦτο ἀναφέρει, καί ἀπ' ἐναντίας μνημονεύει γεγονότων μαρτυρούντων τήν φιλανθρωπίαν καί τήν γενναιότητα τοῦ ἀνδρός. Ἀλλά εἰς ἐν τῶν χειρογράφων τοῦ Θεοφάνους σώζεται περικοπή τις περιλαμβάνουσα ἐν εἴδει ἀνακεφαλαιώσεως τῆς ὅλης τοῦ Κωνσταντίνου πολιτείας ἅπασαν τήν πρό μικροῦ συνοψισθεῖσαν τερατογραφίαν, καί ταύτην ὡς γνώμην τοῦ Νικηφύρου· διότι προοιμιάζει ἡ περικοπή ἐκείνη διὰ τῶν λέξεων «περί οὗ (τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου) καί ὁ θεῖος Νικηφόρος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, τοιάδε φησίν.» Τὸ καθ' ἡμᾶς τοσοῦτον πεπεισμεθα ὅτι ἡ περικοπή αὕτη δὲν εἶναι ἔργον τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ ἐκείνου ἀνδρός, ὥστε οὐδόλως ἠθέλομεν μνημονεύσει αὐτῆς, ἐὰν ὁ περιφανῆς Πεταῦτος δὲν ἐπεσύναπτεν αὐτήν ἐν τῷ τέλει τῶν εἰς Νικηφόρον σημειώσεών του ὡς κρίσιν ἀναμφισβήτητον τοῦ πατριάρχου. Ἐνώπιον τῆς γνώμης ταύτης εἶναι ἀδύνατον νὰ σιωπήσωμεν. Ἐκθέτομεν λοιπὸν τοὺς λόγους δι' οὓς ὑπολαμβάνομεν τὸ ἔργον ὡς νόθον καί ὑποβολιμαῖον. Ἐν πρώτοις ἡ μακρὰ αὕτη καί ὑβριστικὴ περί Κωνσταντίνου κρίσις εἰς οὐδέν τῶν τοῦ Νικηφόρου χειρογράφων ἀναφέρεται. Καί πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἀναφερθῆ, ἐνῶ ἡ ἱστορία τοῦ Νικηφόρου, ὅπως ἐπὶ Φωτίου τοῦ πατριάρχου ἐσώζετο, ἀπολήγει εἰς τὸ ἔτος 769, ἧτοι ἐπταετίαν πρό τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ δὲ περί ἧς ὁ λόγος περικοπή περιλαμβάνει κρίσιν γενικὴν περί δλοκλήρου τῆς βασιλείας ταύτης, καί πρὸς τοῖς ἄλλοις μνημονεύει γεγονότων τοῦ τελευταίου τῆς βασιλείας ταύτης ἔτους; Πλὴν τούτου οὐ μόνον ἅπαν τῆς περικοπῆς ταύτης τὸ πνεῦμα ἀντιβαίνει ἄντικρυς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς σχετικῆς μετριοπαθείας καθ' ἣν ὁ ἔγραψεν ὁ Νικηφόρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καί περί τὰ καθέκαστα περιλαμβάνει πράγματα ἀριδῆλως μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ὀνομάζει, λόγου χάριν, τὸν βασιλέα κοπρόνουν καί κοπρώνυμον, ἐνῶ ὡς ἠξεύρομεν ἤδη ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, καίτοι ἀναφέρων πλειστάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ του τὸ τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα, οὐδέποτε ἐπεσύναψεν εἰς αὐτὸ τὸ κακόζηλον ἐκεῖνο ἐπώνυμον καί οὐδέποτε διηγήθη τοὺς μύθους δι' ὧν οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, καί ἰδίως ὁ Θεοφάνης, ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσι δῆθεν αὐτό. Ἐπὶ πᾶσι δυνάμεθα λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ ἐκείνῃ ἀνακεφαλαιώσει μετεχειρίσθη ὁ Νικηφόρος ἐπωνυμίαν τοῦ βασιλέως, περί ἧς οὐδὲ τήν ἐλαχίστην νύξιν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἔδωκεν; Ἴνα ἀποδείξῃ ὅτι αἱ νίκαι τὰς ὁποίας

ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον «οἱ ἐμβρόντητοι καὶ λυσσώδεις ὁμόφρονες αὐτοῦ» ἦσαν ἅπασαι τῆς φαντασίας αὐτῶν ἐπινοήματα, ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπὴ βεβαιοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς, στρατεύσας ποτὲ κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἔπαθε «κατὰ τὴν Ἀχελῶν καλουμένην πόλιν» ἤτταν ὀλοσχερῆ καθ' ἣν ἅπας σχεδὸν ὁ στρατὸς αὐτοῦ «ἔργον τῆς Σκυθικῆς μαχαίρας γέγονεν.» Ἀλλὰ πόλιν Ἀχελῶν οὔτε ὁ Νικηφόρος οὔτε ὁ Θεοφάνης ἀναφέρουσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον μνημονεύουσι τῆς φοβερᾶς ἐκείνης τοῦ στρατοῦ πανωλεθρίας περὶ Ἀχελῶν πόλιν. Πῶς δὲ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Νικηφόρος καὶ αὐτὸς ὁ Θεοφάνης ἐλησμόνησαν νὰ παραθέσωσι τοιοῦτο σπουδαῖον γεγονός ἐν τῇ συνεχείᾳ τῶν ἱστοριῶν αὐτῶν, ἔπειτα δὲ ὁ Νικηφόρος ἐν μόνῃ τῇ ἀνακεφαλαιώσῃ τῆς τοῦ Κωνσταντίνου βασιλείας ἐνόμισεν εὐλογον νὰ μνημονεύσῃ τοῦ γεγονότος ἐκείνου; Καὶ ἔπειτα οὐδὲ ἄλλως γινώσκομεν πόλιν Ἀχελῶν καλουμένην ὥστε πολὺ ὑποπτεύομεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ παραφθορὰ τῆς Ἀγχιάλου, περὶ ἣν καὶ ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης λέγουσιν ὅτι δις ἀπῆντησε τοὺς Βουλγάρους ὁ Κωνσταντῖνος. Δυστυχῶς ὅμως διὰ τὴν προκειμένην περικοπὴν, τὴν μὲν πρώτην φοράν ἀμφότεροι λέγουσιν ὅτι οἱ Βούλγαροι κατὰ κράτος ἤττήθησαν, τὴν δὲ δευτέραν οὐδέτερος ἀναφέρει μάχην, ὁ δὲ Νικηφόρος βεβαιοῖ ὅτι οἱ Βούλγαροι καταπτοηθέντες ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως συγκεντρωθείσης πεζικῆς δυνάμεως «εἰς συμβάσεις τῷ βασιλεῖ ἐτράποντο.» Ἐξ ὅλων τούτων συμπεραίνομεν ὅτι ἢ εἰς τὸν Νικηφόρον ἀποδιδόμενη, ἐκείνη κρίσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ κακόβουλον καὶ ἀνεπιτήδειον ἐπινόημα μεταγενεστέρου τινὸς ἐμπαθεστάτου καὶ ἀμαθεστάτου σχολιαστοῦ ἢ ἀντιγραφέως.

Ἐχει ὅμως ἡ ἀνά χειρας περικοπὴ καὶ τινα ἀξίαν, διότι ἐν τῷ προοιμίῳ ὁμολογεῖ γεγονός, ὅπερ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ἐτέρου χρονογράφου, τοῦ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ, καὶ, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τοῦ Θ' κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅτι δηλαδὴ ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ τὰ ἐναντία περὶ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου φρονήσαντες καὶ γράψαντες. Τὰ ἔργα αὐτῶν ἐξήφανίσθησαν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ὑπὸ τῆς θρησκομανίας τῆς βραδύτερον θριαμβευσάσης ἀντιπάλου μερίδος. Ἀλλ' ἐκ τῆς ὁμολογίας τῶν δύο προαναφερθέντων χρονογράφων μανθάνομεν, ὅτι πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ παραστήσαντες τὸν ἄνδρα ὡς ἡγεμόνα εὐτυχῆ, περιφανῆ διὰ τὰ κατὰ τῶν πολεμίων κατορθώματα, διαπρέψαντα δὲ ἐπὶ συνέσει καὶ δεινὴν ἐπαγαγόντα κατὰ τῆς δεισι-

δαιμονίας πληγὴν. Ἡ κρίσις λοιπὸν, ἦν μετὰ τοσοῦτου κόπου περὶ αὐτοῦ ἐξηγώμεν ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεώς καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν σωζομένων χρονογράφων, ἔχει τοὺς συμμαρτυροῦντας πολλοὺς καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν συγχρόνων. Καὶ ἂν, ἐπειδὴ αἱ μαρτυρίαι αὐταὶ δὲν περιεσώθησαν ὑλόκληροι, ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν πλειότερον τὰ περὶ τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πολιτείας τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, γεγονότα ὅμως τινὰ, τὰ ὅποια περιῆλθον ὡς ἐκ θαύματος εἰς γνῶσιν ἡμῶν χάρις ἰδίως εἰς τὴν εὐγενῆ φιλαλήθειαν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, παρέχουσιν ἡμῖν τὸν τρόπον τοῦ νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι ὅσα οἱ ἄλλοι χρονογράφοι φλυαροῦσι περὶ τῆς ἀπανθρωπίας καὶ τῆς θηριώδους καὶ ἀκολάστου κατ' οἶκον διαίτης τοῦ βασιλέως, εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόστατα. Εἶδομεν ὅποσον εὐμενῶς καὶ φιανθρώπως ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς δυστυχεῖς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι, πολιορκουμένου ἐν αὐτῇ τοῦ Ἀρταβάσδου, κητέφυγον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ βασιλέως ἀποθνήσκοντες τῆς πείνης. Εἶδομεν μετὰ πόσης εὐλαβείας ἐπεμελήθη νὰ ἀνεγκυθῶσιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης οἱ νεκροὶ τῶν περὶ Ἀγχίαλον πνιγέντων στρατιωτῶν αὐτοῦ, ἵνα κηδευθῶσιν ἀξιοπρεπῶς. Εἶδομεν ὅποσον ἐπιεικῆς ἀνεδείχθη πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον Εἰρήνην καὶ τὴν θυγατέρα Ἀνθοῦσαν, καίτοι ἀμφότεραι οὐδέποτε ἐπέισθησαν νὰ ἀσπασθῶσι τὰ ὀρησκευτικὰ δόγματα τῆς μεταρρυθμίσεως. Περὶ δὲ τῶν ἡθῶν τὰ ὅποια ἐπεκράτουν τότε ἐν τῇ αὐλῇ, μαρτυροῦσιν ἢ τε χρηστότης ὅλων τῶν συζύγων καὶ τῶν τέκνων καὶ πρὸ πάντων αἱ περίπυστοι ἀρεταὶ τῆς πρὸ μικροῦ μνημονευθείσης θυγατρὸς. Πρὸς τούτοις ὁ Νικηφόρος ἀναφέρει καὶ ἄλλην φιλάνθρωπον τοῦ βασιλέως πράξιν, ὅτι ἐν ἔτει 769 ἐφρόντισε νὰ λυτρώσῃ διὰ δῶρων ἀξιολόγων διςχιλίους καὶ πεντακοσίους αἰχμαλώτους οὓς οἱ σλαῦοι εἶχον ἀπαγάγει ἀπὸ τῶν νήσων Ἰμβροῦ, Τενέδου καὶ Σαμοθράκης, καὶ εἰς οὓς προσελθόντας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπεδαψίλευσε τὴν προσήκουσαν βοήθειαν. Ἐν γένει λοιπὸν δυνάμεθα θαρρούντως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐνῶ οὐδεμίαν ἐκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Κωνσταντῖνον κακιῶν πιστοποιεῖται ἀποχρώντως, πολλὰ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ συνομολογοῦνται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀσπονδοτέρων τοῦ ἀνδρὸς πολεμίων. Ρίπτοντες δὲ ἐνταῦθα ἐν τελευταῖον βλέμμα ἐπὶ τῆς ὅλης ταύτης ἱστορικῆς εἰκόνας, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων ὅτι ἡ στρατιωτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς ἰκανότητος εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ὁ στρατὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὠργανώθη ὑπ'

αὐτοῦ ἐπιτηδειότατα καὶ πολλάκις ἐνίκησε νίκας λαμπράς. Ναὶ μὲν ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν εἶχε τὸ δημιουργικὸν τοῦ πατρὸς του πνεῦμα. Ὁ Λέων διωργάνωσε τὴν μεταρρύθμισιν, ὁ Λέων ἐξέδωκε τοὺς περὶ αὐτῆς θρησκευτικούς, ἀστικούς, ἀγροτικούς, οἰκονομικούς, κοινωνικούς νόμους. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἤθελεν ἴσως ἐκδώσει τοὺς νόμους τούτους. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, βεβαίως ἐδειξε πνεῦμα πρακτικώτερον τοῦ πατρὸς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέθετο, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι ἡ κοινωνία ἐκεῖνη νοσεῖ ἕνεκα τῶν ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν αὐτῆς δοξασιῶν· δὲν ἐνόησεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι τὸ κύριον τῆς νόσου ταύτης φάρμακον, ὃ ἐστὶ τὸ ὄργανον τῆς ὅσον ἐνδέχεται ἐκτενεστέρας διαδόσεως τῆς παιδείας εἰς τὸν λαόν, ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνεύρετον ἐπίστευεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἀρκεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὴν καχεξίαν ταύτην· ἐπὶ πᾶσιν ἔβλεπεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπέκρουε τὴν προτεινομένην αὐτῷ θεραπείαν. Τούτων τεθέντων, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησεν, ὅτι ὁ πατήρ αὐτοῦ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐννοήσῃ· ὅτι δηλαδὴ ἐπειδὴ εἶχεν ἐμπρὸς τοῦ κοινωνίαν νοσοῦσαν ἅμα καὶ δυστροποῦσαν, ἡ αὐστηρότης ἦτο κακὸν ἀναπόφευκτον. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐντεῦθεν ἡ ὄλη αὐτοῦ μὀρφή δὲν παρίστησεν ἡμῖν τὴν μεγαλόφυα ἰλαρότητα τοῦ Λέοντος Γ', ἀλλὰ μᾶλλον ἀγριωπὸν τινα τῆ ἀληθείας δραστηριότητα. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ἐν ταύτῳ ὅτι ἐνῶ διὰ τῶν μειλιχίων τοῦ Λέοντος τρόπων ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις εἶχε μείνει γράμμα νεκρὸν, διὰ τῆς ἀδυσωπῆτου ἐνεργείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' προήχθη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἂν ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐλάμβανε διάδοχον ὁμοιον ἑαυτοῦ, τὸ ἔργον ἤθελε πιθανῶς τελεσφορήσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Πρώτη κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως.

Λέων Δ'. Εἰρήνη καὶ Κωνσταντῖνος ΣΤ'.

Ἄλλ' ἡ μεγαλοφυία τοῦ Λέοντος Γ', ἡ τροπολογηθεῖσα ἤδη ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Κωνσταντίνῳ Ε', ἐπέπρωτο ὅπως νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὴν τρίτην γενεάν τῆς δυναστείας ταύτης. Ὁ ὁμώνιμος τοῦ πάππου του Λέων Δ', ὅστις διεδέξατο τὴν ἀρχὴν τῷ 775, ἦτο χρηστός μὲν ἀνὴρ,

χαρακτήρ δὲ ἀσθενής. Ἀνετράφη μὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὰ δόγματα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως, ἣτις ἀπηρεῖτο ἵνα συμπληρωθῇ ἡ τῶν ἀποφασισθέντων ἐκτέλεσις. Ἡ ἀντίπαλος μερίς, ἣτις εἶχεν ἐντελῶς καταβληθῆ ὑπὸ τῆς σιδηρᾶς τοῦ Κωνσταντίνου χειρὸς, ἤρχισεν ἀμέσως πάλιν νὰ κινῆται καὶ ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος, ὅσῳ ἡ βασίλισσα Εἰρήνη, παραβαίνουσα τοὺς ὄρκους οὓς εἶχε δώσει πρὸς τὸν πενθερὸν αὐτῆς, περιῆλθεν ἅμα μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς φανενοῦσαι πρὸς τὴν μερίδα ἐκείνην. Ἐπολιτεύθησαν δὲ οἱ σύμμυχοι οὗτοι μετὰ τσαύτης ἐπιτηδειότητος, ὥστε ὁ Λέων Δ', εὐχερῶς ἐνέπεσεν εἰς τὰς παγίδας τὰς ὁποίας ἔστησαν αὐτῷ.

Οἱ πολέμιοι τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως δὲν ἀπεκάλυψαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁλόκληρον αὐτῶν τὸ βούλευμα, δὲν ὠμίλησαν περὶ καταργήσεως τῶν δογμάτων καὶ τῶν νόμων τῆς μεταρρυθμίσεως, διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Λέων Δ' ἤθελε τὴν διατήρησιν τῶν δογμάτων τούτων καὶ τῶν νόμων, καὶ εὐλόγως ὑπέθεσαν ὅτι, εἴαν διὰ μιᾶς ἀντεστρατεύοντο κατ' αὐτῶν, ἤθελον παροξύνει μᾶλλον ἢ ἐλαττώσει τὴν ἐπιμονὴν τοῦ βασιλέως. Ὅθεν προετίμησαν νὰ παραστήσωσιν αὐτῷ ὅτι τὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἐνεργηθέντα ὑπερέβχλον τὸ γράμμα τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ψηφισθέντων, καὶ ὅτι ἵνα κάτχαυση ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα πολλὴ δυσἀρέσκεια, ὁ βασιλεὺς δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν τεθέντων ὑπὸ τοῦ πάππου του καὶ αὐτῆς τῆς συνόδου. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶχον ἐπαγωγόν τι πρόσχημα, διότι ἀληθῶς εἰπεῖν οὔτε ὁ Λέων Γ' οὔτε ἡ σύνοδος ἐψήφισαν τὴν κατάργησιν τῶν μοναστηρίων καὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ἄλλ' ἦτο ἐπίσης ἀληθές ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπιχειρήσας νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τῆς συνόδου ὀρισθέντα, ἀπῆντησε τσαύτην ἀντίστασιν παρὰ τοῖς μοναχοῖς, ὥστε ἐνόησεν ὅτι εἴαν δὲν ἐπέπρωτο νὰ μείνωσι γράμμα νεκρὸν τὰ ἀποφασισθέντα, ἦτο ἀνάγκη νὰ τεθῆ ἐκ μέσου τὸ πρόσκομμα τοῦτο. Ἡ κατάργησις λοιπὸν τῶν μοναστηρίων ὑπῆρξε παρακολούθημα ἀπαραίτητον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀρισθέντων, τὰ ὁποῖα ἢ ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῶσι, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταβληθῆ τὸ κώλυμα, ἢ νὰ μὴ ἐφαρμοσθῶσι ποτέ, εἴαν ἡ βασιλεία ὑπεχώρει ἐνώπιον τοῦ κωλύματος. Ὁ Λέων Δ' ὅμως, ὅστις δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐκκολουθήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ

πατρός του ἀρξάμενῃν πάλην, ἔδωκε προθύμως ὧτα ἀκροάσεως εἰς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν εἰσηγήσεις, νομίζων ὅτι τοιοῦτοτρόπως θέλει ἅμα μὲν τηρήσει τὰ ἀποφασισθέντα, ἅμα δὲ ἀπαλλαγῆ τῶν κραυγῶν καὶ τῶν ἀντενεργειῶν τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιπάλου μερίδος. Ὅθεν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ καταγῶγια αὐτῶν ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλουσι διάγει ἐν εἰρήνῃ, καὶ πλὴν τούτου ἐπέτρεψε νὰ προάγωνται οὗτοι εἰς τὰ ὑπάτα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα, ὅπερ ὁ πατὴρ του εἶχεν ἀπαγορεύσει.

Ἄλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τοῦτο. Ὁ Λέων Δ' εἶχεν οὐ μόνον ἀσθενῆ χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ κρᾶσιν ἀσθενῆ. Οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ λοιπὸν ἐφοβοῦντο μήπως ἀποθάνῃ πρὶν ἡλικιωθῆ ὁ νεαρὸς αὐτοῦ υἱὸς Κωνσταντῖνος, ἡ δὲ ἀρχὴ περιέλθῃ εἰς τοὺς θεῖους αὐτοῦ, οἵτινες ἐφαίνοντο μᾶλλον τοῦ Λέοντος Δ' διατειθειμένοι καὶ δυνάμενοι νὰ στηρίξωσι τὴν σημαίαν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἦσαν δὲ οἱ θεῖοι οὗτοι οἱ ἀπὸ τῆς τρίτης γυναικὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε' γεννηθέντες πέντε υἱοί· Χριστοφόρος καὶ Νικηφόρος, οἱ ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς ἀναγορευθέντες καίσαρες· Νικήτας, εἰς ὃν ὡσαύτως ὁ πατὴρ εἶχεν ἀπονείμει τὸ τοῦ νωβελισσίου ἀξίωμα, καὶ Ἄνθιμος καὶ Εὐδόκιμος ἢ Εὐδόξιος. Ὅθεν ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἀπὸ τούτων, συνεβούλευσαν τὸν Λέοντα Δ' νὰ ἀναγορεύσῃ ἀμέσως τὸν υἱὸν αὐτοῦ βασιλέα, καὶ, ἵνα προσοικειωθῆ ἐπὶ τούτῳ τοὺς πολλοὺς, νὰ διανείμῃ εἰς αὐτοὺς δωρεὰς διαψιλεῖς ἐκ τῶν ταμιευθέντων ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χρημάτων. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα ἐνηργοῦντο ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Εἰρήνης, ἣτις εἶχε μέγιστον εἰς τοῦτο συμφέρον, πεποιθυῖα ὅτι ἤθελεν εἶναι παντοδύναμος, βασιλεύοντος τοῦ υἱοῦ αὐτῆς· ἀφ' ἐτέρου δὲ ἦσαν τόσον σύμφωνα πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν δύο εἰκονομάχων βασιλέων (διότι ὅ,τε Λέων Γ' εἶχε στέψει τὸν Κωνσταντῖνον, μονοετῆ ἔτι ὄντα, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ὡσαύτως μονοετῆ εἶχε στέψει τὸν Λέοντα Δ') ὥστε οἱ ἄρχοντες τῶν θεμάτων, ἦτοι οἱ γενικοὶ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, καί-τοί ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν μεταρρύθμισιν, οὐδαμῶς ὑπέλαβον ἄτοπον νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐννοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ περὶ τούτου πρότασις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἦναι σφόδρα ἀρεστῆ εἰς τὸν Λέοντα Δ'. Καὶ ὅμως εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον νὰ παραδεχθῆ αὐτήν. Διένειμε μὲν εἰς τὸν λαὸν χρήματα οὐκ ὀλίγα, ἀλλ' ὅτε ὁ λαὸς οὗτος, προῖσταμένων τῶν ἀρχόντων, καθυπέβαλεν αὐτῷ ἐπισήμως τὴν περὶ ἀναγορέσεως τοῦ

νεαροῦ Κωνσταντίνου αἵτησιν, ἀπεκρίθη ὅτι, ἓνα μόνον ἔχων υἱόν, φοβεῖται νὰ πράξῃ τοῦτο μήπως ἂν ἀποθάνῃ πρὶν ἢ ἐκεῖνος ἡλικιωθῆ, ἐκλέξωσιν ἕτερον βασιλέα, καὶ θανατώσωσι τὸν υἱόν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἄρχοντες καὶ λαὸς ἐβεβαίωσαν μεθ' ὄρκων ὅτι οὐδέποτε θέλουσιν ἐκλέξει ἕτερον βασιλέα, ἐγένετο τελευταῖον ἡ ἀναγόρευσις ἐν πανηγυρικῇ τελετῇ, καθ' ἣν ὁ Λέων Δ', ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οὐδεμίαν εἶχε δυσπιστίαν πρὸς τοὺς ἑτεροθαλεῖς ἀδελφούς, ἀπένειμε συγχρόνως τὸ τοῦ νωβελισσίου ἀξίωμα εἰς τοὺς δύο νεωτέρους ἐξ αὐτῶν, οἵτινες δὲν εἶχον ἔτι λάθει τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο περὶ τὰ μέσα ἀπριλίου τοῦ 776 ἔτους, 7 μῆνας μετὰ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Λέοντος Δ'.

Ἐνῶ ὅμως ταῦτα ἐνηργοῦντο ὑπὸ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, δὲν ἔμεινεν ὅλως ἄπρακτος καὶ ἡ μερίς τῆς μεταρρυθμίσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν θεμάτων οἱ εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνήκοντες, εἶχον συμπράξει εἰς τὴν τοῦ νέου Κωνσταντίνου ἀναγόρευσιν, καὶ διότι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἐκ τῶν εἰθισμένων, καὶ διότι ὁ Λέων Δ' ἐφάνη μὲν κατὰ τι ἐπιεικέστερος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νέων νόμων καὶ δογμάτων, ἀπεφάνετο ὅμως συγχρόνως ὅτι θέλει τηρήσει τὰ ὑπὸ τοῦ πάππου καὶ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ὀρισθέντα· ἀλλ' ὑπῆρχον φαίνεται ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄνδρες τινὲς ἀνήκοντες ἰδίως εἰς τὸν στρατόν, οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐδυσπίστησαν πρὸς τὸν Λέοντα Δ' καὶ ὑπώπτευσαν ὅτι ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἦτο τόσον ἀθῶα, ὅσον ὑπελήφθη ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῶν θεμάτων. Ὅθεν μὴν εἰς ἐτι δὲν εἶχε παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως ἐκείνης, ὅτε τινὲς τῶν ἀνωτέρων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν καὶ τῶν αὐλικῶν συνώμοσαν ἵνα ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν ἑτεροθαλῆ τοῦ Λέοντος Δ' ἀδελφόν, τὸν καίσαρα Νικηφόρον. Ἀνακαλυφθείσης δὲ καὶ περισταλείσης τῆς συνωμοσίας, ὁ Λέων Δ' ἔδειξεν αὐθις τὴν πραότητα αὐτοῦ καὶ δικαιοσύνην, διότι δὲν ἔκρινε τοὺς ἐνόχους αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ συγκαλέσας Σιλέντιον ἀνέθηκεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους τοῦ κράτους ἄρχοντας τὴν ἀνάκρισιν καὶ τὴν κρίσιν τῆς ὑποθέσεως. Καὶ ἔκριναν μὲν οὗτοι ἀξίους θανάτου τοὺς ἐνόχους, συνεφώνησε δὲ εἰς τοῦτο καὶ ὁ λαὸς σύμπας, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ταύτης, συγχώρησας τὸν ἀδελφόν, καὶ ἐξορίσας ἀπλῶς μετὰ τινὰς ἐλαφρὰς ποινὰς τοὺς συνεργούς αὐτοῦ εἰς Χερσῶνα, ὑπὸ αὐστηρὰν ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν.

Ἡ συνωμοσίαι αὕτη ὅσα εὐχερῶς καὶ ἄν κατεβλήθη, ἀπέδειξεν εἰς τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστὰς ὅτι ὁ ἐπικιδυνότερος αὐτῶν πολέμιος ἦτο ὁ στρατός. Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ συμβουλευσῶσι τὸν Λέοντα Δ' νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην τινὰ στρατείαν, ἐν μέρει μὲν ἵνα ἀποσχολήσῃ μακρὰν τῆς πρωτεύουσας τὰ ἀντίπαλα ἐκεῖνα τάγματα, ἐν μέρει δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ταῦτα τριβόμενα ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ταύτῃ θέλουσιν ἀνκνεωθῆ, καὶ ὅτι ἡ ἀνανέωσις θέλει ἐνεργηθῆ ἐξ ἀνθρώπων ἑμοφρόνων. Ὁ εὐλογώτερος πόλεμος ἦτο ὁ κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν προέφρασε νὰ διεξαγάγῃ τὸ τελευταῖον αὐτοῦ ἐπιχείρημα κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἤθελον τὸν πόλεμον τοῦτον. Ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ ὁ στρατός οὔτε ἀρκετὰ μακρὰν τῆς πρωτεύουσας ἤθελεν εἶναι, οὔτε πολυχρόνιον στρατείαν προέκειτο νὰ ἐπιτελέσῃ. Εἶχον δὲ πρόφασιν τινὰ εὐπρόσωπον, ἵνα ἀποφύγῃ τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον· διότι ἐν ἔτει 777 ὁ τῶν Βουλγάρων κύριος Τζέριγος κινδυνεύσας, ἴσως ἕνεκα τῶν πολλῶν φόνων οὓς ὡς εἶδομεν διέπραξε, κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου δεξιωθεὶς εὐμενῶς ὑπὸ τοῦ Λέοντος Δ' ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἀνηγορεύθη πατριχίος, καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν ἐξαδέλφην τῆς βασιλίδος Εἰρήνης. Ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός ἐπρεπε νὰ προκαλέσῃ νέαν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείαν, οἵτινες, στερηθέντες τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν καὶ διηρημένοι ὄντες ὡς ἐκ τούτου, εὐχερέστερον ἠδύναντο νὰ καταβληθῶσιν. Ἐπαναλαμβάνομεν δὲ ὅτι ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν προσφυγὴ αὕτη τοῦ Τζερίγου δυσκόλως συμβιβάζεται μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἱστορούμενα, ὅτι αὐτὸς ἀπατήσας τὸν πατέρα τοῦ Λέοντος Δ' καὶ μαθὼν παρ' αὐτοῦ τίνες ἔχει φίλους ἐν Βουλγαρίᾳ, ἐθανάτωσε τούτους ἅπαντας. Ἄν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἂν δηλαδή ὁ Τζέριγος, πρὸ μικροῦ ἔτι δι' ἀπάτης αἰσχρᾶς ἤθελε καταφέρει πληγὴν τοσοῦτον καιρίαν εἰς τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπιρροὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ὁ Λέων Δ' ἠδύνατο μὲν πάντοτε νὰ δεχθῆ, τὸν πρόσφυγα διὰ λόγους πολιτικούς, ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦμεν διατί ἤθελεν ἐπισωρεύσει εἰς αὐτὸν τοσαῦτα ἐξαιρέτου εὐνοίας δείγματα, καὶ πρὸ πάντων διατί ἤθελε συνδεθῆ μετ' αὐτοῖ διὰ στενοῦ συγγενείας δεσμοῦ.

Ὅπως δὴποτε ὁ Λέων Δ' ἐπέισθη νὰ ἐκπέμψῃ τὸν στρατὸν οὐχὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες ἐπεχείρουν πάντοτε ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, οὐδὲν ὅμως ἔπραξαν ἱκανὸν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν ἰδιάζουσαν τοῦ βασιλέως προσοχὴν. Ἄπαντα

τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ στρατιωτικὰ σώματα, συμποσούμενα εἰς 100 χιλ. ἀνδρῶν, καὶ τεθέντα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἡγεμονίαν τοῦ Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντος, ἐνέβαλον τῷ 778 εἰς τὴν Συρίαν, καὶ ἐπολιορκήσαν τὴν Γερμανίκειαν. Καὶ τὸ μὲν φρούριον τοῦτο δὲν ἐκυρίευσαν, ἀλλὰ δεινῶς ἐλεηλάτησαν πᾶσαν τὴν Συρίαν, παρέλαβον πλείστα λάφυρα καὶ πλείστους αἰχμαλώτους καὶ κατετρόπωσαν τὸν ἀραβικὸν στρατὸν, τὸν ἀγωνισθέντα νὰ ἀντιταχθῆ κατ' αὐτῶν ὥστε ἡ προσδοκία ἐφ' ἣ συνεβουλεύθη ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐματαιώθη ὄλοσχερῶς, ὁ δὲ βασιλεὺς, ὅστις ὑπενέδιδε μὲν εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν μεταρρυθμιστῶν, ἀλλὰ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἔπραττεν εἰλικρινῶς, ἀντήμειψε τὸν Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ θριαμβεύσῃ μετὰ τῶν συναγωνιστῶν τὰ ἐπινίκια ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ καλὶφης Μαχαδῆς, ἵνα ἐκδικήσῃ τὴν ἥτταν ἣν εἶχε πάθει, ἐξέπεμψε στρατὸν πολυάριθμον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅστις προελάσας μέχρι τῆς Φρυγίας, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τοῦ Δορυλαίου. Ὁ Λαχανοδράκων εἴτε οἰκοθεν εἴτε ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως, ὡς λέγεται, ἀπέφυγε πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν στρατὸν τοῦτον μάχην· περιζώσας δ' αὐτὸν πανταχόθεν καὶ διακωλύσας πᾶσαν αὐτοῦ τροφοδότησιν, ἔφερον αὐτὸν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν καὶ ἠνάγκασεν ἐντὸς 17 ἡμερῶν νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος καὶ κακῶς ἔχων ἐν Συρίᾳ. Πάλιν δὲ τῷ 780, ὁ καλὶφης ἐξέπεμψε τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς, τὸν Ἀαρὺν καὶ τὸν Ὄθμᾶν, εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἐκ τούτων ὁ Ἀαρὺν, ἐμβαλὼν εἰς τὸν Πόντον, κατηνάλωσεν ἅπαν τὸ θέρος εἰς τὴν πολιορκίαν φρουρίου τινός· καὶ ἐγένετο μὲν κατὰ σептέμβριον κύριος αὐτοῦ διὰ συνθηκῶν, ἀλλ' ὁ στρατὸς οὐ προίστατο ἐξασθενήσας, οὐδὲν ἕτερον ἠδυνήθη νὰ διαπράξῃ. Τὸν δὲ Ὄθμᾶν ἄγοντα 50,000 ἀνδρῶν, ἀπῆντησεν ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων καὶ ὄλοσχερῶς κατετρόπωσεν ἐν μάχῃ καθ' ἣν ἔπεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τοῦ καλὶφου υἱός.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πολεμία τῆς μεταρρυθμίσεως μερὶς δὲν ἔπαυσεν ἐπιδιώκουσα τὰ βουλευμάτα αὐτῆς. Ἡ μερὶς αὕτη, ἣτις ἀνέκαθεν ἦτο πολυάριθμος, διότι περιελάμβανεν ἐκτὸς τῶν μοναχῶν ὄλον τὸν κοινὸν λαὸν καὶ ὅλας τὰς γυναῖκας, ἤρχισεν ἀπὸ τινος χρόνου νὰ προσλαμβάνῃ ὀπαδοὺς πολλοὺς καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων καὶ λογιωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων. Ἐπειδὴ ἐν διαστήματι πεντήκοντα ἐτῶν δὲν κατωρθώθη ἡ ἀναμόρφωσις νὰ γίνῃ ἀσπαστὴ παρὰ τῷ λαῷ, οὐδὲ νὰ

παραγάγη τοὺς ἐξ αὐτῆς προσδοκωμένους ἀγαθοὺς καρποὺς, πολλοὶ τῶν κατ' ἀρχὰς ἀποδεξαμένων τὴν δοξασίην ταύτην, κατήντησαν νὰ διστάζωσιν ἂν τὸ ἐπιχείρημα δύναται νὰ ἔχη πρακτικὴν τινα ὠφέλειαν. Ἄλλοι πάλιν, ὡς προῦπεδείξαμεν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἄνδρες πολυπράγμονες καὶ φίλαρχοι, βλέποντες ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι τοὺς πολιτικούς αὐτῶν σκοποὺς διὰ τῆς ἀντιθέτου μᾶλλον μερίδος, ἐλιποτάκτησαν πρὸς αὐτήν. Τελευταῖον τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς χεῖρας βασιλέως ἀσθενοῦς, ἀγομένου καὶ φερομένου ὑπὸ γυναικός, ἥτις ἦτο γνωστὸν ὅτι ἐπροστάτει τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστάς, ἔτι μᾶλλον ηὔξησε φυσικῶ τῷ λόγῳ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν. Πολυειδῶς λοιπὸν ἐνισχυθέντες δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἐπέβαλον ἤδη χεῖρα καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον· ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 780, ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Νικήτα, οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ ἐπέτυχον νὰ προχειρισθῇ διάδοχος αὐτοῦ ὁ φίλος αὐτῶν Παῦλος ὁ Κύπριος. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς, εἰ καὶ ἐπιτρέψας τὴν τοιαύτην ἐκλογὴν, ἀπήτησε παρὰ τοῦ νέου πατριάρχου νὰ καταδικάσῃ πανηγυρικῶς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν· καὶ ὁ Παῦλος, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἐπιθυμοῦσι νὰ εὐχαριστήσωσιν ὅλον τὸν κόσμον, ἔπραξε κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως. Ἐνῶ ὅμως ὁ Λέων Δ' ἐνόμιζεν ὅτι τοιουτοτρόπως πολιτευόμενος, ἀπέφευγε μὲν νὰ τυραννήσῃ τοὺς ἀντιδοξοῦντας, ἐτήρει δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν τοὺς ὀρισμοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, αἴφνης μανθάνει ὅτι αὐτὴ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Εἰρήνη εἶχε καὶ προσεκύνει εἰκόνας καὶ ὅτι δύο εἰκόνες εὐρέθησαν ἐν τῷ προσκεφαλαίῳ αὐτῆς κεκρυμμέναι. Ἡ ἀπάτη αὕτη παρώξυνε τὸν ἄλλως τοσοῦτον μετριοπαθῆ Λέοντα Δ'. Ἀνακρίσεως δὲ γενομένης καὶ βεβαιωθέντος ὅτι αἱ εἰκόνες ἐκομίσθησαν εἰς τὰ βασίλεια ὑπὸ τινων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς, τούτους μὲν ἐφυλάκισε, τὴν δὲ σύζυγον σφοδρῶς ἐπέπληξεν ὡς παραβάσαν τοὺς ὄρκους, οὓς εἶχεν ὁμόσει ἐπὶ τῶν φρικτῶν καὶ ἀχράντων μυστηρίων εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Κωνσταντῖνον. Ἡ Εἰρήνη, ἠθέλησε νὰ προφασισθῇ ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν ὅτι αἱ εἰκόνες ἦσαν κεκρυμμέναι ἐν τῷ κοιτῶνι αὐτῆς, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἀμετάπειστος γενόμενος ἔπαυσεν ἔκτοτε πᾶσαν πρὸς αὐτὴν σχέσιν καὶ ἠθέληεν ἴσως ἀφαιρέσει ἀπὸ αὐτῆς τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου, ἐὰν δὲν ἀπέθνησκεν αἴφνης μετὰ πέντε περίπου μῆνας, ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 780. Ἐκατέρω τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων, ἐξήγησε κατ' ἴδιον τρόπον τὸν θάνατον τοῦτον τοῦ βασιλέως Λέοντος, ὅστις ἦτο μόλις τρια-

κοντούτης. Οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ εἶπον ὅτι ὁ Λέων ἀγαπῶν εἰς ὑπερβολὴν τοὺς πολυτίμους λίθους, ἀφήρσεν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐν στέμμα πολύτιμον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερῶσει εἰς αὐτὸ ὁ Μαυρίκιος, καὶ ὅτι φορέσας τὸ στέμμα τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια, ἀλλ' ἐν τῷ ἄμα ἐξῆλθον ὡς ἐκ θαύματος ἄνθρακες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ αὐθημερὸν ἀπεβίωσεν. Οἱ δὲ μεταρρυθμισταὶ πάλιν ἠξίωσαν ὅτι ὁ Λέων ἐφραμμάχθη ὑπὸ τῆς Εἰρήνης. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ἡ Εἰρήνη, ἡ πολλὰ ἀθεμιτουργήματα διαπράξασα, δὲν ἤθελεν ἐν ἀνάγκῃ διστάσει νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ περὶ τοῦ προκειμένου φήμη δὲν ἀποδεικνύεται ἀποχρώντως. Ὁ Λέων ἀνέκαθεν ἀσθενοῦς ὦν κράσεως, ἠδύνατο νὰ ἀποθάνῃ νέος καὶ ἄνευ κακουργίας καὶ ἄνευ θαύματος. Ὁ δὲ φυσικὸς αὐτοῦ θάνατος εἶναι τόσῳ μᾶλλον πιθανός, ὅσῳ αἱ δυσχέρειαι, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων εὐρέθη, ἐπλήγωσαν καιρίως τὴν ἐξίσου ἀσθενῆ αὐτοῦ καρδίαν καὶ διάνοιαν.

Ἡ ἀρχὴ περιῆλθε τότε εἰς τὸν δεκάετῃ Κωνσταντῖνον ΣΤ' ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Εἰρήνης. Ἄρα γε ὑπῆρχον διαθῆκαι τοῦ Λέοντος Δ' ἀναθέτους τὴν ἐπιτροπείαν εἰς αὐτὴν ἢ αὐτογνωμόνως ἤρπασε τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν ἢ τολμηρὰ καὶ φιλόδοξος γυνή; Ὅπως δὴποτε ἢ ἀλλοτριώσις αὐτῆς πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν ἦτο ἤδη γνωστὴ. Ὅθεν μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ ἡγεμόνες τοῦ στρατοῦ, καὶ οἱ πλεῖστοι συγκλητικοὶ ἐζήτησαν νὰ ἀναγορεύσωσι βασιλέα τὸν καίσαρα Νικηφόρον. Τὸ πρᾶγμα ὅμως προελήφθη ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς βασιλίδος, ἧτις τοὺς μὲν κυριωτάτους συνεργοὺς τοῦ Νικηφόρου ἐξώρισεν εἰς διαφόρους τόπους· τὸν δὲ Νικηφόρον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῆς ἀνδραδέλους κείρασα κτηνάγκασε νὰ δεχθῶσι τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ νὰ τελέσωσι πανδήμως ἱεουργίαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Τὸ ἱερατικὸν σχῆμα ἐπεβλήθη, καὶ ἄλλοτε ὡς ποινὴ ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει· ἀλλὰ χρεωστοῦμεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ σκάνδαλον τοῦτο ἐγένετο σπανιώτατα, ἢ δὲ ἀνανέωσις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης κατεδικάσθη καὶ ὑπὸ τινῶν νεωτέρων, οἵτινες ἀνεδείχθησαν κατὰ τὰ ἄλλα θερμότατοι αὐτῆς ὑπέρμαχοι.

Καὶ τοὶ δὲ περισταλείσης τῆς συνωμοσίας, ἡ Εἰρήνη δὲν ἐπεχείρησεν ἀμέσως τὴν ὀλοσχερῆ κατάργησιν τῶν ὀρισμῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ προέβη εἰς τοῦτο κατὰ μικρόν. Τὸ καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπραξε

κατ' ἀρχάς τι τὸ δυνάμενον νὰ λογισθῆ ὡς ῥητὴ παράβασις τῶν ὀρισμῶν ἐκείνων: Ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας τὸ στέμμα τοῦ Μαυριζίου, ἐπανεφέρεν ἐκ Λήμνου πανηγυρικῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ λείψανον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας τὸ ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἶχε διατάξει νὰ ριφθῆ εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς ἐκ θαύματος δὲ λέγεται ὅτι περιεσώθη εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην. Τὰ δὲ λοιπὰ κατέλιπεν εἰς τὴν αὐθόρμητον ἐνέργειαν τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, οἵτινες ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀνοχῆς τῆς κυβερνήσεως ἐκήρυττον πρὸ πάντων ἀνεφανδὸν τὸ θρησκευτικὸν αὐτῶν δόγμα, ἀνίδρυον αὐθις τὰ καταργηθέντα μοναστήρια, ἀνεστήλουν που καὶ που τὰς εἰκόνας, ἰδίως ὑπεκίνουν τὰ πνεύματα τοῦ ὄχλου διὰ διαφόρων ὑποτιθεμένων θαυμάτων, οἷον λόγου χάριν, ὅτι εἰς τὰ μακρὰ τείχη τῆς Θράκης ἄνθρωπος ὀρύττων, εὔρε λάρνακα, καὶ ἐν αὐτῇ ἄνδρα κείμενον μέγαν, καὶ γράμματα ἐγκεκολλημένα καὶ διαλαμβάνοντα «Χριστὸς μέλλει γεννηᾶσθαι ἐκ παρθένου, καὶ πιστεύω εἰς αὐτόν· ἐπὶ δὲ Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης, πάλιν, ὦ ἦλιε, ὄψει με.»

Ἄλλ' ἐὰν ἡ Εἰρήνη οὐδὲν εἰσέτι ἀπ' εὐθείας ἔπραττε πρὸς ἀνατροπὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐζήτει ἐντούτοις ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς ἐπὶ τούτῳ συμμάχους, καὶ τὸ δεινότερον, ἵνα ἐπιτύχῃ τοὺς συμμάχους τούτους, δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ τὰ κυριώτατα τοῦ κράτους συμφέροντα. Ὁ ἀναγνώστης ἠξέυρει πῶς εἶχον ἀπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν πράγματα. Οἱ πάπαι, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἀνθίστανται εἰς τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων δόγματα, ἐζήτησαν νὰ ἀποβάλωσι τὴν κυριαρχίαν ἣν ἐνήσκει ἐτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐπὶ τῆς μέσης Ἰταλίας καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς Ῥώμης. Συγχρόνως οἱ πάπαι εἶχον νὰ ἀπαλλαγῶσι καὶ ἀπὸ ἄλλου πολεμίου, ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, οἵτινες ὑρμώμενοι ἐκ τῆς ἄνω καὶ ἐν μέρει ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας, εἶχον καταλάβει πολλὰς τῆς μέσης χερσονήσου χώρας, καὶ ἠπέιλον νὰ καθυποτάξωσι καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Οἱ πάπαι λοιπὸν ἔδει νὰ διαφύγωσι δύο κινδύνους, καὶ ἵνα κατορθώσωσι τοῦτο ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἰσχυροῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, Πιπίνου τοῦ μικροῦ, ὅστις ταπεινώσας καὶ περιορίσας τοὺς Λομβαρδοὺς, καθυπέβαλε τὰς παρ' αὐτῶν ἀφαιρεθείσας πόλεις ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα, καὶ ἔδωκεν οὕτω τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς τὰς περὶ κοσμικῆς ἐξουσίας ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἶχεν ἀγω-

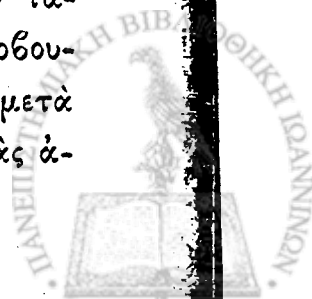
νισθῆ δι' ἐπανελημμένων πρεσβειῶν πρὸς τὸν Πιπίνον νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ πάπα συμμαχίας καὶ νὰ προσαγάγῃ εἰς τὸ τῆς μεταρρυθμίσεως δόγμα. Ἄλλ' εἶδομεν τοὺς ποικίλους λόγους, δι' οὓς ἐμχταιώθησαν αἱ προσπάθειαι αὐταί. Ἐκτοτε τὰ πράγματα δὲν μετεβλήθησαν. Ὁ ἐν ἔτει 768 διαδεχόμενος τὴν ἀρχὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Πιπίνου Κάρολος ὁ ἐπικληθεὶς βραδύτερον μέγας, ἐξηκολούθησε τὴν αὐτὴν πολιτικὴν κατεπολέμει δηλαδὴ τοὺς Λομβαρδοὺς καὶ καθυπέβαλλε τὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφαιρουμένας χώρας ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τοῦ πάπα προστασίαν. Ἐντεῦθεν οἱ Λομβαρδοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, καὶ εἰς μάλιστα τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ὁ Ἄδαλγισ, κατέφυγεν ἐπὶ τούτῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Δ'. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἄνω Ἰταλίαν, ὀλοσχερῶς ἐν τῷ μεταξύ ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου καταληφθεῖσαν, οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ ὁ Λέων, ἀλλὰ κύριος ὢν τῆς Σικελίας καὶ μέρους τῆς κάτω χερσονήσου, συνέδραμε τοὺς ἐν τούτῳ τῆς χερσονήσου τῷ τμήματι Λομβαρδοὺς δούκας, κατὰ τὸν ἀδιάλειπτον αὐτῶν πρὸς τὸν πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους ἀγῶνα. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Λέων Δ' ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Οἱ ἐπικινδυνότεροι τοῦ κράτους τούτου ἐχθροὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἦσαν ὁ πάπας καὶ οἱ Φράγκοι· ὁ μὲν πάπας ἕνεκα τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων, τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ προτείνῃ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς μοναρχίας τῆς ἀνατολῆς, οἱ δὲ Φράγκοι, διότι οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν παρεσκευάζοντο νὰ ἀρπάσωσι τὸ αὐτοκρατορικὸν τῆς δύσεως στέμμα, καὶ νὰ παρασταθῶσι τοῦλάχιστον ὡς ὁμοταγεῖς, ἂν ὄχι καὶ τι πλεόν, τῆς ἡμετέρας βασιλείας. Οἱ Λομβαρδοὶ δὲν ἐπεζήτουν εἰμὴ τὴν κατοχὴν χωρῶν τινῶν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτῶν ἐπιζητοῦντες τὴν προστασίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς ὄρους τοὺς ὁποίους ἤθελεν ἐπιβάλλει εἰς αὐτοὺς ἡ μοναρχία αὕτη· τούτου ἕνεκα ἦσαν οἱ φυσικώτεροι αὐτῆς σύμμαχοι. Καὶ ὅμως ἡ Εἰρήνη ἀπεφάσισε νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὃ ἔστι νὰ θυσιάσῃ μὲν τοὺς φυσικοὺς αὐτῆς ἐν τῇ δύσει συμμαχούς, νὰ ἐνισχύτῃ δὲ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων· καὶ τοῦτο, ἵνα ὠφεληθῇ ἐκ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὅθεν ἐν ἔτει 781 ἐπέμφε πρεσβείαν πανηγυρικὴν πρὸς τὸν Κάρολον διατρίβοντα τότε ἐν Ῥώμῃ, ἵνα ζητήσῃ ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου τὴν πρεσβυτέραν

τοῦ Καρόλου θυγατέρα Ῥοτρούδην, ἣν οἱ Βυζαντινοὶ, μεθερμηνεύοντες τὸ ὄνομα, ἀποκαλοῦσιν Ἐρυθρῶ. Ὁ Κάρολος ἀπεδέχθη, ἐννοεῖται, τὴν πρότασιν, καὶ ἐπειδὴ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἦτο ἐνδεκαέτης, ἡ δὲ Ἐρυθρῶ ὀκταέτης, ἡ κόρη ἔμεινε παρὰ τῷ πατρὶ, καὶ παρέμεινε παρ' αὐτῆ σοφός τις Ἑλλην ὀνόματι Ἐλισσαῖος, ἵνα, μέχρις οὐ τελεσθῆ ὁ γάμος, διδάξῃ αὐτὴν τὴν τε ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν, καὶ τὰ ἥθη τῆς ἡμετέρας βασιλείας.

Συγχρόνως ἡ Εἰρήνη τοσοῦτον σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευε τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων οἵτινες δυστυχῶς ἦσαν ἐν ταύτῳ πόλεμοι ὅλης τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἀδεξίως κατέτρεχε τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὥστε τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐν τοσαύτῃ ἀκμῇ ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων βασιλέων, ἤρχισε νὰ παραλύη, διότι οἱ ἀντιμεταρρυθμισταί, μηδεμίαν κεκτημένοι τῶν πραγμάτων πείραν, πόρρω ἀπέιχον τοῦ νὰ ἔχωσι τὴν ἱκανότητα τῶν ἀνδρῶν τῶν διὰ μακροῦ παιδευθέντων ἐν τῇ γενναίᾳ καὶ μεγαλόφρονι σχολῇ τῶν βασιλέων. τῆς μεταρρυθμίσεως. ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων δὲν ἦτο πλέον γενικός ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ τῆς ἀνατολῆς. Ἡ Εἰρήνη δὲν ἐτόλμησε μὲν εἰς ἐτι νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐκποδῶν, διετήρησεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θρακησίων, ἀλλ' ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν φίλτατον αὐτῆς εὐνοῦχον Σταυράκιον, ὅστις προχειρισθεὶς λογοθέτης τοῦ δρόμου, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ὑδῆγῃ εἴτε αὐτοπροσώπως, εἴτε διὰ διαταγῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκδιδομένων, τοὺς ἀγερῶχους παλαιστράτους τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Καὶ ἐνῶ καθ' ὅλην τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου, καὶ ἐτι μᾶλλον καθ' ὅλην τὴν δυναστείαν τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἀνεφέροντο πλέον εὐνοῦχοι πρωταγωνιστοῦντες, ἐπέπρωτο τότε νὰ ἴδωμεν αὐθις εὐνοῦχον προαγόμενον εἰς τὸ ὑπατον τῶν ἀξιωματῶν διότι ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἦτο γενικός διευθυντής τῶν ταχυδρομείων, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀποβῆ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας καὶ πρωθυπουργός τοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ἡ Εἰρήνη, ἂν δὲν καθήρσε τὸν Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ τιμωρήσῃ τὸν στρατηγὸν τῆς Σικελίας Ἐλπίδιον, φίλον διατελέσαντα, ὡς φαίνεται, τῶν ἀνδραδέλων αὐτῆς καισάρων. Ἐπεμφε λοιπὸν εἰς Σικελίαν τῷ 781 τὸν σπαθάριον Θεόφιλον, ἵνα συλλάβῃ καὶ φέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν στρατηγὸν ἐκεῖνον. Ἀλλ' ὁ Ἐλπίδιος ἐπερειδόμενος εἰς τὸν ἐν Σικελίᾳ στρατὸν καὶ λαόν, ἀφωσιωμένον αὐτῷ ὄντα, ἀντέστη. Ἡ δὲ Εἰρήνη

ἀφ' ἐνός μὲν ἔδειρε καὶ ἐκούρευσε καὶ ἐφυλάκισε τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ στασιαστοῦ, ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄντας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ-
πέστειλεν εἰς Σικελίαν τὸν πατρίκιον Θεόδωρον μετὰ στρατοῦ συγκρο-
τηθέντος ἐκ ταγματῶν ληφθέντων ἐξ Ἑλλάδος καὶ μικρᾶς Ἀσίας. Τὰ
ἀποτελέσματα ὅλων αὐτῶν τῶν διατάξεων ὑπῆρξαν ὀλέθρια. Ὁ μὲν
Θεόδωρος κατέτρόπως τελευταῖον μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα τὸν Ἑλ-
πίδιον, ὅστις κατέφυγε πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ Ἀραβας, ἀλλὰ ἐν μὲν τῇ
Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ Σλαῦοι, ὠφελοῦμενοι ἐκ τοῦ ὅτι αἱ
ἐπαρχίαι αὐταὶ ἐστερήθησαν τῶν φρουρῶν αὐτῶν, ἕνεκα τοῦ ἐν Σικε-
λίᾳ γενομένου ἐμφυλίου πολέμου, ἐπεχείρησαν δεινὴν λεηλασίαν καὶ
δῆωσιν τῆς χώρας καὶ τῶν κατοίκων, ἐν δὲ τῇ μικρῇ Ἀσίᾳ οἱ Ἀραβες
βλέποντες ὅτι ἕνεκα τῆς αὐτῆς αἰτίας, τὰ ὄρη δὲν ἐφυλάττοντο δι'
ἀποχρώσεως δυνάμεως, ἐνέβαλον τῷ 782 εἰς Κιλικίαν καὶ προήλασαν
ἐντὸς ὀλίγου ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀαρὺν μέχρι τῆς Χρυσοπόλεως,
ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης, ἐνῶ ἄλλαι τοῦ ἀραβικοῦ στρατοῦ μοῖραι
ἐπολιόρκουν μὲν διάφορα τῆς χερσονήσου φρούρια, ἐπετήρουν δὲ τὸν
ἐξασθενήσαντα στρατὸν τοῦ Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντος. Ὁ γηραιὸς
οὗτος τοῦ κράτους πρόμαχος ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἀναχαιτίσῃ
τὴν πρόοδον τῶν πολεμίων. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ διαλύσῃ τὴν πο-
λιορκίαν τῆς Νακολίας, ἀλλὰ καταλαβὼν ἐπιτηδείως τὰς ὄρεινὰς
παρόδους, διέκοψε πᾶσαν μεταξὺ τοῦ Ἀαρὺν καὶ τῆς Συρίας κοινω-
νίαν, ὅτε αἰφνης ὁ στρατηγὸς τῶν Βουκελλαρίων Τατζάτης ἠτομόλη-
σε πρὸς τοὺς Ἀραβας, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ πλειότερον τὸν ἄλλως
παρὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ μισούμενον καὶ περιφρονούμενον εὐνοῦχον
Σταυράκιον. Ἡ αὐτομόλησις αὕτη παρέλυσε φυσικῶς τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλ-
λον τὸν στρατὸν, καὶ τότε ἡ καταπτοηθεῖσα Εἰρήνη συνωμολόγησε
πρὸς τὸν Ἀαρὺν συνθήκας ἐπονειδίστους. Οἱ Ἀραβες ἐξεχώρησαν
μὲν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ παρέλαβον ἀκωλύτως πᾶσαν τὴν λείαν
αὐτῶν καὶ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. Ἡ Εἰρήνη ὑπεχρεώθη νὰ πλη-
ρῶσῃ ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν ἐτῶν, καθ' ἃ ἔμελλον νὰ διαρκέ-
σωσιν αἱ σπονδαί, φόρον 70,000 χρυσῶν. Τὸ δὲ χεῖριστον, ἐπετράπη
εἰς τὸν Τατζάτην, ὅστις ἔμεινε παρὰ τοῖς ἄραψι, νὰ παραλάβῃ ἐλευ-
θέρως τὴν τε οἰκογένειαν αὐτοῦ καὶ τὴν περιουσίαν. Εἰς τοιαύτην τα-
πείνωσιν καὶ παραλυσίαν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ κακοβου-
λία τῆς Εἰρήνης. Εἶναι ἀληθές ὅτι τῷ 783 ὁ εὐνοῦχος κατελθὼν μετὰ
δυνάμεως πολλῆς ἐπὶ τὰς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις σλαυικὰς ἀ-

ποικίας, περιέστειλεν αὐτὰς περὶ τε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ, πολλοὺς ἀπαγαγὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰχμαλώτους καὶ πολλὰ λάφυρα, καὶ ὅτι κατὰ ἰανουάριον τοῦ 784 ἐτέλεσεν ἐπὶ τούτῳ θρίαμβον ἐν τῇ βασιλευούσῃ· ἀλλ' ἠμολογητέον ὅτι ὁ θρίαμβος οὗτος ἦτο ὅπως οὖν γελοῖος μετὰ τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ὑπέστη τὸ κράτος πρὸ ὀλίγου ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ τὰς ἐπονειδίστους συνθήκας, αἵτινες συνωμολογήθησαν πρὸς τοὺς Ἀραβας. Ἡ δὲ κυριωτάτη ἴσως ἀξία τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι, ἡ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν σημειωθείσα (σελ. 205), ὅτι ἀναιρεῖ οὐσιωδῶς μίαν τῶν περικοπῶν τῆς μαρτυρίας τοῦ πατριάρχου Νικολάου, καθ' ἣν ἐν διαστήματι 228 ἐτῶν, ὃ ἐστὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καθ' ὅλην τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, μὴδὲ πόδα ῥωμαῖος ἀνὴρ ἠδυνήθη νὰ βάλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Καὶ ἐνῶ τὸ κράτος οὕτω κακῶς εἶχεν ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ἐνῶ ἡ Ἰταλία ἐγκατελείπετο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων· ἐνῶ ὁ στρατὸς παρέλυε, καὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ ἠὺτομόλου πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ οἱ μωαμεθανοὶ ἐπέβαλλον εἰς ἡμᾶς ἐπονειδίστους συνθήκας· ἐνῶ τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς προοιμιώδους καὶ προεισαγωγικῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν καὶ τὴν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν γένει ἀνατροπὴν, ἡ Εἰρήνη ἐπέμενε οὐχ ἥττον εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ βουλεύματος αὐτῆς, καὶ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 784 ἤρχισε νὰ πράττῃ ἐπὶ τούτῳ συστηματικώτερον, εἰ καὶ ἐζήτει ἔτι νὰ καλύπτῃ μέχρι τινὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς εὐθύνην.

Τῇ 31 αὐγούστου τοῦ ἔτους τούτου διεδόθη αἴφνης ὅτι ὁ πατριάρχης Παῦλος ἀσθενήσας κατέλιπε τὸν θρόνον, καὶ κατελθὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Φλώρου ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Ἡ βασίλισσα μαθῶσα τοῦτο ἀπροσδοκῆτως, κατὰ Θεοφάνην, ἐπορεύθη ἀμέσως πρὸς τὸν Παῦλον ἀσὺν τῷ υἱῷ λυπούμενη καὶ καταβοῶσα αὐτοῦ ὅτι διὰ τί τοῦτο ἐποίησας; Ὁ δὲ μετὰ θρήνων πολλῶν ἔφη πρὸς αὐτήν· εἴθε μὴδὲ πρότερον ἐκάθησα ἐν τῷ τῆς ἱερωσύνης θρόνῳ, τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τυραννουμένης καὶ ἐσχισμένης οὔσης ἐκ τῶν λοιπῶν καθολικῶν θρόνων καὶ ἀναθεματιζομένης. Ἡ δὲ προσκαλεσαμένη τοὺς τε πατρικίους καὶ τοὺς τῆς συγκλήτου λογάδας ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἀκοῦσαι τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα. Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς· Ἐὰν μὴ

σύνοδος οἰκουμενική γένηται, καὶ τὸ σφάλμα τὸ ὄν ἐν τῇ μέσῃ ὑμῶν διορθωθῆ, οὐκ ἔχετε σωτηρίαν. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· καὶ ἵνα τί ὑπέγραψας ἐν τῷ χειροτονεῖσθαί σε τοῦ μὴ προσκυνεῖν εἰκόνας; Ὁ δὲ ἔφη ὅτι διὰ τοῦτο θρηνῶ, καὶ πρὸς μετάνοιαν κατέφυγον, δεόμενος τοῦ Θεοῦ, ὅπως μὴ ὡς ἱερέα μὲ κολάσῃ σιγήσαντα ἕως τοῦ νῦν, καὶ μὴ κηρύξαντα τὴν ἀλήθειαν τῷ φόβῳ τῆς μανίας ὑμῶν.» καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπέμεινεν εἰς τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἢ τε παραίτησις καὶ ἢ δικαιολόγησις αὐτῆς ἐγένοντο ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Εἰρήνης, καὶ τῶν ταύτης ὀπαδῶν. Εἰς μάτην ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ ὅτι ὁ Παῦλος κατέλιπε τὸν θρόνον «χωρὶς εἰδήσεως τῆς βασιλίσσης.» Ὁ πατριάρχης ἦτο ἀρχαῖος φίλος τῆς φατρίας τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ ἤξευρεν ὅτι ὅσα ἐμελλε γὰ πράξῃ καὶ νὰ εἶπῃ ἦσαν σφόδρα ἀρεστὰ τῇ βασιλίσσῃ καὶ τοῖς περὶ αὐτήν, καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πρὸ καιροῦ βυσσοδομουμένου βουλευματος· διατί λοιπὸν ἤθελε πολιτευθῆ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῶν; Καὶ ἔπειτα ἐξ ὅλων τῶν ἐπομένων γεγονότων καταφαίνεται ὅτι εἶχε παρασκευασθῆ ὀλόκληρόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου σύστημα ἐνεργείας, τοῦ ὁποῦ ἢ πρώτη πράξις ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως νὰ ἦναι ἠτιολογημένη παραίτησις τοῦ πατριάρχου Παύλου, καὶ ἢ δημοσίευσις τῶν λόγων αὐτοῦ, ἵνα ἐξάψωσιν ἐτι μᾶλλον τὸν πρὸ καιροῦ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπεκκαίόμενον ζῆλον τῶν ὀπαδῶν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Τῷ ὄντι δὲ κατὰ τὸν Θεοφάνην ἔκτοτε ἤρχισε παρρησία νὰ ἀναφέρεται ὑπὸ πάντων ἢ ἀνάγκῃ τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως. Ἀλλὰ τὰ πράγματα μετ' ὀλίγον ἀπέδειξαν ὅτι ἢ διεξαγωγή τοῦ ἔργου δὲν ἦτο τόσον εὐκολός ὅσον ἐφαίνετο, διότι ὅσῳ καὶ ἂν περιστάλη ἢ μερίς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἦτο πάντοτε πολυάριθμος καὶ ἰσχυρά.

Ὁ πατριάρχης Παῦλος ἀπέθανε μετ' οὐ πολὺ, μετὰξὺ Σεπτεμβρίου καὶ Δεκεμβρίου μηνός· καὶ τότε, ἐπειδὴ ἐδέησε νὰ προχειρισθῆ διάδοχος αὐτοῦ, φίλος μὲν τῶν εἰκόνων, ἱκανός δὲ νὰ ἐπαρκέσῃ πρὸς τὴν δυσχέριαν τῶν περιστάσεων, ἐφάνη ἀριδῆλως ὀπόση ἦτο εἰσέτι ἢ ὑπεροχὴ τῶν μεταρρυθμιστῶν οὐ μόνον ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ στρατῷ ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κλήρῳ. Ἐνῷ οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως εὖρον αἰείποτε προχείρως μετὰξὺ τοῦ κλήρου ἀνθρώπους ἐπιτηδείους νὰ ἀναβιβασθῶσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἢ Εἰρήνη δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἀνακαλύψῃ μετὰξὺ πολλῶν ἑκατοντάδων ἀρχιερέων οὐδὲ ἓνα. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Οὔτε μετὰξὺ τῶν ἡγουμένων, οὔτε

μεταξὺ τῶν μοναχῶν ἠδυνήθη, νὰ ἐπιτύχη κατάλληλον ὑποψήφιον. Ὅχι ὅτι οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν ὅλοι σχεδὸν ἔτοιμοι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἀλλὰ διότι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ζῆλος μόνον δὲν ἤρκει, ἀπῆτειτο καὶ προσωπικὸν ἀξίωμα ἐξείρετον, καὶ παιδεία πολλή, καὶ νοῦς ἐξοχος, καὶ τόλμη περὶ τὸ πράττειν. Ὅθεν ἡ Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἐκλέξη τὸν πατριάρχην αὐτῆς μεταξὺ τῶν λαϊκῶν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἀποφασίσασα ἅπαξ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κύκλου τῶν κληρικῶν, ἐπέτυχε τὸν ἐπιτηδειότατον πρὸς τὴν παροῦσαν ἀνάγκην ἄνθρωπον. Ὁ Ταράσιος εἶλκε τὸ γένος ἐκ γονέων ἐπιφανῶν, τοῦ πάλαι ποτὲ ἐπάρχου τῆς πόλεως Γεωργίου, καὶ τῆς ἐκ πατρικίων καταγεμένης Εὐκρατίας. Διαπρεπέστατος δὲ καὶ αὐτὸς γενόμενος ἐπὶ τε παιδείᾳ καὶ χρηστότητι βίου, προήχθη εἰς τὰ ὕψατα τῶν ἀξιωματίων, καὶ διετέλει ἤδη ἀσηκρῆτις τῆς βασιλίσσης, ὃ ἔστι τῶν ἀπορρήτων αὐτῆς γραμματεὺς. Ὁ Ταράσιος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἀπελπισθέντες περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδ' ἀπαραίτητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ὕλης ἀναμορφώσεως ἦτο ἡ ἀνατροπὴ πολλῶν τῆς ἐκκλησίας ἕξεων, παραδόσεων καὶ θεσμῶν, καὶ ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἡ μεταρρυθμισὶς ἠδύνατο μᾶλλον νὰ κινδυνεύσῃ διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα ἐπεμβάσεως, ἥτις, προσβάλλουσα τὴν συνείδησιν πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν τοῦ ἔθνους τάξεων, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ ἐπὶ τέλους ἀντίδρασιν ἐπιτηδείαν νὰ συμπαρασύρῃ μετὰ τοῦ περὶ τῶν εἰκόνων ζητήματος καὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους πρακτικωτέρους τῆς μεταβολῆς θεσμούς. Ἀσπασάμενος δὲ ἅπαξ τὴν δοξασίαν ταύτην, ἐπεδίωξε τὸν θρίαμβον αὐτῆς διὰ παντὸς τρόπου. Ἄλλ' ἂν ὁ ὑπὲρ αὐτῆς ζῆλος τοῦ ἀνδρὸς ἐξώκειλε μέχρι τῆς ῥαδιουργίας καὶ τῆς ἀνομίας, ἡ σύνεσις αὐτοῦ ἀντέστη ὅσον ἠδύνατο εἰς τὴν ἀνέρθρωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς εἰκονολατρείας ἀτοπημάτων.

Ἄμα ὡς ἀπέθανεν ὁ Παῦλος, συνήγαγεν ἡ βασίλισσα τὸν λαὸν καὶ τοὺς ἐν τέλει εἰς Μαγναῦραν καὶ ἐλάλησε πρὸς αὐτοὺς, κατὰ Θεοφάνην, ὡς ἐξῆς. «Γινώσκετε, ἀδελφοί, τί πεποίηκεν ὁ Παῦλος πατριάρχης. Καὶ, εἰ μὲν ἔζη, οὐκ ἂν κατεδεξάμεθα τοῦτον ἀφεῖναι τὸν τῆς ἀρχιερωσύνης θρόνον, εἰ καὶ μοναδικὸν σχῆμα περιεβάλλετο. Ἐπεὶ δὲ, ὡς τῷ Θεῷ ἀρεστὸν ἦν, τοῦ βίου μετέστη, φροντίσωμεν ἀνθρώπου, ὅστις δύνатаι ποιμᾶναι ἡμᾶς, καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐπιστηρίξαι λόγοις διδασκαλικοῖς.» Ἐνταῦθα ὁ Θεοφάνης ἐπιφέρει ὅτι πάντες

ὁμοφώνως ἀνεκήρυξαν τὸν Ταράσιον ὡς τὸν μόνον ἐπιτήδειον ἄνδρα, καὶ ὅτι ἡ βασίλισσα ἐπεδοκίμασε μὲν τὴν ψῆφον, προσέθηκε δὲ ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπειθεῖ. Ἀλλὰ πρῶτον ἐν τῷ μετ' ὀλίγον παρατεθησομένῳ λόγῳ αὐτοῦ ὁ Ταράσιος διαρρήδην λέγει, ὅτι ἦτο πρὸ πάντων ὑποψήφιος τῆς βασιλίσσης, ὅχι τῆς συνελεύσεως· καὶ ἔπειτα εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁμοφώνως ἐπεδοκίμασθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως, ἐνῶ, ἐνεκα τῆς μετριότητος τῶν φρονημάτων αὐτοῦ, ὑποπτος ὢν βεβαίως εἰς τοὺς ἀπολύτους τῆς μεταρρυθμίσεως φίλους, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιδοκιμάζεται καὶ ὑπὸ τῶν ἀπολύτων τῆς ἀρχαίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τάξεως ὁπαδῶν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι προταθέντος ὑπὸ τῆς Εἰρήνης τοῦ Ταρασίου, πολλοὶ μὲν εἶτε μὴ εἰδότες τὸν ἄνθρωπον, εἶτε καὶ μὴ ἀκούσαντες τὸ ὄνομα τοῦ προταθέντος, ἐσιώπησαν, ἄλλοι δὲ παρεσκευασμένοι ὄντες καὶ πλησιέστερον εἰς τὴν βασίλισσα ἰστάμενοι, ἀνευφήμησαν μετὰ θορύβου τὸν ὑποψήφιον αὐτῆς. Ἀλλὰ τότε ἡ βασίλισσα παρετήρησεν, ὡς προείπομεν, ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπειθεῖ, καὶ προσεκάλεσεν αὐτὸν ἀμέσως νὰ ἐξηγήσῃ τίνος ἐνεκα ἀπειθεῖ. «Καὶ εἰπάτω, ἀνεφώνησε κατὰ Θεοφάνην, δι' ἣν αἰτίαν οὐ δέχεται τὴν ψῆφον τῆς βασιλείας καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ· ὁ δὲ ἀπελογήσατο τῷ λαῷ λέγων. Οἱ τῆς ἀμωμότητος πίστεως ἡμῶν τῶν χριστιανῶν φύλακες καὶ ζηλωταὶ τῶν εἰς δόξαν Θεοῦ γινομένων πιστοὶ βασιλεῖς ἡμῶν, πάντων τῶν εἰς ἀρέσκειαν αὐτοῦ καὶ συμφέρον ἡμῶν τὴν φροντίδα ποιούμενοι, μάλιστα δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ νῦν ἐπιμελῶς διαμεριμνήσαντες, καὶ διανοηθέντες τοῦ ἀρχιερέα προχειρισθῆναι ἐν ταύτῃ τῇ βασιλίδι αὐτῶν πόλει, ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ αὐτῶν νοῦν με ἀνέλαβον, καὶ φανερώς μοι τὸ βεβουλευμένον αὐτοῖς ἐξειπεῖν ἐκέλευσαν. Ἐμοῦ δὲ πρὸς τοῦτο ἀνάξιον ἐμυτὸν ἀποφνημαμένου, καὶ μηδεμίαν συγκατάθεσιν ποιησαμένου εἰς τὸ ζυγὸν τοῦ φορτίου μὴ δυνάμενόν με βαστάσαι ἢ ὑπενεγκεῖν, ἐκέλευσάν με προσαγαγεῖν εἰς τὸ πρόσωπον ὑμῶν· διότι καὶ σύμφηφοι γεγόνατε τῇ βουλῇ ταύτῃ. Καὶ νῦν, ὦ ἄνδρες, φοβούμενοι τὸν Θεόν, καὶ ἔχοντες αὐτὸν αἰεὶ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, οἱ τῇ Χριστοῦ κλήσει τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὀνομαζόμενοι, χριστιανοὶ λέγω, ἀκούσατε βραχὺν λόγον ἀπολογίας παρὰ τῆς ἡμετέρας ἀτελείας καὶ οὐθενότητος. Ἐγὼ μὲν εἶτι τοῖς εὐσεβέσιν ἡμῶν βασιλεῦσιν καὶ κατὰ πάντα ὀρθοδόξοις ἀπελογησάμην, καὶ ἐνώπιον ὑμῶν προσαπολογούμαι· φόβῳ συνέχομαι συγκαταθέσθαι ἐπὶ τῇ ψήφῳ ταύτῃ καὶ εὐλαβοῦμαι ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ προσδραμεῖν οὕτως, καὶ ὡς ἔτυχεν ἀ-

περισκέπτως, ἵνα μὴ ὑποπέσω φοβερῶ κατακρίματι. Εἰ γὰρ ὁ θεῶν φωνῶν ἀκροασάμενος, οὐρανόν τε ἐσχηκῶς παιδευτήριον, καὶ παραδείσου θεωρὸς γενόμενος, ἀκούσας τε ἄρρητα ῥήματα, καὶ βαστάσας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων, Παῦλος ὁ θεῖος ἀπόστολος, Κορινθίοις γράφων ἔλεγε· μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι, πῶς ἐγὼ, ὁ τῷ κόσμῳ συναναστρεφόμενος, καὶ μετὰ λαϊκῶν ἠριθμημένος, καὶ στρατευόμενος ἐν βασιλικαῖς ὑπηρεσίαις, οὕτως χωρὶς ἀνακρίσεως καὶ περισκέψεως δύναμαι εἰσπηδῆσαι εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης μέγεθος; Φοβερόν τὸ ἐγχείρημα πρὸς τῆν ἐμὴν σμικρότητα, θρασὺ τὸ ἐπιτήδευμα. Ἡ δὲ αἰτία τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐμῆς παραιτήσεως ἐστὶν αὕτη. Ὅρῶ καὶ βλέπω τὴν ἐπὶ τὴν πέτραν Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν τεθεμελιωμένην ἐκκλησίαν αὐτοῦ, διεσχισμένην νῦν καὶ διηρημένην, καὶ ἡμᾶς ἄλλοτε ἄλλως λαλοῦντας, καὶ τοὺς τῆς ἀνατολῆς ὁμοπίστους ἡμῶν χριστιανούς ἐτέρως, καὶ συμφωνοῦντας αὐτοῖς τοὺς τῆς δύσεως ἄλλοτριουμένους δὲ ἡμᾶς ἐκείνων ἀπάντων, καὶ καθ' ἐκαστὴν ὑπ' αὐτῶν ἀναθεματιζομένους· δεινόν ἐστὶ τὸ ἀνάθεμα, πόρρω τοῦ Θεοῦ βάλλει, καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐκδιώκει ἀπάγον εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Οὐκ οἶδεν ὁ τῆς ἐκκλησίας ὄρος καὶ νόμος ἔριν καὶ φιλονεικίαν, ἀλλ' ὥσπερ οἶδεν ἐν βάπτισμα, μίαν πίστιν, οὕτω καὶ συμφωνίαν μίαν ἐπὶ παντὸς πράγματος ἐκκλησιαστικοῦ. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ἀπόδεκτον καὶ εὐάρεστον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ ἐνωθῆναι ἡμᾶς καὶ γενέσθαι μίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν, καθ' ἃ καὶ ἐν τῷ συμβύλῳ τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν πίστεως ὁμολογοῦμεν, καὶ αἰτοῦμεν, ἀδελφοί, (οἶμαι δὲ καὶ ὑμεῖς, ἐπειδὴ γινώσκω τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ ἔχειν ὑμᾶς), παρὰ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ ὀρθοδόξων βασιλέων ἡμῶν σύνοδον οἰκουμενικὴν συναθροισθῆναι, ἵνα γενώμεθα οἱ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ ἐν, καὶ οἱ τῆς τριάδος ἠνωμένοι καὶ ὁμόψυχοι καὶ ὁμότιμοι, οἱ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν Χριστοῦ σῶμα ἐν συναρμολογούμενον καὶ συμβιβάζομενον, οἱ τοῦ ἁγίου πνεύματος οὐ κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ σὺν ἀλλήλοις, οἱ τῆς ἀληθείας τὸ αὐτὸ φρονοῦντες καὶ λέγοντες, καὶ μὴ ἦ ἔρις καὶ διχοστασία ἐν ἡμῖν, ὅπως ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν φρουρήσῃ πάντας ἡμᾶς. Καὶ εἰ μὲν κελεύουσιν οἱ τῆς ὀρθοδοξίας πρέμαχοι βασιλεῖς ἡμῶν ἐπὶ τῇ ἐμῇ αἰτήσῃ ἐπινεῦσαι, συγκατατίθηναι καὶ τὴν κέλευσιν αὐτῶν ἐκπληρῶ, καὶ ὑμῶν τὴν ψῆφον ἀσπάζομαι· εἰ δὲ μήγε, ἀδυνάτως ἔχω τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὑποβληθῶ τῷ ἀναθέματι, καὶ εὐρεθῶ καταδεδικασμένος ἐν τῇ ἡμέρᾳ

τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κριτοῦ τῆς δικαιοσύνης, ἐνθα οὔτε βασιλεὺς, οὔτε ἱερεὺς, οὔτε ἄρχοντες, οὔτε πλῆθος ἀνθρώπων δύναται με ἐξελέσθαι. Καὶ εἴ τί ἐστιν ἀρεστὸν ὑμῖν, ἀδελφοί, δότε τῆς ἐμῆς ἀπολογίας, φράσατε δὲ μᾶλλον αἰτήσεως ἀπόκρισιν.»

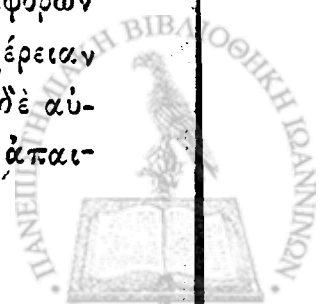
Ἐνταῦθα καταπαύσαντος τοῦ λόγου τοῦ Ταρασίου, ὁ Θεοφάνης ἀξιοῖ πάλιν ὅτι πάντες ἤκουσαν ἀσμένως τὰ λεχθέντα καὶ συνεφώνησαν νὰ συγκροτηθῇ ἡ σύνοδος. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ταρασίου, ὃν συνέγραψεν ὁ Ἰγνάτιος, καὶ ἐτι μᾶλλον ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς δευτέρας ἐν Νικαίᾳ συνόδου, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον, δηλοῦται ὅτι πολλαὶ φωναὶ ἠγέρθησαν ἐν τῇ συνελεύσει κατὰ τῶν δοξασιῶν τὰς ὑποίας ἐξήνεγκεν ὁ ὑποψήφιος τῆς βασιλίσσης. Τοῦτο συνάγεται προέτι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων, οὓς κατὰ Θεοφάνην ἐπήνεγκεν ὁ Ταράσιος. Ἐῶ ὄντι ὁ χρονογράφος, ἅμα εἰπὼν ὅτι πάντες ἐπεδοκίμασαν τοὺς λόγους τοῦ ὑποψηφίου, ἐπιφέρει, «ὁ δὲ Ταράσιος πάλιν πρὸς τὸν λαὸν διαλεγόμενος, ἔφη· ὅτι Λέων ὁ βασιλεὺς κατέστρεψε τὰς εἰκόνας, καὶ ἡ σύνοδος, ὅτε ἐγένετο, κατεστραμμένας αὐτὰς εὔρεν· καὶ διότι διὰ βασιλικῆς χεῖρός κατεστράφησαν, πάλιν ζήτησιν ἔχει τὸ κεφάλαιον, ὅτι ἀρχαίαν συνήθειαν παραδεδομένην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατετόλμησαν, ὡς ἔδοξεν αὐτοῖς, ἀφανίσει· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται, ἀποστολικῶς εἰπεῖν.» Ἄν ὁ λόγος τοῦ Ταρασίου ἐνεκρίνετο ὑφ' ὅλων τῶν παρόντων, τίς ἦτο ἡ ἀνάγκη τῆς τοιαύτης κατὰ προσηγήκην ἐξηγήσεως καὶ δικαιολογίας; Ἡ πρότασις αὐτοῦ ἦτο σαφὴς καὶ πλήρης. Ὁ Ταράσιος προέτεινε τὴν συγκρότησιν συνόδου οἰκουμενικῆς ἵνα καταπαύσῃ ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἔρις καὶ διχοστασία, καὶ εἶπεν ὅτι μόνον ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ δέχεται τὴν πατριαρχίαν. Τεθέντος ὅτι ὁ ὄρος ἐγένετο δεκτὸς, ἡ συνέλευσις δὲν εἶχε παρά νὰ διαλυθῇ ἄνευ περαιτέρω λόγων. Ἀλλ' ἐξ ἐναντίας πολλοὶ, ὡς φαίνεται, παρετήρησαν ὅτι εἶναι περιττὴ ἡ συγκρότησις νέας συνόδου, ἀφοῦ πρὸ τριάκοντα μόλις ἐνιαυτῶν εἶχε συγκροτηθῆ οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ εἶχεν ἀποφανθῆ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καταργήσασα τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Οὕτω καὶ μόνον τοῦλάχιστον ἐξηγεῖται πῶς ὁ Ταράσιος ἠναγκάσθη αὐθις λαβὼν τὸν λόγον νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ σύνοδος δὲν κατέλυσε τὰς εἰκόνας, ὅτι εὔρεν αὐτὰς καταλυθείσας, ὅτι ἡ κατάλυσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος, καὶ ὅτι ἐπειδὴ αὐτογνωμόνως ἐπραξάν ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ βασιλεῖς, πρέπει πάλιν νὰ ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα, ἵνα θριαμβεύσῃ ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἀπάντησις αὕτη

δὲν ἦτο πολὺ ἰσχυρὰ, διότι εἶχε μὲν καταλύσει τὰς εἰκόνας ὁ Λέων, ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἧτις ἦτο παντοδύναμος καὶ ἠδύνατο νὰ καταργήσῃ τὸν τόμον τοῦ Λέοντος, ἀπ' ἐναντίας ἐπεκύρωσεν αὐτόν. Ἀλλὰ λέγεται μὲν ὅτι ἡ βασίλισσα συνήγαγε τὸν λαὸν καὶ τοὺς ἐν τέλει εἰς Μαγναῦραν, τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ἐφρόντισε νὰ συγκροτήσῃ τὴν συνέλευσιν εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἔχῃ τὴν πλειονοψηφίαν αὐτῆς. Ὅθεν ἡ φωνὴ τῶν ἀντιδοξούντων ἐκαλύφθη ὑπὸ τῆς φωνῆς τῶν ὀπαδῶν τῆς βασίλισσας· καὶ ἡ συνέλευσις διελύθη, ἀφοῦ ἐσημειώθη εἰς τὰ πρακτικὰ ὅτι ἐξελέξατο πατριάρχην τὸν Ταράσιον, καὶ ὅτι ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ συγκαλέσῃ οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἵνα ρυθμίσῃ τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα.

Τῆ 25 δεκεμβρίου 781 ἐχειροτονήθη ὁ Ταράσιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἤρχισε νὰ παρασκευάζῃ τὴν συγκροτήσιν τῆς συνόδου. Πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ ἐπαναληφθῶσιν αἱ σχέσεις μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς, δηλαδὴ μετὰ τοῦ πάπα Ῥώμης, καὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἐπειδὴ ἅπαντες οὗτοι οἱ ἀρχιερεῖς ἦσαν ζηλωταὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ὁ δὲ Ταράσιος προεχειρίσθη ἵνα καθιερώσῃ τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, αἱ πρὸς αὐτοὺς σχέσεις τοῦ νέου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι εἰμὴ εὐκολώταται. Ὡς πρὸς τὸν πάπαν ὅμως ἀνεφύησαν δυσκολίαι τινές, αἱ ὅποια κατ' ἀρχὰς ὠκονομήθησαν, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐμελλον νὰ παραγάγῃσι νέας ἀφορμὰς διενέξεων. Εἰς τὸν τότε ἀρχιερατεύοντα ἐν Ῥώμῃ Ἀδριανὸν Α' ἐπεμψεν ὁ Ταράσιος ὡς ἀποκρισιάριον τὸν ἱερέα Γεώργιον, καὶ διὰ τούτου τὰ συνοδικὰ αὐτοῦ γράμματα καὶ τὸν λίβελλον, ἧτοι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' καὶ ἡ Εἰρήνη ἐπεμψαν εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιερέα ἐπιστολὴν, δι' ἧς μετὰ πλείστης πρὸς αὐτὸν εὐλαβείας ὀμιλοῦντες, προσεκάλουν αὐτὸν νὰ παρευρεθῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συγκροτηθῇ σύνοδον, ἐν περιπτώσει δὲ κωλύματος νὰ στείλῃ ἐπιτηδεῖους πρὸς τοῦτο πρεσβευτάς. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἤρπασε προθύμως τὴν εὐκαιρίαν ταύτην, ἵνα ἐπαναλάβῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν ἀνατολὴν ἀξιώσεις. Τοιαύτη τῷ ὄντι ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη ἔννοια τῆς ἀπαντήσεως τὴν ὁποίαν ἐπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ οἰκονόμου τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἡγουμένου τοῦ ἀγίου

Σάββα, Πέτρου ὡσαύτως καλουμένου, οὗς καὶ πρεσβευτὰς αὐτοῦ διώρισεν. Εἰς τὴν βασίλισσαν καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς ἔγραψε τῇ 27 ὀκτωβρίου 758 διὰ μακρῶν περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς σημασίας τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ἐπήνεσε τὴν περὶ αὐτῶν γενομένην ἀπόφασιν, ἣν καὶ αὐτὸς καὶ οἱ προκάτοχοί του εἶχον πρὸ καιροῦ ἐπιμόνως συμβουλεύσει, καὶ ὑπέδειξε πῶς ἔδει νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ζήτημα ἐν τῇ προκειμένῃ συνόδῳ. Ὑπέσχετο δὲ τῇ βασιλείᾳ νέαν λαμπρότητα καὶ περιφανεῖς κατὰ τῶν βαρβάρων νίκας, ἐὰν κατορθώσῃ τὴν δικαίαν καὶ θεάρεστον τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ὡς ὑπόδειγμα, οὕτως εἰπεῖν, ἀναφέρων τὸν ἡγεμόνα τῶν Φράγκων Κάρολον, ὅστις διὰ τῆς εὐλαθείας αὐτοῦ καὶ τῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης ἀφοσιώσεως ἠξιώθη ἐν ἅπασιν τῆς τοῦ Θεοῦ εὐλογίας. Ἐνταύτῳ ὅμως ὁ Ἀδριανὸς Α' πρόετρεψε τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὴν Εἰρήνην νὰ σέβωνται τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ὡς πνευματικὴν μητέρα, ὡς κεφαλὴν ὄλων τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως ἔπραξαν ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι αὐτῶν προκάτοχοι. Διότι, ἐπιφέρει, ὁ ὕπατος τῶν ἀποστόλων Πέτρος, ὅστις πρῶτος ἐκάθησεν ἐπὶ τῆς ἀποστολικῆς ταύτης ἑδρας, κατέλιπε τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ εἰς τοὺς διαδόχους ὅσοι μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος μέλλουσι νὰ καθήσωσιν ἐπὶ τῆς ἑδρας ἐκείνης καὶ διεβίβασεν εἰς αὐτοὺς τὴν παντοδυναμίαν ἣν παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἔλαβεν. Οὐδὲ ἠρκέσθη ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀξίωσιν, ἀλλ' ἀκριβέστερον ὁμιλήσας, πρῶτον ἀπήτησε νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἑδραν τὰ ὑπὸ τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέων βιαίως ἀφαιρεθέντα ἀπὸ αὐτῆς πατριμόνια τοῦ ἁγίου Πέτρου, καὶ τὰ χρήματα ὅσα ἐστέλλοντο ἔλλοτε εἰς Ῥώμην πρὸς συντήρησιν καὶ διακόσμησιν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἡ ἐπὶ πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δικαιοδοσία, ἵνα συμπληρωθῇ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς. Δεύτερον ἐπεριδόμενος εἰς ὅσα καὶ οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ ἔπραξαν, ἐμέμφθη τὸν ἐν τῇ βασιλικῇ ἐπιστολῇ ἀποδοθέντα τῷ Ταρασίῳ τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ τὴν ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἀρχιερέα ἀναγόρευσιν αὐτοῦ. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ ἀποκρίσει ἣν συγχρόνως ἔπεμψε πρὸς τὸν Ταρασίον, ἀπεδοκίμασεν ὁ Ἀδριανὸς τὴν ἀντικανονικὴν, ὡς ἠξίου, προχείρισιν αὐτοῦ ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἐπίσκοπον, ἀφορῶν ὅμως εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ νέου πατριάρχου καὶ εἰς τὴν δυσχέρειαν τῶν περιστάσεων, συνκινεῖ ἐπιεικῶς εἰς τὰ γενόμενα. Προτρέπει δὲ αὐτὸν νὰ ἀσχοληθῇ μετὰ ζήλου εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως, ἀπαι-

τεῖ ἰδίως νὰ καταδικασθῇ ἐν τῇ νέᾳ συνόδῳ ἢ ψευδοσύνοδος τοῦ 754, καὶ δὲν λησμονεῖ νὰ ὑπομνήσῃ καὶ εἰς τὸν Ταράσιον τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἣν ῥητῶς ἀποκαλεῖ ἡ κεφαλὴν ὄλων τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐπὶ πᾶσι συνιστᾷ ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὸν Ταράσιον τοὺς πρεσβευτὰς αὐτοῦ, οὓς εἶχε συστήσει καὶ εἰς τὴν βασιλίссαν. Παρὰ δὲ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχε γράψει συγχρόνως ὁ Ταράσιος, οὐδεμίαν ἤλθεν ἀπάντησις. Οἱ πατριάρχαι οὗτοι, οἵτινες ἦσαν τότε Ἀλεξανδρείας μὲν Πολιτιανὸς, Ἀντιοχείας δὲ Θεοδώρητος, Ἱεροσολύμων δὲ Ἡλίας, εἶναι ἄδηλον ἂν ὄλως ἔλαβον τὰ ἐπισταλέντα αὐτοῖς γράμματα. Καὶ ὅμως προσῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης καλούμενοι, ὧν ὁ μὲν ἦτο ἱερεὺς καὶ ἀββᾶς μονῆς τινος ἐν Αἰγύπτῳ, ὁ δὲ ἱερεὺς καὶ σύγκελλος ἐν Ἀντιοχείᾳ, οἵτινες παρέστησαν ὡς ἀντιπρόσωποι ἕκαστος τῶν τριῶν ἐκεῖνων ἀρχιερέων. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ θερμότετοι τῶν εἰκόνων ὁπαδοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁμολογοῦσιν ὅτι οὐδεμίαν εἶχον πρὸς τοῦτο πληρεξουσιότητα.

Ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ 786, ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, καὶ οἱ ὑποτιθέμενοι ἐκεῖνοὶ ἐπίτροποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς ἀπεδήμουν εἰς Θράκην, ἀλλ' ὁ Σταυράκιος ἐπειγόμενος νὰ τελειώσῃ τὸ παρασκευαζόμενον παρ' αὐτοῦ ἔργον, προέτρεψε τὸν Ταράσιον νὰ προσκαλέσῃ τοὺς ἀρχιερεῖς εἰς σύνοδον, μὴ περιμένων τὴν ἐπάνοδον τῶν βασιλέων. Καὶ ἤρχισαν λοιπὸν νὰ συνέρχωνται οἱ προσκληθέντες, ὧν ὅμως οἱ πλεῖστοι δὲν ἦσαν παντάπασι διατεθειμένοι νὰ συμπράξωσι μετὰ τοῦ πατριαρχου καὶ τοῦ λογοθέτου. Ὅθεν συνῆλθον εἰς προπαρασκευαστικὰς συνεδριάσεις, ἵνα βουλευθῶσι πῶς ἔχουσι νὰ πολιτευθῶσι πρὸς ἀνατροπὴν τῶν διενεργουμένων, πᾶσα δὲ ἡ πόλις δεινῶς ἐκ τούτου ἐταράχθη. Ἀλλ' ὁ Ταράσιος ἀντιπαρέστη διὰ πολλῆς τόλμης καὶ δεξιότητος. Κατὰ τὰ ἀνέκαθεν κεκανονισμένα καὶ μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα, σύνοδος ἢ καὶ πᾶσα ἄλλη ἱερατικὴ πρᾶξις δὲν ἐπιτρέπεται παρ' ἐνορίαν, ὃ ἐστὶν ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως. Ὅθεν ὁ Ταράσιος, ὡς ἀρχιερεὺς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπεφήνατο τὰς συναθροίσεις ἐκεῖνας παρανόμους, καὶ ἠπέλιπεν ἀφορισμὸν κατὰ παντός, ὅστις ἤθελε λάβει μέρος εἰς τοιαύτας παρασυναγωγὰς. Συγχρόνως δὲ ἐπανελθούσης καὶ τῆς βασιλίδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὥρισε τὴν 17 αὐγούστου 786 ὡς ἡμέραν τῆς συγκροτήσεως τῆς νέας εἰ-

κουμενικῆς συνόδου ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπεδείχθη τρανῶς ὅπόσον ἰσχυρότεροι ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς, ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὅσηδ' ἴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ Ταράσιου. Ἐτι ἀπὸ τῆς προτεραιᾶς κατέλαβεν ὁ στρατὸς τὰ περὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἀποφηνάμενος ὅτι πράττει τοῦτο, ἵνα προστατεύσῃ τοὺς προμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπισκόπους κατὰ πάσης βιαιοπραγίας τῆς αὐτῆς. Ὁ γενναῖος Ταράσιος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτου· προσελθὼν κατὰ τὴν ὠρισμένην ἡμέραν καὶ ὦραι εἰς τὸν ναὸν μετὰ τῶν ἐπισκόπων, εἰσῆλθεν εἰς τὸν χορὸν, διέταξε νὰ κλείσωσι τὰς πύλας καὶ ἐκήρυξε τὴν ἐναρξιν τῆς συνόδου. Τότε ὄμως φοβερὸς ἠγέρθη περὶ τὴν ἐκκλησίαν θόρυβος· οἱ στρατιῶται ἠπέιλησαν ὅτι θέλουσι διαρρήξαι τὰς πύλας, εἰάν δὲν ἐπιτρέψωσιν αὐτοῖς νὰ εἰσέλθωσιν· ὥστε ἐδέησε νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, καὶ νὰ ἀρχίσωσι τὴν συνεδρίασιν, αὐτῶν παρόντων. Παρευρίσκοντο δὲ εἰς αὐτὴν καὶ οἱ βασιλεῖς θεωροῦντες τὰ γινόμενα ἐκ τῶν κατηχομένων. Ἀρξάμενης λοιπὸν οὕτω τῆς συνεδριάσεως, οἱ περὶ τὸν Ταράσιον ἀρχιερεῖς προέτειναν νὰ ἀναγνωσθῶσι πρὸ πάντων ἀρχαῖαι τινες συνοδικαὶ πράξεις διαγορεύουσαι, ὅτι σύνοδος οἰκουμενικὴ δὲν δύναται νὰ συγκροτηθῆ ἄνευ συμφωνίας ὅλων τῶν πατριαρχῶν. Ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ προσβληθῆ οὕτως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ κῦρος τῆς τελευταίας συνόδου, ἐν ἧ, ὡς γνωρίζομεν, δὲν ἠπαρεκάθησαν οὔτε αὐτοπροσώπως οὔτε δι' ἐπιτρόπων ὁ πάπας καὶ οἱ ἀνατολικοὶ πατριάρχαι. Ἀλλ' οἱ μεταρρυθμισταὶ ἀντιπαρετήρησαν ὅτι τούτου δοθέντος, οὔτε ἡ παροῦσα σύνοδος δύναται νὰ λογισθῆ νομίμως συγκεκροτημένη, διότι οἱ μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκληθῶσι σπουδαίως ὡς ἐπίτροποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, καὶ αὐτοὶ ἐδὲ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα ἦσαν μὲν πρεσβευταὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐφωδιάσθησαν διὰ πληρεξουσιότητος ἀποχρώσεως, ἵνα γίνωσι δεκτοὶ ἐν τῇ συνόδῳ ὡς ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν. Τὸ στρατιωτικὸν ἀκροατήριον ἐπεκρότησεν εἰς τὴν ἐνστασιν ταύτην, ἡ δὲ Εἰρήνη βλέπουσα ὅτι οὔτε νὰ ἀναιρέσῃ τὸ ἐπιχείρημα ἐκεῖνο ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἐκφοβίσῃ τὴν πλειονοψηφοῦσαν ἀντιπολίτευσιν εἶχε τρόπον ἔπεμψεν ἀπὸ τῶν κατηχομένων ἕνα τῶν περὶ αὐτὴν ἀξιωματικῶν πρὸς τὸν Ταράσιον ἵνα προτρέψῃ αὐτὸν νὰ ἐνδώσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅθεν ὁ πατριάρχης μετὰ τῶν ὁμοδόξων ἐπισκόπων ἐγερθέντες ἀπεχώρησαν ἀμέσως. Ἀλλ' οἱ πολυάριθμοι αὐτῶν ἀντίπαλοι παρέμειναν

συνεδριάζοντες, ἀνέγνωσαν καὶ ἐγκωμίασαν τὰς ἀποφάσεις τῆς προηγουμένης συνόδου, καὶ δὲν διελύθησαν εἰμὴ ἀφοῦ ἐκύρωσαν καὶ αὖθις τὰ πρακτικὰ αὐτῆς. Ἴσως ἠδύναντο νὰ προβῶσι περαιτέρω, ἴσως ἠδύναντο νὰ δικάσωσι καὶ νὰ καταδικάσωσι τὸν Ταράσιον καὶ νὰ προκαλέσωσι τὴν ἐκλογὴν νέου πατριάρχου· ἀλλὰ ταῦτα πράττουσα ἡ παροῦσα σύνοδος ἤθελε περιέλθει εἰς ῥῆξιν ἄσπονδον πρὸς τὴν βασιλείαν, ὅπερ ἠθέλησε νὰ ἀποφύγη, ἐνῶ περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀδυναμίαν ταύτης καὶ νὰ κυρώσῃ τὴν προηγουμένην σύνοδον, ἐνόμισεν ὅτι ἔλυσεν εἰρηνικῶς καὶ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα. Τὴν περὶ τοῦ προκειμένου μετριοπάθειαν τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ καὶ αὐτὸς ὁ Θεοφάνης, διότι ἀφοῦ ἐβεβαίωσε τὴν νίκην αὐτῶν ἐπιφέρει· «καὶ τοῦ Θεοῦ χάριτι οὐδένα ἠδίκησαν οἱ μανιώδεις ἐκεῖνοι καὶ ἀπάνθρωποι, καὶ οὕτω διαλυθείσης τῆς συνόδου, ἀπῆλθεν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια.» Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδὲν ἤττον ὑβρίζει αὐτούς· λησμονεῖ ὅμως ὅτι παρέχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσωμεν τίς ἄρα εἶναι ὁ μανιώδης καὶ ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ οὐδένα ἀδικήσας κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἢ ὁ ἀποκαλῶν μανιώδη καὶ ἀπάνθρωπον τὸν οὐδένα ἀδικήσαντα;

Ἡ μεταρρυθμίσις λοιπὸν ἐφαίνετο θριαμβεύουσα, καὶ ἤθελε τῷ ὄντι θριαμβεύσει, εἰάν ἡ Εἰρήνη δὲν ἀπεφάσιζε νὰ καταβάλλῃ αὐτὴν διὰ παντὸς τρόπου, ἔστω καὶ διὰ τῆς θυσίας τῶν πολυτιμοτάτων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένων ἡ βασίλισσα ἐπέισθη ὅτι τὸ κύριον πρὸς τοῦτο κώλυμα ἦτο ὁ στρατός. Αὕτη δὲ τοῦ στρατοῦ ἡ ὑπὲρ τῆς ἀναμορφώσεως ἀφοσίωσις εἶναι ἐν τῶν περιεργότερων καὶ διδασκτικωτέρων φαινομένων τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων τούτων. Ὁ στρατὸς ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὸ πρακτικώτερον πάσης κοινωνίας μέρος, ὁσάκις, ὅπως συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δὲν διετέλει ἐν ἀργίᾳ, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀδιαλείπτως ἠγωνίζετο ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης. Στρατὸς τοιοῦτος εἶναι φυσικώτατον νὰ συναισθάνεται ὑπὲρ πάσαν ἄλλην κοινωνικὴν τάξιν τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς ἐνεργείας καὶ ἀρετῆς. Ἀλλ' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἀξίαν προσέβαλλον ἄρδην τὰ δόγματα τῶν ἀντιπάλων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ἣτις ἤρμηνευε πᾶν ὅ,τι γενναῖον ἢ ἀγενὲς πράττεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ οὐχὶ διὰ τῆς δραστηριότητος ἢ τῆς ἀδρανείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ

τῆς ἀκαταμαχίτου ἐπιδράσεως θαυματουργοῦ τινος δυνάμεως, ἣν ἀπέδιδεν εἰς τὰ ἐξωτερικά τῆς πίστεως σύμβολα. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη τῶν δύο δογμάτων ἦτο καταφανεστέρα εἰς τὸν στρατιώτην ὅστις καθ' ἡμέραν ἐλάμβανε πεῖραν ὅτι ἡ τύχη αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐνεργείας, ἢ εἰς πάντα ἄλλον πολίτην, ὅστις ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ὅπερ μετήρχετο, δὲν εἶχεν ἀδιάλειπτον τὴν συνείδησιν τῆς τοιαύτης ἀληθείας. Κατὰ τοῦτο ὁ στρατὸς ἐπέιχεν ἐν τῇ κοινωνικῇ μερίδι ἣτις ἠσπάζετο τὴν ἀναμόρφωσιν, ἣν τάξιν ἐπέιχον οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ κοινωνικῇ μερίδι ἣτις ἀπέκρουε πᾶσαν καινοτομίαν· διότι ἂν ὁ στρατὸς διῆγε τὸν δραστηριώτερον καὶ πρακτικώτερον τῆς κοινωνίας βίον, οἱ μοναχοὶ διῆγον τὸν ἀδρανέστερον καὶ θεωρητικώτερον. Ἐντεῦθεν ἐπειδὴ σύνθημα τῆς μεταβολῆς ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, φυσικὸν ἦτο νὰ πρωταγωνιστῇ τῆς μεταβολῆς ὁ στρατὸς, ὅστις ἦτο ἡ ἐνσάρκωσις, οὕτως εἶπεῖν, τῆς δραστηριότητος ταύτης· πάλιν δὲ, ἐπειδὴ σύμβολον τῆς παλινορθώσεως ἦτο ἡ περιστολὴ πάσης ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, φυσικὸν ἦτο νὰ πρωταγωνιστῇ τῆς παλινορθώσεως τὸ μοναχικὸν τάγμα, ὡς ἐνσάρκωσις οὕτως εἶπεῖν τῆς ἀνθρωπίνης ἀδρανείας. Τούτων ἕνεκα τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἴσχυσεν ἀείποτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει εἰς τὸν στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰς τὰς ἄλλας ὁμόφρονας κοινωνικὰς τάξεις, καὶ τ' ἀνάπαλιν τὸ πνεῦμα τῆς παλινορθώσεως ἴσχυσε μᾶλλον εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα ἢ εἰς τὰς ἄλλας ὁμόφρονας κοινωνικὰς τάξεις. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἐπὶ τῆς Εἰρήνης ὁ στρατὸς, ὡς ὀργανωθείς καὶ ἐκπαιδευθείς ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐφρόνει ὅσα ἐφρόνει ἐν μέρει καὶ διὰ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔσωζεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ μνήμη τῶν βασιλέων ἐκείνων. Ἀλλὰ τοσοῦτον εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ φρόνημα τοῦτο ἐνέκειτο φύσει εἰς τὸν στρατὸν, ὥστε ἡ Εἰρήνη, καίτοι προσπαθήσασα νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τὴν διάθεσίν του. Καὶ ἤδη ἀπελπισθεῖσα ἀπεφάσισε μὲν τὴν διάλυσιν αὐτοῦ καὶ τὴν συγκρότησιν νέου, ἐκ στρατευσίμων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου αἰδέαι τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπεκράτουν ὀλιγώτερον ἢ ἐν Ἀσίᾳ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο διαπράξασα, οὐδὲν ἐπὶ τέλους κατώρθωσε, διότι κατὰ μικρὸν τὸ πνεῦμα τῆς ἀναμορφώσεως ἐπεκράτησεν ἐν τῷ νέῳ στρατῷ, ὅπως εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν τῷ παλαιῷ.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ διάλυσις τῶν παλαιστράτων ἐκείνων, οἵτινες τοσάκις ἐνικηφόρησαν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, καὶ τοσάκις ἐταπεί-

νωσαν μωαμεθανούς καὶ Βουλγάρους, ἐμελλε νὰ καταφέρῃ τραῦμα χείριον εἰς τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν τιμὴν τοῦ κράτους. Ἄλλ' ἡ Εἰρήνη ἦτο ἐκ τῶν κυβερνητῶν ὅσοι ἔνα ἐπιτύχῃσι τοῦ σκοποῦ, οὐδενὸς φείδονται τρόπου. Παρέχει δὲ ἡμῖν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὡς καὶ καθ' ἅπασαν αὐτῆς τὴν πολιτείαν, τὸν ἀληθῆ τύπον τῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐφέροντο οἱ πλεῖστοι τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν. Τί ἐκίνει τῷ ὄντι αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ἀγωνισθῇ μετὰ τοσαύτης τέχνης καὶ μετὰ τοσούτου ζήλου εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν δυνάμεων τῆς πολιτείας, ἐνῶ ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀληθῶς ἀκοίμητον αὐτῆς δραστηριότητα εἰς τὸ γὰ παγιώσῃ μᾶλλον τὸ ἐνεστῶς καὶ τὸ μέλλον τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος; Μήπως εἶχε προσωπικόν τι συμφέρον νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, μὴ δυναμένη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ τὸ ἴδιον ἀξίωμα; Ἄλλ' εἶδομεν ὅτι ἡ μερὶς τῆς μεταρρυθμίσεως ἀπεδέχετο ἢ τοῦλάχιστον ἀνείχετο τὴν ἀρχὴν τῆς Εἰρήνης, καθ' ἧς δὲν ἀντηγωνίσθη ἐπὶ τέλος, εἰμὴ ἀφοῦ αὕτη, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, ἐκήρυξεν ἀσπονδὸν καθ' ὅλης τῆς μεταρρυθμίσεως πόλεμον. Προσωπικὸν ἄρα συμφέρον δὲν εἶχεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Εἰρήνη, ὑπεκινεῖτο δὲ ὑπὸ ἐτέρου τινὸς ἐλατηρίου, καὶ ἵνα κατανοήσωμεν τὸ ἐλατήριον τοῦτο, θέον νὰ ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς ποικίλας ἀποχρώσεις τῶν διαμαχομένων τούτων μερίδων. Ἀφ' ἑνὸς ἴσταντο οἱ πρεσβεύοντες ὅτι ἵνα σωθῇ τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος, ἀπαραίτητος ἦτο οὐ μόνον ἡ κοινωνικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις. Ταύτης τῆς μερίδος προΐσταντο οἱ ἀρχαῖοι τοῦ στρατοῦ ἡγεμόνες, καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων. Ἐπειτα ἤρχοντο ὅσοι ἀναλογιζόμενοι τὴν ἐπίμονον τοῦ μεγάλου πλήθους ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν μεταβολὴν, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρκεῖ ἡ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις, διατηρουμένων ἀπαραμειώτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων. Ταύτης τῆς μερίδος προΐστατο ὁ πατριάρχης Γαράσιος. Τελευταῖον εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν ἀντιπαρίσταντο οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν ἀνατροπὴν τῆς ὅλης μεταρρυθμίσεως ταύτης τῆς μερίδος προΐστατο ὁ εὐνοῦχος Σταυράκιος. Ἄλλ' ὅλοι τῆς τελευταίας ταύτης μερίδος οἱ ὀπαδοὶ δὲν ἐκινουῦντο ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων. Οἱ μὲν ἐπόθουν τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, κυρίως διότι δι' αὐτῆς προσεβάλλοντο ποικίλα αὐτῶν συμφέροντα· τοιοῦτοι ἦσαν ἐξαιρέτως οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ εὐνοῦχοι. Ἄλλ' ὁ ὄχλος καὶ αἱ γυναῖκες, τοὺς ὁποίους

ἦγον καὶ ἔφερον οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ εὐνοῦχοι, οὐδὲν εἶχον, ἐννοεῖται, προσωπικὸν συμφέρον, ἐκινουῦντο δὲ ὑπὸ θρησκευτικοῦ τινος αἰσθήματος· θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον ἤθελεν εἶναι σεβαστὸν, ἐὰν δὲν ἐνοθεύετο ὑπὸ δεινῆς δεισιδαιμονίας. Αὕτη λοιπὸν ἡ δυστυχῶς διεστραμμένη θρησκευτικὴ πεποιθήσις εἶναι ἡ κατακυριεύσασα τὴν ψυχὴν τῆς Εἰρήνης καὶ τῶν πλείστων αὐτῆς ὀπαδῶν, καὶ τυφλώσασα αὐτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε διὰ τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνθρώπους, ἡ καταπάτησις παντὸς θείου καὶ ἀνθρωπίνου νόμου, ἡ καταστροφή τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως καὶ ἀνεξαρτησίας, ἡ ὑποταγὴ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὸν πάπαν, ὁ ἐξευτελισμὸς τοῦ ἔθνους ἐνώπιον τῶν μωαμεθανῶν ἦσαν ἀδιάφορα, ἤρκει μόνον νὰ ἀναστηλωθῶσιν αἱ εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ ἀγῶνι ὄν διεξήγαγε κατὰ τοῦ Λέοντος Γ' δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνακηρύττῃ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης «στύλον τῶν ἐκκλησιῶν, κορυφαϊότατον τῆς νέας διαθήκης, κοσμητόρα τῆς παγκοσμίου ἐκκλησίας, πέτραν τῆς πίστεως, στερρὸν θεμέλιον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας» καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ ὑποῖα ὄλα ἔτεινον εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσωσι τὰς κυριαρχικὰς ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ πάπα. Οἱ δύο μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ αὐτογνωμόνως παραστάντες ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, συνεπήγαγον, ἀντὶ πληρεξουσιότητος τῶν θρόνων τούτων, ἐγγραφόν τι δοθὲν αὐτοῖς ὑπὸ τινων μοναχῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐν ᾧ ἐλέγετο πρὸς τοὺς ἄλλοις, ὅτι ἡ ἀπουσία τῶν τριῶν πατριαρχῶν ἐκ τῆς συνόδου ἧτις ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ, κατ' οὐδὲν ἠδύνατο νὰ προσβάλλῃ τὸ κῦρος αὐτῆς, διότι τὸ αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ ἐπὶ τῆς ἑκτῆς συνόδου, «μάλιστα τοῦ ἀποστολικοῦ πάπα Ῥώμης συμφωνήσαντος αὐτῇ καὶ συνευρεθέντος διὰ τῶν οἰκείων ἀποκρισιαρίων.» Ὁ ἐστὶ κατ' αὐτοὺς ἡ ψῆφος τοῦ πάπα ἤρκει νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ψήφους τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλὰ μήπως αὐτὴ ἡ Εἰρήνη χάριν τῶν εἰκόνων, δὲν ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων τὴν Ἰταλίαν, δὲν ἠνάγκασε τοὺς ἡγεμόνας τοῦ στρατοῦ νὰ αὐτομολήσωσι πρὸς τοὺς πολεμίους, δὲν ὑπέγραψεν ἐπὶ τοῖς ἐπὶ τῶν μωαμεθανῶν συνθήκας; Ὁ μετριοπαθὴς καὶ συνετὸς πατριάρχης Ταράσιος ἀπετροπιάζετο πάντα ταῦτα, καὶ θέλομεν ἴδει αὐτὸν ἀγωνιζόμενον μὲν νὰ ἀνορθώσῃ τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις, καὶ ἔξεις, ἀγωνιζόμενον ὅμως ἐν ταύτῳ νὰ περιστείλῃ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα, καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν μοναχῶν

καὶ τῶν εὐνούχων. Ἀλλὰ τὰ στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἦσαν εἰς χεῖρας τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυρακίου, τῶν ὁποίων τὰ δευσιδαίμονα πάθη ἐζημιώσαν τὸ κράτος, ὅσον οὐδέποτε ἐζημιώθη ὑπὸ τῆς ἀφροσύνης τῶν χειροτέρων αὐτοῦ βασιλέων καὶ ὑπουργῶν.

Ἄμα διαλυθεῖσης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου ἡ Εἰρήνη ἐπεμφεν εἰς τὰς περὶ τὴν Θράκην ἐπαρχίας τὸν Σταυράκιον, παραγγείλασα αὐτῷ νὰ στρατολογήσῃ μὲν αὐτόθι νέα τάγματα, νὰ πέμψῃ δὲ ἐν τῷ μεταξύ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὰ περίξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ προϋπάρχοντα ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἦτο γνωστὸν ὅτι δὲν ἦσαν τοσοῦτον ἀφωσιωμένα εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσον ἡ φρουρὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἰδίως τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, οἱ καλούμενοι σχολάριοι καὶ ἐξκουβιτάριοι, ἧτοι ἡ βασιλικὴ φρουρά. Τὰ τάγματα τῶν ἐπαρχιῶν ἐπλησίασαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου· καὶ τότε ἐξῆλθε μέχρι Μαλαγίνων τῆς Θράκης ἡ βασίλισσα συνεπαγομένη τὴν τε αὐτὴν αὐτῆς καὶ τὴν βασιλικὴν φρουρὰν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὴν τινα ἐντὸς τοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἡ βασίλισσα ἐσκόπει νὰ διαπεράσῃ εἰς Ἀσίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς, ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐνῶ δὲ ἡ βασίλισσα προέβαινε μέχρι Μαλαγίνων, ὁ Σταυράκιος εἰσῆρχετο ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μετὰ τῶν ταγμάτων αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἐν τῷ ἄμα ἡ Εἰρήνη διέταξε τὸν περὶ αὐτὴν στρατὸν νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν ἄνευ ὀπλων ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὰ ὄπλα θέλουσι μετακομισθῆ δι' ἄλλων πλοίων. Ὁ στρατὸς ὑπήκουσεν ἀδιστακτικῶς, διότι οὐδόλως ὑπέπτευε τὰ μελετώμενα καὶ διετέλει εὐπειθῆς εἰς τὴν Εἰρήνην, ὡσάκις δὲν προέκειτο περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Μόλις ὅμως διαπεραιωθέντος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν, ἀνεγνώσθη βασιλικὸν διάταγμα, δι' οὗ διελύοντο τὰ σώματα ἐκεῖνα, καὶ παρηγγέλλοντο οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται νὰ ἀπέλθωσιν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Καὶ οὕτως ἐστερήθη τὸ κράτος μαχητῶν ἀρίστων, παθὸν μετ' οὐ πολὺ τὰ πάνθ' ἐκ τούτου ἀπὸ τε μωαμεθανῶν καὶ Βουλγάρων.

Ἀλλὰ πρὸ πάντων δεόν νὰ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν σύνοδον δι' ἧς κατωρθώθη τελευταῖον τὸ βούλευμα τῆς Εἰρήνης, καὶ τῆς ὁποίας τὰ πρακτικὰ σώζονται πολὺ πληρέστερα, ἢ τὰ τῆς συνόδου τοῦ 754. Ἄν καὶ ἡ διάλυσις τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ ἐγένετο ἐν ἀρχῇ 86ρίου 786,

ἡ ἐγκύκλιος ἡ καλέσσασα τοὺς ἀρχιερεῖς εἰς νέαν σύνοδον δὲν ἐξεδόθη εἰμὴ κατὰ μῆνα μάϊον τοῦ ἐπομένου ἔτους· καὶ τοῦτο, διότι δὲν ἤρκει νὰ ἀνατραπῇ ἡ ὑλικὴ τῆς μεταρρυθμίσεως δύναμις, ἔπρεπε νὰ οὐδετερωθῇ καὶ ἡ δύναμις αὐτῆς ἡ ἠθικὴ, νὰ ματαιωθῇ ἡ ὑπὲρ αὐτῆς πλειονοψηφία τῶν ἀρχιερέων καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ πλειονοψηφία ἀντίθετος. Ἄν ἡ νέα σύνοδος συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν εἰς τὴν προηγουμένην ἐδρευσάντων ἀνδρῶν, ἡ μεταρρύθμισις πάλιν ἤθελεν ἔχει τὴν πλειονοψηφίαν· καὶ ἐστερεῖτο μὲν ἡδὴ τῆς ὑλικῆς τοῦ στρατοῦ ὑποστηρίξεως, ἀλλ' ἐὰν ἡ κυβέρνησις δὲν μετεχειρίζετο τὴν βίαν κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων, ἐκινδύευσεν αὖθις νὰ ἠττηθῇ. Ἐὰν δὲ ἐποίει χρῆσιν τοῦ στρατοῦ ἵνα καταναγκάσῃ τοὺς ἀντιδοξούντας νὰ μεταβάλωσι γνώμην, ἤθελε προκύψει σκάνδαλον μέγα, ὅπερ ὁ Ταράσιος ἐπεθύμει νὰ ἀποφύγῃ. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου μέχρι τοῦ μαΐου μηνὸς ἡσχολήθη νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ προσωπικὸν τῆς νέας συνόδου. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἀρχιερεῖς διηρέθησαν εἰς δύο τάξεις, τοὺς δυναμένους πιθανῶς νὰ μεταπεισθῶσι, καὶ τοὺς ἀμεταπείστους, ἐξ ὧν μόνον οἱ πρῶτοι προσεκλήθησαν εἰς τὴν σύνοδον, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπεκλείσθησαν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι παρὰ νόμῳ ἐχειροτονήθησαν. Ἀλλὰ τότε παρέστη ἑτέρα δυσκολία. Οἱ οὕτως πως καθαρισθέντες ἀρχιερεῖς ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι ἐκείνων οἵτινες εἶχον συγκροτήσῃ τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον τοῦ Κωνσταντίνου Ε', καὶ οἵτινες συνεποσοῦντο εἰς 348. Ἴνα ἀπαρτισθῇ λοιπὸν ὁ αὐτὸς περιπτου ἀριθμὸς τῶν ψηφηφόρων, ἀπεφασίσθη νὰ κληθῶσιν εἰς τὴν σύνοδον καὶ 132 ἡγούμενοι καὶ μοναχοὶ ὡς πρωταγωνισταὶ καὶ μάρτυρες τοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων θεσμοθετήματος ὅπερ προέκειτο αὖθις νὰ καθιερωθῇ. Ἐν τούτοις δὲ διέλαμπε καὶ ὁ ἡμέτερος χρονογράφος, ὁ τοσαύκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ μνημονευθησόμενος Θεοφάνης. Τελευταῖον καὶ τοι τοσαύτης προνοίας περὶ πάντων τούτων γενομένης, ἐνομίσθη ἐπισηφάλης νὰ συνέλθῃ ἡ νέα σύνοδος πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς ὁποίας αἱ πολυάριθμοι ἀνώτεραι τάξεις ἐνέμενον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὠρίσθη ὡς τόπος καταλληλότερος ἢ πολὺ μικρότερα πόλις τῆς Νικαίας, ἣτις εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ προτέρημα, ὅτι ἐν αὐτῇ εἶχεν ἐδρεύσει ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος.

Ἀφοῦ παρεσκευάσθησαν οὕτω τὰ πράγματα, ἐξεδόθησαν κατὰ μῆνα μάϊον τοῦ 787 αἱ ἐγκύκλιοι, δι' ὧν ἐκλήθησαν νὰ συνέλθωσι περὶ τὸν σεπτέμβριον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην τῆς Βιθυνίας πόλιν, πρὸς συγκρότησιν τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅσοι ἀπεφασίσθη κατὰ τὰ ἀνωτέρω νὰ κληθῶσιν. Ὁ πάπας Ἀδριανὸς ἔδωκε τὴν συναίνεσιν

αὐτοῦ εἰς τὴν μετάθεσιν ταύτην, οἱ δὲ ἤδη ἀπελθόντες ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρεσβευταὶ αὐτοῦ ἐπέστρεψαν χυθὶς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ταύτην, καὶ ἐν ἀρχῇ Σεπτεμβρίου ἀπῆλθον ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ πατριάρχου Ταρσίου, καὶ τῶν λεγομένων ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον συρρεύσει πολλοὶ ἐκ τῶν προσκληθέντων. Πρὸς ἀσφάλειαν τῆς συνελεύσεως καὶ ἐν ἀνάγκῃ πρὸς σωφρονισμόν τῶν ἀντιδοξούντων, ἐστειλεν ἡ βασίλισσα εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ περὶ αὐτὴν ἰκανὰ ἐκ τῶν νεωστὶ στρατολογηθέντων ταγματῶν, δύο δὲ ἀξιωματικοὶ, ὁ ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Πετρωνᾶς, καὶ ὁ λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ λογοθεσίου Ἰωάννης, ἐπετράπησαν νὰ παρευρίσκωνται ἐν ὀνόματι αὐτῆς εἰς τὰς συνεδριάσεις. Καὶ ὑπετίθετο μὲν ὅτι ἡ σύνοδος προεδρεύεται ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ πάπα Ῥώμης οἵτινες καὶ ἐν ἀρχῇ τῶν πράξεων καὶ ἐν ταῖς ὑπογραφαῖς τὴν πρώτην ἐπέιχον τάξιν, πράγματι ὅμως αἱ συζητήσεις διετυθύνοντο ὑπὸ τοῦ Ταρσίου, ὅχι μόνον διότι εἶχεν ἀσυγκρίτως πλειοτέρα ἐπιτηδειότητα ἢ οἱ δύο ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχιερέως τῆς ὕσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ ἀρχιεπισκόπος Πέτρος, οὐδὲν ἔγινωσκε τὴν ἐλληνικὴν. Τῇ 24 Σεπτεμβρίου συνεκροτήθη ἡ πρώτη συνεδρίασις, εἰς ἣν ἀπηγορεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ παρευρεθῶσιν οἱ ἀρχιερεῖς ὅσοι δὲν ἐδήλωσαν ἐγκαίρως τὸ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων φρόνημα αὐτῶν. Ἐρχισε δὲ ἡ συνεδρίασις διὰ συντόμου λόγου τοῦ Ταρσίου, ὅστις ἐζήγησε τίνος ἕνεκεν διελύθη ἡ προηγουμένη σύνοδος, καὶ κατέδειξε τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἐκλήθη ἡ παρούσα. Τότε ἐγερθεὶς ὁ ἐπίσκοπος Κύπρου Κωνσταντῖνος ἐζήτησατο παρὰ τῆς συνελεύσεως νὰ ἐπιτρέψῃ συγγνώμην εἰς τοὺς μετανοήσαντας ἕνεκα τῆς προτέρας αὐτῶν σκανδαλώδους διαγωγῆς ἐπισκόπους, ἐξ ὧν ἀνέφερον ὀνομαστὶ τρεῖς, τὸν Ἀγκύρας Βασίλειον, τὸν Μύρων Θεόδωρον, καὶ τὸν Ἀμορίου Θεόδόσιον. Ἡ πρότασις ἦτο παράδοξος, διότι ἡ σύνοδος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιληφθῆ τοῦ ζητήματος ὅπερ προέκειτο νὰ λυθῆ, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἶχε καταδικάσει τὴν κατάργησιν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Ἡ ἐκκλησία διείπετο εἰσέτι ὑπὸ τῶν ὁρισμῶν τῆς τελευταίας, ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης συνόδου, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὅσοι ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τοὺς ὁρισμοὺς τῆς συνόδου ταύτης, οὐδαμῶς ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀμαρτήσαντες· ἀπ' ἐναντίας οἱ παραβάται τῶν ὁρισμῶν τῆς συνόδου ἐκείνης ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς παρὰ τὰ κεκανονισμένα πολιτευθέντες. Ἀλλὰ

πάντα ὅσα κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν σύνοδον ἐγένοντο, καὶ ἰδίως τὰ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς συνεδρίασιν διαπραχθέντα, μαρτυροῦσιν ὅτι οὐδεμία ἐπετρέπη ἐλευθέρᾳ συζήτησις, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν προαπεφασισμένα εἰς τρόπον τοιοῦτον, ὥστε οὔτε τὸ πρόσχημα τοῦλάχιστον τῆς διασκέψεως καὶ ἀποφάσεως ἐτηρήθη, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐξελήφθη ὡς ἐκ προοιμίου λελυμένον.

Τῷ ὄντι ἅμα ὡς ἐγένετο ἡ πρότασις τοῦ ἐπισκόπου Κύπρου, οἱ δύο παρὰ τῆ συνόδῳ βασιλικοὶ ἐπίτροποι, οἱ ἐν τοῖς πρακτικοῖς καλούμενοι ἄρχοντες, διέταξαν ἕνα τῶν γραμματέων νὰ ἀναγνώσῃ ἐπιστολὴν τῶν βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης πρὸς τοὺς ἀθροισθέντας ἀγιωτάτους ἐπισκόπους, δι' ἧς ἐν ἀρχῇ μὲν ἐλέγετο ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς πάντας νὰ ἐκφέρωσιν ἐλευθέρως τὴν γνώμην αὐτῶν, ἐν τέλει ὁμως προετρέποντο οἱ ἱεροὶ ἄνδρες νὰ καταβάλωσιν εἰς εἶδος πᾶσαν καινοτομίαν, καὶ νὰ καταδικάσωσιν εἰς τὸ πῦρ τῆς αἰωνίου κολάσεως πάντας τοὺς ἕτερα διδάσκοντας καὶ δοξάζοντας. Ἡ ἐννοια τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἦτο ὅσον ἐνδέχεται σαφῆς. Ἀφοῦ ἐπεβάλλετο εἰς τὴν σύνοδον τὸ καθῆκον νὰ ψηφίσῃ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς αὐστηροτέρας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν κατὰ τῶν ἑτεροφρονούντων, οὐδεμία ἐπιτρέπετο ὁμολογουμένως ἐλευθερία γνώμης. Τὸ πολὺ ἡ σύνοδος ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ τοὺς μετανοήσαντας, καὶ τοῦτο ἔπραξεν ὡς πρὸς τοὺς τρεῖς προμνημονευθέντας ἐπισκόπους, οἵτινες ἀναγνόντες τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτοῖς ὁμολογίαν, ἐν ᾗ ἐπανειλημμένως διεβεβαίουν τὴν πρὸς τὰς εἰκόνας πίστιν αὐτῶν, ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς τὴν σύνοδον. Τότε παρέστησαν καὶ ἕτεροι ἐπίσκοποι ἐξ ἐκείνων, ὅσοι ἐκλήθησαν μὲν καὶ προσῆλθον εἰς Νίκαιαν, ἀλλὰ ὡς ὑποπτοὶ κακοδοξίας δὲν ἐγένοντο ἀμέσως δεκτοὶ, ἐξ ὧν ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ἑπτὰ· ὁ Νικαίας Ὑπάτιος, ὁ Ρόδου Λέων, ὁ Πεισιδίας Γρηγόριος, ἕτερος Γρηγόριος ὁ Πεσσηνοῦντος, ἕτερος Λέων ὁ Ἰκονίου, ὁ Ἱεραπόλεως Νικόλαος καὶ τρίτος Λέων ὁ Καρπάθου, οἵτινες προέτειναν νὰ δώσωσι τὴν αὐτὴν ὁμολογίαν πίστεως, εἰάν ἀξιωθῶσι τῆς αὐτῆς συγγνώμης. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐνῶ οἱ πρῶτοι ἐγένοντο δεκτοὶ ἅμα δηλώσαντες τὴν μετάνοιαν αὐτῶν, περὶ τῶν δευτέρων ἐξερράγη μακρὰ καὶ πεισματώδης συζήτησις καθ' ἣν προετέθη εἰς μέσον τὸ ζήτημα, ἂν αἱ ἐν τοῖς προηγουμένοις χρόνοις κατὰ τῶν αἰρέσεων ἐκδοθεῖσαι διατάξεις δὲν ἐφηρμόζοντο καὶ εἰς τὴν προκειμένην, καὶ ἂν ἐπιτρέπεται νὰ δοθῇ συγγνώμη εἰς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπίσκοπους.

Οἱ κατηγορούμενοι ἀπήντησαν εὐλόγως ὅτι τὰ περὶ τῶν προηγουμένων αἰρέσεων ὀρισθέντα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς αὐτοὺς, διὰ τὸν λόγον, ὅτι, ἀφ' ἧς ἤρχισαν νὰ ἀνατρέφωνται καὶ νὰ παιδεύωνται, οὐδεμίαν ἄλλην δόξαν ἤκουσαν ὡς κῦρος ἔχουσαν, εἰμὴ τὴν δόξαν ἣν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπρέσβευον. Οὐδὲν ἦττον εἰς τῶν λεγομένων ἐπιτρόπων τῶν ἀνατολικῶν θρόνων ἐπέμενεν, ὅτι ἡ παροῦσα αἵρεσις εἶναι ἡ πονηροτέρα πάσης ἄλλης, καὶ ὅτι δὲν ἦτο πρέπον νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἐκείνους νὰ ἐδρεύσωσιν ἐν τῇ συνόδῳ. Ἄλλ' οἱ περὶ τὸν Ταράσιον μετριώτεροι πατέρες ἀπήτησαν τὴν παραδοχὴν τῶν κατηγορουμένων, ἣν ἐπὶ τέλος ἐψήφισεν ἡ σύνοδος, ἀναλογισαμένη ὀρθῶς, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἄτοπον νὰ πολιτευθῇ ὡς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τούτους ἄλλως, ἢ ὅπως ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς πρώτους.

Κατὰ τὰς τρεῖς ἐπομένους συνεδριάσεις ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐσυζητήθησαν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ταρασίου πρὸς τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς ἀνατολῆς, καὶ τὸ τόπον ἐπέχον πληρεξουσιότητος τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου ἐγγραφον μοναχῶν τινῶν τῆς ἀνατολῆς, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὀλίγας τινὰς λέξεις ἀνωτέρω. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν τῷ κειμένῳ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπερ ἀνεγνώσθη ἐν τῇ συνόδῳ, ὁ Ταράσιος ἔλαβε τὴν πρόνοιαν νὰ ἀφαιρέσῃ τὰ χωρία ὅσα κατεμέμφοντο τὴν ἀπολαϊκοῦ ἄμεσον αὐτοῦ προχείρισιν ὅσα ἀπῆτουν τὴν ἀπόδοσιν τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσόδων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας αὐτῆς δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ὅσα ἔφεγον τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, καὶ ἐξύμουν τὴν ἀρετὴν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου. Πλὴν τούτων δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν πρωτείων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐξεδηλώθησαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ μεταφράσει πολὺ ἐπιεικέστερον, ἢ ὅπως εἶχον ἐν τῷ λατινικῷ πρωτοτύπῳ. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο διότι ὁ καιρὸς μὲν δὲν ἦτο πρόσφορος νὰ συζητηθῶσιν αἱ ἀξιώσεις τοῦ πάπα· ἐὰν δὲ κατεγράφοντο ἄνευ παρατηρήσεως οὐδεμιᾶς εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐγένοντο δεκταὶ, ἔστω καὶ ἐμμέσως, ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὅπερ ὁ Ταράσιος δὲν ἐνόει παντάπασιν νὰ ἐπιτρέψῃ. Μόλις δὲ ἀπὸ τῆς πέμπτης συνεδριάσεως ἐπελήφθη ἡ σύνοδος τοῦ κυρίου ζητήματος. Καὶ πρῶτον μὲν ἀνεγνώσθησαν διάφορα χωρία τῆς Γραφῆς, καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἅτινα ἐλογίζοντο συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως· ἐπειτα ἀνηρέθησαν αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐπὶ Κων-

σταντίνου Ε' συνόδου, ἀνεθεματίσθησαν ὡς αἰρετικοὶ οἱ πατριάρχαι Ἀναστάσιος, Κωνσταντῖνος καὶ Νικήτας, καὶ πάντες οἱ ὁμόφρονες αὐτῶν· ἀποκατεστάθη ἡ μνήμη τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου τοῦ Κυπρίου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκλονίσθη ὁ περὶ εἰκόνων ὄρος ὡς ἐξῆς. «Ὅρίζομεν σὺν ἀκριβείᾳ πάσῃ καὶ ἐμμελείᾳ, παραπλησίως τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἀνατίθεσθαι τὰς σεπτὰς καὶ ἁγίας εἰκόνας ἐν ταῖς ἁγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, καὶ ἱεροῖς σκεύεσι, καὶ ἐσθῆσι, τοίχοις τε καὶ σανίσιν, οἴκοις τε καὶ ὕδοις (ὅσῳ γὰρ συνεχῶς δι' εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως ὁρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν) καὶ ταύταις ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπονέμειν, (οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῷ φύσει, ἀλλ' ὄν τρόπον τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, καὶ τοῖς ἁγίοις εὐαγγελίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς ἀναθήμασι) καὶ θυμιαμάτων καὶ φώτων προσαγωγὴν πρὸς τὴν τούτων τιμὴν ποιεῖσθαι, καθὼς καὶ τοῖς ἀρχαίοις εὐσεβῶς εἴθισται· ἡ γὰρ τῆς εἰκόνας τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν.»

Ὁ ὄρος οὗτος, εἰ καὶ μετ' οὐ πολὺ κατηργήθη πάλιν, ἔπειτα ὁμως ἐπεκράτησεν ἐκ νέου καὶ ἰσχύει μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν εἰκόνων παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ· ὅθεν ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν ἐνταῦθα. Ὁ ὄρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου δὲν καθιέρωσε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, ἀπαγε· ἀπ' ἐναντίας ῥητῶς ἀπηγόρευσε πᾶσαν πρὸς αὐτὰς λατρείαν, ἥτις πρέπει μόνῃ τῇ θεῷ φύσει. Διέταξε δὲ ἀπλῶς τὴν ἀνάρτησιν τῶν εἰκόνων, ἵνα οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν. Ἡ διάταξις αὕτη καθιέρωσεν ἀρχὴν συνάδουσαν πρὸς τὴν εὐλάβειαν ἣν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀπονέμει εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ πρὸς τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ἔχει χρεῖαν τοιούτων ἐξωτερικῶν σημείων, ἵνα μὴ λησμονῇ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαθείας. «Ἐπὶ μνημα γὰρ ἐστὶν ἡ εἰκὼν, εἶπε κάλλιστα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός· καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμυημένοις ἢ βίβλοσ, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἢ εἰκῶν· καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὄρασει ἢ εἰκῶν· νοητῶς δὲ αὐτῇ ἐνούμεθα.» Οἱ διαμαρτυρόμενοι δὲν παραδέχονται τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν δύνανται εὐλόγως νὰ ἀποδοκιμάσωσιν αὐ-

τὴν καθ' ὀλοκληρίαν, ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα ἔθνων τινων καὶ ἐξαιρέτως τῶν μεσημβρινῶν ἔθνων, παρ' οἷς, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ἡ λογικὴ δύναμις οὕσα ἀσθενεστέρᾳ τῆς φανταστικῆς, δεῖται τοῦ ὑποβοηθήματος ἐκείνου, ἵνα δι' αὐτοῦ, ὡς διὰ κλίμακός τινος, προσαναβαίη, μέχρι τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ὅρος περιέχει καὶ τινὰς δευτερευούσας διατάξεις, αἵτινες ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι δεκτικαὶ παρεξηγήσεων ὡς πρὸς τὴν τιμὴν τὴν ἀποδοτέαν εἰς τὰς εἰκόνας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠδύναντο νὰ μὴ περιληφθῶσιν ἐντὸς τοῦ ὅρου χωρὶς νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ εἰς ὃν ἀπέβλεπεν ἡ σύνοδος· τοιαῦται εἶναι ὁ ἀσπασμὸς, ἡ προσκύνησις, ἡ προσαγωγὴ θυμιαμάτων καὶ φώτων, ὧν ἕνεκεν οἱ ἀπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων εὐχερῶς ἐξολισθαίνουσιν εἰς τὴν λατρείαν ἐκείνην, ἣν αὐστηρότατα ἀπηγόρευεν ὁ προκείμενος ὅρος. Πλὴν τούτου ἡ σύνοδος δι' ἑτέρων αὐτῆς διατάξεων ἀνεπέμψεν ἔθιμά τινα, τῶν ὁποίων ἡ ἐκτέλεσις ἦτο δεκτικὴ πολλῶν καταχρήσεων· ὥρισε λόγου χάριν ἐν τῷ ἐβδόμῳ αὐτῆς κανόνι ὅτι, ἐπειδὴ οἱ χριστιανοκατήγοροι «καὶ ἕτερα τινὰ ἔθνη παραλελοίπασιν, ἃ χρὴ ἀνανεωθῆναι», διὰ τοῦτο «ὄσοι σεπτοὶ νοοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἀγίων λειψάνων μαρτύρων, ὀρίζομεν ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν γενέσθαι λειψάνων μετὰ καὶ τῆς συνήθους εὐχῆς» ἐνῶ ἐκτοτε οὐδεμία ὑπῆρχε βεβαιότητις περὶ τῆς τῶν λειψάνων τούτων γνησιότητος. Ἀλλὰ ἡ σύνοδος ἀφοῦ διέστειλεν ἐπιμελῶς τὴν τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπὸ τῆν λατρείαν καὶ ῥητῶς ἀπηγόρευσε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων τῶν ἀγίων καὶ τῶν μαρτύρων, ἐνόμισεν ὅτι προέλαθεν οὕτω πάντα παρεξηγήσεως κίνδυνον, καὶ ἐστοχάσθη ἤδη συνετόν νὰ διατηρήσῃ ἀρχαῖά τινα τῆς ἐκκλησίας ἔθνη τῶν ὁποίων ἡ κατάργησις, καθ' ὃ προσβάλλουσα προαιωνίους ἕξεις τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος, ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν. Σημειωτέον προσέτι ὅτι καὶ ἐν τῷ ὄρω ἠμιλοῦσα περὶ ἀσπασμοῦ καὶ προσκυνήσεως, καὶ θυμιαμάτων, καὶ φώτων προσαγωγῆς καὶ ἐν τῷ ζ' κανόνι ἐν ᾧ λόγος γίνεται περὶ τῆς καταθέσεως τῶν ἀγίων λειψάνων, ἡ σύνοδος χαρακτηρίζει ἐπανειλημμένως ταῦτα πάντα ὡς ἔθνη ἀπλᾶ.

Ἡ σύνοδος συνεπλήρωσε τὸ ἔργον αὐτῆς ἐντὸς ἐπτὰ συνεδριάσεων, ἢ μᾶλλον ἐντὸς τῶν τριῶν τελευταίων, διότι αἱ πρῶται τέσσαρες, ὡς εἶδομεν, κατηναλώθησαν εἰς ζητήματα προεισαγωγικά. Ἡ δὲ ὀγδόη καὶ τελευταία συνεδρίασις, ἣτις ἐγένετο κατὰ μῆνα νοέμβριον, συνε-

κροτήθη οὐχὶ πλέον ἐν Νικαίᾳ, ἀλλὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, διότι ἡ Εἰρήνη ἠθέλησε νὰ περιποιήσῃ ὅσον ἐνδέχεται πλειότεραν λαμπρότητα καὶ ἐπισημότητα εἰς τὰς πράξεις τῆς συνόδου ταύτης, κυροῦσα αὐτὰς καὶ ἀνακηρύττουσα ἐντὸς τῆς βασιλείδος τῶν πόλεων. Διατάχθησαν δὲ τὰ πάντα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ συμβῇ διατάραξις τις τῆς συνεδριάσεως ἀνάλογος τῆς κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος γενομένης. Ὁ Σταυράκιος εἶχε συμπληρώσει τὴν στρατολογίαν καὶ τὸν ὄργανισμὸν τοῦ νέου στρατοῦ, τοῦ ὁποίου πολυάριθμα τάγματα ἐστάθμευον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ ὄχλος ἦτο ὑπὲρ τῆς συνόδου, αἱ δὲ ἀνώτεραι τάξεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ὑπέροχον ἐκείνην δύναμιν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ προκειμένου περὶ μιᾶς μόντης συνεδριάσεως οὐδὲ καιρὸν εἶχον νὰ παρασκευάσωσι σπουδαίαν ἀντίπραξιν. Ὄθεν ὁ πατριάρχης Ταρσῖος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐπίσκοποι μετέβησαν ἐν ἀρχῇ νοεμβρίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατὰ ῥητὴν τῆς βασιλίσης πρόσκλησιν, καὶ συνῆλθον εἰς Μαγναῦραν, ὅπου παρέστη σύμπασα ἡ πόλις καὶ πάντα τὰ στρατιωτικὰ τάγματα. Ὁμιλήσαντος πρὸ πάντων τοῦ πατριάρχου, οἱ συνοδικοὶ ἀνεβόησαν θριαμβικῶς ἀνέου Κωνσταντίνου καὶ νέας Ἑλένης αἰωνία ἡ μνήμη! καὶ τότε ἀνεγνώσθησαν οἱ κανόνες τῆς συνόδου, 22 τὸν ἀριθμὸν καὶ ἀνεθεματίσθησαν οἱ ἑτεροδοξοῦντες. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ πατριάρχης καθυπέβαλεν ἀντίγραφον τῶν κανόνων, τὸ ὁποῖον ὑπέγραψαν ὅτε βασιλεὺς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα πάλιν ἀπέδωκαν εἰς τὸν πατριάρχην διὰ τοῦ Σταυρακίου. Νεαὶ ἐπευφημίαι ἐπεσφράγισαν τὴν συνεδρίαν ταύτην. Ἡ Εἰρήνη μεγαλαυχούσα ἐπὶ τῷ κατορθώματι ἐπεδαψίλευσε πολυτελεῖ εἰς τοὺς ἐπισκόπους δῶρα, ὁ δὲ Ταρσῖος ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὰ γενόμενα εἰς τὸν πάπαν. Τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ Εἰρήνη διέταξε νὰ σχεδιασθῇ αὐθις διὰ ψηφιδίων ἐπὶ τῆς πύλης τῆς Χαλκῆς ἡ τοῦ Σωτῆρος εἰκὼν, ἣτις ἄλλοτε ἀποτελοῦσα χαλκῆν στήλην εἶχε καθαιρεθῆ ἐπὶ Λέοντος Γ' (σελ. 401). Ἡ τῆς εἰκόνης ταύτης ἀνέγερσις ἐγένετο μετὰ παρατάξεως ἰκανῆς καὶ ἕνα διαιωισθῆ ἡ μνήμη τοῦ γεγονότος, ἐπεγράφη ἐπὶ τῆς πύλης ἦν καθεῖλε πάλαι Λέων ὁ δεσπόζων, ἐνταῦθα ἀνεστήλωσεν Εἰρήνη.

Ἄλλ' ἡ ἀγαλλίασις αὕτη δὲν διήρκεσε πολὺ. Ἴνα ἐπιτύχῃ ἡ διὰ τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων, εἶχον ἐνωθῆ αἱ δύο ἐκ τῶν τριῶν προαναφερθεισῶν μερίδων, ἡ ἀρκουμένη εἰς μόνην

τὴν κατάργησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ἧς προΐστατο ὁ Ταράσιος, καὶ ἡ ἐπιζητούσα τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων, ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ὀλοσχερῆ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀνατροπὴν, ἧς προΐστατο ὁ Σταυράκιος. Αἱ δύο αὐταὶ μερίδες συμπράξασαι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα εἰς ὃ συνεφώνουν, κατέβαλον τὴν τρίτην. Ἄμα ὅμως ἐπιτυχοῦσαι τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου, διεφώνησαν, διότι οἱ μὲν περὶ τὸν Ταράσιον ἐπρέσβευον ὅτι δεόν νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Ζ' οἰκουμηνικῆς συνόδου ἀποφασισθέντα, οἱ δὲ περὶ τὸν Σταυράκιον ἐξ ἐναντίας ἐφρόνουν ὅτι πρέπει νὰ προβῶσι περαιτέρω καὶ νὰ καταργήσωσι πᾶσαν τὴν μεταρρύθμισιν. Ἐντεῦθεν αἱ δύο αὐταὶ μερίδες περιῆλθον εἰς ῥήξιν, ἧτις κατὰ μικρὸν ἀπέβη δεινοτάτη καὶ ἐπὶ τέλος ἐπήγαγεν αὐτῆς τὸν θρίαμβον τῆς ὀλοσχεροῦς μεταρρυθμίσεως. Ἐν πρώτοις οἱ μοναχοὶ ἤλεγξαν τὸν Ταράσιον, διὰ τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν ὁ μετριοπαθὴς οὗτος ἀνὴρ ἀποκατέστησεν εἰς τοὺς θρόνους αὐτῶν ἅπαντας τοὺς ἀρχιερεῖς, ὅσοι διατελέσαντες ἄλλοτε ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀπεδέχθησαν νῦν τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἔρις κατέπαυσε μετὰ μικρὸν, διότι ὁ Ταράσιος ἀντιπροέτεινε τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου τὴν ἀποδεξαμένην πάντας τοὺς μετανοήσαντας ἀρχιερεῖς. Ἄλλ' οἱ μοναχοὶ, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐξοντώσωσιν εἰ δυνατόν ὅλους τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὴν πρὸς τούτους ἀνοχὴν τοῦ Ταρασίου. Ὅθεν κατηγορήσαν πάλιν τὸν πατριάρχην ὅτι πολλοὺς ἀρχιερεῖς, περὶ ὧν ἐλέγετο ὅτι σιμωνιακῶς ἐχειροτονήθησαν, ἐτιμώρησε δι' ἑτησίου μόνον ἐπιτιμίου, μεθ' ὃ ἐμελλον νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν παρὰ τοὺς κανόνας. Ὁ πατριάρχης κατ' ἀρχὰς ἐνδοιάσας ὀλίγον ἠρνήθη ὅτι ἐσκόπει νὰ ἀποκαταστήσῃ τοὺς τοιοῦτους, ἔπειτα ὅμως, συνευδοκούσης, ὡς φαίνεται, τῆς βασιλείσεως, συνελειτούργησε μετὰ τῶν τιμωρηθέντων, ἀφοῦ ἐτελείωσε τὸ ἔτος τοῦ ἐπιτιμίου αὐτῶν. Οἱ καταπτοηθέντες ἐκ τούτου μοναχοὶ δὲν ἔδειξαν πολλὴν εἰς τὸ φρόνημα αὐτῶν ἐγκαρτέρησιν· διότι ἀφοῦ κατεκραύγασαν κατὰ τῶν γενομένων ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι παρεβιάζον ὅλας τὰς ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις, ἀφοῦ προσέβαλον καὶ αὐτὴν τὴν σύνοδον, τῆς ὁποίας αἱ ἐξηγήσεις ἐφαίνοντο κυροῦσαι τὴν ἀνοχὴν ἐκείνην· ἀφοῦ ἰσχυρίσθησαν ὅτι, ἐπειδὴ ἡ παπικὴ ἐπικύρωσις δὲν ἐπῆλθεν ἔτι, ἡ δὲ ἐκπροσώπησις τῶν ἀνατολικῶν θρόνων ἦτο ἀμφιβολωτάτη, ἡ σύνοδος δὲν ἦτο οἰκουμηνικὴ, ἀλλὰ τοπικὴ, ἔπειτα εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων ἀντιπάλων τοῦ Ταρασίου, Θεόδωρος ὁ ἐπιλεγόμενος

Στουδίτης, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τοῦδε βλέπομεν ἐπὶ μακρὸν πρωταγωνιστοῦντα τῆς μοναχικῆς μερίδος, ἐδέχθη χειροτονίαν παρ' αὐτοῦ, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς σιμωνίας, καὶ ἐπείσθη ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ἦτο οἰκουμενικὴ, οὐχὶ δὲ τοπικὴ, ὡς πρὸ ὀλίγου ἐβεβαίω. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι ἂν ἴνα θεωρηθῇ ἡ σύνοδος αὐτὴ ὡς οἰκουμενικὴ ἀπητεῖτο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ τοῦ πάπα κύρωσις, οἱ ἀμφισβητοῦντες τὸν οἰκουμενικὸν χαρακτῆρα τῆς συνόδου εἶχον μέχρι τινὸς δίκαιον, διότι ἡ ἐπικύρωσις ἐκείνη ἀνεβλήθη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον.

Τῷ ὄντι ἂν καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἰρήνη μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως ἐφαίνετο ἀποκατασταθεῖσα διὰ τῆς παρ' ἡμῖν ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, ὑπῆρχον ὅμως διαφοραὶ τινες ἔτι μὴ συμβιβασθεῖσαι, καὶ πρὸ πάντων ὁ πάπας δὲν ἔπαυεν ἐπιδιώκων τῇ συνδρομῇ τῶν Φράγκων τὸν μέγαν σκοπὸν τῆς συγκροτήσεως πολιτικοῦ κράτους, τοῦ λεγομένου κοσμικοῦ αὐτοῦ κράτους, ἐντεῦθεν δὲ ὑπεθάλλοντο αἱ διενέξεις καὶ αἱ διχόνοιαι. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχεν ἔλθει τετάρτην ἤδη φορὰν εἰς τὴν Ἰταλίαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος, καθ' ἃ ἡ Εἰρήνη συνεκρόται τὴν Ζ' οἰκουμενικὴν σύνοδον, καὶ εἶχεν ἀπαγάγει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Γαλλίαν τὸν υἱὸν τοῦ δουκὸς Βενευέντου Ἀρίχιδος, ἐξ οὗ ὁ δούξ οὗτος δεινῶς προσεβλήθη. Ὄθεν, ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Καρόλου, ἔπεμψεν ὁ Ἄριχτις πρέσβεις εἰς Κωνσταντινουπόλιν προτείνων αὐτὸς μὲν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν ἐδρεύων ἐν Νεαπόλει, τὸ δὲ Βενευέντον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Ἀδαλγιν ἐκεῖνον, ὅστις πρὸ καιροῦ, ὡς γνωρίζομεν, διετέλει πρόσφυξ ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετωνομάσθη Θεόδοτος, καὶ ὑπέσχετο πάντοτε νὰ ἐξελληνίσῃ τοὺς Λομβαρδοὺς, ἐὰν ἐδίδετο εἰς αὐτὸν ἀποχρῶσα βοήθεια. Πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν ἡ Εἰρήνη προπαρασκευαζομένη τότε νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, καὶ ἔχουσα ἀνάγκην πρὸς τοῦτο τῆς συνδρομῆς τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων, ἐθυσίασεν ὅλα τὰ ἄλλα συμφέροντα τοῦ κράτους χάριν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου, ἐγκατέλιπε τοὺς Λομβαρδοὺς, προσήγγισε πρὸς τὸν πάπαν καὶ τὸν Κάρολον τὸν μέγαν, καὶ ἐμνήστευσε τὸν υἱὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, ἧτις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Ἐρυθρῶ. Ἀλλὰ νῦν, ὅτε εἶχε ψηφισθῇ ἡ τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσις, ἡ Εἰρήνη ἐνόμισε πρέπον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν τοῦ κράτους πολιτικὴν, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διότι ἡ μερίς

τοῦ Ταρρασίου ἐπέμενεν εἰς τοῦτο, ἡ δὲ Εἰρήνη συνησθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ μὴ δυσαρεστήσῃ τὴν μερίδα ταύτην, ἣτις ἦτο φυσικὴ αὐτῆς σύμμαχος, ἐν τῇ ἐνδεχομένη πάλῃ εἴτε πρὸς τοὺς ἄκρους μεταρρυθμιστάς, εἴτε πρὸς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς. Δυστυχῶς δὲν ἤρκει νὰ μεταβάλλῃ πολιτικὴν, ἵνα ἐπιτύχῃ· διότι δὲν εἶχε περιορισθῆ εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀνάσθησιν, εἶχε συγχρόνως διαλύσει τοὺς παλαιστράτους τῶν προτέρων χρόνων, εἶχε συγκροτήσῃ στρατὸν νέον ἀγόμενον ὑπὸ ἀξιωματικῶν ἀνικάνων, εἶχε παραλύσει ὅλην τὴν ὑπηρεσίαν διὰ τῆς ἀποπομπῆς πολλῶν ἐμπείρων ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ νῦν ἐμελλε νὰ τιμωρηθῆ, ἢ μᾶλλον ἐμελλε νὰ τιμωρηθῆ τὸ κράτος διὰ τὴν τῶσαύτην ἐκείνην ἀφροσύνην καὶ κακοβουλίαν. Πρὸ πάντων ἡ Εἰρήνη διέλυσε τὴν μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρόλου μνηστείαν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου, ὃν συνέζευξεν ἄκοντα μετὰ τῆς ἀρμενίας τὸ γένος Μαρίας, κατὰ νοέμβριον τοῦ 778. Ἐνταύτῳ δὲ καὶ τοι τὰ νεοσύλληκτα αὐτῆς τάγματα ἔπαθον ἥττας δεινὰς ἐν Ἀσίᾳ μὲν παρὰ τῶν Ἀράβων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Διογένην, ἐν Θράκῃ δὲ παρὰ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Φιλητὸν, ἐξάπέστειλεν οὐδὲν ἥττον τῷ 789 εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν τὸν σακελλάριον καὶ λογοθέτην τοῦ στρατιωτικοῦ Ἰωάννην, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Ἀδαλγιν καὶ τὸν πατρικίον τῆς Σικελίας Θεόδωρον καταπολεμήσῃ τοὺς Φράγκους. Εἶχε δὲ πέμψῃ προηγουμένως πρὸς τὸν Ἀριχιν δύο ἐκ Σικελίας ἄνδρας κομίσαντας αὐτῷ τὸν ἐλληνικὸν ἱματισμὸν ὃν ὤφειλε νὰ περιβληθῆ, τὸ δίπλωμα τοῦ πατρικίου, καὶ τὸν τύπον καθ' ὃν ἔδει νὰ κείρῃ τὴν κόμην αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ὁμως ἀποθνήσκει ὁ Ἀριχίς, οἱ δὲ βενευεντῖνοι ὄχι μόνον δὲν ἐδέχθησαν τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν, ἀλλὰ καὶ ἠτοιμάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν αὐτὸν τῇ συνδρομῇ τῶν Φράγκων· συγκροτηθείσης δὲ μάχης, ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης ἠττήθη καὶ ἐφονεύθη. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἔκτοτε συνεδέθη ἔτι στενότερον μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, διὰ τῆς προστασίας τοῦ ὁποίου ἐξησφάλιζε καὶ ἠύξανε τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ κράτος· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠκιστα ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἀποδώσωσι τὰ δημευθέντα κτήματα καὶ τὰς ἀφαιρεθείσας διοικήσεις· ὁ πάπας δὲν ἐξάπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἐπικύρωσιν τῆς συνόδου· ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Κάρολος ὠργίσθη ὡσαύτως διὰ τὴν διάλυσιν τῆς μνηστείας· ἕνεκα δὲ πάντων τούτων αἱ μεταξύ ἀνατολῆς καὶ δύσεως σχέσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διελύοντο.

Ἐν τῇ πάλῃ λοιπὸν ταύτῃ μεταξύ τῆς μερίδος τοῦ Ταρασίου καὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κράτους ἀντιμεταρρυθμιστῶν, ἡ Εἰρήνην ἐτάσσετο μετὰ τοῦ Ταρασίου, ὅτε αἴφνης ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Ἐν ἔτει 790 ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἦτο ἤδη εἰκοσαετῆς περίπου, καὶ ὁμοῦς ἡ μήτηρ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸν πραγματικὴν ἐξουσίαν. Τὸ μὲν ὄνομα αὐτοῦ προετάσσετο τοῦ τῆς Εἰρήνης ὀνόματος εἰς ἅπαντα τὰ βασιλικά διατάγματα καὶ νομοθετήματα· ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα τοσοῦτον ὀλίγη ἦτο ἡ ἀληθῆς αὐτοῦ δύναμις, ὥστε κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοφάνους, οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ συχνάσῃ τῷ βασιλεῖ, ὅλοι δὲ προσήρχοντο πρὸς τὸν λογοθέτην Σταυράκιον τὸν τὰ πάντα κατέχοντα. Τὸν Κωνσταντῖνον λέγει ὁ αὐτὸς χρονογράφος ῥωμαλέον καὶ ἱκανόν· ῥωμαλέος ἴσως ἦτο, ἱκανὸς δὲ βεβαίως δὲν ἀνεδείχθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Εἶχεν ὁμοῦς φαίνεται τὴν συνείδησιν τοῦ ἐξευτελισμοῦ εἰς ὃν κατεδικάζετο ὑπὸ τῆς μητρὸς καὶ τὴν συνείδησιν ταύτην ὑπέτρεφον οἱ εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι ὀλίγοι ἄνδρες, ὁ μάγιστρος Πέτρος, καὶ οἱ πατρίκιοι Θεόδωρος ὁ Καμουλιανὸς, καὶ ὁ Δαμιανὸς, ἐνῶ ἡ πολυάριθμος σπεῖρα τῶν περὶ τὴν βασίλισσαν αὐλικῶν, ὧν προΐστατο ὁ λογοθέτης Σταυράκιος, ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τὴν φιλαρχίαν καὶ δεισιδαιμονίαν τῆς Εἰρήνης, εἶχον καταπίσει ἀπ' ἐναντίας αὐτὴν, ὡς ἐκ προγνωστικῶν πληροφορηθέντες, ὅτι οὐκ ἔστιν ὠρισμένον παρὰ Θεοῦ νὰ καταλάβῃ ὁ υἱὸς αὐτῆς τὴν βασιλείαν, ἀλλ' ὅτι ἡ βασιλεία ἀνήκει εἰς αὐτὴν ἐκ Θεοῦ αὐτῇ δεδομένη. Κατὰ τὸ σύνθημα τὰ ἐκατέρωθεν συμφέροντα ὑπέθαλπον τὴν ἔριν, διότι οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον ἄνδρες ἤλπιζον, ὅτι αὐτοῦ ἄρξαντος θέλουσι περιέλθει εἰς χεῖρας αὐτῶν ἅπαντα τὰ ὠφελήματα ὅσα ἐνέμοντο οἱ περὶ τὴν Εἰρήνην καὶ τὸν Σταυράκιον. Ὅθεν κατέπεισαν τὸν νέον βασιλέα νὰ ἀρπάσῃ τὴν πρώτην ἐπιτηδεῖαν πρὸς τοῦτο περίστασιν ἵνα, συλλαβὼν τὴν βασίλισσαν καὶ ἐξορίσας εἰς Σικελίαν, καταλάβῃ αὐτὸς τὴν πραγματικὴν ἀρχήν. Ἐφάνη δὲ δοθεῖσα μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐκαιρία αὕτη, διότι τῇ 7 φεβρουαρίου 790, συμβάντος σεισμοῦ φοβεροῦ, ἡ βασίλισσα ἐξῆλθε μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς εἰς τὸν ἅγιον Μάμαντα, προάστειον παρὰ τὸν λιμένα κείμενον, καὶ κατόκησεν αὐτόθι ὑπὸ σκηνᾶς, ὥστε οἱ συνωμόται ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐκτελέσωσιν ἤδη τὸ βούλευμα αὐτῶν εὐκολώτερον ἢ ἐνόσφ ἡ βασίλισσα διέτριβεν εἰς τὰ ἀσφαλῶς ὠχυρωμένα καὶ φρουρούμενα ἀνάκτορα. Ἀλλ' ὁ Σταυράκιος ἔμαθε τὰ μελετώμενα παρὰ τῶν κατασκόπων δι' ὧν εἶχε περιεζωσμένον τὸν βα-

σιλέα, καὶ ἡ βασίλισσα προλαβοῦσα τὸς φίλους τοῦ υἱοῦ αὐτῆς συνέλαβεν αὐτούς, τοὺς ἔδειρε, τοὺς ἐκούρευσε, καὶ ἔπειτα ἄλλους μὲν ἐξώρισεν, ἄλλους δὲ ἐφυλάκισεν ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῶν οἰκίαις. Τὸν δὲ υἱὸν μετεχειρίσθη ὡς ἀληθῆ παῖδα, διότι ἐρράπισεν αὐτὸν καὶ ὕβρισε καὶ περιώρισεν ἐπὶ ἰκανὰς ἡμέρας εἰς τὰ βασίλεια.

Ἄλλ' ἐνῶ ἄχρι τοῦδε ἡ ἔρις διεζήγητο μεταξὺ τῶν δύο μερίδων αἰτινες εἶχον συμπράξει πρὸς συγκρότησιν τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, μικρὸν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς προεκτεθείσης συνωμοσίας ἀνεμίχθη εἰς τὴν πάλιν καὶ ἡ μερίς τῆς ὀλοσχεροῦς μεταρρυθμίσεως ἐκπροσωπούμενη πάλιν ὑπὸ ἀξιολόγου τινὸς τοῦ στρατοῦ μερίδος. Διότι ναὶ μὲν οἱ παλαίστρατοι τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον διαλυθῆ, καὶ ἀντικατασταθῆ διὰ νεοσυλλέκτων τάγματων ἀφωσιωμένων εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὡσαύτως καὶ ὅλοι οἱ στρατηγοὶ οἱ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' τοσάκις ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης νικηφορήσαντες, ἐξαιρέτως δὲ ὁ πάντων διαπρεπέστατος Λαχανοδράκων, διετέλουν, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, ἐν διαθεσιμότητι· ἄλλ' ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπῆρχον τάγματα πολυάριθμα, τὰ ὅποια ἐξ ἐγχωρίων στρατολογούμενα ἔσωζον τὸ πνεῦμα τῆς καινοτομίας τὸ ριζῶσαν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις τοσοῦτον, ὥστε αἱ ἀσθενεῖς ἐνέργειαι τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυρακίου δὲν ἦσαν ἰκαναὶ νὰ καταστρέψωσιν αὐτὸ διὰ μιᾶς. Τὰ ἀρμενικὰ τάγματα πρὸ πάντων καὶ τὰ τῶν Κιβυρραιωτῶν οὐδόλως μετέβαλον τὸ ἀρχαῖον φρόνημα, καὶ ἐξηκολούθουν μαρτυροῦντα εἰς πᾶσαν περίστασιν, ὅτι ἕνεκα τοῦ φρονήματος ἐκείνου ἐνεφοροῦντο ὑπὸ τῶν γενναιοτέρων ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ καθήκοντος αὐτῶν αἰσθημάτων. Πρὸ μικροῦ ἔτι οἱ Κιβυρραιῶται ἔδωκαν δεῖγμα ἀξιομνημόνευτον τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν τόλμης καὶ τῆς πρὸς τὴν πίστιν ἀφοσιώσεως. Τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀράβων εἶχεν ἀναλάβει πρὸ τετραετίας ὁ πολυθρύλητος Ἀαρούν, οὗ ἐλάβομεν ἥδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν, καὶ ὅστις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῆ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς οὐδὲν ἦττον μεγαλῶνυμος, ἢ ὁ Κάρολος παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς δύσεως. Ἐν τέλει δὲ τοῦ 790 προσέβαλε διὰ στόλου ἰσχυροῦ τὴν Κύπρον καὶ ἄλλα παράλια τοῦ κράτους, καὶ ἀπῆρχετο συνεπαγόμενος πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἐνῶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὀλόκληρος διετέλει παρατεταγμένος μὲν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἄλλ' ἀπρακτῶν. Τότε ὁ τῶν Κιβυρραιωτῶν στρατηγὸς Θεόφιλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ ὑποφέρῃ τὸ ὄνειδος τοῦτο, ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους

μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μοίρας, καὶ ἠγωνίσθη τοσοῦτον περιφανῶς, ὥστε, ὅτε ἐπὶ τέλους ἐνδούς εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀντιπάλων, ἠχμαλωτεύθη καὶ ἀπήχθη πρὸς τὸν Ἀραρὺν, ὁ καλίφης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός προσεπάθησε νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ δώρων καὶ ὑποσχέσεων, καὶ νὰ προσλάβῃ εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Ἄλλ' ὁ γενναῖος καὶ χρηστὸς Θεόφιλος ἀπέκρουσε τὴν προσφορὰν, περιεφρόνησεν ἔπειτα τὴν ἀπειλὴν καὶ τελευταῖον ὑπέστη τὸν διὰ τοῦ ξίφους θάνατον, προτιμήσας νὰ γείνη μάρτυς τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ μᾶλλον ἢ νὰ προδώσῃ αὐτὰς ἀντὶ τιμῶν καὶ ὠφελημάτων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἡ Εἰρήνη, μὴ εὐχαριστηθεῖσα εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς συνωμοσίας τῶν περὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς αὐλικῶν, ἐνόμισεν ὅτι θέλει ἐξασφαλίσαι ἑαυτὴν πλειότερον, ἐὰν ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ στρατοῦ ὄρκον διαλαμβάνοντα, ὅτι ἐν ὅσῳ αὕτη ζῇ, οὐδέποτε θέλουσιν ἐπιτρέψει εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς νὰ καταλάβῃ τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἀρκουμένη ἤρχισε νὰ προτάττῃ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ τὸ ἴδιον ὄνομα εἰς ἀπάσας τὰς δημοσίας τῆς κυβερνήσεως πράξεις. Καὶ ἡ μὲν βασιλικὴ φρουρὰ, ὁ στρατὸς Θράκης, καὶ ὀλίγα τινὰ τῶν ἀνατολικῶν ταγμάτων ὤμοσαν τὸν ἀπαιτηθέντα ὄρκον· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο διατεθειμένον νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς περὶ τούτου διαταγὰς, ὅτε πρῶτον τὸ ἀρμενικὸν σῶμα κατεξάνεσθη κατὰ τῶν περὶ τοῦ προκειμένου ὄρκου παραινέσεων τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου, ἐξ οὗ ἡ Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἀποστείλῃ ἓνα τῶν ἐπιθεωρητῶν τοῦ στρατοῦ, ἵνα ἐπιχειρήσῃ ἀνάκρισιν καὶ συλλάβῃ τοὺς πρωταιτίους. Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι ὁ ἀπεσταλλένος οὗτος, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον ὄνομα ἦτο Ἀλέξιος, ἐπωνομάζετο Μουσελέμ, καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ τοῦτο, ὅπερ προδήλως ἦτο ἀπλῆ ἀλλοίωσις τῆς προφορᾶς τοῦ ὀνόματος Μοσλέμ, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ μουσουλμάνος ὧν εἶχεν ἐπιστρέφει εἰς τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, ἢ τοῦλάχιστον ἐγεννήθη ἐν χώραις Μουσουλμανικαῖς. Ὅπως δὲ ἴποτε ὁ Ἀλέξιος οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ καταπαύσῃ τὴν στάσιν, ἀλλ' ἀνέλαβεν ἐκὼν ἢ ἄκων τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ ἐκείνου, ὅστις ἀποβαλὼν ἤδη πᾶσαν ὑποταγὴν πρὸς τὴν Εἰρήνην, ἀνευφήμησε μόνον βασιλέα τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ'. Τὸ αὐτὸ δὲ ἔπραξαν ἀμέσως καὶ οἱ τῶν λοιπῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας θεμάτων στρατοὶ, διώξαντες μὲν τοὺς στρατηγούς τοὺς ὁποίους εἶχον ἐπιβάλει εἰς αὐτούς ὁ Σταυράκιος καὶ ἡ Εἰρήνη, ταχθέντες δὲ ὑπὸ τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν ἡγεμόνας, τοὺς προμάχους τῆς

μεταρρυθμίσεως, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ δαφνοστεφής Λαχανοδράκων. Καὶ τότε τὰ πλησιέστερα εἰς τὴν πρωτεύουσαν τάγματα συνελθόντα εἰς Ἀτρώαν ἐπανάλαβον κοινῇ γνώμῃ τὴν ἀπαίτησιν ἣν εἶχον, νὰ ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν ὁ ἐνήλικος ἤδη γενόμενος Κωνσταντῖνος. Ὁ Σταυράκιος οὐδ' ἐφαντάσθη νὰ ἀντιπαραταχθῇ μετὰ τῶν νεοσυλλέκτων αὐτοῦ ταγμάτων κατὰ τῶν ὑπερμάχων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἡ δὲ καταπτοηθεῖσα Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τὸν ἐν Ἀτρώᾳ στρατὸν, ὅστις ἀποδεξάμενος τὸν νέον βασιλέα ἐν ἀνευφημίαις, αὐτὸν μὲν ἐκύρωσεν αὐτοκράτορα, ἀπεκήρυξε δὲ τὴν τούτου μητέρα. Ἐπειδὴ τὰ πόρρω σταθμεύοντα ἄρμενικὰ τάγματα δὲν εἶχον προσέλθει εἰς Ἀτρώαν, ὁ βασιλεὺς ἐξαπέστειλεν ἀμέσως πρὸς ταῦτα τὸν τε Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Ἰωάννην, ἵνα δεχθῶσι τὸν κατὰ τῆς Εἰρήνης ὄρκον τῶν ταγμάτων ἐκείνων, αὐτὸς δὲ ἐπέστρεψε κατὰ μῆνα δεκέμβριον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καθήρσε καὶ ἐτιμώρησε τὸν τε Σταυράκιον, καὶ τοὺς ἄλλους ὀπαδοὺς καὶ φίλους τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ταύτην ὅμως ἐσεβάσθη ἐπιτρέψας νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ παλάτιον ὅπερ εἶχε κατασκευάσει ἑαυτῇ παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Ἐλευθερίου, καὶ ἐν τῷ ὀποιῷ εἶχε κατακρύψει τὰ πλεῖστα τῶν χρημάτων αὐτῆς.

Αὕτη ἡ πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ ἐπιείκεια τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' ἤθελεν εἶναι τῷ ὄντι ἀξιώπαινος, εἰάν ἦτο ἱκανὸς νὰ προλάβῃ ἢ νὰ περιστείλῃ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα τῆς μετριοπαθείας αὐτοῦ. Δυστυχῶς τὰ πράγματα ἀπέδειξαν μετ' ὀλίγον ὅτι ἐγένετο παίγνιον καὶ θῦμα τῆς φιλάρχου ἐκείνης γυναικός. Οἱ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἀδιακόπως ῥαδιουργούμενοι καὶ ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῆς Εἰρήνης, ἀφορμὴν μόνον ἐζήτουν ἵνα καταβάλωσι τοὺς ἀντιπάλους· καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἵνα ταραξῶσι τὰ πνεύματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, διέπραξαν μεγάλην τινὰ πυρκαϊάν, καθ' ἣν πλεῖσται οἰκίαι κατεκάησαν, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅ,τε τρίκλινος τοῦ πατριαρχείου, ὁ λεγόμενος Θωμαίτης, καὶ αἱ ὑποκάτω αὐτοῦ καμάραι, ἐνθα ἐφυλάττοντο, παρεκτὸς ἄλλων πολυτίμων βιβλίων, πολλὰ τοῦ Χρυσοστόμου χειρόγραφα, διὰ παντὸς τότε ἀπολεσθέντα.

Ἄλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἡ ἀνικανότης καὶ ἡ κενοδοξία τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' παρέσχον εἰς τὴν Εἰρήνην καὶ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῆς εὐκαι-

ρίαν νὰ διαπράξῃσι πολὺ σπουδαιότερα τολμήματα. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ἄραβες δὲν ἔπαυον ἐπιχειροῦντες ἐπιδρομὰς, ἑκάτεροι εἰς τὰς ὁμόρους αὐτοῖς ἐπαρχίας τοῦ κράτους, καὶ ἔπρεπε βεβαίως νὰ περισταλῶσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως ἀντὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον εἰς τοὺς δεδοκιμασμένους στρατηγούς ὑφ' ὧν περιεστοιχίσθη, καὶ οἵτινες ἤθελον πρὸ πάντων φροντίσει νὰ ἀναδιοργανώσῃσι τὰ κάκιστα ἔχοντα εὐρωπαϊκὰ τοῦ στρατοῦ τάγματα, ἀπεφάσισεν ἀπ' ἐναντίας νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος, καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὶν περιποιήσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὴν ἀρχαίαν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν δύναμιν.

Καὶ πρῶτον ἀπῆλθεν ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους κατὰ μῆνα ἀπρίλιον 791, ἀλλὰ μόλις μικρὸν συνάψας ἀγῶνα πρὸς τὸν κύριον τῆς Βουλγαρίας Κάρδαμον περὶ τὸ φρούριον τὸ ἐπιλεγόμενον τοῦ Προβάτου, καὶ κείμενον παρὰ τὸ βυάκιον τοῦ ἀγίου Γεωργίου, ἐτράπη διὰ νυκτὸς εἰς φυγὴν, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ δὲ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους προήλασεν ἐπὶ τοὺς Ἄραβας, οἵτινες ἐληλάτουν τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κιλικίαν· ἀλλ' οὐδ' ἐνταῦθα κατώρθωσε λόγου τι ἄξιον, ἢ δὲ Εἰρήνην ὠφεληθεῖσα ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποτυχίας ἐνήργησεν ὥστε οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς νὰ ζητήσωσιν ἀναφανδὸν τὴν ἐπάνοδόν της εἰς τὴν ἀρχὴν. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν τὰ ἐνεργούμενα ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλ' ὅτε ἀφίκετο περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, εὗρε τὰ πράγματα ὠριμάσαντα, οὐδ' ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῆς μητρὸς, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους ἠναγκάσθη νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὴν πάλιν συμμέτοχον τῆς βασιλείας. Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ἀνεκλήθη ἐκ τῆς ἐξορίας ὁ Σταυράκιος, οἱ δὲ δύο οὗτοι πονηροὶ τοῦ κράτους δαίμονες ἠσχολήθησαν ἀμέσως εἰς τὸ πῶς νὰ καταστήσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι ἀσφαλεστέραν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔστω καὶ διὰ τῆς θυσίας τῶν πολυτιμοτάτων δημοσίων συμφερόντων. Πρὸ πενταετίας, ὄντες κύριοι τῶν πραγμάτων, εἶχον διαλύσει τοὺς παλαιμάχους τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναπληρώσαντες αὐτοὺς διὰ νεοσυλλέκτων, οἵτινες εἶδομεν ὀπίσω συμφορῶν ἐγένοντο παραίτιοι. Ἀλλὰ γινώσκωμεν ἤδη ὅτι μέγα τοῦ στρατοῦ μέρος ἐνεπνέετο ἔτι ὑπὸ τῶν φρονιμάτων τῆς μεταρρυθμίσεως, μάλιστα δὲ τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατολογούμενα καὶ σταθμεύοντα τάγματα. Ἀφ' ἧς δὲ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' μόνος, ἐπειδὴ ἀνεκάλεσεν εἰς ἐνέργειαν πολλοὺς τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ ἀρχαίου στρα-

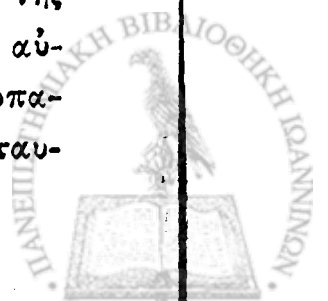
τοῦ, τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἤρχισεν ἀναπτερούμενον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ τάγματα, ὥστε κίνδυνος ὑπῆρχε μὴπως ἀφηνιάσαντα ματαιώσωσιν ὅλας τὰς προσπάθειας δι' ὧν ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος ἐπέτυχον αὐθις νὰ ὑπειρέλθωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἐξοντώσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους, καὶ ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξίου, τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς στρατηγοῦ τῶν ἄρμενιακῶν. Τὸν Ἀλέξιον τοῦτον εἶχε προηγουμένως ἔτι ἀνακαλέσει εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', ἴσως διότι ἐδυσπίστει πρὸς αὐτὸν, ἐνόσφω διετέλει ἄγων τὰ ἀγέρωχα ἐκεῖνα τάγματα· ἀλλ' εἶχε περιποιηθῆ τὸν ἄνδρα τιμῆσας αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ πατρικίου ἀξίας. Νῦν δὲ ἐπειδὴ τὸ θέμα τῶν ἄρμενιακῶν ἀπεποιήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν γενομένην περὶ τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ μεταβολὴν, καὶ, ὡς λέγεται, ἐζήτησε νὰ ταχθῆ αὐθις ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον, ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος κατηγόρησαν αὐτὸν ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ καὶ ἐκούρευσαν καὶ ἐφυλάκισαν, μετ' οὐ πολὺ δὲ συμπληροῦντες τὴν κακοβουλίαν ἐτύφλωσαν τὸν δυστυχῆ ἄνθρωπον. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἀπεφάσισεν, ὑπενδίδων εἰς τὰς ἐπιβούλους εἰσηγήσεις τῆς μητρὸς του καὶ τοῦ φίλου αὐτῆς, νὰ θυσιάσῃ ἄνδρα, εἰς ὃν κυρίως ὤφειλε τὴν ἀπὸ τῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἀπαλλαγὴν, μαρτυρεῖ τὴν ὀλεθρίαν τοῦ νέου ἐκείνου ἀδυναμίαν, ἥτις ἐμελλε νὰ ἀποβῆ πολλῶν ἔτι δεινῶν πρόξενος.

Οὐδὲ ἠρέσθησαν οἱ τῶν πραγμάτων κυβερνήται εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο θῦμα, ἀλλ' ἀπεφάσισαν νὰ καταστήσωσιν ἐκ μέσου ἅπαντας τοὺς ἐπισημοτέρους στρατηγοὺς τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὠφελήθησαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 792, ἀπὸ νέας τινὸς ἐπιδρομῆς ἣν ἐπεχείρησεν ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κάρδαμος, καὶ ἔπεισαν τὸν βασιλέα νὰ ἐκστρατεύσῃ μετὰ τῶν εὐαρίθμων καὶ ἀπειροπολέμων ταγμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνεπαγόμενος καὶ ἅπαν τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ. Ψευδοπροφῆται ἀνήγγελλον ὅτι ἡ νίκη εἶναι βεβαία, ὥστε ὁ βασιλεὺς θαρρήσας παραλόγως, ἐξώρμησεν ἀσκόπως καὶ ἀτάκτως, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, κατὰ τῶν πολεμίων, οἵτινες εἰδοποιήθησαν, ὡς φαίνεται, περὶ τῆς ἀσθενείας τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ καὶ ἀσφαλισθέντες εἰς τὰ ὀχυρώματα αὐτῶν περιέμενον τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ'. Τῷ ὄντι γενομένης τῆς ἐφόδου ὑπὸ τοῦ γενναιοτέρου ἀλλὰ καὶ εὐαρίθμου μέρους τοῦ στρατοῦ, ἀγομένου ὑπὸ στρατηγῶν ἐπιφανῶν, ἀπεκρούσθη αὕτη, ἀφοῦ ἔπεσον οἱ κράτιστοι τῶν ἀνδρῶν, καὶ

τότε ἐξεληθόντες οἱ Βούλγαροι τῶν ὀχυρωμάτων, ὤρμησαν κατὰ τῶν λοιπῶν καὶ ἐπήνεγκον δεινοτάτην εἰς αὐτοὺς φθοράν. Ἡ ἥττα αὕτη ὑπῆρξε μίᾳ τῶν ὀλεθριωτέρων ὅσας ὑπέστη ποτὲ τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ἐκεῖ ἐπεσεν ὁ γηραιὸς Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, ὁ πάλαι ποτὲ διατελέσας δεξιὸς βραχίων τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἐκεῖ ὁ Ἀρμένιος Βάρδας, ὁ ἡγεμὼν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς Στέφανος, ὁ Χαμέας, ὁ Νικήτας, ἅπαντες στρατηγοὶ πρὸς τοὺς ὁποίους μετὰ ὑπερηφανείας καὶ πίστεως ἀπέβλεπον ὁ στρατὸς καὶ ἡ πολιτεία. Περιῆλθε δὲ καὶ ἅπασα ἡ ἀποσκευὴ καὶ πλῆθος αἰχμαλώτων εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, οἵτινες εὐτυχῶς δὲν ἐφάνησαν ἐπιτήδειοι νὰ ὠφελθῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης νίκης. Οὐδὲν ἦττον ἡ ζημία ὑπῆρξεν ἀνυπολόγιστος, καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς ὀλέθρια ἔνεκα τῶν δεινῶν ἐσωτερικῶν κλονισμῶν ἐξ ὧν ἐσείσθη τὸ κράτος.

Τὰ λείψανα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ περισυναχθέντα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶχεν ἐπανέλθει κακῶς ἔχων καὶ ὁ βασιλεὺς, ἐνόησαν ἴσως τὴν ἐπιβουλήν ἧς ἐγένοντο θῦμα, βεβαίως δὲ ἠσθάνθησαν τὸν ἐξευτελισμὸν εἰς ὃν περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἀγενεῆ κυβέρνησιν τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ ἐνθυμηθέντες τὰς ἐνδόξους ἡμέρας τοῦ πάππου αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ ἀναγορεύσωσι βασιλέα ἓνα τῶν περιλιπομένων ἐκείνου υἱῶν, τὸν Νικηφόρον. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη δὲν ἐχρησίμευσεν εἰμῇ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ δυστυχεστέρους τοὺς ταλαιπώρους γόνους τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἢ μᾶλλον ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος, προλαβόντες τὸν μὲν Νικηφόρον ἐτύφλωσαν, ἅπαντας δὲ τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ ἀδελφοὺς, Χριστοφόρον, Νικήταν, Ἀνθιμον καὶ Εὐδόκιμον ἐγλωσσοκόπησαν. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἀρμενικὰ τάγματα ἀναφανδὸν ἤδη ἐστασίασαν, ὁ βασιλεὺς ἐξεστράτευσε κατ' αὐτῶν ἐν ἔαρι τοῦ 793 μετὰ στρατοῦ, ὅστις βεβαίως δὲν ἤθελε τολμήσει νὰ μετρηθῇ πρὸς τοὺς παλαιμάχους ἐκείνους ἄνδρας, εἴαν διὰ προδοσίας δὲν ἐγίνοντο οἱ βασιλικοὶ κύριοι τοῦ φρουρίου Καμάχου, ὅπου οἱ Ἀρμένιοι εἶχον στήσει τὸ στρατήγιον αὐτῶν. Παραιρεληθόντες λοιπὸν λαθραίως οἱ βασιλικοὶ εἰς τὸ φρούριον τοῦτο, καὶ ἐπιπεσόντες ἀδοκῆτως κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἐνίκησαν νίκην εὐχερῆ. Αἱ δ' ἐκδικήσεις εἰς τὰς ὁποίας ἐξετράπησαν ὑπῆρξαν φοβεραί. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς στάσεως ἐθανατώθησαν ἢ ἄλλως ἐτιμωρήθησαν καὶ αἱ περιουσίαι αὐτῶν ἐδημεύθησαν. Ἴνα δὲ διαδοθῇ σωτήριος τρόμος παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, κατὰ συμβουλήν τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυ-

ρακίου, χίλιοι ἐκ τῶν ἄρμενίων ἐκείνων ἀπαχθέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπέκυψαν εἰς ποινὴν ἀλλόκοτον, διότι ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐκάστου αὐτῶν ἐπεγράφησαν μέλανι κεκτητῶ, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, αἱ λέξεις ἄρμενιακῶς ἐπίβουλος· μεθ' ὃ διεσπάρησαν οὗτοι εἰς Σικελίαν καὶ εἰς τὰς λοιπὰς νήσους, ὡς μαρτύρια ζωντανὰ τῆς τιμωρίας ἧτις περιέμενε πάντας ὅσοι ἤθελον τολμήσει νὰ ὑψώσωσι τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γυναικοκρατίας καὶ μοναχοκρατίας.

Ἄλλ' ἡ Εἰρήνη ἀφοῦ μετεχειρίσθη τὸν ἄθλιον αὐτῆς υἱὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ' ἵνα καταστρέψῃ ὅλους ὅσοι εἶχον ζητήσῃ νὰ περιποιήσωσιν αὐτῶ τὴν ἀρχὴν, ἔπειτα, ζηλοτυποῦσα πάντοτε κατὰ τοῦ υἱοῦ, ἐπεχείρησε νὰ ποιήσῃ καὶ τοῦτον ἐκποδῶν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔπραξε τὰ ἀνοσιώτατα τῶν πραγμάτων. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ὅστις εἶχεν ἄκων νυμφευθῆ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Μαρίαν, ἀπέπεμψεν αὐτὴν ἄνευ οὐδενὸς λόγου, καὶ ἠνάγκασε νὰ λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἔπειτα δὲ ἀμέσως ἔλαβεν ἄλλην σύζυγον, μίαν τῶν θαλαμηπόλων τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Θεοδότην, ἣν καὶ μετ' ὀλίγον Αὐγουῦσταν ἀνηγόρευσε. Ὁ Θεοφάνης ὁμολογεῖ ὅτι ἡ Εἰρήνη ἧτις πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν εἶχεν ὑποχρεώσει τὸν υἱὸν τῆς παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ νὰ νυμφευθῆ τὴν Μαρίαν, ἔπειτα οὐ μόνον δὲν ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ σκανδαλώδους τούτου χωρισμοῦ καὶ νέου γάμου, ἀλλ' ἐνεθάρρυνεν ἀπ' ἐναντίας αὐτὸν εἰς ταῦτα, κατανοοῦσα ὅτι διὰ τοιαύτης διαγωγῆς θέλει οὗτος ἐπισύρει τὴν κοινὴν κατάκρισιν, καὶ θέλει εὐκολύνει τὴν πτώσιν αὐτοῦ. Τὸ γεγονός τούτο τῶ ὄντι παρήγαγε πολλὴν ταραχὴν. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος κατ' ἀρχὰς ἠθέλησεν ἐντόνως νὰ ἀποδοκιμάσῃ τό τε διαζύγιον καὶ τὸν γάμον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐσιώπησεν, ἀπειλήσαντος, ὡς λέγουσι, τοῦ βασιλέως ὅτι ἂν δὲν γίνῃ ἡ θέλησίς του, κατ' ἄλλους μὲν μέλλει νὰ ἀνοίξῃ τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων, κατ' ἄλλους δὲ, ὅπερ πιθανώτερον, θέλει διατάξει αὐθις τὴν τῶν εἰκόνων καθαίρεσιν. Τὸ δὲ ἔτι πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Ταράσιος δὲν ἐφοβήθη τὰς ἀπειλάς τοῦ Κωνσταντῖνου ΣΤ', τὸν ἠποῖον καλῶς ἐγίνωσκεν ὄντα ἀσθενεστάτου χαρακτῆρος, καὶ μηδὲν δυνάμενον νὰ τολμήσῃ παρὰ τὴν θέλησιν τῆς μητρὸς, ἧτις βεβαίως δὲν ἔμελλε νὰ ἐπιτρέψῃ οὔτε τῶν εἰδώλων τὴν ἀνέχερσιν, οὔτε τὴν καθαίρεσιν τῶν εἰκόνων. Ὁ πατριάρχης ἐνέδωκε πρὸ πάντων ἵνα ἀποφύγῃ τὰ σκάνδαλα. Καὶ δὲν ἐπέισθη μὲν νὰ εὐλο-

γήση τὸν γάμον, ἀλλ' ἀφοῦ ἐτελέσθη ὑπὸ τοῦ οἰκονόμου Ἰωσήφ, ἠνέσχετο τὰ γενόμενα. Ἄλλως ὅμως ἐφρόνου ὅ,τε γέρων ἠγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Σακκουδίου Πλάτων καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, καίτοι συγγενεῖς ὄντες τῆς νέας βασιλίσσης Θεοδότης. Οἱ δύο οὗτοι μοναχοὶ κατεξάνεστησαν μετὰ πολλῆς τόλμης καὶ ἐπιμονῆς κατὰ τῆς ἀνομίας τοῦ βασιλέως, ὄν-καὶ νέον Ἡρώδην ἀπεκάλεσαν, πικρῶς δὲ ἠλεγξαν τὸν Ταράσιον διὰ τὴν ὀλίγην αὐτοῦ εὐστάθειαν. Εἰς μάτην οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἠγωνίσθησαν ἢ νὰ πτοήσωσιν αὐτοὺς δι' ἀπειλῶν, ἢ νὰ προσοικειωθῶσι δι' ὑποσχέσεων καὶ τιμῶν. Ἀμφότεροι οὐ μόνον τὸν βασιλέα ἀφώρισαν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ταράσιον ἐπαυσαν πᾶσαν κοινωνίαν, διότι δὲν ἐπεδείξατο ἀποχρῶντα ζῆλον κατὰ τῆς ἀθέσμου τοῦ βασιλέως διαγωγῆς, διότι ἐξηκολούθει δεχόμενος αὐτὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς ἐκκλησίας, διότι ἐπέτρεψε νὰ περιβληθῇ τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἡ πρώτην βασίλισσα Μαρία, καὶ διότι, ὡς ἤξιουν, οὐδὲ τὸν οἰκονόμον Ἰωσήφ ἀπηγόρευσε νὰ εὐλογήσῃ τὸν γάμον. Δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὸ ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπεποιήθη νὰ δώσῃ μὲν τὴν ῥητὴν αὐτοῦ συναίνεσιν, νὰ τελέσῃ δὲ αὐτὸς τὴν τοῦ γάμου ἱεροπραξίαν. Τὰ κατ' οἰκονομίαν παρ' αὐτοῦ πραχθέντα ἐστηλίτευσαν ὡς ἀξιοκατάκριτον ἀδυναμίαν, καὶ ὡς ἔμμεσον πρὸς πᾶσαν ἀκολασίαν προτροπήν. Ἀφορίσαντες δὲ καὶ πάντας ὅσοι ἀνεγνώρισαν τὸν μοιχικὸν τοῦ βασιλέως γάμον, ἐκάλεσαν τὸν κλῆρον εἰς ἀντίστασιν, ἠξίωσαν ὅτι καὶ οἱ κατώτεροι τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὶ δικαιοῦνται νὰ καταδικάσωσι τοὺς παραβάτας τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἐπισκόπους, καὶ ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν ἐπιχειρημάτων καὶ λόγων ἔφερον πάλιν εἰς μέσον τὴν ἀντικανονικὴν ἐκ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην χειροτονίαν τοῦ Ταρασίου. Ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' εἶχε τὸ ἥμισυ τῆς τόλμης τοῦ πάππου αὐτοῦ ἢ τοῦ ἀρχηγέτου τῆς δυναστείας ταύτης, ἤθελεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, αὐστηρῶς πολιτευόμενος, περιστείλει τὴν ἀυθάθειαν τῶν δύο τούτων μοναχῶν. Ἀλλ' ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἦτο ἄνθρωπος μαλακός, ἡ δὲ μοχθηρὰ αὐτοῦ μήτηρ ὑπέθαλπε τὴν ταραχήν, ἵνα ἐξευτελίσῃ αὐτὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ἡ Θεοδότη καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς κατεδέχθησαν νὰ ἐπισκεφθῶσι μετὰ δῶρων τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἀλλ' εἰς μάτην. Τότε τελευταῖον συνελήφθησαν ὅ,τε Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ κυριώτατοι τῶν συνεργῶν αὐτῶν μοναχῶν καὶ ὁ μὲν Πλάτων ἐφυλακίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξωρίσθησαν εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐνῶ

ἀφ' ἐνὸς ὑπηγόρευσε εἰς τὸν υἱὸν τῆς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἵνα αὐξήσῃ τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν μοναχῶν καὶ τῶν κληρικῶν, ἀφ' ἐτέρου συνεννοεῖτο κρυφίως μετὰ τῶν καταδιωκομένων καὶ ἐμετρίαζε τὴν αὐστηρότητα τῶν διαταχθέντων ἵνα διατηρῇ ἀκμαίαν τὴν πρὸς αὐτὴν εὐνοίαν τῆς πολυαριθμοῦ καὶ ἰσχυρᾶς ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων τάξεως. Κκτώρθωσε δὲ νὰ παραγάγῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ τῆς ὑπονοίας καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, καίτοι τοσοῦτον ἐπεικεικὺς ἀναδειχθέντος πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν δυσχερῆ ταύτην περιστάσιν, καὶ κατέπεισε τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ' νὰ καθυποβάλῃ τὸν Ταράσιον εἰς ἀδιάκοπὸν τινα κατασκοπίαν, καὶ σχεδὸν νὰ περιορίσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὅσα δῆποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἁμαρτήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐξώθησεν ἡ Εἰρήνη τὸν υἱὸν αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μισήσῃ καὶ περιφρονήσῃ αὐτὸν ἢ κοινῇ γνώμῃ, ἢ ἐπιτυχίᾳ τοῦ τελικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἐμελλε νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον. Ὁ στρατὸς ἔσωζε πάντοτε τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀπόγονον βασιλέων οἵτινες εἶχον περιποιήσῃ τοσοῦτον κλέος καὶ τοσαύτην δύναμιν εἰς τὸ κράτος. Ἡ Εἰρήνη ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ πεισθῇ περὶ τούτου, ὅτε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 796 μετέβη μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς εἰς τὰ θερμὰ λουτρά τῆς Προύσης. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' μαθὼν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὅτι ἡ Θεοδότη ἦτις εἶχε μείνει εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔτεκεν υἱὸν ὀνομασθέντα Λέοντα, ἔσπευσε νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν· ἡ δὲ Εἰρήνη νομίσασα τὸν καιρὸν ἐπιτήδειον ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ κερδήσῃ διὰ δωρεῶν καὶ ὑποσχέσεων τοὺς ἄρχοντας τῶν ταγμάτων, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε. Καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας, κατὰ Μάρτιον τοῦ 797, ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἐκστρατεύει μετὰ 20,000 ἀνδρῶν λογάδων καὶ προθύμων ἐκ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας θεμάτων κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες εἶχον ἐμβάλει εἰς τὴν χώραν ταύτην. Ἡ Εἰρήνη ἐνόησεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ, καὶ ὅτι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἐπανήρχετο νικηφόρος, αὕτη ἤθελε τρέξει τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὅθεν πείθει τὸν υἱὸν τῆς νὰ παραλάβῃ μεθ' αὐτοῦ τὸν Σταυράκιον, συνεννοεῖται δὲ μετὰ τοῦ ἀθλίου τούτου εὐνοῦχου, ἵνα διὰ πάσης μηχανῆς μεταιώσῃ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην. Καὶ τῷ ὄντι οἱ περὶ τὸν Σταυράκιον, δωροδοκήσαντες τοὺς στρατῆγους τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, ἔπεισαν αὐτοὺς νὰ ἀναγγείλωσι ψευδῶς ὅτι οἱ Ἄραβες ἔφυγον εἰς τὰ ἴδια, ὥστε γενομένου συμβουλίου,

ἀπεφασίσθη ὅτι εἶναι περιττὴ ἢ ἐξακολούθησις τῆς ἐκστρατείας, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος, καὶ τόσῳ μᾶλλον τεθλιμμένος, ὅσῳ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος στρατεύσας ὡσαύτως ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους, ἐπειδὴ οὗτοι ὑπεχώρησαν εἰς τὰ δάση αὐτῶν καὶ τὰ ἔλη, εἶχεν ἐπιστρέφει παρομοίως μηδὲν πράξας ἀντάξιον τῆς παρασκευῆς. Ἐν τούτοις ἡ ἀδιάκοπος αὕτη ἐπιβουλὴ τῆς μητρὸς κατὰ τοῦ υἱοῦ ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχη.

Τὸν ἰούλιον τοῦ 797 ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' εἶχε μεταβῆ εἰς Γαλατᾶν ἵνα παρευρεθῆ εἰς ἵππικόν τινα ἀγῶνα, ὅτε ἀνηγγέλθη αὐτῷ ὅτι ἐπῆλθον συγχρόνως καὶ τινες ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ ἐπιτετραμμένοι νὰ συλλάβωσιν αὐτόν. Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ περάσῃ διὰ χελανδίου εἰς Πύλας, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Τρίτωνα παρὰ τὴν Προποντίδα, ὅπου πρὸςῆλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ Θεοδότη. Ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ θέμα τῶν ἀνατολικῶν, τοῦ ὁποίου τὰ γενναῖα τάγματα προετίμων πάντοτε αὐτόν, ὅσον ἄθλιος καὶ ἂν ἦτο, τῆς μητρὸς, ἣν ἀπετροπιάζοντο. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθορύβησε τὴν Εἰρήνην, ἐνοήσασαν ὅτι οὐδέμια ὑπολείπεται αὐτῇ ἐλπίς σωτηρίας, ἐὰν ὁ υἱὸς τῆς προφθάσῃ νὰ περιστοιχισθῆ ὑπὸ τοῦ πιστοῦ ἐκείνου στρατοῦ. Ὅθεν διεμήνυσεν εἰς τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ἄρχοντας, ἐξ ὧν πολλοὶ ἦσαν συνεννοημένοι μετ' αὐτῆς, ὅτι ἐὰν δὲν συλλάβωσιν ἀμέσως αὐτόν καὶ δὲν ἀπαγάγωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, θέλει συμβιβασθῆ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀποκαλύψασα ὅσα ὑπέσχοντο, θέλει ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν των. Ἡ ἀπειλὴ ἠὺδοκίμησεν ὁ δυστυχὴς Κωνσταντῖνος συνελήφθη ἐνῶ προσήχετο, καὶ ἀπήχθη διὰ χελανδίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτελέσθη ἤδη μία τῶν τραγωδιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐνθυμίζουσι τὰ μυθικὰ ἀνοσιουργήματα τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Θυέστου. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', ὁ μονογενὴς τῆς Εἰρήνης υἱός, κατεκλείσθη ἐν τῇ πορφυρᾷ ἐκείνῃ αἰθούσῃ ἐν ἣ ἔλαβε τὴν ἀτυχίαν νὰ γεννηθῆ ἐξ ἀσπλάγχνου μητρὸς, ἐκεῖ δὲ μετ' ὀλίγας ὥρας, ἐκ διαταγῆς τῆς ἀποτροπαίου ταύτης γυναικὸς, ἐτυφλώθη τοσοῦτον δεινῶς καὶ ἀνιάτως, ὥστε μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποθάνῃ· καὶ δὲν ἀπέθανε μὲν, ἀλλὰ καίτοι ἐπέζησεν ἔτη πολλὰ, ἀπέβη ἐντελῶς ἀνεπιτήδεις εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ ποτὲ τὴν ἀρχήν. Ὁ νεαρὸς αὐτοῦ υἱὸς Λέων εἶχεν ἀποθάνει πρὸ μικροῦ, ἡ δὲ Θεοδότη δὲν ἤξεύρομεν τι ἀπέγεινεν.

Ὁ Γερμανὸς Ἐρζγενροίθερ ἐξέδωκε τῷ 1867 καὶ 1869 τρίτομόν συγγραφὴν ἐπιγραφομένην Φώτιος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως,

διαπρέπουσαν μὲν ἐπὶ πολυμαθείᾳ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὑπερβαλλούσῃ αὐστηρότητι κατὰ παντὸς προμάχου τῶν δικαιωμάτων τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, καὶ ἐπὶ ὑπερμέτρῳ ἐπιεικείᾳ πρὸς πάντας ὅσοι ἐθυσίασαν τὰ δικαιώματα ταῦτα χάριν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὁ ἐπιφανὴς οὗτος ἀνὴρ ἠθέλησε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ σώσῃ τὴν Εἰρήνην ἀπὸ τῆς καταδίκης ἣν ἐψήφισαν κατ' αὐτῆς, ἔνεκα τῆς μυσσαρᾶς ἐκείνης πράξεως, μιᾶ φωνῇ ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι, καὶ οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ, φίλοι καὶ ἐχθροὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὀρθόδοξοι, καθολικοὶ ἢ διαμαρτυρόμενοι. Δύο δὲ ἀνέφερε πρὸς τοῦτο ἐπιχειρήματα· ὅτι εἰς ἓν τῶν χειρογράφων Γεωργίου τοῦ Ἀμαρτωλοῦ φέρεται· τῆς μητρὸς αὐτοῦ μὴ παρούσης μῆτε γινωσκούσης τὴν βουλήν· καὶ ὅτι ὁ ἐγκωμιάσας αὐτὴν Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἦτο ἀδύνατον νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐὰν ἐγίνωσκεν αὐτὴν δολοφόνον τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Ὅθεν συμπεραίνει ὅτι οἱ συνωμύται ὑπερέβαλον τὰς διαταγὰς τῆς Εἰρήνης τυφλώσαντες τὸν υἱὸν αὐτῆς. Ἀλλὰ εἰς ἕτερα τοῦ Ἀμαρτωλοῦ χειρόγραφα λείπουσιν ἐκ τῆς περικοπῆς ἐκείνης ἡ, τε λέξις μῆτε καὶ τὰ τρία πρῶτα γράμματα (γ ι ν) τῆς λέξεως γινωσκούσης· ὅθεν ἡ συμπλήρωσις ἢ γενομένη ἐν τῷ ἐνὶ χειρογράφῳ δὲν παρέχει τὰ πιστὰ ὅτι ἐκδηλοῖ ἀναμφισβητήτως τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἀμαρτωλοῦ. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ Στουδίτου οὐδὲν ἀποδεικνύει, διότι τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε καθῶς ἐπενόουν κατηγορίας ἀνυπάρχτους κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οὕτως ἠδύναντο νὰ ἀποσιωπήσωσι τὰ δεινότερα κακουργήματα τῶν ὁμοδόξων. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχομεν μαρτυρίαν ἀνεπίδεκτον ἀμφισβολίας, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, κατὰ τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν ἀναστηλώσασαν τὰς εἰκόνας Εἰρήνην οὐδεμίαν ἐπιτρέπεται νὰ ἐγερθῇ ἀμφισβολία. Ὁ Θεοφάνης λοιπὸν λέγει ῥητῶς· «καὶ περὶ ὧραν ἐνάτην ἐκτυφλοῦσιν αὐτὸν δεινῶς καὶ ἀνιάτως πρὸς τὸ ἀποθανεῖν αὐτὸν, γνώμη τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ τῶν συμβούλων αὐτῆς.» Καὶ δὲν λέγει τοῦτο ἅπαξ. Ὅτε ἱστόρησε τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντῖνου ΣΤ' διαπραχθεῖσαν τύφλωσιν τοῦ Ἀλεξίου, ἐπέφερε τὰ ἐξῆς. «Ἀλλ' οὐκ εἰς μακρὰν ἢ θεία δίκη ἀνεκδίκητον· εἶασε τὴν ἄδικον ταύτην πράξιν. Μετὰ γὰρ πενταετῆ χρόνον τῷ αὐτῷ μηνὶ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου τυφλοῦται ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖνος.» Καὶ οὐδὲ τὴν ἰδίαν μόνον γνώμην περὶ τοῦ ἀνοσιουγήματος τούτου ἐκφέρει, ἀλλ' ἀφοῦ βεβαιοῖ ὅτι ἐν μέσῳ τοῦ μηνὸς ἰουλίου ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη, καὶ ἐπὶ 17 ὕλας ἡμέρας οὐδεμίαν ἐξέπεμψεν

ἀκτίνα ἐπὶ τῆς συνήθως τοποῦτον κατὰ τὴν ὕραν ταύτην τοῦ ἔτους λαμπρῶς φωτιζομένης Κωνσταντινουπόλεως, προστίθουσιν, ὅτι πάντες ἔλεγον καὶ ὠμολόγουν, διὰ τὴν τοῦ βασιλέως τύφλωσιν γενομένην τὴν ἐξαφάνισιν ταύτην τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ὡστε κοινὴ ὑπῆρχε γνώμη περὶ τοῦ κακουργήματος τῆς Εἰρήνης, οὐδὲ εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἀμφισβητηθῇ σήμερον τὸ γεγονός, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφιβόλου τινὸς διορθώσεως ἐνὸς χειρογράφου, καὶ τῆς ἐτι μᾶλλον ἀσημάντου ἀποσιωπήσεως ἐνὸς προκατειλημμένου μοναχοῦ.

Μετὰ 17 ἐτῶν ἀδιαλείπτους καὶ ποικίλους ἀγῶνας, ἡ Εἰρήνη κατώρθωσε λοιπὸν νὰ μοναρχήσῃ. Ἀλλὰ δὲν ἐφάνη τοῦλάχιστον ἀξία τῆς ἀρχῆς, ἣν μετὰ τῆς οὐκ ἐπιθυμητῆς ὑποκρίσεως, ἐπιβουλῆς καὶ κακουργίας ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε. Πρὸ πάντων ἐδέησεν αὐτῆς νὰ κακουργήσῃ. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀκρωτηριασμός ὃν ἐκ διαταγῆς αὐτῆς εἶχον ὑποστῆ πρὸ πενταετίας οἱ ἀτυχεῖς αὐτῆς ἀνδράδελφοι, δὲν ὑπῆρξε καίριος, οὐδὲ κατέστησεν αὐτοὺς ἐντελῶς ἀκινδύνους. Οἱ ἐξ ἀδελφοῦ ἐφρουροῦντο ἕκτοτε εἰς τὰ βασίλεια τὰ καλούμενα Θεραπείας, ὅτε κατὰ νοέμβριον τοῦ 797 τινὲς τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπεισαν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ μὲν νὰ ζητήσωσιν ἀσφάλειαν κατὰ τῆς νέας τῆς Εἰρήνης καταδρομῆς, πρᾶγματι δὲ ἵνα ἐκ τῆς προφάσεως ταύτης ἀναγορευθῇ εἰς ἐξ αὐτῶν βασιλεύς. Τούτου γενομένου καὶ πολλοῦ λαοῦ συρρεύσαντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁ εὐνοῦχος καὶ πρωτοσπαθᾶριος 'Αέτιος, ὅστις μετὰ τὸν Σταυράκιον ἦτο ὁ ἐπιστημότατος τῶν φίλων καὶ συνεργῶν τῆς Εἰρήνης, πλησιάσας πρὸς τοὺς βασιλόπαιδας, καὶ δεύς αὐτοῖς πολλὰς ἀπατηλὰς ὑποσχέσεις, ἐξήγαγεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, μεθ' ὃ ἐξωρίσθησαν ἀμέσως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἡ Εἰρήνη ἠλπίσεν ὅτι, ἐπιτηρούμενοι ὑπὸ τῶν συγγενῶν αὐτῆς καὶ τῶν ὄλως ἀφωσιωμένων κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης, δὲν θέλουσι πλέον δυναθῆ νὰ ἐπιχειρήσωσι σπουδαῖόν τι κατὰ τῶν καθεστώτων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κάτοικοι τινες τῆς ἄλλης Ἑλλάδος διενεώθησαν νὰ ἐξαγάγωσι τοὺς υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου ἐξ Ἀθηνῶν, ἵνα προχειρίσωσιν ἓνα ἐξ αὐτῶν βασιλέα, ἐπὶ δὲ τούτῳ παρέλαβον συνεργόν, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, Ἀκάμηρον τὸν ἄρχοντα τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ σλαύων τῆς Βελζητίας. Ἡ δὲ Εἰρήνη μαθούσα τὰ ἐνεργούμενα ἀπέστειλεν ἀμέσως εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἀνεψιόν αὐτῆς σπαθᾶριον Θεοφύλακτον, υἱὸν τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου Σε-

ρανταπήχου, ὅστις συμπληρώσας τὴν τύφλωσιν τῶν βασιλοπαίδων μετήγαγεν αὐτοὺς εἰς Πάνορμον, λιμένα κείμενον ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἄκρῃ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ὅπου ἠδύναντο νὰ φρουρῶνται ἀσφαλῶς. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ἀξιομνημόνευτον, οὐ μόνον διότι διδάσκόμεθα ἐξ αὐτοῦ νέαν τινὰ περιπέτειαν τῆς οἰκτρᾶς τύχης τῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ αὐτοῦ ὑποφαίνεται ὅτι αἱ ιδέαι τῆς μεταρρυθμίσεως εἶχον κρῖσει νὰ ἐπικρατῶσιν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀφοῦ καὶ συνωμοσίαι ἐγένετο ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῶν τελευταίων γόνων τῆς τοῦ Λέοντος Γ' δυναστείας.

Ἐντούτοις οἱ μωαμεθανοὶ ἔπραττον ὅ,τι ἤθελον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἡ Εἰρήνη, ἅμα ὡς ἐμονάρχησεν, ἀπέστειλε Δωρόθεον, τὸν ἠγούμενον Χρυσόπολεως, καὶ Κωνσταντῖνον τὸν χαρτοφύλακα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, πρὸς τὸν Ἀβδαμελικ, ὅστις ἐλεγκάτει τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν Γαλατίαν, προτείνουσα εἰς αὐτὸν σπονδὰς· ἀλλ' ὁ Ἀβδαμελικ ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν, καὶ ἐξακολουθήσας τὰς ἐπιδρομὰς, προήλασε μέχρι τοῦ Βοσπόρου, ἀντικρὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἦσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἵπποστάσια τῆς βασιλείσεως καὶ τοῦ Σταυρακίου, ὧν οἱ πολέμιοι ἀπήγαγον ἅπαντας τοὺς ἵππους. Ἄλλοι δὲ μωαμεθανοὶ ἐλεγκάτου τὴν Λυδίαν καὶ εἰσβαλόντες εἰς τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου ἐπήγαγον δεινὴν καταστροφὴν τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχόντων καὶ ταγματῶν, μέχρις οὗ κατωρθώθη φαίνεται νὰ συνομολογηθῇ πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς τετραετὴς ἀναχωρῆ ἐπὶ πληρωμῇ φόρου.

Τί δὲ ἔπραττον ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ οἱ περὶ τὴν Εἰρήνην στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες; Εἶναι λυπηρὸν νὰ τὸ εἴπωμεν· ἀλλ' ἀφοῦ διέλυσαν τοὺς παλαιμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀφοῦ ἐπέτυχον τὴν καταστροφὴν τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν οἵτινες ἀνετράφησαν ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀφοῦ κατεδίωξαν πᾶσαν ἰκανότητα, ἀφοῦ κατέπνιξαν πᾶν γενναῖον φρόνημα, νῦν ἀντὶ νὰ ἀποδείξωσι τοῦλάχιστον ὅτι ἡ ἀνασθήλωσις τῶν εἰκότων δὲν ἐσήμεινε τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ πάσης ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πολέμιους τοῦ κράτους, κατέτριβον τὸν χρόνον περὶ μάταια θεάματα καὶ ὀλεθρίας ἐριδίας καὶ ἀντιζηλίας. Τῇ 1 Ἀπριλίου 799, ἧτις ἦτο ἡ δευτέρα τῆς διακαινησίμου τοῦ ἔτους τούτου, ἐνῶ οἱ μωαμεθανοὶ ἐδῆουν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἡ Εἰρήνη ἐνόμισε πρέπον νὰ περιέλθῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ ὀχήματος χρυσοῦ ὑπὸ τεσσάρων μὲν λευκῶν ἵππων συρομένου, κρατουμένου δὲ ὑπὸ τῶν τεσσάρων πρώτων πατρικίων τοῦ

κράτους, ρίπτουσα ἄφθονα εἰς τὸν ὄχλον χρήματα. Τὸ δὲ μόνον σπουδαῖον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐνησχόλει τοὺς περὶ αὐτὴν ἄνδρας, ἦτο τις θέλει καταλάβει τὴν ἀπόλυτον τῆς βασιλείας εὐνοίαν καὶ τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐνάσκησιν ἀπάσης τῆς ἀρχῆς, ὁ Σταυράκιος ἢ ὁ 'Αέτιος. Ὁ Σταυράκιος κατέχων πρὸ καιροῦ τὰ πράγματα, εἶχε πολὺ πλείονας ὀπαδοὺς, ἀλλ' ὁ 'Αέτιος ἔλαβε προσφάτως ἰσχυρὸν δικαίωμα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς βασιλείας διὰ τῆς δραστηριότητος μεθ' ἧς ἐματαίωσε τὸ ἐπιχείρημα τῶν ἀνδραδέλφων αὐτῆς. Ἐκάτερος κατηγορεῖ τὸν ἕτερον ὅτι ἐνεργεῖ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν· ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ἐπίστευε μᾶλλον εἰς τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Σταυραχίου ἢ εἰς τὴν τοῦ 'Αετίου ἐπιβουλὴν. Κατὰ μῆνα μᾶιον τοῦ 799 ἡ βασίλισσα νοσήσασα βαρέως, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς πόλεως εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἱερείου ἐν ἀναρρώσει. Διαρκούσης τῆς νόσου ἡ μεταξὺ τῶν δύο εὐνούχων ἔρις ἐκορυφώθη, ἀλλ' ὁ 'Αέτιος προσλαβὼν συμμαχον καὶ τὸν πατρίκιον Νικήταν, ἀρχηγὸν ὄντα τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἀπέβαινεν ὑψηλῶς ἰσχυρότερος τοῦ Σταυραχίου καὶ ἀναλαβούσης τῆς βασιλείας, κατώρθωσαν οἱ δύο σύμμαχοι νὰ παραγάγῃ τὸν Σταυράκιον εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἱερείου, ἤλεγξεν αὐτὸν καὶ ἠπειλήσεν ὅτι θέλει καθαιρεθῆ τῆς ἀρχῆς, ἐὰν δὲν παύσῃ κινῶν ταραχὰς καὶ στάσεις. Καὶ τότε μὲν διέφυγεν ὁ λογοθέτης τὸν κίνδυνον, ἀπολογηθεὶς ὅπως ἠδύνατο, ἀλλ' ἐνόησεν ἤδη ὅτι ἐπὶ πέλους θέλει καταστραφῆ ἐὰν δὲν ἀναρρίψῃ τὸν κύβον. Ὄθεν κατὰ φεβρουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους, προσοικειωθεὶς διὰ χρημάτων καὶ δῶρεων πολλοὺς ἐκ τῶν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, παρεσκευάσεν ἀναφανδὸν στάσιν· τότε ἡ Εἰρήνη συγκροτήσασα Σιλέντιον ἐν τῇ μεγάλῃ τρυῖ Ἰουστινιανοῦ αἰθούσῃ, κατηγόρησεν αὐτὸν ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ ἐνώπιον τῶν μεγιστάνων τοῦ κράτους. Τὸ δεινότατον τοῦτο τῶν κακουργημάτων ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῆ διὰ τῆς δεινοτέρας τῶν ποινῶν, ἀλλὰ τοσοῦτοι ἦσαν οἱ φίλοι καὶ ὀπαδοὶ τοῦ Σταυραχίου ἐν τῇ συμβουλίᾳ, καὶ τοσαύτη ἡ ἀδυναμία τῆς Εἰρήνης, ὥστε ἠρκέσθη νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς πάντα στρατιωτικὸν τοῦ νὰ πλησιάσῃ τὸν Σταυράκιον. Εὐτυχῶς διὰ τὸν 'Αέτιον, τὸν Νικήταν καὶ αὐτὴν τὴν Εἰρήνην, ὁ Σταυράκιος ἀπέθανε μετὰ τινὰς μῆνας ἐκ καρδιακοῦ νοσήματος, καὶ οὕτω κατέπαυσεν ἐπὶ μικρὸν ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη, ἔρις.

Εἰς τοιαύτην ἀθλίαν κατάστασιν περιήγαγον τὰ πράγματα ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ ἄνθρωποι οἱ ἀνατρέψαντες τὸ μέγα ἔργον τοῦ Λέον-

τος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ ἡ μὲν τῶν καλιφῶν ἀρχὴ περιῆλθε πρὸς ἀνατολὰς εἰς χεῖρας τοῦ περιωνύμου Ἀαρὺν-ἄλ-ρασιδ, ὃ ἔστι Ἀαρὺν τοῦ δικαίου, ἅπαντα δὲ σχεδὸν ἡ δύσις καθυπετάσσετο ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν βραχίονα τοῦ ἔτι ἐνδοξοτέρου Καρόλου τοῦ μεγάλου. Καὶ ὁ μὲν Ἀαρὺν-ἄλ-ρασιδ ἀπετράπη ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὑπὸ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων καὶ περιπετειῶν τοῦ κράτους αὐτοῦ νὰ ἐπιτεθῆ σπουδαίως κατὰ τῶν ἡμετέρων. Ἐν τῇ δύσει ὁμῶς συνέβη κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 800, καθ' ὃ ἡ Εἰρήνη ἐνόμισεν ὅτι ἠσφάλισε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς διὰ τῆς καθαιρέσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σταυρακίου, γεγονός μέγα, τὸ ὁποῖον, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ πολυειδῶς εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Εἶδομεν ὅτι ὁ πάπας δὲν ἠὲ χαριστήθη εἰς μόνην τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἣν ἐψήφισεν ἡ Ζ' ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικὴ σύνοδος. Ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης εἶχε πολλὰς ἄλλας ἀξιώσεις θετικώτερας τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τῶν εἰκόνων ζητήματος. Ἀνεκὰθεν ἐρμηνεύων τὰ πρεσβεῖα ἢ πρωτεῖα τῆς πόλεως αὐτοῦ, οὐχὶ ὡς ἀπλοῦν σημεῖον τιμῆς ἀπονεμόμενον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην πρωτεύουσαν, ὅπως ἐνόουν τοῦτο οἱ ἡμέτεροι, ἀλλ' ὡς παρέχοντα αὐτῷ τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερτάτης ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου κυριαρχίας, εἶχεν ἀρπάσει ἐπὶ Λέοντος Γ' τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα, καθ' ὃ ἔπραττεν εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ὅσα συνετάραξεν τὴν ἀνατολήν, ὡς ἀπλῆν πρόφασιν, ἵνα καταστήσῃ πρᾶγμα τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν εὔρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἐπιείκειαν ἢ τὴν ἀδυναμίαν τῶν βασιλέων τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς ἑβδόμης ἐκατονταετηρίδος. Ἐπειδὴ προέβη μέχρι στάσεων, ὁ ἀρχηγέτης τῆς μεταρρυθμίσεως ἐτιμώρησεν αὐτὸν δημεύσας μὲν τὰ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κτήματα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἀφαιρέσας δὲ ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὅλας τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, καὶ αὐτὴν τὴν κάτω Ἰταλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν Σικελίαν. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐπανελάθε μὲν τὴν ἀρχαίαν πρὸς αὐτὸν εὐλαβῆ σχέσιν, καὶ τῇ συνδρομῇ αὐτοῦ καὶ τῇ συμπράξει διενήργησε τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴ ἡ Εἰρήνη ἐπέισθη νὰ ἀποδώσῃ αὐτῷ τὰ δημευθέντα κτήματα καὶ πρὸ πάντων τὴν ἀφαιρεθεῖσαν δικαιοδοσίαν. Ὅθεν καὶ ὁ πάπας ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐκοινοποίησεν αὐτῇ τὴν ἐπικύρωσιν τῶν πρακτικῶν τῆς

ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡ δὲ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ἔρις δὲν ἔπαυσεν, ἀλλ' ἐξηκολούθει ὑφισταμένη.

Ἡ ἔρις αὕτη ἤθελε πιθανῶς ἀπολήξει εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἐὰν συγχρόνως δὲν συνέβαινον ἐν τῇ δύσει πολιτικὰ γεγονότα περιποήσαντα οὐ μικρὰν ὑλικὴν δύναμιν εἰς τὸν πάπαν. Τῷ 768 ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων περιῆλθεν εἰς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν, ὅστις δι' ἀγώνων ἀτρύτων ἐγένετο κύριος προσέτι τῶν πλείστων γερμανικῶν χωρῶν καὶ τῆς ἄνω Ἰταλίας. Ἦδη ὁ πατὴρ αὐτοῦ Πιπῖνος ὁ βραχὺς εἶχε προστατεύσει τὸν πάπαν κατὰ τῶν Λομβαρδῶν, καὶ, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτῶν πολλὰς πόλεις, παρεχώρησεν αὐτὰς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, δούς αὐτῷ τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς νέαν τιὰ τοῦ ἀρχιερέως τούτου ἀξίωσιν, τοῦ νὰ συγκροτήσῃ καὶ ἴδιον κοσμικὸν κράτος. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας ἐξηκολούθησε τὸ αὐτὸ σύστημα, ἀναπτύξας μάλιστα αὐτὸ καὶ συμπληρώσας. Εἰς μάτην ἡ Εἰρήνη ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ γυμνώσῃ τὸν πάπαν τῆς ἰσχυρᾶς ἐκείνης προστασίας. Τὰ ἀντίθετα πολιτικὰ συμφέροντα τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως ἠνάγκασαν καὶ αὐτὴν τὴν Εἰρήνην νὰ διαλύσῃ μετ' οὐ πολὺ τὸν συνομολογηθέντα μεταξὺ τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρόλου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς γάμον καὶ νὰ περιέλθῃ εἰς πολεμίας ἐν τῇ Ἰταλίᾳ σχέσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Φράγκων. Ἐκ τούτων ὠφελούμενος ὁ ἐν ἔτει 795 ἀρχιερατεύσας πάπας Λέων, ἀπεφάσισε νὰ διαρρήξῃ πάντα πολιτικὸν δεσμὸν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, καὶ νὰ ἐλπίσῃ τὰ πάντα ἀπὸ μόνου τοῦ Καρόλου. Ἐκ τῆς πείρας πολλῶν ἑκατονταετηρίδων ὁ παπισμὸς εἶχε πεισθῆ ὅτι ὁ ἀνατολικὸς κόσμος δὲν ἀπεδέχετο τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, καὶ ὅτι πολλάκις μάλιστα περιέστειλε καὶ ἐτιμώρησεν αὐτόν. Ἐν ᾧ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐβασίλευε γυνή, ἣτις ἐφαινετο ἐντελῶς αὐτῷ ἀφωσιωμένη, οὐδὲν ἤττον τὸ πνεῦμα τῆς ἀνατολῆς καὶ τὰ πράγματα ἐν γένει ἦσαν τοσοῦτον πολέμια εἰς τὰς ἀξιώσεις ἐκείνας, ὥστε οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀφαιρεθεῖσαν δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκ ποικίλων ἄλλων περιστάσεων ἐνόει ὅτι δὲν εἰσακούεται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ ἀξιοσημειώτου γεγονότος ὅτι αἱ ἐνστάσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τίτλου τοῦ πατριάρχου, καὶ κατὰ τῆς ἀμέσου ἐκ λαϊκῶν χειροτονίας τοῦ Ταρασίου, οὐδὲ ἀνεγνώσθησάν ἐνώπιον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Ἀφ' ἐτέρου ὁ πάπας ἔβλεπε προαγομένην ἐν τῇ δύσει νέαν πολιτικὴν καὶ στρα-

τιωτικὴν δύναμιν, ἣτις οὐ μόνον οὐδὲν συμφέρον εἶχε νὰ διαμφισβητήσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτοῦ πρωτεῖα, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας περιέβαλεν αὐτὸν, καὶ ἐπὶ τέλος ἠδύνατο νὰ ἀποτρέψῃ μὲν πάντα ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς κίνδυνον, νὰ ἐπιβάλλῃ δὲ ἴσως εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τῆς βίας τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, αἵτινες ὑπῆρξαν τὸ αἶδιον τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ὄνειρον. Τὸ βούλευμα ἦτο τεχνικώτατα νενοημένον, ἂν καὶ τοσοῦτον ἐνέκειτο ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὥστε εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπῆρξε φυσικὸν προῖον τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν δυτικῶν λαῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀφ' ἐτέρου μᾶλλον, ἢ ἔργον τῆς μεγαλοφυΐας τῶν παπῶν. Ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, αἱ φραγκικαὶ καὶ αἱ γερμανικαὶ χῶραι εἶχον περιπέσει εἰς δεινὴν βαρβαρότητα καὶ ἀναρχίαν, κύριος δὲ τοῦ πολιτισμοῦ ἀντιπρόσωπος εἶχε μείνει ἐν τῷ κόσμῳ μόνον τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἐν ᾧ περιεσώθησαν πολὺ πλείονα στοιχεία τοῦ ἀρχαίου διανοητικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, τὰ ὁποῖα ἠγωνίζοντο διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας νὰ διαμορφώσωσι τὸν νέον τῆς ἀνθρωπότητος βίον. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ διαμόρφωσις αὕτη, ἣτις κατ' ἀρχὰς ἐπηγγέλλετο ἀγαθοὺς καρπούς, ἐμελλεν ἐπὶ τέλος νὰ ματαιωθῇ ἐνταῦθα διὰ λόγους τοὺς ὁποῖους πολλὰκις ἤδη ἐξεθέσαμεν καὶ ὧν πολλάκις ἔτι θέλομεν μνησθῆ, ἀπ' ἐναντίας ἐκ τοῦ ἐν τῇ δύσει κατ' ἀρχὰς ἐπικρατήσαντος χάους εἶχεν ἀρχίσει νὰ παράγεται νέα τις εὐρυθμότερα πραγμάτων κατάστασις, ἀφ' ἧς ἐπέπρωτο νὰ προκύψῃ καὶ νὰ καρποφορήσῃ τὸ μέγα δένδρον τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον πρωίμως ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐμαράνθη. Τὰ πρῶτα αὐτοῦ σπέρματα ἐβλάστησαν κατὰ τὴν ὀγδόην ταύτην ἑκατονταετηρίδα ἐν ἣ εὐρισκόμεθα ὅτι ἔλειπεν ἔτι πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς δύσεως ἦτο ὑπερτάτη τις ἀρχὴ ἐπιτηδεῖα νὰ συμπυκνώσῃ καὶ νὰ χειραγωγήσῃ τὰς ἀκραζούσας μὲν, ἀλλὰ ἀκατασκεύους καὶ ἀρρυθμοὺς δυνάμεις τῶν γερμανικῶν καὶ φραγκικῶν λαῶν. Καὶ εἶχε μὲν ὁ Κάρολος ὁ μέγας παρασκευάσει διὰ τῶν ἄθλων αὐτοῦ τοιαύτην τινὰ ἀρχὴν, ἀλλ' ἔλειπε πάλιν ἀπὸ αὐτῆς ἔτι κύρωσις τις ἐπιτηδεῖα νὰ καταστήσῃ αὐτὴν διαρκῆ καὶ ἱεράν. Ταύτην τὴν κύρωσιν ἀπεφάσισεν ὁ Λέων νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ ἔτους 800 περιέβα-

λεν αὐτὸν ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Ῥώμης ἐκκλησίᾳ διὰ τῶν παρασῆμων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀξίας.

Αὕτη τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἰδρυσις ἀπέβη τῷ ὄντι γεγονός σπουδαιότατον, οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν τύχην τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐνῶ ἀπὸ τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος τὸ κράτος τοῦτο δὲν εἶχε νὰ ἀντιπαλαίῃ εἰμὴ πρὸς ἓνα ἰσχυρῶς ὀργανωμένον πολέμιον, τὸν ἔτι ἀνατολικώτερον ἐγερθέντα μωαμεθανισμόν, ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς διεμορφώθη ἐν τῇ δύσει καὶ ἕτερος φοβερός ἀντίπαλος. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ ἀντίπαλος οὗτος ὑπῆρξεν αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν ἡ δυτικὴ ἐκείνη αὐτοκρατορία. Ἡ ἀρχὴ αὕτη περιελθοῦσα μετ' οὐ πολὺ εἰς χειρας ἀσθενεῖς, καὶ μεταβιθασθεῖσα βραδύτερον ἀπὸ τοὺς Φράγκους εἰς τοὺς Γερμανοὺς, παρ' οἷς ἀπλῶς προϊστάτο πολυκεφάλου ἀμφικτυονίας, οὐδέποτε μετὰ τὸν θάνατον Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐκτῆσατο τὴν συμπεκυνωμένην δύναμιν, δι' ἧς καὶ μόνης εἰμπόρει νὰ ἀποβῆ ἐπιθετικὴ. Ἀλλ' ὁ παπισμὸς ὁ δημιουργήσας τὴν αὐτοκρατορίαν ταύτην, εἰς ἀνταλλαγὴν τῆς προστασίας καὶ τῆς δυνάμεως ἦν ἔλαβε διὰ τοῦ Πιπίνου καὶ τοῦ Καρόλου, ὠφελήθη ἔπειτα ἀπὸ τῆς ἐπελθούσης ἀδυναμίας τῶν διαδόχων αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τῆς ἡθικῆς ὑπεροχῆς ἣν ἡ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσεν ἔχουσα ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐν τῇ δύσει (σελ. 37 τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα προσλάβῃ, παρεκτὸς τῆς θρησκευτικῆς, καὶ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν τῆς Εὐρώπης κυριαρχίαν, ἄγων καὶ φέρων κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ κράτη αὐτῆς καὶ τὰ ἔθνη. Ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον ἐκτῆσατο αὐτοτελεῖ καὶ ὄλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας ὑπαρξίν, οὐ μόνον κατέπαυσε πᾶσαν αὐτῶν ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπιθετικὸς ἀπέβη πρὸς τὴν ἀνατολήν, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξεγείρας ὄλα τὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τῶν λεγομένων σταυροφοριῶν, ἐπέτυχεν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ διαρκοῦς αὐτοῦ βουλευμάτος διὰ τῆς καθυποτάξεως τῶν ἀνατολικῶν λαῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης. Μὴ νομίση τις ἐντούτοις ὅτι τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα τοῦ ἐν ἔτει 800 διαπραχθέντος ἐν Ῥώμῃ γεγονότος, ἐνόησαν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Πρῶτος ὁ μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἀκμάσας Μανασσῆς ἀντελήφθη τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ χαρακτῆρος οὕτω πως παραστήσας τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ διὰ στίχων ἱστορικῇ αὐτοῦ συνόψει·

α' Ἐντεῦθεν ἀμειβόμενος τὸν Κάρολον ὁ Λέων

ἀναγορεύει κράτορα τῆς παλαιτέρας Ῥώμης,
καὶ στέφος περιτίθησιν ὡς οἱ Ῥωμαίων νόμοι.
Οὐ μὴν ἀλλὰ χρῆσάμενος καὶ νόμοις Ἰουδαίων,
ἐκ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἐλαίῳ τοῦτον χρίει,
οὐκ οἶδα τίσι λογισμοῖς ἢ ποίαις ἐπινοίαις.
Οὕτως ὁ πρῶν συνδεσμος τῶν πόλεων ἐρράγη·
οὕτω μητρός καὶ θυγατρὸς μέσον ἐπέστη σπάθη
διχάζουσα καὶ τέμνουσα μετὰ θυμοῦ ῥομφαίας
νεᾶνιν τὴν εὐπρόσωπον, τὴν νεωτέραν Ῥώμην,
ἐκ τῆς ῤυσσῆς καὶ παλαιᾶς καὶ τριπεμπέλου Ῥώμης.»

Ὁ δὲ σύγχρονος Θεοφάνης ἀδιαφόρως ὅπως οὖν μνημονεύει τοῦ πράγματος, εἰπὼν ἀπλῶς ὅτι ὁ Λέων, ἀνταμείβων τὸν Κάρολον δι' ἣν ἔλαβε παρ' αὐτοῦ προστασίαν, ἔστεψεν αὐτὸν εἰς βασιλέα Ῥωμαίων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου, χρίσας ἐλαίῳ ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, καὶ περιβαλὼν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ στέφος. Οὐδὲ εἶναι παράδοξος ἢ τοιαύτη τῶν συγχρόνων συγγραφέων ἀδιαφορία· πιθανώτατα οὔτε ὁ Λέων οὔτε αὐτὸς ὁ Κάρολος εἶχον τὴν συνειδήσιν τῶν μεγάλων ἀποτελεσμάτων τῆς πράξεως αὐτῶν, βεβαίως δὲ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα ἴσως ἐπῆλθον εἰμὴ μετὰ χρόνον μακρὸν, ἀν καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τῆς Εἰρήνης ἐπῆλθε γεγονός τι ἐπιτήδειον νὰ ὑποδείξῃ πῶς ἔτεινεν ἡ νέα αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις, ὡς θέλει δηλωθῆ ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν ἐπιλοίπων τῆς βασιλείας ταύτης συμβεβηκότων, εἰς ἣν ἐπανερχόμεθα.

Μετὰ τὴν καθαίρεσιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Σταυρακίου, ὁ εὐνοῦχος Ἄετιος ἀπέβη παντοδύναμος ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει. Καὶ αὐτὸς μὲν προεχειρίσθη ἡγεμὼν ἅπαντος τοῦ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν στρατοῦ, ἐν ᾧ συγκατελέγετο καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρὰ, τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Λέοντα, ὃν εἶχε σκοπὸν νὰ συζεύξῃ μετὰ τῆς Εἰρήνης καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ βασιλέα, διώρισε μονοστράτηγον Μακεδονίας καὶ Θράκης, συμπυκνώσας οὕτω εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν πραγματικὴν τοῦ κράτους δύναμιν. Τοῦτο ἦτο φυσικώτατον νὰ ταραξῇ τὴν Εἰρήνην, διότι σαφῶς ὑπεδήλου ὅτι ἐκινδύνευε νὰ στερηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἄετιου πάσης ἐξουσίας. Καὶ ἐνταῦθα ἀπεδείχθη ὅποσον ἀλλόκοτος ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς γυναικὸς ταύτης, καὶ ὅποσον ἀσύνητος ἡ πολιτεία. Διὰ νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἄκρους μεταρρυθμιστάς, ἐθυσίασε τὰ πολυτι-

μότερα τοῦ κράτους συμφέροντα. Ἐπειτα συνέχεται ὁπρωσοῦν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, ἀλλὰ κατεξάνισταται κατ' αὐτῆς ὁ ἴδιος υἱός· καὶ τότε αὕτη διὰ τὴν κατισχύσιν, συμπληροῖ τὴν θυσίαν τῶν δημοσίων συμφερόντων, παραδοθεῖσα εἰς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστὰς καὶ εἰς τὸν Σταυράκιον. Νικήσασα δὲ τὸν υἱόν, βλέπει ἐξεχειρόμενον κατ' αὐτῆς τὸν Σταυράκιον· καταβάλλει καὶ τοῦτον διὰ τοῦ Ἀετίου, ἀλλὰ ἤδη φοβεῖται τὸν Ἀέτιον καὶ ἀντὶ τῆς στηριχθῆ ἐπὶ τοῦ συνετοῦ καὶ μετριοπαθοῦς Ταρασίου, παραδίδεται ἔτι μᾶλλον εἰς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστὰς, καὶ εἰς τὴν χειρίστην αὐτῶν τάξιν, ἧτοι τοὺς μοναχοὺς, δι' ὧν εἶχε τὴν ἀδυναμίαν νὰ πιστεύῃ πάντοτε ὅτι θέλουσι σωθῆ τό τε κράτος καὶ αὐτή. Ὄθεν ἀπέλυσε τῆς φυλακῆς τὸν Πλάτωνα, κατηνάγκασε τὸν πατριάρχην νὰ ψιφίση τὸν ἀφορισμὸν τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ, τοῦ τελέσαντος τὸν δεῦτερον τοῦ υἱοῦ αὐτῆς γάμον καὶ ἀνεκάλεσεν ἐκ Θεσσαλονίκης τὸν Θεόδωρον, ἐξελθούσα μάλιστα πανηγυρικῶς εἰς προὔπαντήσιν αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἐγκατέστησεν αὐτὸν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς ἐν τῇ πολιτελεῖ μονῇ τοῦ Στουδίου, καὶ τοῦτο διότι ἡ τοῦ Σακκουδίωνος μονή, εἰς ἣν πρότερον ἀνήκον, κειμένη οὐ μακρὰν μὲν τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐκτὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς, δὲν παρεῖχεν ἀποχρῶσαν ἀσφάλειαν ἕνεκα τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τοσαύτην ἀθλιότητα εἶχε καταντήσει τὸ κράτος. Ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου ἠγείρετο πλησίον τῆς σημερινῆς πύλης Ναρλῦ, καὶ σώζεται μέχρι τοῦδε μετασκευασθεῖσα εἰς τουρκικὸν εὐκτήριον οἶκον, ὀνομαζόμενον Ἐμίρ-Ἀχῶρ-Τζαμισί. Ἐγένοντο μὲν ἐκτοτε ἐν αὐτῇ πολλὰ προσθήκαι καὶ ἐπισκευαί, ἀλλὰ διακρίνεται πάντοτε τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σχῆμα, καὶ οὐκ ὀλίγοι ἴστανται ἔτι πολυτελεῖς αὐτῆς κίονες. Ἡ μονὴ εἶχεν ὀνομασθῆ οὕτως ἀπὸ τοῦ πρώτου κτίτορος, τοῦ πατριάρχου καὶ ὑπάτου Στουδίου, ἐνὸς τῶν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς εἰς τὴν νέαν Ῥώμην ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μετοικισθέντων συγκλητικῶν. Ἐφημιζέτο δὲ διὰ τε τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς καὶ τὰ πολύτιμα κειμήλια τὰ ὁποῖα περιεῖχε· δι' ὃ πολλοὶ ἐτάφησαν ἐν αὐτῇ ἐπίσημοι ἄνδρες· καὶ ἐκεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνεπαύετο ὁ περιφανῆς μάγιστρος Βῶνος, ὁ ἐπὶ Ἡρακλείου τοσοῦτον συντελέσας εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως, κατὰ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἀβάρων καὶ τῶν περσῶν. Ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' ὅτε, ἂν δὲν κατηργήθησαν τὰ μοναστήρια περιεστάλη ὁμῶς πολὺ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτοῖς βιούντων ἀργῶν ἀνθρώπων, δὲν παρέμειναν ἐν τῇ μονῇ ἐκείνῃ εἰμὴ δώδεκα μόνον μοναχοί. Νῦν

δὲ διὰ τῆς προστασίας τῆς Εἰρήνης συνεσωρεύθησαν πάλιν αὐτόθι 1000 περίπου ἄνδρες, ἐγκαταλιπόντες τὰ καθήκοντα τοῦ πρακτικοῦ βίου, καὶ ἰδίως τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐνῶ τὸ κράτος ἔπασχε τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν πολεμίων.

Πλὴν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος ἡ Εἰρήνη ἐνόμισεν ὅτι ὀφείλει νὰ περιποιηθῆ, ἐκ παντὸς τρόπου καὶ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄχλον. Ὅθεν ἐδωρήσατο εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτεύουσας μέρος τῶν ὀφειλομένων φόρων καὶ κατέστησεν ἐν αὐτῇ μετριωτέρας τὰς τιμὰς τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῶν τροφίμων, καταργήσασα τὰ τέλη τὰ ὑποῖα ἐπλήρωνον πρότερον πάντα ταῦτα καταπλέοντα διὰ τοῦ Βοσπόρου μὲν ἐν τῷ τελωνεῖο τοῦ Ἱεροῦ, διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου δὲ ἐν τῷ τελωνεῖο τῆς Ἀβύδου. Ἄλλ' ἡ παράλογος αὕτη πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτεύουσας ἐλευθεριότης, καὶ ἡ οὐδὲν ἤττον ἄτοπος ἐμφύχωσις τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, ἀντὶ νὰ σώσωσι τὴν Εἰρήνην, ἀπ' ἐναντίας ἐπέσπευσαν τὴν καταστροφὴν αὐτῆς. Ἡ δυσἀρέσκεια τοῦ στρατοῦ κῆρξεν διὰ τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τὴν δεθεῖσαν ἐκ νέου εἰς τὸν μοναστηριακὸν θεσμόν, τὸν ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἶχε τοσοῦτον περιστείλει χάριν τῶν σπουδαιότερων τοῦ κράτους συμφερόντων. Οἱ δὲ ἐπιφανέστεροι τῆς πολιτείας λειτουργοὶ διετέλουν πρὸς τούτοις δυσηρεστημένοι διὰ τὴν κατάργησιν ἐκείνην πόρων τοσοῦτω μᾶλλον ἀναγκαίων τότε εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὅσῳ τὸ ταμεῖον τοῦτο ἐστερεῖτο πολλῶν ἐκ τῶν εἰσπράξεων αὐτοῦ, ἐνεκα τῶν ἀδιαλείπτων κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν. Ὅθεν ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς ὁ εὐνοῦχος Ἀέτιος ἐγύμνου τὴν Εἰρήνην ἀπὸ πάσης πραγματικῆς ἀρχῆς, ἀφ' ἑτέρου ὁ γενικὸς λογοθέτης Νικηφόρος, ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν ἦτοι ἀρχηγὸς τῆς αυτοκρατορικῆς φρουρᾶς Νικήτας, καὶ ἄλλοι πλείστοι πατρίκιοι καὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν μερίδα τῶν μετρίων μεταρρυθμιστῶν, παρεσκευάζον τὴν ὀλοσχερῆ αὐτῆς καθαίρεισιν. Ἐπετάχυνε δὲ, ὡς φαίνεται, τὴν καθαίρεισιν ταύτην γεγονὸς τι συνδεόμενον μετὰ τῆς πρὸ μικροῦ μνημονευθείσης ἀνιδρύσεως τῆς δυτικῆς αυτοκρατορίας. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας, ἅμα στεφθεὶς ἐν Ῥώμῃ τῷ 800, ἀπεφάσισεν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐχθροπραξίας, νὰ συζευχθῆ μᾶλλον μετὰ τῆς Εἰρήνης, ἵνα ἐνώσῃ τὰ ἔθνη καὶ τὰ ἐσπέρια, ὡς λέγει Θεοφάνης. Καὶ ἔπεμφε τῷ ὄντι ἐπὶ τούτῳ πρεσβείαν τῷ 802 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τοῦτο τοῦλάχιστον λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι, διότι οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι δὲν μνημονεύουσι τοῦ

πράγματος, οἱ δὲ νεώτεροι ἱστορικοὶ διστάζουσι νὰ ὑπολάβωσιν αὐτὸ ὡς βέβηχον. Ἄλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν βλέπομεν διὰ τί νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν πρότασιν τοῦ Καρόλου, ἀφοῦ τοσοῦτον σαφῶς καὶ ἐπανειλημμένως βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Θεοφάνους καὶ τῶν μεταγενεστέρων Κεδρηνοῦ καὶ Ζωναρᾶ. Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι ὁμολογοῦσιν ὅτι συνεχεῖς ἦσαν ἀπὸ τινῶν ἐνιαυτῶν αἱ μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Καρόλου σχέσεις, καὶ ἀναφέρουσι διαφόρους ἀμοιβαίας πρεσβείας, ἰδίως δὲ τὴν ἐν ἔτει 802 σταλεῖσαν πρὸς τὴν Εἰρήνην· ἡ δὲ ἀποσιώπησις τῆς εἰδικῆς περὶ γάμου προτάσεως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἀποτυχίας τῆς περὶ τούτου διαπραγματεύσεως.

Ὅπως δὴ ποτε ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ ὅτι ἡ βασίλισσα ἦτο πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῆ τὴν πρότασιν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς κανένα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγιστάνων. Ὅθεν ὁ μὲν Ἀέτιος ἐζήτησε νὰ βιάσῃ αὐτὴν νὰ συζευχθῆ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λέοντος, οἱ δὲ περὶ τὸν Νικηφόρον προλαβόντες τὸν εὐνοῦχον διέπραξαν τὸ τόλμημα αὐτῶν τὴν 31 ὀκτωβρίου 802, περιορίσαντες μὲν τὴν βασίλισσαν διὰ φρουρῶν ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Ἐλευθερίου, ὅπου συνέβη νὰ διατελῆ τὴν νύκτα ἐκείνην, ἀναγορεύσαντες δὲ βασιλέα τὸν Νικηφόρον ἐν τῷ μεγάλῳ παλατίῳ, ὅπου μετέφεραν τὸ πρωτὶ καὶ κατέκλεισαν τὴν Εἰρήνην. Μετ' ὀλίγον δὲ συνελθόντος ἅπαντος τοῦ πλήθους εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐστέφθη ὁ Νικηφόρος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, ὅστις κλίτοι δημιούργημα ὦν τῆς Εἰρήνης, ἐγκατέλιπεν αὐτὴν πειθόμενος ὅτι ἐὰν ἐξηκολούθει κυβερνῶσα τὰ πράγματα, τό τε ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία ἤθελον ἐκτεθῆ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον· ὅθεν ἀδίκως ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνὸς καλοῦσιν αὐτὸν ἕνεκα τούτου ἐπάρατον. Ἐν τούτοις ὁ Νικηφόρος τὴν ἐπιούσαν παραλαβὼν τινὰς τῶν πατρικίων, προσῆλθε πρὸς τὴν πρῶην βασίλισσαν, καὶ βεβαιώσας ὅτι προεχειρίσθη ἅκων εἰς τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα, ὑπεσχέθη ὅτι θέλει περιποιηθῆ αὐτὴν ἐκ παντὸς τρόπου· ἡ δὲ, καταπτοηθεῖσα, προσεκύνησεν αὐτὸν ὡς βασιλέα, καὶ παρεκάλεσε, φειδόμενος τῆς ἀσθενείας αὐτῆς, νὰ τῇ ἐπιτρέψῃ νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ Ἐλευθερίου βασιλεῖα. Ὁ Νικηφόρος συνήνεσεν, ὡς λέγουσι, κατ' ἀρχὰς εἰς τοῦτο, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι αὕτη θέλει ἀποκαλύψει ὄλους τοὺς θησαυροὺς αὐτῆς. Ἄμα ὁμως τούτου γενομένου, ὁ νέος βασιλεὺς, ὅστις ἤξευρεν ἐκ μακρᾶς πείρας ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει διατριβὴ τῆς Εἰρήνης οὐδεμίαν ἐπηγγέλλετο αὐτῷ ἀσφάλειαν, ἐξώρισεν αὐτὴν εἰς Πρίγκηπον καὶ

μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Λέσβον, ὅπου ἡ Εἰρήνη ἀπέθανε τῇ 9 αὐγούστου τοῦ ἀκολούθου ἔτους.

Ἡ Εἰρήνη γεννηθεῖσα καὶ ἀνατραφεῖσα ἐν Ἀθήναις, ἦτοι ἐν πόλει ἣτις ἦτο τὰ μάλιστα ἀλλοτρία πρὸς πᾶσαν θρησκευτικὴν καινοτομίαν, συνεπήγαγε μεθ' ἑαυτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν πεποιθήσεις αἵτινες ἐπενήργησαν εἰς ἅπαντα αὐτῆς τὸν βίον. Εἶπομεν καὶ ἄλλοτε, ὅτι δὲν γνωρίζομεν τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐξελέξατο αὐτὴν ὡς νύμφην ἐπὶ τῷ υἱῷ καὶ διαδόχῳ τῆς βασιλείας, ἀλλ' ἐὰν ἤλπισεν ὅτι ἡ νέα ἐκείνη, γνωρίσασα ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς αἰτίας αἵτινες ὑπηγόρευσαν τὴν μεταρρυθμίσιν, καὶ τὰ ἀγαθὰ ὅσα αὕτη ἐπηγγέλλετο εἰς τε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, θέλει ἔπειτα διαδώσει διὰ τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων τὰς νέας δοξασίας ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἐπλανήθη παραδόξως. Ἡ Εἰρήνη οὐ μόνον εὐδέποτε ἠσπᾶσθη ἐγκαρδίως τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ καὶ αἰείποτε ἠγωνίσθη νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ἣν ὑπελάμβανε τοσοῦτον ἀπαραίτητον εἰς σωτηρίαν τῆς τε ἑαυτῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κόσμου ὀλοκλήρου, ὥστε κατήντησε νὰ νομίζῃ ὅτι δικαιοῦται νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἐπιγενομένων καινοτομιῶν, διὰ παντὸς τρόπου ἀγαθοῦ ἢ πονηροῦ, πεποιθυῖα ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τούτου ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ πᾶσαν οἰανδῆποτε παράβασιν τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων χάριν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου γενομένην. Ὅθεν ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποκριθῇ ἐνώπιον τοῦ πενηθεροῦ ὅτι ἀποδέχεται τὰς δοξασίας αὐτοῦ, καὶ νὰ ὀρκισθῇ μάλιστα ὅτι θέλει τηρήσει αὐτὰς ἀπαρασαλεύτως. Ἐπειτα δὲ, θανόντος τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ὠφελήθη ἐκ τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος τοῦ συζύγου αὐτῆς Λέοντος Δ' ἵνα ὑποσκάψῃ ἀφανῶς τὸ νέον οἰκοδόμημα, μέχρις οὐ ἐκλιπόντος καὶ τοῦ Λέοντος ἐπεχείρησεν ἀπροκαλύπτως τὴν καθάρεισιν ὀλοκλήρου τοῦ ἔργου ἐκείνου. Ἐπὶ τούτῳ δὲ, ἐπειδὴ ἔβλεπε τοὺς τε ἀνδραδέλους αὐτῆς καὶ τὸν ἴδιον υἱὸν ὀρεγομένους νὰ καταλάβωσι τὴν ἀρχὴν καὶ ἐπερειδομένους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐπὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, κατέστησεν ἀλληλοδιαδόχως ἐκποδῶν ἅπαντας τούτους τοὺς οἰκείους, μὴ ἐνδοιάσασθαι νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα καὶ εἰς ὅ,τι ἱερώτατον καὶ ἀγαπητότατον ἔχει μήτηρ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Τοσοῦτον δὲ ἀλλόκοτοι ἦσαν αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῆς δοξασίαι, ὥστε, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶν, ἤλπισε νὰ ἀποπλύνῃ

ἐαυτὴν τῆς ἀμαρτίας ἐκείνης πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων φόρων.

Καὶ τοῦτο μὲν τὸ κατὰ τοῦ ἰδίου υἱοῦ ἀνοσιούργημα αὐτοὶ οἱ φίλτατοι αὐτῆς χρονογράφοι, ὅ,τε πρὸ μικροῦ μνημονευθεὶς Γλυκᾶς, καὶ ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνὸς, μάλιστα δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς, κατεδίκασαν πικρότατα. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἄλλη αὐτῆς πολιτεία εἶναι πρέπον νὰ κατακριθῆ οὐδὲν ἤττον αὐστηρῶς. Τῷ ὄντι ἐὰν εἴχομεν ἐτι χρεῖαν ἀποδείξεως τοῦ πόσον ἀναγκαίη ἦτο ἡ μεταρρυθμισίς, ἀρκεῖ νὰ ρίψωμεν ἐν τελευταῖον βλέμμα εἰς τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν, εἰς ἣν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἐπιχειρήσασα νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' βασιλίσσα Εἰρήνη. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ ἀνόρθωσις τῶν εἰκόνων, ὅπως ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, οὐδόλως προσέβαλλε τὰς οὐσιώδεις ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, τοῦλάχιστον τῶν μετριωτέρων αὐτῆς ὀπαδῶν. Ἄλλ' ὁ Λέων Γ', καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε', παρεκτός τῆς τῶν εἰκόνων καταργήσεως, ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλας πολλὰς καινοτομίας ἐπιτηδεῖας νὰ τονώσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ ἀνορθώσωσιν αὐτὸ ἀπὸ τῆς ποικίλης ἐκλύσεως εἰς ἣν εἶχε περιπέσει. Ἐπεχείρησαν τὴν ἐλάττωσιν τῶν μοναστηρίων, τὴν ἐκ μέσου ἀφαίρεσιν πολλῶν περὶ τὰ ἐξωτερικὰ τῆς πίστεως σύμβολα καταχρήσεων, τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ κλήρου, τὴν κατάλυσιν τῆς δουλοπαρρικίας, τὴν ἐπὶ τὸ εὐαγγελικώτερον ρύθμισιν τῆς οἰκογενείας, τὴν καθιέρωσιν τῆς ἀνεξίθρησκειας, τὴν ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀπομάκρυνσιν τῶν εὐνούχων, τὴν ἀπὸ τῆς ξενικῆς τοῦ πάπα δικαιοδοσίας ἀφαίρεσιν πολλῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἀρχῶν ὑγιειντέρων εἰς τὴν ἔγγειον φορολογίαν. Ἄν ἡ Εἰρήνη ἤρκειτο εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὰς εἰκόνας κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὄχι μόνον δὲν ἤθελεν ἐλαττώσει τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἄλλων ἐκείνων καινοτομιῶν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἤθελεν ἴσως ἀσφαλίσαι τοὺς καρπούς αὐτῶν, κατευνάζουσα τὸν ὑπὸ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων παραχθέντα μέγαν σάλον. Δυστυχῶς δὲν περιορίσθη εἰς μόνον τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα· ἀλλὰ παρέλυσε τὸν στρατὸν, ἐθύσασε τὰ σπουδαιότερα ἐξωτερικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα, κατήργησε παραλόγως πολλοὺς ἀπαραιτήτους φόρους, ἐπολλαπλασίασε τὰ μοναστήρια, κατέ-

στησε τὴν κυβέρνησιν ὑποχείριον τῶν μοναχῶν, καὶ παρέδωκε τὰ πράγματα εἰς χεῖρας ἀνδρῶν ἀνικάνων, καὶ πρὸ πάντων εἰς πολλοὺς εὐνούχους, τῶν ὁποίων αἱ καταχρήσεις καὶ αἱ βραδιουργίαι οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν πτώσιν αὐτῆς, καθ' ἃ ὀρθῶς παρατηροῦσιν ὅλοι οἱ χρονογράφοι, ἰδίως δὲ ὁ Κεδρηνός, ὅστις ἐν τῇ ἀγανακτῆσει αὐτοῦ κατὰ τῶν ὀλεθέρων ἐκείνων τῆς πολιτείας ἐπιφέρει τοὺς ἀξιομνημονεύτους τούτους λόγους· «οὕτω αἱ τῶν κακίστων εὐνούχων βουλαὶ τοὺς οἰκείους δεσπότας καὶ εὐεργέτας διαλυμαίνονται, ὥστε Χρυσάοριον τὸν πάλαι θαυμασιώτατον εἶπεῖν πρὸς τινα τῶν μεγάλων, ὅτι, εἰ μὲν ἔχεις εὐνούχον φόνευσον, εἰδ' οὐκ ἔχεις ἀγόρασον καὶ φόνευσον.» Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τοιούτου τῆς Εἰρήνης πολιτεύματος. Ἡ μικρὰ Ἀσία περιῆλθεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἀράβων, ἡ Θράκη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Βουλγάρων, ἐν τῇ δύσει ἰδρύθη νέα ἰσχυρὰ αὐτοκρατορία, ὁ πάπας ἐκυριάρχησε τῆς μέσης Ἰταλίας, τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο κενόν, καὶ τὸ κράτος περιέστη εἰς τοσαύτην ἀτονίαν καὶ τοσαῦτον ἐξευτελισμὸν, ὥστε αὐτὸς ὁ Ταράσιος ἐνόμισε καθῆκον αὐτοῦ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καθαίρεσιν τῆς ἀνικάνου καὶ θρησκομανοῦς ἐκείνης κυβερνήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περιόδου.

Νικηφόρος. Μεγαήλ Α΄.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ μερὶς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως ἦτο σφόδρα διεσπασμένη καὶ τεταπεινωμένη. Ἐκ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, οἱ τινες ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄ ἦσαν τοσοῦτον πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῷ στρατῷ, ἐν τῷ κλήρῳ, καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ, οἱ μὲν ἐξέλιπον, οἱ δὲ συνεβιάσθησαν πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας εἴτε ἀπελπισθέντες εἴτε ἔνεκα προσωπικῶν συμφερόντων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἰσχυρεν ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις δὲν ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἔρχει πρὸς τοῦτο ἡ διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ. Οἱ πρεσβεύοντες τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ ἄνθρωποι εἶναι οἱ καταβαλόντες τὴν Εἰρήνην, καὶ καταλαβόντες ἤδη τὰ πράγματα διὰ τοῦ προΐσταμένου αὐτῶν Νικηφόρου. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν

νὰ διαζήσωσιν ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς, ἡ δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων μερίδων πάλῃ ἀποτελεῖ τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς ὅλης τοῦ Νικηφόρου βασιλείας.

Πρὸ πάντων ὁ νέος βασιλεὺς ἐδέησε νὰ κανονίσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν τῆς δύσεως δυνάστην, τοῦ ὁποῖου οἱ πρὸς τὴν Εἰρήνην πρέσβεις ἦσαν ἔτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅτε συνέβη ἡ καθαίρεσις τῆς βασιλίσσης ταύτης. Ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, οἱ πρέσβεις οὗτοι σκοπὸν εἶχον, τοῦλάχιστον καθ' ἃ ἱστοροῦσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι, νὰ προτείνωσι τὸν γάμον τοῦ Καρόλου μετὰ τῆς Εἰρήνης· οἱ δὲ δυτικοὶ τοῦτο μὲν ἀποσιωπῶσι, λέγουσι δὲ ὅτι ἡ πρεσβεία αὕτη ἤλθεν ἵνα κανονίσῃ τὰς μεταξὺ Φράγκων καὶ Ἑλλήνων σχέσεις εἰς τὰς μεθουρίου χώρας τῆς Ἰστρίας, τῆς Δαλματίας καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας. Ὅπως δ' ἴποτε περὶ τοῦ πρώτου ζητήματος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ λόγος, ἡ δὲ ῥύθμισις τοῦ δευτέρου δὲν κατωρθώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει εἴτε διότι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων δὲν εἶχον πᾶσαν πρὸς τοῦτο πληρεξουσιότητα, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος ἀφοῦ περιεποιήθη διὰ πλουσίων δώρων τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Καρόλου, διώρισε τρεῖς ἰδίους πρέσβεις, τὸν μητροπολίτην Μιχαήλ, τὸν ἀββᾶν Πέτρον, καὶ τὸν πατρίκιον Κάλλιστον, τοὺς ὁποῖους συνεξέπεμψε μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἡγεμόνος τῆς δύσεως, ἵνα μεταβάντες παρ' αὐτῷ συμβιβάσωσι τὰς ὑφισταμένας διαφοράς. Οἱ πρέσβεις εὗρον τὸν Κάρολον διατεθειμένον εἰς πᾶσαν εὐλογον πρὸς τὸν Νικηφόρον παραχώρησιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐπεθύμει καὶ ἠλπίζε νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τούτου τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ νέου αὐτοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος. Συνωμολογήθη λοιπὸν εὐχερῶς συνθήκη, δι' ἧς ἐπετράπησαν εἰς τὸν Νικηφόρον αἱ παράλιαί τῆς Ἐνετίας καὶ τῆς Δαλματίας πόλεις καὶ ἡ εἰρηνικὴ τῆς κάτω Ἰταλίας κατοχὴ, διατηρουντος τοῦ Καρόλου τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κατακτήσεις, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀναγνώρισεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς δύσεως οὐδεὶς ἐγένετο ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ λόγος. Τινὲς εἰκάζουσιν ὅτι ἐδόθησαν περὶ τούτου προφορικαὶ ὑποσχέσεις. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν.

Οὐδὲν ἤττον κατεπίγουςα ἦτο ἡ εὕρεσις χρηματικῶν πόρων, διότι τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο παντελῶς κενόν. Ἐκ τοῦ προχείρου ἐχρησίμευσαν εἰς τοῦτο οἱ θησαυροὶ τῆς Εἰρήνης, συγχρόνως δὲ ὁ Νικηφόρος ἔστησε δικαστήριον ἐν Μαγναύρα, ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου ἐκάλεσε πάν-

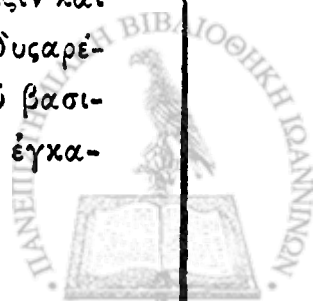
τας ὅσοι ἠδικήθησαν διὰ τῶν καταπίεσεων καὶ τῶν καταχρήσεων τῶν φίλων τῆς Εἰρήνης, ἀναγκάσας τοὺς παραβάτας τούτους τῶν κατηκόντων αὐτῶν ἄρχοντας νὰ πληρώσωσι τὰ παράνομως εἰσπραχθέντα. Ἡ δικαιοσύνη τῆς πράξεως ταύτης ἤθελεν ἀποβῆ βεβαίως πληρεστέρα, εἰὰν τὰ χρήματα ἀπεδίδοντο εἰς ἐκείνους παρ' ὧν ἐλήφθησαν διὰ τὰς κατεπειγούσας ὁμως ἀνάγκας τοῦ ταμείου ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι δικαιούται νὰ τιμωρήσῃ τὴν κατάχρησιν πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου καὶ οὐχὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος.

Ἄλλ' οἱ ἄκροι ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἔδωκαν αὐτῷ καιρὸν νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω· περὶ τὰ μέσα τοῦ 803 κατέπεισαν τὸν στρατηγὸν τῶν ἀνατολικῶν Βαρδάνιον νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ νὰ ἀναγορευθῆ βασιλεὺς. Ὁ στρατηγὸς Βαρδάνιος, ὅστις ἔφερε τὸ παράδοξον τότε ἐπώνυμον *Τουρκος*, εἶχε πρὸ μικροῦ διαπρέψει εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνα, ἦτο κατὰ τὰ ἄλλα ἀνὴρ χρηστός, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔδειξε περὶ τὴν διάπραξιν τοῦ ἐπιχειρήματος εἰς ὃ ἠθέλησαν νὰ τὸν μεταχειρισθῶσιν ἐπιτηδειότητα καὶ ἰδίως οὐδόλως· ὡς φαίνεται, ἐγίνωσκε τὸ πνεῦμα τοῦ στρατοῦ τοῦ ὁποίου προΐστατο. Οἱ παρασκευάσαντες τὴν στάσιν ταύτην ἐχθροὶ τοῦ Νικηφόρου, συνεννοηθέντες μετὰ τινῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ, κατώρθωσαν μὲν νὰ ἀναγορευθῆ ὁ Βαρδάνιος ἐκ συναρπαγῆς βασιλεὺς, ὁ στρατὸς ὁμως οὗτος, ὅστις δὲν ἤθελε παντάπασιν νὰ γίνῃ ὄργανον τῶν ἐχθρῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἅμα ἐνόησε περὶ τίνος πρόκειται, οὐδόλως ἐπέμεινεν εἰς τὴν σκευωρίαν ταύτην. Πρῶτα τὰ ἀρμενιὰκά τάγματα ἐγκατέλιπον ἀμέσως τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν στρατηγὸν· τὰ δὲ λοιπὰ παρηκολούθησαν μὲν αὐτὸν μέχρι Νικομηδείας, ἀλλ' ἀντεπεξεληθόντος τοῦ βασιλέως Νικηφόρου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ δυνάμειν ἀποχρώσης, οἱ ἐπισημότατοι τῶν στρατηγῶν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ προσῆλθον πρὸς αὐτὸν, ὁ δὲ Βαρδάνιος ἠναγκάσθη δύο μόλις μῆνας ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεώς του νὰ ζητήσῃ ἀμαχητὶ συγγνώμην. Καὶ ἐδόθη μὲν αὐτῷ πᾶσα περὶ ἀπαθείας ὑπόσχεσις, ἐφ' ἣ ἐπερειδόμενος ἀπῆλθεν οὗτος, ἀφοῦ ἐνεδύσατο μοναχικὴν στολὴν καὶ μετωνομάσθη Σάββας, εἰς μοναστήριόν τι ὅπερ ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ εἶχεν οἰκοδομήσει, καὶ ἀπεφάσισε νὰ διαζήσῃ αὐτόθι ἐν εἰρήνῃ, ἀλλὰ μετὰ τινὰς μῆνας στρατιῶται· λυκαόνιοι, μεταβάντες εἰς τὴν νῆσον, ἐτύφλωσαν τὸν δυστυχῆ ἄνθρωπον. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπροξένησε θλιβεράν ἐντύπωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅτε πατριάρχης Ταράσιος, καὶ

πᾶσα ἡ σύγκλητος εἶχον προσυπογράψει ἐν τῷ περὶ ἀπαθείας ἐγγράφῳ τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἀπέστειλεν εἰς τὸν Βαρδάνιον. Ναὶ μὲν ὁ Νικηφόρος διέταξεν ἀμέσως αὐστηρὰν ἀνάκρισιν κατὰ τῶν λυκαονίων ἀξιώματικῶν, καὶ πολλὴν ἐπεδείξατο θλίψιν διὰ τὴν οἰκτρὰν ταύτην τῶν συντεθειμένων παραβίασιν, κατακλεισθεὶς ἐπὶ ἑπτὰ ὅλας ἡμέρας εἰς τὰ βασίλεια, ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν χρονογράφων βεβαιοῦσιν ὅτι τὸ κακούργημα ἐκεῖνο διεπράχθη κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἡ θλίψις ἦν ἐπεδείξατο ἦτο οἰκτρὰ προσποιήσις καὶ ὑποκρισία.

Ἐν γένει δὲ ἱστοροῦσι τὰ κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Βαρδανίου εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ βασιλέως. Ἀξιούσι λόγου χάριν ὅτι τὴν στάσιν προεκάλεσεν ἡ δυσαρέσκεια τοῦ λαοῦ ἕνεκα τοῦ φόρου τοῦ καλουμένου μὲν δικέρχτον, ἐπιβληθέντος δὲ χάριν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ πολλαχοῦ καταπεσόντος μακροῦ τείχους. Περὶ τοῦ φόρου τούτου, περὶ οὗ ἄλλως τε συγκεχυμένοι ὑπάρχουσιν εἰδήσεις, θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω ἐκτενέστερον, ἐνταῦθα δὲ παρατηροῦμεν μόνον ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ὁ στρατὸς ἤθελε δυσαρεστηθῆ ἕνεκα φόρου ὅστις σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ ὀλιγώτερον ἐπίπον· τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο ἄδικος. Ἄλλοι πάλιν προτείνουσιν ὡς ἀφορμὴν τῆς στάσεως οὐχὶ τὸν εἰδικὸν ἐκεῖνον φόρον, ἀλλὰ ἐν γένει τοὺς ἐπαχθεῖς δῆθεν φόρους δι' ὧν ἐπίεσεν, ὡς ἀξιούσιν, ὁ Νικηφόρος τὸ ὑπήκοον. Μετ' οὐ πολὺ θέλομεν τῷ ὄντι ἰδεῖ ὅτι ὁ Νικηφόρος ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς ποικίλας φορολογικὰς διατάξεις, ἵνα θεραπεύσῃ τὴν οικονομικὴν παραλυσίαν, εἰς ἣν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἀφροσύνη τῆς Εἰρήνης. Αἱ διατάξεις ὅμως αὗται δὲν εἶχον ἔτι ἐκδοθῆ ὅτε ἐγένετο ἡ τοῦ Βαρδανίου στάσις, καὶ ὑποτιθεμένου δὲ ὅτι ἦσαν ἐκδεδομένοι, δὲν ἐννοοῦμεν πάλιν διατὶ ὁ ἀνατολικὸς στρατὸς ἤθελε στασιάσει ἕνεκα φόρων, οἵτινες σκοπὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχον νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ χρείας. Τελευταῖον λόγον τοῦ κινήματος ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Νικηφόρος ἐστέρησε δῆθεν τὸν στρατὸν τῆς ὀφειλομένης αὐτῷ μισθοδοσίας. Τοῦτο ἂν ἦτο ἀληθές, ἠδύνατο καὶ μόνον νὰ ἐξηγήσῃ τὸ κίνημα τοῦ Βαρδανίου, ἀλλὰ δὲν φαίνεται παντάπασι πιθανόν. Ὁ Νικηφόρος, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, διὰ τοῦ στρατοῦ κυρίως ἤλπισε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν τε ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἀξίωμα τοῦ κράτους· πῶς ἄρα ἦτο δυνατόν νὰ δυσαρεστήσῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ κύριον ἐκεῖνο τῆς ὅλης αὐτοῦ βασιλείας ἔρεισμα; Καὶ ἔπειτα διὰ τί τὰ ἀρμενιακὰ στρατεύματα ἐγκα-

τέλιπον ἀμέσως τὸν Βαρδάνιον, ἅμα εἶδον αὐτὸν στασιάσαντα κατὰ τοῦ βασιλέως ; μήπως τὰ τάγματα ταῦτα ἦσαν εὐχαριστημένα διότι ἐστερήθησαν τοῦ ὀφειλομένου αὐτοῖς μισθοῦ ; καὶ διὰ τί ὁ ἐπίλοιπος στρατός οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν Βαρδάνιον ; Ὅλα ταῦτα ὑποδεικνύουσιν ἀποχρώντως ὅτι ὁ στρατός δὲν διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Νικηφόρον, ἐκ δὲ τῶν πρώτων τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξεων καὶ τῆς ἐπιμόνου ἀπεχθείας τῶν χρονογράφων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὴν στάσιν παρεσκεύασαν οἱ κατ' αὐτοῦ δυσηρεστημένοι παλαιοὶ ὀπαδοὶ τῆς Εἰρήνης, οἵτινες ἐνόμισαν ὅτι, οἰκειούμενοι τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ, θέλουσι παραπείσει ὁλόκληρον τὸν στρατὸν τοῦτον, ἀλλὰ ἠπατήθησαν εἰς τὰς ἐλπίδας αὐτῶν.

Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης βεβαίωσι, ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀφοῦ ὑπέσχετο εἰς τὸν Βαρδάνιον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι δὲν θέλει ἐπιβάλλει χεῖρα εἰς τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἔπειτα ἐγύμνωσεν αὐτὸν τῆς περιουσίας, ἐνῶ ἡ Χρονογραφία ἢ συγγραφεῖσα ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἢ περιγράψασα ἐν ἐκτάσει τὸν ἀσκητικὸν βίον δὴ διήγαγεν ἔκτοτε ὁ Βαρδάνιος, ῥητῶς λέγει, ὅτι οὗτος διένειμεν ἅπαντα τὸν πλοῦτον αὐτοῦ εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ἐπὶ τέλους περὶ τῆς εἰς τὸν Νικηφόρον ἀποδιδομένης τυφλώσεως τοῦ Βαρδανίου, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων, ὅτι, ἐπειδὴ ὠρισμένον τι γεγονός δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ ἡγεμόνος, ἐκ τούτου καὶ μόνου δὲν ἔπεται ὅτι ἐπράχθη ὑπ' αὐτοῦ. Τεθείσης τῆς ἐναντίας ἀρχῆς ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Λέοντος Δ' διενηργήθη ὑπὸ τῆς Εἰρήνης, ἣτις ἤθελε τρέξει τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν ὁ θάνατος ἐκεῖνος δὲν συνέβαινε τοσοῦτον ἐγκαίρως. Καὶ ὅμως τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπιστεύσαμεν ὅτι τοιαύτην κακουργίαν δὲν εἶχε διαπράξει ἡ Εἰρήνη, διότι οὐδεμία ἄλλη ἔνδειξις ὑπῆρχε περὶ τῆς ἐνοχῆς αὐτῆς. Ἐνώπιον δὲ τῆς συστηματικῆς τῶν χρονογράφων καταδρομῆς κατὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐπιτρέπεται τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐπέχωμεν περὶ τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν ὁσάκις δὲν περιβάλλονται δι' ἀποχρώντως βεβαιωμένων ἀποδείξεων. Μήπως οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι δὲν εἶπον ὡς βέβαιον ὅτι ὁ μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Νικηφόρου αἰφνιδίως ἀποθανὼν Νικήτας ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν, ὁ συμπράξας μετ' αὐτοῦ κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐτελεύτησε φαρμακευθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ φίλου ; Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ Θεοφάνης δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀναφέρῃ τὴν κατηγορίαν ταύτην εἰμὴ ὡς φήμην

ἀπλῆν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τυφλώσεως τοῦ Βαρδανίου ὁ Γενέσιος λέγει ὅτι οἱ λυκαόνιοι διέπραξαν αὐτὴν αἴτε ἀπαυθαδιαζόμενοι, εἶτε βασιλείῳ συνευδοκῆσει, καὶ αὐτῷ τῷ βασιλεῖ Νικηφόρῳ ἀρέσαι βουλόμενοι,» ὃ ἔστι λέγει ὅτι δὲν εἶναι παντάπασι βέβαιον ὅτι τὸ ἀμάρτημα ἐξετελέσθη κατ' εἰσῆγησιν τοῦ βασιλέως, καὶ ὑποδεικνύει διαφόρους ἐναντίας γνώμας, αἵτινες φαίνονται τόσῳ μᾶλλον πιθανώτεραι, ὅσῳ ὁ Νικηφόρος ἀνεδείχθη καθ' ὄλον αὐτοῦ τὸ στάδιον ἀνὴρ γενναῖος καὶ μεγαλόφρων.

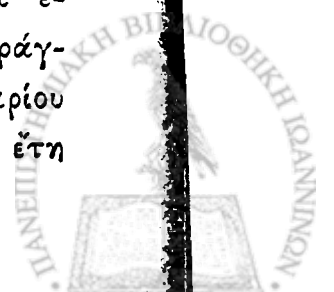
Τῷ ὄντι ἅμα ἀσφαλίσας ὁπωςοῦν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς δύο δεινότερους ἐξωτερικοὺς πολεμίους, τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀραβας, εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἐνόει τὴν τιμὴν τοῦ κράτους, καὶ ἤθελε νὰ τηρήσῃ τὴν τιμὴν ταύτην ἀλώβητον. Ἄν δὲν ἐπέτυχε πάντοτε, τὸ λάθος δὲν ὑπῆρξεν ἰδικόν του. Διὰ τὴν παραλυσίαν εἰς ἣν ἡ Εἰρήνη εἶχε φέρει τὰ πράγματα, τὸ κράτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιταχθῇ ἐπιτυχῶς εἰς τηλικούτους ἀντιπάλους. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἑαυτὸν τοῦλάχιστον ὁ Νικηφόρος ἠγωνίσθη ἐκθύμως, μὴ φεισθεὶς οὔτε τῆς ζωῆς αὐτοῦ οὔτε τῆς ἡσυχίας. Οὐδέποτε συναινέσας νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Φράγκων, ἀπηγόρευσε εἰς τὸν οἰκουμηνικὸν πατριάρχην νὰ ἔχῃ τὴν ἐλάχιστην σχέσιν πρὸς τὸν ἀρχιερεὰ τῆς Ῥώμης, ὅστις ἀποβαλὼν τὴν κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτόλμησε νὰ ἀπονεύμῃ εἰς ἕτερον τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Πρὸς δὲ τὸν Ἀραρὺν ἔγραψεν ἐπιστολὴν σύντομον δι' ἧς ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης συνομολογηθέντος φόρου· εἰς δὲ ὁ Ἀραρὺν ἀπήντησεν οὐδὲν ἥττον λακωνικῶς ὅτι θέλει κομίσαι αὐτὸς τὴν ἀπάντησιν. Δυστυχῶς ἡ ἀνωμαλία εἰς ἣν ἔφερε τὸν ἀνατολικὸν στρατὸν ἡ τοῦ Βαρδανίου στάσις, διηκούλυε τὴν ἐπίδρομὴν τοῦ Ἀραρὺν, ὅστις, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς Ἀραβας χρονογράφους, διότι οἱ Ἕλληνες οὐδὲν περὶ τούτου λέγουσι, προήλασε μέχρι τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἡρακλείας, οὐδὲ ἐπέισθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰμὴ ἐπὶ χρήμασιν. Ἀμα ὅμως ἐπιστρέψαντος τοῦ Ἀραρὺν εἰς Συρίαν ὁ Νικηφόρος, πάντοτε κατὰ τοὺς Ἀραβας, ἔλυσε τὰς γενομένας συμφωνίας, καὶ τότε ὁ καλῖφης διαπεράσας ἐν μέσῳ χειμῶνι τὸν χιονοσκεπῆ Ταῦρον, ἐνέβαλεν αὐθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἀντεπεληθόντος καὶ τοῦ Νικηφόρου συνεκροτήθη περὶ Κρᾶσον τῆς Φρυγίας μάχη μεγάλη. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ βασιλεὺς,

καίτοι μηδέποτε πρότερον διατελέσας στρατιωτικός, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων, ἔλαβε τρεῖς πληγὰς, δὲν ἐσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν, καὶ ἠττήθη μὲν ἐπὶ τέλους, ἀλλ' ἀφοῦ ἠγωνίσθη τοσοῦτον πεισματωδῶς, ὥστε ἀπέβαλε κατὰ τοὺς Ἀραβας τετρακισμυρίους ἄνδρας. Ἡ μάχη αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναφέρουσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι. Καὶ ἐπειδὴ οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον συμπάθειαν πρὸς τὸν Νικηφόρον, νομίζομεν ὅτι δὲν ἤθελον διστάσει νὰ ἀναφέρωσι τὴν πρώτην τοῦ Ἀαροῦν ἐπιδρομὴν, τὴν ταπεινῶσιν τοῦ Νικηφόρου καὶ τὴν λύσιν τῶν συνθηκῶν ὅθεν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν ταῦτα πάντα συνέβησαν ἀληθῶς ὅπως ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐκτίθενται. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν περὶ Κραῶσον μάχην διαφωνοῦσιν οὗτοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Οἱ Ἀραβες λέγουσιν αὐτὴν συγκροτηθεῖσαν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χειμῶνος, ἐνῶ κατὰ τοὺς Ἑλληνας χρονογράφους οἱ δύο στρατοὶ ἀντηγωνίσθησαν κατὰ μῆνα αὐγούστου τοῦ 804 ἔτους. Πλὴν τούτου δὲ μὲν Θεοφάνης λέγει ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀπέβαλε πολλοὺς, ὁ δὲ ἐμπαθέστερος, εἰ δυνατόν, Κεδρηνὸς βεβαιοῖ ὅτι μετ' αἰσχύνης ἠττηθεὶς ὑπέστρεψεν, οὐδεὶς ὅμως ἀναφέρει ὅτι ἔπεσον αὐτόθι 10,000 ἄνδρες, ὅπερ, ἂν ἦτο ἀληθές, προθύμως ἤθελον διασαλπίζει οἱ χρονογράφοι μας. Καὶ ἔπειτα ἐὰν ἡ νίκη τοῦ Ἀαροῦν ἦτο ἄλογοι, διατὶ νὰ ἐπιστρέψῃ οὗτος εἰς τὰ ἴδια ἀντὶ νὰ προελάσῃ μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, ὠφελοῦμενος ἐκ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης πανωλεθρίας; Κατὰ τοὺς Ἀραβας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Συρίαν, διότι ἐξαρράγησαν αὐτόθι ἐπικίνδυνοι ἐμφύλιοι ταραχαί. Ἀλλ' ὅσον ἐπικίνδυνοι καὶ ἂν ἦσαν αἱ ταραχαὶ αὗται, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ δώσωσιν αὐτῷ καιρὸν νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν Νικηφόρον νέους τινὰς ἐπαχθεῖς ὄρους, εἰς τοὺς ὁποίους οὗτος ἤθελε βεβαίως ὑποκύψει μετὰ τοσοῦτον δεινὴν ἦτταν, ἐὰν τῷ ὄντι ἡ ἦττα ἦτο τοσοῦτον δεινὴ. Ἀπεναντίας δὲ βλέπομεν τὸν καλίφην ἐπανακάμπτοντα μὲν εἰς τὰ ἴδια, μηδὲν δὲ λαβόντα ἀπὸ τῆς νίκης κέρδος. Καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὰς πρώτας ἐκεῖνας ἐν Συρίᾳ ταραχὰς ἐπῆλθον ἕτεραι ἀνωμαλῖαι ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει, ὁ Νικηφόρος ἐξεδικήθη τὰς προηγουμένας τοῦ Ἀαροῦν δηλώσεις, ἐπιχειρήσας εἰς τὴν περὶ Μόψου ἐστίαν καὶ Ἀνάζαρβον χώραν, ἐπέκεινα τοῦ Ταύρου, ἐπιδρομὴν μεγάλην. Μόλις δὲ μετὰ δύο ἔτη ἦτοι τῷ 806 ὁ Ἀαροῦν ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν εἰσῆλασεν αὐθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν μετὰ 130,000 ἀνδρῶν κατὰ τοὺς Ἀραβας, κατὰ δὲ

τὸν Θεοφάνην μετὰ 300,000. Εἰς τὴν ὑπέρογκον ταύτην δύναμιν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιταχθῆ ἐκ τοῦ συστάδην ὁ Νικηφόρος, οὐδὲ νὰ διακωλύσῃ τὴν ὑπὸ αὐτῆς κατάληψιν πόλεων τινων καὶ φρουρίων, οὐχ ἦττον ὅμως προεκινδύνευσε περιφανῶς, ἔσωσεν οὐκ ὀλίγας πόλεις, ἔστησε πολλὰ τρόπαια κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Θεοφάνους ὁμολογίαν, καὶ τότε μόνον καθυπέβαλε προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ὅσῳ δὲ βαρεῖαι καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀραοῦν, ὁ Νικηφόρος ἐνόμισε συνετόν νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ μικρὸν εἰς αὐτὸς ἐξαγοραζόμενος τὸν καιρόν. Ὅθεν συνωμολογήθη εἰρήνη ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὅροις· ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ἐγκαταλείπει τὰς ἐπέκεινα τοῦ Ταύρου τῆς Συρίας χώρας, ὅτι δὲν θέλουσιν ἀνεγείρει τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καταστραφέντα φρούρια, ὅτι θέλουσι πληρώνει κατ' ἔτος 30,000 χρυσᾶ νομίσματα καὶ τὸ δεινότερον, ὅτι τρία νομίσματα θέλει καταβάλλει ἰδίᾳ ὁ βασιλεὺς καὶ τρία ἕτερα ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς κεφαλικὸν φόρον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ταπεινωτικὸς, διότι ὁ κεφαλικὸς φόρος κατεβάλλετο ἐντὸς τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους ὑπὸ τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων ὡς σημεῖον τῆς ὑποταγῆς αὐτῶν· ὥστε ὁ καλίφης Ἀραοῦν ἠδυνήθη νὰ καυχηθῆ ὅτι καθυπέταξε τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἔφ' οὗ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου ἐκεῖνου. Ἀλλὰ αἱ συνθήκαι αὗται δὲν διήρκεσαν πολὺ. Ἄμα ἀπελθόντος τοῦ καλίφου, ὁ Νικηφόρος ἤρχισε παραυτίκα νὰ ἀνορθοῖ τὰ ἐντὸς τοῦ Ταύρου καταστραφέντα φρούρια. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀραοῦν, μαθὼν τὰ πραττόμενα, ἐξαπέστειλε στρατὸν ὅστις ἀνέτρεψεν αὐτίς ἐν τῶν φρουρίων ἐκείνων, τὴν Θήβασαν, ὁ δὲ στόλος αὐτοῦ ἐπιχειρήσας ἐπιδρομὴν εἰς Κύπρον ἀπήγαγεν ἐξ αὐτῆς πολλοὺς αἰχμαλώτους, καὶ πάλιν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 807 ἕτερος στόλος ἐδῆωσε τὴν ὑπαιθρον τῆς Ρόδου χώραν, ἀλλ' ἐπὶ πολλὰ μετέπειτα ἔτη οὐδεμία ἄλλη σπουδαία ῥῆξις μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ χριστιανῶν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὁ δὲ Νικηφόρος ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ σκοπὸν, διότι ἀπῆλλαξε τὸ κράτος τοῦ φόρου ἐν ἐπὶ Εἰρήνης ἐτέλει πρὸς τὸν καλίφην.

Αἱ ποικίλαι δυσχέρειαι τὰς ὁποίας ἐκληροδότησεν ἡ βασίλισσα ἐκείνη εἰς τὸν διάδοχον αὐτῆς, ἀνεφάνησαν καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα, οὐδὲν ἦττον ἢ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις. Τῇ 25 φεβρουαρίου 806 ἀπεβίωσεν ὁ πατριάρχης Ταράσιος ἀφοῦ ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἐν ἔτη

ἐποίμανε τὴν ἐκκλησίαν μετὰ πάσης μετριοπαθείας καὶ συνέσεως. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος συνέπραξε μὲν μετὰ πλείστου ζήλου εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ ἐφρόντισεν ὥστε διὰ τοῦ ὄρου τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου ἢ τῶν εἰκόνων προσκύνησις νὰ ἀποβάλη ὅσον ἔνεστι πάντα χαρακτῆρα λατρείας ἀσυμβιβάστου πρὸς τὸ ἀληθές πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἐνόμισε μὲν πρέπον νὰ ἐπαναλάβῃ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ ὡς οὐδείς ἄλλος ἠγωνίσθη νὰ περιστείλῃ τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως τούτου, καὶ ὅταν εἶδεν αὐτὸν στασιάσαντα κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἀνακηρύξαντα ἕτερον αὐτοκράτορα τῆς δύσεως, διέκοψε πᾶσαν πρὸς τὸν ἀδιόρθωτον ἐκεῖνον συνάδελφον κοινωνίαν. Δὲν ἐνόησε δὲ ποτὲ νὰ γίνῃ ὄργανον τῶν ὀλεθρίων ἀπαιτήσεων τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, καὶ εἰς πάσας τούτου τὰς ἐριδας πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν, συνετάχθη μετὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης. Τελευταῖον δὲν συνέπραξεν εἰς τὴν ὀλοσχερῆ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀνατροπὴν, καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὴν τὴν Εἰρήνην, ἅμα ἐπίσθη ὅτι ἐκ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τὸ κράτος περιέστη εἰς ἐμφανῆ κίνδυνον.

Ἡ στέρησις τοιοῦτου πατριάρχου κατετάραξε τὸν βασιλέα Νικηφόρον, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐξετίμα τὰς χριστιανικὰς καὶ πολιτικὰς τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὰς καὶ ἐγίνωσκεν ὀπόσον δυσχερῆς θέλει ἀποδοῖ ἢ ἀντικατάστασις αὐτοῦ. Μετὰ τινα σκέψιν ἐξελέξατο τὸν ὑποψήφιον αὐτοῦ, οὐχὶ μεταξὺ τῶν μοναχῶν, τοὺς ὁποίους ἐγίνωσκεν ἅπαντας ἀσπόνδους πολεμίους τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ οὔτε μεταξὺ τῶν ἀρχιερέων, ὧν ἄλλοι μὲν ἐτάσσοντο μετὰ τῆς μιᾶς καὶ ἄλλοι μετὰ τῆς ἐτέρας μερίδος, ἀλλὰ θέλων νὰ ἐγχειρίσῃ τοὺς οἵακας τῆς ἐκκλησίας εἰς ἄνδρα ἐντελῶς ἐκ τῶν προτέρων ἀμέτοχον τῆς διενέξεως ἣτις ἐτάραττε τὰ πνεύματα, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν λαϊκῶν. Ἐν τούτοις καίτοι προαιρούμενος νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τῆς μοναχικῆς φατρίας, ἤθελε νὰ οἰκονομήσῃ αὐτὴν ὅσον ἐνδέχεται, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατ' ἀρχὰς συνεβουλεύθη τὸν παρ' αὐτῇ ἰσχυρότατον Θεόδωρον, ἐρωτήσας αὐτὸν τίνα νομίζει ἄξιον νὰ διαδεχθῇ τὸν μακαρίτην Ταράσιον, χωρὶς νὰ ἀποκαλύψῃ τίνα εἶχεν ὁ ἴδιος κατὰ νοῦν. Ὁ Θεόδωρος ἀπήντησεν ὅτι δὲν γνωρίζει κανένα, ἀλλὰ παρητήρησεν ὅτι καλὸν ἦτο νὰ γίνῃ ἐλευθέρᾳ ἐκλογὴ προσκαλουμένων ἐπὶ τούτῳ καὶ μοναχῶν καὶ ἐρημιτῶν. Ὁ Νικηφόρος εὔρε τὴν γνώμην ταύτην ἄτοπον, καὶ εὐλόγως· διότι ἐκλογὴ τοιουτοτρόπως γενομένη

ἤθελεν ἀναδείξει πατριάρχην ἄνδρα θρησκομανῆ καὶ ἐπιτήδειον μόνον νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ κράτους. Ἀφήσας λοιπὸν κατὰ μέρος τὸν Θεόδωρον, ἐτράπη πρὸς τὸν γέροντα Πλάτωνα, καὶ διεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν εἰλικρινῶς τίνα ἔχει ὑποψήφιον· ὁ δὲ ἐνέκρινεν αὐτὸν πληρέστατα, καὶ ἔγραψε μάλιστα εἰς συγγενῆ ὃν εἶχεν ἐν τῇ αὐτῇ προτρέπων αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀνδρός. Ταύτην λαβὼν τὴν συναίνεσιν ὁ βασιλεὺς, συνεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους, καὶ ψήφῳ αὐτῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ προεχειρίσατο ἓνα τῶν ἐπιφανεστέρων τοῦ κράτους ἀρχόντων, τὸν πρῶτον βασιλικὸν γραμματέα Νικηφόρον, ὅστις μετὰ τινὰς δισταγμοὺς ἀπεδέχθη τὸ ἀξίωμα, καὶ ἀφοῦ ἐκάρη μοναχὸς ἐχειροτονήθη οἰκουμενικὸς πατριάρχης τῇ 12 ἀπριλίου ἤτοι ἀνήμερα τοῦ πάσχα τοῦ 806 ἔτους.

Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος εἶναι πρὸ καιροῦ γνωστὸς εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ χρηστός ἐκεῖνος καὶ μετριοπαθὴς χρονογράφος, τὸν ὁποῖον τσακίς ἀντετάξαμεν εἰς τὸν Θεοφάνην, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποῖου ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν μέχρι τινὸς τὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὁ Νικηφόρος κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, καὶ αὐτὸς οὗτος διετέλεσεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐξ ἀπορρήτων τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης, καὶ εἰς τῶν ἐπιτρόπων αὐτῆς παρὰ τῇ ἐβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ. Πρὸ τινος ὅμως χρόνου παραιτηθεὶς τῆς πολιτικῆς ὑπηρεσίας, ἐπεδόθη εἰς τὴν καλλιέργειαν ἀγροτικοῦ κτήματος ὅπερ εἶχε παρὰ τὸν Βόσπορον, καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μαθηματικῆς καὶ τῶν ἄλλων πρακτικῶν ἐπιστημῶν, τσαούτην διατηρήσας εὐλαβείας καὶ φιλανθρωπίας ὑπόληψιν, ὥστε ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος εἶχεν ἀναθέσει αὐτῷ πάλιν τὴν ἀνωτάτην ἐπιμέλειαν τοῦ μεγάλου πτωχοκομείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄμα δὲ ἐχήρευσεν ἡ θέσις τοῦ πατριάρχου, εἰς αὐτὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ τὸ ὑπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα, ὡς μόνον ἐπιτήδειον νὰ συμβιδάσῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ πνεύματα δεινὴν διάστασιν, ἐξ ἴσου ἀποκρούων τὴν τε θρησκομανίαν τῶν μοναχῶν, καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς διοικητικὰς, οἰκονομικὰς, στρατιωτικὰς, ἐκπαιδευτικὰς καὶ κοινωνικὰς μετὰρρυθμίσεις, ἐπέμειναν ζητοῦντες καὶ ἐκκλησιαστικὰς καινοτομίας.

Ἡ ἐκλογὴ ὑπῆρξεν ἀρίστη καὶ τόσῳ μᾶλλον ἀρίστη, ὅσῳ εὐθὺς ἤρχισεν ἡ πάλῃ ἦν προέβλεπεν ὁ βασιλεὺς. Πρῶτοι δὲ ἤγειραν τὸν

κατὰ τοῦ Νικηφόρου ἀγῶνα οἱ μοναχοὶ, ὧν προΐσταντο ὁ, τε Θεόδωρος καὶ αὐτὸς ὁ γέρων Πλάτων, καίτοι κατ' ἀρχὰς συναινέσας καὶ συμπράξας εἰς τὴν ἐκλογήν. Καὶ πρώτην πρόφασιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως αὐτῶν εὔρον «τὸ μὴ δεῖν ἀπὸ λαϊκοῦ ἀθρώως εἰς ἐπίσκοπον ἀνατρέχειν.» Ἡ κατηγορία αὕτη εἶχεν ἤδη προταθῆ κατὰ τοῦ Ταρασίου, καὶ εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἀμφοτέρων τῶν πατριαρχῶν τούτων, καθ' ὧν τοσοῦτος τότε ἐγένετο θόρυβος ὅτι τούτου ἕνεκα οὐ κατὰ ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν διεξήχθη ἡ χειροτονία, ἄχρι τοῦδε τελεῖται εὐλαβῶς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἡ μνήμη, τοῦ μὲν Ταρασίου τῆ 25 φεβρουαρίου, τοῦ δὲ Νικηφόρου τῆ 2 ἰουνίου. Ὁ βασιλεὺς ἀγανακτήσας εὐλόγως διὰ τὴν ἀνυπόστατον ταύτην ἀντίστασιν, καὶ μάλιστα διὰ τὴν παλιμβουλίαν τοῦ Πλάτωνος, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐξορίσῃ τῆς πόλεως τοὺς Στουδίτας, καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν μονὴν ταύτην, ἀλλ' ἀπετράπη ἔπειτα τοῦ σκοποῦ τούτου, διότι παρατηρήθη αὐτῷ ὅτι ὁ νέος πατριάρχης ἠθέλε κατακριθῆ δεινῶς, ἐὰν ἐγένετο αἰτία τοιαύτης κατὰ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος καταδρομῆς. Ὅθεν περιωρίσθη νὰ φυλακίσῃ ἐπὶ 24 ἡμέρας τὸν Πλάτωνα, ἐλπίσας ὅτι τοῦτο ἠθέλεν ἀρκέσει νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου τὴν σκανδαλώδη αὐτῶν ἀντίστασιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλοὶ τῶν θερμότερων αὐτῶν φίλων δὲν ἀπεδέχοντο, ὡς φαίνεται, τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο· διότι ὁ Θεοφάνης λ. χ. λέγει ὅτι «οὐκ ἦν τὸ πρᾶγμα ξένον τῆς ἐκκλησίας καὶ προσφάτως ἐπινοηθὲν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ λαϊκῶν ἐπεσκόπησαν ἀξίως τῆς ἀξίας τῷ Θεῷ ἱερατεύσαντες.» Ἐπέπρωτο ὁμως ἡ ἔρις νὰ ἀποβῆ ἔτι μᾶλλον δεινότερα ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ὁ υἱὸς τῆς Εἰρήνης Κωνσταντῖνος ΣΤ' εἶχε παρανόμως διαζευχθῆ ἀπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ Μαρίας, ὅτι εἶχεν ἔλθει εἰς δεῦτερον γάμον πρὸς τὴν Θεοδότῃν, ὅτι ὁ πατριάρχης Ταράσιος εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀντισταθῆ εἰς τε τὸ διαζύγιον καὶ εἰς τὸν δεῦτερον γάμον, ὅτι ὁμως ἔπειτα, τελεσθέντος τοῦ γάμου ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ οἰκονόμου Ἰωσήφ, ὁ πατριάρχης Ταράσιος θέλων νὰ προλάβῃ πλείοτερα σκάνδαλα, οὔτε τὴν κοινωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα διέκοψεν, οὔτε τὸν οἰκονόμον Ἰωσήφ ἀφώρισεν, ἐξ οὗ δεινὸν ἠγείραν κατ' αὐτοῦ πόλεμον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος, κατευνασθέντα ἔπειτα ἐπὶ τῆς μοναρχίας τῆς Εἰρήνης, διὰ τε τῶν ἄλλων αὐτῆς παραχωρήσεων, καὶ ἰδίως διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ, ὃν ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ καταψηφίσῃ κατὰ τοῦ εἰρημένου ἱερέως ὁ Ταράσιος. Ἄλλ'

αἴφνης ἀνερριπίσθη αὐθις ἢ περὶ τούτου ἔρις, διότι ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ βασιλέως ὁ νέος πατριάρχης συνήνεσε νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου τὸν ἀφορισμὸν ἐκεῖνον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τῷ 806 εἰς τὸν οἰκονόμον Ἰωσήφ τὴν τέλεσιν τῆς ἱερατικῆς αὐτοῦ λειτουργίας. Ὁ βασιλεὺς παρεκινήθη εἰς τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἱερεὺς Ἰωσήφ προσήνεγκε πολλὰς εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίας, καὶ ἰδίως συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διάλυσιν τῆς τοῦ Βαρδανίου στάσεως. Ἀλλὰ τούτου μάλιστα ἔνεκα παρωργίσθησαν ὁ τε Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος κατὰ τοῦ πατριάρχου, ἀπεφάναντο τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ κατὰ παράβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας γενομένην καὶ ἠπειλήσαν ὅτι θέλουσι παύσει πᾶσαν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν, ἐὰν δὲν ἐπαναλάβῃ τὸν ἐπὶ Ταρασίου ἀπαγγελθέντα κατὰ τοῦ Ἰωσήφ ἀφορισμὸν. Ὁ πατριάρχης ἐπιθυμῶν νὰ μὴ ἐνεργήσῃ αὐτογνωμόνως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, συνεκάλεσε τοπικὴν σύνοδον, εἰς ἣν ἐπετράπη καὶ τῷ Θεόδωρῳ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ νὰ ὑποβάλλῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ. Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ὑπῆρξαν ἰσχυροί. Ὁ πατριάρχης δὲν ἠρνεῖτο τὸ ἀμάρτημα τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλὰ παρετήρησεν εἰς τὴν σύνοδον ὅτι ἐνόμιζεν αὐτὸν ἀποχρώντως τιμωρηθέντα δι' ὀκταετοῦς ἀργίας, ἀφοῦ μάλιστα ἐδήλωσε τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. Εἰς τὴν φιλόανθρωπον ταύτην καὶ ὄντως χριστιανικὴν δικαιολογίαν τῶν πεπραγμένων, ὁ Θεόδωρος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ εἰμὴ σοφιστείας καὶ παρεξηγήσεις τῶν κανόνων, ὥστε ἡ σύνοδος ἐπεκύρωσε τὰ γενόμενα. Ἀλλ' ὁ δῦστροπος ἐκεῖνος μοναχὸς καὶ ἡ πολυάριθμος σπεῖρα τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἠθέλησαν κατ' ἀρχὰς νὰ μὴ ἀποδεχθῶσι τὰ γενόμενα, ὁ δὲ Θεόδωρος ἰδίως ἔγραψε τὴν ἐπιούσαν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολὴν, δι' ἧς διεμαρτύρητο κατὰ τῶν ἀποφασισθέντων, καὶ ἠπειλεῖ ὅτι δὲν θέλει ἐπαναλάβει τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν, ἐνόσω οὗτος ἐπιτρέπει εἰς τὸν Ἰωσήφ νὰ ἐπιτελῇ τὴν ἱερατικὴν αὐτοῦ λειτουργίαν, καὶ μάλιστα ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ, δηλαδή τοῦ Θεοδώρου, τοῦ τοσοῦτον θερμοῦ τῆς πίστεως προμάχου. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἤθελεν εἶναι γελοία, ἂν δὲν ἦτο ἀξιοποινος· καὶ ὁμως ὁ πατριάρχης ἐνόμισεν ὅτι χάριν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης πρέπει νὰ περιφρονήσῃ αὐτήν. Τότε ὁ Θεόδωρος ἐζήτησε συνέντευξιν παρὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις, ἐννοεῖται, δὲν ἐδέχθη ὡσαύτως αὐτόν. Καὶ ἤδη ὁ Θεόδωρος ἀπελπισθεὶς νὰ εἰσακουσθῇ παρὰ τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ, ἤρχισεν ἀναφανδὸν νὰ στασιάζῃ κατ' αὐτῶν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, διατρίβοντας

κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ διάστημα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μοναχοὶ καὶ ἡγούμενοι ἐκινήθησαν ὑπ' αὐτῶν, καὶ πολὺς παρήχθη θόρυβος, ὃ δὲ βασιλεὺς ἀπεφάσισε πάλιν νὰ ἐξώσῃ ἅπαντας ἐκ τῆς πρωτεύουσας. Καὶ ἀπετράπη μὲν αὐτοῖς ἀπὸ τούτου διὰ τῶν παρατηρήσεων τῶν ὑπουργῶν, ἀλλ' ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν νοήσαντες ἐπὶ τέλους ὅτι, ἂν ἐπιμείνωσι ταραττοντες τὰ πνεύματα, ὁ βασιλεὺς δὲν θέλει διστάσει νὰ τοὺς τιμωρήσῃ, ἐσιώπησαν καὶ περιωρίσθησαν μόνον νὰ μὴ κοινωνῶσι τῶν ἐπισήμων ἱεροτελεστιῶν ἐν αἷς παρίστατο ὁ πατριάρχης. Οὕτω παρῆλθον δύο ἔτη καὶ ἡ ἔρις ἐκείνη ἐφαίνετο σιγήσασα, ὅτε ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν τε ἀρχιεπίσκοπον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὸν Θεόδωρον ἠρώτησεν αὐτοὺς, τίνος ἔνεκα δὲν παρευρίσκονται ποτὲ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἱεουργοῦντος τοῦ πατριάρχου. Ἡ ἔρις εἶχεν, ὡς προείπομεν, κατευνασθῆ, ἀλλὰ μέγα ὑφίστατο σκάνδαλον, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ καὶ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ δὲν ἔπ' ἰσχύος νὰ ἀνεχθῶσιν ἐπ' ἄπειρον τὴν σιωπηρὰν μὲν ἀλλ' ἐπίμονον ἐκείνην διαμαρτύρησιν ὑποδεστέρων τῆς πίστεως λειτουργῶν κατὰ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, διαμαρτύρησιν ἣτις ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ὀλοσχερῆ παραλυσίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας. Τούτου ἔνεκεν οἱ πρωταίτιοι τῆς ἀνωμαλίας ἐκλήθησαν νὰ δώσωσι τὰς προαναφερθεῖσας ἐξηγήσεις. Ὁ Θεόδωρος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ σεβασθῆ τὴν σύνοδον εὐαρίθμων ἀρχιερέων ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαίου ζητήματος, εἰς ὃ ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου ἀνταπήντησεν ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως ὅτι μέχρι νεωτέρας διαταγῆς ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης πρέπει νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ νὰ μείνῃ κατάκλειστος ἐν αὐτῇ, ὁ δὲ Θεόδωρος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν μονὴν αὐτοῦ. Ἡ νέα αὕτη ἀυστηρότης κατεπτώησε πάλιν τοὺς δύο ἀδελφοὺς, οἵτινες κατανόησαντες ὅτι ἠπειλοῦντο κατ' αὐτῶν ἔτι δεινότερα, ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προλάβωσι τὴν παρασκευαζομένην θύελλαν. Ἐγράψαν πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς, μετεχειρίσθησαν τὸ ὄνομα τοῦ γηραιοῦ Πλάτωνος, ἔστειλαν πρὸς τὸν βασιλέα μεσίτας, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀπέβησαν μάταια· ὁ βασιλεὺς εἶχε σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ παύσῃ τὸ προκείμενον σκάνδαλον, θέλων δὲ νὰ πολιτευθῆ ὅσον ἐνδέχεται πανηγυρικῶς, συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 809 νέαν μεγαλύτεραν τῆς προηγουμένης σύνοδον, εἰς ἣν παρευρέθησαν καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων οἱ ἐπιφανέστατοι, καὶ εἰς ἣν ὑπεχρεώθη νὰ παρασταθῆ ὁ γηραιὸς Πλάτων.

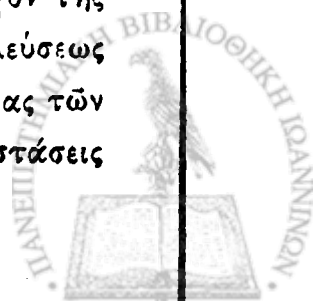
Δυστυχῶς τὰ καθέκαστα τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἀποφασισθέντων δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ἐκ τῶν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἐπιστολῶν, ὅστις ἀνέφερε τὰ περὶ αὐτῆς εἰς τρόπον δόντα ἀφορμὴν εἰς δεινὰς κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν κατηγορίας. Κατὰ τὸν Θεόδωρον ἡ σύνοδος ἀπεφάνητο 1) τὸν μεταξὺ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ Θεοδότῃς γάμον (ἢ καθὼς λέγει ὁ Θεόδωρος ζευξιμοίχιν) ἐπιτραπέντα κατ' οἰκονομίαν· 2) ὅτι ἐπὶ τῶν βασιλέων δὲν ἰσχύουσιν οἱ θεῖοι νόμοι (ἐπὶ τῶν βασιλέων τοὺς θεῖους νόμους μὴ κρατεῖν καὶ ἀλλαγῶν, μὴ ἐπίσης τοὺς νόμους Θεοῦ κείσθαι ἐπὶ πᾶσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν βασιλέων ὑποχωρεῖν καὶ καινοτομεῖσθαι)· 3) ὅτι οἱ ἱεράρχαι ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ πράττωσι παρὰ τὰ κεκανονισμένα ἐν τοῖς θείοις κανόσι καὶ νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς κανόνας κατὰ τὸ αὐτοῖς δοκοῦν· 4) ὅτι οἱ μὴ συγκατατιθέμενοι εἰς ταῦτα, ἀναθεματισμῶ ὑπόκεινται. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Θεοδώρου ἦτο φυσικώτατον νὰ ταραξῶσιν οὐ μόνον τοὺς συνήθεις ἡμῶν πολεμίους, ἀλλὰ καὶ πάντα γνήσιον χριστιανόν, μάλιστα δὲ σκανδαλῶδες, καὶ δικαίως, ἐλογίσθη τὸ ἀξιούμενον ὅτι ἡ σύνοδος ἀπεφάνητο τοὺς βασιλεῖς ἀνωτέρους παντὸς νόμου, καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν τῆς θρησκείας νόμων. Ὁ Σλόσσερ ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἔπαυσεν ὑποκειμένη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος δὲν ἐκίνησεν ἐξ ἀρχῆς ἅπαν τοῦτο τὸ περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ ζήτημα, εἰμὴ μόνον ἵνα κυρωθῇ τὸ ὑπέρογκον ἐκεῖνο τῆς βασιλείας δικαίωμα. Μήπως καὶ μέχρι τῆς σήμερον δὲν ἐπικρατεῖ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἡ δόξα ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὁ βασιλεὺς εἶναι ἀνώτερος τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων, καὶ ὁ μόνος τῆς ἐκκλησίας πραγματικὸς ἀρχηγός; Ἄν τοῦτο ἦτο ἀληθές, βεβαίως ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἠθελεν εἶναι ἀξία πάσης κατακρίσεως καὶ καταδίκης, καθ' ὃ καθιερούσα ἀρχὴν, ἣτις μεταβάλλει αὐτὴν εἰς ὄργανον δουλικὸν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀντὶ ἀνεξαρτήτου καὶ αὐθυποστάτου θρησκευτικοῦ συστήματος, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ αὐτῆς ἰδρυτοῦ καὶ τῶν ἀποστολικῶν λόγων καὶ πράξεων. Ἄλλ' εὐτυχῶς τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην ἀρχὴν οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία, καθιερώσασα ἐξ ἐναντίας τὰ ὑγιέστατα περὶ διακρίσεως τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δόγματα. Τὰ δόγματα ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἀναζητῶνται εἰς τὰς ἀποφάνσεις μικρῶν τινῶν τοπικῶν συνόδων, καὶ μάλιστα ὅταν δὲν ἦναι παντάπασι βέβαιον ὅτι καὶ αὗται αἱ ἀποφάνσεις

διεβιβάσθησαν εἰς ἡμᾶς ἀπαθῶς καὶ ἀκριβῶς. Τὰ θεμελιώδη δόγματα τῶν μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ πολιτείας σχέσεων καθιερώθησαν παρ' ἡμῖν διὰ νόμων ἐπισήμων, οἵτινες ἴσχυσαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ καθ' οὓς καὶ μόνους δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ ῥωμαϊκὸν δημόσιον δίκαιον εἶχε καθιερώσει, ὡς πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τῆς βασιλείας, δόγμα τι παρεμφερὲς τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου ἀναφερομένου, διότι διελάμβανεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται, καὶ ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἐμετρίασε τὴν ἀγριότητα καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν τῆς καθαρᾶς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ καθιέρωσεν ἀρχὰς ὑγιεστέρας καὶ σωφρονεστέρας. Ὁμολογοῦμεν ὅτι τὸ προαναφερθὲν ἀπόλυτον δόγμα εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὸ Ἰουστινιάνειον δίκαιον, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ Βασιλικὰ, ἀλλὰ μετεβιβάσθη εἰς τοὺς νόμους τούτους ὡς παράδοσις μᾶλλον, ἢ ὡς ἐν ἰσχυῖ δίκαιον. Τὸ δὲ ἐν ἰσχυῖ τοῦτο δίκαιον, πρὸ καιροῦ ἐν τῇ πράξει τροπολογηθὲν, καθιερώθη τελευταῖον πανηγυρικῶς ἐν τῇ λεγομένῃ Ἐπιτομῇ, ἧτις ἐξεδόθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος. Ταύτης τῆς Ἐπιτομῆς ὁ δεῦτερος τίτλος, ὁ πραγματευόμενος περὶ βασιλέως, δηλαδὴ περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων τοῦ βασιλέως, διαλαμβάνει ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ ἀρθρῷ ἐπὶ λέξεως τάδε· αὐτὸς ὑπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς, πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἐπτὰ ἀγίων συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκεκριμένους ῥωμαϊκοὺς νόμους. Ἡ διάταξις αὕτη εἶναι νομίζομεν ὅσον ἐνδέχεται σαφῆς, καὶ ἄντικρυς ἐναντία τῶν ὀρθομένων ὑπὸ τῆς ἐπὶ Νικηφόρου ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης μικρᾶς συνόδου, ἐὰν τῷ ὄντι ἡ σύνοδος αὕτη ἐδογματίσειε τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου. Ἡ Ἐπιτομὴ εἶναι ὁ ἐπίσημος νόμος ὁ ῥυθμίσας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰς μεταξὺ πολιτείας καὶ ἐκκλησίας σχέσεις. Κατὰ δὲ τὴν Ἐπιτομὴν ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀνώτερος οὐδενὸς νόμου, καὶ ἐξαιρέτως τῶν θείων νόμων, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπιβάλλεται αὐτῷ τὸ καθῆκον νὰ διατηρῇ αὐτὸς τοὺς νόμους τούτους καὶ νὰ ἐπιμελῆται τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων διατήρησιν αὐτῶν. Ποῦ λοιπὸν ἡ θρυλουμένη ἐκείνη ὑπεροχὴ τῆς βασιλείας ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν; Ἀλλὰ συνέβη πολλάκις καὶ ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ οἱ βασιλεῖς νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν

εἰς τὴν ἐκκλησίαν· τοῦτο εἶναι κατάχρησις καὶ οὐχὶ δόγμα καὶ ἀρχή. Ἐὰν δὲ προέκειτο νὰ κρίνωμεν περὶ τῶν σχέσεων τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐκ τῶν μυρίων καταχρήσεων εἰς τὰς ὑποίας ἐξετράπη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἡ πολιτικὴ ἀρχή, ἡ δύναμειθα κάλλιστα νὰ ἀνταποδώσωμεν εἰς τοὺς δυτικούς τὴν κατηγορίαν, ἣν ἐκσφενδονίζουσι καθ' ἡμῶν ἀδίκως περὶ τῆς ὑποτιθεμένης παρ' ἡμῶν ὑπεροχῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ σημειωτέον ὅτι οὐδὲν λέγομεν περὶ τοῦ παρὰ τοῖς καθολικοῖς ἐπικρατήσαντος ἀντιθέτου δόγματος, τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν πολιτείαν, ὅπερ εἶναι οὐδὲν ἥττον ὀλέθριον, ἂν ὄχι ὀλεθριώτερον τοῦ εἰς ἡμᾶς ἀποδιδόμενου. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου συγκροτηθεῖσαν σύνοδον.

Παρεκτὸς τοῦ δόγματος ὅτι οἱ βασιλεῖς εἶναι ἀνώτεροι τῶν θείων νόμων, ἡ σύνοδος αὕτη ὥρισε, κατὰ τὸν Θεόδωρον, καὶ ἐτέραν ἀρχήν, ὅτι οἱ ἱεράρχαι ἔχουσι ἐξουσίαν νὰ μεταχειρίζονται τοὺς θείους κανόνας κατὰ τὸ αὐτοῖς δοκοῦν. Τοῦτον δὲ τὸν ὄρισμόν μεταφράζοντες οἱ εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ λέγουσιν, ὅτι, κατὰ τὴν προκειμένην σύνοδον, οἱ ἐπίσκοποι ἡμῶν ἔχουσι ἐπὶ τῶν κανόνων τὸ δικαίωμα τῆς ἀφέσεως, *dispense*, τὸ δικαίωμα δηλαδὴ τοῦ νὰ ἐπιτρέπωσι ῥητῶς τὴν παράβασιν ταύτων, ὅπως ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ δικαίωμα οὐδέποτε ἐπέτρεψεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἰς τοὺς ἱεράρχας ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων. Ἡ λεγομένη παρ' ἡμῶν οἰκονομία δὲν εἶναι ῥητὴ ἄδεια πρὸς παράβασιν κανόνος ἐκκλησιαστικοῦ, ἀλλὰ σιωπὴ ἐπὶ γενομένης τοιαύτης παραβάσεως, ὡσάκις ὑπάρχουσι λόγοι σπουδαῖοι, δι' οὓς ἡ τιμωρία τῆς παραβάσεως ἤθελεν ἀποδοῖ ἐπιβλαβεστέρα τῆς παραβλέψεως. Ὁ Γερμανὸς I. Ζισμανν, ὅστις ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1864 ἀρίστην περὶ τοῦ γάμου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν συγγραφὴν, ἀπέδειξε μετὰ πολλῆς πολυμαθείας καὶ ἀκριθείας τὴν προειρημένην ἀλήθειαν, προσθεὶς ὅτι ἰδίως ἐπὶ τοῦ γάμου, περὶ οὗ καὶ ἐνταῦθα πρόκειται, ῥητὴ ἄδεια παραβάσεως δὲν ἐπιτρέπεται παρ' ἡμῶν εἰμὴ μόνον ἐπὶ νόμων τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Ἐπὶ παραδείγματος οἱ ἀστικοὶ ἡμῶν νόμοι ἀπαγορεύουσι τὸν γάμον τοῦ κηδεμόνος μετὰ τῆς κηδεμονουομένης, πρὶν ἢ οὗτος δώσῃ λόγον τῆς διαχειρίσεως αὐτοῦ· ἀπαγορεύουσι τὸν γάμον πρὸ τῆς παρελεύσεως τοῦ πενθίμου ἔτους καὶ πρὸ τῆς συμπληρώσεως ὠρισμένης ἡλικίας τῶν μελλόντων συζύγων, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις

δύναται νὰ ἐπιτραπῇ παρ' ἡμῖν ὁ γάμος παρὰ τὰ νενομοθετημένα. Τῶν δὲ ἐκκλησιαστικῶν νόμων καὶ κανόνων ἡ παράβασις οὐδαμῶς διὰ ῥητῆς ἀδείας ἐπιτρέπεται· καὶ ἂν ποτε συνέβη τοιοῦτό τι, λογίζεται κατὰ-χρησις, οὐχὶ δὲ πράξις θεμιτῆ, ὅπως ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ.

Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τῆς πολιτείας ὡς πρὸς τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα, κατὰ Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἐπραγματεύθη ἡ ἐν ἔτει 809 συγκροτηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου σύνοδος, λύσασα αὐτὰ, κατὰ τὸν αὐτὸν Θεόδωρον, εἰς τρόπον ὅλως ἀντίθετον πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν αἰετοτε ἰσχύσαντα. Ἐπραξεν ἄρα γε τοιοῦτό τι ἀληθῶς ἡ σύνοδος αὕτη; Τὸ κατ' αὐτῆς μῖσος τοῦ Θεοδώρου ἐκδηλοῦται ἀπροκαλύπτως εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπιστολάς, διότι ὀνομάζει αὐτὴν ἀπανταχοῦ *συνέδριον μοιχωμένων, σύνοδον ὡς ἀληθῶς ἀθεμίτων, μοιχοσύνοδον* καὶ ἄλλα παραπλήσια ἀπονέμει αὐτῇ ὀνόματα· ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ παραφερόμενος, δόγματα, ἀποφάνσεις, ὀρισμούς, ἅτινα πάντα οὐδέποτε παρ' αὐτῆς ὡς τοιαῦτα διευτώθησαν. Τοιαύτην τινα εἰκασίαν, ὡς γνώμην αὐτοῦ τοῦ πάπα Λέοντος Γ', ἐξήνεγκεν ὁ Ἐργενροίθερ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ περὶ Φωτίου συγγραφῇ αὐτοῦ. Ἴσως ἐν ταῖς συζητήσεσι περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς γενομένης οἰκονομίας ὡς πρὸς τὸν γάμον τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Θεοδότης, οἱ ἀγορεύοντες, ὑπὸ τῆς ῥύμης τοῦ λόγου παρελκυνόμενοι, ἔφερον εἰς μέσον ἀρχὰς τινὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ὑπερβολικὰς περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων καὶ ἐπισκόπων, τὰς ὁποίας ἔπειτα, ἐπειδὴ ἡ ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ τῆς συνόδου οἰκονομία ἐφαίνετο ἐπελθοῦσα ὡς συμπέρασμα τοιούτων ἀρχῶν, ὁ Θεόδωρος παρέστησεν ὡς ῥητῶς καθιερωθείσας καὶ δογματισθείσας. Ἄλλ' ὅτι δογματικῶς τοιαῦται ἀρχαὶ διευτώθησαν, εἶναι παντάπασιν ἀπίθανον, καθότι οὕτω πολιτευομένη ἡ σύνοδος ἤθελεν ἀντιστρατευθῆ κατ' ὅλων τῶν ἐν ἰσχύϊ πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὀρισμῶν, καὶ τοῦτο ἄνευ ἀνάγκης. Περὶ τίνος τῆ ἀληθείας προέκειτο, καὶ τίνος ἕνεκα συνεκλήθη ἡ σύνοδος αὕτη; Συνεκλήθη ἵνα ἐπιδοκιμάσῃ τὸ κατ' οἰκονομίαν πολίτευμα τοῦ πατριάρχου Γαρρασίου μέχρι τινός, καὶ ἔπειτα πάλιν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἐπὶ τοῦ γάμου τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Θεοδότης· ὁ ἔστι, τὴν σιωπὴν ἣν ἐτήρησαν ὡς πρὸς τὴν διὰ τοῦ γάμου τούτου γενομένην παράβασιν τῶν θείων κανόνων, καὶ τὴν μὴ τιμωρίαν τοῦ μετασχόντος τῆς παραβάσεως ταύτης ἱερέως Ἰωσήφ. Πρὸς τοῦτο ἡ σύνοδος οὐδε-

μίαν εἶχε χρεῖαν νὰ ἀνατρέψῃ τοὺς ἐν ἰσχύϊ περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἱεραρχῶν ὅρισμούς, καὶ νὰ δογματίσῃ νέους ἀνυπάρχτους. Ἦρκει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ οἰκονομία ὑπῆρξεν ἀπαραίτητος, ἵνα μὴ, ἀκυρουμένου τοῦ βασιλικοῦ γάμου, προκύψωσι σκάνδαλα ἱκανὰ νὰ διασειώσωσιν ἐκ θεμελίων τὴν τε πολιτείαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Τοῦτο δὲ ἦτο ἀληθὲς καὶ εὐαπόδεικτον, ὥστε οὐδεμίαν ἡ σύνοδος εἶχεν ἀνάγκην νὰ προστρέξῃ εἰς ἕτερα ἐπιχειρήματα. Καὶ ἐπειδὴ ἅμα ἡ οἰκονομία ἐλογίσθη χρήσιμος ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τιμωρηθῇ εὐλόγως ὁ ἱερεὺς Ἰωσήφ, φυσικώτατον ἦτο ἡ σύνοδος νὰ ἐπικυρώσῃ προσέτι τὴν πράξιν δι' ἧς ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἦρεν ἐκ μέσου τὴν τιμωρίαν, ἣν περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ταράσιος εἶχεν ἐπιβάλλει εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερέα, οὐχὶ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως, ἀλλὰ κατηναγκασμένος ὑπὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τῆς μοναχικῆς φάτριας.

Ἄλλ' εἶχεν ἡ σύνοδος καὶ ἕτερόν τι οὐδὲν ἦτον σπουδαῖον νὰ ἀποφασίσῃ. Ἐπὶ δέκα καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἡ φατρία τῶν μοναχῶν δὲν ἔπαυσε ταραττούσα τὴν πολιτείαν, πρόφασιν λαμβάνουσα τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, πράγματι δὲ ἀγανακτοῦσα διότι ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος δὲν ἐνόει νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν τῶν πραγμάτων διαχειρίσιν, ὅπως ἡ Εἰρήνη. Συμβουλαί, προτροπαί, ἀπειλαί τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ βασιλέως, ἀπέβησαν μάταιαι. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ περισταλῶσιν αὐστηρότερον οἱ ταραξίαι αὐτοὶ τῆς δημοσίας τάξεως, καὶ κατ' ἀπόφασιν τῆς συνόδου ἐπεβλήθη εἰς αὐτοὺς καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἀρχηγούς αὐτῶν Πλάτωνα, καὶ Θεόδωρον, καὶ Ἰωσήφ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης, ἡ προσήκουσα τιμωρία. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος καθιρέθη, καὶ ἔπειτα αὐτὸς τε καὶ οἱ δύο συνέταιροι αὐτοῦ ἐξωρίσθησαν ἕκαστος χωριστὰ εἰς τρεῖς τῶν παρὰ τὴν Κωνσταντινουπόλιν νήσων, ἡ δὲ μονὴ τοῦ Στουδίου διελύθη. Ταῦτα τοῦλάχιστον λέγει περὶ τῆς προκειμένης συνόδου ὁ Θεοφάνης, μηδὲν μνημονεύων περὶ καινοφανῶν δογματικῶν καὶ ὁρισμῶν.

Ἄλλ' οὔτε ἡ καταψηφισθεῖσα ὑπὸ τῆς συνόδου καταδικη, οὔτε ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς ἐπτόησε τὸν ἀτρόμητον Θεόδωρον, τοῦ ὁποῦ οὐ καρτερία ἦτο ἀξία ἀγαθωτέρων προαιρέσεων καὶ σπουδαιοτέρων σκοπῶν. Ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἀνατολῆς, ἐτρέπη πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, καίτοι ἐγίνωσκεν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος ἐλογίζετο στασιαστῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, δι' ὃ πᾶσα συνεννόησις μετ' αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ὑποληφθῇ ὡς ἐγκλημα

ἐσχάτης προδοσίας. Ἄλλ' ὁ Θεόδωρος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν οὐδενὸς φείδονται τρόπου. Ὅθεν δὲν ἐδίστασε νὰ γράψῃ ἐπανειλημμένως ἐκ τῆς φυλακῆς πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα Γ' ἐπικαλούμενος τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ τὴν συνδρομήν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἀφοῦ κατεκόσμησε τὰς ἐπιστολάς ἐκείνας διὰ τῶν εὐτελεστέρων κολακειῶν, ἀποκαλῶν τὸν πάπαν *θειοτάτην τῶν ὄλων κεφαλῶν κεφαλὴν, κορυφαιότατον πατέρα πατέρων, ἰσάγγελον, μακαριώτατον καὶ ἀποστολικὸν πατέρα, τελευταῖον ὠρισμένως τὰ μάλιστα καὶ εὐκρινῶς ἀνωμολόγησε καὶ ἀνεκῆρυξε τὰ θεόθεν πρωτεῖα τοῦ πάπα, τὴν θείαν αὐτοῦ πρωτάρχίαν, ὡς ἔλεγε, τὴν κορυφαιότητα αὐτοῦ, βεβχιῶν ὅτι αὐτὸς ἐδέχθη τὰς κλεῖς τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς Χριστοῦ διὰ μέσου τοῦ τῶν ἀποστόλων πρωτοστάτου. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ πάθη τῆς μοναχικῆς ἐκείνης φατριάς, καὶ τοσαύτη ἡ τύφλωσις αὐτῆς! Ἴνα ἄρξωσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐθυσιάζον τὰς ἱερωτέρας παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ζήτημα, καὶ κατεπρόδιδον τὰ τιμαλφέστερα τοῦ ἔθνους συμφέροντα.*

Ὅσῳ δὴποτε ὁμως καὶ ἂν ἐξηυτελίσθησαν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ξενικὴν ἐκείνην ἐπέμβασιν. Ὁ πάπας ἦτο βεβαίως παρωργισμένος κατὰ τε τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, καὶ κατὰ τοῦ πατριάρχου. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἀπαγορεύσει πᾶσαν τοῦ πατριάρχου Ταρασίου πρὸς τὸν στασιάσαντα ἐκείνον ἀρχιερέα κοινωνίαν. Καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος εἶχεν ὡσαύτως διακωλυθῆ νὰ πέμψῃ συνοδικὰ γράμματα πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα. Ἄλλ' ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἤξευρε πάντοτε νὰ καθυποτάσῃ τὰ θρησκευτικὰ δόγματα εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ συμφέροντα· συμφέροντα δὲ πολιτικὰ ἐπέβαλον αὐτῷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πολιτευθῇ σωφρόνως καὶ μετριοπαθῶς. Ὁ πάπας εἶχε μὲν ἀναγορεύσει καὶ χρίσει νέον αὐτοκράτορα τῆς δύσεως, καὶ εἶχε βάλει τὰ θεμέλια τῆς κοσμικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας, ἀλλὰ δὲν ἤθελεν ἀφ' ἐτέρου νὰ ἀυξήσῃ τὰς ἀφορμὰς τῶν διενέξεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς ἀνατολῆς, καὶ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐντελῆ πρὸς τοῦτον ῥῆξιν· μὴ προβλέπων ἔτι μέχρι τίνος ἤθελε προαχθῆ ἐν τῇ δύσει τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἐφοβεῖτο εὐλόγως, μάλιστα ἐνώπιον ἀνδρὸς ἰσχυροῦ, οἷος ἦτο ὁ Κάρολος, μήπως διαφυγῶν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐμπέσῃ εἰς ἐτέραν παγίδα, τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτο-

ρος τῆς δύσεως. Ὅθεν ἐνόμισε συνετὸν νὰ μὴ ἀλλοτριωθῇ καθ' ὅλοκληρίαν τὸν βασιλέα τῆς ἀνατολῆς, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν προστασίαν καὶ τὴν συνδρομὴν ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀναγκασθῇ ποτε νὰ προστρέξῃ. Πλὴν τούτου καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ μέγας ἐπέζητει ὅσον ἐνεστὶν εἰρηνικὰς πρὸς τὸν Νικηφόρον σχέσεις, διότι, ὡς ἤξευρομεν, ἐπόθει νὰ ἴδῃ ἀναγνωριζόμενον καὶ κυρούμενον τὸ νέον αὐτοῦ ἀξίωμα ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὅθεν ὁσαυδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τὰς ὁποίας ἦτο φυσικώτατον νὰ ἔχη πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς ἀνατολῆς, προθύμως πάντοτε πρὸς αὐτὴν συνεπιβόαζετο· καὶ ἀφοῦ μικρὸν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 803 συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμόνων ἐριδες, τῷ 810, δηλαδὴ ὅτε ὁ Θεόδωρος ἐπεκαλεῖτο τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα, ὁ Κάρολος ὁ μέγας περιτῆθε πρὸς τὸν Νικηφόρον εἰς εἰρηνικὰς διαπραγματεύσεις, περὶ ὧν θέλομεν εἶπει πλείοτερα ὁμιλοῦντες περὶ τῆς βασιλείας τοῦ διαδόχου τοῦ Νικηφόρου, διότι ἐπὶ τῆς βασιλείας τούτου συνεπληρώθησαν. Ἀμφοτέρων λοιπῶν τῶν μεγάλων τῆς δύσεως δυναστῶν, τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοσμικοῦ, τὰ ἰδιάζοντα συμφέροντα ἀπηγόρευον αὐτοῖς νὰ παροξύνωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ὀλίγη προθυμία ἣν ἔδειξεν ὁ πάπας νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῆς καταφυγούσης πρὸς αὐτὸν μοναχικῆς φατρίας, καίτοι κολακευθεὶς βεβαίως εἰς ὑπερβολὴν ὑπὸ τῶν τίτλων οὗς αὕτη ἀπένειμεν αὐτῷ. Δὲν λέγομεν ὅτι δὲν ἔπραξε τίποτε, ἀλλὰ ἀντὶ νὰ πολιτευθῇ ἀγερῶχος, ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ εἰς παρομοίας περιπτώσεις, ἀντὶ νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν σύνοδον καὶ τὸν πατριάρχην, καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν τοὺς ἀναφερομένους, ἐξ ἐναντίας ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τῶν Στουδιτῶν, εὗρεν ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ δὲν ἦτο καθόλου ἀντικανονικὴ, καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παραμυθῆσῃ τοὺς καταδικασθέντας ἕνεκα τῶν παθημάτων αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ συνέταιροι αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ κύψωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος αὐχένα εἰς τὰ ἀποφασισθέντα. Δὲν ἔπαυσαν μὲν συνεννοούμενοι καὶ γράφοντες, ἀλλὰ σπουδαιότερον οὐδὲν ἐπεχείρησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον, μέχρις οὐ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ θέλομεν ἴδει αὐτοὺς αὐθις προκύπτοντας εἰς μέσον καὶ θριαμβεύοντας.

Ἐνῶ δὲ ὁ Νικηφόρος διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κατέβαλλε τοὺς ἀσπον-

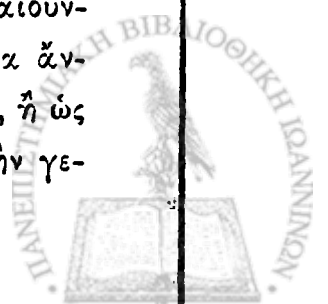

δοτέρους τῆς μεταρρυθμίσεως πολεμίους, διὰ τῆς ἐτέρας ἠνώρθου καὶ συνεπλήρου αὐτήν, μὴ ἀφήσας ἄθικτον εἰμὴ τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἐπεχείρησεν δλοσχερῆ ἀναδιοργάνωσιν τοῦ κράτους, τοῦ τοσοῦτον παραλύσαντος ἐπὶ τῆς εἰκοσαετοῦς κυβερνήσεως τῆς Εἰρήνης, ἣτις ἀνέτρεψε πάντα τὰ σοφὰ νομοθετήματα τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἰδίως διέλυσε μὲν τὸν ἀρχαῖον στρατὸν, ἀναπληρώσασα αὐτὸν διὰ νεοσυλλέκτων εὐαριθμῶν ἀμὰ καὶ κακῶς ὀργανωμένων καὶ στρατηγούμενων, κατεσπατάλησε δὲ τὸν δημόσιον θησαυρὸν ὑπὲρ τῶν παντοδυναμῶν παρ' αὐτῇ ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ ἐξαίρετως πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ πλουτισμὸν τῶν μοναστηρίων, κατήργησε δὲ πολλοὺς τῶν ὑφισταμένων φόρων ἵνα περιποιηθῆ τὸν ὄχλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐπερείδετο ἡ ἀντίπαλος τῆς μεταρρυθμίσεως μερίς, ἢ ἡ βασίλισσα προϊστατο. Τὸ ἔργον τοῦ Νικηφόρου ὑπῆρξε δυσχερές, διότι προέκειτο νὰ προσβάλλῃ ποικίλα συμφέροντα ὅλων σχεδὸν τῶν τάξεων τοῦ ἔθνους, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἐπεδόθη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ καρτερίας καὶ συνέσεως, ἣτις ὑπὸ ὀλίγων ἄχρι τοῦδε ἱστορικῶν ἐξετιμήθη.

Καὶ πρῶτον θέλομεν εἶπει ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ διατάξεων, ἐφ' ὅσον διεσώθησαν περὶ αὐτῶν εἰδήσεις. Οἱ στρατολογικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους νόμοι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστοί. Κατ' ἀρχὰς (σελ. 131 καὶ ἐπομ. τοῦ παρόντος τόμου) ὁ στρατὸς δὲν ἀπηρτίζετο διὰ στρατολογίας ἀμέσως ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐνεργουμένης, ἀλλὰ διὰ στρατευσίμων πενήτων μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, παρεχόμενων δὲ ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων κατοίκων καὶ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, οἵτινες ὄφειλον νὰ ἐπαρκῶσι καὶ εἰς τὸν πρῶτον τῶν στρατευσίμων ἐξοπλισμὸν. Ἐκ τῶν ὑποχρέων τούτων εἰς τὸ νὰ δίδωσι στρατευσίμους, οἱ μὲν παρεῖχον πλείονας τοῦ ἐνόου, οἱ δὲ ἀνὰ ἓνα, οἱ δὲ πολλοὶ σὺν ἑνὶ ἑνῷ. Βραδύτερον ὅμως ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διατάξεις καθ' ἃς ὁ μὲν ἵππεὺς ὄφειλεν ἔχειν περιουσίαν ἀκίνητον λιτρῶν πέντε ἢ τοῦλάχιστον τεσσάρων, ὃ ἐστὶ δραχμῶν 5400, ἢ 4470, ὃ δὲ ναυβάτης ὡσαύτως ἀκίνητον περιουσίαν λιτρῶν τριῶν ὃ ἐστὶ δραχ. 3240· οἱ δὲ στρατευόμενοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἐπαρκῶσιν ἐξ ἰδίων εἰς τὰ ἐξοδα τῆς ἀποσκευῆς αὐτῶν καὶ μόνον εἰς τοὺς πένητας ἐδίδοντο συνδόται, ὃ ἐστὶ δύο ἢ τρεῖς ἠναγκάζοντο νὰ συντελῶσι μετὰ τοῦ στρατευομένου εἰς τὴν δαπάνην, οἱ δὲ παντε-

λῶς ἄποροι, οἱ μὴ δυνάμενοι αὐτῶν μετὰ τῶν διδομένων αὐτοῖς συνδοτῶν τὴν ἰδίαν στρατείαν ἐξυπηρετεῖν,» κατετάσσοντο εἰς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ στρατοῦ, ἢ τοὺς ψιλῶς ὠπλισμένους. Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων συνάγεται ὅτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐνηργεῖτο ἄμεσος στρατολογία ὑπὸ τῆς πελιτείας ἐξ ἀνθρώπων ὑποχρέων ὄντων εἰς προσωπικὴν ὑπηρεσίαν. Ἄλλ' ἄρα γε αἱ διατάξεις αὗται ἴσχυον ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος ὠρίσεν εἰς 18 χρυσᾶ ἤτοι εἰς δρ. 270 τὸ ποσὸν τὸ καταβλητέον πρὸς ἐξοπλισμὸν τοῦ στρατευσίμου, καὶ ὅτι κατέστησεν ἀλληλεγγύως ὑπευθύνους τοὺς ὀφείλοντας νὰ καταβάλωσι τὸ ποσὸν τοῦτο. Ἐκ δὲ τῶν ὀρισμῶν τούτων ὑποδεικνύεται ὅτι ἡ δαπάνη τῆς ἀποσκευῆς ἐπληρώνετο εἰς χρήματα ὑπὸ τῶν στρατευσίμων ἢ τῶν συνδοτῶν, ἢ δὲ προμήθεια τῆς ἀποσκευῆς ἐγίνετο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὅτι πρὸ τοῦ Νικηφόρου δὲν ὑπῆρχεν ὠρισμένον ἢ ἀποχρώντως ὠρισμένον τὸ ποσὸν τῆς καταβλητέας δαπάνης, καὶ ὅτι πολλοὶ συνδοταὶ ἠρνοῦντο ἢ ἀπέφευγον νὰ πληρώσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς μερίδα, δι' ἣν ἐδέησε νὰ κηρυχθῶσιν ἀλληλεγγύως ὑπεύθυνοι. Δὲν εἰμποροῦμεν ὅμως νὰ εἴπωμεν ἂν τὰ 18 χρυσᾶ ἦσαν ἡ δαπάνη παντὸς στρατιώτου καὶ τίνος· διότι ὡς πρὸς μὲν τὸν πεζὸν φαίνονται πολλὰ, ὡς πρὸς δὲ τὸν ἰππέα ὀλίγα, ἂν ἐθίδεν ἐξ ἰδίων καὶ τὸν ἵππον. Προσέτι καὶ διατάξεις αὗται δὲν λύουσι τὸ προτεθὲν ζήτημα, ἂν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ἴσχυεν ἡ ἄμεσος ἢ ἡ ἕμμεσος στρατολογία, διότι εἰμποροῦν ἐξ ἴσου νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τε ταύτην καὶ εἰς ἐκείνην. Τὸ βεβαιότερον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος ὠργάνωσε περὶ ἀπάσας τὰ σλαυικὰς ἀποικίας ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι, διαρκεῖς ἐξ ἰθαγενῶν στρατιωτικὰς ἀποικίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιστέλλῃ τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἐν τῷ κράτει κατασταθέντων ἐκείνων ξένων. Αἱ στρατιωτικαὶ αὗται ἀποικίαι ἦσαν κληρονομικαὶ, καὶ ἀντὶ μισθοδοσίας ἐλάμβανον παρὰ τοῦ δημοσίου γαίης (στρατιωτικὰ κτήματα, στρατιωτοτόπια). Συνετέλεσαν δὲ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν περιστολὴν, τὴν κατατρόπωσιν, καὶ ἐπὶ τέλους τὴν ἐντὸς τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου ἐντελῆ συγχώνευσιν πολλῶν ἐκ τῶν σλαυικῶν ἐκείνων ἀποικιῶν. Καὶ ἐν τούτοις οἱ χρονογράφοι μαίνονται κατὰ τῆς διατάξεως ταύτης τοῦ Νικηφόρου, βεβαιοῦντες ὅτι οἱ ἀπαρτίσαντες τὰ μόνιμα ταῦτα στρατιωτικὰ σώματα ἄνδρες ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ὡς αἰχμαλωσίαν μᾶλλον καὶ ἐξορίαν, ἢ ὡς δημόσιον λειτούργημα, διότι ἠναγκάζοντο νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν γε-

νέθλιον γῆν, καὶ νὰ ἐκποιήσωσι τὰ ἴδια ἐν αὐτῇ κτήματα. Ἄλλ' ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται ἦσαν ἄδικοι, καὶ ὑπηγορεύοντο ὑπὸ τοῦ μίσους τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ χρονογράφοι κατὰ τοῦ Νικηφόρου ὡς μὴ συνταχθέντος μετὰ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, εἶναι πρόδηλον. Ἡ θεσμοθεσία τῶν στρατιωτικῶν ἀποικιῶν δὲν ἦτο ἐπινόημα τοῦ Νικηφόρου· ἀνατρέχει μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐκεῖθεν μεταβιβασθεῖσα εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ ἰσχύουσα ἐν αὐτῷ ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι σχεδὸν τῆς καταλύσεως αὐτοῦ. Ὁ Νικηφόρος δὲν ἔπραξεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὴν πρὸς περιστολὴν τῶν σλαυικῶν ἀποικιῶν, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπῆρξε βεβαίως ἐπαίνου ἄξιος, οὐχὶ δὲ κατακρίσεως. Οὐδὲ τὸ θρυλούμενον ὅτι μετὰ θρήνων καὶ κλαυθμῶν ἀπῆρχοντο δῆθεν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀποικίας, εἴμπορεῖ νὰ ἦναι ἀπολύτως ἀληθές, διότι ὅλοι δὲν εἶχον κτήματα νὰ ἐγκαταλείψωσιν εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν, ἐνῶ ὅλοι ἀπ' ἐναντίας ἐπροικοδοτοῦντο ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν καταστάσει διὰ δημοσίων κτημάτων, τὰ ὅποια μάλιστα ἰδιαζόντως ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπροστατεύοντο.

Ἐτι δὲ μᾶλλον ἀξιομνημόνευται ὑπῆρξαν αἱ οἰκονομικαὶ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου διατάξεις. Καὶ αὗται αἱ διατάξεις δὲν ἐπενοήθησαν ὑπ' αὐτοῦ, ἐκτὸς ὀλίγων τινῶν. Δύο, οἱ περὶ τῶν εὐρεθέντων θησαυρῶν, καὶ περὶ τοῦ τέλους τοῦ πληρωνομένου ὑπὸ τῶν κληρονομιῶν, ἀνέτρεχον εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους, τὰς δὲ πλείστας τῶν λοιπῶν ἐψήφισαν οἱ πρῶτοι τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς, ἔπειτα κατήργησεν ἡ Εἰρήνη, καὶ ἤδη ὁ Νικηφόρος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἀνανεώσῃ. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι μετὰ τὴν τὴν ἐπιμονῆς ἐπεδίωξε τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν μαρτυρεῖ ὅτι σύστημα ὁλόκληρον διοικητικὸν ἐπεκράτει τότε περὶ τῶν νέων τῆς κοινωνίας ἀναγκῶν, σύστημα τὸ ὁποῖον ἠσπάζετο πᾶς βασιλεὺς αἰσθανόμενος τὸ καθῆκον τοῦ νὰ θεραπεύσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας. Ἐν πρώτοις ὁ Νικηφόρος ἀνενέωσε τοὺς ὑπὸ τῆς Εἰρήνης παραλόγως καταργηθέντας τελωνιακοὺς δασμοὺς τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, αὐξήσας ἴσως τινὰς τῶν δασμῶν τούτων, καὶ τοῦλάχιστον ἰδίως ὄρισας ὅτι δι' ἕκαστον δοῦλον εἰσαγόμενον εἰς Κωνσταντινούπολιν θέλει πληρώνεται τέλος δύο χρυσῶν νομισμάτων ἧτοι δραχ. 34. Ἦτο νέος ὁ θεσμὸς οὗτος; δὲν τὸ γνωρίζομεν· ἀναφέρεται ὁμως ὡς τοιοῦτος· καὶ ἂν τοῦτο ἦναι ἀληθές, περι-

ποιεῖ τῇ ἀληθείᾳ πλείστην ὄσσην τιμὴν εἰς τὸν Νικηφόρον, διότι ἐψήφισθη ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ ὅσον ἔνεστι τὸν ὀλέθριον τῆς δουλείας θεσμόν. Πλὴν τούτου ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τὴν ἀκριβεστέραν αὐτοῦ πληρωμὴν. Ἄραγε διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως ταύτης κατηργήθη ὁ προηγούμενος πάγιος φόρος (σελ. 65) καὶ ὠρίσθη ἕτερος, ἀναλόγως τῆς ἐνεστῶσης καταστάσεως τῶν κτημάτων; ἢ ἀπητήθη ἀπλῶς ἀκριβεστέρον ὁ ἀρχῆθεν ὀρισθεὶς πάγιος φόρος περὶ τὴν εἴσπραξιν τοῦ ὁποίου εἶχον πιθανῶς εἰσχωρήσει πολλάκι καταχρήσεις πρὸς βλάβην τοῦ δημοσίου ταμείου; Ἐκ τῶν κειμένων δὲν ἐξάγεται ἀναμφισβητήτως τί ἐγένετο. Ὁ βασιλεὺς διέταξε, λέγουν, ἀεποπτεῦσθαι πάντας, καὶ ἀναβιβάζεσθαι τὰ τούτων τέλη. Ἀνεβιβάσθησαν λοιπὸν τὰ τέλη, ἀλλὰ ἐρωτῶμεν καὶ πάλιν: ἀνεβιβάσθησαν διὰ νέου προσδιορισμοῦ, ἢ δι' ἀκριβεστέρας ἀπαιτήσεως τοῦ ἀρχῆθεν ὀρισμένου φόρου; Τὸ δεύτερον φαίνεται διὰ πολλοὺς λόγους πιθανώτερον. Ἡ κατάστασις τῶν κτημάτων ἐν γένει δὲν ἐβελτικώθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνωμάτων περιστάσεων τοῦ κράτους καὶ τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν εἰς ἃς ἦτο ἐκτεθειμένον, ὥστε ὁ νέος προσδιορισμὸς ἤθελεν ἀποβῆ εἰς τὸ δημόσιον ὀλιγώτερον λυσιτελῆς τοῦ ἀρχαίου. Καὶ ἔπειτα τὸ δημόσιον εἶχε πάντοτε, ὡς ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε, τὸν τρόπον τοῦ νὰ αὐξάνῃ τὸν πάγιον φόρον διὰ προσθέτων ἐπιταγῶν, τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο ἐν τῇ παρούσῃ περιπτώσει διότι οἱ χρονογράφοι, ἐρμηνεύοντες οὕτως εἰπεῖν τὸν προαναφερθέντα ἀναβιβάσμον τῶν τελῶν, προσεπιλέγουσιν, ὅτι εἰς ἕκαστον νόμισμα τοῦ φόρου προσετέθη δικέρατον ἦτοι δραχ. 1 καὶ 40 λεπτὰ περίπου. Τὸ δικέρατον τοῦτο προσετέθη κατὰ τινὰς μὲν πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ πολλαχοῦ χρίζοντος ἐπισκευῆς μακροῦ τείχους, κατὰ δὲ τοὺς πλείστους ἔνεκα χαρτιατικοῦ, δηλαδὴ λόγῳ τῶν γραφικῶν ἐξόδων τῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως· πιθανῶς δὲ οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ἢ ἀπλῆ ἐπανάληψις τοῦ ἐπὶ Λέοντος Γ' (σελ. 413—414) ἐπιβληθέντος προσθέτου φόρου, ὅστις ἴσως κατηργήθη, ὡς πολλοὶ ἄλλοι, ἐπὶ Εἰρήνης, καὶ ἤδη ἐφηρμόσθη πάλιν ὑπὸ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄνομα. Διότι ἂν ἐκτὸς τοῦ παλαιοῦ δικεράτου προσετίθετο καὶ ἕτερον, οἱ χρονογράφοι δὲν ἤθελον ἀμελήσει νὰ τὸ εἴπωσιν, ἐνῶ ἐξ ἐναντίας τινὲς ἐξ αὐτῶν ῥητῶς λέγουσιν ὅτι τὸ νέον ἦτο ἀπλῆ τοῦ ἀρχαίου ἀνανέωσις. Ὡσαύτως ὁ βασιλεὺς κατήργησεν ἅπαντας τοὺς λεγομένους κουφισμούς, ἦτοι διέταξε τὴν αὐστηρὰν τῶν καθυστερούντων εἰσπραξιν· ἀνενέωσε τοὺς εἰς ἀχρη-

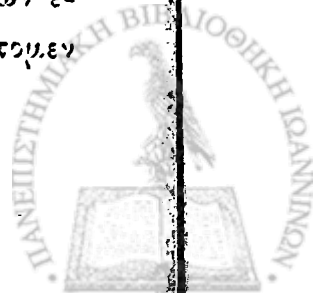
στίαν πεσόντας ἀρχαίους νόμους, καθ' οὓς μέρος παντός εὐρεθέντος θησαυροῦ ἀνήκεν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων τούτων κατὰ τὰ ἀμέσως προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη, ὅπερ ὑποδεικνύει ὅτι ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐπελθούσης κατὰ τὴν βασιλείαν τῆς Εἰρήνης παραλυσίας ἔπεσον οὗτοι εἰς ἀχρηστίαν. Πρὸς ἐτι ἀνεπέθεσε τοὺς νόμους καθ' οὓς ἐπεβάλλετο ὠρισμένον τέλος πληρωτέον εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐπὶ πάσης κληρονομίας, καὶ τούτων τῶν νόμων παρομοίως τὴν ἐκτέλεσιν ἐπέχειρησε καθ' ὅλα τὰ προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη. Τὸ δὲ περιεργότατον, ἐσύστησεν εἶδος τι ναυτικῆς τραπέζης, ἣτις ἐδάνειζεν εἰς ἕκαστον τῶν ἐπισήμων πλοιαρχῶν μέχρι δώδεκα λιτρῶν χρυσοῦ, ἐπὶ πληρωμῇ τόκου 4 κερατίων ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ νομίσματος, καὶ προσέτι διηκούλυε τὴν παρά τῶν ναυτιλλομένων ἀγορὰν, ἰδίως εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, κτημάτων τοῦ δημοσίου. Ἄλλ' ἡ πασῶν σπουδαιότερα καὶ χαρακτηριστικώτερα τῆς οἰκονομικῆς ταύτης ἀναδιοργανώσεως διάταξις ὑπῆρξεν ἡ κανονίσασα τὰ κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Διότι ὁ Νικηφόρος καθυπέβαλεν εἰς ὅλους τοὺς φόρους τὰ μοναστηριακὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα πρότερον δὲν ἐτέλουν εἰμὴ μόνον τὸν ἑγγειον φόρον, καὶ ἀφαίρεσας τινὰ τῶν κτημάτων τούτων, κατέλεξεν αὐτὰ μεταξὺ τῶν δημοσίων ὠρισε δὲ προσέτι ὅτι ὑσάκις στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἐστάθμευον εἰς χώρας ὅπου ὑπῆρχον ἐπισκοπικὰ ἢ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ἀποσπάσματα ἐκεῖνα ἔμελλον νὰ ἐδρεύωσιν ἐντὸς τῶν εἰρημένων κτημάτων καὶ νὰ συντηρῶνται διὰ τῶν προσόδων αὐτῶν.

Ἐννοεῖται ὅτι ὅλαι αὗται αἱ διατάξεις ἐκίνησαν τὴν χολὴν τοῦ ἱερατείου καὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Νικηφόρος ἀπεδοκίμαζεν, ὡς φαίνεται, ἐν γένει τὰ πολλὰ εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀφιερώματα, ἐξ ὧν ἐπεσφωρεύθησαν ἀπ' αἰῶνος εἰς τὰ ἰδρύματα ἐκεῖνα ἀνυπολόγιστοι χρυσοῖ καὶ ἀργυροῖ θησαυροὶ, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων ἔπρεπε νὰ ἐκποιηθῶσι πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου. Ἐντεῦθεν οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι, καὶ ἰδίως ὁ Θεοφάνης, ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναρᾶς, δὲν εὐρίσκουσι λόγους ἵνα κατακρίνωσι καὶ στιγματίσωσιν ἅπαν τὸ οἰκονομικὸν τοῦ Νικηφόρου σύστημα, τὸ ὁποῖον εἰς πολλὰ παρεξηγοῦσι, καὶ ἐν γένει ἀξιούσιν ὅτι συνεπήγαγε τὰς φοβερώτερας τῶν καταχρήσεων καὶ τῶν καταπίεσεων. Βεβαιοῦσι λ. χ. ὅτι ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ἀνανεωθέντος περὶ θησαυρῶν φόρου ὁ Νικηφόρος κατηνάγκαζε πάντας τοὺς ἐπὶ τῆς προηγηθείσης

εἰκοσαετίας αἰφνιδίως πλουτήσαντας, νὰ τελῶσιν εἰς τὸ δημόσιον μέρος τῆς περιουσίας αὐτῶν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἐπλούτησαν ἐκ καταχρήσεων, βραβεύων τοὺς διαβάλλοντας καὶ δίδων οὕτω ἀφορμὴν εἰς μυριάς συκοφαντίας. Ἐπιτόν ὅμως γεγονὸς δὲν ἀναφέρουσιν ἅπαντες, εἰμὴ ἐν καὶ μόνον, ὅτι καλέσας ποτὲ φορολογικὸν τινα ὑπάλληλον εὐπορήσαντα ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, ὡς λέγουσιν, εἶπεν αὐτῷ· «θές τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὴν κεφαλὴν μου, καὶ ὄμωσον πόσος χρυσὸς σοὶ ἐστίν.» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὅτι ἔχει λίτρας ἑκατὸν, ὃ ἐστὶν 108,000 περίπου ἡρχαμῶν. Τότε ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ φέρῃ αὐτὰς ἀμέσως, καὶ τούτου γενομένου, εἶπε πρὸς τὸν ἄνθρωπον· «Τί ἀνάγκη νὰ φροντίζῃς περὶ τοσοῦτων χρημάτων; κάθησε νὰ συμφάγωμεν, καὶ ἔπειτα ἄπελθε λαβῶν νομίσματα ἑκατὸν, τὰ ὅποια σοὶ ἄρκοῦσι.»

Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἀξιοῦμεν οὔτε ὅτι ὄλαι αἱ οἰκονομικαὶ τοῦ Νικηφόρου διατάξεις ἐγένοντο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀπολύτου δικαίου, οὔτε ὅτι κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν δὲν συνέβησαν καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις. Ἄλλ' ὅτι οἱ χρονογράφοι, ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτῶν παραφερόμενοι, ὑπερεξώγκωσαν τὰ τυχὸν παρεμπροσθέντα ἀτοπήματα, εἶναι πρόδηλον ἐκ τούτου, ὅτι μαίνονται καθ' ὄλων ἐν γένει τῶν διατάξεων καὶ αὐτῶν τῶν προφανῶς εὐλόγων καὶ δικαίων. Καὶ ὅμως τί εὐλογώτερον τῇ ἀληθείᾳ καὶ δικαιοτέρων, ἢ ἡ ἀνανέωσις τῶν ἀτόπως καταργηθέντων ἢ εἰς ἀχρηστίαν πεσόντων πόρων τοῦ δημοσίου; ἢ τίς θέλει ἀρνηθῆ ἡ σήμερον ὅτι ἦτο ἀτοπώτατον νὰ μένωσι κατὰ μέγα μέρος ἀφορολόγητα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἐνῶ ὁ πενέστερος τῶν γεωργῶν, τῶν βιομηχάνων, τῶν ναυτιλλομένων ἠναγκάζετο νὰ συντελῇ ἐκ τοῦ ὑστερήματός του εἰς τὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας; ἢ τίς θέλει κατακρίνει τὸν φόρον τὸν ἐπιβληθέντα εἰς τὴν ἐν τῇ πρωτευούσῃ εἰσγωγὴν δούλων; ἢ δὲ σύστασις τῆς ναυτικῆς τραπέζης μαρτυρεῖ τὴν ἐξοχὸν πρόνοιαν ἣν ὁ βασιλεὺς ἐλάμβανε πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς ναυτιλιᾶς καὶ συντήρησιν τοῦ στοιχείου ἐκείνου, τὸ ὅποϊον οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἀποτελῇ μίαν τῶν κυριωτάτων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων. Καὶ ἐν γένει εἰπεῖν πᾶσαι αἱ προειρημένα: τοῦ Νικηφόρου διατάξεις μαρτυροῦσι τὸ συνετὸν ἅμα καὶ τολμηρότατον κυβερνητικὸν πνεῦμα τὸ ὅποϊον ἐπεκράτει τότε παρ' ἡμῖν, πνεῦμα ἄξιον τῶν νέων ἐκατονταετηρίδων μᾶλλον ἢ τῆς ὀγδόου καὶ ἐνάτης, ἐν ᾗ βλέπομεν αὐτὸ παραδόξως ἐνώπιον ἡμῶν ἀναπτυσσόμενον.

Τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῆς δραστηριότητος τῆς εἰσαχθείσης ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως, ἀνεφάνησαν ἰδίως ἐν τῇ τῶν Σλαύων τῆς Πελοποννήσου περιστολῇ. Τὰ τοῦ γεγονότος τούτου γνωρίζομεν ἀκριβῶς ὅπως οὖν ἔκ τινος ἐκθέσεως τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, περιεχομένης ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν συγγραφῇ, ἐκθέσεως, ἧς καὶ ἄλλοτε ἐμνημονεύσαμεν, ἀλλὰ ἐν παρόδῳ μόνον.

Περὶ τὸ 807 ἔτος οἱ ἐν τῷ θέματι τῆς Πελοποννήσου Σλαῦοι, λέγει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ἀποφασίσαντες νὰ ἀποστατήσωσι, πρῶτον μὲν ἐπεχείρησαν τὴν ἐκπόρθησιν καὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν οἰκιῶν τῶν γειτόνων αὐτῶν *Γραικῶν*. Ἐπειτα δὲ ὀρμήσαντες καὶ κατὰ τῶν οἰκητόρων τῆς πόλεως Πατρῶν κατέστρεψαν τὰ πρὸ τοῦ τείχους πεδία, καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πόλιν ἐπολιόρκησαν, οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θιλάσσης, διότι εἶχον ἐπικούρους καὶ μωαμεθανοὺς ἔκ τε τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐκ τῆς Συρίας ἐπελθόντας. Ἡ πολιορκία αὕτη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον καὶ δεινὴ ἐπεκράτησεν ἐντὸς τοῦ τείχους σπάνις τροφῶν καὶ ὕδατος, οἱ δὲ τῶν Πατρῶν ἄρχοντες εἶχον μὲν εἰδοποιήσει ἐγκαίρως περὶ τῶν γενομένων τὸν ἐν Κορίνθῳ ἐδρεύοντα στρατηγὸν τοῦ θέματος, ἀλλὰ οὐδεμίαν λαβόντες παρ' αὐτοῦ συνδρομήν, ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται περὶ συμβιβασμοῦ πρὸς τοὺς πολεμίους, ἀποφασίσαντες καὶ νὰ ὑποτάξωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν πόλιν, ἐὰν λάβωσιν ἀποχρῶσαν περὶ ἀπαθείας ὑπόσχεσιν. Ἐν τούτοις πρὶν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θλιβεράν ταύτην ἀνάγκην, ἐνόμισαν πρέπον, ἐπειδὴ ἤλπιζον πάντοτε ὅτι δὲν θέλουσιν ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ, νὰ ἐπιστείλωσι σκοπὸν εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῶν ὁρέων ἵνα ἐπισκοπήσῃ μήπως πλησιάζῃ ὁ στρατηγός· παρήγγειλαν δὲ εἰς τὸν ἀπεσταλμένον εἰ μὲν ἴδῃ ἐρχομένην τὴν βοήθειαν νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως κλίνων τὴν σημαίαν ἢ ἐκράτει, ὡς σημεῖον τῆς ἐλεύσεως τοῦ στρατηγοῦ, ἐὰν δὲ οὐδένα ἰδῆ παραγερόμενον, νὰ ἐπιστρέψῃ διατηρῶν ὀρθὴν τὴν σημαίαν. Ὁ σκοπὸς ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέρος ὅπου διετάχθη νὰ μεταβῆ, καὶ ἐπανήρχετο κρατῶν ὀρθὴν τὴν σημαίαν, ὅτε αἴφνης ὀλισθήσαντος τοῦ ἵππου καὶ πεσόντος τοῦ ἐπιβάτου, ἐκλινεν ἡ σημαία· ὥστε οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως, οἵτινες κατώπτευον τὴν ἐπιστροφήν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ φρουρίου πύργων, ἰδόντες τὸ συμφωνηθὲν σημεῖον ἐνόμισαν ὅτι πλησιάζει ἐξάπαντος ὁ στρατηγός, καὶ ἐμπλησθέντες θάρρους, διέταξαν τοὺς κατοίκους νὰ ἀνοίξωσι τὰς πύλας τοῦ

φρουρίου, ἐξῆλθον ἅπαντες ἀκατάσχετοι κατὰ τῶν Σλαύων, ἔτρεψαν αὐτοὺς κατὰ κράτος, καὶ διεσκόρπισαν, καὶ ἀπήλασαν μακρὰν τῆς πόλεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος βεβαίωσι ἐνταῦθα ὅτι τὸ κατόρθωμα ἐγένετο ἰδίως διὰ πρεσβειῶν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ προστάτου τῆς τῶν Πατρῶν πόλεως, ὅτι τούτου ἕνεκεν ἠὲ δόκησεν ὁ Θεὸς νὰ ὀλισθήσῃ ὁ ἵππος τοῦ ἀποσταλέντος σκοποῦ, καὶ νὰ κλίνη ἡ σημαία, καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι ὀφθαλμοφανῶς εἶδον τὸν πρωτόκλητον ἀπόστολον Ἀνδρέαν στρατηγούμενον τῆς ἐπιγενομένης μάχης, ἵππῳ ἐπικαθήμενον καὶ ὁρμῶ ἐπερχόμενον κατὰ τῶν βαρβάρων. Ὅπως δὲ ποτε ὁ ἐν Κορίνθῳ στρατηγὸς δὲν εἶχε κωφεύσει εἰς τὰς δεήσεις τῶν Πατρῶν· ἂν ἀνέβαλε τὴν ἄφιξίν του, ἀνέβαλεν αὐτήν, ἵνα συγκροτήσῃ ἀποχρῶσαν δύναμιν, τούτου δ' ἕνεκα δὲν ἔφθασεν εἰς Πάτρας εἰμὴ τὴν τρίτην μετὰ τὸ τρόπαιον ἡμέραν. Ἐκεῖ μαθὼν ἀκριβῶς τὰ γενόμενα, ἔγραψε τὴν πρὸς τὸν βασιλέα Νικηφόρον ἐκθεσίαν του, δι' ἧς ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὴν τε ἐφοδὸν τῶν Σλαύων καὶ τὴν λεηλασίαν καὶ αἰχμαλωσίαν καὶ καταστροφὴν, καὶ ὅσα ἄλλα δεινὰ ἐπροξένησαν, ἔτι δὲ τὴν πολυήμερον πολιορκίαν, καὶ τὴν κατὰ τοῦ φρουρίου διηνεκῆ ἐπίθεσιν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν ἐξοδὸν τῶν πολιορκουμένων, καὶ τὴν ὀλοσχερῆ ἥτταν ἣν ἐπήγαγον εἰς τοὺς πολεμίους διὰ τῆς προστασίας καὶ ἄρωγῆς τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ὁ δὲ βασιλεὺς ταῦτα μαθὼν διέταξεν ὅτι, «ἐπεὶ καὶ τὸ τρόπαιον καὶ ἡ κατὰ κράτος νίκη παρὰ τοῦ ἀποστόλου γέγονεν, ὀφειλόμενον καθέστηκε πᾶσαν τὴν ἐκστρατείαν τῶν πολεμίων, καὶ τὰ λάφυρα καὶ τὰ σκῦλα αὐτῷ ἀποδοθῆναι.» Ὅθεν ἐπὶ τούτῳ πάντες οἱ Σλαῦοι οἱ μετασχόντες τῆς στάσεως ταύτης μεθ' ὅλων τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ὑπηρετῶν, ἔτι δὲ καὶ ἅπασα ἡ κινήτη καὶ ἀκίνητος περιουσία αὐτῶν, ἀφωρίσθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἀποστόλου ἐν τῇ μητροπόλει Πατρῶν ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλης δὲ πηγῆς, ἥτοι ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ οἰκουμένου πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, (ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἐν σελίδι 203 καὶ ἐπομ. τοῦ παρόντος τόμου) μαθηθάνομεν ὅτι τότε πρῶτον καὶ ἕνεκα τοῦ προειρημένου θαύματος, ἡ ἐπισκοπὴ Πατρῶν προεβιβάσθη εἰς τάξιν μητροπόλεως, καὶ ὑπετάχθησαν εἰς αὐτὴν αἱ τρεῖς ἐπισκοπικαὶ Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαιμόνος.

Ἡ ἐπανάστασις αὕτη τῶν Σλαύων τῆς Πελοποννήσου εἶναι μία οὐ μόνον τῶν γνωστοτέρων εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τῶν σπουδαιότερων βε-

βαίως· διότι μέτέσχον αὐτῆς ἅπαντες, ὡς φαίνεται, οἱ ξένοι ἐκεῖνοι τῆς χερσονήσου ἄποικοι. Τοῦτο συνάγεται πρῶτον ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, καθ' ἣν λέγεται ὅτι ἐπανεστήσαν οἱ ἐν τῷ θέματι τῆς Πελοποννήσου Σλαῦοι, οὐχὶ δὲ μοῖρά τις αὐτῶν ὡς τινες ὑπέθεσαν. Συνάγεται πρὸς τούτοις ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀποστατήσαντες περιῆλθον εἰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἀράβων, καὶ ἐπέτυχον ναυτικὴν παρὰ τούτων ἐπικουρίαν εἶναι δὲ δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὀλίγαι τινὲς σλαυικαὶ κοινότητες ἐπεχείρησαν τοιαύτας ἐξωτερικὰς σχέσεις, αἵτινες δὲν εἶναι πιθαναί, εἰμὴ ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς δόξης τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Σλαύων. Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα ὅτι ἐπειδὴ ἐν ἔτει 806 καὶ 807 μεγάλαι ναυτικαὶ Ἀράβων μοῖραι ἐπέτεθησαν, ὡς προϊστορήσαμεν, κατὰ τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ρόδου, οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ εὐλόγως ὑπέθεσαν ὅτι ἐκ τῶν στόλων τούτων πιθανῶς ἀπεσπάσθη ἢ σταλεῖσα εἰς τοὺς Σλαύους τῆς Πελοποννήσου ἐπικουρία, καὶ τούτου ἕνεκεν ὠρίσαν ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἐγένετο τῷ 807. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπικυροῖ τὴν γνώμην ὅτι ἐπανεστήσαν τότε ἅπαντες οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Σλαῦοι, ἡ διπλῆ μαρτυρία περὶ τῆς καθυποτάξεως εἰς τὴν ἄλλοτε ἀπλῆν ἐπίσκοπὴν Πατρῶν, τὴν ἀναβίβασθεισαν τότε εἰς τάξιν μητροπόλεως, κατὰ μὲν τὸν Πορφυρογέννητον ὄλων τῶν ἀποστατησάντων Σλαύων, κατὰ δὲ τὸν πατριάρχην Νικόλαον, τῶν ἐπισκοπῶν Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαιμόνος. Διότι ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων μαρτυριῶν ἀναγκαστικῶς συνάγεται ὅτι τῆς ἐπαναστάσεως μετέσχον, παρεκτός τῶν Σλαύων τῆς Ἀχαΐας καὶ Ἡλίδος, καὶ οἱ τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Λακεδαιμόνος, ὅ ἐστιν ὅλης τῆς χερσονήσου οἱ Σλαῦοι. Ἀξίον ὡσαύτως παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὁ Πορφυρογέννητος ὀνομάζει τοὺς ἰθαγενεῖς *Γραικοὺς* καὶ οὐχὶ *Ἕλληνας*· ἐξ οὗ δῆλον ὅτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀπέφευγον ἔτι νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὄνομα *Ἕλληνας*, ὡς ἐθνικὸν ὄνομα, διότι ἐσήμαινεν ἀκόμῃ μᾶλλον τὸν εἰδωλολάτρην. Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ πᾶσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἅπαντες οἱ ἀποστατήσαντες ἀφωρίσθησαν εἰς τὸν ἐν Πάτραις ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ, ἐν ἄλλαις λέξεσι κατετάχθησαν εἰς τάξιν κληρικοπαροίκων. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν φαίνεται συμβιβασζόμενον οὔτε πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως γενομένην κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας, οὔτε πρὸς τὸν ὀλίγον τοῦ Νικηφόρου ζῆλον ὑπὲρ τοῦ πλουτισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀλλὰ, πρῶτον, ἐνταῦθα δὲν προέκειτο περὶ συ-

νήτων τοῦ κράτους ὑπηκόων, προέκειτο περὶ ξένων, ἀλλοθρήσκων καὶ ἀδιακόπως στασιαζόντων ἀποίκων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ προσοικειωθῶσι τῇ πόλιτειᾳ, νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς νόμους αὐτῆς, καὶ οὕτω διαρκῶς νὰ δαμασθῶσιν εἰμὴ παραδεχόμενοι τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα· ἵνα δὲ παραδεχθῶσι τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, συντελεστικώτατον ἦτο νὰ συνκρμολογηθῶσι διὰ συνεχοῦς τινος δεσμοῦ μετὰ τοῦ προειρημένου ναοῦ. Αὕτη λοιπὸν ἡ δουλοπαροικία ὠρίσθη ἐκτάκτως χάριν ἰδιάζοντος πολιτικοῦ σκοποῦ, καὶ ἐπὶ ξένων μᾶλλον ἢ ὑπηκόων. Ὅτι δὲ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν καθυπεβλήθησαν εἰς θεσμόν συνήθη καὶ κοινῶς τότε ἰσχύοντα, ἐξάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὅτι εἰδικὰ σιγίλλια ὠρίσαν τὸ τί ὤφειλον νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν μητροπολίτην, ἐνῶ ἂν προέκειτο περὶ καταστάσεως ἀνεγνωρισμένης ὑπὸ τῶν ἐπικρατούντων νόμων, οἱ νόμοι οὗτοι ἤθελον κανονίζεσθαι ὑποχρεώσεις αὐτῶν, οὐδὲ ἤθελον εἶναι χρεῖα εἰδικῶν περὶ τούτου διατάξεων. Πρὸς τούτοις ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἀντὶ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἐπέβαλεν εἰς τὸν μητροπολίτην νὰ συντηρῇ τοὺς στρατηγούς καὶ τὰ στρατιωτικὰ σώματα καὶ τοὺς ξένους πρέσβεις, καθ' ὅσον πάντες οὗτοι διερχόμενοι διὰ Πατρῶν ἤθελον παραμένει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ὅπερ συνάδει ἐπὶ τέλους πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων τοῦ Νικηφόρου διατάξεων ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων.

Αἱ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναδιοργανώσεως καὶ ἐξασφαλίσεως τοῦ κράτους φροντίδες τοῦ Νικηφόρου διεκόπτοντο συνεχῶς σχεδὸν ὑπὸ τῶν ἀγώνων, οὓς ἠναγκάζετο νὰ διεξάγῃ πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, τοὺς μωαμεθανούς καὶ τοὺς Βουλγάρους. Ἰστορήσαμεν ἤδη τὰς περιπετείας τῶν κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη πολέμων πρὸς τοὺς μωαμεθανούς. Ἄμα δὲ ἀπαλλαγείς τῶν ἐχθρῶν τούτων, ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους. Οἱ Βούλγαροι, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς παραλυσίας εἰς ἣν περιέστη τὸ κράτος ἐπὶ τῶν τελευταίων εἴκοσι καὶ πέντε ἐνιαυτῶν, ἀνέκυψαν ἐκ τῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν εἶχε καθυποβάλλει αὐτοὺς ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ ἀπέβησαν πάλιν ἐπικίνδυνοι ὑπὸ τὸν νέον αὐτῶν ἡγεμόνα Κροῦμμον, ὅστις ἤρχεν οὐ μόνον τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου Βουλγάρων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Τρανσυλβανίᾳ κατασταθέντων. Ὅθεν ἔτι ἀπὸ τοῦ 807 ἠναγκάσθη ὁ Νικηφόρος νὰ στρατεύσῃ κατ' αὐτῶν καὶ εἶχεν ἤδη καταλάβει τὴν Ἀδριανούπολιν, ὅτε μαθὼν ὅτι σπουδαίᾳ κατ' αὐτοῦ

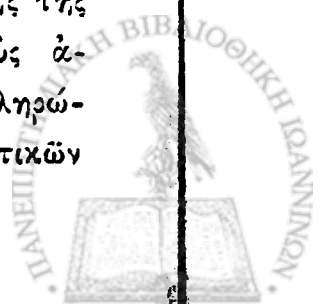

ἐσκευωρεῖτο συνωμοσία ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἀναθεῖς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν σπαθάριον Βαρδάνιον τὸν Ἀνεμᾶν, ὅστις ὁμῶς, ὡς φαίνεται, δὲν ἐνέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν πολεμίων, ἀλλὰ ἠρέσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ὅσον ἔνεστι τὰ μεθόρια. Τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην, ἣτις προληφθεῖσα κατὰ τὸ 807 ἀνέθορε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, καὶ πάλιν περιεστάλη διὰ τῆς συλλήψεως καὶ τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων, ὑπεκίνει ἡ μοναχικὴ φατρία. Ὁ Νικηφόρος δὲν ἐπέβλεπε μὲν χεῖρα εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου περὶ ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων θεσπισθέντα, ἀλλ' ἐπέμενε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν λοιπῶν νέων θεσμῶν, τοὺς ὁποίους εἰς πολλὰ συνεπλήρωσε καὶ ἀνέπτυξεν· ἐξαιρέτως δὲ ἠσπάσθη τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας ἐπιτρέψας πᾶσαν ἄνεσιν καὶ ἐλευθερίαν συζητήσεως εἰς τε τοὺς ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ Παυλιανίτας καὶ εἰς ὅλους ὅσοι ἐπέμενον πρεσβεύοντες τὰ ὀρισθέντα πρὸς τῆς οἰκονομαχικῆς συνόδου τοῦ 754. Τὰῦτα πάντα ἠρέθιζον τοὺς μοναχοὺς ἰδίως, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν διενεργοῦντες τὴν καταστροφὴν τοῦ Νικηφόρου. Ἐν ἔτει δὲ 810 εἰς ἕξ αὐτῶν δὲν ἐδίστασε νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν δολοφονίαν ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἂν καὶ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ κακούργημα, συλληφθεὶς ἀφοῦ ἐπλήγωσε δύο τῶν περὶ τὸν βασιλέα ἀνδρῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τοῦ ἀδιακόπου τούτου κατὰ τοῦ Νικηφόρου πολέμου μετεῖχον καὶ τινες τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων· αἱ αὐστηραὶ οἰκονομικαὶ τοῦ βασιλέως διατάξεις ἦτο φυσικώτατον νὰ προσβάλωσι ποικίλα συμφέροντα. Ἀλλ' οἱ κύριοι αὐτοῦ ἀντίπαλοι ἦσαν οἱ μοναχοὶ, τῶν ὁποίων τὰ πάθη ἐπενόησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰς φοβεράς ὕβρεις καὶ συκοφαντίας τὰς περιωθεισας εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ. Καὶ ὁμῶς ἀμφότεροι οὗτοι οἱ χρονογράφοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαστρέψωσι τὰς ὀργανικὰς τοῦ Νικηφόρου διατάξεις ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ἀμερόληπτος καὶ δικαία τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἱστορία νὰ μὴ διακρίνῃ ἐν αὐταῖς τὸ μεγαλεπήβολον καὶ ἐλευθέριον τοῦ Νικηφόρου πνεῦμα· δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρύψωσιν, ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ κατήντησαν νὰ ἐπιβουλεύσωσι τὴν ζωὴν αὐτοῦ διὰ δολοφόνου φέροντος τὸ μοναχικὸν σχῆμα· δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πικραμορφώσωσι τὰ πράγματα εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ καταφαίνεται ἀριδῆλως ἢ εὐγενῆς τοῦ ἡγεμόνος φιλανθρωπία. Τῷ ὄντι ὁ μὲν δολοφόνος ἐκεῖνος συλληφθεὶς κατεκλείσθη ἐν φρενοκομίῳ ὡς παράφρων· οὐδεὶς δὲ τῶν ἐν ἔτει 807 φωραθέντων ἐνόχων ὑπεβλήθη εἰς

τὴν νενομισμένην θανατικὴν ποινὴν, ἀλλὰ πάντες ὑπέκυψαν εἰς ἐπει-
χεστέρας σχετικῶς τιμωρίας.

Ἄμα δὲ περιστείλας τὰς ἐσωτερικὰς ἐκείνας ἀποπείρας πρὸς ἀνα-
τροπὴν τῶν καθεστώτων, ὁ Νικηφόρος ἐστράτευσεν αὐθις ἐπὶ τοὺς
Βουλγάρους οἵτινες ἀπέβαινον ἡσυχάζοντες αὐθαδέστεροι. Ἐν ἀρχῇ τοῦ
ἔτους 809 ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐκπέμψει ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν
πρὸς πληρωμὴν τῆς μισθοδοσίας τῶν περὶ τὸν Στρυμόνα ποταμὸν
σταθμευόντων ταγματῶν. Ἐνῶ δὲ ἐγένετο ἡ πληρωμὴ ἐπιπεσόντες οἱ
Βούλγαροι καὶ φονεύσαντες ἱκανοὺς τῶν φρουρούντων τὸ στρατιωτικὸν
ταμεῖον, ἀφῆρπασαν ἐξ αὐτοῦ 1100 λίτρας χρυσοῦ ἧτοι 1,188,000
περίπου δραχμῶν, ἐτι δὲ καὶ τὴν ἄλλην ἀποσκευὴν, μεθ' ἧς ὁ ἡγεμὼν
αὐτῶν Κροῦμμος ἐκυρίευσεν, πρὸ τῆς ἐορτῆς τοῦ πάσχα, αἰφνιδίως τὴν
Σαρδικὴν ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου, κατασφάζας, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεο-
φάνην, 6,000 στρατιώτας χωρὶς τοῦ ἄλλου τῶν κατοίκων πλήθους.
Ἡ Σαρδικὴ ἢ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων μετονομασθεῖσα Τριαδίτσα, σή-
μερον δὲ καλουμένη Σόφια, ἀπετέλει πιθανῶς μέρος τοῦ τμήματος τὸ
ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε (σελ. 336) παραχωρηθῆ εἰς τοὺς Βουλγάρους·
ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀπεδόθη ὑπ' αὐτῶν, ὅτε τοσοῦτον δεινῶς ἐταπει-
νώθησαν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε'. Νῦν δὲ, ἐπειδὴ ἐκυριεύθη πάλιν ὑπὸ
τῶν Βουλγάρων, ὁ Νικηφόρος, στρατεύσας ἐπὶ τοὺς πολεμίους τούτους,
ἐνέβηκεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας αὐτῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ διαχει-
μάσῃ αὐτόθι καὶ νὰ ὀχυρώσῃ τὴν Σαρδικὴν, ἀναγγείλας ταῦτα εἰς
τὴν σύγκλητον. Ἄλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν πάλιν
νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μὴ ἐπιτυχόντες κατὰ τὸ προη-
γούμενον ἔτος ἐν τῇ βασιλευσῇ, ἀπεφάσισαν νῦν νὰ βραδουργήσωσιν
αὐτὸν τὸν στρατὸν, καὶ πρὸς τοῦτο ὠφελήθησαν ἐκ διαφόρων περι-
στάσεων. Τὰ ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους ἤδη στρατεύσαντα εὐρωπαϊκὰ
τάγματα ἔσωζον, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Εἰρήνης πνεῦμα
πολέμιον τῆς μεταρρυθμίσεως. Τότε δὲ οὐ μόνον εἰς δεινὴν ἐξετέθησαν
κακοπάθειαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐστηρὰν καθυπεβλήθησαν πειθαρχίαν
ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου, ὅστις, πληρώνων τακτικῶς τὴν μισθοδοσίαν αὐ-
τῶν, καὶ ἐπαρκῶν εἰς ἀπάσας τὰς ἄλλας χρείας, ἐνόμισεν ὅτι δικαιού-
ται νὰ διχτάξῃ τὴν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσφορὰν ἀπάσης τῆς
λείας τοῦ πολέμου. Προσέτι δὲ εἶχε φανῆ ἀδυσώπητος πρὸς τοὺς ἀ-
ξιωματικούς τοῦ στρατοῦ τῆς Σαρδικῆς, οἵτινες δὲν εἶχον ἐκπληρώ-
σει ἀποχρώντως τὸ καθῆκον αὐτῶν, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀξιωματικῶν

ἐκείνων, ἐν οἷς καὶ ὁ σπαθᾶριος τοῦ μηχανικοῦ Εὐθύμιος, ἠύτομόλησαν πρὸς τοὺς πολεμίους. Ὅθεν διὰ τῆς συνδρομῆς ὄλων αὐτῶν τῶν αἰτιῶν παρεσκευάσθη ἐν τῷ στρατοπέδῳ στάσις, ἣν ὁμως ἀνεκάλυψεν ὁ βασιλεὺς, ὅστις τιμωρήσας τοὺς πρωταίτιους ἀνήγγειλεν ἐνταύτῳ τὰ συμβάντα εἰς τὴν σύγκλητον καὶ κατηγορήσε τὸν στρατὸν ἐπισήμως, καὶ δικαίως τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι ἐνεκα τῆς ὀλίγης αὐτοῦ προθυμίας καὶ ἀταξίης διεκωλύθη νὰ καταλάβῃ τὴν τοῦ Κρούμμου αὐλήν. Ἀλλὰ τότε πολλοὶ τῶν ἀξιωματικῶν ἀφορῶντες εἰς τὴν δυσμένειαν ταύτην τοῦ βασιλέως, καὶ φοβούμενοι μήπως ἢ πρότερον εἰς ὀλίγους περιορισθεῖσα τιμωρία ἐπεκταθῆ καὶ εἰς αὐτούς, διενήργησαν νέαν καὶ δεινοτέραν τῆς προηγουμένης ἐπιβουλήν, καθ' ἣν ὁ Νικηφόρος ἀνέπτυξε τόλμην καὶ ἀταραξίαν ψυχῆς ἀξιοσημείωτον. Ἦτο ἤδη ἑξώρας καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκάθητο εἰς τὴν τραπέζαν, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ στρατιῶται διαρρήξαντες τὰς σκηνάς κρηνίασαν μετ' ὀλίγον δὲ εἶδεν αὐτοὺς περιστοιχισάντας τὴν βασιλικὴν σκηνὴν καὶ ἤκουσε τὰς ὕβρεις αὐτῶν καὶ τὰς ἀράς, ἀξιούντων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποφέρωσι πλέον τὴν δυστροπίαν αὐτοῦ καὶ φυλαργυρίαν, διότι αὕτη μάλιστα ἢ τελευταία τῆς φιλαργυρίας κατηγορία ἦτο ἡ συνήθως γινομένη κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις ἠγωνίζετο ἅμα μὲν διὰ δικαίας καὶ ἀκριβοῦς τῶν φόρων εἰσπράξεως, ἅμα δὲ διὰ τῆς περὶ τὴν δαπάνην τάξεως καὶ οικονομίας, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν οἰκονομικὴν τοῦ κράτους παραλυσίαν. Ὁ Νικηφόρος οὐδένα εἶχε πρόχειρον ἕτερον στρατὸν ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς ταραξίαις τὸ πᾶν ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς ἀκαριαίας αὐτοῦ ἀποφάσεως καὶ συνέσεως, καὶ ἡ ἀπόφασις ὑπῆρξεν ὅσον ἔνεστι συνετή. Γινώσκων ὅτι τὸ πλῆθος, ἅμα κατευνασθῆ ἢ πρώτη αὐτοῦ ὁρμῆ, εὐχερῶς μεταβάλλει γνώμην, διέταξε τοὺς πατρικίους Νικηφόρον καὶ Πέτρον νὰ ὑποσχεθῶσιν εἰς τοὺς ταραξίαις τὰ πάντα, προτρέποντες αὐτοὺς μόνον νὰ περιμείνωσι μέχρι τῆς πρωίας. Καὶ οἱ μὲν πλείστοι ἠσύχασαν, οἱ δὲ πεισματωδέστεροι χωρισθέντες τοῦ λοιποῦ στρατοῦ κατέλαβον παρακείμενόν τινα λόφον. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Θεοφάνης ὕβριζει τοὺς στασιαστὰς ὡς τριεθλίους, διότι, κύριοι ὄντες νὰ καταστρέψωσι τὸν βασιλέα, δὲν ἐπράξαν τοῦτο, ἀλλὰ προσανέβησαν εἰς τὸν βουνὸν ἐκείνον ἀναβοῶντες τὸ, κύριε ἐλέησον, ὡς ἂν προέκειτο, λέγει, περὶ σεισμοῦ τινος ἢ ἀνεμβρίας. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ μοναχοῦ αὐτοῦ χρονογράφου δὲν ἦσαν, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, πολὺ συντηρητικαί. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ὠφελῆθεὶς ἐκ τῆς νυκτὸς ἐκείνης, καθησύχασεν ἔτι μᾶλλον τὰ

πνεύματα διὰ ἐπιτηδείων πρὸς πολλοὺς ἀξιωματικούς δωρεῶν, καὶ τὴν ἐπιούσαν προζελθὼν αὐτὸς ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὄχλων συνεπλήρωσε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως διὰ νέων ὑποσχέσεων καὶ περιποιήσεων μεθ' ὅ, καταλιπὼν τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν πατρίκιον Θεοδόσιον Σαλιβαρᾶν, ἐπέστρεψεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἀφικόμενος δὲν ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἀτιμώρητον τὴν πρὸ μικροῦ γενομένην παραβίασιν ὅλων τῶν νόμων τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ὅθεν προσεκάλεσεν ἀμέσως εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα τοῦ ἰσπανοῦ στρατοῦ, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ φρονήματα εἶχε πᾶσαν πεποιθήσιν, καὶ ἔπειτα διέταξε τὰ κατὰ τῶν Βουλγάρων στρατεύσαντα τάγματα νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ νὰ σταθμεύσωσιν εἰς τὸ προάστειον τοῦ ἁγίου Μάμαντος παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Κερατίου κόλπου, ἐπὶ τῷ λόγῳ τοῦ νὰ λάβωσι τοὺς μισθοὺς αὐτῶν. Ἄμα ὅμως ἦλθον αὐτόθι, ἀνήγγειλεν εἰς αὐτὰ ὅτι ἡ μισθοδοσία θέλει διανεμηθῆ εἰς Γαλατᾶν καὶ διέταξε νὰ διαπεράσωσιν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ ἕτερον τοῦτο προάστειον ἄνευ ὀπλων. Ἐκεῖ περιστοιχίσθησαν οἱ ἀπειθεῖς οὗτοι στρατιῶται ὑπὸ τῆς πιστῆς ἰσπανῆς μίρας καὶ ἀφοῦ οἱ πρωταῖτιοι ἐτιμωρήθησαν διὰ δαρμῶν καὶ κουρῶν καὶ ἐξοριῶν, οἱ λοιποὶ πάντες διεβιβάσθησαν εἰς Χρυσόπολιν ὅπου ἀνεγνώσθη βασιλικὸν διάταγμα δι' οὗ διελύοντο καὶ προσεκαλοῦντο νὰ προνοήσωσιν ἕκαστος οἰκοθεν περὶ τῆς ἰδίας συντηρήσεως. Ἐνεκα δὲ ταύτης τῆς συμφορᾶς, λέγει ὁ Θεοφάνης, οἱ παθόντες αὐτὴν προσηγόρευσαν τὸ μεταξὺ Γαλατᾶ καὶ Χρυσοπόλεως πέραμα πύρινον ποταμόν.

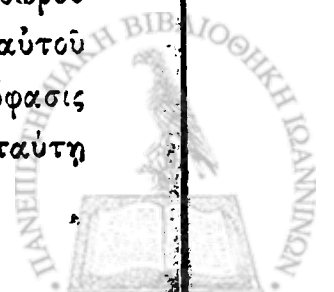
Κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ 809 ἔτος, ἵνα προσοικειωθῆ ὅσον ἔνεστι πλείοτερον τὸν στρατὸν ὁ Νικηφόρος, προεχειρίσατο τὸν ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Προκοπίας ἐγγόνον Νικήταν, εἰ καὶ παῖδα ἔτι ὄντα, ἡγεμόνα τῶν Ἰκανάτων, οἵτινες ἀπετέλουν κράτιστόν τι σῶμα τῆς αυτοκρατορικῆς φρουρᾶς, συγκείμενον καθ' ὀλοκληρίαν ἐκ λογάδων καὶ ἰκανῶν ἀνδρῶν, καὶ τούτου ἔνεκεν Ἰκανάτων ἐπονομαζομένων. Τῷ δὲ 810 ἐνησχολήθη ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν προεκτεθεισῶν στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν αὐτοῦ διατάξεων, ὥστε μόλις τῷ 811 ἐστράτευσεν αὐθις κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἡ ἐπιμονὴ αὐτοῦ εἰς τὸν προκείμενον πόλεμον ἐξηγεῖται εὐκόλως ὅταν ἀναλογισθῶμεν ἔνθεν μὲν τοὺς ἀπὸ τοῦ ἔθνους ἐκείνου καθ' ἑκάστην προαγομένους κινδύνους, ἔνθεν δὲ ὅτι ἔνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀαρῶν, τῷ 809, καὶ τῶν ἔμφυ-

λίῳ διενέξεω εἰς ἃς ἐκ τούτου περιεπλάκησαν οἱ Ἄραβες, ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἀπαλλαγὴν πάσης ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου μερίμνης. Ὅθεν διέταξε πάνδημον στρατολογίαν κατὰ τῶν Βουλγάρων, ὑποχρεώσας καὶ τῶν πενήτων πολλοὺς νὰ ἀπέλθωσιν ἐκτάκτως εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην αἰδίοις ὄψωνίοις, λέγει ὁ Θεοφάνης, σφενδόταις καὶ ῥάβδοις ὠπλισμένους,» ὅπερ δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ ἄλλο εἰμὴ ὅτι εἰς τὴν ἐκτακτὸν ταύτην στρατείαν ἐκλήθησαν καὶ ἐκ τῶν ἀπορωτέρων ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἐπαρχέσωσιν εἰς τὴν ἰδίαν συντήρησιν καὶ ὄπλισιν ὡς φιλοὶ στρατιῶται. Μετὰ τοῦ πολυαρίθμου λοιπὸν τούτου στρατοῦ ἐνέβαλεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν χώραν τῶν πολεμίων καὶ κατὰ μῆνα ἰούλιον ἐστρατοπέδευσε περὶ Μαρκέλλαν, ὅτε ὁ καταπτοηθεὶς Κροῦμμος ἐξητήσατο εἰρήνην διὰ πάσης θυσίας. Ἄλλ' οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοσαύτως ἠπατήθησαν ὑπὸ τοῦ ἔθνους ἐκείνου, ὥστε ὁ Νικηφόρος δὲν ἐδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ὀλοσχερῆ, εἰ δυνατόν, καταστροφὴν τοῦ ἀντιπάλου του. Ἐπὶ τούτῳ δὲ προήλασεν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῖς Βουλγαρίας ἀναζητῶν τὴν αὐλὴν τοῦ Κρούμμου, καὶ μετὰ τριήμερον δυσχερῆ ἐν μηνὶ ἰουλίῳ πορείαν ἐντὸς χώρας πολλάκις ἐλώδους καὶ ἐρήμου, ἔφθασε τελευταῖον εἰς τὸ μέρος ὅπου ἐστάθμευεν ὁ τῶν Βουλγάρων ἡγεμὼν, ἐκυρίευσεν τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ, καὶ εὗρεν ἐν αὐτῷ θησαυροὺς μεγάλους. Ὁ Κροῦμμος διεσώθη μὲν, περιῆλθεν ὅμως εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν, ὥστε προέτεινε πάλιν εἰς τὸν Νικηφόρον νὰ εἰρηνεύσῃ παραλαμβάνων οὐ μόνον τὴν λείαν ὅσῃν συνέλεξεν, ἀλλὰ καὶ εἴτι ἄλλο ἢ ἐν αὐτῷ ἀρεστόν. Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα εἶναι δυσερμήνευτα. Ἡ ἄλωσις τῆς αὐλῆς τοῦ Κρούμμου, ἐξ ἧς οὗτος περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν καὶ ταπείνωσιν, συνέβη τῇ 20 ἰουλίου, τῇ δὲ 25 βλέπομεν αἰφνης τὸν Νικηφόρον, πολιορκούμενον ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν ἔσχατον διατελοῦντα κίνδυνον. Πῶς ὁ πρὸ μικροῦ ἀπηλπισμένος Κροῦμμος ἀπέβη ἐντὸς 5 ἡμερῶν φοβερῶτατος; Εἶναι ἀληθές ὅτι πολλοὶ χριστιανοὶ ἀξιωματικοὶ εἶχον αὐτομολήσει πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων κατὰ τε τὰς προηγουμένας στρατείας, καὶ μικρὸν πρὸ τῆς παρούσης. Οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ οὗτοι συνέδραμον αὐτόν, ὡς λέγεται, εἰς τὸ νὰ περιχαρῶσιν καὶ νὰ διασταυρώσιν πάσας τὰς διόδους, καὶ νὰ καταστήσῃ οὕτω δυσχερεστάτην πᾶσαν ὀπισθοχώρησιν. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ὁ Κροῦμμος κατάρθωσεν ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ συγκροτήσῃ νέαν δύναμιν τοσαύτην, ὥστε νὰ μεταβάλλῃ καθ'

ὀλοκληρίαν τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος εὐρέθη ἀπροσδοκῆτως εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν, καὶ ὅτι περιχαρακωθείς ἀπὸ τὴν προτεραίαν ἀπεφάσισε νὰ περιμένῃ τὴν ἔφοδον τῶν πολεμίων ἵνα ἀποθάνῃ μαχόμενος. Πολλοὶ ἐγκατέλιπον τὸν στρατὸν ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ ὥρα διασκορπισθέντες τῆδε κάκεισε· οὐδὲ παρέμειναν ἐν τῷ στρατοπέδῳ εἰμὴ τὰ κράτιστα τῶν ταγματῶν καὶ οἱ ἀριστοὶ τῶν ἀξιωματικῶν, εἰς οὓς ὁ Νικηφόρος εἶπε καθαρὰ «ὅτι κἂν πτερωτοὶ γενόμεθα, μηδεὶς ἐλπίσῃ διαφυγεῖν τὸν ὄλεθρον.» Τὴν πρωίαν τῆς 25 οἱ Βούλγαροι ἐπιπεσόντες παρέλαβον σύμμαχον τὸ πῦρ διὰ τῆς ἐμπρήσεως τοῦ περιχαρακώματος, δι' οὗ περιεστοιχίζετο τὸ στρατόπεδον· ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐπολέμησαν γενναίως, ἀλλ' ἐπὶ τέλος ὑπέκυψαν. Ὁ Νικηφόρος καὶ πενήκοντα τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι πατρικιοὶ, οἱ στρατηγοὶ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῆς Θράκης, προσέτι δὲ καὶ πολλοὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔπεσον ἡρωϊκῶς περὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ σημαίαν. Οἱ βάρβαροι ὑπέσχοντο τὸ ζῆν εἰς πάντα ὅστις ἤθελεν ἐξομῶσει τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀλλὰ πολλοὶ δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν τοιαύτην σωτηρίαν, πᾶσά τε ἢ τῶν χριστιανῶν καλλονὴ διεφθάρη, λέγει ὁ Θεοφάνης, τὰ τε ὄπλα πάντα ἀπώλοντο, καὶ τὸ τῆς βασιλείας σκεῦη.

Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην συμφορὰν δὲν κατεστράφη ὀλοκληρὸς ὁ στρατός· τοῦ ἀγῶνος μετέσχε καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Νικηφόρου Σταυράκιος, ὅστις καίτοι πληγωθεὶς βαρέως ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ μετ' ἀξιολόγου μοίρας εἰς Ἀδριανούπολιν. Πιθανῶς ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἀγγελίᾳ τῆς καταστροφῆς τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ τινὲς τῶν παρόδων ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν φρουρῶν αὐτῶν ἐπειγομένων νὰ συμμετάσχωσι τῆς λείας, καὶ ἠδυνήθη οὕτω νὰ διέλθῃ ἡ μοῖρα ἐκείνη. Ἄμα ἀφικόμενος εἰς Ἀδριανούπολιν ὁ Σταυράκιος, τὸν ὁποῖον ὁ πατὴρ εἶχε παραλάβει πρὸ καιροῦ ὡς συμβασιλέα, ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ περισωθέντος στρατοῦ, εἰ καὶ ὀλίγας παρέχων ἐλπίδας ὅτι θέλει ἐπιζῆσει ἕνεκα τοῦ τραύματος αὐτοῦ. Περὶ τοῦ Σταυρακίου οἱ χρονογράφοι λέγουσιν ὅσα καὶ περὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, προστιθέμενοι ὅτι ἦτο ἀσθενὴς τό τε σῶμα καὶ τὸν νοῦν. Μὴ δυνάμενοι ἕνεκα τοῦ προῦρου αὐτοῦ θανάτου νὰ κρίνωμεν μέχρι τίνος αἱ περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ κατηγορίαι ἦσαν ἀληθεῖς, τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ Νικηφόρου νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ ἐπικινδύνῳ ταύτῃ

στρατεία τὸν μόνον υἱὸν τὸν ὁποῖον εἶχε, καὶ ἡ ἀνδρεία μεθ' ἧς ἠγωνίσθη ὁ νέος οὗτος δὲν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὰς καταγορίας ἐκείνας πιθανωτέρας τῶν προηγουμένων. Ὁ νέος βασιλεὺς ἦλθεν ἐπὶ φορείου εἰς Κωνσταντινούπολιν, κακῶς ἔχων ἐκ τοῦ τραύματος, καὶ οὐδὲν ἤττον ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν χρονογράφων ὑβριζόμενος. Λέγεται λοιπὸν ὅτι εἶχε τὴν δεινὴν φιλαργυρίαν τοῦ πατρὸς, ἂν καὶ δὲν ἔλαβε τὸν καιρὸν νὰ ἀποδείξῃ τὴν φιλαργυρίαν ταύτην, διότι τὸ μόνον πρὸς ἀπόδειξιν αὐτῆς θρυλούμενον, ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος συνεβούλευσεν αὐτῷ νὰ περιποιηθῇ διὰ χρηματικῶν δωρεῶν τοὺς πολιτικούς καὶ κληρικούς μεγιστάνους, ὅσων ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχε τιμωρήσει τὰς καταχρήσεις, ὁ δὲ δὲν ἀπεφάσισε νὰ δαπανήσῃ πρὸς τοῦτο εἰμὴ τρία τάλαντα, ἧτοι 300 λίτρας χρυσοῦ ἧτοι 314,000 περίπου δραχμῶν, οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ, καὶ ἂν τὸ γεγονὸς ὑποτεθῇ ἀληθές, εἰμὴ ὅτι ὁ νέος βασιλεὺς ἐνόμιζε δίκαιας τὰς ἐπιβληθείσας τιμωρίας, καὶ ἄτοπον πλειοτέραν ἀποζημίωσιν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Λέγεται πρὸς τούτους ὅτι δὲν ἔπαυσεν ὑβρίζων τὸν τε μάγιστρον τοῦ παλατίου ἧτοι ἐπιμελητὴν τῶν ἀνακτόρων, Θεόκτιστον, καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς Στέφανον, οἵτινες πρῶτοι εἶχον ἀναγορεύσει αὐτὸν βασιλέα ἐν Ἀδριανουπόλει, καὶ τὸν ἐπὶ ἀδελφῇ Προκοπίᾳ γαμβρὸν Μιχαὴλ τὸν Κουροπαλάτην, ὅστις μετασχὼν τῆς τελευταίας ἐκστρατείας καὶ ἀβλαβῆς ἐκεῖθεν περισωθεὶς, ἦτο, ἐν τῇ πιθανῇ περιπτώσει τοῦ θανάτου τοῦ Σταυρακίου, ὁ φυσικὸς τῆς βασιλείας διάδοχος. Διότι τὸν Σταυράκιον εἶχε μὲν νυμφεῦσαι πρὸ τριῶν ἡμισυ ἐτῶν ὁ Νικηφόρος μετὰ συγγενοῦς τινος τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Θεοφανοῦς, ἧτις εἶναι ἡ δευτέρα Ἀθηναία, ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῷ βραχεῖ διαστήματι ἐτῶν τεσσαράκοντα, ἀναβιβάσθεισα εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' ἐκ τοῦ γάμου τούτου δὲν εἶχε γεννηθῆ τέκνον. Λέγεται δὲ ὡσαύτως ὅτι ὁ Σταυράκιος ἐπεχείρησε νὰ τυφλώσῃ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ, ὅτι ἤθελε νὰ περιποιήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν Θεοφανῶ, ὅτι ἐν ἀποτυχίᾳ τούτου ἠτοιμάζετο νὰ ἀνακηρύξῃ δημοκρατίαν καὶ ἄλλα παραπλήσια. Τὸ δὲ πιθανώτερον εἶναι ὅτι καὶ ὁ Σταυράκιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔβλεπον ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιζήσῃ· καὶ ὁ μὲν Σταυράκιος, ἕνεκα τῆς στοργῆς αὐτοῦ πρὸς τὴν Θεοφανῶ, ἐπεθύμει νὰ διαβιβάσῃ εἰς αὐτὴν τὴν βασιλείαν, ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν Στέφανος καὶ ὁ μάγιστρος Θεόκτιστος ὑπελάμβανον ἐπισφαλές

νὰ παραδοθῆ ἡ βασιλεία εἰς χεῖρας γυναικὸς κατὰ τοὺς κρισίμους ἐκείνους καιροὺς, μάλιστα μετὰ τὸ ὀλέθριον προηγούμενον τῆς Εἰρήνης. Ὅθεν συνεφωνήθη νὰ ἀναγορεύσωσι τὸν Κουροπαλάτην Μιχαήλ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας τοῦ Σταυρακίου ἐχειροτέρευσε τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιμελῆται τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακηρύξωσιν ἄνευ ἀναβολῆς τὸν Μιχαήλ, ὅπερ καὶ ἐπραξάν τὴν 2 ὀκτωβρίου, ὅτε ὁ Σταυράκιος μετὰ δέμηνον περίπου βασιλείαν ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, καὶ ἀπῆλθεν εἰς μονὴν τινα, ἐν ἣ ἀπέβίωσε μετ' ὀλίγον, τῆ 12 ἰανουαρίου 812. Ἐμόνασε δὲ ἕκτοτε καὶ ἡ χήρα αὐτοῦ Θεοφανώ. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸν βασιλέα Νικηφόρον, ὃν κατελίπομεν πεσόντα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῆ 25 ἰουλίου 811.

Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κροῦμμος ἐκκόψας τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου ἰκανὰς ἡμέρας, ἐπιδεικνύων τὸ τρόπαιον εἰς τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς συμμάχους καὶ τοὺς ἀίχμαλώτους, μετὰ δὲ ταῦτα λαβὼν αὐτὴν ἐγύμνωσε τὸ ὄστυν, ἐνέδυσεν ἀργυρίῳ, καὶ ἐπίνεν ἀγερώχως ἐν τῷ ποτηρίῳ ἐκείνῳ, συνεστιάζων τοὺς περὶ αὐτὸν ἄρχοντας Βουλγάρους τε καὶ Σλαῦους. Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος ἀνδρός, ὅστις διαγαγὼν τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς ἐν πολιτικαῖς ὑπηρεσίαις, δὲν ἐδίστασεν ἔπειτα ὡς βασιλεὺς νὰ ἐκτεθῆ εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων, καὶ νὰ λάβῃ τὸν ἐντιμον τοῦ στρατιώτου θάνατον. Πολλάκις κατεδείξαμεν τὴν κατ' αὐτοῦ δεινὴν τῶν χρονογράφων καταφορὰν ἰδίως ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς φοβερωτέρας τῶν ὕβρεων ἕνεκα τῆς φιλοχρηματίας, ἣν ἀπέδιδον αὐτῷ ὀνομάσαντες τὸν ἄνδρα νέον Ἀχαάθ, καὶ Φαλάριδος καὶ Μίδου ἀπληστότερον· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀσεβείᾳ αὐτὸν ἐστιγματίσαν καὶ ἐπὶ ποικίλῃ ἄλλῃ κακουργίᾳ καὶ ἐπὶ ἀσελγείᾳ ἐσχάτη. Τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ αὐτοὶ οἱ νεώτεροι παρέστησαν τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀλλόκοτόν τι τέρας, καὶ τοῦτο οὐ μόνον οἱ καθολικοὶ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ διαμυρτυρόμενος Γίβων, ὅστις κατὰ γράμμα ἀποδεξάμενος τὰς ἐμπαθεῖς φλυαρίας τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ, βεβαιοῖ ὅτι ὑπῆρξαν μὲν ἴσως εἰς τὸν κόσμον τύραννοι ἀγριώτεροι τοῦ Νικηφόρου, οὐδένα ὅμως ἀπεστράφη δημοτελέστερον ὁ λαός· ὅτι τρεῖς κακίαι μυσαραὶ ἐμόλυνον τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἡ ὑποκρισία, ἡ ἀγνωμοσύνη, ἡ πλεονεξία· ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἰκανότητα ἐπιτηδεῖαν νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀρετῆς, καὶ οὐδὲν κοινωνι-

κὸν προτέρημα ἐπιτήθειον νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἰκανότητος· ὅτι διετέλεσεν ἀδέξιος καὶ δυστυχῆς ἐν πολέμοις, καὶ ὅτι ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐλογίσθη τηλικούτον εὐτύχημα, ὥστε ἀντεζύγισεν ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ τὴν ἀπώλειαν ὀλοκλήρου τοῦ στρατοῦ. Ταύτην τοῦ μεγάλου ἄγγλου ἱστορικοῦ τὴν κρίσιν διερχόμενος ὁ ἀναγνώστης, καὶ ἀντιπραβάλλων πρὸς τὴν παρ' ἡμῶν γενομένην ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων, θέλει ἀπορήσει ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ διαφωνίᾳ, καὶ ὑποθέσει ἴσως ὅτι ἑτέρας εἶχομεν ὑπ' ὄψιν πηγὰς· ὅχι τῇ ἀληθείᾳ. Δυστυχῶς αἱ πηγαὶ ἡμῶν εἶναι αἱ αὐταί, διότι, καθὼς πολλάκις εἴπομεν, πάντες οἱ ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως γράψαντες σύγχρονοι συγγραφεῖς ἠφανίσθησαν, περιεσώθησαν δὲ μόνον οἱ ἀντίπαλοι τῆς μεγάλης ἐκείνης μεταβολῆς. Μαρτυρίας λοιπὸν ἑτέρας, μάλιστα ἐπὶ τῆς προκειμένης βασιλείας, δὲν εἶχομεν. Ἄλλ' ὁ Γίββων περιῆλθεν εἰς τὰ ἀντίθετα ἐκεῖνα συμπεράσματα, τὸ μὲν διότι οὐδεμίαν εἶχεν εἶδησιν περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἧς ὁ Νικηφόρος ἐγένετο εἰς τῶν κυριωτάτων λειτουργῶν, τὸ δὲ διότι περιφρονῶν ἐν γένει τοὺς μεσαιωνικοὺς ἡμῶν χρόνους ἀπεδέχετο πᾶσαν κατ' αὐτῶν κατηγορίαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι διότι ἔνεκα τούτων πάντων δὲν ἐφρόντισε νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς οὔτε τοὺς λόγους τῆς δυσμενοῦς πρὸς αὐτὸν διαθέσεως τῶν σωζομένων χρονογράφων, οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῶν ἀποδιδόμενων αὐτῷ πράξεων, ἀνεξαρτήτως τῆς κρίσεως, ἣν περὶ αὐτῶν ἐξήνεγκον οἱ χρονογράφοι ἐκεῖνοι. Ἐπὶ ὑποκρίσεια κατηγορήθη ὁ Νικηφόρος κυρίως, ἔνεκα τῆς θλίψεως ἣν ἔδειξε διὰ τὴν τύφλωσιν τοῦ Βαρδανίου, διαπραχθεῖσαν ἐν τούτοις, ὡς βεβαιούσι, κατ' εἰρήγησιν αὐτοῦ. Ἐπὶ ἀγνωμοσύνη δὲ διότι ἐφαρμάκευσε πολλοὺς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὴν βασιλείαν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο λέγεται, καθὰ προείπομεν, ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἀπλῶς ὡς ἀδόμητον (ὡς φασί). Οἱ δὲ πολὺ μεταγενέστεροι Κεδρηνὸς καὶ Ζωναρᾶς, ἱστοροῦντες τὸ πρᾶγμα ὡς βέβαιον, ἀποδεικνύουσι μόνον τὸ μῖσος ὅπερ εἶχον κατὰ τοῦ ἀνδρός, καὶ δι' ὃ δὲν καθίστάνται τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἀξιόπιστοι. Περὶ δὲ τῆς πρώτης αἰτιώσεως διὰ μακροῦ λαλήσαντες ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ἤθελεν εἶναι ἄδικον νὰ παραδεχθῶμεν ἀδιστακτικῶς τὰ γεγονότα ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ χρονογράφων ἐμπαθῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βᾶσει αὐτῶν νὰ στιγματίσωμεν ὀλοκλήρον τοῦ βασιλέως τὸν χαρακτῆρα. Μήπως ὁ Θεοφάνης δὲν συλλαμβάνεται ἐπανειλημμένως ἐπ' αὐτοφῶρῳ ψευδόμενος περὶ Νικηφόρου; Εἶδομεν ὅτι λέγει

αὐτὸν δημεύσαντα τὴν περιουσίαν τοῦ Βαρδανίου, ἐνῶ ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου συγγραφεῖσα χρονογραφία, ῥητῶς ἀναιρεῖ τὴν κατηγορίαν ταύτην. Ἄλλ' ὁ Θεοφάνης λέγει πρὸς τούτους ὅτι ὁ Νικηφόρος διέζευξέ τὴν Ἀθηναίαν Θεοφανῶ ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἵνα δώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν Σταυράκιον. Ἐν τούτοις ὁ γάμος τοῦ Σταυρακίου ἐτελέσθη κατὰ δεκέμβριον τοῦ 807, κατὰ δὲ ἰανουάριον τοῦ 809, ἥτοι μετὰ ἓν ἔτος καὶ πλέον, συνεκροτήθη ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη σύνοδος ἡ διὰ μακρῶν ἐξετάσασα τὰ τοῦ διαζυγίου τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ ἐν ἧ οὐδὲν ἀναφέρεται ῥηθὲν περὶ τῆς παρανομίας τοῦ γάμου τοῦ Σταυρακίου. Εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, οἱ τοσαῦτα κατακραυγάσαντες κατὰ τοῦ διαζυγίου τοῦ Κωνσταντίνου, οὐδὲ λέξιν ἤθελον εἶπει περὶ τοῦ διαζυγίου τῆς Θεοφανοῦς ἐὰν ἀληθῶς τοῦτο συνέβαιnen; Ἡ τίνος πίστεως ἄξιος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Θεοφάνης, ὅστις, ἐπειδὴ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Νικηφόρος πεσὼν ἐκ τοῦ ἵππου συνέτριψε τὸν δεξιὸν πόδα, ἀναγγέλλει τὸ γεγονὸς τοῦτο χαρμωσύνως εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς, καὶ ἀποδίδει αὐτὸ εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν;

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐνταῦθα εἶναι ἐὰν ἀπλῆ, τῷ ὄντι πλεονεξία καὶ χρηματικὴ ἀπληστία ὑπηγόρευσε τὰς ἀκριθέστερον ὁπωςοῦν γνωστάς κυβερνητικὰς τοῦ Νικηφόρου πράξεις. Ὁ ἐπὶ τῶν δούλων φόρος, ἡ σύστασις τῆς ναυτικῆς τραπέζης, ἡ φορολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ὁ περιορισμὸς τῶν εἰς τὰ μοναστήρια, εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰς ἐπισκοπὰς ἀφιερωμάτων, ἡ αὐστηρὰ ἐν τῇ διοικήσει οἰκονομία, εἶναι διατάξεις, αἵτινες ἤθελον τιμήσει τὸν ἄριστον τῶν βασιλέων. Ἄν οἱ χρονογράφοι ἔχωσι τὴν ἀνοησίαν νὰ ἀναφέρωσιν αὐτὰς καὶ νὰ χαρακτηρίζωσιν ὡς ἄλλας πληγὰς τοῦ Φαραῶ, εἰς ἡμᾶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴ διακρίνωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ μὴ ἀποδώσωμεν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὰς ἀγαθὰς τοῦ Νικηφόρου διαθέσεις δικαιοσύνην. Ὁ Σλόσσερ, ὅστις ἐξήτασεν ἐπιμελέστερον ταῦτα πάντα ἐξήνεγκεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου κρίσιν ὅλως ἄλλοίαν τῆς τοῦ Γίββωνος καὶ βεβαίως ὀρθοτέραν. Ἄλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονογράφων, ὁ Θεοστήρικος, ὅστις ἔζη ἐπὶ τοῦ μετ' ὀλίγον βασιλεύσαντος Λέοντος Ε', λέγει περὶ τοῦ Νικηφόρου ὅτι ἦτο ὀρθόδοξος, εὐσεβέστατος, φιλόπτωχος καὶ φιλομόναχος μάλιστα. Ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἡ αὐστηρότης ἦν ὁ βασιλεὺς οὗτος ἔδειξε πρὸς

περιστολὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναχικῶν καταχρήσεων, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐξετιμᾶτο προσηκόντως καὶ ὑπὸ τινῶν ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, οὐδὲ ὑπελαμβάνετο ὡς τεκμήριον φιλοχρηματίας καὶ κακοβουλίας.

Ἐν πολέμοις ὁ Νικηφόρος ἀνεδείχθη μὲν πολλάκις ἀτυχῆς καὶ ἴσως ἐνίοτε ἀδέξιος· ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι δὲν ἦτο στρατιωτικὸς ἐξ ἐπαγγέλματος, ὅτι εὗρε τὸν στρατὸν εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν, ὅτι δὲν ἔλαβε κχιρὸν νὰ τὸν ἀναδιοργανώτῃ καὶ ὅτι ἐνῶ ἐπιέζετο ἀκαταπύστως ὑπὸ ἐξωτερικῶν πολεμίων, οἱ ἐσωτερικοὶ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπεβούλευον αὐτὸν οὐδὲν ἤττον ἀδιακόπως. Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ· δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης, δὲν ἐφείσθη τῆς ζωῆς οὐδὲ τοῦ ἰδίου υἱοῦ Σταυρακίου, οὐδὲ τοῦ ἰδίου ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ Μιχαήλ, οὐδὲ τοῦ ἰδίου ἐγγόνου Νικήτα, καὶ ἐπὶ τέλους ἔπεσεν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης. Ταῦτα πάντα δὲν ἀποδεικνύουσι βεβαίως ψυχὴν ἀγεννῆ. Ἀλλὰ περὶ τῆν ἐσωτερικὴν διοίκησιν σεβασθεὶς τὰ καθιερωθέντα ὑπὸ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ἀφ' ἑτέρου κυβερνήσας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ὑγιεστέρων τῆς μεταρρυθμίσεως ἀρχῶν, ὑπῆρξε μετὰ τὸν ἰδρυτὴν αὐτῆς Λέοντα Γ' ὁ συνετώτερος καὶ ἴσως ὁ πρακτικώτερος τῶν βασιλέων ὅσοι ἐπεδίωξαν τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν τοῦ κράτους ἀναβίωσιν.

Δυστυχῶς ἡ μεταρρύθμισις προσέβαλλε τοσαῦτα συμφέροντα ὥστε ἵνα εὐδοκιμήσῃ, δριστικῶς ἀπητεῖτο ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ νὰ διεξάγῃται ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὸ ἀνδρῶν ἐπιτηδείων ἄμα καὶ γενναίων καὶ καρτερικῶν. Ὁ δὲ μετὰ τὴν δέμηνον τοῦ Σταυρακίου βασιλείαν διαδεξάμενος αὐτὸν Μιχαήλ ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἀσθενεστάτου χαρακτῆρος. Ὁ Μιχαήλ, καταγόμενος ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ῥαγκαθῆ, ἀνῆκεν ὡς ἐκ τῶν πατρικῶν αὐτοῦ παραδόσεων εἰς τὴν μερίδα τῶν μᾶλλον ἀποτόμων ὀπαδῶν τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταβολῆς, διότι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Θεοφύλακτος ἦτο εἰς τῶν μεγιστάνων οἵτινες, τῷ 780, στασιάζσαντες κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου Ε' Νικηφόρον· καὶ ἴσως ἕνεκα τῆς ὁμοφροσύνης ἐγένετο γαμβρὸς τοῦ πρὸ μικροῦ ἐν Βουλγαρίᾳ πεσόντος βασιλέως ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Προκοπίᾳ. Εἰς τὴν πρότιμῃσιν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς νέας ταύτης εἶχον συντελέσει πιθανῶς καὶ ἄλλαι περιστάσεις· διότι ὁ Μιχαήλ ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ εὐειδῆς ὡς φαίνεται, ὡν κατὰ

τὸν χρονογράφον, στρογγυλοπρόσωπος, σιτόχρους, καὶ ἔχων μέλαιναν τὴν κόμην καὶ μέλαν τὸ γένειον· τὸ δὲ ἐξωτερικὸν τοῦτο κάλλος ἐπεκόσμηε ψυχὴν μαλακωτάτην. Ἄλλ' ἂν ἡ ἀσθένεια τοῦ χαρακτῆρος δὲν ἦναι προτέρημα οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ, ὡς πρὸς τὸν δημόσιον ἄνθρωπον ἀποβαίνει πολλάκις δεινὸν ἐλάττωμα. Ὁ Μιχαήλ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς κατὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ ἀντιπράξεως τῶν τε μοναχῶν καὶ τοῦ ἱερατείου ἐν γένει καὶ τῶν μεγιστάνων ὅσοι, ἐξοκείλαντες εἰς μυρίας καταχρήσεις ἐπὶ Εἰρήνης, εἶχον τιμωρηθῆ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, ἀπηλπίσθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ἐμμείνη εἰς τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου πολίτευμα· καὶ αὐτὸς, ὁ υἱὸς καὶ γαμβρὸς ἐπιφανῶν τῆς μεταρρυθμίσεως προμάχων, παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐχθίστων αὐτῆς πολεμίων. Τὸ πρῶτον θῦμα τῆς ὀλεθρίας ταύτης συμμορίας ὑπῆρξε τὸ δημόσιον ταμεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος εἶχε πληρώσει μετὰ τοσαύτης ἐπιτηδειότητος καὶ οικονομίας. Οἱ ἐν αὐτῷ συλλεγέντες θησαυροὶ διεσκορπίσθησαν (αὐτὴ εἶναι ἡ λέξις ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μεταχειρίζεται ἡ ἀνώνυμος περὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου συγγραφή) ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰ μοναστήρια, εἰς τοὺς ἀσκητὰς, εἰς τὸν δῆμον, εἰς τὴν σύγκλητον, εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον διαβεβοημένους ἐπὶ καταχρήσεσι μεγιστάνων, οἵτινες, πλὴν τῶν δοθέντων αὐτοῖς χρημάτων, ἀνέλαβον καὶ πολλὰ τῶν δικαίως προαφιεθέντων ἀπὸ αὐτῶν κτημάτων. Εἰς τὸν πατριάρχην ἐχορηγήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πεντήκοντα λίτραι χρυσοῦ καὶ εἰς τὸν κληρὸν εἰκοσιπέντε μετ' οὐ πολὺ δὲ στέφαντος τοῦ Μιχαήλ τὸν ἴδιον υἱὸν Θεοφύλακτον βασιλέα, ἐδόθησαν εἰς μὲν τὸν κληρὸν 100 λίτραι χρυσοῦ, εἰς δὲ τὸν πατριάρχην εἰκοσι πέντε, ἧτοι ἐν ὅλοις 225,000 περίπου δραχμῶν, παρεκτὸς τῶν πολυτίμων ἐκκλησιαστικῶν ἀφιερωμάτων. Ὁ Θεοφάνης λέγει, ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις κατεπλούτισαν τὴν τε χήραν τοῦ Σταυρακίου, μονάσασαν, καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτῆς ὡσαύτως εἰς μοναστήριον κατακλεισθέντας, ὅπερ δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἐχρησίμευσαν ὡς πρόφασις πλουτισμοῦ πολλῶν μοναχῶν. Τελευταῖον ἵνα ἐξευμενισθῆ ἔτι μᾶλλον ὁ στρατὸς ἐδώρηθησαν εἰς τὰς γυναῖκας τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ πεσόντων προσφάτως ἀνδρῶν πέντε τάλαντα, δηλαδὴ κεντηνάρια, χρυσοῦ ἧτοι 560,000 περίπου δραχμῶν. Τὰ χρήματα ἐμοιράζοντο ὑπὸ τῆς Προκοπίας· «αὕτη γὰρ ἦν διατιθοῦσα πάντα τὰ τῆς βασιλείας,» λέγει ὁ Ἀνώνυμος, προσεπιφέρων ὅτι οἱ ὄχλοι ἐμέλισαν ποιή-

ματα καθ' ἕκαστον ἔχον πρὸς εὐφημίαν καὶ πᾶσαν κολακείαν τῆς ἀφειδῶς ὑπὲρ αὐτῶν δαπανώσης ἐκείνης κυβέρνησεως.

Ἄλλ' ἡ μοναχικὴ φατρία δὲν ἤρκειτο εἰς τὰ χρήματα ὅσα ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου· ἤθελε ν' ἀνακτήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τοσοῦτον μέγα ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα αὐτῆς καὶ τὰ συμπαρομαρτοῦντα αὐτῷ κτήματα καὶ ὠφελήματα. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔδει νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸ πάντων μετὰ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Εἶδομεν ὅτι ὁ καλὸς καὶ γαθὸς οὗτος ἀνὴρ εἶχε συμπράξει μετὰ τοῦ προηγουμένου βασιλέως εἰς περιστολὴν τῶν παραλόγων ἀξιώσεων τῆς φατρίας ἐκείνης. Ἴσως ὅμως περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Νικηφόρου βασιλείας ὁ πατριάρχης, εἴτε ὑπολαμβάνων οἴκοθεν ὑπερβολικὰς τὰς ὑποχρεώσεις εἰς ἃς ὁ βασιλεὺς καθυπέβαλεν οὐ μόνον τὰ μοναστηριακὰ ἀλλὰ καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, εἴτε δυσωπούμενος ὑπὸ τῶν παρῶν τῶν ὀλίγων ἀρχιερέων τοῦ κράτους, εἶχεν ἀρχίσει νὰ διαφωνῇ ὡς πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας πρὸς τὸν βασιλέα. Τοῦλάχιστον λέγεται, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου εἶχε συμβουλεύσει τὸν Σταυράκιον νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν κληρὸν διὰ ἐπιεικεστέρου πολιτεύματος, καὶ ὅτι συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαήλ παρὰ τοῦ ὁποίου, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, ἐπέτυχεν ἰκανὰς χρηματικὰς δωρεὰς ὑπὲρ ἀρχιερέων καὶ μοναχῶν. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἦτο παρεσκευασμένον εἰς προεγγισμὸν τινα πρὸς τὴν μοναχικὴν φατρίαν· καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, τὸν ὁποῖον ἡ φατρία ἐκείνη εἶχε κατακυριεύσει, ἐπέμεινε παρὰ τῷ πατριάρχῃ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παύσῃ ἢ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατοῦσα διάστασις, ἐπῆλθεν ἐπὶ τέλους ἡ ζητούμενη συνδιαλλαγὴ, καθ' ἣν ὅμως ὁ πατριάρχης ὑπεχώρησεν, ὡς μὴ ὄφειλε, καθ' ὅλα, ἡ δὲ μοναχικὴ φατρία ἐθριάμβευσε λαμπρῶς. Τῷόντι ὁ πατριάρχης καθήρσεν αὐθις τὸν ἱερέα Ἰωσήφ, ἀνεκάλεσεν ὅλας τὰς κατὰ τῶν στασιασάντων μοναχῶν ἀποφάσεις αὐτοῦ καὶ ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προτέραν διαγωγὴν διὰ τοῦ φόβου τὸν ὁποῖον εἶχον ὅτε προηγουμένος βασιλεὺς καὶ αὐτός, μήπως διὰ πλείονος αὐστηρότητος ἐπέλθῃσι μείζονα δεινά· οἱ δὲ μοναχοὶ, ὧν προΐσταντο πάντοτε ὁ γέρον Πλάτων καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ Στουδίου Θεόδωρος καὶ ὁ ἀδελφὸς τούτου Ἰωσήφ, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ οἵτινες ἀνέκτησαν ἤδη ὅλα αὐτῶν τὰ ἀξιώματα καὶ κτήματα καὶ ὅλην τὴν ἐν τῇ αὐλῇ ἐπιρροήν, νῦν δόκησαν νὰ βεβαιώσωσιν ὅτι λησμονοῦσι τὰ ἐν

τῷ μεταξὺ «ὡς ἑμὸτροπα τοῖς πάλαι ἐπὶ τῶν θεοφόρων πατέρων συμβεβηκόσι καὶ ὡσαύτως οἰκονομικῶς παρεωραθείσι,» καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα παραχωροῦσιν αὐτὰ «τῷ κυρίῳ τῷ ἐξεταστῇ καὶ ἀποδότῃ τῶν πρακτέων καὶ τῶν ῥητέων.»

Ἡ μοναχικὴ φατρία, παντοδύναμος ἐντεῦθεν γενομένη, ἐτράπη ἤδη καθ' ὅλων, ὅσοι δὲν ἠσπάζοντο τὸν καθιερωθέντα ὑπὸ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου ὄρον, ἤτοι κατὰ τῶν θερμότερων τῆς ὅλης μεταρρυθμίσεως ὁπαδῶν, τοὺς ἰποίους συνέχεε μετὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ παυλιανιτῶν καὶ τῶν ἄλλων ῥιζικωτέρων αἱρέσεων. Τοσοῦτον δὲ ἴσχυε παρὰ τῷ βασιλεῖ, ὥστε κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἐκδώσῃ διάταγμα δι' οὗ ἐπεβίβλετο κεφαλικὴ τιμωρία καθ' ὅλων τῶν ἑτεροδοξούντων. Κατ' εὐτυχίαν ὑπῆρχον εἰσέτι ἐν τῇ κυβερνήσει ἢ ἐν τῇ συγκλήτῳ μετριοπαθέστεροί τινες καὶ συνετώτεροι ἄνδρες, οἵτινες ἀντέστησαν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ταύτην ἀπόφασιν, ἀξιοῦντες ὁρθῶς ὅτι οὔτε ἡ πολιτεία οὔτε ἡ ἐκκλησία δικαιοῦνται νὰ καταναγκάζωσι τὰς συνειδήσεις διὰ σωματικῶν ποινῶν· διὰ δὲ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ἀνεκλήθη τὸ διάταγμα ἐκεῖνο. Σημειωτέον ὅτι κατὰ Θεοφάνην, ἡ πρώτη περὶ θανατικῆς ποινῆς ἀπόφασις εἶχε γίνεσι «ταῖς Νικηφόρου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου καὶ ἄλλων εὐσεβῶν εἰσηγήτεσι.» Καὶ ὅμως τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ πατριάρχης, ἐνδύς ἐπὶ μικρὸν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἄλλων εὐσεβῶν, ὅτιλαδὴ τῆς μοναχικῆς φατρίας, μετέβαλε μετ' οὐ πολὺ γνώμην, διότι ἂν ἐπέμενε, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς ἤθελε παλινωδήσει ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ὑπεδουλώθη εἰς τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστὰς, ὥστε μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει αὐτὸν ἐφαρμόζοντα κατὰ μέρος τὴν πρώτην ἀπόφασιν, καὶ τοι ἐντελῶς ἀνακληθεῖσαν. Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι οἱ συνετοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ὁπαδοὶ κατῴρθωσαν πρὸ πάντων νὰ μεταπέισωσι τὸν πατριάρχην καὶ δι' αὐτοῦ ἔπειτα τὸν Μιχαήλ, ἡ δὲ μοναχικὴ φατρία, ἣτις ἀπαύστως περιεστοίχιζε τὸν βασιλέα ἐπέτυχε βραδύτερον εἰς τινὰς περιστάσεις τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ποινικοῦ νόμου κατὰ τῶν ἑτεροδοξούντων.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μοναχικὴ φατρία ἀπεφάσισε συγχρόνως νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὸν τε πάπην καὶ τοὺς Φράγκους, ἂν καὶ ἐπὶ τῶν πρὸς τὸν Νικηφόρον διενέξεων αὐτῆς, δὲν εἶχε λάβει παρὰ τῶν ξένων ἐκείνων τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τὴν ὁποίαν ἠλπίζεν. Ἄλλ' ἡ φατρία ἐνόει ὅτι ἐν γένει ὁ πάπας ἦτο πάντοτε πρόθυμος νὰ ὑποστηρίξῃ πάντα

ὅστις ἤθελε νὰ καθυποβάλλῃ τὴν πολιτείαν εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας κράτος, ὅτι οἱ Φράγκοι ἐξηκολούθουν προστατεύοντες τὸν πάπαν, καὶ ὅτι τοῦτου ἕνεκεν ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὐταὶ ἦσαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως φυσικοὶ αὐτῆς σύμμαχοι. Εὐρον δὲ καὶ τὸν πατριάρχην Νικηφόρον εἰς τοῦτο πρόθυμον, ἂν ὄχι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τούλάχιστον διὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἣν εἶχε νὰ ἴδῃ ἀποκατασταθεῖσαν τὴν μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας εἰρήνην. Ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Μιχαὴλ ὁ πατριάρχης ἔπεμψε πρὸς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης Λέοντα γράμματα συνοδικὰ, δι' ὧν διεβίβασε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ ἐδικαιολογήθη διότι δὲν ἔπραξε τοῦτο πρότερον, ἐπιρρίπτων τὴν εὐθύνην εἰς τὸν προηγουμένως βασιλεύσαντα Νικηφόρον. Συγχρόνως ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἀνέφερεν εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιερέα, ὡς εἰς μεσίτην καὶ διαλλακτὴν, τὰ περὶ τῆς διενέξεως τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν μοναχῶν, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἐπιγενομένου συμβιβασμοῦ. Εἰς ταῦτα ὁ πάπας ἀπήντησε κυρῶν μὲν τὰ κατὰ τὴν προκειμένην συνδιαλλαγὴν γεγόμενα, ἐπαινῶν δὲ τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ πατριάρχου καὶ ἐπαγγελνόμενος τὴν τήρησιν τῆς εἰρήνης πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ἀξιοσημειώτον εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ὁ πάπας δὲν ἐπανῆλθε παντάπασιν εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἀπαιτήσεις· δὲν προσέβαλε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ ὃν ἔφερον ὁ ἡμέτερος πατριάρχης· δὲν ἐκίνησε τὸ ζήτημα τῆς ἀμέσου ἀπὸ τοῦ λαϊκοῦ ἀναρρήσεως τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου· δὲν ἀπήτησε τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἀρχαίας δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· καὶ ἐν γένει δὲν ἔφερον εἰς μέσον τὰς κυριαρχικὰς ἐκεῖνας ἀξιώσεις, αἵτινες καὶ πρότερον καὶ ἔπειτα ἐμελλον νὰ παραγάγῃσι τὸσαῦτα σκάνδαλα. Ἡ μετριοπάθεια ἦν καθ' ὅλα ταῦτα ἔδειξεν ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης δὲν ἐξηγεῖται εἰμὴ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὅστις ἐπιθυμῶν πάντοτε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν ἀφορμὴν διενέξεων πρὸς τὴν μοναρχίαν ταύτην. Εἶδομεν τῷ ὄντι ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Νικηφόρος εἶχε συνομολογήσει πρὸς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν εἰρήνην, δι' ἧς ἐπετράπησαν εἰς τὴν μοναρχίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἱ παράλιαί τῆς Ἐνετίας καὶ τῆς Δαλματίας πόλεις καὶ ἡ τῆς κάτω Ἰταλίας κατὰ τὴν διατηροῦντος τοῦ Καρόλου τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κατακτήσεις· ἀλλὰ περὶ ἀναγνώρισεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς δύσεως οὐδεὶς ἐγένετο λόγος ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ. Μικρὸν ἔπειτα ἐπανελη-

φθησαν αἱ περὶ Ἑνετίας καὶ Δαλματίας μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Φράγκων διενέξεις, καὶ ἱκαναὶ ἐγένοντο ἕνεκα τούτων ἐχθροπραξίαι ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσῃ μέχρις οὗ ὁ Νικηφόρος περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἐπέμψεν τὸν πρέσβυν Ἀρσαφίον πρὸς τὸν κυβερνῶντα τὴν Ἰταλίαν υἱὸν τοῦ Κάρολον Πιπίνου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαπραγματευθῆ αὐτῆς περὶ εἰρήνης. Ἐπέμψεν δὲ αὐτὸν πρὸς τὸν Πιπίνον καὶ ὄχι πρὸς τὸν Κάρολον, ἵνα ἀποφύγῃ τὸ περὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ζήτημα. Ὄταν ὁ Ἀρσαφίος ἔφθασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὁ Πιπίνος εἶχεν ἀποθάνει, ὁ δὲ Κάρολος καλέσας τὸν νέον πρέσβυν εἰς Γερμανίαν ὑπεδέξατο αὐτὸν φιλικῶς, ὑπέσχετο τὴν ἀπόδοσιν πολλῶν κατακτήσεων, καὶ ἐνεχείρισεν αὐτῷ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Νικηφόρον δι' ἧς ἐπανελάμβανε τὴν περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ἐπιθυμίαν, ἀπονέμων πολλάκις τὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὄνομα εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συναπέστειλε δὲ μετὰ τοῦ Ἀρσαφίου εἰς τὴν βασιλεύουσαν τρεῖς πρέσβεις, οἵτινες ὅμως φθάσαντες ἐν αὐτῇ εὗρον ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον ἤδη τὸν Μιχαήλ. Εὐτυχέστεραν μεταβολὴν πραγμάτων δὲν ἠδύναντο οὗτοι νὰ ἐπιποθήσωσιν. Ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἦτο δοῦλος τῶν γνωστῶν διαθέσεων τῆς μοναχικῆς φατρίας, ἔσπευσε νὰ ἀνταποστείλῃ πρὸς τὸν Κάρολον τὸν ἐπίσκοπον Μιχαήλ, τὸν Ἀρσαφίον, καὶ τὸν πατρίκιον Θεόγνωστον, ἵνα συνομολογήσωσιν ὀριστικὴν εἰρήνην καὶ ἀναγνωρίσωσι τὸ αὐτοκρατορικὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς δύσεως ἀξίωμα, ζητήσας προσέτι ὡς νύμφην ἐπὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Θεοφυλάκτῳ μίαν τῶν συγγενῶν τοῦ Κάρολου. Οἱ πρέσβεις εὗρον τὸν Κάρολον εἰς Ἀκουίςγρανον (Aix-la-Chapelle), ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ὡς αὐτοκράτορα ἐν τῇ καθεδρικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἀπῆλθον ἔπειτα εἰς Ῥώμην, ἵνα κυρώσωσι καὶ αὐτόθι τὴν νέαν συμμαχίαν.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἠσχολήθη ὁ Μιχαήλ κατὰ τοὺς ἐννέα πρώτους μῆνας τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἧτοι ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου 811 μέχρις ἰουνίου τοῦ 812. Καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐρωτᾷ βεβαίως, πῶς ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κροῦμμος μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ αὐτοῦ νίκην ἀφῆκε τὸν βασιλέα ἐκείνον νὰ μοιράζῃ ἐν ἀνέσει τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου ταμείου, νὰ ἐνθρονίζῃ τοὺς μοναχοὺς εἰς τὰ δημόσια πράγματα, καὶ νὰ περιποιῆται ἐκ παντὸς τρόπου τὸν πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους. Φαίνεται ὅτι ὁ Κροῦμμος διεκωλύθη κατ' ἀρχάς, ἕνεκεν αἰτιῶν τὰς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν, ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμβάλῃ ἀμέσως ἐντὸς τοῦ κράτους,

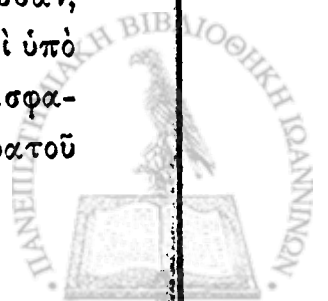
καὶ ὅτι ἔπειτα ἐνόμισε φρονιμώτερον νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ κεκτημένα πλεονεκτήματα διὰ συνομολογήσεως εἰρήνης. Ὅθεν ὑπέβαλε περὶ τούτου προτάσεις. Ὅποιαί τινες ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, διότι ὁ Θεοφάνης ὁ λεπτομερέστερον τῶν ἄλλων γράψας περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ, οὐδὲν περὶ αὐτῶν λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Δὲν ἀναφέρει μάλιστα ἐνταῦθα οὔτε ὅτι ἐγένοντο προτάσεις. Ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τὴν πρώτην ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἱστορεῖ ὅτι ὁ Κροῦμμος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγός, ἐπρεσβεύσατο αὐτῷ τὰ περὶ τῆς εἰρήνης πρὸς τὸν Μιχαήλ τὸν βασιλέα, συναγομένον ἐκ τούτου ὅτι ὁ Βούλγαρος εἶχε καὶ προηγουμένως ἔλθει εἰς διαπραγματεύσεις. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιόδῳ ὁ Θεοφάνης ἀναφέρει καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν προτάσεων τῶν τότε γενομένων. Καὶ ἴσως αἱ αὗται ἢ παραπλήσια εἶχον γίνεαι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κρούμμου, ἀλλὰ δὲν μνημονεύομεν αὐτῶν ἐνταῦθα, διότι δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν καὶ μέχρι τίνος αἱ προηγούμεναι ἦσαν ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς μετὰγενεστέρας.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἐγένοντο δεκταὶ καὶ ὅτι τῇ 17 ἰουνίου 812 ὁ Μιχαήλ ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν ἐμβαλόντων ἤδη εἰς τὴν Θράκην Βουλγάρων, συνοδευθεὶς ὑπὸ τῆς Προκοπίας μέχρι Τσουρουλοῦ, ἣτις κεῖται νοτιοανατολικῶς τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκεῖθεν εἰς Σηλυβρίαν καὶ Βυζάντιον. Ἀλλὰ διὰ τὴν παρουσίαν τῆς Προκοπίας ἡ ἐκστρατεία ἔβαινεν ὀπωροῦν βραδέως, καὶ ὁ στρατός ὅστις δυσμενῶς εἶδε τὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Νικηφόρου γενομένην εἰς τὰ πράγματα τροπὴν, καὶ ἀπέδιδεν αὐτὴν εἰς τὴν βασιλίτισσαν, ἔτι μᾶλλον δυσηρεστήθη διὰ τὴν ἀξίωσιν ἣν αὕτη ἐπέδεικνυε νὰ ἀναμιγνύεται καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα. Ὅθεν ἠναγκάσθη ἡ Προκοπία νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ Τσουρουλοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κροῦμμος ἐκυρίευσε τὴν Δεβελτόν, πόλιν ἀρχαίαν κειμένην ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θράκῃ, μετονομασθεῖσαν βραδύτερον Ζαγοράν, ὅπως καὶ σήμερον καλεῖται, καὶ αἰχμαλωτεύσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς σὺν τῷ ἐπισκόπῳ, μετόπισεν αὐτοὺς εἰς Βλαχίαν. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία ἠῤῥξῆσε τὴν δυσἀρέσκειαν τοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἀφ' ἧς ὁ Νικηφόρος διέλυσε τὸ πολέμιον τῆς μεταβολῆς μέρος αὐτοῦ, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐξ ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, παυλιανιτῶν καὶ εἰκονομάχων, ὡς ἔλεγον αὐτοὺς οἱ ἀντίπαλοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐδεμίαν εἶχε συμπάθειαν πρὸς τὰ φρονήματα τοῦ Μιχαήλ, οὐδὲ πεποίθησιν εἰς τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ ἰκανότητα. Τὰ τάγματα τοῦ ὀ-

ψικίου καὶ τῶν Θρακησίων ἐτράπησαν εἰς ὕβρεις κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἀφοῦ κατεσίγασεν αὐτὰ διὰ δωρεῶν καὶ παραινήσεων, ἔπειτα, ἀντὶ νὰ προελθῆ κατὰ τῶν πολεμίων, ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καταλιπὼν τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν τύχην αὐτῶν. Τότε τὰ στρατεύματα ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνος, ὑποχωρήσαντα ἢ διαλυθέντα, πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὰ τὰ τάγματα τῶν στρατιωτικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες εἶχον συγκροτηθῆ ἐπὶ Νικηφόρου εἰς τὰς Σκλαβινίας. Ἐντεῦθεν δ' ὠφελούμενοι οἱ Βούλγαροι εὐχερῶς ἐλεηλάτησαν πᾶσαν τὴν χώραν περὶ Ἀγχιάλον καὶ τὸ Κάστρον Προβάτου, καὶ Βέροϊαν, καὶ Νίκαιαν (σημ. Κουλελιῆ) καὶ Φιλιππούπολιν, καὶ Φιλίππους καὶ Στρυμόνα (τὴν πάλαι Ἀμφίπολιν, νῦν δὲ Κοντέσσαν ἢ Ῥαντίνναν).

Ὁ Μιχαήλ, ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἠσχολεῖτο ἐν τούτοις εἰς τὸν σωφρονισμόν τῶν ἀντιδοξούντων, ὅπερ δὲν ἦτο εὐκόλον, διότι κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοφάνους, ὅ,τε στρατὸς καὶ οἱ πλείστοι κάτοικοι τῆς Θράκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπρέσβευον τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀναφανδὸν κατεκραύγαζον κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναχῶν, ἀναφανδὸν ἠυλόγουν τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντίνου Ε', μακαρίζοντες αὐτόν, ὡς κατὰ Βουλγάρων ἀριστεύσαντα δι' ἣν εἶχεν εὐσέβειαν, καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν εἶχον ἀποφασίσει νὰ καταφύγωσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καίτοι τυφλοὺς ὄντας, καὶ νὰ μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἄκρᾳ τῆς θρακικῆς χερσονήσου Πανόρμου, ὅπου ἐφρουροῦντο, ὡς γνωρίζομεν. Ὁ Μιχαήλ σοφὸν διανοηθεὶς, ὡς ἀξιοῖ Θεοφάνης, πολλοὺς τῶν νεωτεριστῶν διὰ πληγῶν κατεπτώησεν· ἔπειτα ἐγλωσσοκόπησε μέχρι θανάτου τὸν ἐρημίτην Νικόλαον τὸν ἐξακιονίτην, ὅστις πανδῆμως ἠγόρευε κατὰ τῶν εἰκόνων· ἕτερον δὲ τινα, Νικόλαον ὡσαύτως καλούμενον, κατ' ἀρχὰς ἠμόφρονα ἐκείνου ὄντα καὶ μετὰ ταῦτα βεβαιώσαντα ὅτι μετάνοεῖ, περιήγαγεν ἐν θριάμβῳ ἐξομολογούμενον τὰ ἑαυτοῦ ἀμαρτήματα, καὶ ἐπὶ τέλους δυσπιστῶν πάλιν κατέκλεισεν εἰς μοναστήριον· ἐξώρισεν ἐν ταύτῳ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πολλοὺς παυλιανίτας τῆς Θράκης καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μετέφερε τοὺς τάλαιπῶρους υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἀπὸ Πανόρμου εἰς Ὀφιοῦσσαν, μικρὰν τῆς Προποντίδος νῆσον (ἣτις καλεῖται σήμερον Ἀφξία, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἤδη ὠνομάζετο Ἀφρουτία) ἵνα φρουρῶνται αὐτόθι ἀσφαλέστερον· καὶ ἐπὶ πᾶσι συγκαλέσας τὰ περιλιπόμενα τοῦ στρατοῦ

τάγματα εἰς Μαγναῦραν, ἐπεχείρησε νὰ σωφρονίσῃ αὐτὰ διὰ θεολογικῶν ἀγορεύσεων καὶ παραινέσεων.

Ἄλλὰ ταῦτα πάντα κατ' οὐδὲν συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσωσι τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἐξηκολούθησαν ἀνέτως τὰς ἐν τῇ Θράκῃ καὶ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ δηώσεις ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μηνὸς μέχρι τοῦ ὀκτωβρίου. Τότε ὁ Κροῦμμος ἐπεμφεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν ὀρχόντων, ὀνόματι Δαργαμηρὸν, ὅστις προέτεινε πρὸ πάντων τὴν ἀνανέωσιν τῶν σπονδῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἐπὶ Θεοδοσίου Γ', τοῦ ἐν ἔτει 716 ἐπὶ ὀλίγους μῆνας βασιλεύσαντος (σελ. 343—347). Αἱ σπονδαὶ αὗται διελάμβανον, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, ὅτι τὰ ὄρια τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους θέλουσιν ἄρχεσθαι ἀπὸ Μηλεῶνων τῆς Θράκης, καὶ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις θέλει τελεῖ εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν Βουλγάρων ἐσθῆτας καὶ κόκκινα δέρματα μέχρι τῆς ἀξίας 30 λιτρῶν χρυσοῦ κατ' ἔτος, ἧτοι 33,000 περίπου δραχμῶν. Καὶ λέγονται μὲν αἱ συνθήκαι αὗται συνομολογηθεῖσαι καὶ ἄλλοτε πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον νῦν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν χρονογράφων, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ὑφ' ἡμῶν ἐμνημονεύθησαν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Γ', εἶναι δὲ καὶ ἀσαφεῖς, διότι δὲν γνωρίζομεν τὴν θέσιν τῶν Μηλεῶνων, ἀν καὶ πρέπη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι διὰ τῶν ὀρίων τούτων ἐθυσιάζετο ἀξιόλογον τῆς Θράκης μέρος, ἀφ' οὗ ὁ Κροῦμμος, ὁ μέχρι τῆς Μακεδονίας προελάσας, καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀμνηχανίᾳ γινώσκων τὸν ἀντίπαλον, ἠὲ χαριστεῖτο εἰς τοῦτο τὸ σύνορον· ἐπὶ πᾶσι, ἴσως συνομολογήθησαν τοιαῦται συνθήκαι ἐπὶ τοῦ ἀθλίου ἐκείνου βασιλέως, ἀλλὰ μικρὸν ἔπειτα διέρρηξαν βεβαίως αὐτὰς οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὅπως δὴποτε, τούτων τῶν συμβάσεων τὴν ἀνανέωσιν ἐπρότεινεν ὁ Κροῦμμος, προσθεὶς ὅμως εἰς αὐτὰς νῦν δύο νέους ὄρους· πρῶτον τὴν ἀμοιβαίαν ἀπόδοσιν τῶν προσφύγων, εἴτε πολιτικῶν, εἴτε μὴ· δεύτερον τὴν ὑποχρέωσιν τῶν ἐμπορευομένων ἐν ἑκατέραις ταῖς χώραις νὰ δηλώσῃ τὰ κατ' αὐτῶν εἰσκομιζόμενα ἐμπορεύματα εἰς τὰς ἀρμοδίας ἀρχάς, αἵτινες ἐμίλλον νὰ ἐξελέγχῃσι τὰς δηλώσεις ταύτας, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοιαύτης δηλώσεως νὰ ἐπιβάλλωσι τὸ πληρωτέον τέλος. Διεμήνυσε δὲ ὁ Κροῦμμος τῷ βασιλεῖ, ὅτι ἐὰν δὲν σπεύσῃ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην, θέλει ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς πόλεως Μεσημβρίας. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐνόμισε πρέπον νὰ παραδεχθῇ τὰς προτάσεις ταύτας, κυρίως ἵνα μὴ ἀποδώσῃ τοὺς πρόσφυγας, καὶ κατὰ τοῦτο ἐπραξε καλῶς, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει μετ' οὐ πολὺ ἀκριβέστερον

ἄλλ' ὤφειλεν ἀμέσως νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς Μεσημβρίας, ἢ ἐπολιορκήσεν ὁ Κρούμμος μεσοῦντος τοῦ ὀκτωβρίου, ἅμα δηλαδὴ μαθῶν, ὅτι αἱ περὶ εἰρήνης προτάσεις αὐτοῦ ἀπεκρούσθησαν. Δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς οὐδὲν ἐπραξεν ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι ἄραψ τις μηχανικὸς ἄριστος, ὅστις εἶχε καταφύγει κατ' ἀρχὰς πρὸς τοὺς ἡμετέρους, ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἠύτομόλησεν ἀπὸ τῶν ἡμετέρων πρὸς τοὺς Βουλγάρους, κατεσκεύασε παρ' αὐτοῖς τὰς ἀναγκαίας πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ διεύθυνεν αὐτὰς ἐπιτηδειότατα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν 1 νοεμβρίου ὁ βασιλεὺς, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς διάλυσιν τῆς πολιορκίας ἐκείνης, ἀπεφάσισε πάλιν νὰ συζητήσῃ τὰς προτάσεις τοῦ Κρούμμου, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνεκρότησε συμβούλιον πολὺ μεγαλύτερον τοῦ προτέρου, ἐν ᾧ παρῆσαν καὶ οἱ μητροπολίται Νικαίας καὶ Κυζίκου. Ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτῳ ἐγένοντο μακραὶ καὶ ἐναγώνιοι συζητήσεις. Οἷαδὴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ περὶ τῶν ὀρίων ἀπαίτησις, τὸ συμβούλιον δὲν ἐδυσκολεύθη, φαίνεται, νὰ παραδεχθῇ αὐτήν. Ἡ περὶ τῶν ἐτησίων δώρων ἀξίωσις, εἰ καὶ προσέβαλλε τὴν τιμὴν τοῦ κράτους, ἐγένετο οὐδὲν ἥττον ὡσαύτως δεκτὴ. Ἡ περὶ τῆς ἐξελεγγέως τῶν εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων ὑποχρέωσις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀκριβοῦς τῶν τελῶν πληρωμῆς ἐλέγετο μὲν ἀμειβαία, πράγματι ὅμως ἐμελλε νὰ ἀποβῇ πολὺ ἐπαχθεστέρα εἰς τοὺς ἡμετέρους ἢ εἰς τοὺς βουλγάρους, διότι ἡ Βουλγαρία ἐδέχετο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐμπορεύματα πολὺ πλειότερα τῶν ὅσα ἐξέπεμπεν εἰς αὐτήν. Καὶ τοῦτον ὅμως τὸν ὅρον ἐφάνη εὐδιάθετον τὸ συμβούλιον νὰ παραδεχθῇ, ἡ δὲ συζήτησις περιεστράφη κυρίως εἰς τὴν περὶ ἀμειβαίας ἀποδόσεως τῶν προσφύγων πρότασιν. Δὲν ἠξέυρομεν εἰς οἱ ἐκ Βουλγαρίας πρόσφυγες ἦσαν πολυάριθμοι. Ὁ μὲν Θεοφάνης λέγει αὐτοὺς ὀλίγους ὄντας, ἄλλοι δὲ ἀξιούσιν, ὅτι ἦσαν πολλοὶ, καὶ ὅτι μάλιστα δλόκληρος βουλγαρικὴ φυλὴ, φεύγουσα τὴν κυριαρχίαν τοῦ Κρούμμου, καὶ ἐγκατασταθεῖσα ἐντὸς τοῦ κράτους, προέκειτο ἤδη νὰ ἀποδοθῇ. Ἄλλ' εἴτε πολλοὶ εἴτε ὀλίγοι ἦσαν οἱ πρόσφυγες οὗτοι, εἶχον ἀσπασθῆ τὸ χριστιανικὸν θρησκευμα, ἢ ἔστε ἀποδιδόμενοι εἰς τοὺς δημοφύλους ἐμελλον πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ τιμωρηθῶσι καὶ διὰ τοῦτο, εἰς τοῦτο δὲ πρὸ πάντων καὶ εὐλόγως ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐδίστασε νὰ συναινέσῃ. Αἱ γινῶμαι διηρέθησαν. Ἀφ' ἐνός ὁ βασιλεὺς, καὶ ὁ πατριάρχης καὶ οἱ μητροπολίται ἠξίουσαν νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην διὰ πάσης

θυσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ κακοὶ σύμβουλοι κατὰ Θεοφάνην, ἐπρέσβευον ὅτι τὸ κράτος ἤθελεν ἐξευτελισθῆ δεινῶς, καὶ ἡ θρησκεία καιρῶς προσβληθῆ, ἐὰν ἀπεδίδοντο οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι πρόσφυγες. Εἶναι πρόδηλον ὅτι τὴν εἰρήνην ἐπεζήτηε ἐκ παντὸς τρόπου ἰδίως ἡ κληρικὴ μερίς, ἥτις μικρὸν, ὡς πάντοτε, φροντίζουσα περὶ τῆς τιμῆς τοῦ κράτους, καὶ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ καθήκοντος, ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ τὸν πόλεμον, ἵνα μὴ τυχὸν νικήσαντος τοῦ στρατοῦ, ὑπερισχύσῃ αὐτῆς δι' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως. Τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ ζήλου ὃν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐπεδείξατο ὁ Θεοφάνης, καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐψήφισαν ὁ βασιλεὺς, ὁ πατριάρχης καὶ οἱ μητροπολίται, οὓς ἅπαντας εἶχε κατακυριεύσει, ὡς γνωρίζομεν, ἡ κληρικὴ μερίς.

Ναὶ μὲν ὁ Θεοφάνης ἀφοῦ ἀνέφερεν ὅτι κακοὶ σύμβουλοι ἀντέστησαν εἰς τὴν ἐπὶ τοῖς ὄροις ἐκεῖνοις συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, συγκαταλέγει μεταξύ αὐτῶν, καὶ ὡς προεξάρχοντα τῆς τοῦ πολέμου γνώμης παρίστησι τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ὅστις ἐν τούτοις ἦτο εἰς τῶν στύλων τῆς κληρικῆς μερίδος. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι συμβαίνει πολλάκις καὶ εἰς τὰ κάλλιστα πειθαρχοῦντα πολιτικὰ συστήματα, συμβαίνει δηλαδὴ νὰ διαφωνήσῃ τις ἐπὶ ὠρισμένου ζητήματος πρὸς τοὺς ἰδίους φίλους καὶ νὰ συνταχθῆ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου μετὰ τῶν ἀντιπάλων. Καὶ ἔπειτα ἐγένετο ἅϊά γε τοιαύτη λιποταξία τοῦ Στουδίτου εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν; Ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία ἑμιλοῦσα περὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ πολέμου ψηφισάντων, οὐδόπως ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Στουδίτου, λέγει δὲ ῥητῶς ὅτι κύριος τῆς γνώμης ταύτης πρόμαχος ἦτο ὁ μάγιστρος Θεόκτιστος. Πλὴν τούτου ἀπίθανον φαίνεται ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρχης, οἵτινες παντελῶς εἶχον ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Στουδίτου, ἐπέμειναν οὐδὲν ἦττον ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαίου ζητήματος ἀντιλέγοντες εἰς αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Θεοφάνης παρίστησι τὸν Στουδίτην ὡς ἀντίπαλον ναί. Ὁ Θεοφάνης ὅμως δὲν ἔδειξε ποτὲ πολλὴν πρὸς αὐτόν συμπάθειαν ἡσάκις ἀνέφερεν ἀνέφερεν αὐτόν, ἀνέφερεν ἢ ἀποδοκιμάζων δόξαν αὐτοῦ τινά, ἢ ἀδιαφορῶν καὶ ἐπιχαίρων μάλιστα ἐπὶ τοῖς παθήμασιν αὐτοῦ. Ὅθεν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποπτεύσωμεν ὅτι, καίτοι ἀνήκων εἰς τὴν αὐτὴν μερίδα, εἶχε προσωπικὴν τινα ἀφορμὴν δυσαρεσκείας πρὸς αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἄνθρωπος ἐμπειρῆς, οὐδὲ ἐδίστασέ ποτε νὰ μεταχειρισθῆ τὸ ὄπλον τῆς συκοφαντίας κατὰ παντὸς πολεμίου, ἴσως ὠφελήθη ἀπὸ τῆς

προκειμένης περιστάσεως, ἵνα παραστήσῃ τὸν Στουδίτην ὡς ὑπέρμαχον γνώμης, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὑπελάμβανεν ἐπὶ τοσοῦτον ὀλεθρίαν, ὥστε ἀφοῦ ἐπολέμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων, κατεπιγμάτισεν ἔπειτα τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς τασσομένους διὰ ποικιλωτάτων ὀνομάτων, ἀποκαλῶν αὐτοὺς κακοὺς συμβούλους, κακοσυμβούλους, παρασυμβούλους, παρασυμβουλευτὰς, αἰτίους τῆς κοινῆς ἀπωλείας, καὶ ὑπὸ ψυχολέθρου οἴησεως ἐμφορομένους.

Αἱ γνώμαι λοιπὸν διηρέθησαν ἐν τῷ συμβουλίῳ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσαν αὐθις οἱ πρεσβεύοντες, ὅτι δὲν πρέπει ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ παραδώσῃ τοὺς πρόσφυγας. Ἡ ἀπόφασις ἦτο γενναία, ἔπρεπεν ὁμοίως νὰ παρακολουθήσῃ αὐτὴν ἀμέσως ἐπιχειρημά τι ἐπιτήδειον νὰ σώσῃ τὴν Μεσημβρίαν. Καὶ ὑπῆρχεν εἰσέτι πρὸς τοῦτο καιρὸς, ἐάν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀναβολῆς διετάσσοντο τὰ ἀπαιτούμενα. Ἀλλὰ διὰ νὰ κατορθωθῇ τι τοιοῦτο, ἔπρεπε νὰ ἄρχῃ τοῦ κράτους ἀνὴρ οἷος ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ οὐχὶ ὁ Μιχαὴλ, ὅστις πρὸ πάντων φοβούμενος τὸν ἴδιον στρατὸν, ἔμεινε πάλιν μὲ χεῖρας ἐσταυρώμενας προσδοκῶν τὴν ἔκβασιν τῆς πολιορκίας, μέχρις οὗ τῆ 5 νοεμβρίου ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ ἐλεεινὴ τῆς ἐκβάσεως ταύτης ἀγγελία. Οἱ Βούλγαροι ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως καὶ κατέλαβον αὐτὴν, ὅπως τὴν Δεβελτόν. Εὖρον δὲ ἐν αὐτῇ πλῆθος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐκ ὀλίγην προμήθειαν ὑγροῦ πυρὸς καὶ 36 σίφωνας χαλκοῦς δι' ὧν ἐξηκοντίζετο τὸ ὑγρὸν τοῦτο πῦρ.

Οὐδὲν ἦττον ἀπὸ νοεμβρίου μέχρι φεβρουαρίου οὐδεμίαν ἀναφέρεται νέα τῶν Βουλγάρων ἐχθροπραξία εἴτε ἐνεκα τοῦ χειμῶνος, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἤρχισε τότε νὰ παρασκευάζεται, ἵνα δυναθῇ τὴν ἄνοιξιν τοῦλάχιστον νὰ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ ἐπὶ τούτῳ διέταξε γενικὴν εἰς ὅλα τὰ θέματα στρατολογίαν, ἰδίως δὲ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηκολούθει πολιτευόμενος εἰς τρόπον ἥμισυ ἐπιτήδειον νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν στρατὸν καὶ ἐν γένει τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους πολυάριθμοι μοναχοὶ τῆς Συρίας, φεύγοντες τὴν καταδρομὴν τῶν μωαμεθανῶν, προσῆλθον εἰς Κύπρον, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν πολλοὶ συνέρρευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ κωβέρνησις ἐδωρήσατο εἰς τοὺς τελευταίους, τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει προσφυγόντας, μοναστήριον ἐπίσημον, λέγει ὁ Θεοφάνης, εἰς δὲ τοὺς

ἐν Κύπρῳ ἐναπομείναντας, παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἐξαιρέτων περιποιήσεων, ἀπεστάλη τάλαντον χρυσοῦ, ἥτοι 100 λίτραι, ἰσοδυναμοῦσαι πρὸς 108,000 δραχμῶν. Πλὴν τούτου, ἀποθανόντος τότε τοῦ γηραιοῦ Πλάτωνος, ἐτελέσθη λαμπρὰ καὶ πανηγυρικὴ αὐτοῦ κηδεῖα. Ταῦτα δὲ πάντα ἠρέθειζον τὴν ἀντιμοναχικὴν μερίδα.

Κατὰ μῆνα φεβρουάριον τοῦ 813 δύο χριστιανοὶ φυγόντες ἐκ Βουλγαρίας ἀνήγγειλαν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι ὁ Κροῦμμος παρασκευάζει νέαν γενικὴν ἐπίδρομὴν. Τότε ἐξῆλθεν ὁ Μιχαὴλ ἐκ τῆς πόλεως μετὰ τῶν ταγματῶν ὅσα εἴθασαν νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐν αὐτῇ, καὶ προεχώρησε μέχρις Ἀδριανουπόλεως, μὴ λαβὼν χρεῖαν νὰ προβῇ περὶτέρῳ διότι νόσος λοιμώδης διαδοθεῖσα ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Κροῦμμου καὶ ἐπαγαγοῦσα εἰς αὐτὸν πολλὴν φθοράν, ἠνάγκασε τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων νὰ ὀπισθοδρομήσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ κακῶς ὠφελήθη ἐκ τοῦ ἀπροσδοκίτου τούτου πλεονεκτήματος. Δὲν θέλομεν ἐλέγξει αὐτὸν, ὅπως ὁ Σλόσσερ, διότι δὲν κατεδίωξε τοὺς πολεμίους χειμῶνος ἔτι ἐπικρατοῦντος, καὶ τοῦ στρατοῦ μὴ ἀπχρισθέντος, πᾶσα ἐπίδρομὴ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας ἤθελεν εἶναι ἐπισφαλῆς, ὅσηνδ' ἥποτε καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν ζημίαν ἣν ἔπαθεν ὁ Κροῦμμος. Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ ἠδύνατο καὶ ὄφειλε νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὸν ὁσημέραι συνερχόμενον ἐν Κωνσταντινουπόλει στρατὸν, καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ δαψιλῶς εἰς τὰς χρεῖας αὐτοῦ, ἵνα ἔχῃ αὐτὸν πρόθυμον εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ προσεχοῦς ἔαρος. Ἄντι ὅμως τούτων πάντων ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπέδωκε τὸ τελευταῖον εὐτύχημα εἰς τὰς μεσιτείας τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, καὶ ἀπελθὼν θριαμβικῶς μετὰ τῆς Προκοπίας εἰς τὸν τάφον τοῦ ἁγίου-ἁδρός, ἐτέλεσε λαμπρὰ αὐτοῦ μνημόσυνα καὶ ἠμφίασε τὸν τάφον ἐκεῖνον διὰ πετάλων ἀργυρῶν λιτρῶν 95. Βεβαίως οἱ μεταρρυθμισταὶ ἠύλαβοῦντο τὴν μνήμην τοῦ Ταρασίου, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ δὲν ἐπέδοκίμαζον τὴν ματαίαν τζύτην τῶν χρημάτων χρῆσιν, πολὺ δὲ περισσότερο ἐγόγγυσεν ὁ στρατὸς, παρὰ τῷ ἠποίῳ ἐπεκράτει πάντοτε τὸ φρόνημα τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως.

Κατὰ τοὺς μῆνας μάρτιον καὶ ἀπρίλιον συνῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὄλος ὁ στρατὸς, τοῦ ἠποίου ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου τοῦ προηγουμένου ἔτους διετάχθη ἡ συγκέντρωσις. Ὁ στρατὸς οὗτος ἦτο πολυάριθμος, διότι παρεκτὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν ταγματῶν καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, προσῆλθον ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἅπαντα τὰ τάγματα

τῶν Λυκαόνων, τῶν Κιλικίων, τῶν Ἰσαύρων, τῶν Καππαδόκων, τῶν Γαλατῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Ἦτο δὲ καὶ καλῶς συγκεκροτημένος ἂν κρίνωμεν ἕκ τῶν γνωστῶν αὐτοῦ ἀνωτέρων στρατηγῶν. Τοῦ μ.κ.κεδονικοῦ στρατοῦ ἠγεῖτο ὁ Ἰωάννης Ἀπλάκης, περὶ οὗ ἄλλο μὲν οὐδὲν ἠξεύρομεν, εἰμὴ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἀγωνισθεὶς μετὰ πολλῆς ἀνδρείας ἔπεσεν ἡρωϊκῶς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλὰ τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα μαρτυρήσῃ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἀρμενίων πιθανῶς καὶ ἦτο υἱὸς τοῦ πατρικίου καὶ στρατηγοῦ ὡσαύτως τῶν ἀρμενικῶν διατελέσαντος Βάρδα, ὅστις μετασχὼν τῆς κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Εἰρήνης ἐν ἔτει 780 γενομένης συνωμοσίας, ἐμαστιγώθη τότε καὶ ἐξωρίσθη. Ὁ Λέων καταταχθεὶς ἔπειτα ἐν τῷ ἀνατολικῷ στρατῷ διεκρίθη, ἔνεκα τῆς ἀξίας αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ τότε στρατηγοῦ τῶν ἀνατολικῶν Βαρδανίου τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου στασιάσαντος, καὶ ἐπὶ τῆς στάσεως ἦτο ἤδη εἰς τῶν ὑποστρατήγων τοῦ Βαρδανίου, ἔχων συναδέλφους τὸν Μιχαὴλ τὸν ἐπιλεγόμενον μὲν Τραυλόν, κ.κατὰ τὸν δὲ ἐξ Ἀμορίου τῆς Φρυγίας, καὶ Θωμᾶν τὸν γεννηθέντα παρὰ τὴν λίμνην Γαζουροῦ τῆς Καππαδοκίας. Ἐπειδὴ οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπρωταγωνίστησαν βραδύτερον ἐν τῷ κράτει, πολλὰ κατὰ τὴν συνήθειαν ἐπενοήθησαν καὶ ἱστορήθησαν περὶ τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου διηγημάτια, καὶ ἰδίως ἐθρυλεῖτο ὅτι ὁ Βαρδάνιος μέλλων νὰ στασιάσῃ, εἶχε συμβουλευθῆ περὶ τῶν μελετωμένων ὑπ' αὐτοῦ μοναχόν τινα ὅστις αὐτὸν μὲν ἠγωνίσθη ἕκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψῃ τοῦ ἐπιχειρήματος, προειπὼν ὅτι θέλει ἀποτύχει· περὶ δὲ τῶν τριῶν ὑποστρατήγων αὐτοῦ προεφήτευσεν, ὅτι ὁ μὲν Λέων καὶ ὁ Μιχαὴλ θέλουσι βασιλεύσει, ὁ δὲ Θωμᾶς θέλει μὲν ἐπιβάλλει ὡσαύτως χεῖρα ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, ἀλλὰ πέπρωται νὰ τιμωρηθῆ διὰ τοῦτο οἰκτρῶς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Βαρδανίου ὁ μὲν Θωμᾶς δὲν ἐχωρίσθη ἀπὸ αὐτοῦ μέχρι τέλους, ὁ δὲ Λέων καὶ ὁ Μιχαὴλ ἔσπευσαν ἕκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Νικηφόρου καὶ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν κ.κατὰ τὸν ἐπιχειρήματος ἐκείνου. Ὁ Νικηφόρος ἀντήμειψε τότε τὴν πίστιν αὐτῶν, χάρισας εἰς ἕκαστον ἀνὰ ἕνα β.κ.σίλειον οἶκον, καὶ διορίσας αὐτοὺς εἰς ἀνώτατα ἐν τῷ στρατῷ ἀξιώματα. Κατόπιν ὁ Λέων στρατηγῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶχε διαπρέψει εἰς διαφόρους κ.κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ἀγῶνας, ἀλλὰ νέος ὢν καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς ἐκδοτός, κατελήφθη ἀπροσδοκῆ-

τως ἐν μηνὶ φεβρουαρίῳ 811 ὑπὸ μοίρας τινὸς τῶν πολεμίων, καὶ μόλις διασωθεὶς ἀπώλεσε τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ ταμεῖον, περιέχον 1300 λίτρας ἤτοι 1,404,000 δραχμῶν, δι' ὃ ἐπιμωρήθη ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ἄμα ὅμως βασιλεύσαντος τοῦ Μιχαήλ Ῥαγκαβέ, ὁ Λέων ἀνεκλήθη διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ φίλου αὐτοῦ Μιχαήλ τοῦ Τραυλοῦ, καὶ προεχειρίσθη στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἦγεν ἡδὴ μεγάλην καὶ κρατίστην τῷ στρατοῦ μοῖραν, ἐνῶ ὁ Μιχαήλ προῖστατο τῶν λεγομένων φοιδεράτων, ἤτοι τῶν ξένων μισθοφόρων. Οἱ στρατηγοὶ λοιπὸν ἦσαν ἄνδρες δεδοκιμασμένοι καὶ ὁ στρατὸς πολυάριθμος, ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος οὐδεμίαν εἶχε πίστιν πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαήλ, καὶ ἐντελῶς ἀπεδοκίμαζε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα, εἰς ὃ εὐλόγως ἀπέδιδε τὴν τε παραλυσίαν τοῦ κράτους, καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ταπεινώσιν αὐτοῦ. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ τὰ πνεύματα, ὅτε τῇ 12 μαΐου ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ ἐπεχείρησε νέαν καὶ μεγάλην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείαν. Δυστυχῶς ἡ Προκοπία ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ συνοδεύσῃ πάλιν τὸν σύζυγον αὐτῆς καὶ, τὸ χερίστον, ἀφικομένη περὶ τὴν Ἡράκλειαν, ἐπεχείρησε νὰ συστήσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸν στρατὸν, προτρέπουσα αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῆ μὲν γενναίως, νὰ διαφυλάττῃ δὲ καὶ σκέπη τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα. Ἡ ἄτοπος αὕτη τῆς βασιλίσσης ἐπέμβασις, ἣτις κατὰ τὸ προηγουμένον ἔτος ἐγένετο πρόξενος πολλῆς δυσαρεσκείας, παρῶξυνεν αὐθις τοὺς στρατιώτας τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσιν ὅτι αὕτη ἦτο ἡ ἰδιόζουσα προστάτις τῆς μερίδος, ἣτις ἀνέτρεψε τὴν μεταρρύθμισιν. Ἐντεῦθεν γενικὴ ἐπεκράτησε κατακραυγὴ, καὶ πολλαὶ ἠκούσθησαν λοιδορίαι καὶ δυσφημίαι κατὰ τοῦ Μιχαήλ καὶ τῆς Προκοπίας, ἣτις ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ ἡ ἀποχώρησις τῆς βασιλίσσης δὲν κατηύνασε τὰ πνεύματα. Τὴν ταραχὴν αὐτῶν ἠΐξησεν ἔκλειψις ἡλίου συμβᾶσα τῇ 4 μαΐου. Τὰ δὲ νέα στρατιωτικὰ ἀμαρτήματα εἰς τὰ ὁποῖα περιέπεσαν ὁ βασιλεὺς, δὲν ὑπεῖξαν ἐπιτήδεια νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐκ τοσοῦτων αἰτιῶν κορυφωθείσαν ἀθυμίαν τοῦ πλήθους. Τῷ ὄντι ἀντὶ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἵνα διακωλύσῃ τὸν Κροῦμμον ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν συμφορὰν ἣν ἔπαθε πρὸ τριῶν μηνῶν, ἀντὶ τοῦλάχιστον νὰ πολιορκήσῃ τὴν Μεσημβρίαν ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ ἀξιόλογον τοῦτο φρούριον, καὶ περισπάσῃ τὸ κοινὸν πνεῦμα δι' ἐνεργοῦ τινος ἐνασχολήσεως, ὁ Μιχαήλ διήγαγεν ἅπαντα τὸν μάϊον μῆνα περιφερόμενος εἰς τὴν Θράκην καὶ

μεταδίδων τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ στρατοῦ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς εὐρείας ἐκείνης χώρας διὰ τῶν πολυειδῶν καταπιέσεων, εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι ἐξετέθησαν. Καὶ ἐν τούτοις περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰουνίου ὁ Κρούμμος συγκροτήσας νέον στρατὸν ἐνέβαλεν εἰς τὴν Θράκην, καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς Βερσινικίαν, δέκα περίπου λεύγας ἀπέχουσαν τοῦ βασιλικοῦ στρατοπέδου.

Τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα γεγονότα εἶναι μὲν ἐν γένει γνωστὰ, ἀλλὰ περὶ τὰ καθέκαστα αὐτῶν ἐπικρατεῖ τοσαύτη εἰς τοὺς διαφόρους χρονογράφους σύγχυσις καὶ ἀντίφασις, ὥστε εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀνεύρωμεν ἐν αὐτοῖς ὁλόκληρον τὴν ἀλήθειαν, καὶ μόνον νὰ προσεγγίσωμεν ἴσως δυνάμεθα πρὸς αὐτήν. Ὁ πάντων πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα Θεοφάνης βεβαίως, ὅτι οἱ ἀπειροπόλεμοι τοῦ βασιλέως σύμβουλοι, ἀφοῦ πρὸ ἐνὸς μηνὸς κατέπεισαν αὐτὸν νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῶν πολεμίων ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτοι δὲν θέλουσι τολμήσει νὰ προσβάλλωσι τὸν Μιχαὴλ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χώρᾳ, νῦν ἐμβαλόντες τοῦ Κρούμμου, πάλιν ἀπέτρεπον τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς αὐτὸν, ἐνῶ οἱ στρατηγοὶ, καὶ ὀνομαστὶ ὁ τῶν ἀνατολικῶν Λέων, καὶ ὁ τῆς Μακεδονίας Ἰωάννης Ἀπλάκης, προεθυμοῦντο ἀπεναντίας νὰ πολεμήσωσιν. Ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐκτίθενται ταῦτα πάντα εἶναι μέχρι τινὸς δυσεξήγητος. Ἀνωτέρω ὁ Θεοφάνης ὁμιλῶν περὶ τῶν κατὰ μῆνα ὀκτώβριον τοῦ προηγουμένου ἔτους γενομένων ὑπὸ τοῦ Κρούμμου περὶ εἰρήνης προτάσεων, φέγει πικρῶς τοὺς συμβουλευσάντας τὸν πόλεμον, καὶ δικαιολογεῖ τοὺς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γνωματεύσαντας, νῦν δὲ ἐπαινεῖ τοὺς στρατηγοὺς τοὺς ἐπιμείναντας νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐκ παρατάρξεως, καὶ ὀνομάζει κακοὺς συμβούλους τοὺς ἐξενεγκόντας τὴν ἀντίθετον γνώμην. Πλὴν τούτου ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ καθ' ὅλας τὰς περιλιπομένας ἔτι ὀλίγας τῆς χρονολογίας αὐτοῦ σελίδας ἐγκωμιάζει τὴν Λέοντα, ὅστις μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας ὕψωσεν αὐθις τὴν σημαίαν. Τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἔφερον εἰς μέσον κατάστασιν πραγμάτων οὐχὶ βεβαίως εὐχάριστον εἰς τὸν Θεοφάνην. Ἡ δὲ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονολογία παρίστησι τὸν Λέοντα ὡς ἐξ ἐπιβουλῆς προτρέψαντα τὸν Μιχαὴλ νὰ πολεμήσῃ, ὡς πρῶτον φυγόντα ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἐν γένει ὡς πολιτευθέντα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπαγάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν

πτῶσιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἐαυτοῦ ἀντ' ἐκείνου ἀνάρρησιν. Ἡ αὐτὴ ὁμῶς χρονογραφία ἐπιφέρει ἐπὶ λέξεως καὶ τὰ ἐξῆς: «Καὶ οὕτω μὲν ταύτην γενέσθαι τὴν μάχην τινὲς ἡμῖν ἐγγράφως παραδεδώκασιν· εἰσὶ δ' οἱ καὶ τὰς δυνάμεις μᾶλλον τῷ Λέοντι διδῶσαι διασωσάσαι καὶ καρτερῶς ἀγωνίσασθαι, τῶν βασιλικῶν ταγμάτων ἐθελοκακησάντων καὶ τὴν οἰκείαν προδεδωκότων παράταξιν, ἀλλ' οὐ τοῦ κατὰ τὸν Λέοντα μέρους.» Ὡσαύτως καὶ ὁ Γενέσιος ἀναφέρει μὲν τὰ κατὰ Λέοντος θρυλούμενα, ἐπιφέρει ὁμῶς, «ὡς δέ τινες ἔφησαν, ὅτι μόνος ὁ Λέων καθ' ἓν τι μέρος προσβαλὼν τοὺς Βουλγάρους γενναίως κατηγωνίζετα, ὡς ἐνθένδε μεγίστην ὑπόισασθαι εὐκλειαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν πρὸς ὑποτροπὴν τρίβον ἐστήριξε, τῶν ὑπηκόων πλεῖστα κατατιώμενος, ὡς μὴ πεφροντικώτων τῶν ἐγγράφων ὄρκων αὐτῶν.» Πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χρονογράφοι, ὅτε Ἰγνάτιος ἐν βίῳ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, καὶ ἡ ἀνωμύμως γραφεῖσα περὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου χρονογραφία, καὶ ὁ Σκυλίτζης, καὶ ὁ Κεδρηνός, καὶ ὁ Ζωνναρᾶς, καὶ ὁ Μανασσῆς, καὶ ὁ Γλυκᾶς ἐπιρρίπτουσι τὴν εὐθύνην τῶν ἐπιγενομένων εἰς τὸν Λέοντα, καὶ βεβαιοῦσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θετικώτερον ὅτι οὗτος ἐξ ἀρχῆς ἐπεβουλεύθη τὸν Μιχαὴλ ἵνα καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐν τοιαύτῃ τῶν μαρτυριῶν καταστάσει, νομίζομεν ὅτι ὁ πλειότερον τῶν ἄλλων ἀξιόπιστος ὁδηγὸς εἶναι ὁ Θεοφάνης ὡς πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα, καὶ διότι ἡ γνώμη τὴν ὁποίαν περὶ Λέοντος ἐκτίθησι, φέρει πάντα τὰ ἐσωτερικὰ τῆς ἀληθείας τεκμήρια. Ἄν ὀυκρόλως εἰμποροῦμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀντίθεσιν εἰς ἣν ὑποπίπτει ἐπαινῶν ἤδη τοὺς συμβουλευσάντας νὰ πολεμήσωσιν, ἐνῶ προηγουμένως εἶχε κατακρίνει αὐτούς, ἢ πρὸς τὸν Λέοντα εὐμενῆς διάθεσις δὲν εἰμπορεῖ νὰ σημαίνῃ ἄλλο, εἰμὴ ὅτι ἡ χρονογραφία συνετάχθη πρὶν ἢ ὁ Λέων ἀποκαλύψῃ ὀλόκληρον τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα. Ἄν ὁ Θεοφάνης ἔγραψεν ἀφοῦ ὁ Λέων ἀνεδείχθη τοσοῦτον σφοδρὸς τῆς μεταρρυθμίσεως ὑπέρμαχος, βεβαίως ἤθελε ζωγραφῆσαι αὐτὸν δι' ἐτέρων χρωμάτων, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἔγραψεν ἐνῶ ἦτο ἔτι ὄλως πρὸς τὸν ἄνδρα ἀδιάφορος, ὑπάρχει ἐγγύησις ὅτι ἐξέθηκε τὰ πράγματα, ὅπως ἀληθῶς συνέβησαν, καὶ ὅπως ἐν γένει ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐπιστεύοντο. Δύο ἐκ τῶν ἀμέσως ἐπομένων χρονογράφων, οἵτινες ἔγραψαν ἀφοῦ ἀνεφάνη ἡ ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως προαίρεσις τοῦ Λέοντος, καὶ ἀφοῦ παρήχθη μεγάλη μερὶς συμφέρον ἔχουσα νὰ συκοφαντήσῃ τὸν ἄνδρα, ἀναφέρουσι μὲν ἤδη τὰ παραχθέντα κατ' αὐτοῦ θρυλήματα,

ἀναφέρουσιν ὁμῶς συγχρόνως, ὡς εἶδομεν, καὶ τὴν πρώτην ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπικρατήσαντα γνώμην, ὅπως εἶχεν ἱστορηθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους. Ἐπειτα δὲ, καὶ μάλιστα καθ' ὅσον οἱ χρονογράφοι ζῶσιν ἀπωτέρω τῶν χρόνων οὓς ἱστοροῦμεν, δὲν εὐρίσκομεν παρ' αὐτοῖς εἰμὴ τὴν περὶ Λέοντος δοξασίαν, ἣτις συνέφερον εἰς τὴν καταβαλοῦσαν τὴν μεταρρυθμισιν μερίδα. Μετὰ τὰς ἀπαραιτήτους ταύτας περὶ τῆς χρήσεως τῶν μαρτυριῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξηγήσεις, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων.

Ἐπελθόντος τοῦ Κρούμμου εἰς Βερσινικίαν, οἱ στρατηγοὶ Ἰωάννης Ἀπλάκης καὶ Λέων ὁ Βάρδας ἠτοιμάσθησαν γὰρ πολεμήσωσιν, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐδίστασε νὰ ἀγωνισθῆ ἐκ παρατάξεως. Διὰ τί ἐδίστασε, δὲν ἐξηγεῖται σαφῶς. Ἡ ἀνώνυμος χρονογραφία βεβαίωσι ὅτι ὁ βασιλικὸς στρατὸς ἦτο δεκαπλάσιος τοῦ στρατοῦ τῶν πολεμιῶν· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν εἶδησιν ταύτην, πρέπει πάντοτε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦτο πολυπληθέστερος ἐκ τε τῆς εἰδήσεως ἐκείνης, καὶ ἐξ ὅσων προείπομεν περὶ τῶν πολυαρίθμων σωμάτων, τὰ ὅποια συνεκάλεσε περὶ ἑαυτὸν ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ. Παρεκτὸς δὲ τούτων ἡ μάχη ἔμελλε νὰ συγκροτηθῆ ἐν χώρᾳ οἰκείᾳ, ὅπερ παρεῖχε πολλὰ πλεονεκτήματα εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν. Ἐδίστασεν ἄρα γε ὁ Μιχαήλ διότι ἐγίνωσκε τὰ τάγματα ἐκεῖνα δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενα, καὶ τούτου ἕνεκα μέλλοντα, εἰάν ἤθελον νικήσει, νὰ ὠφελθῶσιν ἐκ τοῦ κατορθώματος τούτου ἵνα καθαιρέσωσιν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς; Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἀνέβαλε τὸν ἀγῶνα, ὅτι ὑπεχώρησε μάλιστα μέχρις Ἀδριανουπόλεως, καὶ ὅτι ἐν διαστήματι δεκαπέντε ἡμερῶν ὁ στρατὸς ἀνωφελῶς παρατεταγμένος ἔπαθε πολλὴν φθορὰν ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν ἕνεκα τοῦ θερινοῦ καύσωνος, ἐκ τούτου δὲ ἡ δυσἀρέσκεια αὐτοῦ ὑπερέβαλε πᾶν μέτρον. Ἐν τῷ μεταξύ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐτελοῦντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς κατευοδῶσεως τῶν βασιλικῶν ὀπλων· καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν λιτανεύοντος τοῦ πλήθους μετὰ τοῦ πατριάρχου ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, συνέβη γεγονός τι τὸ ὅποιον προσεπιμαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀθυμία τοῦ στρατοῦ εἶχε μεταδοθῆ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης, καὶ ὅτι πάντες δὲν ἤλπιζον θραπείαν τῶν πραγμάτων εἰμὴ ἐκ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἀνεπαύετο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ὁ δαφνοστεφῆς υἱὸς τοῦ Λέοντος Γ'. Τελουμένης λοι-

πὸν τῆς λιτανείας, αἴφνης ἠνεώχθη μετὰ κτύπου ὁ τάφος τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ πλῆθος ἀνθρώπων εἰσπηδήσαντες ἐντὸς αὐτοῦ, προσέπιπτον ἐπὶ τὸ μνήμα ἐπικαλούμενοι τὴν ἀρωγὴν τοῦ ἀνδρός καὶ ἀνακράζοντες· «ἀνάστηθι καὶ βοήθησον τῇ πολιτείᾳ ἀπολλυμένῃ.» Ἐννοεῖται ὅτι ἡ βιαία τοῦ τάφου ἀνοιξίς ἐξελήφθη ὡς θαῦμα ὑπὸ τοῦ πολλοῦ ὄχλου, ἤρχισε δὲ νὰ διαφημιζῆται ὅτι ὁ νεκρὸς ἀνέστη καὶ πορεύεται ἔφιππος ἵνα πολεμήσῃ τοὺς Βουλγάρους. Ὁ ἑπαρχὸς τῆς πόλεως συνέλαβε τινὰς τῶν κραυγασάντων, κατηνάγκασεν αὐτοὺς διὰ τῆς βίας νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἀπάτην καὶ ἐπόμπευσεν ἔπειτα δημοσίᾳ. Καὶ προστίθησι μὲν ὁ Θεοφάνης ὅτι πολλοὶ τῶν βλασφημησάντων ἦσαν κατὰ τὸ σχῆμα μόνον χριστιανοὶ, τῇ δὲ ἀληθείᾳ παυλικιανοὶ, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς περιστάσεως ἵνα ἀπατήσωσι τοὺς ἀμαθεῖς καὶ μακαρίσωσιν ὡς προφήτην καὶ νικητὴν τὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις ἤσπάζετο δῆθεν τὴν ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας κακοδοξίαν αὐτῶν· ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ Θεοφάνης ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἅπας ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς αὐτὸς ἐν μέρει ἀπέδιδον τὰς δημοσίας συμφορὰς εἰς τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐπικράτησιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, ἥτοι εἰς τὴν ἀνατροπὴν ὄλων τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως.

Τούτων δὲ γενομένων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ στρατὸς ἐξηκολούθει ἀπρακτῶν περὶ Ἀδριανούπολιν καὶ πάσχων τὰ πάνδεινα, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου οἱ Βούλγαροι, πλησιάσαντες εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιτεθῶσιν ἀλλ' ἐπερίμενον τί ἤθελον πράξῃ οἱ ἀντίπαλοι. Τελευταῖον μετὰ δεκαπέντε ἡμερῶν ἀνωφελῆ καὶ ἐπονείδιστον ταλαιπωρίαν, ὁ στρατηγὸς Ἀπλάκης, ὅστις ἦγε τὴν μίαν τοῦ στρατοῦ ἄκραν, τοὺς μακεδόνας καὶ τοὺς θρακῆσιανούς, ἀπολέσας τὴν ὑπομονήν, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Λέοντος, προσῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα καὶ εἶπε μετὰ θάρρους· «ἔως πότε θέλομεν ἀπρακτεῖ ἐπὶ ματαίῳ καταστρεφόμενοι; τὸ κατ' ἐμὲ ἀπεφάσισα πρῶτος νὰ ἀρχίσω τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἂν ἅπαντες συναγωνισθῶσι μετὰ προθυμίας ἔχομεν βεβαίαν τὴν νίκην, διότι εἴμεθα δεκαπλάσιοι τῶν πολεμιῶν.» Δὲν ἤξεύρομεν τί ἀπήντησεν ὁ βασιλεύς· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι οὔτε ἐπέτρεψε τῇ ἐκ παρατάξεως μάχῃν, οὔτε ἀπηγόρευσεν αὐτὴν ὀριστικῶς· διότι τῶντι τῇ 22 ἰουνίου ὁ Ἀπλάκης ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἤρχισε νὰ προξενῇ εἰς αὐτοὺς οὐ μικρὰν φθορὰν, καὶ τοὶ ὠχυρωμένους ὄντας. Δυστυχῶς ἐξ ὄλου τοῦ ἄλλου στρατοῦ δὲν ἐμιμήθη τὸ παράδειγμα τοῦ γενναίου ἀνδρός εἰμὴ ὁ Λέων ὁ Βάρδας, ὅστις προσέ-

θαλε συγχρόνως τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τῆς ἄλλης ἄκρας μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ταγμάτων. Ὁ δ' ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενος βασιλεὺς μετὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ξένων μισθοφόρων, ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἀργὸς τῶν γενομένων θεατῆς. Τὰ δύο προσβαλόντα σώματα ἤθελον οὐδὲν ἦττον πιθανῶς ἀρκέσει ἵνα καταβάλωσι τοὺς Βουλγάρους, ἐὰν ὁ βασιλεὺς δὲν προσέθετεν εἰς τὸ ἀμάρτημα τῆς ἀπραξίας ἕτερον δεινότερον ἀμάρτημα. Ἄμα ὡς εἶδε τὰς δύο πτέρυγας συμπλακείσας ἠγανάκτησεν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι παρηκούσθησαν αἱ διαταγαὶ αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν ὁ ἄθλιος τὸ σημεῖον τῆς ὑποχώρησεως. Ἡ περὶ τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης ἀγγελία κατετάραξε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὰ ἀγωνιζόμενα τάγματα, καὶ πρῶτοι οἱ περὶ τὸν Ἀπλάκην ἤρχισαν ἐνδοιαζόντες· ἐκ τούτου ὠφελούμενοι οἱ Βούλγαροι ἀντετάχθησαν γενναίτερον πρὸς τοῦτο τὸ μέρος καὶ ἀπὸ ἀμυνομένων ἀπέβησαν ἐπιθετικοί. Τότε πολλοὶ τῶν μακεδόνων καὶ τῶν θρακησιανῶν, βλέποντες ἑαυτοὺς ἀφ' ἐνὸς δεινῶς πιεζομένους καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅλως ἐγκαταλειφθέντας ὑπὸ τοῦ κέντρου, ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς φυγὴν· καὶ ὁ μὲν στρατηγὸς Ἀπλάκης, μένων πιστὸς εἰς τὸν ὄρκον αὐτοῦ, ἠγωνίσθη μετὰ τῶν ὀλίγων ὅσοι ἐτήρησαν περὶ αὐτὸν τὴν τάξιν νὰ ἀναχαιτίσῃ ἔτι τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἔπεσεν ἠρωϊκῶς ἐν τῇ ἀνίσῳ ταύτῃ πάλῃ, πᾶσα δὲ ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ δισκορπίσθη τότε τῆδε κάκεισε. Ὁ Κροῦμμος δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, ἀλλ' ἐνόμιζεν ἐπὶ ἱκανὸν ὅτι πᾶσα ἡ φυγὴ ἐκείνη εἶναι προσπονητὴ καὶ ἐγένετο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασύρῃ αὐτὸν εἰς ἐνέδραν τινά· ὅθεν διέταξε τὴν παῦσιν τῆς διώξεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τῆς ἄλλης ἄκρας ὁ Λέων ἐξηκολούθει γενναίως ἐπιτιθέμενος. Ἐπὶ τέλους ὅμως καὶ ὁ Λέων μαθὼν τὴν ὑποχώρησιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ὀλοσχερῆ τροπὴν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, ἐνόησεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιμείνῃ μόνος πλειότερον, καὶ ἤρχισε νὰ ὑπενδίδῃ κατὰ μικρόν. Καὶ ἡ μὲν ὑποχώρησις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐγένετο ἐν τάξει, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἅμα ἀρξάμενης αὐτῆς, ὁ Κροῦμμος προσδιόρισας μίαν τοῦ στρατοῦ μοῖραν πρὸς ἐπιτήρησιν τοῦ Λέοντος, ἐξάπελυσεν ἀπάσας τὰς λοιπὰς δυνάμεις κατὰ τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος. Ἡ διώξις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀπέβη ἀκατάσχετος, καὶ ἡ ζῆμια ἦν ἐπροξένησεν εἰς τὸν βασιλικὸν στρατὸν ἀνυπολόγιστος. Ἐπὶ ὥρας πολλὰς οἱ Βούλγαροι δὲν ἔπαυσαν συλλέγοντες ὅπλα, αἰχμαλώτους, κτήνη, ἐλαφυραγώγησαν δὲ καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν, οὐδὲ ἔπαυσαν διώκοντες, εἰμὴ ὅτε εἶδον τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ πο-

λυαρίθμου τούτου στρατοῦ ζητήσαντα ἄσυλον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν εἶχεν εἰσέλθει καὶ ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ μετὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ξένων μισθοφόρων, καὶ ὁ στρατηγὸς Λέων μετὰ τῶν ὑποχωρησάντων ἀνατολικῶν ταγματῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἅπαντα τὰ σώματα ταῦτα εἶχον πάθει μικρὰν ζημίαν, ὁ στρατὸς οὗτος, ἂν ἐπιτηδεῖως ἀναδιωργανοῦτο ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἠδύνατο ἐτι νὰ ἀναχαιτίσῃ καὶ νὰ καταστρέψῃ μάλιστα τοὺς εὐαριθμοτέρους Βουλγάρους. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὁ Μιχαὴλ, ὅστις ὑπεχώρησεν ἀμαχητί, ἐνῶ εἶχεν ἀκεραίαν τὴν ὅλην δύναμιν, οὐδὲ ἐφάντασθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ διάλυσιν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος. Ἡ πρώτη ἐπελθούσα αὐτῷ ἰδέα ὑπῆρξε νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀρχὴν, καὶ τὴν περὶ τούτου ἐπιθυμίαν αὐτοῦ διεκοίνωσεν ἀμέσως εἰς τοὺς στρατηγοὺς, προτείνας τὸν Λέοντα ὡς ἐπιτηδειότατον διάδοχον. Τούτου δὲ ἀρνηθέντος νὰ δεχθῆ τὴν βασιλείαν, ὁ Μιχαὴλ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ, καὶ ἀνεχώρησεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐφθασε κατεσπευσμένως μετὰ δύο ἡμέρας, παραπονούμενος ἀδιακόπως κατὰ τῶν ὑπηκόων καὶ κατὰ τοῦ στρατοῦ, ἐνῶ ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι πάντες ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐκτὸς αὐτοῦ. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀφικόμενος ἐπανέλαβεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἀποθέσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ προχειρίσῃ ἕτερον βασιλέα. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς πατριάρχης Νικηφόρος, πολιτευόμενος ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως ὁ Ταράσιος εἶχε πολιτευθῆ ὡς πρὸς τὴν Εἰρήνην, προθύμως ἠσπάσθη τὴν γνώμην ταύτην, παρατηρήσας πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῆς ὅτι ἐὰν ὁ Μιχαὴλ διορίσῃ ὁμοῦ τὸν διάδοχον, θέλει οὕτω σώσει τούλάχιστον ἑαυτὸν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἢ μοναχικὴ μερίς, ἣτις προησθάνετο ἑαυτὴν κινδυνεύουσαν, καὶ ἢ φίλαρχος Προκοπία, ἣτις κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἤθελε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἀρχὴν, ἀπέτρεψαν τὸν ἀσθενῆ ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν μόνην συνετὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἀπόφασιν, παραιτούμενος ἐγκαίρως, ἀξιοπρεπῶς καὶ ἀσφαλῶς.

Ἐν τούτοις τὰ ἐν Ἀδριανουπόλει μείναντα σώματα ἅμα συνελθόντα ἐκ τῆς πρώτης αὐτῶν ταραχῆς, καὶ πληροφορηθέντα τὴν ἐπονείδιστον τοῦ βασιλέως διαγωγὴν, προέτειναν τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν εἰς τὸν στρατηγὸν Λέοντα. Ὁ δὲ πάλιν ἀπεποιήθη ἀποβλέπων εἰς τὴν δυσ-

χέρειαν τῶν περιστάσεων «καὶ τὸ πρὸς τοὺς βασιλεύοντας φυλάττων ὀρθὸν καὶ ἀνεπιβούλευτον.» Μετὰ τινὰς ὅμως ἡμέρας ἀπεδέχθη τελευταῖον τὴν βασιλείαν, κατὰ μὲν τὸν Θεοφάνην διότι ἔβλεπε τὸν ἔσχατον τῆς πόλεως κίνδυνον ἀπὸ τῶν ἐπερχομένων κατ' αὐτῆς Βουλγάρων, κατὰ δὲ τοὺς ἄλλους χρονογράφους, διότι ὁ στρατηγὸς Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς ἠπειλήσεν αὐτὸν ὅτι θέλει τὸν φονεύσει, ἐὰν δὲν ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν συναγωνιστῶν. Ἀμα δὲ ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, ἔγραψε πρὸς τὸν πατριάρχην Νικηφόρον ἐκθέτων τοὺς λόγους δι' οὓς ἠναγκάσθη νὰ πράξῃ τοῦτο, διαβεβαιῶν τὸν ἱεράρχην περὶ τῆς ὀρθοδοξίας αὐτοῦ, καὶ ἐξαιτούμενος τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ἐπίνευσίν του, μεθ' ἧς ἀνεχώρησε συνεπαγόμενος τὸν στρατὸν πρὸς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 10 ἰουλίου. Πρὶν εἰσελθεῖ εἶδε προσερχομένους ἅπαντας τοὺς ἐν τέλει καὶ τὸν πατριάρχην Νικηφόρον, καὶ ἀνηγορεύθη αὐθις ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀρχόντων «ἐννομώτατος βασιλεὺς Ῥωμαίων» ἀναδειχθεὶς, λέγει ὁ Θεοφάνης. Καὶ οἱ μὲν πλείστοι τῶν ἄλλων χρονογράφων, οἵτινες ἅπαντες παριστῶσι τὸν Λέοντα ὡς ἐπίβουλον τῆς ἀρχῆς ἄρπαγα, λέγουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος πρὶν ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν, ἀπήτησε καὶ ἔλαβεν ὑπογεγραμμένον τόμον περιέχοντα τὴν δῆλωσιν τῆς ἀκριβοῦς αὐτοῦ εὐσεβείας. Ὀλίγοι δὲ τινες, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁ τὸν βίον τοῦ Νικηφόρου συγγραφέας Ἰγνάτιος, ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ Λέων ἀπεποιήθη νὰ ὑπογράψῃ τὸν τόμον τοῦτον. Ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶναι μᾶλλον ἀξιόπιστοι, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ εἶναι πολέμιοι τοῦ ἀνδρὸς τοῦλάχιστον ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι. Ἐχει δὲ ἡ διευκρίνησις τοῦ γεγονότος τούτου σπουδαιότητά τινα, διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἐπιχειρήσαντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Λέοντος τὴν τῶν εἰκόνων καθάρειν, κατὰ μὲν τὴν γνώμην τῶν πλείστων χρονογράφων ἀπέβη οὗτος ἐπίορκος, κατὰ δὲ τὴν γνώμην ἐκείνων ὅσοι λέγουσιν αὐτὸν ἀποποιηθέντα νὰ ὑπογράψῃ τὸν τόμον, παρίσταται ὁ ἀνὴρ ὡς ἐκ προοιμίου καὶ εἰλικρινῶς ὑποδείξας ὅτι ἐσκόπει νὰ προκαλέσῃ μεταρρυθμίσιν τινα περὶ τὰ καθεστῶτα τῆς ἐκκλησίας.

Τὶ συνέβαινεν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὰ βασίλεια, ὅπου ἀφήσαμεν πρότινων ἡμερῶν τὸν Μιχαὴλ πρόθυμον μὲν ὄντα νὰ ἀποθέσῃ τὴν ἀρχὴν, ἀποτραπέντα δὲ ἀπὸ τούτου ὑπὸ τῆς Προκοπίας καὶ τῆς κληρικῆς μερίδος; Ἀναγγελθείσης τῆς ἐπισήμου τοῦ Λέοντος ἀναγορεύσεως, ἡ Προκοπία καὶ οἱ ὀλίγοι αὐτῆς ὀπαδοὶ ἠξίουσαν εἰσέτι ὅτι πρέπει ἐκ

παντὸς τρόπου νὰ ἀντισταθῶσιν, ὡς ἂν ὑπῆρχε τρόπος ἀντιστάσεως, καὶ πρὸ πάντων ὡς ἂν ἦτο ὁ Μιχαὴλ ἄνθρωπος νὰ ἀντισταθῆ. Ὁ δὲ Μιχαὴλ βλέπων τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ πόθον ἐκπληρούμενον, ἔσπευσε νὰ στείλῃ πρὸς τὸν Λέοντα τὰ βασιλικὰ σύμβολα, προέτρεψε μάλιστα, ὡς βεβαιουῖσι, τὴν σύγκλητον νὰ ἀπέλθῃ εἰς προῦπάντησιν τοῦ νέου βασιλέως, καὶ ἐπειδὴ ἡ Προκοπία ἐξῶ φρενῶν γενομένη, καὶ οἶον ἐκβακχευθεῖσα «δεινὸν γε δεινὸν, ἀνέκραξεν, ἂν ἡ τοῦ τυράννου Λέοντος σύζυγος περιβάλλῃ τὸν μοδίολον» δηλαδὴ τὸ βασιλικὸν ἱμάτιον προσονομάσασα αὐτὴν καὶ Βάρκαν, ἧτις ἦτο φαίνεται λέξις ὑβριστικὴ, καθαπτομένη τῆς τιμῆς τῆς γυναικὸς ἐκείνης, ὁ Μιχαὴλ παραμυθῆσας αὐτὴν διὰ φρονίμων λόγων ἀπήντησεν ὅτι «καλὸν τῇ τοῦ κυρίου δοκῆσαι συνέπεσθαι τὰ γινόμενα.» Ἐνῶ δὲ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν τοῖς βασιλείοις, εἰσῆλθεν ὁ Λέων διὰ τῆς χρυσοῦς πύλης εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως παραπεμπόμενος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀνευφημούμενος, ἐπλησίασεν εἰς τὴν λεγομένην χαλκῆν, ἣτοι τὰ προπύλαια τῶν ἀνακτόρων, προσεκύνησε τὴν ἐπ' αὐτῆς ἀναστηλωθεῖσαν ὑπὸ τῆς Εἰρήνης εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν βασιλείων. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ Μιχαὴλ καὶ ἡ Προκοπία περιέμενον αὐτόθι μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, ὡς ἂν ἤλπιζον ἀπροσδόκητόν τινα ἀντίληψιν· ἀλλ' ἤδη μαθόντες ὅτι ὁ Λέων διεληθὼν τὰ προπύλαια, πλησιάζει, ἔχειραν ἀμέσως τὰς κεφαλὰς καὶ κατέφυγον ὡς ἰκέται εἰς τὸν εὐκτῆριον οἶκον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τὸν κατονομαζόμενον Φάρον. Ὁ νέος βασιλεὺς προσηέχθη ἐπιεικῶς πρὸς ἅπασαν αὐτὴν τὴν οἰκογένειαν, διότι οἱ τε γονεῖς καὶ τὰ τέκνα λαβόντες τὸ μοναχικὸν σχῆμα, οὐδὲν ἕτερον, ὡς φαίνεται, ἔπαθον. Λέγεται μὲν παρὰ τοῦ ἀνωνύμου χρονογράφου, ὅτι ὁ Λέων ἐστέρησεν αὐτοὺς τῶν ἀναγκαιῶν, καὶ ἄλλας πολλὰς ἐπήνεγκεν αὐτοῖς θλίψεις, ἀλλ' ὁ Γενέσιος, καὶ ἡ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου συγγραφεῖσα χρονογραφία βεβαιουῖσιν ἀπ' ἐναντίας ὅτι τακτικῶς καὶ θαψιλῶς ἐπῆρκει εἰς συντήρησιν αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἄνεσιν ζωῆς ἐπέτρεψε. Λέγεται ὡσαύτως παρὰ τινων, ὅτι ἀμφοτέροι οἱ υἱοὶ τοῦ Μιχαὴλ, ὁ τε Θεοφύλακτος καὶ ὁ Νικήτας, οἱ μετονομασθέντες Εὐστράτιος καὶ Ἰγνάτιος, εὐνουχίσθησαν· οὔτε ὁ Θεοφάνης ὁμῶς, οὔτε ὁ Λέων ὁ γραμματικὸς ἀναφέρουσι τι τοιοῦτο· καὶ ἐξ ἐκείνων οἵτινες τὸ ἀναφέρουσι, τινὲς διαφωνοῦσι πάλιν πρὸς ἀλλήλους, οἱ μὲν λέγοντες τὸν Εὐστράτιον, οἱ δὲ τὸν Ἰγνάτιον, ὑποστάντα τὸ πάθημα· ὥστε τὸ

γεγονός είναι ἀμφισβητήσιμον, καὶ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ λόγος ὄν ἀναφέρει ὁ Γλυκάς, ὅτι ὁ Λέων ἐφοβήθη μήπως οἱ νέοι ἐκεῖνοι γεννήσωσιν υἱούς δυναμένους νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀρχὴν, εἶναι παντάπασιν ἀνυπόστατος. Τῷ ὄντι ὁ Λέων ἠδύνατο μᾶλλον νὰ φοβηθῆ αὐτούς τούτους τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους ἄφησε ζῶντας, ἢ τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα διὰ τί ἡ τοσαύτη ἐκείνη πρόνοια νὰ μὴ ἐπεκταθῆ καὶ μέχρι τοῦ Μιχαήλ, ὅστις ἦτο ἔτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιχαήλ ἐπέζησε τριάκοντα καὶ δύο ὅλα ἔτη, καὶ ἂν δὲν ἐμελλε νὰ ἴδῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικήταν ἢ Ἰγνάτιον, τὸν ἐν τῇ νεότητι λαμπρὸν ἡγεμόνα τῶν Ἰκανάτων, δις πατριαρχεύσαντα, εἶδεν ὅμως τὸν Λέοντα μετὰ ἐνδοξὸν ἑπταετῆ βασιλείαν δολοφονηθέντα, εἶδε τὰς πολυταράχους βασιλείας τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος, Μιχαήλ τοῦ Τραυλοῦ, καὶ Θεοφίλου τοῦ Μιχαήλ. Ὅλα δὲ ταῦτα τὰ θεάματα δὲν ὑπῆρξαν ἐπιτήδεια νὰ ἐξεγείρωσι παρ' αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀρχῆς, ὑποτιθεμένου ὅτι τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐνεφώλευσέ ποτε ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ἐνῷ ἐπέπρωτο νὰ παρευρεθῆ, τοῦ καίρου προϊόντος, εἰς τοσαύτας οἰκτρὰς τῆς τύχης μεταβολὰς, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ἄλλας ἔτι οἰκτροτέρας. Διότι ὅτε ἔπεσεν ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἔζη ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', τὸ ταλαίπωρον θυμὸν τῶν ἀγρίων τῆς ἰδίας μητρὸς παθῶν, τὸ ὁποῖον ἤκουσεν, ἂν δὲν εἶδε, τὸν θάνατον τῆς Εἰρήνης, τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου, τὴν καθάρεισιν τοῦ Μιχαήλ, καὶ ἐμελλε πρὸς τούτοις νὰ ἀκούσῃ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος. Ἐζῆ ἔτι ὁ κατὰ τοῦ Νικηφόρου στασιάσας Βαρδάνιος, καὶ ἔζη ὡσαύτως ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου γενομένης συνωμοσίας Ἀρσαβήρ, ὅστις ἦτο καὶ τοῦ Λέοντος πενθερός. Ὁμολογητέον ὅτι ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς ἱστορίας σπανίως συναπαντῶνται τοσοῦτοι πρωταγωνισταὶ μεταβληθέντες εἰς θεατὰς, καὶ ὅτι ἂν ὑπάρχη τις παραμυθία ἐν τοιαύταις τοῦ βίου μεταβολαῖς, αἱ περιπέτειαι εἰς τὰς ὁποίας παρευρίσκοντο οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, ἦσαν ἐπιτήδεια τῇ ἀλήθειᾳ νὰ παράσχωσι τὴν παραμυθίαν ταύτην.

Ἐνταῦθα δὲ ἀπολήγει καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Θεοφάνους χρονογραφία. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσωμεν ἐπανειλημμένως τὰ τε ἐλαττώματα καὶ τὰ προτερήματα τῆς χρονογραφίας ταύτης. Ὅσῳ ὁμως μεγάλα καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς, οὐδὲν ἦττον τὸ ἔργον τοῦ Θεοφάνους θέλει εἶναι ἀείποτε βοήθημα πολύτιμον παντὸς τοῦ

μελετῶντος τὴν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος μεσαιωνικὴν ἡμῶν ἱστορίαν. Οἱ κυριώτατοι τῶν νέων ὀδηγῶν τοὺς ὀποίους ἀπὸ τοῦδε μέχρι τέλους τῆς παρουσίας περιόδου θέλομεν ἔχει, εἶναι ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, ὁ Ἰωσήφ Γενέσιος, ἡ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία, ὁ Συμεὼν Μάγιστρος, καὶ ὁ Γεώργιος Μοναχός, ὧν οἱ δύο πρῶτοι ἔγραψαν κατὰ τὴν ἐνάτην, οἱ δὲ ἄλλοι τρεῖς κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ὥστε εἶναι πάντων πλησιέστεροι εἰς τὰ πράγματα. Δυστυχῶς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι μάρτυς ἀσφαλῆς, διότι πάντες ἦσαν πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως· τούτου δ' ἔνεκα διαστρέφουσι πολλάκις δεινῶς τὴν ἀλήθειαν. Ὅπως δὴποτε ἀντιπαραβάλλοντες αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους, καὶ προτιμῶντες ἑκάστοτε τὰς πιθανωτέρας εἰδήσεις, καὶ ἐκτιμῶντες τὰ γεγονότα ἀνεξαρτήτως τῆς περὶ αὐτῶν ἐμπαθοῦς κρίσεως τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, καὶ ὠφελούμενοι ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τινῶν ἀληθειῶν αἰτινες ἐκ διαλειμμάτων διαφεύγουσι τὸ ἔρκος τῶν ὀδόντων αὐτῶν, ἐπιχειροῦμεν τὴν ὅσον ἔνεστιν ἀκριβεστέραν ἐξιστόρησιν τῶν ὑπολειπομένων τῆς μεταρρυθμίσεως χρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περιόδου.

Λέων Ε'. Μιχαὴλ Β'. Θεόφιλος.

Τῆ 11 ἰουλίου 813 ὁ βασιλεὺς Λέων ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· καὶ ἀμέσως ἐφάνη ὅτι χεὶρ στιβαρὰ καὶ γενναία ἀνέλαβε τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν. Διαταγαὶ ἐδόθησαν ἵνα τὰ τείχη τῆς πόλεως φρουρηθῶσι νυκτὸς καὶ ἡμέρας, αὐτὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐπεμελεῖτο τὴν ἐκτέλεσιν τῶν παραγγελθέντων, περιπολεύων καὶ διεγείρων τὸ θάρρος τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ. Κυριωτάτους συνεργοὺς εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ κράτους παρέλαβε τοὺς δύο ἀρχαίους αὐτοῦ συναγωνιστάς, τοὺς στρατηγοὺς Μιχαὴλ καὶ Θωμᾶν, προχειρισάμενος μὲν τὸν πρῶτον πατρίκιον καὶ ἀρχηγὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ ἀνάδοχος γεγνόμενος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ, καταστήσας δὲ τὸν δεῦτερον ἀρχηγὸν

τῶν ξένων μισθοφόρων. Ἀλλὰ καὶ πρὸς Μανουήλ τὸν πρωτοστράτορα τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, προσηνέχθη μετὰ ἀληθοῦς μεγαλοφροσύνης. Ὁ πρωτοστράτωρ ἐκεῖνος ἦτο Ἀρμένιος, ὅπως καὶ ὁ Λέων, καὶ φίλος αὐτοῦ παλαιός. Τηρῶν δὲ τὸν ὄρκον ὃν εἶχε δώσει πρὸς τοὺς πεσόντας βασιλεῖς, εἶχε μείνει μέχρι τέλους πιστὸς εἰς αὐτούς. Ὁ Λέων καλέσας τὸν Μανουήλ, ἠθέλησέ κατ' ἀρχὰς νὰ ἐλέγξῃ αὐτὸν ἔνεκα τῆς διαγωγῆς ταύτης. «Ὅκ ἔδει σε, τὸν εἶπε, πρὸς τὸν κατ' ἐμοῦ ὑπλιζέσθαι πόλεμον, σύμβουλον τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Προκοπίας γενόμενον.» Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Μανουήλ ἀπήντησε μετὰ θάρρους· «ἀλλ' οὐδὲ σὲ ἔδει κατὰ τοῦ εὐεργέτου, ἔτι δὲ καὶ συντέκνου σου, χεῖρα ἀντᾶραι,» ὁ Λέων, ἐκτιμήσας τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, δὲν ἐδίστασε νὰ προχειρίσῃ αὐτὸν πατρίκιον καὶ στρατηγὸν τῶν ἀρμενίων.

Μόλις ὅμως εἶχον παρέλθει πέντε ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Λέοντος, καὶ ὁ Κροῦμμος ἐπεράνη πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὴν ἀπροσδόκητον νίκην τῆς 22 ἰουνίου, ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων ἀνέπαυσε ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ συνεπλήρωσε τὸν στρατὸν δι' ἐπικούρων ἐκ Βουλγαρίας προσελθόντων, μεθ' ὃ ἐπιτρέψας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν. Ἐνταῦθα ἀφικόμενος τῆς 16 ἰουλίου ἐτέλεσε θρησκευτικὴν τινα καὶ θριαμβικὴν πανήγυριν κατὰ τὰ ἔθνη τῆς εἰδωλολατρείας, ἣν ἐπρέσβευε, καὶ τοῦ βαρβάρου βίου ὃν διῆγεν ἔτι τὸ ἔθνος ἐκεῖνο. Ἔθυσεν ἔξω τῆς χρυσῆς πύλης ἀνθρώπους καὶ κτήνη, ἔθρεξεν εἰς τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ τὴν κεφαλὴν, ἐρράντισε τὸν στρατὸν, καὶ διῆλθεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν παλλακίδων αὐτοῦ προσκυνούμενος καὶ ἀνευφημούμενος ὑπὸ τῶν ταγματῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν τελετὴν ταύτην παρατηρήσας τὰ τεῖχη καὶ τὴν γενομένην πρὸς ἄμυναν αὐτῶν παρασκευὴν, ἐπίσθη ὅτι δὲν δύναται νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν. Οἱ Βούλγαροι ἐγίνωσκον καλλίστην τὰς συμφορὰς ἃς ὑπέστησαν οἱ μωαμεθανοὶ κατὰ τὰς δύο αὐτῶν πολιορκίας, καίτοι ἔχοντες οὐ μόνον περὶ τὴν πόλιν δύναμιν μεγάλην, ἀλλὰ καὶ στόλον ἀξιόλογον, καὶ μηχανὰς πολιορκητικὰς ἐπιτηδείας. Ὁ δὲ Κροῦμμος, ὅστις ἐστερεῖτο παντάπασιν στόλου καὶ μηχανῶν, τοῦλάχιστον μηχανῶν ἰκανῶν νὰ καταβάλωσι τοιαῦτα τεῖχη, ἐνόησεν ὅτι ἔχει ἔτι ὀλιγωτέρας πιθανότητας ἐπιτυχίας, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἐλεηλάτησε τὰ περίξ τῆς πόλεως, καθυπέβαλε προτάσεις εἰρήνης, ἀπαιτῶν ἐτησίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν, καὶ μέγαν ἀριθμὸν ἱματισμῶν,

καὶ κοράσιά τινα ἐκλεκτά, ἐπὶ δὲ πᾶσι τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ ἔλθῃ ἔφιππος νὰ πῆξῃ τὸ δόρυ αὐτοῦ κατ' αὐτῆς τῆς χρυσῆς πύλης, ὡς σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῆς πόλεως. Ὁ Λέων εὐρέθη εἰς δεινὴν θέσιν. Εἶχε μὲν προφθάσει νὰ καταστήσῃ δυσπρόρητον τὴν πόλιν, καὶ ὅσον κατέστησεν αὐτὴν ἀσφαλῆ ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κροῦμμος μὴ δυνάμενος νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν χρυσὴν πύλην, ἐζήτησεν ἄδειαν ἐπὶ τούτῳ. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ καὶ νὰ αὐξήσῃ τὸν παραλύσαντα καὶ ἀκρωτηριασθέντα στρατὸν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δυναθῇ μετὰ τινος πιθανότητος ἐπιτυχίας νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως. Ἄφ' ἐτέρου ἐνόμιζεν ἐπονείδιστον νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Κρούμμου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἦτο πεπεισμένος, ὅτι ὁ πολέμιος οὗτος, καὶ ἂν συνωμολογοῦντο αἱ συνθήκαι τὰς ἰποίας προέτεινεν, ἤθελεν οὐδὲν ἦπτον δηῶσει πᾶσαν τὴν χώραν ἀπερχόμενος. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ κατέφυγεν εἰς ἐπιβουλήν, ἣτις καθ' ἑαυτὴν κρινομένη ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἀσὺγγνωστος. Προςποιηθεὶς ὅτι δέχεται νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Κρούμμου, προέτεινεν αὐτῷ νὰ μεταβῇ εἰς χῶρον τινα μεταξὺ τοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν τειχῶν, πλησίον τῆς πύλης τῶν Βλαχερνῶν κείμενον, ὅπου ἐμελλον νὰ ἐξέλθωσι καὶ οἱ τοῦ βασιλέως πληρεξούσιοι, ἵνα συνωμολογήσωσι καὶ ὑπογράψωσι τὰς συνθήκας. Δεξαμένου δὲ τοῦ Κρούμμου τὴν πρότασιν, τρεῖς ἐνοπλοὶ ἄνδρες τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ διετάχθησαν νὰ κρυβῶσιν εἰς παρακειμένην τινα οἰκίαν, ἵνα ἅμα δοθῇ σημεῖον εἰς αὐτοὺς, ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων καὶ φονεύσωσιν αὐτόν. Ὁ Κρούμμος προσῆλθε μετὰ τριῶν μόνον, ἦτοι τοῦ λογοθέτου αὐτοῦ, τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ τοῦ Κωνσταντίνου, Ἐλληνοσ πρὸ πολλῶν ἐτῶν αὐτομολήσαντος πρὸς τοὺς Βουλγάρους, καὶ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τούτου. Ἀντεπεξῆλθον δὲ εἰς τὸν ὠρισμένον χῶρον ἰσάριθμοι χριστιανοί. Ἄπαντες ἦσαν ἔφιπποι, ἀλλ' ἄοπλοι, καὶ ἀφιππεύσαντες ἐκάθησαν κατὰ γῆς, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου ἐκράτει τὸν ἵππον τοῦ Κρούμμου ὀπισθεν αὐτοῦ κεχλινωμένον καὶ ἐστρωμένον. Τότε ἤρχισεν ἡ συνδιάλεξις, καὶ ταύτης γινομένης, εἰς τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ βασιλέως ἐποίησε τὸ συμπεφωνημένον σημεῖον ἀποσκεπάσας διὰ τῆς χειρὸς τὴν κεφαλὴν. Ὁ Κρούμμος ὑπώπτευσεν ἀμέσως ἀπαίσιόν τι, καὶ ἐγερθεὶς καὶ ἰππεύσας ἐτράπη εἰς φυγὴν, ὁ δὲ στρατὸς, ὅστις ἔβλεπεν ἀπὸ τῶν τειχῶν τὰ πάντα, ἤρχισεν ἡδὴ νὰ κράζῃ «Σταυρὸς ἐνίκησεν.» Ἐν τῷ ὄντι οἱ τρεῖς ἐνεδρεύσαντες στρατιῶται ἐξορμήσαντες ἀ-

πέλυσαν τὰ βέλη αὐτῶν, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων ἔφθασε σῶος εἰς τὸ ἴδιον στρατόπεδον, μόνοι δὲ συνελήφθησαν οἱ τρεῖς αὐτοῦ σύντροφοι, ἐξ ὧν ὁ μὲν λογοθέτης ἐθανατώθη πάραυτα, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι εἰς τὴν πρῶτεύουσαν. Ἡ διαγωγή τοῦ Λέοντος ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπῆρξε βεβαίως λυπηρὰ, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ ἀνὴρ δὲν ἐστερεῖτο οὔτε μεγαλοφροσύνης οὔτε χρηστότητος. Ἀλλ' ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰς φοβερὰς σφαγὰς, αἰχμαλωσίας καὶ δηλώσεις, εἰς ἃς δὲν ἔπαυον ἐκτρεπόμενοι οἱ Βούλγαροι, τὰς ὑπ' αὐτῶν γενομένας ἐπανεπιλημμένως παραβιάσεις τῶν συνθηκῶν, καὶ τὸν ἄγριον τρόπον καθ' ὃν προσηνέχθη ὁ Κροῦμμος πρὸς τὸν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης πεσόντα Νικηφόρον, θέλομεν ἴσως ἐξηγήσει μέχρι τινὸς τὴν ἀλλόκοτον σύγχυσιν τῶν ἰδεῶν, ἣτις ἐπεκράτει τότε εἰς τὰς πρὸς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο σχέσεις.

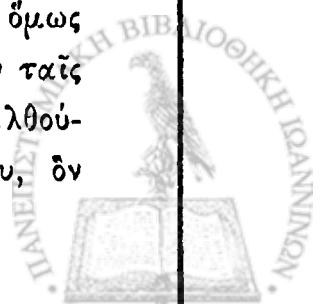
Πρὸ πάντων ὁμως ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κροῦμμος ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἀγριώτερος. Ἐν τῇ ἀκμῇ ταύτῃ τῆς ὀργῆς διέταξε τὴν καταπυρπόλησιν καὶ τὴν καταστροφὴν ὄλων τῶν περὶ τῆς πόλεως καὶ καθ' ἅπασαν τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου ἐκκλησιῶν, μοναστηρίων, παλατίων, οἰκῶν, ἐμπορείων, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον παρητήθη τῆς πολιορκίας καὶ ἀναζεύξας ὑπεχώρησεν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἀνώνυμον καὶ τὸν ἀντιγράψαντα αὐτὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου Συμεῶνα Μάγιστρον, ἐπὶ ἑννέα μῆνας, ἦτοι ἀπὸ τοῦ ἰουλίου 813 μέχρι τῶν μέσων ἀπριλίου 814, δὲν ἔπαυσε πορθῶν καὶ λεηλατῶν τὴν Θράκην· ὅτι ἐκυρίευσε πάμπολλα φρούρια καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν· ὅτι δὲν διέκοψε τὰς ὀλεθρίας αὐτοῦ ἐπιδρομὰς οὐδὲ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χειμῶνος, ὅστις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μαλακώτατος, καὶ ὅτι ἀπήγαγεν εἰς τὴν ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Ἰστροῦ Βουλγαρίαν ἀναρίθμητα πλήθη αἰχμαλώτων καὶ λαφύρων. Ἀλλ' ἡ ἐξιστόρησις αὕτη τοῦ Ἀνωμένου περιέχει πολλὰς ὑπερβολὰς. Ὁ Γενέσιος καὶ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι ἐκθέτουσι τὰ πράγματα ὀλιγώτερον τραγικῶς καὶ πλὴν τούτου ὁ Ἀνώνυμος ψεύδεται προδήλως περὶ κεφαλαιώδη τινὰ γεγονότα. Καθὰ προείπομεν ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ὁ Κροῦμμος δὲν εἶχε πολιορκητικὰς μηχανὰς, δὲν εἶχε τοῦλάχιστον ἀποχρώσας τοιαύτας μηχανὰς· τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐκυρίευσε τὴν Ἀδριανούπολιν κατὰ σεπτέμβριον εἰμὴ διὰ λιμοῦ, ὅτι δὲν εἶχε πολιορκήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐν ἔαρι τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπιστρατεῖαν, λέγει ὁ Ἀνώνυμος αὐτὸν κατασκευάσαντα ἐλεπόλεις, καὶ χελῶνας, καὶ κριούς,

καὶ σφαίρας, καὶ μοχλοὺς, καὶ βελοστάτης καὶ ἄλλα μηχανήματα. Τούτου δὲ τεθέντος, τεθέντος δηλαδὴ ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἐπιδρομὴν ἔστερεῖτο πάντων τῶν ἀναγκαίων πρὸς ἐκπόρθησιν φρουρίων, πῶς πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου, ἢτε καθ' ἃ πρὸ μικροῦ εἶπομεν ἐγένετο διὰ λιμοῦ κύριος τῆς Ἀδριανουπόλεως, κατώρθωσεν ἐν τούτοις νὰ καταστρέψῃ τὰ φρούρια τοῦ Ἀθύρα, τῆς Σηλυβρίας, τῆς Δαώνης, τῆς Ῥαιδεστοῦ, τοῦ Ἀπρου καὶ πάντα τὰ φρούρια ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου μέχρι τῆς Ἀδριανουπόλεως. Πρὸς τούτοις, ὁ Ἀνώνυμος οὐδὲ ἀναφέρει μάχην πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ὅτι ὁ Κρούμμος ἠττήθη ἐπὶ τέλους κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως· τούτου δὲ μάλιστα τοῦ γεγονότος ἢ ἀποσιώπησις ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀνώνυμος καὶ ὁ ἀντιγράφας αὐτὸν Συμεὼν, πνέοντες μῖσος ἄσπονδον κατὰ τοῦ ἀνορθωτοῦ τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν διστάζουσι νὰ διαστρέψωσι καὶ τὰ παρὰ πάντων ὁμολογούμενα πράγματα, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι δὲν ἐδίστασε νὰ ὑπερεξογκώσῃ τὰς ἐπενεχθείσας ὑπὸ τοῦ Κρούμμου δηώσεις, ἀλώσεις καὶ αἰχμαλωσίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσῃ μισητότερον τὸν Λέοντα, ὅστις οὐδὲν δῆθεν ἔπραττε πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ τόπου ἀπὸ τριαύτας συμφοράς. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ὁ Λέων ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἀπεποιήθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκας ἐπονειδίστους, ἀνέβηκε μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ ἐπομένου ἔτους νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους. διότι ἠσθάνετο ὅτι ἀπὸ τὴν ἔκβασιν τῆς μάχης ἣτις ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ, ἐξηρτᾶτο ἡ τύχη τοῦ κράτους, καὶ δὲν ἤθελε νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν τύχην ταύτην πρὶν ἢ παρασκευασθῇ ἀποχρώντως. Ὁ στρατὸς, τὸν ὁποῖον παρέλαβε παρὰ τοῦ Μιχαήλ ἦτο καθ' ὀλοκληρίαν παραλελυμένος ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς. Ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἐκλυσίς, ἀδιαλείπτως προαγομένη κατὰ τὴν διετῆ περίπου προηγουμένην βασιλείαν, ἐκορυφώθη μετὰ τὴν οὐκτρὰν περὶ Ἀδριανουπόλιν μάχην. Ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην ταύτην διεσκορπίσθη τὸ τρίτον τοῦ στρατοῦ, τὰ δὲ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, ἢ καθάρσεις τοῦ βασιλέως, ἢ ἀναγόρευσις βασιλέως ἑτέρου, ἢ ἐν τῇ χώρᾳ παρουσία τοῦ νικηφόρου στρατοῦ τῶν πολεμίων, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ συσφίξωσι τοὺς δεσμοὺς τῆς πειθαρχίας, ὥστε κατὰ τὴν ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως εἰς Κωνσταντινούπολιν πορείαν τοῦ Λέοντος διελύθη πιθανώτατα, καὶ τὸ ἕτερον τοῦλάχιστον τρίτον τῆς δυνάμεως ἐκείνης. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων ὁ Λέων ὄφειλε πρὸ πάντων νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν στρατολογία. Οἱ πλεῖστοι τῶν νεοσυλλέκτων ἦλθον ἐκ τῆς μικρᾶς

Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων τῆς Θράκης φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων, κατετάχθησαν εἰς τὸν στρατόν. Ἡ πρώτη αὕτη τῆς ἀναπληρώσεως αὐτοῦ ἔργασια ἀπῆτησεν ἀναγκαίως χρόνον οὐ μικρόν. Ἐπειτα ὁμως ἐδέησε νὰ γυμνασθῶσιν οἱ νεοσύλλεκτοι, καὶ νὰ ἐμπνευσθῆ εἰς τὸν νέον στρατόν τόλμη καὶ πεποίθησις, ὧν ὅλως ἔστεροῦντο τὰ λείψανα τοῦ προηγουμένου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐξηγοῦσιν ἀρκούντως διατὶ ὁ Λέων ἀνέβαλε μέχρι τοῦ ἐπομένου ἔαρος τὴν κρίσιμον ἐκστρατείαν.

Τότε ἀνηγγέλθη ὅτι ὁ Κροῦμμος παραλαβὼν ἐπικουρίας ἰσχυρὰς σλαύων καὶ ἀθάρων, καὶ κατασκευάσας ποικίλας πολιορκητικὰς μηχανὰς, ἠτοιμάζετο νὰ προσβάλλῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῆς πύλης τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου τὰ τείχη ἦσαν μᾶλλον εὐπόρητα. Ὁ Λέων διέτχξεν ἀμέσως τὴν κατασκευὴν νέας τάφρου καὶ νέου τείχους πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῆς πόλεως. Ἐνταύτῳ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἐξεστράτευσε πρὸς τὴν Μεσημβρίαν, ὅπου ἤξευρε συγκεντρωθεῖσας τὰς δυνάμεις τῶν πολεμιῶν, ἵνα ἀγωνισθῆ ἐκ παρτάξεως πρὸς αὐτούς. Ἀφικόμενος περὶ τὴν πόλιν ταύτην ἔστησε τὸ στρατόπεδόν του οὐ μακρὰν τῶν Βουλγάρων εἰς θέσιν ὀχυρὰν, ἣν κατέστησε διὰ τῆς τέχνης ἔτι ὀχυρωτέραν, καὶ ἐφρόντισε νὰ ἔχῃ πολλὴν τροφῆς θαψίλειαν. Οἱ πολέμιοι ἐξ ἐναντίας ἔπαθον μετ' ὀλίγον δεινὴν κατὰ τοῦτο στέρησιν, διότι αἱ μὲν πλησιέστεραι χῶραι εἶχον ἐρημωθῆ, ἀπωτέρω δὲ δὲν ἐτόλμων νὰ προέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν ἐπιτηδείων. Ἐντεῦθεν ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς πολλὴ ἀθυμία, ὅπερ πληροφορηθεὶς ὁ Λέων ἀπεφάσισε νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτούς πληγὴν καίριαν. Τὴν νύκτα τῆς 12 πρὸς τὴν 13 ἀπριλίου, παραλαβὼν τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ καὶ μὴ διακοινώσας τὸ βούλευμα εἰμὴ εἰς εὐαρίθμους τινὰς καὶ πιστοτάτους ἀξιωματικούς, καταλαμβάνει εἰς τὰ νῶτα τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ὕψωμά τι εἰς τρόπον ὥστε παρέμενεν ἀφανὴς εἰς τοὺς πολεμίους. Τὴν ἐπιούσαν διαδοθέντος ὅτι ὁ βρσιλεὺς ἀνεχώρησε, πάντες, χριστιανοὶ τε καὶ Βούλγαροι, ἐνόμισαν ὅτι πτοηθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἐταράχθησαν σφόδρα, οἱ δὲ Βούλγαροι ἐξετράπησαν εἰς ὑπέρμετρον θάρρος, καὶ ἐνόμιζον ὅτι δὲν εἶχον εἰμὴ νὰ ὀρμήσωσι κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἵνα γίνωσι κύριοι αὐτῶν. Ἐνῶ ὁμως τὸ ἔσπερας τῆς 13 ἀμερίμως καὶ ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ διέτριβον ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτῶν, ἀναβαλόντες εἰς τὴν ἐπαύριον τὴν ἐπίθεσιν, ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς ἐπιπίπτει αἴφνης ὁ Λέων ἐκ τοῦ ἐπικαίρου χώρου, ὃν

εἶχε καταλάβει καὶ ἐπάγεται εἰς αὐτοὺς ἀληθῆ πανωλεθρίαν. Μάχη σχεδὸν δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ σφαγὴ ἀδιάκοπος. Ὁ Λέων εἶχεν ἀπαγορεύσει νὰ λαμβάνωνται αἰχμάλωτοι· καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐθανατώθησαν. ὀλίγιστοι δὲ διεσώθησαν μετὰ τοῦ Κρούμμου, ὅστις ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἐτελεύτησεν εἴτε ἐκ πληγῆς ἣν ἔλαβε κατὰ τὴν ἀπαισίαν ἐκείνην νύκτα, εἴτε ἐξ ἀποπληξίας, εἴτε ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀπαγχονισθεὶς, διότι καὶ οὕτω καὶ οὕτω ἀναφέρεται τὸ πρᾶγμα. Ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα, καθάπερ βεβαίω ἢ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογράφου αἱ αἰεὶ ἐκεῖσε διαβιβαζόμενοι τῶν Βουλγάρων, τὴν κεφαλὴν ἐπισείοντες δακτυλοδεικτοῦσι, καὶ λήθην λαμβάνουσι τῶν τότε κκκῶν εὐδαμῶς. Ὁ δὲ βουνὸς ἐκεῖνος ἐπωνομάσθη βουνὸς Λέοντος. Ὁ βασιλεὺς ἐπανῆλθε τροπαιοῦχος εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐν τῷ ἔμα διεδήλωσε διὰ προκηρύξεως εἰς ἅπαν τὸ κράτος τὸ κατόρθωμα. Καὶ εἶχε τῇ ἀληθείᾳ δίκαιον νὰ μεγαλοφρονῇ ἐπὶ τῷ ἔργῳ. Ἐν διαστήματι μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος οἱ Βούλγαροι διετέλουν ἀπειλοῦντες καὶ πολλάκις λεηλατοῦντες τὸ κράτος. Ναὶ μὲν εἶχον περισταλῆ ἐπὶ Λέοντος Γ' καὶ νικηθῆ πολλάκις ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἀλλ' οὐδέποτε τοσοῦτον ὀλοσχερῶς, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀνακύψωσι, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν δὲν ἔπαυσαν σχεδὸν ἐπαγόμενοι συμφορᾶς δεινοτάτας εἰς τοὺς χριστιανούς. Νῦν δὲ ἐν μάχῃ μιᾷ ἔπαθον καταστροφὴν, ἐξ ἧς τὰ πράγματα μετέβαλον ἐντελῶς ὄψιν. Οὐ μόνον πάντες οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν εὐρεθέντες αἰχμάλωτοι ἠλευθερώθησαν, καὶ πάντα τὰ λάφυρα περιέπεσον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, καὶ αἱ ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου καταληφθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν χῶραι καὶ πόλεις ἀνεκτήθησαν, ἀλλ' ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κρούμμου ἔσπευσε νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὸν βασιλέα ἀνακωχὴν τριακονταετῆ. Διὰ δὲ τὴν φθορὰν ἣν ἔπαθον καὶ τὸν τρόμον ὃν ἤσθάνθησαν, καὶ πολὺ μετὰ τὴν προθεσμίαν ταύτην ἐπὶ ἑβδομήκοντα καὶ πέντε περίπου ἑνιαυτοῦς, οἱ Βούλγαροι, ἐκτὸς μικρᾶς τινος περὶ τὸ 852 ἐχθροπραξίας, δὲν ἐτόλμησαν πλέον νὰ ἄρῳσιν ὄπλα κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν χριστιανῶν. Ὁ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογράφος, καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἐν βίῳ Νικηφόρου τοῦ πατριάρχου λέγουσιν, ὅτι οἱ ὄρκοι οἱ γενόμενοι ἐπὶ τῆς εἰρήνης ταύτης ἐτελέσθησαν διὰ τρόπου παραδόξου. Τὰ συναλλαττόμενα μέρη δὲν ὤμοσαν ἕκαστον κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἰδίας θρησκείας, ἀλλὰ τὰνάπαλιν ὁ μὲν βασιλεὺς τῶν

χριστιανῶν κατὰ τοὺς τύπους τῆς βουλγαρικῆς εἰδωλοχτρείας, ὃ ἐστὶν ἐπιχύσας κατὰ γῆς ὕδωρ ἐκ κύλικος, καὶ ἀνάστρέψας ἔππων ἐπισάγματα, καὶ ὑψώσας χόρτον καὶ διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸν ἐπαρώμενος· οἱ δὲ Βούλγαροι κατὰ τοὺς τύπους τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὃ ἐστὶν ἐπιθέντες τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ἡμετέρων θείων συμβόλων καὶ κατὰ τῆς αὐτῶν δυνάμεως ἐπομόσαντες. Δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος ταῦτα πάντα εἶναι ἀληθῆ, διότι οἱ ἄλλοι χρονογράφοι οὐδὲν τοιοῦτο λέγουσι καὶ διότι ὁ Κεδρηνός, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ ἀνωτέρω κατὰ τὸν Ἰγνάτιον ἀναφερθέντα, προστίθῃσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ κύνας ἐπεκαλέσατο μάρτυρας τῶν συνομολογηθέντων· ἀλλ' ὅπως δῆποτε καὶ ἂν ἐτελέσθησαν οἱ ὅρκοι, τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἀφῆκαν ἡσυχον τὸ κράτος. Καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ἡ Σικελία, ἣτις πρό τινος καιροῦ προσεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Ἀράβων, ἀπηλλάγη πάσης ἐξ αὐτῶν ἐνοχλήσεως διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ βασιλέως Λέοντος μετὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἀφρικῆς, πολεμίων ὄντων πρὸς τοὺς ἐν Ἰσπανίᾳ ὁμοθρήσκους, βαθεῖα ἐπεκράτησεν ἀπανταχοῦ εἰρήνη, ἐξ ἧς ὠφελοῦμενος ὁ Λέων ἐπέδότη ἀνευδότης εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη πολυειδῶς ἐκλυθείσης ἐσωτερικῆς διοικήσεως.

Λέγομεν ἐπὶ 30 ὅλα ἔτη, διότι ἡ παραλυσία ἐκείνη, ἀρξάμενη ἀφ' ἧς ἐβασίλευσεν ἡ Εἰρήνη, δὲν ἔπαυσε κυρίως εἰπεῖν καταβιβρώσκουσα τὰ σπλάγχνα τῆς πολιτείας μέχρι τῆς τοῦ Λέοντος Ε' ἀναγορεύσεως, καίτοι ἐν τῷ μεταξὺ βασιλεύσαντος τοῦ Νικηφόρου. Ὁ Νικηφόρος ἀνεκάλεσεν εἰς τὸ εἶναι καὶ ἐν μέρει συνεπλήρωσε τοὺς θεσμοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἀδιαλείπτως σχεδὸν περισπώμενος ὑπὸ τῶν μωαμεθανικῶν καὶ τῶν βουλγαρικῶν πολέμων, καὶ ὑπὸ ἐσωτερικῶν στάσεων καὶ συνωμοσιῶν, δὲν ἠὲ καίρησε νὰ ἐκτελέσῃ σπουδαίως τοὺς σωτηρίου ἐκείνου θεσμοὺς. Ὁ δὲ Λέων ἀνενέωσεν ἤδη τὸ κύρος αὐτῶν καὶ τὴν ἰσχύν, ἀπεμάκρυνε τῶν πραγμάτων τὴν κληρικὴν μερίδα, εἰσήγαγε περὶ τὰ καθέκαστα τῆς διοικήσεως πνεῦμα χρηστότητος καὶ δικαιοσύνης, καὶ ἐν γένει ἐβάδισεν εἰς τὰ ἔχνη τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ε'.

Τρία τινὰ ἐπέστησαν ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν του, ἡ διεξαγωγὴ τῆς δικαιοσύνης, ἡ διαχείρισις τῶν οἰκονομικῶν, καὶ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ στρατοῦ. Οὐδέποτε ὁ στρατὸς καθυπεβλήθη εἰς πειθαρχίαν αὐ-

στηροτέραν· ὁ Λέων αὐτὸς ἄγων καὶ γυμνάζων αὐτὸν ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν ἐκάστου στρατηγοῦ καὶ ἐκάστου ἀξιωματικοῦ, καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν ταύτην ἐβράβευεν ἢ ἐτιμῶρει. Ἡ ἀδυσώπητος αὕτη δικαιοσύνη καὶ ἡ πεποιθήσις ἦν ἐνέπνεεν εἰς τοὺς συναγωνιστὰς διὰ τε τὰ ἀρχαῖα κατορθώματα καὶ ἔνεκα τῶν προσφάτων περὶ Μεσημβρίαν ἄθλων, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἀγαπητὸν παρ' αὐτοῖς, ἐκορύφωσε δὲ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἢ ὑπ' αὐτοῦ ψηφισθεῖσα αὐθις καθαίρεσις τῶν εἰκόνων, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον θέλομεν εἶπει πλείοτερα, καὶ ἦν ὁ στρατὸς κατήντησε νὰ ὑπολαμβάνη ὡς τὸ ἀσφαλέςτατον ἐχέγγυον τοῦ θριάμβου τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Λέων ἐφημίζετο ὡς χρημάτων κρείσσων, καὶ ὡς διαχειριστὴς φειδωλὸς τοῦ δημοσίου πλούτου, δι' ὅπερ ἠδυνήθη νὰ ἀνεγείρη ἐκ βάθρων ὅλας τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅσαι κατεστράφησαν ἐκ τῶν προηγουμένων βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ περιποιήσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν, καὶ νὰ αὐξήσῃ οὕτω τοὺς πόρους τῆς πολιτείας. Ἐξαιρέτως ὁμως θαυμάζεται ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. Περιπορευόμενος τὰς ἐπαρχίας ἀνεκάλυπτε καὶ ἐτιμῶρει ἰδιογνωμόνως καὶ ἀνηλεῶς τὰς καταχρήσεις. Εἰδήμων δὲ ὦν τῶν νόμων, προέδρευεν ἐνίοτε αὐτοπροσώπως τῶν δικαστηρίων τῆς πρωτευούσης. Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα πολλάκις ἔνεμεν αὐθεκάστως δικαιοσύνην. Οἱ χρονογράφοι διηγοῦνται, ὅτι ἐξερχομένου αὐτοῦ ποτὲ τῶν ἀνάκτορων, ἐπλησίασεν ἄνθρωπος, καὶ ἐπέδωκεν ἀναφορὰν, δι' ἧς παρεπονεῖτο ὅτι ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἠρπάγη πρὸ καιροῦ ὑπό τινος τῶν συγκλητικῶν, ὅτι ἐνεκάλεσε τὸ ἀνόμημα εἰς τὸν ἐπαρχον, ἀλλ' ὅτι οὐδεμιᾶς ἠξιώθη παρὰ τούτου δικαιοσύνης. Ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἀμέσως ἓνα τῶν θεραπόντων νὰ καλέσῃ τὸν ἐπαρχον καὶ τὸν ἐγκαλούμενον εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου, εἶπε, θέλει νὰ εὔρη αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἀναφερομένου, ὅταν ἐπανέλθῃ. Ἐπιστρέψας δὲ προσήγαγε καὶ τοὺς τρεῖς ἐνώπιόν του, καὶ πρὸ πάντων ἐκάλεσε τὸν ἐγκαλοῦντα νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν κατηγορίαν. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ὁ ἐγκαλούμενος ἠδυνήθη νὰ ἀρνηθῇ τὴν πρᾶξιν οὔτε ὁ ἐπαρχος νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἔπραξε πρὸς τιμωρίαν αὐτοῦ, τοῦτον μὲν ἔπαυσεν ἀμέσως τοῦ ἀξιώματος, τὸν δὲ ἔνοχον ἐτιμώρησεν ὡς μοιχόν. Ἡ συνοπτικὴ αὕτη διαδικασία δὲν συμβιβάζεται βεβαίως μὲ τὰς παρούσας ἡμῶν περὶ διαχειρίσεως τῆς δικαιοσύνης ἰδέας, καὶ ἴσως ἐνίοτε ὁ Λέων ἐπέβαλλε ποινὰς ὑπερβολικὰς, ὡς βεβαιοῦσιν οἱ χρονογράφοι, ἂν δύναν-

ται νὰ λογισθῶσιν ἄξιοι πίστεως· ἀλλ' ἡ κατάχρησις, ἡ καταπίεσις, ἡ ἀδικία εἶχον τοσοῦτον ὑπερεκχειλίσαι, ὥστε ἡ ὑπερβολὴ τῆς αὐστηρότητος εἶχε καταντήσῃ δεινὸν ὀλιγώτερον τῆς ὑπερβολικῆς ἐπεικειίας. Ὅποση δὲ πρέπει νὰ ἦτο ἡ τοῦ Λέοντος ἀρετὴ, ὅτε βλέπομεν τὸν ἐχθιστὸν αὐτῷ Γενέσιον ἀνακράζοντα «οὗτος δὲ Λέων ὁ βασιλεὺς, καὶ δυσσεβῆς, ἀλλὰ τῶν δημοσίων πραγμάτων ἦν ἀντιληπτικώτατος, ὡς μηδὲν τῶν ὀνησιφόρων παρχλιμπάνειν ἀπρόοπτον, ὡς καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευταίην Νικηφόρον τὸν πατριάρχην τοιαῦτα εἶπεῖν, ὡς ἄρα ἡ πολιτεία Ῥωμαίων καὶ δυσσεβῆ, ἀλλ' οὐν γε μέγαν προμηθευτὴν ἀπολώλεκεν.» Τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως λέγει, καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ Νικηφόρου κρίσιν ἐπαναλαμβάνει ὁ Κεδρηνός, ἡ δὲ μαρτυρία αὕτη τοῦ αἰοιδίμου πατριάρχου τιμᾷ τόσῳ μᾶλλον τὸν τε δι' αὐτῆς ἐγκωμιάζομενον καὶ ἐξαιρέτως τὸν ἐγκωμιάζοντα, ὅσῳ οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες περιῆλθον δυστυχῶς εἰς δεινὴν ἀμοιβαίαν ῥῆξιν, καθ' ἃ πρόκειται νὰ ιστορήσωμεν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχε συμβῆ πάλιν βαθμηδὸν νέα εἰς τὰ πνεύματα τροπή. Ἐνῶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Δ' ἡ μερὶς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως εἶχεν ἐντελῶς σχεδὸν διαλυθῆ, νῦν βλέπομεν αὐτὴν αὖθις προκύπτουσαν εἰς μέσον καὶ ἀποβαίνουσαν ἰσχυροτάτην. Τὴν μεταβολὴν ταύτην παρήγαγεν ἡ ἐν τῷ μεταξύ ἐπελθοῦσα ἀποτυχία τῆς μετρίως μεταρρυθμίσεως. Ἐπὶ μὲν τῆς Εἰρήνης πολλοὶ τῶν νεωτεριστῶν, ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καινοτομίαν, καὶ ἐκ τούτου ἀπελπισθέντες περὶ τῆς ὀλοσχεροῦς ἐφαρμογῆς τῶν δοξασιῶν αὐτῶν, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφήσωσιν ἄθικτον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ἄλλην μεταρρύθμισιν· τῆν ἀνάπαλιν δὲ νῦν πεισθέντες ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ παραχώρησις ἐκείνη εἰς οὐδὲν ὠφέλησε, καὶ ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν, ἅμα ἐπιτυχόντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν παλινόρθωσιν, ἐζήτησαν νὰ ἐπαναγάγῃ μετ' αὐτῆς καὶ ὅλας τὰς ἀρχαίας καταχρήσεις, ἤρχισαν ἐκ νέου νὰ πρεσβεύωσιν ὅτι ἡ τύχη τῆς τοῦ κράτους ἀναμορφώσεως εἶναι ἀναποσπάτως συνδεδεμένη μετὰ τῆς καταργήσεως τῶν εἰκόνων, καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις δὲν εἴμπορεῖ νὰ εὐδοκίμησῃ ὀριστικῶς, εἰμὴ ἐὰν ἐπιβληθῇ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ δοξασία αὕτη ἐπεκράτησε μὲν κατὰ τὸ σῦνηθες ἐξαιρέτως εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλὰ ἐπρεσβεύθη καὶ ὑπὸ τῶν

ἄλλων ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ ὑπὸ μοναχῶν οὐκ ὀλίγων. Αὐτὸς ὁ Λέων ὡς ἀνήκων ἐκ πρώτης νεότητος εἰς τὸν στρατὸν, εἶχε τὰς πεποιθήσεις ἐκείνας, καὶ ὁ Ἀνώνυμος χρονογράφος βεβαιοῖ, ὅτι, ὁμιλῶν ἅμα βασιλεύσας πρὸς τοὺς ὁμόφρονας περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἐσυμπέρανεν ὅτι ἡ καχεξία αὐτῶν ἀφορμὴν εἶχε τῆν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, καὶ εἰς ἀπόδειξιν προσεπέφερεν ὅτι ὅσοι βασιλεῖς ἐδέξαντο καὶ προσεκύνησαν αὐτάς, ἀπέθανον οἱ μὲν ἐκδιωχθέντες, οἱ δὲ ἐν πολέμῳ πεσόντες, μόνοι δὲ οἱ μὴ προσκυνήσαντες αὐτάς ἰδίῳ θανάτῳ ἕκαστος εἰς τὰ βασίλεια ἐτελεύτησε, καὶ μετὰ δόξης προσκομισθεὶς εἰς τὰ τῶν βασιλέων κοιμητήρια ἐτάφη ἐν ταῖς Ἀποστόλοις (δηλαδὴ ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων ἀποστόλων). Ἄλλ' ἐνῶ ὁ βασιλεὺς Λέων τοιαῦτα ἐπρέσβευε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅταν ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ἐδίστασεν ἐπὶ μακρὸν, ὅπως πάλαι ποτὲ ὁ Λέων Γ', οὐδ' ἐνέδωκεν, εἰμῆ, ὅτε ἐπείσθη ὅτι ἡ ἀνάγκη εἶναι ἀναπόδραστος.

Δύο πρὸ πάντων ἄνδρες ἀναφέρονται ὡς ἐπενεργήσαντες πολὺ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ Θεόδωτος Μελισσηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Γραμματικὸς. Ὁ τῶν Μελισσηνῶν οἶκος ἦτο εἰς ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ δὲ Θεόδωτος ἦτο υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Μελισσηνοῦ, ἀδελφοῦ τῆς Εὐδοκίας ἐκείνης, ἣν συνεζεύχθη εἰς τρίτον γάμον ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ ἐξ ἧς ἐγέννησε τοὺς πέντε υἱοὺς, τῶν ὁποίων τὴν τραγικὴν τύχην ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπὶ Εἰρήνης καὶ Μιχαὴλ τοῦ Ῥαγκαβέ. Ὁ Θεόδωτος λοιπὸν ἦτο ἀνεψιὸς ἐκ κηδεστίας ἐνὸς τῶν μεγάλων προμάχων τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ πρῶτος ἐξ ἀδελφῶν τῶν ταλαιπώρων αὐτοῦ γόνων, ὧν τὸ ὄνομα, καὶ ἀφοῦ ἐτυφλώθησαν, δὲν ἔπχυσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον χρησιμεῖον ὡς σημαία εἰς πᾶν κατὰ τῆς μοναχικῆς φαρτρίας κίνημα. Ἄλλ' ὁ Θεόδωτος καίτοι ὦν τοσοῦτον στενὸς αὐτῶν συγγενῆς, οὐδεμίαν προέτεινεν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἀξίωσιν, προσηλώθη εἰλικρινῶς εἰς τὸν Λέοντα, καὶ ὑπηρέτει αὐτὸν πιστῶς ὡς ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Ἐπέμεινε δὲ μόνον εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Λέων δὲν θέλει ἀρκεσθῆ, ὅπως ὁ Νικηφόρος, εἰς μόνην τὴν διοικητικὴν μεταρρύθμισιν, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, καὶ τοῦ θείου τοῦ Κωνσταντίνου Ε', θέλει ἐπισφραγίσαι τὸ ἔργον διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεόδωτος, ἂν δὲν ἐ-

κληρονόμησε τὰ ἐπὶ τῆς βασιλείας δίκαια τῶν ἐξαδέλφων αὐτοῦ, διεδέξατο ὁμῶς τὸ μέγα αὐτῶν ἀξίωμα ἐν τῇ μερίδι τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ Λέων δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ δώσῃ ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς παραστάσεις τηλικούτου ἀνδρός. Οἱ χρονογράφοι, οἵτινες δὲν εἶναι φυσικῶ τῶ λόγῳ εὐμενεῖς πρὸς τὸν Θεόδοτον, ἐπιτωρεύουσι κατ' αὐτοῦ πολλὰς ὕβρεις καὶ συκοφαντίας· λέγουσιν αὐτὸν ὑποκριτὴν, ἔκδοτον εἰς πᾶσαν ἀκολασίαν καὶ ἠδονὴν, ἄλογον ἄνδρα, ἀνδράποδον, ἰγθύων ἀφωρότερον, καὶ μηδὲν ἄλλο τῆς ἀσεβείας ἐπιστάμενον. Πλὴν δὲ τούτων πάντων, ἐνῶ ἦτο βέβαιον ὅτι κατήγετο ἐξ οἴκου περιφανοῦς, καὶ ἦτο στενὸς συγγενῆς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἠξίου ὅτι μετήρχετο ἄλλοτε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γανωτοῦ, καὶ ἐπωνόμασαν αὐτὸν Κασσιτεράν.

Ἐξ ἐπιφανοῦς ὡσαύτως οἴκου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ οἴκου τῶν Μωροχαρζαμίων, εἶλκε τὸ γένος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ ἐπικληθεὶς Γραμματικὸς, ἔνεκα τῆς πολλῆς αὐτοῦ παιδείας. Λαβὼν νεώτατος τὸ μοναδικὸν σχῆμα, προήχθη πρῶτῳ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν μαρτύρων Σεργίου καὶ Βάκχου, καὶ κατηριθμήθη εἰς τὸν βασιλικὸν κληρὸν, ὃ ἐστὶν εἰς τὸν κληρὸν ὅστις ἐτέλει ἐν τοῖς ἀνακτόροις τὰ τῆς θείας λατρείας. Διέπρεπε δὲ ἐπὶ τε εὐλαβείᾳ, καὶ κοσμιότητι τῶν τρόπων, ἀλλ' ἐνταύτῳ ἐπὶ ζήλῳ ἀκράτῳ ὑπὲρ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως. Ὅθεν ἐπέσυρε καθ' ἑαυτοῦ ποικίλας ὕβρεις καὶ συκοφαντίας. Καὶ πρῶτον οἱ χρονογράφοι παρεμόρφωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννης κατ' ἀρχὰς εἰς Ἰάννης, καὶ μετὰ ταῦτα εἰς Ἰαννῆς, ἀνιττόμενοι πιθανῶς τὸν Ἰαννῆν, περὶ οὗ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι ἀντίστη τῷ Μωϋσῆ καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἦτο ἄνθρωπος κατεφθαρμένος τὸν νοῦν καὶ ἀδόκιμος περὶ τὴν πίστιν· καὶ ἴσως ἡ παραφθορὰ ἐκείνη τοῦ ὀνόματος Ἰωάννης εἰς Ἰάννης ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς ἀλλοιώσεως, ἣν ἔλαβεν ἐν τῇ ὁμιλουμένη γλώσσῃ τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Ἐπεκλήθη πρὸς τούτοις καὶ λεκανόμαντις, ὡς ἀσχολούμενος δῆθεν περὶ τὴν μαντικὴν διὰ χαλκῆς τινος λεκάνης, καὶ Ὑλζελάς, ὅπερ ὡς βεβαιούσιν ἑβραϊστὶ ἐρμηνεύεται πρόδρομος καὶ συνεργὸς τοῦ διαβόλου. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἐνῶ ἦτο ὁμολογουμένως εὐπατρίδης, ἐρρεθη ὅτι ἦτο υἱὸς σκιαστοῦ, ἦτοι κατασκευαστοῦ κεχρωματισμένων ὑφασμάτων, ἀναλόγως τῶν περὶ Θεοδότου Μελισσηνοῦ μυθολογηθέντων. Ἀλλὰ καὶ δι' ἐσχάτην περὶ τὸν βίον ἀκολασίαν κατεκρίθη, καὶ δι' ἕτερα παραπλήσια, ὧν τὰ πλεί-

στα, ἂν ὄχι ἅπαντα ἦσαν, ἐννοεῖται, διαστροφῆς τῆς ἀληθείας, ἀνάλογοι τῆς περὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ γενομένης διαστροφῆς.

Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀδικλείπτως παρὰ τῷ βασιλεῖ διατρέβοντες, δὲν ἔπαυον παριστῶντες τὴν ἀνάγκην νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως διὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλοι παρ' αὐτῷ τὰ αὐτὰ φρονοῦντες καὶ ἐνεργοῦντες, οἷον ὁ λογοθέτης, ὁ γραμματεὺς Εὐτυχιανός, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ ἐπιφανέστεροι. Καί τοι δὲ ἦσαν τοιοῦτοι καὶ προσέτι ἐλάλουν ἐν ὀνόματι τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, ἐν ὀνόματι τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ κλήρου, ὁ βασιλεὺς οὐδὲν ἤττον ἐχρονοτρίβει διότι ἐγίνωσκεν ὅτι ἐπιβάλλων χεῖρα εἰς τὸ ζήτημα ἐκεῖνο, θέλει μὲν θεραπεύσει σπουδαίαν κοινωνικὴν ἀπαίτησιν, θέλει εὐχαριστήσῃ μεγάλην τοῦ ἔθνους μερίδα, θέλει ὅμως ἐν ταύτῳ δυσαρεστήσει μερίδα ἐτέραν μείζονα, καὶ παραγάγει εἰς τὰ πνεύματα τῆς τελευταίας ταύτης ταραχὴν ἐπικίνδυνον. Ὅθεν κατ' ἀρχὰς παρέπεμψε τοὺς φίλους αὐτοῦ καὶ συμβούλους εἰς τὸ τέλος τοῦ βουλγαρικῦ πολέμου, μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου προέτεινεν εἰς αὐτοὺς τὸ φάσμα τῆς τοῦ μοναχικοῦ τάγματος ἀντιπολιτεύσεως, τοῦ ὁποῦ ἄγνωστὴ ἦτο ἢ ἐπὶ τοῦ πολλοῦ ὄχλου ἐπιρροή. Ἄλλ' ὁ Θεόδωτος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀντιπροέτειναν ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος οὐκ ὀλίγοι ἠσπάζοντο τὴν μελετωμένην καινοτομίαν. καὶ προσήγαγον τῷ ὄντι τὴν περὶ τῆς γνώμης αὐτῶν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ τε Σαββατίου, μοναχοῦ τῆς τοῦ Φιλομηλίου μονῆς, ὀνομαστοῦ ἐπὶ προφητικῷ δωρηματι, καὶ ἐτέρου τινὸς μοναχοῦ ἐξ ἴσου φημιζομένου ἐπὶ πνεύματι προορατικῷ. Οἱ χρονογράφοι μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι εἰς τῶν προφητικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς καινοτομίας, ὠνόμασε τὰς μὲν εἰκόνας, εἶδωλα, τὴν δὲ βασίλισσαν Εἰρήνην, παρδῶ καὶ θυσάδα, τὸν δὲ Ταράσιον, ταραξίον. Τότε ὁ Λέων ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ αἰτιολογηθῇ τὸ πρᾶγμα δι' ἐπιχειρημάτων ἐξ αὐτῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐξαγομένων, καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' γενομένης συνόδου, τὰ ὑποβληθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ἀνερευνήσῃ τὰς βιβλιοθήκας, καὶ νὰ καθυποβάλῃ ἐκθεσιν ἀκριβῆ περὶ τοῦ τί ἐφρόνουν οἱ ἀρχαῖοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας, διότι περὶ τῆς παλαιᾶς γραφῆς οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ὡς πρὸς τοῦτο ἀμφιβολία. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, παραλαβὼν συνεργὸν τὸν ἐπίσκοπον Συ-

λαίου Ἀντώνιον, ἐνησχολήθη μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου 814 περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου καθυπέβηλεν εἰς τὸν βασιλέα ἐκθεσιν μακρὰν κατὰ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων μαρτυριῶν κεκυρωμένην. Ὁ βασιλεὺς ἀναγνὼς τὴν ἐκθεσιν ἐπέισθη τελευταῖον ὅτι ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, καὶ καλέσας τὸν πατριάρχην Νικηφόρον καθυπέβηλεν αὐτῷ μετὰ πολλῆς μετριότητος τὴν γνώμην του. «Ὁ λαὸς (δηλαδὴ ὁ στρατὸς, διότι οἱ ἡμέτεροι ὠνόμαζον τότε συνήθως τὸν στρατὸν, λαὸν, κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν), ὁ λαὸς, εἶπε, σκανδαλίζεται διὰ τὰς εἰκόνας, λέγοντες ὅτι κακῶς αὐτὰς προσκυνοῦμεν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο τὰ ἔθνη κυριεύουσιν ἡμῶν. Συγκατάβα τι μικρὸν καὶ ποίησον οἰκονομίαν εἰς τὸν λαὸν, καὶ τὰ χαμηλὰ περιέλωμεν (ἤτοι ἀφαιρέσωμεν ἐκ μέσου τὰ μικροῦ λόγου ἄξια). εἰδὲ μὴ βούλει, πείσον ἡμᾶς δι' οὐ ἕνεκα ἐκεῖνα προσκυνεῖται, τῆς γραφῆς μὴ ἐχούσης ῥητῶς πώποτε.» Ὁμολογητέον ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ ὀμιλήσῃ μετριοπαθέστερον, ὁ δὲ Νικηφόρος δὲν ἠθέλησε ν' ἀκούσῃ τίποτε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, μήτε νὰ ἔλθῃ εἰς κάμμιναν περὶ αὐτοῦ συζήτησιν, ἀλλ' ἀπήντησεν ἀπλῶς· «ἡμεῖς αὐτὰ καλῶς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀνέκαθεν ῥηισθέντα ὑπὸ τε τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων οὔτε παρασκαλεύομεν, οὔτε περισσότερόν τι ἐν αὐτοῖς οἰκονομοῦμεν» καὶ ταῦτα ἀπαντήσας ἀπῆλθεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον.

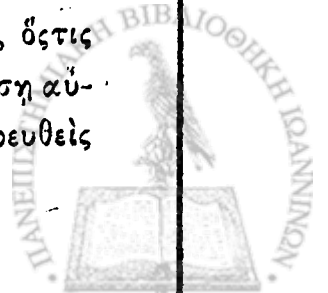
Ὁ Νικηφόρος, ὡς γνωρίζομεν, ἦτο ἄνθρωπος σώφρων, ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς προδήλως ἐπεθύμει νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν βίαν, ἴσως ἤθελεν εὐρεθῆ ἐπὶ τέλους τρόπος συμβιβασμοῦ, οἷον λ. χ. νὰ ἐλαττωθῇ τὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων, ἢ νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Ἀλλ' ὀπισθεν τοῦ Νικηφόρου ἐνέδρευεν ἡ μεγάλη μοναχικὴ μερίς, ἣτις οὐδεμίαν ἐδέχετο παραχώρησιν, καὶ τῆς ὁποίας προΐστατο ὁ πολυθρύλητος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς διὰ τὴν πεισματώδη ἐπιμονὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅπερ ὑπελάμβανεν ὡς ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένον μετὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἰσχύος τῆς τάξεως αὐτοῦ. Ὄθεν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ παρέσυραν τὸν καλὸν καγαθὸν πατριάρχην εἰς βιαίας ἀποφάσεις· καὶ ἅμα ἐπανελθόντα ἐκ τῶν βασιλείων τὸν κατέπεισαν νὰ συγκαλέσῃ ἐκ τοῦ προχείρου ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον, εἰς ἣν συνέρρευσαν πλείστοι ὅσοι μοναχοὶ, καὶ ἣτις συνελθοῦσα τὸ ἐσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ,

ἐτέλεσε παννυχίδα πανηγυρικὴν ὡς προοίμιον τῶν συνεδριάσεων αὐ-
τῆς. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν διὰ νυκτὸς τὰ γενόμενα, ἐπεμψεν ἀμέσως πρὸς
τὸν πατριάρχην ἕνα τῶν αὐλικῶν θεραπόντων, ὅστις ἤλεγξε πικρῶς
τὸν ἀρχιερέα, ὡς παρασκευάζοντα ταραχὰς, καὶ προσεκάλεσεν αὐτὸν τε
καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ προσέλθωσιν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὰ βασίλεια.
Οἱ κατὰ πτοηθέντες ἱερωμένοι, ἀφοῦ ἤκουσαν παραμυθητικούς τινας
λόγους παρὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐπορεύθησαν πρὸς τὸν Λέοντα, ὅστις ἐ-
δέχθη αὐτοὺς δυσμενῶς, ἐμέμφθη τὸν πατριάρχην ὅτι παράγει ἄνευ λό-
γου σκάνδαλα, ὅτι συνεκρότησε σύνοδον παρὰ πάντας τοὺς νόμους,
καὶ ὅτι πολιτεύετχι πρὸς τὸν βασιλέα σχεδὸν ὡς πρὸς αἰρετικὸν πρὶν
ἢ ἀναιρέσει τοὺς λόγους αὐτοῦ. Ὁ πατριάρχης δὲν ἠθέλησε πάλιν νὰ
ἐλθῆ εἰς συζήτησιν πρὸς τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ἱερωμένους· καὶ τότε
αὐτὸς ὁ Λέων ἐπεχείρησε μακρὰν πρὸς τὸν Νικηφόρον συνδιάλεξιν περὶ
τοῦ ἀνά χειρας ζητήματος, μηδὲν ὁμῶς κατρωθῶσας. Ἀποτυχούσης δὲ
καὶ ταύτης τῆς ἀποπείρας, προσεκλήθησαν τὰ ἄλλα τῆς συνόδου μέλη
νὰ συζητήσωσι τὸ πρᾶγμα μετὰ τῶν φίλων τοῦ βασιλέως· ἀλλ' ἐπὶ
τῆς συζητήσεως ταύτης, εἰς ἣν ἐπὶ τέλους ἔλαβε μέρος καὶ ὁ πατριάρ-
χης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυ-
νήσεως δὲν προέτειναν ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα. Ὁ μὲν Νικηφόρος διηγήθη
θαύματα τῶν εἰκόνων, ὁ δὲ μητροπολίτης τῶν Σάρδεων Εὐθύμιος ἠ-
πέιλησε τοὺς ἀντιλέγοντας διὰ τοῦ πυρὸς τῆς κολάσεως. Μόνος ὁ Θεό-
δωρος ὁ Στουδίτης ἐλάλησε λογικῶς εἰπὼν ἀμὴ παρασάλευε, βασιλεῦ,
κατάστασιν ἐκκλησιαστικὴν. Σοὶ μὲν γὰρ ἡ τῆς πολιτείας κατάστασις,
καὶ ἡ τοῦ στρατοπέδου ἐπίστεύθη· τούτων φρόντιζε, τὴν δὲ ἐκκλησίαν
ἄφες.» Ἀλλὰ πολλάκις παρετηρήσαμεν ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν
πραγμάτων ἀποχὴ, ἣτις σήμερον λογίζεται ὡς καθῆκον ἀπαραίτητον
τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, δὲν ἠδύνατο τότε νὰ ἰσχύσῃ, χωρὶς νὰ ἐκθέσῃ
τὴν πολιτείαν εἰς κινδύνους δεινούς. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον, ὥστε
ὁ Λέων αὐτὸς, ὅστις δὲν ἐπεθύμει νὰ θίξῃ τὸ ἀνὸ χειρας θορυβῶδες
ζήτημα καὶ ἀνέβαλεν ὅσον ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ τι περὶ αὐτοῦ, ἠναγ-
κάσθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς κραυγῆς τοῦ στρατοῦ, καὶ ὑπὸ τῶν εἰση-
γήσεων πολλῶν ἐξ αὐτοῦ τοῦ κλήρου καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ μοναχικοῦ
τάγματος, νὰ ἀναλάβῃ τὸν δυσχερῆ αὐτὸν ἀγῶνα. Τὸ ἐπιχειρήμα
λοιπὸν τοῦ Στουδίτου ὅσω λογικὸν καὶ ἂν ἦτο καθ' ἑαυτὸ, δὲν ἠδύ-
νατο νὰ θεραπεύσῃ τὴν ὑφισταμένην δυσχέρειαν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ περὶ
αὐτὸν ἀπεφάναντο ὅτι ἐπιμένουσιν εἰς τὸν ἀφορισμὸν τοῦ ἐπισκόπου

Συλαίου Ἀντωνίου, ὃν προηγουμένως εἶχον καταψηφίσει, ὁ Λέων παροργισθεὶς ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν βασιλείων, τοὺς διέταξεν ἀμέσως διὰ τοῦ ἐπάρχου νὰ ἀπέλθωσιν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ, νὰ μὴ ἐπαναλάβωσι τὰς συνεδριάσεις αὐτῶν, νὰ μὴ δηλώσωσι τίποτε δημοσίᾳ περὶ πίστεως, καὶ νὰ υπογράψωσιν ὅτι θέλουσι τηρήσει ταῦτα πάντα ἀπροφασίστως. Πολλοὶ ἐξετέλεσαν τὰς διαταγὰς τοῦ βασιλέως, καὶ ἴσως ἤθελον ὅλοι πράξει τοῦτο, ἐὰν δὲν ἤθελον ἀποτραπῆ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ὅστις ἀντενήργησε διὰ πολλῆς δραστηριότητος εἰς τὰ διαταχθέντα γράφων, προτρέπων, ἐνθαρρύνων καὶ ἀπειλῶν. Παράδοξος ἦτο κατὰ τὴν περιπέτειαν ταύτην ἡ ἀμοιβαία θέσις τοῦ Νικηφόρου καὶ τοῦ Λέοντος· ἀμφότεροι ἐπεθύμουν νὰ διαφύγωσι τὴν ῥῆξιν, καὶ εἰ δυνατὸν νὰ συνέννοηθῶσι πρὸς ἀλλήλους, παρασυρόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν ἀκρατήτων παθῶν τῆς ἰδίας ἕκαστος μερίδος, περιῆλθον εἰς διένεξιν, ἣτις ἀπέβαινεν ὡσημέραι δεινότερα. Μετὰ τὰ προεκτεθέντα ὁ πατριάρχης, περίλυπος ὢν καὶ καταβεβλημένος ἔγραψε πρὸς τὴν βασίλισσαν, πρὸς τὸν λογοθέτην, πρὸς τὸν παντοδύναμον γραμματέα Εὐτυχιανὸν, ἐπικαλούμενος θεραπείαν τινὰ τοῦ πράγματος, καὶ ἴσως ἠδύνατο νὰ ἐνδώσῃ κατὰ τι, ἀλλ' ὁ Θεόδωρος δὲν ἔπαυεν ἐπισείων ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ φάσμα τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπειτῶν νὰ τηρήσῃ ἀναλλοίωτα τὰ καθεστῶτα. Ἀφ' ἐτέρου ὁ βασιλεὺς ὅστις ἔβλεπε καὶ κατενόει τὴν ἀγωνίαν εἰς ἣν εὕρισκετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας, ἐνόμισεν ὅτι θέλει ἀνακουφίσει αὐτὸν κατὰ τι ἀναλαμβάνων αὐτὸς τὴν καθάρεισιν τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων, ὅσοι παρήκουσαν τὰ διαταχθέντα. Οἱ χρονογράφοι μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι προέβη ἔτι πλέον, προσκλήσας αὐτὸν νὰ μὴ τελῆ δημοσίᾳ τὴν θείαν μυσταγωγίαν, μὴδὲ νὰ κηρύττῃ ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος, καὶ ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτοῦ τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας σκευῶν, ὃ ἐστὶν ἐπέβαλεν αὐτῷ εἰδὸς τι ἀργίας. Ἀλλ' ἂν ὁ βασιλεὺς ἔπραξε καὶ τι τοιοῦτον, ἵνα ἀπαλλάξῃ τὸν ἀρχιερέα ὅσον ἐνδέχεται πάσης εὐθύνης ἐπὶ τοῦ προκειμένου, βεβαίως μετ' ὀλίγον ἀνεκάλεσε τὰ διαταχθέντα, διότι θέλομεν ἴδει ὅτι, μετὰ τινὰς ἡμέρας, ὁ πατριάρχης ἀνέλαβε τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ λειτουργήματος. Τὸ πάντων ὅμως δεινότερον ἦτο ὅτι καθὼς ὁ Νικηφόρος ἐπιέζετο ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, οὕτως ὁ Λέων ἐπιέζετο ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ὁ στρατὸς, ὅστις ἔβλεπε παρατεινομένην τὴν πάλην, καὶ ἐφοβήθη μήπως ἐνδοιάσῃ αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν κρίσιν, καὶ συσσωρευθεὶς

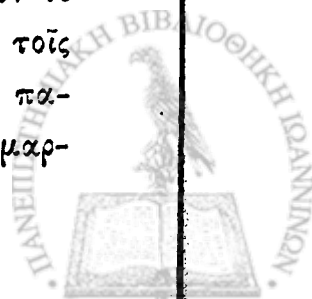

περὶ τὴν Χαλκῆν, ἤρχισε νὰ λιθοβολῇ καὶ ἄλλως νὰ ἐξυβρίζῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἣτις καθαιρεθεῖσα ἀπὸ τῆς πύλης ἐκείνης ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' ἀνεστηλώθη ἐπὶ Εἰρήνης. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν τὰ γενόμενα καὶ ἀναλογιζόμενος μετ' ὅτι δὲν δύναται νὰ τιμωρήσῃ ὀλόκληρον τὸν στρατὸν, μὴ θέλων δὲ νὰ παραταθῇ τὸ σκάνδαλον, διέταξε νὰ ἀφαιρηθῇ ἡ εἰκὼν τῆς Χαλκῆς. Συγχρόνως δὲ ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ τὴν ἄδειαν εἰς τὸν Ἰωάννην Γραμμυκτικὸν καὶ εἰς τὸν Συλαίου Ἀντώνιον νὰ καθαιρέσωσι τὰς εἰκόνας παντοῦ, ὅπου ἠδύνατο τοῖτο νὰ γίνῃ ἄνευ πολλῆς ταραχῆς. Τούτων ὅμως γινομένων, οἱ ἱερωμένοι τῆς ἀντιπάλου μερίδος ἀπελπισθέντες, συνῆλθον παρὰ πάντα τὰ πρὸ μικροῦ ἔτι διαταχθέντα, καὶ ἐπεσφράγισαν τὴν κατὰ τοῦ βασιλέως ἀντίστασιν, διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ὑπογραφῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐπλησίασεν ἡ ἑορτὴ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως. Ὅσα καὶ ἂν συνέβησαν μεταξύ Νικηφόρου καὶ Λέοντος μέχρι τοῦδε, ὀριστικὴ ὅμως μεταξύ αὐτῶν ῥῆξις δὲν εἶχεν ἐπέλθει ἔτι, τοσοῦτον οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἤθελον νὰ ἀποφύγωσιν αὐτήν. Τούτου δ' ἕνεκα ὁ πατριάρχης φοβηθεὶς μήπως κατὰ τὴν προσεχῆ ἐκείνην ἑορτήν, προσερχομένου πανηγυρικῶς τοῦ βασιλέως εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, συμβῇ μεγαλήτερόν τι κατὰ τῶν εἰκόνων ἄτοπον, ἀπῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια, καὶ παρεκάλεσε τὸν Λέοντα νὰ μὴ ἐπιμένῃ προσβάλλων τὴν ἐκκλησίαν, ἣν διὰ πολλοῦ κόπου οἱ πατέρες ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει ἐπωκοδόμησαν· προσέθηκε δὲ αὐτῷ ὅτι εἰ δι' ἐμὲ γίνονται ταῦτα τὰ σκάνδαλα κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἐμὲ ἐξέωσασθε, καὶ εἴτινα βούλεσθε ποιήσατε, μόνην τὴν πίστιν μὴ παρασαλεύσητε.» Ταῦτα ἀκούσας ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἦτο ἀληθῶς εὐλαβὴς ἄνθρωπος, καὶ ἐσέβητο τὸν Νικηφόρον, ἐξεπλάγη διὰ τὰς ἐσφαλμένας αὐτοῦ ιδέας. «Καὶ τίς, εἶπε, τολμᾷ καθελεῖν ἢ ἐξέωσαι τὸν πατριάρχην, τὸν πατέρα ἡμῶν, ἢ τὴν ἐκκλησίαν παρασαλεύσει· μικρὸν ἠρευνήσαμεν διὰ τοὺς λαλοῦντας, ἐπεὶ ὡς πιστεύω ἢ ἐκκλησία καὶ γὼ πιστεύω.» καὶ ἐκβαλὼν τοῦ κόλπου σταυρὸν ἔχοντα εἰκόνα, προσεκύνησεν αὐτόν. Ἄν ὁ Λέων εἶπε τῷ ὄντι ὅτι δὲν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴ ἵνα κατευνάσῃ τὰ πνεύματα τῶν ἀντιδοξούντων, καὶ ἂν προσεκύνησε σταυρὸν ἔχοντα εἰκόνα, ὡς ἀξιοῖ ὁ Ἀνώνυμος χρονογράφος, δὲν ἠξεύρομεν. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι εἶπε πολλὰ ἐπιτήδεια νὰ καθησυχάσῃ τὸν ἀρχιερέα, καὶ ἴσως ἔδωκε τὸ δεῖγμα ἐκεῖνο τῆς εὐλαβείας πρὸς τὸν σταυρὸν, διότι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις οὐδέποτε ἀπηγόρευσε

τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ ἐορταί, τῶν ὑποίων μετέσχε καὶ ὁ πατριάρχης μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ παρῆλθον χωρὶς νὰ συμβῆ νέον τι ἄτοπον. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδύνηθη νὰ προλάβῃ σκάνδαλον ἀπροσδοκῆτως ἐκ τοῦ κλήρου αὐτοῦ προελθόν. Διότι τελουμένης ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων τῆς θείας ἀκολουθίας, καὶ ἐκφωνηθέντος τοῦ ῥητοῦ τοῦ Ἡσαΐου τοῦ λέγοντος· «τίνι ὠμοιώσατε Κύριον, καὶ τίνι ὁμοιώματι ὠμοιώσατε αὐτόν; μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων, ἢ χρυσοχόος χωνεύσας χρυσίον περιεχύρωσεν αὐτόν, ὁμοίωμα κατασκεύασεν αὐτόν;» ὁ πρωτόπαππας τῆς αὐλῆς ἀνεφώνησε γεγωνυῖα τῇ φωνῇ· «σύνες ὅ,τι λέγει, ὦ βασιλεῦ, τὸ ἱερὸν λόγιον· καὶ μηδεὶς σοι μετὰμελος ἐπὶ τοῖς ἐναρχθεῖσιν ἔστω, ἀλλ' ἅπαν θεῖον δεκοῦν ἐκποδῶν ποιήσας εἰκόνισμα, τῆς ὁρθῆς ἔχου λατρείας τῶν μὴ σεβομένων αὐτά.» Ἐννοεῖται ὅτι ὁ βασιλεὺς πανταχόθεν οὕτω περιελαινόμενος, δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπιμείνῃ ἀπαιτῶν παρὰ τοῦ πατριάρχου παραχώρησιν τινά. Ὅθεν παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ἀποφανθῆ ἐντὸς ὀρισμένης προθεσμίας· ὁ δὲ ἀπεποιήθη ὅπως ἄλλοτε, καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ταραχῆς ἐνόσησε. Τότε διεκόπη πᾶσα ἐνέργεια, μέχρις οὗ ἀναλαβόντος τοῦ ἀρχιερέως κατὰ φεβρουάριον τοῦ 815, οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἀπεφάσισαν νὰ ἐκβιάσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευματος αὐτῶν. Ἀπόσπασμα στρατιωτῶν ὑποκινούμενον ὑπὸ τοῦ λογοθέτου καὶ τοῦ ἀρχιγραμματέως, ἐπεχείρησε τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ πατριαρχείου, καὶ ἀπεκρούσθη μὲν ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων μοναχῶν οἵτινες περιστοίχιζον τὸν ἀρχιερέα, ἀλλ' ἐν τούτοις κατέστρεψεν ὅλας τὰς ἐν τῷ πατριαρχικῷ καταλύματι εἰκόνας τῶν ἁγίων, καὶ αὐτὰς τὰς εἰκόνας τῶν προτέρων πατριαρχῶν. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἤρχισεν ὁ βασιλεὺς νὰ φοβῆται μήπως ἐπὶ τέλους διακινδυνεύσῃ καὶ ἡ ζωὴ αὐτῆ τοῦ ἀρχιερέως, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φρουρήσῃ τὸ πατριαρχεῖον διὰ πιστοῦ τινος ἀποσπάσματος, καὶ ἐνταύτῳ συνεκάλεσε σύνοδον ἀρχιερέων, ἵνα διεξαχθῆ τὸ ζήτημα ὁπωςοῦν ταχτικώτερον. Συνελθούσης δὲ τῆς συνόδου προσεκλήθη ὁ Νικηφόρος νὰ ἐμφανισθῆ ἐνώπιον αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν συνήνεσεν. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ μαθόντες τοῦτο καὶ παροξυνθέντες συνέρρευσαν περὶ τὸ πατριαρχεῖον πολυάριθμοι, ἐκφέροντος ὕβρεις καὶ ἀπειλάς, ἡ δὲ σύνοδος, ἀναθεματίσασα αὐτόν τε καὶ τοὺς προκχτόχους αὐτοῦ Γερμανὸν καὶ Ταράσιον, ἀπηγόρευσε τοῖς πᾶσιν ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ, νὰ ἀποκαλῶσιν αὐτόν ἐπίσκοπον καὶ πατριάρχην. Εἰς τοῦτο περιελθόντος τοῦ πράγματος, ὁ Νικηφόρος διεμαρ-

τυρήθη ἔνεκα τῆς γενομένης κατ' αὐτοῦ βιαιοπραγίας, καὶ προσέθηκεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι «ἵνα ἄτοπον μὴ γένηται μηδὲ ἀμαρτία ἀναδράμη εἰς τὸ κράτος ὑμῶν, ἀνάγκη πᾶσα μεταστῆναι ἡμᾶς τοῦ θρόνου ἡμῶν » Μεθ' ὃ ἀποχαιρετίσας τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἐπέρασε διὰ νυκτὸς τὸν Βόσπορον, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἐξορίαν ἐν τινι μονῇ. Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ μέσα μαρτίου καὶ πιθανώτατα τῇ 13 τοῦ μηνὸς τούτου.

Τὴν ἐπιούσαν ὁ βασιλεὺς ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ πατριάρχης ἐγκατέλιπε τὴν ἐκκλησίαν, διότι προσκληθεὶς νὰ συζητήσῃ καὶ νὰ διασαφήσῃ τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα, οὐ ἔνεκα τοσαύτη ἀνωμαλία ἐπεκράτει εἰς τὰ πνεύματα, οὐδεμίαν ἠθέλησε νὰ δώσῃ πρὸς τοῦτο ἀπάντησιν, ὅθεν ἀνάγκη πάρεστι νὰ προχειρισθῇ ἕτερος ἱεράρχης. Ὁ βασιλεὺς ἐπεθύμει νὰ ἀναθέσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν, καὶ ἡ ἐκλογή αὕτη ἤθελεν εἶναι βεβαίως ἀρίστη· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ σύγκλητος προέτεινε κατ' αὐτοῦ ἐνστάσεις τινὰς, ἄδηλον ἀκριβῶς τίνας, προετιμήθη ὁ Θεόδοτος Μελισσηνός, ὅστις ἦτο τῇ ἀληθείᾳ πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Ἰωάννου κατάλληλος. *Ὅχι διότι ἦτο λαϊκός, καὶ ἀνώτερος τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικός, καὶ πρὸς τούτοις ἔγγαμος· τοιοῦτοί τινες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὑπῆρξαν ὅ,τε Ταράσιος καὶ ὁ Νικηφόρος, οἱ συγκαταλεγέντες μεταξὺ τῶν ἐπιφανεστέρων ἱεραρχῶν, ἀλλὰ διότι κυρίως μηδεμίαν ἔχων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πείραν, ἐστερεῖτο πρὸς τούτοις τῆς μετὰ τῆς πείρας ταύτης συνήθως συνδεδεμένης μετριοπαθείας, ἣτις ἦτο τοσοῦτον ἀναγκαία εἰς τὰς κρίσιμους περιστάσεις, δι' ὧν προέκειτο νὰ διέλθῃ αὐτίς ἡ ἐκκλησία. Ὁ Θεόδοτος χειροτονηθεὶς πατριάρχης ἀνήμερα τοῦ πάσχα, 1 ἀπριλίου 815, συνεκρότησεν ἀμέσως εἰς Βλαχέρνας σύνοδον, εἰς ἣν προσεκάλεσε τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ. Οἱ δυτικοὶ ὄλοι, μὴ ἐξαιρουμένου τοῦ Σλόσσερ, ἀποθαιμάζουσι τὸ θάρρος καὶ τὴν καρτερίαν τοῦ Θεοδώρου ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τοῦτο δὲ διότι ὀρμῶνται ἀπὸ τῆς δοξασίας, ὅτι ὁ κληρὸς ἡμῶν ὑπῆρξε τυφλὸν ὄργανον τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρεσβεύουσιν ὅτι ὁ Θεόδωρος διετέλεσεν εἰς ἐκ τῶν ὀλίγων ὅσοι ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ πολλάκις ἐξηγήσαμεν ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ διάστημα, ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ ἄνευ ἐσχάτων κινδύνων τῆς τε πολιτείας καὶ τοῦ χρι-

στιανικοῦ θρήσκειματος. Ἰδίως δὲ ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ἂν ὁ Θεόδωρος ἐπέμενεν ἀπλῶς εἰς τὸ περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων ζήτημα, ἠθέλομεν σεβασθῆ τὴν περὶ τούτου πεποιθήσιν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐστάθειαν τοῦ χαρακτῆρος, ἣν ἔδειξε πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πεποιθήσεως ταύτης· δυστυχῶς ὅμως, καθὰ ἠξεύρομεν ἤδη, μετεχειρίσθη τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα, ὡς μέσον ἀπλοῦν ἵνα καταστήσῃ παντοδύναμον τὸ μοναχικὸν τάγμα· ἵνα περιποιήσῃ αὐτῷ τῆς διαχειρίσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων· καὶ ἵνα φέρῃ τὸ κράτος εἰς τὴν ἐλλεινὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἐπὶ Βιρῆνης καὶ Μιχαὴλ Ῥαγκαθέ. Τούτου δ' ἕνεκα δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἀποδοκιμάσωμεν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιπετείας.

Ἐπι πρὸ τῆς χειροτονίας τοῦ Θεοδώτου, ὁ Θεόδωρος εἶχε τελέσει, κατὰ τὴν χυριακὴν τῶν Βαΐων, εἰς τὰς περὶ τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου ὁδοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πανηγυρικὴν μετὰ εἰκόνων λιτανείαν, ἣν παρηκολούθησαν πολυάριθμοι μοναχοὶ, καὶ καθ' ἣν ἐψάλησαν ὕμνοι πρὸς τιμὴν τῶν εἰκόνων. Ὁ βασιλεὺς πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων εἶχε προλαβόντως ἀπαγορεύσει τὴν εἰς τὰ δημόσια μέρη ἔκθεσιν τῶν εἰκόνων· ὥστε ὁ Θεόδωρος διὰ τῆς λιτανείας αὐτοῦ παρεβίασεν ἀναφανδὸν τὴν ἀστυνομικὴν ταύτην διάταξιν καὶ ἠδύνατο διὰ τοῦτο νὰ τιμωρηθῆ. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς, ἐπιεικῶς πάντοτε πολιτευόμενος, παρέβλεψε τὸν ἐμπαιγμὸν τοῦτον τοῦ νόμου· καὶ, συγκροτηθείσης μετὰ τὸ Πάσχα νέας συνόδου, ἐπέτρεψε νὰ προσκληθῆ εἰς αὐτὴν ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ περὶ αὐτόν. Ὁ Θεόδωρος ὅμως δὲν παρέστη· καὶ οὐ μόνον δὲν παρέστη, ἀλλὰ ἔγραψε πρὸς αὐτὴν ἐπιστολὴν ἀυθάδη, δι' ἧς ἐβεβίαιον ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν ἡγουμένων, ὅτι δὲν δύνανται νὰ παρακαθήσωσιν εἰς σύνοδον, ἧς δὲν προΐσταται πατριάρχης, διότι δὲν ἀναγνωρίζουσιν ὡς νόμιμον πατριάρχην εἰμὴ μόνον τὸν Νικηφόρον. Ἡ σύνοδος, εἰς ἣν ἐν τούτοις παρεκάθησαν οὐκ ὀλίγοι ἡγούμενοι, ἀδιαφορήσασα διὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, προέβη εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῆς· κατήργησε τὰς ἀποφάσεις τῆς δευτέρας ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἀνεκήρυξεν ὡς ἐβδόμην οἰκουμενικὴν σύνοδον τὴν ἐν ἔτει 754 ἐπὶ Κωνσταντινου τοῦ Ε' συγκροτηθεῖσαν, καὶ ἐπεκύρωσε τὰ περὶ τῶν εἰκόνων ὑπ' αὐτῆς ὁρισθέντα. Τότε ὁ Θεόδωρος διεμαρτυρήθη ἐν ὀνόματι τῶν ἡγουμένων ὅσοι παρευρέθησαν καὶ ὅσοι δὲν παρευρέθησαν εἰς τὴν σύνοδον. Ἡ δὲ νέα αὕτη αὐτοῦ πρόκλησις δὲν ἴσχυσε νὰ παροξύνῃ τὸν βασιλέα πέραν τοῦ μετρίου. Ὁ Θεόδωρος συλληφθεὶς ἀπήχθη μὲν εἰς τὴν μικρὰν Ἀ-

σίαν, καὶ ἐφυλακίσθη εἰς τι φρούριον πλησίον τῆς Ἀπολλωνίας, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀνέτως ἐν αὐτῷ διέτριβεν, ὥστε ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ ἀλληλογραφίαν. Πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους ἡγουμένους καὶ μοναχοὺς ὁ βασιλεὺς προσηνέχθη μετὰ πλείστης πραότητος, ἀγωνισθεὶς ἐκ παντὸς τρόπου νὰ μεταπέισῃ αὐτούς· καὶ ἐπειδὴ ἐνταύτῳ ὁ πατριάρχης Θεόδωτος δι' ἰδίου ὀρισμοῦ διέταξε τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν, πολλοὶ τῷ ὄντι ἐκ τῶν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος εἶχον ἀρχίσει νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἀναγνωρίσαντες τὸν ἱεράρχην ἐκεῖνον. Ἐντεῦθεν ἐξεμάνη ὁ Θεόδωρος καὶ δι' ἐγκυκλίων ἐπιστολῶν ἐπεχείρησε νὰ ἐλέγξῃ, νὰ ἀπειλήσῃ καὶ νὰ προτρέψῃ εἰς ἀντίστασιν τοὺς παλαιούς αὐτοῦ φίλους. Ἐνώπιον τῶν ἐπιστολῶν τούτων ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἀδιαφορήσῃ ἐπὶ πλέον, καὶ διέταξε νὰ ἀπαχθῇ μὲν ὁ Θεόδωρος ἀπωτέρω εἰς ἔξορίαν, καθ' ἣ δὲ λέγεται, καὶ νὰ μαστιγωθῇ ὡς στασιαστής. Ἀλλὰ ἡ διαταγὴ αὕτη δὲν ἐξετελέσθη ὡς πρὸς τὴν μαστιγῶσιν· τοιαύτην οὐδόλως ἔπαθεν ὁ Θεόδωρος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπωτέρω δὲ κειμένης ταύτης φυλακῆς ἐξηκολούθησεν ἀλληλογραφῶν οὐδὲν ἧττον συνεχῶς ἢ πρότερον, ἂν οὐχὶ τοσοῦτον ἀναφανδόν. Ἐγραφε δὲ οὐ μόνον πρὸς μοναχοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς γυναῖκας πολλὰς, διότι ὡς πάντοτε, οὕτω καὶ τότε αἱ γυναῖκες ἦσαν θερμῶς προσηλωμένοι εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Περίεργον δὲ μάλιστα εἶναι ἐν τῶν ζητημάτων, περὶ ἃ ἐστρέφετο κυρίως ἡ ἀλληλογραφία αὕτη. Οἱ τῶν εἰκόνων ἀντίπαλοι ἠξίουσι ὅτι οἱ πάσχοντες ἕνεκα τῆς εἰς αὐτάς ἀφοσιώσεως, δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς μάρτυρες, διότι ἄλλο εἶναι τὸ προκινδυνεύειν ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας, καὶ ἄλλο περὶ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ὁ δὲ Θεόδωρος ἠξίου ἀπεναντίας ὅτι οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ ἦσαν οἱ ἀληθεῖς τῆς ὀρθοδοξίας στυλοὶ, καὶ ὅτι οὐρανὸς καὶ γῆ κύφραινοντο ἐπὶ τῇ ἀντιστάσει αὐτῶν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην ἀίρεσιν.

Ἐν τῇ φυλακῇ ἐν ἣ διέτριβεν ὁ Θεόδωρος συνέταξε πρὸς τούτοις συγγραφὴν ὀλόκληρον κατὰ τῶν εἰκονομάχων, καὶ ἔγραψε πρὸς τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς καὶ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπιστολάς ἐκδηλοῦσας τὴν θλίψιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀγωνίαν. Ἄν οἱ πατριάρχαι ἀπήνηθησαν, ἢ ἄλλο τι ἔπραξαν εἶναι ἄδηλον· ὁ δὲ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης ἦλθεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἂν καὶ ὄχι μετὰ τοῦ ζήλου, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἰς ἀναλόγους περιστάσεις εἶχε δείξει. Ὁ βα-

σιλεύς Λέων καὶ ὁ πατριάρχης Θεόδωτος εἶχον πέμψει εἰς Ῥώμην πρεσβείαν ἐπιτετραμμένην νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς τὰς κατὰ τῶν εἰκόνων ἀποφάσεις τῆς τελευταίας ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου, καὶ ἐν ταύτῳ νὰ χαιρετίσῃ αὐτὸν ἐν ὀνόματι τοῦ νέου πατριάρχου. Ὁ πρὸ μικροῦ τότε προχειρισθεὶς πάπας Πασχάλιος, τὴν μὲν πρεσβείαν ταύτην δὲν ἐδέχθη, ἐδεξιώθη δὲ ἐξ ἐναντίας εὐμενῶς τοὺς μοναχοὺς τοὺς ἀποσταλέντας ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, περιορισθεὶς ὅμως εἰς προφορικὴν τινα πρὸς τὸν Θεόδωρον ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη, ὅσον καὶ ἂν ἠϋφρανε τὸν Στρουδίτην, δὲν ἐφάνη αὐτῷ ἀρκετὰ τελεσφόρος· ὅθεν ἔγραψε νέαν πρὸς τὸν πάπαν ἐπιστολὴν, ἐν ἣ βαρυαλγῶν ὠμολόγει ὅτι πολλοὶ κληρικοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συναινέσωσιν εἰς τὴν ἐξαφάνισίν τινων εἰκόνων, καὶ ἐπεζήτη ἐκ νέου τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς δύσεως. Ὁ Πασχάλιος κατ' ἀρχὰς ἐδίστασε νὰ πράξῃ τι πλειότερον, καὶ ἠρκέσθη νὰ ιδρύσῃ ἐν Ῥώμῃ ὑπὲρ τῶν προσφύγων εἰκονολατρῶν τῆς Ἀνατολῆς μοναστήριον, τὸ ὁποῖον ἐπροίκισε δαψιλῶς, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἡ θεία λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστί. Ὁ δὲ Θεόδωρος ὅστις περιέμενεν ἄλλα καὶ ἄλλα, ἐξαπέστειλεν αὐθις εἰς Ῥώμην ἓνα τῶν πιστοτέρων αὐτοῦ ὁπαδῶν, τὸν Ἐπιφάνιον, ἵνα ἀπαιτήσῃ σπουδαιότεραν ἐνέργειαν. Τότε τελευταῖον ὁ Πασχάλιος ἐπέμψε πρὸς τὸν Λέοντα πρεσβείαν ἣτις δὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλλῃ τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ διὰ τῆς παρουσίας αὐτῆς συνετέλεσεν εἰς παραμυθίαν τῶν ἀντιδοξούντων.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Λέοντος ἀξιοῦσιν ὅτι οὗτος ἐπεχείρησε τότε μέγαν καὶ δεινὸν διωγμὸν, καὶ ἀναφέρουσιν ὡς παθόντας οὐ μόνον ἐπισκόπους, ἡγουμένους καὶ μοναχοὺς, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας καὶ κόρας καὶ συγκλητικούς καὶ πατρικίους. Τὰ πράγματα ὅμως μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἀπέβηκε μέχρι τέλους τὴν ἐπιείκειαν, ἧς τοσαῦτα προηγουμένως ἔδωκε δείγματα. Αὐτὸ τοῦτο· τὸ γεγονὸς ὅτι ἐδέχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν πρεσβείαν τοῦ Πασχαλίου, ἐνῶ ὁ Πασχάλιος δὲν εἶχε δεχθῆ τὴν ἐπίσημον τοῦ βασιλέως πρεσβείαν, ἀποδεικνύει πρὸ πάντων ὅπως ὁ Λέων ἦτο μετριοπαθέστερος ἐκείνων, οἵτινες ἀξιοῦσι νὰ παρασταθῶσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἐλεεινὰ αὐτοῦ θύματα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Θεόδωρος διετέλει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐστηρότερον φρουρούμενος καὶ καθυποβαλλόμενος εἰς πολλὰς στερήσεις, ἐπὶ τέλους δὲ, ὡς χύθις βεβαιοῦσι, καὶ εἰς σωματικὰς τιμωρίας. Ἀλλ' ὁ

Θεόδωρος ἐτιμωρεῖτο οὐχὶ ἔνεκα τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ δοξασίας, ἐτιμωρεῖτο διότι προεκάλει ἐπανάστασιν κατὰ τῆς ἀρχῆς. Παρεκτός ὄλων τῶν προηγουμένων αὐτοῦ περὶ τούτου ἐνεργειῶν, πρὸ μικροῦ ἔτι περιέπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως ἐπιστολῆ τοῦ Θεοδώρου στασιαστικῆ, ἣτις καὶ μόνη ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπιβληθῇ κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν πεινῶν, δυνάμει τῶν ὑφισταμένων νόμων. Ὁ βασιλεὺς ἐπέδειξεν εἰς αὐτὸν δι' ἐνὸς τῶν ὑπασπιστῶν αὐτοῦ τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην καὶ τὸν προέτρεψεν αὐτῆς εἰς μετριωτέραν διαγωγὴν, ἀλλ' αὐτὸς ἔμεινεν ἀκατάπειστος. Τὶ ἄλλο λοιπὸν ὀλιγώτερον ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Λέων, ἢ νὰ κρατῇ περιωρισμένον τὸν πολέμιον τοῦτον τῆς πολιτείας; Οἱ ἐναντιοδοξοῦντες ἠδύναντο νὰ ὀνομάζωσι τοῦτο διωγμὸν, ἀλλὰ πᾶς δίκαιος ἄνθρωπος θέλει ὀμολογήσει ὅτι ὁ Λέων δὲν ἔπραξεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς νόμους τοῦ κράτους, καὶ τούτους ὄχι αὐστηρῶς. Ἀπόδειξις δὲ τρανοτάτη ὅτι δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐκβιάσῃ τὰς συνειδήσεις, εἶναι ὅτι μέχρι τέλους δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ μεταπέισῃ τοὺς ἕτερα φρονοῦντας διὰ πραότητος καὶ ἐπαγγελιῶν, κατορθώσας πολλακίς τὸν σωτήριον τοῦτον σκοπὸν. Ἐκ δὲ τῶν δυστροποῦντων οἱ μὲν ἔφευγον εἰς Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Ῥώμην, οἱ δὲ ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν τήρησιν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, ἔμενον ἀνενόχλητοι, μόνοι δὲ ἐτιμωρήθησαν ὅσοι ἐπροξένουν ἐντὸς τοῦ κράτους σκάνδαλα, ἀναφανδὸν προτρέποντες τοὺς πιστοὺς εἰς παρακοὴν καὶ ἀντίστασιν. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι τοιοῦτοι ὑπῆρξαν πάμπολλοι, ὀνομαστὶ ὅμως ἀναφέρονται εὐάριθμοι, καὶ μεταξύ τούτων ἐπίσκοποι τρεῖς καὶ μόνοι, ἐξ ὧν οἱ δύο ἀπλῶς ἐξωρίσθησαν. Ἴνα ἐννοήσωμεν δὲ ὁποῖαι ὑπερβολαὶ ὑπάρχουσι περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ θρυλουμένου τούτου διωγμοῦ, ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῶν τελευταίων περιπετειῶν τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους. Περὶ αὐτοῦ φημίζεται ὅτι ἀπήχθη δέσμιος ἐκ τῆς μονῆς ἐν ἣ διετέλει, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτι ἐκεῖ μὴ πειθόμενος νὰ μεταβάλλῃ γνώμην ἐρρίφθη εἰς φυλακὴν, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ δύο ἔτη βασανιζόμενος, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξορισθεὶς εἰς Σαμοθράκην ἀπεβίωσεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἡμέρας, ἐκ τῶν κακουχιῶν ἃς προηγουμένως ὑπέστη. Ἐν τούτοις ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θεοφάνους ὅστις προτάσσεται συνήθως τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, καταφαίνεται μὲν βεβαίως ἡ προαίρεσις τοῦ νὰ παρασταθῇ ὁ ἀνὴρ ὡς μάρτυς, ἀλλ' οὔτε περὶ δεσμῶν, οὔτε περὶ βασάνων γίνεται λόγος. Ἱστορεῖται ἀπ' ἐναντίας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν αὐτὸν τυραν-

νικῆ καὶ βιαία χειρὶ, ἀλλὰ θωπείαις ἐκμαλασσόμενος» καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεοφάνης ἐπέμενεν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ, ἐδόθησαν αὐτῷ εἰς κατοικίαν τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἐλευθερίου, μετὰ διетῆ δὲ αὐτόθι διατριβὴν, καθ' ἣν οὐδεμία ὠρισμένως κάκωσις ἀναφέρεται, μετεκομίσθη εἰς Σαμοθράκην, ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῆς πρό πολλῶν ἐτῶν κατατροχούσης αὐτὸν νεφρίτιδος. Ἐτέρα ἀνυπόστατος ἐξελεγχόμενη κατηγορία εἶναι, ὅτι ἐξωρίσθη δῆθεν αὐτὴ τῆς βασιλίσσης Θεοδοσίας ἢ μητρός ἢ ἀπὸ Κωνσταντίνου ΣΤ' διαζευχθεῖσα Μαρία, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι μητὴρ τῆς βασιλίσσης ἦτο ἢ σύζυγος τοῦ Ἀρσαβῆρ, καὶ οὐδὲν ἦττον βέβαιον ὅτι ὁ Ἀρσαβῆρ δὲν ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ τὴν Θεοδοσίαν ἐκ τῆς Μαρίας, πρῶτον διότι ἡ Μαρία εἶχε γίνει μοναχῆ, καὶ δεύτερον διότι ὁ Λέων ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδοσίαν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου, 7 ἢ 8 ἔτη μόλις ἀπὸ τοῦ 795, ὅτε ἡ Μαρία διεζεύχθη ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ'. Ἐπιμαρτυρεῖ προσέτι τὴν μετρισπάθειαν τοῦ Λέοντος τοῦτο, ὅτι οὐδὲ ἐν μοναστήριον λέγεται καταργήσας καὶ αὐτὸ δὲ τὸ μοναστήριον τοῦ Στουδίτου, τὸ κυριώτατον τοῦ Θεοδώρου στήριγμα. διетήρησε, διορίσας μόνον ἕτερον ἡγούμενον αὐτοῦ, τὸν μοναχὸν Λεόντιον, ὅστις εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸν νέον περὶ εἰκόνων ὄρισμόν.

Οὕτω ὁμως ἐπιεικῶς πολιτευόμενος πρὸς τοὺς ἐναντιοδοξοῦντας ὁ βασιλεὺς Λέων ἐπέμενεν οὐδὲν ἦττον εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων ὑπὸ τῆς τελευταίας ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου Ἐπὶ τούτῳ ἀφῆρσεν ἐκ μέσου ἀπανταχοῦ τὰς εἰκόνας, ἐξαιρέσει τοῦ σταυροῦ, κατήργησε πάντα τὰ εἰς αὐτὰς ἀναφερόμενα ἄσματα καὶ τροπάρια, ἐπήγαγεν ἕτερα συντεταγμένα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου δόγματος, καὶ, τὸ κυριώτερον πάντων, ἐζήτησε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νεολαίας διὰ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ νέων διδασκτικῶν βιβλίων. «Παραστέλλονται, λέγει ἀγανακτῶν ὁ Στουδίτης, παραστέλλονται ψαλμῳδία ἀρχαιοπαράδοτοι, ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ἄδεται τι ἀντάδεται τὰ ἀσεβῆ νέα δόγματα εἰς προὔπτον κείμενα· ἄλλα τοῖς παισὶ πρὸς τῶν διδασκάλων παραδιδόμενα . . . τὰ νήπια ἐν τοῖς τῆς ἀσεβείας δόγμασιν ἀνατρέφονται, τῷ δοθέντι τόμῳ τοῖς διδασκάλοις.» Ἐπὶ τέλους δὲ, συγκεφαλαίων τὴν μεγάλην ταύτην ἀναμόρφωσιν, «καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων ἀθεωτάτη!» ἀνακράζει. Δυστυχῶς οὔτε τὰ νέα ἄσματα διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, οὔτε τὰ νέα διδασκτικὰ βιβλία, οὔτε ἐξηγεῖ ὁ Στουδίτης μέχρι τίνος τὸ ἐπὶ

Λέοντος Ε' εἰσαχθὲν ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἦτο ἀπλῆ ἀνανέωσις τῶν περὶ τούτων διαταχθέντων ἐπὶ τῶν πρώτων τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέων. Καὶ ἔτι ὀλιγώτερον παρέχει ἡμῖν τὸν τρόπον τοῦ νὰ ἐννοήσωμεν μέχρι τίνος ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἐπενήργησεν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας. Περὶ τούτου δὲ μάλιστα τοῦ τελευταίου ζητήματος, ἤθελεν εἶναι εὐκταῖον νὰ δυνηθῶμεν νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιαν τινά. Διότι ἡ καθαιρέσις τῶν εἰκόνων, ἡ εἰς τὴν προηγουμένην τῆς εἰκονομαχίας περίοδον διαταχθεῖσα περιστολὴ τῶν μοναστηρίων, ὁ περιορισμὸς τῆς χρήσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, ὁ νέος ἀστικὸς κώδιξ, ἡ κατάργησις τῆς δουλοπαροικίας, καὶ αἱ εἰσαχθεῖσαι εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοίκησιν μεταβολαὶ, ἦσαν βεβχίως γεγονότα σπουδαιότατα· ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότερον ἤθελεν εἶναι νὰ γνωρίζωμεν τίνα ἄρα γε ἐπιρροὴν ἔσχον πᾶσαι αὗται αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἔθνους, καὶ προσέτι ἂν παρήχθησαν ἔργα τινὰ μαρτυροῦντα τὴν τοιαύτην ἀναβίωσιν. Οἱ θεσμοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως κατὰ τοῦτο ἰδίως ἤθελον ἔχει ἀξίαν, καθ' ὅσον ἤθελον συντελέσει εἰς τὸ νὰ μετεωρίσωσι καὶ νὰ εὐρύνωσι τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, εἰς τὸ νὰ ἐπικρατύνωσι τὰς δυνάμεις αὐτῆς καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν, εἰς τὸ νὰ αὐξήσωσι τὸν πόθον καὶ νὰ πολλαπλασιάσωσι τὰ ὄργανα τῆς γνώσεως. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς ἐκκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος δὲν ὑπῆρξε γεγονὸς μέγα, διότι ἐκαινοτόμησε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον περὶ τὰ δόγματα καὶ τοὺς τύπους τοῦ θρησκευματος, ἀλλὰ διότι ἔλυσε ἀπὸ τῶν δεσμῶν αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, διότι ἐνεθρόνισεν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπηκριβωμένης ἐρεῦνης, διότι ἠνέωξεν οὕτω τὴν ὁδὸν ἐν ἣ εἰσῆλθεν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη διατρέχουσα αὐτὴν βήματι ἀσφαλεῖ, διότι καθιέρωσε τὴν πεποίθησιν τῆς ἀδιαλείπτου προόδου, διότι παρήγαγε τὸν Βάκωνα, τὸν Καρτέσιον, τὸν Λεῖβνίτιον, τὸν Λόκκιον, διότι παρεσκεύασε τὴν μεγάλην διανοητικὴν κίνησιν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ τὴν ἔτι μείζονα πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος. Ναὶ μὲν τοσοῦτον θαψιλεῖς καρπούς δὲν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τοῦ δένδρου τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ ὑπῆρξε βραχυχρόνιος, ἀλλὰ τελευταῖον ἡ μεταρρύθμισις αὕτη ἢ τοῦλάχιστον ἡ παραγαγούσα αὐτὴν κίνησις διήρκει ἤδη ἐπὶ μίαν ἑκατονταετηρίδα· ἄραγε ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας ἡμῶν παρέμεινε δεσ-

μευμένον ὑπὸ τῶν ἀλύσεων τῆς δεισιδαιμονίας, ὅπως ἀναφαίνεται ἐν τοῖς ἔργοις τῶν προτέρων χρόνων, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σωζομένοις ἔργοις τῆς περιόδου περὶ ἣν ἐνδιχτρίβομεν; ἄρα γε δὲν ὑπῆρξαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ παρ' ἡμῖν νόες μετεωρισθέντες ἀπὸ τοῦ ζοφεροῦ κόσμου τῆς σχολαστικῆς καὶ τῆς τυπικῆς μεθόδου εἰς τὰς φωτεινότερας χώρας τῆς ἐλευθέρως συνειδήσεως καὶ ἐρεῦνης; Ζητήματα περιεργότατα, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν κατέστησαν δυσχερεστάτην οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκ συστήματος ἐξαφανίσαντες πάντα σχεδὸν τὰ διανοητικὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἔργα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν δικαιούμεθα νὰ ἔχωμεν μεγάλας ἀξιώσεις περὶ τῶν ἔργων τούτων· ἀλλ' ἐὰν περιήρχοντο εἰς ἡμᾶς, ἠθέλομεν ἴδει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶχεν ἀποβάλλει ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὰς πέδας αὐτοῦ, εἶχεν ἀρχίσει νὰ γυμνάζεται εἰς πορείαν ἐλευθέραν, καὶ ἂν ἐνίοτε προσέκοπτεν εἰσέτι, ἐπηγγέλλετο ὅμως ἐν τῷ μέλλοντι τολμηρότερον καὶ ἀσφαλεστέρον τὴν πτῆσιν. Λέγομεν τοῦτο θετικῶς ὡς ἰπρωσῶν διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς καὶ μετὰ τὴν δριστικὴν τῆς μεταρρυθμίσεως κατάλυσιν, ὁ Φῶτιος, ὡς θέλομεν ἴδει, τοσοῦτον ἐλευθερίαζεν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος διδασκαλίαν· πῶς ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἀπηγόρευε τὴν ἴδρυσιν νέων μοναστηρίων καὶ τὴν εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀφιέρωσιν νέων περιουσιῶν· πῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Διαλόγου «φιλόπατρις ἢ διδασκόμενος» ὠμίλει ὅπως ὠμίλει περὶ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος καὶ τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως καὶ καταστιγματίζων τοὺς μοναχοὺς ἀνῆγε τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγνωστον Θεόν· πῶς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ 11 ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ἐδήμειε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὁ δὲ ἱστορῶν ταῦτα Ἰωάννης Σκυλίτζης, δεινῶς στηλιτεύων τὰς ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ μεμφιμοιρίας τῆς κληροκρατικῆς μερίδος, ἤρχετο ὅπως ἡ δήμευσις ἐπεκταθῆ εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα.

Ἄλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χρόνων τῆς μεταρρυθμίσεως περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ὡς ἐκ θαύματος ποιημάτιόν τι χαρακτηριστικώτατον τῆς διανοητικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων κινήσεως. Τὸ ποιημάτιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐμπαίζει τὴν πολυειδῆ κατάχρησιν, τὴν παρειαχθεῖσαν περὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν ἐμπορείαν τῶν ἀγίων λειψάνων, ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ Γάλλος Βοασσονὰδ εἰς τὰ σχόλια τοῦ ἔθνικου σοφιστοῦ Εὐναπίου. Καὶ ἐπιγράφεται μὲν ἔργον «τοῦ Μυτιλήνης, πρὸς τινὰ μοναχὸν τὰ τῶν ἰδιωτῶν λείψανα ὡς ἅγια ἐξωνοούμενον,» ἀλλ' ἐν τῷ τέ

λει ὁ ποιήσας Χριστοφόρος αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει ἀπογραφέα τῶν βασιλέων. Ἐντεῦθεν δὲ ἄλλοι μὲν ὑπέλαβον τὸν συγγράψαντα γραμματέα βασιλέως τινός, ἄλλοι δὲ, ἐπίσκοπον Μυτιλήνης. Ἴσως ὁμοῦς ἀμφοτέραι αἱ ιδιότητες αὐταὶ συμβιβάζονται κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Χριστοφόρος, καθ' ὃν μὲν καιρὸν ἔγραφε διετέλει ἔτι ἐν τῇ προμνησθείσῃ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ, βραδύτερον δὲ ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς Μυτιλήνης. Ὅπωςδὴποτε, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐνδείᾳ ἐν ἣ ἐύρισκόμεθα σήμερον τῶν διανοητικῶν προϊόντων τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, τὸ ποιημάτιον τοῦτο εἶναι ἄξιον ἀναγνώσεως διὰ τὴν τόλμην, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν χάριν μεθ' ἧς εἶναι γεγραμμένον, καὶ τῆς ὁποίας ματαίως ἠθέλομεν ζητήσαι ἔχνη εἰς τὰ προϊόντα τῶν τε προτέρων καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Ὁ Χριστοφόρος ἀποτεϊνόμενος πρὸς τὸν μοναχὸν Ἀνδρέαν, λέγει,

Πολλοὶ λέγουσιν, (εἰ δ' ἀληθεῖς οἱ λόγοι,
 Οὐκ οἶδα) πλὴν λέγουσι καὶ πείθουσί με,
 Ὡς σφόδρα χαίρεις, ὦ μοναστὰ καὶ πάτερ,
 Εἴ τις σε σεπτοῖς δεξιούται λειψάνοις
 Ἀνδρῶν μαρτύρων ἢ σεβαστῶν μαρτύρων,
 Θήκας δὲ πολλὰς λειψάνων θείων ἔχεις,
 Ἄς ἐξανοίγων τοῖς φίλοις σου δεικνύεις
 Τοῦ Προκοπίου μάρτυρος χεῖρας δέκα,
 Θεοδώρου δὲ πέντε καὶ δέκα γνάθους,
 Καὶ Νέστορος μὲν ἄχρι τῶν ὀκτὼ πόδας,
 Γεωργίου δὲ τέσσαρας κάρας ἅμα,
 Καὶ πέντε μαστοὺς Βαρβάρας ἀθληφόρου
 Καὶ νῦν μὲν ὅστ' ἀδώδεκα βραχιόνων
 Τοῦ καλλινίκου μάρτυρος Δημητρίου,
 Νῦν τ' αὖ καλάμους εἴκοσι σκελῶν ὄλων
 Τοῦ Παντελεήμονος (ὦ τῆς πληθύος!).
 Λέγεις δὲ πίστει ταῦτα πάντα λαμβάνειν,
 Οὐκ ἀμφιβάλλων, οὐκ ἀπιστῶν οὐδ' ὄλωσ,
 Αἰδῶ τε πολλὴν τοῖς κιβωτίοις νέμεις,
 Καὶ προσκυνεῖς ὡς ὄντα Χριστοῦ μαρτύρων.
 Βαβαὶ ζεούσης πίστεως σῆς Ἀνδρέα,
 Ἦτις σὲ πείθει τοὺς μὲν ἀθλητὰς, Ὑδρας,
 Τὰς μάρτυράς δε, θήρας οἶεσθαι κύνας,

Τοὺς μὲν κέφαλάς μυρίας κεκτημένους
 Τὰς δ' αὖ γε μαστῶν πλήθος, ὡσπερ οἱ κύνες !
 Ἐκ πίστεως σῆς καὶ πρὸς ἰχθὺν ἐτράπη
 Νέστωρ ὁ μάρτυς, ὀκτάπους δεδειγμένος.
 Καὶ Προκόπιον πίστις ἢ σὴ δεικνύει
 Βριάρεων κομῶντα χειρῶν πληθῦϊ !
 Λέγεις ὃ σεμνὸς καὶ Θεόκλας τῆς πρωτάθλου
 Ὀδόντας ἐξήκοντα (φεῦ πλάνης !) ἔχειν,
 Καὶ τοῦ μεγίστου Προδρόμου λευκὰς τρίχας.
 Αὐχεῖς δὲ καὶ σὺ πάσας ὡς νῦν ἐπρίω
 Ἐκ τῶν γενεῶν τῶν σφαγέντων νηπίων
 Ἐν Βηθλεὲμ, πρὶν τῆς Ἰουδαίας πόλει.
 Φάσκεῖς δὲ τιμᾶν ταῦτα, πιστοῖς, ὡς νόμος.
 Ὡ πίστις ὀρθή, πίστις ἠνθρακωμένη,
 Ἡ τοὺς πατρώους οὐκ ἀπαρνεῖται νόμους,
 Τῶν Μακκαβαίων τὸ ζέον μιμουμένη !
 Ὡ πίστις μῶμον οὐκ ἔχουσα οὐδένα,
 Τάξεις ἀνατρέπουσα καὶ φύσεις μόνον,
 Νῦν μὲν γυναῖκα δεικνύουσα πρεσβύτιν,
 Ὑλὴν ὀδόντων σχοῦσαν ἐξήκοντάδα,
 Νῦν δ' αὖγε λευκαίνουσα τὴν κόμην νέφ,
 Καὶ νηπίοις διδοῦσα πωγῶνων πλάτη !
 Καὶ ταῦτα πιστῶς ὡς ἀληθῆ προσδέχη,
 Καὶ χρημάτων νέμεσιν ἠδέως ἔχη.
 Οὐκ ἂν γέ τοι λείψῃ σε πλήθος λειψάνων
 Ἔσται γὰρ ἔσται λειψάνων ἔτι πρᾶσις,
 Ἔως ἂν ἠχῆσειε σάλπιγξ ἐσχάτη
 Ἐνοῦσα ταῦτα καὶ συναθροίζουσα πως,
 Ἀφθαρτον εἰς σύμπηξιν ἄλλης οὐσίας
 Σφίγγουσα τὰ πρὶν ἐσκορπισμένα,
 Πνοὴν διδοῦσα πᾶσιν ἐκπεπνευκόσιν,
 Καὶ πάντας εἰς τὸ βῆμα συγκαλουμένη
 Τὸ φρικτὸν ὄντως βῆμα καὶ φοβούμενον,
 Ἐν ᾧ περ αὐτὸς πράξεως οὐκ ἐνθέου
 Ὅρθως ὑπόσχη ἀξίαν τιμωρίαν,
 Ἄνθ' ὧν παρηνόμησας οὕτως ἀφρόνως,

Ὅστα βεβήλων οἷα σεπτῶν μαρτύρων
 Ὠνούμενός τε καὶ κατακλείων πίθῳ.
 Τί καὶ τοσοῦτον ἔκκενοῖς οὖν χρυσίον ;
 Ἐξεστι καὶ γὰρ ὄωρεάν σέ λαμβάνειν,
 Πρὸς τοὺς τάφους τρέχοντα τοὺς ἐν τῇ πόλει·
 Εἶ περ σὺ μισθὸν οὐ κομίζεσθαι λέγεις
 Ὡν ὅστα προῖκα λαμβάνεις ἐκ μνημάτων,
 Ἴθι πρὸς ἐξώνησιν, ἠδέως ἴθι·
 Ῥᾶον κενώσεις ἅπαν τὸ σὸν χρυσίον,
 Ἡ τοὺς τάφους ἅπαντας οἱ νεκροπράται.
 Ἐγὼγε τοίνυν ταῦτα θαυμάζειν ἔγνων
 Πῶς οὐκ ἀπιστεῖς τοῖς πράταις τῶν ὀστέων,
 Τοῦναντίον δὲ καὶ προστηνῶς προσδέχη
 Ἄπαντας αὐτοὺς καὶ μεθ' ἠδονῆς ὄσης !
 Ἦκουσα δ' αὐτὸς πρὸς τινος τῶν σῶν φίλων
 Ὡς γνοὺς πλάνος τις πίστεως σῆς τὸ ζέον,
 Ὅστοῦν προβάτου μηριαῖον λαμβάνει,
 Ἄπαν δὲ κύκλῳ βάματι χρίσας κρόκου,
 Καὶ θυμιάσας καὶ περιστείλας ἅμα,
 Πρόρξεισιν εὐθύς καὶ δίδωσί σοι λέγων·
 « Ὅστοῦν ὑπάρχει τοῦτο μάρτυρος Πρόβου,
 (Τὸ δ' ἦν προβάτου μᾶλλον, ἀλλ' οὐχὶ Πρόβου)
 Δεῖ τοιγαροῦν σοι χρυσίνων δέκα. »
 Λαβεῖν τι χρῆμα θεῖον ῥήθης, πάτερ,
 Ἐκ πίστεως καὶ τοῦτο ποιήσας τάχα.
 Πολλὴ γὰρ ἐστὶ πίστις ἢ σὴ καὶ λίαν,
 Καὶ μὴν δυνηθῆ καὶ μεθιστᾶν, τὴν κτίσιν·
 Ὅπου γὰρ μικρὰ πίστις ἀκραιφνεστάτη,
 Ὡς κόκκος εἰς νάπυος, ὁ Χριστὸς λέγει,
 Ὅρη μεθιστᾶν εὐκολώτερον σθένει.
 Πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ σε πιστὸν ἔγνων εἰς ἄκρον,
 Οὐκ ἀμφιβάλλειν, οὐδὲ διστάζειν ὅλως
 Πρὸς τὰς δόσεις θέλοντα τὰς τῶν λειψάνων,
 Παρέξομαι σοι προῖκα χρῆμά τι ξένον,
 Ἐνώχ τὸν ἀντίχειρα τοῦ τρισολβίου,
 Καὶ γλουτὸν αὐτὸν Ἡλίου τοῦ Θεσβίτου.

Βούλει, παράσχω λειψάνοις τούτοις ἅμα
 Καὶ δάκτυλόν σοι Μιχαήλ ἀρχαγγέλου ;
 Ἔσται· παράσχω τούτον ἐκ Χώνων ἔχων.
 Μόνον σὺ μοι πίστευε ταῦτα λαμβάνων,
 Ὡς εἰσὶ τούτων ὧν ἐγὼ, διδούς, λέγω.
 Δώσω σὺν αὐτοῖς καὶ βραχὺ, πάτερ, μέρος
 Τοῦ Γαβριήλ σοι τοῦ μεγίστου τῶν νόων·
 Ἐν Ναζαρέτ γὰρ κατελθὼν πρὶν τῇ πόλει,
 Πτερορρυήσας ἐξανέπτυε πρὸς πόλον·
 Ἦχθησαν οὖν ἐκεῖθεν ὧδε τὰ πτίλα·
 Ἐγὼ δὲ ταῦτα πάντα ἔχων ἐσχάτως
 Καὶ σοι παράσχω, πιστὲ λειψάνων φίλε !
 Ἄλλ' οὐκ ἐκείνων φείσομαι τῶν κρειττόνων,
 Οὕτω σὲ πιστεύοντα πρὸς ταῦτα βλέπων,
 Τὸν ἡδὺν ὄντως ἐν μοναστείς Ἀνδρέαν,
 Δώσω δέ σοι κάκεινα σὺν προθυμίᾳ.
 Ἐνὸς χερουβὶμ τριῶν ὀμμάτων κόρας,
 Καὶ τῆς φλογίνης χειρὰ ῥομφαίαν μίαν,
 Ἦν ἐξανάψας ἐν μέσῳ τῶν λειψάνων
 Ἄλλου παρ' αὐτὴν οὐ δεηθήσῃ λύχνου·
 Φλόξ οὔσα, καὶ γὰρ οἶδε καὶ φῶς ἐκφέρειν,
 Καὶ πάντα νικᾷ φῶτα λαμπρῶν ἀστέρων·
 Ἐξεῖς ἐκείνην τοιγαροῦν σὺ καὶ λύχνον
 Καὶ λειψανὸν κάλλιστον ὑπὲρ ἄλλο τι.
 Καὶ πάντα ταῦτα προῖκα καὶ χωρὶς πόνου
 Λοιπαῖς συνάξας σὺν ἀπείροις λειψάνοις,
 Θήσεις με πρῶτον τοῦ χοροῦ τῶν σῶν φίλων,
 Εὐεργέτην καλῶ νπάντα τὸν χρόνον.
 Οὕτω γὰρ ἐστίν, ὡςπερ οἶμαι, καὶ πρέπον.
 Ἀπογραφεὺς σοι ταῦτα τῶν βασιλέων,
 Ὁ Χριστοφόρος, ὃν καὶ γινώσκειν ἔχεις,
 Ἀγχοῦ μὲν οἰκῶν τοῦ νεῶ Προτασίου,
 Ἀμφ' αὐτὸ φημὶ τὸ στρατήγιον, πάτερ,
 Ποθῶν δὲ καὶ γνώριμον σχεῖν καὶ φίλον,
 Ὡς ἂν γελώην ἠδέως καθ' ἡμέραν,
 Τῶν θλίψεων εὐρών σε φάρμακον μέγα.

Ὁμολογητέον ὅτι οὐδεὶς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐν τῇ ἐκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι μεταρρυθμίσεως, ἐπολέμησε δριμύτερον, ἐπιτηδειότερον καὶ ἐπαγωγότερον τὰς καταχρήσεις τῶν ὑποίων τότε, ὡς πάλαι ποτὲ περὶ ἡμῖν, ἐπεζητεῖτο ἡ θεραπεία· καὶ ὅτι ἂν τὸ νέον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τοῦ ὑποίου ἄμυδρά τινα ἴχνη ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε' ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιταθῇ τότε εἰς ὅλας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, ἤθελε τῷ ὄντι ἐπέλθει ἡ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων, ἧς τὸ φάσμα κατατρέμαζε τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἡ δὲ κοινωνικὴ τῆς ἀνατολῆς ἀναμόρφωσις, ἤθελε προηγηθῆ πολὺ τῆς μεγάλης δυτικῆς ἀναμορφώσεως, ἐξ ἧς ἐβλάστησεν ἅπας ὁ νεώτερος πολιτισμός.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Λέων ὑπόκρινε περὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ἐπιχειρήματα, ἐπέπρωτο νὰ καταλύσῃ τὸ ζῆν πρωίμως, θῦμα γενόμενος ἀνδρὸς ὅστις εἶχε συντελέσει εἰς τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ. Ὁ Λέων εἶχε τιμῆσαι καὶ περιποιηθῆ πολυειδῶς τὸν στρατηγὸν Μιχαήλ τὸν ἐξ Ἀμορίου. Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς οὗτος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν φίλον ἐκεῖνον καὶ εὐεργέτην. Ἐπειδὴ δὲ, καὶ τοι εἶχε τὸ φυσικὸν ἐλάττωμα τῆς γλώσσης ἐξ οὗ ἐπωνομάσθη Τραυλός, ἦτο φλύαρος καὶ ὑβριστής, ἐξετραχηλίσθη εἰς δεινὰς κατὰ τοῦ βασιλέως κατηγορίας, μὴ φειδόμενος οὐδὲ τῆς τιμῆς τῆς βασιλίσσης Θεοδοσίας. Ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ὁ βασιλεὺς πκρέβλεψε τὰ τοιαῦτα, τὸ μὲν διότι ἀπέδιδε τὰς φωνασκίας ταύτας εἰς τὴν ἀθυροστομίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ διότι ἐνθυμεῖτο πάντοτε τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, καὶ ἐτίμα τὰ στρατηγικὰ προτερήματα. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου παρετήρησεν ὅτι ἡ κακολογία αὐτοῦ ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συστηματικώτερον χαρακτῆρα. Ἀφ' ἑνὸς μὲν διεδίδοντο προφητεῖαι ἐπαγγελόμεναι τὸν θρόνον εἰς τὸν Μιχαήλ, ἀφ' ἑτέρου δὲ οὗτος ἀπεδοκίμαζε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ περὶ τῶν εἰκόνων πολιτεύμα τοῦ Λέοντος, ὅχι βέβαια ἐκ πεποιθήσεως (διότι ὁ Μιχαήλ ὄχι μόνον εἰς εἰκόνας, ἀλλ' εἰς τίποτε δὲν ἐπίστευεν) ἀλλ' ἀπλῶς ἵνα προσοικειωθῇ τὴν μεγάλην τῶν εἰκονολατρῶν μερίδα. Καὶ πάλιν ὅμως ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἤξεύρομεν ἤδη πόσον ἦτο ἐπιεικὴς καὶ μετριοπαθής, ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον συνάδελφον καιρὸν καὶ τρόπον μετανοίας· ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 820 παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ μεταβῇ εἰς Ἀσίαν, ἵνα ἐπιθεωρήσῃ καὶ συμπληρώσῃ τὸν στρατόν· ἀλλ' ὁ Μιχαήλ ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἀποστολῆς ταύτης ἀδιόρθωτος καὶ ἐξηκολούθησε τὴν ἐπίβουλον

αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν. Τότε τελευταῖον ὁ βασιλεὺς, πιστοποιήσας γεγονότα τινά, ἐξ ὧν προδήλως συνήγετο ἡ ἐνοχὴ τοῦ ἀνδρός, διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, καὶ συγκροτήσας τῇ 24 δεκεμβρίου 820 δικαστήριον μέγα καὶ πανηγυρικόν, ἐδίκασε τὸν Μιχαήλ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, καὶ κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς θάνατον τὸσφ μᾶλλον, ὅσφ βεβαιοῦται ὅτι αὐτὸς ὁ Μιχαήλ, μὴ δυνάμενος νὰ ἀναίρῃ τὰς προσαχθείσας κατ' αὐτοῦ ἀποδείξεις, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι παρεσκεύασε τῶντι συνωμοσίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν.

Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα ἐξετέθησαν ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἐπὶ τὸ μυθικώτερον μᾶλλον, ἢ ἐπαξίως τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας καὶ πιθανότητος. Ὁ Μιχαήλ λέγεται ὅτι κατεδικάσθη οὐχὶ εἰς τὸν κοινὸν θάνατον, ἀλλὰ ἀπήχθη εἰς τὸ τοῦ παλατίου λουτρὸν, ἵνα γίνῃ παρανάλωμα τοῦ καμινιαίου πυρός. Ἐγὼ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἤτοιμάζετο νὰ παρευρεθῇ εἰς τὸ θέαμα τοῦτο, ἡ βασίλισσα, μαθοῦσα τὰ γινόμενα, προσέπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ παρακαλοῦσα νὰ ἀναβάλλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ἐπὶ τινὰς ἡμέρας διὰ τὴν ἱερότητα τῆς ἐπερχομένης ἐορτῆς. Ὁ Λέων ἐνέδωκεν εἰς τὴν αἴτησιν, ἀλλὰ, ὡς γύναι, προσεφώνησε, τὴν μὲν ἐμὴν ψυχὴν τῆς ἐκεῖθεν σήμερον δίκης ἀπῆλλαξας, καὶ τῆς ζωῆς με συντόμως ἴσως στερήσας. Σὺ δὲ καὶ τὰ τέκνα ἡμῶν θεάσεσθε τὸ ἀποβησόμενον.» Καλέσας δὲ τὸν ἀρχιφύλακα τοῦ παλατίου διέταξε νὰ κρατήσῃ τὸν κατάδικον δέσμιον εἰς ἓν τῶν ὑπηρετικῶν ὀωματίων, ζητήσας καὶ παρ' αὐτῷ φυλάξας τὴν κλεῖδα τῶν ἐπιβληθέντων εἰς τὸν Μιχαήλ σιδηροπέδων. Καὶ πάλιν ὁμοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἡσυχάσῃ ἀναλογιζόμενος τὸν τε ἀρχαῖον ἐκεῖνον χρησμὸν τὸν προειπόντα ὅτι ὁ Μιχαήλ θέλει ποτὲ βασιλεύσει, καὶ ἄλλας νεωτέρας προφητείας. Ὅθεν ἐγερθεὶς ἐν μέσῃ νυκτὶ, ἠθέλησε νὰ βεβαιωθῇ ἂν ὁ κατάδικος ὑπάρχῃ ἐν τῇ φυλακῇ ἐν ἣ κατεκλείσθη, καὶ εἰσελθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς αὐτὴν ἠπόρησεν εὐρών τὸν Μιχαήλ βεβουθισμένον εἰς ὕπνον ἀτάραχον ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ ἀρχιφύλακος, τοῦτον δὲ πλησίον αὐτοῦ κατὰ γῆς κοιμώμενον. Ἐντεῦθεν ὑπέλαβε συνεννόησιν τινὰ ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνθρώπων, καὶ ἐξῆλθεν ἀθορύβως μὲν, ἐκδηλῶν ὁμοῦ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπειλήν. Ὑπῆρχε δὲ ἐν τῷ ὀματίῳ καὶ εὐνουχικόν τι παιδάριον τὸ ὁποῖον ὑπηρετεῖ παρὰ τῷ Μιχαήλ, καὶ τὸ ὁποῖον ἅμα ἀκοῦσαν προσερχόμενόν τινὰ ἐκρύβη ὑπὸ τὴν κλίνην, παρετήρησεν ἐκεῖθεν πάντα τὰ περιστατικὰ

τῆς ἐπισκέψεως, ἀνεγνώρισε τὸν βασιλέα ἐκ τῶν ἐρυθρῶν πεδίλων, καὶ, ἅμα ἀπελθόντος αὐτοῦ, ἐξυπνίσαν τὸν τε ἀρχιφύλακα καὶ τὸν ἴδιον δεσπότην, διηγήθη εἰς αὐτοὺς τὰ γενόμενα. Τότε οὗτοι ὑπολαβόντες ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς δὲν θέλει ἀναβληθῆ ὅσον κατ' ἀρχὰς ἀπεφασίσθη, ἐβουλεύθησαν νὰ κινήσωσι πάντα λίθον ἵνα ἀποφύγῃσι τὸν ἐσχατον κίνδυνον. Προφασίζεται λοιπὸν ὁ Μιχαὴλ ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἐξομολογήσεως, καὶ παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἕνα τῶν φίλων αὐτοῦ, τὸν Θεόκτιστον, νὰ προσέλθῃ, πρὸς αὐτὸν, ἵνα δι' αὐτοῦ διαμηνυθῆ ὁ μέλλων νὰ δεχθῆ τὴν ἐξαγόρευσιν πνευματικός. Ἦτο δὲ ὁ Θεόκτιστος οὗτος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἐπὶ Σταυρακίου καὶ Μιχαὴλ Ῥαγκαβὲ μάγιστρος, ὅστις ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς, ἐπὶ Λέοντος ἐγένετο φίλος τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ. Ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Θεόκτιστον νὰ προσέλθῃ· ὁ δὲ λαβὼν τὰς ὁδηγίας τοῦ Μιχαὴλ τρέχει πρὸς τοὺς φίλους καὶ λέγει ὅτι οὗτος θέλει καταγγεῖλει τὴν συνενοχὴν πάντων, ἐὰν δὲν ἐπιχειρήσῃσι τι ἀμέσως πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ. Καὶ λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐκπλαγέντες ὑπὸ τῆς ἀπειλῆς, συνεννοήθησαν δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τῆς Χριστοῦ γεννήσεως περὶ τοῦ πῶς ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ. Ὁ ἱερὸς τῆς βασιλικῆς ἐκκλησίας κληρὸς δὲν διέτριβε τότε ἐντὸς τῶν βασιλείων, ὅπως ἀπεφασίσθη, νὰ γίνεταί μετὰ τὸ συμβᾶν τοῦ ὁποίου διηγοῦμεθα τὰς περιπετείας, ἀλλὰ ἕκαστος τῶν κληρικῶν παρέμενεν οἶκοι, περὶ δὲ τὴν τετάρτην τῆς πρωΐας ὄραν εἰσῆρχοντο πάντες διὰ τῆς ἐλεφαντίνης καλουμένης πύλης, ἵνα ψάλωσι τὴν ἑωθινήν ἀκολουθίαν, εἰς τὴν ὁποίαν πάντοτε σχεδὸν παρευρίσκοντο οἱ βασιλεῖς. Ὁ Λέων μάλιστα, ὅστις, ὅσον καὶ ἂν λέγεται δυσσεβής, ἦτο ἀκριβέστατος περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν χριστιανικῶν καθηκόντων, ποτὲ σχεδὸν δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τὸν ὄρθρον, καὶ ἰδίως ἐτέρπετο πλησίον τοῦ χοροῦ ἰστάμενος νὰ προεξάρχη τῶν ψδῶν διὰ φωνῆς, τὴν ὁποίαν οἱ χρονογράφοι δὲν ἠξεύρομεν πῶς ἐγελάσθησαν καὶ ὠμολόγησαν ἠδυστάτην. Τὴν πρωΐαν λοιπὸν τῆς δευτέρας τῆς Χριστοῦ γεννήσεως οἱ συνωμόται μετημφιεσμένοι εἰς κληρικούς καὶ φέροντες ἐγχειρίδια ὑπὸ μάλης, παρεισέδυσαν, ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ σκότους, μετὰ τοῦ λοιποῦ κλήρου εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ περιέμενον αὐτόθι ἐν παραθύστῳ τὸ σύνθημα, περὶ οὗ συνεφώνησαν. Ἦτο δὲ τὸ σύνθημα νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅτε κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ ἤθελε κατάρξει τῆς ψδῆς τοῦ φίλου αὐτοῦ εἰρμουῦ, τοῦ λέγοντος «Τῷ Παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ.» Τῷ ὄντι ἅμα ἀντηχῆσαντος τοῦ

ναοῦ ὑπὸ τῆς τοῦ Λέοντος φωνῆς, οἱ κακοῦργοι ἐφορμῶσιν ἐπὶ τὸν χορὸν, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν πλανηθέντες ὑπὸ τοῦ σκότους ἐπλήρωσαν τὸν ἔξαρχον τοῦ κλήρου· ἀλλ' ἀποκαλύψαντος τούτου ἀμέσως τὴν φαλακρὰν κεφαλὴν, ἐνόησαν τὴν ἀπάτην καὶ ἐτρέπησαν ἐπὶ τὸν βασιλέα. Ὁ Λέων καταφυγὼν εἰς τὸ ἱερόν, δὲν ἠθέλησε ἔτι σωθῆ ἑκεῖθεν, ἀλλὰ ἀτρόμητος ὡς πάντοτε ὢν, ἀρπάζει τὴν τοῦ θυμιατηρίου σειρὰν ἢ κατ' ἄλλους σταυρὸν βαρύν, καὶ ἀγωνίζεται δι' αὐτοῦ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς δολοφόνους· οὗτοι ὅμως ἦσαν πολλοὶ καὶ ἀπηλπισμένοι, ὥστε ὅσον γενναίως καὶ ἂν ἀντεπάλαισεν, ἤρχισε ἔμετ' οὐ πολὺ ἔτι να καταβάλλεται ὑπὸ τῶν πληγῶν καὶ διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἣτις τοσάκις ἐβόησεν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, ἐξώρκισε τὰ περὶ αὐτὸν ἀγεννῆ θηρία νὰ μὴ ἐπιμένωσι βεβηλοῦντα τὸν ἄσυλον τοῦ ναοῦ περίβολον. Ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ταύτην εἰς τῶν κακούργων, πελώριος τὸ ἀνάστημα, ἔλκων τὸ γένος ἐκ τῆς τῶν Κραμβονιτῶν γενεᾶς, ἀνέκραξεν «οὐχ ὄρκων, ἀλλὰ φόνων καιρός·» καὶ ἐπαγαγὼν πληγὴν καιρίαν ἀπέκοψε τὸν δεξιὸν τοῦ βασιλέως βραχίονα· ἕτερος δὲ ἀποτέμνει τὴν κεφαλὴν. Καὶ ἐν τῷ ἄμα οἱ δολοφόνοι διαιροῦνται, οἱ μὲν σύρουσι τὸν ἠκρωτηριασμένον νεκρὸν τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἵπποδρομον, οἱ δὲ τρέχουσι πρὸς τὸν Μιχαήλ· καὶ οὐδὲ τῶν δεσμῶν ἀπαλλάξαντες, διότι ἐν τῷ θορύβῳ ἐκείνῳ δὲν εὐρέθη πρόχειρος σιδηρουργὸς ἵνα λύσῃ αὐτὰ, ἀρπάζουσιν αὐτὸν εἰς τοὺς βραχίονας, φέρουσιν εἰς τὴν μεγάλην τῶν βασιλείων αἴθουσαν, ἀνακηρύττουσι βασιλέα καὶ δέσμιον οὕτως ἔχοντα ἔτι καθίζουσιν ἐπὶ τοῦ θρόνου!

Πολλὰ τῶν περιπετειῶν τῆς τραγωδίας ταύτης φαίνονται ἀπίθανοι. Ἄν ἦτο ἀληθές ὅτι ὁ Λέων διετέλει ἐν τοσαύτῃ ἀγωνίᾳ περὶ τῆς ἐνδεχομένης δραπετεύσεως, ἢ ἄλλης σωτηρίας τοῦ Μιχαήλ, ἵπως ἐξεργεῖται ὅτι περιώρισεν αὐτὸν ἐντὸς ὑπηρετικοῦ δωματίου τῶν ἀνακτόρων, ἀντὶ νὰ κατακλείσῃ ἐντὸς φυλακῆς ἀσφαλεστέρας, οἷαι δὲν ἔλειπον βεβαίως ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις; Πῶς τὸ δωμάτιον ἐκεῖνο ἦτο ἀνοικτὸν, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ χωρὶς νὰ ἐννοηθῆ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ κοιμωμένων; Πῶς ἐπέτρεψε νὰ ἔχῃ ὁ Μιχαήλ παρ' ἑαυτῷ τὸν ἴδιον ὑπηρετήτην, καὶ νὰ κοινωνήσῃ μετὰ ἀνθρώπου ἐξωθεν ἐλθόντος, μετὰ ἀνθρώπου μάλιστα ἐπισημοτάτου καὶ ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Λέοντα διακειμένου, ἐνῶ ἡ πρόφασις ἦν λέγεται ὅτι προέτεινεν ὁ Μιχαήλ τοῦ νὰ καλέσῃ διὰ τοῦ Θεοκτίστου πνευματικόν, ἦτο μεираκιώδης, διότι ὁ Μιχαήλ ἠδύνατο νὰ ὀρίσῃ οἷονδ' ἕποτε

πνευματικόν, καὶ ὁ πνευματικὸς οὗτος νὰ προσκληθῆ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ βασιλέως; Ἀναμφιβόλως δὲ ἀνυπόστατος εἶναι ἡ καταδίκη τοῦ Μιχαήλ εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Τοιαύτην θανατικὴν ποινὴν οἱ νόμοι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους δὲν ἀναφέρουσιν, οὐδὲ ἐπέβαλε ποτὲ κανεὶς τῶν βασιλέων τοῦ κράτους τούτου, καὶ αὐτῶν τῶν ἀγριωτέρων βασιλέων οἵτινες δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀκρωτηριάσωσι τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν οἰκτρῶς διὰ τιμωριῶν, αἱ ὁποῖαι ὡς μὴ ὄφειλε, παρεισέδυσαν ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ποινικῆς νομοθεσίας. Πῶς λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Λέων, ὅστις δι' ἅπαντος αὐτοῦ τοῦ βίου ἀνεδείχθη μετριόπαθης, ἐπιεικῆς καὶ πρᾶος, ἐξετραχηλίσθη διὰ μιᾶς εἰς τοσαύτην ὀμότητα, καὶ ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπεθύμησε νὰ γίνῃ αὐτόπτης μάρτυς τοῦ ἐλεεινοῦ ἐκείνου θεάματος; Ὅλα ταῦτα δύνανται εὐλόγως νὰ κινήσωσι δυσπιστίαν πρὸς τὸ διήγημα τῶν χρονογράφων. Ἀλλὰ ὑπάρχει γεγονὸς τι ἐπιτηδειότατον νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι τὸ διήγημα εἶναι παντελῶς μυθῶδες. Ὁ Θεόφιλος, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαήλ, ἄμα βασιλεύσας, ἐτιμώρησε διὰ θανάτου πάντας ὅσοι μετέσχον τοῦ κακουργήματος ἐκείνου, τοῦ διαπραχθέντος ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ναοῦ περιβόλῳ. Ἀλλ' ἐὰν ᾔητο ἀληθὲς ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐσώθη ἀπὸ φοβερωτάτης ποινῆς, ἔστω καὶ ἀπὸ μόνης τῆς τοῦ ἀπλαυστέρου θανάτου ποινῆς, ὁ Θεόφιλος ᾔητο ἀδύνατον νὰ τιμωρήσῃ τοὺς σωτῆρας τοῦ ἰδίου πατρός. Αἴσθημα δικαιοσύνης σπανιώτατον ἠδύνατο νὰ ὑπαγορεύσῃ εἰς τὸν Θεόφιλον τὸ καθῆκον τοῦ νὰ μὴ ἐξακολουθήσῃ εὐνοῶν καὶ προάγων ἀνθρώπους ἱεροσόλους· ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν αἴσθημα ὑπεράνθρωπον, παραδεχόμενοι ὅτι ὁ υἱὸς ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες ὅπωςδὴποτε ἀπήλλαξαν τὸν πατέρα ἀπὸ θανάτου οἰκτίστου. Ἐκ τούτων πάντων καὶ ἐκ τοῦ ἀνέτου τρόπου καθ' ὃν διετέλεσε περιωρισμένος ὁ Μιχαήλ μετὰ τὴν καταδίκην, ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ μὲν δικαστήριον ἐπέβαλε θανατικὴν ποινὴν εἰς τὸν ἀποδειχθέντα ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας, ὅτι ὅμως ὁ Λέων, ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ ἐπιεικείᾳ, δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ποινὴν, ἐλπίζων νὰ μεταβάλλῃ διὰ τῆς ἀπλῆς ἀπειλῆς τὸ φρόνημα καὶ τὸ πόλιτευμα τοῦ ἀρχαίου φίλου καὶ συναγωνιστοῦ, ὅτι ἐπὶ τούτῳ διέταξε νὰ περιορισθῇ ἀπλῶς καὶ ἐν πάσῃ ἀνέσει ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, ὅτι οὐδὲν ᾔητον ὁ Μιχαήλ τὸ μὲν ἐπιμένων εἰς τὴν ἀρχαίαν πραίρεσιν, τὸ δὲ φοβούμενος μήπως ἐκτελεσθῆ ἡ ποινὴ, τὸ δὲ παροτρυνόμενος ὑπὸ τῆς κληρι-

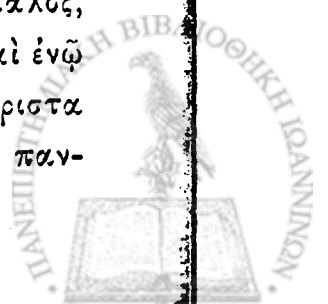
κῆς μερίδος ἣτις μένεα πνέουσα κατὰ τοῦ βασιλέως, οὐδὲν εἶχεν ἱερόν καὶ ὄσιον, συνεννοήθη μετὰ τῶν ἔξω φίλων, οἵτινες παρειαελθόντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων διέπραξαν τὸ ἀνοσιούργημα. Πάντα δὲ τὰ λοιπὰ, ἦτοι ὁ ἀπειληθεὶς διὰ τοῦ πυρὸς θάνατος, ἡ μεσολάβησις τῆς βασιλίσσης, ἡ ἀγωνία τοῦ βασιλέως, τὰ ἐπιβληθέντα εἰς τὸν Μιχαήλ δεσμὰ, ἡ κρατηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Λέοντος κλείς τῶν δεσμῶν τούτων, καὶ τὸ γεγονός ὅτι δέσμιον ἐκάθισαν εἰς τὸν θρόνον τὸν Μιχαήλ, ἐπενοήθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιτυχούσης μερίδος, καὶ διακοσμηθέντα πολυτρόπως ἐγένοντο προθύμως δεκτὰ ὑπὸ τῶν χρονογράφων, οἵτινες ἀποστρεφόμενοι τὸν Λέοντα ὡς καθαιρέτην τῶν εἰκόνων, δὲν ἐδίσταζον νὰ ἐπαναλάβωσιν ἀνεξετάστως πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ τὴν μνήμην αὐτοῦ μισητὴν καὶ ἀποτρόπαιον. Λεπτὸν τι τῆς ἀληθείας ἔχνος ὑποφαίνεται ἐν τούτοις εἰς αὐτοὺς τοὺς λόγους ἐνὸς τῶν χρονογράφων ἐκείνων, τοῦ Γενεσίου, ὅστις βεβαίως ὅτι ἡ Θεοδοσία συνεβούλευσε τὸν Λέοντα οὐχὶ ἀπλῶς νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς, ἀλλὰ νὰ ἐξετάσῃ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβέστερον, νὰ ἀνεύρῃ τοὺς συνενόχους, καὶ τότε νὰ ἐπιβάλῃ τὰς προσηκούσας ποινάς. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε ὁ Γεώργιος μοναχὸς, οὔτε ὁ Λέων ὁ Γραμματικὸς ἀναφέρουσι τι περὶ τοῦ διὰ πυρὸς θανάτου, ἀπλῶς δὲ λέγουσιν ὅτι προέκειτο νὰ θανατωθῇ ὁ Μιχαήλ· καὶ οὔτε ὅτι δέσμιος ἀνεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ θρόνου ἱστοροῦσι, λέγοντες μόνον ὅτι ἀντὶ δεσμοφόρου, στεφηφόρον εἰσήγαγε αὐτὸν ἐν ἑορτῇ οἱ φονεῖς. Ἡ δὲ ἐρμηνεία ἦν δίδομεν, οὐ μόνον ἐξῆ γαί τὴν μεταγενεστέραν διαγωγὴν τοῦ Θεοφίλου, ὅστις ἠδύνατο τελευταῖον εὐλόγως νὰ τιμωρήσῃ ἀνθρώπους, οἵτινες ἀνεῦ ἐσχάτης ἀνάγκης διέπραξαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τὸ ἀνοσιούργημα ἐκεῖνο· ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐξηγεῖ καὶ ἕτερον περιστατικόν, ἄλλως δυσκατανόητον. Ἄν ἦτο ἀληθὲς ὅτι ὁ Λέων ἐκράτει τὸν Μιχαήλ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ θανατώσῃ αὐτὸν ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, καὶ ὅτι διέτελει ἐν πολλῇ ἀγωνίᾳ περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ βουλευμάτος τούτου· ἠθελε βεβαίως, ὡς ἔμπειρος στρατιωτικὸς, διατάξῃ τὴν ἀσφαλεστέραν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐπιτήρησιν τῶν ἀνακτόρων, καὶ διπλασιάσει τὴν ἐν αὐτοῖς φρουρὰν· τούτων δὲ γενομένων, ἦτο ἀδύνατον νὰ διαπραχθῇ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κακούργημα χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ ὑπὸ τῆς κατεχούσης τὰς διόδους φρουρᾶς, καὶ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ πράξις δὲν ὑπῆρξεν ἀκαριαία, ἀλλὰ, κατ' αὐτὴν τῶν

χρονογράφων τὴν διήγησιν, διήρκεσεν ἐπὶ ἰκανὴν ὥραν, καὶ συνωδεύθη ὑπὸ πολλοῦ θορύβου καὶ δεινῶν κραυγῶν.

Ὁ Μιχαήλ Β' ἐγεννήθη εἰς Ἀμόριον, πόλιν τῆς ἄνω Φρυγίας, ἐκ γονέων εὐτελῶν. Καταταχθεὶς ἐν τῷ στρατῷ νεώτατος ἔτι, ἤξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ ἀρχηγοῦ ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπηρετεῖ, πλουσιωτάτου ὄντος, καὶ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τούτου Θεκλαν, ἐξ ἧς ἐγέννησεν ἐκτὸς ἄλλων τέκνων, τὸν βραδύτερον βασιλεύσαντα υἱὸν ὀνόματι Θεόφιλον. Ἐξεύρομεν ἤδη ὅτι προΐοντος τοῦ χρόνου προαχθεὶς εἰς τὰ ἀνώτερα τοῦ στρατοῦ ἀξιώματα ὑπῆρξεν εἰς τῶν ὑποστρατῆγων τοῦ Βαρδανίου ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Νικηφόρου στάσεως, ὅτι ἐγκατέλιπεν, ὡς καὶ ὁ Λέων, τὸν στρατηγὸν ἐκείνον συνταχθεὶς μετὰ τοῦ βασιλέως, ὅτι ἐτιμήθη ἕνεκα τούτου δαψιλῶς, ὅτι παρέμεινε παντοδύναμος ἐπὶ Μιχαήλ τοῦ Ῥαγκαθέ, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ὡς οὐδεὶς ἄλλος συντελέσας εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Μιχαήλ καὶ εἰς τὴν τοῦ Λέοντος ἀναγόρευσιν, ἐπεβουλεύθη κατόπιν καὶ τοῦτον, προκαλέσας δὲ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐκ τοῦ ἀπλοῦ τούτου σκιαγραφήματος τῶν προτέρων τῆς ζωῆς αὐτοῦ περιπετειῶν δηλοῦται, ὅτι ἦτο ἄνθρωπος πολυπράγμων, φίλαρχος, καὶ μηδενὸς φειδόμενος τρόπου πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοπομένου. Καὶ ὁ Λέων Ε' εἶχε βασιλεύσει καθαιρέσας τὸν προκατόχον· ἀλλὰ ὅποια διαφορὰ περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὡς πρὸς τοῦτο πολιτείας τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὁ Λέων ἐξέπλήρωσε μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς εὐλαβῶς καὶ πιστῶς τὸ καθῆκον αὐτοῦ πρὸς τὸν Μιχαήλ Ῥαγκαθέ. Προτραπείς ὑπ' αὐτοῦ τούτου νὰ δεχθῆ τὴν ἀρχήν, ἀπεποιήθη καὶ τοι ἔβλεπεν ὅτι τὸ κράτος ἐκινδύνευεν ἐκ τῆς ἐσχάτης ἀνικανότητος τοῦ ἀθλίου ἐκείνου βασιλέως· οὐδὲ ἐνέδωκεν εἰμὴ καταναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, καὶ πάλιν τότε προσήνεχθη ὅσον ἐνεστί ἐπιεικῶς πρὸς τὸν ἐκπεσόντα τῆς ἀρχῆς ἄνθρωπον. Ὁ δὲ Μιχαήλ Β' ἐπεβουλεύθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὸν σωτῆρα καὶ ἀνορθωτὴν τῆς πολιτείας· συγχωρηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐπανελημμένως, ἐπέμεινε πονηρὰ βουλευόμενος, οὐδ' ἐδίστασε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ. Παρεμφερῆ τινα ἀναλογίαν ἄμα καὶ ἀντίθεσιν παρίστησιν ἡ βασιλεία ὀλόκληρος τοῦ Μιχαήλ Β' ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν τοῦ Λέοντος Ε' βασιλείαν. Ὁ Μιχαήλ Β' δὲν ἐζήτησε νὰ ἀνατρέψῃ ἐκ συστήματος τὸ ἔργον τοῦ προκατόχου ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκότων, ἀλλὰ ἕνεκα τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἀδιαφορίας καὶ ἀπιστίας,

περιήγαγε τὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα εἰς πληρεστάτην ἀναρχίαν, ἐνέπαιζεν ἐξίσου καὶ φίλους καὶ ἐχθρούς τῶν εἰκόνων, καὶ ἐπρέσβευε δόγματα ἀνατρεπτικά τοῦ ὄλου χριστιανισμοῦ, μὴ ἀναγνωρίζων τὴν τριεypόστατον θεότητα, καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ δυσηρέστησεν ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, ὅπερ οὐ μικρὸν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξεγείρῃ κατ' αὐτοῦ δεινοτάτην λαίλαπα. Καὶ ὁ Μιχαήλ Β' ὅπως ὁ Λέων Ε' ἦτο στρατηγὸς διακεκριμένος, καὶ ἐμελλε νὰ ἀναδείξῃ κατὰ τοῦτο ἀρετὰς οὐδόλως τῇ ἀληθείᾳ τῶν τοῦ προκατόχου ὑποδεδεστέρας· ἀλλ' αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ ἐνοθεύοντο παρ' αὐτῷ ὑπὸ δυστροπίας καὶ τραχύτητος καὶ ἀγριότητος, ἐξ ὧν ὑπετράφησαν ὡσαύτως αἱ ἐπισκῆψασαι κατ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ κράτους συμφοραί· ὥστε ἀντὶ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ προτερήματα, ὅπως ὁ Λέων, πρὸς κατατρόπωσιν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, καὶ παγίωσιν τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰρήνης, ἠναγκάσθη νὰ καταναλώσῃ αὐτὰ πρὸς περιστολὴν φοβερᾶς ἐμφυλίου στάσεως, καὶ νὰ ἴδῃ τὰς ὠραιότερας ἐπαρχίας τοῦ κράτους ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν διαρπαζομένας. Δὲν λέγομεν ὅτι πᾶσαι αὐτοῦ αἱ πράξεις ἦσαν ἐξ ἴσου ἀξιοκατάκριτοι, ἀπ' ἐναντίας θέλομεν λάβει πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἐπαινέσωμεν τὸν ἄνδρα· ἐκ προοιμίου δὲ παρατηροῦμεν ὅτι καίτοι ἦτο ἀπαίδευτος κατενόει τὸ τῆς παιδείας πλεονέκτημα, ἀναθεὶς τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου εἰς τὸν σοφώτατον τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν· καὶ ἠσθάνετο πρὸς τούτοις τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας πρακτικωτέραν καὶ ἀνδρικωτέραν, ζητήσας ἐπὶ τούτῳ νὰ ἀφαιρέσῃ αὐτὴν ὅσον ἐνεστι ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν. Ἀλλὰ τοῦ μὲν Λέοντος ἡ εὐφυΐα ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ χρηστότητος καὶ συνειδήσεως· ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἐπεδίωκε μὲν τὴν περιστολὴν τῶν καταχρήσεων, ἐπίστευεν ὅμως εἰλικρινῶς εἰς τὰ θεμελιώδη τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα. Ἐνῶ δὲ Μιχαήλ ἐφαίνετο μὲν ὀπαδὸς τῆς μεταρρυθμίσεως, πράγματι ὅμως οὐδόλως ἦτο χριστιανός, καὶ ἐν γένει ἐστερεῖτο πάσης ἠθικῆς πυξίδος, ἧς ἄνευ τὰ κράτιστα πῶν προτερημάτων ναυαγοῦσιν ἐκτρεπόμενα τῆς ὠρισμένης ὁδοῦ. Ἐντεῦθεν αἱ πλεῖσται τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ οὐδετεροῦντο ὑπὸ κακιῶν τινῶν· ἐντεῦθεν ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ ἦτο σφόδρα ἀνώμαλος, ἡ δὲ βασιλεία ἀπέβη οὐδὲν ἦττον ἀνώμαλος ἢ ὁ χαρακτήρ. Καὶ ἐνῶ παρέλαβε τὸ κράτος ἐξῶθεν μὲν ἠσφαλισμένον, ἐσωτερικῶς δὲ ἄριστα κατηρτισμένον, κατέλιπεν αὐτὸ μετὰ ἐννεαετῆ περιόδου βασιλείαν παν-

ταχόθεν μὲν αὖθις ἀκρωτηριασθὲν, εἰς δεινὴν δὲ περιελθὸν ταραχὴν.

Πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ Λέοντος Ε' ὁ Μιχαὴλ Β' προσηνέχθη ἐπιεικῶς. Οἱ συγγενεῖς οὗτοι ἦσαν μήτηρ, σύζυγος, τέσσαρες υἱοί, ὁ Σαβ-
δάτιος, ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Θεοδόσιος, καὶ εἰς ἐξ' ἀδελφοῦ ἀνε-
ψιὸς, Γρηγόριος ὡσαύτως καλούμενος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ τέσσαρες υἱοὶ
εὐνουχίσθησαν, καὶ ὅτι εἰς ἐξ' αὐτῶν ἐμείνεν ἄφωνος ἐπὶ τινα χρόνον
ἐνεκα τοῦ παθήματος τούτου· ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ ἀκρωτη-
ριασμὸς οὗτος ἐγένετο ἐκ διαταγῆς τοῦ νέου βασιλέως, ἢ ὑπὸ τῶν
ἄλλων συνωμοτῶν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς παραφορᾶς ὁρμῇ, καθ' ἣν καὶ
πολλὰ ἀπαίσια διέπραξαν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ Λέοντος. Τὸ ἀναμφι-
σβήτητον εἶναι ὅτι ἐνῶ κατὰ τὸ ἔθος τῶν χρόνων τούτων πᾶσα ἡ ἰδιω-
τικὴ περιουσία τοῦ καθαιρεθέντος ἢ φονευθέντος βασιλέως ἀνῆκεν
αὐτοδικαίως εἰς τὸν διάδοχον, ὁ Μιχαὴλ ἀφῆρσεν ἐκ τῆς περιουσίας
ταύτης δούλους ἱκανοὺς τὸν ἀριθμὸν καὶ προσδιώρισεν αὐτοὺς εἰς ὑπη-
ρεσίαν τῶν ἐπιζητῶντων τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης οἰκογενείας μελῶν, ἐξ
ῶν οἱ μὲν τέσσαρες υἱοὶ ἔζησαν ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ, ἡ δὲ σύζυγος καὶ
ἡ μήτηρ ἀπεχώρησαν εἰς τὴν τῶν Δεσποτῶν λεγομένην μονήν· καὶ
προσέτι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπεμελεῖτο ἵνα ἀκριβῶς καταβάλλωνται αὐ-
τοῖς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς συντήρησιν χρήματα. Τὸν δὲ Γρηγόριον τὸν
ἀνεψιὸν τοῦ Λέοντος, ὅστις κατὰ τοὺς χρονογράφους ἐπελέγετο Πτε-
ρωτὸς, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ θεῖος αὐτοῦ εἶχε πολλάκις μεταχειρισθῆ εἰς
τὰ δημόσια πράγματα, ἀφῆκε κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαὴλ εἰς ἣν κατεῖχε
θέσιν. Ἄλλ' αὐτὸς φύσει ὀξύς ὢν, δὲν ἔπαυσε μετὰ πολλῆς πικρίας
ὁμιλῶν κατὰ τοῦ νέου βασιλέως. Ὁ Μιχαὴλ ἐκάλεσεν αὐτὸν, καὶ εἰ-
πὼν ἀταράχως ὅσα ἤκουσε, προσέθηκεν ὅτι ἐννοεῖ τὸ μέγεθος τῆς λυ-
πῆς αὐτοῦ, ὅτι συγχωρεῖ τούτου ἐνεκα τὰ γενόμενα, προτρέπει ὁμως
αὐτὸν νὰ ἦναι τοῦ λοιποῦ προσεκτικώτερος. Οὐδὲν ἤττον ὁ Γρηγόριος
δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ὥστε ὁ Μιχαὴλ ἠναγκά-
σθη νὰ τὸν ἐξορίσῃ εἰς τὴν νῆσον Σκυρον, ὅπου οὗτος διέτριψεν ἐπὶ
τινα χρόνον ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ δὲ μετέπειτα πολίτευμα τοῦ Γρη-
γορίου, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν,
μαρτυρεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχε δίκαιον νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ.

Ἄλλὰ ἡ πρώτη μεγάλη δυσκολία, πρὸς ἣν ἐδέησε, νὰ παλαίσῃ ὁ Μι-
χαὴλ ὑπῆρξε τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα. Ὅτι οἱ πλείστοι τῶν συνωμο-
τῶν τῶν ἐπαγαγόντων τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος ἀνῆκον εἰς τὴν με-

ρίδα ἣτις ἐζήτει τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, φαίνεται πιθανώτατον. Οἱ χρονογράφοι δὲν λέγουσι τοιοῦτό τι, ἀποδίδοντες τὰ πάντα εἰς τὴν θεῖαν δίκην. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦσι διὰ τῆς θείας δίκης, ἀποδεικνύεται ἀποχρώντως ἐκ τῶν πραγμάτων. Ὁ Λέων, ὡς ἐκ τοῦ πράου αὐτοῦ χαρακτῆρος, προσωπικούς ἐχθρούς δὲν εἶχεν ὁ στρατὸς διὰ πολλούς λόγους, ἦτο ἀφωσιωμένος εἰς αὐτὸν, καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ θαυμάζωσι τὴν σύνεσιν, τὴν δεξιότητα καὶ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ. Ὁ Μιχαὴλ ὡς στρατηγὸς ἀρχαῖος ἠδύνατο νὰ ἔχη μεταξὺ τῶν στρατιωτικῶν φίλους τινάς, ἀλλὰ οἱ στρατιωτικοὶ ἰδίως, ὁσηδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πρὸς τὸν Μιχαὴλ, οἰκειότης αὐτῶν, δυσκόλως ἤθελον ἐπιβάλλει χεῖρα κατὰ βασιλέως, ὅστις ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἠνώρθωσεν, ἐκλείσει, καὶ περιεποιήθη τὸν στρατὸν δυσκόλως τοῦλάχιστον ἤθελον ἐκτραπῆ εἰς τὰ κατὰ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ ἀσεβήματα, ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι οἱ διαπράξαντες, τὸ ἐγκλημα εἶχον πάθη ἄγρια κατὰ τοῦ ἀνδρός, ὑπὸ τῶν ὁποίων δὲν παρεφέρετο τότε, καθόσον γνωρίζομεν, εἰμὴ μόνη ἡ κληρικὴ μερίς. Ἐἶχεν ἄρα γε συνεννοηθῆ ἀμέσως μετ' αὐτῆς ὁ Μιχαὴλ, ἢ εἶχεν αὕτη ὠφελθητῆ ἀπλῶς ἀπὸ τῆς ὀλεθρίας μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως διενέξεως, ἵνα ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα μέχρι τῆς δολοφονίας; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἅμα βασιλεύσας ἐπέτρεψεν εἰς ἅπαντας τοὺς ἐπὶ Λέοντος ἐξορισθέντας νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, μὴ ἐξαιρουμένων τοῦ Νικηφόρου καὶ τοῦ Θεοδώρου καὶ ἂν δὲν ἀπέδωκεν εἰς τὸν πρῶτον τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν δεῦτερον νὰ ἀναλάβῃ αὐτίς τὴν ἡγουμενίαν τῆς τοῦ Στουδίου μονῆς. Ταῦτα πράττων ὁ Μιχαὴλ σκοπὸν εἶχε νὰ περιποιηθῆ προσωπικῶς τοὺς ἀρχηγούς τῆς μερίδος ἣτις συνετέλεσεν ὁπωςδῆποτε εἰς τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ, οὐχὶ νὰ μετακινήσῃ κατ' οὐσίαν τὰ ἐσχάτως περὶ εἰκόνων ἀποφασισθέντα. Καὶ ἤλπισε νὰ ἐπιτύχῃ συμβιβασμὸν τινα τῶν δύο ἀντιπάλων δοξασιῶν, πρὸ πάντων διότι αὐτὸς, μὴ ἔχων κάμμίαν θρησκευτικὴν πεποίθησιν καὶ πολιτευόμενος μόνον κατὰ τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον, ἐνόμιζεν ὅτι καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐλατηρίου κινούμενοι, θέλουσι στέρξει τὰ γενόμενα· οἱ μὲν ὀπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως, διότι ἤθελον ἐξακολουθῆ κατέχοντες ἂν ὄχι ὅλα, τὰ πλεῖστα, τῶν ἀξιωματῶν τὰ ὅποια κατέλαβον, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, διότι ἤθελον ἀνακληθῆ ἀπὸ τῆς ἐξορίας, καὶ ἀναλάβει τινὰ τῶν ἀξιωματῶν τὰ ὅποια ἄλλοτε κατεῖχον. Ἀλλὰ πρώτη ἡ κληρικὴ μερίς

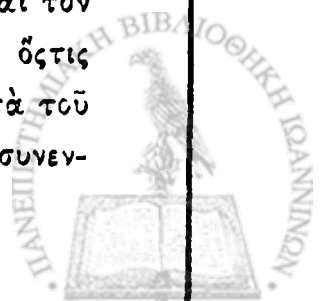

δὲν ηὐχαριστήθη εἰς τὰς παραχωρήσεις ταύτας. Ὁ Νικηφόρος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν, ἔγραψεν ἀμέσως πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν, δι' ἧς «ἐπ' ὀφθαλμοῖς ἄγων αὐτῷ τὰ δεσμὰ καὶ τὸν σώσαντα, καὶ τὴν τοῦ τυράννου διακενῆς ἀνομήσαντος αἰσχύνῃν τε καὶ καθαίρεσιν καὶ τὴν ἐν οἷς ἐξήρματε τόποις κατάλυσιν,» ἔτι δὲ «σκιαγραφῶν αὐτῷ τὴν ἀληθῆ καὶ πατροπαράδοτον τῶν ἱερῶν μορφωμάτων ἐκτύπωσιν,» ἐπεζήτητε τελευταῖον τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, καὶ τὴν ἰδίαν ἐαυτοῦ ἐν τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ ἀποκατάστασιν. Εἰς ταῦτα ὁ Μιχαὴλ ἀπήντησεν ὅτι «ὅσοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν πρὸ ἡμῶν ἐν ἐρεῦνῃ δογμάτων γενόμενοι, αὐτοὶ τὸν περὶ αὐτῶν λόγον εἰσπραχθήσονται ἢ εὖ ἢ καὶ ἐτέρως ἐθέσπισαν· ἡμεῖς δὲ ἐν ᾧ τὴν ἐκκλησίαν εὐρομεν βαδίζουσιν, ἐν τούτῳ καὶ διαφυλάττειν προκρίνομεν. Τοῦτο δὲ ἐπακριβοῦντες διαβεβαιούμεν ὡς μὴ θαρρεῖν τινα κατ' εἰκόνων ἢ ὑπὲρ εἰκόνων παρρησίᾳ τὴν γλῶτταν κινεῖν. Ἄλλ' ἐκποδῶν ἔστω καὶ οἰχέσθω καὶ ἡ Ταρασίου σύνοδος, καὶ ἡ Κωνσταντίνου τοῦ πάλαι, καὶ ἡ νῦν ἐπὶ Λέοντος κροτηθεῖσα, καὶ σιγῇ βαθείᾳ τῆς τῶν εἰκόνων μνήμης ἐνεκεν ἐμπολιτευέσθω τὸ σύνολον.» Ἐπι τοῖς ὅροις αὐτοῖς ὑπέσχετο νὰ βοηθήσῃ τὸν Νικηφόρον εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὸ ὑπάτον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα. Ἀλλὰ οἱ ὅροι οὗτοι ἦσαν ὀπρωσοῦν ἀσαφεῖς. Τεθεισῶν ἐκ μέσου ὄλων τῶν συνόδων ὅσαι συνεκροτήθησαν κατὰ καὶ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πρὸ αὐτῶν καθεστῶτα. Ἦσαν ὅμως ἦσαν τὰ καθεστῶτα ταῦτα; Ἄρα γε τὰ ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' θεσπισθέντα; Ἀλλὰ ταῦτα καθήρουν τὰς εἰκόνας. Προέκειτο νὰ ἀναδράμωμεν μέχρι τῆς πρὸ τοῦ Λέοντος Γ' καταστάσεως; Ἀλλὰ τότε ἔπρεπε νὰ ἀναστηλωθῶσιν αἱ ἀφαιρεθεῖσαι εἰκόνες· τοῦτο δὲ πῶς ἠδύνατο νὰ γίνῃ σιγῆς βαθείας ἐπικρατούσης περὶ τῆς τῶν εἰκόνων μνήμης, καὶ ἀπαγορευομένου παντὸς λόγου ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν εἰκόνων; Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ ἀπάντησις ἐκείνη τοῦ Μιχαὴλ δὲν ηὐχαρίστησε τὸν πρῶτον πατριάρχην, καὶ ἔτι ὀλιγωτερον τὸν Θεόδωρον, ὅστις καὶ τοὶ ἀποκατασταθεῖς ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, εἶχεν ὑπολάβει τοῦτο ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν ὀλοσχερῆ τῆς μερίδος αὐτοῦ θρίαμβον. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπειδὴ ὁ Μιχαὴλ, ἐμμένων εἰς τὸ δυσκατόρθωτον περὶ συμβιβασμοῦ τῶν δύο ἀντιπάλων δοξασιῶν σύστημα, συνεκάλεσεν εἰς σύνοδον ὄλους τοὺς ἐπισημοτέρους ἱερωμένους, τοὺς τε φίλους καὶ τοὺς πολεμίους τῶν εἰκόνων, ἵνα συζητήσω-

σιν ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ ὑπ' αὐτοῦ πάντοτε ἀγόμενος καὶ φερόμενος Νικηφόρος, συναθροίσαντες περὶ ἑαυτοὺς τοὺς εὐαρίθμους ἐπισκόπους ὅσους εἶχον ὁμόφρονας, ἀπῆλθον εἰς τὰ βασιλεία ἵνα παραστήσωσι τῷ βασιλεῖ ὅτι δὲν δύνανται νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν σύνοδον ἐκείνην, διότι οἱ κανόνες ἀπαγορεύουσιν εἰς τοὺς ὀρθόδοξους πᾶσαν μετὰ αἰρετικῶν κοινωνίαν. Ὁ βασιλεὺς ἤκουσε ταῦτα ἐπιεικῶς, ἐλάλησε μετὰ τινος εἰρωνείας, εἶπεν ἐν τούτοις ὅτι εἰμποροῦν κατ' ἰδίαν νὰ φρονῶσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας ὅπως θέλωσιν, ὅτι ὁμῶς δὲν θέλει ἐπιτρέψει νὰ προσκυνῶσι δημοσίᾳ τὰς εἰκόνας. Καὶ δὲν ἠνάγκασε μὲν αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν προκηρυχθεῖσαν σύνοδον, ἧτις οὐδὲ συνεκροτήθη· συγκαλέσας δὲ ἀντ' αὐτῆς Σιλέντιον καὶ ἐπέξηγήσας κατὰ τι τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν εἶπεν ἐν αὐτῷ, ὅτι δὲν καταλαμβάνει παντάπασιν τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐκείνας φιλονεικίας, ὅτι ἐπομένως τὸ φρονιμώτερον εἶναι νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἰσχύουσαι αἱ ἀποφάσεις τῶν προηγουμένων συνόδων, εἰς τρόπον ὁμῶς ὥστε ἕκαστος νὰ δοξάζῃ ὅτι βούλεται ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ καὶ μονῇ, μὴ ταραττων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὴν κοινὴν εἰρήνην. Καὶ ὄχι μόνον ζῶντος τοῦ Θεοδότου δὲν ἀποκατέστησε τὸν Νικηφόρον εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀποθανόντος μετ' οὐ πολὺ, 821, τοῦ πατριάρχου ἐκείνου, πάλιν δὲν πρέδωκε τὴν πατριαρχεῖαν εἰς τὸν Νικηφόρον, προτιμήσας αὐτοῦ τὸν Ἀντώνιον, τὸν Σουλαίου ἐπίσκοπον καὶ γνωστὸν ἡμῖν συνεργάτην τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα ἀφ' ἐνὸς δυσηρέστου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων, οἵτινες, καθ' ὃ εἶχον ἔθος, προσεκόλλησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ νέου πατριάρχου τὸ ἐπώνυμον τοῦ Βυρσοδέψου καὶ τοῦ Κασσυματᾶ ἀπὸ τὸ κάσσυμα, (πέλμα, χνάρι), ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ πολίτευμα τοῦ Μιχαήλ δὲν ἠὲ χαρίσται οὐδὲ τοὺς ἐναντιοδοξοῦντας οἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι ἢ τῶν εἰκόνων προσκύνησις εἴτε δημοσίᾳ εἴτε κατ' ἰδίαν γινομένη, ὑπέτρεφε πολλὰς καὶ ὀλεθρίας προλήψεις, τούτου δὲ ἐνεκὸν ἐπέζητουν τὴν ὀλοσχερῇ αὐτῶν ἐξαφάνισιν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε αἰφνης ἐξερράγη ἀπ' ἀνατολῶν δεινὴ κατὰ τοῦ Μιχαήλ Β' στάσις. Ὁ ἀναγνώστης βεβαίως ἐνθυμεῖται τὸν συνάδελφον τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Μιχαήλ στρατηγὸν Θωμᾶν, ὅστις εἶχε μείνει πιστὸς εἰς τὸν Βαρδάνιον ἐπὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ κατὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐνῶ οἱ δύο ἄλλοι στρατηγοὶ ἐσπευσαν ἀμέσως νὰ συνεν-

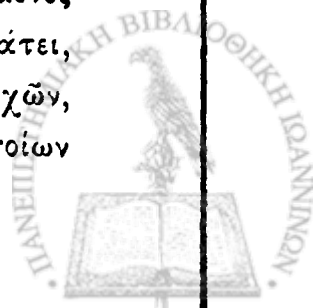

νοηθῶσι μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Διαλυθείσης μετ' ὀλίγον τῆς τοῦ Βαρδανίου στάσεως, ὁ Θωμᾶς ἐζηκολούθησεν ὑπηρετῶν ἐν τῷ βασιλικῷ στρατῷ μὴ ἐπέχων ὅμως πλέον τὴν αὐτὴν τῶν δύο ἄλλων τάξιν, ἀλλὰ διατελῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Μιχαήλ. Ὁ Θωμᾶς ἦτο ἔκτοτε δυσηρεστημένος διὰ τὴν τοιαύτην τοῦ ἀξιωμακτοῦ αὐτοῦ μείωσιν, ὁ δὲ δῦστροπος καὶ σαρκαστικὸς τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ χαρακτήρ, δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ ἐξελείψῃ τὴν δυσἀρέσκειαν ταύτην. Ἀπ' ἐναντίας ἠρέθειζεν αὐτὴν ὁσημέραι, ὥστε ἐπὶ τέλους, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀγατακτῆσεως, ὁ Θωμᾶς λιποτακτῆσας ἠτομόλησε πρὸς τοὺς Ἀραβας. Ἐνόσω ἔζη ὁ Λέων, ὁ Θωμᾶς ἠρκαῖτο εἰς μικρὰς τινας κατὰ τὰ μεθόρια ἐπιδρομάς ἀποθανόντος ὅμως τοῦ Λέοντος, κατώρθωσε νὰ προσικειωθῇ τινὰ τῶν ταγμάτων καὶ τῶν δημοσίων ταμείων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ νὰ καταλάβῃ ἀξιόλογον αὐτῆς μέρος. Ταῦτα μαθὼν ὁ τότε καλῖφης Ἀλμαμούν, ὁ υἱὸς καὶ δεῦτερος διάδοχος τοῦ Ἀαρούν-αλ-Ρασίδ, ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περίστασιν νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος, καὶ καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν στρατηγὸν Θωμᾶν εἰς Βαγδάτιον, ὑπέσχετο αὐτῷ πᾶσαν συνδρομὴν καὶ ἐπέτρεψε νὰ στεφθῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὑπὸ τοῦ τότε πατριάρχου αὐτῆς Ἰωβ. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενος καὶ παραλαβὼν ἀξιόλογον Ἀράβων στρατὸν, καὶ στόλον οὐ μικρὸν ἐκ Κιλικίας καὶ ἐκ Συρίας, ὁ Θωμᾶς ἐνέβαλεν αὐτῆς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν τῷ 822, καὶ ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ αὐτῶν τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, καὶ αὐτῶν τῶν νήσων, τόσῳ εὐχερέστερον, ὅσῳ ἔλεγεν ἑαυτὸν Κωνσταντῖνον υἱὸν τῆς Εἰρήνης, καὶ ἐφαίνετο ὡς ἐκ τούτου ἐρχόμενος νὰ ἀνορθώσῃ τὸ κράτος τῶν εἰκόνων. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶδε προθύμως συρρέοντας περὶ ἑαυτὸν πολλοὺς τοῦ δόγματος τούτου ὀπαδοὺς. Τὴν σήμερον εἰμπορεῖ νὰ φαίνεται ἄπορον, πῶς οἱ ὄχλοι ἐπίστευσαν τὸν Θωμᾶν ὡς Κωνσταντῖνον, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος πρὸ 25 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν εἶχε τυφλωθῆ ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τρόπον, καταστήσαντα αὐτῷ ἀδύνατον πᾶσαν ἐργασίαν καὶ πρὸ πάντων στρατηγίαν. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο τότε ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ, τοσαύτη ἡ δυσκολία περὶ τὴν διάδοσιν τῶν ἀληθῶν εἰδήσεων, καὶ τοσαύτη ἡ ἐντύπωσις ἦν ἐπροξένησεν ἡστέφισ τοῦ Θωμᾶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας, ὥστε ἐπὶ τέλους ἢ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐπικράτησις τῆς πλάνης ἐκείνης δὲν εἶναι ὄλως διόλου ἀνεξήγητος. Εἰς δὲ τὴν πρώτην ταύτην μεγάλῃν τοῦ Θωμᾶ ἐπίδοσιν συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαήλ δὲν

κατενόησε τὴν σπουδαιότητα τοῦ στασιαστικοῦ ἐπιχειρήματος. Ἐνῶ ὁ Θωμᾶς ἦγεν, ὡς λέγεται, 80 χιλιάδας ἀνδρῶν, ὁ Μιχαήλ ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ εὐάριθμόν τι στρατιωτικὸν σῶμα, ὅπερ ἐν μέρει κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς στάσεως, καὶ ἐν μέρει συνετάχθη μετ' αὐτοῦ. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 822 τὰ κατὰ τὸν Θωμᾶν ἐφαίνοντο παραδέξως εὐδοκιμοῦντα. Παρεκτός τοῦ στόλου ὃν συνεπήγαγεν ἐκ Συρίας καὶ Κιλικίας, ἤθροισε καὶ ἑτέραν ἀξιόλογον ναυτικὴν δύναμιν ἐκ τῶν λιμένων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐκ τῶν νήσων, καταστήσας τὴν Λέσβον κενὸν τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος ὀρμητήριον. Ὁ ἐν Σκύρῳ ἐξόριστος Γρηγόριος Πτερωτός εἶχε προσέλθει πρὸς αὐτὸν, καὶ εἶχεν ἤδη προαποσταλῆ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας μετὰ δεκακισχιλίων ἀνδρῶν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Θωμᾶς ἦτο ἕτοιμος νὰ διαπεράσῃ μετὰ τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ εἰς Θράκην. Ἦτο δὲ ἀνὴρ ῥέκτης, καίτοι χλωλὸς τὸν ἕτερον πόδα. Καὶ ἐκ τῶν δύο μερίδων μεταξὺ τῶν ὁποίων διηρεῖτο τότε τὸ ἀνατολικὸν κράτος, οἱ μὲν φίλοι τῶν εἰκόνων δυσμενῶς πρὸς τὸν Μιχαήλ διέκειντο, οἱ δὲ ἐναντιοδοξοῦντες δὲν εἶχον πολὺν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ζῆλον, ὥστε τὰ πάντα ἐκ πρώτης ὄψεως προεμήνουον προσεχῆ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ὅστις ἐφρόντισε νὰ προσλάβῃ καὶ υἱὸν θετὸν, ἐπειδὴ ἴδιον δὲν εἶχε, νέον τινά, ὃν μετωνόμασε Κωνσταντίον.

Ἄλλ' ἀκριβέστερον ἐξεταζομένη ἡ στάσις αὕτη, πολλὰ καὶ δυσπέρβλητα εἶχεν εἰσέτι νὰ ὑπερνικήσῃ κωλύματα ὅπως θριαμβεύσῃ. Ὁ Θωμᾶς ἦτο κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς ὑπαίθρου χώρας, οὐχὶ ὅμως καὶ τῶν φρουρίων, ὧν τὰ πλεῖστα, καὶ ἰδίως ἡ Κωνσταντινούπολις, ἔμειναν πιστὰ εἰς τὸν Μιχαήλ. Πολλὰ αἴτια συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ὅσην ἀδιαφορίαν καὶ ἂν εἶχε δεῖξει ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα, πράγματι οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν καθαίρεσιν αὐτῶν διετέλουσαν ἐν κατοχῇ ὄλων τῶν ἀξιωματῶν καὶ ὅλης τῆς ἐξουσίας. Ἐὰν δὲ ἐδυσχέραινον ἕνεκα τῆς προκηρυχθείσης ἀνοχῆς τῶν εἰκόνων ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν ταῖς μοναῖς, δὲν ἦτο δυνατόν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ προτιμήσωσι τὸν Μιχαήλ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις ἐφαίνετο ἀναφανδὸν ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου μερίδος. Καὶ τοῦτο τὸ πνεῦμα ἐπεκράτει ἰδίως ἐν τῷ στρατῷ. Ἄλλὰ πλὴν τούτου ὁ Θωμᾶς προήλαυε παρακολουθούμενος ὑπὸ μυριάδων βαρβάρων στρατολογηθέντων ἐν τῷ μαμαεθανικῷ κράτει, Ἀγαρηνῶν, Ἰνδῶν, Αἰγυπτίων, Ἀσσυρίων, Μήδων, Ἀβασίων, Ζηχῶν, Ἰβήρων, Καθέρων, Σλαύων, Οὔννων, Βανδάλων, Γετῶν, καὶ παντοίων

ἄλλων ἔθνων, τῶν ὁποίων ἡ ἀπαρίθμησις ἐνθυμίζει ὅπως οὖν τὴν στρατιάν τοῦ Ξέρξου, μεθ' οὗ τῷ ὄντι παρεβάλλετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς μεγάλης ταύτης στάσεως. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἰθαγενὴς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβλέψη εἰμὴ μετ' ἀγανακτήσεως πρὸς τὸν συρφετώδη αὐτὸν ὄχλον, ὅστις ἐὰν ὑπερίσχυεν ὁ Θωμᾶς, ἤθελεν ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ κυριαρχήσῃ τῆς χώρας, καὶ νὰ λάβῃ τὰ πρῶτα τοῦ στρατοῦ μάλιστα ἀξιώματα. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Θωμᾶς ἔπραξε τὸ μέγα λάθος ἐπερχόμενος ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νὰ ἀφήσῃ εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ ὄχι μόνον πολλὰ φρούρια ὑπὸ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων κατεχόμενα, ἀλλὰ καὶ δύο ὁλόκληρα θέματα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὸ τοῦ Ὀψικίου, καὶ τὸ τῶν Ἀρμενιακῶν, τῶν ὁποίων οἱ στρατηγοὶ Κατάκυλας καὶ Ὀλβιανὸς κατὰ νῶτον αὐτοῦ ἐνεργοῦντες, ἠδύναντο νὰ ἐπαγάγωσιν ἐπικινδύνους ἀντιπερισπασμούς. Τοῦτο δὲ συνέβη πρωϊμώτατα. Ὁ Ὀλβιανὸς κατεῖχε τὰ περὶ τὴν Προπόντιδα ὄρη, ὅτε ὁ Θωμᾶς ἐξέπεμψε τὸν θετὸν αὐτοῦ υἱὸν μετὰ μικροῦ στρατιωτικοῦ σώματος, ἵνα προσβάλλῃ φρούριόν τι κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην κείμενον. Ὁ νέος οὗτος προβαίνων ἀπερισκέπτως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπιτραπέντος αὐτῷ ἔργου, ἐμπίπτει εἰς ἐνέδραν ὑπὸ τοῦ Ὀλβιανοῦ παρασκευασθεῖσαν, καὶ ὁ μὲν στρατὸς αὐτοῦ καταστρέφεται, φονεύεται δὲ καὶ αὐτός, ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀποστέλλεται πρὸς τὸν Μιχαήλ, ὅστις κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ χλευαστικὴν ἀγριότητα, ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τὸ τρόπαιον πρὸς τὸν θετὸν πατέρα. Ὁ Θωμᾶς παρέλαβε τότε ἕτερον υἱὸν καὶ βοηθὸν Ἀναστάσιον τινά, (ὅστις, κατ' ἀρχὰς μοναχὸς γενόμενος, ἔπειτα ἀπέβαλε τὸ σχῆμα τοῦτο, καὶ ἠκολούθησε τὸ πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν στάδιον)· οὐδ' ἀπετράπη ὑπὸ τοῦ ἀτυχήματος ἐκείνου νὰ διαπεράσῃ εἰς Θράκην καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ φθινοπώρου τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἦτο εὐχεῖς. Παρεκτὸς τῶν δυσπορθήτων τῆς πόλεως τειχῶν, τὸ πνεῦμα τῆς ρουρᾶς ἦτο, ὡς γνωρίζομεν, ἄριστον. Τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς πολίταις, ἐξ οὗ καταφαίνεται, ὅτι οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἦσαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν. Τοῦλάχιστον ὁ Γεώργιος μοναχὸς, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο φίλος τοῦ φρονήματος τούτου, καὶ θρηνεῖ ἐπὶ τῇ θεοστυγεῖ δυσσεβείᾳ τοῦ Μιχαήλ, ἀναγκάζεται νὰ ἠμολογήσῃ ὅτι οἱ πολῖται ἠγωνίσθησαν μετὰ πολλῆς καρτερίας καὶ ἀνδρείας ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, τειχομαχοῦντες, πεζομαχοῦντες καὶ ναυμαχοῦντες. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον ὁ Μιχαήλ

ἦτο στρατηγὸς ἐπιτήδειος, καὶ ἠτύχησε· νὰ ἔχη ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ περιστάσει συναντιλήπτορα κράτιστον, τὸν γενναῖον αὐτοῦ υἱὸν Θεόφιλον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἄλυσις δι' ἧς ὁ Μιχαὴλ ἔφραξε τὸν Κερατίον κόλπον, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ἐπίθεσιν τοῦ στόλου τοῦ Θωμᾶ, ὅστις εἰσπλεύσας εἰς τὸν κόλπον, προέβη μέχρι Βλαχερνῶν, καὶ συνεπλήρωσεν οὕτω τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως· ἀλλὰ ὁ ἀποκλεισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ἄλωσιν, εἰμὴ διὰ χρόνου μακροῦ, ἕνεκα δὲ τοῦ προσεγγίζοντος χειμῶνος, ὁ Θωμᾶς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ἐφόδου ἐκπόρθησιν. Αἱ μηχαναὶ ἰσχυρῶς τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ παρεσκεύασεν ἦσαν ἀτελεῖς, διότι ὁ Θωμᾶς οὐδένα εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἐπιτήδειον μηχανικόν. Προέτι ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ ἦτο πολυάριθμος, καὶ ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τῶν ὀλίγων πλοίων τὰ ὁποῖα ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ εἰς τοὺς διαφόρους μικροὺς περὶ τὰ θαλάσσια τεῖχη λιμένας· ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του τὸ φοβερὸν ὄπλον τοῦ ὑγροῦ πυρός, τοῦ ὁποίου παντάπασιν ἐστερεῖτο ὁ τοῦ Θωμᾶ στόλος καὶ στρατός. Ὅθεν γενομένης τελευταῖον ἐφόδου κατὰ ὀκτώβριον ἢ νοέμβριον μῆνα, ἀπεκρούσθη αὕτη ὀλοσχερῶς ἀπὸ τε ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, πολλῆς ἐπιγενομένης φθορᾶς εἰς τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πλοῖα καὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης ταύτης ἐφόδου ὁ Θωμᾶς ἐνόμισε συνετὸν νὰ λύσῃ ἐπὶ τινὰς μῆνας τὴν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίαν, καὶ νὰ διαχειμάσῃ εἰς τὰς παρακειμένας πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας διένειμεν ἕξ ἐπὶ τούτῳ τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ἡ ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν ὅσας ὑπέστησαν οἱ μωαμεθανοὶ κατὰ τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν πρὸ μιᾶς περιόδου ἑκατονταετηρίδος, διότι ἐπέμενον δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν, συνετέλεσε βεβαίως οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην τοῦ ἀποστάτου. Ἀλλὰ ἡ λύσις τῆς πολιορκίας, ἔστω καὶ προσωρινή, συνεπήγαγεν ἕτερα δεινὰ ἀποτελέσματα, καθὸ δοῦσα καιρὸν εἰς τὸν Μιχαὴλ νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ πόλει νεὰς τροφὰς καὶ στρατιωτικὰς δυνάμεις, καὶ ματαιώσασα οὕτω πάντας τοὺς προηγουμένους τοῦ Θωμᾶ ἀγῶνας. Ναὶ μὲν ὁ στόλος αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ διαχειμάσῃ ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, ὥστε ἀπὸ θαλάσσης ἐξηκολούθησεν ὁ ἀποκλεισμὸς, καὶ οὗτος ὅμως ἐν μέρει μόνον, διότι ἡ παραλία τῆς Προποντίδος ἦτο ἐλευθέρα. ὥστε ὁ Μιχαὴλ ἠδυνήθη νὰ μεταβιβάσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ πλοῖα καὶ τάγματα καὶ προμηθείας. Τὰ δὲ πλοῖα οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὰ πελάγια τεῖχη λι-

μέναις ἠδυνήθησαν νὰ προσπελάσωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ Κεραιτίου, παρειαδύσαντα ἐνίσχυσαν τοὺς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος λιμενίσκους οὐδὲν ἦττον ἢ τοὺς ἔξω τοῦ κόλπου. Τότε δὲ, ὡς φαίνεται, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ οἱ στρατηγοὶ Ὀλβιανὸς καὶ Κατάκυλας μετὰ τοῦ πλείστου τῶν ὑπ' αὐτοὺς ταγμάτων· διότι μεταβίβασθέντος ἅπαντος τοῦ ἀγῶνος ἐν Θράκῃ, καὶ προκειμένου νὰ κριθῇ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιττὸν ἐλογίσθη νὰ σταθμεύωσιν αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ἐν Ἀσίᾳ. Ὄταν λοιπὸν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 823 ὁ Θωμᾶς ἐπανάλαβε τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης, καὶ ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ ἐπιχειρήσῃ ἔφοδον, ὁ Μιχαὴλ ἐξορμήσας ἐκ τῶν ἀπὸ ξηρᾶς πυλῶν, καὶ ἐκ τῶν περὶ τὰ θαλάσσια τείχη λιμένων, ὀλοσχερῶς πάλιν ἀπέκρουσε τὸ ἐπιχειρήμα τῶν πολεμίων. Καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ὁ Μιχαὴλ ἐπηγγέλλετο ἀμνηστείαν εἰς τοὺς στασιαστὰς, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἠυτομόλησαν πρὸς τὴν πόλιν ἀπὸ τε τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Πτερωτὸς, καὶ ἴσως δυσχερεστηθεὶς ἐπὶ τέλος διὰ τὴν παρὰ τῷ Θωμᾶ ὑπεροχὴν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν βαρβάρων, ἐχωρίσθη μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μοίρας ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς στάσεως, καὶ καταλαβὼν εἰς τὰ νῶτα αὐτοῦ λόφον ἐπικαιρον, διεμήνυσε τὰ πάντα εἰς τὸν βασιλέα. Καὶ κατετροπώθη μὲν καὶ ἐφονεύθη ὁ Γρηγόριος ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις διαδώσας ψευδῶς ὅτι ἐνίκησε καὶ αὐτὸν τὸν Μιχαὴλ κατώρθωσε νὰ προσαγάγῃ ἐκ τῶν λιμένων τῆς Ἑλλάδος 350 πλοῖα πολεμικὰ καὶ σιταγωγὰ, ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἐπέτυχε μετ' οὐ πολὺ νὰ κυριεύσῃ ἢ νὰ καταπυρπολήσῃ τὰ πλείστα τῶν πλοίων τούτων· ἔκτοτε δὲ θαλασσοκρατήσαντος αὐτοῦ ἡ πολιορκία ἐξηκολούθησεν ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς. Ἐνταῦθα δὲν ἔπαυσαν γενναίως ἐπιτιθέμενοι μὲν οἱ περὶ τὸν Θωμᾶν, ἀντιτασσόμενοι δὲ οἱ στρατηγοὶ Ὀλβιανὸς καὶ Κατάκυλας, ὁ μάγιστρος Χριστοφόρος, οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί, καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου· ἀλλ' ἡ ἔκβασις κατέστη πρόδηλος, διότι ἡ πολιορκία δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκημῆσῃ ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς διεξαγομένη, ἡ δὲ ἀτελέσφορος αὕτη τῆς στάσεως παράτασις ἀναγκαίως ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἐπὶ τέλος τὴν παράλυσίαν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς.

Τοιαύτην εἶχον λάβει τὰ πράγματα τροπὴν, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Μορτάγων διεβίβασεν εἰς τὸν Μιχαὴλ προτάσεις ἐπικουρίας, τὰς ὁποίας οὗτος γενναιοφρόνως ἀπεποιήθη, μὴ θέλων νὰ ἀναλάβῃ ὑπομνήσεις πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους, καὶ νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς ἀφορ-

μὴν νὰ εἰσέλθωσιν ἐντὸς τοῦ κράτους. Ὁ Μορτάγων ἐν τούτοις, ὅστις κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνος, ἵνα λαφυραγωγῆσθαι, προήλασε, καὶ τοι μὴ γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεως αὐτοῦ, μέχρι τοῦ μεγάλου ὑδραγωγείου, ἠνάγκασε τὸν Θωμᾶν νὰ ἀντιπαραταχθῇ, ἔτρεψεν αὐτὸν καὶ ἐγένετο κύριος πολλῶν αἰχμηλῶτων καὶ πραγμάτων. Ἀλλὰ ζωηρᾶς ἐτι οὔσης τῆς μνήμης τῆς περὶ Μεσημβρίαν πανωλεθρίας, οἱ Βούλγαροι ἔσπευσαν μετὰ τὴν μάχην ταύτην νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἀπαγαγόντες μὲν τὴν λείαν, μηδεμίαν δὲ ἄλλην ἀφορμὴν δυσαρρεσκείας δόντες εἰς τὸν Μιχαήλ. Μετὰ τὴν νέαν ταύτην τοῦ Θωμᾶ συμφορὰν, ἠυτομόλησαν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὰ λείψανα τοῦ στόλου· ὥστε ἄπορον εἶναι πῶς ὁ Θωμᾶς βλέπων ὀφθαλμοφανῶς ἐπικειμένην τὴν καταστροφὴν, δὲν ἐφρόντισεν ἐγκαίρως νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν Μιχαήλ, ἵνα σώσῃ τοῦλάχιστον τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ἴσως αἱ ἐπανειλημμένα περὶ ἀμνηστείας προτάσεις τοῦ Μιχαήλ δὲν περιελάμβανον τοὺς ἐκ Συρίας καὶ ἀλλαχόθεν τῆς Ἀσίας στρατολογηθέντας ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ βαρβάρους, ὁ δὲ ἐδίσταζε νὰ παραδώσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἴσως τὸ προσωπικὸν κατὰ τοῦ Μιχαήλ πάθος τοῦ Θωμᾶ ἀπέτρεπεν ἀπὸ αὐτοῦ πᾶσαν ἄλλην σκέψιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἥτταν ἦν ὑπέστη παρὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπεχείρησε νὰ ἀντιπαραταχθῇ αὐθις κατὰ τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἐτράπη εἰς φυγὴν, καὶ κατὰ μέγα μέρος παρεδόθη εἰς τὸν Μιχαήλ, δύο δὲ μικραὶ μοῖραι κατέφυγον ἢ μὲν μετὰ τοῦ Θωμᾶ εἰς Ἀδριανούπολιν, ἢ δὲ μετὰ τοῦ θετοῦ αὐτοῦ υἱοῦ εἰς Βιζύην. Ὁ Μιχαήλ ἐπολιόρησεν ἀμέσως τὰς δύο ταύτας πόλεις· καὶ ἐπειδὴ τροφαὶ ἐν αὐταῖς δὲν ὑπῆρχον, οἱ στασιασταὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ παραδώσωσι τὸν τε Θωμᾶν καὶ Ἀναστάσιον τὸν υἱὸν του, ἵνα σώσωσι τὴν ἰδίαν ζωὴν. Ἡ τιμωρία ἦν ὁ Μιχαήλ ἐν τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ ἐπέβαλεν εἰς ἀμφοτέρους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ὑπῆρξε φοβερά, διότι ἀκρωτηριάσας αὐτοὺς τοὺς τε πόδας καὶ τοὺς βραχίονας, διέταξεν ἔπειτα νὰ ἀνασκολοπισθῶσι. Λέγεται δὲ ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ ἀγωνίᾳ ὁ Θωμᾶς, ἀποβαλὼν τὴν ἀρχαίαν ἰσχυρογνωμοσύνην, ἀνεβόησεν ὁ ταλαίπωρος «ἐλέησόν με ἀληθῶς βασιλεῦ» καὶ λέγεται πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Μιχαήλ ἠθέλησε νὰ τὸν ἐρωτήσῃ ἐὰν εἶχε συνεννοήσεις μετὰ τινῶν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγιστάνων, ἀλλ' ὅτι ὁ συνετὸς πατρικίος Ἰωάννης Ἐξαβούλιος παρετήρησε τῷ βασιλεῖ, ὅτι δὲν εἶναι

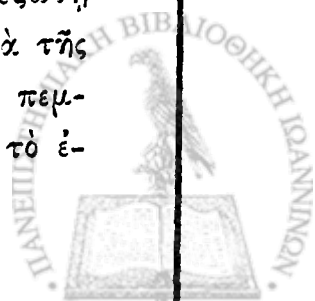
πρέπον νὰ πιστεύῃ ἐχθροῖς κατὰ φίλων, ὥστε δὲν προσετέθησαν καὶ ἄλλα θύματα εἰς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην τραγωδίαν.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς ὀλεθρίας ταύτης στάσεως, τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν ὅλην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τύχην ἀπέβησαν ἐτι σπουδαιότερα. Ἐνῶ πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπέκεινα οἱ μωαμεθανοὶ, ἕνεκα τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἄχανοῦς αὐτῶν κράτους εἰς πολλὰς δυναστείας καὶ ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων διενέξεων εἰς ἃς περιήλθον αἱ δυναστεῖαι αὐταί, οὐδεμίαν νέαν μεγάλην κολόβωσιν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπαγάγωσιν εἰς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς βασιλεῖον, ἤδη ἐλάχισται τινες αὐτῶν μοῖραι, ὠφελούμεναι ἐκ τοῦ μεταξὺ Θωμᾶ καὶ Μιχαήλ πολέμου, κατώρθωσαν νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τὸ βασιλεῖον τοῦτο τὰς δύο μεγαλητέρας καὶ ὠραιότερας αὐτοῦ νήσους, τὴν Κρήτην καὶ τὴν Σικελίαν.

Ἡ Κρήτη, ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἀλληλομαχίας, εἶχε διασώσει ἀθίκτους μέχρι τῶν χρόνων τούτων τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς κατοίκους. Λέγεται μὲν προσβληθεῖσα τῷ 623 ὑπὸ σλαυϊκῶν πλοιαρίων ἄλλ' ἐγκυτάστασις τῶν ἀλλοφύλων τούτων οὐδ' ἀναφέρεται οὐδ' ἀναφαίνεται. Τῷ 651 ἐδῆλώθη ὑπὸ τοῦ Μωαυιᾶ. Τῷ 674 διεχείμασαν ἐν Κρήτῃ δύο ἄραβες, ναύαρχοι. Πρώτην δὲ φοράν κατελήφθη ὀφιστικῶς ἐπὶ μακρὸν ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν ἀράβων ἐπὶ τῆς προϊστορηθείσης μεγάλης στάσεως τοῦ Θωμᾶ. Ἡ ἱστορία τῆς ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν κατακτῆσεως τῆς Κρήτης, ἢ, ὅπως οὗτοι διαστρέφοντες κατὰ τὸ σῆθηδες τὸ ὄνομα τῆς νήσου ταύτης ἔλεγον αὐτήν, τῆς «Ἀκρίτας», καὶ αἱ περιπέτειαι τῆς δυναστείας τῶν Ἀβουχαβζίων, ἧτις ἔκτοτε ἤρξε τῆς νήσου ταύτης ἐπὶ 138 ἔτη μέχρι τοῦ 961, ὅτε αὕτη ἀνεκτήθη πάλιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, εἶναι ἄχρι τοῦδε ἀτελέστατα γνωσταί. Τὸ βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐν ἔτει 823 ἐνῶ ἡ ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος δύναμις ἐπλεεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ παραγγελίαν τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ, ἐγένετο ὑπὸ μωαμεθανῶν τυχοδιωκτῶν ἐξ Ἰσπανίας κατ' ἀρχὰς ὀρμηθέντων, ἡ πρώτη ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀπόβασις, ἡ ἐπαγαγοῦσα ἐντὸς ὀλίγου τὴν ὅλοσχερῆ αὐτῆς δούλωσιν. Τοὺς τυχοδιώκτας τούτους ἤγεν ὁ Ἀβού-Χαφς-Ὀμάρ Α' (Ἀπόχαψις κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρονογράφους), ὅστις γεννηθεὶς οὐ μακρὰν τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ Κορδύβης, εἶχε πρὸ τινῶν ἐνιαυτῶν στασιάζσει κατὰ τῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ δυναστείας τῶν Ὀμμεϊάδων, καὶ

ἐξωσθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἐτρέπη περὶ τὸ 815 μετὰ τινος μοίρας Ἀνδalousίων πειρατῶν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ 8 ἔτη διετέλεσε λαφυραγωγῶν τὴν πλουσίαν ταύτην χώραν, ἤρπασεν ἔπειτα τῷ 823 τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ ιδρύσῃ ἐν Κρήτῃ ἰδίαν δυναστείαν. Ἐπὶ τὴν νῆσον ταύτην ἐπέπλευσε μετὰ 40 πλοίων, καὶ ἐγένετο κύριος ἐντὸς ὀλίγου ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων, θανατώσας μὲν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κύριλλον, μὴ πεισθέντα νὰ ἐξομῶσῃ, τοὺς δὲ κατοίκους τοσοῦτον πιέσας περὶ τὴν πέλεσιν τοῦ πατρῖου δόγματος, ὥστε ὅτε μετὰ 138 ἔτη ἀνεκτῆθη ἡ νῆσος, ἀμυδρὰ ἐν αὐτῇ ὑπελείποντο χριστιανισμοῦ ἕλη. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ μόλις ἀνακύψας ὅπως οὖν ἀπὸ τῶν ἄλλων συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγεν εἰς τὸ κράτος ἡ τοῦ Θωμᾶ στάσις, ἐπεμψε τῷ 825 κατὰ τῶν ἐν Κρήτῃ μωαμεθανῶν τὸν στρατηγὸν Φωτεινόν, ὅστις ὀρμώμενος ἀπὸ τοῦ νησιδίου τῆς Δίας, ὅπερ, παρακείμενον εἰς τὴν μεγάλην νῆσον, εἶχε παραμείνει εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν, ἐπεχείρησε νὰ προσβάλλῃ τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἠττήθη κατὰ κράτος. Τότε ὁ Μιχαὴλ ἐξάπέστειλεν εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρριωτῶν Κρατερὸν, μετὰ 70 πλοίων, καὶ ἱκανῆς ἀνδρῶν δυνάμεως. Ὁ Κρατερὸς κατ' ἀρχὰς ἐνίκησεν ἐκ παρατάξεως τοὺς μωαμεθανοὺς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον καταληφθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἀδοκῆτως, κατετροπώθη ὡσαύτως ὀλοσχερῶς. Διὰ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων κατορθωμάτων ἐξησφαλίσθη ἡ ἐπὶ τῆς Κρήτης κυριαρχία τῶν μωαμεθανῶν, ὁ δὲ Ὀμάρ καλέσας αὐτόθι ἐξ Ἰσπανίας, ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Συρίας ἀποίκους ἰδρύσεν οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Χάρακος νέαν πρωτεύουσαν, ἣν ὠνόμασε Χάνδακα (Χανδάκ), ἐξ ἧς παρήχθη τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων δοθὲν τῇ νήσῳ ὄνομα Κανδία. Καὶ οὐ μόνον τῆς μεγάλης ταύτης νήσου ἐγένοντο κύριοι οἱ μωαμεθανοὶ, ἀλλ' ἐπεχείρησαν ἐκεῖθεν ἀδιακόπους τῶν ἄλλων νήσων ἠλώσεις, ὥστε ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἠναγκάσθη νὰ ἐξαποστείλῃ κατ' αὐτῶν νέαν στρατεῖαν ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ὠροῦφαν. Ἴνα δὲ ἐμψυχώσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ διαταχθεῖσαν στρατολογίαν, διέταξε νὰ δοθῶσιν εἰς ἕκαστον στρατιώτην καὶ ναύτην ἀνά 40 χρυσᾶ νομίσματα, ἧτοι 600 δραχμαὶ, δι' ὃ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν καὶ ταύτης τῆς ἐπιχειρήσεως ἐπινομάσθησαν οἱ ἐπανακάμφαντες οὗτοι ἀγωνισταὶ χλευαστικῶς τεσσαρακοιτάριοι. Τῷ ὄντι ὁ Ὠροῦφας ηὐτύχησε μὲν νὰ ἐξώσῃ ἀπὸ τῶν ἄλλων νήσων τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ὅτε ἐπετέθη κατὰ τῆς Κρήτης αὐτῆς, ἠττήθη ὅπως καὶ οἱ δύο προλαβόντως ἐπὶ τούτῳ πεμφθέντες στρατηγοί. Ἐν τούτοις δὲν ἀπέβη ὅλως ἀτελέσφορον τὸ ἐ-

πιχείρημα τοῦ Ὠροῦφα, διότι ἐπὶ δύο ἔτη δὲν ἠκούσθησαν πλέον νέαι τῶν μωαμεθανῶν ἐπιδρομαί, περιορισθέντων εἰς μόνην τὴν Κρήτην, Μόλις δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ 829 ἤδη βασιλεύσαντος τοῦ Θεοφίλου. βλέπομεν αὐτοὺς αὖθις ἐπιτεθέντας κατὰ τῆς Θράκης, ἀλλὰ τότε ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ θέματος τούτου Κωνσταντίνου Κοντομύττου.

Συγχρόνως ἐδῆλώθη καὶ ἐκυριεύθη ἡ Σικελία, ἂν ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν, κατὰ μέγα μέρος, ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Οἱ Ἀγλαβῖται τῆς Ἀφρικῆς, οἱ καὶ πρότερον πολλάκις ἐπιστρατεύσαντες κατὰ τε τῆς νήσου ἐκείνης καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, ὠφελήεντες ὡσαύτως ἐκ τοῦ μεταξὺ Μιχαὴλ καὶ Θωμᾶ ἀγῶνος, ἐπεφάνησαν αὖθις εἰς τὰ παράλια ταῦτα. Πολλοὶ τῶν χρονογράφων ἱστοροῦσιν ὅτι Εὐφήμιός τις, τουρμάρχης ἐν Σικελίᾳ διατελῶν, εἶχεν ἀπαγάγει μοναχὴν, καὶ φοβούμενος μήπως τιμωρηθῆ, ἔνεκα τούτου, ἐκάλεσε τοὺς ἄρχοντας εἰς τὴν νῆσον. Ἀλλὰ τὸ μυθικῶς ὁπωσοῦν διεσκευασμένον τοῦτο διήγημα δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γενεσίου, ἐκ δὲ τῶν Σικελικῶν πηγῶν συναγεται μᾶλλον ὅτι ὁ Εὐφήμιος, Συρακούσιος ὢν ἐπιφανῆς, εἴτε ἔγῃμε, εἴτε δὲν ἔγῃμε μοναχὴν, ἀνέλαβεν ἐπὶ Μιχαὴλ τὴν ἡγεμονίαν στάσεως, τῶν Σικελῶν δυσαρρστηθέντων ἔνεκα διαταγμάτων τινῶν τοῦ βασιλέως, ἐκδοθέντων ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ μαγίστρου ἢ πρωθυπουργοῦ. Τούτου ἔνεκα λέγεται, ὅτι ἀναγγεληθείσης τῆς στάσεως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ, ὅστις ἠγάπα νὰ παίζῃ περὶ τὰ σπουδαιότερα πράγματα, καὶ νὰ ἐμπαίζῃ τοὺς περὶ αὐτὸν, εἶπε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν αὐτοῦ «Συγχαίρω σοι, Μάγιστρε, ὅτι ἡ Σικελία ἐμούλτευσεν» ἦτοι ἐστασίασεν. Ὁ δὲ καταπλαγεὶς καὶ προσβληθεὶς ἔνεκα τοῦ ἀκαίρου τῇ ἀληθείᾳ ἀστεϊσμοῦ αὐτοῦ, πρὸς μὲν τὸν βασιλέα ἀπήνητησεν ἐμβριθῶς « τοῦτο ξένον χαρᾶς ἐστὶ, δέσποτα.» Ἐπειτα δὲ ὑποχωρήσας μικρὸν, καὶ στραφεὶς πρὸς ἓνα τῶν μεγιστάνων προσέθηκεν·

« Ἀρχὴ κακῶν γε πεσεῖται τῇ χθονὶ

Ὅταν κατάρξῃ τῆς Βαβυλῶνος δ'ράκων

Δύσγλωσπος ἄρῃην καὶ φιλόχρυσος λίαν·

ὅπερ ἐλέγετο ὅτι ἦτο χρησμὸς πρὸ καιροῦ περὶ Μιχαὴλ ῥηθείς.

Ὅπως δὴποτε οἱ Συρακούσιοι ἐπανεστήσαν ὁμοθυμαδὸν, ἐφόνευσαν τὸν πατρίκιον Γρηγορᾶν, καὶ ἀνηγόρευσαν πιθανῶς τὸν Εὐφήμιον ἡγεμόνα. Ὁ Μιχαὴλ ὅστις εἶχεν ἀνά χειρας τὸν Κρητικὸν πόλεμον, ἐπεμψεν οὐχ ἠττον τῷ 826 κατὰ τῶν στασιαστῶν τούτων τὸν στρατη-

γὸν Φωτεινὸν, ὅστις εὐτυχέστερος ἀναδειχθεὶς ἐνταῦθα, ἤ κατὰ τὴν ἐπὶ Κρήτης στρατείαν τοῦ προηγουμένου ἔτους, καθυπέταξε τὴν Σικελίαν καὶ ἰδίως τὴν τῶν Συρακουσῶν πόλιν· καὶ τότε ὁ Εὐφρήμιος καταφυγὼν πρὸς τοὺς Ἀγλαβίτας μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν παιδῶν, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν μωαμεθανῶν. Οἱ Ἀγλαβίται ἐπῆλθον τῷ ὄντι τῷ 827 μετὰ ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως ἀξιολόγου ἐπὶ τὰς Συρακούσας, καὶ ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς, ἣν ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν ἐν τῷ μεταξύ συμβάντα θάνατον τοῦ Εὐφρημίου. Οἱ πολιορκούμενοι, βλέποντες ὅτι κινδυνεύουσι, κατέπεισαν τοὺς μωαμεθανοὺς νὰ ἀπέλθωσι διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς καταβολῆς 50 χιλιάδων χρυσῶν, ἧτοι 750.000 δραχμῶν. Ἀλλ' ἅμα ὡς ἀπέθανεν ὁ Μιχαήλ ἐπανέλαβον τὰς ἐπιδρομὰς, ἐκυρίευσαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν Μεσσήνην καὶ τὸ Πάνορμον, καὶ δὲν ἔπαυσαν ἕκτοτε ἐξαπλούμενοι εἰς τὴν λοιπὴν νῆσον, ἐν ἧ ἴσως αἱ Συράκουσαι ἀντέστησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον.

Ἐπὶ τέλους ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεταξύ Θωμᾶ καὶ Μιχαήλ πολέμου ἀπέστησαν οἱ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Δαλματίας ζουπάνοι διαφόρων σλαυϊκῶν φυλῶν, τὸ δὲ χεῖριστον συναπέστησαν καὶ αἱ παράλια τῆς γῶρας ἐκείνης πόλεις, αἵτινες ἦσαν μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἐλληνικαί. Οὐδ' ἐπεχείρησεν ὁ Μιχαήλ νὰ καθυποτάξῃ τὰς πόλεις καὶ τοὺς Σλαύους τῆς Δαλματίας, ἧτις μόλις μετὰ 50 περίπου ἔτη ἀνεγνώρισεν αὐτῆς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα.

Ἐν τῷ μέσῳ τριούτων συμφορῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, διήρχειτο ἡ τοῦ Μιχαήλ βασιλεία. Καὶ ὡς ἂν μὴ ἤρκουν τὰ δεινὰ ταῦτα, ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχε συγχρόνως νὰ παλαίσῃ πρὸς τὰς μεταξύ τῶν εἰκονοφίλων καὶ εἰκονομάχων ἐριθίας. Εἶδομεν ὅτι ἡ χαρὰ τὴν ὁποίαν ἠσθάνθησαν οἱ πρῶτοι ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἀνακλήσεως αὐτῶν δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὅτε προσῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα, ἵνα δηλώσῃ ὅτι οἱ περὶ αὐτὸν δὲν δύνανται νὰ συνέλθωσι μετὰ αἰρετικῶν εἰς σύνοδον, ἐτόλμησε πρὸς τούτους νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ ἐκκλησίαι ἀπὸ τῆς ἀντιπάλου μερίδος, καὶ νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτούς. Ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν ὅτι ὡς στρατιωτικὸς οὐδέποτε προσεκύνησεν εἰκόνα, οὐδ' ἐπιτρέπει τοιοῦτό τι ἐν τῇ βασιλευσίᾳ, ὅτι ὅμως ἐπαινεῖ τὸν Θεόδωρον καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ ἐπὶ τῇ αὐτῶν εὐσταθείᾳ, καὶ συγχωρεῖ νὰ διατηρήσωσιν ὅσας εἰ-

κόννας θέλωσιν, οὐχὶ ὁμῶς καὶ δημοσίᾳ νὰ τὰς προσκυνῶσιν, οὐδὲ νὰ συζητῶσι περὶ αὐτῶν, προσθεῖς ὅτι ἐὰν δὲν σιωπήσωσι, πρέπει νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς πρωτεύουσας. Τῷ ὄντι ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ Στουδίται ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀντικρῦ ἄσιανὴν παρχλίαν, καὶ ἔμειναν ἐκεῖ ἀνενόχλητοι, ἐνόσω διετέλουν ἡσυχοί, ἕτεροι δὲ μοναχῶν ἠναγκάσθησαν διὰ τῆς βίας νὰ ρυθμίσωσι τὸ πολίτευμα αὐτῶν κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Ὁ Θεόδωρος ἐνόμισε συνετὸν νὰ σιωπήσῃ ἐπὶ τινὰ χρόνον, καὶ ἔπαυσε γράφων πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ διεγερτικὰς ἐπιστολάς. Ὁταν ἔπειτα ὁ Θωμᾶς ἐπλησίωσεν εἰς τὴν πόλιν, ὁ Θεόδωρος ἐγένετο δεκτὸς εἰς αὐτήν, ὁ δὲ Μιχαήλ μὴ θέλων νὰ προσθέσῃ εἰς τὸν ἐξωθεν κίνδυνον ἐσωτερικὰς ἐριδας, ἀνέθηκεν εἰς τὸν τότε Σακελλάριον, ἡτοίμα τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν, τὴν ἐντολὴν τοῦ νὰ ἐπαγάγῃ συμβιβασμὸν τινὰ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Σακελλάριον διαλαμβάνουσαν ὅτι ὁ Μιχαήλ πολιτεύεται ἤδη ὅπως εἶχε πολιτευθῆ ὁ Λέων, ὅτι ἀναμιγνύεται εἰς πράγματα ἀλλότρια τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, καὶ ὅτι ἡ λύσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων προσήκει εἰς τοὺς πατριάρχας, ὧν πρῶτιστον πάντων καὶ κορυφὴν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ ἔλεγεν, ὡς καὶ ἄλλοτε, τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, εἰς ὃν ἐπὶ τέλος προέτεινε νὰ ἀνατεθῆ ἡ ὀριστικὴ ρύθμισις τῆς προκειμένης δυσχερείας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Μιχαήλ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀκούσῃ τοιαύτας προτάσεις, καὶ πρὸ πάντων τὴν πρότασιν τοῦ νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης τὴν τύχην τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ μοναρχίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ κατεβλήθη ἡ τοῦ Θωμᾶ στάσις, καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοδώρου ἀπέβησαν ὀλιγώτερον ἐπικίνδυναι, ὁ βασιλεὺς πάλιν ἐντελῶς ἀδιαφόρησε πρὸς τὴν μερίδα ταύτην. Ὁ δὲ Θεόδωρος εἴτε οἰκοθεν, εἴτε βιασθεῖς, ἐγκατέλιπεν αὐθις τὴν βασιλεύουσαν ταύτην καὶ ἀπῆλθεν εἰς μίαν τῶν νήσων, ὅπου διατρίβων, ἐπανάλαβε τὰς ἐγκυκλίους αὐτοῦ ἐπιστολάς, προτρέπων πάντας τοὺς ὑμόφρονας νὰ ἐμμένωσι πιστοὶ εἰς τὸ δόγμα αὐτῶν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ εἶχεν ἀλληλογραφίαν καὶ μετὰ τῆς χήρας τοῦ Λέοντος Θεοδοσίας, δι' ἧς ἐπληροφορεῖτο περὶ πάντων, καὶ ἦν ἐνίσχυεν εἰς τὴν πρὸς τὰς εἰκόνας ἀφοσίωσιν αὐτῆς. Ὁ βασιλεὺς, μαθὼν τὰ ἐνεργούμενα, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἀλληλογραφία αὕτη ἀντιβαίνει εἰς τοὺς κειμένους πολιτικούς νόμους, εἰς ὃν ὁ Θεόδωρος ἀπήντησε διὰ μακρᾶς πρὸς τὸν Μιχαήλ καὶ τὸν υἱὸν του Θεόφιλον ἐπιστολῆς, δι' ἧς ἐζήτηι πάλιν νὰ

δικαιολογήσῃ τὸ ἴδιον φρόνημα, παρατιθέμενος πολλὰ χωρία τῶν γραφῶν, τὰ ὅποια, ἢ οὐδὲν ἀπεδείκνυον, ἢ παρερμηνεύοντο ὑπ' αὐτοῦ. Τότε ὁ Μιχαήλ βλέπων ὅτι δὲν δύναται νὰ μεταπείσῃ τὸν ἄνθρωπον, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ οἴκοθεν τὴν κατάπαυσιν τῆς ταραχῆς ἣν οὗτος ὑπέτρεφεν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ ἐκτὸς τοῦ κράτους ἰσχυρὸν ἐπὶ τούτῳ σύμμαχον.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Φράγκοι, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, δὲν ἀπεδέχοντο τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ἐν ἔτει 790 ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχε παραγγείλει τὴν σύνταξιν συγγραφῆς (libri Carolini) ἀναιρετικῆς τῶν ἐν τῇ ἐβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ δογματισθέντων καὶ ὀρισθέντων, καὶ μηδὲως εὐχαριστηθεὶς ἐκ τῆς εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀπαντήσεως τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ, συνεκάλεσεν ἐν Φραγκοφορτίῳ τῷ 794 σύνοδον, ἐν ἣ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς ἀγγλικῆς ἐκκλησίας, ἀπεδοκίμασε τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ὅθεν ὁ Μιχαήλ Β' ἤλπισε νὰ ἐπενεργήσῃ διὰ τῶν Φράγκων εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πάπα, καὶ νὰ καταπείσῃ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης νὰ παύσῃ, παρέχων προστασίαν καὶ συνδρομὴν εἰς τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων. Αἱ πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις ὑπῆρξαν ἀπὸ τίνος χρόνου, ἂν ὄχι ἀδιάκοποι, ὅπως οὖν ὅμως συχναί, ὡς γνωρίζομεν ἤδη. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Α' ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὁ ἰσχυρὸς οὗτος τῆς Δύσεως δυνάστης εἶχε πέμψει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν, ἣτις παρευρέθη εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Μιχαήλ Α' καὶ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Λέοντος Ε'. Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα ἀποστείλῃ πρὸς τοὺς Φράγκους ἄλλην πάλιν πρεσβείαν ἐπιτετραμμένην νὰ συνομολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς συνθήκην κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τοὺς πρέσβεις τούτους ὑπεδέξατο οὐχὶ πλέον ὁ Κάρολος ὁ μέγας, ἀλλ' ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῷ 814 υἱὸς αὐτοῦ Λουδοβῆκος ὁ Εὐσεβῆς, ὅστις ἤκουσε προθύμως τὰ προτεινόμενα καὶ ἐπέμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεσταλμένους ἵνα διαπραγματευθῶσι μετὰ τοῦ Λέοντος. Ἄλλ' ἡ διαπραγματεύσις αὕτη εἰς οὐδὲν ἀπέληξεν ὀριστικὸν ἀποτέλεσμα, τὸ μὲν διότι τῷ 815 ὁ Λέων ἀπηλλάγη τῶν Βουλγάρων, τὸ δὲ διότι ὁ Λουδοβῆκος πολὺ ἀπεῖχε τῆς τοῦ πατρὸς δραστηριότητος, περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, κλίνων μᾶλλον πρὸς ἔργα εὐσεβῆ, ἐξ ὧν καὶ ἀπεδόθη αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον. Ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ Μιχαήλ Β' ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τῷ 824 νέαν πρεσβείαν κομίζουσαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λου-

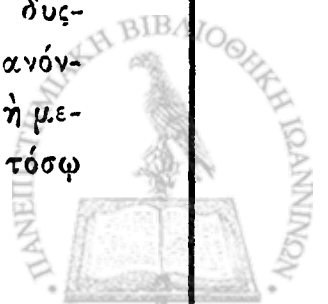

δοβικὸν καὶ δῶρα πλούσια πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς τὸν πάπαν. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐκείνῃ ὁ Μιχαήλ διηγεῖται τὰ τῆς στάσεως τοῦ Θωμᾶ, ἧς ἔνεκα δὲν ἠυκαίρησεν, ὡς ἔλεγε, νὰ ἀναγγείλῃ ἐπισήμως εἰς τὸν δυνάστην τῆς Δύσεως ἐπὶ τετραετίαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του. Ἐπειτα δὲ ἐρχόμενος εἰς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ μεταβάλλων τρίτην φορὰν γνώμην περὶ αὐτοῦ, ἀξιοῖ ὅτι δὲν προαίρεται νὰ καταργήσῃ ἐντελῶς τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ μόνον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀπὸ τοῦ κατωτέρου τῶν ἐκκλησιῶν χώρου, ἵνα ἀποτρέψῃ πᾶσαν κατάχρησιν. Ἀποφαινέται τὰς κατὰ τῶν εἰκόνων συνόδους ἀπλῶς τοπικὰς, οὐδόλως μνημονεύει τῆς ἐν Νικαίᾳ Β' συνόδου, ἀσπάζεται τὰς ἕξ πρώτας, καὶ ἐκτίθησιν ὁμολογίαν πίστεως συνάδουσαν, καθ' ὅλου εἰπεῖν, πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Φράγκων πρεσβευόμενα, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐρχόμενος εἰς τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐπιστολῆς παρακαλεῖ τὸν Λουδοβικὸν νὰ προτρέψῃ τὸν πάπαν νὰ μὴ ἀποδέχεται μὲν εἰς Ῥώμην ὅλους τοὺς αὐτόθι προσφεύγοντας ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰκονολάτρας, νὰ συνκινήσῃ δὲ εἰς συμβιβασμὸν τινα ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἡ πρεσβεία, καὶ τοὶ ἀναχωρήσασα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ ἀπρίλιον μῆνα, δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν φραγκικὴν αὐλὴν εἰμὴ κατὰ ὀκτώβριον, καὶ ἠναγκάσθη νὰ περιμείνῃ αὐτόθι τὸν εἰς ἐκστρατείαν τινα ἀπησχολημένον Λουδοβικὸν μέχρι τοῦ ἐπομένου μηνός, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων ἐκάλεσε περὶ ἑαυτὸν τὸν κληρὸν αὐτοῦ, ἀφοῦ ἀνήγγειλε τὸ γεγονός καὶ εἰς τὸν πάπαν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους 825 συνήλθον οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῶν ἐν Παρισίοις ἀνακτόρων, ἐπεκύρωσαν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Φραγκοφορτίῳ συνόδου, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐδογματίσαν καὶ πλειότερα τῶν ὅσα ἐζήτηι ὁ Μιχαήλ, διότι οὐδεμίαν ἀπεδέχοντο προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, εἴτε δουλεία, εἴτε λατρεία ἤθελεν αὕτη ὀνομασθῆ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἀπεδοκίμασαν τοὺς ἰδίως καλουμένους εἰκονομάχους, ἀφ' ὧν ἔλεγε καὶ ὁ Μιχαήλ ἑαυτὸν ἀποκεχωρισμένον ἐν τῇ πρὸς τὸν Λουδοβικὸν ἐπιστολῇ, προσθέντες ὅτι τιμῶσι τὸν σταυρὸν ὡς σύμβολον τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ τελεσθείσης σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἔφερον πικρῶς τὴν διὰ τῶν εἰκόνων ἀσκουμένην εἰδωλολατρείαν, ἔφεγον τὴν τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ ἐπιστολὴν πρὸς τε τὴν Β' ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, καὶ πρὸς τὴν Εἰρήνην, ἔφεγον αὐτὴν ταύτην τὴν σύνοδον, καὶ ἐπὶ τέλος διεβίβασαν εἰς τὸν Λουδοβικὸν ἐπιστολὴν παρακαλέσαντες νὰ πέμψῃ αὐτὴν εἰς τὸν πάπαν Εὐγένιον, ἵνα οὗτος γράψῃ κατὰ τὴν αὐτῆς ἔννοιαν πρὸς

τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Λουδοβίκος εὐρών ταῦτα πάντα συνετῶς, καὶ πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δοξασίας συνάδοντα, ἐξάπέστειλεν ἄμέσως τρεῖς ἐκ τῶν ἐπισκόπων, τοὺς πολεμιωτάτους τῶν εἰκόνων ἀναδειχθέντας, πρὸς τὸν πάπαν, ἵνα ἀπαιτήσωσιν ἐπιμόνως παρ' αὐτοῦ νὰ διὰ βιβιάση εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς τὴν προταθεῖσαν ἐπιστολὴν καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας κατὰ τὴν ἔννοιαν αὐτῆς. Ἐν τούτοις ἐσύστησε πολὺ εἰς τοὺς πρέσβεις, τῶν ὁποίων ἐγίνωσκε τὴν κατὰ τῶν εἰκόνων καταφορὰν, νὰ πολιτευθῶσι πρὸς τὸν πάπαν πράως, ἵνα μὴ προκαλέσωσιν ἀνεπανόρθωτον ἀντίστασιν ἐκ μέρους αὐτοῦ. Ὁ πάπας δὲν ἐτόλμησε μὲν νὰ ἀποδοκιμάσῃ ἀναφανδὸν τὸν Λουδοβίκον καὶ τὸν κληρὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως ἀπέφυγε τὴν ἀποστολὴν τοῦ ζητουμένου γράμματος, καὶ ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ ἐξερράγησαν ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ταραχαὶ. ἀπετράπη ἀλλαχοῦ ἢ τῶν Φράγκων προσοχὴ, καὶ ἐματαιώθη οὕτως ἢ τοῦ Μιχαήλ Β' διαπραγματεύσεις. Τὸ δὲ ζήτημα τῶν εἰκόνων παρέμεινε παρ' ἡμῖν εἰς πληρεστάτην ἀναρχίαν. Οὐδεὶς ἤξευρεν ἀκριβῶς τί ἰσχύει καὶ τί δὲν ἰσχύει περὶ αὐτοῦ, οὐδὲ μέχρι τίνος βαθμοῦ ἐπετρέπετο ἢ δὲν ἐπετρέπετο ἡ ἀνάρτησις αὐτῶν καὶ προσκύνησις· διότι ὁ Μιχαήλ ἀφοῦ εἶπεν ὅτι ἐκποδῶν ἔστωσαν αἱ ὑπὲρ καὶ κατὰ εἰκόνων σύνοδοι, χωρὶς νὰ ὀρίσῃ ἂν προέκειτο νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐπὶ Λέοντος Γ' ἢ τὴν πρὸ αὐτοῦ κατάστασιν μετ' οὐ πολὺ ἀπεφάνητο ὅτι ἰσχύουσιν αἱ σύνοδοι αὗται, εἰς τρόπον ὅμως ὥστε ἕκαστος νὰ δοξάζῃ κατ' ἰδίαν ὅ,τι βούλεται, μὴ ταραττων τὴν κοινὴν εἰρήνην, καὶ τελευταῖον ἔγραψε πρὸς τοὺς Φράγκους ὅτι ἐπέτρεπε τὴν ἐν ὑψηλοτέρῳ χώρῳ τῆς ἐκκλησίας ἀνάρτησιν.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Μιχαήλ Β' ἀπηλλάγη τῶν δύο κυριωτάτων αὐτοῦ ἀντιπάλων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Τῇ 11 νοεμβρίου 826 ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν 67 ἐτῶν ὁ πολυπράγμων Θεόδωρος Στουδίτης, δν διεδέξατο, ὡς ἡγούμενος τῆς πολυθρυλήτου ταύτης μονῆς, ὁ ἀγαπητὸς αὐτοῦ μαθητὴς Ναυκράτιος. Τῇ δὲ 2 ἰουνίου 828 ἐτελεύτησεν ὁ κηλὸς κἀγαθὸς Νικηφόρος, ὅστις, ἂν εἶχε δύναμιν θελήσεως ἀνάλογον τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριοπαθείας αὐτοῦ, ἠδύνατο μόνος ἴσως νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν ἡμῶν ἀπὸ τῶν δυσχερειῶν ὑφ' ὧν δὲν ἔπαυσαν κατατρυχόμεναι. Διότι καὶ τοὶ ἀποθανόντων τῶν ἀνδρῶν τούτων αἱ δυσχερεῖαι ἐξηκολούθησαν· ἡ κληρικὴ μερὶς ἀνέδειξε νέους προμάχους, οἵτινες ἐπέμενον ἀνταγωνιζόμενοι τόσῳ

μᾶλλον ἐπιμονώτερον, ὅτε ὁ Μιχαήλ εἶχε δώσει εἰς αὐτοὺς εὐπρόσωπον αἰτίαν κατακρίσεως. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης αὐτοῦ γυναικὸς ὁ βασιλεὺς συνεζεύχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 823 τὴν θυγατέρα τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', τοῦ υἱοῦ τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Εὐφροσύνην. Τὸ ἄτοπον τοῦ γάμου τούτου δὲν ἦτο, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀπεθόκιμαζε τὸν δεύτερον γάμον, διότι οἱ ἀστικοὶ νόμοι ἐπέτρεπον καὶ τὸν β' καὶ τὸν γ' ὅπως ἄχρι τοῦδε· ὅθεν οὐδεὶς σπουδαῖος ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ κατακρίνη τὸν βασιλέα διότι ἐτέλεσε β' γάμον, ἀλλὰ τὸ ἄτοπον ἦτο ὅτι ἡ Εὐφροσύνη εἶχεν ἀσπασθῆ τὸν μοναχικὸν βίον, ἡ δὲ παρ' αὐτοῦ ἐκλογή τῆς μοναχῆς ταύτης ὡς συζύγου, παρεβίαζε τῷ ὄντι σκανδαλωδῶς οὐ μόνον τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνας, ἀλλὰ καὶ τὰς κοινοτέρας θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Τοῦτο αἰσθανόμενος ὁ βασιλεὺς εἶχε φροντίσει ὥστε ἡ Σύγκλητος οὐχὶ μόνον νὰ παρακαλέσῃ, ἀλλὰ καὶ δι' ἀπειλῶν νὰ βιάσῃ αὐτὸν εἰς ἐπιτέλεσιν τοῦ β' τούτου γάμου, ὅπερ ὁμως δὲν ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐντεῦθεν προκύψασαν εἰς τὰ πνεύματα ταραχὴν.

Μὴ λησμονήσωμεν ἐπὶ τέλους νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Μιχαήλ Β' ἀπῆλλαξε τοῦ λεγομένου καπνικοῦ, ὅστις ἦτο εἶδος φόρου ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν, καθ' ὀλοκληρίαν τὰ θέματα τοῦ ὀψικίου καὶ τῶν ἀρμενιακῶν, τὰ τοσοῦτον πιστὰ εἰς αὐτὸν μείναντα ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Θωμᾶ, κατὰ τὸ ἡμισυ δὲ πάντα τὰ λοιπὰ θέματα. Καθ' ἑαυτὸν ὁ φόρος οὗτος δὲν ἦτο βαρὺς, διότι πᾶσα οἰκία ἐπλήρωνε πρότερον δύο μιλιάρισια, ἦτοι τὸ ἕκτον τοῦ χρυσοῦ, ἰσοδυναμοῦν πρὸς δραχμὰς δύο καὶ ἡμίσειαν, ἥδη δὲ εἰς τὰ θέματα ὅπου διετηρήθη ὁ φόρος, πᾶσα οἰκία κατέβαλλε τὸ ἡμισυ τοῦ ποσοῦ τούτου, ὅπερ δὲν ἦτο βεβαίως πολὺ. Ἀλλὰ εἴτε διὰ τὴν συνδρομὴν τῶν ἄλλων φόρων, εἴτε διὰ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως, τὸ καπνικὸν ἐλογίζετο πάντοτε ἐπαχθές. Πλὴν τούτου ὁ Μιχαήλ ἐφρόντισε περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως πολλῶν καταστραφεισῶν πόλεων, καὶ περὶ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς πολλὰ παθούσης βιομηχανίας. Βασιλεύσας δὲ ἐπὶ 8 ἔτη καὶ μῆνας 9 ἀπέβίωσε τῷ 829 καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν υἱὸν Θεόφιλον, πρὸ πολλοῦ συμβασιλέα ἀνακηρυχθέντα.

Ὁ Θεόφιλος ἐξεκαιδεύθη, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ· καὶ ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος εἶναι τὸ κάλλιστον μαρτύριον τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἀγδρός τούτου, περὶ οὗ τοσαύτας φλυαρίας ἀναγινώσκομεν ἐν τοῖς σωζομένοις χρονογράφοις. Ἡ περὶ τὰ πράγ-

μικτα δεξιότης τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ γίνεται πρόδηλος ἐκ τοῦ ὅτι, ἀφοῦ διετέλεσε κυριώτατος τοῦ Λέοντος Ε' σύμβουλος, διετήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ τε Μιχαήλ τοῦ Β' καὶ ἐπὶ Θεοφίλου, διεξαγαγὼν μὲν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅλας τὰς συζητήσεις τῶν συνόδων, ὑπερμαχήσας δὲ μετὰ δεξιότητος, πολυμαθείας καὶ εὐγλωττίας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, δι' ἧς καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀντιπάλοις ὑποφαίνονται ἔχνη τινὰ εὐλαθείας πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνδρός. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλλῃ τὸν φύσει ὀξύτατον χαρακτήρα τοῦ Θεοφίλου, ἀλλὰ ἐχειραγώγησεν ἐπιτηδείως τὴν ὀξύτητα ταύτην. Αὐτὸς ἰδίως ἐδίδαξε τὸν Θεόφιλον ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πρώτη τοῦ κυβερνήτου ἀρετὴ, καὶ κατώρθωσεν ὥστε ὁ μαθητὴς αὐτοῦ οὐδέποτε ἐν γνώσει νὰ παρεκκλίνῃ τοῦ καθήκοντος τούτου δι' ἅπαντος τοῦ βίου, ἂν καὶ ἡ δικαιοσύνη αὕτη, διὰ τὸν συνδυασμὸν αὐτῆς ἀφ' ἐνὸς μὲν μετὰ χαρακτῆρος ἀποτόμου, ἀφ' ἐτέρου δὲ μετὰ ἐξουσίας ἀπολύτου, ὑπῆρξεν ἐνίοτε πέραν τοῦ μετρίου αὐστηρὰ καὶ αὐτογνώμων. Αὐτὸς ὡσαύτως ἐξήγειρε τὸν ἔρωτα τοῦ νέου τούτου πρὸς τὴν θύραθεν παιδείαν, καὶ πρὸς τὴν καλὴν τέχνην, ἧτις ἤκμασεν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὅσον οὐδέποτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, παραγαγοῦσα ἔργα ἀξιόλογα ἀρχιτεκτονικῆς, ἀγαλματοποιίας, ζωγραφικῆς καὶ μάλιστα μηχανικῆς.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ μιᾶς τῶν πρώτων τοῦ Θεοφίλου πράξεων, περὶ τῆς διὰ θανατικῆς ποινῆς τιμωρίας τῶν δολοφόνων τοῦ Λέοντος Ε'. Ἡ πράξις αὕτη, ὅπως ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἱστορεῖται, ἔχει βεβαίως ἐν τῇ φοβερᾷ αὐτῆς δικαιοσύνῃ ἀγριότητά τινὰ ἀξίαν ἀσιανοῦ δεσπότη μᾶλλον, ἢ ἡγεμόνος κράτους χριστιανικοῦ καὶ εὐνομουμένου. Διότι οὐ μόνον λέγεται ὅτι, οἱ διὰ τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν τιμωρηθέντες ἐκεῖνοι ἄνθρωποι εἶχον ἀπαλλάξει τὸν πατέρα τοῦ Θεοφίλου ἀπὸ βεβαίου καὶ οἰκτροῦ θανάτου, ἀλλὰ προστίθεται ὅτι ὁ Θεόφιλος διὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρισίας ἐζήτησε νὰ γνωρίσῃ ἅπαντας τῆς ἱεροσυλίας ἐκείνης τοὺς συνενόχους. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Θεόφιλος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαήλ Β' συνεχάλεσε σιλέντιον καὶ εἶπεν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ μὴ προφθασας νὰ βραβεύσῃ προστηκόντως πάντας τοὺς βοηθήσαντας αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν, ἐπέτρεψε τῷ υἱῷ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προαίρεσιν ταύτην, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ συνεκρότει τὸ παρὸν συνέδριον, ἵνα μάθῃ τίνες ἔχουσι δικαίωμα εἰς τοιαύτην ἀμοιβήν. Τότε ἀναστάντων ἱκανῶν

ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τῆς πολιτείας, ὁ Θεόφιλος διέταξε νὰ φέρωσι τὸν σταυρὸν τὸν ὁποῖον ἐκράτει ὁ ἐκκοπεὶς τοῦ Λέοντος βραχιῶν, καὶ ἀποφηνάμενος ὅτι ἄνθρωποι ἐπιβαλόντες χεῖρα ἐπὶ τὸν χριστὸν τοῦ Κυρίου, καὶ ἐν αὐτῷ τοῦ Κυρίου τῷ ναῶ, δὲν πρέπει νὰ μείνωσιν ἀτιμώρητοι, παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὸν Ἐπαρχον, ἵνα ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ νόμον. Ὁ Σλόσσερ καὶ τοι παραδεχόμενος τὸ ἱστόρημα τοῦτο ὅπως διεσκευάσθη ὑπὸ τῶν χρονογράφων, καὶ ὁμολογῶν ὅτι ἔχει τι ἀποτρόπαιον ἢ τοιαύτη διαδικασία, δὲν ἀποδοκιμάζει ἐν τούτοις καθ' ὀλοκληρίαν τὴν πράξιν. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς πεπεισμεθα ὅτι τὸ γεγονός διεστράφη. Ἐξεθέσαμεν ἤδη τοὺς λόγους, δι' οὓς φρονοῦμεν ὅτι δὲν προέκειτο ὄχι μόνον διὰ τοῦ πυρὸς νὰ θανατωθῇ ὁ Μιχαὴλ Β', ἀλλ' οὐδόλως νὰ ἐκτελεσθῇ ἢ κατ' αὐτοῦ ψηφισθεῖσα ποινή· ὥστε καθ' ἡμᾶς ὁ Θεόφιλος τιμωρῶν τοὺς φονεῖς τοῦ Λέοντος Β', δὲν ἐτιμῶρει ἀνθρώπους πρὸς οὓς ὁ πατὴρ του ὤφειλε τὴν ζωὴν. Πλὴν τούτου: τίνα χρείαν εἶχεν ὁ Θεόφιλος νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἀποδιδόμενον αὐτῷ δόλον ἵνα γνωρίσῃ τοὺς αὐτουργοὺς τοῦ φόνου· ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἦναι οὗτοι γνωστοὶ καὶ πασίγνωστοι, ἐνῶ ἠξίουσαν ὅτι ἔχουσι δικαίωμα εἰς τὴν ἀμοιβὴν καὶ τὴν εὐνοίαν τοῦ Μιχαὴλ Β'; Ἡ τίνος πίστεως ἄξιον εἶναι τὸ προστιθέμενον ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' εἶχε συμβουλευθεῖ τὸν Θεόφιλον νὰ ἀπαλλαγῇ ἀνθρώπων, οἵτινες κατέχοντες τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωματῶν, ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τολμήσωσι τὰ πάντα κατ' αὐτοῦ, ὅπως ἄλλοτε κατὰ τοῦ Λέοντος Β' ἐτόλμησαν; Ὁ Μιχαὴλ βασιλεύσας 9 περιόπου ἔτη ἐντὸς τῶν ὁποίων μυριάκις ἠδύνατο νὰ ἀπαλλαγῇ οὕτως ἢ ἄλλως τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οὐδεμίαν εἶχε χρείαν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ ἔργον εἰς τὸν υἱὸν μετὰ παρέλευσιν μάλιστα τοσοῦτου χρόνου. Καὶ οὐδὲν ἦττον ἀνυπόστατον εἶναι τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Μιχαὴλ δὲν ἠδύνατο νὰ τιμωρήσῃ τοὺς δολοφόνους, εἰμὴ δεινὴν ἐπιδεικνύων ἀγνωμοσύνην· διότι ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' ὤφειλε τὴν βασιλείαν εἰς τὸ τόλμημα τοῦτο, οὐδ' ὁ Θεόφιλος ἠθελεν ἄνευ τούτου βασιλεύσει. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι ὁ Θεόφιλος ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ δὲν προέκειτο νὰ θανατωθῇ. Ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι ἡ μερίς ἢ ἀντιπολιτευομένη εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρυθμίσειν ὠφελήθη ὑπὸ τῆς ἀτυχοῦς διενέξεως, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Λέοντα, ἀπὸ τῆς περὶ αὐτῆς γενομένης δίκης, καὶ τῆς προσωρινῆς κρατήσεως τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἵνα ἀπαλλαγῇ διὰ δολοφονίας τοῦ προστάτου ἐκείνου τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐγίνωσκε κάλλιστα τί-

νες ἦσαν οἱ διαπράξαντες τὴν δολοφονίαν ταύτην, καὶ ἔχων τὴν συνείδησιν ὅτι παρεβίασαν θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, πολὺ δὲ ἰσχυρότερον τοῦ πατρὸς τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης, καθυπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν σύγκλητον, καὶ προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν τῆς προσηκούσης ποινῆς. Ἴσως ἄλλος ἤθελεν ἀρκεσθῆναι νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτοὺς τῶν πραγμάτων, ἀναλογιζόμενος ὅτι προσωπικῶς εἶχε λόγον τινὰ συγκνώμης πρὸς τοὺς ἐνόχους, καθ' ὅσον ἕνεκα τῆς κακουργίας ταύτης περιῆλθεν εἰς αὐτὸν ἡ βασιλεία. Ἄλλ' ὑπεδείξαμεν ἤδη, καὶ ὅλη ἡ ἱστορία τῆς βασιλείας ταύτης θέλει καταστήτῃ πρόδηλον, ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Θεοφίλου τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου ἦτο ἀκέραιον καὶ ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως ἢ συμβιβασμοῦ. Οἱ δολοφόνοι τοῦ Λέοντος ἦσαν ἔνοχοι ἢ δὲν ἦσαν· εἰ δὲν ἦσαν ἔνοχοι ἔπρεπε νὰ τιμηθῶσιν. Οὕτως ἐσκέφθη καὶ ἐπράξεν ὁ Θεόφιλος, καὶ οὕτω κρινόμενος, παρίστησιν ἡμῖν ἕνα τῶν εὐγενεστέρων ἅμα καὶ ἀκχεμπτότερων χαρακτήρων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Πιθανώτατα δὲ ἐνισχύθη εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, ὅστις δὲν ἠδύνατο πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ λησμονήσῃ ὅτι οἱ δολοφόνοι τοῦ Λέοντος ἦσαν πολεμιώτατοι τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὅτι ὁ ἀγαπητὸς αὐτοῦ Θεόφιλος, ὃν ἐγίνωσκε μέλλοντα νὰ ἀναδειχθῆ πρόμαχον ἀδυσώπητον τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οὐδὲν ἧττον ἢ ὁ πρῶτος αὐτῆς ἀνορθωτής.

Ἐν γένει δὲ εἰς ὅλας τὰς πράξεις τοῦ Θεοφίλου συνεπλέκετό τις τρυφὴ τοῦ τρόπου, μετὰ τῆς εὐγενείας τοῦ φρονήματος. Τοῦτο ἀνεφάνη πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς συζύγου αὐτοῦ, ὅπως τοῦλάχιστον ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἱστοροῦνται, οἵτινες καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἐνταῦθα περὶ τὰ καθ' ἕκαστα λέγουσιν ἀληθῆ, ὡς πρὸς τὸν χρόνον ὅμως τοῦ γάμου ὁμολογουμένως σφάλλουσι· διότι βεβαιουῖσιν αὐτὸν γενόμενον ἀφοῦ ὁ Θεόφιλος ἐβασίλευσεν, ἐνῶ ὁ Θεόφιλος δὲν ἐβασίλευσεν εἰμὴ 12 ἔτη, καὶ ἐντούτοις ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἀναφέρεται ὑπανδρεύσας αὐτὴν τὴν προτελευταίαν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν. Ὅπως δὲ ἴσως λέγεται, ὅτι ἡ μητριὰ αὐτοῦ Εὐφροσύνη, ἥτις συνησθάνετο ὅτι ὁ δεύτερος τοῦ Μιχαὴλ γάμος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀτοπημάτων, εἶχε καὶ τοῦτο τὸ ἀπρεπές, ὅτι ἦτο πολὺ εὐλογώτερον νὰ δοθῆ σύζυγος εἰς τὸν πρὸ πολλοῦ ἐνήλικον αὐτοῦ υἱόν, καὶ ἐπεθύμει νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν νέον τοῦτον, δυσηρεστημένον ὄντα κατὰ τοῦ γάμου αὐτῆς

δι' ἣν οὗτος προεκάλεσε κοινὴν κατάκρισιν, ἀπεφάσισε νὰ προεδρεύσῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς νύμφης διὰ κομψοῦ τινος τρόπου. Ὅθεν συνεκάλεσε παρ' ἑαυτῆς τὰς καλλίστας καὶ ἐπιφανεστάτας τῶν κορῶν, διαμηνύσασα δὲ καὶ εἰς τὸν πρόγονον νὰ προσέλθῃ ἐνεχείρισεν αὐτῷ μῆλον χρυσοῦν, ἵνα τὸ παραδώσῃ εἰς ἐκείνην τῶν παρισταμένων, ἣν ἤθελε ν' ἀναδιβάσῃ εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον. Ὁ Θεόφιλος κρατῶν εἰς χεῖρας τὸ περιζήτητον σύμβολον, διῆλθεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς περιστοιχισάσης αὐτὸν ἀνθοδέσμης, καὶ ἐστάθη ἔμπροσθεν τῆς Εἰκασίας, ἧς τὸ κάλλος ἔτρωπεν αὐτόν. Ἀλλὰ τότε θέλων πιθανῶς νὰ δοκιμάσῃ τὸ πνεῦμα τῆς κόρης αὐτῆς, εἶπε πρὸς τὴν Εἰκασίαν παραδόξως τῆ ἀληθείας χαριεντιζόμενος· «ὡς ἄρα διὰ γυναικὸς ἐρρῶν τὰ φρυλά·» ἐννοῶν τὴν Εὐάν. Ἡ Εἰκασία ἐνόμισεν ὅτι ἡ τύχη τῆς ἀπεφασίσθη, καὶ ἤθελε τῷ ὄντι ἐπιτύχει τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, εἰάν ἡδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ ἀποδείξῃ τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ δὲν ἀπῆντα ἀμέσως ἐρυθριῶσα· «ἀλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς (τῆς Παναγίας) πηγάζει τὰ κρείττονα.» Ἡ ἀπάντησις αὕτη ὅσον προσφυῆς καὶ ἂν ἦτο, καὶ ἴσως μάλιστα διὰ τοῦτο ὅτι ἦτο προσφυσστάτη, δυσηρέστησε τὸν Θεόφιλον, καθὼς ἀποδείξασα ὅτι ἡ νέα αὕτη εἶχεν εὐφυΐαν πλειοτέραν τῆς προσηκούσης εἰς σύζυγον, οἷαν αὐτὸς ἐπεθύμει· ὅθεν προχωρήσας ὀλίγα ἔτι βήματα, προσέφερε τὸ μῆλον εἰς τὴν σεμνὴν καὶ εὐλαβῆ Θεοδώραν. Ἡ Εἰκασία δὲν ἠθέλησε πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ κτίσασα μοναστήριον διέζησεν ἐν αὐτῷ τὸ ἐπιλοιπον τοῦ βίου προσεύχομένη καὶ ἐκφράζουσα διὰ πολλῶν ἐμμέτρων καὶ μὴ ἐμμέτρων συγγραφῶν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐλάβειαν, καὶ τὴν περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων πεποίθησιν. Εἰς αὐτὴν παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδίδεται καὶ τὸ περίφημον τροπάριον· «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή,» τὸ ψαλλόμενον τὴν ἐσπέραν τῆς τρίτης τῆς ἐβδομάδος τῶν Παθῶν καὶ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου ἀναμιγνύει ἡ παράδοσις ἐπίσκεψιν τινα τοῦ Θεοφίλου, ὅστις, ὡς φαίνεται, δὲν ἠδυνήθη νὰ λησμονήσῃ τὰς χάριτας τῆς κόρης ἐκείνης, καὶ ἐζήτησεν αὐτῆς νὰ ἴδῃ αὐτὴν, ἀλλ' ἀπέτυχεν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Εὐφροσύνη, ὅσον καὶ ἂν περιεποιήθη τὸν Θεόφιλον, δὲν εἰμπόρεσε νὰ παρκαμείνῃ εἰς τὰ βασιλεία, ὅπως ἐπεθύμει, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν μονὴν τὴν λεγομένην τῶν Παστριῶν, εἶτε διότι ὁ Θεόφιλος δὲν ἀνείχετο τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς εἰς τὰ πράγματα,

εἶτε διότι ἠθέλησε νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν κοινὴν γνώμην, τὴν ἀνέκαθεν ἀποδοκιμάσασαν τὸν δεῦτερον τοῦ πατρὸς του γάμον.

Ἡ Θεοδώρα ἐγεννήθη εἰς Παφλαγονίαν, καὶ ἴσως ἀνῆκεν εἰς τὸν περίπυστον τῶν Μαμιγονιανῶν οἶκον, ὅστις φημίζεται ἔλκων τὸ γένος ἀπὸ τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Ἀρμενίας. Ἄλλ' ὁ πατὴρ αὐτῆς Μαρῖνος οὐδέποτε εἶχε λάβει βαθμὸν ἀνώτερον τοῦ δρουγγαρίου ἢ τουρμάρχου, ἡ δὲ μήτηρ Θεοκτίστη δὲν διεκρίνετο εἰμὴ ἐπὶ εὐλαβείᾳ καὶ τῇ φροντίδι νὰ ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἡδὴ ὅμως ὅλοι τῆς Θεοδώρας οἱ συγγενεῖς ἔλαβον χάρις εἰς αὐτὴν πολλὰ ὠφελήματα καὶ ἀξιώματα. Ἡ Θεοκτίστη ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τῆς πατρικίας, τὸ ὁποῖον ἀπεδίδετο καὶ εἰς γυναῖκας, προχειρισθεῖσα προσέτι ζωστῆ, ἥτις ἦτο ἡ ἐπιμελουμένη τὰ κατὰ τὸν στολισμὸν τῆς βασιλίσσης κυρία τῆς αὐλῆς. Αἱ τρεῖς ἄλλαι αὐτῆς θυγατέρες, Σοφία, Μαρία, καὶ Εἰρήνη, ἔλαβον συζύγους ἐπιφανεῖς μαγίστρους, ἰδίως δὲ ἡ Εἰρήνη ὑπανδρεύθη Σέργιον τὸν ἀδελφὸν τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον πολυθρυλήτου πατριάρχου Φωτίου. Μάλιστα ὅμως ὠφελήθησαν ἀπὸ τῆς τύχης τῆς Θεοδώρας οἱ δύο αὐτῆς ἀδελφοί, ὁ Βάρδας καὶ ὁ Πετρωνᾶς, ἐξ ὧν ὁ Βάρδας κατήντησε βραδύτερον νὰ γίνῃ παντοδύναμος Καῖσαρ ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Μιχαὴλ Γ', ὁ δὲ Πετρωνᾶς ἀνεδείχθη βραδύτερον ὡσαύτως ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς.

Τὰ τοιαῦτα εὐνοίας δείγματα τὰ ἀπονεμηθέντα εἰς τοὺς περὶ τὴν Θεοδώραν, μαρτυροῦσιν ἀποχρόντως τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην τοῦ Θεοφίλου, ἧς δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ οὐδ' ἡ θρησκευτικὴ διαφωνία ἥτις ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν δύο συζύγων· διότι ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἠσπᾶσθη εἰλικρινῶς τὴν ἀρχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἡ βασίλισσα, ὅπως ὅλαι αἱ γυναῖκες, διετέλει ἀφωσιωμένη εἰς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν. Ἐν μόνον αἴσθημα ὑπῆρξε κρεῖττον τῆς ἀγάπης ἐκείνης, τὸ αἴσθημα τοῦ δικαίου, τῆς ἰδίας τιμῆς, καὶ τῆς τῶν ὑπηκόων εὐημερίας, ὅπερ ἀείποτε ὑπῆρξεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Θεοφίλου καθυπέρτερον πάσης στοργῆς καὶ εὐνοίας. Ὁ Θεόφιλος εἶχε κατασκευάσει παρὰ τὴν Προποντίδα, περὶ τὸν λιμένα τοῦ Παλατίου (τὸν τότε μὲν ποικίλα φέροντα ὀνόματα, νῦν δὲ καλούμενον Κατεργα-λιμανί), παραδείσους μέχρι τοῦ θλασσίου τείχους ἐκτεινομένους, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν σκιάδα ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ ἄποψις ἦτο μαγευτικὴ. Τὸ βλέμμα ἐπλανᾶτο ἐκεῖθεν ἐλευθέρως, ἔνθεν μὲν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ἔνθεν δὲ ἐπὶ τῆς Προποντίδος,

καὶ ἀντικρὺ ἐπὶ τῆς ζωγραφικῆς ἁσιανῆς παραλίας. Μίαν λοιπὸν θερινὴν ἑσπέραν ὁ Θεόφιλος δειπνῶν ἐν τῇ σκιάδι ταύτῃ εἶδεν εἰσπλέουσαν πλησίστιον εἰς τὸν λιμένα ναῦν ἔμπορικὴν μεγάλην καὶ κατάφορτον. Λαβὼν τὴν περιέργειαν νὰ ἐρωτήσῃ τίνος ἦτο τὸ πλοῖον τοῦτο, ἔμαθεν ὅτι καὶ τὸ πλοῖον καὶ τὸ φορτίον ἀνήκον εἰς τὴν βασίλισσαν, καὶ ὅτι τὰ ἐμπορεύματα προήρχοντο ἐκ Συρίας. Ὁ βασιλεὺς τότε ἐσιώπησεν, ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας πορευθεὶς εἰς τὸν λιμένα, καὶ ἀναβάς εἰς τὴν πρύμναν τοῦ πλοίου ἐκείνου, ἠρώτησε τοὺς περὶ αὐτὸν ἄρχοντας, τίς ἐξ αὐτῶν ἔχει χρεῖαν ἐδωδῖμων, ἢ οἴνου, ἢ ἄλλων χρησίμων εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ πραγμάτων. Καὶ ἐπειδὴ εἶδεν αὐτοὺς ἀποροῦντας, ἀλλ' οὐκ ἴστε δὴ, εἶπε μειδιῶν, ὅτι με ὑπὸ Θεοῦ βασιλέα γεγεννημένον, ἡ Δύγουστα μου καὶ σύμβιος ναύκληρον ἀπειργάσατο;» Ἐπειτα δὲ διέταξε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πληρώματος νὰ ἀπαγάγωσι πᾶν ὅ,τι εἰς αὐτοὺς ἀνήκει, καὶ ἀπελθόντων αὐτῶν παρέδωκε τὸ πλοῖον εἰς πῦρ, παραινέσας τὴν Θεοδώραν νὰ παύσῃ μετερχομένη τοῦ λοιποῦ τὴν ἔμπορίαν, διότι, ὡς ἐκ τούτου ἀδικοῦνται οἱ ὑπήκοοι καθυποβαλλόμενοι μὲν εἰς φόρους βαρεῖς, στερούμενοι δὲ τοῦ κέρδους ὅπερ ἠδύναντο νὰ προσπορισθῶσιν αὐτοὶ τὸ ἔργον ἐκεῖνο ἐνασκοῦντες.

Ἐν ἔτι θέλομεν ἀναφέρει παράδειγμα χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Θεόφιλος ἐνόει κατ' ἐξεπλήρου τὸ καθῆκον τῆς ὑπερτάτης δικαιοσύνης ὅπερ ἦσαν τότε περιβεβλημένοι οἱ ἡγεμόνες. Ὁ ἀδελφός τῆς Θεοδώρας Πετρωνᾶς ὑπῆρξε ὡς ἀξιωματικὸς ἐν τῇ βασιλικῇ φρουρᾷ, ἀλλ' ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς εὐνοίας ἣν ὁ βασιλεὺς ἐπεδείκνυε πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ, ἐξετρέπετο πολλάκις εἰς πολλὴν ἀυθάθειαν καὶ ὕβριν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις κατεσκεύασεν ἑαυτῷ οἰκίαν πολυτελεῆ, ἣν τοσοῦτον ὕψωσεν, ὥστε ἀφῆρσε σχεδὸν ὅλως διόλου τὸ φῶς τῆς παρακειμένης οἰκίας πτωχῆς τινος χήρας, καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἀκατοίκητον. Ἡ χήρα ἀφοῦ παρεκάλεσε τὸν ἰσχυρὸν αὐτῆς γείτονα νὰ μὴ ἐπιμένη προξενῶν αὐτῇ τοιαύτην ἀδικίαν, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὴν καὶ δὲν εἰσηκούσθη, ἀνεφέρθη εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ δὲ προσκαλέσας τὸν Πετρωνᾶν, καὶ ἐξετάσας τὸ πρᾶγμα, καὶ βεβαιωθεὶς ὅτι εἶχεν ὅπως ὑπὸ τῆς χήρας ἐλέγετο, εἶπεν εἰς τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ, ὅτι ὀφείλει νὰ ἀποζημιώσῃ τὴν ἀναφερομένην, καὶ ἔλαβεν ὑπόσχεσιν ὅτι ἡ ἀποζημιώσις, ἄλλως τε μικροῦ λόγου ἀξία οὔσα, θέλει πληρωθῆ. Τότε ὁ βασιλεὺς συνεβούλευσε τὴν χήραν νὰ ἔχῃ ὀλίγην ὑπομονὴν, καὶ ἂν

τυχὸν δὲν λάβῃ τὸ δίκαιόν της νὰ ἀναφερθῆ αὐθις εἰς αὐτόν. Ὁ Πετρωνᾶς, ὅστις ἐπέμενε φανταζόμενος ὅτι δύναται νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα ἀτιμωρητῆ, δὲν ἐξετέλεσε τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐνταύτῳ ἐφρόντισεν ὥστε ἡ πτωχὴ ἐκείνη γυνὴ νὰ μὴ εἰμπορέσῃ νὰ πληροφορήσῃ περὶ τούτου τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα. Ἀλλὰ διερχομένου ποτὲ τοῦ Θεοφίλου διὰ τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατῴρθωσεν ἡ γυνὴ νὰ παρασταθῆ ἐνώπιόν του καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ παράπονα αὐτῆς. Ὁ Θεόφιλος ἐστάθη ἀμέσως εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ ἔπεμψε μὲν δύο ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν συγκλητικῶν ἐπὶ τόπου ἵνα βεβαιώσωσιν ὅτι οὔτε τροπολογίαν τινὰ ἐπήνεγκεν ὁ Πετρωνᾶς εἰς τὸν οἶκόν του ἐπιτηδείαν νὰ παύσῃ ἐπιτκοτίζων τὴν καλύβην τῆς χήρας, οὔτε ἀποζημιώσιν ἐπλήρωσεν εἰς αὐτήν, παρήγγειλε δὲ εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους νὰ ἐπιστρέψωσιν αὐθωρεὶ κομίζοντες τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν. Ἐπανελθόντων λοιπὸν τῶν συγκλητικῶν, ἐπειδὴ οὗτοι ἀνέφεραν ὅτι οὐδὲν ἀπεδόθη δίκαιον εἰς τὴν γυναῖκα, ὁ Θεόφιλος ἐτιμώρησεν ἄνευ ἀναβολῆς τὸν ἔνοχον μηδ' ἀμῶς ἀναλογιζόμενος μήτε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρὸς μήτε τὴν ἰδίαν πρὸς αὐτὸν συγγένειαν, διότι διέταξε νὰ μαστιγωθῆ μὲν δημοσίᾳ, νὰ κατεδαφισθῆ δὲ ἡ οἰκία αὐτοῦ, καὶ νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν χήραν τό τε οἰκόπεδον καὶ τὸ ὕλικόν.

Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι ἀποροῦσι διὰ τὴν ἐξευτελιστικὴν ταύτην τιμωρίαν τὴν ἐπιβληθεῖσαν ἐνώπιον ὄλου τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν γυναικᾶδελφον τοῦ βασιλέως· καὶ οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν συμμερίζονται βεβαίως τὴν ἀπορίαν ταύτην, διότι ἀληθῶς ἡ ποινὴ ἐκείνη ἦτο οὐ μόνον ἀλλοτρία εἰς τὰ ἦθη καὶ τὰς δοξασίας παντὸς ὅπως οὖν πεπολιτισμένου κράτους, ἀλλὰ καὶ ὅλως δυσανάλογος πρὸς τὴν γενομένην ἀδικίαν. Ὁ Πετρωνᾶς ἔπταισε μὲν, ἀλλ' ἤθελε τιμωρηθῆ ἀποχρώντως, ἂν κατηναγκάζετο νὰ πληρώσῃ εὐλογόν τινα ἀποζημιώσιν. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως περὶ τὰς κρίσεις ἡμῶν ὡς πρὸς τὰ τοιαῦτα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας, ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἦτο κράμα ποικίλων παραδόσεων, θεσμῶν καὶ ἔξεων οὐ μόνον ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν, ἀλλὰ καὶ βαρβαρικῶν καὶ ἰσπανῶν. Τούτου ἕνεκα παρίστησι πολλὰ μὲν ἐξάριετα νόμιμα περὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν θεσμοθεσίαν, πολλὰ δὲ ἀποτρόπαια, ἅτινα παρὰ τῆς ἄρκτου παρέλαβε, καὶ ταπεινωτικὰ, ἅτινα παρειζέφρησαν ἐν αὐτῷ ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ἰσπανοῦ βίου ἐπιμιξίας. Ὅταν ὁμιλήσωμεν ἐν τῷ ἐπομένῳ βιβλίῳ περὶ τῆς αὐλικῆς τοῦ κράτους ἐκείνου ἐθιμοταξίας,

θέλομεν ἀναφέρει πολλὰς τοιαύτας ἀσιανὰς ἕξεις. Ἐνταῦθα δὲ περιοριζόμενοι εἰς μόνον τὸ ἀνά χειρας γεγονός, παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ὁ ἐξευτελισμὸς οὗτος τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἐνόχου ἀξίας ἦτο ἔθος ἀσιανόν, διότι εἰς τὰ ἀσιανὰ κράτη, ὡς γνωστὸν, ἡ ἰδέα τῆς ἀτομικῆς ἀξίας καὶ ἐλευθερίας δὲν ὑπάρχει, πάντες δὲ μικροὶ καὶ μεγάλοι εἶναι δούλοι ἐνώπιον τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις φέρεται πρὸς αὐτοὺς ὅπως ἤθελε φερθῆ πρὸς δούλους. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς ἡ διαγωγή τοῦ Θεοφίλου καὶ διὰ δύο ἄλλων ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, διὰ τε τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος, τοῦ ὁποίου ἡ ὀξύτης οὐδένα ἐσέβετο φραγμὸν, ὡσάκις ἐπέθετο ὅτι ἔπρεπε νὰ ἰκανοποιηθῆ ἡ προσβληθεῖσα δικαιοσύνη, καὶ προσέτι διὰ τούτου, ὅτι ὁ Πετρωνᾶς δὲν ἠδίκησε μόνον τὴν πτωχὴν ἐκείνην χήραν, ἀλλ' ἀπεποιήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν πρώτην τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν.

Ἄλλ' ἐνῶ ἀποδοκιμάζομεν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ πᾶν ὅ,τι νομίζομεν μομφῆς ἄξιον, ἄτοπον εἶναι, μιμούμενοι τοὺς πλείστους ὑπαικοὺς ἱστοριογράφους, νὰ καταδικάζωμεν ἀθρόαν τὴν περίοδον ἐκείνην, μὴ πειθόμενοι νὰ διακρίνωμεν τὰς ἀγαθὰς ἀπὸ τῶν πονηρῶν πράξεων καὶ θεσμοθεσιῶν· τὸ δὲ χεῖριστον, νὰ ἐπιλαμβανώμεθα πάσης ἀφορμῆς, ἵνα ἀνεξετάστως ἐπιφέρωμεν κρίσιν καταδικαστικὴν, ὡς ἀρχὴν ἔχοντες ὅτι ἐν ἀμφιβολίᾳ τὸ τεκμήριον πρέπει πάντοτε νὰ ἐρμηνεύηται κατὰ τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων, οὐδέποτε δὲ ὑπὲρ αὐτῶν. Τοιοῦτό τι δὲ συνέβη κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος περίστασιν. Ὁ Σλόσσερ, μὴ ἀρκούμενός νὰ ψέξῃ δικαίως τὴν ὄντως ἀξίαν ἀσιανοῦ δεσπότη τοῦ ἀυστηρότητα· μεθ' ἧς ἐτιμωρήθη ὁ Πετρωνᾶς, προσεπιφέρει ὅτι ὁ ἀδελφὸς οὗτος τῆς βασιλίσσης, ἀφοῦ ἐμαστιγώθη δημοσίᾳ, διετήρησεν οὐδὲν ἦττον τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλικῇ φρουρᾷ, καὶ μετ' οὐ πολὺ μάλιστα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου στρατηγὸς τῆς ταυρικῆς χερσονήσου. Ἄν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἤθελεν ἐξευτελίσει ἐτι μᾶλλον εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν τὴν πολιτείαν ἐκείνην, καθὸ παριστῶσαν αὐτὴν ἐντελῶς ἀπεστερημένην παντὸς αἰσθημάτων τιμῆς καὶ εὐπρεπείας. Ἄλλὰ ἐν μέρει μὲν εἶναι ἀμφίβολον, ἐν μέρει δὲ δὲν εἶναι ἀληθές· διότι οὐδεὶς τῶν χρονογράφων λέγει ὅτι ὁ Πετρωνᾶς ἐξηκολούθησεν ἐπὶ Θεοφίλου ὑπηρετῶν εἰς τὸν στρατόν. Τὸ δὲ ἀξιούμενον ὑπὸ τοῦ Σλόσσερ ὅτι καὶ στρατηγὸς τῆς ταυρικῆς χερσονήσου προεχειρίσθη παρὰ τοῦ βασιλέως τούτου, στηρίζεται ἐπὶ προφανῶς ἡμαρτημένης ἐρμηνείας τῶν κειμένων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ποίαν ἐμπορικὴν σπουδαιότητα ἐξηκο-

λούθει ἔχουσα ἢ ἐν τῇ ταυρικῇ χερσονήσῳ κειμένη πόλις τῆς Χερσῶνος, ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου νῦν ἐγείρεται ἡ Σεβαστούπολις. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἐλληνικὴ, ἀλλ' ἡ περὶ αὐτῆς χώρα εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ Χαζάρων, οἵτινες ὅτε μὲν ἀνεγνώριζον, ὅτε δὲ ἀπέπτυσον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μέχρι Θεοφίλου δὲν ἐστέλλετο αὐτόθι στρατηγὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τὸ λεγόμενον θέμα τῆς Χερσῶνος διωκεῖτο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων τῆς πόλεως ταύτης ἀρχῶν ἦτοι τοῦ καλουμένου πρωτεύοντος, καὶ τῶν ὀνομαζομένων πατέρων τῆς πόλεως. Περὶ τοὺς χρόνους ἡμῶς τεύτους οἱ Χαζάροι πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ οἰκούντων Πατζινακιδῶν, ἐπεμψαν τῷ 833 πρὸς τὸν βασιλέα Θεόφιλον πρεσβείαν ἵνα παρακαλέσωσιν αὐτὸν νὰ κτίσῃ κατὰ τὸν Τάναϊν φρούριόν τι ἐπιτήδειον νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Καὶ ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος ἐπεμψε τῷ ὄντι εἰς Χερσῶνα μετὰ πολλῶν χελανδίων καὶ τοῦ Κατεπάνω τῆς Παφλαγονίας, ἓνα τῶν ἀνωτέρων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ὅστις ἀναπλεύσας τὸν Τάναϊν κατεσκεύασεν εἰς χῶρον ἐπίκαιρον τὸ ἀναγκαῖον φρούριον, ὅπερ ὀνομάσθη κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν Χαζάρων *Sárkel* ἦτοι λευκὸν οἶκημα, καὶ καταλήφθη ὑπὸ φρουρᾶς 300 Χαζάρων. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν παρετήρησεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι ἐὰν θέλῃ νὰ καταστήσῃ πραγματικὴν τὴν ἐν τῇ ταυρικῇ χερσονήσῳ κυριαρχίαν αὐτοῦ, δεόν νὰ πέμψῃ εἰς Χερσῶνα στρατηγὸν ἴδιον, καὶ οὐχὶ νὰ ἀναθέτῃ τὴν διοίκησιν τοῦ θέματος εἰς τὰς ἀσθενεῖς καὶ πολλάκις ἰδιοτελεῖς χεῖρας τοῦ πρωτεύοντος, καὶ τῶν πατέρων τῆς πόλεως. Ἡ πρότασις ἐγένετο δεκτὴ, καὶ πρῶτος στρατηγὸς ἐστάλη αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἀνώτερος ἀξιωματικός. Ἐκτοτε δὲ ἐπεκράτησε νὰ πέμπεται τακτικῶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στρατηγὸς εἰς τὸ θέμα Χερσῶνος, ὅπως καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα θέματα τοῦ κράτους. Ὁ ἀνώτερος ἐκεῖνος ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ ὀνομαζέτο μὲν Πετρωνᾶς, ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλίσσης Πετρωνᾶς. Ὁ Κεδρηνὸς ἱστορῶν τὸ γεγονός τοῦτο λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλεν εἰς Χερσῶνα Πετρωνᾶν τινα, ὅπερ δὲν ἤθελεν εἶπει, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ κάλλιστου γνωστοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλίσσης. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ὁ ἐκ διαιτηγῆς αὐτοῦ συγγραφεὺς τὴν μετὰ Θεοφάνην χρονολογίαν, πραγματευόμενοι ἀμφότεροι περὶ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, λέγουσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔστειλεν εἰς Χερσῶνα Πετρωνᾶν τὸν *Καματερόν*, ὥστε οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν

ὅτι ἄλλος ἦτο ὁ Πετρωνᾶς οὗτος, καὶ ἄλλος ὁ τῆς βασιλίσσης ἀδελφός. Ἐν τούτοις ὁ Σλόσσερ, μὴ προσέξας εἰς τὴν διαφορὰν αὐτὴν καὶ προχείρως παρασυρθεὶς ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ κυρίου ὀνόματος, προσέθηκεν εἰς τὸ ἀτόπημα τῆς ὑπερβολικῆς τιμωρίας τὸ ἔτι μεγαλύτερον ἀτόπημα τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πετρωνᾶ εἰς ἓν τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματίων τοῦ κράτους. Ἐπὶ Θεοφίλου ὁ Πετρωνᾶς ὁ τῆς βασιλίσσης ἀδελφός οὐδὲν φαίνεται πλέον λαβὼν ἀξίωμα, ἐπανῆλθε δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐπὶ τῆς ἀθλίᾳς κυβερνήσεως τοῦ Μιχαήλ Γ'. Ἄλλ' ἀρκοῦσι ταῦτα ἵνα χαρακτηρίσωσι τὸν Θεόφιλον φύσις ὀξεία καὶ ἐξουσία ἀπόλυτος ἀνέδειξαν αὐτὸν πολλάκις ἀντάξιον τῶν τῆς Ἀσίας δεσποτῶν μᾶλλον ἢ τῶν τῆς Εὐρώπης βασιλέων· ἀλλὰ τυχὼν ἀνατροφῆς δεξιᾶς καὶ προϊστάμενος κράτους εὐνομούμενου ὁ δεσπότης οὗτος ὑπῆρξεν ἄνθρωπος χρηστός, λόγιος, φιλόκαλος καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀληθῶς δίκαιος. Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ποικίλα τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγονότα.

Ἡ πρώτη ὑπόθεσις εἰς ἣν ἐνησχολήθη ἦτο ἡ κατάπαυσις τῆς ἀναρχίας ἣτις ἐπεκράτησεν ἐπὶ τοῦ πατρός του ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκότων. Ὁ Θεόφιλος δὲν εἶχε τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν ἢ μᾶλλον ἀπιστίαν τοῦ Μιχαήλ Β', πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρός του δὲν ἠδύνατο νὰ πρεσβεύῃ τίποτε ἀπαθῶς· ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς δὲ, ἣς ἐπεστάτησεν ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, ἐπέιθετο ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ κράτους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ θριάμβου τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐντεῦθεν καθίσταται δῆλον ὁποῖαν ὁδὸν ἠκολούθησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ὡς πρὸς τοῦτο ἐνέργειαι αὐτοῦ ἐγένοντο οὐχὶ συνεχῶς ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων, καὶ συνδέονται στενότερον μὲ τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς του περιπετείας, ἵνα μὴ διακόψωμεν τὴν περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος ἀφήγησιν ἡμῶν, προτάσσομεν τὰ λοιπὰ τῆς βασιλείας ταύτης συμβεβηκότα. Ὁ Θεόφιλος διεξήγαγε πολλοὺς πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς πολέμους, ἐξ ὧν περὶ τοὺς πρώτους δὲν θέλομεν ἐνδιατρίφει, τὸ μὲν διότι δὲν γνωρίζομεν αὐτοὺς ἀκριβῶς τὸ δὲ διότι δὲν μετέβαλον τὰ πρὸς ἀνατολὰς μεθόρια τοῦ κράτους. Ὁ βασιλεὺς ἐπεχείρησε τοὺς πολέμους τούτους ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐμφυλίων διενέξεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων κατετρύχοντο οἱ μωαμεθανοὶ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τῶν ἡγεμόνων τοῦ Χορασάν κατέφυγε μετὰ 14,000 Περσῶν πρὸς αὐτὸν, καὶ ἀποδεξάμενος τὸν

χριστιανισμόν, καὶ μετονομασθεὶς Θεόφοβος, διετέλεσε μὲν εἰς τῶν κυριωτάτων τοῦ Θεοφίλου στρατηγῶν, ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ πρὸς τὸν καλίφην Ἀλ-Μαμούν ἐχθροπραξίας τῷ 830. Ἀλλὰ μετὰ τριῶν ἐτῶν ἀμφιρόπους ἀγῶνας, ὁ Θεόφιλος ἐνόμισε προτιμότερον νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν καλίφην· τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ 831 ἔπαθεν, ἕνεκα τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ὅ,τι ὁ καλίφης εἶχε πάθει προηγουμένως ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων διενέξεων ἐστερήθη, δηλαδὴ ἓνα τῶν κυριωτάτων ἡγεμόνων τοῦ στρατοῦ, τὸν ἀρμένιον Μανουήλ, ἐκεῖνον ὃν εἶδομεν ἔτι ἐπὶ Μιχαήλ Α' διατελέσαντα εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματίων, καὶ ὅστις συκοφαντηθεὶς νῦν ὅτι ἐπιβουλεύει τὸν Θεόφιλον, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ πρὸς τοὺς μωαμεθανούς, συνεπαγόμενος ἀξιόλογον στρατιωτικὴν μοῖραν ἀνδρῶν ὅλως εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένων. Ἡ πρεσβεία ἦν τότε ἐπεμψεν ὁ Θεόφιλος πρὸς τὸν καλίφην εἶναι πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὴ εἰς ἡμᾶς, ἢ οἱ προηγηθέντες αὐτῆς πόλεμοι· εἶναι δὲ τῶντι περιοριστοτάτη, ὡς καταδεικνύουσα τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἡ πρεσβεία αὕτη ἀνετέθη εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν, ὄντα ἔτι σύγκελλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι αἱ διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις διεξήγοντο τότε συνήθως ὑπὸ ἱερωμένων. Ἐν τῇ δύσει τὸ τοιοῦτον εἴμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὅτι ἐκεῖ ἡ παιδεία πᾶσα εἶχε περιορισθῆ εἰς μόνον τὸν κλῆρον, παρ' ἡμῖν ὅμως ὁ λόγος οὗτος δὲν ὑπῆρχεν. Ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ δημοσία ὑπηρεσία, πολιτικὴ, δικαστικὴ, οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ, ἔβριθεν ἀνδρῶν λογίων, ὥστε ἡ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ἀνάμιξις τοῦ κλήρου οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ, εἰμὴ ὅτι ὁ διαχωρισμὸς τῆς πνευματικῆς ἀπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας δὲν ὑπῆρχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τοσοῦτον ὀριστικῶς διαγεγραμμένος, ὅσον εἶναι τὴν σήμερον. Ἐντεῦθεν δὲ πάλιν συνάγεται ὅτι ἡ πολλακίς γενομένη κατὰ τῆς ἡμετέρας μεσαιωνικῆς βασιλείας κατηγορία ἕνεκα τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῆς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, δὲν εἶναι εὐλόγος, παρεκτός τῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦτο ὅτι ἂν ἡ πολιτεία ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, ἡ ἐκκλησία ἀνεμιγνύετο οὐδὲν ἥττον εἰς τὰ πολιτικά. Ἴνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς τὴν σύγχυσιν ἣτις ἐπεκράτει περὶ μόνον τὰ πρόσωπα, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἂν πολλακίς λαϊκοὶ ἀνεδείχθησαν διὰ μιᾶς πα-

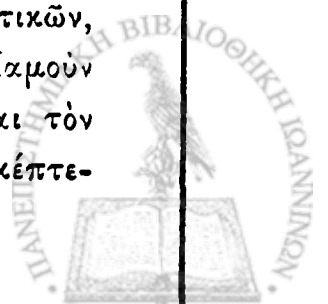

τριάρχαι, πολλάκις ὡσαύτως ἱερωμένοι ἀνέλαβον ἐπισήμους πολιτικὰς ὑπηρεσίας.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ δεξιώτερον ἀντιπρόσωπον, καθότι ὁ Ἰωάννης Γραμματικός, πλὴν τῆς συνέσεως καὶ τῆς περὶ τὰ πράγματα ἐξαιρέτου δεξιότητος, ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν ἀραβικὴν, καὶ προσέτι ἕνεκα τῆς περὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐμπειρίας ἦτο προσφορώτατος νὰ προξενήσῃ βασιῆαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν καλίφην Μαρμούν, ὅστις ὅπως καὶ ὁ μετ' ὀλίγον διαδεξάμενος αὐτὸν Μοτασσέμ, ἐπεδείξατο ἰδιάζουσαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν εὐνοίαν. Ὁ δὲ Θεόφιλος ἐφιλοτιμήθη νὰ ἐνισχύσῃ πάντα ταῦτα τὰ προτερήματα, περιβαλὼν τὴν πρεσβείαν ταύτην καὶ διὰ μεγαλοπρεπείας ἐπιτηδείας νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν μέγαν δυνάστην τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους· διότι ἐκτὸς τῶν πολυτελῶν καὶ πολυαριθμῶν δώρων, ὅσα ἔδωκεν εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ἵνα προσφέρῃ εἰς τὸν Μαρμούν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μεγιστᾶνας καὶ αὐλικούς, ἐπεχορήγησεν εἰς αὐτὸν καὶ τέσσαρα χρυσοῦ κεντηνάρια, ἧτοι 430,000 περίπου δραχμῶν. Ὑπάρχει μάλιστα κείμενόν τι καθ' ὃ τὰ κεντηνάρια ἀναριθμοῦνται εἰς 30, ὅπερ ὅμως φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικός ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔαρι τοῦ 831. Ἄμα φθάσας εἰς τὰ σύνορα τῆς Συρίας, εὗρεν αὐτόθι ἐπιτρόπους τοῦ καλίφου ἀποσταλέντας εἰς προὔπαντησιν αὐτοῦ, καὶ ἐρωτήσαντας πῶς ἔχει ὁ βασιλεὺς. Τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα πρὸς τούτους προσήνεγκε καὶ ἡ δαψίλεια μεθ' ἧς ἔσπειρε τὸ χρυσίον, ἄμμου δίκην, ὡς λέγει ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία, περιεποίησαν ἀμέσως αὐτῷ τὴν εὐνοίαν τῶν ἀνέκαθεν πολλῶν εἰς τοιαῦτα ἀξίαν ἀποδιδόντων μωαμεθανῶν. Ἐπισήμου δὲ τυχῶν δεξιώσεως καθ' ὅλην τὴν ὁδοιπορίαν, εἰςῆλθε πανηγυρικῶς εἰς Βαγδάτιον, παρέστη ἐνώπιον τοῦ καλίφου, ἀπήγγειλε τοὺς παρά βασιλέως λόγους, καὶ ἀπῆλθεν ἐν παρατάξει εἰς τὸ προσδιορισθὲν δι' αὐτὸν κατάλυμα. Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τὰς κυρίας διαπραγματεύσεις, ὁ πρέσβευς ἠθέλησε νὰ προσοικειωθῇ μὲν ἔτι μᾶλλον τοὺς περὶ τὸν καλίφην μεγιστᾶνας, ν' ἀξιωθῇ δὲ τῆς προσωπικῆς εὐνοίας τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ μεγαλοπρέπεια ἦν ἐπεδείξατο καθ' ὅλην τὴν διατριβὴν του εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, συνετέλεσεν εἰς τοῦτο οὐκ ὀλίγον. Καὶ ἐπετηδεύθη εἰς τὸ μέρος αὐτὸ τῆς διαγωγῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τὴν σήμερον ὁ τρόπος αὐτοῦ ἠθέλε νομισθῆ μειρακιώδης, ἀλλὰ

τότε ἦτο πρόσφορος εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς οὓς εἶχε νὰ πολιτευθῆ. Οὐδεὶς τῶν πρὸς αὐτὸν φοιτῶντων ἐφ' οἷαδὴποτε αἰτία μεγάλη ἢ μικρά, ἀπήρχετο χωρὶς νὰ λάβῃ σκεῦος ἀργυροῦν χρυσοῦ πλῆρες. Λέγουσι δὲ ὅτι, συνεστιώμενος ποτὲ μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν μεγιστάνων, διέταξε τοὺς ὑπηρέτας νὰ φέρωσι τὴν λεκάνην, εἰς ἣν ἐσυνήθιζε νὰ πλύνῃ τὰς χεῖρας· ἡ λεκάνη αὕτη, ἥτις εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὠνομάζετο *χερριβόξιστον*, ἦτο χρυσῆ καὶ διὰ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένη. Οἱ συνεστιώμενοι ἄραβες εἶχον ἰδεῖ αὐτὴν πολλάκις, καὶ εἶχον θαυμάσει τὸ κάλλος καὶ τὴν πολυτέλειαν τοῦ σκεύους. Ἄλλ' αἴφνης ὁ ὑπηρέτης ἐπανελθὼν ἀνήγγειλεν ὅτι ἀπωλέσθη. Πολὺς τότε θόρυβος ἐγένετο παρὰ τοῖς ξένοις καὶ κινήσις ἵνα εὐρεθῆ τὸ κλαπέν· ὁ δὲ πρέσβυς παρεκάλεσε νὰ παύσῃ ἡ ταραχὴ, καὶ διέταξε νὰ φέρωσιν ἕτερον σκεῦος ἐπίσης λαμπρὸν, προσθεὶς ὅτι πρέπει τελευταῖον νὰ μεταχειρισθῆ καὶ τοῦτο. Τὸ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ἂν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς εἶχεν αὐτὸς παραγγεῖλει τοὺς ὑπηρέτας νὰ ἐξαφανίσωσι τὸ ἐν τῶν *χερριβουξίστων*, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν κωμῳδίαν ταύτην, ἥτις πολὺν οὐχ ἦττον ἐπροξένησε κρότον καὶ βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς ὅλον τὸ Βαγδάτιον. Ἄλλοτε πάλιν ὁ Μαμουὺν, ὅστις ἀντιφιλοτιμούμενος εἶχε πέμψει πρὸς αὐτὸν ἄπειρα δῶρα, διέταξε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ σταλῶσιν εἰς τὸν πρέσβυν ἑκατὸν ἄνδρες ἐκ τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε καὶ νὰ ἐνδύσῃ εὐπρεπῶς. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ἔσπευσε νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη τὴν δωρεὰν μέχρις οὐ πέμψας εἰς Κωνσταντινούπολιν προσήγαγεν ἰσαριθμοὺς μωαμεθανοὺς τοὺς ὁποίους εἰς ἀντάλλαγμα τῶν δημοδόξων παρέδωκε τῷ μονάρχῃ τῶν ἁράβων. Δὲν περιωρίζετο δὲ εἰς μόνας τὰς ἐπιδειξεις ταύτας, δὲν ὠφελεῖτο μόνον ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἰσχυροὶ δυνάσται τῆς Ἀσίας ἀπεθαύμαζον πάντοτε τὴν ἀφιλοκέρδειαν, τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἀσωτίαν, ὠφελεῖτο καὶ ἀπὸ τὸ φιλόμουσον καὶ φιλότεχνον τῶν νεοφύτων ἐκείνων τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ μεγάλου κυριάρχου παρ' ᾧ ἐξεπρόσωπε τὸν βασιλέα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὅθεν οὐδεμίαν παρημέλει εὐκαιρίαν ἵνα καταπλήξῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς, ὁμιλῶν εὐκόλως περὶ τῶν σπουδαιότερων ζητημάτων, καὶ ἰδίως περὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ μαθηματικῶν, τῶν τοσοῦτον εἰς τὸν καλίφην Μαμουὺν περισπουδάστων. Ὁ Μαμουὺν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δελεαζόμενος, ἤρχισε νὰ μεταχειρίζεται τὸν πρέσβυν ἐπὶ τὸ οἰκειότερον, νὰ τὸν μετακαλῆ συνεχῶς, νὰ ἐπισκέπτε-

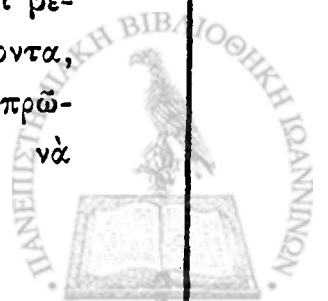
ται μετ' αὐτοῦ ἅπαντα τὰ καταστήματα τοῦ Βαγδάτιου, νὰ τὸν συμβουλευέται περὶ τῶν ἀπαιτούμενων βελτιώσεων, καὶ νὰ πείθεται περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς εἰρηνικώτερας σχέσεις πρὸς τὸ κράτος ἐκεῖνο, τοῦ ὑποίου καὶ μόνου ἡδύνατο νὰ ζηλεύσῃ τὴν περὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ὑπεροχὴν.

Ἐν τῷ μέσῳ ὅμως τοσοῦτον εὐμενῶν περιστάσεων πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀποστολῆς ἐκείνης, ὁ Μαμουὺν ἀπέβίωσε κατὰ ἰούλιον τοῦ 833. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς παρῆμεινεν ἔτι ἐπὶ ἓνα μῆνα παρὰ τῷ διαδόχῳ αὐτοῦ Μοτασσέμ, ἀλλ' ἔνεκα τῶν ποικίλων περισπασμῶν τοῦ νέου ἡγεμόνος, ἐνόησεν ὅτι ὁ καιρὸς δὲν ἦτο πρόσφορος πρὸς συνομολόγησιν συνθήκης· ὅθεν μεγαλοπρεπῶς παραπεμφθεὶς ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πρεσβεία ὅμως αὕτη δὲν ἀπέβη ἐντελῶς ἀτελέσφορος. Μία τῶν ἐντολῶν αὐτῆς ἦτο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδον τοῦ Ἀρμενίου Μανουήλ. Ὁ Θεόφιλος εἶχεν ἐννοήσει τὸ λάθος τὸ ὁποῖον ἔπραξε νὰ δώσῃ ὦτα ἀκροάσεως εἰς ἀνυποστάτους κατ' αὐτοῦ κατηγορίας· λάθος διπλοῦν, διότι οὐ μόνον ἐστερήθη ἐξ αὐτοῦ ἐνὸς τῶν ἀρίστων στρατηγῶν, καὶ ἴσως τοῦ ἐμπειροτάτου, ἀλλὰ ἐμάνθανεν ὅτι ἐκ τῆς ἐμπειρίας ταύτης ὠφελούντο πολυειδῶς οἱ πολέμιοι. Ὅθεν καθ' ἣν ἔλαβε παραγγελίαν, ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς κατῴρωσε νὰ πείσῃ τὸν Μανουήλ εἰς τὸ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ ἀδικηθεὶς ἐκεῖνος στρατηγὸς ἤξιώθη τῶν μεγίστων τιμῶν καὶ προσήνεγκεν ἀξιολόγους εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας. Πλὴν τούτου δὲ εἰ καὶ μὴ συνομολογηθείσης ὀριστικῆς συνθήκης, ἐπεκράτησεν ὅμως ἐπὶ τριετίαν ἐν τῇ ἀνατολῇ πραγματικὴ εἰρήνη, εἰς ἣν, παρεκτός τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν τῆς μωαμεθανικῆς χώρας, συνετέλεσε προδήλως καὶ ἡ πολύκροτος ἐκείνη πρεσβεία, καὶ ἀπὸ τῆς ὑποίας ὠφελήθη ἤδη ὁ Θεόφιλος ἵνα πράξῃ πολλὰ πρὸς ἐπίδοσιν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Ἐἴπομεν ἤδη ὅτι αὐτός τε καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς εἶχεν οὐ μικρὰν περὶ ταῦτα πάντα ἐμπειρίαν· ἀλλὰ καὶ τρίτος ἀναφαίνεται αὐτῶν συνεργός, ὁ φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Λέων, περὶ οὗ πολλὰ θαυμάσια διηγοῦνται οἱ χρονογράφοι. Καὶ εἶναι μὲν τὰ διηγημάτια ταῦτα ἀπίθανα περὶ τὰ καθέκαστα, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅλως ἀνυπόστατα· ὅθεν θέλομεν μνημονεύσει αὐτῶν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ σπανίως κατὰ δυστυχίαν ἐν τῇ παρούσῃ περιόδῳ ἐλάβο-

μεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ἐξαιρέτου τινὸς παιδείας, καὶ μάλιστα περὶ παιδείας ὁπωσοῦν πρακτικῆς. Ὁ Λέων ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ σπουδάζας αὐτόθι τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ ποιητικὰ, ἐπορεύθη ἔπειτα εἰς Ἄνδρον ἵνα ἀκροασθῆ τῶν περὶ φιλοσοφίας καὶ ῥητορικῆς καὶ μαθηματικῆς παραδόσεων ὀνομαστοῦ τῆς νήσου ἐκείνης διδασκάλου, Μιχαήλ τοῦ Ψελλοῦ. Ἄλλ' ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνδρὸς τούτου δὲν ἤρκεσε νὰ κορέσῃ τὴν φιλομάθειαν τοῦ Λέοντος, ὅστις ἀφοῦ ἔμαθε παρ' αὐτοῦ ὅσα ἠδύνατο νὰ μάθῃ, περιῆλθε τὰ μοναστήρια ἀνερευνῶν τὰς βιβλιοθήκας αὐτῶν καὶ ἀντιγράφων τὰ χρησιμώτερα τῶν βιβλίων. Ἐντεῦθεν γενόμενος ὁ ἐπιτηδειότατος ἴσως τοῦ αἰῶνος ἐκείνου γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἴδρυσεν αὐτόθι σχολὴν, ἣτις ἀπέβη μετ' ὀλίγον περιώνυμος, καὶ εἴλκυσε πλῆθος πολὺ νέων ἀκροατῶν. Τούτων τῶν νέων εἰς ἠχμαλωτεύθη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν ὅτε ὁ καλὶφης Μωμούν ἐπεχείρησε μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ τὸ μέγα ἔργον ὅπερ εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους ἀκριβῶς ἐξετελέσθη, τὸν προσδιορισμὸν τῆς περιφερείας τῆς γῆς διὰ τῆς καταμετρήσεως μιᾶς μοίρας τοῦ ἡμερινοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῆ πρὸς τοῖς ἄλλοις τοὺς περὶ τὰ μαθηματικὰ ἐμπειροτέρους τῶν παρ' αὐτῷ αἰχμαλώτων, ἐν οἷς καὶ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος νέον. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Ἑλληνος τούτου ἐπροξένησε πολλὴν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς γεωμέτρας, οἵτινες ἐρωτήσαντες αὐτὸν ποῦ ἐδιδάχθη, ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Λέοντος. Ταῦτα ἀκούσας ὁ καλὶφης, ἐπεμψεν ἀμέσως ἐπιστολὴν πρὸς τὸν σοφὸν διδάσκαλον προσκαλῶν αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ καὶ πλείστας ὑποσχόμενος δωρεὰς καὶ τιμὰς· ἔδωκε δὲ ἐπιστολὴν εἰς τὸν νέον, πρὸς ὃν ὡσαύτως ὑπέσχετο πολλὰς ἀμοιβὰς, ἂν καταπέισῃ τὸν Λέοντα νὰ ἔλθῃ, καὶ ἀπήτησε καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι αὐτὸς τοῦλάχιστον θέλει ἐπιστρέφει εἰς Βαγδάτιον. Ὁ Λέων, πρὶν ἀποφασίσῃ τι, ἀνήγγειλε τὸ πρᾶγμα διὰ τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου Θεοκτίστου εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ἀντιφιλοτιμούμενος πρὸς τὴν καλίφην δὲν ἠθέλησε νὰ στερηθῆ ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς καὶ περιποιηθεῖς αὐτὸν καὶ πλουτίσας, ὥρισεν εὐρυχωρότερον διδασκαλίας τόπον, τὸν ναὸν τῶν τεσσαράκοντα καλλινίκων μαρτύρων. Οἱ χρονογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι τότε κατὰ πρῶτον ὁ Θεόφιλος ἐγνώρισε τὸν Λέοντα, ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται παντάπασιν ἀπίθανον, διότι ὁ Λέων, ὢν πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ

ἦναι καὶ πρότερον ὄλως ἄγνωστος εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ καλίφης μαθὼν ὅτι ὁ Λέων δὲν συγκατατίθεται νὰ καταλίπη τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καθυπέβαλεν αὐτῷ ἀπορίας τινὰς ζητημάτων γεωμετρικῶν καὶ ἀστρονομικῶν, καὶ παρεκάλεσε νὰ λύσῃ αὐτάς καὶ διευκρινήσῃ. Ὁ δὲ οὐ μόνον τὰ ζητήματα ἔλυσε ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε σύγχυσιν τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης μετὰ τῆς ἀστρολογικῆς νοθείας, προσέθηκε καὶ τινὰ σημεῖα προγνωστικὰ τῶν μελλόντων. Τότε ὁ καλίφης ποθήσας ἔτι μᾶλλον νὰ γνωρίσῃ τὸν ἄνδρα, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόφιλον πρεσβείαν, ἵνα ἐξαιτηθῇ τὴν εἰς Βαγδάτιον ἀποστολὴν τοῦ Λέοντος, ὑποσχόμενος ἀντὶ τούτου τὴν συνομολόγησιν εἰρήνης μακρᾶς καὶ τὴν κατάβολὴν ὑπερόγκου χρηματικοῦ ποσοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα ἀδύνατον νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἀληθῆ, ἐνδέχεται ὅμως νὰ ἔχωσιν ἀρχὴν τινὰ ὑποστάσεως, καὶ τούτου τεθέντος ὑπῆρξαν ἴσως ἡ κυρία ἀφορμὴ τῆς προαναφερθείσης ἐκτάκτου πρεσβείας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Κατὰ τοὺς χρονογράφους ὁ Θεόφιλος δὲν ἠθέλησε καὶ αὐτίς νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς ἀλλοφύλους τὸ ἐγκαλλώπισμα τοῦτο τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ ἀπεποιήθη εὐσχήμως τὴν αἵτησιν τοῦ καλίφου. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι βραδύτερον, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, ὁ Λέων ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς Θεσσαλονίκης, καὶ ἐτιμήθη πλεῖστον ὑπὸ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ διὰ τε τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν. Συνέβη τότε ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Θεσσαλονίκης ἀφορία τοιαύτη, ὥστε οἱ κάτοικοι περιῆλθον εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ πολλοὶ ἠτοιμάζοντο νὰ ἀποδημήσωσιν. Ὁ Λέων παραμυθῆσας αὐτοὺς ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ κακὸν δὲν εἴμπορεῖ νὰ ἦναι εἰμὴ πρόσκαιρον, καὶ προέτρεψε νὰ μὴ ἐγκαταλείψωσι τὰς γεωργικὰς ἐργασίας, διότι ἀφεύκτως μετὰ τὴν ἀκαρπίαν θέλει ἐπέλθει εὐφορία, μέλλουσα νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς διὰ τὰ παρελθόντα παθήματα, ὅπερ συνέβη τῷ ὄντι, καὶ ἔτι μᾶλλον ηὔξησε τὴν πρὸς τὸν ἀγαθὸν ποιμενάρχην εὐλάβειαν τῶν Θεσσαλονικέων. Ταῦτα φημίζονται περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὅστις, ὄν ἔτι λαϊκὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, προσελήφθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ ὡς συνεργάτης περὶ τὴν κατασκευὴν πολλῶν χρησίμων καὶ ἄλλων ἀπλῶς πολυτελῶν ἔργων, τὰ ὅποια ηὔξησαν τὴν ἀσφάλειαν, τὴν εὐπρέπειαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς βασιλευούσης. Ὁ Θεόφιλος ὕψωσε τότε καὶ ἐκάλλυνε τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἄβατα ποιήσας αὐτὰ τοῖς ἐχθροῖς, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐγγεγραμμένον ἐπὶ

τῶν τειχῶν τούτων ἀνεμίμνησκεν εἰς μὲν τοὺς κατοίκους τὸν σωτῆρα αὐτῶν, εἰς δὲ τοὺς πολεμίους τὸν αἴτιον τῆς ἀποτυχίας. Μετέβηλεν εἰς νοσοκομεῖον πολυτελές οἶκημα μέγα, τὸ ὁποῖον πρότερον ἐχρησίμευεν ὡς κατάλυμα γυναικῶν αἵτινες οὐκ οἶδασι σωφρονεῖν, καὶ διὰ πλουσιῶν δωρεῶν προικίσας τὸ εὐεργετικὸν τοῦτο κατάστημα, μετωνόμασε τὰ Θεοφίλου. Ἡ ἐπιτηδειότης καὶ ἡ τόλμη τῶν τεχνιτῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀποδεικνύεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν λέγεται ὅτι ἐπεσκευάσθη ὁ ἐν Αὐγουστείῳ ἔφιππος ἀνδριάς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ ἐξ ἐπιχρύσου χαλκοῦ κατεσκευασμένον τοῦτο τεχνούργημα ἴστατο ἐπὶ στήλης ὑψηλῆς, καταιγίς δὲ κατέβαλέ ποτε τὸν χρυσοῦν λόφον τῆς περικεφαλαίας τοῦ ἀνδριάντος, ἢ καθὼς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι τὴν χρυστὴν τούφραν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὄθεν παρεσκευάζετο ἤδη ἰκρίωμα μέγα ἵνα φθάσῃ μέχρι τῆς κορυφῆς ταύτης, ὅτε σκαλωτῆς τεχνίτης ἀνελθὼν εἰς τὴν στέγην τοῦ παρακειμένου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἀφῆκεν ἐκεῖθεν βέλος μετὰ σχοινίου εἰς τὸν χάλκινον ἀνδριάντα, καὶ παγέντος ἀσφαλῶς τοῦ βέλους ἐπ' αὐτοῦ, διαδραμῶν διὰ τοῦ σχοινίου, προσήρμοσε τὴν τούφραν, μέγα θάμβος προξενήσας τοῖς παρισταμένοις, καὶ θαυσιλῶς ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου εὐεργετηθεῖς.

Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν πολυτελῶν οἰκοδομημάτων ὅσα ἤγειρεν ὁ Θεόφιλος, ἄξια μνήμης εἶναι μάλιστα τὰ λεγόμενα ἀνάκτορα τοῦ Βρύου, τὰ κατὰ μίμησιν τῶν ἐν Βαγδάτιῳ λαμπρῶν παλατίων κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰωάννου Πατρικίου, ὅστις εἶχε καὶ τὸ τοῦ πατρικίου ἄξιωμα. Ἐπεκόσμησαν δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα παράδεισοι θαυμαστοὶ καὶ πέντε ἐκκλησίαι, ἐξ ὧν μία ἰδίως μεγαλοπρεπεστάτη. Ἡ εἰς τὸ προαύλιον τῶν ἀνακτόρων αὐτῶν καλλιτεχνηθεῖσα αὕτη ἐκκλησία ὠνομάζετο τρίκογχος ἐκ τοῦ σχήματος· διότι τρεῖς κόγχαι, ἧτοι θόλοι μετεωρίζοντο ἐπ' αὐτῆς. Οἱ θόλοι ἦσαν περίχρυσοι, καὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ κιόνων ἐκ θετταλικοῦ, τοῦ καὶ πρασίνου λίθου τοὺς τοίχους ἐπεκόσμουσαν ποικίλα μάρμαρα, ἐκ δὲ τῶν τριῶν πυλῶν ἡ μὲν μέση ἦτο κατεσκευασμένη ἐξ ἀργύρου, αἱ δὲ ἐκατέρωθεν ταύτης ἐκ γεγανωμένου χαλκοῦ. Ἀντικρὺ τῆς ἐκκλησίας ταύτης ὑψούτο ὁ περίστυλος ὁ καλούμενος Σίγμα, ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ στοιχεῖον ὁμοιότητος, ἐρειδόμενος δὲ ἐπὶ πεντεκαίδεκα κιόνων λίθου φρυγίου, τὴν αὐτὴν δὲ φέρων εἰς τοὺς τοίχους ἐπανθοῦσαν ὠρχιότητα, οἶκον καὶ τὸ τρίκογχον. Εἰς τὸ Σίγμα ἦτο προσηρητημένον οἰκοδόμημά τι τετράσερον, ὡς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι, μᾶλλον δὲ τετράσειρον, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο

μυστήριον· διότι ἦτο οὕτω κατασκευασμένον, ὥστε ἐὰν ἰστάμενός τις εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἢ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ ἄκραν ἤθελε πλησιάσει εἰς τὸν τοῖχον καὶ ψιθυρίσει, ὅσον δήποτε ταπεινὴ καὶ ἂν ἦτο ἡ φωνή του, ὁ λόγος του ἤκούετο ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν ἀντίθετον ἄκραν ἐπιθέντος τὸ οὖς εἰς τὸν τοῖχον. Πρὸ τοῦ Σίγμα ὑπῆρχε πλατεῖα ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁπείας ὑψοῦτο κρήνη, ἔχουσα διάχρυσον μὲν στροβίλιον, φιάλην δὲ ἦτοι δεξαμενὴν χαλκῆν, ἧς τὸ χεῖλος ἦν ἐξ ἀργύρου ἐστεμμένον. Ἐν καιρῷ τῶν ὀπωρῶν ἡ φιάλη αὕτη ἐπληροῦτο ἀντὶ ὕδατος ὑπὸ ὀπωρικῶν παντὸς εἶδους, τὰ ὁποῖα παρεδίδοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πλήθους. Ἡ πλατεῖα τότε μετεβάλλετο εἰς τόπον κοινῆς θυμηθίας καὶ διαχύσεως. Ἄπειροι συνέρρεον εἰς αὐτὴν ὄρχησται, μῖμοι, μουσικοί. Ὁ βασιλεὺς καθήμενος ἐν χρυσῷ καὶ διαλίθῳ θρόνῳ ὅστις ἴστατο ἐπὶ λαμπροῦ ἀμφιθεάτρου, ἐθεώρει ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου τὴν δημοτελῆ πανηγυριν. Κάτω τοῦ θρόνου παρίστατο ἡ βασιλικὴ φρουρὰ, οἱ ἐν τέλει, οἱ δήμαρχοι, ἦτοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν φατριῶν τοῦ ἵπποδρομίου, ὁ δήμαρχος τῶν βενέτων καὶ ὁ δήμαρχος τῶν πρασίνων, αἱ δὲ λοιπαὶ βαθμίδες κατεῖχοντο ὑπὸ τοῦ πλήθους. Πέριξ τῆς πλατείας ἠγείροντο ἄπειρα πολυτελῆ καὶ κομψὰ κτίρια, τὰ ὁποῖα δύσκολον καὶ ἐπαχθές ἤθελεν εἶναι νὰ περιγράψωμεν ἐνταῦθα. Εἰς ἐν ἐξ αὐτῶν διεχειρίζετο ἡ δικαιοσύνη, προεδρεύοντος συνήθως αὐτοῦ τοῦ Θεοφίλου. Ἐτερον, καλούμενον ἄγνωστον πόθεν Ἔρωσ, ἐχρησίμευεν ὡς ὑπλοθήκη. Ἐτερον πάλιν ὠνομάζετο Πορφύρα· διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος ἡ δέσποινα καλοῦσα εἰς αὐτὸ τὰς ἀρχοντίσσας τῆς αὐλῆς, διένειμεν εἰς αὐτάς ἱμάτια πορφυρᾶ καὶ οὕτω καθεξῆς.

Μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς τέχνης τὰ ὁποῖα τότε κατασκευάσθησαν κατὰ τὰς ὁδηγίας ἰδίως τοῦ μαθηματικοῦ Λέοντος, δύο χρυσᾶ καὶ διὰ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένα μουσικὰ ὄργανα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἄχρι τοῦδε κατ' ἐξαίρεσιν ὀνομάζονται ὄργανα, καὶ εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὰς δυτικὰς ἐκκλησίας. Τοιαῦτα ὄργανα εἶχον κατασκευασθῆ καὶ πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθὰ ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Τὰ ἔργα ὅμως τοῦ Λέοντος διεκρίνοντο αὐτῶν οὐ μόνον διὰ τὴν πολυτέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πλειοτέραν τελειότητα μεθ' ἧς ἐφιλοτεχνήθησαν. Ἀξία προσέτι μνείας καὶ μία χρυσῆ πλάτανος, ἧτις ἐνθυμίζει τὴν ἐν τοῖς βασιλείοις τοῦ ἀρχαίου περσικοῦ κράτους πλάτανον (σελ. 86 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐπὶ τῶν κλάδων τῆς πλατάνου ἐκείνης ὑπῆρχον διάφορα πτηνὰ ἐκ βα-

ρυτίμων μὲν μετάλλων καὶ λίθων κατεσκευασμένα, διὰ μηχανῆς δέ τινος ἀπλοῦντα αἴφνης τὰ πτερὰ καὶ κελαιοῦντα ἐναρμονίως. Ἐν γένει φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐτελειώθη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ μουσική, ἰδίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσική. Καὶ πολλά μὲν τότε συνετάχθησαν ἐκκλησιαστικαὶ μελωδίαι, πολλοὶ δὲ ἀναφέρονται ἀξιόλογοι περὶ αὐτὰς τεχνῖται, ἐν οἷς ὁ τε Λέων Ε' καὶ αὐτὸς ὁ Θεόφιλος.

Ἐκ πάντων τῶν προεκτεθέντων συνάγεται ἀποχρόντως, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθῆ τὰ πολλάκις ὑπὸ τῶν νεωτέρων θρυληθέντα περὶ τε τῆς δεινῆς ἀμαθείας ἧτις ἐπεκράτει δῆθεν ἐπὶ τῶν λεγομένων εἰκονομάχων βασιλέων, καὶ περὶ τῆς χρηματικῆς ἀμηχανίας εἰς ἣν ἐν γένει οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος περιέστησαν ἕνεκα τοῦ πλημμυλοῦς αὐτῶν φορολογικοῦ συστήματος. Ἄνδρες οἳ οἱ ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, ὁ Λέων, ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, καὶ ἄλλοι τοὺς ὅποιους κατωτέρω θέλομεν ἀναφέρει μαρτυροῦσιν, ὅτι καὶ ζῆλος οὐ μικρὸς ὑπῆρχε πρὸς τὴν παιδείαν, καὶ διδασκῆρια δὲν ἔλειπον ὑποθάλλοντα καὶ προάγοντα τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην. Ἐὰν δὲ προσέτι ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ Θεόφιλος διεξήγαγε διαφόρους πολέμους, ὡς εἶδομεν, καὶ ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' οὐ πολὺ, ὅτι καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν κυβέρνησιν ὑπῆρξε πολυτελής καὶ μεγαλοπρεπής, καὶ ὅτι ἀφοῦ τσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὑποδόμησεν ἔργα, κατέλιπεν οὐδὲν ἥττον ἀξιόλογον ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ περίσσευμα, ἀνάγκη γὰρ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ πόροι τοῦ κράτους ἐκείνου ἦσαν ἔτι θαυσιεῖς.

Ὁ Θεόφιλος ἤθελε πράξει φρονίμως, ἐὰν ἐξηκολούθει ἔχων μὲν εἰρηνικῶς πρὸς τοὺς μωαμεθανούς, ἀσχολούμενος δὲ περὶ τε τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα ἔργα, καὶ μάλιστα περὶ τὴν τελειοτέραν ρύθμισιν τῆς τοῦ κράτους διοικήσεως. Ἄλλ' αἱ περιστάσεις παρέσυραν αὐτὸν εἰς νέας ἐχθροπραξίας. Ἐνῶ οἱ ἐν Μελιτινῇ οἰκοῦντες μωαμεθανοὶ δὲν ἔπαυσον τὰς περὶ τὰ μεθόρια ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ὁ καλίφης Μοτασσεμ. διετέλει ἀδιακόπως σχεδὸν περισπώμενος ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων. Ὄθεν ὁ Θεόφιλος ἐνόμισεν ἐπιτήθειον τὸν καιρὸν γὰρ τραπεινώσῃ τοὺς πολεμίους τούτους, καὶ τῷ 836, ἀφοῦ ἐσωφρόνισε τοὺς ἐν Μελιτινῇ, ἐνέβαλε μετὰ ἀνδρῶν δεκακισμυρίων εἰς τὴν Συρίαν αὐτήν, κείρων καὶ πορθῶν τὴν χώραν, προήλασε μέχρι τοῦ Εὐφράτου, ἐκυρίευσεν καὶ ἐλεηλάτησεν τὴν πρωτεύουσαν τῆς Κομμαγηνῆς, τὴν πατρίδα τοῦ Λουκιανοῦ, τὰ Σαμόσατα, κείμενα παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ἔπειτα δὲ ἐ-

πολιόρησε τὴν Σωζόπετραν, ἑτέραν πόλιν τῆς Κομμαγηνῆς, ἐν ἣ εἶχε γεννηθῆ ὁ καλίφης. Τότε ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Μοτασσέμ, ἐν ἣ οὗτος παραπονούμενος διὰ τὰς γενομένας βιαιοπραγίας, παρεκάλει τὸν Θεόφιλον νὰ φεισθῆ τῆς ἰδιαίτερας αὐτοῦ πατρίδος, καὶ προέτεινε λόγους εἰρήνης. Ἄλλ' ὁ Θεόφιλος περιφρονήσας τὴν αἴτησιν καὶ τὴν πρότασιν, ἐκυρίευσεν τὴν Σωζόπετραν, κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἐθανάτωσεν ἢ ἐξηνδραπόδισε τοὺς κατοίκους, καὶ μετὰ ταῦτα διατάξας τὸν στρατὸν νὰ διαχειμάσῃ ὑπὸ τὸν Θεόφοβον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐπέστρεψε μετὰ τοῦ Μιχαήλ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτέλεσεν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ θρίαμβον λαμπρόν. Ἐκεῖ παρέστη ἐποχούμενος μὲν ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ ἵππων λευκῶν, περιβεβλημένος δὲ μανδύαν τῆς τῶν βενέτων μερίδος, ἦτοι πράσινον, καὶ νικήσας ἄρματι, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιῶντος πλήθους διὰ τοῦ ἐπιφωνήματος «καλῶς ἦλθες, ἀσύγκριτε φακτονάρη!» (ἦτοι σταδιοδρόμε). Ἄλλ' ἔμελλε νὰ πληρώσῃ βαρεῖαν ποινὴν τοῦ ἀγερώχου ὕφους δι' οὗ προσηνέχθη μὲν πρὸς τὸν καλίφην, ἐπανηγύρισε δὲ τὴν νίκην αὐτοῦ. Ὁ Μοτασσέμ ὤμοσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν γενομένην εἰς αὐτὸν ὕβριν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνεκρότησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους 837 στρατὸν, οἷον διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν παρασκευὴν οἱ καλίφαι δὲν εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευάσει· διότι συνέκειτο ἐκ διακοσίων πενήκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐν οἷς, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς ἄραβας χρονογράφους, ὑπῆρχον 130,000 ἵππεῖς. Ἡ στρατολογία αὐτῶν διενηργήθη εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Κοίλιν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην, τὴν Αἴγυπτον, καὶ πρὸς καταρτισμὸν τοῦ πλήθους τούτου ἐδαπανήθησαν δεκακισμύρια λίτραι χρυσοῦ, ἦτοι ὑπὲρ τὰ 108 ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τοιαύτην παρασκευάσας δύναμιν ἀπεφάσισε νὰ ἀνταποδώσῃ τὰ ἴσα εἰς τὸν Θεόφιλον, κυριεύων καὶ καταστρέφων τὸ Ἀμόριον, ὅπου ἤξευρε γεννηθέντα τὸν πατέρα τοῦ Θεοφίλου Μιχαήλ. Καὶ ἵνα οἱ στρατιῶται αὐτοῦ καὶ οἱ ἀντίπαλοι συγχρόνως γινώσκωσι, καὶ ἔχωσιν ἀείποτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν κύριον τῆς ἐκστρατείας σκοπὸν, διέταξε νὰ ἐπιγραφῆ ἐπὶ ὅλων τοῦ στρατοῦ τῶν ἀσπίδων ἡ λέξις Ἀμόριον. Ἐνέβαλε δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 838 ἀπὸ τριῶν σημείων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, δεξιᾶ μὲν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας δι' ἐνὸς τῶν ὑποστρατήγων, ἀριστερᾶ δὲ ἀπὸ Ταρσοῦ δι' ἑτέρου ὑποστρατήγου, ὁρμήσας αὐτὸς ἐν τῷ μέσῳ μετὰ τοῦ κυρίου σώματος ἐπὶ Τύανα.

Ὁ Θεόφιλος εἶχε διαφύγει πρὸ μικροῦ δεινόν τινα κίνδυνον. Οἱ Πέρ-

σαι ἐπίκουροί του, οἵτινες εἶχον συμποσωθῆ διὰ προσφύγων ἀδιακόπως ἐκ τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους προσερχομένων, εἰς τριάκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν, καὶ ἐστάθμευον περὶ Σινώπην, ἠθέλησαν, ἐπερειδόμενοι εἰς τὸ πλῆθος αὐτῶν νὰ ἀναγορεύσωσιν ἴδιον βασιλέα, τὸν Θεόφοβον. Ὁ δὲ μένων πιστὸς πρὸς τὸν δεξιωθέντα αὐτὸν καὶ προστατεύσαντα Θεόφιλον, ἀπειποιήθη τὴν πρότασιν, ὑπέμνησεν εἰς τοὺς στασιάζοντας τὰς εὐεργεσίας τοῦ βασιλέως, καὶ συγχρότως ἀνήγγειλε τὰ πάντα εἰς τοῦτον, παρατηρήσας ὅτι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ παύσῃ τὸ κακὸν εἶναι τὸ νὰ δοθῆ, ἀμνηστία εἰς τοὺς ἀμαρτήσαντας. Ὁ Θεόφιλος ἐπέισθη, ἐπέτρεψε συγγνώμην διὰ τὰ γενόμενα, καὶ ἡ στάσις ἐκείνη διελύθη· ἀλλὰ τοῦ λοιποῦ οἱ πρόσφυγες οὗτοι, ἀντὶ νὰ ἀπαρτίζωσι σῶμα ἓν, διενεμήθησαν ἀνὰ διςχιλίους εἰς διάφορα ἰθαγενῆ τοῦ στρατοῦ θέματα, ἐξ οὗ αἱ ἴλαι τοῦ ἐλαφροῦ ἰππικοῦ τῶν σωμάτων τούτων ὠνομάσθησαν *Περσῶν Τοῦρμαι*, διατηρήσασαι τὸν ἐπωνυμίαν ταύτην καὶ ἀφοῦ ἔπαυσαν τοῦ νὰ συγκροτῶνται ἐκ Περσῶν. Μόλις δὲ ῥυθμισθέντος οὕτω τοῦ στρατοῦ, ὡς ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἔμαθεν ὁ Θεόφιλος τὴν μεγάλην τοῦ καλίφου εἰσβολὴν, καὶ ἐννοήσας ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀγωνισθῆ ἐκ παρατάξεως κατὰ τοσαύτης δυνάμεως, τὸν μὲν στρατηγὸν τῶν ἀνατολικῶν Ἀέτιον διέταξε νὰ καταλάβῃ ἀσφαλεῖς θέσεις περὶ τὰ ὄρη δὲ ὧν ἔμελλε νὰ διέλθῃ τὸ κύριον τῶν πολεμίων σῶμα, μὴ κατερχόμενος εἰς τὴν πεδιάδα, μὴ ἐμπλεκόμενος εἰς μάχην τινὰ πρὸς τὸν καλίφην, καὶ περιοριζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐπιτηρῆ αὐτόν· αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ Μανουήλ καὶ τοῦ Θεοφόβου ἐστράτευσεν εἰς τὰ πρὸς βορρᾶν κείμενα ὄρη, ἵνα ἐπιτεθῆ ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἐξ Ἀρμενίας ἐμβάλλοντος, καὶ νικήσας, ὡς ἠλπίζε, νὰ στραφῆ πρὸς τὸν καλίφην, παρενοχλῶν αὐτόν κατὰ νώτου. Τὸ σχέδιον ἦτο ἄριστα νενοημένον· ἀλλ' ὁ καλίφης, ἐννοήσας αὐτὸ, εἶχεν ἐνισχύσει τοσοῦτον τὸ διὰ τῆς Ἀρμενίας ἐμβάλον ἀπόσπασμα, ὥστε ὁ Θεόφιλος καίτοι ἐκθύμως ἀγωνισάμενος περὶ Δασμενδάν, ἢ Τσαμανδόν, (ὅπερ Δαζημόνα καλοῦσιν οἱ χρονογράφοι) δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τοὺς πολεμίους, καὶ ἀπεναντίας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Χιλιόκιμον τοῦ Πόντου, οὐ μακρὰν τῆς Ἀρμασειας, ὅπου ὁ συγκεντρωθεὶς στρατὸς ἐστερήθη τὸν στρατηγὸν Μανουήλ, ἀποθανόντα ἐκ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἠρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ πολεμήσας εἰς Τσαμανδὸν καὶ ἐπανειλημμένως σώσας κατὰ τὴν μάχην ταύτην τὴν ζωὴν τοῦ βασιλέως.

Οὕτως ἀποτυχόντος τοῦ ἀρχικοῦ βουλευμάτος, ὁ Θεόφιλος δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν καταπλημμυρήσαντα τὰ πεδία τῆς μικρᾶς Ἀσίας καλίφην. Καὶ ὅταν μετ' οὐ πολὺ ὁ Μοτασσέμ. ἐνωθεὶς μετὰ τῆς ἀπὸ Ταρσοῦ ἐμβαλούσης μοίρας, ἤρχισε τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀμορίου, ὁ βασιλεὺς ἠρκέσθη νὰ ἐμβάλη φρουρὰς εἰς τὰς παραλίαις πόλεις, καὶ νὰ ἐνισχύσῃ ὅσον ἔνεστι τοὺς προμάχους τοῦ Ἀμορίου, καταλαβὼν ὀπισθεν τῆς πόλεως ταύτης περὶ Δορύλαιον, θέσιν τινὰ ἐπίκαιρον, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ παράσχῃ, κατὰ τὰς περιστάσεις ἐπικουρίαν τινὰ εἰς τὸ κινδυνεῦον φρούριον. Τὸ Ἀμόριον, περὶ ὃ ἐμέλλε νὰ διεξαχθῇ εἰς τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων μεταξὺ μωαμεθανισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ ἀγῶνων, ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικώτατον μέρος τῆς Φρυγίας παρὰ τὰ μεθόρια τῆς Γαλατίας, εἰς ἣν καὶ ἀνῆκε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 47 μίλια πρὸς μεσημβρίαν τῆς Πεσσινοῦντος, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἣτις ἔφερε πρὸς Λαοδίκειαν. Τὰ δὲ εἰρεῖπια αὐτοῦ ἀναζητοῦνται σήμερον ὑπὸ τῶν τοπογράφων ἢ εἰς Τσακτελοῦ, ἢ εἰς Σεργίαν-Καλέ. Οἱ ἄριστοι τῶν χριστιανῶν εἰσῆλθον εἰς τὸ φρούριον τοῦτο προθύμως, ἵνα ἀναλάβωσι τὴν ἄμυναν. Αὐτὸς ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Ἀέτιος ἐστρατήγει τῆς φρουρᾶς, ἔχων ὑποστρατήγους τὸν Κρατερὸν, τὸν Καλλιστον, τὸν Κύριλλον, τὸν Μελισσηνὸν, ἄνδρας ὀνομαστοὺς ἐν τῷ ἐλληνικῷ στρατῷ. Ἡ πολιορκία ἤρχισε κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ αὐγούστου τοῦ 838· καὶ οἱ μὲν πολιορκούμενοι ἀντέστησαν πεισματωδῶς, ὁ δὲ Θεόφιλος ἐπεχειρεῖ ἀδιακόπως ἐπιθέσεις κατὰ τῶν πολεμίων, οἵτινες κατήντησαν νὰ ἀπολέσωσιν, ὡς βεβαιοῦνται, περὶ τὰς 70,000 ἀνδρῶν. Τότε ὁ καλίφης ἐπεχείρησε τὴν ἔφοδον, ἔφοδον φοβερὰν, καθ' ἣν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐπάλαισαν μανιωδῶς τρεῖς ὅλας ἡμέρας ἐπὶ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ τείχους, οἱ δ' ἄραβες ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλ' ὁ Θεόφιλος οὐδεμίαν ἄμεσον ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους συνδρομήν. Τὸ ῥῆγμα ἀπέβη μέγα· αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐξηντλήθησαν. Ὄθεν ὁ ἐπίσκοπος καὶ τρεῖς τῶν προκρίτων τῆς πόλεως προσελθόντες εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ καλίφου προέτειναν εἰς αὐτὸν συνθήκας παραδόσεως, ἀλλ' ὁ παρωργισμένος μονάρχης τῶν μωαμεθανῶν ἀπέρριψε πᾶσαν συνθήκην, καὶ ἠτοιμάζετο νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἔφοδον, ὅτε διὰ προδοσίας ξένου τινὸς μισθοφόρου οἱ πολέμιοι εἰσῆλθον ἀμαχητὶ εἰς τὴν πόλιν, διαπράξαντες ἐν τῇ πρώτῃ τῆς ἐκδικήσεως παραφορᾶ σφαιγὴν δεινοτάτην. Ποταμοὶ ἀληθεῖς αἰμάτων κατέκλυσαν τὴν δυστυχῆ πόλιν, ὅτε ὁ Μοτασσέμ, θέλων νὰ

διατηρήσῃ καὶ τινὰ ζωντανὰ μαρτύρια τοῦ κατορθώματος, διέταξε τοὺς νικητὰς νὰ φεισθῶσι τῶν λοιπῶν κατοίκων, καὶ νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὸν ἐξανδραποδισμόν αὐτῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἔβαλε πῦρ εἰς ἅπαντα τὰ κτίρια, καὶ μετέβαλεν εἰς σωρὸν ἐρειπίων τὴν πόλιν ἐκείνην, ἣτις πρὸ μικροῦ ἦτο ἡ ἀκμαιοτέρα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οὕτω δὲ ἐκτελέσας τὸν ἀπαίσιον αὐτοῦ ὄρκον, ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, ὠφελούμενος ἐκ τῆς καταπλήξεως ἣν ἐπροξένησε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ· ἀλλ' ἠναγκάσθη ἕνεκα νέων ἐμφυλίων διενέξεων αἵτινες ἐξερράγησαν ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ συναπήγαγε μὲν 30,000 αἰχμαλώτων, ἐν οἷς τοὺς στρατηγοὺς Ἀέτιον καὶ Κρατερόν, ἀλλ' ὁ Θεόφιλος ἔλαβε τοῦλάχιστον καιρὸν νὰ ἀναπνεύσῃ. Ἡ πρώτη αὐτοῦ φροντίς, ἀφοῦ εἶδε τὰς λαμπρὰς ἐλπίδας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀναπτερούμενος ἤρχισε πρὸ τριετίας τὸν ἀγῶνα τοῦτον, τοσοῦτον οἰκτρῶς ματαιωθείσας, ὑπῆρξεν ἡ λύτρωσις τῶν γενναίων ἐκείνων συναγωνιστῶν. Ἐπὶ τούτῳ ἐπεμψε πρὸς τὸν καλίφην τὸν πατρίκιον Βασίλειον μετὰ διττῆς ἐντολῆς· πρῶτον νὰ προτείνῃ εἰρήνην καὶ δῶρα δαψιλῆ, καὶ αἰχμαλώτους Ἀραβας πολλοὺς ἐπ' ἀνταλλαγῇ ἰδίως τοῦ Ἀετίου, τοῦ ὁποίου τὴν στέρησιν ἠσθάνετο τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲν εἶχε νῦν παρ' ἑαυτῷ τὸν πολύπειρον Μανουήλ· δεύτερον δὲ, ἐὰν ἀποτύχῃ ἡ ἐπιεικὴς αὕτη πρότασις, νὰ παραστήσῃ ἐντόνως τὴν ἀπόφασιν ἣν εἶχεν ὁ βασιλεὺς νὰ ἐξακολουθήσῃ διὰ πάσης θυσίας τὸν πόλεμον. Τῷ ὄντι ὁ Μοτασσέμ εἰς ἀπάντησιν ἀπήτησε χλευαστικῶς τὸν τε Μανουήλ, τὸν ὁποῖον ἔλεγεν αὐτομολήσαντα ἀπὸ τῶν Ἀράβων εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ ἅπαντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκομένους μωαμεθανούς, λέγων ὅτι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρφ τούτῳ δύναται νὰ ἀπελευθερώσῃ τὸν Ἀέτιον καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγοὺς. Τότε ὁ Βασίλειος ἐνόμισεν ἑαυτὸν δικαιούμενον νὰ ἐγχειρίσῃ αὐτῷ τὴν δευτέραν τοῦ βασιλέως ἀπειλητικὴν ἐπιστολὴν, ἡ δ' ἐξ αὐτῆς παροργισθεὶς καλίφης, ἐπέστρεψε πάντα τὰ δῶρα, καὶ οὐδένα ἐπέισθη νὰ ἀκούσῃ περὶ εἰρήνης λόγον. Ἀλλὰ τὸ μωαμεθανικὸν κράτος ἀνεσειέτο ὑπὸ ἀνωμαλιῶν ἀδιαλείπτων, ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐδεμίᾳ ἐγένετο ἐχθροπραξία τῷ 839. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος στρατὸς μωαμεθανικὸς ἐνέβαλεν αὐθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, οἱ Ἕλληνες αἰχμαλωτεύσαντες τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ, κατέλαβον τὴν περὶ Ἀμανὸν χώραν. Μετὰ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων ταύτην τροπὴν ὁ βασιλεὺς, γινώσκων τὸν Μοτασσέμ ἀπησχολημένον πάντοτε ὄντα ὑπὸ

ἑσωτερικῶν περισπασμῶν, ἔπεμψε νέαν πρεσβείαν ἐπιτραπεῖσαν ἰδίως τὴν τῶν αἰχμαλώτων ἀνταλλαγὴν. Ἡ πρεσβεία αὕτη ὑπῆρξεν εὐτυχεστέρα τῆς πρώτης· καὶ ἀνταλλαγὴ μὲν κυρίως εἶπεῖν δὲν ἐγένετο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὸ κοράνιον ἀπαγορεύει τὴν ἀπόδοσιν ἑνὸς πιστοῦ ἀντὶ ἑνὸς ἀπίστου, ἀλλ' ὅμως ἀπελευθερώσαντος τοῦ βασιλέως τοὺς αἰχμαλώτους "Αραβας, ἀπέλυσε καὶ ὁ Μοτασσεμ διπλάσιον ἀριθμὸν χριστιανῶν, καὶ περιποιηθεὶς τοὺς πρέσβεις συνωμολόγησεν εἰρήνην.

Καὶ νῦν ἐπιχειροῦμεν νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἐνεργηθέντα ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ὁ ἀναγνώστης ἤξεύρει τὴν σύγχυσιν ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρήγαγεν ἡ παλίμβουλος καὶ ἀντιφατικὴ διαγωγὴ τοῦ Μιχαὴλ Β'. Κατὰ τὰς ἀορίστους αὐτοῦ ἀποφάνσεις καὶ ἐνεργείας, οἱ ἄνθρωποι κατήντησαν νὰ μὴ ἤξεύρωσι τίνες σύνοδοι ἔχουσι κύρος καὶ τίνες οὐ, ἂν ἐπιτρέπεται ἢ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀνάρτησις καὶ προσκύνησις τῶν εἰκόνων· ἐκ δὲ τῆς ἀμφιβολίας ταύτης δὲν ἠδύνατο εἰρῆ νὰ ἐπικρατήσῃ ἀδιάκοπός τις σύγκρουσις μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ὧν ἕκαστη δὲν ἤρκεῖτο νὰ πρεσβεύῃ τὰ ἑαυτῆς, ἀλλ' ἤξιον νὰ ἐπιβάλλῃ ταῦτα εἰς τοὺς ἀντιδοξοῦντας. Καθὼς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, ὁ ἥλιος τῆς ἀνεξιθρησκείας δὲν εἶχεν ἔτι ἀνατείλει· ὁ κόσμος δὲν εἶχεν ἔτι ἐκπαιδευθῆ ἀποχρώντως ὥστε νὰ ἐννοῇ τὴν εἰρηνικὴν τῶν δογμάτων συμβίωσιν· ἐνόσῳ δὲν ἐπεπέβαινε ἀνωτέρα τις δύναμις, ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν ἦτο ἄφευκτος· ὅθεν ἀπαραίτητον κατέστη νὰ ἐκδοθῇ σαφῆς τις ὁρισμὸς, εἴτε ἀναγνωριζομένης ῥητῶς, εἴτε ῥητῶς ἀπαγορευομένης τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Εἶπομεν δὲ ἤδη καὶ προηγουμένως, ὅτι ὁ Θεόφιλος, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, δὲν ἠδύνατο εἰρῆ νὰ ἀσπασθῇ τὴν τελευταίαν ταύτην δοξασίαν. Ἄλλ' εἶναι περίεργον ὅτι καίτοι πρεσβεύων αὐτὴν ἐκ πρώτης νεότητος καὶ ἔχων χαρακτῆρα ἀπότομον, προέβη οὐδὲν ἥττον περὶ τὴν καθιέρωσιν τοῦ φρονήματος αὐτοῦ μετὰ δισταγμοῦ κατ' ἀρχάς, ὅπως ὅλοι οἱ ὑπέρμαχοι τῆς μεταρρυθμίσεως. Πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ πληροφορηθῇ πόσοι ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ ἑκατέρας τῆς μερίδος ἐν τῷ κράτει, καὶ ἐπὶ τούτῳ παρήγγειλε τοὺς εἰσπράκτορας τοῦ κεφαλικοῦ φόρου νὰ ἐρωτῶσιν ἕκαστον φορολογούμενον τί πρεσβεύει ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἀπὸ δὲ τῆς διατάξεως ταύτης προέβη διὰ φυσικοῦ τῶν ἰδεῶν συνδέσμου εἰς ἑτέραν διάταξιν μαρτυροῦσαν ὅτι οὐδὲν καινὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· διότι παρήγγειλε τὰς ἀρχάς νὰ

ἦναι ἐπιεικέστεραι πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐζήτησε νὰ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς διὰ κυβερνητικῶν ὠφελημάτων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἦτο ἀνεπαρκέστατος. Αἱ κυβερνητικαὶ παραχωρήσεις εἴμπορουν νὰ δελεάσωσιν εὐαρίθμους τινὰς ὡς πρὸς τὸ ὅλον πλῆθος τοῦ λαοῦ ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἰσχύουσι ποτὲ νὰ μεταβάλωσι τὸ φρόνημα λαοῦ ὀλοκλήρου. Ὅθεν διετίαν μόλις ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως αὐτοῦ, ἦτοι τῷ 832, ὁ Θεόφιλος προέβη καθ' ἓν ἔτι βῆμα, ἀπαγορεύσας διὰ διατάγματος νὰ προστίθεται τὸ ὄνομα ἅγιος εἰς τὰς εἰκόνας, καὶ νὰ ἐπιδεικνύεται ἡ πρὸς αὐτὰς λατρεία διὰ προσκυνήσεων, ἀσπατριῶν καὶ προσαγωγῆς φώτων, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἅγιος εἶναι μόνος ὁ Θεός, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἐξαγνίζεται ἀληθῶς, εἰμὴ ὅταν αἴρεται πρὸς τὸ θεῖον καθαρὰ καὶ ἀπηλλαγμένη παντὸς ἐπιγείου θεάματος, πάσης ἐπιγείου παραστάσεως καὶ ἐνεργείας. Συγχρόνως ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι τὰ δόγματα ταῦτα δὲν ἀπέκλειον τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν εὐλάβειαν ἀπῆρχετο καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα διὰ τῆς ἀγορᾶς ἔφιππος εἰς τὸν ἐν Βλαχερναις ναόν, ἐτήρει ἀσάλευτον τὴν πίστιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τὴν Πάναγνον αὐτοῦ μητέρα, καὶ αὐτὸς ἐπ' ἐκκλησίας ἐψάλλεν ἄσματα ἱερά μελωδικά, ὧν πολλὰ ἦσαν ἴδιον αὐτοῦ ἔργον. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ θεωρίαι καὶ διακρίσεις περὶ τῆς γνησίας καὶ ἠλλοιωμένης πίστεως ἦσαν ἀκατάληπτοι εἰς τὸ πλῆθος. Ἀποθανόντος δὲ περὶ τὸ 833 τοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου, καὶ χειροτονηθέντος ἀντὶ τούτου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, τοῦ πρὸ μικροῦ τότε ἐκ τῆς πολυθρυλήτου ἐκείνης πρεσβείας ἀνακάμψαντος, ὁ νέος πατριάρχης κατέπεισε τὸν βασιλέα ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνισχύσῃ τὸ δόγμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ σύστημα τοῦ Λέοντος Ε' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε'. ὁ δὲ Θεόφιλος, ὑπείκων εἰς τὸν συνήθη αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἠσπᾶσθη καὶ ἐξετέλεσε μετὰ πολλῆς δριμύτητος τὴν γνώμην ταύτην.

Σύνοδος συνελθοῦσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν ἀνεθεμάτισε τοὺς εἰκονολάτρας. Βασιλικὸν διάταγμα ἀπηγόρευεν ἀπάσας τὰς εἰκόνας ὅσαι ἀνεφέροντο εἰς τὴν θρησκείαν, καὶ διέταξε νὰ ἀφαιρηθῶσι μὲν διὰ τῆς βίας ἀφ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, νὰ ἀντικατασταθῶσι δὲ ἀντ' αὐτῶν ἕτερα κοσμήματα γλυπτὰ ἢ ζωγραφητά. Προσέτι παρήγγειλε συγχρόνως οἱ μὲν ἐν ταῖς πόλεσιν καὶ ἐν τοῖς χωρίοις μοναχοὶ νὰ ἐξωσθῶσιν ἀπὸ τὰ μοναστήρια αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐμελλον νὰ

χρησιμεύσωσιν εἰς ἑτέρας τοῦ δημοσίου ἀνάγκας, εἰς δὲ τοὺς μοναχοὺς ὄσων τὰ μοναστήρια ἔκειντο ἔκτος τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων νὰ ἀπαγορευθῆ ἡ εἰσόδος εἰς τὰ συνωκισμένα ταῦτα μέρη ἐπὶ ποιναῖς βαρβαρίαις. Αἱ διατάξεις αὗται κατέπληξαν τὸ μοναχικὸν τάγμα, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσαν νὰ δαμάσωσιν αὐτό. Μακρὰ πείρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς, καὶ ὅτι αἱ πολυαριθμοὶ τοῦ ἔθνους τάξεις τῶν ὁποίων προσεβάλλοντο δι' αὐτῶν τὰ συμφέροντα καὶ αἱ δοξασίαι, κατῴρθεν μετὰ τινα χρόνον νὰ κατισχύσωσιν, αἱ μὲν δραστηριώτεραι διὰ τῆς ἀντιστάσεως, αἱ δὲ ἀδρανέστεραι διὰ τῆς ἀπαθείας. Οἱ μοναχοὶ λοιπὸν ἀνέλαβον αὐθις τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὅστις ἔμελλε νὰ ἦναι ὁ τελευταῖος· ὁ δὲ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παροξυνόμενος βασιλεὺς ἐπίεσεν αὐτοὺς δεινῶς. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα, οὐδὲ παραδεχόμεθα καθ' ὀλοκληρίαν ὅλας τὰς ἀποδιδόμενας εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ τῶν συναξαριστῶν βιαιοπραγίας. Ἀλλὰ φαίνεται βέβαιον ὅτι ὁ Θεόφιλος ἐπολιτεύθη κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη τραχύτερον ὄλων τῶν ἄλλων βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὔτε αὐτὸς διέπραξε φόνον τινά, καὶ ὅτι πολλάκις ἡ εὐγένεια τοῦ χαρακτῆρός του ἰμετρίαζε τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐστηρότητα, ὅπως ἐξάγεται ἐκ τινῶν παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα θέλομεν ἀναφέρει, καὶ τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς ἄνδρας ἐπιφανεῖς τῆς ἀντιπάλου μερίδος.

Ὁ Μεθόδιος ἐγεννήθη εἰς Συρακούσας ἐξ εὐπατριδῶν καὶ εἶχεν ἔλθει ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε' εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα λάβῃ αὐτόθι πολιτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀλλὰ σχετισθεὶς μετὰ τῶν μοναχῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῶν χρόνων ἐκείνων παρασυρόμενος, ἐπέισθη νὰ μεταβάλλῃ σκοπὸν, νὰ διανείμῃ τὰ πλεῖστα τῶν ὑπαρχόντων εἰς τοὺς πένητας, καὶ νὰ ἀσπασθῆ τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁ Μεθόδιος, ὅστις μετέπειτα ἐγένετο οἰκουμενικὸς πατριάρχης, εἶχεν οὐ μικρὰν ἐμπειρίαν καὶ δεξιότητα εἰς τὰ πράγματα, καὶ ἐχρησίμευσε πολὺ εἰς τὴν μερίδα εἰς ἣν κατετάχθη, γενόμενος εἰς τῶν κυριωτέρων ἀποστόλων τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἀρχηγῶν, περιελθὼν πολλάκις ὡς τοιοῦτος ἀνατολὴν καὶ δύσιν, καὶ πορευθεὶς ἐπανειλημμένως εἰς Ῥώμην. Ὁ Θεόφιλος, ὅστις ἐτίμα τὴν δεξιότητα παντοῦ ὅπου καὶ ἂν εὕρισκεν αὐτήν, ἐκάλεσε τὸν ἄνδρα, συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ, ἐπροσπάθησε νὰ τὸν μεταπείσῃ, καὶ συναπήγαγε μάλιστα μεθ' ἑαυτοῦ εἰς μίαν τῶν κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατειῶν του. Ἀλλ'

ὁ Μεθόδιος, μὴ δυνάμενος νὰ μετριάσῃ τὸν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ζῆλον ἑαυτοῦ καὶ ἐξακολουθῶν νὰ κατακρίνῃ τὰ ἀποφασισθέντα, καὶ νὰ κατηχῇ πολλοὺς αὐλικούς, παρώργισε τελευταῖον τὸν βασιλέα, ὅστις διέταξε νὰ φυλακισθῇ ἐπὶ ἔτη τινὰ εἰς τὴν νῆσον τοῦ Ἀντιγόνου. Τινὲς τῶν χρονογράφων, ὁ εἰς τοῦ ἑτέρου πλειότερον ἐκτραγωδοῦντες τὰ πράγματα, βεβαιοῦσιν ὅτι κατεκλείσθη αὐτόθι εἰς τάφον στενότατον μετὰ δύο ληστῶν, ὅτι ὑπέστη ἀγωνίαν φοβεράν, ἀποβιώσαντος μὲν τοῦ ἐνός τῶν ληστῶν ἐν τῷ μεταξύ, καταλειφθέντος δὲ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ ἐν τῷ τάφῳ, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἄλλ' ὁ Γενέσιος καὶ ὁ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου γράψας οὐδὲν ἀναφέρουσιν ἐξ ὧν τούτων, τὰ ὁποῖα καὶ ἐκ τῶν ἐπομένων φαίνονται ἀπίθανα. Ὁ Θεόφιλος, ὅπως οἱ πλείστοι τῶν τότε πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, εἶχε πολλὴν κλίσιν πρὸς τὰς λεγομένας ἀπορρήτους ἢ ὑπερφυσικὰς ἐπιστήμας, ἀπαντήσας δὲ εἰς μίαν τῶν περὶ τούτων συγγραφῶν χωρίον, τὸ ὁποῖον οὔτε ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, οὔτε ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς ἠδυνήθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι, καὶ πληροφορηθεῖς τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ἐμπειρίαν τοῦ Μεθοδίου, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸ βιβλίον. Ὁ δὲ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐξήγησε τὰς ἀμφιβολίας τοῦ βασιλέως ὥστε οὗτος ἐξαγαγὼν αὐτὸν ἐκ τῆς φυλακῆς μετήνεγκεν εἰς τὰ βασίλεια, ὅπου διετέλεσεν ἕκτοτε ὁ Μεθόδιος ἐπιτηρούμενος ἀπλῶς. Πρὸς δύο ὁμῶς ἄλλους μοναχοὺς ὁ βασιλεὺς προστηνέχθη βιαίότερον. Ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Θεοφάνης ἦσαν ἀδελφοί, Σύριοι τὸ γένος, ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπίτηδες ἐξ Ἱεροσολύμων, ἔτι ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Β', ἵνα στηρίξωσι τὸ δόγμα τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Ὁ Θεόφιλος, μαθὼν τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῶν εἰς τὰς νέας περὶ τούτου διατάξεις, δὲν τοὺς ἐτιμώρησεν ἀμέσως, ἀλλ' ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ ἵνα συνδιαλεχθῇ πρὸς αὐτοὺς περὶ πίστεως, καὶ εἰ δυνατόν τοὺς μεταπέισῃ. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὸν βασιλέα καταπολεμοῦντα τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν, ἐτόλμησαν νὰ ὑβρίσωσιν αὐτὸν εἰπόντες· «ἐμπραχθεῖν τὸ στόμα τὸ κατὰ Θεοῦ λαλοῦν ἄνομα.» Ὁ βασιλεὺς ἠνέσχετο καὶ τοῦτο, καὶ τοὺς προσεκάλεσε νὰ φέρωσι τὰς μαρτυρίας τῶν προφητῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων, ὡς ἔλεγον, ἐστήριζον τὴν δοξασίαν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι προσήγαγον ῥῆσιν τινα ἐκ τῆς τοῦ Ἡσαίου προφητείας, ἣτις δὲν εὕρισκετο εἰς τὴν τοῦ Θεοφίλου ἱερὰν γραφὴν, καὶ ἐβεβαίωσαν ὅτι οὗτος ἐνόθευσε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ περιελθούσας ἱερὰς βίβλους, τότε μόνον ὁ Θεόφιλος, ἀπο-

βελών τὴν μακροθυμίαν, κατεδίκασεν αὐτοὺς εἰς ποινὴν τῆ ἀληθείᾳ βραχυτάτην· διότι ἀφοῦ ἐτύφθησαν ἐνεκεντήθη, ὡς βεβαιοῦται, ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν δωδεκάστιχον ἱαμβικὸν ἐπίγραμμα, διαλαμβάνον τὴν αἰτίαν τῆς τιμωρίας, συντεθὲν δὲ, ὡς προστίθεται, ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου αὐτοῦ, καὶ ἔχον ὡς ἑξῆς·

«Πάντων ποθούντων προστρέχειν πρὸς τὴν πόλιν
 »ἦπου πάναγνοι τοῦ Θεοῦ λόγῳ πόδες
 »ἔστησαν εἰς σύστημα τῆς οἰκουμένης,
 »ὑφθῆσαν οὗτοι τῷ σεβασμίῳ τόπῳ
 »σκεύη πονηρὰ δεισιδαίμονος πλάνης.
 »Ἐκεῖσε λοιπὸν πολλὰ ἐξ ἀπιστίας
 »πράξαντες αἰσχρὰ δεινὰ δυσσεβοφρόνως,
 »ἐκείθεν ἠλάθησαν ὡς ἀποστάται·
 »πρὸς τὴν πόλιν δὲ τοῦ κράτους πεφευγότες,
 »οὐκ ἐξαφῆκαν τὰς ἀθέτους μωρίας.
 »Ὅθεν γραφέντες ὡς κακοῦργοι τὴν θέαν
 »Κατακρίνονται καὶ διώκονται πάλιν.»

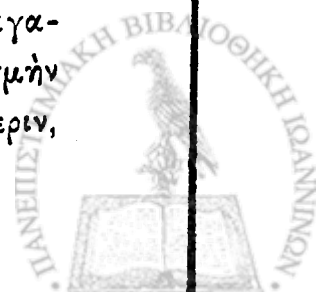
Τινὲς τῶν χρονογράφων ἐνόησαντες ὅτι τοσοῦτον μακρὸν ἐπίγραμμα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγκεντηθῆ ἐπὶ μόνου τοῦ μετώπου, βεβαιοῦσιν ὅτι ἐγράφη ἐπὶ ὄλου τοῦ προσώπου καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους. Τὸ δὲ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐστήθησαν μὲν τὰ μέτωπα τῶν δύο ἀδελφῶν διὰ τινῶν λέξεων, ἀναλόγως τῶν γενομένων ἐπὶ Εἰρήνης εἰς τοὺς ὑπερμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως ἄρμενίους, βραδύτερον δὲ ἀνεπλάσθη ὅτι ὀλόκληρον ἐνεκεντήθη δωδεκάστιχον. Ὅπως δὴ ποτε μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐξωρίσθησαν εἰς Ἀπάμειαν τῆς Βιθυνίας. Καὶ ὁ μὲν Θεόδωρος ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ὁ δὲ Θεοφάνης ἐπιζήσας, ἐχειροτονήθη μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων μητροπολίτης Νικαίας.

Ἄλλ' ὁ Θεόφιλος δὲν εἶχεν ἀντιπράττοντας μόνους τοὺς μοναχοὺς ἐπὶ τοῦ ὀρησκευτικοῦ ζητήματος· εἶχε καὶ ἄλλους πολεμίους τοὺς ὁποίους δὲν ἤθελε καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ σωφρονίσῃ τοιοῦτοτρόπως. Ἡ πενθερὰ αὐτοῦ Θεοκτίστη, τρέφουσα, ὅπως ὄλαι αἱ γυναῖκες, ἰδιάζουσιν πρὸς τὰς εἰκόνας εὐλάβειαν, ἀπῆλθεν ἐκ τῶν βασιλείων ὅπου οὐδεμίαν εἰκὼν ἠδύνατο νὰ ἀναρτηθῆ. καὶ ἔζη εἰς γυναικειὸν τι μοναστήριον, τὸ ὁποῖον παρ' αὐτῆς ἰδρυθὲν ἐκαλεῖτο οἶκος τῶν Γαστριῶν. Προσκαλοῦσα δὲ ἐκεῖ τὰς πέντε θυγατέρας τοῦ βασιλέως, Θέκλαν, Ἄνναν, Ἀναστασίαν, Μαρίαν καὶ Πουλχερίαν δὲν ἔπαυε προτρέπουσα

καὶ νουθετοῦσα αὐτὰς εἰς τὸ νὰ μείνωσι πισταὶ πρὸς τὰ παρ' αὐτῆς πρεσβευόμενα. Ὁ Θεόφιλος τὴν παρεκάλεσε πολλάκις νὰ ἀπέχη τῆς τοιαύτης κατηχήσεως, ἄρκουμένη εἰς τὸ ὅτι αὐτὴ ἠδύνατο νὰ πολιτεύεται ἐλευθέρως κατὰ τὰς ἰδίας δοξασίας, καὶ ἡ Θεοκτίστη ἐβεβαίωσεν ὅτι δὲν θέλει ἐπεμβῆ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἐγγόνων αὐτῆς, παρήγγειλε δὲ αὐτὰς, ὡσάκις ἐρωτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ πατρὸς, νὰ μὴ εἰπωσι ποτὲ τί εἶδον καὶ τί ἤκουσαν παρ' αὐτῆ. Ἄλλ' ἡ νεωτέρα τῶν ἄλλων Πουλχερία, μὴ ἐννοῦσα ἔτι τὸ σπουδαῖον τοῦ πράγματος, διηγήθη ποτὲ εἰς τὸν πατέρα, μετὰ πολλῆς εὐφροσύνης, τὰς περιποιήσεις τὰς ὁποίας ἐλάμβανον εἰς τὸ μοναστήριον, καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὀπωρῶν τὰς ὁποίας περιεῖχεν ὁ κῆπος αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι ἡ μάμμη των εἶχεν εἰς τὸ κιβώτιόν της πολλὰ νινία, καὶ ὅτι ἀφοῦ ἐδίδεν αὐτὰ εἰς τὰς ἐγγόνας νὰ τὰ ἀσπασθῶσι, τὰ ἐπέθετεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν. Ὁ Θεόφιλος τότε ἀπηγόρευσε πᾶσαν σχέσιν μεταξύ μάμμης καὶ ἐγγόνων, ἡ δὲ Θεοκτίστη ἤρχισεν ἀναφανδὸν ἐλέγχουσα αὐτὸν καὶ σκώπτουσα ἐπὶ τε τοῖς αἰρετικοῖς φρονήμασι, καὶ τοῖς διωγμοῖς τῶν ὁμολογητῶν τῆς πίστεως, καὶ δηλοῦσα τὴν ἔνεκα τούτων κοινὴν δυσαρέσκειαν.

Ἄλλὰ τὸ δεινότερον ἦτο ὅτι αὐτὴ ἡ βασίλισσα ἐδιχονόει πρὸς τὸν Θεόφιλον περὶ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, προσκυνῶσα λάθρα τὰς εἰκόνας. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἠδύνατο νὰ μείνη ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄγνωστον εἰς τὸν βασιλέα. Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐθίμων τὰ ὁποῖα ἦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία παρέλαβεν ἐκ τῶν Ἀσιανῶν, ἦτο καὶ τὸ ἔθος τοῦ νὰ διατηρῆ γελωτοποιὸν, εἰς ὃν ἦτο ἐπιτετραμμένον, χάριν διασκεδάσεως τοῦ βασιλέως νὰ πράττη καὶ νὰ λέγη, ὅσα οὐδ' οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ὑπουργῶν ἐτόλμων· ἔθος τὸ ὁποῖον, ὡς πολλὰ ἄλλα, παρέλαβον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ τῆς Δύσεως αὐλαί. Ὁ ἐπὶ Θεοφίλου λοιπὸν γελωτοποιὸς καλούμενος Δένδερης, ἀνδράριον παρακεκομμένον, ὡς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι, καὶ τοῦ Ἱμηρικῦ Θεραίου διαφέρον κατ' οὐδὲν, εἰσπηδήσας ποτὲ εἰς τὸν κριτωνίσκον τῆς αὐγούστης Θεοδώρας, κατέλαβεν αὐτὴν ἀσπαζομένην θείας εἰκόνας, καὶ μετὰ σπουδῆς προσάγουσαν αὐτὰς εἰς τὰ ἐχυτῆς ὄμματα. Ὁ Δένδερης πλησιάσας ἠρώτησε θαρρούντως κατὰ τὸ σύνθημα τί εἶναι ἄρά γε αὐτά. Ἡ δὲ «τὰ καλὰ μου» ἀπεκρίθη «νινία, καὶ ἀγαπῶ ταῦτα πολλά.» Ὁ βασιλεὺς συνέπεσε νὰ κάθεται τὴν στιγμήν ἐκείνην εἰς τὴν τράπεζαν, καὶ προσελθόντα μετ' ὀλίγον τὸν Δένδερην,

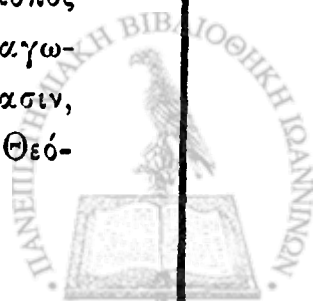
ἠρώτησε πόθεν ἔρχεται, ὃ δὲ εἶπεν ὅτι ἦτο εἰς τὴν μάγαν, ἐννοῶν τὴν Θεοδώραν, καὶ ὅτι εἶδεν αὐτὴν ἐκβάλλουσαν τοῦ προσκεφαλαίου καλὰ νινία. Ὁ Θεόφιλος ἤξευρε τί σημαίνουνσι τὰ νινία αὐτὰ, ὅθεν ἀναστὰς τῆς τραπέζης ἐπορεύθη πρὸς τὴν βασίλισσαν καὶ ἤλεγξεν αὐτὴν διότι παραβαίνει τὰ καθεστῶτα, γενομένη ἀφορμὴ σκανδάλων καὶ παρεξηγήσεων. Ἡ Θεοδώρα, ἣτις ἠγάπα τὸν Θεόφιλον, καὶ δὲν ἤθελε νὰ τὸν λυπῇ, ἔκρυψε τὸ πρᾶγμα ἀπὸ αὐτὸν, καὶ «οὐ τοῦτο ἐστίν» εἶπεν ἀμέσως «ὦ βασιλεῦ, οὐ τοῦτο, καὶ ὡς ὑπέληφάς συ· τῷ δὲ κατόπτρῳ μου ἤμην ἀτενίζουσα, μετὰ τῶν θεραπαινίδων, καὶ τὰς ἐκεῖσε τικτομένας ἰδὼν ὁ Δένδερικς μορφάς, ἐλθὼν ἀπήγγειλεν ἀφρόνως τῷ βασιλεῖ καὶ δεσπότη.» Ἐπειτα δὲ ἐσωρρόνισε τὸν γελωτοποιόν, καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως τὸν ἐδίδασκε νὰ μὴ λέγῃ τι πλέον εἰς τινα περὶ τῶν καλῶν νινίων ὥστε ἐρωτήσαντός ποτε αὐτὸν τοῦ Θεοφίλου παρὰ πότον περὶ βασιλίσσης, «εἰ παλιν ἔρα τὰ καλὰ νινία ἀσπάζε-ται,» ὁ Δένδερικς, ἐνθυμούμενος τὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν ἔλαβε, καὶ ἐπιθεὶς μὲν τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῖς χεῖλεσι, τῇ δὲ ἀριστερᾷ τῶν ὄπισθεν μερῶν ἐπιλαβόμενος «σίγα» ἀπεκρίθη «σίγα περὶ τῶν νινίων, ὦ βασιλεῦ.»

Καὶ ἐνῷ ὁ Θεόφιλος ἠναγκάζετο οὕτω ἕνεκα τῆς πρὸς τὴν σύζυγον· στοργῆς νὰ ἀνέγεται τὴν παράθασιν τῶν παρ' αὐτοῦ διατεταγμένων ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις· ἐνῷ δὲν ἴσχυε νὰ καταβάλλῃ τὴν πεισμα-τώδη ἀντίστασιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· ἐνῷ αἱ ἀνώτεροι κοινωνικαὶ τάξεις, αἵτινες μόναι ὑπερμάχουσι ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως ἤρ-χισαν νὰ ἀπαυθῶσιν ἐκ τοῦ μακροῦ, καὶ πολλάκις παλιμβούλου, καὶ πάντοτε ἀτελεσφόρου τούτου ἀγῶνος· ἐνῷ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα τὰ ὁποῖα πρὸ καιροῦ παρεκτρέποντο πολλὰς μεταξὺ τῶν ὑπερμάχων τούτων τῆς μεταρρυθμίσεως διαιρέσεις, ὁσήμεραι ἐξησθένιζον τὰς δυνάμεις αὐτῶν· ὁ Θεόφιλος ἕνεκα ἰδιαιτέρων τινῶν οἰκο-γενειακῶν περιστάσεων, κατέφερε μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ, πληγὴν ἔτι κρισιωτέραν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ καὶ τὸ σύστημα. Ὁ Θεόφιλος ἐπε-θύμει φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ διατηρήσῃ ὁ οἶκος αὐτοῦ τὴν βασιλείαν· ἀλλ' υἱὸν δὲν ἐγέννησεν εἰμὴ ἐξώρας, τῷ 839, ὅθεν παρέλαβε συμμέ-τοχον τῆς ἀρχῆς τὴν πρεσβυτάτην θυγατέρα Θεκλιαν, ὑπὸνδρευσε δὲ τὴν προτελευταίαν Μαρίαν, ἣν καὶ ὑπὲρ πάσας τὰς λοιπὰς ἠγάπα πλειό-τερον, μετὰ καλλίστου τινός καὶ γενναίου ἀρμενίου ὀνόματι Ἀλεξίου Μουσελέ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὗτος θέλει ὑποστηρίξει καὶ τὰ δικαιώματα

τῆς οἰκογενείας, καὶ τὴν μεταρρύθμισιν. Ὁ Ἀλέξιος προαχθεὶς διὰ τοῦ γάμου τούτου εἰς τὸ ὕπατον ἀξίωμα τοῦ Καίσαρος, ἀνεδείχθη ἄξιος τῆς τοιαύτης τύχης διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Θεόφιλος ἀπησχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τοῦ καλίφου Ἀλμαμούν, οἱ Ἄραβες, οἵτινες εἶχον γίνει ἤδη πρό τινων ἐνιαυτῶν κύριοι μέρους τῆς Σικελίας, κατέκτησαν τὴν Μεσσήνην καὶ τὸ Πάναρμον, ὑπερκατέστησαν κύριον αὐτῶν ὁμητήριον ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κράτος διετῆρει ἐπὶ μὲν τῆς Σικελίας τὰς Συρακούσας, καὶ ἐπὶ τῆς Ἀπουλίας δὲ πόλεις οὐκ ὀλίγας, ὁ Θεόφιλος ἀπέστειλεν αὐτόθι τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν ἵνα σώσῃ, ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ σωθῇ. Τῷ ὄντι ὁ Ἀλέξιος, ὠφελούμενος ἀπὸ τὰς διενέξεις τῶν τε Λομβαρδῶν καὶ τῶν Ἀράβων, ἠὺδοκίμησε πολὺ ἐν τῇ ἀποστολῇ ταύτῃ, ὅτε παρήχθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπόνοιαι κατ' αὐτοῦ, ὅτι μελετᾷ νὰ ἀρπάσῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν δυτικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν. Ἀνεκλήθη λοιπὸν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου, καὶ φοβηθεὶς νὰ ἐπιστρέψῃ παρήκουσε, μέχρις οὗ διὰ μεσιτείας τῆς Μαρίας ἀπεστάλη εἰς Σικελίαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεόδωρος, ὁ ἐπιλεγόμενος Κρίθινος, κομίζων αὐτῷ ὑπόσχεσιν ἀσουλίας, καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῶν λόγων αὐτῶν τοῦ βασιλέως τὸ φυλακτόν. Δυστυχῶς ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀπεβίωσεν ἡ Μαρία, καὶ ὑπερίσχυσαν αὐθις παρὰ τῷ Θεοφίλῳ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλεξίου, οἵτινες ἦσαν πολλοὶ καὶ ἄσπονδοι, ἐνεκα τῆς παραδόξου τοῦ νέου τούτου τύχης. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ Θεόφιλος περιηργύρωσε μὲν πολυτελεῶς τὴν λάρνακα ἐν ἣ κατετέθη ὁ νεκρὸς τῆς Μαρίας καὶ διὰ λελαξευμένων ἐπ' αὐτῇ ἰάμβων ἔδωκε προνόμιον ἀσουλίας εἰς πάντα ὅστις ἐφ' οἰφδῆποτε ἐγκλήματι κατηγορηθεὶς ἤθελε προσφύγει ἐκεῖ, ἐφ' ἐτέρου ὅμως μετεχειρίσθη τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς σύζυγον, ἅμα ἐπιστρέψαντα, ὡς στασιαστὴν, ἐμαστίγωσεν, ἐφυλάκισε, καὶ προσέτι ἐδήμευσε τὰ κτήματα αὐτοῦ.

Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι νέα ἀπόδειξις τοῦ πόσον πρεφέρετο πολλάκις ὁ Θεόφιλος ἐκ τοῦ ὀξέος αὐτοῦ χαρακτῆρος. Τὰ δὲ ἐπακολουθήσαντα περιστατικὰ μαρτυροῦσιν ὁπόσον ἴσχυε πάντοτε εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἡ φωνὴ τοῦ ἀρχαίου διδασκάλου του καὶ φίλου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Μετὰ τὰ προεκτεθέντα συμβάντα προσελθόντος τοῦ βασιλέως καθ' ὃ εἶχεν ἔθος εἰς τὴν ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίαν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεόδωρος ὅστις ἐτέλει κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὴν θείαν μυσταγωγίαν, καὶ ἐδυσφόρει διὰ τὴν γενομένην τῶν λόγων αὐτοῦ παραβίασιν, προλαβὼν ἔστη ἔμπροσθεν ἐν μέσῳ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὅτε ὁ Θεό-

φιλος ἐπλησίασεν εἰς τὴν σωλέαν, ὁ Θεόδωρος ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ· «ἐντεινε καὶ κατευοδοῦ καὶ βασιλευε· ἕνεκεν τίνος, ὦ βασιλεῦ;» ὁ δὲ βασιλεὺς στραφεὶς πρὸς τὴν παρισταμένην σύγκλητον· «ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης,» ἀπήντησε. «Καὶ ποῖα δικαιοσύνη ἐν σοί;» ὑπέλαθεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος, «ὅτι δούς ἐνυπόγραφον λόγον Ἀλεξίῳ δι' ἐμοῦ οὐκ ἐφύλαξας τοῦτον;» ὁ δὲ βασιλεὺς παροργισθεὶς ἐξήγαγεν αὐτὸν βιαίως τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ἐξώρισε. Μετ' ὀλίγον ὁμως παραγενομένου τοῦ Θεοφίλου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ δημοσίᾳ ὡσαύτως ἐλέγχαντος αὐτὸν δι' ἀμφοτέρας τὰς πράξεις, ὁ Θεόφιλος ἀνεκάλεσεν ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἐξορίας τὸν ἀρχιεπίσκοπον· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐνόμισε τότε ἑαυτὸν ἀνάξιον τῆς ἱερωσύνης δι' ἣν ἔπαθεν ὕβριν, διώρισεν αὐτὸν οἰκονόμον τῆς μεγάλῃς ἐκκλησίας. Συγχρόνως δὲ ἐκβαλὼν τῆς φυλακῆς τὸν Ἀλέξιον ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν περιουσίαν, καὶ ἐν ταύτῳ τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος μὴ θελήσας νὰ δοκιμάσῃ αὐτίς τὴν ἄστατον τῆς τύχης εὐνοίαν, δὲν συγκατετέθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, οἰκοδομήσας, ὡς τότε εἶθιστό, ἴδιον ἑαυτῷ μοναστήριον, κατὰ τινὰς μάλιστα δύο.

Ἐν τούτοις ταῦτα πάντα δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ καθησυχάσωσι τὸν Θεόφιλον ὡς πρὸς τὴν τύχην τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 842 νοσήσας βαρέως ἐκ τῆς ἀσθενείας ἐξ ἧς μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπέθανεν, ἔβλεπε μὲν τὸν υἱὸν Μιχαὴλ τριετῆ μόλις ὄντα, ἤξευρε δὲ τὴν σύζυγον καὶ τὴν Θέκλαν ἀφωσιωμένας εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Συνεκάλεσε λοιπὸν περὶ τὴν κλίνην αὐτοῦ τὴν τε σύγκλητον καὶ τοὺς ἐν τέλει, καὶ ἠγωνίσθη διὰ φωνῆς ἧτις εἶχεν ἤδη ἐξασθενήσει, νὰ προτρέψῃ αὐτοὺς νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς δύο ἀσυμβίβαστα πράγματα, πιστοὶ εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὸν υἱὸν, πιστοὶ δὲ καὶ εἰς τὴν μεταρρύθμισιν. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα παρ' αὐτῶν ἀπαιτήσας δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιῶν περὶ τῆς τύχης τοῦ ἰδίου παιδός. Ὁ ἐκ Περσίας προσφυγὼν Θεόφοβος, ὃν εἶδομεν συμμετασχόντα ἀπάντων τῶν τοῦ Θεοφίλου πολεμικῶν ἐπιχειρημάτων, εἶχε πρὸ καιροῦ κινήσει τὴν δυσπιστίαν τοῦ βασιλέως, δι' ἣν ἀπελάμβανεν ἀγάπην παρά τε τοῖς πολυαρίθμοις Πέρσαις οἵτινες εἶχον παρακολουθήσει αὐτὸν, καὶ παρὰ τῷ ἰθαγενεῖ στρατῷ. Ὅθεν ἕκτοτε διετέλει περιωρισμένος ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Βουκολέοντος, ὅτε αἴφνης ὁ Θεόφιλος, ἐνῶ ἔπνεε τὰ λοιπῶν, ἐζήτησε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Ἡ διαταγὴ τοῦ βασιλέως ἐξετε-

λέσθη, καὶ ὅτε προσήγγον τὴν κεφαλὴν ἐκείνην ἀνῶν γε, εἶπε στεναχάσας. οὐδὲ σύ Θεόφοβος, οὐδ' ἐγὼ Θεόφιλος,» καὶ θείσ τὴν χεῖρα ἐπ' αὐτῆς, ἀπεβίωσε τὴν 20 ἰανουαρίου τοῦ 842.

Οὕτω κατέλυσε τὸν βίον ὁ Θεόφιλος· σὺν αὐτῷ δὲ κατελύθη ὀριστικῶς καὶ ἡ μεταρρύθμισις.

Ἐξηγήσαμεν ἤδη διὰ μακρῶν διατὶ ἀπέτυχε τὸ μέγα τοῦτο ἔργον. Ἄλλ' ὅσω καὶ ἂν ἀπέτυχε, κατέλιπεν ἔχνη πολλὰ ἐν τε τῷ πνευματικῷ καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ τοῦ ἔθνους βίῳ, ὡς προῦπεδειξάμεν καὶ ὡς θέλει ἀποδειχθῆ ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν κατὰ τε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ παρόντος τόμου καὶ μάλιστα καθ' ἅπαντα τὸν ἐπόμενον τέταρτον τόμον. Δὲν ἀπέβη λοιπὸν ὅλως ἀτελέσφορον τὸ ἐπιχείρημα· καὶ πλὴν τούτου περιποίησεν ἐξάριετον ἱστορικὴν τιμὴν εἰς τὸν μέσον τοῦ ἑλληνισμοῦ αἰῶνα.

Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως εἶχον προσλάβει σύμμαχον ἐν τῷ ἔργῳ τὸ ὅποιον διεξῆγον τὴν τολμηροτάτην τῶν παυλιανιτῶν ἀρεσιν διὰ τὴν μέχρι τινὸς συγγένειαν τῶν φρονημάτων αὐτῶν πρὸς τὰ δόγματα τῆς ἐπισήμου μεταρρυθμίσεως. Οἱ δὲ παυλιανῖται εἶναι, κατὰ τὸν Γίββωνα, οἱ μεταδόντες εἰς τὴν Ἑσπερίαν τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας, ἣτις μετὰ μακροῦς καὶ φονικωτάτους ἀγῶνας ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἐν Γερμανίᾳ, ἐν ταῖς Σκανδιναυικαῖς χώραις καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ (σελ. 439—441 τοῦ παρόντος τόμου). Περί τῶν παυλιανιτῶν τούτων ἰδοὺ τι λέγει ὁ Μακώλαιϋ, ἀκριβολογήσας πλειότερον τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἔσωζον πάντοτε τὴν ἐξάριετον εὐφυΐαν καὶ τὸ ζητητικὸν πνεῦμα τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀναγινώσκωσι τὰ τελειότατα τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ ὠμίλου πάντοτε τὴν ἰσχυροτέραν καὶ εὐκαμπτοτέραν τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν, συνεπήγοντο εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ναρβώννης καὶ τῆς Τολώσσης μετὰ τῶν ἀρωμάτων, τῶν μεταξωτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων τῆς Ἀνατολῆς, θεωρίας τολμηρὰς καὶ ἀγγίνοας, αἵτινες ἦσαν ὅλως ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἀμαθεῖς ἑσπερίους. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ παυλιανικὴ θεολογία, ἐν ἣ πολλὰ ἰδοξασίαι τῶν νεωτέρων καθολικιστῶν ἀνεμιγνύοντο μετὰ τῶν δοξασίῶν τῶν πάλαι Μανιχαίων, διεδόθη τάχιστα καθ' ἅπασαν τὴν Προβηγκίαν καὶ τὴν

Λαγγελδόκην. Καὶ τὴν αὐτὴν θεολογίαν διέδωκαν βραδύτερον οἱ παυλιανῖται. κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἰς τὴν Βοημίαν.

Τοιουτοτρόπως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων ὁ δαιμονιώτερος τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν.

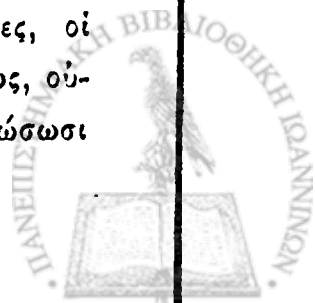
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἵριστικὴ κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως. Θεοδώρα. Μιχαὴλ Γ΄.

Ἡ Θέκλα, ἣν ὡς εἶδομεν εἶχε παραλάβει ὁ πατὴρ συμμετόχον τῆς κυβερνήσεως, δὲν διετήρησεν εἰμὴ ψιλὸν τὸ ὄνομα τῆς ἀρχῆς, πᾶσα δὲ ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς βασιλίσης Θεοδώρας, προσλαβούσης συνεπιτρόπους τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Βάρδαν, τὸν μάγιστρον Μανουήλ, θεῖον αὐτῆς ἐκ πατρὸς ὄντα, καὶ τὸν ἀρχαῖον λογοθέτην Θεόκτιστον. Τὶ ἐφρόνει ἡ Θεοδώρα περὶ εἰκόνων ἀνέκαθεν, τὸ γνωρίζομεν ἤδη· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ὁ θάνατος τοῦ συζύγου της δὲν ἠλάττωσε τὴν πρὸς αὐτὰς εὐλάβειάν της. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἦτο γυνὴ χρηστὴ, καὶ εἶχε μάλιστα τὸ προτέρημα τῆς οἰκονομίας, διότι ἠύξησεν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεώς της τὸ μέγα χρηματικὸν ἀποταμίευμα ὅπερ ὁ Θεόφιλος κατέλειπεν ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ. Ἄλλ' ὁ χαρακτὴρ αὐτῆς ἦτο ἀσθενὴς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδ' ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ της ἠδυνήθη νὰ ἐπενεργήσῃ. Τὸ δὲ δεινότερον, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπιτροποὶ οὔτε ἐξαίρετόν τινα ἰκανότητα εἶχον οὔτε εὐστάθειαν περὶ τὰς πεποιθήσεις. Εἰς μάλιστα, ὁ ἀδελφός της Βάρδας, ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες μηδεμίαν πρεσβεύοντες ὑγιᾶ ἀρχὴν, σκοπὸν ἄλλον δὲν ἔχουσιν, εἰμὴ νὰ αὐξήσωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν διὰ παντὸς τρόπου. Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ κυβερνήται οἱ κληθέντες νὰ πηδάλιουχῆσωσι τὴν τύχην τοῦ κράτους, ἡ ἀναρχία ἢ ἐπικρατήσασα ἐπὶ Μιχαὴλ Β΄ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, δὲν εἶχε παύσει πολλοῦ γε καὶ δεῖ, διὰ τῶν διατάξεων τοῦ Θεοφίλου· ἰδίως δὲ ἐβλάβη ἐκ τῆς ἀναρχίας ταύτης ἡ μερὶς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ τῶν πολυαρίθμων αὐτῆς ἀντιπάλων εἰμὴ διὰ τῆς περὶ τὰς πεποιθήσεις εὐσταθείας καὶ ἀυστηρότητος. Ἀλλὰ περὶ τούτου δέον νὰ προσθέσωμεν ἔτι τινὰ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην τῆς παρούσης ἱστορίας στιγμήν.

Αἱ κοινωνικαὶ μερίδες ἦσαν διηρημέναι περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς 8. Τὸ μέγα τοῦ λαοῦ πλῆθος ἐνέμενε προσηλωμένον εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ πεποιθήσεις καὶ ἕξεις· ὅλαι αἱ γυναῖκες, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων κοινωνικῶν βαθμίδων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐξηκολούθουν ἀσπάζόμεναι καὶ λατρεύουσαι τὰς εἰκόνας μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου ὅπως πάλαι ποτέ. Τὸ πολυάριθμον καὶ ἰσχυρὸν μοναχικὸν τάγμα, τὸ ὁποῖον ἀείποτε τοσοῦτον ἐκθύμως καὶ πεισματωδῶς ἠγωνίσθη κατὰ πάσης καινοτομίας, δὲν ἔπαυσεν ὑποθάλλον τὰς προλήψεις τῶν δύο ἐκείνων ἡμάδων, αἰτινες βεβαίως περιελάμβανον τὸ ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔθνους. Οὔτε ἡ μετριοπάθεια τοῦ Λέοντος Γ', οὔτε ἡ ἀυστηρότης τοῦ Κωνσταντίνου Ε', οὔτε ἡ ἀνοχή τοῦ Λέοντος Δ', οὔτε ἡ διοικητικὴ ἐμπειρία τοῦ Νικηφόρου, οὔτε ἡ σύνεσις τοῦ Λέοντος Ε', οὔτε ὁ ὀξύς χαρακτήρ τοῦ Θεοφίλου, οὔτε αὐτὴ ἡ ἱερὰ ἐπιτηδειότης, δι' ἧς ἡ Ζ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἠρμήνευσε τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ἠδυνήθησαν νὰ τροπολογήσωσι τὰς ἡμαρτημένας τῶν ὄχλων ἐκείνων δοξασίας. Ὁ μόνος τρόπος δι' οὗ αἱ δοξασίαι αὗται ἠδύναντο νὰ καθαρισθῶσι, νὰ ὑγιασθῶσι, καὶ ὄντως νὰ ἁγιασθῶσιν ἦτο ἡ τῆς ὀρθῆς παιδείας εἰς τοὺς πολλοὺς διάδοσις· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἡ μεγάλη εὐρωπαϊκὴ μεταρρυθμισίς δὲν εὐωδώθη· βραδύτερον εἰμὴ διότι εἶχεν ἤδη τότε εὐρεθῆ ἡ τυπογραφικὴ τέχνη. Ἀφ' ἐτέρου αἱ ἀνώτεροι κοινωνικαὶ τάξεις, ἐν μέρει ὡς μᾶλλον πεφωτισμένα, ἐν μέρει ὡς ἐκ τοῦ πρακτικωτέρου βίου ὄν διηγον, διδασκόμεναι τὰ ἀτοπήματα τὰ ὁποῖα συνεπήγοντο αἱ ἡμαρτημένα ἐκεῖνα δοξασίαι, ἐπέμενον φρονοῦσαι ὅσα καὶ ἄλλοτε περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως. Καὶ οὐ μόνον ἐπέμενον φρονοῦσαι τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς κατέϊχον τὰ πλεῖστα ἀξιώματα· διότι ὁ τε πατριαρχικὸς θρόνος καὶ πάντες οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι ἦσαν εἰς χεῖρας αὐτῶν· ἐπλειονοψήφουν δὲ καὶ ἐν τῇ συγκλήτῳ, καὶ ἐν τῇ ὑπαλληλίᾳ, καὶ ἐν τῷ στρατῷ. Συνέβαιεν ὅμως τότε παρὰ τοῖς ὁπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Ε' καὶ ἔτι μᾶλλον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου ἐπὶ Θεοδώρας, ὅ,τι εἶχε συμβῆ πρὸς αὐτοῖς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Δ' ἐπὶ Εἰρήνης. Πολλοὶ δηλαδὴ ἐξ αὐτῶν ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ μακροὶ καὶ ἐπανειλημμένοι ἀγῶνες, οἱ διεξαχθέντες ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀνορθώσεως τῆς γνησίας πίστεως, οὐδὲν ὀλίγως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους, καὶ ἀντὶ νὰ τονώσωσι

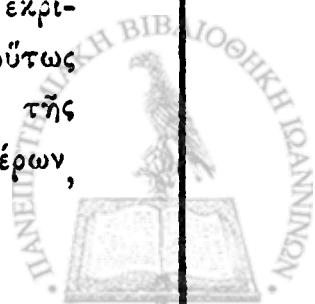
τάς ἠθικάς, τὰς διανοητικάς καὶ τὰς ὕλικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἀπ' ἐναντίας παρήγαγον νέαν ἀφορμὴν διενέξεων καὶ ἐρίδων, ἤρχισαν νὰ διαστάζωσι περὶ τῆς πρακτικῆς ἀξίας τῶν φρονημάτων αὐτῶν. Καὶ φυσικῶ τῷ λόγῳ ὁ ἐνδοιασμὸς οὗτος ἀπέβη νῦν πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης· διότι ἐν τῷ μεταξὺ νέαι μὲν ἐγένοντο ἀπόπειραι ὑπὸ βασιλέων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μεγαλοφυῶν, ὅλων δὲ δεξιωτάτων· καὶ ὅμως αἱ νέαι αὗται ἀπόπειραι, αἵτινες διήρκεσαν περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπέβησαν οὐδὲν ἥττον τῶν πρώτων ἀτελέσφοροι.

Ἡ μόνη δύναμις τῆς πολιτείας ἡ παραμείνασα καὶ ἤδη πιστοτέρα πάσης ἄλλης εἰς τὴν μεταρρυθμίσιν ἦτο ὁ στρατός. Τὸ πνεῦμα τοῦτο τοῦ στρατοῦ ἐξηγήσαμεν καὶ ἄλλοτε. Ὁ στρατὸς ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὸ πρακτικώτερον μέρος πάσης κοινωνίας, καὶ συναισθάνεται τούτου ἕνεκεν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην κοινωνικὴν τάξιν τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς ἐνεργείας καὶ ἀρετῆς, ἣτις ἦτο τὸ κυριώτατον σύμβολον τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐντεῦθεν τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἴσχυσεν αἰετοῦ ποτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει παρὰ τῷ στρατῷ μᾶλλον, ἢ παρὰ ταῖς ἄλλαις κοινωνικαῖς τάξεσιν. Ὅποιον δὲ ἦτο καὶ ἤδη τὸ πνεῦμα τοῦ στρατοῦ τούτου, ἀπεδείχθη ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου. Ὁ μάγιστρος Μανουὴλ, συγκαλέσας κατὰ τὸν ἱππόδρομον πᾶσαν τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουρὰν, ἐνόμισε καθῆκον νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς στρατιώτας ἐκείνους, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν, τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους ὑποταγήν, ἐπροοιμίασε δὲ τὸν λόγον ὡς ἐξῆς· «Οἶδατε πάντες, ὦ ἄνδρες, ὅποια τὰ πρὸς ὑμᾶς τῆς ἀγάπης γνωρίσματα ἐν τε κηδεμονίαις, ἐν τε προστασίαις φιλόφροσι, συνάμα ταύταις καὶ εὐεργεσίαις, μηδὲ ὅλως ἐξισταμένων ἡμῶν. Καὶ διὰ τοῦτο χρεῶν ὑμᾶς ἡμῖν ἀποδοῦναι τὰς ἀντιχάριτας ἐν τε λόγων πειθοῖ καὶ τῶν ἔργων· καὶ ὅπερ ἂν ἡμῖν αἰρετὸν διακρίται, τοῦτο ἐλέσθαι σπουδάζοιτε, καὶ ὃ ἐὰν ἀρέσκον κατὰ σπουδὴν καὶ προαίρεσιν, τὸ εὐπειθὲς αὐτῷ μέχρι καὶ κινδύνου παντὸς ἐπιδείξασθαι.» Ὁ στρατὸς ὅστις ἐγίνωσκε τὰς διαθέσεις τῆς Θεοδώρας καὶ τὴν πρὸς τὴν μεταρρυθμίσιν ἀφοσίωσιν τοῦ Μανουὴλ, νομίσας ἔκ τοῦ προοιμίου τούτου ὅτι ὁ μάγιστρος ἐπιζητεῖ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ εἰς τὸν θρόνον ἀναγόρευσιν, δὲν ἄφησεν αὐτὸν νὰ τελειώσῃ τὸν λόγον, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἀνευφήμησεν αὐτὸν καὶ ὠρκίσθη ὑπακοήν εἰς αὐτόν. Ὅτε δὲ ἐκεῖνος νοήσας τὴν παρεξήγησιν, ἀνέκραξε διαρρήδην «Μιχαὴλ τε καὶ Θεοδώρας τὰ ἔτη πρὸς πλεῖστον ὀδεύσειεν,» ὁ Γενέσιος

βεβαιοῖ ὅτι «ἐπλήσθησαν ἀθυμίας καὶ πολυειδοῦς ἐνεφορήθησαν θλίψεως, ἀλλ' ὅμως τὸ προσταγὲν ἐξεπλήρου.» Ὁ στρατὸς λοιπὸν παρέμενε πιστὸς εἰς τὸ φρόνημα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ὅμως ἔχων πᾶσαν πεποίθησιν εἰς τὸν μάγιστρον Μανουὴλ ὑπήκουεν οὐδὲν ἥττον πιστὸς εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ τὰ πνεύματα, ὅτε ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἡ Θεοδώρα μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς συμβούλων. Εἰς τοὺς πολυαριθμοὺς ἀντιπάλους τῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὴν παραχθεῖσαν μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς διαίρεσιν ἕνεκα τῶν προειρημένων ἀμφιβολιῶν, προσετέθη ἤδη τὸ γεγονός ὅτι τῆς πολιτείας προϊστατο γυνὴ ποθοῦσα τὴν παλινόρθωσιν. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλίσσης Βάρδας δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς τὰς εἰκόνας, ἀλλ' ἤθελε νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, καὶ ἐνόει ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο, εἰμὴ διὰ τῶν πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ μὲν διότι ἦσαν ἀσυγκρίτως τῶν ἀντιπάλων πολυαριθμότεροι, τὸ δὲ διότι ἐμελλον νὰ ἀποβῶσιν ἰσχυρότεροι διὰ τῆς προστασίας τῆς βασιλίσσης. Ἐξ ἀρχῆς ἔρα ἀπεφάτισε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς ἀδελφῆς, νὰ ἐνθαρρύνῃ μάλιστα αὐτὴν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν παλαιῶν καθεστώτων, ἐπιφυλαττόμενος νὰ τὴν ὑποσκελίσῃ βραδύτερον, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ κύριον αὐτοῦ βούλευμα. Ὁ Θεόκτιστος καὶ ὁ Μανουὴλ ἦσαν ἄλλοι ἄνθρωποι· ἄνθρωποι ἐντιμοὶ καὶ χρηστοὶ, ἀλλὰ παντάπασιν ἀπεστερημένοι τῆς εὐσταθείας τοῦ χαρακτῆρος, τῆς ἀπαιτήτου εἰς τοιαύτας κρίσιμους περιστάσεις. Ὁ Θεόκτιστος εἶχεν ἀρχίσει πρὸ καιροῦ νὰ διστάζῃ ἂν ἡ μεταρρυθμίσις ἦναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ πραγματικῶς, καὶ νὰ κατισχύσῃ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων δυσκολιῶν. Αὐτὸς ὁ Θεόφιλος εἶχεν ὑπονοήσει, ὡς φαίνεται, τὰς ἀμφιβολίας ταύτας τοῦ λογοθέτου, διότι ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ λόγῳ, ἐξώρκισεν αὐτὸν ἰδίως νὰ μὴ συναινέσῃ εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν καὶ τὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου καθαίρεσιν. Ἐξ ὄλων τῶν ὑπερτάτων τῆς κυβερνήσεως διαχειριστῶν, μόνος ὁ θεῖος τῆς βασιλίσσης Μανουὴλ ἦτο ὁ εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν μεταρρυθμίσιν. Δυστυχῶς καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀνωτάτας τῆς τότε κοινωνίας τάξεις, οὔτε ἡ παιδεία, οὔτε ἡ πεῖρα ἰσχυρὸν νὰ ἐκρίζωσιν πολλὰς προλήψεις τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἐθήλαζον, οὔτως εἰπεῖν, διὰ τοῦ γάλακτος τῶν μητέρων αὐτῶν, ἐνεστερνίζοντο διὰ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον παρ' αὐτῶν τούτων τῶν μητέρων,

καὶ ἀνέπνεον διὰ τῆς ἀτμοσφαιρας ὑπὸ τῆς ὁποίας περιεστοιχίζοντο καθ' ὄλον τὸν βίον. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου, ἐνόστηεν ὁ Μανουὴλ βαρέως, οἱ δὲ ἐπισκεφθέντες αὐτὸν μοναχοὶ τοῦ Στουδίου τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι δὲν θέλει ἀναρρώσει εἰμὴ ἐὰν τάξῃ τῷ Θεῷ τὴν τῶν εἰκόνων ἀνόρθωσιν. Ὁ Μανουὴλ ἔταξε τὸ ζητούμενον, καὶ ἅμα ἀναλαβὼν ἐκ τῆς νόσου, ἐνόμισε καθῆκόν του νὰ ἐκτελέσῃ τὴν δεθεῖσαν ὑπόσχεσιν. Ὁμοφροσύνη λοιπὸν ἐπεκράτησε μεταξὺ ὄλων τῶν ἀνθρώπων οἵτινες εἶχον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὴν τύχην τοῦ κράτους, περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν. Ἄμα δὲ ἀποφασίσαντες τοῦτο ἀνέλαβον τὸν ἔργον, καὶ ἐπερειδόμενοι μὲν ἐπὶ τε τῆς μεγάλης πλειονοψηφίας τοῦ ἔθνους καὶ ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ μοναχικοῦ τάγματος, ὠφελούμενοι δὲ ἐκ τῶν διαιρέσεων ὅσαι ἐνεφώλευον παρὰ τοῖς ὁπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐξετέλεσαν τὸ βούλευμα μετὰ παραδόξου ταχύτητος καὶ εὐκολίας. Ἡ ταχύτης καὶ ἡ εὐκολία αὕτη παραβαλλομένη πρὸς τὰς πολυειδεῖς δυσχερείας ὅσας ἀπήντησε πρὸ 60 ἐτῶν ἡ Εἰρήνη, προσεπιμυρτυροῦσιν ὅποσον ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἶχεν ὠριμάσει τὸ πνεῦμα τῆς ἀνορθώσεως τῶν ἀρχαίων καθεστώτων. Ὁ στρατὸς ὅστις τοσοῦτον ἀντέστη ἄλλοτε εἰς τὴν Εἰρήνην, ὑπῆρξεν ἤδη εὐπειθέστερος, τὸ μὲν διὰ τὴν ἀπεριόριστον ἐπιρροὴν ἣν εἶχεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ μάλιστα Μανουὴλ, τὸ δὲ διότι παρεϊέφρησαν βεβαίως καὶ ἐν αὐτῷ δισταγμοὶ τινες ἀνάλογοι τῶν παραχθέντων παρὰ τοῖς ἄλλοις ὁπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἡ ἀσθένεια καὶ ἡ ἀνάρρωσις τοῦ Μανουὴλ συνέβη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου, διότι πάντα τὰ πρὸς ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων ἐνηργήθησαν, καὶ αὕτη ἡ πρώτη ἑορτὴ τῆς ὀρθοδοξίας ἐτελέσθη, ἐντὸς ἐνὸς μηνὸς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως. Ὁ Μανουὴλ, ἅμα ἀναλαβὼν, συνεννηθεὶς μετὰ τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ Θεοκτίστου οἵτινες ἦσαν πρὸ καιροῦ πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν καθαίρεσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπῆλθε πρὸς τὴν βασίλισσαν Θεοδώραν καὶ παρέστησεν αὐτῇ, ὅτι ἡ κοινὴ εὐχὴ ὄλων τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτῆς τῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ἱερὰ εἰκόνες. Πρὶν ἢ πράξῃ τὸ διαῆημα τοῦτο ὁ Μανουὴλ εἶχε προσλάβει συνεργοὺς τοῦ πράγματος τὴν τε μητέρα τῆς Θεοδώρας καὶ τὰς ἀδελφὰς αὐτῆς. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ Θεοδώρα, καὶ τοὶ προσωπικῶς εὐλαβουμένη τὰς εἰκόνας, ἐδίσταζε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν αὐτῶν, εἴτε διότι οἱ ὁπαδοὶ τῆς

μεταρρυθμίσεως ἦσαν ἔτι ἰσχυροὶ καὶ πολυάριθμοι, εἴτε διότι δὲν ἤθελε νὰ προσβάλλῃ τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, πρὸς ὃν ἔσωζε πάντοτε πολλὴν ἀγάπην. Καίτοι δὲ οἱ χρονογράφοι διαφοροτρόπως ἐκθέτουσι τὴν ἀπάντησιν αὐτῆς πρὸς τοὺς συνεπιτρόπους, παρ' ὅλοις ὅμως ὑποφαίνεται ὁ ἐνδοιασμὸς ἐκεῖνος τῆς βασιλίσσης. Τῷ ὄντι ὁ Ἰωσήφ Γενέσιος, πρὸς ὃν συμφωνοῦσιν ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Σκυλίτζης, βεβαίωσεν ὅτι ἀντέλεξεν ἐπὶ μικρὸν, «εἴτε διὰ τὴν τοῦ τηλικούτου μετάθεσιν πράγματος, εἴτε διὰ φιλανδρίαν ἴσως παράλογον, προτιμωμένη τοῦ Θεοῦ τὰ ἀνθρώπινα.» Εἶπε δὲ πρὸς τὸν Μανουὴλ ὅτι «ὁ ἐμὸς ἀνὴρ καὶ βασιλεὺς μακαρίτης σοφίας ἀρκούντως ἐξείχετο, καὶ οὐδὲν τῶν δεόντων αὐτῷ ἐλελήθει· καὶ πῶς τῶν ἐκείνου διαταγμάτων ἀμνημονεύσαντες εἰς ἑτέραν διαγωγὴν ἐκτραπέτημεν;» Ἐπεὶ ἠπέιλησεν αὐτὴν ὁ Μανουὴλ ὅτι «εἴπερ τῶν εἰκόνων μὴ φροντίσεας ἀναμορφῆς τε καὶ προσκυνήσεως, ἑτέρως τὰ τῆς εὐνοίας ἢ αὐτῆς τῆς βασιλείας, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, διατεθήσεται.» ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν εἶπεν ὅτι, ἐὰν δὲν τὸ πράξῃ αὐτὴ, θέλουσι τὸ πράξει ἄλλοι, δι' ὃ ἐκπλαγεῖσα κατὰ τὸ φαινόμενον ἢ βασιλίσσα, ἀληθῶς δὲ καὶ μάλα χαρεῖσα ἐνέδωκεν εἰς τὴν πρότασιν, καὶ ἀνέλαθε νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὴν, διατάξασα νὰ παρασκευασθῶσιν ἀμέσως τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, καὶ ἰδίως διὰ προσηκούσης συζητήσεως νὰ ὁρισθῶσι τὰ ἀναγκαῖα διατάγματα. Κατὰ δὲ τὴν ἐκπρόστασιν τοῦ Πορφυρογεννήτου γραφεῖσαν χρονογραφίαν, πρὸς ἣν συμφωνοῦσιν ὁ Συμεὼν ὁ λογοθέτης, καὶ ὁ Λέων ὁ Γραμματικὸς, ἡ Θεοδώρα, ἀκούσασα τὴν πρότασιν τῶν ἐπιτρόπων, «τοῦτο, ἀπεκρίθη καὶ δι' ἐπιθυμίας ἦγον ἀεὶ, καὶ μελετῶσα διέλειπον οὐδαμῶς ἄλλ' ἢ τῶν πολλῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν τέλει τῆ τοιαύτη προσανακειμένων αἰρέσει πληθὺς ἐκώλυε ἄχρι τῆς σήμερον, οὐχ ἦττον δὲ καὶ οἱ τῆς ἐκκλησίας ὑπερμαχοῦντες μητροπολίται, καὶ μάλιστα ὁ πατριάρχης...» Ἐκεῖνος δὲ ἀντεῖπε· «καὶ τί γοῦν οὕτω, δέσποινα, φρονούσάν σε καὶ βουλευομένην τὰ κάλλιστα, τὸ κωλύον ἐστὶν μὴ καὶ εἰς ἔργον ταῦτα ἀχθῆναι, καὶ τὴν πάνδημον ταύτην κελεῦσαι εἰς πέρας ἐλθεῖν ἑορτήν;» Μεθ' ὃ ἡ βασιλίσσα διέταξε νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ περαιτέρω. Ὅπως δὴποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ βασιλίσσα ἐνέδωκε. Τὸ δὲ κείμενον τῶν πρὸ μικροῦ παρατεθέντων χρονογράφων εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁμολογεῖ ἅπαντα τὸν ἀνώτερον κλῆρος ὑπερμαχοῦντα ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὅτι πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ γίνῃ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν προαποφ.

σιθέντων ἦτο ἢ ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, διότι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, γινώσκοντες κάλλιστα τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ ἀνδρός, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι θέλει πεισθῆναι μεταβάλλῃ γνώμῃν ἐπὶ ζητήματος τὸ ὁποῖον λόγῳ καὶ ἔργῳ ἐπρέσβευε δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνόησαν τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βίαν, καὶ διέταξαν ἕνα τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ὀνόματι Κωνσταντῖνον (τὸν πατέρα τοῦ πατρικίου Θωμᾶ, τοῦ μετὰ ταῦτα λογοθέτου τοῦ δρόμου γενομένου) νὰ μεταβῆ μετὰ ἰσχυροῦ ἀποσπάσματος εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἵνα διακοινώσῃ εἰς τὸν Ἰωάννην τὰ ἀποφασισθέντα. Ὁ πατριάρχης ἤξευρε πρὸ ἡμερῶν τὰ παρασκευαζόμενα· ἤξευρεν ὅτι ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Μεθόδιος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι μοναχοὶ, περιστοιχίζοντες τὴν βασιλίσσαν, εἶχον κατακυριεύσει τὸ πνεῦμα αὐτῆς· ἤξευρε τὴν ἀπιστίαν τοῦ Βάρδα, τὴν παλιμβουλίαν τοῦ Θεοκτίστου, τὰς προλήψεις τοῦ Μανουήλ· εἶχε μάθει τὴν σκηνὴν τὴν συμβᾶσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ βλέπων τὸν κίνδυνον τὸν ἀπειλοῦντα τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἀναμορφώσεως ὑπὲρ οὗ τοσοῦτον ἤθλησεν, ἀναλογιζόμενος δὲ τὰ ἀποτελέσματα ὅσα ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἢ κατὰ λυσις τῆς μεταρρυθμίσεως, εἶχε περιέλθει εἰς ἀθυμίαν πολλήν, εἰ καὶ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέβαλε τὰς ἀκραδάντους αὐτοῦ πεποιθήσεις. Ἦτο δὲ κατακεκλιμένος ἐπὶ σκίμποδος ἐντὸς μιᾶς τῶν μεγάλων τοῦ πατριαρχείου αἰθουσῶν, ὅτε εἰςῆλθεν ὁ ἀξιωματικὸς Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐδήλωσεν αὐτῷ διὰ βραχέων, κατ' ἀνωτέραν διαταγὴν, ὅτι πολλοὶ πολλαχόθεν συνελθόντες μοναχοὶ καὶ εὐλαθεῖς ἄνδρες ἀπηύθυναν πρὸς τὴν βασιλείαν δέησιν ἵνα διατάξῃ τὴν τῶν πανσέπτων εἰκόνων ἀναστήλωσιν. Ἐὰν λοιπὸν συμφωνῇ εἰς τοῦτο, ἢ ἐκκλησία θέλει ἀναλάβει τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς κόσμον. Εἰ δὲ διστάξῃ καὶ ἀντιλέγῃ, θέον νὰ μεταβῆ εἰς τὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως κτήματα αὐτοῦ, μέχρις οὗ συνέλθῃ σύλλογος τῶν ἁγίων πατέρων καὶ συσχεφθεῖς μετ' αὐτοῦ, μεταπίσῃ αὐτὸν κακῶς λέγοντα καὶ φρονοῦντα. Ἡ παραγγελία αὕτη καὶ ὁ αὐθάδης τρόπος καθ' ὃν ἐξετελέσθη, δὲν ἐθόρυβησαν τὸν γενναῖον ἄνδρα, ὅστις ἀπήντησεν ἀταράχως ὅτι θέλει σκεφθῆναι περὶ τούτου· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχων διαταγὴν νὰ λάβῃ διὰ παντὸς τρόπου ἢ τὴν συναίνεσιν τοῦ πατριάρχου πρὸς συγκρότησιν συνόδου, ἢ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, καὶ βλέπων αὐτὸν μὴ θέλοντα νὰ συναίνεσῃ οὔτε εἰς τὸ ἓν οὔτε εἰς τὸ ἄλλο, ἐτόλμησε νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα

εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκκλησίας, ὅστις φαίνεται ἀντέστη καὶ ἐπληγώθη ἐν τῇ βιαιοπραγίᾳ ταύτῃ. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεῖ εἰς τὴν πόλιν, ἐτάραξε τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἤκουον θρυλούμενον ὅτι ἐνεργεῖται τι, ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἀκριβῶς τί τρέχει. Καθὼς δὲ συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἦσαν εὐδικητοὶ νὰ πιστεύσωσι τὰ χείριστα, καὶ ἐπίστευσαν τῷ ὄντι ὅτι ἡ βασιλισσα διέταξε νὰ σφάξωσι τὸν πατριάρχην, ὥστε ἐδέησε νὰ ἀποσταλῇ αὐτὸς ὁ Βάρδας, ἵνα προλάβῃ θειοτέραν τινὰ διατάραξιν. Ὁ Βάρδας προσελθὼν εἰς τὸ πατριαρχεῖον κτέπεισε τὸ συρροῦσαν περὶ αὐτὸ πλῆθος, ὅτι ὁ Ἰωάννης ἵνα κινήσῃ τὸν ἔλεον ἐπλήγησεν αὐτὸς ἑαυτὸν, ὅπερ μεταβαῖνον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, κατήντησε νὰ μεταβληθῇ εἰς φήμην, ὅτι ὁ πατριάρχης ἠθέλησε νὰ γίνῃ αὐτόχειρ. Τότε μετεκομίσθη ἐκτὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ κτῆμα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ἅμα συνεχλήθησαν ὅλοι οἱ φίλοι τῶν εἰκόνων εἰς σύνοδον, τῆς ὁποίας δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς τὰ πρακτικὰ, ἧτις ὁμως ἐκ τῶν ὀλίγων ἔσα περὶ αὐτῆς γνωρίζομεν καὶ εὐλόγως δυναμέθα νὰ εικάσωμεν, δὲν ὑπῆρξε πολὺ τακτικὴ. Ἐν πρώτοις οὐ μόνον ὑπὸ πατριάρχου δὲν προεδρεύετο, ἀλλὰ συνῆλθεν εἰς τὸ κατάστημα τοῦ λογοθέτου παρὰ πάντα τὰ εἰθισμένα· διότι αἱ σύνοδοι συνήρχοντο ἢ ἐν ἐκκλησίᾳ τινί, ἢ ἐν τῷ πατριαρχείῳ, ἢ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἱερῷ οἰκοδομήματι. Πλὴν τούτου, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐκ τῆς ὁμολογίας τῆς βασιλισσῆς ὅτι ὅλος ὁ ἀνώτερος κληρὸς ἐπρέσβευε τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὀλίγιστοι πιθανῶς ἐπίσκοποι προσεκλήθησαν εἰς τὸ συνέδριον τοῦτο. Δὲν λέγομεν οὐδεὶς, διότι ὑπῆρξαν βεβαίως τινὲς πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσι εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοκτίστου, ἵνα μὴ ἀπολέσωσι τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν πολλοὶ, ὡς δηλοῦται προσέτι ἐκ τῆς πληθύος τῶν μοναχῶν τῶν προχειρισθέντων μετ' ὀλίγων εἰς διαφόρους ἐπισκοπὰς. Ἡ σύνοδος λοιπὸν αὕτη συνεχροτήθη κυρίως ἐκ τῶν πεισματωδῶν τούτων πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοὺς εὐαρίθμους παλιμβουλήσαντας ἀρχιερεῖς ἠνώρθωσαν μὲν τὸ κύρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, καθήρεσαν δὲ καὶ ἀνεθεμάτισαν τὸν πατριάρχην Ἰωάννην καὶ πάντας τοὺς ὁμόφρονας αὐτῷ. ἐχειροτόνησαν δ' ἀντ' αὐτοῦ τὸν Μεθόδιον, καὶ παρέδωκαν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων εἰς ὑποψηφίους ἐκ τοῦ τάγματος αὐτῶν ληφθέντας. Συνέβη δὲ ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ γεγονός τι χαρακτηριστικώτατον τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τὰς ὁποίας εἶχον οἱ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ βασίλισσα ἐ-

πεθύμει οὐ μόνον νὰ ἐξαίρεσι τὸν Θεόφιλον τοῦ ἀναθεματισμαῦ ὃν ἐψήφισεν ἡ σύνοδος κατὰ τῶν ὅπωςδὴποτε συμπραξάντων εἰς τὴν καθαίρεισιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ ῥητὴν ὑπὲρ αὐτοῦ νὰ ἐπιτύχη συγγνώμην τε καὶ συγχώρησιν καὶ ἀμνηστειάν παρὰ Θεοῦ τῆς τοιαύτης διαμαρτίας. Ὅθεν ἀπήτησε τοῦτο παρὰ τῆς συνόδου ὡς προσωπικὴν χάριν καὶ ἀνταπόδοσιν τῶν ὅσα αὕτη ἐπραξεν, ἀπειλήσασα, «ὡς εἰ μὴ τοῦτο γένηται, οὔτ' ἐμὲ σχοίητε ἐπακολουθοῦσαν ὑμῖν, οὔτε τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων προσκύνησιν καὶ ἀνάρρησιν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀνάληψιν.» Ἡ πρότασις αὕτη ἦτο καθ' ἑαυτὴν ἀρκετὰ παράδοξος, ἰδίως διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλήν· ἀλλὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ὑπῆρξαν, εἰ δυνατὸν, ἐτι παραδοξότερα. Οἱ περὶ τὸν Μεθόδιον ἀπήνητησαν ὅτι ἐπεθύμουν πολὺ νὰ ἀποδείξωσι τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὴν βασίλισσαν, ἀλλ' ὅτι ἔχουσι μὲν τὸ δικαίωμα νὰ συγχωρῶσι ζῶντας, καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς ἀποθανόντας ὅταν τὰ σφάλματα αὐτῶν ἦναι μικρά, καὶ ἐπῆλθε μετάνοια ἕνεκεν αὐτῶν, ἡ ἐξουσία τῶν ὁμῶς δὲν προβαίνει μέχρι τοῦ νὰ διαλύσῃ τὰς εὐθύναις τῶν ἀνθρώπων ὅσοι μετέστησαν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου μετὰ τῶν πονηρῶν ἐλπίδων, καὶ φέροντες πρόδηλον τὴν κατάγνωσιν. Τότε ἡ δέσποινα δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαβεβαιώσῃ ἐνόρκως τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον θίασον, ὅτι ὁ Θεόφιλος ἀκούων αὐτὴν κατολοφυρομένην διὰ τὰς συμφορὰς ὅσας ἐπήγαγε καὶ ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἡ αἵρεσις, μετεμελήθη μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου, καὶ ζητήσας τὰς εἰκόνας κατησπάσατο αὐτὰς ζεοῦσιν ψυχῇ. Ὅτι τοῦτο ποτὲ δὲν ἐγένετο, εἶναι ἀναμφισβήτητον· διότι ἀπ' ἐναντίας εἶδομεν τὸν Θεόφιλον ὀλίγαις στιγμαῖς πρὸ τοῦ θανάτου συνιστῶντα εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν διατήρησιν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ Θεοδώρα ὡς παροῦσα ἤξευρε τοῦτο κάλλιστα· οὐδὲν ἤττον δὲ ἐγνώριζον τοῦτο καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἐν τῇ συνόδῳ παρευρεθέντων, ἐξαιρέτως δὲ ὁ λογοθέτης Θεόκτιστος, παρὰ τῷ ὁποίῳ συνεδρίαζεν ἡ σύνοδος, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Θεόφιλος εἶχεν ἀπευθύνει τοὺς τελευταίους ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως λόγους. Καὶ ὁμῶς τοσοῦτον παράδοξοι ἦσαν αἱ θρησκευτικαὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἰδέαι, ὥστε ἡ μὲν Θεοδώρα δὲν ἐδίστασε νὰ ψευσθῇ ἐν γνώσει, ἵνα ἐπιτύχη τὴν συγγνώμην τοῦ συζύγου, ἡ δὲ σύνοδος δὲν ἐδίστασεν ὡσαύτως, ἐν γνώσει τοῦ ψεύδους, νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν αἰτουμένην συγγνώμην, καὶ νὰ δώσῃ μάλιστα εἰς τὴν δέσποιναν ἐγγράφως τὴν περὶ τούτου διαβεβαίωσιν.

Τούτων γενομένων, ἐπεκύρωσεν ἡ βασίλισσα πάντα τὰ ὑπὸ τῆς

συνόδου ἀποφασισθέντα, ἐχειροτονήθη ὁ Μεθόδιος οἰκουμενικός πατριάρχης, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ τελεσθῆ κατὰ τὴν προσεγγίζουσαν πρώτην κυριακὴν τῶν νηστειῶν, ἣτις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος 842 τῆ 19 φεβρουαρίου, πανηγυρὶς εἰς τιμὴν τῆς ψηφισθείσης ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ περιγραφή τῆς τότε κατὰ πρῶτον τελεσθείσης ταύτης πανηγύρεως σώζεται παρ' ἀλιωνύμῳ τινὶ χρονογράφῳ, ἔχουσα ὡς ἐξῆς·

«Ἐμήνυσε (Θεοδώρα) τῷ ἁγιωτάτῳ πατριάρχῃ Μεθοδίῳ τοῦ δηλοποιῆσαι καὶ ἐπισυναῆξαι πάντα ἄνθρωπον ὀρθόδοξον ἀπὸ τε μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων, ἡγουμένων, κληρικῶν καὶ κοσμικῶν, ὡς ἂν παραγένωνται ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ μετὰ τιμίων σταυρῶν καὶ ἁγίων εἰκόνων τῇ πρώτῃ κυριακῇ τῶν ἁγίων νηστειῶν. Καὶ τούτων πάντων γενομένων, καὶ ἀναριθμήτου πλήθους συνταχθέντος ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, πρᾶγινετχι δὲ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ μετὰ τῆς ἁγίας καὶ ὀρθοδόξου αὐτοῦ μητρὸς καὶ πάσης τῆς συγκλήτου, ἀνὰ κηρὸν βασιλικὸν εἰς ἕκαστος αὐτῶν βαστάζων. Καὶ ἐνωθέντες τῷ ἁγιωτάτῳ πατριάρχῃ, καὶ ὁμοῦ μετὰ λιτῆς ἀπάραντες ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου μετὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ, καὶ τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου, κατῆλθον λιτανεύοντες μέχρι τῶν βασιλικῶν-πυλῶν τῶν λεγομένων Κτεναρίων. Καὶ δὴ καὶ ἐκτενοῦς εὐχῆς γενομένης καὶ μετὰ κατανύξεως καὶ δακρύων πολλῶν καὶ στεναγμῶν τὸ «κύριε ἐλέησον,» εἰπόντων, ὑπέστρεψαν ἐν τῷ ἁγίῳ ναῶ μετὰ γαρᾶς πολλῆς καὶ λαμπρότητος τὴν θείαν μυστικὴν λειτουργίαν ἐκτελέσοντες. Καὶ οὕτως ἀνεστηλώθησαν αἱ ἅγιοι καὶ σεπταὶ εἰκόνες ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ ναῶ τοῦ τιμᾶσθαι καὶ σέβεσθαι καὶ προσκυνεῖσθαι ὑπὸ πάντων τῶν πιστῶν. Οἱ οὖν εὐσεβῶς κρατοῦντες μετὰ τοῦ σεβασμίου καὶ ἁγιωτάτου πατριάρχου Μεθοδίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μητροπολιτῶν καὶ ὁσίων ἀσκητῶν τὸ τηνικαῦτα ἐθέσπισαν, τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἁγίαν καὶ σεβασμίαν ἑορτὴν ταύτην ἑτησίως λαμπρῶς ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῇ πρώτῃ κυριακῇ τῶν ἁγίων νηστειῶν, ἣτις καὶ μέχρι τῆς δεῦρο ἑορτάζεται.» Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἑορτάζεται τῷ ὄντι μέχρι τῆς σήμερον παρ' ὅλοις τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν πρώτην κυριακὴν τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς. Σημειωτέον ὅμως ὅτι μικρὸν ἀπὸ τῆς πρώτης ἰδρύσεως αὐτῆς προσέλαβε χαρακτῆρα πολὺ γενικώτερον καὶ σπουδαιότερον, τὸν χαρακτῆρα πανηγύρεως τελουμένης ἕνεκα τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθῆς πίστεως κατὰ πάσης ἐν γένει αἰρέ-

ως. Τούτου δὲ ἔνεκα ἐκλήθη πατήνυρις τῆς ὀρθοδοξίας, καὶ ἀποτελεῖ μίαν τῶν κυριωτάτων ἐσρτῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τοιουτοτρόπως κατελύθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις, διότι οὐ μόνον ἀνεστηλώθησαν αἱ εἰκόνες εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ εἰς πάντα τὰ δημόσια μέρη, ἀλλ' ἀποκατεστάθησαν καὶ τὰ καταργηθέντα μοναστήρια, τὸ δὲ μοναχικὸν τάγμα ἴσχυσε πάλιν, κατ' ἀρχὰς μάλιστα, ἐν τῇ κοινωσίᾳ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει. Ἡ θρασύτης αὐτοῦ δὲν ἐσέβετο οὐδ' αὐτὴν τὴν βασιλείαν. Τῆς 19 φεβρουαρίου 842 μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς πρώτης ἐορτῆς τῆς ὀρθοδοξίας, ἡ Θεοδώρα εἶχε καλέσει εἰς μέγα γεῦμα τὸν Μεθόδιον καὶ ἅπαντα τὸν ἀνώτατον τῆς πρωτεύουσας κληρὸν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Θεοφάνης, εἰς τῶν δύο ἐκείνων ἀδελφῶν μοναχῶν, ὧν τὸ μέτωπον εἶχε στιγθῆ, ὡς προεῖπομεν, ἐπὶ Θεοφίλου. Ὁ διορισμὸς τοῦ Θεοφάνους εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Νικαίας εἶχεν ἀπαντήσῃ δυσκολίας τινὰς διὰ τὸν λόγον ὅτι νομίσθη ἄτοπον νὰ ἀποδοθῆ τηλικούτον ἀξίωμα εἰς μοναχὸν ἀμαθῆ καὶ μέχρι γῆθὲς πλάνητα διατελέσαντα. Ἀλλ' ἡ βασίλισσα ἐπέμεινε κυρίως ἔνεκα τοῦ τεκμηρίου ὅπερ ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ, καὶ ὁ Θεοφάνης ἀνεδείχθη οὕτω εἰς τῶν ὑπάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν. Οὐδ' ἠρέσθη ἡ Θεοδώρα εἰς τὸ ἐξαίρετον ἐκεῖνο δεῖγμα τῆς εὐνοίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μεγάλου περὶ οὗ ὁ λόγος συμποσίου, ἀτενίσασα τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοφάνους καὶ θέλουσα νὰ περιποιηθῆ αὐτὸν εἶπεν, ὅτι θαυμάζει τὴν καρτερίαν μεθ' ἧς ὑπέστη τὸ πάθημα, καὶ οἰκτεῖρει τὴν πρὸς αὐτὸν σκληρότητα τοῦ δράσαντος. Ὁ δ' ἀναιδῆς μοναχὸς, λησμονῶν τὴν εὐγνωμοσύνην ἣν ὤφειλε πρὸς τὴν βασίλισσαν διὰ τὴν προστασίαν ἧς ἠξιώθη παρ' αὐτῆς ἀνέκαθεν, καὶ τοὺς ἐπιεικεῖς λόγους οὓς αὕτη ἐξήνεγκεν, ἐτόλμησε νὰ ἀποκριθῆ ὅτι ἀπὲρ ταύτης τῆς γραφῆς μάλα τρανῶς ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ ἀδεκάστῳ δικαστηρίῳ διαδικάσομαι σὺν τῷ ἀνδρὶ σου καὶ βασιλεῖ.» Ἡ δυστυχὴς βασίλισσα, ἣτις πρὸ ἐνὸς μόλις μηνὸς εἶχε στερηθῆ τὸν σύζυγόν της, ἣτις ἠγάπα αὐτὸν περιπαθῶς, ἣτις ἔπραζεν ὅ,τι ἠδύνατο ἵνα ἐπιτύχη τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ, καὶ ἐνόμισεν ὅτι ἀπήλλαξε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ παντὸς κινδύνου διὰ τῆς ἀπονεμηθείσης ὑπὸ τῆς συνόδου ἀμνηστείας, ἀκούσασα αἴφνης τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἀγρίου ἐκείνου μοναχοῦ, ἐταράχθη, ἐδάκρυσεν, καὶ ἐγερθεῖσα ἐκ τῆς τραπέζης, τί σημαίνουσι λοιπὸν, ἠρώτησεν, αἱ δοθεῖσαι εἰς αὐτὴν ἔγγραφοι

ὁμολογίαι, ὅτε οὐ μόνον δι' αὐτῶν δὲν λογίζεται συγχωρηθεῖς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀγῶνας ἐνώπιον τῆς θείας δίκης ἐγκλείται καὶ ἐνέγεται; Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ἠγέρθησαν καὶ πάντες οἱ παρακκλήμενοι, ὁ δὲ πατριάρχης Μεθόδιος, ὅστις ὡς ἄνθρωπος λαβὼν ἀνωτέραν ἀνατροφὴν ἠσθάνθη τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος, καὶ ἤξευρε προσέτι ὅτι διὰ μόνης τῆς ἰσχυρᾶς προστασίας τῆς βασιλισσῆς ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ νίκην ὀριστικὴν κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἔσπευσε νὰ ἀνακράξῃ· «οὐ, βασιλεια, οὐ, ἀλλ' ἔξει βεβαίως τὰ ἡμέτερα, τῆς ὀλιγωρίας τούτων λογιζομένης οὐδέν.» Καὶ κατηνάσθη οὕτω ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἀλλὰ τὰ τῆς ἐκκλησίας δὲν παρέμειναν ἀκύμαντα, ὡς ἀξιοῖ ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία, πολλοῦ γε καὶ δεῖ.

Τὰ ἄγρια τῶν μοναχῶν πάθη τὰ ὁποῖα δὲν εὐλαβοῦντο οὐδ' αὐτὴν τὴν τοσοῦτον εὐεργετήσαν αὐτοὺς βασιλισσαν, ἐπεχείρησαν διωγμὸν δεινότατον κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. Πρῶτον αὐτῶν θῦμα ἐγένετο ὁ περιφανὴς ἀνὴρ ὅστις μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ὁ Ἰωάννης, ἀπαχθεὶς ἀπὸ τῶν κτημάτων αὐτοῦ εἰς μονὴν τινὰ, κειμένην πλησίον τοῦ λιμένος τῆς πόλεως, ἐξωρίσθη ἔπειτα εἰς χώρας ἀπωτέρας· ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖ παρέμεινε ἀνενόχλητος. Οἱ ἀμείλιχοι αὐτοῦ ἀντίπαλοι, συκοφαντήσαντες τὸν ἄνδρα, ὅτι δῆθεν ἐξώρυξε τοὺς ὀφθαλμοὺς μιᾶς εἰκόνης, καὶ ἐπιλαβόμενοι τῆς γελοίας ταύτης προφάσεως, κατ' ἄλλου; μὲν ἀνταπέδωκαν αὐτῷ τὰ ἴσα, τυφλώσαντες τὸν ἄνθρωπον, κατ' ἄλλους περιωρίσθησαν· νὰ μαστιγώσωσιν αὐτὸν διὰ διακοσίων πληγῶν, ὅσαι οὐδέποτε εἰς τοὺς χειρίστους τῶν κακούργων ἐπεβλήθησαν. Διακόσιαι πληγαὶ κατενεχθεῖσαι· εἰς τὸν σοφώτερον καὶ χρηστότερον τῶν ἀνθρώπων τῶν χρόνων τούτων, τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος καρπὸς τῆς εἰς τὰ πράγματα ἐπανόδου τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· καὶ τοῦτον παρηκολούθησαν ἀνάλογοι ἄλλοι. Ὁ πολυμαθὴς ἱεράρχης Θεσσαλονίκης, Λέων ὁ μαθηματικὸς, ὅστις ἦτο ἐν τῶν ἀγλαίσματων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καθιέρηθη, διορισθέντος ἀντ' αὐτοῦ ἀθηναίου τινὸς Βασιλείου, ἐπισκόπου Κρήτης ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι διχτελέσαντος. Εἶδομεν δὲ ὁποῖου φυράματος ἄνθρωπος ἦτο ὁ προχειρισθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Θεοφάνης. Ὁ Μεθόδιος ἦτο ἄνθρωπος ὁπωςοῦν μετριοπαθὴς, καὶ καθήρει μὲν τοὺς ἐπιμένοντας εἰς τὸ δόγμα αὐτῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπεδέχετο ὁμως μέχρι τινὸς τοὺς μετνοσοῦντας. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου

περιῆλθεν, ὅπως πρότερον ὁ Ταράσιος καὶ ὁ Νικηφόρος, εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς μᾶλλον ἀδυσωπήτους τῶν μοναχῶν. Ἐντεῦθεν αἱ ἀντιφατικαὶ περὶ τούτου εἰδήσεις. Τὴν μετριοπάθειαν τοῦ πατριάρχου ὑποδεικνύει ὁ βιογράφος τοῦ ἀναχωρητοῦ Ἰωαννικίου. Ὁ δὲ Νικήτας Δαβίδ, ὁ βιογράφος τὸν μετ' αὐτοῦ πολὺ πατριαρχεύσαντα καὶ πρὸς τοὺς μοναχοὺς ἐνδοτικώτερον ἀναδείχθέντα Ἰγνάτιον, παρίστησι θεινὴν τὴν ἐκ τῶν ποικίλων ἐκείνων δοξασιῶν καὶ συμφερόντων ἐπεληθούσαν ἀναστάτωσιν. «Καθιρεῖ δὲ πάντας καὶ καταστᾶ τῶν ἐκκλησιῶν, λέγει περὶ Μεθοδίου ὁ Νικήτας, ὅσοι τῷ μύσει τῆς αἰρέσεως ὑπήχθησαν, ἀνίστησι δὲ ἐκκλησίαν κεινὴν, ἱερεῖς τε καὶ ἀρχιερεῖς ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῆς κατ' αὐτὸν ὀρθοδόξου πίστεως προεχειρίσατο.» Αὐτὸς τοῦ Μεθοδίου ὁ βιογράφος ὁμολογεῖ τὸν οὐ καθήκοντα ζῆλον τοῦ πατριάρχου, καὶ βεβαιοῖ προσέτι ὅτι πολλοὶ τῶν παρ' αὐτοῦ χειροτονηθέντων ἀνεδείχθησαν ἀνάξιοι τοῦ βαθμοῦ εἰς ὃν προήχθησαν, καὶ ὅτι ἐπειδὴ πολλοὶ ὀρθόδοξοι ὑπέβαλον περὶ τούτου παραστάσεις, οἱ τοιοῦτοι ἐτιμωρήθησαν ὅπως εἶχον τιμωρηθῆ οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδοί. «Καὶ καθιροῦνται καὶ ἀφανίζονται οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι καὶ τὸ σχίσμα μεῖζον.» Τὸ δὲ πάντων περιεργότερον εἶναι ὅτι οἱ λοιποὶ χρονογράφοι, ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ αὐτῶν, οὐδεμίαν λέξιν ἀναφέρουσι περὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀναρχίας, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ θρίαμβος τῶν μοναχῶν.

Ἄρα γε τούτων τέχνημα ἦτο καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ τοῦ Μεθοδίου σκευωρηθεῖσα συκοφαντία; Τῷ ὄντι μικρὸν μετὰ τὴν ἀνιδρυσίν του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Μεθόδιος κατηγορήθη ὑπὸ γυναικὸς τινος ὅτι ἐζήτησε νὰ ἐπιβουλευθῇ τὴν τιμὴν αὐτῆς· ἦτο δὲ ἡ γυνὴ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γνωστὴ ὁμολογουμένως τῷ πατριάρχῃ καὶ ἔχουσα φιλικὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτῆς Μητροφάνης ἀνεδείχθη βραδύτερον ἀρχιερεὺς Σμύρνης. Ἡ κατηγορία αὕτη ἐτάραξε φυσικῶς τῷ λόγῳ τὰ πνεύματα. Ὅθεν οἱ ἐπίτροποι τῆς ἀρχῆς ἀπελθόντες μετὰ τῶν συγκλητικῶν εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἀνεκοίνωσαν τῷ ἱεράρχῃ τὴν ὑπόθεσιν, καταφιῶντες καὶ ζητοῦντες ἐξηγήσεις. Ἄλλ' ὁ Μεθόδιος δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ καταστήσῃ πρόδηλον τὸ ἀνυπόστατον τῆς κατηγορίας δι' ἀποδείξεώς τινος, ἣν οἱ χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ἐν ἐκτάσει, ἡ δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων αἰδημονεστέρα ἱστορία δὲν τολμᾷ νὰ ἀναφέρῃ. Οὕτω ὅμως ἀποτυχούσης τῆς κατὰ τοῦ πατριάρχου σκευωρίας, ἐνομίσθη πρόσφορος ἡ περίστασις νὰ ἐνο-

χαποιοθῶσι τοῦλάχιστον οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως· ὅθεν ἡ γυνὴ ἠπειλήθη ὅτι θέλει καθυποβληθῆ εἰς βασανιστήρια, ἐὰν δὲν ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ αὐτὴ, ὑπέικουσα εἰς τὸ ἀκαταμάχητον τοῦτο ἐπιχείρημα, ἐβεβχίωσεν ὅτι παρεκινήθη νὰ συκοφαντήσῃ τὸν ἱερὸν ἄνδρα ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ καθεστῶτος δόγματος. Τότε συνελήφθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν καὶ κατεδικάσθησαν ἐφ' ὄρου ζωῆς εἰς τὴν παράδοξον ποινήν, νὰ προπορεύωνται τῆς κατ' ἔτος τελουμένης εἰς μνήμην τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως λιτανείας κρατοῦντες λαμπάδας εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ἀκούοντες ἀντηχοῦν τὸ ἀνάθεμα κατὰ τῶν φρονούντων ὅσα αὐτοὶ ἐφρόνουν περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος.

Ἄλλοι δὲ ἑτεροδοξοῦντες ἔπαθον πολὺ χεῖρονα. Οἱ περὶ τὴν Θεοδώραν δὲν ἐνόμισαν φαίνεται συνετὸν νὰ ἐπιχειρήσωσι διωγμὸν τινα κατὰ τῶν Παυλιανιτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε' μετώκισεν ἐκ Συρίας καὶ Ἀρμενίας εἰς Θράκην, ὡς προμάχους τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους κατὰ τῶν Βουλγάρων. Οἱ Βούλγαροι ἦσαν πάντοτε ἐπικίνδυνοι, ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτῶν Βόγορις εἶχεν ἐσχάτως ἀπαιτήσῃ τὴν ἐπανάληψιν τῆς πληρωμῆς τοῦ ἀρχαίου φόρου. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν νὰ παραιτηθῆ τῆς ἀξιώσεως ταύτης διὰ τὴν σταθερότητα ἣν εὔειξεν ὁ Μανουὴλ, καὶ διότι δὲν εἶχεν ἐκλείψει ἡ ἀνάμνησις τῆς συμφορᾶς ἣν ἔπαθον οἱ Βούλγαροι ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε'. Ὅθεν ἀνενεώθη ἡ ἐκεχειρία, καὶ συμφωνήθη ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἔκπαλαι παρ' ἑκατέρῳ τῷ μέρει ὑπαρχόντων αἰχμαλώτων. Ἀντηλλάγησαν δὲ τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις μία ἀδελφὴ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων πρὸ καιροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς χριστιανὴ ἀνατραφεῖσα, καὶ ὁ μοναχὸς Θεόδωρος ὁ Κουφαρᾶς, ὅστις ὡσαύτως πρὸ καιροῦ αἰχμαλώτος ἐν Βουλγαρίᾳ διατελῶν, εἶχεν ἰσχύσει πολὺ παρὰ τῷ ἡγεμόνι τῆς χώρας ἐκείνης, καὶ ἐκμάθει ἐντελῶς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν· ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν μέτ' οὐ πολὺ παρὰ τούτων παραδοχὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἴσχυον νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ κράτος ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους, ἐὰν οἱ Παυλιανῖται κατατρεχόμενοι ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ συνεννοτηθῶσι μετὰ τῶν Βουλγάρων. Τούτου ἕνεκα ἡ κυβέρνησις τῆς Θεοδώρας ἀπέσχευ ἀπὸ πάσης βίας κατὰ τῶν ἄκρων τούτων τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδῶν, ἐλπίζουσα ἴσως προσέτι ὅτι, καθ' ὃ περιεστοιχισμένοι ὑπὸ πολυαριθμῶν κατοίκων, πρεσβευόντων ἕτερα δόγματα, καὶ διατελοῦντες ἐξ ἀνάγ-

κῆς εἰς ἀδιαλείπτους πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, καὶ ὑπέκοντες εἰς τὴν ποι-
κίλην ἐπίδρασιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικῆς καὶ ἐκκλησια-
στικῆς ἀρχῆς, θέλουσιν οἰκοθεν κατὰ μικρὸν προσέλθει εἰς τοὺς κόλ-
πους τῆς ὀρθοδοξίας. Δυστυχῶς ἡ κυβέρνησις τῆς Θεοδώρας δὲν προση-
νέχθη μετὰ τῆς αὐτῆς συνέσεως πρὸς τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πολυα-
ρίθμους τῆς αὐτῆς αἰρέσεως ὀπαδοὺς. Ἴνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς
φοβεᾶς καταδρομῆς ἣν κατὰ τούτων ἐπεχείρησεν, ἀρκεῖ νὰ παραθέ-
σωμεν ἐνταῦθα τὰς ὀλίγας λέξεις, ὅσας ἀναφέρει περὶ τούτου ἡ ἐκ
προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία. Κατ'
αὐτὴν ἡ βασίλισσα ἀγαλλομένη δι' ὅσα ἐπραξεν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας
«καὶ οἷον τρόπαια ἐπιθεῖναι μείζω δι' ἐφέσεως ἔχουσα, καὶ τοὺς κατὰ
τὴν ἀνατολὴν παυλικιανούς ἐπειρᾶτο μετὰγειν, ὡς βούλοιτο, πρὸς εὐ-
σέβειαν, ἢ ἐξαιρεῖν καὶ ἀπ' ἀνθρώπων ποιεῖν, ὃ καὶ πολλῶν κακῶν τὴν
ἡμετέραν ἐνέπλησεν. Ἡ μὲν γὰρ πέμψασά τινας τῶν ἐπ' ἐξουσίας (ὃ
τοῦ Ἀργυροῦ καὶ ὃ τοῦ Δουκὸς καὶ ὃ Σουδάλης οἱ ἀποσταλέντες ἐλέ-
γοντο), τοὺς μὲν ξύλω ἀνῆρτων, τοὺς δὲ ξίφει παρεδίδουν, τοὺς δὲ τῷ
τῆς θαλάσσης βυθῷ. Ὡσεὶ δέκα μυριάδες ὁ οὕτως ἀπολλύμενος ἠριθμεῖτο
λαὸς, καὶ ἡ ὑπαρξίς αὐτῶν τῷ βασιλικῷ ταμείῳ ἤγετο καὶ εἰσεκομί-
ζετο.» Ἐκατὸν λοιπὸν χιλιάδες ψυχαὶ ἐγένοντο ἐν μόνῃ τῇ μικρᾷ Ἀ-
σία θύματα τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἄκρας μεταρρυθμί-
σεως. Καὶ οἱ χρονογράφοι, οἵτινες ἐμαίνοντο διὰ τὴν τιμωρίαν ἣν ὑπέ-
στησαν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' καὶ ἐπὶ Θεοφίλου ὀλίγοι τινὲς μοναχοὶ,
καὶ αὐτοὶ ὡς ὑβρισταὶ μᾶλλον τῆς βασιλείας καὶ συνωμόται κατὰ τῶν
καθεστώτων ἢ ἔνεκα τοῦ δόγματος αὐτῶν· οἱ χρονογράφοι, οἵτινες ἐν
τῇ ἀγανακτῆσει αὐτῶν διὰ τὰς εὐαρίθμους ταύτας πράξεις, ἀνέ-
πλαττον τότε καὶ ἄλλας ἀνυπάρκτους κατηγορίας κατὰ τε τῶν δύο
εἰρημένων βασιλέων, καὶ κατ' αὐτῶν ἐκείνων ὅσοι ἐμολογουμένως οὐ-
δένα διέπραξαν θάνατον, οἱ αὐτοὶ χρονογράφοι μετὰ πολλῆς ψυχρότη-
τος καὶ ἀδιαφορίας ἀναφέρουσι τὴν ἀνασκολόπισιν, τὴν κατατομίαν,
τὸν καταποντισμὸν δέκα μυριάδων ἀνθρώπων, καὶ τὴν δήμευσιν τῆς
περιουσίας αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ κακουργία αὕτη δὲν ἐμελλε νὰ μείνη ἀτι-
μώρητος. Οἱ Παυλιανῆται ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι καὶ μάχιμοι. Ἀπελ-
πισθέντες, ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ Καρβέα,
ἀξιωματικοῦ ἐγκρίτου παρὰ τῷ ἀνατολικῷ στρατῷ, καὶ τάχιστα συμ-
ποσωθέντες εἰς πεντακισχιλίους ἄνδρας, κατέφυγον πρὸς τοὺς Ἀραβίας
τῆς Μελιτηνῆς. Ἐκεῖ εὖρον πολλὴν δεξίωσιν· ἐκτίσαν κατ' ἀρχὰς κώ-

μας, καὶ μετ' ὀλίγον πολλαπλασιασθέντες δι' ἀδιαλείπτων προσφύγων, ὠκοδόμησαν μεταξύ Σεβαστῆς καὶ Τραπεζοῦντος, πόλιν μεγάλην, τὴν Τέφρικὴν, καὶ ἐπεχείρησαν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμον μακρὸν καὶ ἐναγώνιον, διαρκέσαντα περὶ τὰ ἑκατὸν καὶ πενήκοντα ἔτη, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς πρώτας περιπέιαις θέλομεν ἀναφέρει ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ. Ὡστε δίκαιον εἶχεν ἡ πρὸ μικροῦ παρατεθεῖσα χρονογραφία, λέγουσα ὅτι τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο τῆς Θεοδώρας «πολλῶν κακῶν τὴν ἡμετέραν ἐνέπλησεν.» Ἡ ἀφροσύνη τῶν κυβερνήσεων τιμωρεῖται πάντοτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ ἡ σύνεσις πάντοτε ἀνταμείβεται. Ὅ,τι ἀπέφυγεν ἡ Θεοδώρα ἐν τῇ Θράκῃ, ἠδύνατο νὰ τὸ ἀποφύγῃ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Παρχυρθεῖσα δὲ ὑπὸ κακῶς νενοημένου θρησκευτικοῦ ζήλου, ἐξέθηκεν ἑαυτὴν, ἢ μᾶλλον ἐξέθηκε τὸν χριστιανισμόν τῆς Ἀνατολῆς εἰς δεινοτάτας συμφοράς.

Καὶ τοιαῦτα μὲν ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια ἐπήγαγεν ἡ κατάλυσις τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Δὲν γνωρίζομεν τί ἀπεφασίσθη ἀμέσως τότε περὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς θεσμῶν, τῶν γεωργικῶν, τῶν ἀστικῶν, τῶν οἰκονομικῶν. Ῥητὴ καὶ ἐπίσημος κῆρυξ τῶν καταργήσεως δὲν φαίνεται γενομένη εἰμὴ μετὰ τινος ἐνιαυτοῦ, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα. Ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς Ἐπιτομῆς (σελ. 559) τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου, ἡ δυναστεία αὕτη λέγει ὅτι «τὰς ἐπὶ ἐναντιώσει τοῦ θεοῦ δόγματος καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν σωστικῶν νόμων, παρὰ τῶν Ἰσαύρων φληναφίας ἐκτεθείσας, πάντῃ ἀποβαλομένη καὶ ἀπορρίψασα» συνέταξε τοὺς νέους αὐτῆς νόμους. Τῷ ὄντι ὁ Γεωργικὸς νόμος τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν περιελήφθη παντάπασιν ἐν τῷ Βασιλικῶν (ἤτοι τοῦ μεγάλου κώδικος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας), τὰ ὅποια τὰνάπαλιν ἐδημοσίευσαν αὐθις τὰς περὶ ἐναπογράφων διατάξεις τοῦ ἰουστινιανείου δικαίου, ὃ ἐστὶν ἔθεσαν πάλιν εἰς ἐνέργειαν τὸν ὑπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως καταργηθέντα θεσμόν τῆς δουλοπαροικίας. Πρὸς τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ὅποια εἶχον καθυποβληθῆ ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικῶν εἰς τὰς κοινὰς τῶν φόρων ὑποχρεώσεις, καὶ τῶν ὀπίσθεν οὐκ ὀλίγα, ἀφαιρέθέντα τότε ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων, κατελέχθησαν μεταξύ τῶν δημοσίων, νῦν ἀνέκτησαν τὸ ἀρχαῖον προνόμιον, μὴ ὑποβαλλόμενα εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἔγγειον φόρον· διὰ ποικίλων δὲ διατάξεων ἀπηγο-

ρεύθη ἡ ἐκλαϊκευσις αὐτῶν. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἀναφέρομεν τὸ ἄρθρον ιά, τοῦ τίτλου δεκάτου τῆς Ἐπιτομῆς, τὸ ὁποῖον ῥητικῶς ἔλεγεν· «ἐπειδὴ ἔγνωμεν παρά τινων γίνεσθαι ἐκποιήσεις μοναστηρίων ἐπὶ τὰ ταῦτα ἀπὸ ἱερατικοῦ σχήματος εἰς ἰδιωτικὴν διαγωγὴν μετασχηματίζεσθαι, καὶ τοῦτο πᾶσι τρόποις κωλύομεν εἰ δέ τι τοιοῦτον γινόμενον εὐρεθῆι, ὁ κληρικός ἐπίσκοπος τὸ μοναστήριον εἰς τὸ ἀρχαῖον σχῆμα ἐπαναγέτω.» Ὡσαύτως ὅλαι αἱ ἀγαθαὶ περὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων διατάξεις τῆς Ἐκλογῆς καταργήθησαν ὑπὸ τῶν νόμων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Οὕτως ἐν τῷ Προχείρῳ, ἐν τοῖς Βασιλικαῖς καὶ ἐν τῇ Ἐπιτομῇ περιελήφθησαν αὐταὶ αἱ σκανδαλωδῶς εὐκολύνουσαι τὰ διαζύγια διατάξεις τοῦ ἰουστινιανείου δικαίου. Οὕτω παρομοίως ἐπὶ τῆς γαμικῆς περιουσίας, ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδών, ἀντὶ τοῦ συστήματος τῆς Ἐκλογῆς, ἀντεισήγαγε τὸ ἰουστινιανεῖον δίκαιον εἴτε διὰ τῆς ἀναδημοσιεύσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Προχείρῳ καὶ ἐν τοῖς Βασιλικαῖς, εἴτε διὰ ἰδίως τινός διατάξεως. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ὡς πρὸς τὰς καινοτομίας τὰς εἰσαχθείσας ὑπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως περὶ τὰς μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις, καινοτομίας ἀντὶ τῶν ὁποίων ἴσχυσεν ἐκ νέου τὸ ἰουστινιανεῖον δίκαιον μετὰ τινων τροπολογιῶν. Τὰ Βασιλικὰ δὲν ἀπεδέχθησαν εἰμὴ τὸ ποινικὸν τῆς Ἐκλογῆς δίκαιον καὶ τὸν ναυτικὸν νόμον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς εἰς ἡμᾶς γνωστῆς μεταγενεστέρως ἐπισήμου καταργήσεως τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως νόμων. Ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔπαυσαν ἰσχύοντες ἅμα μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταβολῆς. Καὶ τὸ δεινότερον πάντων ἦτο ἡ ἀνατροφή ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν πρῶτον ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέα, τὸν Μιχαήλ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 842, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατήρ του, ὁ Μιχαήλ διέτρεχε τὸ τρίτον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔτος. Τὸ νήπιον ἐκληρονόμησεν, ὡς φαίνεται, τὰ βίαια τοῦ πατρὸς πάθη· ἀλλ' οἰαδὴποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν παθῶν τούτων, ἀνατροφή ἐπιτηδεῖα ἠδύνατο νὰ ρυθμίση καὶ ἐξευγενίσῃ, ἠδύνατο, ἂν ὄχι ἄλλο, νὰ μετριάσῃ αὐτά. Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτιστον καὶ ἱερώτατον καθῆκον τῆς Θεοδώρας, τοῦ Θεοκτίστου, τοῦ Μανουὴλ καὶ τοῦ Βάρδα. Δυστυχῶς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐνόησε τὸ καθῆκον τοῦτο. Ἡ μὲν Θεοδώρα, ὁ Θεοκτίστος καὶ ὁ Μανουὴλ οὐδεμίαν ἔλαβον ἐγκαίρως περὶ τούτου πρόνοιαν, ἡ δὲ ἐπιμέλεια τοῦ πράγματος ἐγκατελείφθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Βάρδα, ὅστις ἐπολι-

τεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἀρχῶν· πῶς νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὸν παῖδα πρὸς τὴν μητέρα καὶ τοὺς δύο συνεπιτρόπους, ἵνα δι' αὐτοῦ ὑποσκελίσῃ ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντας ἐκείνους τοὺς συμμετόχους τῆς ἀρχῆς, καὶ πῶς νὰ ὑποβάλῃ καὶ παροξύνῃ τὰς ἀγενεστερας τοῦ παιδὸς ἡρμᾶς, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν ἐντελῶς ἀνάξιον τῆς ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ σφετερισθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ μόνου. Ἐπέτυχε δὲ κατ' ἀμφοτέρα πρὸς τὴν ἀρχὴν. Ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡλικίας ὁ Μιχαήλ διῆγε τὸν βίον περὶ κυντηγέσια καὶ συμπόσια καὶ παίγνια, ἔχων συντρόφους καὶ θεράποντας καὶ παιδαγωγούς τοὺς αἰσχίστους τῶν γελωτοποιῶν. Αἱ σαρκικαὶ αὐτοῦ ὀρέξεις δαιμονίως ὑπὸ τοιαύτης διαίτης καὶ τοιούτων διδασκάλων φλεγμαινόμεναι, ἐξεπυρσεύθησαν τοσοῦτον πρῶίμως ὥστε, ἐὰν ἦναι ἐπιτετραμμένον νὰ πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ἐν ἔτει 848, ἦτοι εἰς ἡλικίαν ἐννέα ἐτῶν, ἡ Θεοδώρα καὶ ὁ Θεόκτιστος ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ νυμφεύσωσιν αὐτὸν (ἴσως νὰ μνηστεύσωσι μᾶλλον) μετὰ τῆς Εὐδοκίας τῆς Δεκαπολιτίσσης, ἵνα τὸν ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ Εὐδοκίας τῆς Ἰγγερίνης ἐκ τοῦ περιφανοῦς γένους τῶν Μαρτινακίων. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἡ βασίλισσα καὶ ὁ λογοθέτης ἐνόμισαν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι νὰ πράξωσιν, εἰμὴ νὰ διακωλύωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν ἐπιχορήγησιν τῶν χρημάτων τοῦ δημοσίου ταμείου, ὅσα ἡ ἀκολασία τοῦ Μιχαήλ ἀπῆται πρὸς θεραπείαν τῶν παθῶν αὐτῆς. Ἀλλὰ διὰ τούτου ὑπηρέτησαν ἀπλῶς τὰ σατανικὰ τοῦ Βάρδα βουλευματα, ὅστις ὠφελούμενος ἐκ τῆς δυσαρρεσκείας ἦν παρήγαγεν εἰς τὸν παῖδα ἡ φειδωλία ἐκείνη, δὲν ἔπαυε διδάσκων αὐτῷ, ὅτι αὐτὸς εἶναι κυρίως ὁ βασιλεὺς, ὅτι ἡ μήτηρ καὶ αἱ ἀδελφὴ αὐτοῦ πρᾶνόμεως κατεκράτουν τὴν ἀρχὴν, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ μήτηρ ἐσκόπει νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς λαμβάνουσα σύζυγον τὸν Θεόκτιστον. Ἐπὶ τινὰ εἰσέτι χρόνον ἡ Θεοδώρα, ὁ λογοθέτης καὶ ὁ Μανουὴλ ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ἀδιάκοπον ταύτην ἐπιβουλήν· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπελθοῦσα μεταξὺ Θεοκτίστου καὶ Μανουὴλ διχόνοια, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀσωτεία, ἡ κραιπλή, καὶ αἱ ἀγενεῖς τοῦ Μιχαήλ διατριβαὶ ὁσημέραι προαγόμεναι καὶ ὑπὸ τοῦ Βάρδα ὑποτρεφόμεναι, προανήγγειλον ἀποχρώντως ὁποία τύχη περιέμενε τοὺς ἄλλους τοῦ κράτους κυβερνήτας. Ὅσα περὶ τούτου ἀναγινώσκωμεν παρὰ τοῖς χρονογράφοις, ἤθελον εἶναι τῷ ὄντι ἀπίστευτα, ἐὰν οὗτοι δὲν συνεφώνουν ἅπαντες πρὸς ἀλλήλους, καὶ δὲν ἦσαν ἅπαντες φίλοι τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως. Οἱ ἰππο-

ὄρομικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο πάντοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ πολλῆς μεγαλοπρεπείας, καὶ ἀπετέλουν μίαν τῶν κυριωτάτων ψυχαγωγῶν τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ὁ δὲ Θεόφιλος, ἂν ὄχι καὶ ἄλλος τις προηγουμένως βασιλεὺς, κατήλθεν αὐτὸς εἰς τὸ σταδion, καὶ λαβὼν τὸ χρῶμα τῶν βενέτων συνηγωνίσθη πρὸς τοὺς ἄλλους ἀρματηλάτας. Τὸ πρῶγμα ἦτο ἄτοπον βεβχίως, ἀλλὰ τὸ ἄτοπον τοῦτο ἐμετριάζετο, διότι ὁ Θεόφιλος ἤξευρε νὰ τηρῇ τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτοῦ ἐν παντί, ἐνῶ ὁ Μιχαήλ παντελῶς ἐξηυτέλισε τὴν βασιλικὴν ἀλουργίδα ἀδιαλείπτως περὶ τοιαύτας ἀμίλλας ἀσχολούμενος, καὶ ἀδιαλείπτως συνδιαιτώμενος μετὰ τῶν κοινοτέρων ἀρματηλατῶν. Ἐμπαίζων δὲ τὰς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀναστηλωθείσας εἰκόνας, ἐλάμβανε παρὰ τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος τοὺς ἐπάθλους τῶν ἐλεεινῶν αὐτῶν ἀγῶνων. Οἱ θησαυροὶ τοῦ δημοσίου ταμείου κατεσπαταλῶντο εἰς ἀμοιβὰς ἀνηκούστους πρὸς τοὺς μετ' αὐτοῦ συνηνιοχοῦντας, ὧν πολλάκις ἄλλοι μὲν ἐλάμβανον τριάκοντα, ἄλλοι τεσσαράκοντα, καὶ ἄλλοι πεντήκοντα λίτρας χρυσοῦ ἤτοι ὑπὲρ τὰς τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα ἢ πεντήκοντα χιλιάδας δραχμῶν. Καὶ προσέτι τὰ τέκνα αὐτῶν υἰοθετοῦντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκ τοῦ θείου βαπτίσματος. Ὁ πατρίκιος Ἰμέριος, ὅστις διὰ τὴν ἀγενῆ αὐτοῦ φυσιογνωμίαν καὶ τὴν αἰσχρολογίαν ἐπωνομάζετο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ χοῖρος, ἔλαβέ ποτε χρυσοῦ λίτρας 100, ἤτοι ὑπὲρ τὰς 100,000 δραχμῶν, ἕνεκα δυσώδους τινὸς παιγνίου, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει τέχνη λόγου ἱκανὴ νὰ παρστήσῃ ὅπως οὖν εὐπρεπῶς εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Διατρίβομεν δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα μόνον καὶ μόνον διότι ὁ Μιχαήλ εἶναι, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, σπάνιον καὶ ἴσως μοναδικὸν παράδειγμα τῆς ἀλλοιώσεως ἣν δύναται νὰ πάθῃ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, οὐχὶ ἐγκαταλειπομένη εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς ὁρμᾶς, τοῦτο εἶναι σύνηθες, ἀλλὰ δι' ἀνατροφῆς ἐξ ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο ἐργασθείσης. Ὑπῆρξαν βασιλεῖς ἄσωτοι, βασιλεῖς ἄθεοι, βασιλεῖς μωροὶ, ἀλλὰ παρὰ τῷ νεανίσκῳ τούτῳ ἀπαντῶμεν ὅλας τὰς κακίας, καὶ ὅλας τὰς ἀφροσύνας ἠνωμένας ὁμοῦ. Μίαν ἡμέραν λ. χ. ἐνῶ προπορευόμενος τῆς συγκλήτου διήρχετο πανηγυρικῶς διὰ τῆς πόλεως, ἀπῆντησε καθ' ὁδὸν γυναῖκα τῆς ὁποίας εἶχε βαπτίσει τὸν υἱὸν, καὶ ἦτις ἐπανερχομένη ἐκ τοῦ βαλανείου, ἐκράτει εἰς τὰς χεῖρας τὸν κάδον αὐτῆς. Ἐν τῷ ἄμα ἀποπηδήσας ἐκ τοῦ ἵππου, τοὺς μὲν συγκλητικοὺς διέταξε νὰ ἀπέλθωσιν εἰς ἓν τῶν παρακειμένων ἀνακτόρων, αὐτὸς δὲ παραλαβὼν τὰ ἀκόλαστα ἀνδράρια ὑφ' ὧν αἰείποτε παρηκολουθεῖτο, ἀνέ-

λαβεν ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς γυναικὸς τὸν κάδον αὐτῆς, καὶ τὴν εἶπε νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ εἰς τὸ οἶκόν της, διότι ἔχει, εἶπεν, ὄρεξιν νὰ γευθῇ τὸν πιτυρώδη ψωμὸν καὶ τὸν ἀσβεστότυρον αὐτῆς. Ἡ καταπλαγεῖσα γυνή, ἣτις ἐνόμισε κατ' ἀρχὰς ὅτι θέλει νὰ φιλοξενηθῇ ἀντὶ τῶν 15 χρυσῶν τὰ ὁποῖα εἶχε ὀψώσῃ εἰς τὸν σύζυγόν της, τὸν εἶπεν ὅτι δὲν εἶναι ἀξία τοιαύτης τιμῆς, ἀποροῦσα πάντων, καὶ μῆτε τράπεζαν, μῆτε τὰ ταύτην στολίζοντα ἔχουσα· ἀλλ' αὐτὸς στραφείς πρὸς αὐτὴν καὶ ἀρπάσας τὴν σινδὸνα ἣν διάβροχον ἔτι ἐκ τοῦ βαλανείου ἐκράτει, ἔστρωσεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης. Ἐπειτα ἔλαβε τὴν κλεῖδα αὐτῆς, ἠνέωξε τὴν ἀποθήκην, ἐξέβαλε τὰς πενιχρὰς προμηθεῖας τὰς ὁποίας εἶχε, καὶ καθήσας συνεγευμάτισε μετ' αὐτῆς, «τὴν μίμησιν πρὸς τὸν ἡμῶν ἀναφέρων Χριστὸν καὶ Θεόν,» λέγει ὁ χρονογράφος, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου τὸν περιέμενεν ἔτι ἡ σύγκλητος, καὶ εἰς τὴν διηγήθη τὰ πραχθέντα, ὡς ἀπόδειξιν τῆς εὐπροσηγορίας αὐτοῦ, πολλὰ φλυαρήσας κατὰ τῆς ἀλαζονείας καὶ τοῦ τύφου τῶν προτέρων βασιλέων.

Ἄλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ καὶ εὐτελεῖ, ἀντιπαραβαλλόμενα πρὸς τὸν αἰσχιστὸν τρόπον καθ' ὃν ἐνέπαιζε τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς. Τῷ 846 ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου, προσχειρίσθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ὁ μοναχὸς Ἰγνάτιος, ὁ υἱὸς τοῦ πρώην βασιλέως Μιχαήλ Α' καὶ τῆς Προκοπίας (σελ. 608). Διὰ τῆς ἐκλογῆς τούτου ἐθριάμβευσαν ὅλα τὰ παθῆ καὶ ὅλαί αἱ προλήψεις τῆς παλινρθώσεως· διότι ὁ Ἰγνάτιος ἦτο μὲν χρηστὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ πολὺ πλειότερον τοῦ Μεθοδίου ὑποχείριος τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ὁ δὲ Βάρδας, ὅστις συνέπραξεν εἰς τὴν παλινρθωσιν διὰ πολιτικὰ συμφέροντα, δὲν ἐνόει ὅμως ὡς ἐκ τούτου νὰ ἀποβάλλῃ τὴν περὶ τὰ φρονήματα καὶ τὰ ἦθη ἀκρασίαν, περιῆλθεν εἰς πολλὰς πρὸς αὐτὸν ἐριδίας, καὶ μεταχειρίζετο τὸν Μιχαήλ, ἵνα χλευάσῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὸν τε ἱεράρχην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς. Ὅθεν ὁ Μιχαήλ ἐνθύσας τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ (σάτυροί τινες οὗτοι καὶ πρὸς πᾶσαν αἰσχρουργίαν ἀκόλαστοι, εἶπεν ἂν τοὺς θιασώτας εἶναι Διονύσου καλῶς) ὡς ἱερεῖς, καὶ αὐτὸς περιβαλὼν τὸ ἱμάτιον τοῦ πατριάρχου παρέστη ποτὲ εἰς τὰ ἀνάκτορα, καὶ ἀνήγγειλε τῇ Θεοδώρα ὅτι ἐρχεται νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτὴν ὁ Ἰγνάτιος. Ἡ εὐλαβὴς βασίλισσα, ἐξελθοῦσα ὁρομαίως εἰς προὑπάντησιν καὶ μὴ λαβοῦσα καιρὸν νὰ παρατηρήσῃ τὴν μεταμφίεσιν, ἐγονάτισεν ἀπεκδεχομένη τὴν εὐλογίαν τοῦ ἱεράρχου, ὅτε αἴφνης ἀκούει αἰσχρὸν τι τοῦ

παρισταμένου ἀτόπημα, στρέψαντος τὰ νῶτα, ἀκούει αὐτὸν λέγοντα· «ἡμεῖς ὅπερ ἔχομεν, κυρὰ, παρέχομέν σοι.» ἀκούει καγχασμούς ἀναιδέεις τῶν περὶ αὐτὸν ἀνθρώπων, ἐξάγεται τῆς πλάνης, ἐννοεῖ τὴν οἰκτρὰν ἀλήθειαν, καὶ δακρύουσα, καταρᾶται τὸν ἀσεβῆ ἐκεῖνον παῖδα, τῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ ὁποίου ὅμως ἔφερεν αὐτῇ κυρίως τὴν εὐθύνην, διὰ τὴν ὀλιγωρίαν ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀνατροφήν. Τοσοῦτον δὲ ἠὺδοκίμησε παρὰ τοῖς συντρόφοις τοῦ βασιλέως τὸ βλάσφημον τοῦτο παίγιον, ὥστε βραδύτερον ὁ Μιχαήλ δὲν ἐδίστασε νὰ διακωμωδῆσῃ ἐπιστήμως τὴν θεῖαν λατρείαν. Ἀνηγόρευσε τὸν ἀναιδέστερον τῶν ἐταίρων, Γρῦλον, κλούμενον, πατριάρχην, περιέβαλεν αὐτὸν διὰ χρυσοῦφάντων ἱερατικῶν στολῶν, μετὰ τοῦ ὠμοφορίου, διώρισε παρ' αὐτῷ σακελλάριον καὶ οἰκονόμον, παρεσκεύασε δὲ ἑνδεκα ἄλλους ὡς μητροπολίτας, καταταχθεὶς καὶ αὐτὸς δωδέκατος εἰς τὴν χορείαν ταύτην. Τότε οἱ μιαιοὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἐτέλεσαν δημοσίᾳ τὴν θεῖαν μυσταγωγίαν, ψάλλοντες τὰς ᾠδὰς, ἐν συνῳδίᾳ μουσικῆς οἶα ἐν τοῖς συμποσίοις ἐσυνηθίζετο, καὶ ὡς ἀντιφωνίας ᾠσματα αἰσχρὰ, καὶ ἐδίδον μεταλαμβάνειν εἰς τοὺς θεατὰς ἐκ σκευῶν διαχρύτων λιθοκολλήτων, τὰ ὅποια ὅμως ἀντὶ οἴνου περιεῖχον ὄξος καὶ σίναπι, ἵνα πρηκαλῶσι μορφασμούς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν καὶ προξενῶσι κοινὸν γέλωτα. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν νὰ πράττωσι ταῦτα ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ ὠφελήθησαν ποτε ἀπὸ τινος πανηγυρικῆς λιτανείας ἣν ἐτέλει ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος, ἐν μέσῳ τῆς πόλεως. ἵνα ἀπαντηθῶσι μετ' αὐτοῦ, καὶ καταμυκτηρίσωσι τὰς ἱερωτέρας τοῦ λαοῦ πεποιθήσεις. Ὁ Γρῦλος καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἐν ἡπατριαρχικῇ στολῇ, καὶ ἔχων πρηκαλουθοῦντας τοὺς παράφρονας αὐτοῦ συντρόφους, ἐν οἷς κατελέγετο καὶ ὁ βασιλεὺς, ἀντεπεξῆλθε πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, ἐνῶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔψαλλον ἐν συνοδείᾳ μουσικῶν ὀργάνων τὰς παρωδίας τῶν ᾠμάτων ἅτινα εἶχον ἀρχίσει νὰ ᾄδωσιν εὐλαβῶς ὁ Ἰγνάτιος καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ καλπαζόντες πλησίον τῶν ἱερέων ἐνέπαιζον αὐτοὺς διὰ κακοζήλου ἀπομιμήσεως τῶν σχημάτων αὐτῶν καὶ τῶν θέσεων, ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὴν ἐκραγεῖσαν κατ' αὐτῶν φοβερὰν κατακραυγὴν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀνατροφή ἣν ἔδωκαν ἢ ἐπέτρεψαν νὰ δοθῇ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐπιχειρήσαντες τὴν καθάρεισιν τῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὸν βασιλέα ὅστις ἔμελλε νὰ κυβερνήσῃ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὴν σύνεσιν, τὴν πρόνοιαν, τὴν δη-

μοσίαν και ιδιωτικὴν ἀρετὴν, τὴν ἀληθῆ εὐλάβειαν, καὶ τὸ γενναῖον φρόνημα τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἶχον προεδρεύσει τοῦ ἔργου τῆς ἀναμορφώσεως ! Τὸ ἔργον αὐτῶν ἐματαιώθη, ἀλλὰ βεβαίως ὑπῆρξαν ἄνδρες καλοὶ κάγαθοὶ, μοχθήσαντες τὸ κατὰ δύναμιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ὅποιον ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ πρὸς ὃ ἐπεχείρησαν νὰ ἀντιπαλαίσωσι, μαρτυρεῖται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ λαὸς αὐτὸς ὅστις ἔλεγεν ἑαυτὸν ὀρθόδοξον, ἀνείχετο τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Γρυλὸν ἐμπαιζοντας δημοσίως καὶ περιυβρίζοντας τὰ ἱερώτατα τῶν συμβόλων τῆς πίστεως. Ἡ ἀντίδρασις ἢ ἐπερχομένη μετὰ πᾶσαν θρησκευτικὴν ἢ πολιτικὴν μεταρρύθμισιν συνεπάγεται συνήθως δεινὴν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν ἡθῶν παραλυσίαν· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Κάρολος Β' καὶ ὁ θίασος τῶν διαβοήτων ἐπὶ κακοηθείᾳ συντρόφων αὐτοῦ, ἦσαν ἄνδρες χρηστοὶ, ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τὸ ἔκτρωμα τὸ τερατουργηθὲν ὑπὸ τοῦ Βάρδα, καὶ τοὺς σατύρους ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζετο.

Καὶ ἤδη ἤρχισεν ὁ Βάρδας νὰ δρέπη τοὺς καρπούς τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν τὸν σπουδαιότερον τῶν συνεπιτρόπων, τὸν λογοθέτην Θεόκτιστον. Ἐπὶ τούτῳ ἀφ' ἑνὸς δὲν ἔπαυεν ἐρεθίζων τὸν Μιχαὴλ Γ' κατὰ τοῦ Θεοκτίστου, διὰ τῆς εἰσηγήσεως ὅτι αὐτὸς πρὸ πάντων δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν Θεοδώραν νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸν βασιλέα ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν τοῦ δημοσίου θησαυροῦ· ἀφ' ἑτέρου δὲ παρέπεισε τὸν ἀφελῆ ὀπωροῦν Μανουὴλ, ὅτι ὁ λογοθέτης ἐπιβουλεύει αὐτὸν, καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλὴς ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ὅπου κατῴκει μετὰ τῶν ἄλλων συνεπιτρόπων, ἐπιτυχῶν οὕτω δεινὴν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων διένεξιν, ἧς ἕνεκεν ὁ Μανουὴλ ἀπελθὼν εἰς τὸ ἴδιον οἶκημα, διετέλει ἕκτοτε ὑπὸ φρουρᾶς περιεστοιχισμένος ἐνταῦθά τε, καὶ ὁσάκις μετέβαινεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἵνα παρευρεθῆ εἰς τὰ συμβούλια τοῦ κράτους. Τοιουτοτρόπως δὲ παροργίσας τὸν τε βασιλέα καὶ τὸν Μανουὴλ κατὰ τοῦ Θεοκτίστου, ὑπηγόρευσε τῷ 854 εἰς τὸν πρῶτον νὰ ζητήσῃ εὐθύνας παρὰ τοῦ λογοθέτου περὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων χρημάτων. Ὁ Θεόκτιστος προσῆλθεν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀλλ' εὐρίσκει ἀντὶ τοῦ βασιλέως τὸν Βάρδαν· καὶ ἀποποιηθεὶς νὰ δώσῃ λόγον εἰς αὐτὸν, ἀπερχεται. Καθ' ὃδὸν ὅμως προσβάλλεται ὑπὸ τοῦ Βάρδα καὶ τῶν συντρόφων αὐτοῦ, ζητήσας δὲ νὰ ἀντισταθῆ, συλλαμβάνεται ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως καὶ φυλακίζεται, καὶ δολοφονεῖται

ἐν τῇ φυλακῇ. Ὁ θάνατος τοῦ Θεοκτίστου ἐπροξένησε βαθεΐαν θλίψιν εἰς τὴν Θεοδώραν, τῆς ὁποίας ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος εἶχε διατελέσει πιστότατος σύμβουλος. Ὁ δὲ Βάρδας, παντοδύναμος τότε γενόμενος, ἐφρόντισεν ἀμέσως διὰ ποικίλων τρόπων, καὶ ἰδίως διὰ πλαγίων ἀπειλῶν νὰ καταστήσῃ αὐτῇ ἀδύνατον τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀρχῆς, ὥστε μετὰ δύο περίπου ἔτη, ἦτοι τῷ 856, ἡ Θεοδώρα βλέπουσα ἑαυτὴν κινδυνεύουσαν, συνεκάλεσε τὸν σύγκλητον, καθυπέβαλεν αὐτῇ τὴν κατάστασιν τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων μεθ' ὧν αὐτῆς τῶν θυγατέρων. Καθ' ἣν ἔδωκε λογοδοσίαν, τὸ δημόσιον ταμεῖον εἶχε τὴν ἡμέραν καθ' ἣν αὐτὴ ἀπεχώρησεν ἐκ τῶν πραγμάτων χίλια ἑννεήκοντα κεντηνάρια χρυσοῦ, ἀργυρίου δὲ τριςχίλια κεντηνάρια, ὃ ἔστιν 140 ἑκατομμύρια περίπου δραχμῶν (σελ. 366 τοῦ παρόντος τόμου), ὧν τὰ μὲν πλεῖστα ἀπεθησαυρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπ' αὐτῆς. Ποσὸν ὑπέρογκον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε τάχιστα νὰ κατασπαταλήσῃ ἡ ἀκόρεστος ἀσωτεία τοῦ Μιχαὴλ Γ'.

Αἱ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοφίλου πολεμικαὶ τοῦ κράτους περιπέτειαὶ ὑπῆρξαν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξωσιν ἐπὶ τοιαύτης ἀθλίας κυβερνήσεως. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἀναφέρουσι τί ἐγένετο ἵνα κατευνασθῇ ἡ δυσἀρέσκεια ἣν ἀναγκαίως ὁ στρατὸς συνησθάνθη, ἕνεκα τῆς καταλύσεως τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ συστήματος εἰς ὃ ἦτο τοσοῦτον ἀφωσιωμένος. Τὴν πρώτην αὐτοῦ ὁρμὴν εἶχε περιστείλει ἡ ἀρχαία εὐλάβεια ἣν ἔτρεφε πρὸς τὸν Μανουήλ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ἐπὶ τέλος οὐδεμία ἐγένετο ἀντίστασις, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν ἐπὶ τῆς Εἰρήνης. Ἴσως αἱ ἐπανειλημμένα ἀποτυχία τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πνεῦμα πολλῶν στρατηγῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ὅπως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, καταπίεσσαι αὐτοὺς ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν εἶναι μάταιον. Ἴσως ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὸ φρόνημα τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ ἐτέθησαν εἰς ἀργίαν, ὡς ἐπὶ τῆς Εἰρήνης. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοφίλου τὸ κράτος ὑπέστη ἀδιακόπους σχεδὸν πολεμικὰς συμφοράς. Δύο κατὰ τῆς Κρήτης ἐπιχειρήσεις τοῦ Θεοκτίστου ἀπέτυχον οἰκτρῶς. Αἱ περιλιπόμεναι ἐν Ἀπουλίᾳ καὶ ἐν Καλαβρίᾳ κτήσεις ἀπωλέσθησαν, περιελθοῦσαι εἰς τὴν κυριότητα τῶν Φράγκων. Οἱ μωαμεθανοὶ ἐξηκολούθησαν γινόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κύριοι τῆς Σικελίας· ἡ μικρὰ Ἀσία ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὰς καταδρομὰς τῶν

παυλιανιτῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἀράβων. Οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Σλαῦοι ἐστασίασαν πάλιν, ἐτρέπησαν εἰς τὴν λεηλασίαν τῆς χώρας καὶ ἠπειλήσαν τὰς πόλεις τῆς χερσονήσου. Ὁ δὲ πρωτοσπαθάριος Θεόκτιστος, ὁ τῶν Βροιενίων, προχειρισθεὶς στρατηγὸς τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐπελθὼν εἰς αὐτὴν τῷ 849 μετὰ τῶν ταγμάτων τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων δυτικῶν ἐπαρχιῶν, καθυπέταξε τοὺς στασιαστάς· ἀλλ' ἐνῶ πρὸ 40 ἐτῶν, ἐπὶ Νικηφόρου, ἡ χεῖρωσις αὐτῶν ὑπῆρξεν ὀλοσχερῆς, ἥδη δύο σλαυϊκαὶ φυλαί, οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἐζερῖται, αἵτινες ὄκουν εἰς τὰς δυεπρόσιτους πλευράς τοῦ Ταυρέτου, ἢ ὅπως ἐλέγετο τότε τοῦ Πενταδακτύλου, διέφυγον τὴν ὑποταγὴν, συνομολογήσασαι ἀπλῶς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου, γελοίου διὰ τὴν σμικρότητα αὐτοῦ· διότι ἐν ὅλοις συνεπεσοῦτο εἰς 360 χρυσᾶ κατ' ἔτος ἦτοι εἰς 5,400³/₄ περίπου δραχμῶν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε κατὰ τὸν μάρτιον τοῦ 856 ἀνέλαβεν ὁ Βάρδας τὴν ὅλην ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς ἐν ὀνόματι τοῦ Μιχαὴλ Γ'. Λέγομεν ὁ Βάρδας μόνον, διότι ὁ Μανουὴλ ποτὲ δὲν φαίνεται λαβὼν ἐνεργὸν μετοχὴν εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν. Καὶ ἀπὸ τοῦδε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τοῦ ἐπελθόντος τῷ 860, τὸ ὄνομα του δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ εἰς τοὺς ἐν τῷ μετὰξὺ κατὰ τῶν παυλιανιτῶν ἐν τῇ μικρῇ Ἀσίᾳ διεξαχθέντας πολέμους.

Ὁ Βάρδας τότε προχειρίσθη κουροπαλάτης, ὅπερ ἐστὶν «ἐμπεπιστευμένος τὴν φυλακὴν τῆς αὐλῆς.» Βραδύτερον τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὡς πλεῖστα ἄλλα, ἀπέβη ἥμιστα σπουδαῖον, καὶ τελευταῖον κατήντησεν ἔνομα ψιλόν. Ἀλλὰ τότε ὁ κουροπαλάτης ἦτο παντοδύναμος, καθ' ὃ κύριος τῆς αὐλῆς, καὶ διὰ τῆς αὐλῆς, τῆς βασιλείας. Ὁ εἰς τῶν υἱῶν του, ὁ Ἀντίγονος, διωρίσθη ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς· ὁ δὲ ἕτερος, μονοστράτηγος εἰς τὰ δυτικὰ θέματα. Οὐδὲ ἀρκούμενος ὁ Βάρδας εἰς τὴν ἀπὸ τῆς αὐλῆς καὶ τῶν πραγμάτων ἀποχώρησιν τῆς Θεοδώρας καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῆς, ἠθέλησε νὰ τὰς καταστήσῃ ἀνικανούς νὰ ἀναλάβωσι ποτὲ τὴν ἀρχὴν καταναγκάζων αὐτὰς νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μοναχικὸν βίον. Περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου εὐκόλως παρέλαβε συνεργὸν τὸν Μιχαὴλ Γ', ἐπισείων ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τὸ φάσμα τῆς Εἰρήνης, ἥτις πολλάκις ἐκπεσοῦσα τῆς βασιλείας, πολλάκις κατῴρθωσε ν' ἀναλάβῃ αὐτὴν, καὶ ἐπὶ τέλους ἐτύφλωσε τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον. Ὅθεν ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος διετάχθη νὰ κείρῃ αὐτάς. Καὶ ἐπειδὴ ἀνέκαθεν ὦν φίλος καὶ προστατευό-

μενος τῆς Θεοδώρας, δὲν ἐπέισθη νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐνήργησε τὴν πρᾶξιν διὰ τῆς βίας ὁ ἕτερος τῆς Θεοδώρας ἀδελφός, ὁ γνωστός εἰς ἡμᾶς Πετρωνᾶς, ὅστις ἀποκείρας αὐτὴν τε καὶ τὰς θυγατέρας της, περιώρισεν αὐτὰς εἰς τὰ λεγόμενα ἀνάκτορα τοῦ Καριανοῦ, ὅπου διέζησαν βίον μονήρητι, καθὼ ἀποστερηθεῖσαι ἀπάσης τῆς ἀξιολόγου αὐτῶν περιουσίας. Συγχρόνως ὁ Βάρδας ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχην Ἰγνάτιον. Πρὸς τὸν πατριάρχην τοῦτον οὐδέποτε διετέλεσεν ἔχων φιλικῶς, ὅτε ἐδόθη ἀφορμὴ νέας καὶ δεινῆς μεταξὺ αὐτῶν ἔριδος. Ὁ Βάρδας εἶχε πρό τινας συνάψει ἄθεσμον σχέσιν πρὸς τὴν χήραν ἐνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ ἀποβαλὼν τὴν νόμιμον σύζυγον, ἀναφανδὸν συνέζη μετὰ τῆς ἰδίας νύμφης. Ὁ δὲ Ἰγνάτιος, ἀφοῦ πολλάκις, ἀλλ' εἰς μάτην, προέτρεψεν αὐτὸν νὰ παύσῃ τὸ σκάνδαλον τοῦτο, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ αὐτὸν ἐκκλησιαστικῶς, καὶ προσελθόντα κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἐπιφανείων, τῷ 857, ἵνα κοινωνήσῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων, δὲν ἐπέτρεψε τὸ τοιοῦτο καὶ ἐπέμενεν ἀποποιούμενος νὰ δεχθῇ αὐτὸν ἐν τῇ θεῖᾳ κοινωνίᾳ, μὴ δυσωπηθεῖς μήτε ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν μήτε ὑπὸ τῶν παρακλήσεων αὐτοῦ τε τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ. Ἐντεῦθεν ὁ κουροπαλάτης μένεα πνέων κατὰ τοῦ ἱεράρχου, ἀπεφάσισε νὰ καταβάλλῃ αὐτὸν ἐκ παντὸς τρόπου, καὶ παρέστησεν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἐπιβουλεύει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὅτι τούτου ἔνεκεν ἀπεποιήθη νὰ κείρῃ τὴν Θεοδώραν καὶ τὰς θυγατέρας της, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ συνεννοεῖτο μεθ' ὄλων τῶν ἀντιπολιτευομένων, καὶ ἰδίως συνέπραξε μετὰ τοῦ παράφρονος Γήθωνος, ὅστις λέγων ἑαυτὸν υἱὸν τῆς Θεοδώρας ἐξ ἐτέρου γάμου, εἶχε προσλάβει πολλοὺς μεταξὺ τῶν δυσνηρεστημένων ὀπαδοὺς, καὶ διὰ τοῦτο ἐφυλακίσθη, ἐτυφλώθη, ἠκρωτηριάσθη καὶ ἐθανατώθη. Ὁ δὲ Μιχαήλ εὐχερῶς πεισθεὶς εἰς τὰς συκοφαντίας ταύτας, διέταξεν ἄνευ περαιτέρω ἀνακρίσεως καὶ δίκης νὰ ἐξορισθῇ ὁ Ἰγνάτιος τῇ 23 νοεμβρίου 857 εἰς Τερέβινθον, τὴν νῆσον τὴν καλουμένην μὲν σήμερον Ἀνδρόβιθον, κειμένην δὲ οὐ μακρὰν τῆς Πριγκήπου. Ἐπὶ τινα χρόνον ἔμεινεν οὕτως ἡ πόλις ἄνευ πατριάρχου, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Βάρδας ἐνόησεν ὅτι ἔπρεπεν ἢ νὰ ἀνακληθῇ ὁ Ἰγνάτιος, ἢ νὰ προχειρισθῇ ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον, διότι τὸ ἔγκλημα τῆς ἐσχάτης προδοσίας ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ. Καὶ ἤλπισε μὲν ὁ κουροπαλάτης νὰ ἐπιτύχῃ ὅπωςδῆποτε τὴν παρά τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καθαιρέσιν τοῦ πατριάρχου, ἠσθάνθη ὅμως ὅτι ἔδει νὰ εὕρῃ διάδοχον ἱκανὸν νὰ καλύψῃ τὸ ἀνόμημα διὰ τῆς ἐξαι-

παυλιανιτῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἀράβων. Οἱ ἐν Θεοδώρας, δὲν ἐπέει-
 Σλαῦοι ἐστασίασαν πάλιν, ἐτράπησαν εἰς τὴν λεηλασίαν οὗ ἑτερος τῆς Θεο-
 καὶ ἠπειλήσαν τὰς πόλεις τῆς χερσονήσου. Ὁ δὲ πρὸς ἀποχείρας αὐτὴν τι-
 Θεόκτιστος, ὁ τῶν Βροεινίων, προχειρισθεὶς στρατηγὸς τῶν εἰγόμενα ἀνάκτορα τι-
 σου, καὶ ἐπελθὼν εἰς αὐτὴν τῷ 849 μετὰ τῶν ταγματάρχων, ἠβάρδας ἀπεφάσι-
 τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἠβάρδας ἀπεφάσι-
 στασιαστὰς· ἀλλ' ἐνῶ πρὸ 40 ἐτῶν, ἐπὶ Νικηφόρου, ἠβάρδας ἀπεφάσι-
 ὑπῆρξεν ὀλοσχερῆς, ἠδὲ δύο σλαυικαὶ φυλαὶ, οἱ Μιθροδοθῆ ἀφορμῆ
 ζερίται, αἵτινες ὤκουν εἰς τὰς δυσπρασίτους πλευράς, ἠδὲ δύο σ-
 ὅπως ἐλέγετο τότε τοῦ Πενταδακτύλου, διέφυγον ἠδὲ δύο σ-
 νομολογήσασαι ἀπλῶς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου ἠδὲ δύο σ-
 μικρότητα αὐτοῦ· διότι ἐν ὅλοις συνεποτοῖτο ἐρεψε
 ἔτος ἦτοι εἰς 5,400 περίπου δραχμῶν. Οὕτως εἶχε
 κατὰ τὸν μάρτιον τοῦ 856 ἀνέλαβεν ὁ Βάρδας
 τῆς ἀρχῆς ἐν ὀνόματι τοῦ Μιχαὴλ Γ'. Λέγοι-
 ὁ Μανουὴλ ποτὲ δὲν φαίνεται λαβῶν ἐνε-
 κὴν διοίκησιν. Καὶ ἀπὸ τοῦδε μέχρι τ-
 τος τῷ 860, τὸ ὄνομα τοῦ δὲν ἠ-
 ταξὺ κατὰ τῶν παυλιανιτῶν ἐ-

Ὁ Βάρδας τότε προ-
 στευμένος τὴν φυλ-
 πλεῖστα ἄλλα
 ὄνομα φιλό-
 κύριος
 τοῦ

νι
 σθῶν.
 του εὐκ
 ὀφθαλμῶν
 βασιλείας, καὶ
 ἐτύφλωσε τὸν υ-
 τάχθη· τὰ κείρη αὐ-

καὶ αὐτοῦ
 Κωνσταντῆ
 αὐτῶ
 πρῶτο να παλ
 δι' ὧν ὑπὲρ αὐτῶ
 τῆς ὑποίας ὑπῆρξε
 τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα
 ἐνίστε εἰς τὰς πράξεις
 λων τοῦ Φωτίου, ὁ ἀνη-
 λοπάτην ἐπιστήμην τοῦ
 ποιήσεως, λέγει ὁ Νικήτα-
 σοφίας, καὶ δὴ καὶ ἱατρικῆ
 θύραθεν, κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεάν πα-
 κατὰ αὐτὸν διαμιλλασθεὶς τὸ φιλο-
 λαεὺς αὐτὸν ἐπίσκοπος, φίλος δεινὴ εἶχε
 Παφλαγονίας ἐπίσκοπος, φίλος δεινὴ εἶχε
 πασιν εὐμενῶς πρὸς τὸν Φωτίου, καὶ τῆς πλα-
 σοφικὸν τοῦ Φωτίου δόγμα, καὶ τῆς πλα-
 ἐπικρατήσει παρ' ἡμῶν ἕως διατελέσας τῆς
 χρονικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐξάγετο τῆς αὐτῆς μεθ' ἡμῶν.
 Ἀκαδημίας καταφέρεται κατὰ τὴν αὐτῆς μεθ' ἡμῶν.
 ὡς τὸ πάθος αὐτοῦ ἐμπορεῖ σὴν πατριάρχην προφανῶς καὶ
 αἱ καὶ γὰρ Ἀριστοτέλης ὁ τάλας πατριάρχην προφανῶς καὶ
 ἀναίσχυντος ἀντιπαρετάξατο, καὶ τὸν ὄν φίλος ἰσας ἀνεδέξατο

ρέτου αὐτοῦ ἐπιστήμης καὶ δεξιότητος, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐξελέξατο τὸν περιώνυμον Φώτιον.

Κατὰ τὸν Ἐργενροϊθερ, τοῦ ὁποίου τὴν νεωτάτην καὶ μεγάλην ἐρί τοῦ ἀνδρὸς τούτου συγγραφὴν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὁ Φώτιος ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ τοῦ 816 καὶ 826 ἔτους ἐπὶ Λέοντος Ε' ἢ Μιχαὴλ Β' ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς· διότι ὁ πολὺς Ταράσιος, ὁ προεδρεύσας τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὑπῆρξε θεῖος αὐτοῦ ἐκ πατρὸς, ἢ μᾶλλον μέγας θεῖος. Τίνες διετέλεσαν διδάσκαλοι αὐτοῦ εἶναι ἄδηλον, ἀλλὰ πιθανώτατα ἠκροάσατο τῶν ἐπιφανῶν ἐπὶ παιδείᾳ ἀνδρῶν, ὅσους παρήγαγον οἱ τελευταῖοι τῆς μεταβολῆς χρόνοι, καὶ ἰδίως τοῦ Λέοντος τοῦ μαθηματικοῦ, ὅστις μετὰ τὴν καθαιρεσὶν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπανελάβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ διδασκαλικὸν ἔργον· ὥστε ὁ Φώτιος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ παγιώσῃ τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, παρέλαβε τὰ ὄπλα δι' ὧν ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίσθη, ἀπὸ τὴν σχολὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον καὶ κάλλιστον προῖόν, καὶ τῆς ὁποίας τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα ἐξήστραπτε πολλάκις εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ ἐνίοτε εἰς τὰς πράξεις. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Φωτίου, ὁ ἀνὴρ οὗτος προσεκτέσατο τὴν εὐρυτάτην καὶ ὑψηλοτάτην ἐπιστήμην τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ. «Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, λέγει ὁ Νικήτας ἐν βίῳ Ἰγνατίου, ῥητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας, καὶ δὴ καὶ ἰατρικῆς, καὶ πάσης ὀλίγου δεῖν ἐπιστήμης τῶν θύραθεν, τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περιὸν ὡς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεάν πάντων διενεγκεῖν, ἤδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιούς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι.» Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Νικήτας Δαβιδῆ, Παφλαγονίας ἐπίσκοπος, φίλος ὢν τοῦ Ἰγνατίου, δὲν διέκειτο παντάπασιν εὐμενῶς πρὸς τὸν Φώτιον. "Ἄξιον ἰδίως μνείας εἶναι τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Φωτίου δόγμα. Ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι δεινὴ εἶχεν ἐπικρατήσῃ παρ' ἡμῖν ἔρις μεταξὺ τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν περὶ τούτου λεγομένων ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἀμρτωλοῦ, ὅστις ὀπαθὸς διατελέσας τῆς Ἀκαδημίας καταφέρεται κατὰ τῶν περιπατητικῶν τοσοῦτον ὀργίλως, ὥστε τὸ πάθος αὐτοῦ εἰμπορεῖ σήμερον νὰ κινήσῃ τὸ μεῖδιμα ἡμῶν. «Καὶ γὰρ Ἀριστοτέλης ὁ τάλας ἐτι ζῶντι Πλάτῳ προφανῶς καὶ ἀναισχύντως ἀντιπαρετάξατο, καὶ τὸν τῆς Ἀκαδημίας ἀνεδέξατο

πόλεμον, καὶ οὔτε τὴν διδασκαλίαν ἐτίμησεν, ἥς φιλοτίμως ἀπέλαυσεν, οὔτε τοῦ πολυθρῦλήτου ἀνδρὸς ἠδέσθη τὸ κλέος, οὔτε τὸ ἐν λόγοις ἔδεισε κράτος, ἀλλ' ὑπερηφάνως καὶ ἀπηρυθριασμένως ὁ ἐμβρόντητος πρὸς αὐτὸν ἀντέστη, οὐκ ἀμείνοσιν ἐκείνου, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον χεῖροσι χρησάμενος δόγμασι. Καὶ γὰρ δὴ τὴν ψυχὴν ἐκείνου εἰπόντος τριμερῆ καὶ ἀθάνατόν τε καὶ φωτοειδῆ, οὗτος ἠθητὴν ἔφη καὶ ἐπίκαιρον. Καὶ τὸν Θεὸν εἰρηκότος ἐκείνου, προμηθεῖσθαι τῶν ἀπάντων, οὗτος τὴν γῆν, ὅσον ἤκεν εἰς λόγους τῆς θείας κηδεμονίας ἐστέρησε . . . καὶ ἄλλα δὲ πάμπολλα ὁ δείλαιος πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ διδασκάλου δυσσεβῶς καὶ τολμηρῶς ἑτερατολόγησεν.» Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τὸ θετικόν, τὸ πραγματικὸν πνεῦμα τοῦ Φωτίου, τὸ ὁποῖον φύσει ὀλίγην εἶχε ῥοπὴν πρὸς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν ποίησιν, συνετάχθη μετὰ τοῦ Σταγειρίτου καὶ τῶν μεταγενεστέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν, Πορφυρίου, Ἀμμωνίου καὶ Δαμασκηνοῦ (σελ. 404). Οὐδὲν ἤττον ἠελομεν ἴδει αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων καταυγαζόμενον ὑπὸ τῆς αἴγλης τῆς πλατωνικῆς ιδεολογίας. Κατὰ τὰ λοιπὰ, εἶναι περίεργον ὅτι ὁ Φῶτιος, ὀλίγον ἐσπούδασε τὰς ξένας γλώσσας· διότι οὔτε τὴν ἑβραϊκὴν, οὔτε τὴν λατινικὴν ἐνόει. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου παρεκτός τῆς ἀνεξαντλήτου ἐκείνης θύραθεν παιδείας, ἐμελέτησε πρωϊμώτατα καὶ τὴν θεολογίαν, ἣν ἀπεκάλει *πρώτην σοφίαν*. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπὸ μαθητοῦ γενόμενος διδάσκαλος, ἔδωκε πασιφανῆ δείγματα τῆς ποικίλης αὐτοῦ καὶ ἀχανοῦς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας καὶ ἡμῖν τοῖς μεταγενεστέροις κατέλιπε τεκμήρια ἀλάνθαστα, τὴν περιώνυμον *μυριόβιβλον*, τὸν νομοκάνονα, τὰ ἀμφιλόχεια, τὰς ἐπιστολάς, τὸν ἐν ἔτει 1871 ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἐργενοῦθερ, *λόγον* περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας, τὰς ᾠδὰς καὶ πολλὰ ἄλλα. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, μετὰ τῆς θεωρητικῆς παιδείας συνηρμολόγει ἐξαιρετόν πολιτικὴν καὶ πρακτικὴν δεξιότητα. «Σοφία τε κοσμικὴ καὶ συνέσει τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ στρεφομένων εὐδοκιμώτατος πάντων ἐνομίζεται,» λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Νικήτας ἐν βίῳ Ἰγνατίου. "Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι εἰσῆλθε πρωϊμώτατα εἰς τὰ δημόσια πράγματα, διατελέσας ἀλληλοδιαδόχως πρωτοσπαθάριος, ἤτοι εἰς τῶν ἀξιοματικῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, πρωτασηκρῆτις, ἤτοι γενικὸς γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, συγκλητικὸς, ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα συγκαταλεγόμενος τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ πρέσβυς παρὰ τοῖς ἐν Ἀσίᾳ μωαμεθανοῖς. Εἰς τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πρώϊμον προαγωγὴν συνετέλεσε βεβαίως καὶ τοῦτο, ὅτι εἶχε συγγενεῖς ἰσχυροὺς, ὧν

πρὸς τοῖς ἄλλοις κηδεστῆς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου· διότι ἡ νεωτέρα ἀδελφή τῆς Θεοδώρας, ἡ Εἰρήνη, εἶχε συζευχθῆ τὸν πατρικίον Σέργιον, ἀδελφὸν ὄντα, ἣ κατ' ἄλλους θεῖον ἐκ μητρὸς τοῦ Φωτίου. Ἐτερος δὲ τοῦ Φωτίου ἀδελφός, ὁ Ταράσιος, εἶχεν ὡσαύτως τιμηθῆ διὰ τῆς τοῦ πατρικίου ἀξίας. Λέγεται ὅτι καὶ ἡ πρεσβυτέρα τῆς Θεοδώρας ἀδελφή, ἡ Καλομαρία, εἶχε λάβει σύζυγον, ἄλλον πάλιν τοῦ Φωτίου θεῖον. Ἄλλ' ἡ παιδεία τοῦ ἀνδρὸς καὶ αἱ ἄλλαι αὐτοῦ ἀρεταὶ ἤθελον βεβαίως ἀναβιβάσει αὐτὸν καὶ ἄνευ τῶν περιστάσεων ἐκείνων εἰς τὰ ὑπατα τῶν ἀξιωματῶν. Ἄπαντες οἱ σύγχρονοι, φίλοι καὶ ἐχθροί, ὁμολογοῦσι τὰ προτερήματα αὐτοῦ, οὕτω πως ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος Νικήτα συγκεφαλαιούμενα· «Πάντα γὰρ συνέτρεχον αὐτῷ, ἡ ἐπιτηδειότης τῆς φύσεως, ἡ σπουδῆ, ὁ πλοῦτος, δι' ὃν καὶ βίβλος ἐπ' αὐτὸν ἔρρει πᾶσα, πλεον δὲ πάντων ὁ τῆς δόξης ἔρως, δι' ὃν καὶ αὐτῷ νύκτες ἄϋπνοι περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐμμελῶς ἐσχολακότης.» Ἄλλὰ καὶ τῶν νεωτέρων οὐδεὶς ἀρνεῖται τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φωτίου, ἂν καὶ οἱ πλείστοι, ἐξαιρέτως οἱ καθολικοὶ, κατακρίνουσιν αὐτὸν ὡς κυριώτατον παραίτιον τῆς διαίρεσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Λαμπροτάτην δὲ μάλιστα αὐτοῦ εἰκόνα ὑπὸ τὴν διπλῆν ταύτην ἔποψιν ἔγραψεν ὁ Γάλλος Ἰαγέρ, λέγων τάδε· «Ὁ Φώτιος ἔλαβε παρὰ τῆς φύσεως ἀθρόα τὰ κάλλιστα τῶν δώρων ὅσα ἐπεδαψίλευσέ ποτε αὐτῇ εἰς ἄνθρωπον θνητόν. Ὑψὸς διανοίας, βάθος μεγαλοφυΐας, ζωηρότητα πνεύματος, ἐπιμονὴν, δραστηριότητα, φιλοδοξίαν, καὶ δύναμιν θελήσεως, ἅμα μὲν εὐκαμπτοτέραν τοῦ χρυσοῦ, ἅμα δὲ τοῦ σιδήρου ἀκαμπτοτέραν. Ἐρραστής ὢν τῶν γραμμάτων ἐνθερμος, διῆγε νύκτας ὅλας περὶ τὴν θεραπείαν αὐτῶν, καὶ ἀπέβη ῥήτωρ μὲν δεξιός, συγγραφεὺς δὲ ἐγκριτος ἐν τε τῷ πεζῷ ἐν τε τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ, καὶ ἐνάμιλλος ἐστὶν ὅτε τῶν ἀρχαίων ἀριστοτεχνῶν. Σπουδάσας ὅλας τὰς ἐπιστήμας τοῦ τε κατ' αὐτὸν αἰῶνος καὶ τῶν προηγουμένων, ἀνεδείχθη καὶ περὶ αὐτάς, παντὸς ἄλλου καθυπέρτερος. . . Προσθέσατε εἰς ταῦτα ὄψιν εὐειδῆ, σχῆμα ἐμβριθές καὶ σῶφρον, ἦθος φαιδρὸν, τρόπους προσηνεῖς καὶ ἀπερίττους, λεπτοτάτην εὐπροσηγορίαν, πάντα, ἀπλῶς εἰπεῖν, τὰ ἐξωτερικὰ ἐκεῖνα κοσμήματα, τὰ προεγκύοντα καὶ δελεάζοντα τοὺς ἀνθρώπους δι' ἀνεκκαλήτου τινὸς χάριτος, καὶ θέλετε ἐγνοήσει πῶς τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τοσούτων λαμπρῶν καὶ σπουδαίων προτερημάτων περιποίησεν εἰς τὸν Φώτιον παράδοξον ἐπὶ ὄλων τῶν συγχρόνων ὑπεροχὴν· διότι εἶχεν εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν τὴν τέχνην τοῦ νὰ ἀγαπᾶται ὑπὸ τῶν φίλων, καὶ νὰ

καθιστῆ αὐτοὺς πιστοὺς τῶν ἐαυτοῦ συμφερόντων προμάχους. . . . Καί τι λακόν ἐθίκεν ἀπὸ τῶν διακρίσεων αὐτῶν ἄνθρωποι: Ἡ χριστιανικὴ ταπεινότης. Ἐὰν ὁ Φώτιος εἶχε τὴν πολὺτιμον ταύτην ἀρετὴν, ἤθελε προσφέρει τῇ ἐκκλησίᾳ ὑπηρεσίας μεγάλαις, καὶ καταστήσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογητὸν παρὰ τῆς μεταγενεστερίας. Ἀλλὰ κατεῖχετο ὑπὸ ὑπερήλικ ἀδυνατίου, καὶ ἐθασανίζετο ὑπὸ ὑλαγγίᾳ φοβερῆς. Ἐπιτέθειεν καὶ πολλὰ ἐπιτοχῆσι, καὶ τὸ σακνῶμα οὐ ἐγένετο πρόξενος τῇ ἐκκλησίᾳ. . . . Ἐπὶ λόγῳ ἀνευριστομένη παρὰ τῷ ἀνδρὶ ταύτῳ πλείοντα μὲν ἔσσι προτέρηματα καὶ ἐλαττώματα, πάντα δὲ ἔχουσι καὶ ὑπερθολικῆ ἐπιστήμην, ἀρετὴν, κακίαν. »

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Φώτιος ὑπερῆεν ἄνθρωπος εἶλογος. Μετὰ τὸ τοῦ πρώτου Κωνσταντινίου, τοῦ δόντος ἀφορμὴν εἰς τὴν ἰδρύσιν τοῦ ἰστορικῆς κράτους, καὶ τοῦ τελευταίου, τοῦ ἐπιλοῦστος ἐπὶ τῶν ἐπιπέσεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συγκατέβησε καὶ τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἐν τῷ διωστήματι ἐτῶν 1000, οὐδὲ ἄλλο ὄνομα διέλαμψε λαμπρότερον ἐπὶ τοῦ ἱστορικῆς ἡμῶν στεφάνου, ἢ τὸ τοῦ Φωτίου ὄνομα. ὅστις ἐν τῷ μέτρῳ ἰσχύμενος τῶνδὲ Κωνσταντινίων, ὧν ὁ εἰς ἐκπρόσωπε τὴν ἀρχὴν, ὁ δὲ τὸ ἱστορικῆς τῆς τοῦ μεταγενεστεροῦ ἑλληνισμοῦ, ὑπὲρ πάντων ἄλλων συνετέλεισε εἰς τὴν διακρίσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου. Ἐπετέθειεν ὅμως ἔχει ὅχι μόνον ὅλα τὰ προτέρηματα, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκεῖνου. Ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ Φωτίου πρέπει τῶντι νὰ διακρίνωμεν ὅσα ἐπράξεν ἢ ἐπίστρεψε νὰ προχθῶσιν, ἵνα λάβῃ, καὶ διατηρήσῃ, τὸ πατριωτικὸν αἴσθημα, ἐφ' ὧσιν ἐτήρησεν ἵνα προστατεύσῃ, δικαιολογήσῃ, καὶ ἰσχυρῶς τὰ δίκαια τῆς ἰστορικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν ἰδιολεπίτων ἐπιβλάσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Τὸ πρῶτον τοῦ πολιτεύματος αὐτοῦ μέρος ὑπερῆεν εἰς πολλὰ ἀξιοκατάκριτον καὶ τὸ δεύτερον δὲν δύναται νὰ ἰσχυρῶς κατ' ὅλα ἀνιχνεύσῃται, ἀλλ' οὐδὲν ἦπτον ὁ ἀνὴρ ἐκτίσαστο ἐπὶ αὐτοῦ δικαιώματα ἀνευρεσιμότητα εἰς τὴν εὐφροσύνην τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐνοεῖται ὅμως τι συνέβη ἐκ τῆς διπλοῦς ταύτης καὶ τριπλοῦς πολλῆς ἀντιθέτου ἐνεργείας. Οἱ δυτικαὶ ἐκαλήθησαν ἐκ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μέρος, ἥτις ἀσφαλῶς τῇ ἀληθείᾳ δύναται νὰ δικαιολογηθῇ, κατ' ὅλα, ἵνα κατὰ χάσασιν ἀπὸλύτως καὶ τὸ δεύτερον. Οἱ δὲ ἡμέτεροι πάλιν ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς εὐλόγου αὐτῶν εὐλαθείας πρὸς τὸν ἀκαταχώνηστον καὶ πολυμήχανον πρόμαχον τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τῆς ἐθνότητος, ἰδέ-

λησαν νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν ἐν παντὶ ἄπταιστον. Ἡ ἱστορικὴ ἀκρίβεια ἀπαιτεῖ διαστολὴν τινα ἐπὶ τοῦ προκειμένου· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαστολῆς ταύτης κρίνοντες τὸν ἄνδρα, θέλομεν ἴσως ἐπιτύχει τὴν γνησίαν αὐτοῦ εἰκόνα.

Ὅσηδ' ἴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Φωτίου, ὁ Βάρδας δὲν ἤθελε πιθανῶς κατορθώσει τὸ σκοπούμενον, εἰὰν πρὸ καιροῦ ἀξιόλογος τοῦ κλήρου μερὶς δὲν διετέλει ἀντιπολιτευομένη εἰς τὸν Ἰγνάτιον. Ὁ κλῆρος εἶχεν ἀποδεχθῆ, ἐκὼν ἢ ἄκων, τὴν παλινόρθωσιν, ἀλλὰ πολλοὶ τῶν ἱεραρχῶν, καὶ τοὶ ἐνδόντες ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, διέσωζον ἐλευθερίαν φρονημάτων καὶ δογμάτων, μὴ συμβιβασομένην πρὸς τὸ στενὸν τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας πνεῦμα, ἣν ἤξιουν νὰ ἐνιδρύσωσιν αὐθις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ μοναχοί. Ὄθεν ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου, ἡ ἐλευθεριάζουσα τοῦ κλήρου μερὶς κατεπολέμησε φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐκ παντός τρόπου τὸν κατὰ τοῦτο καὶ τοῦ Μεθοδίου ταπεινότερον Ἰγνάτιον, καὶ ἐζήτησε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῶν Συρακουσῶν Γρηγόριον, ἄνδρα τολμηρὸν, ἀγέρωχον, πεπαιδευμένον, ῥήτορα δεινὸν, ζωγράφον ἄριστον. Πλὴν τούτων, ὁ Γρηγόριος οὗτος λέγεται ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Ε'. Εἶχε δὲ καὶ ἀδελφὸν ἐπίσκοπον ἐπίσης ὄντα, τὸν Βασίλειον, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν τῇ βασιλευούσῃ ὁπαδοὺς, εἴτε διὰ τὴν προσωπικὴν ἀξίαν, εἴτε διὰ τὸ ἐπιφανὲς τοῦ γένους, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου πρὸς τοῖς ἄλλοις πολεμῶς εἶχε πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, υἱὸν ὄντα τοῦ Μιχαήλ Α', τοῦ καθαιρεθέντος τῆς ἐκρχῆς ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ε'. Ἄλλ' ὁ Ἰγνάτιος εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν προστασίαν τῆς Θεοδώρας, τότε ἐτι παντοδυνάμου οὔσης, καὶ προετιμῆθη τοῦ Γρηγορίου. Ὑπερσχύσας δὲ ἤρχισε πρῶτος τὸν κατὰ τῶν δύο ἀδελφῶν ἀγῶνα, ἀπαγορεύσας αὐτοῖς νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν χειροτονίαν τοῦ ἐπὶ τῇ ἐξῆς προφάσει. Ὁ Μεθόδιος εἶχε στείλει εἰς Ῥώμην πρεσβύτερόν τινα Ζαχαρίαν ὀνόματι, τὸν ὁποῖον ὁ Γρηγόριος ἐχειροτόνησε παρ' ἐνορίαν, καὶ ἄνευ προηγουμένης εἰδήσεως καὶ ἐγκρίσεως τοῦ πατριαρχείου, εἰς τινα ἐν Σικελίᾳ ἐπίσκοπὴν. Ἀποδίδονται εἰς τὸν Γρηγόριον ἀορίστως καὶ ἄλλαι παραβάσεις, ἀλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ οὐσιωδέστερα, ἣς κυρίως ἐπελήφθη ὁ Ἰγνάτιος, ἵνα καταπολεμήσῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἡ αὐτογνώμων πρᾶξις τοῦ Ἰγνατίου ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ ἐρεθίσῃ ἄνθρωπον ὀλιγώτερον τοῦ Γρηγορίου ὀξύν. Καὶ ἐπειδὴ οὗτος εἶχε πολλοὺς ἐν Κων-

σταντινουπόλει φίλους, ἢ προσβολὴ ἦν ὑπέστη προεκάλεσε δεινὴν τα-
ραχὴν. Ὁ Ἰγνάτιος ἵνα νομιμοποιήσῃ τὰ γενόμενα συνεκάλεσε μεταξύ
848 καὶ 854 τοπικὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, καὶ ἐν αὐτῇ
ἀφώρισε τὸν Γρηγόριον ἐπὶ τῇ παρ' ἐνορίαν ἐκείνῃ χειροτονία· ἀλλ' ὁ
ἀφορισμὸς οὗτος ἀντὶ νὰ κατευνάσῃ τὴν ταραχὴν τῶν πνευμάτων,
παρώξυνεν αὐτὴν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ὡς εἶδομεν, ὁ Βάρδας δὲν εἶχε
πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ἦναι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιον. Ἀμφό-
τερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν τότε πάπαν Λέοντα τὸν Δ' ἵνα ἐπι-
τύχῃ τὴν ψῆφον αὐτοῦ, ὁ δὲ ἐνόμισε κατ' ἀρχὰς δέον νὰ ζητήσῃ
ἀκριβεστέρως πληροφορίας. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἡ ἔρις ἐκορυφουῖτο
ἐν Κωνσταντινουπόλει, περιπλεκομένη ὁσημέραι μετὰ τῆς γνωστῆς
ἤδη ἀντιζηλίας τῶν ἐπιτρόπων τῆς ἀρχῆς. Διότι ἂν ὁ Βάρδας συνε-
τάσσετο ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Γρηγορίου, ὁ Ἰγνάτιος εἶχεν ὑπὲρ ἑαυ-
τοῦ πάντοτε τὴν Θεοδώραν. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἔριν ἀνεμίχθη ὁ λαϊκὸς
ἐτι Φώτιος, συνταχθεὶς μετὰ τοῦ Γρηγορίου. Ὁ Φώτιος δὲν ἦτο δυνατὸν
εἰμὴ νὰ κλίνῃ πρὸς τὸν Γρηγόριον διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὸ ἐλευθέριον
πνεῦμα τοῦ ἀνδρὸς τούτου, τοῦ ὁποίου διετέλεσεν, ὡς λέγεται, καὶ μα-
θητῆς. Τὸ κύριον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης προτιμήσεως ἦτο ὅτι ἀσπα-
σάμενος τὴν μερίδα τοῦ Γρηγορίου, ἀναγκαίως συνέπραττε μετὰ τοῦ
Βάρδα, τοῦ πολυειδῶς τὴν ἐκκλησίαν ἐξυβρίσαντος· ἀλλὰ μὴ λησμο-
νῶμεν ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται κυρίως νὰ καταπολεμηθῇ ἡ ἀμάθεια καὶ
ἡ δεισιδαιμονία, δὲν ὑπῆρχε δὲ λόγος νὰ παραιτηθῶσι τοῦ ἀγῶνος
τούτου οἱ ἀναλαβόντες αὐτὸν ἄνδρες, διὰ μόνην τὴν αἰτίαν ὅτι ὁ
Βάρδας ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ ἵνα καταβάλλῃ τὸν Ἰγνάτιον.
Ἐτέραν μορφήν ἠδύνατό τις ἴσως νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Φώτιον, ὅτι
ἀνεμίχθη εἰς ἔριν ἣτις προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς
Ῥώμης. Ἀλλὰ τὴν μὲν ἔριν δὲν ἐδημιούργησεν ὁ Φώτιος, ἡ δὲ ἐπέμ-
βασις οὕτως ἢ ἄλλως ἤθελεν ἐπέλθει. Τῷ ὄντι ὁ τοῦ Λέοντος Δ' διά-
δοχος Βενέδικτος Γ' ἀναλογιζόμενος κατάλληλον τὴν περίστασιν τοῦ
νὰ λάβῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπερτάτου τῆς ἐκκλη-
σίας διαιτητοῦ, ἀπήτησεν ἤδη ἀπὸ τὸν Γρηγόριον νὰ ἀπολογηθῇ,
ἐφ' ᾧ καὶ ἐπεμφεν οὗτος εἰς Ῥώμην τὸν φίλον του Ζαχαρίαν. Ἐπειδὴ
δὲ ὁ πάπας ἀπεφάνητο ὑπὲρ τοῦ Ἰγνατίου, ἡ ἡττηθεῖσα μερὶς ἀπεφά-
σισε νὰ κινήσῃ πάντα λίθον, ἵνα θριαμβεύσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντι-
νουπόλει, ἐπιτυχούσα εἰς τοῦτο, ὡς εἶδομεν, διὰ τῆς ἐξορίας τοῦ
Ἰγνατίου.

Ὁ Βάρδας εἶχεν ἀποφασίσει πρὸ καιροῦ τις μέλλει νὰ διαδεχθῆ τὸν Ἰγνατίον, ἀλλ' ἀνέβη ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ὄνομα τοῦ ὑποψηφίου, τοῦ, τὸ μὲν διότι ὁ Φώτιος ἀπεποιεῖτο, τὸ δὲ διότι ἡ κυβέρνησις, ἵνα πείσῃ τοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς, οἵτινες ἦσαν φίλοι τοῦ Ἰγνατίου, νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτὸν, εἶχεν ἀνάγκη νὰ προτείνῃ εἰς ἕκαστον τὴν ἐλπίδα ὅτι εἰμπορεῖ νὰ γίνῃ διάδοχος τοῦ. Ὁ Ἰγνατίος εἶχε μὲν ἐξορισθῆ, ἀλλ' ἐνόσφ' ἢ δὲν παρηταίτο, ἢ δὲν καταδικάζετο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῆ κενός. Καὶ εἰς τὸ ἓν καὶ εἰς τὸ ἄλλο ἔπρεπε νὰ συμπράξωσιν οἱ ἀρχιερεῖς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ κατηγορία ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποστηριχθῆ σπουδαίως, ἀπεφασίσθη νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα ἵνα πεισθῆ ὁ πατριάρχης νὰ παραιτηθῆ. Ὄθεν μόλις τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰγνατίου εἰς τὸν τόπον τῆς ἐξορίας του, προσῆλθον αὐτόθι πολλοὶ ἐκ τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων προτρέποντες αὐτὸν νὰ ἀποθέσῃ ἐκουσίως τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' ὁ Ἰγνατίος ἀπεποιήθη, ἐπιδείξας προσέτι περιφρόνησιν πρὸς ἀνθρώπους οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐλέγοντο πιστοὶ φίλοι, καὶ ἤδη τοσοῦτον ἀναισχύντως προέλιθον αὐτόν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας προσῆλθον αὐθις οἱ ἀρχιερεῖς ἐν συνοδίᾳ πολλῶν πατρικίων καὶ ἄνωτέρων δημοσίων ἀρχόντων, ἵνα μεταπείσωσιν αὐτὸν δι' ἀπειλῶν καὶ ὑποσχέσεων, ἀλλὰ καὶ αὐθις εἰς μάτην. Τὸ πρᾶγμα ἀπέβη δεινόν. Ὁ πατριάρχης οὔτε νὰ καταδικασθῆ ἠδύνατο, οὔτε νὰ παραιτηθῆ ἠθέλην. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν προέκειτο νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν θέσιν του ὥστε ἀπεφασίσθη ἡδὴ τὸ ἀδύνατον νὰ γίνῃ δυνατὸν, καὶ νὰ λογισθῆ αὕτη κενὴ ἄνευ καταδίκης, ἢ παραιτήσεως. Ἡ σκηνὴ, ἣτις ἐπαίχθη τότε, ὑπῆρξε τῷ ὄντι θλιβερά, καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολὺν κατὰ τοῦ ἡμετέρου κλήρου ψόγον περὶ παλιμβουλίας καὶ φιλαρχίας. Ὁ δὲ ψόγος οὗτος εἶναι μέχρι τινὸς δίκαιος. Ἴνα ὁμῶς κρίνωμεν τοὺς ἀνθρώπους ἀσφαλῶς, πρέπει πάντοτε νὰ μὴ λησμονῶμεν τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῶσι. Παρατηρήσαμεν δὲ καὶ ἄλλοτε ὅτι αἱ περιστάσεις τῆς ἐκκλησίας ἦσαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάφοροι ἢ ἐν τῇ Δύσει. Ἐν τῇ Δύσει ἡ ἐκκλησία ἀνεπτύχθη ἐντελῶς σχεδὸν ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς· καὶ ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἐὰν ἐν τῇ ἐλευθερᾷ ταύτῃ ἐνεργεῖα διετήρησε τὰς ἀρετὰς ὅσας ὄφειλε νὰ διατηρήσῃ. Ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἐκκλησία παρισταμένη ἀμέσως παρὰ τῇ πολιτείᾳ, οὐδέποτε διαμορφώσασα ὅπως ἐν τῇ Δύσει ἴδιον κράτος, ἀλλὰ ἀποτελοῦσα μέρος ἀναπόσπα-

στον πολιτικῷ κράτους μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ, ἀναγκαίως περιεπλάκη εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους τούτου, καὶ ὑπέστη τὴν ποικίλην αὐτῶν ἐπίδρασιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ συμφέροντα ταῦτα, μὴ ὄντα πάντοτε καθαρῶς κοσμικὰ, ἀπαραιτήτως ἐφήπτοντο καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων σπουδαίων. Ἐν τῷ προηγουμένῳ ἐνάτῳ βιβλίῳ ἐξηγήσαμεν διὰ μακρῶν πῶς ἡ πολιτεία ἠναγκάσθη τότε νὰ ἐπιληφθῇ, λόγῳ τῆς κοινῆς σωτηρίας, τοῦ ποικίλου καὶ σφόδρα περιπεπλεγμένου ζητήματος τῶν αἰρέσεων, καὶ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην αὐτοῦ ἐπίλυσιν. Ἄπαντα δὲ τοῦ παρόντος δεκάτου βιβλίου ἡ ἱστορία οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἀπόδειξις τῆς ἀκαταμαχίτου ταύτης ἀνάγκης. Τὸ μέγα ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐπιληφθῇ τῆς καταστάσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀναγκαίως ἄρα ὁ κλῆρος περιεπλάκη εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς μεταρρυθμίσεως ζήτημα· ἀναγκαίως διηρέθη εἰς μερίδας· ἀναγκαίως αἱ μερίδες αὗται ἔλαβον πολιτικὸν χαρακτῆρα· καὶ ἀναγκαίως ἀποβαλοῦσαι τὸ ἀγνόν θρησκευτικὸν πολίτευμα, παρεσύρθησαν ὑπὸ ποικίλων κοσμικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν συνέβη καὶ εἰς τὸν κλῆρον τῆς νεωτέρας εὐρώπαικῆς μεταρρυθμίσεως, μάλιστα δὲ ἐν Ἀγγλίᾳ; Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων καταστάσει τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ κλῆρος, καθὼς ἐξ ἀνθρώπων ἐπὶ τέλους συγκείμενος, ὑπέστη πολλάκις τὰς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· τὸ ἄπορον εἶναι πῶς εὐρέθησαν ἄνθρωποι διατηρήσαντες ἐν μέσῳ τοσούτων μεταβολῶν τῆς τύχης καὶ τῶν δοξασιῶν τὸ φρόνημα αὐτῶν, καὶ προσενεγκόντες ὑπὲρ αὐτοῦ θυσίαν οὐ μόνον πάντα τῆς ζωῆς τὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ αὐτὴν αὐτῶν τὴν ζωὴν. Ἡ ἱστορία τοῦ παρόντος βιβλίου δὲν στερεῖται τοιούτων παραδειγμάτων. Καὶ ἵνα εἰς τὰ δύο τελευταῖα περιορισθῶμεν, μήπως ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς δὲν προετίμησε νὰ ἀποθάνῃ μᾶλλον ἢ νὰ μεταβάλλῃ φρόνημα, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰγνάτιος δὲν προετίμησε νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν εἰς ποικίλας καταδρομὰς μᾶλλον, ἢ νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν αἰσχρὸν τῆς ἐκκλησίας ὑβριστὴν Βάρδαν; Βεβαίως οἱ ἰδιοτελῶς παλιμβουλήσαντες ἱεράρχαι εἶναι ἄξιοι πάσης κατακρίσεως· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἢ ἀνατολικῆ ἐκκλησίας ὑπῆρξεν αἰείποτε ἀνίκανος νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ δόγματος αὐτῆς· ἔπεται μόνον ὅτι περιπεσοῦσα εἰς δοκιμασίας πολλὰς, οἷας οὐδεμία ἄλλη χριστιανικὴ ἐκκλησία ὑπέστη ποτέ, ἐὰν ἀναλογι-

σθῶμεν ἅπαν τὸ ἀχνές τῶν περιπετειῶν αὐτῆς στάδιον ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μέχρι τῆς σήμερον, ὑπέκυψε μὲν ἐκ διαλειμμάτων εἰς ἀμαρτήματά τινα ἀναπόσπαστα ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνκριθμῶν τούτων δοκιμασιῶν δὲν ἔπαυσεν ἀναδεικνύουσα ἀρετὰς ἐνώπιον τῶν ὁποίων κλίνει τὸ γόνυ ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος· ἐμαρτύρησε δὲ τὴν ἀκαταγώνιστον αὐτῆς ἠθικὴν δύναμιν, διασώσασα μέχρι τῆς σήμερον πνεῦμα πίστεως συμφωνότερον τῇ ἀληθείᾳ παντός ἄλλου πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς δοξασίας τὰς εὐαγγελισθείσας ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ ἱστορικὸς λοιπὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ φοβῆται νὰ ἀποκαλύπτῃ τὰς ἀδυναμίας τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ὡσὰκις ἅπαντὰ τοιαύτας ἀδυναμίας, διότι αὐταὶ κατ' οὐδὲν ἐπὶ τέλος ἀλλοιοῦσι τὸν ὄλον ἱερόν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἐν τῇ πεποιθήσει ταύτῃ ὠμιλήσαμεν πάντοτε περὶ αὐτῆς, καὶ θέλομεν ἱστορήσει τὰ περιστατικὰ τῆς ἐν λόγῳ σκηνῆς.

Προκειμένης τέλος τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου πατριάρχου, ὁ Βάρδας ὑπεσχέθη κατ' ἰδίαν εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν ἀρχιερέων τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι ὅταν ὁ βασιλεὺς προτείνῃ αὐτοῖς τὸ ἀξίωμα, ἕκαστος θέλει πρὸς τὸ θεαθῆναι ἀποποιηθῆ αὐτό. Οἱ ἀρχιερεῖς ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα, καὶ ὁ Μιχαὴλ, ἐπιτηδείως καθοδηγηθεὶς ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ἔλαβε κατὰ γράμμα τὴν ἀποποίησιν αὐτῶν, ἀπήντησεν ὅτι θέλει σκεφθῆ, καὶ προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πρὸ καιροῦ ἀποφασισθέντων. Αἶφνης ὁ Φώτιος, ὅστις μέχρι τῆς 20 δεκεμβρίου τοῦ 857 ἦτο λαϊκός, πεισθεὶς τελευταῖον νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα, ἐκάρη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μοναχός, τὴν δ' ἐπιούσαν ἐχειροτονήθη ἀναγνώστης, τὴν τρίτην ὑποδιάκονος, τὴν τετάρτην διάκονος, καὶ τὴν πέμπτην ἦτοι τῇ 24 δεκεμβρίου πρεσβύτερος. Πᾶσαι αὐταὶ αἱ χειροτονίαι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συρακουσῶν Γρηγορίου, ὅστις ἀναγνωρίζων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Φωτίου, παρήτησε πᾶσαν ἰδίαν ἀξίωσιν, καὶ συνέπραξε προθύμως ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ φίλου. Κατὰ δὲ τὴν ἑσπέραν τῆς 24 συγκαλεσθέντων ἐν τοῖς βασιλείοις ὄλων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρευρισκομένων ἀρχιερέων, ὑπεβλήθη τελευταῖον αὐτοῖς ὁ ὑποψήφιος τοῦ Βάρδα. Οἱ ἀρχιερεῖς καταπλαγέντες διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ πράγματος, καὶ μὴ λαβόντες καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου, ἠναγκάσθησαν νὰ προχειρίσωσιν ὡπωςδῆποτε τὸν

νέον πρεσβύτερον ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ συγχρόνως ἵνα καλύψωσι τὰ ἴδια ἁμαρτήματα ἐπιδεικνύοντες εἰ καὶ βραδέως εὐλάβειάν τινα πρὸς τὸν Ἰγνάτιον ἀπήτησαν παρὰ τοῦ Φωτίου ἔγγραφον ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει ἀπονέμει πατρικὴν τῷ Ἰγνατίῳ τιμὴν, πράττων πάντα κατὰ βούλησιν αὐτοῦ καὶ ἐν μηδενὶ τοῦτον παραλυπῶν. Μεθ' ὃ τὴν ἐπιούσαν, ἧτοι τὴν 25 δεκεμβρίου, καθ' ἣν ἡμέραν πρὸ ἑβδομήκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν εἶχε προχειρισθῆ εἰς τὸ αὐτὸ ἀξίωμα ὁ θεῖος τοῦ Φωτίου Ταράσιος, ἐχειροτονήθη οὗτος πανηγυρικῶς, προεξάρχοντος καὶ τχύτης τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συρακουσῶν Γρηγορίου.

Οἱ πλείστοι τῶν ἀντιπάλων τοῦ Φωτίου ἀρχαιοτέρων τε καὶ νεωτέρων κατέκριναν τὴν ἐσπευσμένην ταύτην καὶ ἄμεσον ἀπὸ λαϊκοῦ χειροτονίαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἐπιμείνει εἰς τοῦτο πολὺ, διότι ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως οὐκ ὀλίγας τοιαύτας ἀμέσους ἀπὸ λαϊκῶν χειροτονίας ἐπιφανεστάτων τῆς ἐκκλησίας πατριαρχῶν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦ Ταρασίου καὶ τοῦ Νικηφόρου, εἶδομεν δὲ αὐτὸν τὸν Θεοφάνην, τὸν ζηλωτὴν τῆς ἀκριβεστάτης τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας ἐκτελέσεως, λέγοντα ὅτι «οὐκ ἦν τὸ πρᾶγμα ξένον τῆς ἐκκλησίας καὶ προσφάτως ἐπινοηθὲν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ λαϊκῶν ἐπεσκόπησαν ἀξίως τῆς ἀξίας τῷ Θεῷ ἱερατεύοντες.» Ἄλλο εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ σπουδαιότερον. Τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἂν ὁ Φώτιος, ὡς πολλακίς ὡσαύτως κατεκρίθη, συνέπραξεν εἰς ὅλα τὰ ἀτοπήματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐκλογῆς. Εὐτυχῶς εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐπεζήτησε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλὰ, ὡς προείπομεν, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη νὰ ἀποφύγῃ τὰς δεινὰς δοκιμασίας εἰς ἃς κάλλιστα προέβλεπεν ὅτι μέλλει νὰ ἐκτεθῆ ἀναλαβὼν ἅπαξ τοὺς οἴακας τῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο ὁμολογοῦσιν οὐ μόνον οἱ μετριοπαθέστεροι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἱστορικοὶ, οἷον ὁ Νεάνδρος, ἀλλὰ καὶ ὁ νεώτατος αὐτῆς πολέμιος Ἐργενροϊθέρ. :Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσιν, ἀφοῦ σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Βάρδαν διαρρήδην ὑπομιμνήσκουσα αὐτῷ ὅτι ἄκων καὶ βιαζόμενος ἠναγκάσθη νὰ ἀναβῆ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον; Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη προοιμιάζουσα λέγει· «Ἡδεῖν ἐγὼ καὶ πρὸ τῆς πείρας ἀνάξιον ἐμαυτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγχειρήσεως. Διὰ τοῦτο γὰρ ἀγόμενος καὶ ἐλκόμενος ἀπεδυσπέτουν πρὸς ταῦτα· ὡς εἶθε θάνατός με τῆς τότε προβολῆς, μᾶλλον δὲ τῆς ἀφορήτου βίας, προανήρπασεν· οὐ γὰρ ἂν τοσοῦ-

των καὶ τηλικούτων κακῶν κύματα τὴν ἐμὴν καθεκάστην ἐβάπτιζον ἐπικλύζοντα τάλαιναν ψυχὴν, ὧν ἡ ἐλπίς καὶ ἡ προσδοκία (δεινὴ γὰρ ἦ τοῦ ἀνθρώπου φύσις τὰ μέλλοντα συνιδεῖν δυσχερῆ, ἂν ἐπ' αὐτὴν ἡ χαλεπότης μάλιστα φέρηται) συνετάρασσε με τότε καὶ συνείχε, ὑφ' ὧν βαλλόμενος καὶ πικρῶς ἀλγεινόμενος, ἐκλαιον, ἐδυσώπουν, πάντα μᾶλλον ἐποίουν, ἢ τοῖς ψηφιζομένοις καὶ βιαζομένοις συγκατένευον, παρενεχθῆναι τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τῶν πολλῶν καὶ πολυτρόπων φροντίδων καὶ πειρασμῶν ποτνωμένος.» Εἶναι λοιπὸν ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ Φώτιος κάλλιστα εἰδῶς, παρεκτός ὄλων τῶν ἄλλων δυσχερειῶν, τὸν χαρακτῆρα τοῦ Βάρδα, τοῦ ὁποῦ προέκειτο νὰ γίνῃ ὄργανον, ὄχι μόνον δὲν ἐπεδίωξεν, ἀλλὰ καὶ πάσῃ δυνάμει ἠγωνίσθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν τιμὴν ταύτην. Ὅ,τι μόνον δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν εἶναι, ὅτι δὲν ἔδειξε περὶ τὴν ἐπιμονὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἀκαταγώνιστον ἐκείνην τῆς θελήσεως δυνάμιν, ἥτις τοσοῦτον ἀσφαλῶς καθωδήγησεν ἅπαντα τὸν λοιπὸν αὐτοῦ βίον, παρασχὼν οὕτω τοῖς ἀντιπάλοις τὸ ἐνδόσιμον νὰ εἴπωσιν εὐλόγως ὅτι ὑπῆρχε παρ' αὐτῷ πάθος ἰσχυρότερον τῆς προνοίας, ἰσχυρότερον τῆς συνέσεως, τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τὸ κατισχυῶσαν ἅπάντων τῶν ἄλλων λογισμῶν.

Οἱ πρῶτοι μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Φωτίου δύο μῆνες διῆλθον ἐν εἰρήνῃ κατ' ἐπιφάνειαν· ἀλλὰ τὰ πάθη τὰ ὑποκώφως βρέμοντα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐκραγῶσιν ἐπὶ τέλος. Οἱ πολυάριθμοι τοῦ Ἰγνατίου φίλοι εἶχον μὲν καταπλαγῆ τὴν ἐσπέραν τῆς 24 δεκεμβρίου 857, καὶ καταναγκασθῆ νὰ ἐπιδοκιμάσωσι τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου· καὶ τότε ὁμως ἐζήτησαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως, ἣν παρὰ τοῦ νέου πατριάρχου ἀπήτησαν, νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἡσυχίαν, τὴν τιμὴν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐνέργειαν τοῦ Ἰγνατίου. Νῦν δὲ καὶ βιαίως ὁπωςοῦν ἐρμηνεύοντες τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην, ἠξίουσαν ὅτι ὁ Φώτιος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἦναι ἀπλῶς συνεπίσκοπος τοῦ πρώην πατριάρχου καὶ ἐκτελεστής τῶν βουλήσεων αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτην ἀπαίτησιν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδεχθῆ ὁ Φώτιος, καὶ μάλιστα οἱ περὶ αὐτὸν, οἵτινες κατορθώσαντες ὁπωςδήποτε νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἐγγραφον, ἐξήφάνισαν αὐτό. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὸν φεβρουάριον 858. Τότε οἱ ἀντιπολιτευόμενοι συνελθόντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἀγίας Εἰρήνης, ἀπέκλεισαν τὸν Φώτιον πάσης ἐπισκοπικῆς ἱερουργίας, ὡς παρανόμως πατριαρχεύσαντα. Οἱ δὲ περὶ τὸν Φώτιον, συγκροτήσαντες κατὰ τινὰς

μὲν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, κατὰ τινὰς δὲ ἐν τῇ ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίᾳ, ἀντίθετον σύνοδον, καθήρεσαν καὶ ἀνεθεμάτισαν τὸν τε Ἰγνάτιον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ. Καὶ τότε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ταύτης δεινὸς ἐγένετο κατὰ τῶν καταδικασθέντων διωγμὸς. Πρῶτος δὲ Ἰγνάτιος πολυειδῶς ἔβασανίσθη, ἵνα καταναγκασθῆναι δώσει παραίτησιν, ἀλλὰ, καθὼς λέγει ὁ Νέανδρος, ἐν τῇ πεποιθήσει τῆς πίστεως, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀθωότητος καὶ τοῦ δικαίου, ὁ γυναιὸς ἀνὴρ δὲν ἐπείσθη νὰ ὑπακύψῃ εἰς τὴν βίαν, δοὺς ἐν τῇ δυστυχίᾳ δείγματα ἀρετῆς, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχε δώσει ἐν ὄσῳ ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Συγχρόνως δὲ πάντες οἱ ὑπὲρ αὐτοῦ ψηφίσαντες, καὶ οἱ ὅπωςδῆποτε μετ' αὐτοῦ συντασσόμενοι ἔπαθον παραπλήσια ἢ χεῖρονα. Ὅτι ὁ Φώτιος δὲν συνέπραττεν εἰς ταῦτα πάντα, ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἡγανάκτει ἐπὶ τοῖς πραττομένοις, ἐξάγεται ἀπὸ τῆς ἐντόνου διαμαρτυρίας ἣν ὑπὲρ ἐνὸς τῶν παθόντων ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Βάρδαν ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς προμνησθείσης ἐπιστολῆς, ἐχούσῃ ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς· «Νῦν δὲ αὐτὰ μεταδιδάσκει τὰ πράγματα καὶ τὴν [ἐμὴν] ἐλέγχει ἀναξιότητα, καὶ οὐκέτι φόβος προσδοκίας, ἀλλὰ ὀδύνη στηριζομένη ἐπὶ τὰ καίρια, καὶ στεναγμὸς καὶ ἀμηχανία ἐπὶ τοῖς ἤδη καταλαβοῦσι. Ὅτε γὰρ ἱερεῖς, ὁποῖοι καὶ ἂν εἴεν, ὁμοῦ πάντας ἐπὶ ἐνὶ πταίσματι πάσχοντας ὁρῶ, τυπτομένους, δημοσιευομένους, φαυλιζομένους, τὴν γλῶσσαν ἐκτεμνομένους (φεῖσαι, Κύριε, τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν!), πῶς οὐ μακαρίσω τοὺς τετελευτηκότας ὑπὲρ ἐμέ; πῶς οὐ τὸ φορτίον τὸ ἐπιτεθὲν μοι οὐκ εἰς ἔλεγχον τῶν ἐμῶν ἀμαρτημάτων λογίσομαι; Ἄνθρωπος ἄπορος, ἀπροστάτευτος, οὐδὲ τὸν νοῦν ἔχων ἀπαθῆ (οἷς ἔλεος μᾶλλον ἢ ἀγανάκτησις ἐπιεται) ἔπαθεν ἅμα τοσαῦτα κακά· ἐπράθη, ἐτύφθη, ἐφυλακίσθη, τὸ ἀπαραμύθητον ἐτμήθη τὴν γλῶσσαν, καὶ ταῦτα ἱερωσύνην φορῶν· ὑπὲρ οὐ πολλάκις ἐδυώπησα, ὑπὲρ οὐ ὁ μάταιος ἐγὼ καὶ ῥήματα ἀπαθείας ἔλαβον, καὶ οἱ ἰδόντες ἐπίστανται, εἰδὲ καὶ ἐπελάθοντο οὗτοι, τὸ θεῖον οὐκ ἐπελάθετο. Ποῖα λοιπὸν ἐλπίς πρὸς τὰ ἄδηλα, ὅτε περὶ τῶν φανερῶν καὶ ὑπ' ὄψιν κειμένων οὕτως ἀποτυγχάνω καὶ διαπαίζομαι; Πῶς ὑπὲρ ἀμαρτιῶν καὶ ἡμῶν καὶ τοῦ λαοῦ πρεσβεύσας ἐξιλάσομαι, ὅτε πρὸς ὑμᾶς ὑπὲρ ἐνὸς πρεσβεύσας οὕτως ἐξέπεσα, οὕτω παρεκρούσθην; Ταῦτα δακρύων αἵματι ἔγρηψα· ἐν σοὶ δ' ἐστὶ τὸ λοιπὸν ἢ πρώτην ἢ τελευταίαν τὴν δε ἐπιστολὴν δέξασθαι. Ἐγὼ γὰρ κατ' ἐνώπιον Κυρίου λέγω, ὡς εἰ οὕτως ἐστὶν ὑμῖν σκοπὸς ἐν ταῖς εὐλόγοις ἡμῶν ἰκεσίαις καὶ παρακλήσεσι παρακρούεσθαι ἡμᾶς

καὶ ἀποπέμπεσθαι, καὶ εἰ μὴ τις γένηται τῷ ἀθλίῳ ἐκείνῳ τὸν δυνατὸν τρόπον παραψυχὴ καὶ παράκλησις, οὔτε γράψω, οὔτε ἄλλως πῶς ἐνοχλήσω, ἀλλ' ἡσυχάσω ἑμαυτὸν ἐπισκοπῶν, καὶ τὰ ἑμαυτοῦ ὀδυρόμενος. Εἰ γὰρ μετὰ τῶν καθημερινῶν τῶν ἐξωθεν ἡμῖν ἀναφυομένων πειρασμῶν τε καὶ περιστάσεων, καὶ τὴν ἀθλίαν μοι προσαπολέσω ψυχὴν, ἀθλιώτερος ἂν εἶην πάντων ἀνθρώπων.»

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ Φώτιος ὑποδεικνύει ὅτι θέλει προβῆ μέχρι παραιτήσεως· δὲν ἔδωκεν ὁμῶς παραίτησιν, ἀλλὰ ἠγωνίσθη δι' ἄλλων τρόπων νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην. Ἐν ἔτει 860 ὁ Ἰγνάτιος, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ εἶχε πάθει διαφόρους ἐξορίας, ἀνεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν ἡ παρουσία του. Ὁ σκοπὸς ἦτο πάντοτε νὰ καταπέισωσιν αὐτὸν νὰ παραιτηθῆ, καὶ, ἂν ἐπιμείνῃ, νὰ καταδικάσωσιν αὐτὸν πάλιν συνοδικῶς, ἀλλὰ πανηγυρικώτερον ἢ προηγουμένως· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐζητήθη, ἂν ὄχι ἀμέσως, τοῦλάχιστον διὰ πλαγίου τινὸς τρόπου ἢ σύμπραξις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Αἱ ἐπιστολαὶ τὰς ὁποίας πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 860 ὅ,τε βασιλεὺς Μιχαὴλ καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος, διελάμβανον ὅτι παραιτηθέντος τοῦ Ἰγνατίου ἐξελέχθη ὁ Φώτιος· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ πέμψῃ ὁ πάπας εἰς Κωνσταντινούπολιν τοποτηρητὰς, ἵνα παρακαθήσωσιν εἰς σύνοδον ἣτις ἐμελλε νὰ συγκροτηθῆ αὐτόθι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ καταλύσῃ ὀριστικῶς τὴν τῆς εἰκονομαχίας αἵρεσιν, καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ σύνοδος ἠδύνατο νὰ καταπαύσῃ ἀνωμαλίαν τινὰς ἐπελθούσας ὡς ἐκ τῆς ἐπιγενομένης εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μεταβολῆς. Ὁ πάπας Νικόλαος, κολακευθεὶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἐξαπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἐπισκόπους, τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὸν Ῥοδοάδον, ἐπιτετραμμένους νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν Φώτιον, εἰ μὴ εὔρωσι τὰ πάντα κατὰ τοὺς κανόνας γενόμενα. Ἐν ταύτῳ ὁμῶς γράφων πρὸς τὸν βασιλέα ἐπανελάμβανε τὰς ἀρχαίας κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, ἐδίδεν αὐτῷ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐγίνωσκε τὴν ἀταξίαν τῶν ἐνεργηθέντων, καὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ γενόμενα, εἰ μὴ ἐὰν ἀποδοθῆ αὐτῷ ἡ δικαιοδοσία ἣν εἶχεν ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, καὶ ἦν ἀφῆρεσεν ἀπὸ αὐτοῦ ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς μεταρρυθμίσεως· προσέτι δὲ, ἐὰν ἀποδοθῶσιν αὐτῷ τὰ κτήματα ὅσα εἶχεν ἄλλοτε ἐν Καλαβρίᾳ, καὶ τὰ ὁποῖα ὡσαύτως ἀφῆρέθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως. Οἱ πρέσβεις οὗτοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ

τέλη τοῦ 860, καὶ δὲν εὗρον βεβίως τὴν αὐτόθι κυβέρνησιν καὶ ἐκκλησίαν εὐδιάθετον νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοιαύτας ἀπαιτήσεις. Δὲν ἀπῆλθον ἐν τούτοις ἄπρακτοι, διότι ὁ Βάρδας κατώρθωσε νὰ πείσῃ αὐτοὺς νὰ ἀναγκωρίσωσιν ἄνευ ὄρου τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, καὶ τὴν τοῦ Ἰγνατίου καθάρεισιν ἐνώπιον τῆς συνόδου ἣτις ἐμελλεν ἐπὶ τούτῳ κυρίως νὰ συγκροτηθῇ, καὶ ἧς ὁ Φώτιος δὲν ἐδίστασεν ἄλλως νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς τὴν προεδρείαν. Ἡ σύνοδος αὕτη συνῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ μαΐου 861 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀπαρτισθεῖσα ἐκ 348 ἐπισκόπων. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, τοὺς ὁποίους ὁ Βάρδας εἶχεν ὅλως προσοικειωθῆ, συνήνεσαν ὥστε ἡ πεμφθεῖσα δι' αὐτῶν ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης νὰ μὴ ἀναγνωσθῇ εἰμὴ καθ' ὅσον δὲν προσέκρουεν εἰς τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ἰγνάτιος προσαχθεὶς προετράπη κατ' ἀρχὰς νὰ παραιτηθῇ, μὴ πεισθεὶς δὲ εἰς τοῦτο ἐδικάσθη, κατεδικάσθη, καὶ καθηρέθη. Ὁ δὲ Ζαχαρίας καὶ ὁ Ῥοδόαλδος ἀνεφώνησαν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τὸ ἀνάξιον, καὶ ἀνεγνώρισαν τὸν Φώτιον ὡς νόμιμον πατριάρχην. Μετ' οὗ πολὺ μάλιστα, ἤτοι τῇ 25 μαΐου, ἠθέλησαν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν βιογράφον αὐτοῦ Νικητῆν, νὰ καταναγκάσωσι προσέτι τὸν Ἰγνάτιον νὰ ἀναγνώσῃ ὁ ἴδιος δημοσίᾳ ἐπ' ἐκκλησίας τὴν καθάρεισιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τότε οὗτος διέφυγε τὴν τελευταίαν ταύτην ὕβριν δραπετεύσας μετημφισμένος ὡς ἀχθοφόρος εἰς τὰς νήσους τῆς Προποντίδος, ὅπου ἀνεζητήθη μὲν διὰ παντὸς τρόπου ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀνακαλυφθῇ.

Τοιαύτη ἀπέβη ἡ σύνοδος ἐκείνη ἣν ὁ Βαλσαμὼν ὀνομάζει οἰκουμενικὴν, οἱ δὲ πλείστοι ἄλλοι συγκαταλέγουσι μετὰ τῶν μερικῶν, ἀπονέμοντες αὐτῇ τὸ παράδοξον ἐπωνύμιον *πρώτη καὶ δευτέρα*, ἄδηλον ἐπὶ τέλους τίνος ἕνεκα· διότι ἐκ τῶν ποικίλων ἐξηγήσεων ὅσαι ἐδόθησαν εἰς τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο, οὐδεμία ἐπεκράτησε τῶν ἄλλων. Ὅπως δὴποτε ὁ Φώτιος ἐφαίνετο θριαμβεύων, ἀλλ' ἦτο ἐν ἀρχῇ εἰς ἐτι τῶν δοκιμασιῶν αὐτοῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πνεύματα ἦσαν τοσοῦτον διηρημένα, ὥστε ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης ἦτο ἀδύνατος. Καθὼς ἠξεύρομεν ἤδη, ὁ Φώτιος ἦτο κυρίως ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες συνήνεσαν μὲν εἰς τὴν παλινόρθωσιν, ἀλλὰ διετήρουν μέχρι τινὸς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ἐλευθεριάζον τῆς μεταρρυθμίσεως πνεῦμα. Ὁ δὲ Ἰγνάτιος ἦτο ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐπρέ-

σθευον ἀνέκαθεν τὰ τῆς ἀρχαίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως μεθ' ὄλων τῶν ἀναποσπάστων ἀπὸ αὐτῆς προλήψεων καὶ καταχρήσεων. Ἡ ὀλιγάριθμος μερίς τοῦ Φωτίου δὲν ὑπερίσχυεν εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τοῦ Βάρδα, ἀλλ' ἡ προστασία αὕτη, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν ἦτο, δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλη τοὺς πολὺ περισσοτέρους αὐτῆς ἀντιπάλους, τόσῳ μᾶλλον ὅσω ὁ Βάρδας μηδεμίαν ἔχων θρησκευτικὴν πεποιθήσιν, δὲν ὑπεστήριζε τὸν Φώτιον εἰμὴ ἐφ' ὅσον τοῦτο τῷ ἦτο ἀναγκαῖον εἰς τὰ ἀτομικὰ αὐτοῦ συμφέροντα, ὃ δὲ ἠλικιωθεὶς ἤδη Μιχαὴλ ἐνέπαιζε καὶ Φώτιον καὶ Ἰγνατίον, καὶ Βάρδαν καὶ ἐκκλησίαν, καὶ πάντα ἐνὶ λόγῳ θεῖα τε καὶ ἀνθρώπινα. Πλὴν τούτου ἡ σύνοδος τοῦ 861 δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλὰ ἐψήφισε πολλὰς ἀξιωματικότητας καὶ σωτηρίους διὰ τὴν ἐκκλησίαν διατάξεις. Ἄν ἀφ' ἐνὸς ἐπεκύρωσε τὰ πολλάκις κατὰ τῶν εἰκονομάχων δογματισθέντα, ἀφ' ἑτέρου, ἐπὶ τῆς προτάσει τοῦ Φωτίου, ἐνεργοῦντος κατὰ τοῦτο συνωδᾶ ταῖς ἀρχαῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἠγωνίσθη διὰ διαφόρων κανόνων νὰ περιστείλῃ ὅσον ἐνεστί τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ῥοπὴν. Ὄρισεν ὅτι τοῦ λοιποῦ μοναστηρίου δὲν δύναται νὰ ἰδρυθῆ, ἄνευ τῆς συναίνεσεως τοῦ ἐπισκόπου· ὅτι ὁ ἰδρυτὴς αὐτοῦ δὲν ἔχει ἄδειαν παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου νὰ καθιστᾷ ἑαυτὸν ἠγούμενον, ἢ ἀνθ' ἑαυτοῦ ἕτερον· ὅτι ἐπίσκοποι δὲν δύναται νὰ ἰδρύσωσι μοναστήρια δαπάναις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα αὐτογνωμόνως ἄνευ παρουσίας τοῦ ὀφείλοντος αὐτὸν εἰς ὑποταγὴν ἀναδέχεσθαι» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα ἅπαντα σκοπὸν εἶχον νὰ διακωλύσωσι τὸν τε πολλαπλασιασμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ τὴν ἀπεριόριστον αὐξήσιν τῶν μοναχῶν.

Ἄλλὰ ταῦτα πάντα, μὴ ἀρέσκοντα εἰς τοὺς Ἰγνατιανούς, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ πολεμῆται διὰ παντὸς τρόπου ἡ σύνοδος ἐκείνη, καὶ νὰ ὑποθάληται ἡ τῶν πνευμάτων ταρχή. Μὴ παραλίπωμεν ὡσαύτως νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Φώτιος πολλάκις ἐφιλοσόφει ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος εἰς τρόπον, ὅστις δὲν ἠδύνατο εἰ μὴ νὰ σκανδαλίσῃ τοὺς ἀμαθεῖς καὶ προληπτικούς αὐτοὺς ἀντιπάλους. Ἐν ἀρχῇ τοῦ αὐγούστου 861 συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τῶν ἐκ διαλειμμάτων δονούντων αὐτὴν σεισμῶν, ὅστις ἐπαναληφθεὶς συχνάκις ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, κατεφόβισε τὸ πλῆθος, καὶ ἀπεδόθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου γενομένην καταδρομὴν. Ὁ σοφὸς Φώτιος δὲν ἐδί-

στασε νὰ κηρύξη ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ὅτι οἱ σεισμοὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, καὶ ὅτι συμβαίνουσιν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν «οἱ σεισμοὶ, εἶπεν, οὐκ ἐκ τοῦ πλήθους ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται.» Παρέθεσε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν πλατωνικὴν δόξαν τὴν διαστέλλουσαν δύο εἴδη ψυχῆς, τὸ μὲν θεῖον τὸ δὲ θνητὸν, καὶ πρεσβεύουσιν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλογον, ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἁμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον καὶ λογιστικὸν ἢ νοητικὸν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ πηγὴ. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ φυσικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ταῦτα δόγματα τὰ παραχθέντα ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἴσαν ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν ἀμαθῆ τῶν Ἰγνατιανῶν ὄχλον. Πολλοὶ δὲ τῶν περὶ τὸν βασιλέα γινώσκοντες τὴν ῥοπήν ἣν εἶχε νὰ χλευάζῃ τὰ σπουδαιότερα τῶν πραγμάτων, καὶ ἐνεργοῦντες κατ' εἰσήγησιν τῶν Ἰγνατιανῶν, παρέστησαν αὐτῷ τοὺς λόγους τοῦ Φωτίου ἐπὶ τὸ κατωτέρω. Ἰδίως λέγεται ὅτι ὁ πρωτασηκρήτις ἀπελθὼν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ πατριάρχης εἶπεν, ὅτι οἱ ἀνθρώποι ἔχουσι δύο ψυχάς, οἱ δούλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν νὰ ζητῶσι διπλὴν τῆς προτέρας κατὰ μῆνα τροφοδοσίαν, λέγοντες «ὡς ἡμεῖς ἠλπίζομεν μίαν ψυχὴν ἔχειν, καὶ ἀνελαμβάνομεν ἐκάστῳ μηνὶ ἅμα ἀνά μοδίους δύο· νῦν δὲ, ὡς διδάσκει ἀναφανδὸν ὁ πατριάρχης, δύο ψυχάς ἔχει ἕκαστος, καὶ δεῖ ἄλλους δύο μοδίους προσθῆναι ἡμῖν.» Ταῦτα ἀκούσας ὁ βασιλεὺς ἐγέλασε, καὶ ἐρωτήσας ἂν τῷ ὄντι οὕτω δογματίζῃ ὁ Χαζαροπρόσωπος (ἀποδίδων ἄδηλον διατὶ τὸ κομψὸν τοῦτο ἐπίθετον εἰς τὸν Φώτιον), προσεκάλεσεν εὐθὺς τὸν πατριάρχην, καὶ ἠρώτησεν αὐτὸν τοῦτον προσποιούμενος τὸν θυμωμένον «οὕτως δογματίζεις, ὦ Μαρζούκα, δύο τὸν ἄνθρωπον ἔχειν ψυχάς;» Τὸ νέον τοῦτο χარიέν προσηγόρημα ἐσήμαινεν, ὡς βεβαιούσι, *κύνων ἔλκων δέρμα*. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης συντησιμένος ὢν εἰς τὰς τοιαύτας χარიεντολογίας τοῦ Μιχαήλ, ἔδωκεν ἐκ τοῦ προχείρου τὰς ἀναγκαίαις ἐξηγήσεις. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ἐπειδὴ οἱ σεισμοὶ ἐξηκολούθουν, ὁ ὄχλος κατεβόα ὅτι δὲν θέλουσι παύσει, ἂν δὲν ἐπιστρέψῃ ὁ Ἰγνάτιος. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἐντελῶς ἠδιαφόρει καὶ περὶ τοῦ Ἰγνατίου καὶ περὶ τοῦ Φωτίου, ἤρχισε νὰ πείθεται ὅτι ἡ κατακραυγὴ ἐκείνη δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος, διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀναιδῶς ἐκήρυττεν, «ὅτι ἐμὸς μὲν πατριάρχης ὁ Θεόφιλος» (δηλαδὴ ὁ περίφημος σάτυρός του ὁ ἐπικαλούμενος Γρῦλος), προσεπiléγων ἀδ Φώτιος δὲ τῷ Καίσαρι (ἤτοι τῷ Βάρδα), καὶ τοῖς

χριστιανοῖς ὁ Ἰγνάτιος καθέστηκε. » Ἐπὶ τέλους αὐτὸς ὁ Βάρδας ἀρχίσας νὰ ἀνητυχῆ μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐνέδωκεν εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἰγνάτιος, ἀπὸ τοῦ ἀσύλου εἰς ὃ εὐρίσκετο κερυμμένος, καὶ ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει παρενοχλήσει οὔτε αὐτὸν, οὔτε ἐκεῖνον παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐκρύπτετο. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων, ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 861 ἐπέστρεψεν ὁ Ἰγνάτιος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπῆλθεν ἀνενόχλητος εἰς τὴν ἰδίαν μονήν. Ἀλλ' ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ ἐπομένου ἔτους, ἔμελλον νὰ δεινωθῶσιν ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ὀριστικωτέρας ἐπεμβάσεως τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Τῶντι ὁ πάπας Νικόλαος ἐπληροφόρηθη τὰ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον διατρέξαντα, ἀπὸ διαφόρους πηγὰς ἀπὸ τοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 861 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 862 ἐπιστρέψαντας εἰς Ῥώμην τοποτηρητὰς αὐτοῦ ἀπὸ τὸν μετ' ὀλίγον ἀφικόμενον αὐτόθι βασιλικὸν γραμματέα Λέοντα, τὸν κομίσαντα τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου καὶ ἐπιστολὰς τοῦ τε βασιλέως Μιχαὴλ καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου· τελευταῖον ἀπὸ τὴν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰγνατίου διαμαρτύρησιν, ἣν προσήγαγεν ὁπωςοῦν βραδύτερον ὁ ἀρχιμανδρίτης Θεόγνωστος. Ὁ Ζαχαρίας καὶ ὁ Ῥοδόαλδος περιωρίσθησαν νὰ ἀναφέρωσιν ἐν γένει τὰ συμβάντα, ἧτοι τὴν καθάρσιν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὴν τοῦ Φωτίου ἐπικύρωσιν, σιωπήσαντες ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα. Ἀλλ' ὁ Φώτιος ἐξέθεσε καὶ ἐδικαιολόγησε τὰ πάντα διὰ μακρῶν. μάλιστα δὲ ἀξιωμαθόμενευτα εἶναι τρία τῆς ἐπιστολῆς του ταύτης κεφάλαια, διὰ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔσχον καὶ, τῇ ἀληθείᾳ, δύνανται εἰσέτι νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐπιλαθόμενος τῆς κατηγορίας ὅτι παρὰ τοῦς κανόνας πρὸς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψος ἀπὸ λαϊκοῦ προῆλθε σχήματος, καὶ ἀποδείξας ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἦσαν ἄγνωστοι μέχρι τῶν χρόνων τούτων εἰς τὴν Κωνσταντινουπολιτῶν ἐκκλησίαν, τίθησι τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὰ μὲν κεφαλαιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ φυλάττωσιν, ἀλλ' ὑπάρχουσι δευτερεύοντά τινα ζητήματα, περὶ τὰ ἧποῖα οἱ χριστιανοὶ ἠδύναντο νὰ διαφωνῶσι χωρὶς νὰ παύσωσι διὰ τοῦτο νὰ ἦναι χριστιανοί. Μεταξὺ δὲ τῶν δευτερευόντων τούτων ζητημάτων καταλέγει ῥητῶς, παρεκτὸς τῶν προαναφερθέντων, τὸν γάμον ἢ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, τὸ ξυρᾶσθαι ἢ μὴ ξυρᾶσθαι, τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας προσευχὰς, νηστείας, καὶ ἄλλα.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀρχιερέως εἶναι, κατὰ τοῦτο σωτήριος, ὅτι ἂν ποτὲ κατορθωθῇ ἔνωσις τῶν χριστιανῶν, δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ ἐπιτοιαύτης βάσεως νὰ θεμελιωθῇ, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐντελοῦς ἐξομοιώσεως ἧτις εἶναι βεβαίως ἀνέφικτος. Πλὴν τούτου, ὁ Φώτιος ἐξηγεῖ εἰς τὸν πάπαν ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχαίαν δικαιοδοσίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι «τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις τε καὶ διοικήσεσι συµμεταβάλλεσθαι εἴωθεν.» ἐν ἄλλαις λέξεσι, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πολιτικὸν καὶ ὄχι καθαρῶς ἐκκλησιαστικόν, ἡ δὲ βασιλεία δὲν ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ζητούμενην παραχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Φώτιος παραινεῖ τὸν πάπαν νὰ μὴ δέχεται καὶ προστατεύῃ παρὰ τοὺς κανόνας, τοὺς ἀντιπολιτευομένους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑκκλησίας, ἀξέων οὕτω ἀντὶ νὰ καταπαύῃ τὰ σκάνδαλα. «Ἡ τῶν ἀληθῶς κανόνων φυλακὴ σπουδαίῳ μὲν ἐποφείλεται παντὶ, πολὺ δὲ πλεόν τοῖς ἐπευθύνειν τὰ τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς προνοίας ἠξιωμένοις, καὶ τούτων ἔτι μάλιστα τοῖς ἐν αὐτοῖς τούτοις πρωτεύειν λαχοῦσιν. Ὅσῳ γὰρ ὑπερέχουσι, τοσοῦτῳ νομοφυλακεῖν ὀφείλουσι. θᾶττόν τε γὰρ τὸ ἐκείνων ἐλάττωμα, οἷα δὴ κειμένων ἐν ὕψει, εἰς πάντας περιαγγέλλεται, καὶ κείθεν τοὺς ἄλλους δεήσει πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐπανάγεσθαι ἢ πρὸς κακίαν ὑποσύρεσθαι. Διὸ δεῖ καὶ τὴν ἡμετέραν πολυέραστον μακαριότητα, τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἐν πᾶσι φροντίζουσαν καὶ τῆς κανονικῆς ἀντεχομένην εὐθύτητος, τοὺς ἄνευ συστατικῶν γραμμάτων πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν ἐντεῦθεν ἀπαίροντας, μὴ ὡς ἔτυχεν ὑποδέχεσθαι, μηδὲ φιλοξενίας προσχήματι μισαδελφίας παραχωρεῖν καταβάλλεσθαι σπέρματα. Τὸ μὲν γὰρ καθ' ἐκάστην πρὸς τὴν ἡμῶν πατρικὴν ἰσιότητα τοὺς βουλευομένους παραγίνεσθαι καὶ τῶν τιμῶν αὐτοῖς ἀπολαύειν ἰχνῶν, τοῦτο λίαν ἐμοὶ προσφιλές καὶ πρὸ πολλῶν ἄλλων τιμώμενον· τὸ δὲ χωρὶς τῆς ἡμετέρας εἰδήσεως καὶ συστατικῶν γραμμάτων ἄνευ, ἀποδημίας ἀτάκτους ποιεῖσθαι, οὔτε ἡμῖν οὔτε τοῖς κανόνισιν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ἡμῶν ἀδεκάζω κρίσει εὐπαράδεκτον.»

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι μία τῶν ὠραιτέρων ὅσαι ἐγράφησάν ποτε ἐπὶ τοῦ ὀλεθρίου τούτου τῶν ἐκκλησιῶν ἀνταγωνισμοῦ, διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν ἀρχῶν τῆς, τὴν ὀρθότητα τῶν σκέψεων καὶ τὴν ἐπικοσμοῦσαν ταῦτα πάντα ἀπαράμιλλον τοῦ λόγου χάριν. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐπίεισε τὸν πάπαν Νικόλαον, καθὼς πολὺ ἀπέχουσα τοῦ νὰ ἀνα-

γνωρίση τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ὅθεν κατὰ μάρτιον τοῦ 862 ἔγραψεν οὗτος πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ προσέτι πρὸς ὅλους τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολῆς, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαήλ, καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Φώτιον (τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν ὀνομαζεῖ ἐπίσκοπον, ἀλλ' ἀπλῶς προσαγορεύει *ἄνδρα συνετώτατον*) ἐπιστολὰς δι' ὧν ἀποδοκιμαζει τὰ γενόμενα καὶ ἀπαιτεῖ τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπειδὴ ἡ ἀπαίτησις του δὲν εἰσηκούσθη, πρόεβη ἔτι περαιτέρω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῷ μεταξύ ἐφθάσεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεόγνωστος κομιζὼν τὴν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰγνατίου διαμαρτύρησιν, ἣτις ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα. «Ἐνθυμήθητι τοὺς πρὸ σοῦ πατριάρχας, ἀνέκραζε, λέγω δὴ Φαβιανόν, Ἰούλιον, Ἰννοκέντιον, Λέοντα, ἀπλῶς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κατὰ τῆς ἀδικίας ἀνδρῖσάμενους, καὶ ζήλωσον τούτους καὶ εἰς τὴν ἡμῶν τῶν ἀδικηθέντων τοσοῦτον ἐκδίκησιν διανύστηθι.» Οὕτω λοιπὸν ὑπὸ τινῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων παροτρυνόμενος καὶ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἅμα φιλαρχίας παρορμώμενος, ὁ πάπας Νικόλαος συνεκάλεσε κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 863 ἐν τῇ μητροπόλει αὐτοῦ σύνοδον, δι' ἧς καθήρεσε μὲν τὸν ἕτερον τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ, τὸν Ζαχαρίαν, ὡς ἐνεργήσαντα κατὰ παράβασιν τῆς ἐπιτραπίσης αὐτῷ πληρεξουσιότητος, (διότι ὁ Ῥοδοαλδος ἐκπεμφθεὶς μετὰ τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστροφὴν του εἰς νέαν τινὰ πρεσβείαν, διετέλει ἔτι ἀπὼν), καθήρεσε δὲ καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Συρακουσῶν Γρηγόριον, καὶ τὸν Φώτιον, καὶ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ὁπαδοὺς, προσαπειλήσας ὅτι θέλουσιν ἀφορισθῆ, ἐὰν ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν κακοβουλίαν αὐτῶν. Αἱ πράξεις τῆς Ῥωμαϊκῆς ταύτης συνόδου ἀφικόμεναι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνίσχυσαν ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσωσι τὴν μερίδα τοῦ Φωτίου. Ὁ Βάρδας ἠδύνατο νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἐπιτείνῃ τὴν ὑπὲρ αὐτῆς προστασίαν τῆς κυβερνήσεως, ἐνόσῳ πρόκειται περὶ ἐσωτερικῶν ἐρίδων· ἀλλ' ἅμα εἶδε ξένον ἀρχιερέα ἀναλαμβάνοντα τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτογνωμόνως τὴν θέλησίν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἠσθάνθη ὅτι δεόν νὰ ἀποκρούσῃ πάσῃ δυνάμει τὴν ἀξίωσιν ταύτην, καὶ νὰ ὑπερμαχήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν δικαιομάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν συμπράττων εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Φωτίου, συμβούλευσε τὸν Μιχαήλ Γ' νὰ πέμψῃ δι' ἐνὸς τῶν λογαγῶν τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ εἰς Ῥώμην τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἦτο μὲν ὑβριστικὴ μέχρι τινός, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλοις ἀπεκάλει τὸν τε

πάπαν καὶ τοὺς κατοίκους τῆς δυτικῆς Εὐρώπης βαρβάρους, καθὸ μεταχειριζομένους τὴν βάρβαρον λατινικὴν γλῶσσαν, ὡς ἂν ἐγράφετο ὑπὸ ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους ἢ τοῦ Δημοσθένους πρὸς Πέρσας ἢ Σκύθας· κατ' οὐσίαν ὅμως οἱ ἡμέτεροι εἶχον δίκαιον λέγοντες, ὅτι ὁ πάπας ἐκλήθη νὰ πέμψῃ πρέσβεις, μόνον καὶ μόνον ἵνα περιποιήσῃ πλειότεραν ἐπισημότητα εἰς τὴν τοῦ Ἰγνατίου καθαίρεσιν, οὐχὶ δὲ διότι ὁ κληρὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐν συνόδῳ συγκεκριτημένος δὲν ἐδικαιοῦτο πληρέστατα νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἄλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ὅστις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκτίθησθε διὰ τὴν ἀσθενεῖαν τῶν διαδόχων τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου ὑπερβάλλουσαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὑπεροχὴν, δὲν ἦτο παντάπασι διατεθειμένος νὰ ἐνδώσῃ εἰς ἀνθρώπους παρὰ τῶν ὑποίων οὐδὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ. Ἀπεποιήθη λοιπὸν δι' ὕφους ὁμοίου, ἀπαιτήσας παρὰ τοῦ Μιχαήλ νὰ καύσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἐπιστολὴν του, καὶ ἀπειλήσας ὅτι ἄλλως θέλει αὐτὸς διατάξῃ νὰ καῖ ὡς βλάσφημος καὶ ὑβριστικῆ. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐφθασεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 866, δηλαδὴ ὅτε ἐδόλοφονήθη ὁ Βάρδας, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἱστορήσει. Ἄλλ' ὁ Μιχαήλ Γ' ὅσῳ ἄθλιος καὶ ἂν ἦτο κατὰ τ' ἄλλα, δὲν ἠδύνατο νὰ προδώσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ κράτους τοῦ ὁποίου προΐστατο, καὶ ἐξακολουθήσας τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ πάπα, ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ αὐτὸν πολυειδῶς. Ὁ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἕγγονος Λοθάριος ὁ Α' εἶχε διανείμει τότε τὸ ἀχανές αὐτοῦ κράτος μεταξὺ τριῶν υἱῶν, ὧν ὁ πρεσβύτατος Λουδοβίκος ὁ Β' ἔλαβε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀξίωμα. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι ἀνέκαθεν εἰς τῶν θερμότερων πόθων τῶν αὐτοκρατόρων τούτων ἦτο νὰ ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχε κατορθώσει ἐπὶ Μιχαήλ Ῥαγκαβέ, εἰς ὃ ὅμως οὐδεὶς τῶν μετὰ ταῦτα βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ. Ταῦτα ἀναλογιζόμενος ὁ Φώτιος, καὶ ἀφ' ἐνὸς ὀρθῶς σκεπτόμενος, ὅτι ἀφοῦ ἅπαξ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία οὔτε ἐμπόδισε τὴν ἰδρυσιν τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας, οὔτε ἠδύνατο νὰ καθαιρέσῃ αὐτήν, ἦτο γελοῖον νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὸ νὰ μὴ τὴν ἀναγνωρίσῃ· ἀφ' ἑτέρου δὲ γινώσκων ὅποσον ἢ ἀναγνώρισις αὕτη ἐμελλε νὰ κολακεύσῃ τὸν τότε δυνάστην τῆς δύσεως, συνεβούλευε τὸν Μιχαήλ Γ' νὰ μεταχειρισθῇ τοῦτο κατὰ τοῦ πάπα Νικολάου τὸ ὄπλον. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς γνώμης ταύτης, πρῶτον μὲν καταδικάζεται διὰ συνόδου τοπικῆς ὁ Νι-

κόλχος, ἔπειτα δὲ προτείνει ὁ Μιχαὴλ εἰς τὸν Λουδοβίκον Β' νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς αὐτοκράτορα τῆς Ἰταλίας, ἐὰν οὗτος ὑπογράψῃ τὰς πράξεις τῆς συνόδου ταύτης καὶ συντελέσῃ εἰς τὴν περιστολὴν τοῦ ἀγερώχου ἐπισκόπου Ῥώμης. Ὁ Λουδοβίκος ἐφάνη πρόθυμος εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ παρωξύνθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ μεταξύ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ῥώμης διενέξεις. Ὁ ἡγεμὼν τῶν βουλγάρων Βόγορις εἶχε περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀποδεχθῆ τὸν χριστιανισμὸν δι' ἐνεργειῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο παρεσκευάσθη, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Κουφραῖ, καὶ προήχθη ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ ἡγεμόνος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνατραφεύσης. Συνεπληρώθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Μεθοδίου, σταλέντος μὲν ἐπὶ ἄλλη αἰτία εἰς Βουλγαρίαν, καταπίσαντος δὲ ἐπὶ τέλους τὸν Βόγοριν νὰ δεχθῆ τὸ ἅγιον βάπτισμα μεθ' ὅλων τῶν Βεϊάρων ἦτοι μεγιστάνων, καὶ ὅλου τοῦ λαοῦ. Ὁ Μιχαὴλ τότε συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν τὴν εἰρήνην, καὶ, ἐνδίδων εἰς τὴν αἴτησιν αὐτοῦ, ὅστις ὑπέσχετο «ἐνοποιῆσαι τὰ ἔθνη καὶ εἰρήνην ἐργασασθαι αἰδίον τε καὶ ἀμετάβλητον,» παρεχώρησεν αὐτῷ μοῖραν τῆς Θράκης, ἀπὸ τῆς λεγομένης Σιδηρᾶς (ἀποτελούσης ἕως τότε τὸ μεταξύ Βουλγάρων καὶ ἡμετέρων ὄριον) μέχρι Δεβελτοῦ, ἧτις ἔκτοτε μετωνομάσθη Ζαγορά. Ἄλλ' ὁ Βόγορις, ἐμπορευόμενος τὸ νέον αὐτοῦ δόγμα, ἀφοῦ ὠφελήθη ὅσον ἠδύνατο ἀπὸ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἠθέλησε νὰ ὠφελήθῃ καὶ ἀπὸ τοὺς Φράγκους· ὅθεν συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν μετὰ τοῦ πάπα, ἐκδήλωσεν ὅτι εἶχε δῆθεν διαταγματῆς τινὰς περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν δογμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ δὲ πάπας, λαβὼν ἐντεῦθεν ἀφορμὴν ἐζήτησε νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν Βουλγαρίαν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πατριαρχοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ νὰ ὑπαγάγῃ αὐτὴν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Ἡ ἀπ' αἰῶνων ὑφισταμένη ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀρχιερέως τούτου κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἐκορυφώθη τοιοῦτοτρόπως. Ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν, τίνες ἦσαν αἱ ἀληθεῖς ἀφορμαὶ τῶν μεταξύ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν ἀρχαίων τούτων διενέξεων. Καίτοι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χαλκηδόνος οὐδένα ἄλλον ἀνεγνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων τῆς Ῥώμης εἰμὴ τὸ πολιτικὸν γεγονός ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ πρεσβυτέρα τοῦ κράτους πρωτεύουσα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ Ῥώμη ἔπαυσε τοῦ εἶναι ὅλως πρωτεύουσα

τοῦ κράτους, ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία καὶ μοναρχία ἐξηκολούθησαν ἀναγνωρίζουσαι τὰ πρωτεῖα ἐκεῖνα, τὸ μὲν σεβόμεναι τὰς προαιωνίους ἕξεις τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, τὸ δὲ διὰ τὸν πολιτικὸν λόγον τοῦ νὰ μὴ ἀπογυμνώσῃ καθ' ὅλοκληρίαν τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς πόλιν, ἣν ἤξιον νὰ καταστήσωσιν αὐθις πρωτεύουσαν τοῦ κράτους (σελ. 36 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου). Ἀλλὰ οἱ μὲν ἡμέτεροι δὲν ἐνόουν διὰ τῶν πρωτείων τούτων εἰ μὴ ἀπλῆν προσῶρειαν, εἰ δὲ πάπαι, πλήρη κυριαρχίαν. Τούτου ἕνεκα οἱ μὲν πάπαι προέτειναν παραλόγους ἀξιώσεις, οἱ δὲ ἡμέτεροι εὐκόλως ἀπέκρουον αὐτάς· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἀδιάκοπος ἀπὸ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος διενέξις ἧς ἐξεθέσαμεν τὰς διαφόρους περιπετείας ἐπὶ Ζήνωνος (σελ. 33 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Μυρρίκου (σελ. 186 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Κωνσταντος (σελ. 292 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' (σελ. 325 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Λέοντος Γ' (σελ. 396 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' (σελ. 467 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Εἰρήνης (σελ. 517 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Νικηφόρου (σελ. 563 καὶ ἐπ.), καὶ ἐπὶ Μιχαήλ Β' (σελ. 662 καὶ ἐπ.) Ἀλλ' αἱ τελευταῖον γενόμεναι ἐπὶ Μιχαήλ Γ', αἱ πρὸ μικροῦ παρ' ἡμῶν ἱστορηθεῖσαι ἐνέργειαι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὑπῆρξαν βεβαίως παραλογώτεραι τῶν προηγουμένων. Ἄλλοτε ἐπὶ τῶν διενέξεων αἴτινες προέκυψαν ὡς ἐκ τῶν αἰρέσεων τῶν μονοφυσιτῶν, τῶν μονοθελητῶν, τῶν εἰκονομάχων, ὁ πάπας ἐκάλυπτε τὴν ἐπέμβασιν αὐτοῦ διὰ τῆς προφάσεως τοῦλάχιστον ὅτι ὑπερεμάχει ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἢ τῶν καθυστάτων τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδεμίαν τοιαύτην πρόφασιν προέτεινε, διότι δὲν εἶχε τὴν ἐλάχιστην ἀφορμὴν νὰ προτείνῃ· ὁ Μιχαήλ Γ' καὶ ὁ Φώτιος ἐπρέσβευον ἀκριβῶς τὰ ὑπὸ τῶν ἐπτά οἰκουμενικῶν συνόδων καθιερωθέντα δόγματα. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ πάπας δὲν ἐνήργει ἀναφανδὸν εἰ μὴ μόνον καὶ μόνον ἵνα ἐπιβάλλῃ τὴν κυριαρχικὴν αὐτοῦ θέλησιν εἰς τὴν ἀνατολήν. Ἐν τίνι δὲ δικαίωματι ἤξιον νὰ καθαίρῃ τὸν ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ψηφισθέντα καὶ ἀναγνωρισθέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως; Καὶ δὲν ἦτο ἄτοπον νὰ θέλῃ αὐτογνωμόνως νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας, ἐνῶ ἡ Βουλγαρία ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐνῶ πρὸ μικροῦ ἔτι ἡ μεγάλη ἐν τῇ πρωτεύουσῃ αὐτῇ, παρόντων τῶν ἀντιπροσώπων του, συγκροτηθεῖσα σύνοδος, δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀξίωσιν ἣν προέτεινε τοῦ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν δικαιοδοσίαν;

Ταῦτα πάντα λοιπὸν δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ παροργίσωσι δικαίως

τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς. Ἄλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἔχομεν δισταγμούς τινας ἂν ὁ Φῶτιος, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀγανακτήσεώς του, ἐπολιτεύθη εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνετῶς καθ' ὅλα καὶ πρακτικῶς. Ὁ Φῶτιος ἀπεφάσισεν ἐν ἔτει 867 νὰ συγκαλέσῃ σὺνὸδον τῶν ἀρχιερέων τῆς ἀνατολῆς ἵνα κρίνῃ τὸν πάπαν καὶ ἵνα κρίνῃ τὸν πάπαν οὐχὶ μόνον ὡς παρεξηγοῦντα τὰ πρῶτεία τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ πρὸ πάντων καὶ κυρίως ὡς ἐξοκείλαντα εἰς αἱρέσεις καὶ παραβάτην γενόμενον τῶν δογμάτων τῆς ὀρθῆς πίστεως. Ἰ Τὶ ἐμελλε νὰ ἦναι τὸ πρακτικὸν ὄφελος τῆς νέας ταύτης συνόδου; Ὁ πάπας, ὅστις δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ 861, δὲν ἐμελλε φυσικῶ τῷ λόγῳ νὰ ὑποκύψῃ οὔτε εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ 867· καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αὐτὴ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἦτο δυστυχῶς διηρημένη μεταξὺ Φωτιανῶν καὶ Ἰγνατιανῶν, ὧν οἱ τελευταῖοι δὲν ἐδίσταζον νὰ ἐπικαλῶνται τὴν προστασίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ νὰ καταπολεμῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φῶτιον πραττόμενα. Ἔστω ὅμως ὅτι ἐνομίσθη εὐλογον νὰ ἀποδοκιμασθῶσιν ἐν συνόδῳ μεγάλη, αἱ κυριαρχικαὶ τοῦ πάπα ἀξιώσεις. Ἰ Ἦτο ἄραγε συνετὸν νὰ κατηγορηθῶσι συγχρόνως ἐπὶ σχίσματι οἱ δυτικοί;

Τῶνόντι ἡ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, δι' ἧς ὁ Φῶτιος συνεχάλεσε τῷ 867 τὴν προκειμένην σὺνὸδον, κατήγγειλε τὴν ἐκκλησίαν τῆς δύσεως καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ἐπὶ αἱρέσει·

1ον διότι τοὺς Βουλγάρους ἐκθέσμως εἰς τὴν τῶν σαββάτων νηστείαν μετέστησαν.

2ον διότι τὴν τῶν νηστειῶν πρώτην ἐβδομάδα τῆς ἄλλης νηστείας περικόψαντες, εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφήν καὶ τὴν τῶν ἡμοίων ἀδδραφίαν καθείκυσαν·

3ον διότι τοὺς ἐνθέσμως γάμῳ πρεσβυτέρους διαπρέποντας . . . μυσάττεσθαί τε καὶ ἀποστρέφεσθαι παρεσκεύασαν.

4ον διότι τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρῳ χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ πεφρίκασιν, καὶ

5ον διότι τὸ ἅγιον σύμβολον πηρεγγράπτους λόγοις κισδηλεύειν ἐπεχείρησαν, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ πητρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες.

Ἐν πρώτοις αἱ πλεῖσται τῶν κατηγοριῶν τούτων ἀντέβαινον εἰς τὴν

ἀρχὴν ἣν αὐτὸς ὁ Φώτιος ἔθετο καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδεύως ὑπεστήριξεν ἐν τῇ τῷ 861 γραφείσῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον, ἀρχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, (σελ. 740 καὶ ἐπ.) τὰ μὲν κεφαλαιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ φυλάττωσιν, ὑπάρχουσιν ὅμως δευτερεύοντά τινα ζητήματα περὶ τὰ ὁποῖα ἡ διαφωνία δὲν εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ σπουδαίως ὡς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἔνωσιν. Τοιαῦτα δὲ δευτερεύοντα ζητήματα ῥητῶς ἔλεγε τότε ὁ Φώτιος ὄντα πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸν γάμον ἢ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων καὶ τὰς τοικύτας ἢ τοιαύτας νηστείας, ἅτινα ἤδη ὑπελάμβανε τοσοῦτον καιρία ὥστε κατέτασεν αὐτὰ εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην. Ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τῆς εἰς τὸ σύμβολον προσθήκης κατηγορία ἦτο ἄκαιρος, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς πάπας· διότι ἡ προσθήκη αὕτη παρεισαχθεῖσα ἐν Ἰσπανίᾳ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος καὶ δεκτῆς γενομένη ὑπὸ τῶν Φράγκων, δὲν εἶχεν ἐτι ἐπιδοκιμασθῆ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ὅτε ἔγραφε τὴν ἐγκύκλιόν του ὁ Φώτιος. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν μερικωτέρων τούτων περιστάσεων θεωροῦντες τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν γενικωτέραν αὐτοῦ ἔποψιν, δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν θλίψιν ἡμῶν διότι ὁ Φώτιος δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 861, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν τῇ ποικιλίᾳ ἐνότητος. Ὅ,τι ὁ Φώτιος ὄφειλε νὰ καταπολεμήσῃ, ὅ,τι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποκρούει καὶ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἀποκρούσῃ, εἶναι ἡ κυριαρχικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀξίωσις· πρῶτον διότι ἀντιβαίνει εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως· καὶ δεύτερον, διότι οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ λογισθῇ ὑπόχρεων νὰ ὑποκύψῃ οἰκειοθελῶς εἰς ξένην κυριαρχίαν εἴτε πολιτικὴν, εἴτε ἐκκλησιαστικὴν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ ὀφειλομένη ἀμοιβαία πρὸς τὰς συνειδήσεις καὶ τὰς πατροπαραδότους ἐξεῖς εὐλάβεια, ἐπιβάλλει εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς τὸ καθῆκον νὰ μὴ θέλωσι νὰ καταναγκάσωσιν ἀλλήλους εἰς ἀναίρεσιν δοξασιῶν καὶ διατυπώσεων ἅς οὕτως ἢ ἄλλως παρὰ τῶν πατέρων αὐτῶν ἑκάτεροι παρέλαβον. Ταῦτα ἐπρέσβευεν ὁ Φώτιος τῷ 861· καὶ ὁπόσον εὐρείας κατὰ τοῦτο ἐποίει παραχωρήσεις ἔξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι συγκατέλεγε μεταξὺ τῶν δευτερευόντων ζητημάτων τὸ περὶ ἀγαμίας τῶν ἱερέων κεφάλαιον, καίτοι τοῦ κεφαλαίου τούτου κανονισθέντος ὅπως ἔχει παρ' ἡμῖν, ὑπὸ τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐπὶ τῇ βιάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἡ ἔνωσις τῶν χριστιανικῶν

ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι ἀνέφικτος, διότι ἡ κυριαρχία τοῦ πάπα εἶναι ἀδύνατον νὰ διαρκέσῃ αἰωνίως. Ἦδη ἀπὸ τῆς ἐκκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸ ἥμισυ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπέπτυσεν αὐτήν, καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον, προϊόντος τοῦ χρόνου, αὐτὸ τὸ λοιπὸν ἥμισυ νὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἄτοπον τῆς ἀξιώσεως ἐκείνης. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦδε, κατὰ τὴν ἀρχὴν ἣν ἔθετο ὁ Φώτιος τῷ 861, ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἡ ἐν Χριστῷ ἔνωσις τῶν διαμαρτυρομένων μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐνώσις ἐρειδομένη μὲν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς παρ' ἑκατέρων τηρήσεως τῶν πατρίων δογμάτων καὶ διατυπώσεων, μέλλουσα δὲ οὐδὲν ἥττον νὰ ἐπαγάγῃ μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῶν λαῶν τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης σχέσεις ἀδελφικὰς, μὴ δυναμένας εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσωσιν αἰσίως καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἡμῶν τύχην.

Ἢ μήπως ὁ πάπας δὲν πολιτεύεται κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ὡς πρὸς τοὺς λεγομένους Οὐνίτας; Ὁ πάπας λέγει, δέχομαι ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας μου τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τηροῦντας τὰ πάτρια, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν μου. Διατὶ λοιπὸν καὶ ἡμεῖς νὰ μὴ κηρύξωμεν, ὅτι ἀσπαζόμεθα ὡς ἀδελφοὺς πάντας τοὺς χριστιανοὺς τηροῦντας τὰ πάτρια, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσωσιν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν; Τούλάχιστον ὁμολογητέον ὅτι οἱ πρεσβεύοντες ὅτι ἔνωσις δὲν εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ εἰμὴ ἐὰν προηγουμένως συνομολογηθῇ πλήρης ταυτότης δοξασιῶν καὶ διατυπώσεων, ἐπιδιώκουσι πρᾶγμα προδήλως ἀκατόρθωτον.

Τούτων πάντων ἔνεκεν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν ὁ Φώτιος ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ πρακτικῶς συγκαλέσας τότε σύνοδον, καὶ πρὸ πάντων ἀναμίξας μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπα, τὸ ζήτημα τῆς αἰρέσεως καὶ τοῦ σχίσματος, δηλαδὴ μεταβαλὼν τὴν ἀπλῶς διοικητικὴν πρότερον διένεξιν εἰς ἔριν δογματικὴν. Ἡ σύνοδος αὕτη συνελθοῦσα ἐν θέρει τοῦ 867, καθήρσε μὲν καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν πάπαν Νικόλαον, ἀπέκρουσε δὲ πάσαν κυριαρχικὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐστάλησαν εἰς Ῥώμην δύο ἐπίσκοποι συνεπαγόμενοι καὶ δῶρα λαμπρὰ καὶ ἐπιστολὰς κολακευτικὰς πρὸς τὸν Λουδοβίκον Β' ἵνα συμπράξῃ εἰς τὴν τοῦ πάπα καθαίρεσιν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης ὅστις εἶχε γράψῃ ἔτι πρὸ τῆς συνόδου πολλὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν βασιλίτισσαν, πρὸς τὴν Θεοδώραν, πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, πρὸς τὴν σύγκλητον τῆς Κωνσταν-

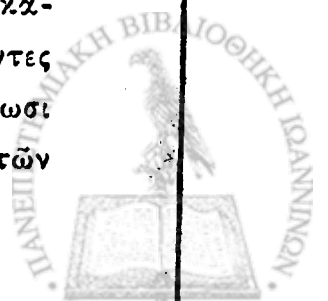
τινουπόλεως ἐπιστολάς, αἵτινες ὁμῶς δὲν ἴσχυσαν νὰ προλάβωσι τὴν καταδίκην αὐτοῦ, ἥδη ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν, ταυτίζων τὴν τύχην αὐτῆς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τύχην, ὅτε αἰφνης ἀποθανόντος τοῦ Μιχαήλ Γ' ἐκτίσατο, κατὰ τὰ φαινόμενα τοῦλάχιστον, τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἐπεζήτηι ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον. Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ συμπληρώσωμεν τὴν περὶ τῆς παρούσης ἀφήγησιν ἡμῶν, ἱστοροῦντες δι' ὀλίγων τὰ λοιπὰ αὐτῆς γεγονότα, ἀφ' ἧς ὁ Βάρδας ἀνέλαθε μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς Θεοδώρας τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ Βάρδα δύο τινὰ ἐπραξε λόγου ἕξια, ἀντίστη εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥώμης, καὶ ἐτελειοποίησε τὴν ἐν Μαγναύρᾳ σχολὴν. Ὁ Βάρδας ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἷους ἀπαντῶμεν πολλοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἵτινες συνδυάζουσι πολλὴν περὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὸν βίον ἀκολασίαν μετὰ θερμοῦ πρὸς τὰ γράμματα ἔρωτος. Ὁφελγθεὶς δὲ ἀπὸ τῆς πνευματικῆς κινήσεως ἣν κατέλιπεν ὀπισθεν αὐτῆς ἡ μεταρρυθμίσεις, καὶ ἐπιμένων εἰς τὴν ἐκλαΐκευσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, τοῦλάχιστον τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, συνεπλήρωσε τὴν εἰς τὰ βασιλεία τῆς Μαγναύρας ἀνωτέραν σχολὴν ἐν ἣ ἐδιδάσκετο πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Τῆς σχολῆς ταύτης προϊστάτο ὁ περιφανὴς Λέων ὁ μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος, ὅστις διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, παρητήθη τῆς λειτουργίας ταύτης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, καὶ οὐδὲν ἕτερον παθὼν διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐνοίαν τοῦ Βάρδα, εἰ καὶ συγγενῆς στενοῦς τοῦ πρώην πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικῶ. προεχειρίσθη διευθυντῆς τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου ἐκπαιδευτηρίου, διδάσκων ἰδίως τὰ φιλοσοφικὰ καὶ μαθηματικὰ. Καθηγητὴς τῆς γεωμετρίας διωρίσθη ὁ μαθητὴς τοῦ Λέοντος Θεόδωρος, τὴν ἀστρονομίαν ἐδίδασκεν ὁ Θεοδόχιος, τὴν δὲ ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὁ Κομητᾶς. Οἱ καθηγηταὶ ἐπληρῶνοντο ἀδρῶς ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου, λαμβάνοντες καὶ ἄλλας παρὰ τῆς κυβερνήσεως εὐεργεσίας. Πολυάριθμοι δὲ φοιτηταὶ ἤκροῶντο δωρεὰν τῶν παραδόσεων τούτων, καὶ οἱ ἐπιμελέστεροι καὶ εὐφρέστεροι τῶν μαθητῶν πολυειδῶς ἐνεθαρρύνοντο ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ὅστις καὶ κύτοπροσώπως πολλάκις προσήρχετο εἰς τὴν σχολὴν ἵνα ἐπιβλέπῃ διδασκάλους καὶ διδασκομένους. Μέχρι τίνος ὁ Φώτιος μετέσχευ ἀμέσως

ἢ ἐμμέσως τῆς διδασκαλίας ταύτης, εἶναι ἄδηλον· ἀλλὰ μεταξὺ τῶν σωζομένων αὐτοῦ ἐπιστολῶν, ὑπάρχουσί τινες, οἷον αἱ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Λέοντα καὶ Γαλάτωνα, καὶ τὸν φιλόσοφον Νικηφόρον, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἐν τῷ μέσῳ προκίλων πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν περισπασμῶν, ἐξηκολούθει ἐπιμελούμενος τὰ γράμματα, διότι βλέπομεν αὐτὸν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ἐξετάζοντα, ἐπαινοῦντα, ἐλέγχοντα καὶ διορθοῦντα συγγραφεὺς ὑποβληθείσας εἰς αὐτὸν, ἐμψυχοῦντα δὲ διὰ συμβουλῶν καὶ βιβλίων τοὺς ζηλωτὰς τῆς παιδείας ἄνδρας. Μάλιστα δὲ περίεργος εἶναι ἡ πρὸς τὸν φιλόσοφον Λέοντα ἐπιστολή, ἐξ ἧς συνάγεται ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρως ἐξετάσεως δὲν ἐδίσταζε τότε νὰ ἐπιλαμβάνεται καὶ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς ἱερᾶς γραφῆς, καὶ ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἠξίου ἀπολύτως νὰ κωλύσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ κειμένου τούτου, ἀλλ' ἐπεχείρησεν ἀπλῶς νὰ ἀναιρέσῃ τὰν τοῦ φιλοσόφου Λέοντος ἐπίκρισιν. Τοιοῦτοτρόπως καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐπεπόλαζεν εἰσέτι τοῦλάχιστον κατὰ θεωρίαν τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἔμελλε νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ ἁνα τολῇ, ἐννοοῦμεν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἥτοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης.

Κατὰ τὰ λοιπὰ, τὰ πράγματα διέκειντο οἰκτρῶς ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Βάρδα. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ περὶ τὸν Καρθέαν παυλιανῖται ὑποστηρίζομενοι ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐλεηλάτουν ἀτιμωρητὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ Βάρδας ἐπεχείρησε πολλάκις νὰ περιστείλῃ τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας, στρατεύσας καὶ αὐτὸς τῷ 859 μετὰ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ, ἀλλὰ τὰ βασιλικά στρατεύματα ἀείποτε ἠττῶντο. Μόλις δὲ ἐν ἔτει 862 ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βάρδα Πετρωνᾶς ἐπέτυχε νὰ κατατροπώσῃ τοὺς παυλιανῖτας καὶ τοὺς Ἀράβας εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ ἐμίρης τῆς Μελιτινῆς καὶ αὐτὸς ὁ Καρθέας, ὡς φαίνεται. Ἀλλὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο δὲν κατέπαυσε τὸν ὀλέθριον ἐκεῖνον πόλεμον, ὃν προεκάλεσεν ἡ θρησκομανία τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς περαιοτέρως περιπετείας θέλομεν ἀναφέρει ἐν τῷ ἐπομένῳ βιβλίῳ. Τσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ ἐκλυσίς εἰς ἣν περιήγαγε τὸ κράτος ἡ μερὶς αὕτη μετὰ τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὥστε τῷ 865 οἱ Ῥῶσοι, κατελθόντες ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μετὰ τινῶν πλοιαρίων, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν Βόσπορον, οὐ μόνον ἠδυνήθησαν ἀκωλύτως νὰ διαπράξωσι δεινὴν λεηλασίαν καὶ δῆωσιν ὅλων αὐτοῦ τῶν παραλίων, καὶ τῶν

παρακειμένων νησιδίων, ἀλλὰ ἐτόλμησαν νὰ πολιορκήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Σημειωτέον ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ πλοῖα τῶν Ῥώσων δὲν ὑπερέβαινον τὰ 200· καὶ ὅτι ὁ Νικήτας ὀνομάζει αὐτὰ *τροχακτήρια* ἐν τῇ περὶ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ἀφηγήσει του, ἐν ἣ κατὰ πρῶτον, ὅσον ἠξέυρομεν, ἀπαντῶμεν τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τῷ ἀκτοπλοϊκῷ ἡμῶν ναυτικῷ, ὄνομα τῶν μικρῶν ἐκείνων πλοιαρίων. Ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, ὅστις εἶχεν ἐπιχειρήσει τότε νέαν τινὰ κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείαν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀπομακρυνθῆ τῆς βασιλευούσης, ἔσπευσεν ἄμα μαθὼν τὴν ἐπιδρομὴν, νὰ ἐπιστρέψῃ, καὶ μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ διαπεράσῃ, ἀπὸ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας εἰς τὸ Βυζάντιον. Εἰσελθὼν δὲ ἐν αὐτῷ δὲν ἐσκέφθη πῶς νὰ καταστρέψῃ τὴν εὐάριθμον τῶν πολεμίων δύναμιν, ἀλλ' ἐνῶ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ πόλιν ἧτις πρὸ τεσσαράκοντα ἔτι ἐνιαυτῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πάπου ἀντετάχθη κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν εἰς ἐχθροὺς φοβερωτάτους, καὶ ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὄπλον τοῦ ὑποίου ἰδέαν δὲν εἶχε κανὲν ἄλλο ἔθνος, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὸ ἔθνος τῶν Ῥώσων, τὸ ὄπλον τοῦ ὑγροῦ πυρός, αὐτὸς «σὺν τῷ πατριάρχῃ Φωτίῳ εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναὸν τῆς τοῦ θεοῦ μητρὸς παρεγένοντο, κάκει τὸ θεῖον ἐξιλεοῦντο, καὶ ἐξευμενίζοντο. Εἶτα μεθ' ὑμνωδίας τὸ ἅγιον τῆς θεοτόκου ἐξαγαγόντες ὠμοφόριον τῇ θαλάσῃ ἄκρως προσέβαψαν, καὶ νηνεμίας οὕτης, εὐθύς ἀνέμων ἐπιφοραὶ, καὶ τῆς θαλάσσης ἠρεμούσης, κυμάτων ἐπαναστάσεις ἀλλεπάλληλοι ἐγένοντο, καὶ τὰ τῶν ἀθέων Ῥῶς πλοῖα κατεάγησαν, ὀλίγων ἐκπεφευγόντων τὸν κίνδυνον.» Εἶπομεν πολλάκις ὅτι ἡ πρὸς τὸ θεῖον πεποιθήσις εἶναι ἐν τῶν ἰσχυροτέρων παντός ἔθνους ἠθικῶν ἐλατηρίων· ἀλλ' ὅταν ἡ πεποιθήσις αὕτη καταντήσῃ εἰς τὴν ὑπερβολὴν τοῦ νὰ ἀποκλείῃ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, καὶ νὰ λησμονῇ τὸ ἀρχαῖον πάτριον ἡμῶν παράγγελμα «σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει,» τὸ θεῖον ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ εἰμπορεῖ νὰ σώσῃ ἅπαξ ἢ δις τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐγκαταλιμπάνει αὐτὸ εἰς τὴν τύχην του· διότι τὸ θεῖον τιμωρεῖ, δὲν βραθεύει τὴν ἀδράνειαν καὶ τὴν ἀφροσύνην. Ἴνα δὲ φέρωμεν νέας ἀποδείξεις μέχρι τίνος βαθμοῦ προέβη ἡ ἀφροσύνη τοῦ Μιχαήλ Γ' προσθέτομεν εἰς ὅσα διὰ μακρῶν ἄλλοτε ἱστορήσαμεν, ὅτι κατεσπαταλήσε τὰ 150 ἑκατομμύρια δραχμῶν ὅσα εἶχε παραδώσει αὐτῷ ἡ Θεοδώρα, καὶ ὅτι εἰς τοσοῦτον προέβη ἡ εἰς τὰς ἱπποδρομικὰς ἠνιοχίας μανία του, ὥστε ἵνα μὴ, εὐρισκομένου αὐτοῦ ἐν τοιοῦτῳ ἀγῶνι, ἀγγελία περὶ

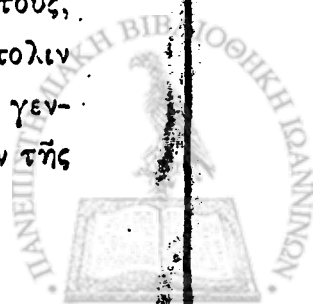

ἐπιδρομῆς Ἀράβων ἐπελθοῦσα διὰ τοῦ τηλεγράφου, περὶ οὗ ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου ὠμιλήσαμεν, ἀποτρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν θεατῶν ἀπὸ τῶν ἐλσεινῶν ἐκείνων αὐτοῦ κατορθωμάτων, διέταξε νὰ καταργηθῇ ὁ τηλεγράφος οὗτος.

Ἄλλ' ὅτε Βάρδας καὶ τὸ ἀλλόκοτον δημιουργήμα τῆς κηδεμονίας αὐτοῦ ἐμελλον ἐπὶ τέλος νὰ λάβωσιν ἀλληλοδιαδόχως τὰ ἐπιχειρήματα τῆς κακίας των. Ὁ Βάρδας ἀπὸ μὲν τοῦ 856 ὡς κουρπαλάτης, ἀπὸ δὲ τοῦ 858 ὡς καῖσαρ, διεξῆγεν ἀπολύτως τὴν ὅλην τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν, καὶ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐλπίζῃ ὅτι ἡ βασιλεία αὐτῆ θέλει περιέλθει εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ· διότι ὁ Μιχαὴλ Γ' ἐκ μὲν τοῦ μετὰ τῆς Εὐδοκίας τῆς Δεκαπολιτίσσης γάμου δὲν εἶχε γεννήσει τέκνον, ἐνεκα δὲ τοῦ ἀσώτου βίου τὸν ὁποῖον διῆγε, δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ ζήσῃ πολὺ. Ἐν τούτοις ὁμοίως ὁ καῖσαρ, διὰ τὸν δεσποτικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἐκτῆσατο πολλοὺς ἐχθροὺς, καὶ τῷ 865 ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, ὃν ὑπελάμβανεν ὡς ἐπικινδυνότερον τῶν ἄλλων, τοῦ παρακοιμώμενου (ἀρχιεραλαμηπόλου) Δαμιανοῦ, καὶ ὠφελήθεις ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Δαμιανὸς παρέβη εἰς ἐπίσημόν τινα περίστασιν τὴν ὀφειλομένην πρὸς αὐτὸν εὐλάβειαν, κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ ἀποπέμψῃ τὸν παρακοιμώμενον. Ἄλλ' ἐνῶ ἤλπιζε νὰ διορίσῃ ἀντ' αὐτοῦ ἓνα τῶν ἰδίων φίλων, αἴφνης εἶδε προχειριζόμενον εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν συνεχῆ τοῦ κατέχοντος σχέσιν πρὸς τὸν βασιλέα, εἶχε πολλὴν τὴν ἀξίαν, τὸν πρωτοστράτορα ἦτοι κόμητα τοῦ ἱπποστασίου Βασιλείου, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον Μικεδόνα, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα ἀναφέρεται τότε κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Βραδύτερον, ὅτε ὁ Βασίλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δυναστείας, ἀνεπλάσθη αὐτῷ γενεαλογία ἀξιόσασα ὅτι κατήγετο ἀπὸ τῶν Ἀρσακιδῶν τῆς Ἀσίας· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐγεννήθη περὶ Ἀδριανούπολιν τῷ 812. Ὅτε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Κροῦμμος, κυριεύσας τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀπήγαγεν εἰς Βουλγαρίαν μυρίους περίπου αἰχμαλώτους, μεταξύ τῶν αἰχμαλώτων τούτων ἦσαν καὶ οἱ γονεῖς τοῦ Βασιλείου μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἐπὶ Θεοφίλου βασιλέως, τῷ 837, καταρωθῆθη ἡ ἐπιστροφή τῶν αἰχμαλώτων τούτων ἐντὸς τοῦ κράτους, ὁ δὲ Βασίλειος, εἰκοσιπενταετῆς ἤδη ὢν, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ἐκεῖ, ἐπειδὴ ἦτο ῥωμαλέος τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχὴν, εἰςῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐνὸς τῶν μεγιστάνων τῆς

αὐλῆς ὀνόματι Θεοφιλίτση, ὡς ἱπποκόμος αὐτοῦ· καὶ ἀπελθόντος μετὰ
 τινα χρόνον τοῦ Θεοφιλίτση εἰς ἕκτακτόν τινα ἀποστολὴν ἐν Πάτραις,
 ὁ Βασίλειος παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ὅπου ἐγνώ-
 ρισε καὶ προσωκείωθη εὐγενῆ τινα καὶ πλουσιωτάτην γυναῖκα, χήραν
 μὲν ἤδη οὖσαν, καλουμένην δὲ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνδρὸς Δανη-
 λίδα. Ἡ Δανηλῆς προίστατο τῆς περιφανοῦς πελοποννησιακῆς οἰκο-
 γενείας, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προομίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου
 (σελ. 361), καὶ ἐπεμφε βραδύτερον πρὸς τὸν Βασίλειον, αὐτοκράτορα
 γενόμενον, δῶρα μαρτυροῦντα τὴν τε μεγάλην αὐτῆς περιουσίαν καὶ
 τὴν ἐξαιρετικὴν βιομηχανίαν τὴν τότε ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἀκμά-
 ζουσαν. Διότι παρεκτός πεντακοσίων μὲν δούλων, ἐν οἷς ἦσαν ἕκαστον
 κάλλιστοι εὐνοῦχοι, ἕκατόν δὲ ἐπιτηδείων εἰς τὸ κέντημα καὶ τὸν χρω-
 ματισμὸν τῶν ὑφασμάτων γυναικῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο εἰς τὴν γλῶσ-
 σαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου γυναῖκες σκιάστριαι, καὶ πλείστων χρυσῶν
 καὶ ἀργυρῶν σκευῶν, ἡ κυρία αὕτη ἐπεμφεν εἰς τὸν βασιλέα 100 ποι-
 κίλως κεκοσμημένα πορφυρᾶ ἱμάτια (Σιδόνια ἔργα παμποίκιλα), 300
 λινᾶ ὑφάσματα διαφόρων εἰδῶν, 100 μεταξωτὰ, «ὑπὲρ τὰ τοῦ ἀ-
 ραχνίου νήματα εἰς λεπτότητα.» τάπητα παριστῶντα οὐρανὸν ταῶ, καὶ
 ἔχοντα ἕκτασιν ἰκανὴν νὰ καλύψῃ τὸ ἔδαφος μιᾶς τῶν ἐν Κωνσταν-
 τινουπόλει ἐκκλησιῶν, καὶ πλείστα ἄλλα τοιαῦτα ἔργα τῆς πελοπον-
 νησιακῆς βιομηχανίας. Ἀλλὰ ταῦτα βραδύτερον. Τότε δὲ ὁ Βασίλειος
 ἐπιστρέψας εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ διαφημισθεὶς ἐπὶ ῥώμῃ καὶ δέ-
 ξιότητι, μετέβη ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Θεοφιλίτση εἰς τὴν ὑπηρεσίαν
 τοῦ βασιλέως, ὅστις ἠνύθει ἰδιαζόντως πάντα ἔμπειρον περὶ τὴν ἐπι-
 μέλειαν τῶν ἵππων ἀνθρώπων. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ὁ Βασίλειος
 προήχθη ταχέως εἰς τὰ ἀνώτερα αὐλικὰ ἀξιώματα, καὶ ἐπὶ τέλους
 προετιμήθη παντός ἄλλου ὡς διάδοχος τοῦ Δαμιανοῦ. Ὁ Βάρδας ἐ-
 νόησε τὸ λάθος τὸ ὑποῖον ἔκαμε, συντελέσας διὰ τῆς τοῦ πρώην πα-
 ρακοιμωμένου καταστροφῆς εἰς τὴν νέαν τοῦ Βασιλείου προαγωγὴν,
 καὶ ἐλέγχων τοὺς προτρέψαντας αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Δαμιανοῦ καθαίρε-
 σιν, προσέθετεν, ὡς βεβαιοῦσιν, «οἷς ἐγὼ παρὰ τὸ δέον πεισθεὶς, καὶ
 ἐξεώσας ἀλώπεκα, λέοντα ἀντεισήγαγον, ἵνα πάντας ἡμᾶς λαφύξῃ
 καὶ καταβρώξῃται.» Ἄν τῷ ὄντι ὁ Βάρδας εἶπε τοιοῦτό τι, καλῶς
 προεμάντευσε τὸ μέλλον, ἔπρεπε ὅμως νὰ προσθέσῃ ὅτι ὁ νέος παρα-
 κοιμώμενος ἦτο λέων ἄμα καὶ ἀλώπηξ· διότι δὲν διέπρεπε μόνον ἐπὶ
 σώματι ἀθλητικῷ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πανουργίᾳ παραδόξῳ, ἔτοιμος ὢν ὄχι

μόνον νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς πάντα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον ἀποβαλὼν πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν, ὥστε, ἵνα φωνῇ ἀρεστός τῷ βασιλεῖ, ἀπέπεμψε τὴν ἰδίαν σύζυγον Μαρίαν καὶ ἔλαβεν εἰς δεύτερον γάμον τῷ 865 τὴν περὶφημον ἑταίραν τοῦ Μιχαήλ Γ', Εὐδοκίαν τὴν Ἰγγερίνην, ἐπιτρέπων αὐτῇ νὰ ἐξακολουθῇ τὰς πρὸς τὸν βασιλέα ἀθέσμους σχέσεις της. Ἐντεῦθεν ἐκρατύνθη ἡ πρὸς αὐτὸν εὐνοια τοῦ Μιχαήλ, δεινὴ δὲ καὶ ὑπόκωφος πάλιν ἤρχισε μεταξύ τοῦ καίσαρος καὶ τοῦ παρακοιμώμενου. Ἐκάτερος ἠσθάνθη, ὅτι ἔπρεπεν ἢ νὰ καταβάλλῃ τὸν ἀντίπαλον, ἢ νὰ καταβληθῇ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ Βασίλειος ἐδείξεν ὄλην τὴν ἐντέλειαν τῆς σαταυικῆς δεξιότητός του, κατορθώσας νὰ μεταχειρισθῇ ὡς ὄργανον τῆς ἐπιβουλῆς αὐτὸν τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν τοῦ Βάρδα Συμβάτιον. Ὁ Συμβάτιος ἦτο λογοθέτης τοῦ δρόμου, ὁ δὲ Βασίλειος τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι εἶχε προτρέψει τὸν Μιχαήλ νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὸ ὕπατον τοῦ καίσαρος ἀξίωμα, ἀλλ' ὅτι ὁ Βάρδας διεκώλυσε τὸ πρᾶγμα. Ἐντεῦθεν ὁ Συμβάτιος ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ πενθεροῦ καὶ περιπεσὼν ὄλωσ ἐἰς τὰς παγίδας τοῦ Βασιλείου, ἐπορεύθη μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ παρέστησεν ὅτι ὁ Βάρδας ἐτοιμάζεται νὰ τὸν δολοφονήσῃ, μυρίας ὄσας ἀναπλάσας λεπτομερείας περὶ τῆς παρασκευασθείσης δῆθεν ἐπὶ τούτῳ συνωμοσίας. Ὁ Μιχαήλ δὲν ἠδύνατο νὰ δυσπιστήσῃ ἀκούων τοιαύτην κατηγορίαν ἀπὸ τοῦ στόματος στενοτάτου συγγενοῦς τοῦ καίσαρος, καὶ ἀπεφάσισε τὸν θάνατον τούτου. Μὴ τολμῶν δὲ νὰ πράξῃ τὸν φόνον ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ὁ Βάρδας ἦτο ἐτι παντοδύναμος, ἀνήγγειλε, κατὰ συμβουλήν τοῦ Βασιλείου, ὅτι θέλει στρατεύσει κατὰ τῶν ἐν Κρήτῃ μαμαεθανῶν, καὶ ἐν μηνὶ ἀπριλίῳ 866 ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, συνεπαγόμενος τὸν τε Βασίλειον καὶ τὸν Βάρδαν. Πολλοὶ τῶν φίλων τοῦ Βάρδα, ἐν οἷς ὁ φιλόσοφος Λέων, καὶ αὐτὴ ἡ ἀδελφὴ του Θεοδώρα, ἧτις καίτοι ἀμέσως μὴ μετέχουσα τῶν πραγμάτων παρηκολούθει τὰς διαφόρους αὐτῶν περιπετείας, προέτρεψαν τὸν καίσαρα νὰ μὴ συνοδεύσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην. Ἄλλ' αὐτὸς ἐνδοιάσας ἐπὶ μικρὸν ἀπῆλθε τελευταῖον, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι δὲν φοβεῖται τίποτε. Τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας ἀνέλαβον ἐξ ἀνθρωποι, ἐν οἷς παρεκτός τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μαριανοῦ, ἦτο καὶ ὁ ἄθλιος τοῦ καίσαρος γαμβρὸς Συμβάτιος, ὅστις ἐμελλε μάλιστα νὰ δώσῃ τὸ πρῶτον τοῦ ἀνθεσιουργήματος σύνθημα, ποιῶν τὸ

σημείον τοῦ στυχοῦ, διότι οἱ κατάπτυστοι αὐτοὶ ἄνθρωποι, οἱ ἄλλως ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ τοῦ Βάρδα ἀνατραφέντες, δὲν ἠσχύοντο νὰ μεταχειρίζωνται τὰ ιερώτερα τῆς πίστεως σύμβολα πρὸς κορεσμόν παθῶν ἀγενεστάτων. Οἱ μᾶλλον ἀφωσιωμένοι πρὸς τὸν Βάρδαν ἀξιωματικοὶ ἀπεμακρύνθησαν τοῦ στρατοπέδου ἐπὶ διαφόροις προσάσει, καὶ τότε τὴν πρωίαν τῆς 21 ἀπριλίου 866, προσελθόντος τοῦ καίσαρος ἐν μεγάλῃ στολῇ εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ βασιλέως, ἵνα ἀναγγεῖλῃ αὐτῷ ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ ἐπιβιβασθῇ ὁ στρατὸς εἰς τὴν Κρήτην, δίδει ὁ Συμβατικός τὸ συμπεφωνημένον σύνθημα, ἐν τῷ ἅμα δὲ ὁ Βασίλειος πρῶτος καταφέρει ἐπὶ τοῦ θύματος πληγὴν βαρεῖαν, μεθ' ἧς οἱ λοιποὶ συνωμόται συνεπλήρωσαν τὴν σφαγὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τοῦ βασιλέως.

Ἡ κατάπληξις καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ στρατοῦ, παρὰ τῷ ὁποίῳ ὁ Βάρδας, ὁ ἐπὶ ποσοῦτον χρόνον ἐνασχόησας τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, εἶχε πολλοὺς φίλους, περιεσπάρθη διὰ τῆς καταγγελίας ποικίλων τοῦ πρώτου καίσαρος κακουργημάτων, καὶ προσέτι διὰ δωρεῶν τινῶν καὶ τιμωριῶν. Ἐννοεῖται ὅτι λόγος πλεονεξίας καὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὴν Κρήτην στρατείας δὲν ἐγένετο· στρατὸς καὶ βασιλεὺς ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἐκεῖ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Συμβατικός ἔμαθεν ὅτι δὲν πρόκειται αὐτὸς, ἀλλ' ἕτερος νὰ κληρονομήσῃ τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα. Πρῶτον ὁ Μιχαὴλ υἱοθέτησε τὸν Βασίλειον, καὶ τοὶ πολὺ πρεσβύτερον ὄντα, καὶ προεχειρίσατο αὐτὸν μάγιστρον. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, τὴν παραμονὴν τῆς Πεντηκοστῆς, ἠτίς συνέπεσε τὸ ἔτος ἐκεῖνο τῇ 26 μαΐου, ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πατριάρχην Φώτιον ὅτι ἀπεφάσισε νὰ παραλάβῃ συμβασιλεὺς τὸν Βασίλειον, καὶ ὅτι ἡ στέψις αὐτοῦ θέλει τελεσθῆ τὴν ἐπιούσαν κυριακὴν. Τὴν πρωίαν ἐν τούτοις τῆς ἡμέρας ταύτης πρὶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πανηγύρεως, ἐγένετο ἐν τοῖς βασιλείοις προπαρασκευαστικὴ τις ταύτης τελετῆ, ἠτίς, ἐὰν ἀληθεύῃ, μαρτυρεῖ μέχρι τίνος ἔφθασεν ἡ παραφροσύνη τοῦ Μιχαήλ Γ' καὶ μέχρι τίνος ὁ Βασίλειος ἦτο πρόθυμος νὰ ὑποκύβῃ εἰς πάντα ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του. Διότι λέγεται ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐγκλείσας τὸν Βασίλειον εἰς ἓνα τῶν κοιτώνων, διέταξε νὰ τὸν γυμνώσῃ, καὶ ἐμαστίγωσεν αὐτὸν ἰδίαις χερσὶν ἐπενεγκῶν τριάκοντα πληγὰς, ἵνα διασώσῃ, κατὰ τὸν διηγούμενον ταῦτα Γενέσιον, ἀπαράγραφτον τὴν μνήμην τῆς πρὸς αὐτὸν φιλοστόργου προθέσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐγένοντο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς τὴν

στέψιν παρασκευαί, οἱ δὲ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον τὰ διατρέχοντα, ἠπόρησαν ἰδόντες πικρατεθειμένους δύο θρόνους. ἐνῶ ἤξευρον ὑπάρχοντα ἓνα μόνον βασιλέα. Τῇ ὠρισμένῃ ᾠρᾷ ἐνεφανίσθη ὁ βασιλεὺς ἐν πανηγυρικῇ παρατάξει, ὁ δὲ Βασιλείος εἶπετο φέων στολὴν ἀπλοῦ παρακοιμωμένου. Ὁ βασιλεὺς προχωρήσας μέχρι τῶν βασιλικῶν πυλῶν, δὲν ἀπέθετο κατὰ τὸ ἔθος τὸ στέμμα, ἀλλ' εἰσῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῶν ἀγίων θυρῶν, καὶ ἀνέβη οὕτως ἐστεμμένος τρεῖς βαθμοὺς τοῦ ἄμβωνος. Κατωτέρω τοῦ βασιλέως ἵστατο ὁ Βασιλείος, ὁ γραμματεὺς Λέων ὁ Καστωρ, κρατῶν τόμον εἰς χεῖρας, ὁ αὐλάρχης (πραιπόσιτος) καὶ οἱ δῆμαρχοι μετὰ τῶν δήμων. Τότε ὁ γραμματεὺς Λέων ἀνέγνωσε διακήρυξιν τοῦ βασιλέως διαλαμβάνουσαν, ὅτι ὁ καῖσαρ Βάρδας ἐβουλεύθη, νὰ δολοφονήσῃ αὐτόν, καὶ τοῦτου ἕνεκεν ἐξήγαγε τῆς πόλεως, καὶ ὅτι ἂν ἡ ἐπιβουλὴ δὲν κατεμηνύετο ὑπὸ Συμβατίου καὶ Βασιλείου, ὁ βασιλεὺς δὲν ἤβηλεν εἶναι ἐν τοῖς ζώσιν. Ὅθεν, προσεπέφερον ἡ βασιλικὴ προκήρυξις, ἐκεῖνος μὲν ἔλαβε τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν, ἐγὼ δὲ θέλω «Βασιλείον παρακοιμωμένον ὡς πιστὸν ὄντα καὶ φυλάττοντα τὴν ἐμὴν βασιλείαν, καὶ τοῦ ἐχθροῦ ἐλευθερώσαντά με, καὶ πόθον πολὺν πρὸς με ἔχοντα, εἶναι φύλακα τῆς ἐμῆς βασιλείας καὶ προνοητὴν, καὶ ὑπὸ πάντων εὐφημεῖσθαι ὡς βασιλέα.» Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Βασιλείος ἐπληροῦτο θαυμάσιον· ὁ δὲ βασιλεὺς, ἄρας ἐκ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ στέμμα, παρέδωκεν εἰς τὸν πατριάρχην Φώτιον, ὅστις εἰσαγαγὼν ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ ἐποίησεν ἐπ' αὐτῷ εὐχὴν. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἀνώτεροι τῆς αὐλῆς ἀξιωματικοὶ περιέβαλον τὸν Βασιλείον τὴν αὐτοκρατορικὴν στολὴν, ὁ δὲ, ἐπιθεὶς τὴν γλαμύδα, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως. Τότε ἐπέστρεψεν ὁ πατριάρχης ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἀπέδωκε τῷ βασιλεῖ τὸ στέμμα, ὅστις, κατακλιθέντων τῶν σκήπτρων κατὰ τὸ ἔθος, ἔστεψε τὸν Βασιλείον, καὶ εὐφήμησαν πάντες «Μιχαὴλ καὶ Βασιλείου πολλὰ τὰ ἔτη.»

Ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν ὅτι ἡ διαγωγή τοῦ Φωτίου καθ' ὅλας τὰς οἰκτράς ταύτας περιπετείας, ὑπῆρξεν ὅλως ἀναξία τοιοῦτου ἀνδρός. Ὁ Βάρδας ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ αἰσχιστος τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὅμως ὁ Βάρδας διετέλεσε φίλος αὐτοῦ καὶ συνεργὸς εἰς πολλὰ καὶ προστάτης ἐν παντί. Ἡ δολοφονία αὐτοῦ ὑπῆρξε πράξις ἀποτρόπαιος, καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν, καὶ οἱ

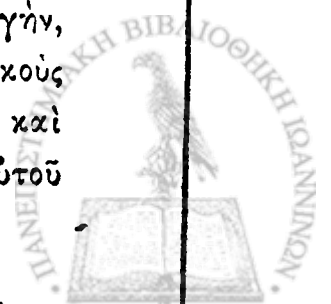

ἄνθρωποι δι' ὧν αὕτη διεπράχθη ἦσαν ἄξια βεβαίως νὰ ἐμπνεύσωσι φρίκην. Ἐν τούτοις ὁ Φώτιος, μαθὼν τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου, δικαιολογεῖ τὴν πράξιν ἐν μιᾷ τῶν δύο σωζομένων πρὸς τὸν Μιχαὴλ ἐπιστολῶν του, μόλις τολμῶν νὰ ὑποδείξῃ ἐλάχιστόν τινα περὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ ἀνδρὸς δισταγμόν· αἰὼν δὴ τι διὰ τῶν γραμμῶν (ὡς εἶθε μὴ ὄφελον) κατεμάχομεν καὶ περὶ τὸν ταπεινὸν ἄνθρωπον ἐκείνον (οὐκ οἶδα γὰρ ὅπως ἐτέρως εἶπω, τῆς ἀνθρωπίνης μνησκόμενος ἀθλιότητος) πῶς ὑπὸ τῆς ὑμῶν φιλοδώρου δεξιᾶς εἰς αὐτὰ που τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἀνυψώθεις, καὶ τὴν βασιλείον, εἰ καὶ μὴ τὴν κλησιν, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν συμμερισάμενος, οὐκ ἤνεγκεν, ὡς φασι, τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, οὐδ' ἔστερξεν οἷς ἠζιώται, οὐδ' ἠύχαρίστησεν, οἷς ἀπήλαυσεν ἄλλ' ὑπερόριον τὸν πῶς κινῶν, καὶ χεῖρας ὕβρεως κατὰ τῆς εὐεργετιδὸς ἀνατεινόμενος κεφαλῆς, αὐτό τε τὸ ζῆν καὶ τὰς ὑπερηφάνους ἐλπίδας, καὶ τὰ μάταια φυσήματα οἰκτρῶς, οἴμοι, καὶ ἐλεεινῶς ὄχετο λιπῶν.» Καὶ ἔπειτα ὁ Φώτιος περὶ οὐδενὸς ἄλλου σκεπτόμενος εἰμὴ πῶς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαλύσῃ πᾶσαν τοῦ βασιλέως ὑπόνοιαν, ἐνεκα τῆς ἀρχαίας πρὸς τὸν Βάρδαν φιλίας, ἐτραχηλίζεται εἰς τὴν ἀηδεστέραν πρὸς τὸ τέρας ἐκαίνο τῆς φύσεως κολακείαν. «Αὐτὸς δέ, ὦ βασιλέων καλλώπισμα, καὶ τῆς πατρίδος ἀνύψωμα, καὶ τῆς πολιτείας ὀχύρωμα, καὶ πάντων, οἷς τὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπικέκληται ὄνομα, πολυάρεστον σεμνολόγημα, ἦκε πρὸς ἡμᾶς τὴν ταχίστην, ἀπόδος τοῖς ποθοῦσι τὸ ποθούμενον· ῥῦσαι πρῶτον τῆς αἰχμαλωσίας ἡμᾶς, ἣν ὑπέστημεν, σοῦ στερηθέντες,» καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐπιφέρων, τὰ ὁποῖα συμπληρῶν ἐν τῇ ἐτέρᾳ ἐπιστολῇ λέγει· «ἀπῆλθες ἀφ' ἡμῶν. καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἑαυτῶν· καὶ ζῶμεν οὐ ζῶντες, καὶ κινούμεθα οὐ κινούμενοι. Ἄλλὰ πῶς γράφω θανῶν, καὶ σιγῶν λόγος γίνομαι; Ἐν εἰπῶν σιωπήσομαι· τάχυνον, ὦ βασιλέων, ἐμοὶ καὶ τέκνων ἐγκαλλώπισμα, ἣ τὴν Κρήτην αἰχμάλωτον ἄγων, ἣ τοὺς βυζαντίους (τῆς σῆς γὰρ δυστυχουσιν ὄψεως τὴν αἰχμαλωσίαν) τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερῶν.» Ὁμολογητέον ὅτι ὅσαιδῆποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας ὁ Φώτιος προσήνεγκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτῷ κατὰ τῆς δυτικῆς ἐπεμβάσεως, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν σπουδαίαν ἱστορίαν νὰ καλύψῃ ἢ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἔσχατον τοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἐξευτελισμὸν ἐνώπιον τοῦ παραβάτου ἐκείνου ὄλων τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. Ὅπόσον χρηστότεροι, ὅπόσον ἀξιώτεροι

τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν ὑπῆρξαν ἄλλοι τινὲς ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες δὲν εἶχον μὲν τὴν παιδείαν καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ Φωτίου, ἀλλ' εἶχον τὴν συναίσθησιν τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ θάρρος τοῦ νὰ λέγῳσιν αὐτὴν ἀπροκαλύπτως. "Ὅταν ὁ Μιχαήλ Γ' ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ συνέρρευσε τὸ πλῆθος ἵνα ἴδῃ αὐτὸν κατὰ τὸ εἰωθὸς, εἰς τις μοναχικὸν, ὡς λέγεται, περιβεβλημένος σχῆμα, στὰς ἐπὶ πέτρας ὑψηλῆς ἀνεφώνησε πρὸς αὐτόν· «καλὸν ταξείδιον ἐποίησας, ὦ βασιλεῦ, τὸν ἴδιον συγγενῆ καὶ τὸ πατρῷον αἷμα ἀνελών· οὐαὶ σοι οὐαὶ σοι, ὅτι ταῦτα ἐποίησας.» Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς καὶ ὁ Βασίλειος ἠθέλησαν νὰ φονεύσωσι τὸν τολμητικόν, ἀλλ' ὁ λαὸς ἐπιδραμῶν διέσωσεν αὐτόν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο παράφρων. Πάλιν δὲ ὅτε ὁ Μιχαήλ κτίσας ἵπποστάσιον, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπερβάλλουσα πολυτέλεια ἦτο ἀξία νὰ κοσμήσῃ τὴν κατοικίαν βασιλέων μᾶλλον ἢ ἵππων, καὶ ἀπαντήσας πένητα μὲν τινὰ ἄνθρωπον ὀνόματι Πέτρον, λόγιον δὲ καὶ σκωπτικὸν ὄντα, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπεδείκνυε τὸ ἔργον, καὶ ἵνα προκαλέσῃ τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ εἶπεν ὅτι ἀείμνηστον κατέστησε τὸ ὄνομά του, ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ἀπεκρίθη· «Ἰουστινιανὸς ἔκτισε τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν κοσμήσας χρυσῶ καὶ ἀργύρῳ καὶ μαρμάρῳ πολυτίμοις, καὶ μνήμη αὐτοῦ νῦν οὐκ ἔστιν. Σὺ δὲ, βασιλεῦ, κοπροθέσιον ποιήσας καὶ ἀλόγων ἀνάπαυσιν, λέγεις μνημονεύεσθαι διὰ τοῦτο ; » Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ φιλαλήθης ἀνὴρ οὐδέποτε ἐγένετο πατριάρχης, καὶ ὅτι τυπτόμενος καὶ συρόμενος ἐξεβλήθη τοῦ ἵπποστασίου· ἀλλὰ σπεύσωμεν ἐπὶ τὴν καταστροφὴν τῆς τραγικῆς ταύτης κωμωδίας.

Ἡ δολοφονία τοῦ Βάρδα καὶ ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Βασιλείου ὡς καίσαρος καὶ αὐγούστου, δὲν ἔσωσαν τὸν Μιχαήλ Γ'. Ὁ μὲν Συμβάτιος, ὅστις ἀγανακτήσας διὰ τὴν ἀπάτην ἧς ἐγένετο θῦμα, ἐστασίασεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, κατετροπώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, καὶ συλληφθεὶς ἠκρωτηριάσθη οἰκτρῶς· ἀλλ' ἐν τῇ βασιλευούσῃ αὐτῇ ἐπῆλθε μεταβολὴ πραγμάτων, τῆς ὁποίας εὐκολον ἦτο νὰ προοιωνισθῇ τὸ τέλος. Ὁ Βασίλειος, ὅστις πρὶν ἢ στεφθῆ εἰς συμβασιλέα εἶχεν ὑποκύψει εἰς πᾶσαν φρενοπληξίαν τοῦ Μιχαήλ Γ', ἅμα ἐπιτυχῶν τοῦ σκοποῦ μετέβαλε τρόπον, ἀνέλαβε τὴν ἐπιμελῆ τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, προσήγγισε πρὸς τοὺς σπουδαιότερους πολιτικούς καὶ ἐκκλησιαστικούς ἀνδράς, ὅσοι ἀπεδοκίμαζον τὴν ἀθλίαν τοῦ βασιλέως διαγωγὴν, καὶ μετ' ἐπιδείξεώς τινος ἀπέφευγε τοῦ νὰ κοινωνῇ τῶν ἀκολάστων αὐτοῦ

εὐωχιῶν. Ἄφ' ἑτέρου δὲ ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον ἐπέμενεν εἰς τὴν μωρίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τινος χρόνου προσέθηκεν εἰς τὰ ἄλλα ἀναριθμητὰ ἐλαττώματα, τὴν ἀγριότητα, διατάσσων ἐνῶ ἐκραιπάλει κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν τὸν φόνον ἢ τὸν ἀκρωτηριασμὸν πολλῶν ἀνθρώπων. Ὁ Βασίλειος ἐνόμισε χρέος του νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς αὐτὸν ἔντονον συμβουλήν καὶ ἀπειλήν. «Μισοῦμεθα, γίνωσκε, δέσποτα, τὸν εἶπε, μισοῦμεθα παρά τε τῆς πόλεως πάσης καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ παρά τῶν ἀρχιερέων Θεοῦ ἐπάρατοι καθεστήκαμεν, καὶ πάντες ἡμᾶς διαβάλλουσι καὶ κακίζουσιν. Ὅτε δὲ καὶ τὸ ἐξ ἀνθρώπων εἰς οὐδὲν λογισώμεθα, δεδοικέναι καὶ τὴν ἀπὸ Θεοῦ ἀγανάκτησιν χρῆ, καὶ φοβεῖσθαι μὴ πειραθῆναι αὐτοῦ ὀργιζομένου καὶ χαλεπαίνοντος.» Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς εἰς ἀπάντησιν, λαβὼν Βασιλικῖνον τινὰ, ἄλλοτε ἐρέτην τοῦ βασιλικοῦ δρόμωνος, ἔπειτα δὲ διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν κολακείαν προαχθέντα εἰς τὸ τοῦ πατρικίου ἀξίωμα, ἀπεφάσισε νὰ ἀναγορεύσῃ καὶ αὐτὸν βασιλέα. Καί ποτε δειπνῶν μετὰ τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς Εὐδοκίας, διέταξε τὸν πριεστάμενον Βασιλικῖνον νὰ φορέσῃ τὰ ἐρυθρὰ αὐτοῦ πέδιλα. Τοῦ δὲ διττάσαντος καὶ ἀποβλέψαντος πρὸς τὸν Βασίλειον, ὁ Μιχαὴλ ὀργισθεὶς εἶπε πρὸς τοῦτον «τί νομίζεις ὅτι τὰ πέδιλα ταῦτα δὲν πρέπουσι κάλλιον αὐτῷ ἢ σοί; ἢ μήπως φαντάζεσαι ὅτι καθὼς ἐποίησά σε βασιλέα, δὲν ἔχω ἐξουσίαν νὰ ποιήσω καὶ ἄλλον;» Ἡ Εὐδοκία θορυβηθεῖσα, παρετήρησεν ὅτι τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα εἶναι μέγα, ὅτι καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀναξίως δι' αὐτοῦ ἐτιμήθημεν καὶ ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ καταφρονῆται.» Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ ἀπεκρίθη νὰ μὴ ταραττεται, διότι ἡ ἀπόφασίς του εἶναι νὰ ἀναδείξῃ καὶ ἐκεῖνον βασιλέα. Καὶ βεβαιοῦσιν ὅτι προσήγαγε τῷ ὄντι τὸν ἀνθρωπινὸν εἰς τὴν σύγκλητον ὡς συνάρχοντα, προσειπὼν νὰ ὁμολογήσωσιν, ἂν ὑπὸ τῆς φύσεως κάλλιστος καὶ διαπρεπέστατος διαπλασθεὶς, δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἄξιος τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος, πολὺ ἀξιώτερος τοῦ Βασιλείου, ὃν μεταμελεῖται ὅτι εἶχε τοσοῦτον προαγάγει. Ἡ ἀφροσύνη λοιπὸν τοῦ Μιχαὴλ εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον. Τὸ ζήτημα ἐτέθη σαφέστατα· ἢ αὐτὸς ἔπρεπε νὰ λείψῃ, ἢ ὁ Βασίλειος. Καὶ ὁ Βασίλειος προλαβὼν ἐδόλοφονησε τὸν Μιχαὴλ Γ' τῇ 23 Ἰουλίου 867, μοναρχήσας ἔκτοτε, καὶ ἀρχηγέτης γενόμενος νέας δυναστείας καὶ νέας πραγμάτων καταστάσεως.

Ἄλλὰ πρὶν ἢ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς νέας ταύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἐπιφέρωμεν ὀλίγας ἔτι τινὰς λέξεις περὶ

τῆς περιόδου ἀφ' ἧς ἀποχωρίζομεθα. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς 8 καὶ τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νεώτερος δυτικὸς πολιτισμὸς εἶναι πολὺ οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς ἢ ὅ,τι ἄχρι τοῦδε ἐπρεσβεύετο. Τῶντι ἄχρι τοῦδε οὐδεὶς ἠρνεῖτο ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ ἑλληνισμὸς ἔθετο τὰς βάσεις ὅλων τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, ὑφ' ὧν σήμερον διέπονται αἱ μᾶλλον εὐνομούμεναι πολιτεῖαι, καθιερώσας ἰδίως τὴν ἀρχὴν τῆς κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως, τὴν ἀρχὴν τῆς εὐθύνης τῶν ἀρχόντων, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότητος, τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογικῆς φορολογίας, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, τὴν ἀρχὴν τῆς δημοσιότητος τῶν δικαστικῶν συνεδριάσεων, τὴν ἀρχὴν τῶν ὁρκωτικῶν δικαστηρίων, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς ὑπερασπίσεως. Οὐδὲ ἠδύνατό τις νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι βραδύτερον ὁ ἑλληνισμὸς ἔθετο πάλιν τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν τῶν εἰσέτι διεπόντων ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη, διότι ἐκ τῶν σπλάγχων αὐτοῦ προήχθησαν τὰ εὐαγγέλια, αἱ πράξεις καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἄλλ' ἡ μεταρρύθμισις τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ παρεκτὸς τούτων, ὅτι παρ' ἡμῖν ὡσαύτως ἀνεκνήρυχθησαν καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐφηρμόσθησαν ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ, αἱ ἀστικάι, καὶ αἱ οἰκονομικαὶ ἀρχαί, τῶν ὁποίων τοὺς ὠριμάσαντας καὶ πολλαπλασιασθέντας καρπούς ἐμελλον νὰ δέψωσιν αἱ εὐτυχέστεραι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων γενεαὶ τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς· ἡ ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῶν πολλῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τύπων· ἡ ἀρχὴ τοῦ περιορισμοῦ τῶν πολλῶν προνομίων τοῦ κλήρου· ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρας ἐρμηνείας· ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκλαϊκεύσεως τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως· ἡ ἀρχὴ τῆς καταργήσεως τῆς δουλοπαροικίας· ἡ ἀρχὴ τῆς εὐαγγελικωτέρας ῥυθμίσεως τῆς οἰκογενείας.

Καὶ ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὀπόσων ἀγαλλιάσεων καὶ ὀπόσων θλίψεων σύναμα ἔμπλεως εἶναι ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία. Ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ τῆς ἀνθρωπότητος βίῳ, δὲν ὑπάρχει ἰδέα γόνιμος ἢ μὴ προαχθεῖσα ἐκ τοῦ ἔθνους τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἐν ταύτῳ ὅμως ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ἰδέαι, ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ἀρχαὶ αἵτινες προκύψασαι εἰς μέσον διὰ τῆς ἑλληνικῆς εὐφυΐας, κατέστησαν εὐτυχῆ τοσαῦτα ἄλλα ἔθνη, σπανίως καταρῥώθη νὰ γίνωσι πρᾶγμα παρ' ἡμῖν. Διατί ἄρά γε τοῦτο; Διατί δὲν ἠδυνήθημεν ποτὲ νὰ καταστήσωμεν ἐπὶ μακρὸν ὀπωροῦν χρόνον χρήσιμον καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν ἀνεξάν-

τλητον πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους περιουσίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἄχρι τοῦδε ὠφελήθη ὁλος ὁ ἄλλος πεπολιτισμένος κόσμος παρεκτός ἡμῶν; Μήπως διότι παρ' ἡμῖν ἡ διανοητικὴ δύναμις εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰσχυροτέρα τῆς ἠθικῆς; Μήπως διότι μὴ ἔχοντες τὴν συνείδησιν τῆς ἀνισότητος ταύτης, δὲν ἐνησχολήθημεν ποτὲ προσηκόντως νὰ φέρωμεν εἰς ἰσορροπίαν τὰς δύο ταύτας δυνάμεις; Λάβωμεν ἐκ τῶν πολλῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας ἡμῶν ἄνδρας δύο, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐκπροσωπεῖ μᾶλλον παντός ἄλλου τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν, ὁ δ' ἕτερος τὸν μεσαιωνικόν. Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Φώτιος ὑπερεμάχησαν ἀμφότεροι ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους· ἀμφότεροι ὑπῆρξαν ἀνθρώποι μεγαλοφυεῖς· οὐδέτερος εἶχε δυστυχῶς ἀποχρῶσαν τὴν ἠθικὴν ἐκείνην δύναμιν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτάτην τοῦ δημοσίου ἀνδρός ἀρετὴν. Καὶ οἱ μὲν κατ' ἰδίαν ἀνθρώποι, εἰ καὶ ἀπεστερημένοι αὐτῆς δύναται ἐνίοτε νὰ μεγαλουργήσωσι καὶ νὰ κλεισθῶσιν· ἀλλὰ τὰ ἔθνη τὰ παραδίδοντα τὴν τύχην αὐτῶν εἰς ἄνδρας μὴ ἔχοντας τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, δύναται ἄρα γε νὰ συντηρηθῶσι καὶ νὰ εὐδαιμονήσωσι; Ζήτημα καίριον διὰ τὸ ἐνεστῶς καὶ τὸ μέλλον ἡμῶν· ζήτημα τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ λυθῆ ὀρθῶς εἰμὴ ἐὰν ἀποφασίσωμεν ἐπὶ τέλους, μεγάλοι καὶ μικροί, ἄρχοντες καὶ λαός, νὰ μελετήσωμεν ἄνευ ἔθνικῶν προλήψεων τὴν πάτριον ἱστορίαν ἵνα διδαχθῶμεν ἐξ αὐτῆς οὐ μόνον τὰ προτερήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐλαττώματα ἡμῶν, τὰ ἀπαραιτήτου δεόμενα ἐπανορθώσεως.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Γ' ΤΟΜΟΥ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Γ' ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τετάρτου τόμου σελ. α'—κδ'

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Βαθμιαῖος ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Εἰσαγωγή.

σελ.		σελ.
	Κατάστασις τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐν	
	Εὐρώπῃ, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν	
	Ἀφρικῇ	1
	Ἠθικαὶ καὶ ὕλικαὶ τοῦ Ἑλληνι-	
	σμοῦ δυνάμεις	5
	Κυβέρνησις	10
	Κοινωνία. Οἰκειότης πρὸς τὸν	
	ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν	12
	Διάστασις πρὸς τὸν ἀρχαῖον	
	Ἑλληνισμὸν	17
	Περιπέτεια τοῦ τῶν Ἑλλήνων	
	ὀνόματος	19
	Ἡ προσφροτετέρα τοῦ κράτους	
	τούτου ἐπωνυμία	25
	—	
	ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'	
	Τὰ μέχρις Ἰουστινιανοῦ.	
	Λέων Β'. Ζήνων. Βασιλίσκος.	26
	Ἐγκύκλιος Βασιλίσκου. Ἐνω-	
	τικὸν τοῦ Ζήνωνος	29
	Πρώτη διάστασις τῶν ἐκκλη-	
	σιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταν-	
	τινουπόλεως	33
	Κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ Πά-	
	πα. Ἐκτίμησις αὐτῶν	37
	Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βα-	
	σιλεία καὶ ἐκκλησία	39
	Σχέσις τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν	
	βασιλείαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ.	42
	Οἱ ἐθνικαὶ τῶν χρόνων ἐκεί-	
	νων. Παμπρέπιος. Σεβηρια-	
	νός	45
	Ὁ Γότθος Θεοδέριχος ἀπέρχε-	
	ται εἰς Ἰταλίαν	50
	Θάνατος Ζήνωνος. Ἀναστάσις.	
	Περιστολή Ἰσαύρων	52
	Νέαι περὶ τοῦ ἐνωτικοῦ διε-	
	νήξει. Σύνεσις Ἀνοστα-	
	σίου	54
	Στάσις Βιταλιανοῦ	58
	Δημόσια ἔργα. Ἀναστυλιανὸν	
	τεῖχος	59
	Χρυσάργυρον. Κατάργησις αὐ-	
	τοῦ	61
	Τὰ περὶ τῶν ἀμέσων φόρων	
	ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχ-	
	ίας	63
	Τὰ περὶ τῶν ἀμέσων φόρων	
	ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνι-	
	σμοῦ	70
	Κρίσεις περὶ τοῦ τότε παρ'	
	ἡμῶν φορολογικοῦ ἑσυστήμα-	
	τος	72
	Τί συνέβαινον ἐν Γαλλίᾳ ἐν τῷ	
	17 καὶ τῷ 18 αἰῶνι	77

	σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.	
'Ιουστινιανός.	
'Ιουστίνος	80
Χαρακτηρισμός τοῦ 'Ιουστινιανού.....	82
Θεοδώρα, ἡ σύζυγος τοῦ 'Ιουστινιανού.....	83
'Ο ἱστορικὸς Προκῆπιος.....	86
'Ιουστινιανὸς ἐνέργειαι ἐπὶ 'Ιουστίνου.....	90
Βασιλεία 'Ιουστινιανού. Περσικὸς πόλεμος. Βελισάριος. Νέον μέγα νομοθετικὸν ἔργον. 'Επίδροσις τοῦ ἐλλητισμοῦ.	91
'Ανάγκη τῶν νέων νόμων. Τριβωνιανός	92
Κώδης, Πανδέκτης, Εἰτηγήσεις, Νεαράι.....	97
'Ιππόδρομοι καὶ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες.....	101
Βένετσι καὶ Πράσινοι. 'Ιωάννης Καππαδόκης.....	104
Στάσις τοῦ Νίκα.....	108
'Ο Βανδηλικὸς πόλεμος. Βελισάριος.....	110
Γοτθικοὶ πόλεμοι. Βελισάριος. 'Αντωνίνα.....	118
Συνέχειαι τῶν Γοτθικῶν πολέμων. Ναρσής.....	124
'Ο στρατὸς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.....	128
Νέοι περσικοὶ πόλεμοι.....	131
Πρώτη Βουλγάρων ἐπίδρομή.	137
'Ανται. Γερμανός. Χιλβούδιος.	138
Οὐννοι καὶ Σλαῦοι.....	139
'Αγαθίας.....	141
Φυσικαὶ συμφοραὶ. Μέγας λοιμός.....	146
Φθορὰ ἀνθρώπων. Ὑπερβολαὶ τοῦ Προκῆπιου.....	147
'Ηθικαὶ τοῦ 'Ιουστινιανού θλίψεις. Δίκη Βελισαρίου.....	150
Κτίσματα τοῦ 'Ιουστινιανού..	158
'Ο ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σφίρας. 'Ανθέμιος. 'Ισιδωρος.....	161

	σελ.
Αἱ ἐν 'Αθήναις σχολαί. Τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα.....	170
Θρησκευτικὸν πολίτευμα τοῦ 'Ιουστινιανού. Πέμπτη Οἰκουμένηκὴ Σύνοδος.....	177
Τελευταῖαι περὶ 'Ιουστινιανού κρίσεις.....	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τὰ μεταξὺ 'Ιουστινιανού καὶ 'Ηρακλείου.

Βασιλεῖς καὶ χαρακτηρισμοὶ τῆς περιόδου ταύτης.....	184
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. 'Ο τίτλος τοῦ Οἰκουμένηου πατριάρχου.....	186
Οἱ 'Αβασσαρῶντικοὶ πόλεμοι..	193
'Η περὶ ἐξουσίως τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς δοξασίς.....	201
Οἱ ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης περσικοὶ πόλεμοι.....	201
Οἰκτρὸν τέλος τοῦ Μαυρικίου καὶ τοῦ 'Ψωχῆ.....	212
	214

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

'Ηράκλειος.

Κατὰ γωγὴ τοῦ 'Ηρακλείου καὶ γενικὴ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐπεψίς.....	217
Πρώτη μεγάλη Σλαῦων ἐγκατάστασις ἐνθεν τοῦ 'Ιστρου.	220
'Η ἐπὶ τὴν 'Ασίαν στρατεία. Θρησκευτικὸς αὐτῆς χαρακτήρ.....	225
Πρῶτον τοῦ περσικοῦ πολέμου ἔτος (622).....	229
Δεύτερον, τρίτον καὶ τέταρτον ἔτος τοῦ περσικοῦ πολέμου (623, 624, 625).....	231
Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν 'Αβάρων (625).....	237
'Ο 'Ακάθιστος ὕμνος.....	241
Τὰ τρία τελευταῖα τοῦ περσι-	

ελ.	ο ελ.		
κοῦ πολέμου ἔτη (626, 627 628), ...	244	Ἱστορικὴ σπουδαιότης τῆς κα- τατροπῆς τῶν Ἀράβων.	304
Ἐπιστροφή τοῦ Ἡρακλείου εἰς Κωνσταντινούπολιν.	254	Σλαῦοι καὶ Μαρδχίται ἐπὶ τῆς πολιορκίας.	306
Ἀνακεφαλαίωσις τῶν στρατειῶν τοῦ Ἡρακλείου	255	Ἐνδοξος πρὸς τοὺς Ἀραβας εἰρήνη.	310
Ἡ δύναμις τῆς θρησκείας ὡς ἔθνικοῦ ἐλατηρίου	257	Πρώτη τῶν Βουλγάρων ἔνθεν τοῦ Ἰστρου ἐγκατάστασις.	312
Νέοι τοῦ χριστιανισμοῦ κίνδυνοι. Ὁ Μωάμεθ καὶ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ.	261	Ἐκτη οἰκουμένη συνόδος.	314
Σύγκρισις τοῦ νέου θρησκευμα- τος πρὸς τὰ δύο ἕτερα μο- νοθεϊκῆ.	267	Διοικητικὴ μεταρρύθμισις. Ἐλ- ληνισμὸς τῆς διοικήσεως.	317
Ἄλωσις Συρίας καὶ Μεσοπο- ταμίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων.	270	Ἰουστινιανὸς Β'. Πόλεμος πρὸς τοὺς Ἀραβας καὶ εἰρήνη.	319
Κυριώτατον αἷτιον τῆς νίκης τῶν Ἀράβων	274	Σλαῦοι καὶ Ἀραβες.	321
Αἱ αἰρέσεις	276	Ἡ ἐν τῷ Τρούλλῳ Σύνο- δος.	325
Ἄλωσις Αἰγύπτου.	278	Πτώσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'.	327
Τελευταῖα τινα περὶ Ἡρα- κλείου	281	Λεόντιος. Ἄλωσις καὶ κατα- στροφή τῆς Καρχηδόνας ὑπὸ τῶν Ἀράβων.	329
—		Τιβέριος καὶ Ἡράκλειος.	331
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.		Δευτέρα βασιλεία τοῦ Ἰουστι- νιανοῦ	332
Δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου.		Βούλγαροι καὶ Ἀραβες.	336
Ἡ βασιλὶς Μαρτίνα	286	Θάνατος τοῦ Ἰουστινιανοῦ.	338
Κώνστας. Οἱ πρὸς τοὺς Ἀρα- βας πόλεμοι	287	Τέλος τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρα- κλείου	339
Ἡ ἐν Ἰταλίᾳ διατριβὴ τοῦ Κώνσταντος. Θάνατος αὐτοῦ.	291	Φίλιππικός	341
Κωνσταντῖνος Παγωνάτος.	294	Ἀναστάσιος Β'	342
Πρώτη πολιορκία τῆς Κων/πέ- λεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων	295	Θεοδόσιος Γ'	345
		Λέων Γ'. Δευτέρα πολιορ- κία Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.	347
		Πανωλεθρία τῶν Ἀράβων.	351

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ, ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.
Ἡ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Πῶς εἶχε πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ κράτος ἐν ἀρχῇ τῆς μεταρρυθμίσεως.

Περὶστολή τοῦ Κράτους.	355	Θεσσαλονίκη.	360
Κωνσταντινούπολις	356	Κυρίως Ἑλλάς. Πάτριαι. Κέ-	

	σελ.
Τραγικὸς τοῦ Λέοντος Ε' θάνατος	639
Μιχαὴλ Β'. Χαρακτῆρ αὐτοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τοῦ Λέοντος Ε'	645
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα	647
Μεγάλῃ στάσις τοῦ Θωμᾶ. Κατάτρόπως αὐτῶν	650
Κατάκτησις τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σικελίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων	657
Αὐθις τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Καπνικόν. Θάνατος Μιχαὴλ	660
Χαρακτῆρ Θεοφίλου. Τιμωρία τῶν δολοφόνων τοῦ Λέοντος Ε'	665
Γάμος τοῦ Θεοφίλου μετὰ τῆς Θεοδώρας. Πετρωνᾶς. Ἡ πόλις Χερσῶν	671
Οἱ πρῶτοι πρὸς τοὺς Ἀραβας πόλεμοι. Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς	675
Ἐπιστήμη καὶ τέχνη	679
Οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας ἀγῶνες	684
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα	689
Τελευταίαι περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως κρίσεις	698

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ἄριστικὴ κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως. Θεοδώρα. Μιχαὴλ Γ'.	
Οἱ σύμβουλοι τῆς Θεοδώρας ἐπισπεύδουσι τὴν μεταβολήν	699
Καθαίρεισι Ἰωάννου. Ἀνάρρησις Μεθοδίου. Ἑορτὴ Ὁρθοδοξίας	703
Πρώτη τοῦ θριάμβου κατάχρησις	709
Μακρὸς καὶ φεβερὸς κατὰ τῶν	

	σελ.
ἐν Ἀσίᾳ Παυλιανιτῶν πόλεμος	712
Κατάρρησις ὄλων τῶν θεσμῶν τῆς μεταρρυθμίσεως	714
Ὁλεθρία ἀνατροφή τοῦ Μιχαὴλ καὶ ὀλέθρια αὐτῆς ἀποτελέσματα	715
Παρκίτησις Θεοδώρας. Βάρδα. Πολεμικὰ ἀτυχήματα	720
Πρῶται ἐνέργειαι τοῦ Βάρδα	722
Καταγωγή, παιδεία καὶ μεγαλοφύα τοῦ Φωτίου	724
Προπαρασκευαί τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου ἀντὶ τοῦ Ἰγνατίου	728
Ἐκλογή καὶ χειροτονία τοῦ Φωτίου	732
Σύνοδος τοῦ 861. Ὁ Φώτιος περιστέλλει τὰ μοναστήρια	734
Ὁ Φώτιος ἐλευθεριάζει ἀπὸ τοῦ ἄμδωνος	738
Ἀξιωμακρονόμος. Ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον	740
Καθαίρεισι τοῦ Φωτίου ὑπὸ τοῦ πάπα. Ἐρις πρὸς τοὺς Βουλγάρους	741
Ἐγκύκλιος τοῦ Φωτίου. Καθαίρεισι τοῦ πάπα Νικολάου	744
Κυβέρνησις τοῦ Βάρδα. Ἐμφύχωσις τῆς δημοσίας παιδεύσεως	749
Ὁλεθρία κατὰ τὰ λοιπὰ κυβερνήσις τῶν πραγμάτων	750
Ὁ νέος παρακοιμώμενος Βασίλειος. Δαηλῆς. Δολοφονία τοῦ Βάρδα	752
Ὁ Βασίλειος ἀνχγορεύεται συμβασιλεὺς τοῦ Μιχαὴλ	755
Οἰκτρά τοῦ Φωτίου διαγωγή. Δολοφονία τοῦ Μιχαὴλ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου	756
Ἐπίλογος	758

